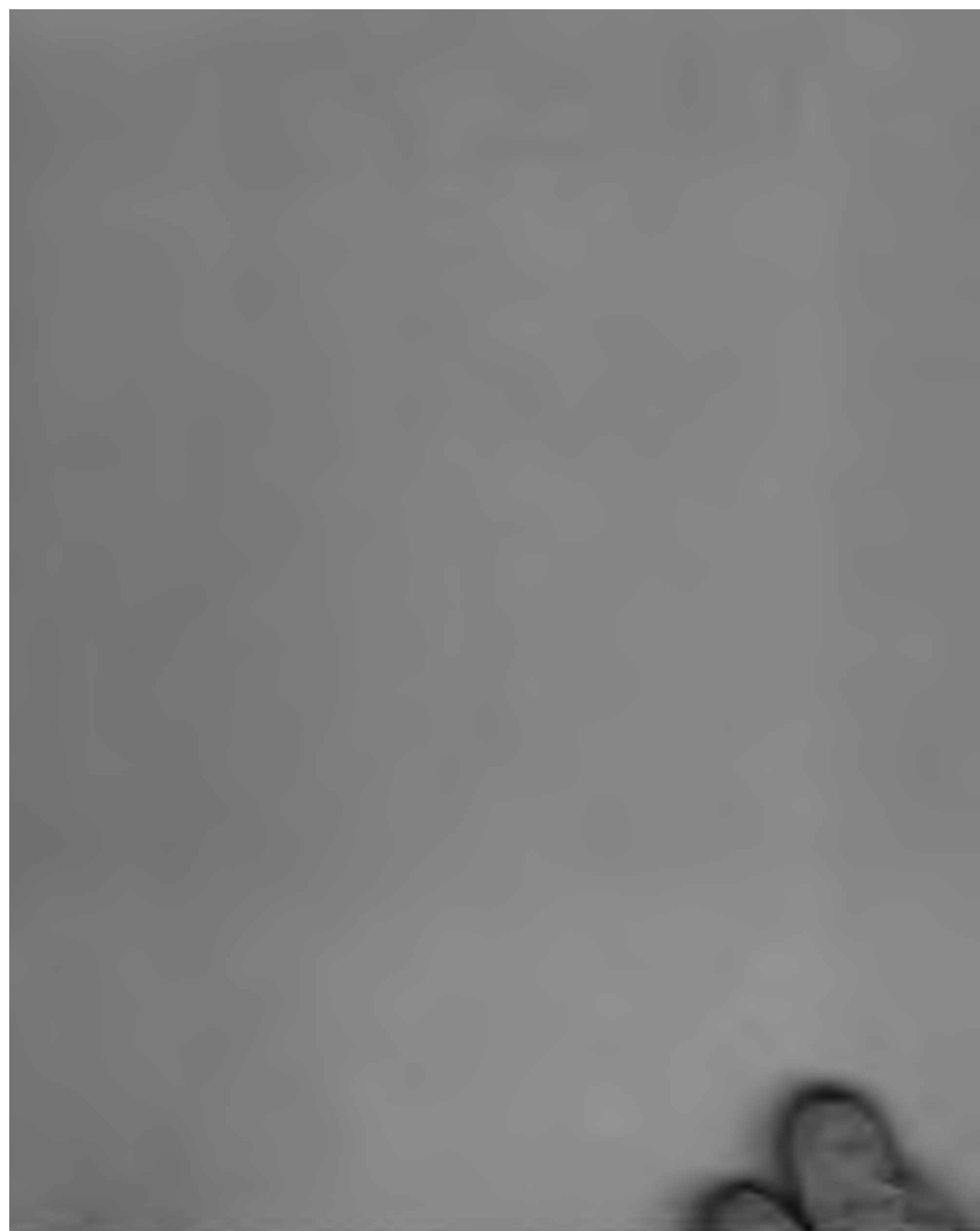

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

СРПСКИ ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК

КЊИГА ОСМА

8

НАСЕЉА СРПСКИХ ЗЕМАЉА

КЊИГА IV.

Са 11 слика у тексту и атласом св. IV.

УРЕДИО

Д-р Ј. ЦВИЈИЋ.

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1907.

ЦЕНА 6 ДИНАРА.

У књижарницама: Мите Стајића, Св. Цвијановића и Гепе Кона у Београду могу се добити:

I.

ИЗДАЊА СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ

1. **Глас.** Кн. I—LXXIII.

Први разред (1—29): III, VI—IX, XI, XIX, XXI, XXIII, XXVI, XXVII, XXIX, XXXIII, XXXIV, XLI, XLVI, L, LI, LIV, LVI, LVII, LIX, LXI, LXIII, LXV, LXVII, LXIX, LXXI и LXXIII.

Други разред (1—44): II, IV, V, X, XII—XVIII, XX, XXII, XXIV, XXV, XXVIII, XXX—XXXII, XXXV—XL, XLII—XLV, XLVII—XLIX, LII, LIII, LV, LVIII, LX, LXII, LXIV, LXVI, LXVIII, LXX и LXXII.

Цене су: I, II, VIII, X—XII, XV—XX, XXV, XXVIII, XXIX, XXXII, XXXIV, XXXVII, XLII по 1; — XIII, XLVI и LIII по 1·50; — XXIV, LI, LII, LIV—LXXIII по 2; — XIV 2·50; — осталима по 0·50 дин.

Споменик. Кн. I—XLIII и XLV.

Први разред (1—6): I, XII, XXXII, XXXV, XL и XLIII.

Други разред (1—37): II—XI, XIII—XXXI, XXXIII, XXXIV, XXXVI—XXXIX, XLI, XLII и XLV.

Цене су: VII, VIII, XVI по 0·50; — I, IV, V, XX, XXVI—XXX по 1; — IX, XXV, XXXII и XL по 1·50; — VI, X, XIV, XV, XVIII, XIX, XXI, XXII, XXIV XXXIII—XXXIX и XLV по 2; — XXXI 2·50; — II, XXIII и XLIII по 3; — XI, XIII, XVII по 4; — III, XII по 5; — XLII по 6 дин.

3. **Годишњак,** од 1—XX; год. 1887.—1905.; цена I, IX, XIV—XVI, XVIII и XX по 1 дин.; — XVII и XIX по 1·50, а осталима по 0·50 динара.

4. **Српски етнографски зборник.** Кн. I—VII.

Кн. I. *Живот Срба сељака,* написао М. Ђ. Милићевић. Друго прерађено и попуњено издање. 1894. Цена 2 дин.

Кн. II. *Старинска српска јела и пића,* од Симе Тројановића. Београд, 1896. Цена 1 дин.

Кн. III. *Српске народне песме и игре с мелодијама из Левча.* Из народа прикупио Тодор М. Бушетић; музички приредио Стеван Ст. Мокрањац. Београд, 1902. Цена 2 динара.

Кн. IV. *Насеља српских земаља,* Уређује др. Ј. Цвијић. I књига: 1. *Антропогеографски проблеми Балканскога Полуострва,* од др. Ј. Цвијића; 2. *Доње Драгачево,* од Јов. Ердељановића; 3. *Средње Полимље и Потарје,* од Петра Мркоњића; и 4. *Дробњаци,* од Свет. Томића. С првом свеском *Атласа.* Цена 6·50 дин. Београд, 1902.

Кн. V. *Насеља српских земаља.* Уређује др. Ј. Цвијић. II књига: 1. Увод од др. Ј. Цвијића; 2. *О Љубићским селима,* од Радомира М. Илића; 3. *Врањска Пчиња,* од Ристе Т. Николића; 4. *Млава,* од Љуб. Јовановића; 5. *Левач,* од Тод. М. Бушетића; 6. *Васојевићи у црногорској граници,* од Богд. Лалевића и Ивана Протића; 7. *Вишеградски Стари Влах,* од попа Стјепа Трифковића; 8. *Билећске Рудине,* од Јевта Дедијера; 9. *Околина Београда,* од Ристе Т. Николића; и 10. *Шума, Површ и Зупци у Херцеговини,* од Обрена Ђурића—Козића. С другом свеском *Атласа.* Београд, 1903. Цена 14 динара.

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

СРПСКИ ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК

КЊИГА ОСМА

НАСЕЉА СРПСКИХ ЗЕМАЉА

КЊИГА IV.

Са 11 скица у тексту и атласом св. IV.

УРЕДИО

Д-р Ј. ЦВИЈИЋ.

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1907.

СРПСКИ ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК

ИЗДАЈЕ

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

КЊИГА ОСМА

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1907.

НАСЕЉА

СРПСКИХ ЗЕМАЉА

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

СА 11 СКИЦА У ТЕКСТУ И АТЛАСОМ СВ. IV.

УРЕДИО

Д-р Ј. ЦВИЈИЋ.

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1907.

САДРЖАЈ

СТРАНА

Д-р Јован Ердељановић — Кучи, племе у Црној Гори. . . . 3

I. Племенска област . . . 6
Међе . . . 6
Геолошки састав . . . 7
Земљишни облици . . . 9
Воде . . . 12
Климат . . . 19
Биљни свет . . . 22
Животињски свет . . . 25

II. Насеља . . . 26
Појам насеља . . . 26
Пределн и „села“ и њихова величина . . . 29
Положаји насеља . . . 30
Распоред кућа по селима . . . 33
Широка ненасељена зона . . . 33

III. Старине и кучка прошлост . . . 34
1. Преисториске и друге старине — Камене и земљане гомиле — Кињани — Остале старине . . . 34
2. Кучка прошлост . . . 56

IV. Порекло племена Куча . . . 67
А. *Грађа* . . . 67
1. Историски и други писани подаци . . . 69
2. Топографска имена — *а)* Кучка Крајина — *б)* Подање -- *в)* Површје — *г)* Комовска област . 77
3. Народна предања о пореклу Куча . . . 111
а) Предања о најстаријем познатом становништву . . . 111
б) Предања о пореклу кучких браства — Најстарији Кучи — Досељени „стари“ Кучи — Дрекаловићи и други новији досељеници 112
в) Успомене о ширењу кучке области . . . 153
Б. *Разматрање о кучком пореклу* . . . 158
1. Порекло најстаријих Куча, до у XV-ти век . 459
2. Порекло новијих Куча . . . 168

СТРАНА

V. **Телесне особине** 172
1. Опште телесне особине кучких Срба 173
2. Прегледна таблица најглавнијих проматрања . . 179
3. Главни типови у кучких Срба — *а)* Црномањасти тип округле главе — *б)* Црномањасти тип кратке главе и висока раста — *в)* Црномањасти тип дуге главе — *г)* Плави тип кратке главе — *д)* Плави тип дугуљасте главе . . . 180
4. Мелези у кучких Срба 182
5. Арбанаси 183
6. Плодност 186
7. Одгајивање младежи 187

VI. **Друштво** 190
А. *Сродничке групе* 190
1. Породица и задружна кућа 190
2. Браство 203
3. Племе 206
Покушај за стварањем савеза од племенâ . . 209
Б. *Племенско уређење* 209
1. Главар 209
2. Војвода 210
3. Народна скупштина 215
4. Племенско уређење у Затрепчана 217
В. *Правне уредбе* 218
1. Крвна освета 218
2. Каменовање 221
3. Суд 222
4. Давање утока (азила) 222
5. Деоба задруге 223
6. Особац 224
7. О друштвеном положају Вањовићâ 224
8. Правне уредбе у Арбанаса 224
Г. *Неколико последица племенског живота* 224

VII. **Привредне прилике** 227
1. Облици својине у земљишту. — „Планина“ или племенски комун. — Браствени комун, оселина или вакам. — Друге врсте заједницâ. — Приватна земљишта 227
2. Сточарство 234
3. Земљорадња 242
4. Пчеларство 243
5. О занатима 243
6. Трговина 244
7. Пљачкашка привреда 245

СТРАНА

VIII. Материјална култура · · · 246

1. Кућа. — Арбанашке куће · · · 246
2. Покућство · · · 253
3. Поткућница и зграде око куће · · · 254
4. Стара ношња. — Арбанашка ношња · · · 255
5. Народне мере · · · 260
6. Храна и пића · · · 260

IX. Из духовне културе · · · 262

А. *Језик* · · · 262

Б. *Неколико карактеристичних црта народних* · · · 265

В. *Обичаји* · · · 268

а) Друштвени обичаји и правила · · · 268
1. Рођење и крштење · · · 268
2. Промена имена · · · 269
3. Женидба. — Отмица. — Просидба. — Углава. — Свадба. — Женидба у Арбанаса · · · 270
4. Невеста. — Првич и друге невестине походе у род. — Окидање скута · · · 280
5. Томбелије · · · 282
6. Погребни обичаји. — Даће и прекаде. — Гробља. — Арбанашки погребни обичаји · 282
7. Побратимство и посестримство · · · 288
8. Гостопримство · · · 288
9. Поздрави · · · 290
10. Сјѐдник и сјѐдница · · · 291
11. Моба и слични обичаји · · · 292
12. Мегдан (двобој) · · · 292

б) Верски обичаји · · · 293
1. „Освјештани“ дубови · · · 293
2. Судбина · · · 294
3. Виле · · · 294
4. Крсно име или слава. — Припремање и позивање. — Верски обреди. — Дан уочи „светога“. — Дан светога. — Уставке. — Прекађивање за мртве. — Слава у Арбанаса. — Мењање славе · · · 295
5. Племенска слава или послужбица Шћепањ-дан · · · 301
6. Крста · · · 303
7. Божићни празници. — Божић у Арбанаса · 304
8. Задушнице · · · 308
9. Пролетњак · · · 308
10. Цвијети · · · 308
11. Ускрс или Велик-дан · · · 309
12. Ђурђев-дан · · · 309

СТРАНА

Г. *Нешто из науке и уметности* · · · · · · · · · · · · 310
Шарођање или трампање · · · · · · · · · · · · 310
Уметност · · · · · · · · · · · · · · · · · · · 313

Додатак. Неколико објашњења о карти · · · · · · · · 315

Преглед · 318

а) преглед географских и етнографских назива · 318
б) преглед географских имена · · · · · · · · · 323
в) преглед презимена и народних, племенских и личних имена · · · · · · · · · · · · · · · · 336

Љубомир Павловић — Колубара и Подгорина · · · · · · · · 345

Општи део

I. **Области Колубара и Подгорина и њихов геогрфски положај** 349
II. **Историја области** · · · · · · · · · · · · · · · · · 353
III. **Физичке прилике Подгорине и Колубаре. — Земљишни облици. — Воде. — Клима** · · · · · · · · · · · · · · · · 359

IV. **Насеља:**

1. *Положај села.* — Планинска села. — Брдска села. — Карсна села. — Долинска села. — Села колубарских побрђа. — Села у равници. — Друмска насеља · 398

2. *Економске прилике:*

а) Распоред имања. — Државне заједнице. — Црквена имања. — Општинске заједнице. — Сеоске заједнице. — Породичне заједнице. — Паше. — Шуме · · · · · · · · · · · · · · 401
б) Распоред њива по имањима · · · · · · · · 418
в) Занимање становништва. — Земљорадња. — Воћарство. — Сточарство. — Виноградарство. — Риболов. — Пчеларство. — Свиларство. — Повртарство. — Рабаџијање. — Занати. — Трговина. — Аргаштина. — Рударство · 419

3. *Тип Села.* — СтароВлашки тип. — Збијени тип. — Башки или Староколубарски тип. — Засеоци. — Раселице · 427

4. *Двор, кућа и остале зграде* · · · · · · · · · · · · 433

5. *Трла и колибе* · · · · · · · · · · · · · · · · · · 448

6. *Имена* · 456

7. *Старине.* — *а)* Старине. — Стара гробља. — Градишта. — Манастирине и црквине. — Куле и карауле. — Стари шанцеви. — Старе међе. — Стари новац. — *b)* Путови. — *c)* Ранија насеља и насељеност области. — *d)* Постанак и старина данашњих села · 459

СТРАНА

8. *Старинци и досељеници* 481
9. *Узроци досељавања* 486
10. *Исељавање становништва* 490
11. *Помештање села* 493
12. *Распоред кућа по селима* 496
13. *Циганска насеља* 497

V. Неколике етничке особине Ваљеваца. — Хајдучке породице. — Задружни живот. — Моба и мозајица . **499**

Посебни део . . . . **513—1004**

Преглед

a) **географских и етнографских назива** 1005
b) **географских имена** 1009
c) **породичних и других презимена** 1048

Допуне 1085

Исправке 1097

КУЧИ

ПЛЕМЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

ЕТНОЛОШКА СТУДИЈА

Д-ра ЈОВАНА ЕРДЕЉАНОВИЋА

УВОД

Племе Кучи је у источном делу Црне Горе, на самој граници црногорско-турској. У његовој области разликују се два дела: *седиште* самог племена на југу и „*планина*", како народ вели, а то су горе и пашњаци на северу, где нема никаквих сталних насеља, него се тамо један део становништва бави само преко лета.

Колика је и како је насељена кучка земља, не може се тачно казати, јер Црна Гора није до сад објавила никакве статистике. Према грађи, коју сам прикупио, имаће у Кучима *преко 1500 породица*, и пошто се на једну породицу може рачунати у средњу руку најмање 6 душа (види о том у VI одсеку), излази да у племену има преко *9000 душа*.

У племенској области кучкој седе један поред другог два етнички различна живља: *Срби* и *Арбанаси*. Срби су сви православне вере осим неколико породица — Омербожовића и Лопараца у Фундани — које су мухамеданске. Арбанаси су сви католици са свега десетак породица мусломанских (у Љухарима и у Лединама у Фундани). Арбанаси су настањени само у југо-источном, пограничном крају Куча, а има их укупно 224 породице, дакле преко 1300 душа, те према томе чине нешто више од *седмине* кучког становништва. И ако ови Арбанаси живе у једном засебном племену, у Затријепчу, и у неколико одвојених брастава у Коћима и у Фундани, ипак су они увек били у блиским односима са

Србима и врло често њихови савезници у борби против Турака. Шта више велики је део тих Арбанаса, као што ћемо видети, и српског порекла. Те везе и њихово заједничко живљење у истој географској области са Србима беху узрок, да су ови Арбанаси одавно прибрајани Кучима и означавани њиховим именом. Уосталом и они сами називају себе Кучима а своју област *Кучком Крајином.*

*

По Кучима сам путовао у месецима августу и септембру 1904 године. Мисао, да је *постанак* и *суштина* српских племена до сад још недовољно проучена, покретала ме је, да допринесем штогод познавању тих појава. Што сам за овај смер баш Куче изабрао, има повише разлога: 1) Кучи су на *етничкој граници* српског и арбанашког народа, те се проучавањем њихова племена може започети и рад на испитивању узајамних утицања међу Србима и Арбанасима. Толико векова траје већ етнографска узајамност између српског и арбанашког народа и толико су много они попримали један од другог, да ће, нема сумње, испитивање тих односа бити и у будуће од великог интереса. — 2) Кучи су тек *пре 28 година* сједињени са Црном Гором а пре тога су били врло мало изложени спољашњим утицањима. Дотле су они живели понајвише сасвим самосталним племенским животом не само унутрашњим него дуго времена и спољашњим. Имали су своје особито уређење, коме у целини можда нема равна ни у ком другом српском племену. — 3) Кучи су *једно од највећих* српских племена у Црној Гори. — 4) Већ је прошло *четири и по столећа*, од кад је у Кучима као и свуда око њих турска сила прекинула културни развитак српскога народа. Занимљиво је било сада видети, до ког је стања био дошао један део народа, који је остављен самом себи.

Према постављеном задатку распоредио сам и грађу, коју сам на свом путу прикупио и овде обрадио. У прва два одељка изнео сам што је најпотребније о природним особинама и о насељима кучке земље, затим сам једно до другог груписао одељке, у којима се разматрају сви знаци, који могу допринети решавању питања о постанку племена: преисториске и друге старине, племенска историја, писани подаци о старијем становништву, топографска имена, народна предања о пореклу Куча, успомене о ширењу племенске области, а уз ову групу долази најзгодније и одељак о телесним особинама народним. У трећој групи одељака разгледају се они појави, који чине суштину народног и племенског живота: друштвени и привредни живот, материјална и духовна култура.

Књижевних радова, којима сам се могао нешто више послужити, врло је мален број. За физичку географију сам поглавито употребио Хасертово дело: *Dr Kurt Hassert, Beiträge zur physischen Geographie von Montenegro*, Gotha: Justus Perthes, 1895 (Petermanns Mitteilungen. Ergänzungsheft, № 115). За етнографске податке послужила ми је прилично *Павла Ровинскога Черногорія*, Томъ I од 1888 год. и Томъ II часть 1. од 1897 и часть 2. од 1901. Али ми је највише користила књига *војводе Марка Миљанова, Племе Кучи у народној причи и пјесми*, Биоград, 1904. У њој има и врло корисних историских напомена од нашег историка Љубе Ковачевића. Неке податке о кучким обичајима саопштио ми је писмено г. *Стеван Дучић* из Подгорице, родом Кӯч из села Дучића. Надајући се, да ће г. Дучић опширно описати све кучке обичаје и веровања (он већ на томе и ради), ја сам из свога рада изостарио многе појединости те врсте, које сам прикупио, и ограничио се само на оно што је најглавније.

I Племенска област

Међе. — На истоку се граница кучке области поклапа у главном са државном границом. Само на три места прелази њено земљиште мало више и преко те границе: прво на југо-истоку, где Арбанаси предела Затријепча имају своје пашњаке и преко реке Цијевне, на странама њене долине; друго, на истоку од Хотских Корита имају исти Арбанаси своје катуне на месту Грēчи; треће, лепа долина Вучина Потока, *Велипоље*, и даље на северу од ње пространо пасиште *Пољанице* својина су целог племена Куча осим једног дела у Пољаници, који припада од старине само Ледињанима из Фундане. Ну да би се избегли сукоби између Куча и суседних Арбанаса Климената у Турској, удесиле су црногорска и турска влада, да Кучи то своје земљиште даду стално под најам Климентама. Тако Клименте плаћају за Велипоље и Пољанице 550 турских гроша годишње и шаљу преко турских и црногорских власти Кучима. А кучки главари троше тај новац на опште племенске потребе.

Северо-источна и северна граница одваја се од политичке код *Шкале Дрекалове* и слази између клименачке планине *Мојӑна* и кучког *Сӯмора* к реци Перућици. Одатле се граница пење к северу и одваја Куче од области суседног племена Васојевића. *Трепетлиш* остаје Кучима, *Батлан* Васојевићима, а затим иде међа преко *Борова Пода* на први врх планине Комова, на *Бајван*, спушта се у дубоку преседлину између оба главна гребена комовска, пресеца врх *Кучки Ком* и слази лагано к планини *Рогаму*. Даље обухвата граница катуништа *Турјак* и *Ћуру*, пресеца реку *Опасаницу* и окреће на југ (в. Племе Кучи, с. 5).

На западу пролази међа најпре западном страном *Црне Планине*, затим прелази реку *Верушу* и пење се

на високи брег *Ђебезу*. Пошто додирне у северо-западном правцу планину *Планиницу* и сиђе у долину реке Брскута, почиње граница одвајати Куче од другог суседног племена, Братоножића. Река *Брскут* до свога ушћа у Малу Ријеку и затим сама *Мала Ријека* са својом дубоком, кањонском долином чине оштру границу између оба племена. А од ушћа Мале Ријеке у реку *Морачу* чини ова друга река све до близу свога састава са Зетом исто тако оштру границу према племену Пиперима.

Јужна граница омеђава најпре кучку својину у равници *Дољанима* и на реци *Рибници* прелазећи местимице и државну границу (према Диноши), а затим се наставља у државној граници до Затријепча.

У Ровинскога стоји, да источна граница пресеца језеро Рикавац, тако да већи део тога језера припада Турској (Черногор. I, 6 и 299). Међутим не само да је цео Рикавац у Црној Гори него су шта више и на источним странама његове котлине још кучки катуни.

Видимо дакле, да је кучка област омеђена на истоку готово све самим планинским венцима и гребенима, на северу је затворена огромном, потпуно ненасељеном, врло високом облашћу планине *Комова*, једне од највиших српских планина (2460 м.), на западу су крајем Куча дубоке, кањонске речне долине а на југу се кучка област све до пре триестак година свршавала стрменитим и врло кршевитим преломом кучке висоравни према равници Дољанима. Тако је кучко земљиште било са свих страна потпуно затворено и чинило засебну, сасвим издвојену *географску целину*. Услед тога је оно било врло подесно за развитак и одржање једног јаког и великог племена.

Геолошки састав. — Ради бољег прегледа и за нашу потребу довољно је поделити кучку област у геолошко погледу на два већа дела: у северној, мањој пол

вини кучке земље превлађују *старије* стене, поглавито шкриљци, а у јужној *кречњаци* разних формација. Доста широким појасом, који се протеже од предела Брскута у југо-источном правцу све до јужно од језера Рикавца, провлачи се врло кривудава додирна линија између обе геолошке области. Ова знатна разлика у геолошкој грађи северне и јужне половине Куча узрок је и многим другим разликама и супротностима у физичкој природи њиховој, нарочито у земљишним облицима, богаству водом и биљним светом.

По мишљењу К. Хасерта вероватно је, да су некад целу источну Црну Гору, па дакле и кучку област, прекријавали триаски кречњаци. Али су они после разорени и готово сасвим разнесени. Међу остацима њиховим на северу Куча најзнатнији су зупчасти гребени *Комова*, висораван *Широкар* и суседна му брда (Beiträge zur phys. Geogr. Montenegros, 24). Подлога је ових кречњачких планина и брда свуда шкриљац, и пошто он на северу превлађује, јасно је, да је денудација триаских кречњака у северном, вишем делу Куча била много јача него на југу, где се кречњак готово свуда одржао у врло дебелим слојевима.

1. У северној, *шкриљачној* области превлађује глинасти, лискуновити *шкриљац* сиве, црвене или тамне боје. Врло га често прате *пешчари* сличних боја (Beiträge, 17). У многим планинским врховима су између палеозојских шкриљаца и кречњака уметнути *верфенски шкриљци*. Услед распадања шкриљаца развио се у целој северној области Куча дебео слој *земље*, који има још и ту добру особину, да влагу врло дуго у себи задржава.

2. У *кречњачкој* области су заступљени плави и црвени триаски кречњаци, жућкасти и сиви јурски и ...рени кредини кречњаци (Beiträge, 23). Сви су ови ...њаци веома тврди и крти. — Цела кречњачка

област је веома сиротна земљом за обрађивање. Само овде онде, већином где избијају на површину шкриљци, могло се развити нешто орнице, обично у танким слојевима и увек испредвајане стенама на мање делове. Северо-западна подгорина планине Жијова, Стравче, покривена је дебелим слојем земље, која — по Ровинском — и ако је црна, ипак није доста плодна, јер је постала од торфа (Черногор. I, 92). У Фундани и у котлинама Медуна и Убала избијају шкриљци на површину, те има и прилично земље. А свеколики предео на југоистоку, нарочито Затријебач, веома је оскудан земљом. У Хотским Коритима, на висоравни Коштици али и по целој осталој кречњачкој области наилазимо на малене, врло често сасвим мајушне вртаче и пукотине, испуњене танким слојем хумуса и црвенице (terra rossa), које служе као једино употребљиво земљиште за исто тако мајушне њивице.

Минералним благом су Кучи врло сиромашни. Еруптивне жице у Комовој области имају свакако у себи и повише корисних минерала. Тако помиње Ровински у две побочне долине реке Перућице велике наслаге *марганца*, који одатле слеће на ниже (Черног. I, 109). Али минерално богаство Комова није још довољно проучено. — У Хотским Коритима сам видео растурене многобројне бобије и зрна *лимонита*, који и Хасерт помиње. Он вели, да би тај лимонит са својих 30% жељеза могао бити и експлоатисан, кад би у Хотским Коритима било довољно водене снаге; али те нема тамо на жалост нимало (Beitr., 39).

Земљишни облици (морфологија). — Свака од обе, геолошки различне половине кучке земље има и свој самостални планински чвор: северна *Кучки Ком* или управо Комове а јужна планину *Жијово*. Они се један од другог знатно разликују не само морфолошки него

и по правцу пружања њихових гребена и споредних венаца. Кучки Ком са свима својим споредним гребенима — Маргаритом, Суховрхом, Вардом, Билом од Царина — и са скоро свима јужним огранцима и споредним венцима, као што су Црна Планина, Маглич, Црна Гора и др., има динарски правац пружања, северо-запад југоисток. У Жијову пак и у његовој целој области видимо друге, скоро супротне правце: „север-југ, исток-запад и чак северо-исток југо-запад“ (Beitr., 46).

1. Ком у ужем смислу има три главна врха, од којим два, Кучки Ком и Бајван, припадају Кучима, а трећи, Васојевићки Ком, племену Васојевићима. По народном мишљењу и по суду Ровинског (Черног. I, 101) био би Кучки Ком виши од Васојевићког, док је на аустриској специјалној карти, на листу 35-XXI, Васојевићки Ком означен висином од 2460 м. а Кучки само са 2439 м.

Комовска област са својим врло разгранатим долинским системом, са својим широким, плећатим билима и округластим брдима, која су сва покривена травом, цвећем и шумом, јесте један од најлепших предела и уједно од најбољих пашњака у Црној Гори.

2. Права супротност томе је јужна област, која је баш седиште племена Куча и коју можемо означити као *област планине Жијова* у ширем смислу. То је право карсно земљиште, несумњиво један од најдивљачнијих предела црногорског карста. Цела је жијовска област знатно уздигнута висораван, тако да се сама планина Жијово уздиже над њом само 400 м. (Черног. I, 37). Жијово је састављено из мноштва гребена и оштрих шиљака, који нагло слазе у дубоке, уске јаруге, од којих су назнатније две: једна на северу, према Момоњеву, друга на југу, *Жлијеб*.

Све земљиште између Мале Ријеке и Цијевне испуњено је огранцима планине Жијова: према Малој Ри-

јеци су широке обрдине а према Цијевни узани ступњеви. Међу првима су најглавнији: *Стравче*, *Кржања* и *Церовац*, а међу другима *Веља* и *Мала Коштица* и *Хум* (над Хотским Коритима). На север се пружају онижи упоредни венци *Трескавац* и *Загон*, а даље прелази Жијово у висораван *Широкар*.

У југозападном и у јужном правцу Жијово се спушта ступњевито. Ровински набраја између Медуна и Стравча само три ступња или терасе (на напред помен. месту), док је Хасерт тачније распознао шест тераса, које се пењу од 450 м. па до 1800 м. висине и једна су од друге растављене оштрим одсецима. (Beitr., 65). Код Убала је прелаз од треће ка четвртој тераси врло нагао: ту се пењемо с ивице убалског поља до на врх Цвилина стрмим, стеновитим одсеком на вертикалном размаку од неких 270 м. И народ је ову оштру, природну одсеченост горњих ступњева од доњих јасно уочио и на основу тога створио чисто морфолошку поделу карсне области. Већ и сама имена јасно показују, да се народ у својој подели управљао према орографским знацима, наиме: јужни се део зове *По̏да̂ње*, дакле подина, земљиште које је доле, ниже, а северни део има назив *По̏вршје*, дакле значи земљиште, које је поврх Подања. Према овоме спадају сва јужна насеља до Убала и Убаоца у Подање, док са Безиховом, Кривим Долом и Загредом почиње Површје и простире се на север до Брскута.

Дивљачни *Затријебач* је готово сасвим одвојена висораван, која је на југу, према Цијевни, врло оштро засечена чинећи тако десну страну њене дубоке, кањонске долине, која је ту 700 м. дубока. Величанственије супротности између висине и дубине, каква је овде, нема зацело више нигде у Црној Гори. Стране речне долине су тако одсечне, да је слажење само на мало места могућно, па и то једино узаним, врло стрменитим

стазама, које тамошњи Арбанаси згодно означују именом *шкала*, јер заиста личе каменитим степеницама. Таке су нпр. *Шкала Смедец* на југу и *Шкала Зло Мјештит* на истоку.

Једини већи комад равне земље имају Кучи на југозападу, у равници *Дољанима* између река Мораче и Рибнице. Њен се северни део зове *Златичко Поље*. Југоисточни део Дољана није само својина Куча него великим делом и подгоричких грађана. — Равница је покривена дебелим слојем земље, већином иловаче, која је у југоисточном крају Дољана црвенкаста и врло погодна за винову лозу а даље се ка северозападу јавља у разним другим бојама и врстама, те се према томе употребљава: за лозу и воће, за њиве, ливаде или и за грађење ћерамиде и опека.

Воде. — Пошто је највећи део кучке земље карсна висораван, то је већ својом природом осуђена, да трпи оскудицу у води. Ниједна река не просеца кучки карст; *Цијевна*, *Брскут*, *Мала Ријека*, *Морача* и *Рибница* — све су то само пограничне реке овог мора од кршева. Само кратким вододеринама притичу им, и то већином привремено, подземне карсне воде. Од њих вреди поменути поток *Лањевик*, који извире ниже Косора и после подужег подземног тока појављује се као врло јак водени млаз у долини Морачиној код Биоча. И једна притока Рибничина носи привремено велике количине воде. То је *Врбица*, која код села Скоча наноси велике штете својим бујним надоласцима претрпавајући и онако бедне њивице.

Од поменутих граничних река имају неког значаја по Куче само *Мала Ријека* и *Морача*. Прва истина у свом горњем току понекад сасвим пресушује, али у доњем току она има опет доста воде и креће стално неколико млинова. — Морача је богата врло укусним рибама.

Знатне количине воде има кучки карст само на своје две ивице, онде где кречњак прелази у шкриљац.

То је на југу у пределу Фундани и на северу у целом прелазном појасу између Брскута и језера Рикавца. — *Фундана* је изворима најбогатији предео кучке земље, и многи су од тих извора преко целе године врло богати водом. У лето 1904. године, које је било једно од најсушнијих у целој Европи, имали су главни фундански извори ипак довољно воде не само за домаћу потребу тамошњих становника него донекле и за натапање њихових поља, па су кретали и неколико млинова. А то се у овим крајевима сматра као нечувени и врло завидни природин дар. Фундански извори имају за велики део Куча привредног значаја у томе, што се њихна водена снага употребљава за терање воденица, „млинова“. Преко целе године а нарочито зими, кад су све остале воде замрзнуте а у Фундани се због брзог тока не могу смрзнути, ради више од 30 фунданских млинова. Из целе околине а особито из безводних Куча слегне се народ овамо, да меље жито, и често морају људи по неколико дана чекати да дођу на ред.

Али има Фундана и штете од свога воденог богаства. За јаких киша навали силна вода кратким фунданским потоцима на ниже. Због стрменитог нагиба фунданског земљишта добије та вода огромну брзину и снагу, те страшно разорава шкриљасту подлогу, која је и онако трошна. На тај су начин постале многобројне дубоке и широке јаруге и уништене многе плодне њиве, виногради и воћњаци. Фундана, чије је земљиште већ и онако стропоштавањем, угибањем и претрпавањем озго постало врло ломно, добија због ових јаруга изглед необично јако разривене површине.

Од свих многобројних извора фунданских, за које народ вели, да их има 70 или 77, да поменемо бар неке, најглавније. У селу Рашовићима су: *Чечма Гуљска* или *Ђурот* и *Чечма Лапска;* у селу Премићима *Чечма Премића* и у Љухарима извор *Кров* на суподини брда Хељма. — Именом *чечма* или *точак* означава се у Кучима извор, који се у других Срба зове именом чесма. Вода му отиче дрвеном или металном „љуљом“ (дулом).

Северна прелазна зона између карсног и шкриљачног земљишта одликује се пре свега својим језерима. До саме црногорско-турске границе је највеће језеро, *Рикавац*, које је на дну врло дубоке котлине, у басену тектонског постанка. Има скоро овалан облик с угнућем на источној ивици. Највећи му је пречник дугачак по Хасерту 300 м. (Beitr. 120 и 125) а по Ровинском чак 1 км. (Черног. I, 211 и 212). Можда је Ровински видео Рикавац приликом великог поводња, али је ипак његова оцена доста претерана. И мени се (19. августа 1904.) чинило, да Рикавац нема више од 300 м. у пречнику. Језеро је по Хасерту дубоко 13 м. Воду добија од извора и снежаника с околних висоравни а отиче понором на свом југоисточном крају. Рикавац је врло богат пастрмкама. За многобројне катуне, који су у његовој ближој и даљој околини, Рикавац има велику привредну вредност, нарочито због своје велике количине воде, која никад не пресушује и тиме је увек поуздано појиште за стоку. Многобројни бојеви рад освојења Рикавца, који су уплетени у историју околних српских и арбанашких племена, Куча, Братоножића и Климената, доказују најболе његову неоцењену вредност за те сточаре.

Северозападно од Рикавца шири се висораван Широкар, чији се извори сједињавају на истоку у потоку *Кариману* а на северу у *Вӯчину Потоку*. Северозападни део, назван Криводољски Широкар, има особито влажно и богато изворима земљиште (Стари Кладенац и други извори).

Даље се на северозападу прелазни појас кречњачко-шкриљачни одликује местимице, по улегнућима, такође знатним обиљем у води. Најпре је на реду котлина *Језера*, названа по групи од три мања језера: највеће, које је у средини, зове се *Букумирско* или Бокумирско, друга два, на северу и на југу, означена су на ау-

стриској карти (лист 35-XXI) именима Црно Језеро и Мало Језеро. У ствари ова два језерца немају у народу никаквих имена. Кога сам год запитао, одговорио ми је, да су безимена, а то тврде и Ровински и војвода Марко (Черногор. I, 210; Племе Кучи, 8). — Да поменемо овде и *Гузоваљско Језеро*, опет мали басен, југозападно од Језера̑.

Висок гребен раздваја Језера од красне увале *Мокре*, најлепшег парчета кучке земље. Њено је дно све прекривено њивама и ливадама, а најнижи део Мокре, који својим зеленим травним покривачем посред сурих кршева чини необично пријатан утисак, врло је влажан и још га вадама наводњавају. Вода многобројних извора, који се прикупљају у многе поточиће, сједињава се на северном, суженом крају Мокре у поток *Верушу*, један од изворних кракова Тариних.

Пређемо ли даље узано развође Црнога и Јадранскога Мора и обиђемо ли идући на запад јужну страну брда Ђебезе, доћи ћемо у *Убоги До*, који је јако нагнут према северу. Он је плићи од Мокре а и количином воде много иза ње изостаје.

Ниже Убогог Дола почиње река *Бркут*. Брскутова је долина врло дубока али има поширoко дно и стране јој се спуштају прилично благо и на много места су ступњевите или имају омање лу́ке. Земља је на тим местима врло добра за обрађивање, јер је постала поглавито од распаднутих шкриљаца. На жалост Брскућани су сатрли шуму на странама речне долине, те су бујице и виловити потоци разрили лабави горњи слој земље, однели многобројне њиве, па и саме куће, а дно Брскутове долине претрпали облуцима и шљунком. Сам Брскут је због тога у време поводања врло бујан и валовит; иначе је због слабих притока само обичан, узан поточак.

Овим смо прегледали ивичне, водом богате крајев кучкога карста. А сасвим је друкчије у његовој уну трашњости. Тамо има великих површина, које су са свим безводне, без иједног извора, а врло много таки које на даљинама од више часова хода једва имају по једно или два врела. Према томе природни извори по мирују потребу само маленом делу кучких становник а сви остали морају тражити начина, да свој живо одрже помоћу кишнице. По облику оних направа, у ко јима хватају изворску или кишну воду или обе заједн разликују Кучи: 1 обичан *кладенац* или *врѐло*, 2 *чечљ* или *точак*, 3 *убао*, 4 *саранцу* и 5 обичну *локву* и бару за стоку. — *Убао*, *убан* или *убленица* множ.: уб и убленице је обична цистерна, бунар, изнутра обзида или само обложен камењем, горе отворен или сведе „сволтан". На своду је обично у средини, ређе са стра слика 3, отвор за вађење воде, који се покрива д веним капком. Убао може бити само с изворском водо али је таких врло мало. Обично се ублом хвата пор изворске воде и кишница, а највећи број ублова и не друге воде до кишнице. Због тога се убли обично гра на суподини стрмих страна, камо притичу поточићи кишницом. Ако је пак убао начињен на отвореном пол гради се над њим нарочита стреха од дасака, са ко се кишница слева преко дрвеног или каменог кори у убао сл. 4. — *Саранца* се по облику нимало не ра ликује од убла и једина је разлика у томе, што се с ранца гради код куће и добија кишницу помоћу дрв них корита са кућног крова сл. 5. Иначе се и саран често назива ублом. — Жућкаста, устојана вода ублова и саранци, вода разноврсног мириса и уку пуна биљних и животињских примеса, једино је пи многим кучким породицама. И онда није чудо, ш преко лета, особито у Орахову, настају тифусна и дру обољевања.

Кад разгледамо, како су распоређене реке и врела у кучком карсту, видећемо да само његов југозападни део има нешто више изворске и речне воде, али и то само местимице. Свеколика остала карсна област мора да се служи кишницом а на западној и југозападној подгорини планине Жијова, затим по катунима на Вељој и Малој Коштици, Момоњеву и Бљуштури троши се готово једино вода од снега из тамошњих снежаника. Снег се одржава на Жијову и на Коштици по заклоњеним јамама и јаругама преко целог лета. Одатле узимају Кучи велике комаде и наместе их на кров, тако да се отопљена снежаница слева у дрвене, коритасте спроводнике на ивици крова. За стоку се намештају велика дрвена корита код снежаника и испуне се снегом, те се у њима отопи.

Ублова немају Кучи још ни близу толико, колико им је потребно. Једно то а друго и доброта народне душе дају повод једној појави, коју ваља овде поменути: поједини имућнији људи подижу обично крај путова велике и добре ублове за општу употребу а себи „за душу“.

Обрнимо се сада *шкриљачној зони* Кучкога Кома. Њено богаство у води види се већ и на томе, што у њој извиру многобројне реке и потоци, који се после сједињавају у Малој Ријеци, Тари и Лиму. Пошто Мала Ријека припада јадранском сливу а обе друге црноморском, то је у овом пределу и њихово развође. И развође између Таре и Лима провлачи се између Кучког Кома и Рикавца врло знатном дужином. Западно од тога развођа прикупљају се у врло разгранатој мрежи потоци и речице у реку *Опасаницу*, која се са већ споменутом *Верушом*, што долази из Мокре, сједињава у Тару. — Источно од истог развођа су две такe речне мреже: јужна је *Врмошина* (а Врмоша је прави изворни крак Лимов) а северна реке *Перућице*, притоке

Лимове другога реда. Врмоша постаје од Скроботуше, Вучина Потока и Јарчице. *Скроботуша* стоји по свој прилици у подземној вези са језером Рикавцем. *Вӱчин Поток* одводи све воде великог басена између Широкара, Маглича, Козеља, Курлаја и Бинце. Већина се од тих вода сједињава у дубоком, котластом средишту тога басена, у Српској Рупи (нпр. Вучин Поток, Поток од Прохуше, Поток од Паљева и др.). — *Перућица* прикупља све воде између Кучког Кома и Мојана, међу њима *Царински Поток* и *Лучку Ријеку*.

Да су извори у шкриљачној области врло многобројни, не треба нарочито доказивати. Особито је чувена због своје ледене воде чесма *Бијела Вода* близу катуна Лукâ, а због јачине су познати *Пâљеви* ниже Бинце.

Заслужује спомена, да је и *глечерски појав* оставио у Кучима својих трагова. Хасерт помиње у своме раду Gletscherspuren in Montenegro (Berlin, 1901, стр. 220—222, 229, 230) глечерске остатке најпре у данашњој сухој, узаној долини ниже Доње Кржање и вели, да тој долини није сазнао имена. Та се долина зове *Жлијеб*, продужава се у југозападном правцу све до северно од Цвилина и потом скреће на запад и завршава се више Биоча. Жијово није Хасерт походио а и ја сам био само у северозападном делу његову. Али је вероватно, да тамо има глечерских трагова. Особито су пак многобројни и знатни глечерски остаци у прелазном појасу између карста и шкриљца, нарочито на висоравни Широкару и у котлини језера Рикавца. Ту су силне морене, вртаче, циркови, снежаници и најзад језера.

За чудо је, да у комовској области глечерски појав није био ни близу тако развијен. Само на венцу Планинице, на унутрашњој страни главних гребена комовских и на планини Мојану чини се, да је било циркова. То Хасерт објашњава: 1) тиме, што уски кречни гре-

бени и осамљена брда комовске области нису били подесни за нагомилавање снежних маса и влагу су уопште много мање могли задржавати него затворени венци високих планина; 2) најисточнији делови Црне Горе добијају мање влаге него западни и југоисточни.

Климат. — Поред географског положаја има још неколико погодаба, које су од значаја по климат кучке земље. Пре свега је од великог утицаја то, што се на југу од Куча простире широка равница Зетине долине и Скадарског Језера, која не чини никаке сметње топломе јужноме ветру са Јадранског Мора, док се напротив на северу и североистоку дижу високи гребени и била Комова, који јачину северног ветра доста слабе. Даље се кучка област приличном дужином пружа са севера на југ, а то није баш незнатан чинилац за распоређивање климатских утицаја. Најзад и земљишна пластика има овде знатну улогу. Земљиште се најпре поступно и у ступњевима диже с југа на север до у Површје, тако да су широки ступњеви (терасе) и нагиби међу њима сви окренути према југу и тако изложени топлим зрацима јужњачког сунца. Затим настаје високи плато Површје, чија је западна половина гребеном планине Жијова боље заштићена него источна, у којој су Коштица и Рикавац. На послетку настаје још виша комовска област са својим широким, отвореним билима и дубоким, врло разгранатим речним долинама.

Кад све ове чиниоце имамо на уму, лако нам је објаснити две главне особине кучкога климата.

1). Свака од поменуте три географске области у Кучима одликује се и својим засебним климатским приликама. *Терасе* јужних Куча имају *приморски* климат, чији се утицај постепно к северу губи. Овај климат је најјасније обележен карактеристичним биљкама: смо-

квама, шипцима и виновом лозом. Загреда и Убалац су најсевернија кучка села с виновом лозом а у суседним Раћесима успевају већ многобројни шипци. — Северно од тих села, на *Површју*, нема већ тих воћака. Њих заступа *средњеевропско* воће, које ипак само у дубљим котлинама (нпр. у Крушеву Долу у Милачићима) и у Брскутовој долини може сасвим добро успевати. У Брскуту сам видео шта више и питоме кестене, који беху још млади али већ ношаху плодове. — Кад сам одатле почео излазити на била *комовске* области, осетих већ код Маглича дах високе планине. Познате жеге сушнога лета 1904. године не опажаху се овде готово нимало. Са стране снежних Проклетија струјаше непрекидно свеж, хладовит ваздух, који тако рећи мирисаше на снег. Најлепши летњи дани тамо беху слични нашим пријатним мајским јутрима.

2). Топле ваздушне струје с Јадранског Мора осећају се преко целе кучке земље до самог Кома и много доприносе ублажавању њена, иначе сурова климата. А то нарочито вреди за јужни, терасасти део Куча, који се поступно уздиже до преко 1000 м. висине. Овај предео добија и своју кишу редовно с јадранским ваздушним струјама. Те струје долазе с југозапада, али их народ означава као *Југ*, *Јужни Вјетар*, и тај ћемо назив и овде задржати. Кишни облаци Јужног Вјетра се већ до Жијова и до Стравча исцрпе и не могу даље на северу бити од значаја по количину воденог талога. Али га у тој улози замењује тамо северни ветар, који управо духа са североистока, али га народ схвата као *Сјевер*. Тако добијају северни и северозападни део Куча кишу са Сјевером, који опет врло ретко допре и југозападно од Жијова. Због тога су нпр. сељаци из Доње Кржање били изненађени, кад је 24. августа целог дана уз јак Сјевер падала киша и означаваху ми то као врло редак

Што се на тај начин Југ и Сјевер сваки у свом

домашају старају о доношењу влаге, има за последицу, да су водени талози у целој кучкој земљи равномерно распоређени. А то је по становништво од неизмерног значаја, јер је само услед тога могућно помоћу привремених врела̂ и ублова одржавати живот људима и многобројној стоци.

Осим Југа и Сјевера Кучима нису други ветрови познати, јер се нимало или можда врло ретко осећају. Хасерт помиње и неки јужни ветар Кривац (Beitr., 142), о коме ја у Кучима не могадох ништа сазнати.

За време свога шестонедељног путовања по Кучима бележио сам редовно и све главније дневне промене у времену. Из тих забележака види се, да је на Површју и у Комовој области око средине августа сваког другог или трећег дана Сјевер доносио кишу и да су и лепи дани ипак били већином свежи или хладни. У јужним Кучима је још и крајем августа и почетком септембра било 7—8 врло лепих и топлих дана скоро без ветра или са слабим Југом. Тада почиње тамо берба. А у другој половини септембра већ су настале хладне кише и услед снегова на арбанашким планинама било је врло захладнело. Потом је два-три дана једно за другим духао јак Сјевер и затим је дошло исто толико врло топлих дана. Прелази су дакле између топлог и хладног врло нагли. То је исто утврдио и Ровински својим посматрањима у Подгорици (Черног. I, 170).

Снег почиње по речима становништва у јужним Кучима средином децембра а на Површју каткад већ крајем октобра или почетком новембра. Може нападати до једног метра дебљине. Ровински је походио Ком 21. септембра и није нашао тамо још нимало снега, што приписује утицају јужног ветра али и особинама самог земљишта и обиљу у води (Черног. I., 105). Североисточни делови Куча, који су највише изложени Сјеверу, страдају много од снежних бура и од мразева. Стога се на Коштици и на Широкару дуго одржавају снежаници, те их је Хасерт затекао средином јуна 1892. не само ту него и у Хотским Коритима. А ја сам у

августу 1904 застао само ретке и мале снежанике на Коштици; на Широкару и у Хотским Коритима не беше их никако.

Биљни свет. — Супротности у саставу земљишта и у количини воде као и климатске разноликости кучке области узрок су и знатним одступањима биљног света у појединим њеним деловима. Оно разликовање на терасе, висоравни Површја и висију комовску, које смо из климатских разлога учинили, врло се згодно да̂ применити и ког биљног света, јер се и на њему ти земљишни утицаји јасно запажају.

1. *Терасе.* — Први део овога степеницастог земљишта, југо-западно од брдског ланца Бојлек-Хелм-Сук Грудски одликује се најповољнијим климатом и изврсном осунченошћу. Ту се поглавито гаји јужно воће и винова лоза, а маслина је једино на овај крај Куча и ограничена. — Друга група биљног света на кучким терасама завршује се онде, где престаје смоква: код Биоча, Раћеха, Убала и у Затријепчу. Али је већ у Затријепчу смоква ограничена само на дубоку, добро заклоњену Цијевнину долину. — Најзад се последње терасе до преко 800 м. надморске висине одликују још само виновом лозом и кржљавим шипцима. А у Доњем Момчу, Доњој Кржањи и Птиксљу нема о њима већ ни помена.

Правих воћњака нема овуда нигде. Воћке су растурене по виноградима, међама, крајевима дворишта и ливада. И правих винограда има само у равници Дољанима; иначе су винове лозе свуда засађене поред камених ограда, те се пењу уз њих и потпуно их прекрију, или се лоза изведе уз неко дрво, око чијих се грана она после многоструко обавија. Све се то чини из тежње, да се што више уштеди оно мало скупоцене орнице.

Сва средњеевропска жита, у колико допушта мршава карсна земља, успевају у овом појасу. Обрађивање кртоле и вртарство шире се све више. — Већих шума нема овуда нигде. На много места се простиру врло

велике голе камене површине, особито на југу и у средини: у околини Медуна, Косора и Убала. — Врло је распрострањено и баш за овај топли карсни предео карактеристично: ниско шибље, коме је главни представник *зановијет* (Cytisus). Као сточна храна има он за карст врло велику вредност.

2. *Висоравни* су област земљорадње, карсних пашњака и високе шуме. Кукуруз и раж су најглавнија жита а кртола најомиљенији и најобилатији род тамошњих њива. Свако искрчено или на ранијем пашњаку „зарађено“ земљиште најпре се засеје ражи или засади кртолом, и оне успевају одлично. — Воћа има једино нешто више у Брскутовој долини. Она је због своје заклонитости подесна за све врсте средњеевропског воћа, особито за јабуке, крушке и шљиве.

Шуме заузимају на висоравни доста велике површине. На југоистоку од Орахова и северно од Затријепча, затим на већини висова и страна око Хотских Корита настају готово непрекидно једна за другом веће и мање шуме, тако да се цео крај може сматрати као једна велика шумска област. Јасен, буква и црни бор су тамо најчешће врсте горе (Ров., Черногор. I, 91). — Друга је велика шумска област *Церовац*, северно од Доње Кржање. Као што и само име казује, главно је дрво у целом том шумском пределу цер. Дуб овде већ сасвим престаје. — Жијово је већим делом без шуме, и тек на северу и северо-западу су његове долине и била обрасли шумама, у којима су најглавније врсте дрвета: доле цер и буква, горе јела, бор и смрча (Ров., Черногор. I, 88). — Широкар и висораван Копница имају још понеку густу букову шуму, а у већим висинама негде четинарске шумице а већим делом сасвим голе површине. И Језера и Мокра имају само незнатне остатке раније горе.

По народном казивању и по многим знацима несумњиво је, да је овај карст био раније много пошумљенији него сад. А да је поновно пошумљење преко потребно, види се по све бржем ширењу карста на место негдашњих шума и пашњака.

Пашњаци у карсту нису површине, покривене свуда густом травом, него трава и бодљикаве биљке расту све у растуреним бусенима и жбунићима. Хотска Корита, Стравче, Коштица, „Рикавац“ (цела околина језера Рикавца) и Широкар су најзнатнији карсни пашњаци кучки са многобројним катунима. Ровински наглашава, да карсне траве, и ако су на вид сухе, имају особито јак мирис и укус, што долази од јужних нагиба самога земљишта и од његове обилате нађубрености сточним изметинама (Черногор. I, 92).

3. *Висија* је област високе шуме и сувата. Нигде у Кучима нема тако густих и огромних шума као у комовској области. А пада опет јако у очи, да су баш дубоке речне долине и доњи нагиби обрасли гором, док су била и брда покривена само бујном травом. Ово пак долази од тога, што се висине дижу већ изнад шумске границе, која, како се чини, допире у комовској области до 1800 м. висине (види и Hassert, Beitr. 167). По Ровинском је у долинама и на присојима највише храстова гора, а одмах је над њом четинарска и под самим Комом шта више црни бор. Иначе је, вели он, нарочито у долинама Скроботуше, Вучина Потока и Врмоше, гора веома измешана: јавор, јела, бор и буква, а местимице и јасен (Черногор. I, 107).

Међу шипражјем особито је вредно поменути *трепетљику* (Populus tremula L.). Она расте највише на самом Кому: високе стране више Царинског Потока прекриљене су честама овог дрвцета, чије лепо, зелено лишће никад не мирује него вечито трепти (трепеће). Зато је

народ и дао целој биљци прикладно име трепетљика. Лист од трепетљике је врло добра пића.

Код трава комовске области ваља на првом месту нагласити бујност. Мени су свуда причали, да је трава почетком јула, кад пастири издигну на планину, висока за човечји раст и тако густа, да је готово непроходна. А добар укус и храњивост трава на кучкој страни Комова наглашава већ и Ровински (Черногор. I, 107).

По свом ослобођењу покушали су Кучи сејати и жита у комовској области. Покушај је имао врло добар исход и Кучи су већ намеравали, да почну тамо више земље обрађивати. Али им то влада црногорска забрани имајући несумњиво у виду, да Кучима због њихове многе стоке треба још много пашњака и да је комовски предео због близине арбанашких разбојника још несигуран. Тако дакле ова привредна грана, која има тамо врло лепих изгледа, мора да причека боља времена.

Животињски свет. — Од животиња, које имају значаја у човековој привреди, долазе у Кучима на прво место овце и козе, затим говеда, коњи и свиње. Овце чине и сад главну имаовину племена Куча и гаје се још непрестано у великом броју. Кучке се овце одликују тиме, што су све од реда мале и беле; црне или шарене међу њима сматрају се као врло редак изузетак. Месо се њихово због свога врло доброг укуса много цени. Коза̑ је још много, а говеда се у последње време све више гаје. Коњи су мале планинске расе и много се извозе у Италију. Свиње су пређе биле реткост, па и сад их је врло мало.

Од *дивљих животиња* нема у карсту осим лисица, јазаваца и многобројних зечева иначе никаквих знатнијих. Али у комовском пределу живе и медведи, вуци, дивље свиње, дивокозе и срне. Ове две после[illegible] ге

животиња влада је заштитила забраном од лова, јер
је број већ јако смањен.

Од корисних *птица* су домаће: кокоши и гуска,
од дивљих су голубови по пећинама и пукотинама
стена врло многобројни.

Од *риба* се лове „пастрве" у Рикавцу и у Морач
која обилује и другим рибама.

У Доњанима, особито ближе Морачи, виђају се мн
гобројне корњаче, које живе само на суху. Њих ни
не дира и оне пузе свуда слободно.

II. Насеља

Појам насеља. — Као у многим српским, нарочи
западним, крајевима тако и у Кучима зна се само за јед
облик, за једну јединицу насеља, а то је **село**. Али
није село у смислу савремене државе, него се тамо зо
селом свака одвојена група кућа, па чак и једна кућ
само ако чини засебно насеље. Да је тако, навеш
одмах пример: *Мало Стравче* између Милачића на севе
и Доњег Стравча на југу има *само једну кућу* с једн
породицом, али за њега сваки тамо каже, да је се

Поред назива „село" чује се, али много ређе, и реч *по*
лица, што управо значи сеоце, али такво, које је сасвим од
јено и удаљено од других насеља. У пређашње време, кад
кучка земља била много ређе насељена, јамачно је било и
више тих поселица.

Тако мала насеља, као што су „села", ретко
баш сасвим осамљена. Географске и привредне прили
у карсту приморавају становнике, да се настањују
већим карсним „ва̏лама" и котлинама, које увек чи
рафску целину. У таком карсном улегнућу оснује
ле више мањих, издвојених насеља, од којих је сва

за себе „село" и носи засебно име, али се сва скупа називају именом свога предела, т.ј. те карсне вале или котлине, у којој су. И становник из једног таког предела обично се назива по том општем имену, и тек кад се тражи, да ближе одреди место свога становања, рећи ће из кога је „села." Али је сад занимљиво, да у народу *нема апстрактног појма*, па зато ни *термина*, којим би се обележио такав скуп од „села̂", што су обухваћена једним топографским именом. Кад сам о томе у народу распитивао, сељаци су били у забуни, како да ми одговоре. Тако сам н.пр. питао Куче у Орахову: „Кад ви дакле кажете, да су Кути, Берова, Лазорце и Подград свако за себе село, а све их заједно зовете *Орахово*, шта је онда Орахово? Је ли и то село?" Сви су ми на то одговорили, да Орахово није село, и неки рекоше просто: „ми то тако зовемо, Орахово, као што се нпр. каже и Фундана, Убли и др." Други се трудише, да ми даду одређенији одговор и рекоше, да је Орахово *предио*. Ово последње објашњење доиста одговара у главном истини, али је оно ипак само згодан излаз, јер се у тамошњем народном говору реч „предио" не употребљава и ја сам је овом приликом чуо од писмених људи, који су је сазнали из књижевног језика. „Предио" није дакле тамошњи народни термин за насеља, а нема ни другог назива, који би му смислом одговарао. При свем том ћемо морати назив *предео* задржати, јер наше разматрање захтева, да и *групе од села*, које географски чине целину, а тиме и вишу јединицу насеља, обележимо нарочитим изразом.

Према друштвеним приликама у Куча припада једно село или и два или више суседних већином једном *јединном роду* или братству („племену") и због тога се *врло често појам „село" меша с појмом братства* и топографско име замењује братственим. Оно дакле што народ овде има нарочито у виду, јесте *заједничк*[illegible] вљење

неке сродничке групе, а не насеље на овом или оном земљишту. Тако нпр. у пределу Фундани чује се место имена старог села *Расти* много чешће име његова браства, познијих насељеника *Рашовића*; тако се село *Лијешта* врло често зове и *Мијовићи*; у пределу Ублима се име старог села *Јанчева* већ никако и не употребљава, него се место њега чује само име његова браства *Жиковића* итд. А „села“, која се зову једино по своме бraству, била су од увек најмногобројнија, па има и предео *Милачићи* са своја два села од истог браства.

Напомене. 1. Реч ‚племе‘ употребљавају Кучи и кад хоће да означе групу од сродника, који *имају заједничко порекло по мушкој линији*. При том не пазе на обим те групе, и стога се ‚племеном‘ може назвати и породица и род и браство у обичном или у ширем смислу.

2. Од сједињења Куча са Црном Гором уведена је и код њих административна подела: селом је назвато свако веће народско ‚село‘ и сваки мањи предео, па је по више њих сједињено у једну општину, а већи су предели постали засебне општине. Мала ‚села‘ се не рачунају по тој подели у села, него се прибрајају овом или оном већем ‚селу‘ у суседству. — Ово ново означавање створило је код многих људи забуну, нарочито код оних, који су нека власт у селу, те имају са државним надлештвима посла. Они људи мешају народну поделу с административном или схватају административне изразе погрешно, те нпр. сматрају административно село и народни појам, изражен у именима предела, као једно и исто и т. сл. И војвода Марко у своме ‚Племену Кучима‘ (стр. 8 и 9) не разликује потпуно административно схватање од народног, него их размењује. Тако он назива сваки мањи предео или издвојено насеље селом без обзира на то, да ли у народном или у административном смислу. Ја наводим само један пример, јер се остали могу добити поређењем грађе, коју ћу даље навести, са поделом у Марковом делу. Дољане и Скоче набраја војвода Марко као засебна села, а у ствари су Дољани по народном узимању предео с многим малим селима, међу којима је и Скоче (4 куће). По административној подели пак нису ни Дољани ни Скоче села него је цео предео Дољани, заједно са Скочем, једна општина дољанска. — Иначе се код неких великих предела —

као Фундане, Орахова и Затријепча — војвода Марко држи доследно народне употребе: он их најпре наведе само по имену, па затим набраја њихова „села". Види се, дакле, да ни он није могао за те пределе, као целине, наћи згодна назива.

Предели и „села" и њихова величина. — Набрајајући насеља држаћу се тачно народне поделе. Једино што ћу увести и онај ненародни назив *предео*, који сам напред образложио. Под именом *дом* или *огањ* разуме се, према тамошњем народном називању, засебна породица с одељеним газдинством, па ма становало њих више у истој *кући*.

На крајњем југозападу је најпре велики предео *Дољани*, који се најпре дели на две веће групе од насеља: *Дољани* у ужем смислу и *Врх Дољана*. Имена им обележавају уједно и њихов међусобни положај. Прави Дољани имају ова „села": Подглавичани или Под Спасојевом Главицом са 7 домова, Пазариште са 3 дома, Покрајнице са 9 домова, Маслине са 21 домом. У Врх Дољана спадају: Рачице, 4; Под Шкалицом, 3; Грм Дољански, 5; Ограђеница, 3; Мосор, 9; Зеленика, 3; Кости, 6; Под Крш Соколов, 8; Скоче, 4. — Југоисточно од Дољана у горњем току реке Рибнице су два засебна села: *Ново Село* са 7 домова и *Омербожовићи* са 4 дома. — Северозападно од Дољана су засебна села: *Златица* са 16 д.; *Крњак*, 4; *Сјенице*, 31; *Цварин*, 8; *Видијење*, 7; *Купусци*, 17; *Биоче*, 45, и уз њега поселица *Чел*, 3; мали предео *Мазаница* дуж Мораче са три сеоца: Лука од Грбља са 4 д.; Веља Лука са 3 д. и Бегова Лука са 3 д.

Североисточно од Дољана је село *Врбица* са 27 д. и предео *Медун* са два села: Доњим Медуном, 42 д., и Горњим Медуном, 26 д. — Источно од Врбице је велики предео *Фундана* са шест села: Рашовићи или Расти, 37; Љухари, 20; Премићи, преко 30; Цикинићи, 5; Ледине, 8; Лопари 17.

Североисточно од Фундане је мали арбанашки предео *Коћи* са селом Коћима, 49 д., и његовим летиштем Радовцем. — Даље се на истоку простире велики арбанашки предео *Затријебач*, по арбанашком *Тријеши* (или Тријепши), са шест села: Никмараши, 40; Мужечка, 30; Буд'за, 32; Стјепохи (српски: Шћепова) 30; Бањкани (арб. Бенкаи) 30; Дељани (арб. Делаи) 13. Летиште им је *Поирад*.

Северно од Затријенча је велики предео *Орахово* са четир села: Подград, 80; Кути, 15; Берова, 25; Лазорце, 50. — Запа дно је од Орахова предео *Безихово* са четири села: Никезић 17; Миловићи, 16; Вучевићи, 20; Мићковићи, 19. Још западниј су села *Лучићи*, 52 д., и *Доњешта*, 50. Даље је омањи преде *Косор* са три села: Горњи Бријег, 20; Доњи Бријег, 15; Церја, 2

Са Косора слази се у велики предео *Убли*, у коме се св села зову само по браствима: Живковићи, 24; Раньковићи, Љатићи, 4; Лаловићи, 5; Рајовићи или Дедићи, 16; Костровић 11; Прељевићи, 22; Ђапићи, 2; Павићевићи, 21; Радоњићи, 2

Северно од Убала је сеоце *Криви До*, 8; а северозапад су села: *Рйкеси*, са 29 д.; *Убалац*, 13; и *Загреда*, 13. Даље је пре део *Момче* са селима: Горње Момче, 15, и Доње Момче, 35. – Источно је од Момча предео *Кржања* са селима: Доња Кржањ 64; и Горња Кржања, 19. Још источније су поселице: *Птикал* 10, и *Брезојевице*, 5.

Далеко је на северу предео *Стравче* са четири села: Горњ Стравче, 14; Круcеа, 7; Доње Стравче, 14; Мало Стравче, 1 дом Даље је на северу мали предео *Милачићи* са два села: Дубај 10, и Крушеви До, 10. — Још је северније врло велики преде *Брскут* са многобројним селима и браствима, од којих су тр јужнија већином заузета Кучима: Дурковићима, 2; Милачићима 3; и Дедићима у селу Зауглу, 40. — Најзад је најсеверниј насеље кучко поселица *Милачићи* на подножју Ђебезе са десе так домова.

Овај нам преглед показује, да се предели и засебна села и поселице разноврсно смењују према томе, као су где облик и плодност земљишта допуштали, да се развије једна или друга врста насеља. По величин су јединице насеља, села и поселице, врло различите има их од 1—3 дома а има других од 30—40 домова.

Положаји насеља. – Главни су чиниоци, који утич на постављање насеља у Кучима: облик земљишта, ве личина плодне површине и тежња, да се она што бољ искористи. С обзиром на те прилике ваља разликовати две главне групе у постављању кучких насеља: прв у карсту и у равницама, а друга по северној и јужно ивици карста.

1. У *карсту* има земље за обрађивање једино по карсним улегнућима: вртачама, валама и котлинама. Да би могао ту земљу што боље употребити, карсни становник тежи, да јој буде што ближе, у толико пре што је саобраћај у карсту веома отежан. А да не би оно мало својих њива ничим крњио, карсни становник не гради своју кућу никад на земљи него навек на стени. Последица је тих погодаба, да се насеља у карсту подижу увек у његовим улегнућима и то на стеновитим ивицама његовим, на прелазу од равнога дна ка стрменитом оквиру. Кад је карсно улегнуће велико, постаје тако на сваком блажем нагибу његова оквира по једно село. Корисна је последица оваког насељавања, што су села по дубоким карсним увалама уједно заштићена и од оштрог северног ветра. Зато можемо запазити, да су сва најстарија кучка насеља била управо по оним улегнућима на југозападу Куча, која су добро заштићена и још удаљена од домашаја северног ветра (Убли, Криви До, Безихово, Дучићи, Орахово, Фундана итд.).

Што је речено за карсна насеља, вреди и за она по *Дољанима* и по *Морачиним* „*лукама*“. Њихове су куће редовно на странама по ивици равнице, тако да цело село обично представља кривудави низ од кућа. Више кућа су пашњаци и горе или стене, а ниже, у равници, њиве, ливаде, виногради и воће.

2. На *северној и јужној ивици* кучкога карста природне су погодбе за људско настањивање друкчије. Карсна висија се на тим ивицама ломи: на југу према Дољанима и Цијевни а на северу према реци Брскуту и даље у низу мањих прелома према Језерима, Мокрој и Рикавцу. Последица је тога преламања, да су на овим карсним ивицама земљишни облици врло разноврсни: час већи или мањи стропоштани делови час узани, неправилни ступњи а свуда још и већа или мања улегнућа и јаруге. На многим местима је кречњак разорен

и однесен, те су избили на површину јаки извори. Где превлађује кречњак, ту има нешто земље само по вртачама, а где су шкриљци јаче оголићени, ту има и већих површина за обрађивање, као нпр. у Фундани, у Врбици, Златици и Брскуту.

Код оваке разноликости у природним погодбама и насељавање је морало бити разнолико: онде где има повише извора, којима се могу натапати земље, куће су се прикупиле више извора, као у Фундани и делом у Брскуту. У карсту више Златице и Врх Дољана куће су распоређене све по три-четири у групи по горњим ивицама од вртача. Најпре је ту била свуд само по једна кућа, која је обрађивала вртачу, а кад је од ње деобом постало више нових породица, оне су истина остале на ивици своје прве вртаче али морају обрађивати и суседне вртаче и земље по Дољанима. Међутим на широким шкриљачним површинама, нарочито у Брскуту, могло се населити много становништва и зато су на њима заиста и највећа и најгушћа насеља.

Најзад вреди нешто више рећи о *Затријепчу*. У његовим ужасним, пустим карсним увалама има тако мало земље за обрађивање, да није ни помена вредно. Није могло дакле земљиште привући људе, да се тамо настане. Дубина тих увала чини истина, да се Сјевер у њима не осећа у свој својој јачини, али ни то не би било довољно, да се објасни распоред и положај насеља у Затријепчу. Главни је и готово једини разлог био страх *од крвне освете*. Кад будемо говорили о пореклу становништва, видећемо, да су баш главна затребачка браства пореклом од бегунаца, који су измакли испред крвне освете. Ти су бегунци нашли прибежишта код старијег становништва и настанили се близу њега у истом селу. А кад су поједина затребачка браства ојачала, и међу њима су врло често настајале свађе и бојеви, те су се морала једна од других брижљиво чувати и бранити.

Услед тога су чланови сваког браства подизали куће *сасвим наблизу* и *по дну дубоких, заклонитих увала*, а браства су гледала, да буду једно од другог *што даље* (сл. 8 и 9).

Распоред кућа по селима. — Опште је правило за сва кучка села, да су куће по њима распоређене *на близу*, све у групама, тако да је обично растојање између суседних кућа 50—100 метара. Али неког нарочитог распореда у подизању кућа нема нигде. Сваки је подизао себи кућу онде, где му се чинило најподесније. Кршевито земљиште и не допушта никакве правилности у подизању насеља. Ни о сеоским путовима не може овде бити говора: саобраћај се одржава само узаним стазицама, које кривудају између стена или се вратоломно спуштају низа стране. Какви су сеоски типови у Кучима, показује нам и приложени план села *Крушевог Дола* у пределу Милачићима (сл. 10).

Широка ненасељена зона. — Већ смо казали, да је цела област на северу од седишта кучког све до Кома и данас ненасељена. Тако је исто и на истоку: Широкар, Рикавац, Коштица и Хотска Корита немају ниједне сталне куће. Али се и на југу, око долине Цијевнине, провлачи свуд широк појас од ненасељеног земљишта, а пре 50—60 година нису Кучи још ни помишљали, да се настањују по Дољанима. На западу је све до сједињења Куча са Црном Гором долина Морачина била сасвим пуста а у долини Мале Ријеке нема ни сад ничега осим по које стаје за стоку. И предели Стравче и Милачићи тек су од скора насељени.

Кад све ово уочимо, видимо јасно, да није давно било, кад је кучка област *са свих страна* била окружена *широким појасом* ненасељеног земљишта. А узрок је овој појави била она позната потреба сточарско-ратничких племена, да имају око себе пространо пусто

земљиште, које им у повољним приликама служи за номадска кретања ради промене пашњака а у време рата као заштита од препада непријатељских. И заиста су стара кучка села врло мало страдала од непријатеља.

Велики делови ове зоне били су често *спорна земљишта* између Куча и суседних српских и арбанашких племена. Око њих су вођене дуге и крваве борбе, те је надмоћнији противник успевао, да понеки део дуже време употреби за своју испашу и катуне. А Кучи као велико и јако племе постигли су најзад, да највећи део те негда неутралне зоне присвоје стално себи.

III. Старине и кучка прошлост

1. **Преисториске и друге старине.** — Наша област није никада била позорницом знаменитих светских догађаја нити поприштем каквог особитог културног напредовања. Све до пред крај 15. века о њу се историја врло мало бринула. Истина знамо по Ливију, да је данашњи кучки град Медун већ у другом веку пре Христа постојао под именом *Medeon* (или како је у неким издањима: Meteon. Види: Titi Livi, Ab urbe condita. Erklärt von W. Weissenborn, Berlin, 1866. X Bd., liber XLIII и XLIV), да је био у земљи илирског племена Лабеата и да су га 168 године пре Христа освојили Римљани. Знамо и да је недалеко од данашње кучке земље, на саставу река Зете и Мораче, било знаменито културно средиште римско, град *Doclea*, који је могао успешно утицати и на своју даљу околину. Али то је све, што знамо из доба римске владавине. Ништа нам се не казује о том народу и о његову животу. А из доба српске владавине у средњем веку знамо о кучкој области још мање. Можемо истина тврдити, да је и становништво кучкога краста имало учешћа у судбини српске области

Зете, којој је припадало, и можемо веровати, да је и оно било бар донекле захваћено знатним развитком српске културе, који почиње заједно с развитком политичке моћи у 12. веку. Али ма да је по свој прилици и било тако, ипак морамо поверовати, да је данашња кучка земља бар највећим делом била један од најзабаченијих крајева српских. Ништа се о њој не говори у споменицима српским, те нисмо у стању утврдити чак ни то, како се у оно доба звала. И тек у средини *15. века* наилазимо на први писани, али страни споменик, у коме се помињу *Кучи* по имену. О томе ће пак бити говора даље, у одељку о кучкој прошлости.

Кад овако дакле стоји са знањем о старијој прошлости наше области, настаје питање, шта се управо има у њој сматрати као *преисториско доба* и као *преисториске старине?* Свакако се може понајпре рећи, да је само оно доба пре додира са Римљанима било преисториско. Али имамо у кучкој области старинских остатака, о којима ни по чему не можемо поуздано казати, ни коме времену ни коме народу припадају а несумњиво спадају у доба, које је *претходило* првим почецима историје данашњег племена Куча. И један део тих старина ћемо назвати *преисториским*, и ако можда не припадају баш правом преисториском времену овога краја. То су *камене* и *земљане гомиле* и *групе од кињанâ*. Од осталих старина јамачно би се ту могла убројити и многа стара *селишта, гробља* и *црквине*. Ну за већину споменика из последње три групе врло је тешко пресудити, колика им је старост. Зато ћемо их све обухватити у једном одељку под заједничким именом *остале старине*.

Камене и земљане гомиле (тумули). — Пошто су *камене гомиле* најмногобројније, најпре ћемо се њима забавити. У целом пределу карсног седишта кучког, увек у близини насељених крајева, расуте су појединце или

у групама многобројне хумке од камења. Срби зову таку хумку *гомила*, Арбанаси *могила*, дакле опет српском речи. Гомиле су ретко подигнуте по дну карсних увала и котлина, него су већином по стеновитим врховима и косама, тако да се могу видети из далека. Камење је на гомилама разне величине, већином доста крупно (дугачко по 25—50 см.), а набацано је неправилно једно на друго. Основица је у сваке гомиле кружна, а величина је врло различна. Највеће камене гомиле имају по 20 м. у пречнику а високе су по 3—4 м., најмање гомиле имају само 3—4 м. у пречнику и $1^1/_2$ м. висине (сл. 11). Где је људска рука растурила горњи слој од камења за $^1/_2$—1 м. дубине, ту се опажа, да је гомила изнутра састављена од ситнијег материјала него што је онај на површини: унутра је мање комађе од камења измешано са ситном, трошном плазином, тако да је у ствари под горњим слојем од крупног камења скривена мања гомила од ситног материјала. Али што је најглавније, у гомилама наилазимо по један камени *ковчег* у средини. У великој каменој гомили на месту Озрену (Убли) разгрнуто је на средини камење, тако да се њен камени ковчег види сасвим добро (сл. 12). Он има две уздужне плоче, »ребрнице«, дугачке по 1,60 м., а попречних плоча нема него место њих чврсто наслагано камење као сухозид. Поклапа га врло велика плоча, »поклопница«, дуга 2 м. а широка $1^1/_2$ м. и дебела преко 20 см. Поклопница је на једном крају окрњена. Дно тога ковчега је претрпано камењем, те је само простор до на 1 м. дубине слободан, а докле он допире на ниже, не може се знати. Неколико Куча, који су били са мном на Озрену, увераваху ме, да ковчегов простор силази све до дна гомиле, јер су, рекоше, то видели, кад је неко растурио другу једну гомилу на Ублима.

Разгледао сам још неколико великих камених гомила, које су сличне оној од Озрена. Тако нпр. гомила

на брду Вртијељци, на Ублима, има исти такав ковчег као она од Озрена само што је изнутра претрпан камењем. Љарчева Гомила, такође на Ублима, ниже села Жиковића, има само једну ребрницу од ковчега а место друге ребрнице је наслагано камење; нема ни поклопнице. На Цукају између фунданских села Ледина и Лопара леже на једној великој гомили две огромне камене плоче, свака дуга преко 2 м. а широка по $1^1/_4$ м., местимице дебеле преко 70 см. То су свакако биле ребрнице од ковчега, који су сељаци растурили. Једна од тих плоча има близу оба краја плитка, попречна удубљења, широка по 15 см. — У Рађесима су ми причали сељаци, да су две тамошње гомиле биле одозго растурене и нађен је у свакој по мали камени ковчег али без ичега унутра. А за једну гомилу више Љарчеве Гомиле причали су ми Убљани, да ју је један сељак раскопавао и да је у њој нашао кости (мисле од коња), зарђало оружје и део неког оклопа на све то предао П. Ровинском.

У неколико прилика пало ми је у очи, да између великих и малих гомила има разлике по месту, где је у њима ковчег: док је у великим гомилама ковчег редовно $^1/_2$—1 м. испод површине, дотле је код малих гомила ковчег у земљи под гомилом. Да наведем за пример гомилу из села Златице. На коси Кућу Златичком има четири камене гомиле, једна више друге, а трећа је од њих, кад се броји оздо, најмања. Са те мале гомиле сељаци су већ разнели камен за ограђивање оближњих баштина. Отуд на место раније гомиле има сад само триестак каменова и у средини гомилица од ситнијег материјала. А у средини ових остатака има ковчег од камена: четири плоче укопане у земљу, уздужне дугачке по 1,20 м. а попречне по 0,60 м. Поклопнице није било. Сличан сам ковчег могао видети кроз камење једне мале гомиле на Цварину и још једне на Г. Момчу.

У Кучима сам могао сазнати за свега 103 кам
гомиле, од којих сам 30 лично разгледао и мерио.

Код *Златице* има четири гомиле све на Куњу Златичь
Више *Цварина* има 3 мале. У *Биочу* има 4 гомиле: на Град
и на Малој и Вељој Оштрици. У *Купусцима* 2: на брду С
шару и На Врх Рупе. У *Дољанима* 6 на Шкалици. У *Фунд*
11: 2 код брда Градишта, 1 на Ћаф е Киши, 1 на Цукају и
7 по Какарицкој Гори. У *Безихову* 3: на Кличици, на Мар
ници и на Батрићеву Бријегу. У *Орахову* има 6 гомила. У
тријепчу има 2 у Дељанима. У *Д. Међуну* 4: 3 на брду Орљ
1 ниже села. У *Г. Међуну* 9: 1 близу Црквина ниже града,
Рогама, 1 мала близу Рога, 1 више брда Главоча, 1 код Р
њега Дола, 1 код Седлан-дола. На *Лијештима* 6: по Раш
Брду и Малом Стражишту. На *Ублима* 13: 1 на Озрену, 1 н
Живковића (Ђарчева Гомила), 3 на Гомилици, 1 на Вртије
1 Гомила од Кроваца, 1 на Кацама, 1 на Бабју, 1 на Кобил
и још три међу безименим стенама. На *Косору* 8: 1 код
бова Вујошевића, остале више Церја. У *Раћесима* 10: 1 на
лешу, 1 на Гомилама, 1 на Стражишту, 1 на Локви, 1 на В
Гомили, 1 на Хумцу, 1 код Лукачева Дола, 1 на врх Дра
Шуме, 1 на Сурчевици, 1 на Сјекачу. У *Д. Кржањи* 2 на С
жиштима. У *Д. Момчу* 2: 1 код цркве и 1 на Крстацу. У *Г. Мо*
4: 1 на Гомили, 1 на Средњој, 1 за Бајановицама и 1 у Зау
У *Брскуту* 4: на Јанкову Камену, на Курвиној Плочи, на 1
дини и на Попову Долу.

Из овог се прегледа јасно види, да *предео У*
чини средиште у распрострањености камених гомил
Кучима. У самим Ублима и у неколико од околних с
оне су и најмногобројније. Међутим у „планини" ку
и у целом пределу на северу, изузев Брскута, гом
никако и нема. То показује, да су гомиле подизане с
у близини људских насеља и да су људи у оно д
кад су постале гомиле, живели у Кучима само на о
местима, која су најподеснија за људско становање
топлом југу и у плодној, заклонитој Брскутовој дол

Шта су камене гомиле? У народу се свуда
мишљење, да су оне „жертве", жртвеници, на кој
је неки стари народ приносио на жртву стоку и

дове. Још се мисли, да су гомиле служиле као зборишта неком становништву и да је онда сваки морао долазећи на збор да баци по један камен на гомилу. Ово је народно казивање занимљиво, само је питање, да ли је и у колико је оно заистъ народно. Облик „жертва“ није народни, јер у српском језику ова реч гласи само жртва, а осим тога је у нашем народу већ давно нестало и тога појма: жртве и жртвовања у многобожачком смислу. Црквенословенски и руски облик „жертва“ могао је доћи у народ или преко неког свештеника или преко неког руског путника, можда самог Ровинског, и то заједно с поменутим објашњењем, које се за ту реч везује. Напротив, чини ми се чисто народним оно друго објашњење, да су гомиле биле зборишта. У овом је тумачењу народ просто створио аналогију своме доскорашњем обичају, да на скуповима после донетог решења сваки баци по један камен на сред скупа, те постане гомила („Амин“, обичај, о коме ће се говорити у VI одсеку). Али се на жалост с овим народним објашњењем не слаже то, што велика већина гомила није на таким местима, где би се могли држати зборови — већином су по тешко приступним кршевима — и даље што, како се чини, у свакој гомили има по један камени ковчег. На што би били ти ковчези, ако гомиле не би имале ма какве везе са сахрањивањем мртваца? Костију или других људских остатака није истина до сад нико у њима налазио (изузев поменуте делове од оклопа и др. — ако је истина!). Али још није *подлога* ни једне гомиле раскопана, те не знамо, да није мртвац сахрањиван *под* гомилом. Ако је то чињено, онда се камени ковчег може сматрати само као улаз до гроба или као просто означење гроба, можда као рудименат неког ранијег начина сахрањивања. А можда је на дну гомиле сахрањиван само пепео од спаљеног мртваца?

Ма како се узело, камене гомиле су могле бити само *надгробни споменици* можда једино на гробовима знатних личности, главара и војводâ, неког пређашњег, *многобожачког становништва*. А где су те гомиле стојале на згодним, равнијим местима, могле су уједно обележавати и зборишта и жртвена места истога становништва.

Земљане гомиле. — Њих има само на ивицама кучког седишта, онде где је доста земље: у Дољанима, у селу Маслинама, на месту Васиљевцу има једна велика, округла гомила од земље, висока 4 м. са преко 20 м. у пречнику; у Биочу је на левој обали Мале Ријеке, на месту Биоштаку гомила истог облика и величине као та на Васиљевцу; у Брскуту има на Главици од Ћетка северно и јужно од цркве по једна велика, лепо заобљена гомила, од прилике за по 1 м. виша од обе поменуте. Свега је дакле четири земљане гомиле у целим Кучима, а све су подигнуте на равнинама и у пределима, где човек није морао штедети земљу. Ја не сумњам ни мало у то, да камене и земљане гомиле спадају у исту групу, да су их градили исти људи а употребљавали различит материјал према томе, какав им је где стојао на расположењу. Уосталом видели смо, да и камене гомиле имају унутрашњи део од ситнијег материјала. То нас наводи на мисао, да су земљане гомиле можда првобитније и да су људи, тек пошто су се настанили у карсту, били приморани, да за своје гомиле употребљавају нов материјал, камен.

*

Сад да истакнемо једну појаву, која вреди за обе врсте гомилâ а може нам унеколико помоћи у релативном одређивању времена, коме би гомиле припадале. Већ код многих камених гомила запажа се неки однос између њих и старих гробаља и црквина: ове хришћанске старине налазимо врло често близу камених го-

мила или баш сасвим уз њих. Место многих примера да наведемо само главније. У фундаиским *Ледипама* на Ћаф е Кишн има гомила и близу ње се зна место неке старинске црквине, а недалеко одатле је врло старо гробље. У *Горњем Медуну* има на месту Црквинама велика гомила и одмах до ње старо гробље. На *Ублима* је више гомиле од Озрена најстарија црквина овог предела и код ње повелико гробље. У *Раћесима* на месту Велешу, у *Безихову* на брдима Мартиници и Кличици, у *Доњем Момчу* на брду Стрмцу, у затребачким *Дељанима* итд. има свуда по која камена гомила и одмах до ње старинско гробље и црквина. На некима од тих црквина подигло је и данашње становништво своје нове цркве (у Безихову и Д. Момчу).

Нешто је друкчије, али у истом смислу, представљен овај однос код земљаних гомила. Код њих је старо гробље подигнуто баш на самој гомили. Тако је гомила на *Васиљевцу* сва посута надгробним плочама, које морају бити врло старе, јер су много оронуле и зариле се дубоко у земљу од гомиле. Интересантно је, да су данашњи сељаци, поштујући светињу старога гробља, поставили леп камени крст на сред гомиле. — И гомила на *Биоштаку* прекривена је многим врло старим мраморјем и што је још занимљивије: по целој њеној површини има мноштво ситних парчади од костију и од зуба. Многе су од тих коштица већ сасвим иструлиле. Причали су ми, да после сваке јаче кише излазе на површину нове кошчице. То долази отуд, што ова гомила није обрасла травом, те је киша спира и снижава, а у њој су мора бити сахрањивани врло многи мртваци, те су прекопавањем старијих гробова дошле многе кости на површину. — На брскутској *Главици од Ћетка* има старо и велико гробље, на које се наставља и данашње сеоско гробље. Да је гробова било и на гомилама, показало се, кад су копали у њима раке за сахрањивање

данашњег становништва. Копајући наилазили су на гро бове, обложене и покривене каменим плочама, и и остатке костију у њима. Командир Стојан Секулић при чао ми је о некој врло необичној лубањи, коју су нашл у једном гробу копајући раку за неку жену (Миљан Новичић). По његову описивању та је лубања имал врло велику прогнатију, косо чело и у свакој вилиц по два предња зуба јако извинута напред. Лубању с метнули у гроб поменуте жене.

Наведени примери допуштају нам исказати два вр вероватна закључка: 1) *Гомиле су старије и од најста ријих гробаља и црквина*, јер се на земљаним гомилам ова разлика по старости јасно види, а камене гомил су већином на узвишенијим местима, ниже којих те настају стара гробља. — 2) *И гомиле и та гробља с цр винама остале су од истог народа:* освештана места, н којима је народ подизао надгробне споменике своји умрлим и можда обожаваним поглаварима и на којим се по свој прилици састајао и ради својих верских обред та места нису била ни у хришћанско доба напуштен На њима је народ после подизао своја нова светилишт и сахрањивао своје мртве по новом, хришћанском начин

Најтеже је питање, *који је то народ* био, што ј у Кучима најпре подизао многобожачке гомиле а пос хришћанска гробља и цркве. У Кучима нема о то никаквих предања. Научно испитивање пак није до дан толико постигло, да може поуздано приписивати ово или оном народу старине, нарочито гомиле, по Балка ском Полуострву. А како ја нисам имао времена, д раскопам и добро претражим бар неколико гомила, н мислим се овде ни упуштати у расправљање постављен питања. Само ћу изнети неколико напомена.

Гомила̑ разних величина и облика има по цело Балканском Полуострву и даље на северо-исток све д многобројних кургана по Русији. Како су те земље да

нашња седишта Илира, Трачана и Словена, најприродније је сматрати гомиле за остатке тих народа. Али због тога опет на Балканском Полуострву може се спорити око тога, које су гомиле од илирских и трачких староседелаца а које од словенских дошљака. По новијим испитивањима велике земљане гомиле у јужној Македонији као да су остале од старих Трачана а биле споменици над гробовима великаша и кнежева (Paul Traeger и H. Schmidt, Die macedonischen Tumuli. Zeitschr. f. Ethnologie, 1902, Hft. II, с. 69, 70 и 77). У јужној Арбанији, у долини Дриновој између Аргирокастра и Хан-Субаши видео је Трегер земљане гомиле, које по његову опису сасвим одговарају оним гомилама из Куча и што је још занимљиво, има и на њима познијих арбанашких гробова, који су сасвим плитки (на помен. месту, 70). Према томе бисмо ту имали згодну аналогију са кучким гомилама. Али с колико права бисмо могли сад тврдити, да су и једне и друге од тих гомила илирске, с толико исто права можемо говорити, да су оне и словенске. По сведочанству Ал-Масудијеву Срби су још у првој половини X века спаљивали своје мртве, а када би умро старешина, спаљивали су уз њега и теглећу марву (по С. Тројановићу у његову делцу Лапот и проклетије у Срба, Београд, 1896., с. 31). А у многим гомилама по Србији налажен је заиста само пепео од спаљених мртваца. С. Тројановић се о том уверио раскопавањем гомила у Драгачеву и у Јадру (на помен. месту, 31). И ја сам у Доњем Драгачеву видео лончић, који су сељаци ископали из једне гомиле и у њему нашли само пепео. Како у ковчезима кучких гомила нема никаквих остатака, врло је могућно, да је и под њима закопан само пепео од мртваца. Да су гомиле биле некад у Срба јако у обичају, сведочи и то, што су биле све до недавна употребљаване код народа неких крајева било као „проклетије“ било ради гомилања преступника. Повећи број

примера наводи С. Тројановић у наведеном делцу. И у Куча се по предању обичај гомилања држао све до пред крај 18. столећа. Најзад, још ово. Арбанаси у Кучима зову гомилу *могйла*, дакле речју, коју су могли примити само од Словена. Кад се има на уму, да су Арбанаси у време досељења Словена на Балканско Полуострво били већ у велико хришћани и јамачно се сахрањивали по хришћанском начину, онда је вероватно, да су они ову реч примили од Словена баш зато, што гомиле нису код њих већ одавно биле у обичају, док су их њихови нови суседи, Словени, употребљавали још неколико векова по свом досељењу.

Киљани. — И код Срба и код Арбанаса *киљан* означава камен, који је усправно постављен на место, где је неко од непријатеља погођен и пао. Али и где је био велики бој, те су многи изгинули, мећe се на место свакога погинулог по један киљан. Киљаном се још често зове и сваки надгробни мрамор на гробљу. У овој области, где мало који дан није пала по која жртва крвне освете, киљани су наравно врло многобројни. Куд год се тако рећи осврнете, особито крај путова, спазићете свуд исте просте, неправилне каменове, који су пободени у земљу или међу стене (сл. 13). То су споменици, које постављају рођаци погинулих, да би одржали у саплеменика успомену на крваво дело. Странац се може наслушати многобројних прича о значењу појединих киљана. А има и доста врло старих киљана, о којима данашње становништво не зна ништа казивати.

За нас су најзнатније четири *групе од киљана*. Две су од њих врло старе: једна на брду *Ћафи од Никиħâ*, јужно од села Птикља, а друга на висоравни *Момоњеву*, југоисточно од предела Брскута. Друге две групе су из позног времена, а обе су јужно од Хотских Корита. — На *Ћафи од Никиħа* је цео северни нагиб заузет честим

кињанима, који стоје местимице у групама по 2—5 а већином су размакнути један од другог по 1—2 м. По моме бројању биће ту преко 200 кињана, од којих се мање него половина још одржала усправно, а остали су се испретурали или поломили. Кињани су сви неправилна облика, дугуљасти, многи и пљоснати, с највећом висином до 1 м. — Кињане на *Момоњеву* нисам на жалост због рђава времена могао походити. Али су ме сви уверавали, да су тамошњи кињани у свему исти онакви као они на Ћафи од Никића, само што их је много више.

За ове две групе кињана чује се свуд по Кучима исто народно предање. Причају, да су на оба места били ужасни покољи: старо кучко становништво покрвило се међу собом и сасвим се затрло, те земља остала пуста. Зна се и за имена тих старих племена: они који су се међу собом поклали на Ћафи од Никића били су *Матагужи*, а они, о чијем су покољу сведок кињани на Момоњеву, звали су се *Букумири*. Неколико сељака с Убала, који имају катуне на Момоњеву, причаху ми, да у близини тамошњих кињана има једна врло велика гомила, у којој су изгинули Букумири сахрањени.

Друге две групе кињана, јужно од Хотских Корита, већ не спадају у преисториске споменике кучке. Они су успомена на крвави бој између Куча и арбанашког племена Хотâ пре 200 година. Тада су Кучи отели Хотима сва Корита. Кињане су понамештали рођаци погинулих Хота. Кињане на *Црној Рупи*, код Ћафе од Гвозденца, нисам походио, јер су ми казивали да их нема много и да је друга група на северној, кршевитој страни планине *Дармана* многобројнија и занимљивија. После пола часа пењања на Дарман наиђе се на прва три кињана, који означавају место, где је отпочео бој и где су пала прва три борца. После се прођу још два

кињана, па се дође на главно разбојиште, на коме стоји 51 кињан, све у мањим групама. Једну таку групу представља слика 13. И даље навише, ка Маји Кунорс (врх од Каженика), растурени су овде онде појединн кињани, како је где који од Хота у бегству пао рањен или убијен. На једној равничици североисточно од бојишта а на излазу Хотских Корита посахрањивани су изгинули Хоти. Они су сви потрпани у четири велика гроба, над којима сад стоје омање, кружне гомиле од камења са 2—3 м. у пречнику. А у близини има и неколико засебних гробова, у које су, веле, сахрањени хотски главари, који су тада пали. Недалеко је мноштво камења од негдашњих хотских катуна и струга.

Остале старине. — Ту спадају стара *селишта*, *црквине* и „*гробовља*", понеки *убао* и *тврђава*. Код ових је старина врло тешко рећи, коме доба која од њих припада и само се може поређењем донекле одређивати релативна старост. Тако би се могло нпр. усвојити народно мишљење, да су црквине од сухозида већином старије од оних, које су зидане с кречом. Даље народ разликује правац „српских" гробова, исток-запад, од правца „латинских", т. ј. католичких гробова, који су обично окренути правцем север-југ или мало одступају од тога правца. Иначе су сви гробови у Кучима, од најстаријих до најмлађих, једнаки: сваки је покривен са неколико грубих плоча и над сваким је прост, неправилан, onизак „мрамор" или „кињан".

Стара гробља и црквине су најмногобројнији споменици, у толико пре што народ и данас осећа особито поштовање према њима, те их не руши и не квари.

Разгледаћемо све старине редом по селима и по пределима одвајајући у колико је могућно старије од млађих.

Дољани. У северозападном крају Дољана има две старинске грађевине, које су по народном предању остатак од неког старог *манастира*. Једна је од тих грађевина доста високо одржана и по свему се види, да је била црква: познају се и сад сводови од олтара и преграда од препрате. Има уздужни правац исток-запад. Зидана је од лепо истесаног, четвртастог камења. Друга је грађевина источно од ње на неколико метара даљине. Сва је у рушевинама. Виде се делови јаких, масивних сводова, који су се стропоштали. Материјал је ове грађевине сасвим друкчији. То су чврсте, јако црвене цигле, сасвим сличне римским, и међу њима утврђени комади од камења, све слепљено тако као да је саливено. Већ годинама вадило је околно становништво из ових других рушевина врло лепе мермерне стубове, довратке, прагове и др. И сад их има тамо међу рушевинама. Прича се и о неким латинским натписима, који су тамо нађени и однесени. Још пре 15 година је М. Шобајић походио те развалине и слушао то исто (Старине у Зети, Београд, 1892, с. 94). И да није тог помена о латинским натписима, дало би се веровати, да је главни материјал за зидање негдашње грађевине донесен из развалина старе Дукље, која је одатле далеко око пола часа. По свему бих рекао, да је она прва грађевина много познија и да је била српска православна црква, док је за другу грађевину немогућно рећи, шта је била. Можда је и она била некад великолепном црквом било у доба римско-византиске владавине било позније у време српских краљева у Зети. По свему је ту могло бити седиште неке више црквене власти, можда баш зетског епископа од почетка 13. века, кад је Свети Сава основао другу зетску епископију са седиштем у некој цркви Арханђела Михаила. Плодни и од вајкада густо насељени Дољани, близу којих је била стара Диоклеја и католичанска епископија, били су зацело најподеснији, да се у њима подигне српска православна епископија у Зети. — Око обе грађевине има врло много старих *гробова*. — Кад се недавно копао пут од Подгорице за мост преко Мораче (код Смоковца) наишли су на стари *водовод*, који је можда стојао у вези са водоводом Диоклејиним, јер иде у том правцу.

Златица. У Златичком Пољу, у близини Мораче, а много ниже данашњег села Златице, има широко место, које се зове *Стара Златица*. Предање тврди, да је ту било некад повеће српско насеље. Трагова од кућа сад нема, али има доста велико старо *гробље* и на њему *црквина*, обоје правца и.-з. Баш код

Старе Златице водио је *мост* преко Мораче. Од тог моста стоје и сад седам „ногу“ (стубова) са „сјекирама“ (оштрицама) окренутим уз Морачу. „Ноге“ су врло чврсто озидане од лепо тесаног камена, а између њих се горе још познају остаци од „волта̄“ (сводова). Ја мислим, да је овај мост био српско дело и да се је због њега, на тако знатном прелазу преко Мораче, била подигла и Стара Златица.

Предање тврди, да су се стари Златичани због јаког Сјевера преместили са Златичког Поља у брдо, на место данашње Златице. Али је вероватније, да су они ради своје безбедности напустили отворено поље. На ову мисао наводи и посматрање заосталих развалина од њихових кућа у Златици: све су то тврди зидови са пушкарницама као у тврђава. Неће бити случајност, што су и те куће и стари манастир (односно црква) и мост на Морачи сви зидани подједнаким, четвртасто тесаним каменом. Били су то исти људи, који су ове старине за собом оставили.

У данашњој Златици била је код чесме Жалане *црквина* и код ње *гробље.* Али је поток све разрио и однео. — Северно од Златице је *Стара Градина.* Тако се зову остаци омањег утврђења на једној кршевитој главици више Мораче. Утврђење је било саграђено од огромних четвртастих стена, наслаганих једна на другу без креча. Служило је јамачно као стражарица пред улазом у Морачину долину.

Врбица. Близу данашње цркве има код великог старог дуба *црквина* и велико старинско гробље српско.

Фундана. Више крша Кука, изнад Ледина, познају се под брдом Хелмом нејасни остаци од неког старог насеља. Веле, да је ту био некад „пазар“ (трг). — У сваком од фунданских села има по једно *старо гробље,* а у Рашовићима два (на Крсту од Ранибрда и под Пландиштима). За оно у Лединама зна се, да је било српско, и гробови су заиста правца и.-з. (изузев неколико новијих, католичких). И за гробље више Премића на месту *Љук Кишин* знају, да је било српско. У њега су се и неки Ораховци копали. Члану талијанске научне експедиције Dr Vageieri-у причали су, да су на месту Љукфуриму (не Лукфурин!) изоравали собе са цевима од теракоте (в. Балдачијев извештај у Petermanns Mittheilungen, 51 Bd., 1905, VIII, с. 185). — Старе су *црквине:* у Лединама *Ћафа е Киша,* на којој сад нема трагова, затим једна у Премићима у садашњем католичком гробљу, где се познају темељи од мале цркве правца и.-з. И поменуто име *Љук Кишин* у Премићима подсећа на црквицу. Даље ваља

поменути место *Лиси Киш*, црквени дуб, ниже Рашовића, на коме и сад стоји дуб, али трагова од цркве нема нити се зна за њих. Сва ова арбанашка имена угњездила су се за прошла два-три столећа, кад је у Фундани било мало правих Срба а већина Арбанаса и потурица, па је та имена усвојило и ондашње српско становништво.

Затријебач. На старом гробљу ниже села Буд'зе има прилично велика стара *црквина* правца и.-з., за коју и сами Арбанаси веле, да је била српска. — У Дељанима има старо *гробље*, у које су се до скора укопавали Арбанаси. Да ли је у њему некад било православних гробова, не зна се. — У Попраду је било врло старо *гробље*, које је вода све разорила. Причају, да је вода чешће износила из гробова „котробе“, земљане судове, које су по неком старом обичају мећали мртвацу под главу.

Хотска Корита. Осим помињатих успомена на Хоте има у источном делу Корита и једно место, које се зове и у Срба и у Арбанаса *Црквина*. Трагова од цркве ту сад нема, али име показује, да је ту некад била српска црквица.

Орахово. У Кутима између земљишта Дубраве и Лончарице има врло старо гробље са мало гробова правца и.-з. — У Подграду је била на брду *Граду* стара градина, од које се сад готово и не виде трагови.

Безихово. Ни у једном се кучком селу не налазе тако поуздане успомене на негдашње *католичке* становнике као у Безихову и затим на Косору. — Пре свега има на безиховској главици *Мартиници* врло старо *гробље*, у које се и данашње становништво сахрањује. „Мартиника је, веле Безиховци, најстарије гробовље у сву Кучку Гору.“ Ту се још и сад у сред православних гробова правца и.-з. виде шест гробова с правцем с.-ј. и си.-јз. Безиховци веле, да су то заиста били стари „латински гробови“, да их је било раније и више и да су се и они у њих сахрањивали не мењајући им правац, јер нису — веле — за другаче ни знали. Тек од кад су их у новије време свештеници упутили, они су почели рашчишћавати „латинске“ гробове и сахрањивати се по православном начину. У гробљу је била некад и стара *црквина* с остацима сухозидине. На њеном је месту подигнута садашња нова црква. Предање ништа не зна о тој старој црквици. Али необично име самог брда, Мартиника, можда би се могло узети као доказ, да је сама црквица била посвећена *Св. Мартину* (римском епископу, 11. новембра по новом кал.) и према томе католичка. Ако то није био случај,

онда је брдо прозвато по неком Мартину, а то је име могло доћи само из католичког извора, јер је у православних Срба непознато. Тако мисли и Ровински (Черног. II, 2. 255, 256). — На другом брду безиховском, *Кличици*, било је такође старо *католичко гробље*, које је сасвим рашчишћено, а тако и стара црквина у сухомеђи, на место које стоји сад нова црква. — У северном »удуту« безиховском је брдо *Градина* са три дебела зида у сухомеђи. Има предање, да је у граду на том брду седео некад војвода старог народа *Матагужа* и да је настало седам гладних година, које су тај народ растерале. Говорили су ми, да су на Градини нађена поодавно и три дугуљаста сребрна »новца« с ушицама. На њима су били крстови и неразумљива писмена. Ово ће пре бити некаки накити. — На Главици од Ћетка зове се место *Црквина*, али трагова нема.

Доњи Медун. И сад стоји стара, како веле најстарија *црква* у Кучима, која је обновљена. По предању она је још из времена Баошића. Ниже цркве на Хусовим Рудинама има на три места врло старих *гробова* правца и.-з.

Горњи Медун. *Медунски град* је, као што је напред речено, био још тврђава илирског племена Лабеата. И по тврђењу Д. Ваљерија тврђава медунска несумњиво одговара старом Медеону и један део зидова је поуздано још прастари. Исти испитивач вели, да су се зацело у старо време употребљавале степенице, што су усечене у стени. Земљиште је, каже, пуно рбоћа (в. поменути Балдачијев извештај у Peterm. Mittheil., 51. Bd., 1905, VIII, 185). У даљем излагању видећемо, да је Медун и у позно доба српске владавине и за све време од турске најезде *био кључем племена Куча*. Значај му је дао сам положај: медунско брдо се наднело над узаним и јединим пролазом за кучку земљу и даље за Плав, Гусиње, Пећ и друге тргове, те је за то било најподесније, да се на њему подигне град, из кога ће се владати тим пролазом. Поред тога стратегиског значаја могао је Медун имати и трговачку вредност и под њим је јамачно било већих насеобина. Добра и обилата вода и родна пољца у околини потпомагала су насељавање. У главној тврђави медунској има и црквица, коју су некад Турци били преобратили у џамију. Ниже главне тврђаве све до завршетка медунске косе има остатака од неког доцније доданог платна: све од огромног, већином четвртастог, тесаног камена у сухомеђи. Овај додатак потпуно личи оним остацима на Градини више Златице, те су јамачно из истог времена. А како се по свему види, да су из

познијег доба, а код Медуна имамо и црквицу по предању балшићску, врло је вероватно, да су та утврђења од сухозида градили Срби за доба ратова с Турцима у време Балшића или деспота Ђурђа Бранковића. — Северно, одмах ниже медунске косе, има на месту *Црквинама* више од 20 старих *гробова* са врло необичним надгробним мраморовима и плочама: све дебело, гломазно, четвртасто камење, исто онако као што је оно у поменутом сухозидном платну медунскога града. Камење је већ до пола потонуло у земљу. — Даље на северу, баш наспрам града, нагнула се широка рудина, која се зове *Влашка Рудина*. На њу су, веле, долазили некад Власи. Ова је успомена врло значајна, јер нам прво показује, да је за доба српске државе у околним планинама било Влаха, а друго, утврђује нас у мишљењу, да је Медун био знатније тржиште, јер су на његовој Влашкој Рудини влашки пастири свакако догонили своје сточарске производе и продавали. — Северо-западно од Медуна је пространа висораван *Роге*, од вајкада опште збориште за цело племе кучко. А на Рогама су и многе гомиле.

Убли. Испод стране Присоја има остатака од *старе цркве*, зидане малтером. Код ње је прилично велико старо *гробље*. — Под селом Рајовићима има старо, велико гробље, које се зове *Света Петка*, са по неким врло великим и дебелим плочама. Сад је све зарасло у густу „шуму“ (шибље). И ако нема трагова од црквине, ипак име Св. Петка показује, да је ту морала бити и црквица тога храма. — На брду Личнику има стара *црквина* у сухозиду. — На месту данашњег села Жиковића било је некад село под именом *Јанчево*.

Лијешта. На месту данашње нове цркве била је стара *црквина* од сухозида. Око ње је било врло велико *гробље*, све православно. Има успомена, да су се у то гробље копали неко време и сељаци из околних села: Косора и Убала. Можда је то било у оно време, кад су на Косору поред православних Срба седели и католици, а на Ублима и Срби мухамеданци, док су Лијешта била чисто православна и имала православну цркву и код ње гробље. Тиме можемо једино објаснити и што је кучки војвода Лале, који је седео на Косору, ипак сахрањен у љештанском гробљу. Он је био први од кучких католика, који је прешао у православље.

Косор. Близу Косора има три стара *селишта: Прибојевићи* иза села Церја, *Глушци* ниже Церја на истоку и *Главоч* према Купусцима. Стара црквина и гробље ниже Церја такође

ће бити остатак од негдашњих Прибојевића. — По предању је била на месту данашње косорске цркве некад *католичка црква*, од које је после стојала црквина. Тврде, да су и *црквина* од сухозида ниже Церја и старо *гробље* код ње били *католички*, док је друга црквина, у које је зид с кречом, православна. — Према овим успоменама и по томе, што има у суседству (у Раћесима) име *Бискупова Долина*, које је за православне Србе туђе, смемо закључити, да је у неко, не баш сасвим давнашње време Косор био поред Безихова *друго седиште католика* у Кучима. — Један стари убао има чудно име *Шикунос*, други опет *Цинцар-убао*.

Раћеси. На месту Велешу у источном делу Раћеха има стара *црквина* од сухозида, висока $1^{1}/_{2}$ м., врло дебела. Около и ниже ње пружило се *Гробиште* са старим гробовима, на којима су врло велики мраморови и плоче. Источно од Велеша је напред поменута *Бискупова Долина*. — У Станину Долу има црквина *Св. Петке* и *гробље* слично ономе на Велешу. — Трећа *црквина* је у северном делу Раћеха, има до 3 м. високе зидове од четвртастог камења и у њима свуда — пушкарнице! Ово је карактеристичан знак за доба, у коме је та црква постала.

Убалац. Под кршевитом главицом Хумцем има врло стара *црквина* без икаквих трагова. Мисле, да је црква била од брвана. Код ње је старо *гробље*, у које су се копали и Загређани до пре 15 година. Сад је старо камење већином разнесено. — Врло стари *убао* са живом водом сад је обновљен.

Загреда. Ниже села је на страни Ограђу селиште од старог села ранијих становника *Чигомана*. И сад стоје повисоки сухозиди од кућа.

Биоче. На северној страни Биоча има селиште *Радикућишта*, на равном земљишту у лево од Мале Ријеке. И сад се ту познају трагови од кућних темеља и стоји једна врло стара смоква. Становништво старог села се разишло и нико није за њим преостао. Куда је и зашто отишло, сазнало се овако. Једном су неки Кучи, од прилике пре 150—200 година, приморани гладном годином отишли у пећски крај, да тамо презиме. У једном селу наиђу на бабу, која, веле, „беше од старости сва увијена у вуну“ (ово је овде обичан начин, да се представи врло велика старост). Она дозна у разговору са њима, да су Кучи, па ће их запитати, знају ли за Радикућишта и за велику смокву, која тамо стоји. Кад они то потврде, рече им она, да је та смоква била њена и да је ту било њено село, па су због „сухограда“

сви дигли одатле. — С десне стране Мале Ријеке на Го̀спођи̏ном Пољу познају се развалине од старог *манастира Свете Госпође*, који је био од прилике 20 м. дуг а за пола од тога широк. Око манастиришта виде се и сад остаци ограде и од неке споредне зграде. Причају, да су ту некад ископавали лепе, старе гробове с великим плочама. По народном мишљењу манастир је био из доба Иван-бегова, а јамачно су га разорили Турци. По манастиру је прозвато и цело плодно, лепо поље око њега Госпођино Поље. По својој прилици у накнаду за порушени Госпођин манастир народ је доцније саградио дубље у планинама, крај Мораче у Братоножићима, манастир Дӯгу. Зна се, да је и камен са манастиришта Св. Госпође преношен за зидање новог манастира Дуге. — На североисточној ивици Госпођиног Поља диже се кршевито брдо *Градиште* с незнатним остацима неког мањег утврђења у сухозиду. Мора да је и оно из истог доба, из кога је и манастир и она градина близу Златице. — Одмах ниже Градине зове се земљиште с обе стране Мале Ријеке и место на самој реци *Влашки Брод* — успомена на негдашње влашке пастире.

Доње Момче. На брду Стрмцу има близу садашње нове цркве стара, мала *црквина* у сухозиду и ниже ње старије и новије *гробље*. — Између Д. и Г. Момча има *Томина Црква*, црквина с остацима од темеља неке веће црквице. Можда је била посвећена Светом Томи и зато се тако зове. Код ње је врло старо *гробље*.

На брду Цвилину има стара *црквина* од сухозида и крај ње велико, врло старо *гробље*.

Птикаљ. На *црквини* нема трагова, јер је по казивању ту стојала црква од брвана. На том је месту нађен златан или позлаћен крст, који су предали свештенику Оташу Петровићу на Косору. Код црквине је и *гробље*, делимично већ прекопано.

Доња Кржања. У комуну Дубрави има стари убао *Двијекалац*, за који кажу, да је од Матагужâ. — У источном делу сеоског поља ископавали су старе гробове и налазили у њима *земљанице*, земљане лончиће, празне. Једном су нашли велику плаву „ђинђуву“ од оних, каквима су и стари Кучи закачињали дуванкесе о пȁс.

Горња Кржања. На истоку овог села ниже брда Зборишта на земљишту Гребљима стоји стара *црквина Светог Илије*. Ту је био некад храм од брвана. Код црквине су 3—4 стара гроба. Ниже одатле, на дно Гребаља ископавани су и стари

гробови с костима. На брду Буковици нашли су копајући врло стари, затрпан *убао*, који су сад поправили.

Брскут. На месту *Старом Гробовљу* било је гробље, али се сад не познаје. — Дучић у својој Црној Гори (Београд, 1874, с. 37) каже, да »на Малој Ријеци у Брскуту« има камени мост из римскога времена. Нити је Мала Ријека у Брскуту нити се тамо може што дознати о »римском« мосту!

Коштица. Преко целе Коштице протеже се интересантан *велики зид* између катуна Радеће и КатунаРаћешког, северозападно од Жијова. Дуг је дакле 3 часа хода, али се местимице прекида. Подигнут је од сухозида и сад јако оронуо, а могао је бити висок 2—3 м. Неки мисле, да га је градила »Јерина« (деспотица). И вероватно је, да је то неко српско утврђење против турског надирања.

У планинама кучким нема за чудо готово никаких старина. То је знак, да су оне од вајкада биле само катуништа и пашњаци. Овде онде види се по који кињан или стари гроб, а само на Широкару код Старог Катуна има неко мање старо *гробље* с различитим правцима гробова. И на Кресту од Превлаке у Кому, више Царина, и на Бинци Криводољској, има по неколико врло давнашњих гробова.

У кучкој области има, као што се види, прилично остатака од старијег становништва. Ретко у коме од данашњих села да нема по која старина. То значи, да је на земљишту данашњег кучког седишта, ма колико да је оно сиромашно, и у прошлости бивало на сваком згоднијем месту по неко људско насеље. А у томе има наравно топли и подесни *југозапад кучке земље* превагу над свим осталим кучким пределима. Видели смо, да су гомиле ограничене поглавито на кучки југозапад, а разгледање осталих старина показало је, да су и оне најмногобројније у томе крају. Ту нам је и највећа тврђава у Кучима, Медун, ту су и Дољани, за које народ прича, да је у њима била велика стара варош. Народно је причање без сумње претерано, али после пада римске До-

клеје морале су временом у заклонитој и плодној равници дољанској поникнути неке, наравно не тако знатне културне наследнице Доклејине. То се види и по свему, што смо казали о старој Златици, као станици на прелазу преко Мораче, и по развалинама од манастира на Вељој Црквини и по успоменама о ме. тима на Рибници, од којих се доцније подигла Подгорица.

Од свих остатака најмање има *селишта̂*. То се да лако објаснити. У карсту се човек не може свуда настањивати него само на извесним местима, а тих је места уопште мало. Према томе где има неко старо селиште, ту ће се увек и ново становништво настанити и зато се селишта брзо губе.

Црквина̂ има, као што смо видели, врло много. Та је њихова многобројност последица старог обичаја ових предела, да свако браство и свако сеоце гради себи засебну цркву. А због тога су и те црквице биле све мале и неугледне. Највеће међу њима једва да су дугачке 15 м. Код многих црквина пада јако у очи, да на њима или нема никаквих остатака или је остало само по нешто темеља зиданог или од сухозида. Кад знамо, да тамошњи народ од вајкада веома поштује и чува црквине и кад код неких црквина мали број остатака припишемо њиховој великој старини, онда за остале такве примере остаје само једно објашњење. А то је објашњење чисто народно и без сваке сумње истинито. Народ вели, да су грађевине у Кучима најпре прављене од камена, а затим је дошао неки народ, који је употребљавао за своје грађевине брвна и другу дрвену грађу па је и цркве градио од брвана. За цркве на Момчу, у Кржањи, на Убљецу и у Штикљу зна се доста поуздано, да су биле од брвана, па и за град на безиховској Градини тврде, да је имао у зидовима брвна. Чини ми се као највероватније, да су тај нови „народ“, који је донео у Куче брвна, били досељеници с истока у време повлачења српског

и арбанашког испред турске најезде. Они су се могли још дуго време држати свог начина грађења кућа и цркава од брвана, док их није карсна оскудица у дрвету приморала, да га напусте. А древени кровови на многим кучким кућама можда су такође остатак из тога а можда из неког још старијег времена. Тек и они се као нешто старинско све више напуштају.

Готово уза сваку црквину има и старо *гробље*. Пуно је гробаља, у којих је камење већ толико утонуло у земљу, да једва вири из ње. За кучка гробља и нема других знакова о њиховој старини него то, колико су претрпана или уривена у земљу. Иначе на камењу нема нигде никаких знакова, чак ни једног једитог крста, што се мора тумачити потпуним незнањем каменорезачке вештине.

Од вредности за наша даља разлагања биће докази и предања о негдашњим српским црквама и гробљима у арбанашком Затријенчу и у деловима Фундане, а тако опет с друге стране и предања о католичким гробљима и можда црквама у данашњим православним српским селима: Безихову, Косору и можда Медуну. Мали број католичких остатака међу православним Србима показује, да католика није могло бити много и да нису дуго становали као католици у поменутим селима.

2. **Кучка прошлост.** — У књизи војводе Марка „Племе Кучи" саопштио је Љ. Ковачевић на стр. XLV до LXIII најглавније моменте из кучке историје, а војвода Марко је у тој књизи прибрао сва главнија историска предања народна. За наш посао биће довољно дати само кратак преглед главнијих догађаја из политичке прошлости кучке, и то оних који се нас тичу, а при том додати и неке исправке и допуне.

Љ. Ковачевић мисли, да ће име *Комска Жупа* у Летопису Попа Дукљанина бити по свој прилици нај-

старије име потоњим Кучима, „јер планина Ком већим дијелом Кучима припада“ (с. XLV). Овај разлог не могу примити, јер 1) према целој природи кучке земље, како смо је напред описали, име жупа њој никако не приличи, а 2) најстарија насеља кучка била су само на југозападном крају данашње кучке области, а тај је врло далеко од Кома и растављен од њега целим системом карсне планине Жијова; 3) Ком није ни сад „већим“ делом кучки него само великим делом, а видећемо у IV одсеку овог рада, кад будемо говорили о ширењу кучке области, да су стари Кучи имали само мален део Кома. — Ја мислим, да се Комском Жупом могла понајпре звати красна долина реке Перућице па и Лима све до Андријевице, јер је то не само жупно земљиште него је и непосредно под самим Комом. У прилог овоме да наведем и оно што каже Новаковић: „Пошто не може бити сумње, да око данашњег виса *Кома* ваља тражити жупанију *Ком*, о којој говори Дукљанин, то су предели те жупаније још и сад обележени у пределу, који заузима племе Васојевићско“ (Српске области X и XII в. Гласник 48, с. 75).

Ако је у данашњој кучкој области у средини XII века било каквих јачих српских насеља, она су могла бити једино у топломе, жупном, југозападном крају те области. А тај крај могао се само рачунати у Зету и по свој прилици је спадао у ону зетску жупу, коју поп Дукљанин зове именом *Gorsca* (в. Dr Jvan Crnčić, Popa Dukljanina Lětopis. U Kraljevici, 1874. Стр. 38 и 51). Ова је жупа, како је С. Новаковић лепо показао, свакако захватала и пределе око Подгорице (помен. рад у Гласнику 48, с. 15), па је по свој прилици и југозападни део садашње кучке области рачунат у њу. А да је тако заиста могло бити, имамо лепу потврду у једном мало доцнијем споменику. Љ. Ковачевић нам каже: „У повељи, којом је Првовенчани Краљ обдарио (1220) има-

њима манастир Жичу, наводи се, одмах послије села Плавнице у Зети, *Голич* у *Горској Жупи*", и разлаже даље, да се свакако кучка област у „првој четврти XIII вијека Горском звала" (Пл. Кучи XLV и XLVI). Истина села Голича нема у Кучима нити има о њему каквих предања, али се из наведеног спомена види, да је Горска Жупа, као што јој и само име казује, морала захватити, бар делом, неки горски, планински предео на ивици зетске равнице. А видели смо, да је и Дукљанинова Горска Жупа обухватала неки горски крај северном ивицом зетске равнице. Кад још узмемо у обзир, да између летописа Дукљанинова и повеље Стевана Првовенчанога није протекло више него неких 70 година, онда је заиста тешко посумњати у то, да се име Горска Жупа и једног и другог споменика тиче баш исте области.

Ровински мисли, да *Cuzeva* из Летописа Дукљанинова одговара имену Кучи (Черногор. I, 347). Али је Cuzeva у ствари само латинска транскрипција српског имена Кьчево (данашње Кчево), а то се јасно види и по реду, којим долази: између Будве и Грбља (в. и Новаковића Стојана, Српске области X и XII века. Гласник XLVIII, 15). Да ли се пак именом *Горска Жупа* могла звати и цела област данашњих Куча, то је тешко рећи. Чуо сам истина, да старији Кучи и сад понекадназову своју земљу *Кучка Гора*, али је разлика између означења̂ гора и жупа, и док име Гора добро одговара планинском а раније јамачно и много више горовитом земљишту кучкога Поврија, дотле је име (Горска) Жупа могло поднети само за крајњи југозапад кучки, дакле за кучко Подање и за равницу Доље. Ова су два предела и могла бити најпре насељена Србима, док су се на кучком Поврију свакако још доста дуго одржавали влашки сточари. Мени се према томе чини, да су имена *Кучи* и *Кучка Гора* врло стара, а да је у Горску Жупу

могао спадати само поменути југозападни крај данашњих Куча.

Да је име Кучи заиста доста старо, доказ нам је и то, што се *1455 године*, кад се то име први пут јавља у историји, његови носиоци — племе или велико братство Кучи — сматраху већ за јаку политичку чињеницу. Зато се и њихови главари мораше заклети на верност Млечићима, којима се 1455 год. покори цела још слободна Зета (Љ. Ков. XLVII). — Од тада има већ прилично историских спомена о Кучима.

У 15. веку је било пресудно за Куче, што је 1457 г. њихов град Медун пао у турске руке. Ово је јамачно приморало Куче, да признају врховну власт турску. Тако је стање трајало све до пред крај 16. века. За то су време и неке знатније кучке породице попримале мухамеданство. Чуо сам народно предање, да су се први Кучи потурчили онда, кад је „око 100 црногорских и брдских главара, и то све најбоље куће, ишло султану, да моли за помоћ.“ По свој прилици се ово предање односи на одлазак Станише Црнојевића султану. Што пак предање каже, да је Станиша ишао султану да моли за помоћ, то би се слагало са доскорашњим мњењем, да је Станиша из Црне Горе одбегао као незадовољник. Али је много вероватније, да је Иван Црнојевић или сам намерно или по жељи султановој послао сина Станишу и можда са њим приличан број племенских главара султану на двор. Ово је, као што каже Ј. Томић, био у оно време обичан појав (Црнојевићи и Црна Гора од 1479—1528 год. Глас 58, с. 177 и 178). Кад су Турци потурчили Станишу, могли су потурчити и његове пратиоце, и кад се доцније Станиша као Скендербег вратио у Црну Гору (1514 год.; по Ј. Томићу, у помен. раду, Глас 60, с. 66 и 67), дошли су са њим наравно и ти потурчењаци и настанили се поново по својим племенима али задржали и даље примљено мухамеданство. Тако

су јамачно и Кучи добили у то доба прве мухамеданце, по чијем су примеру после свакако још неки Кучи примили ислам. Главно је седиште потурчених Куча био *Медун*. Болица каже, да на Медуну живе „Турци, око 200 врло ратоборних становника“ (превод у Ров., Черногор. I, 809), а ту свакако има на уму само оружане људе. И војвода Марко је забележио народно предање, да је до времена кучког војводе Петра Иликова (1688. год.) било на Медуну 70 кућа „Турака“ *староседелаца* (Пл. Кучи, 31). Друго су јако потурчено братство били *Ђурђевићи* на Ублима, затим *Цикнићи* у Фундани и *Лукачевићи* у Загреди а можда и које у Орахову. — Крајем 16. века су Кучи као и остала суседна српска и арбанашка племена одрекли данак Турцима и живели слободно (Ров., Черногор. I, 738).

У почетку 17. века као да су Кучи поново били неко време под Турцима (Љ. Ков., XLIX), али су се затим убрзо придружили општем покрету свих околних српских и арбанашких племена за ослобођењем и учествовали у одбијању турских напада 1609, 1612 и 1613 год. Али устанак није могао успети због тога што су савезници на европском Западу били ометени, те су се Кучи свакако поново измирили с Турцима (Љ. Ков., L). Из овог времена имамо у Марјана Грбичића (Болице; 1614) први писани спомен о старешинама кучког племена: о „кнезовима“ Лалу Дрекалову и Нику Рајичеву. Грбичић вели за Куче, да су били до скора побуњеници и да стоје под војном управом турском у Медуну. Куче назива погрешно Арбанасима католичке вере и вели, да их има 490 домова са 1500 војника (Черногор. I, 806—809). Да су Кучи у време кандиског рата (1644 до 1669) били млетачки савезници против Турака, видимо из тога, што се зна, да је драчки бискуп Скура био придобио Куче и Клименте и да су ова племена 1649 год. и отела Медун од Турака (Јов. Томић, Поли-

тички однос Црне Горе према Турцима 1528—1684. Глас LXVIII, с. 86 и 87). Ово се исто још може закључити и према једном документу млетачком. Тај је документ из 1658 године а приложен је био у препису једној депеши главног провидура далматинског од 1691 год. У том се документу набрајају седам кучких главара, којима млетачка влада даје по 4 дуката плате. А те им плате зацело није давала ни за шта друго него зато да јој са своје стране помажу у рату. У том се документу именује најпре: „Voivoda Jllia Drecalovich". Ту је зацело погрешно забележено Jllia (Илија) место Jllico (Илико), а то је у толико вероватније, што је као што рекосмо, документ преписан, те је погрешка могла бити учињена приликом преписивања.[1]) — Крајем 17. века настао је међу Кучима нов и јак покрет за ослобођење. Они се најпре постараше, да растерају мухамеданце између себе, јер су потурчењаци били најјачи ослонац турске власти међу Кучима. Тако су најпре протерали оне с Медуна, побили турску посаду у граду медунском и заузели град. На њих се дигну велике турске војске, које Кучи у два маха, 1688 год., сјајно победише: на *Малом Орљеву* и у названом *Дебелом Боју* код села Врбице. После ових победа не беше потурицама више станка међу Кучима и они заиста сви побегну из Куча (осим оних на ивици Куча, у Фундани). На њихова имања рашири се војводско братство Дрекаловићи (Пл. Кучи, 31—33). Тада су Кучи стојали у савезничким везама с Млечићима, који су заратили на Турке. Млечићи су плаћали и новчану помоћ кучким главарима. Од 1688 год. били су Кучи, како догађаји показују, у врло повољном положају према Турцима све до 1768 године.

---

[1]) За ове податке имам захвалити г. Јовану Томићу, управнику Народне Библиотеке, који ми је свој препис из млетачке архиве био ставио на расположење.

Ово *доба од 1688 до 1768* године уједно је и најсјајније време кучке прошлости. Кучи су се за то време тако оснажили (имали су већ почетком 17. века 3000 ратника. Љ. Ков. LVII), да је њихов војвода Радоња Петров Дрекаловић успео створити савез од три српска племена: Куча, Братоножића и Васојевића. На жалост тај је савез трајао само кратко време, до смрти војводине 1737 год. Вредно је поменути, да је војвода са 7000 својих Брђана ишао у помоћ аустриској војсци, која је ратовала с Турцима у данашњој Србији. На том походу умре војвода, а његова се војска врати. Одмах друге године, 1738, Кучи су с помоћу Братоножића и Климената одржали славну победу над Турцима код *Вељег Орљева*. — У ово славно доба кучке прошлости почели су и први односи племена Куча са Русијом. Војвода Радоња је ишао у Русију а после и његов син, војвода Илија (Пл. Кучи, 100 и 108). У једном писму, којим су црногорски главари молили руску царицу Јелисавету за помоћ, 1742 год., потписан је и кучки војвода Илија Радоњин Дрекаловић, који се као и његов отац Радоња називао „војвода свијех Брда" или „војвода и гувернадур" (Љ. Ков., LIX и LX). Црној Гори су тада Кучи пријатељски помагали у срећном рату против Турака 1756 год., а после су и са Шћепаном Малим били у савезу. Али су их због тога Турци у два маха нападали с великом силом. Први пут, 1768, Кучи се покорише Турцима, али се убрзо опет одметнуше, особито силно војводско браство Дрекаловићи. Турци успеју да новцем придобију већину осталих Куча, па нападну 1774 год. с великом војском на Дрекаловиће и њихове присталице Криводољане, Жиковиће и још неке. После храброг отпора морадоше Дрекаловићи с Криводољанима ипак сасвим напустити Куче и склосе у племе Ровчане око средње Мораче. Турци чкају сва имања протераних брастава и допусте

осталим Кучима и околним Арбанасима, да заузму њихова опустела села и земље. Овај се догађај зове у народу *Прва Похара Куча* (1774). У војводе Марка су лепо и дирљиво описани јуначка борба и патње Дрекаловића и њихних пријатеља за време ове похаре (Пл. Кучи, 133—171).

На четири године после Похаре допусте Турци свима изагнатим кучким браствима осим Дрекаловића да се врате у Куче, а Дрекаловићима, које су веома мрзели, не само што то не допусте, него су гледали, да истребе свакога од њих. Дрекаловићи су се целих седам година потуцали које по Ровцима које и по другим црногорским племенима, те се неки тамо стално настанише. Срећан случај помогне Дрекаловићима, да се ипак врате у своју постојбину. Неки бег Зотовић и паша Алил-агић беху се одметнули од скадарског везира и позвали поред осталих Брђана и Дрекаловиће у савез против везира. Дрекаловићи се одазову и заједно с осталим Србима помогну реченој двојици завладати Подгорицом и знатним делом Зете. У награду за то допусте им Зотовић и Алил-агић, да се врате у Куче и да буду прости од свакога данка, док су остали Кучи морали плаћати данак. Кад се Дрекаловићи, имајући за собом овако моћне заштитнике, вратише у Куче, растераше одмах све Арбанасе и остале Куче, који беху захватили њихне куће и имања. Тада се нпр. беху Ораховци наместили са катунима чак у Ржане Долове између Кржање и Момча, а Клименте и други Арбанаси беху притисли ивични крај од Куча (Фундану, Дољане, Сјенице и све око Златице) и још Кучки Ком, који је био дрекаловићско пасиште. Дрекаловићи захватише сада поново све своје пређашње земље и катуне, па се многима за почињена зла и штету љуто осветише. Они побише све оне главаре осталих Куча, који се беху пређе удружили с Турцима, па на све стране стадоше заузи-

мати много више земље него што су дотле имали. Од њихова зла се тада и доцније иселише многе, особито старе, породице из Куча, а други се Кучи сасвим потчинише утицају Дрекаловића.

После једанаест година Кучи изгубе своје заштитнике. Скадарски везир удари на Подгорицу, те Алилагић побегне а Зотовић погине и Кучи поново добију за суседа скадарског везира, који гледаше, да их покори. Од тада су настали чести бојеви и мирења с Турцима. Једном су Кучи били особито притешњени од Турака, те су морали давати везиру таоце као залогу, да ће мировати. Тада везир силом одузме Кучима и њихну планину Мојан и још неке катуне, па их даде Хотима и Климентама (Ил. Кучи, 218 и 219). У то су време Кучи морали заједно с Турцима ићи против Црне Горе, али су у сред боја окренули пушке на Турке и тиме помогли Црногорцима, да добију сјајну победу 1796 год. (Љ. Ков., LXIII). Од тада су поново настала непријатељства између Куча и Турака. Јамачно је било стање Куча врло тешко, те се отуд међу њима јавио и покрет, да се селе у Русију. Али су срећом од тога ипак одустали (Љ. Ков. LXIII).

У почетку 19. века Кучи одузму од „Латина“ Затрепчана и Коћâ Хотска Корита, која су још крајем 17. века били заједно са Затрепчанима отели од Хота (упор. и Ил. Кучи LVII и 19). Хотским Коритима су се задуго користили само Затрепчани и Коћи, а сад постану заједничком својином целог племена. — Кад је србијанска војска 1809 год. под Карађорђевим заповедништвом дошла до Васојевића, придружили су се њој и Кучи. Казивали су ми, да је Карађорђе био дао тројици Куча заставе, које су се до скора у њихним бракствима чувале (в. и Ил. Кучи, 229). После је међу Кучима на жалост био настао домаћи раздор, особито међу родовима Дрекаловића: међу Ивановићима и Поповићима.

То је олакшало Турцима, да поново задобију превласт над Кучима. Та је превласт била већ толика, да су новога војводу Ђура Илијина Ивановића Кучима *поставили* Турци, а није га изабрао народ, као што је *дотле увек* чинио. Ну и после је бивало честих бојева између Куча и Турака.

Међу Кучима је било у то време људи, који су радили и на сједињењу Куча са Црном Гором и ради тога ишли најпре владици Светом Петру I а после и Петру II. Тако су се Кучи 1831 год. заиста и сјединили са Црном Гором. Ну међу Кучима је тада било доста превртљивих људи, који су примали и турско мито, те нису били искрено за то јединство, а осим тога и ред, који је хтео владика Петар II завести, особито плаћање данка, наиђе међу Кучима на велики отпор. Због тога од сједињења најзад не би ништа. Кучима су и даље постављали војводе Турци. Тек за владе кнеза Данила обнове се покушаји за сједињење са Црном Гором. Али се и тога пута наиђе на племенску саможивост и тврдоглави отпор неких главара, који се чак не устезаху тражити турску помоћ против ових тежња.

Последица тога је била *Друга Похара Куча* 1856 године. Ову је похару опширно али на жалост и доста пристрасно описао војвода Марко и тиме се огрешио о вредност своје књиге (Пл. Кучи, 307—322). Љ. Ковачевић се свакако није и с других страна обавештавао о тој похари, те се жали Боже та погрешка није избегла. Главна је ствар у овоме. Кнез Данило је био послао војску са својим братом Мирком, да милом или силом присаједини Куче са Црном Гором и да казни неке непослушне главаре. Кад је војвода Мирко дошао с војском на Биоче на Морачи, према њему се намести онај део Куча, који је остао уза своје главаре, а са њима и 40 подгоричких Турака (Пл. Кучи, 308). Међутим већина Куча пређе на страну војводе Мирка, а трећи

део Куча остане по селима не држећи страну ни једнима ни другима. Причало ми је више људи, да је војвода Мирко покушавао склонити оне Куче више Биоча, да се измире са њим и да га пусте у Куче. Али они нису хтели за то ни чути и шта више један од њих, Бења Новаков Петровић с Косора, викне с врх Рета (брда над Биочем): „Ако ми доведете кнегињу црногорску, да јој начиним једног Дрекаловића, пустићемо вас у Куче!“ Оваква увреда ујела је за срце и војводу Мирка и војску, која је била са њим. Зато је црногорска војска, кад је с медунске стране ушла у Куче, и сама много претерала у поступању с породицама непослушних Куча. Војвода Марко описује а и ја сам слушао, да су многи црногорски војници секли главе чак и деци у колевкама и старим и болесним људма, те их доносили војводи Мирку. За ово дивљаштво мањине пала је после срамота на целу војску.

Кнез Данило је потом завео добар ред у Кучима (1858). Али их је морао ускоро предати Турској (1860) изузев северозападне трећине са селима: Г. и Д. Момче, Кобиле (сад Г. Кржања), Стравче, Милачићи, Заугао, Лȁзи, Присоје, Корјен и Пољани (Дучић Н., Црна Гора, с. 21). Тако Турци поново, после 172 године, уђу у Медун и поставе на њему суд за Куче. У томе су суду седели поред турског забита кучки главари. — Кад је 1862. год. Црна Гора заратила с Турцима, устали су против Турака и Кучи, али су морали ипак остати и даље под турском влашћу све до 1876 год. А тада, у *Вељем Рату* 1876—78 год., Кучи су под вођством војводе Марка Миљанова одржали више великих победа над Турцима и сјединили се са Црном Гором. Сад је у Кучима заведен исти поредак, какав је и по осталој Црној Гори, и они су одлични гра[illegible]орски према дивљачним Арбанасима.

[illegible]на и уопште политичка историја има да [illegible]тво знатних догађаја, у којима су и Кучи

имали видна удела, дотле би *културна историја* имала писати само о мраку и незнању, о јаду и беди у народном животу. Оно културе, што је српски народ у ове кршеве донео са собом, било је скоро непрекидно на издисању. Услед непрекидних ратова била су и осећања људска затупела, те је убијање и пљачкање било обична ствар и готово занат. О школама није било ни помена, и писмени људи били су једино племенски свештеници, који су се васпитавали по манастирима у Црној Гори или у Дечанима. Али ни свештеника није понекад годинама било, те су деца остајала некрштена, догод не би какав калуђер наишао да купи милостињу. И цркве су биле попадале и лежале у рушевинама, те их је навек било свега две до три за цело племе.

Једино време у првој половини 18. века као да је донело мало бољитка. То је било време највеће политичке моћи кучке. Тада су војводе Радоња и син му Илија са новцем из Русије саградили цркве на Ублима и на Медуну, а услед веће безбедности и у народу се опажало веће благостање и побожна уљудност (Пл. Кучи, 100). Али је народ после опет пао у старо очајно стање, у коме сваки гледа само да живот одржи, и тако је трајало све до средине 19. столећа. Од тада је настао и у Кучима срећенији и мирнији живот и почео рад на културном унапређењу народном.

IV Порекло племена Куча

А. Грађа

Народ у Кучима дели себе на три, пореклом различите *групе: старе* или, како се често каже, *остале Куче*, *Дрекаловиће* и *Арбанасе*. Ова је подела заиста згодна и према приликама, које постоје од два века на овамо, сасвим оправдана. Наш ће пак задатак бити, да на

основу свију могућних знакова и података испитамо, откуда ове три групе становништва у Кучима и да ли је баш свака од њих онако чиста, како се то данас посматрачу на први поглед чини. Поћи ћемо са тога гледишта, да се приликом нових насељавања или најезда у некој земљи обично задржи ма и незнатан део ранијег становништва, који се истина после претопи у дошљаке али ипак остави и на њима и у њиховој области врло много трагова и успомена о себи. Другим речима: држаћемо се начела, да онда кад желимо из основа проучити порекло неког данашњег становништва, т. ј. сазнати баш све етничке саставке његове, ваља позвати у помоћ све податке, знаке и успомене, који томе смеру доприносе. Ту на прво место долазе *историски подаци*, затим разматрања о пореклу *топографских имена* и онда критичко проучавање *народних предања*. У многим земљама могу и археолошка испитивања да помогну одређивању порекла народног; али за нашу област, као што је већ у III одсеку речено, недостаје потребног мерила, према коме би се могло поуздано одређивати, од кога је народа ова или она група старина̂. Једино оне од *познијих старина*, о којима се зна поуздано, од кога су остале, можемо употребити приликом расправљања о пореклу данашњих Куча. Нема сумње, да би се и проучавањем језиковних особина у данашњег становништва могло доста докучити о његову етничком саставу; али је за то опет потребна нарочита стручна спрема или бар темељни претходни радови, а то нам све у овом случају недостаје. Најзад би могла и соматолошка испитивања врло много помоћи, да се разазнају не само расе него донекле и народи, који су у некој области једни друге наслеђивали; али и у том погледу стојимо са претходним радовима не само за Куче него и за цело Балканско Полуострво врло рђаво. Ко би нпр. смео још данас пресуђивати, да ли су чести

типови алписке расе међу тамошњим Србима дошли на Балканско Полуострво само са Словенима или су само преостали од Илира (или од Келта?) или их је било и међу Словенима и међу балканским староседеоцима?!

Према свему овоме мораћемо се ослонити поглавито на грађу из *прве три групе*, а податке из осталих група, и то оне који су сасвим поуздани, употребићемо само овде онде у нашем разматрању о пореклу Куча.

1. Историски и други писани подаци. — Историја зна само за *Илире* као најстарији народ западне половине Балканског Полуострва. Почетком IV века пре Хр. продреше на северозапад полуострва *Келти* и освојише северне илирске земље до на југ од данашње Западне Мораве (в. Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, Историја српског народа, Београд, 1893, св. I. с. 5. и Kiepert Henrici Formae Orbis Antiqui XVII). Могућно је пак, да су се Келти као врло покретљиви номади распрострли и даље на југ и да су се мешали с Илирима. Тако је нпр. вероватно, да је један део келтскога племена *Скордиска* седео већ источно од данашње Црне Горе, јер арбанашко име *Скодра* за варош Скадар и старо име *Skordus* или Skardus за данашњу Шар-планину јако подсећају на Скордиске. Зна се, да су се Скордисци заједно с Илирима дуго борили против Римљана.

После дуготрајних и тешких ратова с овим балканским староседеоцима Римљани су најзад успели, да се утврде у њихним земљама. Из доба тих борби очувана су нам имена, која се тичу непосредно наше области. Тит Ливије прича, како су Римљани покорили илирског краља Генција и вели за њега, да је владао у племену *Лабеатима* („...in Labeates, ubi Gentius regnabat.“ Titi Livi, Ab urbe condita. Erklärt von W. Weissenborn. X Bd., liber XXXXIII, cap. 19) и даље, да је у лабеатској земљи био град *Meteon* или *Medeon* („...Meteonem, Labeatium

gentis urbem“, liber XXXIV, cap. 32). Докле се пак племе Лабеати простирало на југ, можемо судити по томе, што се данашње Скадарско Језеро звало *Lacus Labeatum* („...et flumine Barbana navigat in lacum Labeatum...“, на помен. месту liber XXXIV, cap. 31). Према овоме се земља лабеатска пружала од Скадарског Језера па до у данашње Куче и зато је погрешно, што је Киперт у своме Formæ Orbis Antiqui XVII име Labeatæ ставио само дуж северне стране Скадарског Језера.

Кад су већ Римљани савладавши Генција, 168 године пре Хр., заузели лабеатску земљу, они су јамачно и град Медеон поседи. Осим тога се у близини Медеона, на даљини од непуна три часа хода подиже величанствени град *Doclea* (Dioclea), најзнатније културно средиште римско у провинцији Превалитани. Таке прилике нису могле бити без утицаја и на илирске Лабеате. Ако су можда пастири унутра у планинама и били слабије подлегли моћном римском утицају, а оно су без сумње илирски становници у близини Медуна и Доклеје после неколико векова римске владавине били већ полатињени. Али нам није ништа познато о доцнијој судбини Лабеата.

Словенска најезда на Балканско Полуострво завршена је у првој половини VII столећа. У које су се време населили Словени у плодне равнице око доње Зете и Мораче, не може се баш поуздано рећи, али се може по неким знацима бар приближно одредити. Зна се пре свега, да је град Доклеја постојао још на крају VI века за време папе Гргура I и да је после из њега пренето католичко владичанство у Бар (Patsch у Paulys Real-Encyclopädie, Stuttg. 1903, под речју Doclea). С друге стране видимо „Словене“, да почетком VII века разоравају старе вароши Acruvium и Epidaurum на Јадранском Мору (Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић на пом. м., 91. K. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens

während des Mittelalters. I Th. Denkschr. der Kais. Akad. d. Wissensch. in Wien, Bd. XLVIII, III, 1901. Стр. 22 и 26). Доведемо ли с овим чињеницама у везу то, да се Доклеја ни у VII ни у даљим столећима више никако не помиње и да је Константин Порфирогенит у првој половини X века назива напуштеним и порушеним градом (Patsch, на пом. м.), онда је понајвероватније, да је Doclea такође већ у првој половини VII века била порушена „Словенима" или Србима. Словени су као земљорадници најрадије заузимали у новој постојбини равнице и жупне пределе, а околина старе Дукље је управо једна од таких лепих жупа, те их је имало шта покренути, да Дукљу разоре и да се населе у њеној околини.

Као што је већ у прегледу кучке прошлости (III одсек) речено, могућно да је *Горска Жупа*, која се помиње 1220 године, била у југозападном делу данашње кучке земље. Како је пак то предеоно име српско и још означава жупу, могло би се на основу тога веровати, да је већ до почетка 13. века бар југозападни део садашњих Куча био насељен Србима. Уосталом то се може закључивати већ и по томе, што је староседелачко становништво услед многобројних напада и пустошења у прошлим вековима било већ јако разређено а услед непријатељства са досељеним Словенима морало се повући у планине. Осим тога је баш зетско-морачка равница била главно средиште српске области Зете. Зато је зацело била и густо насељена, те се њено становништво преливало и на околне планинске пределе. И као што се у околини старе Дукље створило до 12. века мешавином од Срба и од заосталих старинаца ново становништво под именом Дукљани (Љ. Ков. и Љ. Јов. на пом. м., 114), тако се јамачно, само можда нешто доцније, збивало слично стапање и на југозападу садашње кучке области.

Из времена краља Милутина, и то с почетка 14. века (око 1314 год.) имамо спомен о томе, да су данашње кучке планине: Коштица, Широкар и Рикавац припадале Диношанима. Сад арбанашко село Диноша на југу је од Фундане у Грудама. Ако се можда није и Диноша тада рачунала у предео данашњих Куча, онда овај податак значи, да у то доба није у садашњој кучкој земљи било неког јаког племена, које би држало у својим рукама целу област од Цијевне до Мораче.

У позној историји српског државног живота у Зети имао је и град Медун знатну улогу у одбрани од Турака, док није пао у турске руке 1457 год. (Пл. Кучи XLVII). Да је он у то време био по свој прилици поново од Срба утврђен и да је могао бити доста важно тржиште са трговачким насељем, о томе смо већ говорили (стр. 50 и 51). А то је за тадашње кучке становнике морало бити од знатног утицаја.

Кад се 1455 год. први пут помињу Кучи у напред именованом уговору с Млечићима, потписани су поред њих у истом уговору као засебне целине *Купусци* и *Радотјеси* (данашњи Раћеси), садашња села у западном делу Куча (Пл. Кучи XLVII). То значи, да њихови становници тада још нису рачунати у Куче. У истом уговору с Млецима Кучи су заједно с осталим Србима из Горње Зете утврдили, „да над њиховим црквама не буду *латински* свештеници, епископ или архиепископ, него да им црквене старешине буду *православне* вере и да им поставља клирике и свештенике зетски митрополит а не *латински* архиепископ“ (Пл. Кучи, LXV). Према овоме јасно је, да су *у средини 15. века сви Кучи били православне вере*.

Око средине 15. столећа била је јуначка борба српског и арбанашког народа с Турцима у главном завршена. Једна српска држава падала је за другом и последњи остатак источних српских земаља узеше Турци

1459 године. А само осам година доцније, у почетку 1468, умре славни арбанашки јунак и кнез (српског порекла) Ђурђе Кастриотић Скендербег и његова Арбанија паде такође Турцима у шаке. Турска освета окретала се наравно поглавито против најхрабријих бораца и вођа народних, који су већином били властела. Који од њих не хтеде прећи у ислам, томе је остајао једини спас у бегству. Велики број ових бегунаца склони се у кршевите и самом природом утврђене планине и висоравни арбанашке Малесије и српских Брдâ и Црне Горе. Тако су и Кучи могли тада добити знатан број нових становника, Срба и Арбанаса.

Арбанаси, досељени у Куче, били су католици, али је у пределима садашње северне Арбаније било без сумње и Срба католичке вере. Они су могли бити католицима још од времена српске немањићске државе, када је католичанство у Зети било доста раширено. Али су могли постати католицима и тек доцније, утицајем римске пропаганде или просто живећи међу Арбанасима. Главно је, да се доласком ових досељеника по Кучима доста рашири католичанство. Отуда је *Марјан Грбичић* на почетку 17. века могао погрешно помислити или чути, да су сви Кучи католици (в. напред стр. 60). Да је број католика био много мањи него православних, видимо већ по томе, што је према поузданом народном предању војвода Лале Дрекаловић, католик, и сам прешао у православље, а ускоро за њим и остали католици у Кучима (Пл. Кучи LXVI и Andrić Alexander, Geschichte des Fürstentums Montenegro, Wien, 1853, с. 19). Међу доказима згодно је овде напоменути и то, да су Кучи писали Млецима своја писма навек *српски* и *ћирилицом* и да су та писма слали по *православним калуђерима*. Ово се јасно види из неколико млетачких листина, које има у препису г. Јован Томић. Добротом г. Томића ја сам могао те листине разгледати и уверити се о ре-

ченоме. У једној од тих листина, у депеши которског провидура, Антонија Зена, од 26 августа 1685 год., изрично се тврди, да су Кучи православни насупрот суседним арбанашким племенима, за која се опет наглашава, да су католици. И помињати остаци, црквине и гробља, у селима Косору и Безихову сведоче својом малобројношћу, да је број католика међу Србима био мали.

Колика је била улога црногорског владике Руфима I Његуша (1608—1631) у превођењу кучких католика у православље, не може се знати, али је нема сумње и он својим утицајем томе преласку допринео, јер предање народно зна за једнога владику Руфима, који је војводу Лала лично превео у православље (Пл. Кучи, 24). Да је пак и заједничка опасност од Турака и од потурица сложила хришћане, и православне и католике, и да је ове друге покренула на што тешње зближење са већином кучкога народа, то се зацело може такође сматрати за један од главних повода овом догађају.

Из историје немамо даље никаквих података, који би нам казивали штогод непосредно о пореклу и о етничком развоју племена Куча. Можемо само још поменути неколико писаца, који су се дотакли Куча у овом погледу. Видели смо већ, шта је *Грбичић — Болица —* написао о Кучима. Али је чудно, да се његова заблуда чак и у првој половини 19. века понавља и то код два писца. Један од њих, *Вијала де Сомјер,* тачно је преписао наведено место из Болице, те вели: „Cussi (peuplé de cattoliques romains)... 490 maisons, 1500 hommes d'armes“ (Vialla de Sommières, Voyage historique et politique au Monténégro, Paris, 1820, I, с. 86). Други је безимени писац књижице *Montenegro und Montenegriner* (Stuttgart u. Tübingen, 1837), за кога се мисли, да је наш заслужни Вук Ст. Караџић. Он каже, да су црногорска и брдска племена сва православна, па додаје: „Nur in Kucsi gibt es einige Tausend katholische Albanesen“ (с. 8). Видели смо, да ни данас нема у Кучима више од 1350 душа Арбанаса, а да их ни 1837 год. није могло бити

више него напротив мање, сведочи нам други један, много боље обавештени путник. То је ***Johannes G. von Hahn***, који у своме великом делу Albanesische Studien (Wien, 1853) вели: „Hier ist wohl an Ort eine Angabe, welche Wilkinson in seinem Dalmatien und Montenegro, deutsche Übersetzung I, S. 233, bei Erwähnung des Abfalles der Berda von Kutschi macht, zu berichtigen, als seien deren Bewohner Katholiken; dieselben sind sämmtlich, gleich der Bevölkerung der übrigen Berdas, griechisch gläubige Slaven. Zeitweise aber hält wohl ein oder das andere katholisch-albanesische Dorf, wie Triepschi und andere zu Kutsch" (с. 142, Note 135), а на другом месту каже још: „Von Ban Ketschi stammen die vier grossen katholisch-albanesischen Geschlechter von Triépschi, welche über *70 Familien* zählen, und zusammen mit den alten Eingebornen des Ortes das Dorf Triépschi bilden, das *115 Häuser* und etwa *700 Seelen* zählt. Aber auch diese Ureinwohner sind Katholiken, und sprechen albanesisch" (с. 188). Овим својим тачним подацима Хан побија не само Вилкинсна него и безименог писца и Вијалу де Сомјер. А што је још врло значајно, ово нам поређење даје лепо сведочанство, да је и Болица на почетку 17. века могао исто тако, и још пре, писати онако погрешно о Кучима као именована тројица у 19. веку. — Само на неколико година после Хана прикупљао је *Хекар* податке о племенима у северној Арбанији, па се дотакао и Куча. Он зове Кучима само Србе (Slaves) а одваја од њих Затрепчане као засебно племе (tribu des Triepsci) и Фундану (Fundna) као део подгоричке области. Каже, да има 9000 Куча, око 2000 душа Затрепчана и 100 породица у Фундани а то би рачунајући по 6 душа на породицу изнело 600 душа (Hecquard Hyacinthe, Histoire et description de la Haute Albanie ou Guégarie. Paris, (1859), с. 84, 89 и 170). Дакле према Хекаровим подацима било би средином 19. века у области

данашњих Куча на 11.600 душа. Ово је без сумње број врло претеран, јер у тој истој области нема ни сад много више од 9000 душа. О пореклу кучких Срба не говори Хекар ништа. У Фундани разликује добро пет села и за два од њих (Rasna, погрешно место Расти, и Premitchi) каже тачно, да им је становништво пореклом од кучких Дрекаловића (Hédrékali), за друга два — Zouvara (погрешно место Љухари) и Ledina — вели, да су им становници Арбанаси и староседеоци, а да то није тачно, показаћемо даље у разматрању порекла појединих браства (види под именима Љухари и Ледињани). Најзад за становнике петог села — Zéopara (погрешно место Лопари) — вели, да су пола Арбанаси мухамеданци пола Срби (Slaves), а и то није сасвим истина (види под Бањовићи и Пурићи). О Затребчанима говори Хекар према подацима неког кастратског фратра Габријела. Ти се подаци у ствари односе само на затребачко браство *Бонкеће* и зато ћемо их претресати у даљем разлагању, кад буде говорено о пореклу тога браства.

Од новијих писаца рекао је о Кучима неколико речи К. Јиречек у поменутом делу Die Romanen итд. (I. Th., 42). Он наводи најпре арбанашка лична и месна имена као доказе, да су Арбанаси и на северу од Скадарског Језера некад допирали доста далеко (нпр. до у Љешанску Нахију и до близу Данилов-града) и вели затим: „Ein Übergangsprocess aus dem Albanesischen ins Slavische ist jetzt bei den *Kuči* zu beobachten. Durchgemacht haben ihn die Mataguži bei Podgorica, jetzt Serben (Матагоужь in den Urk. von Dečani und Vranjina, Matagusi, — sii, — xi in ragus. und venet. Urk.)“. Да ли је поуздано, да су у Кучима седели Арбанаси и какав се процес вршио некад у Кучима, видеће се из даљег излагања у овом раду. Не стоји пак то, да се *сад* може у Кучима посматрати то претапање од арбанашког у

словенско. А о Матагужима (ако Јиречек мисли на оне у Зети), који су сад Срби, не смемо заиста тврдити, да су то баш они исти, који су се некад као Арбанаси звали тим именом. Данашњи Матагужи можда су, као и маса данашњих Куча, много новијег порекла, а име су могли наследити од земљишта, на које су се населили.

Од странаца још се и Немац *Курт Хасерт* два-три пут у кратко изразио о пореклу Куча, увек на исти начин: „Kuči, ein ursprünglich albanesischer, aber im Laufe der Zeit ganz slavisierter Stamm“ (Die natürlichen und politischen Grenzen v. Montenegro, Sonderabdruck aus d. Zeitschr. d. Gesellsch. f. Erdkunde Bd. XXX, 1895, с. 378. Затим у: Zweite Reise durch Montenegro, Globus 65, 1894, с. 339). — Наравно да за нас могу имати вредности само они писци, који су проучавањем дошли до самосталног мишљења о пореклу Куча. А такви су поред Хана још *Ровински* (Черногор. II, 1, с. 76—85) и особито *Љуба Ковачевић*, који у помињатом уводу ка књизи војводе Марка (Пл. Кучи, LXIII—LXVI) долази до закључака, великим делом сасвим тачних. Мишљења ових писаца нећемо овде засебно излагати, јер ћемо њихне погледе употребљавати и претресати даље у *разматрању* о кучком пореклу.

2. Топографска имена. — Знам, да је истраживање порекла топографским именима тежак посао и за стручнога филолога, особито на земљишту, на коме су се разни народи мешали и смењивали, те се и првобитни облик многих имена јако изменио. Ипак нисам био рад, да прикупљену грађу саопштим просто механички, него сам желео да је, колико ми је год могућно, и корисно употребим као припомоћ у расправљању о пореклу племена Куча. Тумачећи поједина имена имао сам на уму и све прилике, под којима је име могло постати,

а нарочито ми је много помогло, што сам видео и земљиште, за које су поједина имена везана. — У овоме послу поћи ћу путем, који је најлакши и најпрегледнији: најпре ћу казати, шта се зна о имену целог племена, па затим ћу прегледати редом по географским областима разна месна имена. За свако име, нарочито несрпско, тражио сам, да ми се изговори по два-три пута, те мислим, да ће у записивању изговора тешко бити која погрешка. Неправилности, којих има, последица су нешто велике измешаности а нешто проме̑на у становништву.

Племенско име *К̑учи* је облик множине, а једнина гласи *К̑уч*. Данашњим својим обликом не личи да је српског порекла, и Љ. Ковачевић наводи повише доказа, према којима би оно имало арбанашки постанак (Пл. Кучи, LXIV—LXV). Тако налази у северној Арбанији два села истог имена: једно, *Кучи*, јужно од Скадра, поменуто 1614 године, а друго, *Куче*, на десној страни Арсена, именовано у Ј. Хана. Осим тога наводи, да се у дечанској хрисовуљи међу Арбанасима помиње и *Петар Куч*. О значењу имена *К̑уч* има Ковачевић двојако тумачење: по једном би могло значити *црвен* (према арбанашком наречју у северној Арбанији), а по мишљењу Затрепчанина Николе Ивановића значило би *особито велики, ненадмашан*, кад се говори о јунаку, и ово би име били дали Кучима Арбанаси, јер их сматрају за највеће јунаке у томе крају. — Овоме излагању Љ. Ковачевића имам оволико да напоменем. У Мајерову етимолошком речнику (Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache, Strassburg, 1891) има истина реч *kutš* са значењем „Hund in der Kindersprache" или *псето* уопште (отуд наша реч „куче"), али је тешко веровати, да би икоје племе у Брдима примило реч са тим значењем за своје име. А да ли реч *куч* значи у неких Арбанаса *црвен*, ја не могу овде поуздано утвр-

дити, јер она тога значења у Мајерову речнику нема, а Ковачевић не наводи, откуд јој је сазнао значење. Ја сам пак у Затријепчу сазнао, да се *црвен* каже арбанашки *кўћ* а не *куч*.

По мему бих рекао, да је тумачење поменутог Затрепчанина најближе истини, т. ј. да је име *Куч* просто *похвалан епитет* негдашњим становницима Куча, који су заслуживали, да се тим епитетом поносе, па им је после остао као име. А заиста су од вајкада, као и данас, и Срби и Арбанаси сматрали Куче за најбоље и најљуће јунаке у Брдима. И сам Болица не заборавља поменути код њихова имена, да су „најратоборније и најхрабрије племе.“ — Кӑд је ово име дато Кучима, ко им је дао и јесу ли они били онда Срби или које друге народности, то је немогућно рећи. Само је толико поуздано, да је име Кучи морало постати пре средине 15. века, јер су тада његови носиоци били већ знатно племе (или браство), а томе је племену требало доста времена пре тога, да се развије и постане знатним.

а) **Кучка Крајина.** — Почињемо с овим пределом, јер је он вековима био на сусрету илирско-арбанашког живља са дошљацима, најпре Романима а после Словенима. Арбанашка имена у овом пределу записивао сам српском азбуком допунивши је само неким знацима за специјално арбанашке гласове, које је Мајер у својој арбанашкој граматици (Kurzgefasste albanesische Grammatik, Leipzig, 1888) завео: *ϑ*, ą, ę итд. (носни самогласници), а место његова *ε* стављао сам ', место *ü* записивао сам српски *ӯи*, место ł српски *л*, место *r̄* српски *р'*. Овако допуњена српска азбука показала се бар за језик кучких Арбанаса сасвим подесна. Уз имена, којима се није могло докучити значење, стављен је знак питања. — Прво да прегледамо

Зӑтријебач. Само име *Затријебач* састављено је од *За* и *Тријебач* и претпоставља, да се раније планински

венац на северу од данашњег Затријепча морао звати *Тријебач*. Тако је онда онима, који су становали северно од тога Тријепча, област иза њега била За-тријебач. Да је Тријебач заиста постојао, сведочи и арбанашко име за Затријебач: *Тријепши* или Тријеши, а имамо и по другим српским крајевима мноштво имена од исте основе. Да поменем најпре брдо *Тријебач* на истоку од развалина Дукљиних, неколико села под именом Трѣбьча (Даничић, Рјечник из књижевних старина српских, Биоград, 1864, III), варош Требиње у Херцеговини, многа брда под именом Тријебеж и Требеж итд. О српском пореклу имена Тријебач и Затријебач не може дакле бити сумње и према томе је арбанашки облик Тријепши постао од српског Тријебач. По значењу се Тријебач може понајпре довести у везу са српским *тријебити* у смислу крчити (в. Miklosich, Die slav. Ortsnamen aus Appellativen, II, а упор. и Вуков Рјечник под трȇбежина).

Река *Цӣјевна* звала се најпре српски *Цѣмьва* и помиње се под тим именом у бањској повељи краља Милутина с почетка 14. века (Споменик IV, с. 5. Види и Пл. Кучи, 360). Од Цѣмьва постало је после Цијемва и ово изврнуто у Цијевна. Арбанаси је зову *Цȇм*, а то је зацело скраћени облик старог српског назива. Значење овог имена нисам могао сазнати. Можда је постало од каквог мушког имена.

Име села *Нӣкмараши* је јасно арбанашког и то позног порекла: прозвало се по Нӣки, сину Марашеву, који је био оснивач данашњег арбанашког браства Никмарашâ а праунук досељеног Арбанаса Бона Кећи (доселио се пре 13 пасова или колена). Али у том селу има неких земљишних назива, који подсећају на раније српско становништво. Тако: *Ӓништа*, *Рудине*, *Срдан*; *Прибјени*,?; па можда и *Гропа е Браис* (значи: рупа Брајова) и *Баб-сули*, што ће бити неко искварено српско

име, јер му Арбанаси не знају значења. — Друга су имена арбанашка, нпр.: Фуша е Крућс, поље од крста; Дрза, поткрушка; Љугуи Куќ, луг или до црвени; ϑанза, дрењиница; Љугуи Будз, луг будзански (јер је био својина села Будезе); ϑане Крапја, дрен јеленов итд.

За име села *Мужѐчка* тврдили су ми Арбанаси, да је арбанашко и да је постало од имена *Мужечку*, а тако се звао син поменутог Бона Кеќи, који је ово село и засновао. Према томе је и ово име позног постања. У селу су, како се чини, и сва главнија топографска имена арбанашког порекла: Гропа е Мужечкут, рупа Мушикина (дубока вртача на сред села); Гропа е Љугут, рупа у лугу; Пас Реϑит, за кршем; Буза, крај или помол од стене; *Нагрива*,?; Гропа е Каϑнићит, рупа Катнићева; Бургуи Дацат, чѐста (густа гора) Дацовића̂; Љук Љашет, луг Љашов; Маја Пепис, врх Пепов.

Село *Бу̑дезу* зову Арбанаси *Бу̑д'за*, али значења томе имену не знају. Од корена буд- имамо многобројна и месна и лична имена како у српском тако и у свим другим словенским језицима (в. Даничића Рјечник 85—87 и Miklosich, Die Bildung der slavischen Personennamen, Wien, 1860, с. 39 и 40). А у језику арбанашком тога корена као и да нема. Зато је врло могуќно, да овде имамо исквареву српску реч или реч од српског корена с арбанашким наставком. — У Будези су готово сва земљишна имена арбанашка: Шкала Бург, ждрело од рапа̂; *Р'каϑи*,? (има убао); Фуше Трикс, пољица Триксова; Огрӓја е Љаљит, Љаљева ограђа или међа; *Шасе*,?; Љујзи, увалице; Гропа ϑеј, рупа дубока; Реу Љакут, земља Љакова; Штрај тат, на ушќа; *Ѐлеза*,?; Гури Цакут, крш Цаков; Мувлет, сапртије; Љугуи понд Лијешит, увала Лијешова; *Сук'за*, хумић. Ова је последња реч постала од корена сук-, који је у Кучима заједнички и Србима и Арбанасима а првобитним значењем одговора обичнијој српској речи *чука*, те је ја-

мачно са њом истога порекла (в. и Meyer Etym. Wörterb., с. 395). Сад се речи *сӯк*, *сӯка* или *цӯка* употребљавају и у смислу *главица*.

Село *Шкѐпова* зове се арбанашки *Стјѐпох*. Српско име показује, да је ту извршено скраћење и да је првобитно морала стојати уза *Шкепова* још која реч за ближу одредбу, нпр. увала, вала, рупа и т. сл., јер би ти појмови положају Шћепове најбоље и одговарали (в. сл. 8). И нагласак је морао првобитно бити друкчији: Шћѐпова, нпр. Вала, па се по губитку друге речи променио, јер се осећање за стари нагласак изгубило. Облик мушког имена *Шкепо* или *Стјепо* је чисто српски, те је без сваке сумње постало најпре српско име овог села и тек после од њега арбанашко Стјепох. На то наводе и остаци српских земљишних имена у Шћепови: *Љугуи Потес*, увала од потеса; *Просјегу*, просек; *Маја Вуку Рудит*, врх вука рудога. — Већина је имена пак арбанашка: Брења Будез, страна од Будезе; Ћафа Цаит, пресло Цајитово; Љугу Фиер, увала папратна; Коља ти паис, рупа или јама јаворова; Гропа Турћит, рупе турске (успомена на негдашње мухамеданце); Бонкећ, назвато по води истог имена, а та се прозвала по Бону Кећи, претку великог дела Затрепчана.

Село *Дѐљани* се зове арбанашки *Дѐлаи*. Ово се село прозвало по претку данашњих Дељана, који је био Србин и звао се *Дѐља*. То је име по својој прилици скраћено од целог имена Дељан или Дејан. У близини села је *Рудйна те Делаи*, рудина дељанска. Друга су имена: Раз Гурит, при камену; Фушат, пољица; *Бра̑ка*, ? (вода и пландиште); *Верази*, ?; Гропа Баљс, рупа блатна; Брег-ре, брег стеновити; Љугуи Мукошит, увала Мукошева; Ћаф Нони, пресло Нонино; Груика Смę̨децит, ждрело или пресло из стене; Ћеи Рас, вршчић или главица од стене.

Село *Бањкани* се зове арбанашки *Бęкаи*. Љ. Ковачевић наводи по уверавању Затрепчанина Николе Пренташева Ивановића, да Бањкани зову себе *Бегај* (Пл. Кучи, 338), али то није тачно. Ја сам тамо од свију чуо Бęкаи. — Имамо истина много српских имена од корена бан- и бањ-, али се овде мора претпоставити корен *бањк-* или банк-, који ми у српском језику није познат. Можда је дакле овде арбанашко име старије, а постало од неког мушког имена с кореном бęк -. Повећи број српских земљишних имена сведочи о ранијем српском становништву. Тако: *Пуси Гашит*, каменица (т.ј. вода у камену) Гашова, а Гашо је предак поарбанашених Срба Гашовића, који и сад живе у Бањканима; *Ограја е Рушит*, ограђа Гроздановића; *Т'бута те дреникvет*, мекшине или дебелица код дрена; *Кодрза праие дреникvет*, главица за дреном; *Маја Богдонит*, врх Богданов; *Нардробо Скја*, баштина или под српски; *Рапшице*, т.ј. мале рӓпе (шкрапе). — Друга су имена: *Брегу Пљони*, брег пљанчорски, успомена на старе становнике Пљанчоре; *Барϑањи*, успомена на старе становнике истог имена; *Бриђеза*, ?; Брија Раз, страна плочина; *Реϑи* јуϑишст, рт или стена маслинова; Крони Блинит, убао код липе; Фуша те *Бубит*, њиве Бубића?; Ограја Маразе, ограђа од свађе; Маја Цукаит, врх кршевити; Гропа те Делаит, рупе дељанске.

Затребачко летиште *Попрад* или *Попрат* има, као што се види, име српског порекла, од речи папрат (арбанашки се папрат зове фиер). А тамо заиста расте и сад много папрата. У доњем, јужном делу Попрада зове се велико земљиште Која Мал, уста веља.

Око Затријепча дижу се на све стране високи брдски венци. Тако су на истоку: *Милец*, који Срби зову *Милица* и тврде, да је арбанашко име српског порекла; *Сука Милец*, српски: *Сука Миличина*; Сука Љакут, чука Љакова; Куњ Кућа, коса црвена. — На северу су: *Ка-*

женик, име несумњиво српског порекла од корена каз- (Mikl., Die Bildung der slav. Pers., 67); *Ћафа од Гвозденца*, која се арбанашки зове *Ћафа Гожд*, а *гожд* је такође реч српског порекла, од *гвозд* (гора, шума), те према томе кад одбијемо реч ћафа, која је сад у Кучима потпуно заједничка и Србима и Арбанасима, остаје нам име српског порекла од корена гвозд- (а можемо арбанашко гожд доводити у везу и са неким старијим, „словенским" *гозд*. Упореди Mikl., Die slav. Ortsnam. aus Appel. 169); *Ћафа Дмоле*, ?; *Ђутеза*, ?; *Сијевик* јамачно одговара имену Сиљевик и сличнима, као Сиљевац, Сиљевица итд., која су доста честа у српској топографској номенклатури (в. нпр. Српски Етнографски Зборник II, с. 1282), али им значење не могу објаснити. Има у Кучима глагол *сиљати*, силно бацати, пресилити, али не знам, у каквој би вези могао стојати с именима брдâ. — На западној страни Затријепча су: *Ћафа Улиц*, коју Срби зову *Ћафа од Улице*, те и овде имамо исти случај као код Ћафе од Гвозденца: арбанашки термин састављен са српским именом; *Сука Грудит*, српски: *Сука Грудска*. — На јужној су страни од непоменутих: Маја Муаме, ?; *Могила*, српска реч; Шкала Смедецит, ступњевита страна од стенâ.

Фу̏ндана, по арбанашком изговору *Фу̏нд'на*. Ровински мисли, да је то име постало од латинске речи fontana, доводећи га у везу са многобројним изворима у Фундани (Черногор. I, 93). Љ. Ковачевић пориче то и држи, да треба име Фундана довести у везу с арбанашком речи *фунди*, која значи *крај* и да према томе „Фундана значи *Крајина*, како је и зову Срби" (Пл. Кучи, 359). И ја мислим, да име Фундана није постало од латинског fontana, али не бих рекао ни да произилази од арбанашке речи, која значи крај. Пре свега не зову Срби баш Фундану Крајином, него цео предео, у коме су осим Фундане још и Затријебач, Орахово и

Коћи (па и њихове пашњаке: Хотска Корита и обе Коштице). А осим тога мени су Арбанаси објашњавали, да би Фундана имала значити стропоштано или дубоко на ниже сурвано земљиште. Случајно наиђем и у М. Шобајића, да се реч *фундос* и сад употребљава у Зети у изразу „фундос доље“, кад се хоће живо да представи, како је неко са високе стене скочио доле у воду или другде. Још је важно, што и Шобајић вели, да име Фундана може „по зетском наречију“ значити: увала, урвина, дубодолина, доља итд. (Старине у Зети, 87). И заиста, у Мајерову етимолошком речнику има *funt-di* m. 'Grund, Boden, Tiefe' и *fundós* 'tauche ein', обоје од латинског *fundus*. Кад свему овоме додамо, да је у Фундани земљиште доиста тако стропоштано, испретурано и разурвано, као нигде у Кучима, онда се зацело о правом значењу имена Фундана не може више сумњати.

Село *Лопáри* зове се тако и српски и арбанашки. Ако није пореклом од српског *лопар*, као неки надимак, онда би га ваљало довести у везу с арбанашким *l'opár* 'Kuhhirt' (Meyer, Etym. Wört., под l'opε). Љ. Ковачевић узима ово друго тумачење (Пл. Кучи, 350). — У Лопарима су главнија земљишта: *Град, Сухи Поток* (арбан. Шеу Сат), *Крст, Лопарска Сука, Цукај* (чука).

Мухамеданско село *Ледине* има чисто српско име, које сасвим лепо пристаје његовим благо нагнутим лединама. У Лединама су главнија земљишта и висови: *Порокиње*, врх, а то је име по свој прилици гласило најпре Поројкиње, од *порој*, т.ј. разривене стране (в. у Даничића Рјечн. порои); Црна Главица; *Гилица* је можда првобитно гласило Гњилица; Драчевац, Острица (оштра главица), Стражарица; *Скулиба*, значењем можда сродно с арбанашким *skuľi'* 'der um den Stab gewickelte Rocken, Flachsbündel' (Meyer, Etym. W.); *Ћаф-сука*, главичасти врх; *Ћафа е Киша*, главица од цркве.

Село *Цикнићи* зове се по свом српском бравству, али порекло и значење овом презимену не знају (или неће да кажу) ни сами Цикнићи. Они себе нерадо зову тим презименом, те је јасно, да им је оно неповољно. У цикнићском је „удуту“ брдо *Градишта*.

Село *Премићи* зове се по српском бравству истог имена. Али је то име позније, тек од досељења Премића пре 8 пасова, а мисли се, да се то село пређе звало *Пасковац* или *Пасковче*. Корен *паск-* није српски него ће бити романског порекла. Од њега имају имена многи Дубровчани средњег века, а изриком се помиње у једном споменику „влахь Паскаль.“ Осим тога је било и међу Србима из разних крајева много мушких имена од истог корена, нпр. Паска, Паскач итд. (Даничића Рјечник, 278). Према томе је име *Пасковац* јамачно постало од неког мушког имена, влашког или српског. — Земљишта у Премићима зову се: *Ђокаји*, по негдашњој породици, која је на њему седела; Спасојевина, главица; *Хелем* или *Хељем*, највиши хум више Фундане (арбан. Хелм); Градина; Краљевица, велико земљиште; *Љук Фурим*, ?; *Кодра Ђокина*, можда опет успомена на поменуте Ђокаје.

Село *Љухáри* се зове по свом арбанашком бравству. То ће име бити по свој прилици постало од арбанашке речи *l'uar* стражар или лугар. — Око Љухара су висови и стране: *Боро*, од српскога бор-, можда скраћено од Боров (рецимо Врх или сл.); *Гојке*, можда значи гојну, јаку земљу; *Хелм*, већ поменути Хелем; *Љýте*, врло чест српски назив за стеновите стране; *Цераве*. У Љухарима су баштине: *Баре*, *Грађеник*, *Краљевац*; Љук Љаши, увала Љашева; Љук Деркин, луг Дерков. Чесма љухарска се зове *Крони Љухарит*, извор љухарски.

Село *Рашовићи* се прозвало по свом бравству Рашовићима тек од пре 8 пасова. Дотле се звало *Ра̑сти*, па се и сад често рече: „идем на Расти“. Порекло и

значење ове речи не могох пронаћи, али је јамачно српска. Зна се даље, да су пре Рашовића живели у селу и мусломани *Гуљи* и *Љапи* (или Лапи), по чијим се именима и данас лева страна села (лево од потока) зове Љапи а десна Гуљи, а тако и чесме у њима: *Точак Гуљски* и *Точак Љапски.* Оба су та браства била по својој прилици арбанашка, јер име Љапи можемо довести у везу с арбанашком речју *l'apε* 'Lappen, Fetzen, Runzel' и др., а Гуљи са *gul'* 'Dummkopf' или сл. (обоје у Meyer, Etym. Wörterb.). — Поврх Рашовића су висови и стране: *Звйзда*, необично име по западном дијалекту, које цела околина само тако изговара, а не зна му порекла. Оно је несумњиво остало од каквих босанских мухамеданаца, који су привремено становали у Фундани Познато је, да су босански мухамеданци, да би се разликовали од православних Срба, говорили западним наречјем српским (а говоре врло многи још и данас). Даље: Пријесло, Илијин Врх и у њему *Шпела е клозњет* (како се чини, покварено од српског: Пећина Козја); Пла́на, Радуновица; *Пјешатица*, ? (до Хељма). Ниже ових су: Пландишта, Крст од Ранибрда, Грађеник; *Биједве*, ?; Рамужевине, назвате по неком Раму; Стијена; *Фу̑ше*, поље; *Лепање*, ?; Љешев Лӓз. — Ниже Рашовића кућа су баштине: *Баре Љапске, Слупови Гуљски* (корен слуп -; значење ?); Лугарине, Острица, Равни́шта, Драчевац, Закрш, Царине; *Лиси киш*, дуб црквени.

Какарицка Гора, са висовима: *Војно*, *Бојчин* (од Бојичин Врх) и *Шу̑та*, комун је целе Фундане. Реч *Какарицка* обележава, да је та гора била својина неког ранијег становништва с презименом од неке основе, сродне с арбанашком речи *kakaris*, какотати, гакати итд. ('gackere', Meyer, Etym. Wört.). По Ровинском *Какаричи* су били народ, познат из римске историје, а у скадарској околини има цело браство тог имена (Черногор. II, 84).

Коћи. Љ. Ковачевић наговештава, да се име овог, сад арбанашког села може довести у везу с арбанашком речју *коће* (в. у Мајера: *кок'е* 'Saatkorn, Beere, Baumfrucht; Hautausschlag'). И ја не знам другог објашњења, јер сам распитујући о многим другим стварима пропустио запитати и саме Коће о њихову имену. Ну једно знам поуздано, а то је, да су ово име тек *позније* донели са собом први досељени Арбанаси, који су овамо дошли од прилике пре 11 пасова (види даље имена у ораховском Подграду). Тада као да није на томе месту било једног насеља с општим именом као сад, него је судећи према предањима у данашњем кoћском удуту било неколико растурених поселица: *Лопари* су стојали на јужној страни данашњих Коћа и одселили се због насиља досељених Арбанаса; Срби *Бакечевићи* стојали су где и данас, у северном делу Коћа, са још неким српским породицама; село *Јабуке* су биле северно од садашњих Коћа, где је и сад зараван истог имена; на истоку је можда била поселица *Радовац* у котлини истог имена, где је садашње кoћско летиште са стајама. Све су то, како предање и сама имена показују, биле српске поселице. А о негдашњим Србима сведоче и друга очувана имена, тако: *Љесковчи*, дубока вртача у сред села; *Врба*, велика баштина; *Радан*, катуниште на југоистоку; висови: *Кршник*, *Личник*, можда и *Рјёвић* и др.

Орахово. По многим орасима, који у том српском пределу и сад расту, он је добио своје име. — Његово село *Подград* заиста је под Градом, брдом с остацима старинске тврђаве. О променама у његову становништву говори не само предање него и разноврсност топографских имена. Близу цркве је *Збориште*, од вајкада зборно место свих Ораховаца. Недалеко одатле је ширина *Круиг* (веле, да је то по арбанашком изговору);

на истоку је *Ступ Мицанов*, а *ступ* значи „виши, т. ј. повећи, а дугачки део земљишта"; на југу вис *Рашник*, а то је искварено од старијег имена *Орашник* (чује се и Раштик и Раушник — све утицајем арбанашког језика); *Пољекуша*, комун подградски. Од других имена су нека састављена од српског имена и арбанашког термина или придевка а нека опет добила српски наставак: *Гроп Шаровит*, рупа шаровљева (шаров је шарен пас); *Рудине Плеће*, рудина кметовска; *Д'р-Локве*, под локвом; *Брегуи Нулит*, брег невестин; *Нфушат Подградит*, поље подградско; *Фуш Барϑа*, поље бело; *Гур Кусовит*, „ками псов" (псећи); *Гропа е блетс*, рупа пчелина; *Гури Ђат*, камен дугачки; *Кодра ϑанина*, главица дренова; *Гур'а*, извор; *Љук Дборин*, рупа од снега; *Гропа Уит*, рупа водена; *Д'р-кише*, под црквом; *ϑане*, дрењине. — Једна група имена на јужној страни Подграда успомена је на негдашње становање арбанашког браства *Кокâ*, оних истих, који су после дали име данашњем селу Коћима: *Аи Кокс*, буква коћска; *Љук Мâрин*, луг или увала Марина; *Шулан Горвоков*, присоје Горвоково; *Мулини*, млин, јер је ту заиста био коћски млин; *Кукишта*, где су биле коћске куће.

Село *Кýти* зове се јамачно по српском *кут* (угао) а не по арбанашком *кути*, за које ми рекоше, да значи лакат. У Кутима су и месна имена готова сва српска: Дубраве, Лончарице, Долине, Камене Долине, висови: Крш, Заличник, *Преоч* (биће: Пре**х**оч, од пре-ход- ?), а само је *Гур* арбанашки, стење.

Име *Бѐрова* је без сумње прва половина српског имена, које је негда могло гласити: Бéрова Лука или Вала или слично. А Бéрова је присвојни придев од мушког имена Бѐрисав, од мила: *Бéро*. У Берови су главнија имена: Влачек, Дубрава, Стружица, Раштик (све висине и стране), Мâрина Рупа.

Село *Лȁзорце* (2. пад. множ. Лȁзорацā). Име му је несумњиво најпре гласило српски: Лȁзарце или Лȁзарци, па је утицајем арбанашког језика промењено у Лазорце, јер Арбанаси врло често замењују српско *а* са *о*. А у Лазорцима и данас станују посрбљени досељеници, Арбанаси Никићи и њихови сродници. Од њих су јамачно и земљишни називи већином остали арбанашки: *Бокен*, значило би стрмац (корен ипак српски: *бок*- В. Meyer, Etym. Wört. 41, **bokerí**) *Брегуи Молс*, брег јабучин; *Штек Ораховски*, ждрело или пресло ораховско (у дну поља ораховског); *Шȁкота*, ?, можда од српског мушког имена Ша́ко или од надимка Шȁкоје (Вуков Рјечник).

Грȁђен је велика гора с комуницама и катунима ораховским. У њему је поред српских имена и понеко арбанашко: *Baϑне*, торине (подградске), а на северу преседласто пасиште *Шаљ'за*, седло.

Хотска Корита звала су се најпре према свом облику само *Корита*, па их Арбанаси и данас зову само тако, док Срби оним додатком *Хотска* обележавају и негдашњу привремену владу арбанашких Хота у Коритима. Арбанаси су такође задржали и старије име високог хума северно од Корита: зову га *Хелм* (од хльмь), док Срби обично кажу *Хум*. — Које од Хота које од Затрепчана делови Хотских Корита добили су већином арбанашка имена. На српске називе подсећају само: *Шпела Ђукина*, пећина или јама Ђукина; *Плȃна Омерова*, плȃна или рудина Омерова; *Црквина*. Остало су: *Љуит е Коритс*, кладенац коритски (са живом водом), који Срби зову *Љӱђа од Корита* (обе речи *љуит* и *љуђа* биће значењем сродне с арбанашким *l'uk* 'Quellbecken, Tränke' или *l'ukϑ*' kleine Quelle, Brunnenrohr', којима је порекло у турском *олук*. Види Meyer, Etym. Wört.); *Токе*, земља; *Маја куњи ђегун*, „врх од косе горȇли“; *Ћафа Залина*, главица прловита (зал, прло); *Мбризит Мус*, пландиште Мусино; *Струнга*

Војводе, струга војводина, успомена на хотског војводу; у јужном „гвозду“ од Корита има *Шпела Ђина*, јама козја; даље на југу су у Каженику вис *Маја Кунорс*, врх кунов (кленов)?, и брдо *Д'рман*, које Срби зову *Дарман*, а име би значило: под мурвом; ниже њих је *Штегуи Шкуртен*, ждрело кратко.

Више Хотских Корита дижу се на граници висови све с именима *српског* порекла: *Маја Мицит*, који Срби зову *Мицин Врх; Шкомпи Соколит*, стена или стеновити врх соколов; *Соко*, соко (крш); *Шкала Зло Мјештит*, пресло или ждрело „злога мјеста“, а иза њега је већ за границом затребачки катун *Грêча*, чије је име по свој прилици српског порекла. На сред Грече је *Љуит е Греч*, „љуђа од Грече“

Кôштица Веља и Мала планине су ораховска и затребачка. Име *Коштица* постало је од старијег облика *Кољштица*, који је записан у реченој бањској повељи с почетка 14. века (Споменик IV, стр. 5. Види и Пл. Кучи, 349). Име је чисто српско, постало онако као нпр. Сеоштица и многа друга слична имена од старих облика придевских, дакле од * кольшть, као Сеоштица од * сельшть. — По Коштици су и сад имена већином српска: *Радеħа*, катун са четири извора; *Гробовље*, висораван; *Лабудница; Самотор; Вила*, брдо на граници; *Завале; Врх од Ђоче* и др. Нека су имена арбанашка или поарбашена: *Пуси Каљд*, каменица гњила (вода); *Куњ Коштиц* коса коштичка; *Кодра Коштиц*, главица коштичка; *Ди Бала* или *Ђи* бала, ?; *Гроп Куħа*, увала Кућâ, успомена на Куће, давно изумрлу породицу кучку с Косора.

б) **Подање.** — Најпре ћемо прегледати југозападну страну Подања, јер је у већем делу њеном измешаност имена готово онака иста као у Кучкој Крајини. Само је ова измешаност у Подању много познијег порекла,

из времена Прве Кучке Похаре (1774—1782). За све време до прве половине 19. века велики део ове југозападне ивице подањске није био насељен. С једне стране Срби се нису смели насељавати од мусломана и од Арбанаса, с друге стране ови нису смели од Срба. Али у време Прве Кучке Похаре, кад Кучи а особито Дрекаловићи беху сломљени, насели се или се намести с катунима мноштво Арбанаса — Затрепчана, Селчана и других Климената — целом поменутом ивицом Подања. И за чудо, као успомена на то кратко бављење арбанашко оста и до сад повећи број арбанашких или исквареннх српских имена месних.

Село *Врбица* има поред свог српског имена и мноштво других: *Требоптин* је најгорњи део села (врло старо име); *Доброшани* су доњи део села, назвати по свом старом браству; *Стијена*; *Звӣзда* (а не Звйзда, како наглашава Љ. Ковачевић у Пл. Кучи, 347), већ поменута у Фундани; *Орљево*, кршеви; *Зӓувор*, т. ј. Зӓ-увор; Острица, Међупотоци, Царина, Баре; Рановац, чесма, и код ње *Кодра Рановчева* и др. — А на Арбанасе подсећају имена: *Киша*, црквина (сад је тамо нова̂ црква); *Брињe*, страна; *Кодра*, главица; *Скам-ќи*, стене (биће искварено); *Гур Ђош*, камен козји.

Село *Сјенице* има чисто српско име. Али су друга имена већином арбанашка. У време Прве Похаре било се на Сјенице наместило арбанашко клименачко браство *Бардањи*, па се Сјенице звале често и по њихном имену. Главице око села зову се: Страна Коначка; Зӓувор, поменут у Врбици; *Тролипе*, стене; *Кодра од Ћелија*; *Кодра*; *Ворђалин*, искварено име, а веле, да значи: „гроб ђететов". Друга су имена, и то најпре у Горњим Сјеницама: Њиве; Станиглав, добра чесма; стеновити бок (сад под шумом); *Кале*, лакат (сад дубрава). У Доњим Сјеницама су: Ћелије, име једне дубравицё; Бара, Зграде; *Конач*, име баштинског земљишта,

нејасног значења (можда од арбанашког *конакъ*, глада); Локва, за марву; Ӯбао Коначки (вода); *Дар Круо*, значи: под ублом, а сад се тако зове и убао и земљиште; *Фуша*, поље; *Бриње*, стена; *Ћафа*, главица.

Предео *Дољани* прозват је по равници Дољанима, која својим положајем заиста чини најдоњи део или ступањ кучког Подања. Горња половина овог предела зове се *Врх Дољанâ*.

Село *Скȍче* зове се по „скоковима", малим слаповима, на потоку Врбици. Тако се звало и земљиште пре постанка данашњег села. Називи су: Дебели Бријег, Зеленика, Клопиш; *Табачице*, јамачно назвате по турском *табáк*, кожар; Шӯта; *Шулан*, присоје.

Даље су дољанска села *Под Крш Соколов* и *Кȍсти*. Под Костима а ниже крша *Стубице* је чесма *Пеута* с именом нејасног порекла. Изнад Костû су: Стијена Сјеничка; *Бријег од Блете*, пчелин брег; ниже је Перућица, вода и земљиште, назвати по српском мушком имену Перута. — Села *Зȅленика* и *На Цӯке* (т. ј. на чуке) зову се по својим местима. — Село *Мосор* је прозвато по чесми истог имена, а само име је врло старо и непознатог порекла. У Мосору су: Главица Плосна, Крш Соколов, Долине, Кулине, Грм од Баре, Кињан Савов, *Ђук од Мосора*, *Кодра*.

Дољанска села: *Ограђеница*, *Грм Дољански* и *Под Шкалицом* зову се по својим местима, а *Рачице* по рачвастим стенама, те се јамачно првобитно звало Рачвице. — У селу Под Шкалицом су месни називи: *Шкалица*, Тигларица, Поврх Пода, Гомиле, Дебели Бријег, Лазови, Вијетроша, Клокоч, Рукаје; *Душак*, шума; *Коњат*, рупа или пећина; *Васа*, од арбанашког ваϑи, торина; *Ђук Ђарин*, вала глибовита (?); *Буза Дреца*, стеновита ивица Дрецина; *Бар Каљи*, блато градско; *Ворђалин*, поменут у Сјеници; *Рупе Пелине* место Гропа Пелс, рупе кобиље; *Шулани*, присоје. —

У Рачицама су: Под Николин, Главица Спасојева, Главица Пејова; *Крћене*, јамачно искварено српско име; *Главица Коћева*, успомена на неког Коћу.

Село *Подглавичани* је под Спасојевом Главицом. — Село *Пазарипте* је на месту истог имена, где су некад Кучи с Подгоричанима „пазаривали". — Село *Покрајнице* зове се по великом земљишту са баштинама, које је заиста под крај Дољана. Име је можда гласило најпре Поткрајнице. По Гори Какарицкој имају Покрајнице ове називе: Бријег Дебели; Бојчин, већ поменут; Сука, Гомиоштак, Ками Радојев, Долине Бућића, Кућишта Пушовића, Кућишта, *Страна Пепина* (Пепа је арбанашко мушко име); *Гроп Сука*, рупа од Суке. — Село *Маслине* су се такође прозвале по земљишту истог имена. Над њима су осим већ именованих висова Какарицке Горе још и Долине Бојановића.

Село *Златица* и *Златички Поток* зову се тако од старине (в. Шобајић, Старине у Зети, 100), а о премештању тога села из *Златичког Поља* у брдо и о *Старој Златици* већ је говорено на страни 48. — У селу су имена врло измешана: *Кўњ Златички*, коса или хрбат златички; *На Дно Куња* (део села); *Штег Мали*, ждрело мало; *Шпела*, пећина; *Шумезе*, српско име *Шуме* с арбанашким додатком; *Љук Радованов*; Љук од Градине; Градина; Ћёта Веља, Лошићево, Крњан, Рожње, Црвени Бријег, Грдоман, *Влахиње*; *Смедерево*, постало можда од неког мушког имена Смедер, које као да је постојало у Срба (презиме Смедеревічь има у Даничића Рјечнику); Кула Пејова, Гувно, Лакат, Котљевик (чесма), Тигларица; Бăдара, назвата јамачно по биљци бăдљу (дакле Бадљара?). На северу од села, камо већ нису Арбанаси били доспели, називи су остали сви српски: Смоковац (брдо и вода); Тамник, теснац Морачин (о постанку имена има прича у Пл. Кучи, 75); Лука од Тамника, Пећина Смоковача, Муљина, Жипча, Брњуша,

Стране од Куња, Пеќина Тодоровића, Лучица Грабова, Крш Шупљи. — Сеоце *Крњан* више Златице назвало се тако по месту, на коме је основано.

Морачина долина између Златице и Биоча заједно са својим насељима зове се општим именом *Мȁзаница*. Ту су три луке: *Лука од Грбља*; *Веља Лука*, која се некад звала *Беришка Лука*, те је ово име, ако је старо, доказ, да је истинито народно предање, по коме је арбанашко племе Бериши пореклом из Куча; *Бегова Лука* и *Хасан-бегов Зид* (више моста код Смоковца) као да су успомене на негдашњег чувеног кучког мухамеданца Хасан-бега Ђурђевића с Убала. Над Беговом Луком је *Видијењски Луг*.

Село *Бйоче*. Име овог села, ако је српског порекла, можемо постанком довести у везу с именом једног његовог земљишта, *Бйоштака*. Име Биоштак је зацело најпре гласило Бил-штак од корена бил- (био, бео), а постало је по некој од многих речи с тим кореном. Али како би баш према речи Биоштак или уопште од корена бил- постало име Биоче, не умем рећи (Билште?). Ако то име није искварено или је несрпског порекла, можда га ваља објашњавати помоћу назива једног његова дела с десне стране Мале Ријеке, који се зове *Чȅл*. А Чел је по свој прилици значењем сродно с арбанашком речју *tšel'* 'öffne' (Meyer, Etym. Wört.). Име Биоче би онда било састављено од *био* или неке сличне речи и *чел*: био-чел. Чел и Биоче су заиста у великом, *двојном* проширењу речне долине на ушћу Мале Ријеке у Морачу. То су две питоме, заклоните луке, које су зацело морале и старе Илире и Влахе привлачити. О томе сведочи и друга једна успомена: *Влашки Брод* на Малој Ријеци, који заједно са *Булиним Мостом* показује, да је преко Биоча ишао од вајкада жив саобраћај. — Топографска имена у Биочу иначе су сва српска: *Радйкуќишта*, селиште, о коме је већ говорено напред

(стр. 52); *Госпођино Поље*, прозвато по негдашњем манастиру Св. Госпође (в. стр. 53); Градина, Лањевић (поток), Златичке, Рујевик, Стране Биочке; Рȇт, рт?; Жлијеб, Стубица, Врућа Пећина, Стране од Мале Ријеке, Мала и Веља Острица, Смрдуља, *Лу̀ке* Иванове, Поштулци; потоци: Ма́рин Поток и Кркор.

Село *Куписци* помиње се под тим именом још 1455 године у оном уговору Зећана с Млечићима (Пл. Кучи, XLVII) и јамачно се звало по неком браству истог имена. Село је то било давно расељено и тек пре триестак година наново засељено. Земљишна су му имена сва српска. Око села су главице: Рудишњик, Пи̏тишњак, Гомиоштак, Сука Ћушарска (Ћушари су браство у Сјеницама), Пјешивац, Међедњак, Чардаци, Рујева Главица (и сад има руја). Баштине су: Њива Ко̏јина, Рупа, Њива Јовова, Веље Њиве, Бараковице, Пераш-до, Расовача. Ублови су: Овчарица и Локва. — А нису ово све нова имена, него су многа од њих врло стара, те сећају на старо становништво.

Село *Ви̏дијење*, и ако је тек пре дваестину година насељено, има ипак врло старо име, којим се звало његово данашње земљиште, те је ту јамачно било некад село истог имена. Реч Видијење без сумње се развила из облика **Видѣнıє** а постала од мушког имена Ви̏дѣнь. Да је тако било, сведочи нам име другог једног старог српског села: **Видѣнıє** (Даничића Рјечник). — Називи су у Видијењу: Локва (баштина), Њива Марина, Њиве Вукославића, Ступови, Стране, Брегови, Морач (брдо), Рупа, Драчевац, Ма̏клен (баштина; значи: клен); *Окешар* (брдо),?; Стране од Окешара; *Рдгам* (брдо с метехом) је пореклом и значењем свакако сродно с именом суседног пиперског села Рогаме, али због необичног завршетка ових речи не можемо рећи, шта значе, ма да су можда постале од српског корена рог-.

Село *Цва̑рин*, Горњи и Доњи. По чему се оно прозвало, тешко је рећи, али је понајвероватније, да је Цварин присвојни придев и да је уз њега некад стојало још једно, опште име (До̑, Луг или сл.), које је после отпало. Место се звало од старине тако, а насељено је тек пре 50 година. — У Горњем Селу су називи: Долови, Међе, Голија, Стране, Крш Куничин, Ками Пободени, Подзид, Торина од Орлујака, Торина Перова, Градина, Љу̑к од Градине, Љу̑к Пиперски, Сука Мала; *Брѐг Цва̑рин*; *Унда*, ?; *Торина Бец-Алина*; *Ћерет Марашев*, клачница Марашева. Последња два назива казују и по имену оне Арбанасе, што су о Првој Похари седели на Цварину. — У *Доњем Цварину* су сва имена српска: Врх Матовића, Подине Бојовића, Долина, Бара, Рудина, Каменица Никина; ублови: Горњи и Доњи Ју̑ник и Локва.

Предео *Медун* носи име старог илирског града Медеона. У селу *Доњем Медуну* има поред чисто српских имена — Орљево, Поље Медунско, Студенац (вода), Стране Медунске, Жутице и др. — и неколико других, која опомињу на мусломане и на Арбанасе, нпр.: *Хусове Рудине*; *Гури Мехмед*, стене Мехмедове; *Кара̀-Бунар*, црни убао; *Бокеч*, извор у пећини (упореди са ƅokerė; Meyer, Etym. Wört.). — Слично је и у селу *Горњем Медуну*. Српска су имена нпр.: Почивало (брдашце на коси медунској), Црквине, Мала Гомила, Ро̑ге, Главоч, Рожњи До, Седлан-до; *Влашка Рудина*, успомена на Влахе; Кра̀сета и Бара (извори); Кофе Медунске, ублови, назвати по кофама или ковама (ведрима) за воду. Страно порекло имају: *Струнга*, име остало од Арбанаса из Прве Похаре; назив *Та̀рталов До* претпоставља неко мушко име или надимак Тартале, а ово ће можда бити постало од неке речи, сродне с арбанашким *tartarós* 'werde sauer (vom Brotteig)' (Meyer, Etym. Wört.); *Пиргеси*, два лучна удубљења у стенама медунског града,

за које се не може одредити, чему су служила. И само име је непознатог порекла (од пирг?).

Село *Дӯчиħи* зове се несумњиво по неком свом пређашњем браству а име му је постало од мушког имена *Дӯка*. Корен је тог имена по својој прилици романског порекла: *дис-*, али је личност, по којој се назвало село, могла бити већ Србином. Да су се именима од тог корена звали и Срби, сведочи старо презиме Доукоювићь у Даничића Рјечнику и многа данашња презимена Дучић и Дукић у Срба. — У селу су имена врло многобројна и многа су од њих интересантна мешавина од српских и арбанашких речи. Податке, које сам ја прикупио, још ми је допунио г. Стеван Дучић, тако да није можда ниједно земљишно име у Дучићима остало незабележено. Зато нам Дучићи могу послужити као типски пример за измешаност српских и арбанашких назива. Називи су: Плочице, Смрдуħ, Душак, Цукаħ, Лазаров До; *Закодре*, т. ј. За-кодре, за главицом; *Рах Перуцин*, лаз Перуцин (селиште); Рујевица; *Рах* Вујин; Пировиħи (селиште), Дубрава, Ступ; *Гропа* Пирова, До Пиров, Плоча Пирова; Подине; *Љӯг* Ристов; Долина *Арушина*, т. ј. медведова (веле, да *аруша* значи арбанашки — медвед); Мулина; Долина Мацина, Кодра Мацина; *Гропа Ујина*, рупа водена (место: Гропа Ује); Љуг Радезин, Радеза, Расовача, Под од Расоваче, Љуг Бáкин; *Рес Пјетров* (рес место *реϑ*), стеновит обруч Петров; Međe од *Боштера*, ?; Стаје, Љуг Криви, Долина од Штитара; Кодра Шеова; Бријег Мандрин; *Брија*, страна; Котулач, Бјелов До, Међа *Лишурлова*; *Расе Барла* (м. Барϑа), лазови бели; Мулина, За Мȁрине; Бријег *Дарлин* (м. дардс?), брег крушкин; *Киш Зеза*, црква црна; Бријег *Ферин*, брег папратни; Љуг Војњиков (м. Војников), Вонјиħи, Гребеништа; Бријег *Балин*, Долина *Кољина* (Николина); Долина *Асанова* (Асан, т. ј. Хасан, је био Србин па се од невоље звао

турским именом као и многи други Кучи); Брајак, Долина од Брајака, Ђуг од Брајака, Скакавци, Долина Мачкова, Сјенокоч, Горња Долина, Рајине, Кук; *Тролишта* (од арбан. troḱi, земља,?); *Фуше-Локва*, поље локвасто (по г. С. Дучићу); *Др-Локва*, под локвом; Борнић (извор), Бријег Стајков, Долина Лакова; *Ћете*,?; *Стомина*,?; *Кољат*?; Дубрава, Зазграде, Зграде, *Гропа Скендерова*, Бријег Скендеров (Скендер је свакако био такође Србин); *Колиге*,?; Закишзеза; *Мāрине*, Горње Марине (јамачно од арбанашког мушког имена Мāр); Переч, Кодра, Зграда *Ђекова*, Виноград, Бријег Којчинов; *Дриае*, трн; *Гропа Фиерсова*, до папрадов; Под Фиерсов; *Рес* од Додеша, стена Додешова; Гропа Мала, Гропа Веља; *Рах Шкјаов*, лаз Србинов; Ћафа од Додеша; Душак, Ђурашевица, Провалија; *Кољат Марашев*,?; *Фуше Барла*, поље бело; Ђуг Јунаков; Рах Секнин, Нови Убао, Гропа Шеова, Штитар, Заштитар, Грабовица, Долина Кремова, Гропа Ђуцева, Бријег Ђурин, Праг, Чоха, Крушчица, Гропа Мемова, Под од Грабовице, Ками Радованов; *Збјут* Горњи,?; Ланијена, Ђуг Досин, Ријине, Поток, Зашкале, Грм Пренташев, Рудина од Додеша, Додеш, Бријег Дрчинов, Крш Бјежанов, Долина Ђакова; *Збјут*,?; Јарановице, Селаница, Трешње, Долина од Трешње, Брија Ђакова, Гропе, Рес од Гропâ, Јагњило, Шкала од Гропа, Свиндо, Долина Свиндолова, Васане, Долина Пусева, Кодре, Гропа Рандолова (м. Оран-долова); Оран-до, Горњи и Доњи; Рајине, Јагојдо (м. Јагођ-до, јагодњи до), Бријег Ников, Локужа, Бријег Аматов, Бријег Палев; *Др-Лисе*, под дубом; *Фуше*, поље.

Пада особито у очи, да у Дучићима има врло много земљишних имена начињених од имена мушких лица. То показује, да се у селу очувала успомена на многе давнашње господаре појединих земљишта. А то је могло бити само тако, ако се старо становништво

одржавало у селу. Дучићи су заиста једно од најстаријих кучких села.

Село *Лијешта* добило је име од речи *лијеска* (дрво). У њему су имена готово сва српска. Главнија су: Мало Стражиште, Рашње Брдо, Гомиле, Дивије Брдо, Рупице, Гувно Перовића, Долина Прељина; *Гропе*, долови.

Село *Косор* се зове по *косору* за сечење „листа." Ну сад се реч косор у Кучима већ не употребљава, него косијер. И на Косору су готово сва земљишна имена чисто српска. Главнија су: Горњи Бријег, Доњи Бријег, Церја (све троје сеоски делови), Прибојевићи, Глушце, Главоч, (ово троје су селишта), Ждријело (у потоку), Дубови Вујошевића, Косорац (вис); *Шикунос*, необично име старог убла, које јамачно није српског порекла, али је можда још исквaрено, те се не може протумачити. Интересантно је још име једног старог, сад већ затрпаног убла: *Цинцар-убао.* Зашто се тако зове, не зна нико.

Село *Ра̑ћеси* звало се у 15. веку *Радотјеси* (Пл. Кучи XLVII), те је очито, да му је име постало од мушког имена *Радотјех* и да је најпре означавало неко српско браство. У Раћесима су *сва земљишна имена српска:* Гомиле, Стражишта, Локва, Вељa Гомила, Хумац, Лукачев До, Шума Драгина, Велеш, Мала Гомила, Сурчевице, Било, Сјекач, Водњи До, Бокова Главица, Шума од Цели̂на̂: *Бискупова Долина*, успомена на католике с Косора, и др.

Село *Убала̂ц* назвало се по неком малом ублу, можда истом оном, који и данас има најбољу живу воду у селу а врло је стар. Имена су на Убаоцу такође сва српска. Главнија су: Црквина, главица Хумац, брдо Јамице, Лукачев До, Зграда Стајкова, Локва.

Предео *Убли* има и данас повећи број старих ублова. Села по Ублима зову се сва по именима својих да-

нашњих браставa. *Ја̂нчево*, старо име села Жиковића, прозвато је јамачно по неком мушком имену: Јанча или Јанче. Северна страна Убала зове се *Присоје*. Друга су знатнија имена: Озрен, Вртијељка, Гомилице, Кровци, Каце, Бабја, Кобиљак, Горица, *Личник*, Гаћине (убао), Црквина, Света Петка (црквина), Рашин, Горени (стране с ублима). *Љарчева Гомила* прозвата је по свој прилици по неком мушком називу, који би имао порекло, сродно с арбанашким речима: *l'ark* 'weit, fern' или *l'artε* 'hoch' (Meyer, Etym. Wört.) Међу српским именима на Ублима пада у очи и арбанашко *Кодра*. Има на Ублима и неколико имена, која су успомена на негдашње потурице Ђурђевиће и сва су у југоисточном делу Убала: *Гувно Јусуфово*, *Зграда Дедина*, *Зграда Омерова*, *Зграда Мустафина*, *Османац* (убао), *Скендерова Кућа*.

в) **Површте.** Већи део Површја тек је од скора стално насељен, а по свему судећи није ни пређе никад имао већих насеља (изузев само у Брскуту). Главна, стара насеља ове области, Безихово и Криви До, баш су на самој јужној ивици Површја. Кршевитост и оштри климат чинили су, да Површје није много привлачило старе становнике Куча и служило им је више за летње пашњаке.

Предео *Бѐзихово* зове се у народу Без*и*ово. Мислим, да је ово име постало од неког мушког имена или надимка, али је тешко знати, како је то име могло гласити: Безих или Безухи? — Сеоска су имена у Безихову све презимена садашњих браставa. Од других имена, која су сва српска, знатнија су: Градина, Кличина, Батрићев Бријег, Пречкова Долина, Кућиште, Њиве Грговића; *Мартиника*, главица, о чијем је имену као успомени на католике говорено на стр. 49

Село *Пт̑икаљ* је насеобина безиховска. Име му изварају тако, да се чује и као Птике**љ** и као Птике**л**. Порекло и значење овог имена ми је непознато. Тешко да је српског порекла. Главнији су називи: Лугови, Рупа Драшкова, Лисац, Пропасник, Ћетогора са Црквином, Пекеница, ?; *Бокјен*, стеновити кук ?; *Кућ* Птикаљски; *Ћафа* од Никића; *Шулан*, присоје.

Криви До са својим насеобинама *Доњом* и *Горњом Кржањом* обично се обухвата општим именом *Кр̑жања*. Народ вели, да је име Кржања постало од речи *крш*, те је најпре гласило Кршања. — Место, на коме је село Г. Кржања, звало се до скора *Кобиле*. — Имена су у целом кржањском пределу готово сва чисто српска. Тих је имена врло много. Да би се видело, какав је у поршким селима бројни однос између чисто српских имена и свих осталих, навешћемо овде сва топографска имена кржањског предела. Почев с југа главнија су брда: Цв̑илин, Крстац, Петно Брдо, Дрвјаник, Дубравице, Глушина, Веља Јазбина, Лучно Брдо, Мали Врх, Вељи Врх, Лелички Бријег, Кржањска Била, Стражиште, Орлине, Голишница, Брезојева Глава, Љуљанове Крушке (*Љуљан* није само арбанашко име, него се нађе и у Срба), Дебели Бријег, Лисич, Рудински Врх, Лисац, Петрове Плоче, Бијелоње, Буковица, Збориште, Гаш-Врх (м. Гашо**в** **В**рх). — Баштине и метеси зову се почев од Кривог Дола: Брегови, Острица; *Цȅпина*, којој је тешко објаснити име, јер Кучи место турског *цеп* кажу *шпаг* (биће ово неки надимак); Црквина, Криводољска Локва, Краљевци, Куноваци, Раћешке Лијеске; *Веоче*, ?; Разбојнице, Гребљи, Угао, Глушина, Кржањско Поље, Рајчетића Брда, Мала Б̑ила, Јагњило Гашовића, Веље Б̑ило, Корита (чесма), Бојова Плана, *Каратова Шкала*, Сријетини Долови, Чарапини Долови, Брезојев До, Гвозд Костровића, Ргова Дубрава, Радичева Струнга, Церовац (велика шума), Жлијеб (суха

долина). — За велики део ових имена имам да захвалим г. Дучићу, који их је пописао.

Између Кржање и новог сеоца *Брезојевице* (прозвата по мушком имену: *Брезоје)* има катуниште и пашњак *Рачâма.* Име Рачама нисам могао објаснити.

Сеоце *Зâгреда* је заиста за једном високом гредом брдском. Оно је новијег постанка, али у близини има селиште *Огрâђе* од пређашњих становника Чигомана. Од Загреде до Ограђа води *Чигоманска Улица.* Сеоска је гора *Стрмац.*

За предео *Мȍмче* народ прича, да је добио име по неком војводи Момчилу! Наравно, да је то само довијање, јер се већ заборавио узрок, зашто се ово старо насеље прозвало по неком момчету. У целом су пределу имена чисто српска са неколико необичних. У селу *Горњем Момчу* су: Бијели Крш, Подуличани (т. ј. Под-уличани); *Љафишта* и *Лафишта*, име постало од речи *лафа*, разговор или забава (од турског лаф), те би значило збориште или сједник; Поцерје, Зауглови, Ставње, Крвави До, Бијелоње, Брестови, Средња, Кàрушица, Лазина Пејова, Ласковац, Липово Ждријело, Бајановице. — У *Доњем Момчу* су имена: *Бенце*, ?; Мочило, Миковићи, Подорашнице, Плочице, Обадница, Дуги До, Припасница, Главица,Ликовац Радев, Голишница, Прсница, Стрмац, Крстац, Гробовље.

Стрâвче. Име је овог предела по свој прилици српског порекла, али му значења не знам. Његова села, *Горње* и *Доње Стравче*, *Круоса* и *Мало Стравче* сасвим су новог постанка, те имају готово сама српска имена. У Горњем Стравчу су имена сеоских делова: *Потрк* и *Каћуни До*; у Доњем Стравчу зову се по браствима. У целом стравчанском пределу привлаче пажњу два имена: *Круоса* и *Кастрат* (чесма), оба врло стара и оба страног порекла. Име Круоса је можда у вези с арбанашком речју *круо*, убао, а Ка-

страт подсећа на име арбанашког племена Кастрата. Али се не зна, зашто се та чесма тако прозвала.

Мали предео *Милачићи* зове се по свом браству. Његова села *Крушеви До* и *Дубаје*назвата су по положајима.

Предео *Бркут*, који је мањим делом кучки, дели се на многа села, која сва имају српска имена, већина од својих браства. Име *Брскут* значи брзак или слап, и то је најпре било само име тамошње речице, чијој бујној природи и брзацима оно потпуно одговара. По речици се после прозвао и цео предео. Географске називе имају ова села: Заугао, Грудица, Потшуме, Брадашица, Лази, Корјен. Од осталих имена знатнија су: Старо Гробовље, Старо Гувно, Јанков Ками, Курвина Плоча, Градина, Попов До, Црквина, Главица од Ћетка, Орлујак.

Планина. Пошто смо набројали сва насеља у Површју, остаје још „планина“, на којој није никад било сталних насеља, него је само служила за испашу. Ту су групе катуна на Жијову, Рикавцу, Широкару и по Мокрој. Име *Жијово* је постало од мушког имена *Жијо*, обичног деминутива у Кучима (од Живан или Живко). Од остала три предела *Рикавац* се зове по језеру Рикавцу, које заиста, кад је бурно, „риче“ и шуми ударајући о своје обале. *Широкар* и *Мокра* зову се по својим особинама. Имена Рикавац и Широкар су врло стара. Помињу се још у Светостеванској Хрисовуљи с почетка 14 века: Рикавьць, Широкарь (Споменик IV, с. 5). Сви су ови предели пуни имена, која су огромном већином чисто српска, те би био сувишан посао наводити свако име. Одабраћемо само главнија и необичнија.

На северу Жијова су *Праги*, стране, чије име јамачно обележава ступњевитост, прагове, у њима. Преко брда *Трескавца* је *Гузоваљско Језеро*, назвато по неком

шаљивом мушком надимку, а даље је на северу висораван *Момоњёво*, чије име стоји у вези с именом Момир: Момоња (аугмент). Ниже Момоњева је велика страна *За́гон*, назвата по загону (усову), источније пак висораван *Бљуштура*, која се зове по трави бљушту. — На североисточној подгорини Жијова падају у очи имена: *Сурдуп*, чије име значи: провала, али му не знам порекла (можда је романско); *Штитан*, назват по свом штитастом облику; *Кариман*, ?; *Кукура*, котлина?; *То̏рач*, од тор; *Букумирско Језеро*, чије име је успомена на негдашње становнике Букумире, а о њима ћемо говорити у одељку о народним предањима.

У пределу *Рикавцу* су веће планине *Студеница* и *Ха̏кула*. Ово друго име као да је турског порекла: хак-кула? Хакула и јесте планина лединских мухамеданаца. Један се високи крш зове *Би̏ђезе*, који би се српским термином најбоље обележио као *греда*, а пореклом ће његово име бити од речи сродне арбанашком *bigë* 'Zweig, kleiner Ast, Stengel' (Meyer, Etym. Wört.). И овде има једна котлина *Кукура*. Над језером је *Шкала од Рикавца*.

На пространом *Широкару* је пуно српских имена, као: Збориште, Штита̑н, Ви̏ти Обруч, Папрадљива Плана, Боровачки Поток, Суховрх, Стари Катун (негдашњих мусломана Ђурђевића) са врелом Старим Кладенцем, Ђо̏кин До, Плоча, Ву̏чин Поток (а не Ву̏чји, како је у „Племену Кучима“; 2. пад. једн. Ву̏чина Потока итд.), Жута Стијена; извори: Бара, Чечме и др. Мешовитог или несрпског порекла су само: име виса и потока *Кариман*; *Поток од Куноре*, ?; *Ћафа од Бара̑*; *Кућ од Широкара*, коса широ̀карска; *Рупа Арушина*, рупа медведова (или је прозвата по неком имену?).

Једна страна питоме *Мокре* зове се *Шкала од Мокре*. Вредно је даље поменути имена: *Убоги До* и

Ђебеза. Име шиљатог брда Ђебезе неће бити српско, али му порекла не знам.

г) **Комовска област.** Овај предео није такође никад био стално насељен него је само служио околном становништву за сувате. Зато ћемо се и у њему задржати само на знатнијим, необичнијим и несрпским именима. На прво место да истакнемо име самога *Кома.* Оно је несумњиво још илирског порекла, а значење му се може довољно објаснити речима истога корена у данашњем арбанашком. Тако смо нпр. већ поменули, да име *Шкомпи Соколит,* на истоку од Хотских Корита, значи *стеновити врх* соколов, а у речи **шкомпи** имамо без сумње шири облик од *ком.* Имамо истина и у српском језику корен ком-, од кога Даничић (Korijeni s riječima od njih postalijem. U Zagrebu, 1877, стр. 36) наводи речи са значењем *савијати се, кривити, стрм бити,* па међу њима и „Кȍм (име брду).“ Али ја мислим, да *ком* по своме, горе наведеном значењу има несрпско порекло. Од главнијих имена у Кому да истакнемо: *Царине,* дубока увала под самим врхом Кучкога Кома, за коју народ прича, да је добила име отуд, што је цар Душан имао ту своје катуне (исто предање и у „Пл. Кучима“ 6 и у Ров., Черногор. I, 108); *Маргарита,* бйло назвато по женском имену; *Рогâм,* вис на Маргарити, о чијем смо необичном имену дали већ мишљење на стр. 96; *Пријечеље,* катуниште; планине *Ћȗра, Веља* и *Мала,* зову се можда по речи ћура (ћурка); *Курлај,* вис и поток с именом нејасног постанка; *Тȗрјак,* катун, успомена на *тура* (bos urus, в. Miklosich Fr., Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen, с. 250); *Варда,* коса комовска, могла би по имену значити *стража* (упор. Вуков Рјечник: вардати 1) и Meyer Etym. Wört: *vardε*). Високи врх комовски *Бајван* зове се јамачно по свом облику: бајван, т.ј. балван (греда). Ниже *Бйла од Царина* је катун *Сȗмор* а више

њега *Крст од Превлаке* и *Превлака*. Од катуна *Лӯке* (множ.) и чувене чесме *Бијеле Воде* излази се на *Шкалу Дрекалову*, успомену на праоца данашњих Дрекаловића, који је ту катуновао.

На граници је планина *Мојӑн*, назвата по српском мушком имену: Мојан. Ова је планина сад арбанашка (селчанска), али имена у њој јасно потврђују народно предање, да је Мојан био од старине кучка планина; тако: *Врбица* је била катун кучких Врбичана; *Берова Доња и Горња* била је катун ораховских Беровљана; *До од Мојана* — катуниште је убалских Голевића; *Жиково* — катуниште убалских Жиковића; *Кутски Катун* — ораховских Кућана; *Јежин До* — ораховских Подграђана и Никића; *Мојан Вељи* — Чејовићā с Убала; *Пољанице* — старих Касомовића и Лопараца; *Радетински Катун* је био својина неке старе, већ непознате породице; *Вујов Катун*, назват по војводи Вују Радоњину од данашњих медунских Ивановића.

За планину *Бинџу* каже Љ. Ковачевић: „ово ће бити планина *Бенча*, која се помиње у границама међу Плавом и Будимљом у бањској повељи краља Милутина“ (Ил. Кучи, 338. Види и Споменик IV, с. 6). То је врло вероватно, али се ни једно ни друго име не да сад објаснити. Ниже Бинџе су извори *Пӑљеви од Бинџе* (пӑљ као да је нека стара реч, која би значила воду, која јако бије), а ниже њих дубок склоп с интересантним именом *Српска Рупа*, а то име тешко да би јој дали Срби. Катун *Проуша* треба јамачно звати Прохуша, јер је могла добити име само од речи *проха* (биљка: ситна или дивља проха). Од свих многобројних осталих имена, која су чисто српска, као: Планиница, Маглич, Козељ, Гробље, Црна Планина итд., издваја се још само *Бушӑт*, име катуна под Магличем, које јамачно није српског порекла (ваља нам се сетити арбанашког села Бушата близу Скадра, из кога је водила порекло чувена по-

родица Бушатлија). Има истина и у Вукову Рјечнику наведена реч бу̏шат, m. „коњско име,“ али се не каже ништа о значењу речи.

*

Ово разгледање топографских имена по њихову пореклу допушта нам, да бацимо и неколико општих погледа на њих.

1) Видимо, да је у целој кучкој области очувано врло мало имена, за која бисмо смели поуздано рећи, да су остала од *старих Илира*. Ту бисмо могли на прво место убројати од имена за насеља: *Медун*, *Фундана*, можда и *Че̑л*, а од имена за планине: *Ком*, па можда и *Какарицка Гора* и затим *Букумирско Језеро*, а од необјашњивих имена биће такође још неко илирског порекла: *Буша̑т*, *Круоса*, *Птикаљ*, *Курлај*, *Бинца* (Бенча) и *Рача̑м*.

2) Још је мање имена, која подсећају на *Романе или пороматене Илире, Влахе*. Имена *Дучићи* и *Пасковац* (у Фундани) нису морала бити везана за насеља романског становништва, а имена *Влашки Брод* код Биоча и *Влашка Рудина* код Г. Медуна исто тако не морају значити, да су Власи, по којима су она дата, становали у кучкој области. Шта више, кад доведемо оба имена у везу, чини се понајвероватније, да су ти Власи становали негде на западу преко Мале Ријеке, па су је прелазили онде, где се она и данас прелази, да би дошли на српске тргове код Медуна и даље на Рибници и у Златици. Име *Влахиње* у Златици можда је познијег порекла, из времена Прве Похаре, кад су Арбанаси имали катуне на Златици, јер Арбанаси зову православне Србе и Власима.

3) Сва остала имена *насељених предела и планина*, изузев неких арбанашких на југу, *чисто су српска*. Кад упоредимо огромни број ових српских имена с оно мало старих, несрпских, онда можемо већ на основу тога

судити, како је могло бити несразмерно мало старог становништва према досељеним Србима. Што су Срби готово свима насељима подавали своја имена, јасан је доказ, да су они та *насеља и засновали*, дакле затекли земљу ненасељену.

4) *У јужном појасу Куча* има пределâ и селâ, која носе српска имена, али се у њима сусрећемо са мноштвом арбанашких земљишних назива (затребачка села и Ледине), а тако и обрнуто: има села с арбанашким именима, али је у њима већина земљишних назива српског порекла (Коћи, Љухари и можда Лопари). Такви појави могли су бити само последица *доцнијег досељења арбанашког* у та српска насеља. У Затријепчу, Ледитнама, Љухарима и Коћима, дакле у селима, чије становништво сад говори арбанашки као матерњи језик, и затим у Хотским Коритима налазимо и земљишна имена, састављена на особит начин од српског имена и арбанашког географског термина, као н.пр. име *Маја Богдонит*, које је морало најпре гласити у целини српски: Врх Богданов, па *Гроп Шаровит* — Рупа Шаровљева, *Шкомни Соколит* — Стена Соколова итд. У овим су именима дакле Арбанаси превели само опште означење (врх, рупа итд.) на свој језик, и ови су састави такође несумњив знак, да је ту *српско име старије.* — У српским насељима Орахову и Дучићима може се она множина арбанашких и састављених српско-арбанашких имена објаснити нешто делимичним или привременим становањем Арбанаса у њима (Подград и Лазорце) а много више тиме, што су Орахово и Дучићи у суседству кучких Арбанаса, па се женидбама и ородили са њима, те је арбанашки језик био код њих већ толико уобичајен, да су и међу собом говорили арбанашки. Они су били већ на путу, да се поарбанасе.

Отуда су се међу њима нарочито распрострли арбанашки географски термини, те су имена од тих

термина и најчешћа (Гропа, Кодра, поарбанашена српска реч Љӯк или Љуг итд.).

5) У југозападној ивици Куча имамо такође доста арбанашких имена, која су, као што је већ речено, само успомена на привремено бoрављење арбанашко за време Прве Кучке Похаре (1774). У тим именима, која су Срби већ много исквaрили, видимо појав, који у обрнутом смислу одговара ономе из арбанашких села: Срби овде преводе арбанашки термин на српски а само име остаје и даље арбанашко, нпр. *Страна Пейина*, *Торина Бец-Алина*, *Рупе Пелине* итд. Овде вреди нарочито нагласити, како нам је овај случај *одличан пример*, да *није увек морало бити етничког стапања* онде, где су топографска имена и термини од разних језика измешани или комбиновани. Уједно нам је ово и пример, како се туђа топографска имена у устима другог народа врло брзо мењају и кваре.

6) Узајамним утицањем а нешто и наслеђивањем од старијег становништва створили су Срби и Арбанаси великим делом *заједничку географску терминологију*, те се она зато и јавља као саставни део месних имена у оба народа. Тако нпр. *ћафа*, што значи: округласт хум или главица; *цука* или *сука*, *сук*, главичаст или пластаст врх; *кодра*, главица; *куњ*, коса; *шка̑ла*, у Срба и *шка̑лица*, пресло, ждрело или страна са ступњевитим падом; *банда*, страна; *љӯк*, луг, долац, увала; *брег* (и бријег), у Арбанаса *брѐк* и *брегуи*, брег, обала.

7) Међу именима српског порекла има понеко с таким обликом, који је или старији или *не припада говору данашњег српског становништва*. Тако: два виса с именима *Хелем* (Хељем, Хелм), име *Круӈг*, *Ступ* (Мицанов и др.), *Могила*, *Пла̑на*, *Каженик*, *Звѝзда*, *Потес*, *Струнга* (један део Куча говори истина и сад: струнга), облик Лазорце и др.

8) Нека имена подсећају на негдашње кучке *потурице* а нека, која су *турског* порекла, зацело су од њих и остала. Таких је највише на Медуну, на Ублима, у Мазаници и можда понеко у планини и на Момчу.

3. Народна предања о пореклу Куча. — Зна се истина, да народна предања о пореклу становништва не допиру до врло велике старине, али је ипак корисно све, и оне најтамније успомене у народу прикупити и упоредити их са разним другим подацима. Тим се путем може доћи до поузданих или бар поузданијих закључака и о врло старом становништву неког предела. — Свеколика народна предања у Кучима поделићемо на троје: прво, предања о *најстаријем* познатом становништву; друго, предања о пореклу *кучких* браствава и треће, као помоћно средство, успомене о *ширењу кучке области*.

а) **Предања о најстаријем познатом становништву.** — У Кучима је одржана успомена на два стара „народа“, који су се звали *Букумири* и *Матагужи* (или Матагушци). Већ смо напред — описујући киљане на Момоњеву и на Ћафи од Никића — имали прилике поменути народна предања о томе, како су Букумири и Матагужи живели у Кучима и да се свако од тих племена затрло само, у својим међусобним борбама. Да су племена ових имена заиста некад живела, да су та имена заиста истинита, о томе не може бити сумње. О Букумирима сведочи пре свега име *Букумирског Језера* под Момоњевом, даље и то, што се становници села Јаблана у племену Братоножићима (које сам такође проучио) не само сматрају него и сами себе зову потомцима Букумира. А име Букумири без сумње није српско, него је — како и Љ. Ковачевић мисли (Пл. Кучи, LXIV) — састављено од две речи, којима би кореном одговарале данашње арбанашке речи: *ђике*, хлеб, и

mirë, добар (Meyer, Etym. Wört.), те би цело име Букумири могло првобитно значити *добар хлеб* или нешто слично. Могао је то бити надимак или месни назив. Да је пак оваког месног или племенског имена заиста могло бити, наводи Љ. Ковачевић и примере: и данас има у Пулатима близу реке Дримца арбанашко село *Букамире* а у повељи Баоше Срацимировића од 1411 год. наводи се међу сведоцима и *Ника Букумјера* и син му *Ђон* (Пл. Кучи, LXIV и 340). — О имену *Матагужи* имамо такође сведочанство у имену једног данашњег села у равници северно од Скадарског Језера, на самој црногорско-турској граници. Оно се зове исто тако: Матагужи. Овога се села јамачно тиче и оно неколико помена, које смо напред (у одељку о историским подацима) навели по Јиречку. За те Матагуже каже Јиречек, да су били Арбанаси, али, као што смо рекли, данашњи Матагужи, који су Срби, не морају бити њихови потомци.

У Кучима се не зна данас ништа више о Букумирима и о Матагужима. Да се понека старина — градина, убао, гробље — везује за име Матагужа̑, то смо већ помињали, набрајајући старине у III одсеку.

Овде онде слушао сам и ја по Кучима она предања, која је записао војвода Марко (Пл. Кучи, 14): да је арбанашко племе *Бериши*, код Ђаковице у Старој Србији, пореклом од старих Куча и да су и *Ша̑ља* и *Кастрати* (арбанашка племена близу Скадарског Језера) род с Кучима. Ово су зацело неке успомене на врло давнашње одсељенике из Куча, који су можда имали знатног удела у оснивању именованих арбанашких племена. Име *Беришка Лука* крај Мораче биће баш успомена на неку давнашњу кучку породицу с именом Бериши.

б) **Предања о пореклу кучких брастава.** — Оно што се данас у Кучима прича о пореклу било живих било изу-

мрлих или расељених кучких породица може се сматрати као доста поуздано, особито ако се више старих, добрих паметара у некој ствари потпуно слажу. При том има и неколико помоћних средстава, која дају могућности, да се и код мање очуваних успомена или у случају каких несугласица у причању разних људи ипак дође до праве истине. Једно је од тих средстава српска *слава* (крсно име). Све породице, које су произишле од једног претка, славе исто крсно име и као светињу га одржавају с колена на колено. Само у случају велике невоље промениће нека породица славу, али ће ипак већином одржати успомену на њу било тиме, што ће је узети за прислужбу (преславу), или тиме што ће на тај дан чинити бар помен у цркви. Према томе, ако се поред других знакова нађе, да две породице или браства имају и једнаку стару славу, то је већ јак доказ о њихову сродству. Друго су средство: брижљиво и обилато очуване успомене на претке, последица необичног поштовања, које породице и браства осећају према својим праоцима. Из тога се развило чување *старог браственог презимена* и *набрајање па̏сова̂* (колена̂ или нараштаја̂). У Кучима, као и по осталој Црној Гори, уме сваки човек на изуст набројити све своје претке по имену и то правилно по хронолошком реду почев од себе па до најстаријег свог познатог претка. Али не само људи него и многа деца у шестој и седмој години знају већ тачно набројити не само своје пасове, него и пасове других сродних породица. Тако су понека браства успела одржати успомену на 14—15 па и до 20 својих предака или пасова, а то представља време од 400—500 година у назад (ако рачунамо један па̏с по 25 година, јер сам рачунајући средњу дужину кучких пасова навек добијао тај број). Најзад се као треће средство за проверавање или допуњавање предања народних могу корисно употребити и *читуље*, књи-

жице, у којима су свакој породици свештеници записивали имена њених умрлих. — Ну ваља овде и да истакнем једну особиту тешкоћу, која понекад искрсне приликом истраживања порекла а последица је прилика̂, у којима је народ до скора живео. У прошлим вековима, кад је на целом Балканском Полуострву царовало безвлашће и право јачега, гледао је сваки слабији, да нађе заштите у моћнијега. Тако је и у српским племенима неко слабо или новодосељено браство увек гледало да се прибије уз друго, јако или старо, поштовано браство. Том приликом је оно могло напустити и своје старо презиме и своју славу, па примити обоје од тога старог браства. Услед овога су се многа, *пореклом туђа браства слила у једно ново браство*, које има и заједничко презиме и заједничку славу, те је данас врло тешко или немогућно издвојити првобитне делове.

Пошто народ себе дели на *старе Куче* и на *Дрекаловиће*, који су новији, и пошто и међу старим Кучима одваја *најстарија браства* од оних, за која се зна да су се *доселила*, биће и за нас најзгодније, да се управљамо по тој подели. Ми ћемо дакле најпре прегледати редом по пределима и по селима најстарије Куче.

Најстарији Кучи. — Нека од њихових брастава можда и нису била баш пореклом од најстаријих српских насељеника у Кучима, него су се можда доселила у Куче тек доцније, нека можда у почетку турске најезде, у 14 веку, али је за нас главно, да народ о њима не зна ништа друго него да су то били *најстарији Кучи*.

Златица. — Свеколико становништво старе Златице раселило се од прилике пре 140—150 година. Узрок је био у томе, што их је гонило силно кучко браство Дрекаловићи, особито дрекаловићски род Ивановићи с Медуна. Прича се, да су стари Златичани били убили

једноме Ивановићу друга Боланџића са Сјенице и да су им се Ивановићи због тога светили. Зна се, да је у Златици било тада 12 кућа од 9 породица, од којих се 7 и сад знају: *Злојутровићи, Чубрановићи* и *Штетибрадићи*, који су се сви преселили у Подгорицу; *Зечевићи*, сад у Подгорици и у Бару; *Рачевићи*, сад у Момишићима у Љешком Пољу; *Анђићи*, пресељени у Пипере (од ових су можда *Анђићи* у Калудри у Васојевићима под Турском, што славе Св. Николу а зна се, да су Кучи; в. попа Б. Лалевића и Ив. Протића, Васојевићи у III књ. „Насеља Срп. Земаља", с 710); *Ракчевићи*, за које се не зна, где су. Од овог становништва стоје и сад развалине од кућа, гробља и друге старине, о којима смо већ говорили.

Сјенице. — Као најстарије браство сјеничко знају се неки *Бошмари*, које су данашњи Ћушари још били затекли у селу (пре 250 година). Шта је после било са Бошмарима, не зна се: или су се одселили или су се слили са досељеним Ћушарима у једно браство. Ћушари славе Св. Николу (6. дец.).

Врбица. — У старој Врбици су становала два браства: *Брацовићи* и *Нинеловићи* (Елезовићи), за које се поуздано зна, да су славили Св. Николу. Од прилике пре 130 година напали су Врбицу Арбанаси Малисори, спалили је и ова браства разагнали. Куд су та браства отишла, не зна се. Има истина сад Брацовића̂ две куће на Косору и једна у Подгорици и славе такође Св. Николу, али се тврди, да нису род са старим врбичким Брацовићима. У Врбици и сад стоје добро одржане зидине од „Куле Брацовића", која се опева још у песми о боју између Турака и Куча 1688 год. (види Пл. Кучи, 32).

Фундана. — У селу *Рашовићима* живела су, као што смо већ видели, некад врло стара браства *Гуљи* и *Љапи* (или Лапи), о којима се више ништа не зна. Кад

8*

су се данашњи Рашовићи пре 8 пасова доселили на Расти, застали су ту два стара браства, оба потурчена: *Бабаје* или Бабање и *Цикниће* (Сутовићи, доцније назвати Главатовићи). Бабаји су се преселили у Подгорицу и у Никшић (тамошњи Ибричевићи). Цикнићи су остали у Фундани и сад их је 2 куће у Рашовићима и 5 кућа у блиском селу Цикнићима, а сви су осим једне породице примили поново православље и славе Св. Николу, који им је, као што ме сами увераваху, био од старине крсно име. Од њих су предигли: *Главатовићи* у Скадар (5—6 кућа, мусломани) и у Међугоре у Пештер (Стара Србија; има их тамо 15—16 кућа и хришћани су).

У *Премићима*, негдашњем Пасковцу, затекли су досељени Премићи такође пре 9 пасова две старе породице: једна се, како мисле, звала можда *Пасковци* или Пасковчи а друга *Ђокаји*. Пасковци су, веле, били остали самохрани, па су се помоћу Према, претка данашњих Премића, преселили рођацима у Никшић. А Ђокаји су се преселили тек доцније у Подгорицу, зацело не милом него од зла досељених Премића.

Коћи. — Набрајајући топографска имена већ смо казали, да су Арбанаси Коћи дошли у своје данашње село тек пре 11 пасова а да су пре тога била у том пределу само српска сеоца. По причању Коћа̂, нарочито старца Ђел Пепе (од браства Мара̂), њихови су преци дошли овамо као јако браство и напали на једно село, у коме је живело 5—6 кућа неких *Влаха* и две куће *Бакечевића*. Коћи нешто побију а нешто растерају „Влахе" и заузму све њихово имање, а сутрадан дођу к њима Бакечевићи молећи их и кумећи, да их поштеде. Коћи им приме кумство, и тако Бакечевићи остану и до данас у селу, али се потпуно поарбанасе. Ко су били они „Власи", не зна се. Могло би се мислити, да је ту очувана успомена на праве, илирско-романске Влахе,

али је много вероватније, да су то били православни Срби, јер Арбанаси и данас често зову православне Власима (као што опет Срби редовно зову католике „Латинима"). — У близини досељених Коћа је било сеоце *Лопари*, чије становништво није могло издржати насиља арбанашких дошљака, него се пресели даље на југ и оснује село *Лопаре* у Фундани. Али се место њихова села у Коћима и сад зове Лопари. Од овог старог становништва лопарског можда су до сад преостали само *Бањовићи*, браство, кога у данашњим Лопарима има 12 породица и најстарији су становници у селу.

Медун. — О старијем становништву овог знатног места мало се зна. Кажу, да је до пре двеста и више година живело на Медуну 70 кућа потурчењака, који су били *староседеоци* кучки. Пред оне велике борбе Куча са Турцима 1688 године ове су муслимане прогнали Дрекаловићи и заузели њихову земљу. Ово заузеће Медуна народ је лепо окитио причицом о попу Мирчети и медунском аги, коју је војвода Марко записао (Пл. Кучи, 31). Куд су отишли ти кучки муслимани, не зна се. Још се очувао спомен, да је Тарталов До у Г. Медуну био својина старе породице *Нинџића*, која је живела на Лијештима. Можда су ови Нинџићи или неки њихни рођаци становали и на Медуну.

Дучићи. — Име овог села несумњиво показује, да је ту живело неко старо браство истог презимена. Али се о њему ништа не зна. Могућно је, да су баш исељена браства овог села били потомци тих старих Дучића. А исељени су одавде: *Дучићи*, сад мухамеданци у Рожају и у Плаву; *Ђуровићи*, сад такође мухамеданци, који су најпре живели у Спужу, па се преселили у Скадар. У Херцеговини има много браства с презименом Дучићи, за које Кучи мисле, да су такође пореклом из овог села. Али се о том не зна ништа изближе. — Очувана је поуздана успомена и о две старе

породице, које су становале у источном крају дучићског удута. То су били *Пировићи* и *Перуцићи*, по којима се, као што смо видели, и сад зову многи делови дучићског земљишта (селиште Пировићи, Рах Перуцин итд.). Зна се само, да су се Пировићи по свој прилици преселили у Гусиње у Старој Србији, и ништа више.

Безихово. — Две старе породице непознатог порекла, од којих још и данас има остатака у Безихову, зову се: *Нилејићи* (3 пор.) и *Цокићи* (3 п.). Обе славе Св. Николу. Нилејићи су раније свакако били многобројнији, јер су се многи од њих одселили из Куча: *Луце* и *Даковићи* пре 140—150 година у Никшић, где су се потурчили и после јако намножили и даље распрострли, тако да их је сад можда на 300 кућа; *Нилејићи*, хришћани, у Подгорицу и у Гусиње. — Врло су старо браство безиховско *Мартињаковићи* или *Мартиљаковићи*, који су се пре пет колена преселили у суседни Птикаљ, и сад их је тамо 8 породица. Они су живели у Безихову под брдом Мартиником, и народ можда с правом доводи њихово презиме у везу с именом тога брда: и презиме Мартињаковићи и назив Мартиника могли су постати од истог имена с основом Мартин. А помињали смо, да у том имену можемо гледати успомену на негдашње католике (стр. 50). Мартињаковићи славе Св. Николу. — Још је очувана успомена и на неку стару породицу, која би се презивала *Речковићи*, јер се зна за чувеног јунака из те породице Батрића Речковића, који је, веле, био савременик војводе Лала, те би дакле живео крајем 16. и почетком 17. века. По Батрићу се прозвао и *Батрићев Бријег* у Безихову. Шта је било од Батрићева рода, не зна се. У Безихову је живео још један јунак Батрић, и то Батрић Перов, о коме се пева у једној народној песми (Пл. Кучи, 74—78). А тај је Батрић био савременик војводе Радоње (прва половина 18. века).

Лијешта. — Памте се два стара рода: *Шарановићи* (прозвати по претку Шарану Кôјину) и *Нинџићи*. Кућа је првих била у сред данашњег села (близу Гувна Перовића) а других на месту садашњих Драгојевића. Шта је од ових старинаца било, не зна се.

Косор. — Најстарије су косорско становништво били: *Кӯћи*, *Балотићи*, *Пераловићи* и *Бакечевићи*. — *Кући* су били ковачи. Успомена је на њих Гроп Кућâ, катун у северној Коштици, који су од њих купили преци данашњих Жиковића с Убала. Кући су давно изумрли. И *Балотићи* су изумрли. Зна се, да су славили Св. Николу. *Пераловића* има и сад две куће на Косору, а то је само малени остатак од негдашњег јаког браства, из кога су бивале још у 16. веку кучке војводе. Тако је сачувана народна успомена на војводу Жија Пералова (в. нпр. Пл. Кучи, 17 и 22). Велики део Пераловића морао се одселити с Косора због „крви“. Најпре су прешли у Подгорицу, где су прозвати *Кулићи*. Једни су Кулићи и сад у Подгорици, други су отишли у Владне у Зети а трећи у Пиву у Херцеговини. Сви Пераловићи и Кулићи славе Св. Николу (6. дец.) осим оних у Пиви, који су морали узети Св. Јована (7. јан.) за главну славу, јер њега слави сва Пива. Од косорских Пераловића су пореклом и мухамеданци *Кољиновићи* у Гусињу, који са својим огранцима у Пећи и другде броје већ преко 150 кућа. — Правих *Бакечевића* има сад на Косору свега две породице. Да ли су Бакечевићи у Коћима били од њихова рода, то сад нико не зна. Косорски Бакечевићи славе Св. Николу. Неки држе, да су Бакечевићи давнашњи досељеници, те према томе млађи од осталих косорских старинаца. Један се део Бакечевића преселио у Србију а други у далматинско приморје у Кастел.

Купусци. — Све до пре триестак година стојали су Купусци као пусто селиште, чије је земљиште било

својина Дрекаловића (Вујошевића) с Косора. Али сам дознао у Братоножићима, да је у Купусцима пре 200 и више година живела једна врло стара породица, *Биљурићи*. Њих су по свој прилици Дрекаловићи изагнали из Купусаца. Биљурићи су се били најпре населили у Братоножићима више села Клопота а после прешли у Брскут и сад су тамо (зову се и Вукореповићи).

Убли. — И ако су велики предео, ипак су Убли очували врло мало староседелаца. То су *Бојовићи* или Маковићи (Омеровићи, сад 3 пород.) у селу Лазовићима, *Нелевићи* или Нељевићи (4 пор.) у селу Прељевићима и *Голевићи* или Гољевићи (2 пор.) у селу Рајовићима. Сва три браства славе Св. Николу (6 дец.). Неки тврде, да су Гољевићи од досељених Мрњавчића, али то није вероватно. — Од Нељевића су пореклом musломани *Нељевићи* у Гусињу, који су дигли из Куча од прилике пре 200 година.

Убалац. — Зна се за две старе породице овог села. Једно су били *Лукачевићи*, потурчењаци, који су пребегли у Подгорицу у оно време, кад су и остали мухамеданци истерани из Куча (пред 1688. г.). И сад су њихови потомци знатан род Лукачевића у Подгорици. Лукачев До на Убаоцу подсећа на претка тих Лукачевића. Заједно с Лукачевићима и још после њих живели су на Убаоцу хришћани *Тдкићи*. Они су, како се прича, продали (?) своју земљу Вукосављевићима од браства Дрекаловића и одселили се из Куча. Али у путу побију им Турци (?) све мушке главе, а женскиње се настани у Подгорици. Ова је прича мало сумњива, јер Дрекаловићи нису имали обичај, да купују земљу.

Момче има врло старо браство *Јововиће* (сад 4 пор.), које слави Св. Николу (6. дец.) Велики број Јововића раселио се на разне стране: има их у кучком селу Горњој Кржањи (2 пор.), у Подгорици, на Данилову Граду, у Васојевићима, у Рожају, у Сјеници (у Старој

Србији; у оба последња места можда су мухамеданци) и у Никшићу, где су мухамеданци и зову се *Аџамановићи.*

Биоче. — Већ смо помињали предање, да се старо биочко становништво, које је живело на месту данашњег селишта *Радикућишта*, иселило због „сухограда“ некуд у пећски крај у Старој Србији. Томе се становништву истина не зна имена, али ја мислим, да је траг његова имена очуван баш у самоме називу Радикућишта: да се наиме то кућиште морало најпре звати *Радићâ Кућишта*, па се скраћењем прве речи добило данашње име. Тако се дакле то старо становништво могло презивати *Радићи.*

Мала Рвјека. — У дубокој долини ове реке живела је канда увек понека породица, која је ту налазила себи згодног заклона. Тако се одржала успомена на две породице: *Бубариће* и *Бунце.* Бубарићи су становали на месту Кућини ниже Момча, па су се били после преселили у Брскут (на Корјен) и одатле отишли не зна се куд. *Бунци* су били на месту Бунцу. Причају, да их је зец растерао. Долазио им је, веле, сваку ноћ и плашио стадо, а они га не могаху убити. То их толико поплаши, да су дигли одатле у свет.

Брскут. — Кучи су се почели тек пре 8 пасова насељавати у Брскут, а дотле се Брскут није ни рачунао у Куче. Помињемо га ипак овде ради потпуности. Од старог становништва брскутског зна се само за неке *Грубаче* (или *Гурбаче*), на које опомињу и називи: *Грубачева Пећина* више Заугла под Ђебезом и *Грубачев До* у Планиници преко реке Брскута. Грубачи су становали на Главици од Ћетка и на Грудици, где сад стоје Ђукићи и Дедићи. Последњи изданак Грубачâ гурнуо је неки Дедић са стене од Ђебезе доле, те га тако убио. Узрок је био, што је Грубач тражио, да му врати отето имање.

Орахово. — У Подграду су пре данашњих Ђурђевића становали Срби *Шаркићи*. К њима су се били доселили Арбанаси Коћи из племена Климената. По свој прилици су међу њима настала непријатељства и борбе, услед којих су се Шаркићи преселили у Подгорицу и примили мухамеданство. — Из села *Кута* се старо становништво иселило. Једни су отишли у јадранско приморје и засновали код Херцег-Новога село *Кућане*, које слави као сеоску заветину Спасов-дан исто онако, као и ови ораховски Кути. Други су стари становници Кута прешли у Подгорицу, примили мухамеданство и сад се зову *Кутевићи* или Синановићи.

У *Берови* се зна за више старих родова, који су можда били заједничког порекла. Сви су се они раселили. *Шиловићи* станују сад можда у Пећи и мисли се, да су мусломани. Њих су пре 150—200 година дошљаци Дедићи (Мрњавчићи) протерали из Берове. У то време, или нешто раније, иселили су се из Берове: *Капацићи*, *Чиргићи* и *Мàрићи*, сви сада мусломани у Подгорици, и *Мемићи*, такође сад мусломани у Гусињу. Увала Мàрина Рупа подсећа и сад на претка Марићâ.

Лазорце. Казали смо напред, да и само име овог села подсећа на негдашње српско браство с тим презименом. Врло старо браство *Цукелићи*, који броје у Лазорцу 12 породица, има свој огранак у затребачком селу Шћепови, те се мисли, да су се Цукелићи можда из Шћепове доселили у Лазорце. И једни и други Цукелићи славе Св. Николу (6. дец.), ма да су се они у Затријепчу већ „полатинили“ (поарбанасили).

Затријебач. — У селу *Бањканима* одржала се успомена на четири старе породице, а још једна, пета, живи и сад у селу. Прве четири су биле: *Ђерђеловићи*, *Рушевићи* или *Гроздановићи*, *Бар*ϑ*ачори* и *Пљанчори*, а пета су *Гашовићи*, Срби, који су већ поарбанашени (свега 1 породица). — *Ђерђеловиће* и *Рушевиће*, како

се чини, није данашње становништво затекло у селу, док су *Бардачори* и *Пљанчори* живели подуже заједно са дошљацима, који су их после протерали. Помињали смо већ земљишна имена, која подсећају на све ове старе породице.

У селу *Будези* живе старе породице *Бисаћи* и *Ђуравчи*, о чијем се пореклу ништа не зна, само се тврди, да су Бисаћи раније били ковачи.

У селу *Никмарашима* станује од вајкада врло стара породица *Ћотовићи* (или *Ћотаит*), а можда су и садашњи *Ђурашаит* (или Ђурашевићи) били старо и то српско брство, јер је име Ђураш могло бити само српско. К овом становништву дошли су досељеници: Срби *Цаћевићи* (сад Цаћаит) и Арбанаси *Бонкеќи*, те се сад сви укупно сматрају као једно брство под именом Никмараши.

Осим набројаних зна се за још нека стара брства, да су пореклом из Куча, али им се не зна место прећашњег становања у Кучима. О некима сам од њих могао дознати само из књижевности. Тако се зна, да је *у Плаву* једно угледно мухамеданско брство (Мехмедбеговићи?) старином из Куча. Неко старо брство звало се *Радетићи* или *Радетине*, те се по њему зове и сад Радетински Катун у Мојану, а можда и коштички катун *Радећа* (по Радети, који је могао бити предак тога брства). — М. Шобајић је сазнао, да је у вароши Спужу мухамеданска агаларска породица „*Ђеќевићи* из Куча," а у Подгорици: „*Секнићи*, Ораховци из Куча," *Затрепчани*, па можда и *Ајдаркучевићи*, бар судећи по презимену (од Ајдар Куч?) (Старине у Зети, 34 и 58). Ровински је наишао у Сјеници на свештеника, чије је брство *Бањшићи* пореклом из Куча. Они живе сад у сјеничком селу Вишњама, где их има 10 кућа. — У близини Берана у месту Црном Врху

живи, по Ровинском, велика мусломанска породица (50 кућа), пореклом из Куча, која се великим делом растурила по бјелопољском округу. Тамо има, вели, и једна угледна племићска породица из Куча, *Кучевићи* (Черногор. II, 84). — У Васојевићима под Турском у селима Будимљи и Заграђу (ово друго у пределу Полици) има неколико пореклом кучких породица; али је чудно, да све те породице славе Пантелијев-дан. Осим тога презимена тих породица не можемо довести у везу ни са једним од познатих кучких браства, јер се зову: *Циковићи*, *Шљакићи*, *Арсовићи*, *Михајловићи*, *Секулићи*, *Радићи*, *Пудовићи* и *Трифуновићи* (в. поп Б. Лалевић и Ив. Протић, „Васојевићи у турској граници“ у III књ. „Насеља Срп. Земаља,“ с. 713 и 716). По свему се чини, да су те породице огранци неког старог браства, које се давно иселило из Куча и још из буди кога разлога променило своју негдашњу славу.

Још да напоменемо, да међу топографским именима неких села има приличан број таквих, која су начињена од особних имена или презименâ. Али је врло тешко одредити поуздано, које од тих имена подсећа на неко старо браство, а које има познији постанак. Зато их нисмо ни смели овде употребити.

Досељени „стари“ Кучи. — Занимљиво је, да се у Кучима многа браства, и ако се зна да су досељена, ипак називају *старим Кучима*. Томе ће бити на првом месту узрок, што су се они заиста врло давно доселили, те су се са старим Кучима били готово слили у једну етничку целину и држали се са њима заједно према новијим досељеницима, међу којима је било и Арбанаса, као према нечему туђем. А други је узрок однос ових Куча према браству Дрекаловићима: кад су се Дрекаловићи намножили и услед свога повлашћеног положаја, као војводско браство, веома осилили, стали су

се сви остали Кучи осећати ближи једни другима у поређењу са Дрекаловићима, који су стојали сасвим засебно и *почели себе истицати као праве и главне Куче* називајући све друге саплеменике „осталим Кучима." Зато су опет као на супрот томе сва старија кучка браства назвала себе *старим Кучима.* — Најзнатнији су од старих досељених браства Мрњавчићи, који су данас и главни представници свих старих Куча.

Мрњавчићи. Једноставног браства Мрњавчића сад већ у Кучима нема. И само то име држи се једино успоменом, јер су се поједини огранци негдашњег браства Мрњавчића толико намножили и разродили, да се сад сматрају као самостална браства под засебним именима. Ми ћемо их ипак ради олакшице узети као целину, као једно браство са разним родовима. Ови родови набрајају поуздано по 16—18 пасова, од кад су се њихови преци Мрњавчићи доселили у Куче, а то би износило преко 450 година. Према томе преци Мрњавчића доселили су се у Куче негде у првој половини или средином 15. века.

Ради примера да наведем пасове неколиких родова. 1) *Никочевићи* у селу Кутима по саопштењу чувеног паметара Сава Пренташева Никочевића: Токо (унук Савов) - Миљан (син Савов)-Саво-Премо-Деда-Вуко-Никоч-Деда-Нӣка-Вӯче-Вӯка-Радич-Јанко-Секуле-Деда-Глават-Љеш-*Пӑнта* (досељен у Куче) - Гӑврило - Ненада - *Гӧјко* Мрњавчић-Мр̑ња. — 2. Пасови беровљанских *Дедића* по казивању Ђока Пунишина Дедића: Гавро (Ђоков син)-Ђоко - Пуниша - Деда-Пренташ-Божо-Пренташ-Деда-Мараш-Станко-*Дреца* (војвода)-Деда-Андрија-Петар-*Панта*-Ненада-Јозо-*Гојко* Мрњавчић-Мрњач. — 3) Пасови *Никезића* на Безихову по набрајању старца Бора Оташева Никезића: Арсо (Боров унук)-Јован-Боро-Оташ-Ново-Периша-Јанко-Вуча-Вукеан-Јован-Секуло-Нӣко-Радичко-Никеза-Мауро или Мӑр-*Ненада* (досељен у Куче) — то-

лико, вели старац, знам поуздано а за даље нећу да те варам. — 4) Пасови *Ђурђевића* у Подграду по казивању старца Пауна Радоњина Вујошевића за његове сроднике: Зарија-Новица-Радован-Вата-Никаш-Ђуро-Миро-Љуљо-Нйка-Мараш-*Милија и Вујош* (досељени у Подград са Лијешти)-Марале-Радоња-Вўка-Ђуро-*Пӧнта* (досељен у Куче)-Ненада-Гојко-Мрња.

О *пореклу* Мрњавчића имамо податке с неколико страна: пре свега у „Племену Кучима" једну причу од војводе Марка (с. 12 и 14) и другу од Томе Ораховца (с. 341—344), а ја сам о Мрњавчићима прибирао податке свуд по Кучима а највише у Кржањи, у Живковићима, Костровићима, Безихову, Кутима, Подграду и Лазорцима. Сва се ова казивања слажу у томе, да су Мрњавчићи *пореклом од војводе Гојка*, брата српског краља Вукашина, да је Гојкова породица по његовој смрти морала бежати из Скадра од Турака и да се уклонила у неком сеоцу (Брштану; у војв. Марка: Бӑрдањи) у дубокој долини реке Цијевне. Ту су Мрњавчићи пробавили два паса и намножили се у доста јако братство, али су уједно примили и католичку веру, јер тамо није било православних свештеника. У тесној долини Цијевниној било им је тешко живети, те се крену одатле на запад, да траже боље место. Кад су дошли на брдо Рашник више ораховског села Подграда спазе у пољима данашњег Орахова људе, где раде земљу. Мрњавчићи нападну изненада на тај народ, па га нешто побију а нешто растерају и заузму његову земљу. Тако су се Мрњавчићи најпре настанили у једном делу Орахова, па су се одатле после ширили и по околини: по селима ораховским, на Безихово, у Дучиће, на Убле и у Криви До, а из Кривог Дола позније и на Кржању.

То је језгро свих прича о пореклу Мрњавчића, и у томе се сви приповедачи слажу. Колико ту има историске истине, не можемо рећи, јер немамо никаквих

писаних података, којима би се то дало проверити. Љ. Ковачевић мисли, да је у овом народном предању Гојко Мрњавчић по свој прилици заменио Гојка Баошића, праунука Ђурђа Баошића, пошто је Ђурђе био жењен ћерју краља Вукашина, дакле имао жену од рода Мрњавчића (Пл. Кучи, LXIII). Кад би се ово мишљење могло усвојити, ишло би му можда у прилог и то, што се, како смо видели, једно браство у Вишњама код Сјенице, које се давно иселило из Куча, презива *Баљшићи* (или Балшићи?). А не би овоме тврђењу било на одмет ни то, што се у народу овде онде, а нарочито у Берови помиње у вези са *Гојком* и *Јово* Мрњавчић као син Гојков. Ако би се узело, да је народ овде погрешио и да Гојко и Јово нису били отац и син него браћа, онда бисмо могли у њима гледати историске личности *Јована* и *Гојка Баошића*, који су у време Скендербегово господарили Мизијом у Задриму, и којима је Скендербег преотео земљу (Н. Вулић, Ђурађ Кастриотић Скендербег. Београд, 1893. Стр. 39 и 196). Они су јамачно морали од Скендербега и бежати, те би се народно предање о Мрњавчићима могло преносити на њихове потомке. Али би ипак било зачудо, да ови у Кучима баш то тако знатно презиме забораве, кад иначе добро памте сва стара презимена. Зато сматрамо Ковачевићево мњење за сад само као претпоставку. — Причали су ми, да је у старих ораховских свештеника (у Подграду) била нека „историја", која је приликом пожара изгорела. Вероватно дакле, да су први свештеници од рода Мрњавчића били записали нешто о свом пореклу. Ну из целе ствари ово је несумњиво, да су Мрњавчићи дошли с југоистока као јако браство у Куче, да су били од знатнијег српског рода и да су се морали крити од Турака најпре у северној Арбанији. Тамо су се невољом покатоличили, па су без сумње научили и арбанашки језик, те су они

можда први донели међу кучке Србе католичанство и српско-арбанашку двојезичност, коју је Орахово и до данашњег дана одржало. Сви главни родови Мрњавчића славе данас Св. Димитрија (26. октобра), те је то несумњиво њихов стари светац.

У појединостима се разна казивања већ доста разилазе. А то није ни чудо, кад се тиче предања старих 450 и више година. Тако нпр. војвода Марко саопштава, да се син војводе Гојка звао Нѐнада, а то сам и ја чуо од већине приповедача, док је по Томи Ораховцу Гојко имао два сина: Марка и Гаврила. Још је мање сагласности о унуцима Гојковим. По војводи Марку се Гојков унук звао Гр̏ча; по Т. Ораховцу је један син Гојков, Га̏врило, имао сина Ненаду, а други, Марко, родио је Гојка. А мени су казивали врло разно: у Кутима да је Гојков син Ненада имао сина Га̏врила, у Подграду да је Ненадин син био По̏нта или Па̏нта, у Безихову да се звао Мауро или Ма̑р, у Костровићима и у Кржањи да се звао Миливоје а у Жиковићима и у Лазорцу нису му знали поуздано имена. О праунуку или праунуцима Гојковим казивања се исто тако разилазе: војвода Марко каже да се звао Панта, а тако сам и ја дознао у Кутима, у Костровићима, Жиковићима, Кржањи и Лазорцу; у Подграду држе, да је њихов предак Ђуро био један од пет праунука Гојкових, од којих су се Мрњавчићи размножили, а тако су опет Безиховци мислили о своме претку Мауру, чији би син Никеза био праунук Гојков. Т. Ораховац пак вели, да је један Гојков унук, Ненад, имао пет синова: Ма̑ра, Леша, Тиха, Петра и Панту, а други унук војводе Гојка, који се такође звао Гојко, да је имао сина Ђурђа. Овај Ђурђе је, вели, ишао као војвода заједно са свима својим рођацима на во̏јну, коју је водио деспот Ђурађ Смедеревац против Турака, а дома је у Кучима остао о̏д одраслих само Панта. На војни су изгинули сви рођаци војводе Ђурђа Мрњавчића, само је он с још једним остао жив, али се нису више враћали у Куче. Тако је у Кучима као главни представник братства Мрњавчића остао био једини Панта и њега народ изабере себи за војводу.

Ово сам последње саопштење Т. Ораховца навео због тога, што данас сви Мрњавчићи осим Безиховаца (за̏ које смо већ казали) доводе себе о̏д тога Панте,

али друкчије него што то каже Т. Ораховац. Они веле, исто онако као и војвода Марко, да је Панта имао пет синова: *Петра*, *Ђу̑рђа*, *Ти̑ха*, *Лѐша* и *Ма̏ра* и онда набрајају, који су се родови Мрњавчића од свакога од тих Пантиних синова зачели. Али је врло вероватно, да је ово народно довођење готово свих Мрњавчића од Панте тек доцније удешено и да је потекло отуд, што је Панта био нека врло чувена личност, те су и они родови Мрњавчића, који су водили порекло од Пантиних рођака, истакли Панту за свога претка.

Из целе множине имена и казивања, која смо навели, немогућно је тачно извести, како су се Мрњавчићи гранали. Зато нећемо ни наводити народно набрајање родова од оне петорице названих Пантиних синова, у толико пре што се та набрајања међу собом не слажу. Главно је то, да су се Мрњавчићи заиста *брзо намножили* и да су *због свог угледног порекла* стекли у народу поштовање и задобили војводско достојанство. На основу свих података можемо рећи, да су поуздано пореклом Мрњавчићи ови родови: *Кућани* и *Ђурђевићи* (Подграђани) у Орахову, сви *Дучићи*, *Жиковићи* са *Рањковићима* (Дабићима) на Ублима. Сви ови родови славе од старине Св. Димитрија (26. октобра). Али по једногласном тврђењу свих Куча спадају у Мрњавчиће и *Беровјани* и *Пѐрићи* у Орахову, и ако славе Св. Јована (23. септ.), а тако и *Ко́стровићи* на Ублима и безиховски *Ни̑кезићи* (са Вучевићима и Дмитровићима), ма да славе Св. Николу (6. дец.). Још се тврди, да су и *Криводољани* од Мрњавчића, али ћемо мало даље разложити, да је само један део Криводољана могао бити тога порекла.

За *Беровјане* и *Периће* зна се, да су некада, давно, такође славили Св. Димитрија, али су, прича се, променили славу зато, да би се могли с осталим Ораховцима узајамно походити о славама. Можда је и то био

разлог, али ми се чини вероватније, да је ту било једно од оних стапања нових дошљака са старим, затеченим браствима. Ово је у толико вероватније, што су они до скора имали за послужбицу Св. Павла (29. јуни) а не Св. Шћепана (2. авг.) као сви остали Мрњавчићи. — За *Костровиће* и *Никезиће* немамо истина оваких доказа, али ми се чини, да су и њихови преци на исти начин попримали славе старих брастава, међу које су се населили или у чије су куће можда женидбом ушли.

Криводољанима се зове не само данашње становништво Кривог Дола него и становници Горње и Доње Кржање, јер су се они сви населили тамо из Кривог Дола. Обично се сад сматрају *сви* Криводољани као један род или браство Мрњавчића, у толико пре што и сви славе Св. Димитрија. Али је испитивање показало ствар друкчије. Прво, зна се поуздано, да се пре девет пасова доселило у Криви До браство *Љуљановићи*, пореклом из Диноше, и друго, одржала се успомена, да је утицајем једног главара криводољског у Кривом Долу учињена нека промена славе: место Св. Николе узет је за славу Св. Димитрије. А сазнао сам међутим у ледињских Љуљановића, да је стара слава њихова био Св. Никола. Кад имамо дакле данас Криводољане као једно браство са једном славом, и то баш Св. Димитријем, и кад се уопште сматрају за Мрњавчиће, онда је јасно, да је овде било стапања од два браства у једно. Стари су Криводољани морали бити заиста Мрњавчићи, а са њима су се после досељени Љуљановићи женидбама тесно сродили и најзад спојили у једно браство, узевши и њихову славу.

Кад узмемо дакле и Криводољане као једно браство, онда *има данас Мрњавчића у Кучима 330 породица*.

Родови Мрњавчића не само што су се по Кучима разгранали, него су се и врло много исељавали из Куча, тако да се у најмању руку толико исто Мрњавчића иселило, колико и х данас

седи у Кучима. — Род *Ђурђевићи* седео је најпре на Ублима и на Лијештима. Они на Ублима су се били потурчили, и као што знамо, у другој половини 17. века истерани су из Куча и отишли у Подгорицу, где и сад живе. Од оних на Лијештима велики су део истиснули Дрекаловићи, те су два брата, Милија и Вујош, пре 11 пасова дошла у Подград, и од њих су сад подградски родови: *Милићи* (40 пор.) и *Вујошевићи* (такође 40 пор.). А на Лијештима су остале само две куће Ђурђевића. Од подградских Ђурђевића има много исељених: од њих су *Ганићи* (од Милића), мусломани у Рожају и у Колашину (Бијело Поље) са 40 кућа; *Радоњичићи* (од Вујошевића), такође мусломани у Гусињу (сад око 70 кућа), а пре 30 година прешли и у Митровицу на Косову (30 кућа); *Мицановићи* (од Вујошевића; 40 кућа) били су најпре у Колашину. па су прешли дубље у Стару Србију; *Кликовци* (од Вујошевића) у Зети; *Пајовићи* (од Вујошевића), хришћани и мухамеданци у Владнама у Зети. Од оба рода има *Вујошевића* и *Милића* у Србији (у Васиљевцу), затим *Прељевића* у Колашину.

Кућани се деле на *Никочевиће* и *Дракуловиће* (укупно 15 пород.). Од њих су се иселили: *Мањевићи*, сад мусломани у Гусињу, и *Пренкићи* (Мартиновићи) незнано куд. — *Беровјани* (25 пор.) се зову сад: *Дедићи*, *Љачевићи* и *Паљевићи*. Од њих су исељени: *Аровићи* (од Паљевића), подгорички мусломани. — *Лазорчани* су *Перићи* (19 пор.). Има их од скора пресељених: код Уциња, у Новом Селу, и у Зети.

Од безиховских *Никезића* развила се још грана *Вучевићи* (оба рода укупно 37 пор.), а од Вучевића су *Дмитровићи* у Горњем и Доњем Момчу (20 + 2 = 22 пор.), који су се тамо преселили пре 13 пасова. Са Безихова су се још одселили: *Мурагагићи*, сад мусломани у Гусињу; *Бирбви* (Дмитровићи, свакако најближи огранак с момчанским Дмитровићима) у Маштама и у Бабини у пределу Полици у Васојевићима под Турском; *Дракуловићи*, хришћани, у Војном Селу између Плава и Гусиња; *Даковићи*, велико браство у Грахову; а има *Никезића* и *Вучевића* пресељених и у Колашин и у Србију (можда су од њих *Раковићи* у Горњим Селима у Васојевићима под Турском. В. опис од попа Б. Лалевића и Ив. Протића у III књ. „Насеља Српских Земаља“, с. 723).

Жиковићи на Ублима (24 пор.) седели су најпре на Кутима, па су се давно преселили на Убле. Њихни рођаци *Љушевићи* остали су били на Кутима, али су се у време Прве Кучке

Похаре (1774) одселили у Колашин и сад су тамо мухамеданци. Од Жиковића има одсељених у Србију (6 кућа) и на Уцињ (2 к.). — *Рањковићи* (8 пор.), који се најпре зваху Дабићи, дошли су на Убли из Безихова пре 11 пасова у кућу неких Рањковића (можда њиних рођака), који су дигли у Србију. Од Дабића су *Коматине* у селима Доњој Ржаници и Загорју. Славе и тамо Дмитров-дан. Пошто тамошње народно предање тврди, да су они дошли као католици (в. попа Б. Лалевића и И. Протића „Васојевићи у турској граници" у III књ. „Насеља Српских Земаља", с. 707 и 711), то значи, да су се морали доселити врло давно, кад кучки католици још нису били прешли у православље. — *Костровићи* (10 пор.) на Ублима селили су се још само на Птикаљ: *Крцаловићи* (2 пор.).

Криводољани, сједињени у једно браство са Љуљановићима, јако су се намножили, те су најпре основали још два села у Кучима: Доњу и Горњу Кржању, прву пре 6 а другу пре 5 пасова. У Кривом Долу је остало само 6 породица *Прентића* и две *Зоњића*. У Д. Кржањи су родови: *Милићи* (9 пор.), *Лалевићи* (Манојловићи, Мркулићи, Арамбашићи, Рајчетићи и Драшковићи, укупно 42 пор.), *Прентићи* са *Гошевићима* (заједно 13 пор.) и још једна породица *Бећковића*. У Доњој Кржањи има 9 породица Криводољана: *Дмитровићи, Перковићи, Мијовићи, Бањушић* (Љакић) и *Вујошковић* (сад Никић). — Иселили су се од Криводољана: *Крговићи* (сад 15 кућа) у време Прве Похаре у Поља код Колашина; *Голубовићи* и *Бајићи* у Србију; *Мркулићи* у Гусиње, сад мухамеданци; *Мирковићи* (Љуљановићи: 9 пор.) у Љешницу у Васојевићима под Турском; *Шћеповићи*: 4 куће у Подгорицу, 3 куће на Ријеку, 4 куће у Никшић; *Перковићи* (4 куће) у Подгорицу; *Бућићи* (3 пор.) у кучке Дољане; *Илић* у Беране; *Криводољани* у Мал-Брињ код Уциња; *Јанићи* (Мијовићи) на Уцињ (4 куће) и у Србију (3 куће); *Јакјевићи* у Србију.

Од других врло старих досељеника у Куче да поменемо прво Ћушаре.

Ћушари на Сјеницама (4 пор.) су, као што је речено, можда помешани са старим браством Бошмарима, али су и сами врло стари досељеници. Пореклом су из Љешанске Нахије у Црној Гори, из села Дражевине и били су се најпре преселили у Затријебач у данашње

село Никмараше. Тамо су била три брата. Један је остао у Затријепчу и од њега су тамошњи *Цаћевићи*, који су се услед притиска досељених Арбанаса Бонкеља поарбанасили и после спојили са њима у једно браство (Никмараше; в. стр. 123). Други брат је прешао у Подгорицу и примио ислам. Од њега су тамошњи *Оручевићи*. — Трећи брат је дошао на Сјенице и од њега су *Ћушари*. Ово им није право име него само надимак, коме нисам могао сазнати узрок. А и право презиме нико им не зна. Јамачно су имали узрока, да га сами крију. Ћушари славе Св. Николу. Неколико се кућа од њих преселило у Србију. Од Оручевића има један део у Скадру (укупно их је 10—15 кућа).

Доброшани или **Јокановићи** су врло стари насељеници у Врбици. Њихно је старо порекло непознато, али у називу Доброшани имамо по свој прилици успомену на место, из кога су се доселили. Врло је вероватно, да су они привремено седели и у Затријепчу, јер сам од једних чуо, да су Доброшани дошли из Затријепча, а од других, да су род са Ћушарима, за које смо видели, да су заиста дошли из Затријепча. Доброшани се сад обично зову Јокановићи по претку Јокану, који је живео пре 6—7 пасова. Има их сад 2 породице у Врбици и 3 породице у Дољанима. Славе Св. Николу.

Брацовићи на Косору (3 пор.) пореклом су из Радетине селчанске (т. ј. из Радетине, која је део Селца) у данашњим Климентама. Славе св. Николу. Од њих је било исељеника у Спужу, за које се не зна, где су сад. Могло би се донекле наслућивати, да су Брацовићи можда били арбанашког порекла. Кажу, да су се они некад презивали и *Ђерђеловићи* и да је један од њихова рода, Хасан Ђерђеловић, у време војводе Лала Дрекалова (око завршетка 16. века) „судио Хотима и Грудама". А осим тога Брацовићи станују у косорском

селу Церјима, где су управо очувани остаци католичког гробља. Али нико у Кучима не каже, да су они били Арбанаси, а како су дошли врло давно из Селца, из Радетине, дакле из места са српским именима, сва је прилика, да су они били Срби, који су узмакли испред Арбанаса. Могућно је само, да су они живећи у Селцима неко време заједно с Арбанасима, подлегли арбанашком утицају, као што то обично бива, и дошли у Куче као католици.

Чигомани. На данашњем селишту Ограђу међу селима Загредом и Убаоцем живело је ово старо браство, чије порекло није тачно познато, али се с правом мисли, да су дошли овамо из Роваца, јер су славили исто као племе Ровчани: Св. Луку и св. Илију. Кад су се пре 8 пасова Вујошевићи од браства Дрекаловића населили на Убалац (а већ су становали и на Загреди) заподене се огорчена борба између њих и Чигомана, које Вујошевићи хтедоше истиснути. Чигомани су у борби подлегли и морали су се постумно раселити. Последњи Чигоман, који је био заостао, умро је пре 40 година без мушког порода. Исељени Чигомани живе сад у селима Главацима и Горњим Селима у Васојевићима код Лима.

Мартинићи-Љухари. У данашњем фунданском селу Љухарима становало је по свој прилици какво старије арбанашко браство истог имена, коме су пре 14 пасова дошли Срби Мартинићи од Бајица из Цетињског Поља. Два брата Мартинића, Ђуро и Крсто, били су побегли због „крви". Временом су се и они поарбанасили и сад су сви Љухари једно браство, од кога су 17 породица католици (Перковићи 14 и Ђоловићи 3 породице) и 3 породице мусломани (Муховићи). Католици славе и сад Св. Николу (6. дец.). Доста се Љухара иселило: пре 100 година су отишли у Плав мухамеданци *Љухаровићи* (сад

40 кућа), а други Ђухари су прешли у Никшић и одатле у Пљевља, где су такође мусломани (опет око 40 кућа).

Будинићи (сад Бојановићи, 3 пор.) у Загреди врло су стари досељеници из Роваца. Славе Лучин-дан и Св. Илију. Од њих се био само Фако Бојанов настанио у Подгорици и потурчио, али му је породица изумрла.

Бањовићи (21 пород.). Због свога ниског друштвеног положаја и загонетног порекла врло је интересантна група људи, коју Кучи обухватају заједничким именом Бањовићи. Сви су Бањовићи од вајкада ковачи и презрени од свега осталог становништва, тако да се они морају само међу собом узимати, јер ниједан Куч не би нипошто дао своју кћер за Бањовића. Колико их сматрају за ниску класу кучког друштва, види се и по томе, што Бањовићима није чак било допуштено градити кућу на два боја, т. ј. кућу „на избу“. Кад је један Бањовић на Косору то покушао, главар Вукић Попов му је забранио. Тако су дакле Бањовићи засебна каста, врста кучких парија. По својој физиономији ни у чему се не разликују од осталог становништва, те се не може тврдити, да су Цигани, у толико пре, што и сви Кучи изрично веле, да су Бањовићи Срби. У Кучима су они веома давно а тврде и сами, као што и Кучи казују, да су пореклом од Бање-Луке из Босне, па да су по томе и прозвати Бањовићима. Ну колико има истине у томе тврђењу, немогућно је рећи. Тако исто се не може сад поуздано казати, да ли су се сви Бањовићи, што их има у Кучима, разгранали од једне првобитне породице или од више разних породица. Они се сад узимају међу собом. Славе сви Св. Николу (6. дец.). Живе: на Орахову 2 породице, на Косору 4, на Биочу 1, на Момчу 1, у Брскуту 1, у Фундани (у Лопарима) 12 породица.

Дрекаловићи и други новији досељеници. — У овој групи ћемо прегледати досељенике, од којих се већина нису могли онако као нпр. Мрњавчићи слити са старим Кучима у чврсту целину, него су многи од њих остали и даље као мање, доста одељене групе у племену. Узрок је томе, што су први од њих, Дрекаловићи, успели да се непрекидно одрже као јако, добро организовано и повлашћено војводско браство, други су опет одржали своју страну, арбанашку народност, а трећи су много познији досељеници, те још нису изгубили неке своје засебне одлике.

Дрекаловићи. Ово најјаче браство кучко води порекло од свог праоца *Дрекала,* за кога смемо поуздано рећи, да је живео средином и у другој половини 16. века. А ово можемо поуздано тврдити на основу тога, што нам је Марјан Грбичић у свом опису скадарског санџака од 1614 године записао, да је тада био у Кучима кнез или војвода *Лале Дрекалов* (Ров., Черногор. I, 809), што значи, да је Лале био син Дрекалов. А то исто потврђује једноглaсно и народно предање. И што сви родови Дрекаловића сасвим поуздано и сагласно набрајају по *13—14 својих пасова* од Дрекала до данас, потпуно се слаже по времену са податком Боличиним, јер 13—14 пасова обухватају време од 320—350 година.

О *пореклу* Дрекалову имамо у књижевности податке код Ровинског (Черногор. II, 78 и 79), код војводе Марка (Пл. Кучи, 15—19) и од Томе Ораховца (Пл. Кучи, с. 343). Ровински саопштава неке три верзије о пореклу Дрекалову, од којих се ниједна у Кучима не прича у таком облику, као што их је Ровински записао. Њих Ровински није могао чути од Кучâ него од људи, који су били о кучким предањима недовољно или погрешно обавештени, и зато ја не могу те верзије ни узимати у обзир. У Кучима се прича о пореклу Дрекалову тројако: у једном се казивању слажу

сви Дрекаловићи и то је исто записао и војвода Марко; друго предање казује један део старих Куча, нарочито Кућани у Орахову (нпр. старац Саво Пренташев Никочевић) а треће сам чуо у Подграду.

По причању Дрекаловића њихов је праотац Дрекале *унук арбанашког кнеза и чувеног јунака Ђурђа Кастриота* (Скендербега) од сина му Јована. Јован је, веле, по смрти очиној побегао у Италију а оставио „ђетињу" жену, која се склони од Турака у свој род, у арбанашко племе Кастрате (неки веле у Клименте). Али се није ни ту осећала безбедном него се склони у долину реке Цијевне (неки веле у Сѐлца а неки у Брштан) у кућу некаква добра човека, где и роди сина. Дете буде тамо крштено по католичком обреду и добије име *Дрекале* (арбанашки деминутив од имена Андреја). По савету тога човека пређе мајка Дрекалова заједно са дететом у Куче и дође у кућу Никезе Мȁрина Мрњавчића на Безихову. Никези је она испричала, од какве је рода, и како је Никези била умрла жена, он се ожени њоме обећавши да ће њену сину Дрекалу, кад одрасте, дати раван део имања као и својим синовима. Никеза је после имао са Дрекаловом мајком сина Радичка, од кога је данашње безиховско браство Никезићи. А Дрекалу, који је веома одликовао својим и телесним и душевним врлинама, дао је Никеза већи део имања него ли и своме сину. Дрекале се био настанио на Косору и оженио Маром, ћерју косорског војводе Жија Пералова.

Тома Ораховац прича друкчије, онако како сам и ја слушао понегде а особито у Кутима. По том казивању је *Дрекале био рођени син Никезе Марина* и према томе од рода Мрњавчића. Ово мишљење напомиње узгред и војвода Марко (Пл. Кучи, 12).

Треће предање казује, да је мајка Дрекалова била *кћи клименачког војводе* Мартина Ђона из Сѐлца и да

се *удала за неког од Мрњавчића* у Скадру. Кад су Турци сав тамошњи род Мрњавчића истражили, она је побегла свом оцу у Селца. Али кад су је и тамо опазили, склони се најпре у Бриштан, где роди Дрекала, а после две године морала је отићи и одатле. Кад је прошла Затријебач, дође на брдо Рашник више Подграда и спази дим на кући Никезе Марина у Безихову, те се упути тамо. Никеза је прими, и већ све се остало прича онако као код војводе Марка.

Предања се дакле ни мало не слажу о пореклу Дрекаловића. За оно прво предање, да је Дрекале пореклом од Ђурђа Кастриота, казивали су ми неки Кучи, чак и сами Дрекаловићи, да је доцније измишљено и приписивали су га једни негдашњем великом причалу и паметару, Шуту Радоњину Дрекаловићу, а други калуђеру Илији Дрекаловићу, који је стојао у манастиру Дуги на Морачи. Војвода Марко вели за овог истог Илију, да је имао историју Куча, „која је кажевала, да су Дрекаловићи од Ђура Кастриота" (Пл. Кучи, 12). Љ. Ковачевић наводи и мишљење Томе Ораховца, да је довођење Дрекаловића од Ђура Кастриота новијега постанка, али то одмах побија једном белешком архимандрита Глигорија Дрекаловића из године 1765, где он за себе вели, да је „од племена рода Дрекаловића од Кастриотовића" (в. Гласник LVI, 354). Ровински пак напомиње, да је видео печат војводе Илије Дрекаловића, који је живео око средине 18. века, и да је на печату био израђен лав исто онако као на грбу Ђурђа Кастриота, што значи, да се он држао предања о свом пореклу из Кастриотине породице (Черногор. II, 83). Према овим подацима је бар толико несумњиво, да је то предање постојало још у средини 18. века. Могло га је дакле бити већ и много раније.

Ну сад је питање, да ли оно одговара стварности. Ровински то одсудно пориче, али ја мислим, да бар у

погледу хронологије не мора имати право. Кад се зна, да је Ђурађ Кастриот умро 1468 године (Н. Вулић, помен. дело „Ђурађ Кастриотић“, стр. 294) и кад народно предање каже, да је те године Дрекалова мајка побегла у род и после у Брштан, онда би се Дрекале морао родити 1469 године. Могао се Дрекале оженити и у позним годинама или је могао тек у старијим годинама имати млађег сина Лала (по народном предању Лале је био млађи од два сина Дрекалова), тек је главно, да је ипак било могућно, да Лале буде Дрекалов син и да доживи, ма и као врло стар човек, почетак 17. века. — Али је сасвим друго питање, да ли је Дрекале заиста био унук Ђурђа Кастриота. Ровински с правом указује на то, да је син Кастриотов остао по смрти очиној врло млад и нежењен: била му је тек дванаеста година (Черногор. II, 81 и Н. Вулић у помен. делу 292). Тако се заиста не може веровати, да је Дрекале био непосредни потомак Ђурђа Кастриотића, али се може допустити, да је био из неке од властелинских породица, блиско сродних са Ђурђем Кастриотићем било по мушкој било по женској линији. А да се за његово отменије порекло знало и у Кучима, видимо по томе, што му је војвода Жијо Пералов с Косора дао своју кћер за жену, па је шта више Дрекале после изабрат и за кучког војводу. Предање каже, да је скадарски везир био ударио велике намете на народ и да је Дрекале успео код везира, да те намете опрости народу. Из захвалности за то народ, по предлогу ораховског војводе, Дрѐце Дедина, изабере Дрекала за војводу. Од тада је за више од три века војводство било наследно у потомству Дрекалову. На господско порекло Дрекалово опомињу и стихови, који су се у народу сачували из времена, кад су Дрекала и његова старијег сина Николу посекле Клименте а остао у животу само Дрекалов син Лале:

„Боже мили, на свему ти фала,
Што сачува Дрекаловић Лала,
Да нам иде по свијету фала,
Да не гине *госиоцко кољено*". (Пл. Кучи, 22).

За мајку Дрекалову чини ми се највероватније, да је била родом из Кастрата. Ово верујем највише због тога, што је по предању познато, да је син Дрекалов, војвода Лале, имао прву жену родом из Кастрата. Кад знамо, да су Кастрати Арбанаси и баш далеко од Куча (особито од Косора), онда је јасно, да су Лала родбинске везе одвеле чак у Кастрате, да тамо тражи за себе жену.

Односно народности Дрекалове не може се много бити у сумњи. Сви Кучи тврде, да је он био „Латинин", т. ј. католик, а име његово и сина му Лала као и везе са Кастратима говоре још више о томе, да је он био Арбанас или бар поарбанашени потомак неке српске властелинске породице. Али се ово Дрекалово арбанаштво у Кучима брзо изгубило. Већ је сам Дрекале био жењен Српкињом, а Лале је само за кратко време имао жену Арбанашкињу, па се после и он оженио Српкињом, ћерју или сестром братоношког војводе Пеја Станојева. Ова је Лалова женидба била по народном предању повод, да пређе из католичке вере у православну, а по угледу на њ и сви остали кучки католици. Нека би баш и то био непосредни повод, ипак ми овај поступак Лалов, овај његов јавни и намерни прелазак у православље, пре чини утисак, да је то био његов добровољни повратак у веру и народност својих предака, него ли да је то било неко намерно посрбљавање.

Лале је имао од прве жене сина *Вӯка*, који је код те жене у Кастратима и одрастао, те остао католик, а од друге жене је имао четири сина: *Вујдша*, *Илӣка*, *Чȅја* и *Мӣја*. Ова су браћа мрзела Вӯка и чинила му неправде. Зато он по смрти очиној отиде у Подгорицу и потурчи се. Од њега је тамо и данас мусломанско браство *Тӯр*-

ковићи. Од остала четири Лалева сина Вујош се био настанио на Загреди, Чејо на Ублима, Мијо на Лијештима а Илико остао на Косору. Од њих се разродило огромно браство Дрекаловића, које се ширило готово само по Кучима на рачун старијих Куча. Имајући за собом своје јако браство и заштиту војводину, Дрекаловићи су заузимали земљу слабијих браства кучких, па су многа од њих и сасвим истисли из Куча. Зато су Дрекаловићи готово сви остали у Кучима, те их има данас *близу 800 породица*, што значи, да они сами чине много више него половину целог племена Куча. Сви Дрекаловићи славе Св. Николу (6. дец.).

По Лаловим синовима деле се Дрекаловићи на четири главне групе: *Вујдшевиће*, *Илйковиће*, *Чёјовиће* и *Мйјовиће*, које се већ свака сматрају као засебна браства. Али су се нека од њих толико разгранала и намножила, да се и њихови родови због своје величине по обичном схватању већ називају браствима. Особито су *Иликовићи* велико и разгранато браство, а то отуд, што је војвода Илико имао седам синова. Сваки је од ове седморице оставио за собом потомке, велике родове, који се зову по именима тих Иликових синова: Петровићи, Поповићи (од попа Мирчете), Ивановићи, Љаковићи, Вуксановићи, Вукославићи, а седми се зову Милачићи, али не по томе, што би се седми Иликов син звао Мйло, као што каже војвода Марко (Пл. Кучи, 31), него по његовој мајци, „момкињи" Мйлачи, која га је ванбрачно родила с војводом Иликом.

Поп Мирчета је био без сумње један од најстаријих синова Иликових (свакако други по рођењу). За чудо је, да у Кучима њега зову само *Поп* а његово име није ми нико знао казати, и тек сам га сазнао из књиге војводе Марка (Пл. Кучи, 31). Али је и шести син Иликов, Вукослав, био свештеник, па доцније и протојереј. О томе предање не зна ништа, али ме је г. Јован Томић

поменима у млетачким актима јасно о том уверио. Могућно, да је Вукослав постао свештеником тек пошто је Мирчета остарио или умро и због тога је назив *Поп* остао везан само за првога попа из браства Дрекаловића.

Осим поменутих насеља у Кучима Дрекаловићи су убрзо захватили и Медун (пред 1688 г.) и целу југозападну ивицу Куча. А у 19. веку су се они раширили и на готово целе Доњане и на северу на све земљиште од Кржање до Брскута. По пределима и селима Дрекаловићи су овако распоређени:

I. *Вујошевићи*, којих има преко *180 породица*, станују: на Косору (Савовићи), на Ублима, Убаоцу (Савовићи-Чарапићи), Доњем Момчу (Никовићи са гранама: Вујадиновићима, Рашовићима и Љаковићима: Савовићи), Горњем Момчу (такође Никовићи с истим огранцима и Савовићи), у Г. Кржањи (Вујадиновићи и Савовићи), у Брскуту (Дедићи, Перишићи, Вулетићи и др.), у Маслинама, у Купусцима, у Фундани (Премићи) и у Загреди (Божовићи). — С Косора се иселила једна кућа Вујошевића у Србију (Крљевићи). *Чарапићи* на Убаоцу тврде, да су од њих пореклом Чарапићи у селу Белом Потоку у Србији. Веле, да је пре шест пасова дигао Станоје или Стајко Чарапић са своје четворо деце (Радосавом, Лазаром, Петром и Спахом) и преселио се у Србију због сиромаштине. Кад су ови синови одрасли, долазила су, по причању, двојица једном на коњма к својим заосталим рођацима на Убаоцу, па кад су видели, како сиротињски живе, све су им „халалили" и вратили се у Србију. — Од пасова Вујошевића да наведем за пример: 1) пасове *Дедића* у Брскуту по казивању старца Бёше Пунишина Дедића: Ђорђе (Бешин унук)-Лацо-Беша-Пуниша-Милован-Радосав-Никета-*Деда* (досељен у Брскут)-Реко-Марко-*Вујош*-Лале-Дрекале. — 2) Пасови *Божовића* у Загреди: Јанко-Велиша-Миљан-Мијa-Новак-*Божо*-Милош-Мијо-Шћепо-*Вујош*-Лале-Дрекале.

II. *Иликовићи* чине скоро половину свих Дрекаловића, јер их има *близу 380 породица*. Станују: на Косору (Петровићи), Ублима (Вукcановићи-Лазовићи и Поповићи), Биочу (Петровићи, Вукославовићи, Вуксановићи), у Милачићима (сами Милачићи), у Стравчу (Вукcановићи-Лазовићи), у Брскуту (Милачићи), за Љебезом (Милачићи), на Скоћу (Поповићи), Под-Крш Соколов (Поповићи), на Пазаришту (Поповићи), у Покрајницама (Попо-

вићи и Ивановићи), Маслинама (Поповићи и Ивановићи), Новом Селу (Поповићи и Ивановићи), Врбици (Поповићи, Ивановићи и Ђаковићи), Фундани (Поповићи: Рашовићи и Касомовићи; Ивановићи), Горњем Медуну (све Поповићи са гранама: Новичићима, Пејовићима, Рашовићима, Мињановићима и Касомовићима), Д. Медуну (Ивановићи с мало Ђаковића и Поповића), на Костима (Ивановићи с презименима: Кикићи и Шутковићи), Омербожовићи (Ивановићи мусломани, од Божа, кога су Груди силом потурчили, те се прозвао Омер); ово су пак села, у којима су од Иликовића само Ивановићи: Рачице, Под Шкалицом, Мосор, Ограђеница, Грм Дољански, Зеленика, На Цуке, Сјенице, Цварин и Златица. — Од Иликовића су се одселили неки Рашовићи из Фундане: у Велику (1 кућа), у Подгорицу (1 кућа), на Ракиће (1 кућа); можда су и *Поповићи* у Заостром у Васојевићима под Турском пореклом од кучких Поповића-Дрекаловића (в. попа Б. Лаловића и Ив. Протића, помињати рад Васојевићи у III књизи „Насеља", с. 725.). — Од пасова да наведем за пример: 1) *Лаловиће* у Д. Стравчу: Мйро-Павић-Илија-Петар-Вељо-Станоје-*Лало*-Вӯка-*Вуксан*-Илико-Лале-Дрекале. — 2) *Рашовиће* у Фундани: Зарија-Мйло-Спасо-Вуле-Вељо-Крко - Мирчета - *Рашо-Поп (Мирчета)*-Илико-Лале-Дрекале.

III. *Чејовића* има до *170 породица*. Живе на Косору (с презименима: Радевићи, Радоњићи, Матовићи и Прељевићи), на Ублима (Матовићи, Љатићи, Дедићи, Прељевићи, Ћапићи, Павићевићи и Радоњићи), у Мазаници, Брезојевицама (Павићевићи), на Г. Стравчу (Матовићи), у Круоси (Цамовићи-Барићи и Прељевићи), на Д. Стравчу (Прељевићи), у Маслинама, Новом Селу, Видијењу, Цварину и Безихову (Мићковићи). — Од Чејовића се иселила једна кућа са Д. Стравча у Србију. — Од пасова узмимо као пример: 1) *Прељевиће* у Д. Стравчу: Вујадин-Иван-Паун-Милован - Божина-Никола-Иван - *Преља*-Поп-*Чејо*-Лале - Дрекале. — 2) *Мићковиће* на Безихову: Радисав-Ђуро-Илија-Туро-Рајич-Шукна-*Мићко*-Божо-Поп-*Чејо*-Лале-Дрекале.

IV. *Мијовића* има *свега до 60 кућа* а живе на Лијештима, у Раћесима и на Биочу. Има их одсељених: у Бар и околину (9 кућа), на Цетиње (1 кућа) и у никшићску жупу (2 куће).

Бањкани, арбан. *Бękaи* (30 пород.). О пореклу Бањкана има неколико причања. По подацима војводе Марка њихов је предак Марко Петров дошао са слугом Леком из Црнојевића Ријеке и Бањкани воде порекло од њих

обојице (Пл. Кучи, 19 и 20). По Николи Пренташеву Ивановићу, чије казивање саопштава Љ. Ковачевић (Пл. Кучи 338), Бањкани воде порекло од Ђура, сина Иван-бега Црнојевића. Унук Ђуров, *Милош Ненадин*, дошао је, вели, из Млетака на Црнојевића Ријеку. Ту је остао неко време, па се због међусобних зађевица и крвопролића одселио у Затријебач, где се стално настанио и оженио. Од њега су се после разродили Бањкани. И ја сам чуо од Бањкана предање, да су они пореклом од Иван-бега, али су ми казали, да је њихов предак Милош побегао у Затријебач онда, кад су се свати Максима, т. ј. по историји Ђурђа, Црнојевића међу собом поклали. А то би имало бити 1490 године, јер се Ђурађ Црнојевић оженио те године (Ров., Черногор. I 423 и 432). Ну ово предање о Милошу, сину Ненадину а унуку Ђурђа Црнојевића, не одговора историји. Не зна се ни за какве потомке Ђурђеве с тим именима, а што је главно, кад је већ Ђурађ оставио Црну Гору и отишао у Млетке (1496 год.), није ни најмање вероватно, да би се неки од његових потомака по повратку у Црну Гору настанио баш у Затријепчу.

Из целог предања може се само толико узети као поуздано, да је *предак Бањкана, Милош, био Србин* од Црнојевића Ријеке и да је отуд по свој прилици побегао од крвне освете. А колико има времена, од кад се он настанио у Затријепчу, могло би се израчунати према пасовима, којих они имају дванаест. Једне је од тих пасова набројао поменути Затрепчанин Ивановић на реченом месту. Пошто 12 пасова чине преко 300 година, то значи, да толико има, од кад се предак Бањкана настанио у Затријепчу. Међутим Љ. Ковачевић мисли, да се њихов предак „доселио у Затријебач од прилике у другој четвртини XVI вијека“ (Пл. Кучи LVII), ослањајући се очевидно на оно набрајање бањканских пасова, које је записао војвода Марко. Али је

то набрајање погрешно а тачно је оно, које је саопштио Ивановић (Никола П. Ивановић је и сам Бањканин). — Бањкани су се већ у петом-шестом пасу били поарбанасили, па уз њих и она стара српска породица Гашовићи. Тако је цело садашње село Бањкани српског порекла. — Од Бањкана су исељени: у Гусиње *Бектеши* и *Муљани*, мусломани; *Бањкани* у Никшићу.

Дељани (13 пород.), арбан. *Делаи*, су такође српског порекла. Дошли су из Херцеговине најпре у Бајице, па одатле у Затријебач. Тако је чуо и војвода Марко (Пл. Кучи, 20). Узгред помињем, да су ми неки тврдили, како су Дељани „од Бјелабега, брата Иванбегова и дошли такође с Ријеке нешто раније од Бањкана". Ово сматрам за измишљотину, а да Дељани нису дошли у Затријебач пре Бањкана или бар не много пре, види се по томе, што и они немају више него 12—13 пасова до свог праоца *Дељe*, који се амо доселио. Један ред њихових пасова има у војводе Марка (Пл. Кучи, 20). — Дељана има доста исељених: *Јусуф-Ђокићи* у Диноши (40 кућа); *Дељани* у Пећи и у Гусињу; *Рајичевићи*, православни у Љешкопољу и *Пиралићи* у Зети.

Бонкећи, по арбанашком изговору *Бқкећи*. Ово је главно братство арбанашко у Затријепчу. О његову пореклу писао је још Хан у своме делу Albanesische Studien (Jena, 1853, стр. 185 и 188), затим Хекар (H. Hecquard) у својој Histoire et description de la Haute Albanie (Paris, 1859; с. 171—175) и још војвода Марко у Пл. Кучима (16—19). Хан вели, да се праотац Хота и Затрепчана звао *Кечи* (погрешно место: *Кећи*). Порекло му је, каже, непознато, али је свакако био Арбанас. Даље прича Хан предање, како је „Кечи" морао због турског гоњења побећи у један „словенски" предео, који се сад зове Пипери у Брдима црногорским. Тамо му се роде шест синова: Лазар, Бан, Меркот, Кастер, Вас и Пипери. Убивши једнога од домородаца

петорица од њих морала су побећи. Само је остао отац с најмлађим сином Пипери, од кога су данашњи Пипери. Она петорица побегну у Затријебач. Тројица се од браће разиђу на разне стране, а два брата, Лазар и Бан, остану, те су од Лазара *Хоти* а од *Бана Кечи* су велики католичко-арбанашки родови у Затријепчу, који износе преко 70 породица. — Зачудо је, да у Хекара налазимо готово од речи до речи испричану исту причу о пореклу Затрепчана и Хота, коју и код Хана, само с том погрешком, што се у Хекара доводе *сви* Затрепчани од Бана Кечи. Хекар вели, да му је податке о Затрепчанима саопштио кастратски фратар Габриел. Очевидно је, дакле, да су и Хан и тај Габриел црпли грађу из истог извора, односно сазнали истоветно предање.

Војвода Марко прича, да Бонкећи воде порекло од *Кећа Понтина*, који је дошао од севера низ корито реке Цијевне са шест синова, који су се звали: Оздро, Красо, Пипо, Васо, Ото и Бон. По једнима бежао је, вели, Кећо од „крви“ а по другима од неродице. Кад је Кећо дошао испод Грудског Сука, један га стари Затрепчанин наговори, да се настани у Затријепчу желећи, да га он заштићава од тамошњих „јачица“ (јаких брастава). Кећо се заиста настани испод Грудског Сука. После су се четири старија сина разишла у друге крајеве а од двојице најмлађих Ото се настанио преко Цијевне, те су од њега Оти (Хоти), а Бон се населио у данашње село Мужечку. Имао је сина *Понту* а овај *Нйку*, *Вуксана*, *Дуку* и *Стőја*. Ника и Вуксан заузму јужни а Дука и Стоја северни део Затријепча. Бонови потомци почну се ширити на штету старих Затрепчана, тако да је већ син Никин *Пељо* заузео данашњи Стјепох. Бонкећи се не узимају међу собом а тако ни Хоти.

Ја сам чуо у Затријепчу, да су *Хоти* и *Бонкећи* заиста заједничког порекла, од два брата, и да се предак Бонкећа звао *Бę Кећи*, што значи, *Бон злочинац*, а настанио се у Затријепчу пре 13 пасова. Бон је имао четири сина, од којих су садашња три брараства: од *Мужечка* браство и село истог имена, од Нике *Никмараши*, а од друга два браство *Дук* у Будези. После су се Бонкећи распрострли и на Стјепох.

Према томе сва се казивања слажу у главној ствари, да је предак данашњих Бонкећа био Арбанас, да је дошао од некуд испреко Цијевне и да је био у ма каквом блиском сродству са прецима данашњих Хота. Било да је Бон добио надимак *Кећи*, злочинац, по каквом надимку свога оца, било да га је сам заслужио, главно је то, да по овом надимку можемо веровати, да је предак Бонкећа добегао у Затријебач учинивши неки злочин, јамачно убиство. — У Мужечкој има сад три рода Бонкећа: *Ник-Ђокаит* (Ник-Ђерковићи, 8 пород.), *Ђокит*, (Ђокићи, 20 пор.) и *Дацаит* (2 пор.). — У Никмарашима, који се зову по Ники, сину Марашеву а праунуку Бонову, главни је и војводски род *Љуљник*, и то ће баш бити прави Бонкећи; за род *Ђурашевиће* (Ђурашаит) не може се знати, да ли је од Бонкећа или је неког другог порекла, а остали родови, који су се с именованима спојили у једно браство под именом Никмараши, друкчијег су порекла: за род *Ћотаит* видели смо, да је ту од старине, а род *Цаћевићи* је српског порекла из љешанског села Дражевине (као и њихови рођаци Ћушари на Сјеницама). Свих Никмараша има укупно 40кућа. — У Будези је бонкећзки род *Дӯк* (до 10 пород.). — У Стјепосима су се Бонкећи помешали са Србима Цукелићима, те се сад сматрају као једно браство (30 пород.).

Гег'т, Геге (5 пор.) у Будези су доста давнашњи досељеници од некуд из северне Арбаније, као што

им и само име казује (Геге су северни Арбанаси уопште). Зна се, да су били мухамеданци, па су их Затрепчани обратили у католичанство.

Коћи. Арбанашко браство, које се данас разуме под тим именом, састоји се у ствари из четири елемента, који се један од другог разликују и пореклом и временом: први су били староседеоци Срби *Бакечевићи*, о којима смо напред већ говорили; друго су досељеници Арбанаси, *Коћи* (Мȁри и Горвоки), треће су Срби *Пуришићи* и *Ивачевићи*, који су најпре становали на месту Јабуци, северније од данашњег села; а четврто су Срби *Стјеловићи*, сједињени с Арбанасима *Нуцуловићима*, који су дошли к њима на поменуту Јабуку.

Мари (11 пор.) и *Горвоки* (9 пор.), два рода правих Коћа, пореклом су из арбанашког племена Климената, из села Вукељи. Они су се били најпре настанили у Подграду у Орахову. Набројали смо напред и земљишна имена, која сасвим јасно потврђују народно предање о томе. Ну Коће су с Подграда истиснули Ђурђевићи (Мрњавчићи), који су са Лијешта морали да се уклоне испред силних Дрекаловића. То је било пре 10—11 пасова. Коћи су онда, као што смо видели, силом протерали неке „Влахе“ староседеоце и настанили се у данашњем свом селу.

По војводи Марку (Пл. Кучи, 58) земљиште Јабуке је било први пут насељено у првој половини 18. века и то на овај начин. Село *Кућишта* више извора реке Рибнице било је Кучима сметња у бојевима с Турцима и они зато приморају становнике тога села, да се населе на Јабуку, која је била својина неког рођака војводе Радоње. После неког времена заваде се ови досељеници са господарем земљишта Јабуке и пресе　ле се у Коће. Војвода Марко не именује ове пресељенике, али су без сумње то били Срби *Ивачевићи* (3 пор.) и *Пуришићи* (8 пор.), за које се зна у Коћима, да су

млађи досељеници. Они су у сродству са старијим досељеницима Марима, док са млађим, Нуцуловићима, нису никакав род. То значи, да су они са Марима, близу којих су се у Коћима наместили, били дуго време у женидбеним односима и на тај се начин са њима блиско сродили и поарбанасили па као што то врло често бива (особито код Арбанаса) прешли и у њихно братство. Да су пак Ивачевићи и Пуришићи били заиста Срби, показују њихова презимена, затим име њихова старог села Кућишта и најзад предање, по коме се види, да нису дошли у село ни с једним од поуздано арбанашких браства.

Стјеловићи (Вујичићи, 2 пор.) су пре седам пасова побегли из Роваца, племена на горњој Морачи, и настанили се на Јабуци. Они су били задуго православни Срби. Зна се, да је још дед данашњих Стјеловића, Илија, био православни и носио српско одело. Тек се његов син поарбанасио и то најпре под утицајем Нуцуловића.

Нуцуловићи (14 пород.) су Арбанаси из племена Кастрата. Најпре су се били настанили на месту Бару код Сѐлца у Климентама (више Цијевне), па су се одатле преселили у ораховско село Лазорце пре 150 година. Тамо су се намножили у јако браство, и онда се један део (кажу четири брата: Ник, Ђелош, Љуљаш и Деда) пресели на Јабуку ка Србима Стјеловићима, с којима се oпријатеље. Крајем 18. века настану бојеви између Коћа и кучких Срба, услед којих се и Нуцуловићи заједно са Стјеловићима преселе с Јабуке у Коће (Пл. Кучи 221—229). Тамо се и Стјеловићи *поарбанасе*. — Рођаци Нуцуловића, који су заостали у Лазорцу, живе и сад тамо и зову се *Нӥкићи* (13 пор.) и *Пајовићи* (6 пор.). Они су примили православље и *посрбили се*. Све до скора они су одржавали тесне сродничке односе с Нуцуловићима: ишли су једни другима „на трпезу“ о

породичним светковинама (о свадби, слави, даћи) и држали заједнички „короту“ (жалост) за неким од умрлих било из једног било из другог рода. — Од правих Коћа иселили су се *Лаличићи* у Гусиње (сад 30 кућа, мухамеданци).

Булатовићи уРаћесима (23 పород.) и у Сјеницама (1 пор.) пореклом су из Херцеговине, одакле су се најпре населили у племену Ровцима у селу Мртвом Дубоком. По претку Булату прозвали су се тамо Булатовићи и свакако су узели и ровачка крсна имена: Лучин-дан (18. окт.) и Илин-дан (20. јула), која и сад славе. Пре десет пасова морали су из Роваца бежати од крви и дођу у Куче на место старог, напуштеног села Раћеха. Ту измоле земљиште од тадањег кучког војводе, па се на њему настане. У Раћесима су њихови родови: *Оташевићи* (8 пор.), *Тодићи* (4 пор.), *Будинићи* (4 пор.) и *Томашевићи* (6 пор.). За пример навешћемо пасове Булатовића-Оташевића: Радивоје-Глиго-Дмитар-Милић-Лука-*Оташ*-Бошко-Дмитар-Вучета-*Станоје* (досељен у Куче)-Вуксан-*Булат*. — Она кућа Булатовића, која седи на Сјеницама, пребегла је у исто време с осталим рођацима из Роваца у Куче и отишла право на Сјенице. Она има још и презиме *Боланџићи*, а слави сад Св. Николу и Св. Шћепана, јер је своје старе свеце заменила овима, које слави већина Куча.

Булатовића има доста исељених: *Кликовићи-Трипковићи* у пећској нахији и даље у Србији: *Оташевићи* у Црмници (1 кућа); *Томашевићи* или Радуновићи у Бару (4 куће) и у Србији (1 кућа): *Тодићи* у Бару (3 куће), на Цетињу (1 кућа) и у Подгорици (1 кућа): *Будинићи* у Бару (1 кућа). *Боланџића* има у Подгорици хришћана и муслимана.

Љуљановићи. Пре девет пасова кренула се из предела Дипоше (до јужне границе Куча) а са места Грујик Луке у селу Љуљанима два брата *Кōја Иванов* и *Ћетко Иванов* и прешли у Куче. Најпре су се настанили на

месту Лединама у Фундани и живели неко време заједно. Затим се раздвоје и Ћетко остане на Лединама, а Која се најпре настани на Њивама Крговића у безиховском удуту а после пређе у Криви До. Говорећи о старим Криводољанима, који су били Мрњавчићи, већ смо изложили, како су се они с овим придошлим Љуљановићима стопили у једно браство, Криводољане, тиме што су се са њима ородили и што су Љуљановићи своју стару славу Св. Николу заменили славом Мрњавчића, Св. Димитријем. Сад је врло тешко издвојити праве старе Криводољане од Љуљановића. Ну дужим испитивањем то би се можда постигло. Ја сам нпр. сазнао од свог пратиоца Николе Пујова Манојловића, који је пореклом од Љуљановића, његове пасове: Паун (Николин син) — Никола — Пујо — Радоња — Вељо — Ико — *Манојло* (и Вуле) — Лале — *Кōја и Ћетко* — Иван. — И сад држе Криводољани, и то сви, успомену на старог свеца Љуљановића, Св. Николу: носе на његов дан „пуње“ и свећу у цркву. — Исељене породице већ смо обухватили под именом старих Криводољана Мрњавчића.

Од Ћетка Иванова, који је остао на Лединама, воде порекло данашњи *Ледињани* (8 пор.). Они знају, да су најпре били неко време католици, затим су примили мухамеданство сви осим породице Џурића, која је тек пре неколико пасова прешла у ислам. Тако су Ледињани данас сви musломани. Али су они задуго одржавали блиске сродничке везе са Криводољанима и „ходили су вазда једна другима на колаче“ (на удадбе одива) и тек их је пре 50 година „раздвојио велики снијег“. Ледињани се сад деле на: *Мустафагиће* (по Мустафи Ћеткову, који се већ био потурчио), *Прęковиће* и *Џ̆уриће*. Одселили су се од њих: Ледињани у Т̆узе (6 кућа) и у Подгорицу (1 кућа).

Досељени преци Љуљановића су били Срби, и ако се тако презивају (*љуљан*, арбан. цвет), јер пре свега сами то одлучно тврде, а осим тога није поуздано, да ли је *Љуљановићи* њихово право презиме по неком претку Љуљану или су се тако прозвали по селу Љуљанима, из кога су дошли: најпре Љуљани па после Љуљановићи. Ну и кад би се неки њихов предак звао Љуљан, то ни најмање не би морало значити, да је био Арбанас, јер у целој овој области српско-арбанашког додира има пуно Срба с арбанашким именима и обрнуто. Даље, имена најстаријих познатих предака Љуљановића, *Ивана* и његових синова, *Ћетка* и *Кђје*, знају се једино у тим облицима, а те су могле имати само Срби. Најзад, Криводољани немају никаквих успомена о томе, да су Љуљановићи дошли као католици, и шта више већ је после три паса од њихова досељења један од Љуљановића био свештеник (Марко Иков) па за њим и син му (Леко Мирков). Лedињани су пак врло рано примили ислам и арбанашки језик, јер су са свих страна били изложени опасности од Арбанаса. Али су ми они баш причали, да у њихову старом селу Љуљанима и сад стоји црквина од српске цркве Св. Арханђела и гробље. Према свему дакле Љуљановићи су били као Срби зацело потиснути од Арбанаса, те су зато прешли у Куче.

Миловићи на Безихову (13 пор.) су пореклом из Братоножића од браства Баљевића. Доселили су се доста одавно, али не сазнах зашто. Славе Св. Николу као и сви Братоножићи. Деле се на: *Миловиће* (10 пор.) и *Ђерковиће* (3 пор.).

Пуровићи, мусломани у Лопарима у Фундани (2 пор.). Доселили су се пре пет-шест пасова из села Матагужа у Зети. Дошао им је овамо предак, православни свештеник, са синовима. У исто време или нешто доцније раселили су се из Матагужа и други њихни сродници,

од којих су сад *Беђи* или *Beћu* у Диноши (30 кућа), *Крнићи* у Подгорици и још једно браство у Станковићима у Зети, и сви су такође потурчењаци. Овде имамо дакле пример, како се једно цело српско браство раселило, јамачно услед каквог насиља, па се после потурчило. — Пуровића има сад у Скадру, у Диноши, у Беранима, у Грудима (Хаџа), све по једна кућа, у Гусињу (5 кућа) и у Подгорици (2 куће).

в) **Успомене о ширењу кучке области** (упореди с картом). Предања ове врсте не стоје баш у непосредној вези са проучавањем порекла, али нам она ипак могу доста помоћи, да бар приближно одредимо, докле се простирала област кучког племена у разним временима и према томе, који су делови данашњег кучког земљишта спадали у *најстарију област племена Куча*. Том приликом познаћемо и понеке односе племена Куча према суседним племенима, а одатле се може такође *понешто закључивати о пореклу Куча*.

На *југозападу* и на *југу* Кучи нису допирали свуда где су данас. У предео *Дољане* су се почели насељавати тек средином 19. столећа нешто купујући а нешто притискујући земљу. И стара насеља на тој страни, Врбица и Златица, имала су само земље до ивице кучке висије. Само је Фундана од увек држала Какарицку Гору и земље до близу Диноше. Затријебач је у главном имао такође исте границе као и данас. Али је он свагда био само Кучка Крајина, предео, који се због своје јаке географске одвојености и због мешовитости свога становништва није баш увек држао у заједници с осталим Кучима, те се зато и не може рачунати међу првобитне, праве кучке пределе.

Да на *истоку* Кучи нису допирали даље него до *Хотских Корита*, имамо поуздане доказе: прво и у самом имену Хотских Корита, а друго у добро очуваном народном предању о томе, како су Кучи отели од Хота ова Корита. Војвода Марко је записао то предање онако како се оно свуд по Кучима прича (Пл. Кучи, 19). По томе предању су Кучи заједно са чувеним

Затрепчанином из Бањкана Марком Стјеповим напали на Хоте и потукли их до ноге. Сведок су хотског пораза они многобројни кињани, које смо описали на страни 45. Овај је број био крајем 17. или почетком 18. века, а то се може изнаћи помоћу историског податка, да је син поменутог Марка Стјепова. Дреко или Дрешко Марков, живео око 1717 године (Љ. Ковачевић у Ил. Кучима LVII). Од тог времена Хотска су Корита за навек остала Кучима. Пошто су у освајању Корита, како се из предања види, имали удела и Затрепчани, они су се после њима поглавито и користили, а уз њих Ораховци и Коћи. Тек пре 60 година други Кучи силом заузму Корита за све Куче а од пре неколико година их и поделе на равне делове, *дионице*, за сваки кучки дом или породицу. — Да ли су Корита од вајкада била хотска, не зна се, али ми се чини, да су Хоти њих задобили тек позније, јер име самих Корита и сва главна имена из целе њихове околине чисто су српска или поарбанашена српска. Могућно је и то, да су Арбанаси Хоти наследили Корита од српског становништва, које је некад живело у данашњој хотској области многобројна топографска имена су тамо и сад српска.

За пределе *Коштицу, Рикавац* и *Широкар* имамо поуздан спомен у бањској повељи краља Милутина с почетка 14. века, да су биле диношке планине. С овим се добро слаже и то, што кучки Ђуљановићи, који су баш пореклом из Диноше, имају од вајкада, па и сад, своје делове у тим планинама, и то: Ђуљановићи-Ледињани имају сад у пределу Рикавца планине Студеницу и Хакулу, а њихна је и Пољаница на северу дата Климентама под закуп, а Ђуљановићи криводољски, односно сви Криводољани, имају од старине највећи део Широкара и Бинце. Коштицу су међутим, колико се зна, за дуго држали само Затрепчани, па су после Ораховци нешто добили од Затрепчана по једној одиви, нешто силом притисли, а Хум су купили, те тако имају и они део у Коштици. Ну вероватно је, да ниједан од именованих предела није био само својина Диношана, него да су у њима од старине имали својих катуна и понеки од Куча па чак и Братоножићи. Тако су ме сви Братоножићи уверавали, да су и њихни стари имали дела у Рикавцу и позивали се на име једне вале у Студеници, која се и сад зове *Рупа Братоношка*. Веле, да су их одатле прогнали Кучи и Клименти због убиства неког Клименте. Дучићи имају у Рикавцу од старине свој катун, а одавно су тамо заузели места и Дрекаловићи. И на Широ-

кару су, веле Братоножићи, њихови преци имали својих катуна. А да су стари Кучи катуновали по Широкару, то се зна поуздано. Један се део криводољског Широкара зове и сад *Стари Катун*. На њему су имали катуне и Ђурђевићи-Мрњавчићи с Убала, за које знамо, да су се потурчили. По њихову бегству у Подгорицу катун су им заузели други Кучи, нарочито Дрекаловићи.

Бинца је, као што рекосмо, била од вајкада кучка: старих Криводољана и Љуљановића. А тек пре четири паса добили су у њој катун и Лазорчани. Дао им га скадарски везир у накнаду за изгубљени катун у Мојану.

Мојан је био од старине кучка планина. То доказују и она многа имена, која смо напред набројали (стр. 107) и из којих се види, да су тамо имале катуне најстарије кучке породице, чак и таке, о којима се данас ништа више не зна (Радетински Катун). На Мојан је излазио са стоком и војвода Дрекале, те отуд се западно од Мојана једна кршевита страна зове и сад *Шкала Дрекалова*. Мојан су изгубили Кучи тек у другој половини 18. века, кад им га скадарски везир (веле Бушатлија) на силу одузе и даде најпре Хотима а после Климентама, те је и сад клименачки (селчански).

Велипоље, које су сад дали Кучи Климентама под закуп, било је од старине заједно с Врмошом својина плавских музломана. Али у доба пре боја на Вељем Орљеву (1738 год.) удруже се Кучи и Клименти, те им отму те крајеве и поделе их међу собом. Кучи су тада добили Велипоље и део Врмоше, али су доцније свој део Врмоше поклонили Климентама због њихова помагања у бојевима кучким с Турцима на Вељем Орљеву, на Кули Рашовића и у Златици (в. и Пл. Кучи, 213).

И северно и североисточно од Мојана држали су Кучи повећи предео до данашњег васојевићског краја Коњуха. Предање приписује проширење кучке области на ту страну чувеном мухамеданцу Хасану Ђурђевићу с Убала. Причају, да су Аџи-паша скадарски и паша Махмудбеговић из Пећи омеђавали кучке планине од арбанашких, па су позвали уваженог главара кучког Хасана, да он по души и под заклетвом каже праву међу од старине. Хасан је, и ако музломан, био велики пријатељ свога племена, па се реши да на рачун Арбанаса прошири кучку област. Он подметне у сваку своју чизму по један слој од властите земље, па кад је казивао границу, он се клео, мећући руку на прса: „Тако ми Бога, стојим на својој властитој земљи!“, што је и било истина, јер је заиста стојао на земљи, коју је у

чизмама понео од куће. Тако је он на неким странама захватио више земљишта него што су Кучи дотле имали. А биће да је доста и силом притискивао. Да је онај крај северно од Мојана заиста он задобио Кучима, сведочи и камен *Хасанац*, који је тамо више катуна Варде пободен као међа (в. и Пл. Кучи, 30). — Кад су Кучи ове крајеве изгубили, не зна се поуздано, али ће бити у исто доба кад и Мојан.

Кучки Ком и са њим *Варда, Курлај* и *Маглич* били су од најстаријих времена кучке планине. Ни кучки суседи, Братоножићи и Пипери, не знају, да је икад неко друго племе имало права на те планине. На њима су од како се зна катуновали само Кучи. Кад су Кучима у време војводе Илије (средином 18. стол.) Арбанаси били отели све планине на северу, позвали су Дрекаловићи Куче, да те планине поврате од Арбанаса. Али се остали Кучи нису одазвали томе позиву, те сами Дрекаловићи нападну и протерају Арбанасе, али зато задрже све именоване планине само за себе као свој комун (в. и Пл. Кучи, 117).

Планине *Маргариту*, *Рогам, Турјак, Црну Планину* и *Бушат* држали су од старине Пипери делом сами а делом с Братоножићима. Сад имају Пипери дела само у Турјаку а поред њих и Братоножићи и Кучи. Рогам и Маргариту су присвојили Кучи и и Васојевићи, а Црну Планину и Бушат само Кучи.

Мокра, Бљуштура и *Момоњево* су од вајкада били заједнички Кучима и Братоножићима, али као да су били више братоношки но кучки. Све до пре 120 година Братоножићи су још издизали на те планине. Зна се нпр. да су на Момоњеву катуни братоношких Секуловића и Ђукића стојали напоредо с кучким а на Бљуштури су имали катуне Шајиновићи, гусињски мусломани од братоношких Ђукића, заједно са кучким потурчењацима Ђурђевићима, који су на Бљуштуру додизали из Подгорице. И на Секуловиће подсећа *Рупа Секуловића* на Бљуштури. Кучи су после сасвим истисли Братоножиће из свих ових предела.

Цео предео *Брскута,* долина *Мале Ријеке* и *Стравче* били су од најстаријих времена братоношка својина, али су им Кучи преотели Стравче и леву страну Мале Ријеке (Дрежник, Бунца итд.) за крв. Убио је био Павић Матијашев Пелевчанин пре осам пасова Ивана Савова Дрекаловића с Косора и после тога се изроди крвна освета, услед које погине још десет Куча. Кад су се после мирили, узму Кучи Братоножићима за *крвну вечеру* све Стравче, леву страну Мале Ријеке и њихов део на Бушату.

— У Брскуту су Кучи нешто притискивали а нешто куповали земљу од Братоножића почевши од седам пасова на овамо.

Жијово је било од вајкада кучка планина, што је и по његову положају сасвим природно. За *Биоче* пак тврде Братоножићи, да је такође њихова старина, али не знају, кад је и на који начин постало кучким. Вероватно је, да су Дрекаловићи с Косора истисли старе биочке становнике и заузели њихову земљу.

Да *Раћеси* и *Кућусци* такође нису некад спадали у Куче, имамо историску потврду у већ помињатом уговору зетских Срба с Млечићима од 1455 године. У том су уговору *поред Куча* засебно потписани *Кућусци* и *Радотјеси* (Раћеси), што јасно показује, да њихово становништво није себе сматрало за Куче, па дакле није било ни истог порекла са кучким.

Из целог овог прегледа видимо јасно, да је област, која је несумњиво стара кучка својина, била врло мала. Она је захватала прво само југозападни део данашњег кучког Подања и то без његових ивица према Морачи и према Дољанима. У том је делу Подања било *најстарије седиште* племена Куча. А *планине* кучке су се ређале у сасвим узаном појасу североисточно од Подања: преко Жијова, Момоњева с Мокром и Широкара све до Кома и Мојана. Интересантно је овде се запитати, зашто су стари Кучи имали планине баш у том правцу и у тако узаном појасу. На то нам је лако одговорити, ако разгледамо, како су биле распоређене и планине других, околних племена. Наводили смо већ, које су биле планине братоношке и пиперске. Видели смо, да су Братоножићи од свога седишта допирали преко Брскута и Момоњева у комовску област на Бушат, Црну Планину и даље све до на Турјак. Пипери су тако исто од свога станишта око средње Мораче прелазили у доста узаном низу планина преко Штавња и Птича у комовску област на Црну Планину, Турјак и чак на Маргариту. За Васојевиће се зна, да су од старине држали Васојевићски Ком. За Плављане смо већ казали, да су држали целу Врмошу и Велипоље, дакле

све земљиште од Плава па до у комовску област. А и Клименте су, од кад су се настаниле око Цијевне, непрекидно тежиле, да задобију у комовској подгорини пасишта, док нису најзад успеле да помоћу Куча отму Плављанима Врмошу а после и да помоћу скадарског везира задобију кучки Мојан.

Све нам ово јасно показује, да је од најстаријих времена комовска област била најпривлачнији предео за сва околна сточарска племена, а то је према бујности њених паша и шума сасвим разумљиво. Тежећи да по што по то има свој део у богатим пашњацима комовским, свако је околно племе проширивало своју област само у правцу према Комовима. Тако је онда био створен онај интересантни распоред старих племенских области око Комовâ: *Комови стоје у средини као стожер, а око њих се као зраци у свима правцима разилазе узане зоне племенских области*, свака у правцу од Комова ка појединим племенским седиштима. Према овиме је разумљиво, зашто су и стари Кучи имали планине све у једном правцу од Подања до свога Кома.

Б. Разматрање о кучком пореклу

Да бисмо на основу изложене грађе размотрили порекло Куча, поћи ћемо оним редом, којим је кучко племе и постајало, дакле хронолошким. Имаћемо на првом месту да разгледамо, каког су порекла могли бити *најстарији Кучи*, они који нам се јављају први пут средином 15. века као представници племена Куча. За њих смемо рећи, да су великом већином још били пореклом од оног становништва, које се у ранијим вековима по тадашњој кучкој земљи настањивало. А са другом половином 15. века већ почиње и кучка област као и сва остала Брда добијати многе нове досељенике, који се са истока повлаче испред турске навале. Ови дошљаци су дали у многом погледу нова обележја ку-

чком становништву, те зато можемо Куче за последња четири века сматрати као *новије Куче* према оним старим.

1. Порекло најстаријих Куча, до у 15. век. — Најстарији становници кучке земље били су, као што знамо, илирски *Лабеати*, који су се јамачно доцније утицајем Римљана а нарочито блиске римске Доклеје сасвим или једним делом пороманили. За Медун знамо поуздано, да је био њихова тврђава а по свој прилици и насеље. И у Фундани су они морали бити насељени, јер то не само показује порекло њеног имена и суседне Какарицке Горе него се о томе не може сумњати и ради тога, што је Фундана због свога необичног богаства водом, због свога топлог климата и сразмерно питомог земљишта у свим Кучима најподеснији предео за људски живот. Можда је и неко од старих гробаља и црквина успомена на хришћанске потомке тих Лабеата. Докле су допирали Лабеати даље у унутрашњост садашње кучке земље, не можемо знати. Можда је у имену села Дучића успомена на неко њихно позније браство с именом Дуки или Дуке, можда су још од њих остала имена Чел, Дарман и понеко од оних имена, која се данас не разумеју (Птикељ, Круоса, Рачам и др.). Од Лабеата или од њихових блиских суседа могао је добити име и *Ком*, и свакако су и они као и данашњи Кучи излазили са својом стоком у комовске испаше.

Срби су, како се чини, већ у VII веку срушили стару Доклеју и онда су се могли угодно настанити у питомој равници Дољанима. Тиме су они дошли непосредно на ивицу данашње кучке земље. Какви су били њихови односи према староседеоцима, које прозваше *Власима*, не можемо поуздано казати, али је највероватније, да су се Власи према Србима држали онако исто као доцније Кучи према освајачима Турцима, т. ј.

да су се из своје кршевите постојбине с оружјем у руци одупирали српском напредовању. То је тако могло трајати и подуже време. Али су Срби били дошли као велика маса народна, која се по равницама и жупама брзо намножила и почела се преливати и на околна брда и планине, које и онако нису могле бити густо насељене. Срби су се већ у 9. веку вером изједначили са староседеоцима и били са њима заједно под истим црквеним старешинама, а српска државна власт у Зети већ је у 10. веку била јака. Све је то учинило, да су се Срби и Власи примирили и приближили једни другима, а Срби су се под заштитом својих јаких племена и државних главара поступно ширили и по крајевима, у којима су пре тога седели само Власи. Тако су се негде Срби настанили међу Влахе а негде су их потисли даље у планине. И у данашњој кучкој земљи можемо наћи доказа, да је то заиста ишло тако. Показали смо прво, да су *сва имена* за села и за насељене пределе, осим неколико већ поменутих, чисто српска, а то је јасан доказ, да су Срби затекли њихово земљиште *сасвим ненасељено, односно напуштено.* А видели смо даље, да је баш у северној, планинској половини кучке области очувано највише оних страних, необјашњивих имена, што значи да су се тамо најдуже одржала сеоца или катуни влашких пастира, који су се повукли испред Срба. Најзад и поуздана предања народна о старим Букумирима и Матагужима упућују само на северни део кучке области као на седиште тих племена.

Према томе је међу Србима или у њиховој близини на југу кучке области могло бити само мало остатака од староседелаца. Да их је било, може се судити прво по томе, што су Срби примили од њих имена њихових старих насеља, по које од других топографских имена, па и неколико географских термина, за које смо

казали, да су сад заједнички и Србима и кучким Арбанасима а нису специјално арбанашки, као: маја, шкала, ћафа, банда и др. Даље је по свој прилици и понека од врло старих породица, о којима се очувао спомен, била пореклом још од кучких староседелаца, нпр. *Гуљи, Љапи, Бабаји, Љухари и Пасковчи* у Фундани, *Какарити* или Какарићи, по којима се прозвала Какарицка Гора, *Бошмари* на Сјеници, *Барѳачори* и *Пљанчори* у Бањканима, садашњи *Бисаћи* и *Ђуравчи* у Затријепчу, *Кући* на Косору, можда први *Дучићи* и још који. А биће и међу старим српским браствима, која су се тек позније иселила, или и међу онима, која и сад живе у Кучима, такође неко пореклом од влашких староседелаца.

Док је тако међу кучким Србима или на ивицама њихове области била само овде онде по која стара породица, дотле је, као што рекосмо, негде на северу од њих било дуго време и целих браства или племена од старијег, њима туђег становништва. По народној успомени то су били Букумири и Матагужи. — О *Букумирима* се већ и због њихова имена може веровати, да су били илирског порекла. Вредно је овде расправити, где су они могли седети. Букумирско Језеро, које се зове по њима, на северу је Куча у врло згодном катунском пределу Језерима. Они многобројни кињани на висоравни Момоњеву, за које предање каже, да обележавају погибију букумирску, одмах су на југу од Језера. Према томе би се могло веровати, да су Букумири негде у том пределу и становали. Али има разлога, по којима можемо држати, да су Букумири ту имали само своје летње катуне а да им је право племенско седиште било негде западније, по свој прилици у данашњим Братоножићима. Пре свега има у Братоножићима и сад остатака од Букумира, а то су становници села Јаблана, који су до недавна седели на

Пелеву Бријегу, дакле усред Братоножића. Бивало је раније и другде по Братоножићима, па како сам слушао чак и у Пиперима малих остатака од Букумира. Даље, помињали смо, да су стари Братоножићи имали своје катуне такође на Момоњеву, па и даље па истоку, дакле катуновали су у оним истим пределима, у којима и негдашњи Букумири, што значи, да су од њих и наследили. После, и кучко предање каже, да су Букумири имали на Момоњеву и око њега само катуне. И кад год помињу Букумире, Кучи имају увек на уму становнике на западу. Зато и све досељенике са запада, нпр. Будиниће у Загреди, па чак и Раћехе, дирају да су Букумири. Најзад, мислим, да могу овде с правом подсетити и на оно име *Влашки Брод* на Малој Ријеци код Биоча. Оно је несумњиви доказ, да су на том месту прелазили реку неки Власи. А ти су Власи могли долазити само с братоношке стране, ни са које друге. И оно друго име, *Влашка Рудина* према граду Медуну, мислим да треба довести у везу с овим истим Власима, који су могли долазити на Медун ради трговања. Сва је дакле прилика, да су *Букумири били Власи и да су седели бар највећим делом у данашњим Братоножићима.*

О *Матагужима* (Матагушцима) већ се не може ни односно порекла ни односно њихова седишта рећи толико колико о Букумирима. Њихово име могло би бити такође илирског порекла, вероватно какав надимак, састављен од речи, које би биле сродне са данашњим арбанашким *matë* 'Mass' или *matës* 'Mass, Elle; Feldmesser' (а може бити да је та прва половина имена неко особно име) и *guše* 'Hals; Läppchen des Hahns' или *guts* 'Sau' (Meyer, Etym. Wört). Видели смо по Јиречку, да су негдашњи становници зетског села Матагужа били Арбанаси, те је и према томе врло вероватно, да је име Матагужи такође илирског порекла. — О старом седишту матагушком може се нешто рећи само на основу

народног предања. Свуд се по Кучима сасвим одлучно тврди, да су Матагужи били „стари народ“, који је баш седео у данашњој кучкој земљи. А *у јужној подгорини Жијова* има највише предмета, које предање везује непосредно за њих. Ту је пре свега *Ћафа од Никића* са многим кињанима, који сведоче о погибији матагушкој, даље *Градина* више Д. Кржање, на којој је, како веле, седео војвода матагушки, па у Д. Кржањи матагушки убао *Двијекалац* и онда предања у тамошњим, као и по свима другим кучким селима о „сухограду“, који је Матагуже сасвим раселио из Куча. Да ли пак поменуто село *Матагужи*, које је у зетској равници само на два-три часа хода јужно од Куча, стоји у ма какој вези с негдашњим Матагужима кучким, то ми није знао нико рећи.

Толико се може бар из ових народних предања о Букумирима и Матагужима поуздано закључити, да је на северу од Срба, који су се били у приличном броју населили по јужном делу данашње кучке земље, било староседелаца Влаха, који су тамо задуго живели као номадски пастири. А предања о неким међусобним покољима или истребљењу тих староседелаца или о њихову расељењу услед „сухограда“ треба схватити као обичну тежњу, која је запажена у свих народа: да се нестанак неког давнашњег становништва објашњава чудним и тајанственим начином. Ја мислим, да су у ствари и Букумире и Матагуже нешто побили а нешто растерали *стари кучки Срби*, да би задобили њихне испаше и планине, онако исто као што су доцнији Кучи из истих разлога побили и протерали Хоте из Хотских Корита. И као што о изгинулим Хотима сведоче кињани по Каженику и по Црној Рупи више Хотских Корита, тако казују кињани на Ћафи од Никића и на Момоњеву о погибији Матагужа и Букумира. Да су тако заиста стари Кучи истисли Букумире и Ма-

тагуже, можемо узети за доказ и то, што је међу Кучима и до данас живо очувана успомена на те староседеоце и што су киљани, који на њих подсећају, добро одржани: нису још временом излизани и наједени. А то опет значи, да и догађаји, о којима ти киљани причају, нису били у некој давној старини. — Да ли се од Букумира и Матагужа одржало каких остатака и међу Кучима, то не знамо. Али се чини вероватније, да су Кучи и са њима учинили оно исто што и са Хотима: сасвим их протерали и заузели њихову земљу. Сумњамо истина, да су поменуто данашње село Матагуже засновали протерани кучки Матагужи. Али може бити, да у време ових борби спада одсељење оних старинаца, од којих је данашње арбанашко племе Бериши, а тако су исто могли неки од тих бегунаца прећи и у Кастрате и у Шаљу. Отуд се сва три ова племена сматрају за род са Кучима.

С овим смо казали све, што се могло сазнати о неком старијем, несрпском становништву данашње кучке области. Видимо из свега, да је број његових насеља и број његових породица и браства, која су заостала међу Србима, морао бити врло мали. Зато је и њихов утицај на Србе могао бити сасвим незнатан. Отуд нам се средином 15. века Кучи јављају као *православно српско племе*.

Да покажемо сад, какав је могао бити од прилике састав тога племена. Одбићемо све оне пределе, за које знамо, да у то време нису могли бити кучки, дакле Раћехе, Купусце, Биоче, Малу Ријеку са Стравчем и Брскутом, затим Коштицу, Хотска Корита и Затријебач. Остаје нам онда као *седиште тадашњих Куча само Подање и јужна ивица Површја*, јер се зна да су од кучких насеља на Површју само Безихово, Криви До и Момче врло стара, док су остала тек позније Кучима насељена. У том старом седишту племена Куча живеле

су ове породице: *Јововићи* на Момчу; *Лукачевићи* и *Токићи* на Убаоцу; *Бојовићи* (Маковићи), *Нелевићи*, *Голевићи* и *Рањковићи* на Ублима; *Кући*, *Балотићи*, *Пераловићи* и *Бакечевићи* на Косору; *Нинчићи* (Нинџићи) и *Шарановићи* на Лијештима; *Нилејићи*, *Џокићи*, *Мартињаковићи* и *Речковићи* (?) на Безихову; *Шар.ићи*, *Кућани* (сад се тако зову), *Кутевићи* (садашње име), *Шиловићи*, *Капаџићи*, *Чиргићи*, *Мàрићи*, *Мемићи* (садашње име) и *Џукелићи* у Орахову; *Дучићи* у данашњим Дучићима; *Пировићи* и *Перуцићи* близу Дучића; *Бакечевићи* и још неки „*Власи*" (Срби) и *Лопарци* у данашњим Коћима; *повећи број* доцније потурчених браства на Медуну; *Гуљи*, *Љапи*, *Бабаји*, *Љухари*, *Цикнићи* (Сутовићи), *Пасковци* (Пасковчи) и *Ђокаји* у Фундани; *Брацовићи* и *Нинеловићи* у Врбици; *Бошмари* на Сјеницама; *Злојутровићи*, *Чубрановићи*, *Штетибрадићи*, *Зечевићи*, *Рачевићи*, *Анђићи*, *Ракчевићи* и још неки с непознатим именима у Златици. Овде треба додати и неке друге породице, о којима дознајемо другим путем а не предањем. Тако је у називима косорских селишта *Прибојевића* и *Глушаца* очувана успомена на имена негдашњих њихових становника, а и селиште *Главоч* је остало такође од старих Куча. *Радетински Катун* у Мојану прозвао се по некој старој, сад непознатој породици. Исељени *Бањшићи* (Балшићи ?), па мухамеданци *Кучевићи*, *Ђечевићи*, *Секнићи* и још који биће такође пореклом од старих Куча.

То је списак свих старих кучких породица и браства, о којима се могло ма шта дознати. За *55 од њих* знамо и њихово старо име или садашње презиме, а о другима, којих је много мање, сазнајемо тек по разним успоменама. Од свих тих браства *живе данас у Кучима поуздано само 12*, а можда су још и остаци од два-три друга претопљени у новија браства. Велика већина осталих старих Куча одселила се на разне

стране, а само се за неколике породице зна, да су изумрле. Кад изузмемо оне напред поменуте породице, за које наслућујемо, да су биле пореклом од староседелаца (Гуљи, Љапи итд.), остаје нам ипак и међу овим другим породицама понека са доста необичним именом. Али то не мора значити, да су и те породице биле пореклом од посрбљених старинаца, јер се у целој овој области особна имена од вајкада мешају. А још особито пада у очи, да баш најстарије породице имају *већином презимена од надимака.*

Врло је знатно за познавање старог племена Куча, што се и *данас за 15 од именованих старих породица зна поуздано, да су од вајкада славиле Св. Николу* (6. дец.), и међу њима су речених дванаест, које и данас живе у Кучима. Међутим се ни за једну стару кучку породицу не зна, да је икад имала коју другу славу. То је сасвим поуздан доказ, да је *племенска слава старих Куча био Св. Никола.* Због тога је можда и предак Дрекаловића, војвода Лале, кад је прешао у православље, узео за славу истог свеца (ако га није већ пре тога славио). Али због ове сагласности у слави међу старим Кучима можемо још слободно тврдити, да је њихово племе имало *зачетак у неком јаком братству,* које се онако исто као доцнији Мрњавчићи и особито Дрекаловићи нагло намножило и раширило из свога првобитног седишта по свим околним селима, те једне од осталих становника истиснуло, а друге асимиловало и тако створило знатно племе. Старо седиште тога братства било је свакако у некима од предела и села: Убала, Косора, Лијешта, Дучића, Медуна и можда Безихова и Орахова, јер су то стара насеља, у којима се и зна за највећи број старих породица.

На основу свега, што смо видели до сад, и још с нарочитим обзиром на српска имена за насеља, смемо тврдити, да је то старо братство, оснивач доцнијег *срп-*

ског племена Куча, било српског порекла. А име *Кучи*, ако је заиста сродно са сличним арбанашким речима, могло је или бити само *предеони назив* као успомена на неко старије становништво или тек доцније стечени *епитет*. Ја се дакле не могу сложити с Љ. Ковачевићем, који мисли, да су стари Кучи постали од неког арбанашког браства с тим именом (Пл. Кучи LXV). Правих Арбанаса као да није на земљишту старих Куча ни било, јер успомене знају само за Влахе. А нека би се именом Кучи баш и звало најпре неко *влашко* браство, оно или управо остаци од њега могли су, као што смо видели, имати само незнатног удела у оснивању доцнијег *српског* племена Куча. Дакле су *оснивачи оног српског племена, које од средине 15 века знамо под именом Кучи, могли бити само Срби.*

Има доста вероватности и претпоставка Ровинског, да су *стари Кучи и стари Братоножићи били једног порекла* и чинили најпре једно племе, од кога се после један део преселио преко Мале Ријеке (Черногор II, 1., с. 89). Он указује и на данашње „територіальное смѣшеніе у кучей и братоножичей“: Кучи имају земље и са десне стране Мале Ријеке и присвајају себи и манастир Дугу. Да је још Ровински знао за оне *многе планине, које су Кучи и Братоножићи имали заједнички* и да су Братоножићи — што иначе изгледа сасвим необјашњиво — имали шта више катуне чак на Рикавцу и на Широкару, он би у ову своју згодну претпоставку још више веровао. А кад свему овоме још додамо и то, да су и *Братоножићи као и стари Кучи од вајкада славили Св. Николу* и да су врло често помагали једни другима у ратовима, онда ова претпоставка добија све више вредност истине. Најзад треба имати на уму и то, да су стари братоношки Срби могли у своју племенску област доспети понајпре с југа (јер су Срби држали зетску равницу) и да су зато према

самим географским приликама, према положају и саобраћајним везама своје земље, могли понајпре доћи из Куча. И онда нам се заиста њихово досељење у Братоножиће мора представити у главном онако, како га Ровински замишља: као *одвајање једног дела од старог српског племена кучког*, који прелази преко Мале Ријеке и тамо се настањује, али и даље одржава сродничке односе и заједничке планине и пашњаке са својим једноплеменицима из Куча.

2. **Порекло новијих Куча.** — Крајем 15. и у 16. веку почиње знатна промена у саставу кучког становништва. У Куче се досељавају нова браства и породице, многе и од бољег рода, бежећи већином од турске освете. Ови дошљаци беху Срби и Арбанаси, људи храбри и енергични, представници непомирљиве борбе с Турцима. Готово сви су подолазили као јака браства, која себи и силом заузимаху седишта међу старим Кучима, па се и доцније на њихову штету ширише и натераше тиме врло многе старе родове, да се раселе. Многи од тих кучких исељеника примише ислам било зато да би се могли одржати, било из ината и ради освете онима, који их изагнаше из Куча. Као што је било у свима српским племенима, тако и у Кучима дошљаци показаше много већу животну снагу од староседелаца и брзо се намножише и раширише и ван граница старе кучке области. Они бацише старе Куче сасвим у засенак, па се сами истакоше као прави Кучи носећи и бранећи то име с истим поносом као и њихови претходници, стари Кучи. Они су већ до средине 18. века проширили кучку област до њених садашњих граница, те ћемо је зато у овом посматрању и узети у том обиму. Тако је дакле ново доба у кучкој прошлости обележено двема појавама: *новим досељавањем* и *ширењем племена*.

У времену од прве половине 15. до краја 17. века, дакле за два и по столећа, доселило се у Куче 23 које бравства које породице, од којих се само једно бравство, *Чигомани*, опет иселило. Од остала 22 бравства четири су поуздано арбанашког порекла: *Гег'т*, *Бонкеки*, *Коћи* и *Нуцуловићи* (с Никићима и Пајовићима). Предак *Дрекаловића* можда је био Арбанас, а можда поарбанашени потомак српске властеле. За *Мрњавчиће* се зна поуздано, да су дошли као покатоличени Срби, а зацело су знали и арбанашки језик. Можда је тако исто било и са *Брацовићима*. Једанаест бравстава, а то је дакле управо половина од свих досељеника, подолазило је из крајева с југоистока и с југа од Куча, и док старија од њих, међу којима су и арбанашка, обележавају већином оно *повлачење Срба и Арбанаса испред Турака*, дотле млађи од тих досељеника, који су само Срби, обележавају нову врсту повлачења, а то је *повлачење Срба испред Арбанаса*. Других једанаест досељених бравстава сва су српска и већином су бегунци од *крвне освете*, највише из Роваца, затим из остале Црне Горе и из Херцеговине.

Како је већина досељеника из оне прве групе дошла пре 12—14 пасова, дакле пре 300—350 година, па су једни од њих били Срби, други Арбанаси а трећи полупоарбанашени Срби, то су у 16. и у 17. веку били настали процеси, који су имали да реше етничку судбину племена Куча. Захваљујући српској свести и јаком утицају старих Куча и њихових суседа Братоножића главни је део Куча минула опасност, да буду поарбанашени. Са преласком војводе Лала Дрекаловића у православље учињен је главни корак за одбрану Српства у Кучима, јер су Лалову примеру следовали и сви Мрњавчићи и други покатоличени Срби, ако је било још неких. Доцније су се и Арбанаси Никићи с Пајовићима у Лазорцу, прешавши у православље, по-

србили. Али је на југоисточном крају Куча арбанашки живаљ потпуно победио. Тамо су српска браства: *Бањкани, Гашовићи, Дељани, Цаћевићи, Бакечевићи, Ивачевићи, Пуришићи, Стјеловићи* (Вујичићи), *Мартинићи, Лединљани*-Ђуљановићи, *Пуровићи* и можда *Ђуришићи* (у Никмарашима) до почетка 19. века сасвим поарбанашена. И даље је пошао арбанашки утицај: дохватио се села Дучића и предела Орахова и Фундане, те су многи тамошњи Срби и у својим породицама и међу собом говорили више арбанашки него српски. Овоме су истина, као што смо казали, дали почетак још Мрњавчићи. Није ипак истина оно што тврди Ровински да Ораховци до сједињења с Црном Гором нису уопште ни умели говорити српски (Черногор. II, 84). Не само Ораховци него и сви Кучи су ми тврдили, да су Ораховци увек знали добро српски, а ја сам се и сâм о том уверио слушајући и саме старце од 80 и преко 90 година, како лепо и чисто говоре својим матерњим језиком.

Међу досељеним браствима има три, која тврде да су пореклом од владалачких домова: *Мрњавчићи* од Мрњавчића (или Мрњавчевића), *Дрекаловићи* од Кастриотâ а *Бањкани* од Црнојевића. За Бањкане смо разложили, да њихово тврђење не може одговарати истини, а за Мрњавчиће и Дрекаловиће може се бар толико веровати, да су заиста били или у неком сродству са поменутим владалачким породицама или пореклом од неке њихове властеле.

Да бисмо могли себи боље представити порекло данашњих Куча, ваља нам упоредити и бројеве. Прво што пада у очи, то је необично мали број породица од старих Куча у поређењу с онима од досељеника. Док од оних 12 сад живих старих браства кучких, кад им додамо и 4 стара затребачка браства, има само *70 породица*, дотле нови Кучи достижу укупно близу 1440

породица, дакле је нових Куча 20 пута више него старих. Наравно што бисмо више временом ишли у назад, и тај би однос испадао све више у корист старих Куча, и нема сумње, да је још у првој половини 18 века старих Куча било толико колико и нових. Зна се нпр. да је у боју код Малог Орљева, 1688 године, имало свега 14—16 војника од Дрекаловића. Стари Кучи су дакле још задуго после доласка нових браства били главни представници племена, мешали се са досељеницима и пренели многе своје одлике и на њих.

Од досељених правих Арбанаса има данас 120 арбанашких породица (не рачунајући оне посрбљене у Лазорцу), а уз њих се поарбанасило још једанаест српских које старих које досељених браства, од којих има данас 98 породица. Кад овоме додамо 17 породица од старијих затребачких Арбанаса, онда има данас у Кучима *244 арбанашке породице*, а од њих су *равно две петине српског порекла.* Ако још имамо на уму, да предели и села, у којима данас седе кучки Арбанаси, имају готово сви или српска имена или мноштво српских земљишних назива, онда је јасно, да су Срби били у њима не само старији насељеници од Арбанаса него да тамо нису затекли никога од старијег становништва. Изузетак су можда само Љухари и стара фунданска села Расти и Пасковци (Пасковчи). А једино у Мужечкој и у Будези као да нису Арбанаси застали никакво српско становништво.

Из целог досадашњег разлагања видимо, да су *садашњи Кучи оваког порекла:* имају *53 породице од старих кучких Срба,* који су били примили у себе незнатне остатке од влашких староседелаца; даље имају *494 породице од досељених Срба;* затим око *800 породица Дрекаловића,* чији је предак можда био Арбанас а можда поарбанашени Србин, али њих зацело не можемо називати посрбљеним Арбанасима, јер се о посрбљеним

Арбанасима може говорити само онда, кад се целе арбанашке породице или браства посрбе; и најзад има у Кучима *165 породица арбанашког порекла.*

А *по народности* долази данас на кучке *Србе 1268 породица* а на кучке *Арбанасе 244 породице,* што значи, да сад има у Кучима округло *81°/₀ Срба* и *19°/₀ Арбанаса.*

Кад поред наведених бројева узмемо у обзир и све што је речено о пореклу старих Куча и о њиховој етничкој превласти у Кучима све до пре два века, онда је јасно, да *нимало права немају они, који мисле и пишу, да су Кучи посрбљени* (или „пословењени") *Арбанаси.* Шта више, *док су кучки Срби непосредним путем, т. ј. посрбљавањем Арбанаса, примили врло мало арбанашке крви, дотле су од кучких Арбанаса две петине српског порекла.*

V. Телесне особине

На Балканском Полуострву су се мешале готово све европске расе и народне групе. Поред тога је оно због свога положаја према Азији и Африци примило и неке сасвим стране елементе, услед чега су се на њему местимице створиле особите прилике. Зато је Балканско Полуострво једна од најзанимљивијих области за испитивача људских раса и њихових укрштања. У том погледу стоје опет кршевите планине западног приморског појаса на првом месту, јер су оне приликом многих најезда, које су задешавале Балканско Полуострво, његовим народима служиле као најбоље прибежиште. И неки делови данашње Црне Горе јамачно су и до данас одржали у типу свога становништва по коју успомену на старе народе и расе, који су се у њихове кршеве склањали.

У Кучима су се, као што смо видели, мешале најмање три, етнички различне групе — илирска, романска и словенска — али је још при том свака од њих несумњиво представљала соматолошки мешавину од неколиких раса. Уз то живе већ неколико столећа на кучком земљишту Срби и Арбанаси једни поред других и све до скора су се узајамним женидбама мешали, па

су чак и њихова браства прелазила једно у друго. Зато је испитивање и разликовање њихових првобитних телесних особина веома тешко. Ја сам имао намеру, да мерењем и антрополошким снимањем допринесем што више познавању телесних особина у Куча. Али су се ова проучавања показала одмах на почетку веома заметним, а ја сам имао само мало времена на расположењу. Поред тога је још било врло тешко придобити људе, да се даду мерити. Они су сматрали, да би им се повредило достојанство, кад би их неко мерио, а неки су били и неповерљиви према тим пословима па се чак и прибојавали. Стога сам морао напустити мерење, па се ограничити на посматрање, описивање и фотографисање.

Снимање фотографско ишло је такође код многих с доста муке, особито ако је требало сликати било људе било жене гологлаве. И мушко и женско тамо нерадо скида покривало с главе, јер се осећа тиме чисто пониженим, а женскиње се чак и стиди показати се без махраме на глави. Ваља ли се пак још сликати, онда је ова осетљивост куд и камо већа. Крај свега тога још је мало било, што сам морао снимати већином према сасвим неповољном осветљењу, него су ми се услед јаке жеге и многи филмови са добрим снимцима покварили. Зато је и моја збирка типова испала сасвим непотпуна.

1. **Опште телесне особине кучких Срба.** — На своме путу имао сам прилике доћи у додир са близу 400 одраслих људи и жена (Срба и Арбанаса) у Кучима и при том посматрати њихове главније телесне особине. Своје опширније описе саставио сам у *прегледну таблицу*, коју износим мало даље, а овде ћу најпре да нагласим неколико телесних особина кучких Срба, које се за највећи део Куча могу сматрати као опште. Неке од тих особина су већ додирнули Ровински (Черногор. II, 1, 295) и Bernh. Schwarz у својој књизи Montenegro (1883; стр. 438—442).

Људи су у Кучима уопште телесно добро разви
Свуда сусрећемо високе и снажне прилике. Право
носито држање добро доликује ратничком духу и оп
ових горштака. Њихови гипки покрети последиц
вечитог пењања по планинској постојбини. Телесни
лови су равномерно и нормално развијени. — И
су снажне, али телесном развијеношћу доста изо
иза људи. Врло често се виђају и жене врло си
раста, мршаве и кржљаве. Ову су разлику између
века и жене, која је у неким деловима Црне Горе
већа него у Кучима, запазили готово сви путници.
кима је пало у очи исто што и мени: да се дев
одликују једрином и приличном пуноћом у телу а
су већином лепушкаста, док су жене највише су
жилаве, с оштрим цртама у лицу. Код женски
још запажа, да им је горњи део тела јако нагнут
пред. Ровински приписује то, донекле с разлогом,
шењу тешких терета на леђима (Черногор. II, 1,

Можемо се запитати, откуда је то, да су жене у теле
развитку толико заостале иза људи. Мислим, да се то може
објаснити. Ратничко-пастирска племена веома уздижу вре
мушких глава у односу према женскињу. Мушки су бра
племена, главни одгајивачи и чувари стада и још четници,
пљачком задобивају разна добра. Да би се могао овим живо
задацима што боље посветити, човек занемарује све домаћ
слове и тиме поштеђује себе од многих заморних и често
тераних напора. Он се већ због самог свог занимања мора
да креће по чистом ваздуху, да снажи своје тело и да се в
у ратним вештинама. А храна му је наравно поглавито од сто
производа, дакле са довољно потребних састојака. Све
веома повољне прилике, да човек стече снажно и добро изр
тело. Код племена, која се држе многоженства или која
ратне заробљенике задржавају као робове, може овај сточа
начин живота врло добро утицати и на телесни развита
жена. Али код нашег Црногорца и Брђанина није могло би
једног ни другог, прво због његове хришћанске вере, дру
јомашни карст не може да исхрањује ни

мало домородаца, а ропства није било ни зато, што су непријатељи били мрски Турци и потурице, које је требало што више истребљивати. Шта је према томе могао чинити ратник и пастир Црне Горе и Брда? Неко му се морао старати за кућу, за децу, за њега самог и за тисућу других, великих и малих домаћих потреба, и још му поред тога бити при руци за све послове, који су за њега као ратника били недостојни и стидни. А тај неко могла је бити једино његова жена. Он је хтео, не хтео, морао начинити од ње — роба. А жена је вољно, са дивним пожртвовањем, схватајући тешке прилике свога племена и народа, примила на себе овај тешки положај. Она подиже свој многобројни пород, стара се о мужевљим потребама, куха, пече хлеб, спрема свима одећу и обућу и ради све друге послове на дому; она се привикла и да ради у пољу и да чува и музе стоку, да израђује млечне производе, да преде и тка, да доноси на својим леђима воду у тешким бурадма и с велике даљине, да довлачи такође на леђима дрва за гориво и да истим начином носи домаће производе до тргова на неколико часова даљине — и то све по вратоломним путањама у карсту. Како сам на свом путу морао понајвише ноћивати по сељачким колибама и кућама, имао сам доста прилике, да се дивим чудној издржљивости ових јадница, које су заиста достојне сваке хвале и признања. Ниједна жена није могла због својих послова лећи у постељу пре једанаестог часа ноћи, а већ око четири часа изјутра она је била на ногама, да пропири ватру, да избуди пастире, да им спреми доручак и дневну храну, да скуха каву за људе итд. итд. И то тако иде из дана у дан без прекида и без промене, па и сама дубока старост не заклања жену од ових дужности. Разуме се, да жена према оваком начину живота никад нема времена, да се одмори и опорави и да се побрине о својој нези. Ако још уз то имамо на уму, да све ове жене у планинама много рађају и тиме такође исцрпљују своју снагу, и даље да се оне због своје велике осетљивости веома жалосте смрћу свакога рођака и многе од њих тугују целог живота, онда ће нам бити довољно јасно, зашто су жене у поменутим српским крајевима толико закржљале и телесно заостале иза људи.

Прса и плећа се у Куча ретко одликују великом ширином. Људи су већином вита раста и грудни кош им је више округао и пупчаст него широк. Али да су то снажне груди, види се по јаким, гломазним костима,

које из њих избијају. А о силини плућа и гласа у ових горштака могао се сваки уверити, ко их је слушао, кад се на огромним даљинама довикују.

По *кожној боји* нам се већина Куча на први поглед чини отворено-црномањаста. У ствари тај утисак долази само од тога, што су видљиви делови телесни — лице, врат, руке и понекад предњи део груди — заиста мрки или црвенкасто-мрки. Али кад неко од тих људи скине доколенице с ногу или заврне рукаве, видимо на своје изненађење беличасту или сасвим отворено-мрку кожу. Јако јужно сунце, дуго бављење на пољу, по ваздуху, кућевни дим, а код многих пастира и приличне нечистоће — то су узроци, што кожа на својим изложеним површинама добија много загаситију боју, него што је заиста има. Шварц има потпуно право, што криви малу капицу Црногорчеву за црномањасту боју његова лица. „Чим Црногорац, вели, скине капицу, спазимо му чело, које има скоро средње-европску отворену кожну боју, а окружава га тамно-мрк оквир, који се од њега сасвим оштро издваја. Из тога смемо у најмању руку закључивати, да Црногорац нема жућкасти кожни тон својих суседа Талијана“ (Montenegro, 442). То је заиста тако и вреди у свему и за Куче. А из оних истих разлога које смо мало час набројали, изгледају тамо плави људи увек као затворено-плави.

Длакавост је у Куча уопште доста добра, али се ипак у људи ретко виђају бујне косе и велики, дуги бркови. За ћелаве се тамо готово и не зна. Људи брију браду сви осим свештеника. Женама чини прави украс њихова дуга, густа коса, која се оплете у витице и омота око главе преко темена.

Мршаво, али жилаво тело карсних становника пало је у очи већ многим путницима. Али ваља напоменути прво, да су крај свега витког раста и крај превлађивања дугуљастих телесних облика удови ипак дост

меснати и с јаким мишићима, а друго, да се у готово свих млађих личности запажа прилична пуноћа и облина у телу. Тек од прилике од тридесетих година живота почињу многи мршавити — дакле сасвим обрнуто варошанима, који баш у тим годинама почињу дебљати. А за чудо је, да нарочито *лице* изгуби своју пуноћу и облину. Кожа је на лицу већ код врло многих средовечних људи и жена јако набрана. Велике и дубоке бразде на челу, две оштре линије више усница ка носу, многобројне мање боре око спољашњег очног угла дају лицу оштар израз, који оставља у посматрача неизгладљив утисак. — *Кости* су на лицу код многих људи необично развијене, особито јагодичне и чеоне а доста често и виличне кости. Висока, широка и пра̂ва *чела* најчешће се виђају, а бар трећина кучког становништва има још *врло испупчено чело*, па сам много пута виђао на тим испупчењима и приличне вршчиће, као неке поширљасте израсли, са сваке стране по један. Ових пупчастих чела̂ виђао сам доста и међу другим Србима, а имао сам прилике да их видим и међу Словенцима и међу Чесима у доста великом броју. Али су они чворасти завршеци у Куча куд и камо чешћи. На слици 14 познају се ове израсли на челу оба мала мушкарца врло лепо, а мало се виде и код човека, који је с лева трећи по реду.

Јасни *поглед* ових планинаца је необично оштар, испитивачки и проницав. Непознатог посматрају они сасвим слободно, с очима упртим право у лице, с погледом који сече и продире, посматрају готово нетремице, не скидајући задуго очију с предмета свога посматрања и враћајући се по неколико пута поново к посматрању. Особито се црне и сиве очи одликују овом јачином и дубином погледа. Морам признати, да ми је ово дуго и нетремично посматрање бивало понекад и мало непријатним. Али кад год бих покушао,

да таког посматрача моје личности мало оштријим погледом опоменем на умереност, увек би ме срела два сјајна, жива ока, чији поглед нисам могао издржати. А кад бих онда покушао, да речима одвратим ове тешке погледе од себе, па бих запитао у шали: „Што ме тако гледаш?“, добио бих увек уз осмех кратак одговор: „Ништа, само тако“ — и посматрање би се и даље наставило. — Откуда овај чудни поглед? На првом месту ваља га приписивати необично великој радозналости, која је веома карактеристична особина свију српских планинаца. Све што је ново, а особито каква нова личност, необично их живо занима, и ту је онда поглед позван, да накнади оно што се речима не сазнаје. Даље ваља подсетити на то, да у карсту, на његовим пространим, отвореним висоравнима и у његовом чистом, прозрачном ваздуху човеков вид достиже велико савршенство, а последица је тога и јасан, бистар поглед. Али и блиска прошлост наших горштака може нам дати доста објашњења о том њиховом погледу. Тек је неколико десетина година, од кад је у њих престало стање, које је вековима трајало, стање вечитог ратовања и крвних освета како ван племена тако и у самом племену. Куд год би неко пошао од куће, могао се надати сусрету с непријатељем. Ако би спазио неког човека у даљини, није га смео никако изгубити из очију. Ако би се још уверио, да је то неки непознати, удвајао би своју пажњу и приближујући му се посматрао би што пажљивије и његову личност и његово држање. А кад би му се примакао, настало би после обичног поздрава опширно испитивање непознатог о његову роду и станишту, о смеру његова путовања итд., а све то уз оштро разгледање његова лица и пажљиво праћење сваког његова покрета. Тако је вековним вежбањем постао онај оштри, тешки поглед. Ровински, који је тај поглед такође запазио, вели, да

од њега Црногорчева физиономија добија пре характер неке суровости него ли простоте и добродушности (Черногор. II, 1, 14). Није ни чудо код људи, који су из дана у дан морали гледати и самој смрти у очи!

Зуби су код Куча већином усађени сасвим право у вилице. Прогнатија је веома ретка, па и што се виђа, сасвим је незнатна. Лепе, беле зубе наших планинаца многи су до сад с правом хвалили, а ја сам се у више прилика уверио и о необичној јачини тих зуба и виличних мишића. Човек се мора чудити, откуда тако здрави зуби код ових људи, који своја уста и зубе никад не перу и само ће их понеки овда онда плакнути два-три пут водом. Једино се ово може објашњавати простим начином живота, здравим ваздухом, па зацело и тиме, што се они већином хране тврдим кукурузним хлебом од крупна брашна, које прочишћава зубе. Сад се уопште жале, да млађи људи већ немају тако добре зубе као њихови стари. То је донекле истина, и ја налазим, да је кривица до тога, што се веома распрострла рђава навика пити врелу кафу. — Не могу још прећутати, да сам у много прилика запазио, како људи *са широким лицем* и вилицама имају много боље зубе него они с узаним лицем.

2. **Прегледна таблица најглавнијих проматрања.** — Које ради објашњења приложених слика а које и ради боље представе кучких типова износим овде преглед најглавнијих телесних особина од 54 одрасла Куча (мушка и женска). У прегледу су описи од личности, које сам имао прилике дуже посматрати и тачније описати. Али сам ја осим тога посматрао и укратко описивао главније телесне особине и од свих одраслих личности, са којима сам долазио у додир, а тих је, као што сам поменуо, близу 400 на броју. Ти су ми описи олакшали да добијем што јаснију представу о типовима,

који су међу Кучима заступљени. — Ради бољег разумевања ове таблице имам напоменути, да сам телесне висине одређивао према својој висини, 1,64 м., и личности, које су биле моје висине или мало више, рачунао у *средњи* раст, које су биле прилично више од мене у *повисоки* а много више од мене у *високи* раст. Као *плава коса* означена је она коса отворене боје, која је већ помало светло-жућкаста, као *плаве очи* оне, у којих се са мање даљине види само чисто плаветнило без икаква тамнијег тона или тамних пегица, док у *тамноплавих очију* има баш тих примеса. *Смеђа* боја је сасвим отворена мрка боја.

3. **Главни типови у кучких Срба.** На основу посматрања и сабрате грађе могао сам у великој множини измешаног кучког становништва разазнати *пет основних типова.* Не мислим тиме рећи, да сваки од тих типова уједно представља и засебну расу, али су они заиста сви заступљени већим или мањим бројем личности, те се по свој прилици могу сматрати као основна грађа, од које се вековним мешањем створило данашње шаренило од ликова и стасова. — Почећемо са црномањастим типовима.

а) **Црномањасти тип округле главе** (слике: 16, 17, 18, 19, 20 и слика 23 лево). Ма да средњи и повисоки раст превлађује, има ипак и доста личности овог типа, које су високе. Кожна је боја отворено-мрка. Њен пигменат ретко допушта, да на образима избије руменило од крви. Лице је широко, у многих готово четвртасто, копчато, са јако истакнутим јагодицама и широким, јаким вилицама. Нос уопште није висок и нарочито је снижен у корену. Носно слеме је право или мало угнуто и при врху је затупасто и већином поврнуто у назад. Почевши од средине нос се поступно шири и завршава се по-и [illegible] дрвама. Чело је високо и широко,

право или се поступно повлачи у назад. На челу има врло често с обе стране по једна чворужица или вршчић. Лубања је, као и цела глава, уопште велика и одликује се округлином. Овај је тип навек брахицефалан. Коса је тамно-мрка, мека, полегла. Очи су велике, мрке или „црне“. Телесни делови су обли. Нарочито код људи средњег раста превлађују округласти облици и запажа се тежња ка дебљању. Цело је тело уопште доста здепасто и снажно. — Овај је тип од свих црномањастих типова најчешћи.

б). **Црномањасти тип кратке главе и висока раста** (слике 20, 21 и 22). Одликује се витким, протегљастим стасом и дугуљастим телесним облицима. Редовно премаша средњи раст и достиже уопште највећу висину међу свима типовима. Удови су му дугачки и више сухи и жилави. Врат је дугачак. Глава је средње величине, кратка и висока, али често и средње дужине (мезоцефална). Лице је дуго и уско, чело већином умерено високо и широко. Нос је висок и узан, прав или мало преседласт. И кукастих, орловских носова има у овог типа. Очи су мрке или тамно-мрке. Кожа је отворено-мрка, отворенија него у првог црномањастог типа. Коса је мрка и може бити доста крута. — Овај је тип већ ређи од првог црномањастог типа.

в) **Црномањасти тип дуге главе** (слике: 23 десно, 24 и 25). Раста је највише средњег, па често и ниског, тела доста мршава и ситна. По боји коже не разликује се готово од другог црномањастог типа али ми се у неколико прилика учинило, да може имати и много загаситије типове мрке боје. У својој физиономији имају људи овог типа нешто, што нас опомиње на Семите и на понеке Талијане. Лице је сасвим узано и дугуљасто. Нос је висок и узан, већином мало повијен, ређе прав или грбаст. Чело је право и пуно. Очи су крупне. Лубања је узана и дугуљаста. — Овај је тип врло редак.

г) **Плави тип кратке главе** (слике: 26, 27, 28, 29, 30 и 31 десно). Ово је најчешћи од плавих типова а чини ми се, да је заступљен више него и један други тип. Обично је средњег раста а ређе повисока. Кожа је у њега бела, понекад бледо или жућкасто-бела. Очи су велике и плаве, већином тамно-плаве. Лице је округласто а често и широко са крупним, истакнутим јагодичним костима. Нос је умерено висок, у корену прилично широк, па се и даље поступно шири. Према ступњу те проширености може или изгледати као мало задебљан прав нос или бити прћаст са ноздрвама окренутим мало у страну. Чело је високо, широко и врло често пупчасто. Лубања је кратка или скоро сасвим округла. И код овог типа, као и код првог црномањастог, превлађује облина и меснатост телесних делова. Оно мало пуних личности, што сам их по Кучима виђао, управо су овога плавог типа или су мелези, који стоје овом типу најближе.

д) **Плави тип дугуљасте главе** (слике: 32, 33 и 34) разликује се у свему од претходног. Раста је средњег или повисоког и витког али не онако сувог и жилавог као у другог црномањастог типа. Кожа му је бела и руменкаста, очи плаве. Коса је плава, најчешће тамно-плава. Лице је уско и дуго. Нос је висок и узан, прав или мало повијен, ређе орловски. Чело је већином умерено високо и пуно, право. Глава је уска и дугуљаста. — Овај је тип много ређи од првога плавог типа.

4. **Мелези у кучких Срба.** Као свуда, где се разни типови вековима један са другим мешају, тако је и у Кучима главна маса становништва врло мешовитог типа. У томе тако рећи хаосу сваковрсних комбинација од разних одлика свих описаних типова врло је тешко пронаћи ма какву правилност. Једно ми је само пало у очи, наиме да су врло честе комбинације, које се

одликују: средњим растом; узаним али не много дугачким него више овалним лицем руменкасто-беле коже; тамно-плавим или сивим очима; тамно-плавом или смеђом косом; карактеристичним високим и мало грбастим носом; високим и широким челом; кратком, округластом главом (слике: 35 десно, 36, 37 и 38). — Да сам могао проучити већи број лица него што сам проучио, можда бих био на чисто с тим, да ли не треба и комбинацију од ових знакова сматрати као засебан, тамно-плави тип.

Могу још нагласити, да код мешовитих типова редовно превлађује *отворенија боја коже* и најчешће је беличасто-мрка или руменкасто-мрка. *Коса* је међутим већином затвореније боје, понајвише смеђа. *Очи* су обично сиве, грахорасте и смеђе, али ретко да те боје нису још помућене или упрљане примесом жуте или тамно-плаве боје, а врло се често — особито у старијих људи — виђа и поширок *колут око дужице* обојен такође жућкасто или црнкасто-плаво. У два мешовита типа с отворено-сивом дужицом видео сам и *косо нагнуте* очи. Високи, орловски и грбасти носови су код мелеза веома чести (сл. 40). Многи се мелези одликују особитим кројем лица: горњи је део врло добро развијен, са широким и високим челом и врло јаким, истакнутим јагодицама, док се у доњој половини лице знатно сужава. Услед тога јагодичне кости јако искачу, те цело лице изгледа врло кошчато. — Слика 41 показује нам тип, постао мешавином од првога плавог (отац) и првога црномањастог типа (мати).

5. **Арбанаси.** Међу кучким Арбанасима виђају се сви они и чисти и мешани типови, које смо описали у Срба (слика 42, 43, 44 и 45), тако да би се већином тешко могло о једном Кучу рећи, да ли је Србин или Арбанас, кад не би било разлике у ношњи. Ово се дâ

лако разумети, кад се сетимо онога што је речено о пореклу кучких Арбанаса. Томе треба додати, да су се они много чешће женили Српкињама него Срби Арбанашкама, а то су морали чинити због својих честих завада с Арбанасима преко Цијевне.

За време свога кратког бављења међу кучким Арбанасима могао сам само уочити: прво, да је у њих црномањаста комплексија много чешћа него у Срба; друго, да има у Арбанаса исто тако често као и у Срба људи са вршчићима на челу; треће, да је у њих више оних долихоцефалних црномањастих типова средњег раста (слике 46 и 47), које смо описали као трећи и редак црномањасти тип код Срба; и најзад, да има један тип високих људи, који ће бити чисто арбанашки.

Црномањасти Арбнаси имају већином бледо-мрку кожу и „црне“ очи, и у њих су узана и скоро троугласта, шиљаста лица врло честа. То су особине, којима се они највише разликују од црномањастих Срба, у којих је мрка боја и коже и очију више отворена а лице је већином шире и округластије. Ту разлику између свога и арбанашког типа запажају и Срби, те ће често рећи: „блиједи Латини“, „танке и глатке Латинке“ („глатке“, т. ј. глатког, уског лица), док ће за неког бељег и руменијег човека рећи: „као да је од наше крви“, „баш као наши људи“ и сл.

Високи, чисто арбанашки тип одликује се уопште дугуљастим и протегљастим облицима. Лице му је дуго, овално, у доњем делу врло сужено. Кожа је бледо-мрка или тамно-бела, коса отворено-мрка или смеђа. Неколико пута сам код овог типа видео жућкасто или црвенкасто-мрке бркове. Очи су обично отворено-мрке. Чело је умерене висине и ширине, право или косо. Лубања као да је већином кратка или средње дужине. Нос је врло висок и при врху зашиљен, има поширoку основу, па се од ње постепено сужава ка своме слемену,

тако да цео средњи део лица изгледа као извучен напред. На овај се тип односи у ствари оно, што Ровински истиче као особитост арбанашког лица. Он вели, да би хоризонталне линије, које би се повукле испод очних дупљи и ниже носа, делиле лице *у Срба* на три *једнака* дела, док би у *Арбанаса средњи део лица* био издуженији и то на рачун осталих делова лица, нарочито доњег. Отуд, вели Ровински, подсећају ова лица на ликове мисирских пирамида и са својим узаним, шиљастим носом имају изглед птичје физиономије (Черногор. II, 1, 293). Да су ова карактеристична лица међу Арбанасима заиста врло честа, могао сам се уверити у Подгорици. У дане, кад је тамо трг, долазе са својим производима многобројни Арбанаси из великог дела северне Арбаније и човек их може посматрати, куд год се окрене. Ту сам виђао мноштво њихових лица с описатим особинама. Ровински још напомиње, да је у Арбанаса доња половина тела често боље развијена него горња (Черногор. II, 1, 290). И то се може само за овај тип донекле признати, јер његове дуге ноге чине заиста такав утисак. Али се у већини случајева може човек и варати због самог одела у Арбанаса: у њих су чакшире врло дугачке, до пета, а све горње хаљине су врло кратке.

Чудноватије противности не може човек себи замислити него што је она између високог раста у људи и ниског, кржљавог стаса у жена овог типа (слике: 48 и 49). Ова огромна разлика, која куд и камо надмаша ону између човека и жене код Срба, може се објаснити једино претешким положајем арбанашке жене. Она је и сад непрестано ропски потчињено, жалосно створење са безброј дужности и терета.

Од соматолошких мерења објављени су, колико знам, до сад само подаци од проучавања, које су извршили A Sergi и U. Vram на лубањама од 23 арбанашка костура. Те су костуре

ископале талијанске научне експедиције у пределу Затријепча, Хотских Корита и Коћа, а податке је објавио A. Baldacci (Die Arbeiten der beiden italien. Studienmissionen 1902 u. 1903 in Montenegro. Petermanns Mittheilungen 51. Band 1905, VIII и IX). Кад сам био у Хотским Коритима, сазнао сам, да је Балдачи највећи број костура ископао из оног великог гроба, у коме су сахрањени Хоти, што су изгинули од Куча у време кучког освојења Хотских Корита (в. напред у III одсеку под „Кил.ани"). — Врам и Серџи нашли су мерењем, да је од 23 ископане лубање 21 брахикефална (кратка) а само су 2 мезокефалне (средње дужине), а од 11 добро одржаних лица 10 су широка (хамепрозопна) а само 1 узано (лептопрозопно). Држећи се своје поделе европског становништва они убрајају брахикефалне лубање у евроазиску специју а долихоцефалне у евроафричку и на основу наведених података закључују, да Арбанаси уопште чине грану евроазиске врсте, дакле оне исте, у коју, веле, спадају и Словени, Келти и Германи.

Очевидно је, да оба научника иду са својим закључивањем и сувише далеко. На основу података од 23 лубање не може се још ништа поуздано говорити. А к томе још ваља напоменути, да ми ни у Кучима ни у њихову суседству немамо нигде ни приближно чистих Арбанаса. Да су они врло јако измешани и са Србима, то смо бар за кучке Арбанасе поуздано доказали (в. IV одсек). Осим тога врло је вероватно, да је у некоме од ископаних старих гробова (особито у Коћима и у Затријепчу) био сахрањен Србин а не Арбанас (а то је према ономе, што смо казали у III и IV одсеку овог рада, лако разумети).

6. Плодност. У десет српских и у пет арбанашких села (српска: Златица, Врх Цвилина, Сјенице, Криви До, Раћеси, Загреда, Г. и Д. Кржања, Птикаљ, Дучићи; арбанашка: Коћи, Мужечка, Никмараши, Дељани и Бањкани) прикупио сам податке о плодности у Куча. Распитао сам наиме, по колико се деце родило у свакој сеоској породици, у којој је рађање већ завршено (због старости или слабости родитеља или услед тога, што је једно од родитеља умрло). Пошто нисам између Срба и Арбанаса у овом погледу нашао никакве разлике, срачунао сам све добивене податке заједно. Изишло је,

да се у сваком браку од једног човека и једне жене роди у средњу руку *6,4 деце*, и да се одатле *одржи у животу* 5, другим речима: од 100 рођене деце умире 21 а одрасте 79. — У Кучима су необична реткост људи, који се нису никад женили, а тако исто и породице без деце (међу Арбанасима као да их је више него међу Србима). Зато могу добивени бројеви с малим одбитком вредети и за цело племе уопште, у толико пре што нисам никако урачунавао породице, у којима се човек двапут женио (а у тим је кучким породицама увек много деце).

Пошто дакле од сваке породице у Кучима остаје око пет потомака, несумњиво је, да би се у данашњим приликама кучко становништво већ после једног нараштаја удвојило. Ну то не бива, јер се велики део од сувишка рођених мора због оскудице да исељава. — Да се је овај народ и раније тако јако множио, не само што нам то показују очуване успомене о пасовима појединих породица и велика разгранатост многих братстава, него и овај прости рачун. Треба нам само помислити, колико су многобројних жртава гутали свакодневни кучки бојеви и ратови са свима суседима па и међу собом и колико се народа непрекидно из Куча исељавало, па све то ипак није сметало, да се број кучких ратника непрекидно обнавља и буде увек велики. Што се дакле тај народ није истребио нити у борби сустао, има врло много да захвали својој плодности.

Ова велика плодност да̑ се објаснити здрављем и младом, неисцрпеном расом самога народа, даље необично чврстим породичним моралом, простотом живота и великом уздржљивошћу од алкохолних пића, којих је тамо срећом и онако мало.

7. Одгајивање младежи. Куд год се човек окрене по кучким селима, сусреће се са прљавом, неумивеном

вала, појачавала се плодност и одржавао се добар соj. Ја мислим, да се баш овим узроцима може објаснити очигледни појав, да како српски тако и арбанашки планинци сточари својом телесном развијеношћу и високим растом знатно надмашају своје земљорадничке суседе на истоку.

VI Друштво

О друштвеним приликама црногорских племена већ је опширно писао Ровински у другој свесци свога дела (Черногорія II, 1, стр. 158—288). Али је он ипак понешто пропустио или описао само у општим цртама а понегде изнео схватања, која не сматрам за тачна. Зато налазим за потребно, да бар у колико се тиче Куча попуним недостатке његова излагања.

А. Сродничке групе

(породица, задружна кућа, братство и племе)

1. Породица и задружна кућа. Човек и жена са својом децом — то је сад најобичнија самостална јединица друштвеног живота у Куча. Немамо на жалост статистичких података, по којима бисмо могли израчунати средњи број чланова за једну породицу. Само нам један црквени попис даје донекле обавештења. По томе попису долазило је 1883 године на једну кучку породицу као средњи број *5,56 душа* (Ров., Черногор. II, 1, 195). Али је то било пре 21 године, после дугог српско-турског рата, у коме су врло многе породице изгубиле по једног или више својих мушких чланова и за време кога није било готово никако женидби и удадби. Од тада су пак прилике постале сасвим друкчије: врло су се многи људи иженили и основали нове породице, и док се само мало старих великих породица

изделило, основале су се услед јаког прираштаја врло многе нове. Говорећи о плодности у Куча већ смо видели, да се из сваког брака добије прираштај од пет душа и да породица без деце готово и нема. Стога смемо слободно узети, да у једној кучкој породици има у средњу руку *најмање 6 душа*.

Задружна кућа означава у Куча велику групу од блиских сродника или велику породицу, у којој је отац са својим жењеним синовима или чак и унуцима или су жењена браћа, кад ови сродници живе заједнички, те имају и готово све имање заједничко. Задружна је кућа дакле оно исто што *задруга* код других Срба. Ређе се чује и назив *веља кућа*. Број душа у задружној кући износи сад у Кучима између 10 и 23. „Најзадружнија кућа“ у кучких Срба су сад *Милачићи* у селу Крушеву Долу предела Милачића. Она има 23 члана, и то су: отац са шест синова, од којих су четворица жењена и имају децу. Милачићи живе у пет кућа: у једној кући отац са нежењеним синовима а у четири остале жењени синови са својим женама и децом. Друга је по величини задружна кућа *Гошовића* у Доњој Кржањи, која има 20 душа. То су отац и мати са шест синова, од којих су два жењена и сваки од њих има по петоро деце. Они су дозидали старој кући нова крила, у којима живе жењени синови. Друге задружне куће у кучких Срба имају већином по 15 душа и мање.

У кучких Арбанаса има такође неколико повеликих задруга. Тако *Дед-Хусовићи* од рода Ник-Праљ у селу Бањканима, који имају 22 душе у кући; *Ђурашевићи* у Никмарашима, у којих су два жењена брата заједно и имају 16 задругара; задружна кућа *Уца Дедина* и брата му, оба жењена, у Мужечкој са 14 чељади и др.

Овде желим додирнути и питање, које истина не иде баш у опис Куча, али је ипак са њим донекле у

вези, а многе је до сад занимало. То је питање, да ли у Црној Гори има или је имало опште српске установе: *задруге.* — Н. Дучић је још 1874 год. казао, да у Црној Гори нема задруге. „Ријетке су куће, вели, у којима живе у задрузи и рођена браћа послије очине смрти, а камо ли стричеви и рођаци.“ (Црна Гора, Биоград, 1874, с. 63). Богишић напротив тврди, да их је било и ма да се број великих задруга у старој Црној Гори већ прилично смањио, да их ипак још има (по наводу Пајскерову у Serbische Zadruga 276 а из Богишићева D'une forme particuliere de la famille rurale chez le Serbes et le Croates). Богишићеви дописници писали су, да у старој, правој Црној Гори израз *задруга* није познат и да се тамо велика породица зове *задружна кућа* или задружни људи (Zbornik za pravne običaje Južnih Slovena, 8—10). Ровински истиче нарочито ове извештаје о непознатом имену „задруга“, позива се још на неке старије забелешке у списку дарова цетињском манастиру (доноси их у свом делу на стр. 270—277) и каже, да у старој Црној Гори није већ одавно било правих задруга, а оно што је у поменутом списку означено као задружна кућа да је само велика породица, која се од обичне инокосне породице ничим не разликује (Черногор. II, 1, 194). Иначе и он сам пише о задругама у североисточном (херцеговачком), новозадобивеном делу данашње Црне Горе. О Кучима не говори у овом погледу ништа. Ослањајући се на Дучића и на Ровинског и ударајући против Богишићева мишљења Пајскер узима, да у правој Црној Гори нема задруга и употребљава то као један од доказа, по којима, како вели, није у Срба уопште ни било задруге него је тек постала под утицајем византиског пореског система и после још појачана турским пореским системом. Он назива Богишићево мишљење о негдашњим великим задругама у старој Црној Гори про-

стом претпоставком, а за Богишићево тврђење, да тамо има још и сад задруга, каже да је „веома сумњиво“ (Die serbische Zadruga, Zeitschrift für Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte VII Bd., 277).

Прво морам рећи, да ако је ико „сумњив,“ то је баш Дучић, на кога се Пајскер позива. Дучић је писао своју „Црну Гору“ врло површно и без сопственог проучавања у самом народу. Ја сам већ на једном месту показао, колико је он у својим саопштењима непоуздан (в. стр. 54), а већ кад је говор о проучавању друштвених прилика у народу, ту га не можемо нипошто стављати напоредо са Богишићем, одлично образованим стручњаком, који је знао тачно, шта тражи, и који је распитивао и о *старијим стањима* и видео лично много више него Дучић. И Ровински није на жалост нигде распитивао о старијим друштвеним приликама у правој Црној Гори, а како се из његова дела види, није темељније проучавао задружне прилике не само у Кучима него ни у Васојевићима ни у другим новијим крајевима садашње Црне Горе осим поменутих северозападних. Даље је зачудо, што он сувише вредности даје самом изразу *задруга*, и ако је сасвим јасно, да изрази *задружна кућа* и *веља кућа* обележавају у Црној Гори потпуно исти појам, који и реч задруга. И сад још да видимо, колико вреде оне забелешке у књизи дарова цетињском манастиру, на које се он позива. Већ и сам Ровински каже (Черногор. II, 1, 276), да се на основу 25 случајева, који су тамо записани, не може „структура староцрногорске породице“ довољно разјаснити, пошто је то сасвим мало података и пошто су сви врло једнолики, а што је најглавније: поклоне у имањима давали су највише само *појединци, мушки и женски, који су погубили све своје породичне чланове*. Самохрани, ослабели и остарели, поклањају они све своје имање манастиру с тим, да се одатле хране, док су у животу.

Кад разгледамо забелешке из речене манастирске књиге, видимо да је заиста тако као што Ровински каже. Па ипак му то није сметало, да одмах на другој страни и баш на основу тих података тврди, да према томе о задрузи не може бити ни говора“, а у томе се и Пајскер слаже са њим. Може ли се заиста *оваким путем* доказати, да у старој Црној Гори није било задруга? Самохране, болесне и старе личности поклањају манастиру све своје имање и то је онда доказ, да није било задружног права! Сасвим се заборавило, да ту није ни било *задругара*, који би тражили примену тог права. Да се пак на основу тих манастирских забележака може изводити, да је и раније било малих породица, то неће зацело нико спорити, али оне не морају значити, да осим обичних породица није било и великих задруга.

Сад да наведемо доказе, да је и у старој Црној Гори заиста било великих задруга. Прво их налазимо у Вијале де Сомјера (Vialla de Sommières, поменуто дело Voyage etc. I и II). Он описује најпре велику задругу тадашњег (1813 год.) црногорског губернатора Богдана Радоњића и вели поред осталога: „son épouse est à la tête de sa maison, comme une boune fermière, les frères, soeurs et belle-soeurs vivent en communauté dans la maison du gouverneur“ (I, 56). На другом месту говори Вијала о задрузи једнога старога Ћеклића (од 117 година), у којој *шест колена* живи заједно и завршује овим речима: „Toute cette nombreuse société était donc une seule et même famille; tous ses rameaux appartenaient à la même souche“ (I, 123). А двадесет и пет година после Вијале пише безимени писац (Вук Ст. Караџић?) помињатог делца Montenegro und Montenegriner овако: „Die Montenegriner leben in patriarchalischer W[illegible]e beisamen, wie die Serben überhaupt. Es gibt Häu-[illegible] 30 Seelen zusammen wohnen. Diese

Häuser haben ein Oberhaupt, dem die Übrigen in allen Angelegenheiten Folge leisten“ (73).

Толико сам могао наћи у писаца. У прилог овим тврђењима могу навести податке из Куча, јер су Кучи живели готово у онаким истим политичким приликама, као и Срби старе Црне Горе, те и друштвене прилике нису могле бити у њих много друкчије. У Кучима сам готово више узгред сазнао за неколико старих, великих задруга, а да сам нарочито и свуда за њих распитивао, зацело бих сазнао за много више. Тако се зна, да је Нешко Јовов *Ивановић* у Цварину имао пре 50 година у својој кући 18 душа, од којих је у својој деведесетој години дочекао 75 потомака, истина већ подељених у више породица. — На Косору у очинској кући данашњег проте Павића *Петровића* живело је пре 70 година 33 душе у задрузи. — На Убаоцу су пре 30 година *Чарапићи* били задруга од 30 чељади. — У Доњој Кржањи се до пре 70 година држала задруга поп-Леке *Манојловића* од 36 душа. — У Милачићима се држала до пре 80 година задруга *Муратовића са 52 душе* и сматрала се за „највећу кућу“ у Кучима, јер је била и најбогатија (имала је преко 1000 грла стоке). — А код Арбанаса је била све до пре 15 година у Бањканима велика задруга Мираша Ујкића *Љекочевића* од 45 душа. Она се изделила једино због велике намножености својих чланова.

Код Арбанаса иначе нису задруге тако честе као у Срба. Чуо сам само од Затрепчана, који често одлазе у суседне *Хоте*, да тамо има сад више великих задруга од по 80 душа, у којима живе 7—8 пасова (степена сродства) заједно. Слично казује и Хан о Мирдитима (Alban. Studien, 208). — Значајно је, што међу Арбанасима наилазимо велике задруге баш код Љекочевића у Бањканима и код Хота. За Бањкане већ знамо, да су српског порекла. А за Хоте се не само у Кучима него и у Подгорици и другде по Црној Гори тврди, да су такође великим делом српског порекла, па се чак зна и за једног српског православ-

ног свештеника, чији су се потомци тамо покатоличили и поарбанасили. Може бити дакле, да велике задруге налазимо у Арбанаса само онде, где су били јако помешани са Србима?

Наведени подаци о старој Црној Гори и о Кучима показују бар толико, да није оправдано сумњати у негдашњи много већи број задруга код Срба Црне Горе и Брда. Но и ја не бих тврдио, да је у тим пределима задруга икад била јединим или главним обликом друштвеног живота. Да је морало увек бити и доста мањих, инокосних породица, за то је бивало и сувише разлога: 1) Сиротно земљиште и велика удаљеност једног плодног парчета земље од другог приморавали су становнике, да тако рећи иду за земљом, т.ј. да заузимају и „зарађују“ нове комаде земљишта, а то је у много прилика спречавало, да се становништво нагомилава у мањем броју кућа. Па и сам сточарско-номадски, покретљиви начин живота, којим од вајкада живи становништво ових предела, утицао је без сумње врло много у овом погледу. — 2) Чим би се у некој задрузи намножио број укућана, већ је било тешко или немогућно живети од дотадашњег имања. Покушало би се наћи излаза у заузимању или докупљивању новог земљишта, али је то већ водило одељивању и одсељавању једног дела задруге, јер су та нова имања морала већином бити врло удаљена. — 3) Карсна област са својим оазама мршаве орнице и поред екстензивне привреде, која се тамо води, може исхрањивати само одређени, мали број становника. Сви остали морају да се исељавају из свога завичаја. То је тако бивало од вајкада, а бива тако и данас, а то је чинило, да у готово свима породицама остане приближно једнак број чланова. — 4) Како у Кучима тако и у другим црногорским племенима била је унутра у самом племену навек сразмерно велика слобода, самосталност, па и безбедност, бар много већа него по другим српским земљама,

у којима су Турци господовали. Услед тога није у самом племену било готово никаквих препрека развитку и онако јаког индивидуализма у ових ратника, и они су се могли одељивати од својих родитеља и рођака, кад год им је била воља.

Што је крај свих овако неповољних прилика за одржање задруга у карсним пределима, њих ипак било и што су се непрекидно стварале нове, то је доказ, да је и у тамошњег народа било још непрестано *склоности* за удруженим живљењем и заједничким газдинством и да је та склоност, где год су иоле прилике допуштале, поново избијала са свом својом јачином. То је стара, управо инстиктивна склоност српског народа, пореклом с оног ступња друштвеног развитка, кад се је у Срба знало можда само за такву јединицу заједничког људског живљења. Ову је особину српског народа био у велико почео рушити средњевековни феудални систем српских држава. Али кад у 14. и 15. столећу Турци завладаше српским земљама, народ би остављен самом себи у тешкој борби с турским варварством. Култура целог Балканског Полуострва паде на веома низак ступањ и његови народи обретоше се у приликама, које су биле јамачно горе од оних из времена аварских и словенских најезда у земље византиске царевине. *Стари, још неугашени инстикти* народни избише с новом снагом на површину (види и Др. Ј. Цвијића Антропогеографске Probleme Балканског Полуострва, с. XLVI. Етнографски Зборник Срп. Краљ. Академ. IV). Тако онда и српски народ, који још не беше изгубио своје старе задруге, прибеже у својој самоодбрани поново к овој спасоносној установи. И она се заиста показа најмоћнијом одбраном противу насиља освајачевих и најбољом заштитом од економског пропадања.

Да ми овде заиста имамо посла са старим инстиктима и са њиховим обнављањем, показују нам још две

друге појаве. Оне обе представљају особите облике, којима је задруга у српских племена донекле замењена прилагођавајући се друкчијим приликама. Једна је: *заједничко живљење више блиско сродних и већ подељених породица у истој кући*, под истим кровом, а друга је: *оснивање села од блиских сродника и браственика*, настањених једни близу других, у групи.

У сваком селу у Кучима има много *дугачких кућа* (тако ћемо их и називати), у којима живе по две до пет издељених породица под једним кровом било у истој просторији било да су једна од друге растављене танким зидом од штица или камена. Тако су у селу Сјеницама од 21 сеоске куће 7 (дакле трећина) дугачке куће са по неколико породица. У Лијештима је од 32 куће скоро половина насељена са више породица а једна чак и са пет породица. На Косору има 46 „кућа“ а 57 „огњева“, т.ј. породица, и т.д. Ово живљење издељених породица једне поред друге развило се на овај начин. У некој породици се ожени један или више синова или се ижене браћа, која живе заједно. Настаје бојазан, да ће бити каких несугласица међу новим породицама, које већином желе да буду саме своји господари, и зато се договоре, да за времена поделе имање. Кад је то извршено, оне ипак не желе да се раздвоје сасвим. Ако је кућа доста велика а породица је свега две, поделе просто кућу на две половине, свака са засебним огњиштем. Врло често виђамо по Кучима нове куће, на којима су начињена двоја врата, једна до других. У таким кућама живе задруге или велике породице, које су већ морале имати на уму то, да ће се једног дана можда поделити и да ће им онда затребати двоја врата. Ако се изделе отац и више жењених синова или више браће, а хоће ипак и даље да живе једни поред других, они дозидају старој кући нова одељења, те тако постане дугачка кућа. Свака породица има у тој кући своје за-

себно одељење с огњиштем или „огњем", због чега народ и каже за таке дугачке куће: „кућа са два, три и т.д. огња". — Поједине породице у дугачким кућама су у сваком погледу потпуно самосталне. Оне су имањем једна од друге сасвим одељене. Али оне потпомажу једна другу у свакој прилици: у пољским радовима, приликом грађења разних зграда и ублова и т. д.; оне држе заједнички стоку на планини и станују тамо у истој глади (колиби) и у свакој невољи прво ће оне притећи једна другој у помоћ. Ако дакле оне не чине облик имовинске заједнице а оно су заиста нека врста *радне заједнице.* То је занимљив облик, *у коме је народ нашао неку средину између старе установе, задруге, и нове установе: посебне породице.* Док је дакле с једне стране свака породица дошла до права самосталног располагања својим делом имаовине, дотле се с друге стране она и даље користи оним лепим врлинама задружног живота: заједницом у раду и блиском материјалном и моралном помоћи у случају невоље. Зато и налазим, да имамо права позвати се и на овај облик народног живота као на сведочанство о томе, да је у Срба свуда било склоности ка заједничком живљењу и газдинству ближих сродника и да се та склоност врло дуго одржавала.

Подизање насеља од груписаних кућа сродничких или бraственичких такође је један од таквих знакова. Већ породице једне дугачке куће, кад су многобројније, чине у ствари омањи род. Ако се пак њихов начин становања једне породице поред друге преобрати у становање блиско сродних породица по засебним кућама, добијамо насеље од самог једног рода или браства. У таком су насељу одељене породице подизале куће што ближе старој очинској кући, да би се једни другима могли увек наћи на помоћи. Породице таког села стоје једна према другој у истим онаким односима као и ста-

новници једне дугачке куће, само што наравно у каквом већем браству ближи сродници и у том погледу стоје једни другима ближе. Братственичка села била су све до пре недавног времена јединим обликом насеља у кучкој земљи, па и данас она још превлађују. О томе смо већ говорили у одељку о „Насељима". Али села од родова и браства нису само у Куча била јединим обликом насељавања. Она су исто тако била, па и сад су многобројна и у свих других западних Срба, а има их и по осталим српским крајевима. Свуда, где се услед каквих било прилика нису могле одржати многе задруге, народ се ипак држао у доста тесним заједницама у својим родовима и браствима. Ове су установе обезбеђивале појединим породицама и моралну и материјалну заштиту у тешким данима, оне су, другим речима, имале да према самим приликама надокнаде народу недостатак у задругама. Тако имамо интересантан појав, да је *у западних српских планинаца задруга већ доста рано почела ишчезавати, али се као у накнаду за то скоро до савршенства развио род и браство, док је у осталих Срба правим средиштем народнога живота била задруга, а род и браство били су им као друштвена установа готово непознати.*

Старешинство у породици и у задружној кући увек је у рукама очиним или ако нема оца у рукама најстаријег у кући. Не знамо ништа о томе, да ли је некад у великим кучким задругама бивало и онаког бирања старешине, за какво се зна у задругама других српских крајева, али не можемо ни тврдити, да га није било. У задругама новијег времена, које су само преостатак или успомена на негдашње друштвено стање, тога бирања нема. У њима је редовно старешина најстарија и најугледнија личност међу задругарима.

Друштвени положај женин био је до скора врло тежак а и данас је тек нешто бољи. Али ваља нагласити, да је ова тежина поглавито у множини послова, којима је жена оптерећена, и затим у неколико и у патриархалном схватању о великој вредности човековој у поређењу са женом, али никако у самом поступању према жени. Ровински сасвим тачно каже, да је привидно сурово држање Црногорчево према властитој жени само последица стидљивости ових ратника: човек се боји, да не буде исмејан, ако се јавно покаже нежан и љубазан према својој жени. То је без сумње био повод и неким обичајима, као што је обичај, да млади муж и жена по једну до три године не смеју пред другима никако једно с другим говорити или да муж и жена целог живота не зову једно друго по имену и др. Ови се обичаји држе још и сад у већини кучких породица и само сам у некима опазио, да су муж и жена једно према другом слободнији. Али нигде нисам ни дознао ни запазио, да је когод врећао или злостављао своју жену. Људи су се увек понашали како према својој тако и према туђим женама озбиљно и човечно. — Кучки Арбанаси се још држе чврсто старог обичаја, те стање женино нема још наде на скору поправку. Узрок је у томе, што се ови Арбанаси морају сад да жене само из арбанашких племена у Турској (од Хота, Груда, Климената и др.), пошто су забрањене женидбе између католика и православних. Ове везе с Арбанасима у Турској, код којих се стари друштвени ред држи још нетакнут, имају јаког утицаја и на кучке Арбанасе, те стварају као неку реакцију према процесу општег распадања старих уређења и обичаја, који је захватио остале Куче.

Врло су карактеристичне за патриархални ступањ у Куча две ствари. — Прва је, што сваки кућни старешина зове своју чељад: *рȍбје* или *рȍбље*, ређе *рȍчад*.

Кад се два човека сретну, навек ће један другог запитати: „Како ти је робје?" и одговор гласи: „Живо је и здраво" или „Живо је све до ђавољег" („до ђавољег" значи: до последњег; ђавољи значи иначе: ниједан, никоји). Израз *рд̏бје* није друго него збирна именица од речи *роб*, а ова се реч и у Кучима употребљава, као и свуд у Срба, такође у свом првобитном значењу, у значењу: заробљеник. Наравно да се сад у називу робје не помишља ни на какве заробљенике. Али што се баш домаћа чељад тако чисте патриархалне породице назива изразом, који има првобитно значење робље, робови, то је заиста врло значајно и није без дубљега смисла. Ја држим, да у томе смемо гледати остатак из ранијих патриархалних времена, кад је човек долазио до жене већином помоћу *отмице*. Отмица је била код свих Јужних Словена, а особито код Срба, све до скора веома распрострањена, а у Старој Србији се још и данас врши. Кад је дакле човек своју жену силом задобивао, он је зацело морао и силом држати у њеном тешком положају — она је дакле заиста била његов *роб*. А деца, коју би му она родила и према којој он раније, на нижем ступњу људске осетљивости, није осећао бог зна какву љубав, била су за њега такође *робови*. И жена и деца били су дакле *робље*, па уз њих и сва остала чељад, која је стојала под неограниченом влашћу домаћег старешине (а међу том другом чељади могло је бити и правих, ратних заробљеника и робиња̂).

Другу занимљиву страну патриархалног схватања показује нам *оштра разлика у означавању мушке и женске деце* код Куча. Док мушко дете увек називају изразом *дијете* или шта више украсним епитетом *ђетић*, дотле ће за женско дете редовно рећи само *ђевојка*. Женски пород не представља дакле за патриархалну породицу праву децу; само мушки потомци могу за њеног

старешину вредети као права деца, јер они остају стално у породици, њена су одбрана и плођењем је продужавају.

2. **Брасшво.** — Група од сродника, који су пореклом од истог познатог претка и који чине већу друштвену а у многом погледу и привредну заједницу, зове се у Куча *брасшвом.* Место имена браство чује се често и назив *иилеме*, израз који има у народу врло широко значење, јер се употребљава за све врсте сродничких група, кад се хоће у некој од њих да назначи порекло од истог претка. Због те колебљиве употребе ми ћемо назив племе задржати само у његову најширем значењу, којим се обухвата целина кучког становништва. И сам назив браство народ употребљава и у ширем смислу — обухватајући њиме све породице, које су произишле од истог најстаријег познатог претка — и у много ужем смислу, означавајући њиме поједине родове од истог браства. Тако се појмови браство и род у народу прилично мешају. Ми ћемо их пак сасвим оштро разликовати један од другог.

Испитивањем сам дошао до тога, да ваља разликовати *чиста* или *ироста* (једноставна) браства од *сложених.*

Чисто браство води сасвим поуздано своје порекло од заједничког претка, по коме се већином и назива. Да су чиста браства заиста постајала од једног претка, т. ј. грањањем од једне породице, видели смо на многим примерима у одељку о пореклу појединих браства. Ради примера да подсетим на Дрекаловиће, о чијем претку Дрекалу сведочи осим јасног народног предања и поуздана белешка у путопису Марјана Грбичића (Болице). — Карактеристичне су одлике чистих браства: 1) Њихове породице знају и одржавају сродничке *везе* и *иредања* о заједничком пореклу. — 2) Све породице једног браства славе исто *крсно име*, заједничког братственог свеца. — 3) Браства су се *насељавала* увек у групи и

готово свакад у засебним селима без мешања са другим браствима, па су се на исти начин настањивали и њихови одељени и даље насељени родови. — 4) Све до пре сједињења са Црном Гором имало је свако веће браство, које је седело груписано у једном селу или пределу (односно у више оближњих предела) свога *главара*, старешину и представника братственог. Главара обично није браство нарочито бирало, него се за главара већином признавао најугледнији човек у браству, који је свој углед задобивао било јунаштвом и памећу било богаством и јачином свога рода а врло често и једним и другим. Само у неким приликама браство је избором утврђивало неког за главара: кад је нпр. требало слати племенске главаре ради важних политичких послова са неким страним државама или племенима. Ну и тада није било нарочитог гласања него је избор вршен простим договарањем и споразумевањем братственика међу собом. Главар је седео у судовима и на скуповима племенских старешина, заступао свуда интересе свога браства и предводио братственике у рату. — 5) Ма колико било браство велико и разгранато, његови се чланови нису смели међу собом *узимати*. Тек у другој половини 19. века прекорачила су нека браства ову забрану више по угледу и утицајем са стране. Од Дрекаловића је био први војвода Марко Миљанов, који се оженио девојком из свога браства и тиме дао пример и осталим својим братственицима (упор. и Пл. Кучи, 59). — 6) Најзад браство чини у велико и *привредну заједницу*. Пре свега су братственици морално обавезни потпомагати једни друге у сваком погледу. Ако нека породица пострада од пожара или је задеси ма каква друга несрећа или треба рецимо да подигне нову кућу, да изврши неки велики посао итд., навек јој братственици први потеку у помоћ. Видео сам повише к[illegible] кућа, које су поједине породице подигле једино

заједничком помоћу својих браственика: једни су доносили греде, други камен, а трећи су зидали. Затим имају браства заједничке пашњаке и шуме у својим сеоским удутима, па онда заједничке горе и пашњаке у планини, које су она од старине заузела и стекла право, да нико осим њих не сме тамо подизати катуне. О свему томе говориће се опширније у одељку о привреди.

Задржао сам се намерно нешто више на чистим браствима, јер су она прави представници браствених заједница. У Кучима су она готово сва од оних силних досељеника, који се после нагло умножише и раширише, те притеснише или сасвим истиснуше многа слабија браства. Они се не устезаху ни од насиља, јер се у доба, у коме су живели, право јачега сматрало као нешто сасвим природно. Њихови слабији противници гледаху у много прилика, да се удруживањем својих снага одупру и одрже. Таким су удруживањем постала *сложена браства*. Запажа се, да су се навек сједињавала по једно старо и једно ново браство. Старо је браство било већином незнатан остатак неког старијег становништва, који је ипак имао великог угледа због своје старине, стечених права и можда имућности, а ново је браство било већином од људи скоро досељених и незнатних. Већ смо на једном месту помињали, да је приликом овог спајања увек млађе браство примало име и славу старијег браства. Зато је данас у много прилика немогућно или врло тешко распознати првобитне делове овако сложених брастава, у толико пре, што су она сама бивала увек врло осетљива, кад им се разабирало порекло, те се у Куча нерадо у те ствари дирало и тако се доста позаборављало. Врло су нам јасан пример за овака спајања данашњи *Бакечевићи* на Косору, који су састављени од старих, правих Бакечевића и нових Бањовића (доцније прозватих Ташаковићи). Ковачи Бањовићи прибили су се уза старе Бакечевиће и чине сад две тре-

ћине од тога удруженог братства. Бањовићи су тиме поред осталих користи добили и ту, што су уз Бакечевиће стекли право имати катуне свуда заједно са њима. А њихово стапање није још сасвим довршено, и зато се могу и сад разликовати потомци од једних и од других. Ипак не сме нико јавно рећи некоме од тих Бањовића, да није Бакечевић. За братство *Криводољане* већ смо напред јасно доказали, да је сложено од старих Криводољана-Мрњавчића и позније досељених Љуљановића. Већ се с мање поузданости може то тврдити за Дучиће, Костровиће, Ћушаре, Љухаре и многе друге. Код Арбанаса је већина њихових данашњих братстава сложена. За братства у *Коћима* смо то показали на странама 148.—150, за *Никмараше* и за *Стјепохе* на стр. 147.

Међу породицама сложеног братства су односи у главном онаки исти као и код чистог братства, само што наравно у њих није могло бити онога јединства и животне снаге, какву су достизала чиста братства. Зато су сложена братства већином остала мала и незнатна. Међу Србима су се једино Криводољани толико намножили и ојачали, да су имали угледа и своје засебне главаре; сва су остала сложена братства морала признавати старешинство главарима најближег чистог братства.

3. **Племе.** — Од кад су се били Срби настанили у кучкој земљи, чини се, да у њој задуго није било једноставног племена него само више братстава, која нису стојала међу собом ни у каквој тешњој вези. Још у средини 15. века Кучи су били или само једно јако братство или група од више, можда пореклом сродних братстава, која су становала на југозападу данашњег кучког седишта, а остала околна братства живела су сасвим засебно и самостално од Куча. Новим досељавањем у 15. и у 16. веку постављена је и основа стварању нових братстава у Кучима, и нека се од њих, као

што знамо, развише и ојачаше врло брзо. Досељени Арбанаси Коћи држали су се у почетку сасвим одвојено од Куча. Арбанаси и поарбанашени Срби у Затријепчу, одељени од Куча самим положајем свога предела, чинили су шта више као неко засебно племе. Међутим сва остала нова браства признаше себе за део старог племена Куча и узеше на се његово име. У почетку је истина и међу овим браствима веза била доста лабава. Она нису још имала заједничког поглавара, него се нпр. по народном предању зна, да је у 16. веку у западној половини Куча био један војвода (зна се за Жија Пералова с Косора) а у источној половини други (Дреца Дедин из Орахова), а тако исто нам и М. Грбичић наводи у почетку 17. века као „кнезове" кучке двојицу: Лала Дрекалова и Ника Рајичева. Али већ у 17. веку успеше кучка браства да се тешње споје у јак савез од браства под једним поглаварем, *војводом*, из браства Дрекаловића. Они проширише кучку област на свима странама и толико ојачаше, да су и Коћи и затребачки Арбанаси примили њихово име и врло често ступали у њихов бraственички савез. Изразе *савез од браства* или бraственички савез употребљавам овде намерно, јер нам цела прошлост и сви међусобни односи кучких браства јасно сведоче о чисто *демократском духу* племенске организације у Куча: никаква сила није их држала у племенској заједници; браства су и даље чинила свако за себе целину, која је имала и свога главара и своје засебне интересе, много пута сасвим супротне интересима неког другог браства у племену, па је бивало међу њима и расприи борби. Браства су се дакле *добровољно* придруживала једно другом, а разлози, који су их држали скупа као једно племе, били су ови: 1) заједничко *име Кучи*, наслеђено од старијег племена. — 2) Браства су становала у заједничкој области, која самом својом природом чини за-

творену *географску целину* и тиме приморава своје становнике, да ступе у тесне узајамне односе. — 3) Последица је оваке обласне одвојености била, да су међу члановима разних брастава у племену *женидбе и удадбе* биле врло честе, пошто је узимање међу члановима истог браства било потпуно забрањено. На тај начин су сродничке везе међу свима браствима у племену бивале све тешње. Пошто су се пак брственици угледних и јаких брастава најрадије орођавали са себи равнима, то су се јака бравства врло рано приближила једно другом, а тиме се у њих и веома појачало осећање, да заједно припадају једном племену. — 4) Врло је много утицала на зближавање кучких брастава и *заједничка опасност од Турака, од потурица и од околних племена.* Ово је био врло моћан покретач, да се често чак и Срби и Арбанаси удруже једни са другима ради заједничке одбране. Ово је баш био главни разлог, који је браства нагонио, да се сједине у политички савез. На челу савеза је стојао врховни главар, војвода, као представник племенског јединства. И баш народни назив тога поглавара, *војвода*, најбоље обележава првобитни војнички и ратнички характер овог савеза. — 5) Заједнички *привредни* интереси целог племена били су такође јака веза међу браствима. Све простране горе и пашњаци на планинама изван племенског седишта сматрале су се и сад се сматрају као заједничка својина целог племена. Кад год је била у питању одбрана, проширење или ма каква промена у неком делу тих планина, то се навек свршавало као општа ствар целог племена.

Код *Арбанаса у Затријепчу* извршило се у главном оно исто што и код кучких Срба, нарочито пошто је завршено поарбанашење тамошњих Срба. И тамо је долазило до савеза међу браствима, али ни тај савез није могао спречити, да се браства у време, кад није било погибли с поља, међу собом не крве. Уз то је била

и једна друга сметња, те није могло доћи до чврсте организације. То је супарништво између два јака браства, Никмараша и Бањкана, око превласти у племену. Како би кад једно или друго браство надјачало, био би и главни племенски војвода биран из једног или из другог од њих.

Покушај за стварањем савеза од племенâ. — У првој половини 18. века достигла је моћ племена Куча врхунац. Они победише 1738 године три турске војске једну за другом и заробише самог скадарског везира. Пошто му поклонише живот, везир даде у награду за то кучком војводи Радоњи Зету (равницу) на управу (Пл. Кучи, 99). Војвода Радоња освоји затим од Турака на северу још и Нахију Шабанагића с оне стране Комова и склопи пријатељски савез с тамошњим брасвима племена Васојевића. Убрзо затим приступе овом савезу и остали Васојевићи, из Лијеве Ријеке, звани Љеворечани, и још племе Братоножићи, које је и онако готово увек било кучким савезником. И кучки Арбанаси беху у том савезу. Сва се ова племена тада називаху општим именом Кучи и њихови главари признаваху првенство војводи Радоњи, који себе називаше: *војвода и губернатор Брда*. Ну овај се савез није могао на жалост развити у неку чвршћу и одређенију организацију, јер ускоро по смрти војводе Радоње и снага самих Куча знатно посрну — они изгубише Зету и Нахију Шабанагића — те се и неутврђени савез распаде, у толико пре што је свако племе имало тада и сувише посла да одбрани своју земљу од Турака. Али је бар веза између кучких Срба и Арбанаса била од тада тешња и они се поглавито од тада сматрају за Куче.

Б. Племенско уређење

1. **Главар.** — Свако је веће и груписаније браство имало свога старешину, који се звао *главар* а ређе *кнез*.

Он је свуд заступао интересе свога браства, као судија је с осталим главарима из племена расправљао све спорове у племену, имао је удела у спремању предлога за народну скупштину и учествовао је као представник свога браства у разним посланствима целог племена. Већ смо казали, да главар већином није постајао избором. Стога је главарство над неким браством могло дуго бити наследно у истом роду или чувеној „кући“ његовој. Кад би поред једног јаког браства у неком пределу седело и једно или више мањих, слабих брастава, онда је главар оног јаког браства био уједно и старешина осталих брастава, дакле је он у том случају био главар над целим једним већим *насељем*. У њему се он старао о реду, и кад би се десио какав преступ, имао је да га извиди, да пронађе кривца и да га позове пред суд племенских главара.

2. **Војвода.** — Видели смо, да је све до почетка 17. века било у Кучима две главне војводе, један у источном а други у западном делу племена. То се може објаснити тиме, што је тада западни део племенске области био више седиште старих Куча, док су у источном делу већ седели новији досељеници. Отуд и видимо, да је један војвода био од старих Куча Пераловића с Косора а други од угледних досељеника Мрњавчића, и то од беровских Дедића. Не стоји дакле, што Љ. Ковачевић мисли, да је у правим Кучима други војвода биран од Арбанаса (Пл. Кучи, LXIV). А што доцније видимо Лала Дрекалова као војводу на Косору, то је просто отуд, што је он наследио војводство од свог оца Дрекала. Како је пак Дрекале постао војводом, казује нам народно предање, које зна испричати сваки Куч и које налазимо и у војводе Марка (Пл. Кучи, 16—19). По том предању је Дрекале због својих личних врлина (а свакако и због свога угледног

порекла) био стекао у народу велики углед, а заволео га је и Жијо升Пералов, војвода с Косора. Многи кажу, да је Дрекале најпре и служио у Жија. Најзад је Жијо дао Дрекалу и своју кћер Мару за жену (у војводе Марка стоји на другом месту — стр. 22 и 23 — погрешно, да је Жијо био брат Дрекаловој жени). А кад је Дрекале учинио свима Кучима велику услугу тиме, што их је својим заузимањем код скадарског везира спасао од тешких намета, онда народ изабере њега место Жија за војводу. У војводе Марка се прича, да је и други војвода кучки, Дрѐца Дедин из Берове, учествовао у избору Дрекалову за војводу и да је Дрекале био први војвода, кога је сам народ *изабрао* на скупштини и да је зато био војвода *над целим племеном*, док су дотадашње војводе „Турци метали, по њиноме обичају, у свако село по једнога“ (с. 19). Колико има у томе истине, тешко је пресудити, нарочито зато, што смо видели, да Болица почетком 17. века помиње два „кнеза“ у Кучима. Ну ипак је могућно, да је Дрекале заиста био изабран за *племенског* војводу, али да је и после понеки угледни главар од осталих Куча имао јаког утицаја на опште племенске послове. Тако је бивало и доцније кроза све време кучке историје. Главно је пак, да су у 17. веку (не знамо, од којих година) Кучи већ били сједињени под једним војводом (помиње се нпр. *кучки војвода* Илико Дрекаловић 1658 год. В. напред с. 61.) и да је војводство од тада па све до после њихова сједињења са Црном Гором, дакле скоро три столећа, било непрекидно *наследно у браству Дрекаловића*. Војводу је народ увек *бирао* на племенској скупштини узимајући за војводу онога између синова или блаственика пређашњег војводе, који му се чинио за то најподеснији. Никад се пак није ни помишљало на то, да се бира војвода из неког другог браства осим Дрекаловића. Чак су и Турци, кад су позније успели

мешати се у чисто унутрашње послове племена Куча, ипак вазда постављали Кучима војводе од братства Дрекаловића. — Овде имамо дакле занимљиву комбинацију од изборног права народног и наследног права династичког.

Вредно је саопштити церемонију, којом се утврђивао избор новог војводе и за коју предање каже, да је први завео војвода Дреца Дедин, кад је потврдио избор Дрекалов за кучког војводу. Да је ова церемонија заиста потекла најпре од Дреце, видимо по томе, што је и доцније увек вршио над новим војводом неко од беровских Дедића, дакле од потомака Дрециних. Пошто је, веле, народ изабрао Дрекала за војводу, пријђе ораховски војвода Дреца једној дрењини, скине капу с главе и окити је свуд около процветалим дреновим гранчицама. Затим дође до изабраног војводе, узе његову капу и метну је себи на главу а њему метну на главу своју цвећем искићену капу, честитајући му избор и желећи и њему и народу сваку срећу и благослов од Бога. Што су баш Дедићи вршили ову церемонију, значило је, да се они и уопште Мрњавчићи одричу своје негдашње војводске власти и преносе је на Дрекаловиће, али зашто су китили капу баш дреновим цветом, није ми нико умео објаснити. Можда је то први пут учињено сасвим случајно, што је у близини био дрен, па је после тако остало као обичај.

Од Дрекала, дакле од прилике од средине 16. века па до прве четвртине 19. века, дакле преко 250 година, *бирали* су Кучи увек сами своје војводе. А потом они услед унутрашњих раздора толико ослабише, да се Турци могоше умешати у њихне унутрашње ствари и *поставише* им за војводу Ђура Илијина Ивановића из дрекаловићског рода Ивановића, који беху у пријатељству са Турцима (са скадарским везиром). На исти начин су Турци и тројицу Ђурових наследника постављали.

Према народном предању и према писаним подацима, које је Љ. Ковачевић саопштио у „Племену Кучима“, кучке су вој-

воде овим редом долазиле један за другим. За *Дрекалем* је дошао у 16. веку његов син *Лале*. У првој четврти 17. века изабрат је за војводу *Вујош*, најстарији од четири Лалева сина (од друге жене). Вујош је имао пет врло храбрих али и непослушних синова. Због тога Вујош на једној народној скупштини пренесе војводство са себе на свога млађег брата *Илика* и на његово потомство. Он шта више прокуне своје синове, да од њихова потомства никад нико не буде ни војвода ни свештеник нити икаква судија, него да буду само јунаци — и тако је и било (Пл. Кучи, 26). — Илика је наследио његов најстарији син *Иван*, за којим је постао војвода његов синовац *Преле Попов* (од Иванова брата Поп-Мирчете. В. Ковачевића LIII и LIV). Преле је био само кратко време војвода и на почетку 18. века наследи га стриц *Петар*, други млађи брат војводе Ивана. У првој четврти 18. века дошао је за Петром млађи од његова два сина, *Радоња*. Зашто је прескочен старији син Јово, не зна се. Радоњу је наследио најстарији син *Илија*. Њега су убили Турци (1770) и за њим није остало потомства. Стога постане војводом његов најмлађи брат *Перута*, јер је средњи брат поп Радован врло млад погинуо од Турака. И Перуту убише Турци (1772). Перутин син *Шуто* био је последњи војвода од рода војводе Петра — од Петровића. Народ пренесе .војводство са Шута на *Чубра Петрова Поповића* од рода Поповића, којих је предак, поп-Мирчета, био брат војводе Петра Иликова. Разлог је овој промени био у томе, што војвода Шуто не хте пристати, да иде са 12 кучких главара скадарском везиру, пошто је поуздано сазнао, да ће везир свих 12 главара погубити. Кучи нису у то веровали, и кад Шуто не хте по њиховој жељи ићи везиру, примише понуду Чубра Петрова, да он изврши ову одлуку племенску, збацише Шута и изабраше њега за војводу. Чубро отиде с главарима везиру, али се врати сам, јер Турци заиста погубе свих 12 кучких главара. Чубра уби један Арбанас из Коћа, те га на почетку 19. века наследи најстарији син, *поп-Мића*. Један од дрекаловићског рода Ивановића уби војводу поп-Мићу, и овај злочин изазва грозне крвне освете између родова Ивановића и Поповића. Ивановићи затражише заштиту скадарског везира, који постави Кучима за војводу *Ђура Илијина Ивановића*. За све време Ђурова војводовања био је прави војсковођа народни његов браственик *Вукић Попов Петровић* с Косора, врло чувен и у народу прослављени јунак. Војводу Ђура уби један од његових рођака рад крвне освете, и везир постави за

војводу *Тома Петрова* од рода Поповића. Томо не хте слушати везира, те га везир збаци и постави за војводу *Брацана*, сина прећашњег војводе Ђура од Ивановића. По смрти Брацановој (1868) буде опет по турској вољи војводом Брацанов син *Васо*, уједно последњи кучки војвода. Још за војводства Брацанова и после, све до ослобођења Куча (1878), био је у ствари прави кучки војвода *Марко Миљанов* од рода Поповића, кога је народ због његова јунаштва, мудрости, речитости и веома угледне спољашности просто обожавао.

На основу овога прегледа можемо о *начелима у наслеђивању војводства* код Куча рећи: 1) Од војводе Илика, дакле од прве половине 17. века војводство је било непрекидно наследно у његову потомству, у дрекаловићском роду *Иликовићима*. — 2) Приликом бирања војводе народ се с једне стране обзирао на личне особине угледних Иликовића, али се с друге стране јасно запажа и тежња, да се уведе наслеђивање војводства с оца на најстаријег сина. Ова је тежња потицала наравно из саме војводске породице. У три маха је наслеђивао војводство млађи брат прећашњег војводе (Илико, Петар, Перута) и зачудо војводство је онда прелазило на синове тога млађег брата. — 3) Кад војвода не би хтео извршити неку одлуку народне скупштине, она га је могла збацити и изабрати на његово место новог војводу.

Војвода је био на првом месту представник заједничких интереса племенских у свима спољашњим односима: он је склапао савезе с околним племенима, водио преговоре с турским везирима и пашама, са црногорским владикама, с Млечићима, Русима и т. д. То је била дакле политичка страна његових дужности. У рату је војвода предводио своје племе, имао је дакле војничку власт. Али ако би се нашао у племену вештији ...ковођа, онда је он а не војвода руководио ратовима ...менским (нпр. Вукић Попов, Марко Миљанов). Веома ...љне послове, који су били од великог замашаја

по племе, војвода није смео сам решавати, него је сазивао племенску скупштину ради договора и доношења одлуке. Још је имао војвода једну лепу, човечанску дужност, а то је, да се брине за опстанак сиротних породица у племену. Он се распитивао о имовном стању свих породица у племену и чим би се уверио, да се нека породица не би могла са својом стоком и жетвом те године до краја издржати, препоручивао би или наређивао имућнијима у племену (ако та породица не би имала богатих браственика), да јој даду по једну или две овце или козе било на поклон било да их те године музе.

По смрти војводиној држала се у племену жалост, „корота", по месец дана. Затим се састајала народна скупштина, која је бирала новог војводу.

3. **Народна Скупштина.** — Овако је зову сами Кучи. Племенска се скупштина обично састајала једном у години, у пролеће око Ђурђева-дне (обично на Св. Марка, 25. априла) и то увек на висоравни *Рогама* између Горњег Медуна и Косора. У случају преке потребе сазивао је војвода скупштину и у ма које друго доба године. На скупштину су долазили сви *војници* из племена, потпуно оружани. Војвода се увек најпре са главарима саветовао о предметима, који су се имали изнети на решавање пред скупштину, па су они уједно доносили и своју одлуку, која се имала изнети пред скупштину као готов предлог.

Скупштина се постављала у кругу око војводе и главара. Војвода се пео на једну од камених гомила, које стоје на Рогама (и сад се зна та гомила; в. на сл. 11. предњу гомилу) и разлагао народу ствар, која се има решавати, и уједно би изнео свој и главарски предлог. Сваки је од сакупљених људи имао права казати своје мишљење. Пошто би се тако ствар претресла,

доносила се одлука, која је увек имала бити *једногласна*. Ова се једногласност постизала тиме, што оно мало људи, који би гласали против, нису смели то чинити, јер се готово увек решавало о врло крупним питањима, која су утицала на судбину целог племена, те би их обележили као издајнике. А на оружаном скупу такви не би прошли добро. Ако би се пак десило, да се јака браства нису могла сложити око одлуке, то би већ био повод раздору у племену. — Кад би се донела одлука, скупштина је по старом обичају „чинила *Амин*“: сваки би узео по један камен у руку и бацио на сред скупштине, те се од тога камења начинила омања гомила. Бацајући камен рекао би сваки „Амин“ и додао би још по коју клетву за онога, који би тај „Амин прекршио“ или „оштетио“ (види таку једну клетву у Пл. Кучима, 19).

Такође је стари обичај, да се у случају, кад је скупштина решила да се иде у рат, сви војници закуну на верност, да „зададу веру“ један другом. То се чинило овако. Хватало би се рукама за један „џефердар“ онолико људи, колико би могло стати, па би се клели оним што им је најмилије, да неће никад издати. После би се на исти начин клели и други, трећи итд. — Био је још један начин заклињања, који је чисто арбанашки али се и на кучким скупштинама вршио, по свој прилици онда, кад је на њима било и Арбанаса. По томе начину први који се заклињао положио би свој пиштољ (малу пушку) и нож унакрст једно преко другог на земљу и уједно би изговарао клетву ономе који изда. Преко његова оружја метали су затим сви остали ратници по реду своје оружје такође унакрст положено и клели се.

Ко би прекршио „Амин“ или клетву, тога је очекала не само срамота и презирање целог племена и казна. Њега је могао сваки убити или би га

племе изагнало из своје земље а све му имање спалило и разделило.

Племенска је скупштина бирала новог војводу, углављивала мир, решавала о рату, о спољашњим политичким односима племенским, о времену кад ће племе дићи на планинске пашњаке и о другим замашним питањима, која би се случајно појавила.

Осим општих племенских скупштина било је и мањих *скупштина* или *зборова*, на којима су се састајали само поједини делови племенски. Ови су се зборови такође држали увек на одређеним местима, али су се скупљали само по потреби: кад је више суседних браства имало неки заједнички посао или кад је требало неку општу племенску ствар брзо решити а није било времена или могућности, да сви отиду на Роге. Горњи Кучи између Момча и Брскута састајали су се на месту *Зборишту* код Горње Кржање. На *Зборишту* код цркве ораховске скупљали су се Ораховци и суседна браства. На заравни *Горици* у пределу Ублима или на поменутим *Рогама* било је збориште југозападних Куча. Лети, кад је народ био великим делом на планини, држали су се скупови на два места: на *Зборишту* широкарском и код *Крста од Превлаке* у Кому, јужно од Царина.

4. **Племенско уређење у Затрепчана** било је слично ономе у кучких Срба. Они су имали бравствене главаре, које зваху *кренте фисет*. На челу племена су биле две војводе, које они зваху српском речи *војвóда*, као што их зову и сви остали северни Арбанаси. Војводство је било наследно само у два рода, у две „куће“: у *Ник-Прељи* у селу Бањканима и у *Ђелошевића* (Љуљника) у селу Никмарашима. Један је од војвода био главни војвода и то онај, чије је браство успело задобити превласт у племену. Поред војодâ је био знатна поглавица у племену и *барјактáри*, заставник, па је и тај

чин био наследан само у једном браству: *Љуцовићима* у селу Шћепови. — Ове главаре није бирало племе. Њихова је власт долазила од моћи њихових брастава и од њихова личног угледа.

О свакој знатнијој ствари, која се тицала свих Затрепчана, најпре су се саветовале војводе и барјактар и доносиле одлуку. Затим би сазвали народну скупштину, па би јој изнели своју одлуку као предлог и о њој би се решавало истим начином као оно код Срба и донесена одлука би се утврђивала *Амином* и заклетвом. Ако је имало да се иде у рат, клели су се на скупу оним начином, који смо већ описали (над укрштеним оружјем). Арбанашке скупштине нису се састајале онако редовно, у одређено доба годишње, као српске, него према потреби.

В. Правне уредбе

1. **Крвна освета.** — У суровим ратним приликама, у којима су Кучи живели, било је дакако оружје најбоље средство, да се човек освети за учињену неправду. Крвна се освета вршила у Куча редовно све до пре њихова сједињења са Црном Гором, али још и данас има случајева „крви“ између Куча и Арбанаса у Турској. За време мога путовања био је баш један покушај, да се измире закрвљена браства: једно српско из Орахова (од Никића) и друго арбанашко из клименачких Селаца. А у селу Никмарашима морали смо врата и капке на прозорима добро утврдити и подупрети, јер се сваке ноћи очекивао препад од Арбанаса из Хота, којима је један Никмарашанин убио неког браственика.

За крв се чинила и чини освета само над мушким
[illegible] има убичиним. Убиства су се и с једне и
[illegible] понекад дотле продужавала, док не би
[illegible] раства била сасвим исцрпена, те се

морало племе умешати и присилити их на измирење. Мирење је вршио *крвни суд*, који су код Куча чинили племенски главари. Суд је пресуђивао, која је страна крива. Кривац је морао платити *крвнину*, а она је у кучких Срба била тачно утврђена: износила је 260 талира. Осим тога је кривац имао да поднесе и друге огромне трошкове, које ћемо мало даље поменути, и да моли по утврђеном обичају оштећену породицу за опроштај. Обичајима и правилима, која су се том приликом вршила, руководила су два човека, изабрана од завађених страна. Они су се звали *добри људи*.

Ти су обичаји били оваки. Народ и главари скупљали су се у селу оштећене стране. Тамо би дошао и *крвник* или *покајник* са две жене, *куме*, које су носиле своју новорођену децу у колевкама. Те су жене биле из крвникова браства, а кад их не би случајно имало, могао их је узети из кога другог браства. На сваку колевку је мећао крвник по један скупоцени сребрњак (малу пушку) у вредности око 100 талира. Затим су се кретали кући оштећене породице у овом реду: напред су ишли добри људи, за њима куме са колевкама, па крвник са наопако обешеном *пушком крвницом* (т. ј. с пушком, којом је учинио убиство), са ножем (јатаганом) заденутим натраг за врат и с рукама позади везаним. Неки су место ножа за вратом метали го јатаган међу позади везане руке. За крвником је ишао остали скупљени народ. Кад би дошли пред кућу убијенога, улазили су добри људи и куме с колевкама у кућу, а крвник је остајао пред кућом. У кући је чекао домаћин. Добри људи су узимали од кумâ колевке у руке и обилазили са њима „око верига“ у кући молећи уједно кућног старешину: „Домаћине, прими Бога и Светог Јована!“ Домаћин би онда рекао, да прима Бога и Св. Јована, узео би оба сребрњака с колевки и увео би крвника у кућу, скинуо би са њега пушку крвницу

и нож и одрешио би му руке. Затим би се са њим преко колевака пољубио. Од тада су постајали кумови. Крвник је морао донети и свих 260 талира крвнине и предати оштећеноме домаћину. Али овај већином није узимао сав тај новац, особито се у позније време сматрало за срамоту упропашћавати на тај начин свога новог кума. Крвник је и онако имао да издржи многе друге велике трошкове: да плати за труд главарима из крвног суда, да их за време мирења храни и да на дан измирења да велику *крвну вечеру*, на којој је морао частити цело браство убијенога и све судије. Ако није имао имућније браство, да га потпомогне, могао се овим трошковима сасвим упропастити.

Бивало је, да су целом племену додијале међусобне крви и да је племенска скупштина одлучивала, да се завађени морају измирити, па је под „Амин" и под заклетву утврђивала општи мир у целом племену. Ако би се потом десило, да неко прекрши „Амин", одмах би се скупила сва „војска" из племена, разорила би и спалила преступникову кућу и опљачкала му све „жи̑во" (стоку). Убица и његови ближи браственици морали су бежати из племена. Ако су то били иначе ваљани људи, они су остајали у изгнанству већином једну до три године, па би се онда дигли многи Кучи и отишли к оштећеном, те га молили, да крвнику опрости. Ако би онај пристао, позвали би убицу натраг у племе и онда је настајало мирење по описаном начину. Ако ли оштећени не би попустио ни молбама целог племена, да убици опрости, племе га је могло на то нагонити или би га бар „Амином" на скупштини проклело.

У *Арбанаса* је крвна освета и мирење било у главном исто онако као и у кучких Срба. Кад је Арбанас имао да свети неку крв, није смео наслонити своју пушку на зид, него је морао остављати при зиду на земљи, и није смео седети у друштву с прекрштеним ногама,

све док се не би осветио. — Крвнина је износила 12 „кеса“, свака са по 500 турских гроша. Шест је кеса добијала породица убијенога, које она већином није све задржавала, а других шест кеса плаћало се главарима крвнога суда. — Обичаји приликом мирења били су исти као у Срба, само с том разликом, што је онај, који опрашта крв, узимао колевке с децом у руке и окретао их трипут „у правцу сунчева хода“, а крвник је за то време чекао клечећи и с погнутом главом. — И код Арбанаса је бивало, да цело племе утврди „Амином“ општи мир, и ко би ипак преступио, кажњаван је на исти начин као и код Срба.

За рану се плаћала и код Срба и код Арбанаса „половина крви“.

2. **Каменовање.** — За тешке моралне преступе, нарочито за брачно неверство и за силовање девојака или жена, народ је кривце каменовао. Оптуженога су доводили пред скупљени народ и ту су најпре главари јавно претресали његову кривицу. Чим би нашли, да је крив, народ би га сместа засуо камењем. Последње суђење ове врсте било је пре више од 100 година, али кривац није каменован, јер га је спасло оштроумље једне жене. Та је жена била удовица Булица, родом од братоношких Секулића из Брскута а удата у братству Чејовића на Ублима. Њу је народ веома поштовао, и главари су јој давали почасно место на скуповима. Кад је дакле на једном скупу неки Куч био окривљен за силовање туђе жене, позове Булица једнога главара, да утера нож у ножнице, које је она држала и непрестано их покретала лево и десно. Главар послуша, али је узалуд покушавао, да то постигне — и тако Булица очигледно докаже скупу, да је преступу крива толико исто жена колико и човек. Зато главари заједно с народом опросте окривљеном човеку, који је и онако био

ваљан, и од тада већ није било у Кучима суђења ради каменовања.

Да ли је каменовања било и у Арбанаса, нисам сазнао.

3. **Суд** племенски чинили су сви браственички главари заједно. Они су се старали око мирења крви и око тачног извршења свих правила и плаћања приликом мирења. Они су изналазили крадљивце и кажњавали их. Било је утврђено, да лопов за сваку украђену ствар мора власнику накнадити седам пута више но што је украо, даље да плати суду 500 турских гроша и да приреди добру вечеру. Овим врло оштрим средствима ишло се на то, да се спрече крађе у самом племену. Да би пронашао лопова, суд се служио и *сочевима* (соч, проказивач). У том случају морао је проказани крадљивац платити још и засебну *соџбину*, награду за соча. Сочево име није смео сазнати нико осим суда.

Понекад се у Куча употребљавао и *божји суд*, нарочито онда, кад је окривљени имао јако браство, које није тако лако допуштало, да се његов браственик кажњава као лопов. Тада би се скупио народ и молио би најпре Бога, да покаже својим судом правога кривца. Затим су бацали усијано рало у кључалу воду и оптужени га је морао голим рукама из ње извадити. Ако би остао неповређен, значило је, да је невин; ако би се опржио, морао је примити на себе кривицу.

4. **Давање утока** (азила) било је у Куча свети обичај за свакога. Кад би неко, био пријатељ или непријатељ, добегао у Куче и потражио у њих утока (уточишта) од непријатеља, који га гоне, они су га свесрдно примали под своју заштиту. О томе говори и војвода Марко (Пл. Кучи, 100) и каже, кад би такав бегунац наишао на неког Куча од слабијег браства, тај би га одвео јачем браству, код којега је могао бити безбеднији.

У Арбанаса је исти обичај била њихова позната *беса*. Они су у овом погледу ишли тако далеко, да се чак и помоћу кињана над гробовима могла призвати заштита неког браства. А ево како. Кад би некога гонили његови непријатељи, па би видео, да му се ближи погибија, требало је само да обгрли први кињан, на који би наишао, и да гласно затражи заштиту од оног мртваца, над којим је кињан. Тако је он могао дочекати и своје гониоце, а да му они ништа не смеју учинити, јер су знали, ако га убију, да ће „наврети на две крви": на једну са браством убијенога и на другу са браством онога мртваца, коме је тај кињан подигнут. Јер кад би бегунац затражио бесу од покојника из некога браства, то се у Арбанаса сматрало, као да је добегао под заштиту самога тог браства.

5. Деоба задруге вршила се у Куча, како у Срба тако и у Арбанаса, *по пасовима* а не по главама, т. ј. имање се делило на онолико једнаких делова, колико је било мушких представника онога паса, који је задругу основао. Кад би се отац делио са синовима, добијао је једнак део са њима. Ако отац није био у животу, па су се делили синови с мајком, и она је добијала део раван њихову, само што она није смела од тога ништа окрњити, јер се тај део сматрао као својина њених синова и они су га по њеној смрти делили на равне делове. Оно што је нека задруга сама својим трудом стекла, што дакле није наследила од својих старих, делило се подједнако међу све одрасле мушке задругаре. Девојка није добијала од подељеног задружног имања никаква дела. Ако су јој родитељи помрли, дужна су била браћа старати се о њеном издржавању и удадби. Ако је не би хтео нико од браће држати код себе, морала су сва издељена браћа плаћати за њено издржавање у некој другој кући.

6. Особац. Кад се удавала нека девојка, давали су јој (као што дају и сад) родитељи, односно браћа, по неколико брави или нешто новаца, што се сматрало као њен *особац*, т. ј. њена особена или засебна својина. Њен муж није имао никаква права на тај особац, и она је могла располагати њиме, како је хтела. И кад би жени неко од њених браственика нешто поклонио, то је такође спадало у њен особац. Обично су особац наслеђивале од мајке само кћери. — Као што видимо, прости народ је сасвим здраво и разумно решио питање о праву располагања жениним миразом.

7. О друштвеном положају Бањовића, кучких ковача, већ смо говорили на страни 135. Откуда толико презирање у Куча према овим ковачима, није лако разумети, у толико мање, што Кучи не тврде нигде, да су Бањовићи некога ниског порекла. Може бити, да у томе презирању имамо просто изражен витешки понос ових ратника од заната према људима, који се — по њихову схватању — баве пословима ниже врсте.

8. У Арбанаса су вределе већином *правне уредбе* из познатог *Лека Канума*, оног неписаног арбанашког законика, који се приписује арбанашком владару Леки Дукађину („Лека Капетан" српских народних песама) из друге половине 14. века. Ја сам био по казивању Арбанаса написао повећи број чланова тога закона и кад сам их упоредио са немачким преводом Лека Канума (в. берлински Zeitschrift für Ethnologie за 1901, по саопштењу P. Traeger-a), видео сам, да се готово у свему слажу са њим. Зато их овде и не доносим.

Г. Неколико последица племенског живота

Вековима су Кучи, као и многа друга српска племена и браства, живели засебним, а врло дуго и сасвим самосталним

политичким животом. Никаква државна власт није их држала дуже и потпуно под собом, они нису знали ни за какве дужности према држави, чак и против најмањег данка они су се одсудно бунили. Племе, браство и уопште сродство служило је као заштита од непријатеља. Сваки, који је стојао изван тих кругова, па ма био и Србин, сматрао се мање више за природног непријатеља. Човек се у оним данима општег безвлашћа и борби свију против свакога још једино могао поуздати у своје крвне сроднике, браственике и племенике.

У таким приликама морали су неодољиво поникнути и *погледи* и *врлине* особите врсте. Племе је сматрано за средиште целокупног народног живота. Оно је имало у сваком погледу своје засебне интересе који су готово увек били супротни интересима скоро свих околних племена. Свако је племе увек било готово, да те своје засебне интересе најодлучније брани па ма против кога било. Развила се дакле јака *племенска саможивост*, сепаратизам, који је врло јасно и врло често избијао у свој ранијој и скорашњој прошлости Црне Горе и свих суседних јој области. Сваки је племеник сматрао за дужност заступати свуда своје племе. Ко би покушао, да погледа мало даље изван узаног оквира месних интереса и да ради виших, општенародних задатака жртвује један део племенских интереса, тај се излагао погибли, да га племе огласи за издајника.

У племену је опет, као што знамо, браство имало улогу мањега средишта, које је прикупљало око себе блиске сроднике. Крвно сродство, најприроднија и најчвршћа веза, која може људе спајати, чинило је, да су узајамни односи међу браственицима били веома чврсти. Била је света дужност потпомагати и бранити свуда свога браственика без обзира на то, да ли је прав или крив: браство га је морало осветити, ако би погинуо, морало је на суду бранити његову невиност и јавно заштићавати његову част и углед. — У многим другим српским крајевима, где није било установе браства и племена, указивале су оваке исте услуге својим члановима задруге или веће групе од сродника.

Црна Гора а у многом погледу и Србија имају у својим напорима за политичким и културним развитком још врло много да се боре с овим наслеђеним погледима доскорашњег друштвеног живота у Срба, и нису мале сметње, које ти погледи чине напредовању младих српских држава. У Црној Гори се још не

може замислити, да се у неком племену постављају за чиновнике иноплеменици, туђи људи. И грађански и војни главари, свештеници па чак и учитељи — све то морају бити људи из истог племена. Племе се још непрестано осећа засебном целином, која своје посебне интересе врло пажљиво чува.

Кад сам био у Кому, беше настао жесток спор између Куча и њихових суседа Васојевића. Узрок су биле паше на северној страни планине Мојана. Те су паше својина Арбанаса Селчана, али се Селчани због даљине баве на њима само по 2—3 недеље а за све остало време допуштају Кучима, да на њима пасу стоку. Али оближњи Васојевићи, чији су катуни недалеко одатле, желели су такође да се користе тим испашама и дотеривали су своју стоку на њих. Кучи су се томе одлучно успротивили, растерали су васојевићске пастире и стоку и били су готови, да у случају отпора употребе оружје. Неки су од Куча починили чак и штете Васојевићима, те су морале државне власти похватати кривце и казнити. Како се ствар свршила, не знам, али је главно, да се сав тај спор могао лако избећи, само да није у Куча било племенске тесногрудости. Они имају у Кому доста пашњака и могли су се задовољити с једним делом арбанашког Мојана а на остатак пустити своју српску браћу Васојевиће, којима су пашњаци били врло потребни. Арбанаси нису морали за то дознати.

Врло брижљиво чувају Срби, особито по западним српским крајевима, сродничке везе. *Близика* или *род*, сродници по крви, не заборављају се, нека би били и неко сасвим удаљено колено и нека би се одселили и врло далеко од свога завичаја. Србину је навек мио сусрет са том својом удаљеном својтом. Ово рођакање је по себи лепа црта, али у савременом животу има оно и својих ружних страна. Доспе ли неки човек до високог положаја и до великог угледа у друштву, његова близика сматра, да је он сасвим природно дужан на првом месту свуда потпомагати и препоручивати своје рођаке без обзира, да ли они то заслужују. Он не може бити ваљан човек, ако није „добар своме брству и племену", како веле Кучи. Народ је у Кучима а јамачно и свуд око њих створио и згодне изразе за потребне појмове ове врсте: протекција или протекционаштво зове се *близикаштво* а протектор својих рођака: *близикач*. „Он је велики близикач" рећи ће за некога, који и сувише „протежира" своје рођаке. Близикаштва има истина свуд по свету, али је оно у Срба још *врло честа* слабост иначе часних људи. Чудимо се,

откуд нам толико зала и недаћа, а не видимо, да је многима од њих корен у тим тако лепим осећањима сродничке привржености. Уосталом то је и код нас Срба само фаза, кроз коју морамо проћи, као што су прошли и толики други народи. Старији погледи почињу већ и у самом народу уступати пред новим духом и новим приликама.

VII Привредне прилике

1. **Облици својине у земљишту.** — Највећи је део земљишта у Кучима заједница а много мањи је приватна својина. Заједница ма које врсте зове се у Куча *комун*, а заједничко је земљиште или *племенски комун*, *„планина"*, или је сеоски односно браствени комун, који се још зове *оселина* или *вакам*. Реч *комун* употребљава се у свима планинским крајевима српским по Црној Гори и по суседним крајевима Старе Србије и Херцеговине, те је без сумње наслеђе од негдашњих пастира влашких, код којих је та врста својине морала бити највише заступљена. Реч *вакам* је примљена од турских власти.

„Планина" или племенски комун. — Као у свих сточарских племена тако и у Куча главни део земљишта чини „планина", т. ј. висине са пашњацима и горама, које су све скупа племенски комун, својина целог племена. Сваки Куч сме напасати стоку и сећи гору у племенској планини, где му је драго. Сви су Кучи у том погледу равни „удионици". А да је „планина" заиста само својина целог племена а не појединаца, видимо по вајкадашњем племенском праву, које је и држава усвојила, да ниједан племеник не може своје право на употребу „планине" продати, па ма се он њиме и не користио. Ако би неки племеник случајно отишао из племена, па би се он или његови потомци опет вра-

тили у племе, право на комун им не пропада. Досељеник, који се стално настани у племену, добија право на употребу „планине“ тек по допуштењу племена. Само му онда није потребно то допуштење, кад купи цело имање и дом некога племеника, који се сасвим и за навек одсељава из племена, те се тиме одриче и својих дионичких права. Комун се може *делити* само по заједничком договору и једногласном пристанку целог племена. Тако су пре кратког времена Кучи поделили цело дно *Хотских Корита* и то тако, да је на сваку кучку породицу дошао по раван део („дионица“). Стране Хотских Корита остале су пак и даље заједницом целог племена. У раније време, кад је још било доста незаузете земље, могао је неки Куч задобити право приватне својине на неки део „планине“ тиме, што би се онде, где су од старине стојали катуни његова браства, стално окућио. А то је наравно увек бивало само с питомијим и нижим деловима „планине“.

Кучи деле све своје планине на доње, средње и горње. У *доње планине* спадају: Хотска Корита, Лабудница, Рачама са Жијовом и Стравче. *Средње* су *планине:* Мала и Веља Коштица, Завале, Рикавац, Студеница, Широкар Криводољски и Широкар Љаковића, Језера, Бушат, Мокра, Црна Планина и Маглич. Према томе су јужна граница средњих „планина“: Праге и Шкала Кунина, а северна: Ћафа од Козеља, Вучин Поток и Цук Симонов. И Велипоље спада у средње планине, али је оно, као што знамо, дато Селчанима под закуп за 500 гроша годишње „травнине“. *Горње* су планине: Ком, Бинџа и све остале у комовској области. У њих спадају и Пољанице фунданских Ледињана, које такође држе Селчани за 50 гроша годишње закупнине.

Ну ма да су све ове планине општа племенска ипак су од најстаријих времена установљена ита ограничења у коришћењу племенским

комуном. Та су ограничења прво у томе, што су *поједина браства употребом од старине стекла право, да само она могу имати катуне на одређеним местима*, и ако иначе испаша и гора око тих катуна остаје слободна за све Куче. Друго је ограничење у томе, што се *у средње и у горње планине сме „издизати" са стоком само договорно и заједнички*, а то има свога оправдања у томе, што се хоће, да сваки племеник има подједнаке користи од бујно израсле траве на тамошњим пашњацима. Само они, који имају катуне у доњим планинама, могу издизати на њих, кад им је воља, јер је у њима уопште и мало катуна и нису пашњаци онако добри као по средњим и горњим планинама. У доње планине се обично издиже одмах *по Ђурђеву-дне*. Ради договора о „издигу" у средње планине састану се кучки главари и други Кучи, који имају тамо катуне, па утврде дан издига, а тај је обично *око Тројичина-дне* (5. јуна). Одређеног дана морају сви доћи са стоком на планину, а ко би ма један дан раније издигао, морао би по садашњој уредби платити 20 круна казне. На исти се начин договарају — обично на широкарском Зборишту — и ради издига у горње планине, и обично се удеси, да издигну на два-три дана пре или после *Петрова-дне* (29. јуна).

Вредно је напоменути, да старији Кучи имају већином катуништа у доњим и у средњим планинама, док су новији Кучи, особито Дрекаловићи, више захватили горње планине. За Дрекаловиће смо већ и казали, да су они повративши изгубљени *Кучки Ком* од Арбанаса „укомунили" ту планину само за себе. Тако заиста данас у Кому нема нико други од Куча катуне осим Дрекаловића (и уз њих Ћушари), а и њихови родови имају одређена места за катуне, нпр. у Царинама су Поповићи, Ивановићи и Милачићи, под Сумором су Мијовићи, на Турјаку су Милачићи итд. Од средњих

планина је *Бинца* сва старих Куча: Криводољан
Ораховаца; *Широкар* је пола криводољски а пола
каловића (Љаковића и Поповића); у *Рикавцу* су ка
Лединьана-Љуљановића (на Хакули и Студеници),
чића (Прасица), Мијовића и Поповића; на *Момоње*
многи Убљани; *Коштица* је Затрепчана и Орахо
(Затрепчани имају још и *Гречу* са „дјеловницама
„гвоздовима“ и целу десну страну Цијевне према
тријепчу, обоје преко границе); под *Штитаном* и
дупом су Раћеси; на *Жијову* су Вукославићи; на
чами и *Лабовцу* Криводољани, на *Горњем Стравчу*
лачићи итд.

Ни катуништа се, исто као и планина, не
сматрати као својина нити продавати. Један случај
казује, колико таки покушаји присвајања могу да д
најосетљивију страну свих Куча. Једном Бакече
били су Кучи допустили, да сагради катун Бакече
на *Мокрој*, која је најлепши и најпитомији крај у
дњим планинама кучким. Овај се Бакечевић по
заслужним човеком, те му кнез Данило и не пита
Куче поклони целу Мокру. Ово је изазвало ве
огорчење у Куча, особито у Дрекаловића — Иванови
Дедића — који су такође у Мокрој имали катуне.
је Бакечевић морао најзад продати Ивановићима,
шарима и Дедићима то земљиште, и Кучи су ра
пристали, да та браства заузму Мокру, него да
остане неправедном својином једнога човека. Са
Горња Мокра Ивановића и Ћушара а Доња Дедић
Брскута. Све стране више Мокре су племенски ко
Ивановићи су свој део Мокре изделили на цело
ство, те га обрађују.

Браствени комун, оселина или вакам. — Племе
планине могу због своје висине и суровости кли
служити само лети и најдаље до средине јесени з
е стоке. А чим захладни, мора се са стоком

зити у ниже и топлије крајеве, у којима су села. Тамо се око села̂ напаса стока све док има траве, а после се држи по стајама и храни спремљеним сеном и лишћем. Овакав ред у исхрањивању стоке изазвао је одавно потребу, да свако село односно браство — јер је све до скора свако село било обично само једно браство — обезбеди себи што веће земљиште у својој ближој или даљој околини, на коме би могло напасати стоку. Тако су постале сеоске или браствене заједнице, које се, кад су ближе селу, зову оселине или вакми. Оне су просто делови племенског комуна, које су поједина браства себи присвојила. Да су кучка браства још одавно гледала притиснути око свога села што већи део племенске заједнице, видимо по томе, што је по народном казивању већ *средином 18. века* војвода Вујо Радојев био приморан, да то самовласно заузимање обустави. Он је тада једном за увек поставио сталне међе између оселина појединих села и опште кучке комунице. И сад се виде пободени „ме́ђници“ од камена, које је он у планинама понамештао. Да би се избегли спорови између Затрепчана и осталих Куча око комуна, он је и међу њима поставио međнике. Тако сад свако село из тога времена има своју тачно омеђену оселину.

У новије време се — можда утицајем власти — сматра, да и на сеоским комунима има сваки племеник права *напасати* стоку, па се понекад и чини употреба од тога права, али се *гора* (дрво) и *лист* сматра једино као својина појединих села. Од кад су пак установљене општине, сматрају се неки комуни, који су заједнички браству или браствима те општине, као *општински вакми*, те се гора и лист из њих продаје и новац троши на општинске потребе. Ако је браство, које има свој комун, у две разне општине, онда се приход од комуна дели на обе општине.

Кад се део некога браства пресели из старог села на друго место, он ипак има и даље потпуно право на комуницу свога браства. Тако нпр. Биочани, који су се на Биоче доселили с Косора, имају и данас са Косоранима заједничку оселину Стране Биочке; Г. и Д. Кржања имају општих комуна са Кривим Долом; Поповићи и Ивановићи, који су се с Медуна и Фундане населили по Доњанима, имају комун заједнички с Медуњанима и Фундањанима на Какарицкој Гори. Птикљани имају исту комуницу са Безиховцима. Г. и Д. Момче имају све ваками заједничке.

Браства могу располагати својим оселинама по својој вољи. Има доста примера, да су их продавала, нпр. Птикљани су покуповали од Безиховаца и од Криводољана делове њихових оселина у Луговима, те сад имају и своју оселину поред оне, која им је заједничка са Безиховцима; Подграђани су купили Шаљезе пола од Коћа а пола од Костровића итд. У новије доба су многа браства изделила своје комуне међу браствене породице на равне делове. Узрок је овим деобама прво у недостатку земље за обрађивање а друго и у томе, што су оселине у сваком погледу највише упропашћено земљиште: на њима је сваки бraственик секао гору без рачуна, те су сасвим оголеле. Отуд се запажа грдна разлика између оних оселина, које су још остале заједницом, и других, које су већ издељене и постале приватном својином: док су прве већином го крш, дотле су друге већином ограђене и претворене у родне њиве или у љупке гајеве и ливаде. Многа браства или села изделе од своје оселине само долове и вале, које се могу обрађивати, и дубраве које могу претворити у „метехе“ или забране, а све остало кршевито земљиште и „главице“ око села оставе и на даље као комун за испашу (тако је нпр. у Сјеницама, у Раћесима, Загреди и Г. Момчу). У другим селима, обично у оним у ко-

јима живи само једно велико браство, издељена је истина сва оселина на поједине родове или породице, те се зна свачији део, али је ипак све што није за обрађивање остављено за испашу целом браству. Може се бранити само донде, док се летина не среди. Тако је нпр. у Г. и Д. Кржањи, у Коћима, у бањканском и дељанском Попраду, у подградским Шаљезама (ливаде) и др.

Друге врсте заједница. — Осим заједничке својине у земљишту ретко се може наћи примера и за коју другу врсту племенских или браствених заједница. Био је на пр. пре неколико година саграђен у Царинама *млин* за цело плуме кучко, и то новцем, који су Васојевићи платили Кучима као „преступнину" за неке почињене штете. Зна се даље, да су понека браства или села градила *комунске ублове*, а бива тих примера и данас. Тако Момчани из оба Момча имају и сада један такав убао. Ну то су, као што видимо, само појединачни случајеви.

Особита је врста комуна, али опет представљена само једним примером: *црквена комуница* Дубравице за обе Кржање. Она је до пре 80 година била део кржањске оселине, али су ипак и други Кучи секли у њој гору. Да би то спречили, реше Кржањци на предлог свога кнеза Илије Миркова Манојловића, да ту гору забране и да је одреде за грађу и за клак својој цркви, кад је буду зидали. Сваке четврте-пете године давали су, да се гора сече и продаје и приходе од тога чували за грађење цркве. Кад је црква саграђена, пре 36 година, остале су Дубравице и даље црквени комун за подмиривање трошкова око цркве. Испаша је пак у том комуну била вазда слободна за све Криводољане.

Приватна земљишта. — Некад је било врло мало приватног земљишта у Кучима, само колико је било најпотребније за оно мало жита, што се сејало. *Њиве* и *окућнице* биле су према томе једина приватна земљишта. Приватна је својина постајала све до најновијег вре-

мена највише заузимањем, „притискивањем", племенског комуна. Као што је напред речено, сваки је, настањујући се стално на неком земљишту, где му је од старине био катун, прећутно добијао право на својину над тим земљиштем. А јака браства, особито Дрекаловићи, заузимали су и „зарађивала" (почињала обрађивати) и понеко добро парче земље подаље од свога села (Косорани су на пр. држали крај Мораче Мазаницу и Биоче од старине), па су много пута и истискивала одатле слабије власнике или су их приморавала, да им продаду земљу по врло јефтину цену. Дрекаловићи су на пр. сасвим истисли староседеоце с Медуна, из Златице, Купусаца, Загреде, Убаоца а делом и с Убала и Фундане; притисли су земљу старих Куча на Момчу, на Стравчу и другде. Ну и Мрњавчићи су пре њих поступали на исти начин. Тако је у Кучима највећи део приватне својине постао просто самовласним *заузимањем*. Тек у позније време, кад се становништво више намножило и земља постала скупљом а право јачега скраћено, морао се бољи комад земље *куповати*. Најзад од ослобођења све више *деле* браственици своје комуне, а и цело племе је поделило плоднију земљу од свог комуна у Хотским Коритима.

Сад има у сваком селу три врсте приватног земљишта: *баштина* се зове свако земљиште за обрађивање, *ливада* се само коси, а *метех* је забран. Ну приватне је земље и сад уопште врло мало: на породицу долази обично само по три рала земље. Тако у Дучићима, у којима је 52 породице, приватно земљиште не достиже ни 150 рала; село Раћеси, у коме живи 29 породица, има до 90 рала приватне земље ит.д.

2. Сточарство. — Пошто је ово до скора била готово једина а и сад је главна привредна грана целог племена, забавићемо се најпре њоме. Прво падају у очи

редовна кретања сточарска и за тим цео *начин рада* и *старања* око стоке.

Кретања сточарска стоје у вези са климатским приликама и са стањем пашњака на планинама. Сточар жељно ишчекује почетак пролећа, кад ће моћи да изгони своју стоку по сеоским комунима и да је напаса бусенима од траве, који су се овде онде пробили међу кршевима. А ко има катуне по доњој кучкој „планини" изгони тамо стоку већ о Ђурђеву-дне. Остали Кучи чекају „издиг" у средње планине о Тројичину-дне и затим у горње планине о Петрову-дне. Који од Куча немају довољно стоке, да би могли сами издизати на планину, удруже се по двојица у *супону*. Супоници деле после добивени мрс према броју оваца музара. Други опет узимају *зетске овце* и гоне на планину. Од вајкада је био тај обичај, да сиромашнији Кучи примају од становника зетске равнице овце на пашу преко лета. Обично добијају као награду за труд по оку сира за сваку овцу и да им се у напред по ока соли на сваку музару. Сад узимају Кучи на летовање и овце с других страна, али се и на њих преноси већ уобичајени назив *зетске овце*.

Кад дође време издигу, диже сваки на свој катун, камо води и чељад, која ће чувати стоку и радити око белог смока, и доноси са собом и све потребно посуђе и постеље. Чим се стигне на катун, одмах се поправе потребне зграде за становање „пастира" и торови за стоку. — *Катуном* се зове цело привремено летње насеље сточарско, које обично обухвата само зграде и торове једног браства. Зграда за становање пастира зове се *гла̂да*. Кучи рачунају, да имају у својим катунима укупно *око 1.500 глада*. Тај је број, као што се види, много мањи него број породица, а то долази отуд, што већина Куча није у стању држати довољно стоке, ради које би излазили на планину. Гладе су увек у *групама*, једна близу друге, и где је катун велики,

стоје обично по неколико (три до пет) глада од ближих рођака у групи (слике: 50 и 51.).

Гладе се граде врло просто (в. сл. 52). Начини се од ломљена камена „сухозьд“ (сухозид, сухомеђа) четвртаста или дугуљаста облика, на њ се озго са сваке стране положи по једна дебела, ижлебљена греда, која се зове *корито* или *чечма*, па се на зид с унутрашње стране корита дигне кров. Греде од крова, *ножице*, утврђене су доњим крајем у сухозид а горњим у *шљеме*. С унутрашње стране крова а паралелно са шљеменом уковано је у ножице са сваке стране по једно *ӣрӣјеко шљеме*. Преко ножица су поређане све ивицом једна преко друге *штице*, а да их не би ветар однео, притиснуте су камењем а врло често још и *пријечницама* или *пријечњацима*, т.ј. гредама, које су попречно положене преко крова и још углављене у *рогљасте сохе* (са по 3—4 рогља или ракље), а врло је ретко да су још и *чавлима* приковане за сохе. Најдоњи ред штица од крова намештен је тако, да се вода од кише слева преко њега у корито и њиме отиче на обе стране од гладе. Да би се кров боље држао, шљеме је подупрто изнутра подебљим сохама. Где Кучи имају доста ржане сламе, као на пр. у Мокрој, покривају гладе са неколико *катова* чврсто увезане сламе или метну само горњи део крова од сламе а доњи од штица. — Зна се, да су Кучи некад градили гладе од *ӣустова* или *ӣустине*, дакле од сукна, које је ваљано од кострети. Глада је изгледала као велики *номадски шатор*: имала је на сохама утврђено шљеме, преко кога је на обе стране био пребачен велики и широк комад пустине па на све четири своје стране затегнут и притврђен за земљу. Ове су гладе имале ту добру страну, што су се могле за час покварити и натоварити на коња, па тако преносити с места на место.

Обично у гладама нема унутра никаких преграда осим у понеких имућнијих људи, који подужим штицама преграде гладу и одвоје мањи део за спавање: *камару*. На сред гладе је огњиште и близу њега понегде удешено од камења и греда засебно лежиште за спавање. У зидовима су начињена удубљења разне величине, која се зову *водницима* и пенџерима, а остављају се у њих судови с водом или са белим смоком, посуђе и потребе за кухање каве и разне друге ствари. Понегде је остављен у зиду и банак, *ӣолица*, на коју се такође мећу већи судови, покривачи и друге постељне ствари и одело. Иначе су по целој глади које по зиду које по сохама од крова утврђене разне куке

и чавли за вешање ствари. Најпотребније посуђе чине: *бурило* и од њега мања *бо̏кола*, обоје дрвени судови за воду; бакарни *котлови* за кухање јела и за варење млека; дрвена *штругља* у коју се музе млеко; *карлице*, у које се разлива млеко ради скидања скорупа; дрвени *вагани*, из којих се једе; дрвена *каблица* или *каблић* (са поклопцем), у којем се држи сир за потрошњу; *си̏ришњак*, дрвени каблић такође са поклопцем, за држање сиришта; *чапре*, мешине за чување „цијелог сира" или „мјешавине"; *са̏ч* и *црепуља*.

До гладе је обично са њене горње стране *торина* или *тор* за ноћивање оваца. Торина је ограђена или сухозидом или „прошчином", т. ј. расцепаним коцима, који се оплету буковим прућем, или брвнима, која се наслањају на сохе. За козе се још поврх ограде од тора мећу гране, да не би искочиле. Излазак из тора, *стру̏га*, увек је на страни, која је најближе глади. Пред стругом су два камена, који се зову *музачи*, јер на њима седе пастири или жене, који пропуштају једну по једну овцу и музу. Близу струге се начини од мало сухомеђине и од штица *стра̏ћ*, у коме дању лежи овчарски пас. Ноћу се пас везује за колац на каквом узвишенијем месту више торине, одакле може да види и да чува цело стадо. Од других зграда може се још видети, али врло ретко, *теладар* или *теладарица*, колибица за телад у виду мањег шатора или у облику наслона од штица.

Јамачно по угледу на Васојевиће начинили су Поповићи-Дрекаловићи у Трепетлишу у Кому *дубироге* (слика 53). Они имају кружну основицу од поређаних каменова, који треба да подупиру дубирог изнутра. Око тих каменова се ређају *кључеви*, дугачке, обле греде, које се у кругу пободу доста наблизу једна до друге и онда се све саставе и добро утврде у једно *шљеме*, тако да се добије скелет купаста облика, висок обично 4—6 м. Преко кључева се наслажу учесто једна до друге *прошчине* (дугачке цепанице), па се све покрије папрађу. Преко папради се још наслоне облице, да „забрањују" папрад од ветра. У дубирозима је на средини огњиште, а над њим је неколико попречних гредица, од којих на једној висе вериге или коноп за вешање котлова. Изнутра су кључеви испреплетани по сре-

дини јаким прућем или гранама, да се боље држе. Сав намештај је у дубирозима иначе исти као и у гладама. — Ово су једини дубирози, којих има на кучким катунима. Иначе има по баштинама дубирога друге врсте, о којима ће бити говора у VIII одсеку.

С једном особитом направом сретамо се у свима катунима. То је *вртијељка* (сл. 54). Начињена је од дебелог стожера, који је добро утврђен у земљу а на горњем крају истањен у осовину. Око те се осовине окреће дуга, јака греда, која је на оба своја краја усечена тако, да се човек може на њу грудима наслонити. Двојица, који хоће да се врте, наслоне се један на један а други на други крај греде грудима и окрећу је у истом правцу све док она у том обртању не достигне толику брзину и јачину, да их може сама собом окретати. Онда се они налегну на њу и врте се тако, докле окретање гредино не ослаби. Онда је поново обрћу итд. Вртијељка се поглавито гради за дечју забаву, али се понекад и одрасли на њој забављају.

Живот на катунима протиче врло послено али и доста весело. Док има довољно траве, музе се стока не само јутром и вечером него и „на попасак“, т. ј. пошто је стока пасла неко време, обично до пред подне. Кад трава омали, онда се попасак изостави. Стоку музе обично *планинка*, најстарија жена у глади, уз помоћ чобана. Она после вари млеко и разлива га по карлицама или гради сир. Слатко млеко се у Куча зове *вареника*, а *млијеко* је у њих само кисело млеко (исто је тако у Васојевића). Од варенике, која се само смлачи, гради се *цијели сир* или *јамужа*, т. ј. „неспршћени“ сир, у грудвама, које се мећу у чабар. Ако се пак цијели сир „спршти“ рукама, па се посоли и тури у чапру зове се *мјешавина*. Цијели сир је врло мастан, и кад га хоће да једу, обично га најпре подуго над ватром у тигањ[illegible]. *Прерани* или *слани сир* се гради од

таренике, са које је у карлицама скинут скоруп. Он се сече у грудве и меће у каце. *Ира*, која претекне иза тога сира, узвари се са нешто варенике и потом остави да падне на дно *урда*, која се држи један дан у крпи, да се оцеди, и после се суши у карлицама и осоли. Урда се држи у „мјешчићу" и једе се на планини. У течност, која претекне иза урде, успе се „фруметинова" (кукурузна) брашна и узвари, па се тиме хране пси.

Од послова, који се врше на планини, знатна је још *стрижба* или *стрижење*. Овце се стригу око Петрова-дне па најдаље до Св. Илије. Стриже их обично домаћин са још три-четири помагача. По свршеном стрижењу закоље домаћин једног брава и спреми добру част, на коју позове осим својих помагача још и друге рођаке и пријатеље. Та се част зове *стриженица* или *стрижарица*. Јагњећа и козја стрижба бивају доцније.

За све време, док су на планини, *планинари* не слазе у села, него к њима долазе на планину *домари*, т. ј. они који су остали дома, те им доносе брашно, вариво и друге потребе а односе кући покупљени бели мрс. О Илину-дне (20. јуна), кад је велики сабор планински на комовском Крсту од Превлаке и о Шћепању-дне, кад је племенска слава, излази велики број домара на планину, да се провесели заједно с планинарима. Планинари се иначе још веселе и забављају на честим вечерњим састанцима, *сједницима*, који се држе договорно код нечије гладе. Ту се прича, пева и гуди уз гусле до позно у ноћ.

Старање и брига око стоке учинила је Куча врло пажљивим и осетљивим према свима променама, које могу утицати на исхрану и на здравље његова стада. Чим се види, да око неког катуна нема довољно траве, одмах се прелази на други катун, јер свако брадство има бар по два катуна. Тако се пази и на климатске

промене, и кад захладни, одмах се слази у ниже и топлије крајеве. Дрекаловићи остају нпр. на Царинама у Кому само од средине јуна до прве половине августа, па се онда спусте у дубоку увалу *Трепетлиш*, у којој је много жупније и има осим траве и доста трепетљике, те се тамо може стока одржати и до Дмитровадне. Криводољани излазе најпре на Широкар, који је нижи и жупнији, па се тек о Петрову-дне преместе на високу Бинцу и остају на њој до запоста у почетку августа. Затим siђу поново на Широкар, иду — како веле — *у повратке* или *у повратак* на Широкар, јер је на њему дотле поново израсла трава и за стоку је топлије. Тако раде и сви други, који имају катуне по горњим и средњим планинама. Обично остају на тим планинама до Малог Госпођина-дне, а само ако је топлије и сушније време и до Митрова-дне, па онда настаје *здиг* или *здизање* са планине. Неки здижу са стоком право у село а неки се зауставе у доњим планинама по својим браственим комунима или дионицама. И једни и други држе стоку по *торинама*, да им гноји земљу, а напасају је по сеоским и другим комунима травом и зановијети. Ако време допушта, неки иду после „зановијетне паше“ поново у повратке на катуне по средњим планинама и остају на њима све док снег не падне. Кад неки домаћин здигне са планине у село, он закоље по кога брава, те почасти рођаке и пријатеље. Та се част зове *здиженица* или *здижарица*. Обично се зна, које куће зову једна другу редовно на ту част.

За све време, док је стока на планинама и по комунима, старају се они у селу, да јој спреме зимњу храну: *сено* и *лист*. Већ крајем августа почну сећи са храстове горе „лист“, т. ј. младе гранчице са зеленим лишћем, које лепо сложе у *лиснике*, повисоке стогове од $1\frac{1}{2}$—2 м. у пречнику. Слажу тако исто и кукурузну

шуму (пашу). А у нижим, жупнијим селима, где има *заковијети*, сече се она сваке четврте или пете године и зелена слаже у *стогове*. Тако дакле кад настане зима, стока се сјави у село и држи по избама и стајама, а храни се сеном и листом све до нове траве у пролеће.

Арбанаси у Кучима много су више сточари него Срби, особито Затрепчани, који су најчистији сточари кучки. И они излазе лети на катуне по Коштици, Гречи и по Хотским Коритима. Катун зову *бу̑над* или *дба́ни*, гладу — *кдри* или *конакъ*, торину — *ваϑи* а стругу — *стру̑нга*. Гладе су им у главноме исте као и код Срба (сл. 55), али већином нису тако наблизу груписане као српске — зато, веле Кучи, што су Арбанаси јетки, па би се побили, чим би им се овце на струзи помешале или се пси међу собом поклали. Пред гладама имају Арбанаси понегде једну направу, коју Срби немају. То је *кукдр*, широка, четвртаста полица, која је подигнута на четири јаке, дебеле сохе и озго покривена таваном од штица (в. сл. 49. и 55). На кукору држе Арбанаси крупне лопте од цијелог сира, који зову *дјаϑ-ϑан*, сир сухи, јер се ове лопте осуше и добију подебелу кору, која чува сир од квара. Унутра у глади распоред и посуђе су у главном исти као и у Срба. Имају понегде засебно, али не преграђено, одељење за спавање, где су им *штра̀ти*, постеље. Пале су ми у очи велике *копање* (једн. копа̑н), карлице за разливање млека; дубока *горужда*, кутлача, којом се разлива млеко, и велико *кори̑то*, у коме граде од скорупа кајмак. Има у неких и по једна дрвена *поли̑ца* за посуђе и особити *кошу̑н* или *кдши*, уска, тврдо оплетена кропња за доношење ломљивих ствари на катун.

Арбанаси граде поменути цијели сир у лоптама, па још мјешавину, *дјаϑи мазитун* („сир мрвљени“), затим и све друге врсте млечних производа, које и Срби, и још кајмак — *масло* — који Срби никако не граде.

3. Земљорадња. — Ратничке прилике, у којима су Кучи све до скора живели, нису допуштале, да се обрађује земља ни колико је било најпотребније. Зато су Кучи сву наду имали у своју стоку и производима од ње куповали жито за хлеб. Многа кучка села су тек у 19. веку почела обрађивати кукуруз, „фруметин“ (најпре, веле, Убли), а винова се лоза почела у Кучима гајити тек од пре триестак година. Ну безбедан живот и повољније прилике од кад су у црногорској држави, учинили су, да је и у Куча за последњих двaестак година земљорадња нагло коракнула у напред, а у многим селима и виноградарство па донекле и воћарство. Из тога се уједно види и колико је увек била велика наклоност овог народа према земљорадњи. Сад је у карсном седишту кучком свако парче земље обрађено и свуд се осећа велика оскудица у њивама. Људи крче сваку јамицу и пукотину међу стенама, где се задржало нешто земље, па их подупиру каменим *подзидима*, да их не би киша спрала на ниже. Тако постају на странама увала и брда низови од њива, које су терасасто поређане једна више друге — нека врста *терасасте културе* (сл. 56).

Земља се обрађује и сад старинским начином. Оре се дрвеним *ралом*, које је уосталом за тамошњу камениту земљу и сасвим подесно. Видео сам, на који начин *крче шуму*, да добију њиве. Шћепоси су били посекли у својим дионицама у Дарману сва дрвета тако, да је стабло сваког дрвета остало високо по један метар или више. Затим су спалили шибље и погорели од стабала, колико је могло изгорети. Тим је већ било донекле раскрчено, ма да су стабла и даље сва високо штрчала из земље. Пред кишу посули су по земљи зрневље, које је киша падајући утиснула у земљу. То је после никло и донело тако добар род, као да је било гнојено и орано. Других година се заостала стабла нешто изгоре и сасецају а нешто иструну, те се тако њива очисти. У свему је дакле ово један од врло примитивних начина крчења.

Стрмна жита вршу се на *гувнима*, којих има обично цело братство или село по једно или два. Гувна су лепа, поплочана и унаоколо обложена тесаним камењем. Већина не вршу него *туку* жито: положе на гувно по једну *кућицу* (снопић) жита, па је ударају *тукалицом* или *тресналицом* (двокраким прутом), док из ње не поиспадају сва зрна.

4. **Пчеларство** је у Кучима још до пре дваестину година било врло развијено, нарочито у топлом југозападном крају. Сад је сасвим опало. Томе ће главни узрок бити нагло подизање винограда, од којих Кучи добијају већ прилично вина, а раније док нису имали свога вина градили су од меда доста *медовиче*. *Уљанике* имају сад само имућнији (сл. 57). *Уљишта* (копнице) се граде или од шупљих дебала дубових и липових а покрију озго кружно изрезаном штицом или се сакују од четири пошироке јелове даске а покривају пешчарским плочама. Од саћа се гради восак. Најпре се саће узаври, па се процеђује кроз вунено *ћедило* купастог облика. То се ћедило најпре положи на *штицу*, која има горе отвор. Кроз тај се отвор провуче горњи крај од ћедила и чврсто држи једном руком, док се другом руком притискује дрвени ваљак преко ћедила, те се восак кроза њ процеђује и пада у подметнути котао.

5. **О занатима** се нема шта много говорити. Правих занатлија, који би само од заната живели, у Кучима уопште и нема. *Ковачи* Бањовићи, о чијем смо презреном друштвеном положају већ говорили, ипак не могу од саме своје ковачке зараде живети, него морају радити и земљу и гајити стоку. Вредно је помена, да понеки сељаци, особито Ораховци, лепо израђују лучево посуђе, јелове штице, ковчеге и другу *дрвенарију*, и продају у Подгорици. Местимице граде Кучи и *опеке* и ћерамиде, где је земља за то добра,

нпр. на Косору ниже Церја и у Госпођину Пољу код Биоча. У Дољанима, на Скочу, има врло лепог, белог и чврстог кречњака, од кога тешу надгробне крстове. Неколико Куча се особито извештило у *тесању* и *резању* надгробних плоча и крстова, те њихови радови и украси могу да изненаде својом укусношћу. У Милачићима, на Убаоцу, Момчу, у Рађесима а и другде има и врло добрих *зидара*. Доста Куча зарађује по штогод новаца и *пе̂чењем креча*. Још је особита врста рада и *млинарство* у Фундани, које се тамо могло развити због обиља у води.

6. Трговина. За свеколику трговину кучку од вајкада је средиште Подгорица. Они тамо продају своје производе и купују све потребе. У ранијим временима Кучи су често долазили у велику неприлику, кад би им се услед заваде с Подгоричанима „затворио пазар" у Подгорици. О томе има у војводе Марка врло много примера (Пл. Кучи). С друге стране опет они нису хтели по некад дуго времена ићи да купују у Подгорици, јер су се бојали „турске" преваре и погибије. Зато су онда Подгоричани доносили своју робу на *Пазариште* у Дољанима, те су Кучи с оружјем у руци слазили тамо и трговали са њима.

У старије време имали су Кучи и много трговачких односа са Плавом и Гусињем: ишли су тамо често по жито и по вино а и по друге потребе. Доцније су услед велике несигурности ове везе сасвим ослабиле, а што су раније биле онако јаке, доказ је, да су оне биле наслеђене још из времена српског државног живота. Да је преко Куча водио и трговачки пут и веза између трговачких средишта у Зети и у Старој Србији, не само да се зна по предању него и по белешкама у М. Болице. Тако нпр. он предлаже млетачкој републици, да плаћа кучким „кнезовима" Лалу Дрекалову

и Нику Рајичеву по 12 талира годишње, да би обезбеђивали њиховом писмоноши пролазак кроз Куче по „старом путу“ (Ров., Черногор. I, 819).

7. Пљачкашка привреда. — И о тој врсти привреде могло се у Кучима све до средине 19. века сасвим озбиљно говорити. Причали су ми врло често, а и војвода Марко казује на много места у својој књизи, да су Кучи у тешким временима, кад је у њих била глад и оскудица, живели готово само од грабљења и од пленова. Али није се увек чекало на оскудицу: ишли су Кучи „у чете“ и пљачкали своје непријатеље и без невоље. Највише су пленили своје најкивније душмане, подгоричке потурице, затим „Латине“ Клименте, Затрепчане и друге, али и сви околни Срби су од њих страдали. Кад сам путовао по Братоножићима, често пута су ми се жалили на „зле Куче“ и на њихову грабљивост. Са гледишта кучког племена било је у овој ствари бар једно похвално, а то је, што су четници увек од уграбљеног плена велики део поклањали сиромашним кучким породицама, нарочито удовицама и сирочади.

Ова пљачкашка привреда развила се наравно у Куча као и у других црногорско-брдских племена тек у време безвлашћа и права јачега, које је настало са турским освојењем српских земаља. Неизмерна мржња према освојачима Турцима и према потурицама, а затим и сиромашна, кршевита постојбина, беху довољни покретачи, да се непријатељска имаовина уништава и граби. А на Куче је у овом погледу још особито утицао и рђав пример њихових суседа Арбанаса, који се овом врстом „привреде“ још и данас занимају.

VIII Материјална култура

Не могу овде описивати свеколику материјалну културу у Куча, јер није ни свака појединост од етнолошке вредности а осим тога нисам ни стигао, да се за сваку грану ове културе довољно обавестим. И од онога, што сам у овом погледу проучио, ипак није много што шта дошло у овај одсек, јер ми се чинило згодније описивати по неку групу материјалних тековина народних онде, где се говори о појавима, који стоје са њима у тесној вези. Тако су нпр. сви предмети, који спадају у потребе привредног рада, описани у одсеку о привреди, а други ће бити описани у IX одсеку. О многим стварима говорићу укратко саопштавајући већином кучко или арбанашко име за предмете, који су већ познати из радова о другим српским крајевима.

1. Кућа. — Тврдили су ми, да су се у старо време у Кучима као у суседним Васојевићима и у плавском и гусињском крају куће и остале зграде градиле од самог дрвета. Доцније су услед недостатка грађе брвнене зидове заменили каменим, али се кров градио и даље, као још и данас, од дрвених штица.

Све куће имају облик дугуљастог четвороугла. Уздужне стране зову се *ребра* а попречне *листре.* Пошто су кучка села увек на странама од брда или на прелазном нагибу између долова и њихових ивица, то је скоро увек један део куће виши од другог, јер се куће граде дужином у правцу нагиба. Што кучке куће увек „гледају“ листрама уз и низ брдо, томе су узрок поточне бујице, које после јаких киша ваљају низ брдо камење, те могу и кућу јако да оштете. Листре су краће него ребра, те дају бољи отпор тим бујицама. Зато и врата нису никад на листрама него су на ребрима од куће и то увек на горњем, нижем делу кућном. А на коме ће ребру бити врата, а тако и прозори и други отвори на кући, у томе се Кучи управљају према [illegible] Сјевер и Југ су, као што знамо,

најјачи и готово једини ветрови у Кучима, и од њих је Сјевер веома студен а Југ доноси врло плахе кише. Зато Кучи гледају, ако је икако могућно, да им сви отвори на кући буду окренути истоку или западу, а кад се баш мора неки прозор отворити према југу или северу, граде га врло мала. Од овога има доста изузетака по Дољанима и по другим заклонитим доловима или узвишицама, где Југ и његове кише не могу наносити квара, те су врата на кућама већином окренута југу.

Према величини и начину израде разликују се сад у Кучима три врсте кућа: *сла́мнице* или *сла́мњаче*, *клачене поземљуше* и *куле*.

Сла́мнице (сла́мњаче) се зову тако по свом сламном крову, а иначе су и оне поземљуше, т. ј. приземне куће (сл. 58). Зид је у њих увек *сухозъд* (или *сухозад*), т. ј. од ломљена, донекле истесана камења, које је лепо наслагано једно врх другог обично у висини до 2½ м. *Покров* (кров) се гради доста сложеним начином.

На довршени зид се најпре положе уздуж дебеле греде, *венчанице*. Између оних венчаница, које леже на ребрима, долазе попречне греде, *стеге*, које су у венчанице ужљебљене и заковане, те их држе да стоје непомично. Венчанице се споља косо ижљебе, те се у те жљебове уметну *кључеви*, који се на исти начин утврде и горе, у жљебове од *шљемена*. Преко кључева се споља прикују *баскије* или *жиле* од поширокиx цепаница. На баскије се почев оздо ређају *врсте* од сламе, и то овако. Довесу се снопови од сламе, па се један до другог у реду одреше и разастру. Преко сламе се утврђују од кључа до кључа прутови, који притисну сламу и држе је против ветра. Да би се слама још боље утврдила, „прошије се“ свака врста: испровлачи се на мањим размацима велика дрвена игла са ликом или жицом и везује се за сваки кључ. Тако се ређа врста за врстом до слемена, а на слемену се најгорње врсте врло густо преплету једне с другима у *иовршницу*, да не би пропустиле кишу. На оба краја од слемена имају многе куће и *рогове*, а то су подужи шиљци од чврсто изувијане и везане сламе. Преко сламног

крова се увек наслоне још и дебеле *сохе* или мотке, које се учврсте у *пријечњаке* као оно код гладâ. Сохе се наслањају преко крова тако, да се по две и две могу над слеменом саставити и ужљебити или укљештити једна у другу. Тај се састав зове *клијешта*.

Врата су на кућама обично утврђена у једну дебелу греду, која је доњим крајем ударена у земљу а горњим ужљебљена у венчаницу. Затвор је на вратима сасвим проста древна или гвоздена реза с узицом, провученом кроз рупу. — Сламнице су сиротињске куће и зато немају никад соба него је цела кућа једно одељење. И правих прозора нема него само по један или два мала отвора. Под је сав од земље. Огњиште је увек близу једне листре али никад до самог зида. *Ниједна кучка кућа не само сламница него и свих других врста нема димњака.* Дим тражи сам себи пута кроз врата, прозоре и друге отворе.

Клачене поземљуше се зову по свом „клаченом" зиду, а кров може и у њих бити сламни. По величини се ове куће већином не разликују од сламница а тако ни по грађи, једино што се оне зидају с „клаком" (кречом) од боље тесаног камења.

Камен тешу сами Кучи „мајстори", а сами справљају и *вар* или *клак* и мешају га с песковитом *ржином*, те добијају особито чврсту *мýтницу* (малтер), која се просто скамени у зиду. Особито је са своје доброте чувена пржина из Морачина корита. Клачене поземљуше имају људи осредњег стања и у новије време отварају на њима и приличне прозоре са дрвеним капцима. Врло ретко имају и по једну собу у кући. Кров је на старијим кућама још од штица, које су притиснуте камењем, а негде је горња половина крова од сламе а доња од штица. Штице су или букове *скудле* или јелове дашчице. Кров од штица зову понекад и *шиндом*. Иначе има врло много ових кућа покривених и сламом, ређе пешчарским плочама, а у доњим кучким селима, почев од Загреде, има и доста кровова од ћерамиде.

Кула се зов[illegible] *[illegible]ућа на избу* или *кућа на таван*. То је н[illegible] мом највећа (сл. 59

а позадина од те куће на слици 5; даље сл. 60 и план на стр. 250). Наравно да њу имају само бољи домаћини. Кула је увек зидана „у клак“ од тесаног камена, а кров је и у ње исто онако разноврстан као и у клачене поземљуше. На старијим кулама виде се и сад на зиду по̑ лакта испод крова троугаоне *пушкарице*. Кула је свагда знатне дужине и најчешће има по двоја врата, до којих се излази каменим степеницама. До тих степеница су врата од *избе*, у којој се држи стока. Изба је увек у доњем, вишем делу кућном. Над избом има у понекој кули *соба*, врло ретко две собе, а до собе је „*кућа*“ или *кужина* с огњиштем. Соба је попођена даскама, и тај је под једино што је одваја од избе. Зато се у соби увек осећа задах од сточних измета. Само у неколико кућа видео сам лепе собе са добрим подом, са по два прозора, на којима су окна и споља дрвени капци, и са зидовима олепљеним и „обељеним“. У собама се лети уопште и не станује, него се држи само жито, постеље, бели мрс и друге ствари. Тек се у зиму спава по собама. Али је мало таквих соба, које се ложе. Старије пећи, *фуруне*, које су врло ретке, грађене су од саме земље *гњи̑ле*, помешане са „струном од козе“ да боље држи. Подлога су им подебеле плоче од камена. Ове се пећи ложе из куће. Спреда изгледа ова пећ као што је представљено на цртежу *а*. У неким кућама има већ гвоздених пећи, од којих су *ћунте* или *луле* (чунци) спроведене у „кућу“.

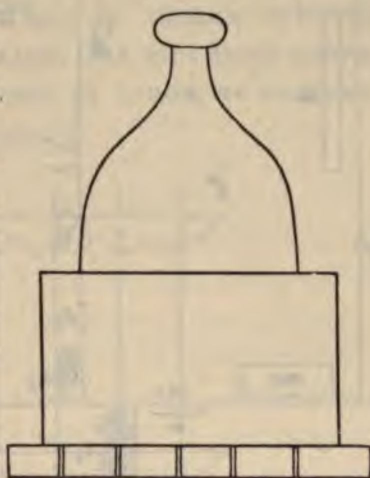

а. Пећ у соби од куће Петра Попова Милачића у селу Крушеву Долу.

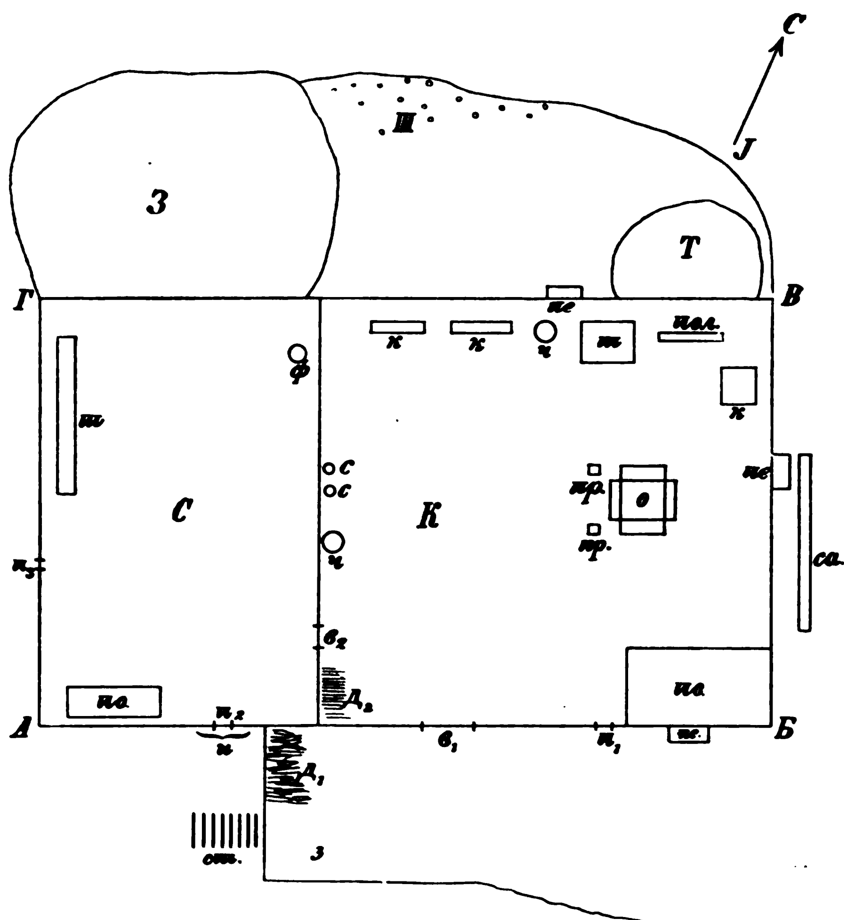

6. План од куле Беше Дедића у Брскуту. Позади куле „обор“

АБ, предње ребро од куће, дуго 16 м.
БВ, листра, дугачка $6^{1}/_{2}$ м.
К, „кућа“
С, соба
Т, трап за кртолу, зидан од камена
З, „зграда“ засађена купусом
Ш, мали шљивак
са, салаш
ст, степенице
$д_1$, дрвљаник
з, камени подзид
и, улазак у набт
$в_2$, врата

$п_1$, $п_2$, $п_3$, прозори
$д_2$, дрва наслагана у кући
по, постеље
о, огњиште од плочâ
пр, пријекладн
пе, „пенцери“ (водници)
к, ковчег
пол., полица
т, тавулин (сто)
ч, чабар
с, стап за масло
ф, „фуруна“
т, трпеза

Врло ретко, и то понајвише у Брскуту, има кула са неком врстом трема, који се зове *ајат*. Степеницама се улази најпре у ајат, па тек из њега у „кућу". Може и по један део ајата бити преграђен штицама и удешен за спавање у лето (сл. 61). У Брскуту имају куће у доњем спрату поред избе понегде још и *подрум*.

Као реткост сматра се у Кучима *кућа* или *кула на свод* зидана, т. ј. кућа, у које се од темеља изведе свод од опека и камења, те су под сводом избе а над сводом горњи спрат кућни. Тако је зидана кућа на слици 62 а покривена је ћерамидом. Она има двоја врата, јер су у кући два жењена брата са децом, те се може временом очекивати деоба задруге.

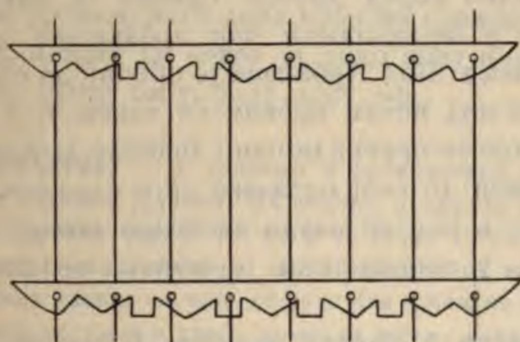

в. Черјен по кучким кућама.

У кућама свих врста има у зиду онаких истих *водника* и *пенцера* за оставу разних ствари, какве смо описали у гладама. Над огњиштем је *черјен*. Он је начињен од две даске, у којима су провркене рупе, па су кроз напоредне рупе обеју дасака провучене танке жиоке (сошице). Черјен се помоћу четири куке утврди за оне попречне греде кућне, за стеге, а служи томе да се о њ вешају вериге, месо, разне дрвене ствари, које се хоће да суше и др. (в. цртеж *в.*). Над черјеном је *петар*, таван од дасака, на коме се држи жито, да се суши. Има и тавана, плетених од прућа, али даље од

огњишта. Над петром су *иънте* за сушење меса. У неким кућама има до собног зида начињен повелики *хамбар* од дасака. У њему се држе разна жита, свако у засебном *преклету* (прегради).

Арбанашке куће су уопште много сиромашније од српских, и тек у новије време почињу и Арбанаси по угледу на Србе зидати боље куће и куле. *Основна је ипак разлика између српске и арбанашке куће у подели и у правцу, у коме се кућа развила.* Док у Срба боља кућа има под собом избу а сиромашнија кућа има само једну просторију и сасвим одвојену стају за стоку, дотле у Арбанаса кућа има увек бар два одељења, а боља кућа и три-четири, и сва су та одељења једно поред другог. *Српска се кућа развила дакле више у вертикалном док арбанашка у хоризонталном правцу.* Код Арбанаса је обичај, да се крупнија стока држи под истим кровом са човеком, у засебном одељењу, које се прегради само донекле даскама. Пошто стока пролази до свог одељења кроз одељења, у којима људи живе, а још се свуда слободно шетају и прасад и пиладија, у арбанашким је кућама велики смрад и нечистоћа.

Фундански Арбанаси, особито Ледињани, имају већ и лепих кула, од којих су неке с *ајатима* и с избом, коју зову *нарϑавони.* А у Затријепчу има само неколико клачених кућа а све су друге начињене од сухозида и покривене сламом (сл. 63) или штицама. Куће су им врло дугачке, по 20 и више метара, и обично имају унутра по три одељења, одвојена једно од другог преградама од прућа. Доњи је део куће *штпија прњерз*; средњи, у коме су кућна врата, *штпија пркаљ* и горњи *прљуп.* У доњем је делу огњиште и у њему се станује, у средњем се преко летаноћива а зими се држе коњи и над њим је таван од прућа с кошевима за храну, а у горњ[illegible] се стока и на тавану над

њом сено и слама. Огњиште је исто као у српским кућама близу једне листре, али никад до самог зида и обично је до зида према огњишту изидан банак, низак а широк по један метар. Над огњиштем је петар, који зову *тр͞аја*. Арбанашко се огњиште разликује од српског тиме, што није само обложено камењем са сваке стране, него је и лепо поплочано. Ово долази отуд, што Арбанаси не употребљавају црепуље за печење хлеба него само сачеве. Због тога се поплочано огњиште најпре добро зажари, па се онда очисти са њега жар и пепео и положи на њ умешени хлеб. Преко хлеба дође сач, који се покрије жаром. Веле, да је тако испечени хлеб слађи од оног, који се пече у црепуљи.

Имућнији Арбанаси у Коћима већ не држе стоку под кућним кровом, него деле кућу на одељење, у којем гори ватра, и зову га *вотра* (а тако зову и огњиште) и на собе или једну собу, коју зову *ода*.

2. Покућство. — У српским и арбанашким кућама покућство је у главном једнако. На зидове, поцрнеле од дима (сл. 64) веша се: дрвени *ваган*, из кога се једе; *тигањ* или *тигаћ*, у коме се прже јела; *сланица; ијати*, тањири од метала; *круг*, широка кружна даска, са које се једе или којом се покрива посуђе, а на њој се меси и хлеб; *црепуља* и *сач; кутлаче*, велике лажице. Поред зида стоје: *трпеза*, *карлице*, *штругље* и *штругљице* или *кодраче*, дрвени *каблови* за сир, дрвени *ст͞аи* за „изметање“ масла, *боколице* за ракију, *каблићи* за кисело млеко, *стабլице* за оставу брашна; *чаброви* за сир, за шљиве и за ракију; *ковчези*, велики и лепо израђени сандуци од дрвета за оставу бољег одела и рубља. По „певцерима“ у зиду стоје: *бокала*, буре за воду; *сафица*, метални суд за пијење воде; *џезве*, *шоље* и друге потребе за каву; *свитак*, светиљка или лампица од тенеће; *боце* и *чаше*, ако их уопште у кући има; *лажице* и са њима ножеви и виљушке, који су велика реткост. У понеким кућама има крај зида и повелики дрвени сто, *тавулин*. Поближе огњишту стоје *столоваче*, пониске али широке и веином лепо израђене столице са лучним наслоном позади. Століваче имају само боље куће, а иначе се обично седи на ниским,

огњишта. Над петром су *пънте* за сушење меса. У неким кућама има до собног зида начињен повелики *хамбар* од дасака. У њему се држе разна жита, свако у засебном *преклету* (прегради).

Арбанашке куће су уопште много сиромашније од српских, и тек у новије време почињу и Арбанаси по угледу на Србе зидати боље куће и куле. *Основна је ипак разлика између српске и арбанашке куће у подели и у правцу, у коме се кућа развила.* Док у Срба боља кућа има под собом избу а сиромашнија кућа има само једну просторију и сасвим одвојену стају за стоку, дотле у Арбанаса кућа има увек бар два одељења, а боља кућа и три - четири, и сва су та одељења једно поред другог. *Српска се кућа развила дакле више у вертикалном док арбанашка у хоризонталном правцу.* Код Арбанаса је обичај, да се крупнија стока држи под истим кровом са човеком, у засебном одељењу, које се прегради само донекле даскама. Пошто стока пролази до свог одељења кроз одељења, у којима људи живе, а још се свуда слободно шетају и прасад и пиладија, у арбанашким је кућама велики смрад и нечистоћа.

Фундански Арбанаси, особито Ледињани, имају већ и лепих кула, од којих су неке с *ајатима* и с избом, коју зову *нарϑавони*. А у Затријепчу има само неколико клачених кућа а све су друге начињене од сухозида и покривене сламом (сл. 63) или штицама. Куће су им врло дугачке, по 20 и више метара, и обично имају унутра по три одељења, одвојена једно од другог преградама од прућа. Доњи је део куће *штпија прњерз*; средњи, у коме су кућна врата, *штпија пркаљ* и горњи *прљуп*. У доњем је делу огњиште и у њему се станује, у средњем се преко лета нoћива а зими се држе коњи и над њим је таван од прућа с кошевима за храну, а у горњем делу кућном држи се стока и на тавану над

њом сено и слама. Огњиште је исто као у српским кућама близу једне листре, али никад до самог зида и обично је до зида према огњишту изидан банак, низак а широк по један метар. Над огњиштем је петар, који зову *трâја*. Арбанашко се огњиште разликује од српског тиме, што није само обложено камењем са сваке стране, него је и лепо поплочано. Ово долази отуд, што Арбанаси не употребљавају црепуље за печење хлеба него само сачеве. Због тога се поплочано огњиште најпре добро зажари, па се онда очисти са њега жар и пепео и положи на њ умешени хлеб. Преко хлеба дође сач, који се покрије жаром. Веле, да је тако испечени хлеб слађи од оног, који се пече у црепуљи.

Имућнији Арбанаси у Коћима већ не држе стоку под кућним кровом, него деле кућу на одељење, у којем гори ватра, и зову га *вотра* (а тако зову и огњиште) и на собе или једну собу, коју зову *ода*.

2. Покућство. — У српским и арбанашким кућама покућство је у главном једнако. На зидове, поцрнеле од дима (сл. 64) веша се: древни *ваган*, из кога се једе; *тигањ* или *тигаћ*, у коме се прже јела; *сланица; ијати,* тањири од метала; *круг*, широка кружна даска, са које се једе или којом се покрива посуђе, а на њој се меси и хлеб; *црепуља* и *сач; кутлаче,* велике лажице. Поред зида стоје: *трпеза*, *карлице*, *штругље* и *штругљице* или *кодраче,* древни *каблови* за сир, древни *стâи* за „изметање“ масла, *боколице* за ракију, *каблићи* за кисело млеко, *стаблице* за оставу брашна; *чаброви* за сир, за шљиве и за ракију; *ковчези*, велики и лепо израђени сандуци од дрвета за оставу бољег одела и рубља. По „пенџерима“ у зиду стоје: *бокола,* буре за воду; *сафица*, метални суд за пијење воде; *џезве, шоље* и друге потребе за каву; *свитак,* светиљка или лампица од тенеће; *боце* и *чаше,* ако их уопште у кући има; *лажице* и са њима ножеви и виљушке, који су велика реткост. У понеким кућама има крај зида и повелики древни сто, *тавулин*. Поближе огњишту стоје *столоваче*, пониске али широке и већином лепо израђене столице са лучним наслоном позади. Століваче имају само боље куће, а иначе се обично седи на ниским,

[illegible]

[illegible] [illegible] **[illegible]** [illegible]

[illegible] кућном [illegible] [illegible] у [illegible] [illegible] ... стhe [illegible] ... 65. [illegible] ... у [illegible] и у [illegible] ... него [illegible] ... много [illegible] ... Арбанашки се [illegible] ... имају Арбанаси [illegible] ... муницима и по [illegible] подале од села на пр. [illegible] ... — У Брскуту [illegible] ... у којима се [illegible] „[illegible]уметиново класје“ по [illegible], [illegible]. Салаши имају правоугаону [illegible]ницу, [illegible] су и [illegible]. Граде се од летава и [illegible] (сл. 66), и покривају [illegible]. Место салаша [illegible] по [illegible] Кучима, али врло ретко, округлих ко[illegible]

плетених од прућа. Има их више у Арбанаса (сл. 66), који их зову *котец*. Још су ређе нарочите *колибе* у обору али код куће у тору за спавање чобанима, кад је стока од куће (сл. 67). О тако исто ретким *уљаницима* и *гувнима* већ смо говорили у привредном одељку.

На имањима у селу или даље од села граде се *дубирози*, мало друкчији од оних које смо описали у Третлишу (сл. 71). За 1—1$^1/_2$ м. дигне се у кругу сухозид а изнад њега купасти сламни кров, који се притисне гранама и сохама. У близини кућа држе у тим дубирозима већином *плеву*, т. ј. сламу, па их зато зову понекад и *плевницама*. Даље од кућа или по дионицама у планини дубирози служе за становање онима, који обрађују баштине и чувају стоку, кад се сиђе с катунâ, а неки држе и стоку по дубирозима.

Код торова и на ливадама виђа се овде онде по нека *превијача*, мала зграда за спавање чобана, који чувају стоку (сл. 69). Она се гради, кад се најпре пободу у округ неколико јаких прутова, па се горе испресавијају и утврде један за други. Преко тога скелета се поређа дугачка ржана слама у облику купе, која се горе увеже а унаоколо опаше неколико пута витким прутовима. Неке се превијаче не учвршћују за земљу него им се основица исплете чврсто као кош, те се могу преносити с једног места на друго.

4. Стара ношња. — Данашњом својом ношњом кучки Срби, особито мушки, већ су се изједначили с осталим Црногорцима, а црногорска ношња је до сад већ много пута описана. Зато ћемо се овде зауставити само на старој ношњи кучкој, која се досад одржала само делимице на неколико старих људи и жена а нигде у целини. Арбанаси пак држе се и данас своје старе ношње.

Стари Кучи су носили на глави мале *капе* купаста облика од беле пустине или вâљане од јагњеће вуне

а прошаране црвеном свитом. Имућнији ношаху *фесове* са великим, модрим, кићанкама, које су слазиле до рамена. Сви су се *бријали* као и сад. *Кошуље* нису Кучи носили све до пре неколико десетина година. До тела су облачили *гуњ* или *џемадан* од белог сукна са рукавима. Гуњ је у свему иначе одговарао данашњем црвеном црногорском џемадану. Врх гуња се носила *хаљина*, која је допирала до ниже колена. Спреда је била украшена црвеном свитом и око ње црним гајтаном. И шавови на хаљини били су сви пошивени озго црним гајтаном за шаку ширине. Широке *гаће* или *чакшире* од белога сукна везивале су се о пас учкуром а долазиле до испод колена. Преко хаљине и гаћа везивао се кожни *пас* са силавом за оружје (види на слици 35 у старца Николе Т. Прентића). Ниже гаћа се видела лепа *подвеза*. Подвеза је била широка, шарена, највише црвена, изаткана или начињена од пређе. Од подвезе су почињале беле *докољенице*, какве се и сад носе свуд по Црној Гори, али су Кучи имали преко докољена високе и лепо шаране *чарапе*. На прсте су као и данас облачене шарене *назубице* (назувице). *Опанци* су били као и данашњи: лаки, лепо преплетени, али је преплет био већином „од бравâ“, тј. од овчјих кајиша, а не од узица као данас. — Одећа, која се носила озго преко хаљине, била је разна према стању и према потреби. Обично се носио црвени *јелек* од сукна извезен „златом“ (срмом), а поврх њега су бољи носили, управо огртали, *ћинтерац* или ћентерац. То је била кратка хаљина, до паса, са рукавима, а спреда украшена лисичином. О непогоди се Кучи огртаху белом *струком* са црним ресама или сукненим *талаганом*, а то је горња хаљина без рукава, а пастири ношаху као и сад белу, сукнену, до земље дугу *веленицу* или *кожух*.

Од женске ношње да опишемо најпре *девојачку*. У старије су време девојке просто спуштале *косу* низ

плећа а на глави носиле изнад чела врло малу купасту капу од белог сукна. Доцније се завело, да косу плету у витице и обавијају око главе, али се капица и даље носила, док је није заменила садашња црногорска округла капа (види сл. 26). До тела се носила *хаљина* или *џупелета*, која је допирала до листова. Имала је широке рукаве. Џупелета је била од белог сукна и лепо украшена по прсима и по крајевима рукава дугуљастим парчадма црвене свите, која су везена свилом и пришивана једно до другог (види на слици 70). Ове везове и украсе радила је сама девојка. Испод хаљине се носила црна *раша*, сукња, до чланака. Преко хаљине је спреда ношена уска *урегљача*, којој су доњу половину чиниле дугачке ресе разне боје, највише црне и зелене. Поврх хаљине, а у доцније доба поврх кошуље, облачио се *зубун*, дугачак такође до листова и кројем исти као данашњи корет и такође без рукава, али исто онако лепо ишаран као и џупелета. Зубун је био од белог сукна, а украси од црвене свите пришивани су по њему зеленом свилом. Још су по целом зубуну биле ушивене шарене ките од ресица а свака ресица завршена ситним, белим ђинђухама. *Чарапе* су биле као и сад дугачке до колена и лепо вуницом ишаране, *опанци* исти као мушки.

Млада је носила све као девојка, само је имала особиту ношњу на глави. *Косу* није више спуштала низ плећа него напротив напред, низ прса, оплетену у витице. А у витице је уплетала свиту разне боје, за коју су били пришивени сребрни талири и цванцике. Још је млада целе прве године по својој удадби носила *ћук*, повисоку, шиљасту капицу од срме, окићену новцем и шљокицама. А преко ћука је пребацивала црвену *струку*, те кад би се клањала, струка би крајевима дохватала до земље. Кад би после годину дана скинула ћук и струку, млада је после „до по вијека“,

дакле од прилике до своје 40-те године, носила косу само онако, како је напред описано.

Жена је од „по вијека“ до смрти носила одело исто као млада и косу је спуштала исто тако низ прса, али је главу повезивала до испод браде црном или белом *крпом* или *фацулетом*. Преко крпе је везивала око главе *повезач*, широк три прста, „усукан“ од црне крпе (код бољих од свилене крпе). Повезач се везивао позади и крајеви се од њега пуштали да висе (сл. 70 и 71). У Безихову, Орахову и Дучићима повезачи нису црни него црвени. Крпа и повезач су се одржали код многих жена и до данас. Још је жена носила и широк *пас* од „сактијана“, украшен округлим, црвеним „акицима“ (камењем), који су били срмом обложени.

Арбанашка ношња. — Мушки повезују главу, уши и подбрадак великом белом или шареном рубином, коју зову *руба* или *крпа*, или носе белу капицу, какву су, као што смо видели, носили и Срби. Главу су некад бријали сви Арбанаси, остављајући само поширок перчин на темену, а сад се тога држе само старији људи. Лице брију сви. Још су ме озбиљно уверавали сами Арбанаси, да у њих ради чистоће и мушко и женско брија длаке с полних удова. Одело је у Арбанаса све од белога сукна, које се свуда по шавовима а особито око шпагова опшива широким, црним гајтанима. До тела односно преко кошуље је затворени *џемадан* а преко њега кратак, отворени *гуњ* до ниже паса, затим узане *чакшире* све до чланака. *Чарапе* су кратке а *опонка* (опанци) нису онако лепи као у Срба, јер их граде превијањем оба горња краја, које зашију један за други. Везују их узицама, ређе опутама. Место гуња носи се преко џемадана или само преко кошуље *ђурдинка*, кратак јелек од црна сукна, сасвим отворен, са почецима од рукава, који допиру свега до средине мишице, и позади са дугим, црним ресама. Веле, да носе

ђурдинку у знак жалости за Ђурђем Кастриотом и да је зато црна, а и прозвала се, кажу, по његову имену. Лети се преко кошуље носи сасвим кратак и отворен јелек са жутим пуцима с обе стране. Велики појаси и силави виђају се и сад.

Арбанашко женскиње има без обзира на разлике по годинама у свему једнако одело изузев ношње на глави и појаса. Девојке раздељују спреда косу и плету је позади у плетенице, које омотавају око главе, а главу повезују белом *рубом* (в. напред сл. 44 и 48.). *Невесте* почињу одмах по удадби носити на глави плитку капицу, *пштјелак*, која је озго белом срмом лепо украшена. За пштјелак је утврђена позади бела или црна *руба*, којом се подбрађују, па је спуштају и на рамена и по плећима (в. напред сл. 49). Девојке се опасују преко одела само кожним појасом, шаку широким, а жене врло широким појасом од три или више састављена кожна појаса, који су споља превучени сребрним или лиманим, танким а лепо изрезаним плочама. Тај појас зову *бранза*. Остало одело чине: *џуплета*, у које се горњи, доста одвојени део зове *гру͡ик'за*, а то је црна доња хаљина без рукава. На гру͡ик'зу се наставља сукња, *раша*, која је од врло крута, дебела сукна, те стоји тако, као да су у њој изнутра намештени витки обручи. Раша допире до листова. Преко гру͡ик'зе се облачи *џока*, кратка горња хаљина од бела или црна сукна, са рукавима, који се са спољашње стране завршују троугластим изрезом. Џока може бити спреда затворена или троугласто отворена, а уопште је на прсима и по рукавима лепо извезена и ишарана и још има на мишицама подугачке црне ресе. Ниже паса је привезана *прегљача*, ишарана лепим пругама, од којих су горње уздужне а доње попречне. *Чарапе* су дугачке а *опанка* као у људи.

Кучки Срби се као и сви Црногорци веома поносе лепим оделом и оружјем. Нијєдан скоро није хтео нпр. пристати, да га сликам, док се лепо не „нареди“, а многи су ради тога зајмили и лепше одело од других. Који не би имао при руци најлепше одело, него би се сликао у неком простијем, непрестано би се због тога вајкао. При свем том јако изненађује човека, кад на раду или за стоком види многе Куче не само слабо и недовољно одевене, него и у врло подераним хаљецима и још често без икака рубља оздо, те је велики део тела потпуно оголићен. И то није никоме зазорно нити штогод пада у очи — сматра се дакле као сасвим обична ствар, да човек на раду иде како било одевен. То је зацело последица њихове немаштине, услед које морају штедети боље одело. Тако слабо одевени седају и лежу ови људи на хладну земљу или камен, те се једино навици и челичном здрављу има приписати, што се због овога не разбоеевају. — И кад лети спавају, многи остављају горњу половину тела сасвим голу.

5. Народне мере. — Ма да су сад у Црној Гори распростра̂њене европске мере: килограм, литар, метар итд., народ се ипак држи већином својих старих мера. Тако су за дужину народне мере: *стопа*, затим *лакат*, који се рачуна у 0,71 м.; *сежањ* значи првобитно целу дужину раширених руку и сад се рачуна у 1,50 м.; *конопац* износи до 3 м. За тежину су: *ока*; *багаж*, 10 ока, мера за жито; *бреме*, 40 ока, мера за сено, сламу и кртолу; *товар*, 100 ока. *Рало* је за мерење баштина и сад се рачуна у 42 $м^2$. *Коса* за мерење ливада износи два рала.

6. Храна и пића. Кучи једу трипут дневно: око 9 часова изјутра им је *ручак*, у два часа по подне је *ужина* и у мрак *вечера*. Велике разноликости у храни они не познају. *Хлеб* им је „Фруметинов“ и пшенични или ржани а ретко кад јечмени и „елдовни“. Граде и *качамак* од кукурузна брашна. Осим сира и других производа од *варенике*, које смо већ описивали, гради се и *јардум* и *замлаз*, познати у свим нашим плани-

нама. За најотменије јело сматра се *вариво* од растопљене мјешавине, у коју се успе крупнијег брашна, па се заједно дуго вари и меша. После се још додаје скорупа или млека. *Месо* варе или пеку. *Чорбу* од меса наливају за време кухања још иром, те буде врло укусна. Особита је посластица *јагњећа глава*, најпре осмуђена на пламену па после онако с кожом варена.

Од колача знају само за обичне погаче, даље за *сукану питу* или *тепсију*, а то је обична српска гибаница, и за *priганице* од потанких комадића пшеничног теста, који се пеку у маслу.

У војводе Марка има врло много примера, који показују, какав је раније био мучан живот у Куча. Они су врло често морали прибегавати *примитивним* средствима за исхрану, особито *печеним зрнима* од жита и *корењу* од разних биљака, као козалца, гомулице, каћуна и висибабе, па и разним *травама* и *коприви*, куновој *кори*, *мáзги* испод букове коре итд. (Пл. Кучи 81 и 82). Тако је народ од невоље и горке оскудице а све за љубав златне слободе падао чак на ступањ скитачких скупљача, од кога је иначе својим културним стањем далеко измакао.

Пића је срећом и сад у Кучима врло мало а некад их је било још много мање. Старо словенско пиће *медовина* и понешто *ракије*, коју су пекли од смокава, од „мурви“ па чак и од дрењина, били су једина пића, која су могли сами производити и то у малој количини. *Вино* је било реткост, јер се винова лоза није гајила. Сад је пак од свих пића највише вина, медовине готово и нема, а ракију пеку још и од комине и од шљива. *Кава* се зацело још одавно одомаћила по угледу на Турке. У сваком су пићу Кучи врло умерени само не у кави. И *пуше* многи врло страсно и скоро без прекида. Чак и међу женама кучким има врло страсних пушача. Људи не налазе ничег необичног у томе, што

и понеке жене пуше. Мени се чини, да је и овај обичај постао угледом на мусломане.

IX Из духовне културе

А. Језик

Из књиге војводе Марка може се лепо видети интересантни говор кучки, а у предговору је Љ. Ковачевић истакао и све његове главније особине. Ну ипак ко би хтео проучавати овај говор, не би требало да се задовољи само тиме. Има у кучком језику доста особина, које тек ваља чути. Тако нпр. они облици и речи, који су у књизи војводе Марка писани са додатим *н*: та*н*, доша*н*, река*н*, зли*н*, вече*н* итд. — у ствари немају никаквог чистог *н*. Ја сам толико пута пажљиво саслушао њихов изговор и уверио сам се, да се у тим случајевима самогласници *а*, *е*, *и* изговарају ***кроз нос***, као неки носни гласови. Није пак истина, што тврди Тома П. Ораховац, да се такав изговор чује само у Горњем и у Доњем Медуну (Пл. Кучи, LXXII). Ја сам га слушао не само у свим селима око Медуна него и у обе Кржање и у њихној околини. — Даље треба чути и сугласник *ћ* у неким речима, где се он изговара исто онако као македонско *к'*. Ја сам нпр. забележио речи *к'ер* (на Ублима) и *к'икати* (ћикати, вабити овна; у Кржањи).

Кучи говоре уопште врло брзо. Због те брзине и због њихова необичног наглашавања (в. Пл. Кучи LXXIX) њихов говор чини особити утисак. У већине од њих речи иду тако брзо једна за другом, да се просто сливају, и ненавикнуто ухо често не може одмах да разабере смисао.

Како по већини својих особина тако и *лексички* кучки говор спада у групу црногорских говора. Пуно је у њему речи, које се у осталим или бар многим другим српским крајевима не чују, а јамачно ће бити доста и таких, које се не говоре ни у суседним српским племенима. Изненадило ме нпр. кад сам чуо речи: *ступ*, велико а дугачко земљиште; *пла̂на*, рудина или зараван; *шпаг*, „џеп"; *желуд*, жир; *шума*, једино у смислу: шибље; *огањ*, увек место речи ватра, а такође и у смислу: дом (одељена породица); *свратак*, назадовање; *цѐно*, јефтино, и цење, најцење; *честит*, само у смислу: срећан; *зара́дити*, почети радити необрађену земљу; *хранити*, чувати, и др.; изразе: *навр̑о* на крв; *помео се*, т. ј. пао од умора, пропао; *добре̑ па̑се* (поздрав), и многе друге, који су у појединим одељцима већ наведени. Још се чини, да југоисточни део Куча са старим селима Ораховом, Безиховом и Дучићима има нарочито много очуваних старина језичних.

Значајно је, да у кучких Арбанаса има очуваних речи, које обликом не одговарају речима њихових данашњих суседа српских. Да подсетимо овде само на неколико таквих речи и месних имена: *бре̑к* (обала), множ. брегуи; *могйла*, а у кучких Срба сад само: гомила; *рудйна*, у Срба: рудѝна; *Ћафа Гожд*, брдо (гожд, као да је постало од гозд, а не од гвозд); *љу̑к* (луг, долац); *огра̑ја*. Даље су Арбанаси очували нека топографска имена, која обликом представљају старији ступањ истог имена, нпр. *Хелм* или *Хељем*, можда *Круиг* (у Орахову) и *Огра̑ја* (више оваких имена). Затим заслужује пажњу, да се Србин зове на арбанашком: *Скја* и *Шкја* и никако друкче, и ако Арбанаси сваки дан чују од Срба реч Србин. Кад бисмо смели тврдити, да су Арбанаси неке од поменутих речи (нпр. бре̑к, љу̑к, могила, ограја) очували у њихову првобитном словенском облику и кад бисмо то довели у везу

с именом скја (шкја), дошли бисмо до закључка, да су преци кучких Арбанаса морали најпре доћи у додир са племенима друкчијег словенског говора и друкчијег имена него што су данашњи кучки Срби. А та су племена могла бити од оних „Словена," који су пре Срба продрли на Балкан па и у зетске крајеве. Могло је дакле и у Кучима или у њиховој близини бити настањених „Словена," који су дошли у додир с Арбанасима пре но што су овамо продрли Срби. Кад су се после Срби настанили у ове крајеве и ускоро претопили „Словене" у себе, пренели су Арбанаси име Скја на Србе.

Дринов тумачи на свој начин казивање К. Порфирогенита и тврди, да су Срби првобитно заузимали само мању област у сливу реке Дрине, а Неретљани, Захумљани, Требињани, Дукљани као и Бошњаци нису били ни Србима ни Хрватима. Та су племена, вели, становала у старој области Далмацији још много пре доласка Срба и Хрвата у те крајеве и тек пошто су ови досељеници потчинили та старија словенска племена, дали су им и своја имена (Дриновъ М. С., Заселеніе Балканскаго Полуострва Славянами. Москва, 1873; стр. 157-161). На једном се месту Дринов позива и на неке особине у данашњем српско-хрватском језику, које би се имале сматрати као трагови од језика тих ранијих „Словена", па ту убраја и примере из црногорских говора: *зобјем* и *оцѣнък* (у истој књизи, с. 130). И ако ови примери нису баш згодни докази за Дриновљеву претпоставку, ипак ће иначе имати у његову тврђењу много истине; само налазим, да нема права, што одриче истинитост Порфирогенитову казивању, да су се Срби одмах у почетку били настанили и у Неретви, Требињу, Хуму и познијој Зети. Баш зато, што се у тим крајевима, а особито у Зети, убрзо створило још једно јако средиште *српског* политичког живота (поред оног у Рашкој), морамо — и да нема других доказа — веровати, *да су се Срби још у прво време свога досељења настанили у знатном броју и међу „Словене" тих предела.*

Понека арбанашка реч, која се у Кучима чује — готово само географски термини — и повећи број имена личних и месних има се приписати нешто врло честим односима с Арбанасима али много више женид-

бама с Арбанашкињама. Кучи сами веле, да су арбанашким особним именима и понеким месним називима највише узрок арбанашке невесте. Ово је заиста тако, јер су Арбанашкиње, које би се удале за Србе, долазиле у српску кућу не знајући ни речи српски, док су Срби већином знали понешто арбанашки и ради олакшице разговарали са својим женама арбанашки. Услед тога је Арбанашкиња могла и не научити српски (Арбанаси и онако тешко уче српски), те је тако и деци давала арбанашка имена и понеко место називала арбанашким термином итд. Ово је особито било узело маха у Орахову, у Дучићима и у Фундани, који су у суседству арбанашком, а видели смо, да су тим начином Срби у Коћима, у Лединама, Љухарима и Затријепчу потпуно подлегли досељеним или суседним Арбанасима.

Б. Неколико карактеристичних црта народних.

Да човек продре у душу народну, потребно је, разуме се, и живети дуже у народу. Али има народ свакога краја и понеких својих особина, које су тако јако изражене, да посматрачу и после краћег бављења у народној средини падну у очи. — Необична бистрина, схватљивост и јако интересовање за све, а нарочито за јавне послове народног живота заједнички су Кучима са свим осталим Србима планинцима. Сећам се живог интересовања, којим се претресало спремање за маневре, што су се имале држати у септембру оне године. Сваки се распитивао о најмањим ситницама односно маневре и све се живо било забринуло, како ли ће се они сами показати.

Као човек од просвете изазивао сам већ својом присутношћу разговор о школовању, о науци итд. Тако сам имао прилике небројено се пута уверити, како је силна тежња овог народа за школовањем и за умним усавршавањем. Сваки је отац желео, да му се

бар које од многе деце школује или да буде бар писмено, јер се писменост веома цени. У новије време многи и шаљу синове на науке, ма да им средства за то не достижу. Овај сиромашни народ, што се вековима злопатио и крвавио међу својим страшним кршевима, ипак је дакле очувао жицу, коју су јамачно његови преци пре толико векова донели: тежњу за усавршавањем и поштовање културног рада. Војвода Марко нам је један од најбољих примера: тек што је престала бојна јека, а он се, и ако у старим годинама, помучи те научи писати и посвећује се књижевном раду! И још је и на просветном и на привредном бољитку свога племена радио војвода Марко.

Кучи су један према другом *озбиљни* и *пажљиви*. Вређање се и у шали избегава. *Владање над собом* је необично јако. Ови људи, који непрекидно носе са собом пуне револвере, а често и пушке, и који се понекад због своје осетљивости могу и жестоко да посвађају (преда мном се десило два случаја), ипак неће нипошто потргнути један на другог оружје. Причали су ми, да се за последњих тридесет-четрдесет година није тако што ни једанпут десило.

Послушност према властима и *поштовање старешина* такође су општа одлика. А да те особине заиста не долазе од страха и од неких ропских побуда, већ од свесног осећања дужности и од неког схватања о узвишености старешинског положаја, види се најбоље из тога, што се иначе сваки, па и најхуднији и најпростији човек из народа понаша према властима и старешинама сасвим слободно и достојанствено.

Морална чистота је у народу од увек била беспрекорна. Погрешке против брачних дужности или против девичанске невиности сматране су као највећи злочин и кажњаване, као што смо видели, каменовањем. А таке су погрешке биле небично ретке, и ванбрачна

деца су у Кучима била од вајкада нешто готово нечувено. Само су понеки силни главари имали смелости, да се огреше о народне погледе на чистоту душе и тела.

Расположење душе народне јасно показује и данас утицаје претурених беда за неколико минулих столећа. Вечита грозна борба за опстанак, свакодневно проливање крви и туговање за погинулима утиснули су народној души печат *озбиљности* и *уздржљивости* у изражавању свог расположења. Тако је крај све живе природе, љубазности и необичне разговорности ипак у огромне већине народа основна црта душина: озбиљност. Особито су многе жене неког, скоро меланхоличног расположења. То је и разумљиво, јер поред свега свог тешког и брижног домаћег бремена оне су још, као осетљивија половина народна, имале и душом много више да препате него људи.

Кучи су као и сви Црногорци и као суседни Старосрбијанци и Македонци *врло побожни*, много побожнији него северни Срби. Код овог народа, који је толико векова живео у беди, без цркава па врло често и годинама без иједног свештеника, заиста је чудно, како се лепо одржало поштовање Бога, Христа, светаца, цркве и свештеника. Све постове народ тачно држи а још се и многи мањи свеци празнују. И старинске рушевине од цркава и све остатке од давнашњих гробаља народ и данас чува с великом поштом, и ако би неко дрзнуо, да те старине руши, то се прва несрећа у његову роду приписује томе поступку. А *псовање* Бога, светаца као и псовање уопште не само да је у Кучима нечувено, него се сматра и као неопростиви грех. Мени су чешће Кучи напомињали, како су слушали о нама „из Мораве“ (многи Кучи, особито старији, зову и сад Србију — Моравом), да „крупно“ псујемо и да не штедимо ни самога Бога. „Не ваља вам то, веле, а ето вас је Бог већ доста и кажњавао!“

— На животињу ће Куч, кад се наљути, обично само јаче викнути или ће је проклети са „Вук те изио!“ или слично. Занимљиво је, како више у шали грде децу: „шуго од шуге“ (или: „шого од шоге“), „крме од кремета“ и сл.

У Арбанаса је пак побожност врло површна. Истина новијим утицајем талијанских фратара они су саградили цркве, уредили гробља, иду на „мисе“ и клече у цркви. Али до цркве долазе они до зуба оружани, пред црквом оставе оружје, а кад изиђу из цркве, често пута се покрве (већином из освете). До пре неколико десетина година Арбанаси су немајући свештеника̂ били у многом подлегли утицају православних Срба, те су држали српске славе и празнике и др. И међусобне су женидбе биле раније врло честе. Жена је том приликом примала веру свог мужа, али је преносила и много од својих домаћих обичаја. Тим су путем Срби и Арбанаси јако утицали једни на друге, а тиме је и верска сношљивост била веома појачана.

Пуно је у народу и жалосних последица од мучне прошлости и од сиротне постојбине. Прилична *хаљкавост* и неуредност, недовољно осећање за *чистоћом* и *редом* свуд се још опажа. *Ради се* помало, недовољно, колико је најпотребније, јер доскорашњи ратници и пастири нису могли ни мислити на уређен рад. Али сам већ виђао и млађих, вредних домаћина. — И од негдашњих пљачкашких навика и ратничких *лукавстава* остала је по која црта. Особито је понеки од силних Дрекаловића добар дипломата и препреден материјалиста (лично искуство). А већ она поноситост, скоро охолост јаких браственика и опште отимање о главарство, којима се одликују сви наши планинци, нису до сад само једанпут описивани.

В. Обичаји.

а) **Друштвени обичаји и правила.** — 1. **Рођење и крштење.** — Опису Ровинскога (Черног. II, 2, с. 304—307) имам додати само неке засебне обичаје у Кучима, који

су се до сад одржали само код Арбанаса, али су се њих држали до недавног времена и Срби. — *Породиља* се већ пре порођаја уклони ма куд из куће, обично у какву стају или другу зграду код куће или у суседству. За све време порођаја старају се око ње жене, а људи никако не долазе к њој. Кад се жена с новорођенчетом врати у дом, сматрају се и она и њено дете као нечисти све до крштења. Због тога жена мора за то време јести и пити из засебног суда и не сме ништа од јела готовити или уопште спремати (нпр. прати рубље и др.) за чељад. Пошто су се раније деца крштавала тек на месец или 40 дана по рођењу, сматрала се и породиља за све то време нечистом.

Сад се обично крштавају деца на осам дана по рођењу. Крштава их већином венчани кум. По крштењу дарива кум своју куму новцем (сад 5—10 круна) а она њега каквом рубином.

2. **Промена имена.** — У Куча је обичај, кад би неко из браства погинуо, а неко се од његових живих рођака зове истим именом, да се томе живоме промени име. Њега онда цело браство зове другим именом бар за седам година, али обично му после тога остане ново име и на цео живот. Казивали су ми, да је разлог овоме мењању имена пажња према родитељима и најближим рођацима погинулога: да их не би жалостили помињући име милога им покојника.

На који се начин чине ове промене, може се видети из ова два примера. Отац мога пратиоца, Николе Пујова Манојловића из Доње Кржање, звао се Петар. Али погине један од његових браственика, који се такође звао Петар, и онда цело браство почне звати овога другог Петра, који је онда био мали, именом *Пӯле*, а то је деминутив од *пӯша* (пуначко дете). А кад је одрастао, промене му то тепање на озбиљније име *Пујо*, и то му име остане целог живота. Крштено му име Петар сасвим се заборави, те се зато и његов син зове данас Никола *Пујов*. — Други је случај био опет с истим Николом. Погине му рођак

по имену Никола, и онда цело браство стане звати живога Николу: *Пујовићу!* И тако су га звали задуго, али је после опет узео своје крштено име.

3. **Женидба.** — Све до сједињења Куча са Црном Гором (управо до 1875 год.) држала су се кучка браства у браку *ексогамије*, т. ј. чланови једног браства, па ма колико већ оно било разгранато, нису се смели међу собом узимати. За Дрекаловиће каже и војвода Марко, да су још њихови стари „учињели завјет, да се не узимају између себе. То се дуго одржало и Дрекаловићи се нијесу један од другог женили до 1875 године, јер су говорили: „Радији сам те ват' брате но пријатељу" (Пл. Кучи, 59). Тако се је и од Криводољана први оженио девојком из свога браства Миљан Вуков Милић тек 1876 године итд. Што је ово узимање отпочело, узрок је био наговор војводе Марка. Он сам вели, како је, видећи да се кучки момци „жене не разликујући најбоље племе од најгорега а одиве се удају за једнијема, ђе су незадовољне до смрти своје, а једне се удају и превјерају у Арбанију", изговорио народу око 1870 „неке ријечи, на које су пристали, да се узимају међу собом" (Пл. Кучи, 330).

Већ из овога, што је наведено по војводи Марку, види се донекле, шта је било разлог овој ексогамији у кучких браства и зашто се она врло брижљиво одржавала. Особито казују много значајне речи: „Радији сам те ват' брате но пријатељу". У примитивнијим приликама, у којима су људи приморани, да у групама од крвних сродника стварају себи најпоузданије средство за одбрану, свако се браство стара да има што већи број чланова (разуме се, поглавито мушких), да је дакле што веће. Због тога онда браство спречава све што би могло чланове отуђивати и прекидати међу њима ону главну везу, која баш и чини, да се они сви (ма како били једни од других по сродству већ уда-

љени) подједнако осећају међу собом као *браћа*, као *бравство* — а то је веза по крвном сродству. Пошто би међусобне женидбе у истом бравству, дакле ендогамија, по схватању самог бравства значиле рушење крвних бравствених веза, а тиме и одрођавање, отуђивање појединих делова бравствених једних од других, природно је, што је бравство забрањивало ендогамију и што је сваки покушај те врсте сматрало као велики преступ и врло оштро кажњавало. Каквим је пак путем бравство (односно цела група брастава у неком пределу) дошло до таког схватања, нас се овде много не тиче. Али је несумњиво, да је друштвеном ступњу са таким погледима у брастава морао претходити неки други (прелазни?) ступањ, на коме се могло развити то гледиште, да су ендогамија и друштво засновано на везама по крвном сродству — две сасвим супротне установе.

Међу кучким бравствима женидбе су биле врло честе, јер су она, као што знамо, била разног порекла, а тежило се увек за тим, да се јака бравства вежу међу собом сродством и пријатељством, те да се тиме и јачина и слога у племену боље одржи. Осим тога су се кучка бравства и морала међу собом женити, јер су Кучи врло често бивали са свима околним племенима у рату, а сиромашнијима већ и због даљине није било уопште могућно да траже себи девојку у туђем племену. На тај начин су се кучка бравства врло честим међусобним женидбама тесно ородила једно са другим. Али ваља одмах напоменути, да се увек — као и данас — врло строго на то пазило, да се никако не узимају међу собом родови до осмог степена сродства, па и ако је то сродство међу бравствима било наравно увек по женској линији.

Раније су се Кучи женили увек врло млади, већ око 15-те године, а девојке се удавале већ после два-

наесте. А данас се обично жене тек око 25-те године а много ређе око двадесете или раније.

Отмица. У Куча се права отмица истина већ није смела вршити, а да се не „навре“ на крв, изузев ако је братство онога, који отима девојку, било веома јако, а братство девојчино сасвим слабо. А таких је отмица заиста бивало, јер за све време кучке самосталности и засебног живота није било у племену, као што знамо, веће власти од најјачих браства. Али и у случају оваке отмице гледао је отмичар да ублажи оца девојчина и да га придобије за себе. Зато је тада обично давао оцу девојчину двоструку суму откупа, који се иначе плаћао (место 50 гроша 100). Отмица је обично вршена по пристанку девојчину и у договору са девојком. Ако су је родитељи већ били обећали неком просцу, па је ипак пристала да је отме когод други, настајала је увек крвна завада између братства прошчева и отимачева. Та би се продужила каткад и годинама.

Друга је врста отмице вршена по већ свршеној просидби, и то у два случаја. Прво се могло десити, да девојка није хтела никако поћи за момка, кога су јој изабрали родитељи. Онда би се родитељи тајно договорили са момачком кућом, да девојку отму и силом одведу на венчање. Разуме се, да том приликом, пошто би се девојка одупирала и бранила, отмичари нису са њом баш милостиво поступали. По свршеној отмици родитељи и њихно братство би се неко време чинили привидно увређеним, па би затим на молбе и даривања од стране младожењина братства тобож попустили. — Други је случај бивао, ако је после просидбе међу девојачком и момачком кућом настао какав било неспоразум (нпр. око свадбених трошкова и дарова и др.) или и свађа. И онда би момак са својим братственицима силом одвео девојку и родитељи би се можда и озбиљно љутили, али би се обично све лепо свршило.

Још да напоменем, како је првобитно сурови обичај отмице добио у Кучима још једну сасвим питому, уједно практичну, а помало и смешну примену. Како су свадбени трошкови и многобројни дарови стајали врло много новаца, а у старо време нарочито се морало чинити све по обичају, то се какав сиромашак Куч не би могао никад оженити. Зато су онда сиромашније породице радиле овако. Тајно се сврши просидба, па се онда обе стране договоре, да момачко браство тобож отме девојку. Кад је отмица извршена, онда се опет девојачко браство привидно неко време сматра увређеним, па се после измире и тако се женидба сврши врло јефтино по обадве стране.

Просидба. У Кучима је као и у свој осталој Црној Гори бивало доста прилика, да родитељи који су добри пријатељи заруче своју децу још у колевци. Приликом заручења давао је отац мушкарчев родитељима мале девојчице прстен и неколико „талијера" као поклон својој будућој снаси, пуцало се из пушака и давала част. Од тада су се обе куће сматрале као орођене, походиле су једна другу редовно о слави доносећи по колач и боцу вина или ракије.

Ако није био овакав случај, онда су родитељи *тражили* своме сину, кад би одрастао, девојку и вршила се *просидба* на исти начин, као што је већ описано у Ровинског (Черног. II, 2, 268—271). Син кога жене и девојка коју за њ дају имали су покорити се вољи својих родитеља, па ма то двоје младих једно друго и не познавало или се једно другом не допадало. Али се ипак чини, да се с овим у Кучима није ишло до крајности. Било је родитеља, који су остављали својој кћери, да бира себи мужа, као што нам показују и два примера, које наводи војвода Марко: за Мару Рашову Дрекаловића (Пл. Кучи, 59 и даље) и за Марицу војводе Радоње (Пл. Кучи, 76). И што се отмица одржавала, то показује, да је и девојка могла са својом љубављу победити родитељску одлуку.

„Просац", који иде први да проси девојку, обично је отац или најстарији човек из браства. Кад би после подужег увода и наговештавања просидба била примљена, он дарује девојку новцем (сад обично 8 круна), који јој даје као „прстен" или

— и н[illegible]
сват[illegible]
[illegible]

[illegible]

... Сватовика [illegible]

... и куи. Свати [illegible]

... и пиће, а девери метну [illegible]

... Полази се на знак [illegible]

... девери, да се иде!" На [illegible]

... пушке, па се сва-

... с кумом, за њим

... и муштулуг-

... сватови — „пусто-

ице« — и најзад војвода. Полазак огласе пуцњавом. На путу свати дају свакоме, кога сретну, да пије из њихове авице.« А исто тако и њих дочекују сељани, ако имају да ру кроз неко село, с пићем и здравицама.

Кад стигну свати близу удавачке куће, похита мушту-ија напред, да јави њихов долазак. Њега почасте и обдаре, ред свате изиђе *здравичар* тог дома са две „здравице," на има су озго намештене јабуке или друго воће. Он подноси ну „здравицу" куму а другу старом свату, који сваки узму уку себи у шпаг, а из здравице наздрављају здравичару и гову дому. Затим девери изваде из торбе своју „здравицу", је даду здравичару и он пије из ње наздрављајући сва-вима.

Кад сватови стигну пред девојачку кућу, ту застану већ есму, коло и весеље. Одмах им домаћи придрже коње и ору-је, барјак такође узму и задену на неко видно место, а свате воде у кућу за трпезу. Приликом седања за трпезу пази се, а свати младожењини седну измешано са сватима из дома, г.ј. све по један од сватова домаћих и по један од младоже-њиних. Руча се одмах, и за време ручка жене сеоске певају сва-товске и друге песме. Мени су казивали на више места, да се о ручку изнесе велики „колач" (погача), који се у средини ножем издуби, и метне на сред стола, те сваки од сватова спусти у њ нешто новца, што све остаје удавачком дому. А г. С. Дучић ми саопштава, да се то чини у младожењиној кући и да скупљени новац остаје младожењину дому. Биће, да ово његово саопштење вреди само за неки (можда југоисточни) део Куча. Пред крај ручка стари сват шаље девере, да доведу не-весту, која је негде одвојено, у друштву својих другарица де-војака. Девојке су обично спремиле да почасте девере. Десни девер метне невести прстен на руку, а она пољуби обојицу у руку. Пре него што ће девери повести девојку, имају да плате *ђевојачке паре* (сад 5—10 круна). Обично се то врши у шали: девојке навале на њих тражећи свој новац, а они га дадну једној да раздели међу остале или да би направили смех, баце шаку ситнијег новца међу девојке, те настане весела граја и девојачко грабљење око новца. Девери изведу девојку пред свате обично заједно са њеним братом или неким од ближих рођака. Она је у старије време бивала сва превешена белом „завјесом." Кад је изведу пред свате, зађе те се сваком редом поклони и пољуби га у руку. Кад се свршио ручак, позива

стари сват мајку девојачку и захваљујући јој у кратком говору, што им је одгајила и поклонила своју кћер и сл., хоће, вели, да јој накнади губитак и онда је дарује неким мањим новцем (сад обично 2 круне). Тај се дар зове *мајчин грош*.

Свати се затим дижу да полазе. Дом дарује све свате „фацулетима“ (рупцима), а један се привеже на заставу. Полазак објаве опет девери пуцњима, а кад се девојка „маша“ коња, настаје надметање између младожењиних и домаћих сватова, ко ће пре испалити пушку, јер се тиме добија превага једне или друге стране у будућем породу младину. Истим редом, како су дошли, свати се и враћају. Невеста иде међу деверима, а уз њих иде и анђија, јер њој и јесте једини задатак, да чини друштво девојци, која би иначе била једино женско међу сватовима. Кад су свати поодмакли, настаје *дозивање*. Браћа и остала родбина младина, који су свате само мало попратили па заостали, дозивају невесту по имену. Али се она не сме ни за Бога одазвати, па ни осврнути, јер би се онда њен будући пород уметнуо на њено браство. Само мало накрене она главу на десну страну к њену роду.

Сви даљи сватовски обичаји у Куча су онакви, као што их је Ровински за целу Црну Гору описао. Само ћу напоменути, да у Кучима девојка, кад јој пред кућом младожењином свекрва да сито са житом, воћем и другим баца најпре трипута по једну шаку од те садржине у кућу, а затим трипут иза себе и остатак убаци сав одједном у кућу. — Празно сито преда свекрви. Негде јој даду и мало мушко дете, да га унесе у кућу. — На сватовску вечеру долазе целе породице појединих сватова и донесу са собом пециво и пиће, а осим њих долазе и званице, које ништа не доносе. Код младожењине куће млада седи са деверима и с анђијом у засебној одаји, а где нема одаје, ту се бар ћилимима прегради и начини засебно одељење у кући. У том одељењу млада и спава, а код ње и девери, који лежу несвучени. Неки свати одлазе кући већ првог дана увече, други тек сутрадан увече. На поласку их чека млада са деверима пред кућним вратима и љуби их у руке, а они дају неприметно једном деверу дар у новцу за младу. Кум одлази кући тек трећег дана, и он дарива невесту највише, али и она њему даје разне дарове и за њ и за његову чељад.

Трећег дана по свадби дође увече ташта, невестина мати, и донесе на коњу *шкрињу* (или *скрињу*) са прћијом и са даровима и колачима за свекра, свекрву и остали род младоже-

њин. Обично се тада донесе или доведе (ако је стока) и *осо-бац*, који би родитељи или браћа дали невести. Пред полазак кући добија ташта такође дарове и новац од свију, које је даривала.

Сви ови разни сватовски обичаји имају без сумње у себи много старога и занимљивога. Онај цео војнички вид сватовског похода и називи у њему врло живо подсећају на четничке походе приликом отмице. Липерт их и држи за успомену на негдашњу оружану пратњу младожењину, која је имала да потпомогне младожењу приликом просидбе или насилног одвођења невесте (Julius Lippert, Geschichte der Familie, стр. 151—152). Овде треба нарочито нагласити и онај ред, којим седају сватови у девојачком дому. Није ли и то остатак оног времена, кад су отмичари, мирећи се са родом девојчиним, долазили у тастов дом на гозбу, али из опрезности, да не би било изненадног препада једних на друге, седали измешани: све по један од гостију и по један од домаћих? Затим интересантно име *аусто-свати*, који сад понекад истина само у шали чине у девојачкој кући пустош, т. ј. убијају живину и разбијају што дохвате, али тиме вероватно само несвесно подражавају негдашње озбиљно пустошење и бој између обе стране приликом отимања девојке. С друге стране имамо и остатке од негдашње женидбе куповином: не само да се мора дати извесна сума оцу девојчину, него се дају и многобројни дарови, новац на погачу, па *мајчин грош* и *ђевојачке паре*, чија карактеристична имена подсећају можда и на неко друкчије, старије право. — Ну да оставимо све остало на страну, а да додирнемо још само чудни обичај, кога је било како се чини у свих Срба, да девери спавају по две или три ноћи код младе. Ровински побија мишљење неких, да ту имамо остатке *левирата* („леверата“) и мисли, да је тај обичај просто последица ха-

рактера Црногорчева, његове необичне стидљивости пред женом, те би се тиме нарочито имало маскирати свођење младенаца. А девер, вели, који је обично брат или уопште човек врло близак младожењи, коме он верује као самом себи, излази овде као највернији чувар невестине невиности, и у Црној Гори се не може ни замислити никаква злоупотреба од његове стране (Черног. II, 2, 302—303). Међутим Липерт мисли, да је овај обичај остатак негдашње дужности младожењине, да остави својим саплеменицима или бар племенском старешини своју невесту на дан свадбе на расположење, те да тиме *откупи* своје доцније неограничено право на своју жену (Gesch. d. Familie, 177 и 178). Према томе би ово имала бити успомена још на прелазно доба од неограничених полних односа у племенима људским ка појединачним браковима, и девери би овде представљали заступнике племена, који су имали да употребом невесте изврше право свих мушких у племену. — Али се мени чини, да Липерт иде с овим и сувише далеко. Тако давнашње порекло овај обичај тешко да ће имати. Много је вероватније, да су овде девери, као што и Ровински мисли, просто повереници младожењини, чувари невестини, а ја бих рекао, да је њихова улога пореклом из времена ексогамих отмица, кад су се људи једног племена женили највише отимањем девојака из другог племена. Тада је требало отету девојку довести кући и за време свадбеног пира је чувати, о њој се старати, па у случају њеног противљења и ублажити је или утешити, а тај је посао младожења могао заиста понајпре поверити својој браћи и најбољим друговима. А о неким остацима левирата овде заиста не може бити ни спомена, јер левират има само примену *по смрти* ожењеног.

Врло је карактеристично, што се у Куча никад не каже за неку, да се удала за тога и тога, него ће

се увек рећи: *узела је* тога и тога. Како се из Ровинског види, има тог израза и још понегде у Црној Гори (Черног. II, 2, 300). Откуда овај израз, којег у осталих Срба, колико знам, нема, није ми за сад могућно протумачити. Да ли да гледамо у њему остатак материнског права, дакле од таквог брака, у коме је жена заиста *узимала* човека? Али откуда остаци тога брака у чисто патријархалног племена?

Женидба у Арбанаса. Арбанаси се и данас жене чистом *куповином*. Девојку тражи за сина отац и често пута прстенује неку девојчицу на неколико година пре синовље женидбе. А врло је често бивало и код Арбанаса прстеновање и заручивање деце још у колевци. Али се и у једном и у другом случају то држало све до венчања у тајности и нипошто се није дало, да момак види девојку раније. Било да је просидба извршена на тај начин, било да се девојка проси тек пред женидбу, мора се о просидби дати првих 500—600 гроша, од којих 50 гроша добија девојачка мајка а остало отац (односно дом). У новије време може отац узети од тог новца само нешто а остало вратити просцу. После свршене просидбе пошаље се још 600 гроша „девојачког новца“ за спрему невестину.

На дан свадбе или ако је далеко онда још уочи тог дана крену се *две жене* из младожењина рода по девојку. Врло ретко пође са њима и когод од сватова: кум и оба девера и можда неко од рода. Кад стигну удавачкој кући, њих часте, док се невеста облачи и спрема. За све време невестина спремања лелече једна жена с времена на време. Кад изведу невесту, она обилази трипут око огњишта и сваки пут седне према свакој страни света (дакле четири пута) по мало крај огњишта. Док она тако обилази, кука и плаче јој сва родбина, те се дигне ужасна, дивља граја. Полазећи из дома невеста се опрашта са сваким од својих рођака

и том приликом горко плаче као и они. И кад је поведу, она непрестано плаче и осврће се на своје, докле год их може видети.

Невеста иде до младожењине куће под велом, који се диже тек увече, да је младожења и сватови виде. Сутра дан је венчање и обично се истог дана увече сведу младенци.

Као што се види, арбанашки су свадбени обичаји много простији него српски. Арбанаси су ми то објашњавали својим непрекидним осветама и међусобним крвљењем, услед чега би, веле, сватови често долазили у велику погибију. Ово је свакако један од врло знатних разлога, али зацело не и једини. А очито је, да су арбанашки свадбени обичаји из основа друкчији него српски.

4. **Невеста.** — *Невјестом* се зове уопште млада жена, али нарочито жена у првој години по удадби. Невеста мора бити узор скромности и послушности и сад, а у старије време се на њено држање тако пазило, да је заиста била у необично тешком положају. Све до кучког ослобођења носила је невеста целе године на глави ћук и преко њега струку (описано у одељку о ношњи). Свакоме мушкоме, ма био дете, кад би дошао у кућу или би се са њим гдегод срела, морала се невеста до земље клањати и љубити га у руку. У кући је пазила на сваку потребу старијих и хитала без потраживања да их послуша, а кад би им предавала какву ствар у руке, морала се опет ниско поклонити. Све жене средњих година, које сам у Кучима познао, носиле су као невесте ћук и клањале се по описаном начину.

Млади муж и његова невеста, који се већ иначе нису познавали, па се дешавало да се и по целу годину не могну свести, нису смели ни за Бога пред другима разговарати. И то би трајало и по седам година,

па би се тек после као зрелији људи од те забране ослободили. Али називати једно друго пред другима по имену, то нису смели ни у старијим годинама; сматрало се као велика срамота. Невеста пак није смела уопште никог од укућана звати по имену, него их је или називала по степену сродства (бабо, нано, стрико итд.) или им је морала смислити подесне називе.

У Арбанаса држе се и данас сва ова правила врло тачно, несумњиво услед тога, што се кучки Арбанаси сад жене готово само од Арбанаса из Турске. А тамо се стари, строги обичаји држе и сад неповређено. Арбанашка невеста, кад стоји дворећи госте мало у страни, са рукама скрштеним на пасу, непомична, са спуштеним очима, које ипак брижљиво мотре на сваки покрет и потребу старијих или гостију, представља прави живи кип људски.

У Арбанаса је обичај, да су сви сељани дужни походити невесту првих дана по њеном венчању. Долазе по неколико њих у групама увече на „сједник“, и онда невеста опере свакоме ноге до колена, а он је дарива једним грошем.

Првич и друге невестине походе у род. *Првичем* се зове прва похода невестина у род на месец дана по удадби. Са њом иде и неко из тастова дома, али је значајно, да никад не полази зет. Невеста понесе дарове за све своје рођаке а на повратку добије од њих такође разне поклоне. После ове прве походе невеста или жена може ићи у свој род само о његову крсном имену и о Божићу или у случају каквог великог породичног догађаја: свадбе, смрти и др. Невестину приврженост и љубав према њену роду лепо је нагласио Ровински на неколико места у првој и у другој свесци друге књиге свога дела (Черног. II, 1 и 2).

Арбанашка невеста иде први пут у род тек пошто прође годину дана од њене удадбе. Кад се враћа из

рода мужевљем дому, она се прашта са сваким од рода, грлећи се и плачући на исти начин као оно пред полазак на венчање. И кад одлази, она исто онако непрекидно плаче и осврће се на своје рођаке, докле их год може видети. Ово сам гледао на арбанашком катуну Јоковића у Пољаници, кад се једна одива тих Јоковића враћала из рода у Клименте, где је удата (на слици 55 лево је та невеста).

Окидање скута. У Куча како Срба тако и Арбанаса дешавало се у раније време чешће, да је какав знатнији човек, главар или члан силног браства, отерао своју жену било услед заваде са својим дотадашњим пријатељима, било што му се жена није свиђала или није рађала итд. У том случају је човек давао својој жени знак, да се хоће од ње раставити, тиме што би јој „окинуо", т. ј. одрезао један скут од зубуна. На овај знак је жена морала напустити његову кућу и вратити се у свој род. Тим је међу њима био свршен развод. Због овог обичаја остао је и до данас у народу израз: *окинути* или *одрезати скут*, и значи уопште раставити се од неког или раскинути с киме (односе).

5. **Томбелије**. У Арбанаса се понеке девојке зареку, да се неће удавати целог живота и живе животом, који је у многоме сличан мушком: носе оружје и неке делове мушке ношње, нпр. ђурдинку, пуше и храбро се боре као пастири. Оне су уопште врло поштоване. Овакe се арбанашке девојке зову *томбелије* (неудаваче). По угледу на ове арбанашке бивала је а има и сад по која томбелија и међу кучким Српкињама.

6. **Погребни обичаји**. Кад ко умре у кући, огласе смрт жене из куће лелеком. Суседи, сродници и уопште село похитају одмах кући умрлога „*на плач*". Долазе све у групама, и то жене одвојено од људи. Најпре долазе и уђу у кућу жене, те над умрлим плачу и нарочу, а људи се приближују полако, у извесном реду

и лелечући. Напред иде пред људима један човек, који уме добро „тужити“ или нарицати, и њега зову почетником, јер он почиње нарицање. За њим иду људи по један или по двојица подбочени и гологлави, без оружја и без горње одеће. Почетник почиње нарицање са: „О-о-о, леле мене Н., лѐлê!“ и веома отегне последње леле врло јаким гласом. А они што иду за њим залелечу бржим гласом отприлике онда, кад је почетник био на средини свога стиха, и заједно са њим отегну оно последње лелê. Тако ово лелекање испадне врло громко и чисто страшно, особито кад нариче много људи. Почетник и даље нариче у овако кратким стиховима, почињући с отегнутим ô, изражавајући са по неколико речи жалост и тугу за покојником и свршавајући сваки стих са лѐлê. А људи за њим понављају његове стихове на исти начин као што је речено код првог стиха. Уз лелекање с времена на време почетник размахне широко рукама и удари се песницама у прса, па их затим — да изрази наступ превелике туге — приноси до главе и до слепих очију. Све то понављају и његови пратиоци. А до времена кнеза Данила Кучи су као и остали Црногорци гребли слепе очи ноктима или ако не би имао ко нокте, узимао би у руку парче лима („тенеће“), кремена или стакла. И мушко и женско би испарало себи слепе очи, па и остало лице, те из тих рана лопи крв и облије све лице и одело. Што више би крви когод пролио, тим је боље доказивао своју жалост за умрлим. Женска родбина је себи и косе секла. И гребање и сечење косе забранио је кнез Данило (Ров., Черногор. II, 2, с. 310).

Лелек се наставља све док људи не уђу у кућу и редом целивају мртваца у чело. Затим престану лелекати и изјављују у кратко своје саучешће породици умрлога. Међутим је мртвац већ опремљен и постављен у сандук или, ако нема сандука, на носила. По једна

жена, која уме вешто нарицати, т. зв. *тужбалица*, клекне чело главе мртвачеве и „тужи“ у лепим стиховима корећи умрлога што оставља своју родбину, набрајајући његове врлине и ређајући обично раније умрле његове па и своје рођаке, молећи га, да им понесе поздрав итд. Док она тужи, долазе и други *плачари* из оближњих села на плач. — Пошто је ожалошћена породица у великој тузи и забуни, старају се око свих погребних потреба браственици и уопште сељаци из истог села.

Увече остају да чувају мртваца ближи рођаци и пријатељи покојникови. Њима се спреми и вечера „за душу“ умрлога. Сутра дан долазе нови плачари и окупи се сва родбина ради погреба. Бива да родбина и овог другог дана долази поново лелечући као и јуче, само што не изјављује више сажаљење. То се зове: ићи „на други плач“ (по саопштењу г. С. Дучића).

Обичај о самом погребу имао сам прилике гледати на Ублима. Било је изгорело једно дете од браства Рањковића. Кад су из куће понели мртваца, нарицала је наизменце сва родбина — мушка и женска — врло гласно све докле га нису унели у цркву. Пошто је свршено опело, изишла је једна жена и клекнувши над главом мртвачевом и поднимивши главу једном руком о колено, нарицала тужним, једноликим гласом у кратким стиховима, док су остали прилазили да целивају умрлог. После неког времена прекинули су нарицање женино, рекавши жени благо, да је доста нарицања и уклонивши је, а неколико јачих људи изнели су мртваца пред цркву и спустили га на земљу. Ту га је већ чекала сва мушка родбина, пред њом отац детињи, и сви су из гласа залелекали и нагнувши се над сандуком умрлога ударали себе песницама у прса и дизали руке до према глави и слепим очима. Главни је лелек био: „леле Н., сине (односно: брате итд.)!“ То се убрзо утишало, и мртваца су донели до раке, те је поп очитао молитву. Кад је свршио, почеле су жене плакати и нарицати, а за то време рођаци су спустили сандук у камену гробницу и поклопили каменим плочама, па је у том послу и сам детињи отац учествовао. Кад су засули гроб земљом, стао је над њим више главе отац сахрањенога де-

тета и неколико пута залелекао за њим као у знак опроштаја. У близини је пак села на један гроб тужбалица и почела поново нарицати, а око ње су поседале по гробовима све жене са сузама у очима, жалосно погнуте и поднимљене, те слушале тужбу. И понеки човек је слушао стојећи или седећи у близини. Остали су разговарали по групама. За то се време обносило кољиво и сваки узимао по мало са речима: „Бог да му душу прости!“ Кад је тужбалица завршила, био је тим и обред погреба свршен. — Носила, на којима је донет мртвац, Кучи остављају увек на гробу да иструну.

Кад се врате с погреба, начине насред куће покојникове прилику, која има да представља покојника, кад дођу нови плачари из удаљених села и племена. То се учини овако. Простре се на кућном поду на каквом покривачу одело умрлога комад до комада онако како се носи, па се украј одела поређају све главније ствари његове, које показују његово занимање за живота: ако је човек војник — пушке (наопако обрнуте, т. ј. са цевљу доле), нож и друго оружје, ако је пастир — звона од угича итд. Плачари из далека долазе истим редом и с истим онаким нарицањем, као што је већ речено за оне из близине, само што у њихову походу иду напред људи а за њима, и мало одвојено, жене.

У старије доба био је обичај, да се учини по један плач и *пред покојниковом гладом*, кад би се после његове смрти први пут изишло на планину. Сад нема тога обичаја.

Жалост, *корота*, за умрлим траје годину дана и вреди не само за породицу умрлог него и за цело братство или село. Из пажње према ожалошћеној породици неће ту нико држати бурних весеља, већ се и славе и свадбе и празници проводе у тишини.

Даће и прекаде. По старом обичају морала је породица умрлога давати обилату част, даћу, на дан укопа а тако исто и о *прекадама*, т. ј. седмодневном, четрдесетодневном, полугодишњем и годишњем помену. Прва

се прекада звала *Велика Прекада* или *седмина.* Великим трошковима о прекадама се и онако оштећена породица скоро упропашћавала. Зато су власти даће забраниле, а и прекаде су сад много умереније.

Занимљиво је овде навести, да је у старије време држао понеко *Велику Прекаду* себи још за живота. Какав врло стар човек (и ако још здрав) а при том имућан заклао би по кога вола и повише брава, спремио пића и сазвао сроднике, пријатеље и остале сељаке на прекаду. За трпезом је он седео у прочељу, али није целог тог дана ништа јео ни пио. А гости би се веселили и наздрављали му за спасење његове душе.

Гробља. Пошто је земље врло мало, те је морају штедети, постао је у Куча обичај, да се у један исти гроб сахрањују по 10—12 лица од исте породице. Али се том приликом пазило, да се у неки гроб не сахрањује нико, док не би протекло седам година од претходне сахране. Кад тако ископају старији гроб неког или неких својих рођака, они покупе кости, које нађу, у какву шкрињицу, па их поново сахране у исти гроб заједно са новим мртвацем. — Ова економија са гробовима узрок је, да сва кучка гробља заузимају мали простор. Врло се често настављало ново гробље на неко сасвим старо, запуштено гробље, па су се људи у недостатку земље копали у затечене старинске гробове, остављајући и њин правац непромењен, нарочито кад је гроб био ископан међу стенама, те га није било лако мењати. То је и узрок, да се и данас налазе по православним гробљима гробнице таког правца, који имају само „латински“ гробови (с-ј или си-јз), и обрнуто: на католичким гробљима (нпр. у Љухарима) гробови православног правца. А из истог разлога наилазимо и на гробове, који имају сасвим различит правац према томе, како је земљиште допуштало да се ископају.

Док су се раније на гробове метале само просте, поширокe плоче а више гроба неотесан и неправилан камен, данас се све више пази на лепу израду надгробних каменова и крстова, те има заиста врло укусно израђених *гробница* (в. слику 72). Много се тежи за тим, да неѕо буде сахрањен у свом гробљу. Зато се и они који умру на планини сносе у село на укоп. Само ако би то доношење мртваца у села било спречено особитим тешкоћама, сахрањивали би га на засебном месту код катуна. Отуд код сваког већег катуна има и неко мало гробље, али већина гробова у њима је врло стара. И ново-основана села задуго се копају у гробљу свог старог села, као нпр. сад што се сви досељеници по Дољанима укопавају још сваки у свом селу, ма колико да им је оно далеко.

Арбанашки погребни обичаји не разликују се готово ни у чему од српских. Само плачари по арбанашком обичају не љубе мртваца у чело него сваки клекне крај мртваца и прислони мало главу на њега. После плачари прилазе редом најстаријем од браственика и изјављују своје саучешће речима (у српском преводу): „Здрава ти глава и срећан ти остатак!“ Пошто су Арбанаси све до последњег српско-турског рата били непрестано под Турском, то се у њих и обичај гребања слепих очију и лица био све до скора одржао. Ја сам видео неколико средовечних Арбанаса, којима се и сад на слепим очима познају бразде од гребања. — *Трпезе* (даће) су се до скора и код Арбанаса држале врло велике, а сад су као и у Срба умереније.

Врло је стари обичај арбанашки, да се мртвацу метне под главу *котроба* пуна воде. Котроба је земљани суд сав затворен само са једном озго проврћеном рупицом. Чему је имала ова котроба служити, нису ми умели казати. — Сад се те котробе више не мећу.

Арбанашка гробља се доста разликују од српских. На њима се виђају уопште много виши надгробни мраморови него на српским гробљима, а врло су чести и велики дрвени крстови, којих такође нема на српским гробљима. Што је пак најкарактеристичније, то су понеке узане а врло високе — по 4 до 5 м. — камене плоче са грубо израђеном човечјом главом на врху, са почецима руку и с кружним узвишењима насред прсију. Натписа нема још ни у једном арбанашком гробљу.

7. **Побратимство и посестримство** је код Куча у обичају као и код других Срба. О неким нарочитим обредима приликом склапања ове везе нисам могао ништа сазнати. Можда их је раније било. — И Арбанаси имају побратимство и свакако су га примили од Срба, јер ми рекоше, да се побратим зове у њих *пробатим* или *побратим*.

8. **Гостопримство.** — Чувено и већ толико описивано гостопримство српско, које се у другим крајевима већ почиње полагано губити, у Куча је још одржано у свој старој свежини. Особитих обичаја ту истина нема, али срдачност, којом вас у сваку кућу призивају, дочекују и госте, толико премаша обичну меру, да се мора сматрати као нешто урођено, као прастари обичај, који се нараштајима утврђивао у душу народну. Госта дочекује домаћин с поздравом добродошлице, рукује се са њим, и ако је гост иоле познатији или и непознат, али нека поштована личност, домаћин се са њим и пољуби у уста. А у многим кућама се „целивају" са гостом и домаћица и остала одраслија чељад, што значи, да је и ово старији обичај, који се сад већ напушта. Госту се намести да седне у прочељу крај ватре и нипошто се неће допустити, да седне без простирке под њим. — За обедом се надмећу услужношћу према госту,

и разноврсним извињавањима, што недостаје ово или оно нема просто краја. У причању и објашњавању Куч развија необичну љубазност и услужност према госту. Старији људи и жене имају свој особити начин, којим вам хоће да покажу своју љубав: не само што ће вас радо и лепо својим разговором занимати него ће и сести до вас и причајући почешће вам наслонити руку на раме или вас руком мало погладити или бар додирнути. У говору људи често понављају израз: „брате драговићу!“ или „мој Н.“ (зову слушаоца по имену).

Кад гост леже да спава, обично ће невеста или уопште најмлађа жена из куће доћи, да му помогне покрити се, па ће га том приликом помало и дирнути, погурнути или голицнути. Мени се самом ово неколико пута десило и јако ме је изненадило. Питао сам људе за објашњење, па су ми рекли, да се то њихне жене „по обичају мало шале с гостима.“ Нема сумње, у овим морално тако чистим крајевима овај обичај може сад имати само смисао безазлене шале, али откуда та навика у овог народа и да ли има првобитно некакав нарочити смер, то је за сад немогућно рећи. Женâ, које се шале са људима а особито са гостима задиркујући их баш и доста крупним шалама, има по Кучима прилично, и људи, који су у том погледу (нарочито пред женскињем) већином озбиљнији и уздржљивији, ипак примају те шале без замерке. И ако је жена иначе ропски оптерећена, њој се ипак слобода говора ничим не ограничава, те је то као неки уступак за њен тешки положај. Према томе би можда и ове шале биле такав уступак (?).

У Арбанаса је гостопримство такође врло развијено, али се чини, да није онако опште као код Срба, него се поједина браства или домови њиме више одликују него остали. Гост се дочекује добродошлицом и загрљајем, али љубљења у Арбанаса нема, него они који се грле примакну један другоме леви образ, тако да се образима не додирну него мало размину. Срби у шали веле, да се Арбанаси „њуше“.

Пред полазак ваља гост да обдари домаћицу или и сву женску чељад са понеким новчаним даром. У

Арбанаса се овога обичаја особито тачно придржавају и зна се, да странац, особито ако је први пут дошао у кућу, мора обдарити сваку жену из куће бар са по једним грошем. Обдарена жена како у Срба тако и у Арбанаса љуби госта у руку а нека и у груди.

Кад се иде с гостом и уопште са странцем, он се пушта из почасти напред и врло се нерадо од тога правила одступа (особито код Арбанаса).

9. Поздрави. — Као у свих Срба тако се и у Куча не може ни замислити, да двојица прођу један поред другог или да неко прође поред кога а да се не поздраве. Изјутра ће онај који поздравља рећи: „Добро јутро!“ а преко дана „Помага Бог!“ Одговор је у оба случаја: „Добра ти срећа!“ Али у Безихову и Орахову одговарају на овај други поздрав старији људи и жене: „Помогао и вама!“ (увек тако, дакле у множини). Рекоше ми, да је ово старији кучки поздрав а да је оно „Добра ти срећа!“ дошло из остале Црне Горе. У иста два села, а најчешће у Орахову, кад дођете коме у кућу и поздравите са „Помага Бог!“, дочекују вас са „Добрѐ дошао!“ Чим се познаници сретну, зауставиће један другог и после поздрава питати: „Како сте?“ ређе „Како си?“, а одговор, што је занимљиво, гласи увек у множини: „Живи смо!“ или „Здраво смо!“ Затим се неизоставно одмах пита и за домаћу чељад: „Како ти је рȍбје?“ (много ређе: „чељад“), а одговор је мало необичан: „Живо је све до ђавољег!“, т. ј. све до последњег. На поласку из куће гост поздравља са „Збогом!“ а домаћи му отпоздрављају увек: „Да ти је дȍбри пут!“ Ноћу на растанку поздравља онај који одлази са „Лака ној!“ или „Добра ној!“, а одговара му се: „Била ти на помој!“ или „Бог ти на помој!“

Пастиру је обичан, али сад већ ређи, поздрав: „Добрѐ пȃсе“, на шта он одговара: „Добра ти срећа!“

10. Сједни̑к или сје̏дница. — Тако се зове уопште сваки састанак рођака или сељака једног села на неком месту или у некој кући ради разговора и забаве. Најчешћи су пак и најглавнији *ноћни сједници.* У два годишња времена држе се највише ноћне сједнице: прво зими све до Белих Поклада а друго лети на катунима до запоста великогоспођинског (почетком августа). Пошто се претходно договоре, код кога ће се држати сједник, скупе се „сједничари“ увече било сви било у неколико група и са запаљеним зубљама дођу у одређени дом. Ту их разместе по старешинству да седе око огња. Сједник траје до поноћи или још дуже. Воде се разговори и шале, пева се, играју се забавне игре и гуди се уз гусле. Колико са своје друштвене и забавне стране толико и у националном и васпитном погледу имају ови сједници веома великог значаја. На њима се преносе с једног на другог разне народне умотворине, одржава се народни дух, ствара интересовање за опште ствари и што је најглавније: деца овде слушају и науче од старијих врло много.

О *Бијелим Покладама* се држи последњи зимски а уједно „највиши“, т. ј. највећи ноћни сједник. По опису г. Дучића тада се искупи на сједник и старо и младо. Пред сједник излазе *кораче.* То су обично четири лица, која представљају черга̂шку породицу и ради тога се што више нагрде: „омрче“ лице, обуку се у „трољаве“ хаљине, о које обесе завежљаје пепела, бравља звона и прапорце, а уз то их још „пригрђују“ и најстарије коматине од оружја. Пошто су то увек и најдомишљатији људи из села, њихова представа и разне шале, које замећу, бивају врло смешни и занимљиви. Овај сједник траје до иза поноћи, па се разилази. Дома се поједе сав мрсни остатак од јела, па се сутра запости.

Сутра на *Чисти Понедељник* осване на свачијим вратима крст од „луга“ (пепела). Овај крст показују деци као страшило говорећи да су тај крст начиниле кораче, па да ће казнити, ако би које дете тражило мрса.

11. Моба и слични обичаји. Незване мобе притичу у помоћ слабим и самохраним породицама. И кад неко гради кућу, помоћи ће му без позива његови браственици и сељаци, којима онда градилац куће даје само храну. — А зване мобе су као и свуд у нас.

Помагање плијењеника или других страдалаца, који би несрећним случајем изгубили све или већину имања, описали смо већ у разматрању братства и племена. И у војводе Марка имамо један пример тог обичаја: Паун Станојев Чејовић ишао је по племену, те просио браве „једноме који није имао својије. Такви је обичај био, да дају ономе, који нема“ (Пл. Кучи, 257).

12. Мегдан (двобој). Ратничким обичајима кучким, којих има доста поменутих у књизи војводе Марка а обухваћени су и у делу Ровинског (Черногорія II, 2, 1—162), имам додати само нешто више о двобоју. Ко је хтео некога изазвати на двобој, могао је то учинити на два начина. Ако је његов противник становао у близини, он би му пред кућу побо у земљу „прешлицу“. Јасно је, да је овим хтео показати противнику, да га сматра за плашљиву жену, јер је преслица женино оруђе. — Други се начин употребљавао, ако непријатељ станује далеко. Изазивач му је онда слао по неком јабуку и поручивао, где има доћи, да се огледају. Ако позвани прима изазивање, он одмах поједе јабуку. *Кумови* су после одређивали све остало око двобоја.

Мегдани су бивали доста ретки. Узгред да забележим нешто, што ми је један Ораховац казивао о неком врло старом двобоју. Код извора Пуси-Каљда у Хотским Коритима секао се, вели, једном *Балшо Зеканин* са *Смаил-бегом* гусињским и одсекао Смаилу десну руку. Онда Смаил научи борити се левом руком и опет позове Балша на мегдан. Али Балшо одсече Сма-

клу и леву руку и ухвати га жива. Ипак се смилује и опрости му живот. О томе је била, рече ми, и песма. И Ровински саопштава сличан предмет из Куча, али се тамо сече један васојевићски војвода с агом од Медуна. Јасно је, да овде имамо две варијанте исте песме с измењеним местом и личностима. Можда је она о „Балши Зећанину" старија.

б) **Верски обичаји.** — Пошто се обично у народу одрже по разним крајевима и разни остаци из старијих веровања и обичаја, то је врло корисно опширно описивати обичаје свакога краја. На тај се начин може пре свега упоређивањем добити прави смисао неког нејасног обичаја, а осим тога се и о сваком појединим обичају добија потпунија слика. Имајући то на уму тежио сам за тим, да што боље опишем кучке обичаје. Али нисам стигао, да распитам и за сваки мањи обичај. Зато сам главну пажњу обратио на славу, на божићне празнике и на оне обичаје, који — како се по свему чини — воде порекло из велике старине или су характеристични за сточарски живот кучки или се најзад одликују ма чиме необичним. — Овде ћу претходно казати коју реч о народном поштовању дубова (храстова) и о веровању у судбину и у виле.

1. **„Освјештани" дубови.** У прошлим вековима бивало је, да Кучи подуже време нису имали више до једне па чак и ниједне целе цркве у свом племену. Народ се није имао где скупљати на богомољу и вршити потребне верске обреде. А побожни Кучи су осећали потребу, да имају ма какво освећено место, које би им колико толико замењивало цркву. У тој тежњи су прибегавали једном средству, које је и у других Срба врло обично и које по свој прилици има своје порекло још у врло давнашњем, прехришћанском поштовању дубова код Словена. То су „освјештани" дубови. Какав лепо израстао дуб, који би се нашао на згодном, узвишеном и видном месту у селу (а бивало је, да га на таком месту и нарочито засаде) постао би тако да речем све-

тилиштем сеоскога становништва. Код њега би свештеник вршио црквене обреде, око дуба су сељаци сахрањивали своје мртве, код њега су се скупљали на „сједнике“ и на састанке о празницима или ради заједничких договора. И данас се у многим напуштеним гробљима виде врло стари дубови (нпр. у Врбици, Премићима, Раћесима и др.), а у мањим селима, која немају своје цркве, нпр. у Видијењу, има на сред села на лепој главици „освјештани дуб,“ око кога су поређане камене плоче за седење, а около је камени зид, који штити дуб од стоке.

2. **Судбина.** — У Куча се врло много верује у „судбину.“ Чим се некоме шта догодило, што је од већег значаја по њега или његов род, одмах ће рећи: „Така му је судбина“ или „тако му је писано.“ Трудио сам се, да сазнам, шта они управо разумеју под судбином, али ми нико није могао то баш одређено казати и већина би обично прибегавала простом објашњавању, да је судбина „од Бога“ или да је то „Божја воља.“ Народ не уме дакако одређивати апстрактне појмове онако, како бисмо ми то желели. Али се према свему може рећи, да народ верује у нешто тајанствено и неодређено, што сматра руковаоцем свеколиког живота, а што ипак није Бог, него можда има свој извор у Богу. Овај фатализам, који је истина и старим Словенима био општи, ипак је у нашем народу без сумње још појачан и утицајем Турака и Срба мухамеданаца.

Виле. — Овда онда казивали су ми у Кучима, особито стари људи, да је Кучки Ком био од вајкада седиште вилино и да она тамо станује у једној пећини. Један старац на Биочу (од Вуксановића) уверавао ме је, да је видео рођеним очима, како лети по ваздуху и долеће ка пећини. Сва је, вели, зеленкаста, са белим лицем и светлом косом, провидна и ваздушаста. Њу не види свако, него само онај, који је поштује и у њу

верује. Колико је ово прастаро веровање из митологије словенске срасло са вером у хришћанског Бога, види се по томе, што исти старци с тугом прекоревају данашњи нараштај, што не поштује Бога и не верује ни у виле ни у духове. Зато се, веле, Бог наљутио, те више и не пушта виле, да се показују људима, и само онај који има чисту душу и верује истинито у Бога и у виле, може још видети вилу на Кому.

4. **Крсно име** или **слава** појединих браства. Овај јединствени српски обичај држи се данас и у Куча већ друкчије него што се држао до пре њихова ослобођења. Зато ћемо овде описати све, како се вршило по правом, старом обичају. Да ли је пак овај обичај пореклом још из многобожачких времена или је поглавито хришћански, као што Ровински на неколико места свог описа неговештава (Черногор. II, 2, 209—240), није место да се овде расправља. Ипак морам напоменути, да многи елементи овог обичаја, нпр. освештавање хлеба (у других Срба и жита), па онда нарочито тај чинилац, да се слава првобитно не сматра као свечаност појединих породица него као општа прослава целог браства и чак племена — да то пре упућује на мисао, да је хришћанском славом замењена многобожачка слава целих српских племена. Српска су племена у прехришћанско доба несумњиво имала свако своја нарочита божанства, којима су у разна годишња времена одржавала и нарочите свечаности и приносила жртве од плодова, а можда и од стоке, тражећи за то њихову милост и благослов. Да је основно обележје у славе верско прослављање и да није њен задатак толико нахранити и напојити госте колико са њима *заједно се помолити Богу и домаћем свецу и одати им достојно поштовање*, то је и Ровински добро уочио (Черног., II, 2, 213).

Припремање и позивање. На недељу па и две пред славу Кучи су морали ићи у Подгорицу или, ако су са Подгоричанима у завади (а то је бивало врло често), чак у Плав, у Гусиње или у Подрим по вино, по жито и по друге потребе. Доста се пути дешавало, да их том приликом нападну Арбанаси, те многи Куч и живот изгуби. — Госте, које су желели частити за све време славе, позивали би још недељу или две недеље дана раније. Позивао их је или лично домаћин или когод од његове чељади обично овим речима: „На Никољ-дан (односно Митров-дан или др.) дођи да сједимо један комад.“ На то позвани одговара: „На здравље ти се за дуго и за много доходило.“ Осим позваних гостију долазило би на сам дан „светога“ особито у дом имућнијих повише других гостију било суседа и познаника било сиромашних саплеменика или намерника, и за свакога је била Кучева кућа отворена.

Верски обреди. У дому се на три-четири дана пред „светога“ спреми славски колач, *прекадник*, у облику обичног пљоснатог хлеба или погаче, а мора увек бити од пшенице. Свештеник је почињао још на два-три дана раније ићи по кућама ради свршавања потребних обреда, јер због многих породица, које славе истог свеца, не би стигао да то сврши за један дан. Над прекадником, поред кога гори свећа, чита свештеник молитве, благосиља прекадник („прекађује“) и убоде га на једно место ножем. Затим га он и домаћин окрећу рукама трипут између себе и најзад га преломе на двоје. Обе половине остају у кући и од једне половине поједе најпре сваки укућанин по једно парче. — Као што се види, у Куча као и у осталих Црногораца нема уз прекадник кољива.

Дан уочи „светога“. Ово се у ствари може сматрати као први дан славе, јер се већ увече тога дана почиње гошћење. Још преко дана стиже у дом родбина из далека, нарочито одиве са својом децом Ровинском је пало у очи, како с одивама не долазе уједно и *зетови* (Черног. II, 2, 227). А видећемо и даље у опису Божића и женидбе, да такође походе дому долазе само одиве без зетова. Ово је интересантно и нема сумње, да је преостатак, који је раније имао и свога нарочитог разлога у друштвеним приликама и погледима нашег народа.

Пред вече се већ прикупљају сви позвани гости. Сваки дошавши пред кућу домаћинову избаци по пушку па улази у кућу. На вратима га дочека домаћин и домаћица и љубе се са њим у уста. Он им онда честита славу и скида своје оружје,

које предаје чељади. Приведу га одмах „трпези,“ за коју седа. Кад су се већ гости искупили, запали домаћин воштану свећу и меће је на трпезу. Донесе се вечера и пошто су гости већ неко време јели, устаје домаћин са боцом вина у руци, пије призивајући помоћ божју и свога светога и наздрављајући гостима. Гости наздрављају после домаћину и његову дому, и тако се са тим здравицама наставља до позно у ноћ а гдекад богме и до саме зоре. Домаћинов је понос, ако могне своје госте опити, па је бивало, да домаћин долије у вино и ракију, да би што лакше постигао своју жељу. — Гости спавају сви у кући домаћиновој.

Дан „светога“. Пошто гости устану и опреме се, пију ракију и потом „ручају“ *вариво* и још штогод, а око средине ручка почне се пити вино. Време до „ужине“ проводе гости у разговору и у разним забавама. Ужина се спреми обилато од „вареног“ и печеног меса (обично брављег) и од колача: сукане пите или приганице. Кад се поседа за трпезу, домаћин понова запали славску свећу и метне је на трпезу, а крај свеће прекадник и пуње (вино обично у крчагу). Негде је свећа забодена у „проскору“. Ако је случајно и поп на ужини, он очита најпре молитву, коју сви саслушају стојећи и крстећи се. Затим гости седају и једу, док не дође на ред печење. Онда домаћин узима пуње у руку и напија у „*Славу Божју*“ и *у славу свога светога* (подиже пуње у његову славу и моли га „да поможе њега и његову браћу и другове. да им буде све здраво и весело“ итд.). Пуње иде од руке до руке, те и гости редом наздрављају желећи свако добро домаћину, дому и скупљеној дружини. Са стола се уклања колач и свећа и меће на какво склонито место, где свећа и даље гори. — Долазе после и други гости и пријатељи, те честитају славу и учествују у весељу.

Уставке. Сутра дан по светоме гости се не разилазе, нити би их домаћин пустио, да иду кући. Он их „устављa“ и заустави још тај дан код себе, те се веселе, и тек пред вече одлазе кућама. Погрешно је дакле, што Ровински мисли, да уставке значи „собствено *оставке*, т. е. поѣдали то, что осталось“ (Черног. II, 2, 227), јер је значење овде сасвим јасно. — Уставке нису праћене никаквим верским обредима, па ни свећа се више не пали.

Прекађивање за мртве. Другог дана по светоме или и који дан доцније долазио је свештеник у славарску кућу, те над „житом“ (кољивом) и „пуњем“ прекађивао и молио се Богу за душу мртвих тога дома, чија је имена читао из домаће читуле. Сада, пошто већина села има у близини цркву, носи се жито, пуње и читула у цркву на прекаду.

Данас Кучи славе као и сви остали Црногорци само по један дан, јер је тродневно слављење забранама кнеза Данила и кнеза Николе као штетно по народно благостање сведено на сам дан светога (в. Ровинскога, Черног. II, 2, 218).

Које свеце славе поједина кучка браства, означено је у одељку о пореклу Куча. Одатле видимо, да највећи део Куча — готово сви старинци и сви Дрекаловићи — слави *Св. Николу* (6 децембра); готово сви Мрњавчићи славе *Св. Дмитра* (26 октобра); Беровљани и Перићи у Лазорцу славе *Св. Јована* (Зачеће, 23 септембра); готово сви Раћеси и загредски Бојовићи *Св. Луку* (18 октобра).

Слава у Арбанаса. Некад су и кучки Арбанаси славили у свему исто онако и баш истог дана као и Срби, а слава им је био Св. Никола. Али не само да су славили као Срби ови Арбанаси у Кучима него и сва суседна арбанашка племена: Клименти, Хоти и Груди, и што је интересантно: и њима је била слава Св. Никола. Данас, од кад су почели талијански и аустриски фратри на њих утицати, изменили су и славски дан и славске обичаје.

Код *Љухара* у Фундани, који живе близу православних Срба, ови обичаји су се ипак понајбоље одржали, те су и најближи српскима. Они славе „пријатељима“, т.ј. са гостима, Св. Николу — сад по католичком календару — и на тај дан долази „фрат“ у кућу, те са домаћином ломи колач над вином и то на четворо. Од колача исече по мало, те да старијима, да поједу. — *Затрешчани* сада прослављају Св. Николу само са својом чељади

у кући, а узели су да славе „са пријатељима“ Малу Госпођу (8 септ.), која им је уједно црквин светац. Уочи Св. Николе долази „фрат“ у кућу. На трпези се спреми само со и вода, које фратар смеша и тиме онда пошкропи кућу и закрсти чељад. — *Коќи* славе Св. Шћепана као главну славу.

Мењање славе. У трећем одсеку овога рада је већ код свакога браства наведено, да ли је и зашто је мењало своју стару славу. Видели смо, да се све те промене и до данас добро памте и да су нека браства установила и сталан спомен на свога негдашњег свеца. Тако су на пр. Љуљановићи узели истина да место Св. Николе славе Св. Дмитра, али они и данас носе уочи Св. Николе у цркву „пуње“ и „ужде“ свећу. — Узроци мењању славе су у Кучима били тројаки: 1) најчешће је мењало славу неко сасвим мало браство или мали огранак већег браства. У тој прилици је главни повод промени славе била она општа црта племенског живота у Кучима: да се слабији што више прилагоди силнијем, да се уза њ прибије, а није ретко бивало, да је јаче браство чак то и захтевало. Осим тога за неке такве случајеве наводе Кучи као узрок, што мало браство није просто било у стању прослављати свога свеца, јер би се частећи суседно велико браство морало сасвим упропастити. — 2) Много је ређи случај, кад неко женидбом уђе у туђу кућу, те прими и славу те куће. Ово је ретко бивало зато, што су и саме такве женидбе бивале врло ретке. — 3) Ко би добегао од некуд са стране због крви обично је мењао и презиме и славу. Тако је било са данашњим Љухарима (Мартинићима) у Фундани а врло вероватно и са Ћушарима у Сјеници.

По неким причањима чини се у први мах као да је бивало и сасвим произвољног мењања славе, али се бољим распитивањем одмах увиди, да је и у тим случајевима слава промењена једино из разлога, које смо навели горе, на првом месту, т.ј. да је слабије браство узело славу јачега суседа и да су та причања изми-

шљена намерно као неки изговор у тежњи, да се прикрије или ублажи срамота, коју то браство и данас осећа. Тако на пр. веле, да су Беровљани и Перићи у Орахову, који су старином Мрњавчићи и као сви Мрњавчићи славили Св. Дмитра, доцније променили славу и узели славити Св. Јована (23 септ.) једино у намери, да би се могли они и Кућани (такође Мрњавчићи у Орахову) походити о славама. У ствари је то било друкчије. Преци поменута два браства населили су се у Берову као слаба породица крај неког старог браства, па су узели и његову славу. А да је тако било, видимо и по томе, што су некад имали као послужбицу Св. Павла (29 јунија) а не Св. Шћепана (2 авг.) као остали Кучи. — И за Љуљановиће причају, да су узели Св. Дмитра место Св. Николе због тога, што је неки њихов главар (Спахија Мȁндин) пре двеста година био узео девојку од Дрекаловића с Убала и да је онда на захтев свога пријатеља Дрекаловића променио славу, да би могли један другоме ићи у госте. После су, веле, и остали Љуљановићи по жељи тога главара узели за славу Св. Дмитра. Међутим ја сам испитивањем нашао, да су Љуљановићи дошли у Криви До тек пре 10 пасова и да су тамо већ застали старе Криводољане, Мрњавчиће, који су славили Св. Дмитра. И онда је јасно, да су се Љуљановићи као слабо браство удружили са јачим Мрњавчићима па узели и њихну славу.

Ровински мисли, да ова мењања славе јасно доказују „несостоительность мнѣнія о сохраненіи тѣмъ или другимъ домомъ или родомъ ‚крестнаго имени' отъ самаго древняго времени“ (Черног. II, 2, 232). Ја мислим, да није тако. Ове промене су истина до скора биле доста честе, али као што рекох у свакој таквој прилици, па ма да је слава промењена и пре 300—400 година, остао је спомен о томе очуван, што је јак доказ, да свака породица свога светитеља необично поштује и да ју је само велика невоља могла приморати, да његово слављење напусти и замени другим свецем. А те тешке прилике, у којима

је народ морао прибегавати и промени своје славе, последица су наше несрећне судбине за последњих векова: бежање од „крви", склањање од ага и бегова, тражење заштите у јачега братства и племена, па чак и прибегавање од „слабијег" свеца „јачему" и др. — то су били појави, који су реметили и народни живот и његове установе. Али у ранијем животу српског народа, пре турског завојевања, оваквих поремећаја није бивало и према томе није било ни потребе мењати славу. Кад је пак доцније већ невоља натерала неког да промени славу, онда су томе примеру могли следовати и други, те је тако у народу ово мењање примано и трпљено као потребно зло. При свем том мењање славе било је, као што се лепо види и код Куча, увек само делимично: мењали су је појединци, дошљаци, или слаби огранци већих браства, док су веће целине и даље одржавале стару славу. А често су се нека браства и племена поново враћала старој слави. Имамо и у Ровинског два примера за то (Мартиновићи и Васојевићи; Черног. II, 2, 231). Осим тога је често бивало, да стару славу задрже као прислужбицу, те је на тај начин и даље славе.

Према свему овоме много је вероватније, да је у свима старим (т.ј. од старине насељеним) српским крајевима и до данас у већине становништва одржано слављење онога свеца, који је народ тога краја још по крштењу почео славити, а што има и других слава, то је дошло већином од новог досељавања из других крајева а много мање од мењања старе славе. У крајевима пак, које су православни Срби тек позније населили (по јужној Угарској, Хрватској, северној Далмацији и др.), или су били скоро опустели па доцније поново насељени (на пр. велики делови Старе Србије, Шумадије и др.), сасвим је природно, да су због разноврсних досељеника и славе различите. Што се и у Кучима славе четири свеца, то већ јасно показује, да је становништво досељавањем измешано. Али смо ипак могли изнаћи, да је најстарија кучка слава био *Св. Никола* (6 дец.), па га ето и данас слави велика већина кучког становништва.

5. **Племенска слава или послужбица Шћепањ-дан** (2. августа). — У Црној Гори и у многим другим српским крајевима имају братства, односно породице, осим славе још и преславу, *прислужбицу* или *послужбицу*, т. ј. још једну, летњу славу, која се некад држала исто

онако као и зимска, а данас већ слабије. У Куча је интересантно, да цело племе има само једну, општу „послужбицу“, Св. Шћепана; изузетак су данас само Рађеси, који као Ровчани прислужују Св. Илију (20 јула). Некад су и Беровљани и Перићи имали засебну послужбицу, Св. Павла, али су доцније узели Св. Шћепана.

Кад су баш Кучи почели славити Шћепањ-дан, не може се поуздано рећи. По једном казивању (Шћепа Шутова Мијовића Дрекаловића) још су најстарији Кучи славили овог свеца, а по општем узимању Куча они су прославили Шћепањ-дан тек од славне победе над Турцима на Малом Орљеву (1688 год.), јер су, веле, баш на тај дан Турке победили. Мени се чини, да је овде спојено и једно и друго, али да је од поменуте победе прослављање Шћепањ-дана добило карактер *опште племенске славе:* не слави га више свака појединa породица у племену него цело племе. А пошто са̂м Шћепањ-дан пада у велико-госпојински пост, Кучи су, да би га могли лакше и лепше прослављати, преместили његово слављење на *први понедељник* пред тај пост, кад се може мрсити и пећи пециво. — Св. Шћепан је дакле данас на првом месту општа *племенска слава* кучка а тек на другом месту може се сматрати и као послужбица, док је у старије време по свој прилици тек поред Св. Николе као главне славе био (само као послужбица) једним од знакова племена Куча. Зато данас Кучи истичу слављење Св. Шћепана као једну од главних спона, којима се обележава њихова племенска заједница. Зато су по свој прилици и нека, већином досељена, кучка браства заменила своју ранију послужбицу Св. Шћепаном. — Вредно је још поменути, да је Куче утврдио вером у наклоност њихова свеца и још један догађај из њихове најновије историје. Они [illegible]ме на сам дан Св. Шћепана одржали славну по-

беду над Турцима у „Вељем Боју“ код Фундане 1876 године.

Св. Шћепан се слави без икаких особитих верских обреда. Пошто је у то доба већина Куча на планини, код катуна, изиђу и они „из зимнице“ (т. ј. из сталних, зимских села) на катуне, па се поменутог понедељника састану на збориштима, која се од старине знају у близини сваке веће групе од катуна. Ту се пеку пецива, руча се — све повећа друштва заједно — и затим настаје игра и весеље.

И *Теодорову Суботу*, а то је прва субота у Великом Посту (ускршњем), славе Кучи, јер су на тај дан одржали такође велику победу над Турцима на Вељем Орљеву (1738 год.), кад су и самога скадарског везира заробили.

6. **Крста.** Ношење или „подизање“ крста, општи српски обичај, и у Куча се врши од старине. То је *сеоска* односно предеона слава, дакле појединих већих насеља. Свако веће насеље — сад обично свака црквена општина (пошто више села имају по једну цркву) — има по један дан у години, кад носи крста. На *Марков-дан* носе: Г. и Д. Медун, Сјенице, Косор и Фундана; на пролећни *Никољ-дан* (9 маја): Безихово и Г. и Д. Момче; на *Спасов-дан:* Убли, Криви До, Г. и Д. Кржања, Г. и Д. Стравче и Орахово; на *Тројичин-дан:* Брскут. — Убли су до скора „подизали“ крста на Св. Прокопију (8 јулија), али су променили на Спасов-дан, јер је о Прокопијеву-дне много народа на планини. — Арбанаси Коћи и Затрепчани носе крста више пута у години, а главна су им о црквеној слави (у првих Тројичин-дан; у других Мала Госпођа).

„Подизање“ крста је у Куча исто онако као и у већине других Срба: иде се са крстима и са свештеником по сеоском „удуту“, обилазе се и освештавају поља, кладенци и ублови, читају се молитве и певају

(зато држи руке позади) најпре до уљаника а затим до оног сламнога кола на њиви и да је спусти насред кола. А у јужнијем делу Куча се, према саопштењу г. С. Дучића, брада од бадњака просто баци изјутра на њиву. Све се ово чини, да би њива боље родила. — Још је код севернијих Куча обичај, да домаћица подрани на воду, а кад се врати с водом, сретне је нека од жена из куће и поздравља питајући: „Где ти носе кокошке?“ А она одговара: „На двору“ или „На тору“ или уопште где жели. Али мушки гледају тада обично, да претеку домаћицу каквим одговором, који је за њу непријатан, нпр. рекну: „у брду“, „у трњу“ итд., те тиме направе шалу, јер се домаћица боји, да ће јој онда кокошке заиста носити онамо, камо је неко најпре рекао. Понека домаћица, да би јој кокоши добро носиле, направи у кући на слами круг од обруча или од другог чега и да̂ кокошима, да у њему једу.

Кад сви укућани устану и опреме се, уноси сваки по један бадњак у кућу с речима: „Добро ви јутро и честит ви Божић!“, на шта му остали одговарају: „Добра ти срећа и све ти честито!“ Унесени бадњак налаже сваки на ватру. — После се, ако има у селу цркве, креће домаћин са још неким из куће на службу. Међутим се код куће очекује *полазник* (полаженик), увек неко од млађих из пријатељске или кумовске куће, с којим су се још на Бадњи Дан о том споразумели. Полазник долази пред кућу, узима у руке две цепанице, које су тамо нарочито спремљене, улази у кућу, назива „добро јутро“ и „честит Божић“ и приступи к огњу. Затим жари оним цепаницама по огњу што јаче, да би тако што више варница полетело из огња на више и том приликом говори: „Дао Бог у ови дом: оволико мушких глава, оволико овчјих брава, оволико волова и крава, коња, коза, телади.... и свијех другијех добара!“ На ово се много пази, јер што више варница,

биће све више добра у кући. Али се догађа богме, да неки полазник у својој ревности запали варницама и сламни кров на кући домаћиновој! Кучи верују и у срећну или несрећну личност полазникову, те срећу или несрећу у новој години много пута њему приписују. Полаженик затим метне оне две цепанице на огањ, прилази укућанима и рукује се и љуби са њима поздрављајући их са „Христос се роди", на шта му одговарају са „Ваистину роди". Обично полазник донесе са собом и „здравицу", суд с вином, који преда домаћину, а овај наздравља најпре дому полазникову. Пошто и остали из куће пију и наздрављају, напуне поново полазникову здравицу својим вином. Полазник после седа, те га часте и задрже обично и на ручак. А у дом полазников отиде опет неко из те куће, те на исти начин одврати полажење. Осим тога ти „полазнички домови" иду једни другима првог дана Божића на ручак и на вечеру, и то само они, јер се иначе тог дана не иде по кућама.

О ручку нема у Куча никаквих нарочитих обреда. Меси се само један обичан колач, који се зове „летурђија." — Другог и трећег дана Божића походе познаници једни друге и сваки гост, пре но што ће ући у кућу, мора узети по једно од спремљених дрвета пред вратима и ушавши у кућу вршити исти обичај као оно полазник.

Божић у Арбанаса. У кучких Арбанаса божићни су обичаји готово исти као и у Срба. Секу бадњаке са брадом од бадњака на неколико часова пред ноћ, па их доносе пред кућу и налажу на огањ на исти начин и од прилике с истим онаким поздравима (наравно на арбанашком језику) као и Срби. Али *сламу не разастиру* по кући. Пошто прегори глава од бадњака, лежу, и сваки пази, да му је глава окренута северу, веле зато, да би усеви напредовали. А један од уку-

ћана узме у руке неначет хлеб, изиђе пред кућу и држећи хлеб пред главом виче у поље: „О зече, не дирај ми у поље, јер ћу ти главу изести!" — Ујутру, на први дан Божића, узме један од укућана главу од бадњака у зубе и држећи руке позади баца је у вис. Ако падне на земљу горњом страном, то је срећа за породицу, иначе значи несрећу. — Полажење је потпуно исто као и код Срба.

8. **Задушнице.** О задушницама у очи месних поклада (пред крај фебруара) месе домаћице врло много колачића у виду крста, који се зову *бабице*. Ове се бабице једу и дома и раздају се суседима, нарочито сиротињи, „пред душу" мртвима. Тада чобани пошљу обично по двојицу искрај стоке у село, те зађу по кућама и накупе мноштво тих бабица за све чобане, па им однесу у планину.

9. **Пролетњак.** На самом почетку пролећа, „првога марча", од старине је вршен обичај, да се свеколико ђубре, „сметиште", са двора скупи на гомилу и запали да изгори. Деца нарочито учествују живо у овом скупљању ђубрета и у одржавању ватре, у којој уживају. Пази се на правац дима, јер ако дим иде право навише, то значи добро.

За овај обичај, који је у нашега народа у истим или сличним облицима веома распрострањен, рекао бих, да је остатак из многобожачких времена и да спада у групу обичаја, којима се дочекивало пролеће. Како пролеће представља препорођај природин и настанак новога живота, многобожачки Срби могли су мислити, да треба огњем уништити сву стару нечистоћу и с очишћеним двором и домом дочекати овај по њих толико значајни обрт у природи. — Веле, да су „Турци," знајући за овај обичај, гледали чешће да изненада ударе тога дана на Куче.

10. **Цвијети.** Стари обичаји о Цветима већ су се у јужнијих Куча поборавили. Тако тврди и г. С. Дучић. А у севернијих Куча обичај је, да тога дана деца беру у пољу цвеће, које се задене више кућних врата, на-

рочито цветови од „проћеталог дрена.“ Још се начини крст од леске и положи усред онога „кола“ од сламе, што је начињено на њиви првог дана Божића.

11. **Ускрс или Велик-дан.** — На *Велики Петак* треба остријћи по једног брава. То исто, али на Велики Четвртак, чине и Арбанаси. Они још побадају истог дана и по један колац у торину ради напредовања стоке, а да би и пчеле напредовале, почисте им и разгрну под кошницама и заломе мало воска. — Шарање јаја и туцање јајима је као и свуда у Срба. Поздрављају се после службе божје са „Честит ти Велик-дан“, на шта се одговара: „И с тобом заједно!“ Жене иду на гробље, те наричу на гробовима и оставе по неколико црно обојених, „коротних“ јаја, која после покупе сиротињска деца.

12. **Ђурђев-дан.** Ово је прави сточарски празник. Свака кућа коље тог дана по једног брава. Носи се ради здравља по струк здравца о пасу са стране. А у гори код стоке врше се нарочити обичаји. Изјутра се одвоји „мла̑д“ (јагњад, јарад и телад) од остале стоке, па се тако одвојено отера на попасак и том приликом гони се само китама од здравца. Уопште се целог дана стока тера само здравцем. Неко из куће донесе со за стоку и чобану доручак. Тај се доручак зове *усојњак*, а чини га: хлеб, сир, бели лук и кисело млеко, у које се још помузе овца или коза, те се начини „замлаз.“ На два-три часа пред подне чобан дотера стоку (без млади) са попаска колиби. На солилима да стоци со и кад се сва стока тако искупи на гомилу, избаци чобанин преко стоке у правцу к истоку један метак из пушке. Потом чобанин с оним укућанином доручкује усојњак. После се стока музе и по мужи млад пусти у стоку. Може чобанин и отерати стоку кући и тамо пробавити до после ручка, а потом догонити стоку поново на пашу.

И о *Спасову-дне* су обичаји исти оваки као на Ђурђев-дан, само што се не пуца.

Г. Нешто из науке и уметности.

Како народ гледа на свет и на природу и како објашњава разноврсне појаве у њима, затим која су знања као чисто народна својина одомаћена, другим речима *почеци науке* у народа — то би морало бити предмет нарочитог проучавања. Ровински је свакако већ врло много од тих знања саопштио у својој другој књизи о Црној Гори, али ће јамачно и даље проучавање донети много новога. Ја сам једино стигао, да се довољно обавестим о једној чувеној грани *народног лекарства*, о шароњању.

Шароњање или **трампање.** Да се Срби и Арбанаси и сад шароњају, први је објавио научном свету д-р Сима Тројановић у чланку Die Trepanation bei den Serben (Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. XXXI Jhrg., 1900. München, 1901.). Штета је само, што Тројановић није означио и предео, из којега је његов опис, јер подаци из Куча, које ћемо мало даље саопштити, показују, да има можда неколико начина шароњања, који у појединостима један од другог прилично одступају. Због тога ћу изнети овде у целини, шта сам у Кучима сазнао.

У Кучима се шароњање вршило од старине, такође у свима случајевима, које и Тројановић наводи: приликом задобивене ране на лубањи, против неуралгије, јаке и честе главобоље, лудила итд. Назив *шароњање* је несумњиво арбанашког порекла и долази од речи *шȁра* (у Мајерову етимол. речнику sare), што значи тестера или по кучки „шега," а тестера је заиста главна справа код ове операције. Реч *трампање* није такође српска. Она ће бити проста измена техничког назива trepanatio или неке сличне речи од истог ко-

рена, али од куд је у том облику дошла у Куче, не знам. Пропустио сам на жалост сазнати и арбанашке називе, али ми се чини, да је ова реч по свој прилици преко њих дошла Србима. Уосталом се реч трампање врло ретко употребљава и како ми рекоше, у Кучима је тек од скоро позната. Можда је њу донео један стари „медик“, који је био давно дошао овамо из северне Арбаније. Он се звао *Коста Грк* (правог презимена му није нико знао) и био је по општем тврђењу школовани турски лекар. Овај старац је најстарији кучки шароњар, који се памти. Од њега се био научио шароњању Сујо Крков у Фундани, а ученици Сујови су били Јоко Раков у Дучићима и Петар Рајичев Поповић у Г. Медуну. Оба су већ као старци помрли и сад је једини шароњар у Кучима син Петра Рајичева, Радосав Петров Поповић (в. сл. 37), који је већ у старијим годинама и због своје лекарске вештине добро познат.

Ја сам походио Радосава, који се и сам, а и од других, радо титулише „доктором“, и он је био љубазан, те ми показао све што се односи на шароњање. Причао ми је, да је његов отац шароњао око 300 људи и да су од њих само неколико тешко рањених умрли, а сви су остали потпуно оздравили. Сам Радосав је шароњао до тог времена 50 људи и само му је један од њих умро, а сви су остали оздравили. Казивао ми је даље, да је још свети владика црногорски Петар I био утврдио једном за свагда таксу: шароњару за труд 12 талира, а кривац, који је некога ранио, те се тај морао шароњати, плаћа поред тих 12 још и повређеноме 60 талира оштете. И те су се таксе, вели, после стално одржале. Тројановић је сазнао за сасвим друкчију таксу: да се плаћала половина крвнине (168 талира и 3 гроша). Многи је, по казивању Куча, да би избегао плаћање, тврдио, да је и сам рањен, па би се давао здрав ша-

роњати. За оваке случајеве вели Тројановић, да их је и сам црногорски сенат одобравао, „пребијао шару за шару,“ да би се избегле могућне крвне освете (стр. 18).

Шароњање се врши, ако је глава обрањена, на месту где је рана, иначе на „средини“ главе. Радосав не употребљава никаква наркотична средства, да би се опио болесник, али његов помоћник држи болесникову главу исто онако као што је описао Тројановић. Најпре „обритви“ одређено место у величини једног динара, па да га добро притисне палцем и „бритвулином“ (оштрим бријачем, сл. 72 бр. 2) опсече кружно унаоколо. Затим пажљиво одере кожу с кости. Пошто тада навали крв на одрано место, он га премаже нарочитим „твором“ (мелемом), који заустави крв. Тај је мелем начињен од „бијелца од јајца“ (беланцета), помешаног с ланеном вуном и сољу. То се тако премазано остави да стоји до сутра ујутру. Сутра дан шароњар скине твор и нађе кост „бијелу ка јајце“, па је још и водом добро опере. Одмах узима *шару*, која има облик кружне тестерице, и почне је вртити полако на једну страну. Шара се усеца у лубањину кост и преструже је од прилике за 1—1½ час. За време шароњања шароњар често пута „обидује“ (загледа), да ли се већ кост истањила колико треба, јер је не сме сасвим престругати, да не би пала на мозак. Он то познаје и по звуку, јер што је кост тања, и стругање шарино бива све звонкије. А кад најзад шара „запоји“, одмах престаје са врћењем. Шару извади и узме у једну руку мале, танке машице а у другу једну справицу, која се зове *миљ*, а то је дебела игла са спљоштеним, оштрим крајем као у длета. Обема тим справицама пажљиво пробије истањену кост, подвуче их под њу, па је њима истргне. Чим је „макнуо“ кост, одмах навре изнутра крв. Онда намота памук на миљ и њиме купи ону крв завлачећи и унутра све „до

мозга" (до мембране). Пошто је довољно покупио крв, он привије рану завојем од рашчешљане крпе, на коју танко намаже мелема. При том гледа, да тај завој уђе донекле и унутра у отворену рупу. Мелем гради овако: помеша „чансу" (смолу од смрче) с воском и уљем, па све троје куха, док узаври и после остави да се исхлади. То тако привија мењајући чешће за 15—30 дана, за које време зарашћује кост и рана. Пошто је рана зарасла, мора излечени болесник још целу годину дана да се чува од тешких радова, јер услед напора може рана да се позледи, да навре поново крв на њу или уопште да се деси ма какви поремећај у његову здрављу. А забрана, коју саопштава Тројановић, да се не сме никад јести свињско месо (стр. 19), није била Радосаву позната.

Радосав шароња и сад људе по свим околним племенима црногорским. Кад сам био у њега, беше се управо вратио из племена Пипера, где је успешно излечио једнога човека, кога је ћерамида падајући с крова била по глави тешко повредила. Једном му је црногорска влада била забранила шароњање, али му је доцније поново допуштено.

Придружујем се мишљењу Тројановићеву, да су Срби примили шароњање од својих суседа Арбанаса. О том сведочи и арбанашко порекло речи *шара* и арбанашки облик иначе турске речи *миљ* (турски mil, арб. mił, а у Срба је арбанашко ł врло често = љ. В. Meyer Etym. Wört.). И назив *чанса* је по свој прилици дошао Србима преко Арбанаса, који смолу зову турском речи *ćam* (Meyer, Etym. Wört.), а јамачно имају од истог корена и још коју реч, од које је постао кучки облик чанса.

Уметност је у Куча уопште и све до скора била врло слабо развијена. Није ни чудно код народа, о чијој се прошлости може толико јада напричати. А да и Кучи

имају осећања за лепим и да теже к изражавању тог осећања, види се већ на напрецима, које су од свог ослобођења постигли. Кућа и друге зграде зидају се већ доста укусно и колико се може угодно. Има врло лепо начињених ублова, а помињали смо већ, како се врло много пажње и труда улаже око надгробних мраморова и око зидања цркава (сл. 73). Резање шара на дрвеном посуђу и на оруђима особито је често у Ораховаца и њихних суседа.

О *песничком дару* овог народа сведоче његове многобројне епске песме, које постају после сваког знатнијег догађаја, па затим и женске тужбалице. Биће у Куча и женских (лирских) песама, али мало, јер се уопште нису имале кад ни стварати ни певати: није било потребног расположења. За све време свога шестонедељног бављења међу Кучима чуо сам свега двапут по једну девојчицу, да пева нешто отегнутим, једноликим гласом; иначе нигде ни на катунима ни по селима не чух певања. А пролазећи јутром кроз које село чуо сам не једанпут нарицање неке ожалошћене мајке или сестре. Овај је народ некада — пре четири, пет векова — зацело много више певао. У то морате веровати, чим познате његову живу природу, осетљиву душу и урођену разговорност. Разговор тече у Куча као песма, као декламовање, језиком пуним згодних израза, поређења и живих слика. Али су песме, што их је некад ово племе певало, отишле већином у заборав.

Највеће задовољство је данас у Куча *гуђење и певање уз гусле*. Мало које вече да нисам слушао по неколико певача гуслара, а у селу Коћима сам слушао и арбанашке гусларе. Том приликом запазио сам, да је начин гуслања исти у Срба и у Арбанаса, али да има разлике у певању. У Срба сам могао разликовати тројаки начин певања уз гусле. Једни певају сасвим просто, једнолико, као да отегнутим гласом припове-

дају. Други се разликују од ових нарочито завршетком сваког стиха, јер увек последња два-три слога много отегну и уједно знатно спусте глас, тако да се ти слогови изговоре као неки тужан уздах, који се отима из груди. А треће је певање сасвим друкчије: у њега се слогови у сваком стиху изговарају кратко, без отезања, озбиљним, чврстим гласом, а на завршетку стиха се пред последњим слогом учини прекид и после кратке почивке се изговори последњи слог тихим, скоро нечујним гласом. — Арбанаси пак певају овако. Сваки се стих почиње јаким, дубоким гласом из груди, па се даље пева тањим гласом и доста брзо, док се не дође до близу свршетка. А свршетак је исти онакав као у оног другог начина српског певања: јако отегнут и сетан као уздах, у толико сетнији, што му се придружи и једнолики звук од гусала.

Гуслари прекидају певање према своме нахођењу и ради одмора, па неколико минута само гуде, и неки умеју при том да извијају врло лепе мелодије на гуслама.

Слушао сам и српско и арбанашко свирање у свиралу. Арбанаси су ми у Коћима и певали, увек по двојица, своје лирске песме. Свима тим музичким производима и једног и другог народа основна је црта: сета.

Додатак. *Неколико објашњења о карти.* На путу кроз Куче носио сам уза се листове 35—XX, 35—XXI, 36—XX и 36—XXI аустриске карте размера 1:75000 (најновије издање, од 1894 г.) и карту Ровинскога: Карта княжевства черногорскаго, масштабъ 1:294000. Том сам се приликом уверио, колико су обе карте нетачне, особито она аустриска, на којој нису означена многа села, знатнији висови и предели, а од унесених имена више је од половине погрешно. Пошто су листови аустриске карте много већег размера, ја сам у њих уносио и све исправке и допуне. На основу тих података израђена је ова карта у атласу.

Имена су уписана онако, како их тамошњи народ изговара, и зато се ова карта у том погледу готово сасвим слаже са скицом Куча, која је приложена делу Марка Миљанова „Племе Кучи". Главна је разлика у томе, што је М. Миљанов назвао арбанашка села у Затријепчу само српским именима, а ја сам унео у карту и арбанашка и српска. — *Стари Кучи* т. ј. стари кучки Срби, који су на карти означени црвеним кружићима, узети су у оном смислу, како их народ узима, т. ј. обухваћени су тим именом не само прави најстарији Кучи, него и Мрњавчићи и осталих неколико најстаријих досељених брастава.

Приближну међу *најстаријег познатог седишта* племена Куча могао сам одредити тек за доба пред крај 15 века, јер тек за то време имамо и прве писане податке и прва поузданија народна предања о томе. Повукао сам ту међу имајући у виду ове прилике: 1) Зна се на основу помињатог уговора зеђанског с Млечићима од 1455 године, да Рађеси и Купусци, па разуме се и земљиште западније од њих, нису тада спадали у Куче. — 2) Зна се по добро очуваном народном предању, да су Кучи најпре имали на *Косору* једног војводу а у *Орахову* другог, а затим и то, да се у другој половини 15 века било у Орахову утврдило јако војводско браство Мрњавчићи, које се и иначе одавно убраја међу старе Куче. — 3) А да стари Кучи нису на истоку допирали даље него до Затријепча и до Хотских Корита, разложили смо већ у IV одсеку (в. одељак: успомене о ширењу кучке области). — 4) Према народном предању и према свима знацима поуздано је, да од времена турске најезде није било никаквих кучких насеља у равници Дољанима и на ивици кучке висоравни према тој равници. Сва сеоца у Дољанима и на Врху Дољана постале су тек од средине 19 века. Златица је била најпре у равници, у Златичком Пољу, а и доцније — кад се преместила у брдо — није се увек држала уз Куче, него се већином одржавала тиме што је признавала турску власт. А Фундану смо обухватили у стару кучку област зато, што су у њој од вајкада седела стара кучка браства, па су се тамо врло давно настанили и огранци млађих брастава, као Дрекаловића и Љуљановића (Ледињани). — 5) Сва садашња села на северу од повучене међе до Брскута сасвим су новога постанка (најстарије је Доња Кржања, основана на месту Кобилама пре 150 година), а видели смо, да је и њихово земљиште раније било делом само братоношко а делом заједничко Ку-

чима и Братоножићима. У Броскуту пак Кучи (Дедићи — Вујошевићи од Дрекаловића) су се први пут настанили тек пре осам пасова.

Дужност ми је овде поменути, да сам један део путног трошка за своја проучавања у Црној Гори добио из фонда пок. Владимира Карића. Нека је слава племенитом покојнику!

Црногорске власти, од највиших до најнижих, свуда су ми указивале усрдну помоћ и веома олакшале испитивање. Зато им и на овом месту исказујем своју искрену захвалност.

ПРЕГЛЕД

а) преглед географских и етнографских назива.

ајат, предњи, отворени део кућни: 251
Амин, обичај: 39, 216
анђија (анђибула), младина пратилица: 274

бабица, колачић: 308
багаж, десет ока: 260
банда, страна: 110
барјакта́ри, заставник у Арбанаса: 217
баскија (жила), летва или цепаница, укована преко кључева: 247
баштина, земљиште за обрађивање: 234
бијелац, беланце: 312
бјелошума, дуб: 304
близика, род по крви: 226
близикач, заштитник своје близике: 226
близикаштво, „протежирање" близике: 226
божји суд, 222
бо̏кола или **бо̏колица,** буренце за воду и др.: 237
брада од бадњака, засечени део бадњака: 304
бранза, арб., женски појас: 259
браство, група од сродника: 203
браство чисто или **просто:** 203—205
браство сложено: 205, 206
брегуи, арбан., види бре̏к: 110
бре̏к, арб., као термин: брег, обала: 110
бреме, четрдесет ока: 260
[...]твулин, бријач: 312
бу̏над, арб., катун: 241
бурило, омање буре за воду: 237

ваган, дрвена здела: 237
ваθи, арб., торина 241
вакам, браствени или сеоски комун: 227, 230
ва̏ла, увала, вртача: 26
вар (клак), креч: 248
вареника, млеко: 238
вариво, јело од брашна и мјешавине: 261
веленица, дуга пастирска хаљина: 256
Велика Прекада, седмодневни помен: 287
већа кућа, задруга: 191
венчаница, греда положена на довршени кућни зид: 247
водник (пенџер), удубљење у зиду: 236
војвода, племенски старешина: 210 до 215
војво́да, арб., племенски главар: 217
војник, сваки из племена, који носи оружје: 215
волат, свод: 48
вотра, арб., огњиште и „кућа": 253
вре̏ло, извор: 16
врста од сламе на крову: 247
вртијељка, направа за врћење: 238

гаће (чакшире) од белога сукна: 256
гвозд, гора или шума: 84
главар, браствени старешина: 209, 210
главица, заобљени крш: 232

глáда, сточарска колиба: 235, 236
гњила, земља: 249
гомила, камена или земљана хумка: 35—44
горужда, арб., кутлача: 241
гробовље, гробље: 46
гру͡пк'за, арб., горњи део џупелете: 259
губа, губер, покривач: 254
гуњ (џемадан) од белог сукна: 256

дбáни, арб., катун: 241
дебелица, мека и дебела земља: 83
дионица, део приликом поделе земљишта: 228
дијете, навек само мушко дете: 202
дјаϑ-ϑан, арб., сир сухи: 241
дјаϑи мазитун, арб., мјешавина: 241
дјеловница, в. дионица: 230
добри људи, који мире крв: 219
дом (огањ), засебна породица: 29
други плач, који бива сутрадан по погребу: 284
дубирог (плевница), зграда за стоку и за оставу сламе: 255

ђевојачке паре, дар девојкама око невесте: 275
ђевојка, женско дете: 202
ђетић, мушко дете: 202
ђурдинка, арб., кратак црн јелек: 258

ексогамија у браку: 270

ждрвањ, жрвањ: 254
„жертве“, жртвеници: 38, 39
жи̏во, стока: 220
жила, в. баскија: 247
жиока, танка соха: 251

забрањивати, бранити: 237
завјеса, вео на невести: 275
задати вјеру: 216
задружна кућа, задруга: 191
зановијет, шибље: 23
зарадити земљу, почети обрађивати: 234
збор или **скупштина,** мањи скуп: 217
зграда, вртић: 250

здиг (здизање) са планине у село: 240
здижарица (здиженица), част после здига: 240
здиженица, в. здижарица: 240
здизање, в. здиг: 240
здравица, суд с вином за наздрављање: 275
здравичар, онај који наздравља: 275
земљаница, земљани лончић: 53
зетске овце, туђе овце, које Кучи преко лета држе: 235
зубун, део женске одеће: 257

изба, кућно одељење за стоку: 249
издиг, сточарски излазак на планину: 229, 235
издизати на планину са стоком, 229
ира, сурутка: 239

јамужа (цијели сир), сир у грудвама: 238
јачица, јако браство: 146
Југ, ветар: 20, 21
Јужни Вјетар: 20

каблић, дрвени суд за сир: 237
каблица, в. каблић: 237
камара, соба у глади: 236
каменица, вода у камену: 83
каменовање, обичај: 221
капа од пустине или од вуне: 255
киљан, пободени камен: 44—46
кјори, арб., глада: 241
кладенац, извор: 16
клак, в. вар: 248
клачена поземљуша, врста куће: 248
клијешта, састав од по две сохе над слеменом: 248
кључ, гредица између венчанице и слемена: 247
кнез, в. главар: 209
ковчег, дрвена шкриња за оставу: 250
ковчег, камени, у гомилама: 36—40
кодра, главица: 110
кодрача, в. штругља: 253
колачи, част приликом углаве: 274
коло од божићне сламе: 305
комун, заједница: 227
комунски убао: 233

конакъ, арб., глада: 241
конопац, дужина од три метра: 260
копâн, арб., карлица за млеко: 241
кораче, нагрђени представљачи: 291
корито (чечма) ижлебљена греда у гладн: 236
корота, жалост: 285
коротно јаје, црно обојено ускршње јаје: 309
котец, арб., кошар: 255
котроба, арб., земљани суд: 49, 287
кошар за кукуруз: 254
коши или **кошун,** арб., крошња: 241
крв, крвна освета: 218
крвна вечера, коју даје покајник: 220
крвник (покајник), убица: 219
крвнина, плаћање за крв: 219
крвни суд: 219
крвница пушка: 219
кренте фисет, арб., братствени главар: 217
крпа (фацулет), рубац: 258
крсно име, слава: 295—301
круг, кружна даска: 253
к'сола, арб., стаја: 254
кужина, в. „кућа": 249
кукȍр, арб., полица за сир: 241
кула, двоспратна зидана кућа: 248
куме, жене с колевкама, на умиру крви: 219
куњ, коса: 110
кутлача, велика лажица: 253
„кућа" (кужина), кухиња: 249
кућа, зграда за становање: 29, 198, 199
кућа на избу, в. кула: 248
кућа на таван, в. кула: 248
кућица, снопић жита: 243

лажица, кашика: 253
Латини, католици: 64
латински, католички: 46
левират, женидба братњевом сестром: 277, 278
Лека Канум, арб., Лекин законик: 224
ленга, мотка за вешање хаљина: 254
летурђија, божићни колач: 307
лисник, стог од „листа": 240
лист, младе гранчице с лишћем: 240
листра, попречна страна кућна: 246
луг, пепео: 292
лука, проширење у речној долини: 31
лула (ћупта), чунак од пећи: 249

љуг, в. љȕк: 110
љȕк (љуг), луг, долац, увалица: 110
љуља, лула од чесме: 13

мајчин грош, дар невестиној мајци: 276
медик, лекар: 311
мéђник, камен пободен на међи: 231
мекшине, мека и дебела земља: 83
метех, забран: 232, 234
мйљ, игла за шароњање: 312
мјешавина, издробљени масни сир: 238
млâд, млада стока: 309
млијеко, кисело млеко: 238
млин, воденица: 13
могила, арб., гомила, хумка: 36, 44
момкиња, слушкиња: 141
мрамор, пободен камен: 46
музач, камен пред стругом 237
мурва, дуд: 261
му́тница, малтер: 248

наврети на крв, навући крвну освету: 223
назубице, назувице: 256
нарϑавони, арб., изба: 252
народна скупштина, скуп целога племена: 215—217
нога, стуб од моста: 48
ножица, греда од крова: 236

обор, двориште, ограђено сухозидом: 254
огањ (дом), засебна породица: 29, 198, 199
ограђа, камена ограда, međа: 83
огрȁја, арб., ограђа: 263
ода, арб., соба: 253
окинути скут, обичај (раскинути односе): 282
опонка, арб., опанци: 258
општински вакам, општинска заједница: 231
освјештани дуб, светиња: 293

осслина: браственн или сеоски комун: 227, 230
особац, засебна својина женина: 224
отмица, обичај: 272
оштетити Амин: 216

па̑с, колено или нараштај: 113
пастрва, пастрмка: 26
пе̑нџер, в. водник: 236
пе̑тар, таван од дасака у „кући“: 251
пе̑чење креча: 244
пјат, метални тањир: 253
планина, горе и пашњаци на северу Куча: 3, 38, 227
планинка, домаћица на планини: 238
плач приликом смртног случаја: 282
плачар, онај који иде на плач: 284
плева, слама: 255
плевница, в. дубирог: 254
племе, група од сродника: 28, 203
плијењеник, онај који је оплењен: 292
повезач преко главе: 258
повратак или **повратке** с виших планина на ниже: 240
површница, густ преплет од сламе на слемену: 247
подвеза ниже колена: 256
подизање или ношење крста: 303
појата (ста̄ја), зграда за ситну стоку: 254
покајник или **крвник,** убица који тражи умир крви: 219
поклопница, плоча над мртвачким ковчегом: 36
покров, кров од куће: 247
полазник или положеник: 306
попасак, сточна паша пре подне: 238
поселица, сеоце: 26
послужбица (прислужбица), летња слава: 301
поткућница, њива ниже куће: 254
првич, прва невестина похода у род: 281
превијача, зградица за чобане: 255
прегљача, кецеља: 257
предио, већа јединица насеља: 27—29
прекада, помен: 285
прекадник, славски колач: 296
преклет, преграда у хамбару: 252
прекршити Амин: 216
прерани сир (слани сир), поснији сир: 238
преступнина, казна за преступ: 233
пржина, песак, песковита земља: 248
приганица, колач од пшеничног теста: 261
пријекладн, два камена крај огњишта: 250
при̑јеко шљеме, уздужна греда на крову: 236
пријечница, греда положена на кров: 236
пријечњак, в. пријечница: 236
прислужбица, в. послужбица: 301
притискивати земљу, заузимати: 234
прљуп, арб., горњи део куће: 252
просац, старији браственик, који проси девојку: 273
прошеница, испрошена девојка: 274
прошчина, цепаница: 237
пу̑ње, вино уза славски колач: 297
пу̑ст (пустина), сукно од кострети: 236
пу̑стина, в. пуст: 236
пушкарица, отвор на кући: 249
пштјелак, арб., невестина капица: 259
пљнта, попречна гредица за сушење меса: 252

раша, сукња: 257, 259
ребро, уздужна страна од куће: 246
ребрница, уздужна плоча од мртвачког ковчега: 36
ро̑бје, ро̑бље, ро̑пчад, чељад: 201, 202
рог, шиљак на крову, начињен од сламе: 247
рогљаста соха на крову: 236
руба (крпа), арб., рубац: 258
руди̑на, арб., рудина: 263
ручак, обед око 9 часова изјутра: 260

салаш, кошић за кукуруз: 250
сапртија, литица, одсек: 81
саранца, врста убла: 16
сафица, метални суд за пијење воде: 253
свети, дан славскога свеца: 296
свитак, лампица од тепеньке: 253
сволтати, свести, извести на свод: 16

седмина, в. Велика Прекада: 286
сежањ, дужина раширених руку: 260
село, јединица насеља: 26—29
сйришњак, древни суд за сириште: 237
Сјевер, ветар: 20, 21
сједнйк (сједница), сéло, састанак: 239, 291
сjȅдница, в. сједник: 291
сјекира, оштрица на стубу од моста: 48
Скја (Шкја), арб., Србин: 263
скупштина, в. збор: 217
сла́мница (сла́мњача), кућа са сламним кровом: 247
сла́мњача, в. сламница: 247
слани сир, в. прерани сир: 238
соч, проказивач: 222
соџбина, награда за соча: 222
спрштити сир, издробити: 238
стаблица, древни суд за брашно: 253
стаја, в. појата: 254
стап, справа за бућкање масла: 250
стега, попречна греда над довршеним кућним зидовима: 247
столовача, широка столица: 253
стра̑ћ, зградица за овчарског пса: 237
стрижарица (стриженица), част после стрижбе: 239
стрижба, стрижење стоке: 239
стриженица, в. стрижарица: 239
сту̑бе, лестве: 254
стру̑нга, арб., струга: 241
сук, сука (цука), главица, чука: 81, 82, 110
сукана пита (тепсија), гибаница: 261
супона, удружење по двојице домаћина са стоком: 235
супоници, удружени домаћини у супону: 235
сухоград, суша са сухим ветром: 52
суховьд, сухомеђа: 236

тавулин, сто: 250
талагав, горња хаљина без рукава: 256
твор, мелем: 312
теладар, колибица за телад: 237
теладарица, в. теладар: 237
тепсија, в. сукана пита: 261
тигаћ, тигањ: 253
томбелија, арб., девојка неудавача: 282
точак, чесма: 13, 16
травнина, плаћање за траву: 228
тра̑ја, арб., пѐтар: 253
трампање (шаровњање), лечење главе: 310—313
трап за кртолу: 250
трепетљика, шиб: 24
трескалица (тукалица), прут за истресање жита: 243
трпеза, дугачак сто у соби: 250
трпеза, арб., даћа: 287
тужбалица, нарикача (жена): 284
тукалица, в. трескалица: 242
„Турци“, потурице: 60

ћафа, округласт хум, главица: 110
ћинтерац или **ћентерац,** кратка горња хаљина: 256
ћунта, в. лула: 249
ћу̑к, младина капица: 257

убан, убао: 16
убленица, убао: 16
у̑глава за свадбу: 274
удионик, онај који има удела: 227
удут, хатар: 50
ужина, обед око два часа по подне: 260
узети некога, место удати се: 279
уљи́ште, кошница: 243
урда, талог од узварене ире: 239
усојњак, ђурђевски доручак: 309
у̑ставке, окриље крсног имена: 297
уток, уточиште или прибежиште: 222

фацулет, в. крпа: 258
фрументин, кукуруз: 239
фуруна, пећ: 249

хаљина, део мушке одеће: 256
хаљина (џупелета), део женске одеће: 257

цијели сир, в. јамужа: 238
црквена комуница: 233
цу̑ка, в. сук: 82, 110

чавао, клинац: 236
чакшире, в. гаће: 256

чанса, смола од смрче: 313
чапра, мешина: 237
черјен, направа за вешање над огњиштем: 251
чечма, чесма: 13, 16
чечма (корито), ижлебљена греда у глади: 236

џемадан, в. гуњ: 256
џока, женска горња хаљина: 259
џупелета (џуплета), в. хаљина: 257

ша̂ра (шега), тестера: 310
шароњање, в. трамнање: 310
шега, в. шара: 310
шка̂ла, пресло, ждрело, стурњевита страна: 12, 110
шка̂лица, в. шкала: 110
Шкја, в. Скја: 263
штица, даска: 236
штнија прка̂љ, арб., средњи део куће: 252
штнија прњерз, арб., доњи део куће: 252
штрат, арб., постеља: 241
штругља, ведрица за мужење: 237
шума, шибље, шаша: 51, 241

б) преглед географских имена

Ап Коће, земљиште: 89

Бабја, главица: 38, 101
Баб-сули, земљиште: 80
Ба̂дара, земљиште: 94
Бајановице, део села: 38, 103
Бајван, врх у Комовима: 6, 10, 106
Бајице, село: 134, 145
Бања-Лука, варош: 135
Бањкани (арб. Бȩкан), село: 29, 83, 122, 143, 145, 154, 161, 186, 191, 195, 217
Бар, варош: 70
Бар, део села: 149
Бара, извор: 97, 105
Бара, земљиште: 92, 97
Бараковице, земљиште: 96
Ба̂рдањи, село: 126
Барϑањи, земљиште: 83
Баре, земљиште: 86, 92
Баре Љапске, земљиште: 87
Бар Каљи, земљиште: 93
Батлан, део Кучког Кома: 6
Батрићев Бријег: 38, 101, 118
Бегова Лука, сеоце: 29, 95
Безнхово, предео: 11, 30, 31, 38, 41, 49, 52, 56, 74, 101, 118, 125, 126, 128, 132, 137, 138, 143, 152, 164 до 166, 263, 303
Бели Поток, село: 142
Бенча, в. Бинца: 107, 108
Бенце, део села: 103
Berdas, Брда: 75
Беришка Лука: 95, 112
Берова, село: 27, 30, 89, 122, 211
Берова Горња и Доња, катун: 107
Бȩкан, в. Бањкани: 29, 83
Би̂ђезе, крш: 105
Биједве, земљиште: 87
Бијела Вода, чесма: 18, 107
Бијели Крш: 103
Бијелоње, брдо: 102, 103
Би̂ло: 100
Би̂ло од Царина у Кучком Кому: 10, 106
Бинца, планина: 28, 107, 108, 154, 155, 228, 230, 240
Бинца Криводољска, део планине Бинце: 54
Биоче, село: 12, 18, 22, 29, 38, 40, 52, 65, 66, 95, 121, 135, 142, 143, 157, 164, 232, 234, 244
Биоштак, земљиште: 40, 41, 95
Бискупова Долина: 52, 100
Бјелов До: 98
Бљуштура, катуниште: 17, 105, 156
Бојлек, брдо: 22
Бојова Плана, земљиште: 102
Бојчин, врх: 87, 94
Бокен, земљиште: 90
Бокеч, извор: 97
Бокјен, стена: 102
Бокова Главица: 100
Бонкећ, вода и земљиште: 82
Борнић, извор: 99
Боро, врх: 86

Боровачки Поток: 105
Борови Под, у Кучком Кому: 6
Брадашица, село: 104
Брајак, земљиште: 99
Бра̂ка, вода и пландиште: 82
Брда, српски крај: 62, 73, 78, 79
Брегови: 96
Брегови, метех: 102
Брег-ре, брег: 82
Брегуи Молс, брег: 90
Брегуи Нулит, брег: 89
Брегу Пљопи: 83
Бре̂г Цварин, брег: 97
Брезојева Глава, главица: 102
Брезојев До: 102
Брезојевице, поселица: 30, 103, 143
Брестови, земљиште: 103
Брићеза, земљиште: 83
Бријег Аматов: 99
Бријег Балин: 98
Бријег Дарлин: 98
Бријег Дебели: 94
Бријег Дрчинов: 99
Бријег Ђурин: 99
Бријег Којчинов: 99
Бријег Мандрин: 98
Бријег Ников: 99
Бријег од Блете, брег: 93
Бријег Палев: 99
Бријег Скендеров: 99
Бријег Стајков: 99
Бријег Ферин: 98
Бриња, страна: 98
Бриња Будез, страна: 82
Бриња Љакова, страна: 99
Бриња Раз, страна: 83
Брињe, страна: 92, 93
Брињe, стеновити бок: 92
Брњуша, земљиште: 94
Брскут, река: 7, 12, 15, 20, 23
Брскут, предео: 8, 11, 13, 20, 30, 31, 32, 38, 40, 44, 54, 101, 104, 121, 135, 142, 156, 157, 164, 217, 251, 254, 303, 316, 317
Брштан, село: 126, 137, 138, 139
Будва, жупа: 58
Будеза, (Буд'за), село: 29, 49, 81, 147, 171
Буд'за, в. Будеза: 29, 49, 81
Буза, стена: 81
Буза Дреца, стена: 93
Букамире, арбан. село: 112
Буковица, брдо: 54, 102
Букумирско (Бокумирско) Језеро: 14, 105, 108, 111, 161
Булин Мост: 95
Бунца, страна: 156
Бунац, земљиште: 121
Бургуи Дацат, чѐста: 81
Бушăт, катун: 107, 108, 156, 157, 228

Ва̓нс, торине: 90
Варда, комовски гребен: 10, 106, 156
Васа, земљиште: 93
Васане, земљиште: 99
Васиљевац, земљиште: 40, 41
Васојевићски Ком: 10
Велеш, брдо: 38, 41, 52, 100
Велипоље, долина: 6, 155, 157, 228
Веља Гомила, врх: 38, 100
Веља Јазбина, брдо: 102
Веља Лука, сеоце: 29, 95
Веља Оштрица, врх: 38
Веља Црквина: 55
Веље Било: 102
Веље Њиве: 96
Веље Орљево, брдо: 62, 155
Вељи Врх: 102
Веоче, земљиште: 102
Верази, земљиште: 82
Веруша, поток: 6, 15, 17
Видијење, село: 29, 96, 143
Видијењски Луг: 95
Вијетроша, брдо: 93
Вила, брдо: 91
Виноград, земљиште: 99
Ви̑ти Обруч, стена: 105
Влахиње, земљиште: 94, 108
Влачек, земљиште: 89
Влашка Рудина: 51, 97, 108, 162
Влашки Брод: 53, 95, 108, 162
Водњи До: 100
Војно, врх: 87
Вођићи, земљиште: 98
Ворђалин, главица: 92, 93
Врба, баштина: 88
Врбица, река: 12, 32

Врбица, село: 29, 48, 61, 92, 93, 115, 143, 153, 165
Врбица катун: 107
Врмоша, река и предео: 17, 18, 24, 105, 157, 158
Вртијељка, брдо: 37, 38, 101
Вруља Пећина: 96
Врх Дољана, предео: 29, 32, 93, 316
Врх Матовића: 97
Врх од Ђоче: 91
Врх Цвилина, сеоце: 30, 186
Вујов Катун: 107
Вукељи, село: 148
Вучевићи, село: 30
Вучин Поток: 6, 14, 18, 24, 105, 228

Гаћине, убао: 101
Гаш-Врх: 102
Гвозд Костровића, гора: 102
Гилица, земљиште: 85
Главица: 103
Главица Коћева: 94
Главица од Ћетка: 40, 41, 50, 104, 121
Главица Пејова: 94
Главица Плосна: 93
Главица Спасојева: 94
Главоч, брдо: 98
Главоч, селиште: 51, 97, 100, 165
Глушина, брдо и земљиште: 102
Глушци, селиште: 51, 100, 165
Гојке, вис: 86
Голија, страна: 97
Голич, у повељи: 58
Голишница, главица: 102, 103
Гомила, главица: 38
Гомила од Кроваца, врх: 38
Гомиле, заравањак: 38, 100
Гомиле, земљиште: 93
Гомилица, главица: 38, 101
Гомиоштак, врх: 94
Гомиоштак, главица: 96
Горени, стране: 101
Горица, главица: 101, 207
Горња Долина: 99
Горња Зета, покрајина: 92
Горња Ржањa, село: 30, 53, 66, 102, 130, 132, 142, 186, 217, 232, 233
Горње Мӑрине, земљиште: 99
Горње Момче, село: 30, 37, 38, 53, 66, 103, 131, 142, 232
Горње Планине кучке: 228
Горње Сјенице, ѓеоски део: 92
Горње Стравче: 30, 103, 143, 23)
Горњи Бријег, село: 30, 100
Горњи Медун, село: 29, 38, 41, 50, 97, 117, 143, 215, 303
Gorsca, жупа: 57
Горска Жупа: 58, 71
Госпођино Поље: 53, 244
Грабовица, земљиште: 99
Град, брдо: 49, 88
Градина, брдо: 38, 59, 86, 104
Градина, рушевина: 55, 94, 96, 97, 101, 163
Градишта, брдо: 86
Градиште, брдо: 38, 53
Грађен, гора: 90
Грађеник, баштина: 86, 87
Грбаљ, жупа: 58
Гргова Дубрава: 102
Грдоман, земљиште: 94
Гребеништа, земљиште: 98
Гребља, земљиште: 53
Гребљи, земљиште: 102
Грêча, катун: 6, 91, 230, 241
Грм Дољански, село: 29, 93, 143
Грм од Баре, земљиште: 93
Грм Пренташев, 99
Гробиште, старо гробље: 52
Гробље, место: 107
Гробовље, старо гробље: 103
Гробовље, висораван: 91
Гропа, као термин, до, „долина“ или „руна“: 110
Гропа Баљс, долац: 82
Гропа Веља, „долина“: 99
Гропа ϑелј, вртача: 81
Гропа е блетс, до: 89
Гропа е Браис, „долина“: 80
Гропа е Каϑнпћит, до: 81
Гропа е Љугут, „руна“: 81
Гропа е Мужечкут, вртача: 81
Гропа Мала, до: 99
Гропа Љуцева, до: 99
Гропа Мемова, до: 99
Гропа Пирова, долац: 98
Гропа Рандолова, до: 99

Гропа Скендерова, до: 99
Гропа те Делаит, вртаче: 83
Гропа Турћит, долови: 82
Гропа Уит, до: 89
Гропа Ујина, долац: 98
Гропа Фиерсова, до: 99
Гропа Шеова, до: 99
Гропе, долови: 99, 100
Гроп Кућа, увала: 91, 119
Гроп Сука, вала: 94
Гроп Шаровит, „руна“: 89, 109
Грубачева Пећина: 121
Грубачев До: 121
Грудица, село: 104, 121
Грудски Сук, вис: 146
Груика Смедецит, ждрело: 82
Груик Лука, место: 150
Гувно, земљиште: 94
Гувно Јусуфово, земљиште: 101
Гувно Перовића: 100, 119
Гузоваљско Језеро: 15, 104
Гур, стење: 89
Гур'а, извор: 89
Гур Ђош, камен: 92
Гури Ђат, камен: 89
Гури Мехмед, стене: 97
Гури Цакут, крш: 81
Гур Кусовит, камен: 89

Данилов-град: 76
Дар-Круо, убао и земљиште: 93
Дарман, планина: 45, 91, 159, 242
Двијекалац, стари убао: 53, 163
Дебели Бријег: 93, 102
Дедићи (Рајовићи), село: 30
Делан (в. Дељани): 29, 82
Дељани (Делан), село: 29, 38, 41, 49, 82, 186
Ди бала, узвишица: 91
Дивије Брдо: 100
Диноша, предео у Грудима: 7, 72, 130, 150, 153, 154
Диоклеја и **Dioclea,** в. Доклеја (**Doclea**): 70
Доброшани, сеоски део: 92, 133
Додеш, земљиште: 99
Доклеја и **Doclea** (Диоклеја), римски град: 47, 55, 71, 159
Doclea, в. Доклеја: 34, 70
Долина: 97
Долина Арушина: 98
Долина Асанова: 98
Долина Кољина: 98
Долина Кремова: 99
Долина Лакова: 99
Долина Љакова: 99
Долина Мацина: 98
Долина Мачкова: 99
Долина од Брајака: 99
Долина од Трешње: 99
Долина од Штитара: 98
Долина Прељина: 100
Долина Пусева: 99
Долина Свиндолова: 99
Долине, земљиште: 89, 93
Долине Бојановића: 94
Долине Бућића: 94
Долови: 97
Дољани, равница: 7, 12, 31, 33, 54, 58, 93, 157, 159
Дољани, предео: 22, 26, 28, 29, 38, 47, 63, 93, 132, 133, 142, 153, 232, 244, 316
Доња Кржања, село: 18, 20, 22, 23, 30, 38, 53, 102, 130, 132, 163, 186, 191, 195, 232, 233, 316
Доње Момче, село: 22, 30, 38, 41, 53, 66, 103, 131, 142, 232
Доње Планине кучке: 228
Доње Сјенице, сеоски део: 92
Доње Стравче, село: 26, 30, 103, 142, 143
Доњи Бријег, село: 30, 100
Доњи Медун, село: 29, 38, 50, 97, 143, 303
До од Мојана: 107
До Пиров: 98
Драгина Шума: 38
Дражевина, село: 132, 147
Драчевац, земљиште: 85, 87, 96
Дрвјаник, брдо: 102
Дрежник, страна: 156
Дризе, земљиште: 99
Др-Лисе, земљиште: 99
Др-Локва, земљиште: 99
Дубаје, село: 30, 104
Дубрава: 98, 99
Дубрава, шума: 89

Дубрава, комунска гора: 53
Дубраве, земљиште: 49, 89
Дубравице: 102, 233
Дубови Вујошевића: 38, 100
Ду̑га, манастир: 53, 167
Дуги До: 103
Дукља (Doclea), развалине: 47, 71
Дучићи, село: 5, 30, 31, 98, 99, 100, 108, 109, 117, 126, 159, 165, 166, 170, 186, 234, 263, 265
Душак, шума и земљиште: 93, 98, 99
Д'рза, земљиште: 81
Д'р-Кише, земљиште: 89
Д'р-Локве, земљиште: 89
Д'рман, в. Дарман: 91

Ђане, земљиште: 89
Ђане Крапја, земљиште: 81
Ђанза, земљиште: 81

Ђаковица, варош: 112
Ђебеза, брдо: 7, 15, 30, 106, 121, 142
Ђокаји, земљиште: 86
Ђо̀кин До: 105
Ђурашевица, земљиште: 99
Ђурот (Чечма Гуљска), чесма: 13
Ђутеза, вис: 84

Жалана, чесма: 48
Ждријело: 100
Жијово, планина: 9, 10, 11, 17, 19, 20, 23, 57, 104, 105, 157, 163, 228, 230
Жиковићи, село: 28, 30, 37, 38, 51, 101, 126, 128
Жиково, катуниште: 107
Жипча, земљиште: 94
Жлијеб, суха долина: 10, 18, 96, 102
Жута Стијена: 105
Жутице, земљиште: 97

Завале, катун: 91, 228
Загреда, село: 11, 20, 30, 52, 60, 103, 134, 141, 142, 162, 186, 232, 234
Загон, планински венац: 11, 105
Заграде, земљиште: 99
Закишзеза, земљиште: 99
Закодре, земљиште: 98
Закрш, земљиште: 87
Заличник, вис: 89
За Ма̀рине, земљиште: 98
Затријебач, предео: 3, 6, 7, 9, 11, 22, 23, 29, 30, 32, 38, 49, 56, 79, 80, 83, 84, 109, 122, 132, 133, 138, 144—147, 153, 161, 164, 186, 207, 230, 252, 265, 303, 316
За̑увор, земљиште: 92
Заугао, село: 30, 38, 66, 104, 121
Зауглови, земљиште: 103
Зашкале, земљиште: 99
Заштитар, земљиште: 99
Збјут, земљиште: 99
Збјут Горњи, земљиште: 99
Збориште, брдо: 53, 102, 105, 217
Збориште, ширина: 88, 217
Збориште широкарско: 217, 229
Зви̑зда, брдо: 87, 92, 110
Зграда Дедина, земљиште: 101
Зграда Ђекова, земљиште: 99
Зграда Мустафина, земљиште: 101
Зграда Омерова, земљиште: 101
Зграда Стајкова, земљиште: 100
Зграде, земљиште: 92, 99
Зеленика, земљиште: 93
Зеленика, село: 29, 93, 143
Ζέοραγα, место **Лопари:** 76
Зета, област: 35, 47, 57, 58, 63, 71, 72, 73, 77, 85
Зета, река: 7, 19, 34, 70
Златица, село: 29, 32, 37, 38, 47, 48, 50, 53, 55, 63, 94, 95, 108, 114, 143, 153, 155, 165, 186, 234, 316
Златичке, стране: 96
Златички Поток: 94
Златичко Поље: 12, 47, 48, 94, 316
Ζουναγα, м. **Љухари:** 76

Илијин Врх: 87

Јаблан, село: 111, 161
Јабуке (Јабука), селиште: 88, 148, 149
Јагњило, земљиште: 99
Јагњило Гашовића, земљиште: 102
Јагој-до: 99
Јамице, брдо: 100
Јанков Камен (Ками), стена: 38, 104
Јанчево, старо село (сад Жиковићи): 28, 51, 101

Јарановице, земљиште: 99
Јарчица, поток: 18
Језера, котлина: 14, 15, 23, 31, 161, 228
Јежин-до, катуниште: 107
Јуник, Горњи и Доњи, ублови: 97

Каженик, планина: 46, 84, 91, 110, 163
Какарицка Гора: 38, 87, 94, 108, 159, 161, 232
Кале, дубрава: 92
Камене Долине, земљиште: 89
Каменица Никина, вода: 97
Ками Пободени, земљиште: 97
Ками Радованов, земљиште: 47
Ками Радојев, земљиште: 94
Кара-Бунар (Кана-Бунар), убао: 97
Каратова Шкала, пресло: 102
Кариман, вис и поток: 14, 105
Ка̀рушица, земљиште: 103
Кастрат, чесма: 103
Катун Раћешки: 54
Каћуни До, део села: 103
Каце, вис: 38, 101
Киљан Савов, земљиште: 93
Киша, црквина: 92
Киш Зеза, црквина: 98
Кличица, брдо: 38, 41, 50, 101
Клокоч, земљиште: 93
Клопиш, земљиште: 93
Клопот, село: 120
Кобиле, негдашње име села Г. Кржање: 66, 102, 316
Кобиљак, брдо: 38, 101
Кодра, као термин, главица: 110
Кодра, главица: 92, 93, 99, 101
Кодра Ѳанина, главица: 89
Кодра Ђокина, главица: 86
Кодра Коштиц, главица: 91
Кодра Мацина, главица: 98
Кодра од Ћелије, главица: 92
Кодра Рановчева, главица: 92
Кодра Шеова, главица: 98
Кодре, главице: 99
Кодрза прапе дрениквет, главица: 83
Козељ, планина: 18, 107
Која Маі, земљиште: 83
Колиге, земљиште: 99
ољат, до: 93
Кољат, земљиште: 99
Која ти панс, јама: 82
Кољат Марашев, земљиште: 99
Ком, м. Комови: 57
Ком, жупанија: 57
Комови, планина: 6—9, 19, 25, 158
Комска Жупа у Летовису попа Дукљанина: 56, 57
Конач, земљиште: 92
Корита (Хотска Корита), увала: 45, 49, 90, 91
Корита, чесма: 102
Корјен, село: 66, 104, 121
Косор, предео: 12, 23, 30, 38, 49, 51, 52, 53, 56, 66, 74, 91, 100, 115, 119, 133, 135, 137, 139, 140—143, 157, 161, 165, 166, 195, 198, 207, 210, 211, 215, 232, 244, 303, 316
Ко̑сти, село: 29, 93, 143
Костровићи, село: 30, 126, 128
Котљевик, чесма; 94
Котулач, земљиште: 98
Кофе Медунске, ублови: 97
Коћи, село: 3, 29, 85, 88, 89, 109, 116, 119, 148, 149, 165, 186, 233, 253, 265, 303
Коштица Већа и **Мала,** висораван: 9, 11, 17, 19, 21—24, 33, 54, 72, 85, 91, 119, 154, 164, 228, 230, 241
Краљевац, земљиште: 86
Краљевица, земљиште: 86
Краљевци, земљиште: 102
Красета, извор: 97
Крвави До: 103
Кржања; предео: 11, 55, 63, 102, 103, 126, 128, 142, 254, 262, 303
Кржањска Била: 102
Кржањско Поље: 102
Криви До, село: 11, 30, 31, 101, 102, 126, 129, 151, 164, 186, 232, 254, 303
Криводољска Локва: 102
Криводољски Широкар, висораван: 14, 228
Кркор, поток: 96
Крњан, земљиште: 94
Кров, извор: 13
Крони Љухарит, чесма: 86
Крст, земљиште: 85
Крстац, главица: 38, 102, 103

Крст од Превлаке, место: 54, 107, 217, 239
Крст од Ранибрда, врх: 48, 87
Брћене, земљиште: 94
Брунг, ширина: 88, 110, 263
Круоса, село: 30, 103, 108, 143, 159
Крушеви До, село: 20, 30, 33, 104, 191
Крушчица, земљиште: 99
Крш: 89
Крш Бјежанов: 99
Крш Куничин: 97
Кршник, вис: 88
Крш Соколов: 93
Крш Шупљи: 95
Кук, крш: 48
Кук, вис: 99
Букура, котлина: 105
Кула Брацовића, зидине: 115
Кула Пејова, земљиште: 94
Кула Рашовића, кућа: 155
Кулине, земљиште: 93
Куновацп, метех: 102
Куњ Златички, коса: 37, 38, 94
Куњ Коштиц, коса: 91
Куњ Кућа, коса: 83
Куњ од Широкара, коса: 105
Куњ Птикаљски, коса: 102
Кунусцп, село: 29, 38, 51, 72, 96, 119, 120, 142, 157, 164, 234, 316
Курвина Плоча, земљиште: 38, 104
Курлај, планина: 18, 106, 108, 156
Кути, село: 27, 30, 49, 89, 122, 125, 126, 128, 131, 137
Кутеки Катун: 107
Кућани, село: 122
Кућина, земљиште: 121
Кућишта, негдашње село: 148, 149
Кућишта, земљиште: 89
Кућишта, земљиште: 94
Кућишта Пушовића, земљиште: 94
Кућиште, земљиште: 101
Сизета у Летопису попа Дукљанина: 58
Кучка Гора, Кучи: 49, 58
Кучка Крајина, део Куча: 4, 79, 84, 91, 153
Кучки Ком: 6, 9, 10, 17, 18, 20, 21, 24, 33, 54, 63, 106, 108, 156, 159, 217, 226, 228, 229, 237, 240
Кѣчево (Кчево), предео: 58
Лабовац, катун: 230
Лабудница, катун: 91, 228
Лазаров До: 98
Лàзи, село: 66, 104
Лазина Пејова: 103
Лазови: 93
Лазовићи, село: 30, 120
Лазорце, село: 27, 30, 90, 109, 110, 122, 128, 149, 169
Лакат, земљиште: 94
Lacus Labeatum (Скадарско Језеро): 70
Ланнјена, земљиште: 99
Лањевик, поток: 12, 96
Ласковац, земљиште: 103
Лафѝшта (Љафишта), земљиште: 103
Ledina, м. **Ледине:** 76
Ледине, село: 3, 29, 37, 41, 48, 85, 109, 151, 265
Ȁелеза, земљиште: 81
Леличкн Бријег: 102
Лепање, баштина: 87
Лијешта, село; 28, 30, 38, 51, 100, 117, 119, 131, 141, 143, 148, 165, 166, 198
Ликовац Радев, брдо: 103
Липово Ждријело: 103
Лисац, брдо: 102
Лиси Киш, земљиште: 49, 87
Лисич, брдо: 102
Личник, брдо: 51, 88, 101
Ȁништа, земљиште: 80
Локва, земљиште: 38, 96, 100
Локва, убао: 96, 97
Локужа, земљиште: 99
Лончарице, земљиште: 49, 89
Лопари, негдашње сеоце: 88, 117
Лопари, селиште: 117
Лопари, село: 29, 37, 76, 85, 109, 117, 152
Лопарска Сука, главица: 85
Лошиђево, земљиште: 94
Лугарине, земљиште: 87
Лугови: 102, 232
Лука од Грбља, сеоце: 29, 95
Лука од Тамника: 94
Лукачев До: 38, 100, 120
Лу̏ке, катун: 18, 107
Лу̏ке Иванове: 96

Лучица Грабова, мала лука: 95
Лучка Ријека: 18
Лучно Брдо: 102

Љарчева Гомила, хумка: 37, 38, 101
Љатићи, село: 30
Љафишта, в. Лафишта: 103
Љесковчи, вртача: 88
Љешанска Нахија: 76, 132
Љешев Лаз: 87
Љуг Бакин, до: 98
Љуг Војњиков, до: 98
Љуг Досин, до: 99
Љуг Јунаков, до: 99
Љуг Криви, до: 98
Љуг од Брајака, до: 99
Љуг Радезин, до: 98
Љуг Ристов, до: 98
Љугун Будз, луг: 81
Љугун Кућ, луг: 81
Љугун Мукошит, увала: 82
Љугун понд Лијешит, увала: 81
Љугун Потес, увала: 82
Љугу Фиер, увала: 82
Љуђа од Корита, кладенац: 90
Љуит е Греч, кладенац: 91
Љуит е Коритс, в. Љуђа од Корита: 90
Љујзи, увалице: 81
Љук Дборин, „рупа"; 89
Љук Деркин, увала: 86
Љук Кишин, земљиште: 48
Љук Љашет, луг: 81
Љук Љарин, вала: 93
Љук Љаши, увала: 86
Љук Марин, увала: 89
Љук од Градине, до: 94, 97
Љук од Мосора, долац: 93
Љук Пиперски, до: 97
Љук Радованов, до: 94
Љукфурия, земљиште: 48, 86
Љуљани, село у Диноши: 150, 152
Љуљанове Крушке, брдо: 102
Љуте, стране: 86
Љухари, село: 3, 13, 29, 76, 86, 109, 134, 171, 265

Маглич, планина: 10, 18, 20, 107, 156, 228
Мазаница, предео: 29, 95, 111, 143, 234
Маја Богдонит, врх: 83, 109
Маја Вуку Рудит, врх: 82
Маја Кунорс, врх: 46, 91
Маја куњи Ђегун, врх: 90
Маја Мицит, в. Мицин Врх: 91
Маја Муаме, врх: 84
Маја Пепис, врх: 81
Маја Цукаит, врх: 83
Маклен, земљиште: 96
Мала Бела: 102
Мала Гомила: 97, 100
Мала Оштрица, вис: 38
Мала Ријека: 7, 10, 12, 17, 33, 40, 52—54, 95, 121, 156, 162, 164, 167, 168
Мали Врх: 102
Мало Језеро: 15
Мало Орљево, брдо: 61
Мало Стравче, село: 26, 30, 103
Мало Стражиште, брдо: 38, 100
Маргарита, комовски гребен: 10, 106, 156, 157
Марина Рупа: 89, 122
Марине, земљиште: 99
Марин Поток: 96
Мартиника, главица: 38, 41, 49, 101, 118
Маслине, село: 29, 40, 94, 142, 143
Матагужи, зетско село: 112, 152, 162
Мбризит Мус, пландиште: 90
Medeon (Meteon), лабеатски град: 34, 69, 70, 97
Медун, град: 34, 50, 51, 54, 59, 60, 61, 66, 72, 159, 162
Медун, предео: 9, 11, 23, 29, 56, 67, 97, 108, 111, 114, 117, 142, 165, 166, 232, 234, 262
Међа Лишурлова, земљиште: 98
Међе, земљиште: 97
Међедњак, главица: 96
Међугоре, село: 116
Међупотоци, земљиште: 92
Meteon, в. Medeon: 34, 69
Мијовићи, в. Лијешта, село: 28
Миковићи, део села: 103
Милачићи, предео: 20, 26, 28, 30, 33, 66, 104, 142, 191, 195
Милачићи, поселица: 30
Милец (Милица), брдски венац: 83

в. Милец: 83
и, село: 30
ћи, село: 30
рх: 91
вис: 84, 110
ланина: 6, 18, 64, 107, 123,
58, 226
љи, катуниште: 107
вала: 15, 17, 23, 31, 104, 105
7, 228, 230, 236
о, висораван: 17, 44, 45, 105,
6, 157, 161—163, 230
редео: 30, 55, 63, 103, 111,
21, 135, 164, 165, 217, 233,
4, 303
Србија по кучком називању:

рдо: 96
река: 7, 12, 26, 29, 31, 33,
48, 53, 55, 62, 65, 70, 72,
9, 157, 234
ело: 29, 93, 143
део села: 103
убоко, ровачко село: 150
савртије (литица): 81
, село: 29, 81, 146, 147, 171,
1
земљиште: 98
земљиште: 89
земљиште: 94

уне, вис: 38
земљиште: 81
ућа, део села: 94
Скја, земљиште: 83
село: 93, 143
Шабанагића, васојевићски
: 209
и, село: 30
ши, село: 29, 80, 133, 147,
6, 191, 217
варош: 116
ао: 99
о: 29, 143
Подградит, поље: 89

вова: 96
јина: 96
рина: 96

Њиве, земљиште: 92
Њиве Вукославића: 96
Њиве Грговића: 101, 151

Обадница, део села: 103
Овчарица, убао: 96
Ограђе, селиште: 52, 103, 134
Ограђэница, село: 29, 93, 143
Ограја е Љаљпт, ограда (међа): 81
Ограја е Рушит, ограда: 83
Ограја Маразе, ограда: 83
Озрен, земљиште: 36—38, 41, 101
Окешар, брдо: 38, 96
Омербожовићи, село: 29
Опасаница, река: 6, 17,
Оран-до, Горњи и **Доњи:** 99
Орахово, предео: 23, 27, 29, 30, 31, 38, 49, 60, 84, 88, 109, 122, 126, 128, 129, 135, 137, 148, 165, 166, 170, 207, 218, 263, 265, 303, 316
Орлине, брдо: 102
Орлујак, брдо: 104
Орљево, кршеви: 38, 92, 97
Османац, убао: 101
Острица, главица: 85
Острица, баштина: 87
Острица, вис: 92
Острица, метех: 102
Острица, Мала и **Веља:** 96

Павићевићи, село: 30
Пазариште, село: 29, 94, 142, 244
Паљеви, извори: 18
Паљеви од Бинце, извори: 107
Папрадљива Плана, рудина: 105
Пасковац, негдашње село: 86, 108, 171
Пасковче, в. Пасковац: 86
Пекеница, брдо: 102
Пелев Брвјег, братоношко село: 162
Пераш-до: 96
Переч, земљиште: 99
Перућица, река: 6, 9, 17, 18, 57
Перућица, вода и земљиште: 93
Петно Брдо: 102
Петрове Плоче: 102
Пећ, варош: 50
Пећина Смоковача: 94
Пећина Тодоровића: 95

Пеута, чесма: 93
Пештер, предео: 116
Пиргеси, удубљења: 97
Пировићи, селиште: 98, 118
Пйтишњак, главица: 96
Пјешатица, главица: 87
Пјешивац, главица: 96
Плав, варош: 50, 117, 158
Плâна, заравањак: 87, 110
Плâна Омерова, рудина: 90
Пландишта, земљиште: 48, 87
Планиница, планина: 7, 18, 107, 121
Плоча: 105
Плоча Пирова: 98
Плочице, земљиште: 98
Плочице, део села: 103
Поврх Пода, земљиште: 93
Пòвршје, средњи део кучке области: 11, 19, 20, 21, 22, 58, 101, 104, 164
Подâње, јужни део Куча: 11, 58, 91, 92, 93, 157, 158, 164
Подгорица, варош: 5, 21, 47, 55, 57, 63, 64, 115, 116
Подград, село: 27, 30, 49, 88, 89, 109, 122, 126, 131, 137, 138, 148
Подглавичани (Под Спасојевом Главицом), село: 29, 94
Подзид, земљиште: 97
Подине, земљиште: 98
Подине Бојовића, земљиште: 97
Под Крш Соколов, село: 29, 93, 142
Под Николин: 94
Под од Грабовице: 99
Под од Расоваче: 98
Подорашнице, део села: 103
Под Спасојевом Главицом, в. Подглавичани: 29
Подуличани, део села: 103
Под Фиерсов: 99
Под Шкалицом, село: 29, 93, 143
Покрајнице, село: 29, 94, 142
Пољани, село: 66
Пољанице, пасиште: 6, 107, 154, 228
Пољекуша, комун 89
Поље Медунско: 97
Попов До: 38, 104
Поирад, летиште: 29, 49, 83, 233, 254
Попрат, в. Поирад: 83
Порокиње, врх: 85
Потес, земљиште: 110
Поток, вода и земљиште: 99
Поток од Куноре: 105
Поток од Пањева: 18
Поток од Прохуше: 18
Потрк, део села: 103
Потшуме, село: 104
Поцерје, земљиште: 103
Почивало, брдашце: 97
Поштулци, вис: 96
Праг, земљиште: 99
Праги (Праге), стране: 104, 228
Прасица, катун: 230
Превлака: 107
Прељевићи, село: 30 121
Премићи, село: 29, 48, 86, 116
Premitchi, в. Премићи: 76
Преоч, вис: 89
Пречкова Долина: 101
Прибјени, земљиште: 91
Прибојевићи, селиште: 51, 52, 165
Пријесло, пресло: 87
Пријечеље, катун: 106
Припасница, део села: 103
Присоје, страна: 51
Присоје, село: 66
Присојê, страна: 101
Провалија: 99
Проклетије, планина: 20
Пропасник, земљиште: 102
Просјегу, просек: 82
Прохуша, катун: 107
Пресица, део села: 103
Птикаљ (Птикељ, Птикел), село: 30, 44, 53, 55, 102, 108, 118, 159,
Пуси Гашит, каменица: 83
Пуси Каљд, каменица: 91

Равнйшта, земљиште: 87
Радан, катуниште: 88
Радеза, земљиште: 98
Радетина, део клименачких Села 133, 134
Радетински Катун: 107, 123, 165
Радећа, катун: 54, 91, 123
Радикућишта, селиште: 52, 95
Радичева Струнга, земљиште:

ац, летиште (негдашње сеоце):
38, 254
ићи, село: 30
еси (Раћеси), село: 72, 157
овица, вис: 87
нице, земљиште: 102
рит, земљиште: 82
, земљиште: 99
ићи (Дедићи), село: 30, 51, 120
ића Брда: 102
евине, земљиште: 87
ац, чесма: 92
вићи, село: 30
ице, земљиште: 83
Барла, лазови: 98
, м. Расти: 76
ача, земљиште: 96, 98
, старо село (сад Рашовићи): 28,
76, 86, 116, 171
ник, в. Рашник, брдо: 89
и, село: 20, 22, 30, 37, 38, 41,
72, 100, 143, 151, 157, 164, 186,
234, 244
ке Лијеске, метех: 102
(а), катуниште: 103, 108, 159,
230
е, село: 29, 93, 94, 143
ујин, лаз: 98
ерунцин, лаз: 98, 118
екнин, лаз: 99
Икјаов, лаз: 99
и, главица: 101
ик, м. Орашник, брдо: 89, 126, 138
е Брдо: 38, 100
вићи, село: 13, 28, 29, 48, 49,
87, 115, 116
ик, в. Рашник: 89
јуђишет, рт: 83
д Гропа, стена: 99
д Додеша, стена: 99
Пјетров, стеновити обруч: 98
брдо: 66, 96
ьакут, земљиште: 81
и Долови: 63
ица, река: 7, 12, 29, 55, 108
а(Црнојевића) **Ријека,** варош: 145
е, земљиште: 99
вац, језеро: 7, 8, 13, 14, 17, 18,
26, 31, 33, 154, 167, 228, 230
Рикавац, предео око језера Рикавца:
24, 72, 104, 105
Рјёвић, брдо: 88
Рогäм, планина: 6, 106, 156
Рòгам, брдо: 96
Рöге, зараван: 38, 51, 97, 215, 217
Рожај, предео: 117
Рожње, земљиште: 94
Рожњи До: 38, 97
Р'ьађи, земљиште: 81
Рудина, земљиште: 97
Рудина од Додеша: 99
Рудйна те Делан, рудина: 82
Рудине, земљиште: 80, 254
Рудине Плеће, земљиште: 89
Рудински Врх: 102
Рудишњик, главица: 96
Рујева Главица: 96
Рујевик, брдо: 96
Рујевица, главица: 98
Рукајè, земљиште: 93
Рупа, земљиште: 96
Рупа Арушина, вала: 105
Рупа Братоношка, вала: 154
Рупа Драшкова, до: 102
Рупа Секуловића, вала: 156
Рупе Пелине, долови: 93, 110
Рупице, доци: 110
Русија, држава: 42, 62, 64, 67

Самотор, вис: 91
Света Петка, гробље: 51
Света Петка, црквина: 52, 101
Свети Илија, црквина: 53
Свиндо, до: 99
Седлап-до: 38, 97
Селаница, земљиште: 99
Сёлца, село: 133, 134, 137, 138, 149, 218
Сијевик, брдо: 84
Сјекач, брдо: 38, 100
Сјенице, село: 29, 63, 92, 115, 132,
133, 143, 147, 151, 161, 165, 186,
198, 232, 303
Сјенокоч, земљиште: 99
Скадар, варош: 69, 116, 117
Скадарско Језеро: 19, 70, 76, 112
Скакавци, земљиште: 99
Скам-ћи, стене: 92
Скендерова Кућа, земљиште: 101

Церовац, велика шума: 11, 23, 102
Цијевна, (арб. Цем), река: 6, 10, 11, 12, 31, 33, 72, 80, 126, 137, 146, 158, 230
Цикнићи, село: 29, 86, 116
Цинцар-убао, старина: 52, 100
Црвени Бријег: 94
Црквина, земљиште: 49, 50, 90, 100, 101, 102
Црквине, земљиште: 38, 41, 51, 97
Црна Главица: 85
Црна Гора, планина: 10
Црна Планина: 6, 10, 156, 157, 228
Црна Рупа, брдо: 45, 163
Црнојевића Ријека, в. Ријека: 144
Црно Језеро: 15
Цукај, вис: 37, 38, 85
Цукаћ, врх: 98
Цук Симонов, главица: 228
Цӗмьва, старо име за реку Цијевну: 80

Чарапини Долови: 102
Чардаци, земљиште: 96
Чӗл, поселица: 29, 95, 108, 159
Чечма Гуљска, в. Точак Гуљски: 13
Чечма Лапска, в. Точак Лапски: 13
Чачма Премића, чесма: 13
Чечме, вода: 105
Чигоманска Улица, пут: 103
Чоха, земљиште: 99

Џӗпина, земљиште: 102

Шакота, земљиште: 90
Шаљ'за или **Шаљеза (Шаљезе),** преседлина: 90, 232, 233
Шасе, земљиште: 81
Шеу Сат (Сухи Поток): 85
Шикунос, стари убао: 52, 100
Широкар, висораван: 8, 11, 14, 18, 21, 22, 23, 24, 33, 54, 72, 104, 154, 155, 157, 167, 230, 240
Широкар Љаковића: 228
Шкала Бург, ждрело: 81
Шкала Дрекалова, узвишење: 6, 107, 155
Шкала Зло Мјештит, пресло: 12, 91
Шкала Кунина, пресло: 228
Шкала од Гропâ, страна: 99
Шкала од Мокре, страна: 105
Шкала од Рикавца, страна: 105
Шкала Смедец, ступњевита страна: 12
Шкала Смедецит, в. Шкала Смедец: 84
Шкалица, пресло: 38, 93
Шкомии Соколит, стеновити врх: 91, 106, 109
Шпела, пећина: 94
Шпела Ѳина, јама: 91
Шпела Ђукина, пећина: 90
Шпела е клозњет, пећина: 87
Штавањ, планина: 157
Штег Мали, ждрело: 94
Штегуи Шкуртен, ждрело: 91
Штек Ораховски, ждрело: 90
Штитан, вис: 105, 230
Штитар, брдо: 99
Штрај тат, земљиште: 81
Шћепова (Стјепох), село: 29, 82, 122
Шулан, присоје: 93, 102
Шулан Горвоков, присоје: 89
Шулани, присоје: 93
Шума Драгина: 100
Шума од Целинâ: 100
Шумезе, земљиште: 94
Шӯта, врх: 87, 93

в) Преглед презименâ и народних, племенских и личних имена

Ајдаркучевићи у Подгорици: 123
Алил-агић, паша: 63, 64
Анђићи, стари род: 115, 165
Антоније Зен, которски провидур: 74
Арамбашићи у Доњој Кржањи: 132
Аровићи у Подгорици: 131
...**и,** Кучи у Васојевићима: 124
Аџаманићи у Никшићу: 121
Аџи-паша из Скадра: 155

Бабаји (Бабањи), стари род: 116, 161, 165
Бабањи, в. Бабаји: 116
Бајићи у Србији: 132

Бакечевићи у Коћима: 88, 116, 119, 148, 165, 170
Бакечевићи на Косору, у Србији и у Кастелу: 119, 165, 205, 206
Балотићи, стари род: 119, 165
Баљевићи, браство у Братоножићима: 152
Баљушић (Љакић) у Горњој Кржањи: 132
Баљшићи, Кучи у Вишњама код Сјенице: 123, 127, 165
Бан Кећи, предак браства Бонкећа: 147
Ban Ketschi, м. Бон Кећи: 75
Бањкани (Бękан) у Затријепчу и у Никшићу: 143—145, 170, 209
Бањовићи, кучко браство: 76, 117, 135, 224, 243
Бањовићи (Ташаковићи) на Косору: 205, 206
Бардањи, климентачко браство: 92
Барϑањи, стари род: 83
Барϑачори, стари род: 122, 123, 161
Батрић Перов, јунак: 118
Батрић Речковић, јунак: 118
Беђи (Беќи) у Диноши: 153
Безиховци, становници предела Безихова: 232
Бектеши у Гусињу: 145
Бериши, арбанашко племе: 95, 112, 164
Беровљани (Мрњавчићи) у Орахову: 129, 131, 298, 300
Беќи, в. Беђи: 153
Беќковићи у Доњој Кржањи: 132
Бękан, в. Бањкани: 143
Биљурићи (Вукореповићи) у Брскуту: 120
Биочани, становници села Биоча: 232
Бирӧви, Кучи у Васојевићима: 131
Бисаћи у Будези: 123, 161
Бјелабег, „брат Иван-бегов“: 145
Богдан Радоњић, црногорски губернатор: 194
Божовићи у Загреди: 142
Бојановићи (Будинићи) у Загреди 135, 298
Бојовићи (Маковићи, Омеровићи) на Ублима: 120, 165
Боланџићи (Булатовићи) на Сјеницама и у Подгорици: 115, 150
Бон, „син Кећа Понтина“, в. Бон Кећи: 146
Бон Кећи (арб. Бǫ Кећи), предак браства Бонкећа: 80, 81, 82
Бонкећи (арб. Бǫкећи) у Затријепчу: 76, 123, 133, 145—147, 169
Бошмари, старо браство: 115, 132, 161, 165
Брацан Ђуров, војвода: 214
Брацовићи, старо браство: 115, 165
Брацовићи на Косору: 115, 133, 169
Братоножићи, племе: 7, 14, 53, 62, 111, 120, 152, 154, 155, 156, 157, 161, 162, 167—169, 209, 245, 317
Брђани, становници Брда: 62, 63
Бубарићи, стара породица: 112
Будинићи, в. Бојановићи у Загреди: 135, 162
Будинићи у Раћесима и у Бару: 150
Букумири (Букумире), стари „народ“: 45, 105, 111, 112, 160—164
Булатовићи у Раћесима: 150
Булица Чејовића, удовица с Убала: 221
Бунци, стара породица: 112
Буќићи у Дољанима: 132

Васо, син Кећа Понтина: 146
Васо Брацанов, војвода: 214
Васојевићи, племе: 6, 10, 57, 62, 64, 156, 157, 193, 209, 226, 232
Власи, поромањени Илири: 51, 108, 159, 160, 162, 163, 167
„Власи“, негдашњи становници села Коћа: 116, 165
Вујадиновићи у Горњем и Доњем Момчу: 142
Вујичићи, в. Стјеловићи: 149
Вујо Радојев, војвода: 213
Вујӧш, војвода, предак Вујошевића-Дрекаловића: 140, 141, 213
Вујошевићи, дрекаловићски род: 141, 142, 317
Вујошевићи (Дрекаловићи) на Косору: 120, у Загреди и на Убаоцу: 134
Вујошевићи (Мрњавчићи) у Орахову и у Србији: 131

Вујошковић (Никић) у Горњој Кржањи: 132
Вукић Попов Петровић, јунак и главар: 135, 213, 214
Вуко, предак подгоричких Турковића: 140, 141
Вукореповићи, в. Биљурићи: 120
Вукосављевићи, дрекаловићски род: 120
Вукослав Иликовић (Дрекаловић), протојереј: 141, 142
Вукославићи, дрекаловићски род: 141, на Биочу: 142, 230
Вуксановићи, дрекаловићски род: 141, на Биочу: 142
Вуксановићи-Лазовићи (Дрекаловићи) на Ублима и у Доњем Стравчу: 142
Вулетићи у Брскуту: 142
Вучевићи у Безихову, у Горњем и Доњем Момчу, у Колашину и у Србији: 129, 131

Ганићи у Рожају и у Колашину: 131
Гашовићи у Затријепчу: 83, 145, 170
Геге, в. Гег'т: 148
Гег'т у Затријепчу: 147, 169
Генције, илирски краљ: 69, 70
Главатовићи, в. Цикићи: 116
Глигорије Дрекаловић, архимандрит: 138
Глушци, старо браство: 165
Гојко (Мрњавчић), војвода: 126—129
Гојко Баошић: 127
Голевићи (Гољевићи) на Ублима: 120, 165
Голубовићи у Србији: 132
Горвоки у Коћима: 148
Гошевићи у Доњој Кржањи: 132, 191
Гроздановићи (Рушевићи или Рушит), негдашње браство у Бањканима: 83, 122
Груди, арб. племе: 72, 143, 298
Грубачи (Гурбачи) стара породица: 121
Гуљи, старо браство: 87, 115, 161, 165, 166

Дабићи, в. Рањковићи: 129, 132
...**чћи** у Никшићу: 118, у Гра... 131

Данило, кнез црногорски: 6...
Дацант у Затријепчу: 147
Дедићи (Дрекаловићи) у Брс... 121, 142, 230, 317
Дедићи (Дрекаловићи) на Уб...
Дедићи (Мрњавчићи) у Орах... 125, 181, 210, 212
Дед-Хусовићи, велика зад...
Делаи, арб., в. Дељани: 145
Дёља, предак Дељана: 82, 1...
Дељани у Затријепчу: 145... и у Гусињу: 170
Диношани, становници пре... ноше: 72, 154
Дмитровићи у Безихову: 1... њем и Доњем Момчу: 13... њој Кржањи: 132
Доброшани (Јокановићи) у... 133
Драгојевићи на Лијештима...
Дракуловићи у Орахову:...
Дракуловићи у Војном Се... Плава: 131
Драшковићи у Доњој Крж...
Дрекале, војвода, предак... вића: 136—140, 155, 210-...
Дрекаловићи, кучко братств... 66, 67, 76, 107, 114, 124,... 136—143, 148, 154—157,... 170, 204, 207, 212, 229,... 240, 298, 300, 316
Дрёца Дедин, војвода: 139, 20...
Дук у Затријепчу: 147
Дукљани, српско-романска... на: 71
Дурковићи у Брскуту: 30...
Дуровићи, негда у Спужу:...
Дучићи у селу Дучићима:... 161; 165, 206, 230; у Ро... Плаву: 117

Ђелошевићи (Љуљник) у За... 217
Ђерђеловићи, старо братст...
Ђерђеловићи, сад Брацови... сору: 133
Ђерковићи (Миловићи) на... 152
Ђечевићи у Спужу: 123, 1...

ı, старо браство: 86, 116, 165
(Ђокићи) у Затријевчу: 147
и, в. Ђокит: 147
ићи у Фундани: 134
и, братоношко браство: 121, 156
чи у Будези: 123, 161
(Максим) Црнојевић, вла-
ц: 144
ант, в. Ђурашевићи: 123, 147
евићи (Ђурашант) у Затри-
у: 123, 147, 170, 191
Мрњавчић, војвода: 128
(Мрњавчић), један од предака
тва Мрњавчића: 129
ићи на Лијештима: 131: у Ора-
: 122, 126, 129, 131, 148; негда
блима а сад у Подгорици: 60
105, 155, 156
Кастриот(ић) Скендербег:
37—139
, „син Иван-бега Црнојевића“;

лијин Ивановић, војвода: 65.
213

ићи, в. Нинеловићи: 115

Пералов, војвода: 137, 139,
211
ићи, на Ублима: 62, 119, 129,
у Србији и на Уцињу: 132

чани, становници предела За-
ича: 64, 75, 76, 92, 230, 241
чани у Подгорици: 123, 245
ћи, стари род: 115, 165
ровићи, стари род: 115, 165
ı у Кривом Долу: 132
ћ, бег: 63, 64

вићи у Никшићу: 116
ег Црнојевић, владалац: 144,

Ликов, војвода: 213
ићи, род кучких Дрекаловића:
114, 115, 141, у Дољанима и
Дољана, у Новом Селу, Врбици,
ани, Д. Медуну, у Омербожо-
ма, Сјеницама, Златици и Цва-
: 143, 212, 213, 229, 230, 232

Ивановића задруга у Цварину: 195
Ивачевићи у Коњима: 148, 149, 170
Illia Drecalovich (м. Илико), вој-
вода: 61
Илија Дрекаловић, калуђер: 138
Илија Мирков Манојловић, кнез
233
Илија Радоњин Дрекаловић, вој-
вода: 62, 67, 213
Илйко, предак Илковића, војвода:
140, 141, 211, 213, 214
Илйковићи, дрекаловићски род: 141,
142, 143, 214
Илири: 69, 108
Илић у Беранима: 132

Јакјевићи у Србији: 132
Јанићи у Србији и на Уцињу: 132
Јововићи на Момчу, у Горњој Кр-
жањи, у Подгорици, на Данилову
Граду, у Васојевићима, у Рожају
и у Сјеници: 120, 165
Јокановићи, в. Доброшани: 133
Јусуф-Ђокићи у Диноши: 145

Какарићи (Какаричи,-ти), негдашње
становништво: 87, 161
Капаџићи у Подгорици: 122, 165
Карађорђе: 64
Касомовићи у Горњем Медуну и Фун-
дани: 143
Кастрати, арб. племе: 104, 112, 137,
140, 149, 164
Келти: 69
Кећи (погрешно „Кечи“), предак Бон-
кећа: 145, 146
Кећо Понтин, в. Кећи: 146
Кикићи у Дољанима: 143
Кликовићи-Трипковићи у пећској
нахији и у Србији: 150
Кликовци у Зети: 131
Клименте, арб. племе: 6, 14, 60, 62-64,
92, 137, 139, 148, 149, 154, 155, 158,
245, 298
Кŏја Иванов, предак кржањских Ђу-
ђановића: 150, 151
Колиновићи у Гусињу, у Пећи и
другде: 119
Коматине, Кучи у Васојевићима: 132

Костровићи на Ублима: 129, 130, 132, 206, 232
Коћи, арб. браство у селу Коћима: 64, 89, 116, 148—150, 154, 169, 207, 232, 299
Красо, син Кећа Понтина: 146
Крговићи код Колашина: 132
Кржањци, становници предела Кржање: 233
Криводољани у Кривом Долу и у Кржањи: 62, 129, 130, 132 (код Уцињa), 151, 155, 206, 230, 232, 233, 240, 300
Крнићи у Подгорици: 153
Крцаловићи у Птикљу: 132
Кулићи у Подгорици, у Зети и у Пиви: 119
Кутевићи (Синановићи) у Подгорици: 122, 165
Куђани у Орахову: 129, 131, 137, 300
Куђани, старо браство: 165
Кући, старо браство: 119, 161, 165
Куче, арб. село: 78
Кучевићи у Црном Врху близу Берана: 124, 165
Ку̑чи, племенско име: 78, 79
Кучи, село: 78

Лабеати, илирско племе: 34, 50, 69, 70, 159
Лазорчани, в. Перићи: 131, 155
Лале Дрекалов, кнез или војвода: 60 73, 74, 136—142, 166, 169, 207, 210 213, 244
Лалевићи у Доњој Кржањи: 132
Лаличићи у Гусињу: 150
Лапи (Љапи), старо браство: 87, 115
„Латини", католици (Арбанаси): 117, 245
Ледињани у Фундани: 6, 76, 151; у Тузима и у Подгорици: 152, 170, 228, 230, 252
Лека Дукађин (Лека Капетан): 224
Леко, слуга, досељеник у Затрнјевчу: 143
Лёш (Мрњавчић): 129
Лопарци у Фундани: 3
Лопарци, негдашње становништво: 165
Лукачевићи, на Убаоцу: 165, у Подгорици: 120

Љакић, в. Баљушић: 132
Љаковићи у Горњем и Доњем Момчу: 141, у Врбици: 143, 230
Љапи (Лапи) у Фундани: 87, 115, 161, 165, 166
Љатићи на Ублима: 143
Љачевићи у Орахову: 131
Љеворечани, Васојевићи у Лијевој Ријеци: 209
Љекочевића задруга у Бањканима: 195
Љуљановићи у Фундани, у Кривом Долу и на Кржањи: 130, 150—152, 154, 155, 206, 299, 300, 316
Љуљник, в. Ђелошевићи: 147, 217
Љухари (Мартинићи) у Фундани: 76, 86, 134, 135, 161, 165, 206, 298, 299; у Пљевљима: 135
Љухаровићи у Плаву: 134
Љуце у Никшићу: 118
Љушевићи у Колашину: 131

Маковићи, в. Бојовићи: 120, 165
Малисори, Арбанаси: 115
Маљевићи у Гусињу: 131
Манојловића задруга у Доњој Кржањи: 195
Манојловићи у Доњој Кржањи: 132
Ма̑р (или **Мауро**) **Мрњавчић**: 129
Мара, кћи војводе Жије Пералова, жена Дрекалова: 137, 211
Ма̑ри у Коћима: 148, 149
Марићи у Подгорици: 122, 165
Марко Миљанов, војвода: 65, 66, 214
Марко Петров, предак Бањкана: 143
Марко Стјепов из Затрнјевча: 154
Мартин Ђон, војвода: 137
Мартинићи-Љухари у Фундани: 134, 135, 170
Мартиновићи, в. Пренкићи: 131
Мартињаковићи (Мартиљаковићи) у Птикљу: 118, 165
Матагужи, стари „народ": 45, 50, 53, 77, 111, 112, 160—164
Mataguži, племе: 76

Matagusi, — sii, — xi у дубровачким и млетачким листинама: 76
Матагоужь у дечанској повељи: 76
Матовићи на Косору, на Ублима и у Гор. Стравчу: 143
Махмудбеговић, паша из Пећи: 155
Меннћи у Гусињу: 122, 165
Мехмедбеговићи (?) у Плаву: 123
Мијо, предак Мијовића (Дрекаловића): 140, 141
Мијовићи на Лијештима, дрекаловићски род: 28, 141, у Рађесима, на Биочу, у Бару и околини, на Цетињу, у никшићској жупи: 143, 229, 230
Мијовићи у Горњој Кржањи: 132
Милача, „момкиња“, прамајка Милачића: 141
Милачићи, дрекаловићски род: 30, у Брскуту: 141, у Милачићима и за Ђебезом: 142, 229, 230
Милачићи, велика задруга: 191
Милићи у Орахову и у Србији: 131
Милићи у Доњој Кржањи: 132
Миловићи на Безихову: 152
Милош Ненадин, предак Бањкана: 144
Миљановићи у Горњем Медуну: 143
Мирко (Петровић), војвода црногорски: 65, 66
Мирковићи (Ђуљановићи) у Васојевићима: 132
Мињковићи у Безихову: 143
Михајловићи, Кучи у Васојевићима: 124
Мицановићи у Старој Србији: 131
Млечићи: 59, 61, 72
Мркулићи у Доњој Кржањи и у Гусињу: 132
Мрњавчићи, кучко бравство: 120, 125 до 132, 136—138, 151, 166, 169, 170, 210, 212, 234, 298, 300, 316
Мужечка у Затријепчу: 147
Мужечко, предак бравства Мужечке: 147
Муљани у Гусињу: 145
Муратагићи у Гусињу: 131
Муратовићи, задруга у Милачићима: 195
Мустафагићи у Фундани: 151
Муховићи у Фундани: 134

Нелевићи (Нељевићи) на Ублима: 120, у Гусињу: 165
Ника, предак Никмараша: 147
Ник-Ђерковићи, в. **Ник-Ђокант**: 147
Ник Ђокант (Ник-Ђерковићи) у Затријепчу: 147
Никеза Марин Мрњавчић на Безихову: 137, 138
Никезићи на Безихову, у Колашину и у Србији: 125, 129, 130, 131
Никић, в. Вујошковић у Д. Кржањи: 132
Никићи у Лазорцу: 90, 149, 169, 218
Никмараши у Затријепчу: 80, 147, 206, 209
Нико Рајичев, кнез: 60, 207, 245
Никовићи у Горњем и Доњем Момчу 142
Никола, син Дрекалов: 139
Никочевићи у Орахову; 125, 131
Ник-Прељи у Бањканима: 217
Нилејићи у Безихову: 118, у Подгорици и у Гусињу: 165
Нинеловићи (Елезовићи), старо бравство: 115, 165
Нинчићи, в. Нинцићи: 165
Нинцићи (Нинчићи), стара породица: 117, 119
Новичићи у Горњем Медуну: 143
Нуцуловићи у Коћима: 148, 149, 169

Оздро, син Кећа Понтина: 146
Омербожовићи у селу истог имена: 3, 143
Омеровићи, в. Војовићи: 120
Ораховци, становници предела Орахова: 63, 154, 230, 243
Оручевићи у Подгорици и у Скадру: 133
Остали Кучи, стари Кучи: 67
Оташевићи у Рађесима и у Црмници: 150
Ото, син Кећа Понтина: 146
Павићевићи на Ублима и у Брезојевицама: 143
Пајовићи у Лазорцу: 149, 169

ИСПРАВКЕ

На стр. 22, десети ред озго, место: ког, треба: код

На страни 30, једанаести ред озго, после: *Криви До*, 8 — тр
дође: и *Врх Цвилина*, 6 (Доновићи — Дрекаловићи);

На стр. 43, једанаести ред озго, место: Дриновој, треба: Дримово

На стр. 48, осми ред оздо, место: Vageieri-у, треба: Vaglieri-у

На стр. 92, трећи ред оздо, испред речи: стеновити бок, треба да
Брише,

На стр. 96, пети ред озго, место: Луке Иванове, треба да стоји:
Иванове,

На стр. 107, осамнаести ред оздо, место: Вују Радоњину, треба да
Вују Радојеву (многи Кучи га зову погрешно: Вујо Радоњ

На стр. 123, седми ред оздо, место: *Ђећевићи*, треба: *Ђечевићи*

На стр. 132, деветнаести ред оздо, место: Доњој Кржањи, тр
стоји: Горњој Кржањи.

На стр. 151, трећи ред озго, место: Крговића, треба: Грговића

На стр. 154, петнаести ред оздо, место: њихна је и Пољаница,
да стоји: њихне су и Пољанице

На стр. 161, осми ред озго, место: Сјеници, треба: Сјеницама,

На стр. 170, пети ред озго, место: *Ђуришићи*, треба: *Ђурашеви*

На стр. 213, седамнаести ред озго, после речи *Илија*, треба да
али се по свему чини, да је пре Илије био њеколико годи
водом *Вујо Радојев*, синовац војводе Радоње, кога већина
погрешно зове: Вујо Радоњин. Вујо је био збачен, јер је пр
да даје Турцима данак. Илију су убили Турци (1770)...

На стр. 294, осми ред оздо, испред натписа: **Виле**, треба да стоји

На стр. 298, деветнаести ред озго, место: Бојовићи, треба: Бојан

ƎЛУБАРА И ПОДГОРИНА

АНТРОПОГЕОГРАФСКА ПРОМАТРАЊА

ЉУВ. ПАВЛОВИЋА

Још од 1896. год., кад је г. *Др. Јов. Цвијић* у мају месецу исте године објавио упутства за проучавање села, од тога доба систематски сам се бавио антропогеографским проматрањима, у колико су ми год службени послови допуштали. За све то време нисам се ограничио на једну област, него као школски надзорник за округ ваљевски, ја сам се увек интересовао за проматрања свих делова истог округа, те је овај дугогодишњи, а сређени рад, почетак рада, који ће изићи после овога, те ће тиме чинити једну целину, којом ћу се одужити округу и нарочито великом кругу пријатеља, који су ме свесрдно помагали у овом потешком предузећу.

Рад сам поглавито удесио према најновијим „Упуствима за проучавање села“, која је г. *Др. Ј. Цвијић* одштампао у својим „Антр. Пробљем. Балкан. Полуострва“ (стр. IX—XX). Према „Упуствима“ рад је подељен на два одељка, *општи* и *посебни*. У општем делу изнете су опште особине обеју области (морфолошке, историјске и пластичке прилике) и насеља у њима (положај, економске прилике тих села, куће и зграде, станови и колибе итд.); у посебном делу описано је свако село засебно, где су узета по азбучном реду.[1]

Уз рад иду скице појединих села са ознаком типа села и порекла становника, за тим планови куће и фотографије.

---

[1] И ако ми је не само у обема областима, него у целом округу ваљевском, позната маса људи и прилике, у којима се они налазе, ипак ми је поред свега тога, што сам пошав од пандура, па до највиђенијег и најотменијег сеоског грађанина, умео свакога заинтересовати за оно, што ми је било од потребе, нашао и таквих људи који су ми дали јачих доказа за потврду свега онога, што сам другим путевима сазнао. То су они типови, који здраво суде, искрено раде и све што кажу то се утврђује. Такви су људи ретки, али сам их умео наћи, њиховим се искуством користити и до многе истине доћи. Ти су људи одужили се и мени и овом раду, и ако он буде донео стварне користи ма у чему, нека им је хвала. Они су: г. *Мата Радовић*, окр. нач. у пензији из Београда (родом из Ђурђевца), *Матија Игњатовић* из Клинаца, *Јовица Бошњаковић* из Голупца, *Светозар Д. Петровић*, свештеник из Бранковине, *Милан Драгојевић* из Робаја, *Негован Томашевић* из Рајковића, *Миливоје Ж. Пауновић* из Мионице, *Павле Марковић* из Лесковица и г. *Светозар Филиповић*, свештеник из Јовање.

ОПШТИ ДЕО

I Области Колубара и Подгорина и њихов географски положај.

Колубара и *Подгорина* су области у средњем и горњем току реке Колубаре и горњем току река: *Јадра* и *Тамнаве* и њихових приотка. Област, која обухвата горњи ток Колубаре, Јадра, Тамнаве и њихових притока, зове се *Подгорина*,[1] а област, која обухвата средњи ток Колубаре, зове се *Колубара*.[2] Природна граница ових двеју области је Колубарина притока *Градац* и према њему супротна влашићска коса *Јаутина*.

И Подгорина и Колубара етнографски и историјски су права целина, а тако су скоро и географски, али како су се оба ова имена сажпвела у народу овог краја и како су она поодавна и у административном погледу одомаћила се као самостална имена, то их ми тако и узимамо. Подгорина је submontorium планина:

[1] Име „Подгорина“ као да неће бити од скора. Народ је одавна употребљавао овај израз као географски термин, али је он постао књижевни тек у XVIII веку, при крају истога века, када су турске власти по Свиштовском миру биле дужне поделити Београдски Пашалук на области и поставити у њима народне кнежеве, који ће се с београдским пашом заједнички договарати о народним пословима. Баш у то доба ова област у садашњем обиму постала је кнежином и као таквом у почетку XIX века управљао је *Илија Бирчанин*. Ондашња подела ваљевског краја још у почетку стварања нове државе остала је иста, па се доцније према повременом узимању и мењала.

[2] Колубара се помиње први пут у изворима 1313 г. (Mon. Ragus. I, 48). У листини краља Жигмунда од 1426. год помиње се као жупа у Мачви. Па и ако је име старо, ипак оно у књижевности није још на чисто изведено. Докле Ст. Новаковић у својој расправи „Српске Области X и XII века“ (Гласник XLVIII стр. 3) и Вл. Карић у својој „Србији“ („Србија“ стр. 641—645) дају овој

Повлена, Јабланика и Медведника. „Подгор“ и „Подгорина“ у народу овог краја тачно означавају оно, што је и Вук[1] записао за ову реч у своме „Рјечнику“. „Подгорина“, према народном и Вуковом схватању, била би горњи ток Колубаре, докле по чиновничком схватању, које се сада укоренило, она је и горњи ток Јадра и Тамнаве,[2] па смо је и ми у том смислу обухватили. „Колубара“[3] је тачно средњи ток Колубаре, а тако народ и административна подела схватају.

Подгорина је прави submontorium, а даје се поделити у неколико засебних басена. Ти басени су или планинска или карсна поља и речне котлине, тако: *Мравињци* и *Дебело Брдо* су планинска поља, *Лесковичко* и *Причевачко Поље* су карсна поља, *Пећута*, *Стаковац*, *Обница*, *Рађево* и *Тамнава* су речне котлине. Басени су изоловани и оивичени огранцима појединих коса и њихових косањица, докле је област омеђена са С и с Ј планинским венцима. На С је планински венац друге влашићске косе, који је одваја од области *Тамнаве*, а на Ј је планински венац највише косе, који је одваја од ужичких области и *Азбуковице*. На И је поменута граница, а на З је река Пецка и прва влашићска коса. Висови са северне стране су: *Задел* (382^m) *Шешевица* (338^m), *Јаутине* (470^m), *Царић* (387^m) и *Боричевац* (255^m).

области и сувише велики опсег, обухватајући поред обе ваљевске још и рудничку област, дотле млађи писци ово име и не уносе у литературу, па га чак нема ни у школским уџбеницима (Земљопис за II р. гимназије С. А. и Т. Р. стр. 33.) као обласног имена.

[1] Вук Ст. Караџић. „Српски Рјечник“ стр. 536. (држ. издање 1898).

[2] „Оборкнежевина“ Бирчанинова захватала је и насеља горњег тока ових река, а и од увек су становници ових река делили заједнички исту историјску судбину са становништвом праве „Подгорине“. Горњи ток Јадров је Рађево, стара жупа велике области Мачве, и она с насељима око речице Ликодре чини потпуну географску и етнографску целину.

[3] Шта управо народ ваљевског краја разуме под области „Колубаром“, то би се дословце дало подударити с оним, шта се у XV веку и раније разумевало под именом жупа *Колубара*, а то је котлина Колубарска од ушћа реке Граца до Сутеске, управо до ушћа реке Рибнице. Све остало носи друкчији назив.

На јужној странм су: *Пајић-Ливаде*, *Војинова Стијена* (1246^m) на Медведнику, *Јабланик* (1306^m), *В. Повлен* (1480^m), *Ср. Повлен* (1476^m) и *М. Повлен* (1433^m).

Колубара је на исток од Подгорине, на исток од реке Граца и јаућанске косе, па све до реке Љига. Са С област је омеђена баболучком косом, познатом под именом *Словац*, која се пружа на И од Јаућанског Виса. На овој су коси главнија узвишења: *Јаућански Вис* (441^m), *Посово* (441^m), *Кичер* (375^m), *Близоњски Вис* (392^m), *Караула* (302^m) и *Град* (361^m). Коса је развође Убу и Рабасу, докле не дође до реке Колубаре, која је просеца и одмах после тога спушта се у љишку раван. С јужне стране област је омеђена узвишењима великог серпентинског масива, означеног у Буковима, Маљену и Сувобору. Ова узвишења почињу од *Дреновачког Кика* (989^m) у Буковима и иду у СИ правцу, где се у томе правцу везују за Рудник, и она су развођа З. Мораве и Колубаре. Главнија узвишења су: *Голубац* (1086^m), *Краљев Сто* (1110^m), *Стражара* (1000^m), *Маљен* (997^m), *Риор* (897^m), *Равна Гора* (755^m), *Сувобор* (802^m) и *Рајац* (857^m).

Колубара је, као и Подгорина, издвојена у неколико самосталних базена, где је сваки географска целина и омеђен косама и косањицама ове области. Такви су басени: *Дивчибаре*, планинско поље на Маљену.[1] *Бачевачко* и *Голупско Поље*, *Колубара*, *Рабас* и *Љиг*.

По мерењима Главног Ђенералштаба обе области укупно износе 1573 К$^{m^2}$ докле по мерењима Географског Завода износе 1635 К$^{m^2}$, где је диференција у 62,$_{00}$ К$^{m^2}$.[2]

Код Подгорине и Колубаре сви су крајеви насељени осим планинских поља, обе укупно имају 133 села,

---

[1] На Маљену и Сувобору није једно планинско поље, али узимамо „Дивчибаре“ као представника тих поља, која су сва катуни маљенских села.

[2] Др. Ј. Цвијић. „Преглед Географ. литературе о Балк. Полуострву“ III стр. 8.

1 варошицу и 1 варош. На Подгорину долазе 43 села, а на Колубару 90. Варошица је у Колубари, а град је на средокраћи обеју области, управо на оном месту, одакле се и јавља колубарска котлина. Обе су области везане, а по општем изгледу су брдске, планинске, области побрђа и многих поља. Према томе су и насеља ових области планинска, брдска и карсна. Планинских села у обе области има 13, она су одмах испод планина, а брдских има више, и она су испод ових и по целој области. Села по побрђима су у доњим токовима колубарских притока и око Боговађе. Преко 25 села су села карсних поља ових области.

Средиште области је град *Ваљево*, који је на ставама Граца и Колубаре. И једна и друга област економски и административно упућена је на Ваљево. Ове су везе одавнашње, али као да су се последњих деценија прошлог века почеле мењати. Сва села из Рађева и Тамнаве, као и знатан део Подгорине, отпочели су одржавати везе са Шапцем, докле знатан део Колубаре и Љига створио је мали нови центар, коме је дао име *Мионица*.

Подгорска села, од како су подгорске косе испресецане добрим путовима у правцу ка Шапцу и долини реке Саве, од тога доба почињу све више спуштати се Шапцу и све јаче за њега економски везивати се. Трговина с воћем, квалитет и квантитет посавске зиратне земље, велики шабачки капитали одстранили су многа села од Ваљева.

У последњој десетини прошлог века (1. јануара 1895. год.) у Колубари постао је један мали економски центар, у коме су се занати, трговина и привреда отпочели у јачој мери сконцентрисавати. Дотадашњи политички центар, село Мионица, прогласи се за варошицу, те постаде и економски центар и тиме привуче к себи најближу околину. И Подгорина има свој поли-

тички центар, село Каменицу, али је он без икаквог утицаја на суседна села, која су се економски подчинила или Ваљеву или Шапцу.

II. Историја области.

Кад су ратоборни Обри (Авари) уништили (г. 568) гепидску државу, која беше основана на средњем Дунаву, у римској провинцији Панонији, тада затекоше и примише земљорадничка словенска племена и населише, како би их својом привредом могла хранити. Од тог доба настаје непрекидно упадање словенских племена на Балканско Полуострво, које у то доба беше раздељено међу две моћне римске империје, створене по смрти Теодосија Великог (г. 395). Навала словенских племена беше јака, и западна и источна империја не могоше јој одолети. Кроз другу половину VI и прву половину VII века словенска племена населише полуострво, потиснувши испред себе поромањена илирска племена, која се повукоше у брдска и планинска места.

По Порфирогениту хрватска и српска племена последња су се доселила на полуострво и стално населила Далмацију и неке суседне области. Обе области су саставни део старе римске провинције Далмације, те тако још из најстаријег доба имамо чист српски живаљ у овим областима.

Први покушаји стварања словенских државица поникли су на далматинском приморју, код приморских Словена, па су тек после пренети на загорске Словене. Међу загорским областима биле су ове области, и то као пограничне области, и чиниле су по већи део загорске целине, која је добила име *Мачва*. Мачва је била на североисточној страни Загорја и за време владе великог жупана *Часлава* (931—960 г.) бејаше саставни део његове велике државе.[1] У XI и XII веку отимали су се о њу (и Браничево) Грци и Маџари, докле у почетку XIII века стално не потпаде под Угарску.

Име области *Мачва* сматра се да је врло старо. *Ч. Мијатовић* мисли да је стара Мачва обухватала данашњи подрински

[1] Историја Срп. Народа. Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић. Изд. Срп. Књ. Задруге. Стр. 31.

и ваљевски округ на исток до Колубаре.[1] *Ст. Новаковић* држи да је стара Мачва обухватала предео између Колубаре, Влашића, Цера, Саве и Дрине.[2] Новаковићево је мишљење правилније и оно је већ усвојено, али и по једном и другом мишљењу обе области су биле саставни део старе Мачве.

Најлепшу слику старе *Мачве* износи нам листина краља Жигмунда из 1426. год.[3] из које се даје видети како је стара Мачва била подељена на мање жупе и области. Из ове листине може се видети да ваљевске области Колубара и Подгорина нису ни онда биле географска целина, већ су биле подељене на мање жупе. Тако, као саставни део ових двеју области, помињу се жупе: *Рабас, Колубара, Љиг, Обница, Рађево*,[4] која су се очувала и до данас.

Све до 1282. год. Мачва је била под угарском влашћу, а те године *Јелисавета*, мати угарског краља Владислава IV, ташта дотадашњег српског краља *Драгутина*, уступи своме зету на доживотно уживање поред осталих области и Мачву, те се овај спушта с Рудника у Мачву и постаје „сремски“ краљ, са престоницом у Дебрцу, на Сави.[5] Драгутин је признавао врховну власт свога брата *Милутина*, па је и Мачва била све до смрти Драгутинове (1314. год.) саставни део врло простране Милутинове државе. После смрти Драгутинове Милутин поседне Мачву, али је у 1319. год. мораде уступити угарском краљу *Карлу Роберту*, под чијом управом и власти остаде све до 1353. год., када је *цар Душан* оте с Београдом од Угара и присаједини својој великој држави.

После смрти Душанове настале су међусобне борбе око Мачве, коју опет налазимо под влашћу српског кнеза Лазара,

---

[1] *Ч. Мијатовић*. „Деспот Ђурађ Бранковић“ I. Стр. 43.

[2] Ст. Новаковић. „Гласник XLVIII“. Стр. 117.

[3] Ч. Мијатовић. „Деспот Ђ. Бранковић“ I. Стр. 398.

[4] *Ст. Новаковић* у својој расправи: „Српске Области у X и XII веку“ у напомени тврди као да би жупа Рађево требала да буде уз град Ваљево, у долини речице Љубостиње, чије се име очувало у имену села *Рађево Село*. Жупа *Рађево* из поменуте листине Жигмундове пре ће бити оно *Рађево* или *Рађевина* у горњем току реке Јадра, што и данас народ тог краја зове тим именом. Рађево код Ваљеваца или Рађевина код Подринаца захвата горњи ток реке Јадра, од његовог извора па до ушћа Мојковачке Реке, управо до данашње Завлаке. Центар ове жупе је Бела Црква, у којој и данас постоји место, које се зове Варош, и испод њега постоји *Рађевски Камен* у Белотићу, где су се још у време турско изводиле витешке игре (Гласник XLVIII, стр. 120).

[5] „Историја Српског Народа“. Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић I. За школу. Стр. 104.

када око 1381. год. уступа неколика села из околине данашњег града Шапца новоподигнутом манастиру Раваници.[1] Али и кнез Лазар мораде Мачву уступити Угрима, под чијом влашћу остаде до закљученог уговора између краља Жигмунда и српског деспота Стевана (1426. год.).

Из првих година владе деспота Стевана Лазаревића имамо спомена о Ваљеву као епархијском и трговинском центруму ових области.[2] Још тада Ваљево беше живо трговачко место, чија трговина бејаше у рукама Дубровчана, за које њихова општина тражаше заштите од Деспота Стевана од напада турских разбојника, који их сусретаху по путовима (1398. год.) у деспотовим земљама.

По уговору између деспота Стевана и угарског краља Жигмунда Стеван, поред угарског племства, доби још Мачву с Београдом и Голупцем да су његови и његових непосредних потомака, ако их буде имао, а у противном да се по смрти његовој врате Угарској.[3] После смрти деспота Стевана (1427. год.) његов наследник деспот Ђурађ Бранковић уступио је Угрима ове области без града Голупца, чији се намесник одметнуо и ставио се под турску заштиту.

Кад је султан Мехмед уништио и последње заостатке Бранковићеве Србије у 1458. год., тада је поред осталих градова, које беше порушио и освојио, освојио и град *Белу Стену*,[4] која беше у то доба центар колубарске области. Те године заоста још слободно само Смедерево, с најближом околином, али и оно подлеже јачој турској сили, која га заузе у 1459. год., а Мачва с Београдом оста још под влашћу угарском. Београд се не могаше узети из Србије, с тога турска војска покори прво Мачву, те на Сави, на месту старом Заслону, подиже прво тврђаву *Шабац*, одакле намераваше преко Срема заузети Београд (1470. год.).[5] Ну овај покушај Турцима у први мах није испао за руком, јер тада на угарском престолу бејаше јуначни и знаменити владалац *Матија Корвин*, који им оте и Шабац и Мачву, и врати натраг својој држави (1475. год.).

---

[1] *Ст. Новаковић*. „Годишњица Н. Чупића IX". Стр. 13.

[2] „Споменици сръбски" I М. Пуцић. Стр. 17. и 109. — *Ђ. Даничић*. „Рјечник из књижевних старина" I. Стр. 102.

[3] „Историја Српског Народа" II (за школу). Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић. Стр. 13.

[4] „Гласник" X. Стр. 274.

[5] Н. М. Савић. „Историја Града Шапца". Стр. 12.

Тек 1521. год., када се султан Сулејман одлучно решио на освајање Београда, тада је и Мачва са Шапцем и Београдом изгубила своју самосталност и дошла у састав турске царевине.

У међувремену од 1683—1685. г. Мачва с Београдом и другим градовима потпаде под аустроугарску власт, јер је Аустријанци добише у рату с Турцима. Кад се Аустријанцима у 1690. год. окрете ратна срећа, тада Мачва опет потпаде под турску власт, што даде повода те се из ње знатан број породица исели у прекосавске и прекодунавске српске земље, када у исто доба деси се и општа сеоба под патријархом Арсенијем Црнојевићем.

Карловачким миром од 10. јуна 1699. год. Турска изгуби прекосавске и прекодунавске области осим Темишварског Баната, а доби натраг Мачву и све друге области, које је била посела аустријска војска.

Обе ове области, од кад су потпале под турску власт, биле су саставни део Београдског Пашалука, коме беше центар у Београду. Аустријанци и по други пут у 1716. год. огласише рат Турцима, и њихова војска под предвођењем принца Јевђенија Савојског, потпомагана српским добровољачким четама, заузе Београдски Пашалук и Темишварски Банат, што се и утврди пожаревачким миром од 10. јула 1717. год. Обе области добише засебне управе, назвате именом *Администрације*. На челу београдске Администрације стајаше принц Александар Виртембершки. Област беше подељена на округе, и ваљевске области, по ондашњој подели, чинише поред Тамнаве два округа: *ваљевски* и *палешки*.[1] Старешине округа бише провизори, народности угарске или немачке. И провизори и други чиновници оставише у народу врло рђаву успомену, да је народ радије трпео турску власт него ли аустријску, ради чега се радо и исељавао у суседне турске покрајине.[2]

Трећим ратом између Аустријанаца и Турака (1737—1739. год) по београдском миру од 18. септембра 1739. год. Београдски Пашалук потпаде под власт турску, што имаде опет рђавих последица по наш народ, јер му се знатан број породица мораде иселити у Аустроугарску.

Четвртим ратом између Аустријанаца и Турака у 1788. год. Београдски Пашалук и по трећи пут потпаде под аустријску

[1] Др. Др. Павловић. „Глас LXII". Стр. 123.

[2] Др. Др. Павловић. „Глас LXIV." Стр. 1. — „Mittheilungen d. k. k. [...]egsarchivs" III. C. 192.

управу. Тада је аустријска војска, чији редови беху знатно испуњени добровољцима (фрајкорима) српске народности, имала у ваљевским областима неколике битке мањег значаја и очистила их са свим од Турака.[1] Свиштовским миром од 24. јула 1792. год. Аустрија опет напусти освојене области, уступивши их Турцима.

Још у времену од 1788—1791. год. колубарске области бише подељене на две области са центром у Ваљеву, од којих свака доби данашње име и свога засебног кнеза, који се бринуо о народним пословима, споразумно са ондашњим аустријским властима. Старешине народа и кнежеви постадоше из реда оних људи, који у ранија времена бише старешине хајдучких чета или истакнутији хајдуци (народни војници).[2] Незнатна аутономија из ове последње аустријске окупације Београдског Пашалука, изучена ратна вештина по добровољачким четама, измењене прилике у Београдском Пашалуку учинише, да се развије тежња за слободом и ослобођењем од турске обести. Последице Свиштовског Мира бише по све тешке по народ ваљевских области, јер тада Махмуд-Паша Бушатлија с војском од 10.000 војника прође кроз ове области, села попали, народ разјури, те га примора или на сеобу у Аустроугарску или на збег у планине и пећине, а уз то многе манастире и цркве опљачка, запали и са земљом сравни.[3]

Последње године XVIII и прве године XIX века у обема областима беху истакле на угледан положај неколике личности, које постадоше народни љубимци и пријатељи, те њима или њиховим достојним потомцима паде у део да поведу коло народног ослобођења. Те су личности: *Алекса Ненадовић*, из Бранковине, *Илија Бирчанин* из Суводања, *Никола Грбовић* из Мратишња, *Хаџи-Рувим* и *Петар Молер* из Бабине Луке. Већ у међувремену од 1791—1801. год. видимо кнезове Алексу Ненадовића, Илију Бирчанина и Николиног сина Милована, где се као покрајински кнежеви састају у Београду, већају о народним пословима и са својим људима и четама одгоне општег непри-

---

[1] У „Мемоарима“ проте Ненадовића описује се једна таква битка с некаквим Омерицом, на Љубостињи, испод Кличевца.

[2] Хајдук није оно исто, што је и данас у обичном и књижевном говору. Овде представља народног војника, а хајдучке чете су народна војска (милиција) постављане за чување границе.

[3] *Љуб. Ковачевић*. Starine. X. Стр. 269.

јатеља од Београдског Пашалука, у које се тада увршћиваху јаничарски одметници.[1]

Кад се у 1801. год. изменуше политичке прилике у Београдском Пашалуку и даије (јаничарски одметници) узеше сву власт у своје руке, па кад почеше извршивати свој паклени план о убиству народних кнежева и у народу виђенијих и истакнутијих личности, тада представници ваљевских области, народни кнежеви: *Алекса Ненадовић* и *Илија Бирчанин* платише главом (23. јануара 1804. год.) своју осведочену љубав ка слободи и према народу свога краја. Само болест спасе изнемоглог и остарелог кнеза *Николу Грбовића*, те *Фочић* остави на миру и његовог сина Милована. Мало је требало времена да прође, па да и трећи син овог краја, знаменити мученик и борац за народну слободу *Хаџи-Рувим*, дотадашњи старешина манастира Боговађе, нађе се на коцу усред града Београда (29. јануара 1804. г.).[2]

Крв ове тројице невиних и осведочених народних пријатеља и љубимаца, за тим буна у Шумадији и народни устанак под *Карађорђем*, нађоше и Ваљевце потпуно готове и спремне за борбу. На чело народног покрета у овим двема областима ставише се одмах у прве редове: *Милић Кедић* из Суводања, *Никола*, *Милован* и *Лука Грбовићи* из Мратишића, *Јаков* и *прота Матија Ненадовићи* из Бранковине, *Петар Молер* из Бабине Луке, *Миливоје Тадић*, из Д. Буковице, поред многих других знаменитих синова из ових области.[3]

И ови људи и њихови пријатељи могоше слободно за се рећи да се: „12. јануара 1806. год. Београдски Пашалук претвара у слободну Србију“, као што вели *Ст. Новаковић* на једном месту.[4] Бојеви на Ваљеву, Братачићу, Остружњу и Г. Буковици јесу особити пример љубави према слободи и пожртвовања за народне послове. И ако Србија несрећном 1813. год. изгуби тренутно своју самосталност, и ако јој се њене вође иселише или предадоше Турцима, ипак идеја за самосталношћу није се могла угушити, већ је очекивала само тренутак кад да се понова распламти. 1815. год. и други устанак у Такову под вођством Милоша Обреновића нашла је народ ових области готов

---

[1] Мемоари Проте Матије Ненадовића. Стр. 7—17. (Издање Српске Књижевне Задруге).

[2] Ibid. Стр. 64—67.

[3] Ст. Новаковић. Устанак на Дахије. Стр. 85.

[4] *Стојан Новаковић*. *Ичков Мир*. „Глас LXVIII“. Стр. 74.

да понова устаје на Турке и да их изгони из Србије. И овај устанак нађе Грбовиће и Ненадовиће, Молера, Ракића и Бобовца с осталима готове да помогну и извојују дело народног ослобођења, што им је и испало за руком.

Ваљево је у главном културни и политички центар обеју области из најдавнијих времена. У раније доба кроз дуги низ времена Ваљево беше епархијска столица ваљевско-ужичке, ужичко-ариљско-ваљевске, ваљевско-шабачке митрополије и епископије. У почетку XVIII столећа беше епископ ваљевски *Григорије*, а за време аустријске окупације Србије (1717—1739) *Доситеј Николић*, који се 1739. год. преселио у Срем. После њега помињу се као ваљевски митрополити: *Пајсеј* (око 1750), *Митрофан* (око 1760—66), *Јоаким* (1768—1793[1]) и *Данило I* (1794—1802), који је преместио епархијску столицу у Шабац. *Данило II*, који је дошао после *Антима*, вратио је епископску столицу у Ваљево, да је након четири месеца сасвим напусти. После тога времена премештена је опет у Шабац и у њему остала до данас.[2]

III. Физичке прилике Подгорине и Колубаре.

1. **Земљишни облици.** — Код Подгорине и Колубаре, и ако нису целина, њихови поједини делови неприметно прелазе један у други. Обе су области предели планинских коса правца СЗ-ЈИ. Почеци су коса у Подрињу, све су из реда паралелне, врло блиске једна другој, плећате, а ретко кад шиљасте, по висини су готово једнолике на целом растојању, докле се постпуно спуштају идући северу. Прва и друга коса најближе су једна другој, највише, и граде планински део ове области, докле су се све друге онижe, плећатије и подесније за насеља.

Прва коса ове области је погранични планински венац: *Медведника*, *Јабланика* и *Повлена*, правца СЗ-ЈИ. Ова је коса наставак највиших подринских узвишења,

---

[1] Ст. Новаковић. „Годишњица Н. Чупића“ XI. Стр. 216 и 217.

[2] Стојан Новаковић. „Годишњица Н. Чупића, IX. Стр. 28—30.

која од Рожња улазе у ове области. Највише тачке ове области су на овој коси, преседлине између њих су врло мале, те је због тога и по све тежак саобраћај. Главна узвишења су: *Војинова Стијена* и *Пајиќ-Ливаде* (1246^m) на *Медведнику*, *Јабланик* (1306^m), *В. Повлен* (1480^m) *Ср. Повлен* (1476^m), *М. Повлен* (1433^m) и друга ужичка узвишења (Анатема, Јéме и Таорска Стијена) развођа Скрапежа и Забаве. Плећа ових узвишења су, осим повленских, поширока, пошумљена или под суватима, а стране су стрмих нагиба, пошумљене, и у њима су извори свих главнијих река ових и суседних области. Највише тачке ових коса нису врхови, већ су то грбине, састављене из белог сенонског кречњака, коме су у подлози пешчари и конгломерати. Шири делови ових коса пешчарског су изгледа, мање више равни и ограђени истакнутијим тачкама или косањицама, и то су повећа *поља*.

Таква су поља на Јабланику *Пашина Раван*, која је у округу подринскоме, а на Повлену *Дебело Брдо* и *Кнежево Поље*. Дебело Брдо, по чему се зове и преседлина између Јабланика и Повлена, зове се широко повленско поље између В. и Ср. Повлена са северне и источне стране и јабланичких косањица са јужне. Поље је на пешчарској подлози, а потоком подељено у два дела, облика је елиптичног, где му је већа оса паралелна правцу косе, а краћа управна на њу. Поље је обрасло густом травом, без насеља је и служи као летње станиште села Брезовица и суседних ужичких села Стрмова и Зарожја.

Кнежево Поље је на И од М. Повлена, између њега, Анатеме и једне повисоке косањице од друге косе у овим областима. Ово је поље потпуно равно, нагнуто ка истоку, а у њему извире Забава, која и иде правцем дуже осе овог поља. И ово је поље ненасељено, оно је летње станиште Брезовчана и суседних ужичких Зарожана.

У источним деловима ове косе, кад се косе почињу нагло спуштати, почињу се јављати изданци серпентина, еуфотита и других феромагнезијских минерала, који већ почињу превлађивати у источним деловима ове и осталих коса обе области.[1]

Друга коса ових области иде паралелно првој, врло јој је блиска и у овој области јавља се: *Дренајићским Висом* (934^{m}), па преко *М. Медведника* (998^{m}), *Стубица* (1272^{m}), *Брезовичког Виса* (1250^{m}), *Кукља* (1025^{m}) прелази у другу таорску косу, развође Забаве и Забавице (*Дубочица*) (1092^{m}). Висови ове косе купастог су изгледа, издвојени у мале или веће целине, спојени су дубоким превојима, које су реке простругале и у њима своја корита издубиле. Висови су благих нагиба к југу, с тога је прелаз с ових висова по све лак на планине, док су нагиби са северне стране врло стрми и брда су непролазна с те стране. Како су висови ове косе наслоњени на висове прве косе и ретко где долинама речица издвојени, то заједнички и чине планински део ове области. По клисурама свих река и потока ове косе, као и по падинама и плећима омањих косањица, налазе се растурене куће села: *Суводања*, *Ребеља*, *Вујиноваче*, *Брезовица*, лесковичких и радановачких раселица. Врхови ове косе су од белог сенонског кречњака, у чијој су подини пешчари флишоликог хабитуса с моћним наслагањима кварцита, који су рудоносни. Кварцити на *Вису*, *Кукљу* и *М. Медведнику* садрже у себи жице пиритних руда и оне су раније, а и последњих дана прошлог столећа, експлоатисане.

На источној страни ове косе налази се високо планинско поље на висини од 1000^{m} познато под именом *Мравињци*. Мравињци су међу кукљанским косама и Дубочицом, кроз чију средину тече Забава, која тече уском

[1] J. М. Жујовић. Геологија Србије. Стр. 317.

и врло мало нагнутим коритом, јер је ужљебљено у силикатним стенама палеозојске, а вероватно и раније старости. Мравињци су последњих деценија прошлог века отпочели насељавати се раселицама села Лесковица, подгорске области, и Радановаца, ужичког округа.

Трећа коса, паралелна с првим двема, полази из подринске Рађевине и преко *Вилинца* (730^m), *Виловице* (864^m), *Крушика* (730^m), *Маркова Биљега* (855^m), *Равне Горе* (1009^m), *Капетанице* (1082^m) и *Граца* (1025^m) спаја се с највишим буковским врхом *Дреновачким Киком*. Висови ове косе су грбине, плећате и заравњене, поједини канали су од сенонског кречњака, докле главне кречњачке масе су тријаске старости, које су овде најбоље испољене. Подина тријаских кречњака су верфенски шкриљци, а над којима су огромне масе кречњачких и доломитских маса, међу које су се утисле моћне жице порфирита. Порфирити ове области најмање се јављају у грађи висова ове косе, докле у нижим косама су много чешћи и јачег пространства. Стране висова ове косе су, као и осталих, стрмог нагиба, на превојима проструганe рекама, чије су долине посве уске, пуне плазова, пештера, прерасти и других карсних објеката. На висовима прве и друге косе осим вртача по плећима њихових висова не могу се видети никакви други карсни објекти, докле се одавде на север јављају у јачем обиму.

Најлепши пример карсних објеката је *Виловица*, на којој су изнад Пустиње две врло лепе прерасти, саставни део најлепшег дела јабланичке клисуре. Виловица је богата чуковима, пештерама, платнима и камаљима, а најлепши јој је украс *Пустињска Клисура*, кроз коју пробија Јабланица на дужини од 4 К^m.

По плећима свих ових висова су вртаче типског облика, а око њих су свуда насеља, тако на Вилинцу је: Станијина Река, на Крушику и Виловици Ребељ и

Совач, на М. Биљегу Вујиновача, на Равној Гори Брезовице, а то су већ још и планинска села и брдска.

Како је средња висина ове косе 952^{m}, то су сва за земљорадњу подесна места, нарочито вртаче и долови са затвореним дном, а без камените подлоге, обделани, докле висови прве косе средња висина 1388,20^{m} и друге ср. висина 1135,80^{m} не дају се обделавати. И по височима ове косе, где су у подини верфенских пешчара откривени кварцити, нађене су рудне жице антимонита и бакарних руда, па су се и оне експлоатисале. Таква рудишта су нађена у Брезовицама под Р. Гором.

Висови четврте косе полазе од рађевских нижих коса од Беле Цркве па преко *Бојчице* (610^{m}), *Јелине Брезе* (590^{m}), *Врлобаша* (591^{m}), *Таре* (563^{m}) *Шарана* (570^{m}), *Међедњаче* (709^{m}), *Познановца* (822^{m}) и *Маглеша* (1026^{m}) везују за *Јасеново Шљеме* у Буковима (866^{m}). Ова је коса на одстојању од 3—4 K^{m} од горње косе; између њих су уздужне или попречне долине појединих обласних река, проширене, па су или праве долине или котлине. Висови ове косе су од две врсте: купасти (Бојчица, Јелина Бреза и Шаран) или праве косе (Тара, Међедњача Маглеш); средња им је висина око 700^{m}. Геолошки су састављени поглавито из тријаских наслагања, на којима су по гдегде (Шаран, Међедњача, Маглеш) у мањој мери налегли поједини изоловани камаљи сенонског кречњака. Највећа порфиритска поља су на овој коси, тако у Тари су највећа порфиритска поља, која су у правцу СИ-ЈЗ, у правцу главне дислокацијоне линије, завршена у долини реке Забаве, у Дебелом Осоју, у Лесковицама. Порфирити су на северној страни косе и ретко су где покривени, већ су огољени и на додиру њиховом и кречњака јављају се поједини извори у насељима ове области. У порфириту су корита река Јабланице и Сушице, па и саме Забаве под Дебелим Осојем.

И висови и стране ових коса су окарактерисани карсним појавама. У долинама река, а по странама њихових корита налазе се многе пећине, пештери, али никад онакве лепоте и вредности, као што су такве појаве на север од ове косе. Долине река, ако нису уздужне, клисурасте су, врло уске, пуне плазова и са страна корита одроњеног стења. На места ове долине су и кањонске, ако су, као на Мeђедњачи, имале да просецају поједине сенонске кречњаке. *Маглеш* је најлепши пример вртача с каменитим дном, на коме их има да у шупљинама својих стена задржавају повеће масе снега, који се отапа и губи тек у месецу јулу или августу. На Маглешу налазе се и такве вртаче, које у својим прослопима задржавају подуже снег, те га народ овог краја вади и употребљује преко лета за пиће. Таква вртачаназвата је у овој области *Леденац*, од којих је једна у употреби, а друга, која је близу ње, није. На Маглешу се сусрећемо са новим појавама, којих до сада не беше, а то су карсна поља с понорницама, на која се наилази у јачој мери у доцнијим излагањима.

Две важне појаве овог краја су: *котлине* и *порфиритска поља*. У средини косе јављају се *јабланичка* и *суводањска* котлина, која су проширења корита река истог имена. Јабланичка котлина је у горњем току Јабланице, ограђена висовима треће и четврте косе са свих страна и позната у народу овог краја под именом *Поћута*.

Поћута је језерска терцијерна котлина, елиптичног облика, чија је дужа оса правца дислокационе линије, а мања правца Јабланице.

Поћута је ограђена са севера Таром и Шараном, у чијем порфириту Јабланица је издубила своје корито, са истока Мeђедњачом и неком косањцом Витлом (830^m), с Ј Марковим Биљегом и Виловицом, а са З Крушиком и Совачким Киком. Поћута је састављена из танког слоја мергле и лапорца, у које су проткане мале врце

мрког угља; слојеви су миоцене старости и поремећени, где падају ка СИ под доста оштрим углом.

Поћута је неравна и Јабланицом подељена на два дела. Како су неравнине врло стрме, а подина терцијерних наслагања од вододржљивих стена, то се знатан део срозава и спушта реци, нарочито десни. Десном страном ове котлине тече доста повелика речица Тубравићска Река, која је издубила своје корито у тријаским пешчарима, те јој је корито врло дубоко и уско. По крајевима Поћуте има доста вртача широког дна, у којима се дају разликовати и алувијалне.

Овај је крај врло родан и сматра се као житница неких 7 села, која у њој удела имају, овде су и добре ливаде и, што је највредније, Поћута је с пролећа место за пролећно сјављивање оваца планинских села: Вујиноваче, Брезовица, Тубравића и Ребеља. Поћутска су села или планинска или карсна. Поред поменута три планинска села карсна су: *Совач* и *Кунице*, а брдска: *Тубравић* и *Ровни*.

Преко Крушика и Совачког Кика налази се на западној страни у долини Суводањске Реке долина *Староковац*, названа по једном поточићу, који долази из Ситарица. Ова је котлина ужа, слабије вредности од Поћуте, али је геолошки и пластички истих особина.

Са четвртом косом у Подгорини завршује се систем повленских коса и отпочиње систем нижих влашићских коса, које се по својим пластичким особинама ни у колико не разликују од повленских коса. Прва *влашићска коса* почиње *Влашићем* у Рађевини, који почиње изнад поцерског села Букора са висовима: *Стражом* (424^m) и *Беловљевим Висом* (462^m), и изнад Црниљева улази у ову област под именом *Влашића*. Влашић одмах узима правац СЗ-ЈИ и преко *Белега* (444^m), *Радије* (410^m), *Маџара* (340^m), *Рогопече* (360^m), *Осијања* (352^m), *Вране* (430^m), *Ћелијанског Брда* (430^m) и *Добротина* (565^m) за-

вршује се *Чубрицом* (787^m) под Мальеном. Висови ове косе од почетка до краја чине најшумовитији део ове области; коса је доста плећата, висови слабо истакнути, стране су врло стрме, те је и овуда за саобраћај врло незгодно. Геолошки је Влашић састављен из моћних слојева пешчара, разноврсне боје, секундарне старости, којима су у подини палеозојски аргилошисти, а у повлати моћна наслагања тријаских формација и појединих камаља кретацејских. У грађи и ових тријаских слојева налазе се порфиритске жице велике моћности, које су најјаче испољене у Рогопечи и Ћелијанском Брду.

Између последње повленске косе и ове влашићске је поширок појас *карсних поља*, која су истог правца и испресецана појединим рекама. Појас карсних поља почиње с Влашићем изнад Букора с његове јужне стране и у ширини 3—4 К^m пружа се непрекидно у ЈИ правцу до Маљена. Поједине реке изделиле су овај појас на неколика омања карсна поља. Тако позната су ова поља: *Старо Село* у Драгијевици и Осладићу, које се десном страном Јадра везује за сипуљске језерине и вртлоге. На западу од Старог Села је каменичко карсно поље, познато под именом *Вртлдзи*, које захвата у простору око 4 К^{m2} и иде у источном правцу, па се преко Обнице везује за велико *Причевачко Поље*. Причевачко Поље на коме су Причевић, Стапар с Беомужевићем диже се у балиновачко, познато у народу под именом *Осијањ*, које је име после пренето и на развође Јабланице и Обнице. Преко Јабланице опет у истом правцу је највеће карсно поље ове области *Лесковичко Поље*, које пресечено реком Грацем на истоку, продужава се у 750^m високо *Бачевачко Поље*.

Поља су мање више равна, препуна вртачама разноликог обима, правца и величине. Лесковичко и Бачевачко су без једног јединог извора, а тако и Осијањ, докле у Вртлозима и Старом Селу имамо понорница и

врела особите врсте. Докле су врела већих поља у коритима река, које их пресецају, дотле су врела западних поља и на висини, обично на додиру кречних и вододржљивих слојева. Долине река, које протичу кроз ова поља, су типске клисуре. Такве су долине уске, стрме; ако су огољене, онда се препуне најразноврснијих карсних објеката. Најлепше пећине, најлепши прерасти, особите слике, јака врела, јесу украси долина свих река ове области, међу којима највидније место заузима река *Градац*. Ова карсна зона геолошки се даје рашчланити на кречњаке кредне и тријаске, у које опет улазе и порфирити, чији се правац наслагања и моћност даје најлепше посматрати на *Вињоши* у Балиновићу, *Парачу* на Стублу, *Ћебовом Брду* у Богатићу и Ковачицама и *Дубокој Јарузи* на Бачевцима, испод бачевачке механе.

Насеља ове области су карсног типа, села насељена у збијеном реду и по крајевима поља. Села овог појаса су најмногољуднија и најбоља села обе области.

Друга влашићска коса паралелна је првој, и почетак јој је у Букору где испод Црниљева преко села Голочела улази у ову област под именом *Шешевице* (319^{m}), од које су висови: *Задел* (382^{m}) и *Оштриковача* (388^{m}), упућени и везани за највећи влашићски сплет, познат под општим именом *Јаутина* (470^{m}). Јаутина је читав сплет косањица, међу којима се највиша од *Јаућанског Виса*, под именом Јаутина, упутила у југоисточном правцу, и као *Царић* (387^{m}) и *Боричевац* (255^{m}) око града Ваљева и изгубила се у колубарској долини. Геолошки и пластички ова је коса истоветна са првом, а и на њој се налазе омање оазе карсних појава, као што је *Понор* у Миличиници, вртаче по Рабасу, Котешици и и у самом Ваљеву.

Одмах из самог града Ваљева, паралелно правцу прве косе, диже се други појас карсних поља, који се пружањем у југоисточном правцу завршује под Маљеном,

на реци Рибници. Ово карсно поље није једноставно, оно је језерском депресијом, познатом под именом *Голупско Поље*, подељено у два дела, на: *Драчићско* и *Бунчевицу*. Драчићско Поље почиње изнад Ваљева, пресечено Грацем, иде на исток до извора *Жабарске Реке*. Ово је поље право карсно поље, просечне висине 348^m, на јужној страни неприметно диже се у Бачевачко, а на северној осеком спушта се у колубарску котлину. Са северне су му стране најлепше пећине ових области: *Петњичка*, *Ваљевска* и *Белићска*.

На истоку од Жабарске Реке је *Голупско Поље*. Голупско Поље је планинска депресија, оно је на додиру маљенских и повленских коса, на оном месту, одакле маљенске косе мењају правце простирања. *Голупско Поље* је улегнуће, у терцијерно доба испуњено знатном количином воде, која имајући у подини пропустљиве слојеве, оцедила се и оставила моћна наслагања миоцених слатководних непоремећених наслагања, у којима су констатоване моћне врце лигнита и фосила рода: *Helix*, *Paludina* и *Limneus-a*.[1] Поље је од свих досадашњих најравније и за ливаде и пашњаке најподесније. По пољу се налазе многе вртаче алувијалне старости, од којих су неке и језерски басени. Сва вода овог 7 K^m дугачког, а 3 K^m широког поља понире на северној страни под кречњачком гредом, познатом под именом *Јѐздинац*.

На северу од Јездинца је карсно поље *Бунчевица*, која се пружа од села Жабара, преко Робаја, Рајковића, Кључа, Толића, Осеченице и завршује се у Бријежђу. Бунчевица је терен разноврсних вртача, понорница и пећина, од којих је најлепша *Бријежђанска* у Рибници и *Рибничка* код цркве и школе у Рибници. Кречњаци ових поља су тријаске старости, а међу њима је у Дегурићу до Ваљева откривен и порфирит, као и у Пријездићу у Чубрици.

[1] Геологија Србије од Ј. М. Жујовића I. Стр. 318.

Насеља и ових поља су збијенија од осталих села и она су по доловима, вртачама или око каквог извора и долине (Равње).

Од *Јауканског Виса* полази једна онижа коса правца З-И са малим скретањем ка ЈЈИ. Та коса позната је у овом крају под именом *Словац*. Словац почиње *Посовом* (366m), па се преко *Кичера* (388m) *Близоњског Виса* (392m), *Карауле* и *Града* (361m) спушта реци Колубари, коју притешњава и под именом *Оштриковац* (259m) прелази на њену десну страну, па се у колубарском пределу побрђа и губи у долини реке Љига.

Словац је препун коса и косањица, које се од главног венца спуштају на све стране дуж Рабаса у колубарску долину и у њој се губе, или у долину реке Уба и тамо се губе. Геолошки Словац је саставни део Влашића, на коме имамо и карсних појава, као што је *Старо Село* у Бабиној Луци, које се простире у југоисточном правцу све до колубарске долине, познате под именом Сутеска. У подини верфенских шкриљаца и њихових пешчара вађене су руде у овом крају на Близоњском Вису у Дупљају и оним селима, која су тамнавској области припала.

Словачки висови и њихове падине у Сутесци опомињу нас још на карсне појаве, али кад се мало покренемо изван Сутеске у источном правцу, тада све косе и косањице подлегле су и на њима су моћна терцијерна наслагања, која граде предео побрђа. Словачка коса и његове косањице су шумски крај ове области, па су такви и они крајеви ових коса, који подлежу под терцијер, као што је најлепши пример *Костијевац* (254m), који није ништа друго до крајњи и најнижи словачки вис.

У јужном и југоисточном делу *Колубаре* су планине: *Букови*, *Маљен* и *Сувобор*. Буковске косе, у колико су спојене с повленским, истог су састава, као и по-

вленске, што нарочито вреди за западне делове ове планине, чији су саставни део и лерзолитне стене, које нас опомињу на такве исте у Босни. Северне падине буковских и маљенских коса су од мезозојских наслагања, која су представљена моћним слојевима мезозојских глинаца, пешчара и кречњака, кроз које је пробио диорит.[1] Главни, пласасти и масивни део све три ове планине испуњен је серпентином и стенама, од којих је постао серпентин.

Маљенске косе су противног правца правцу повленских и влашићских коса, па докле су ове прве правца СЗ-ЈИ, дотле су маљенске управне на овај правац ЈЗ-СИ. Диоритна жица има правац исти, а и депресија је била истог правца, што потврђују оне масе кварцита и рожнаца на *Растови* и правац диоритне жице на десној обали речице *Козлице*.

Главна маљенска серпентинска коса почиње *Дреновачким Киком* (989^m) у Буковима, па се преко *Голупца* (1086^m), *Краљевог Стола* (1110^m), *Стражаре* (1000^m), *Маљена* (997^m), *Риора* (897^m), *Равне Горе* (755^m), *Сувобора* (802^m) и *Рâјца* (557^m) везује за рудничке косе. Висови су ове косе плећати и заравњени, а стране су им по све стрме, а долине дубоке, прави кањони, нарочито је велики пад ка северу, ка ваљевској страни. Узвишене су тачке купасте и најлепши примери су: Кик, Краљев Сто, Маљен, Сувобор и Риор.

На плећима појединих брда су широка планинска поља, од којих су најлепша: *Дивчибаре*, *Питòмине*, *Баре*, *Риор* и *Пољане* на Рајцу. Дивчибаре су најлепши пример планинског поља, овалног облика, дугачке 9 К^m, а широке 5 К^m, кроз чију средину протиче река *Каменица*, притока З. Мораве. Дивчибаре су на Голупцу и на обема обалама реке, која извире у овом пољу, обрасле су лепом, ситном, као вуна меком и сочном травом; оне

[1] J. М. Жујовић. Геологија Србије I. Стр. 318.

су сувати и ливаде, као и летња станишта, сељана колубарског села Крчмара и суседних ужичких села.

На источној страни Дивчибара је уздигнута пречага *Стражара*, преко које су одмах *Питомине*. Питомине су до под Краљев Сто и сувати села Крчмара, а нагнути су југу реци Каменици.

Преко Краљевог Стола су *Баре*, на обема обалама речице Црне Каменице, притоке прве. Баре су лети сувати села Осеченице и Бријежђа и захватају више од Дивчибара, али нису оног квалитета и доброте, а немају у оној мери ни воде ни четинарских шума.

На крају косе су *Риор*, *Равна Гора* и *Граб*, маљенски и сувоборски сувати села Планинице и неких рудничких и ужичких села.

Пољане су на Рајцу изнад Баха и Славковице, оне су карсно поље елиптичног облика, врло дугачко и препуно вртача и долова, обрасло лиснатим дрветом, а не као горња поља четинарима. Пољане су незиратна поља, ливаде и сувати села Баха и других рудничких села, нарочито *Полома*, који је на југоисточном делу ових Пољана.

Друга маљенска коса одваја се од *Стражаре*, па преко *Клика* (712ᵐ), *Шевуље*, *Баћенца* (622ᵐ), *Рӯдог* (700ᵐ), *Берковачког Виса* (800ᵐ), *Гуњичког* (705ᵐ), *Палежничког Виса* (707ᵐ) и *Медника* (450ᵐ), иде паралелно с реком Љигом и губи се на северу у његовој долини, подлежући под терцијерна наслагања. Ова је коса од мезозојских кречњака са литографским кречњаком и фосилима рода Inoceramus и Scaphites, испод којих су моћна наслагања црвеног пешчара, употребљеног за индустријске циљеве. Ова је коса у области насеља, докле насеља на првој нема, нити их је ма када било. У кречњацима ове косе по стрмим падинама појединих висова су многе пећине, од којих је најлепша *Љишка*, из које избија Љиг.

На Сувобору у кречњацима налажене су и вађене самице куприта, докле литографски камен експлоатисан је у неколико прилика у прошлом веку.

Кад се од града Ваљева, с највише тачке у селу Грацу, повуче права линија на исток реци Љигу, онда би та права линија одвајала старије од млађих терена. На јужној страни су карсна поља, у која су, као у Жабарима, Клинцима, Толићу и Рајковићу, дубоко увучена терцијерна наслагања, а на северној су онижа брда од моћних терцијерних наслагања. Сва су ова брда плећата, блажих или стрмих нагиба, сва су под бујном вегетацијом и сматрају се као најплоднији део у области. Оваквих истих брда има и с леве стране реке Колубаре, а то су јауђанске и словачке косањице, паралелне реци Рабасу, које се полагано губе у долини Колубаре. Што су год косе, косањице, брда и брегови ближе карсту или правим косама ове области, то су стрмији и за саобраћај неподеснији. Овај предео побрђа захвата цео ток река Топлице, Бање и Рабаса, а средњи и доњи — Љига, Рибнице и Лепенице. Највећа узвишења ових побрђа су: *Костојевац* (254^m), крајњи вис словачке косе, која се завршује над Боговађом. Маљенске косањице паралелне су Љигу највећим височима: *Миловац* (254^m) и *Стојковча* (258^m), развође Топлици и Љигу. Око Мионице *Јакшинац* (220^m), *Бела Стена* (242^m) у Табановићу, косањице маљенских коса. Ближе Ваљеву су *Бела Стена* (286^m) у Шушовци и *Гајина* (267^m), изнад Ваљева у Грацу. На левој страни Колубаре су: *Кличевац* (281^m), *Дубље* (212^m), *Брдо* у Лозници (181^m). Сви су висови и с десне и с леве стране Колубаре од терцијерних глинаца, лапора и мергле прошаране с неколико моћних слојева парафинског шкриљца. Парафински шкриљац откривен је у Шушовци на Белој Стени и у Табановићу на Белој Стени. У мергли, глинцима и лапорцима откривене су бушењем бунара и врце лигнита, као у Врачевићу, Г.

Мушићу и Вировцима. У самом граду Ваљеву терцијерна наслагања су, као и низ Колубару, слатководног хабитуса и представљена дебелим, врло чврстим и фосилоносним кречњаком, који належе на старије грачанске тријаске слојеве, у којима су откривене самице хематита.

Између побрђа с једне и друге стране реке Колубаре долази *колубарска равница*, која се пружа од Ваљева, од става Јабланице и Обнице, све до ушћа Рибнице у Колубару, одакле настаје словачком косом стешњена долина, позната под именом *Сутеска*. Колубарска равница је с обе стране реке, равна, просечне висине 154^{m}, геолошки котлина састављена из моћних дилувијалних и алувијалних пескова и шљункова. Пескови су речне природе, нанети са стране. Река непрекидно таложи и сваке године нагомилава све веће и веће гомиле песка, а уз то непрекидно мења корито. Котлина се шири на местима, где су речне ставе, а на тим местима су и најплоднији делови равнице, као на пр. при ушћу: Лепенице, Рабаса и Бање. Ове се равнице увлаче доста дубоко уз речне притоке и тиме повећавају колубарску равницу. Котлина је дугачка 15 К^{m}, а једва широка 3 К^{m}. Насеља су по крајевима њеним, а никада по равници; новије куће су раселице или друмска насеља суседних села или привремена станишта несталних занатлија.

Земљиште ове области даје се поделити у четири врсте: *планинско*, *брдско*, *побрђа* и *равнице*.

Планинско земљиште је од две врсте: *лу́ке* и *палучци* око река и њихових притока, *планинска поља* и *сувати*. Луке су наносна земљишта мањег обима врло родна и за обделавање подесна, али за ливаде и испаше нису, врло су подложна квару од река и рекавица, јер их претрпавају разноликим наносима или односе. Планинска су поља на силикатним теренима, богата травом

и с тога су сувати и ливаде. Још по мало зиратне земље биће по странама појединих косањица, али те њивице морају се осигурати каменим сводовима и оградама, да их вода не би однела. На плећима и странама косањица су сеоске мáле или џемати, чије окућнице спуштају се дубоко у долине потока. Планинска су села са омало зиратне земље, а с доста сувата, ливада, попаша, шуме и испуста, а с тога су поглавито и сточарска села.

Брдска су села заузела већи део Подгорине и Колубаре. Земљиште је ових села кречњачко, суво, топло и безводно; њиве су по карсним пољима, а око река нема нигде ниједног палучка. И по брдима и по косањицама су њиве, као и куће, а на њима особито добро рађају стрми усеви, докле кукуруз и ливаде не могу успевати. Оваква села су земљорадничка и воћарска, пошто оба занимања заступљена су у подједнакој мери.

У пределу побрђа је дебео слој глине и хумуса и земљиште је подесно за разне врсте пољске привреде. Од шушовљанске Беле Стене у источном правцу одваја се један појас од 1 K^m у ширину моћних наслагања иловаче, која не пропушта воду, а тврда је, безводна и врло неплодна. Тај појас захвата сва села на исток до Љига и по представљању самих сељака прелази и у београдски округ, више Дудовице. Око овог појаса су црне смолне земље, особите каквоће и плодности; на њима има и добрих ливада и пашњака, на њима особито успевају жита и воћа, као и сваковрсно поврће. Села овог дела области су у подједнакој мери сточарска, воћарска и земљорадничка.

Равнице су наносна земљишта новијег или ранијег доба. Подина је свима алувијални или дилувијални песак;

[1] За све оно што би се могло исказати речју пруга, линија или појас ваљевски сељак има свој властити израз „пруда“. Тако жице рудоносних минерала зове „прудом“; „прудом“ назива и уже појасове земље, „прудом“ назива поједине слојеве стена у повећој серији. Платно пр̓откано разнобојним жицама је „прудљиво“; месо прошарано тако исто, итд.

на њима добро рађају жита, али за воћа и ливаде нису никако. Равнице око Бање, Топлице и Лепенице су таласастог изгледа, од црне смолне земље, могу се и зиратити, а дају и особито добре ливаде, у којима се једино гајила, гаји и одржава колубарска врста говеда. Равнице око Колубаре, Рибнице, Љига и Граца су несталне, подложне квару и непрекидном мењању облика, на њима да могу успевати само поједине врсте усева, а друго ништа.

2. **Воде (извори, реке, језера).** — Обе области дају нам слику разноврсности. Докле су на једном крају знатна поља са свима карсним одликама, дотле су на другом опет богата терцијерна наслагања или наслагања вододржљивих слојева. Докле на карсним пољима не могу да се виде никакви извори, дотле по терцијерним котлинама на површини од 1 K^{m^2} често пута нађу се по 4—5 јаких извора.

Све су косе богате изворима и поглавито су везани за њих. И плећа и стране ових коса, ако нису од кречњака, препуни су извора. Кречњаци ма које старости и ма какве стратиграфске особености представници су безводности, али су и они на раседима, додирима с вододржљивим стенама и прслинама богати изворима. Села у опсегу прве и друге повленске косе, као и влашићских, богата су изворима; у њима су извори свих већих река ових и суседних области; челенке ових река и њихових притока су широке, богате водом и не пресушују. Села у опсегу осталих коса су мање више безводна. Од 133 села ове области безводна су 23, а 20 их има, која су са више од половине опет без извора, а то су она села, чија су насеља по вртачама.

а) **Извори.** — Извори обеју области дају се разликовати на: *подземне издани*, *поноре*, *планинске изворе* и *врѣла*. Подземни су издани сви извори по косама, по терцијерним пољима и котлинама ове области. Поред извора народ се ових села служи и бунарском водом,

а то нарочито у местима, где су близу површине моћна наслагања непропустљиве иловаче и вододржљивих глинаца. Најлепши извори ове врсте су по маљенским селима, њих је тако много да свака кућа има по један такав извор у виду чесме, доведене пред саму кућу. (Задружне куће имају и повише таквих извора). Таквих извора највише је у Г. Лајковцу, Крчмару, Планиници и Баху. Велики број извора по терцијерним побрђима пресушује, те се народ мора да помаже бунарима.

Понори су извори по вртачама, карсним пољима и пољицима (проширеним вртачама). Изворима ове врсте богата су сва села карсних поља. Типски извори су *Г.* и *Д. Каменица* на Маглешу, који су избили на раседу порфирита и кречњака, и појављују се један с источне, а други са западне стране *Мијатове Превије*, где први после 50^m, а други после 300^m пада у прослоп истоимених вртача или пољица *Г.* и *Д. Задушница*. Ове врсте извори су: *Јасен, Ковановски Поток, Хајдучица, Корита* и *Бунар* у Лесковицама, *Понор* и *Студена Вода* у Клинцима, *Понор* у Миличинници, *Спасовина* у Робајама, *Пијетловац* и *Бунар* у Осјеченици, *Врело* у Зарубама, *Стублина* у Пријездићу, *Каљужа* у Грацу, *Врело* у Жабарима, *Голубац* и *Богишанац* у *Голупском Пољу*, итд., где сви ови извори избијају на једном крају вртаче, а на другоме крају истих својих вртача и пониру.

Планинских извора, посталих на висинама, изашлих на површину, пре него што су дошли до вододржљивих слојева, има у овим областима. Ови су извори на странама високих коса и по планинама, нису за свакодневну употребу, већ су у употреби за путнике и летње планинске становнике. Познати извори ове врсте су: *Васина Вода* на Медведнику, *Мачарлија* на Повлену, *Хајдучка Чесма* на Кукљу, *Хајдучка Чесма* и *Маркови Чанци* на Маљену. Ниједан од ових извора није на мањој висини од 1000^m.

а највиши је Мацарлија на Повлену, који ће бити на висини од 1300^{m}.

Врёла су кречњачки извори на раседу, додиру или на отворима појединих кречњачких прслина. Ови су извори по долинама река и потока, по јаругама и дубодолинама по дну карсних поља. Најлепши примери ових извора су врёла: *Љига*, *Лепенице*, *Бање*, *Граца* и многих других река ове области Најјача су врела: *Башко* (*Љигово*), *Грачанско*, *Петњичко*, *Пакљанско*, *Кључеви*, *Белићско* и *Дренајићско*. Од неких постају читаве реке, које су при извору толико јаке, да им вода окреће по 2 витла; *Башко*, *Петњичко*, *Мратишанско*, *Врагочко*, *Каменичко* и *Дренајићско*. Многа опет, одмах после извора, падају у обližњу реку: *Кључеви* у Лепеницу, *Пакљанско* у Јабланицу, *Белићско* и *Богатинско* у *Градац*. Има врло много омањих, која граде поједине непресушне поточиће: *Ваљевско*, *Паунско*, *Бујачанско*, *Баболучко*, *Буцурско* и *Туђинско*, итд.

По селима Бачевачког и Лесковичког Поља, где нема ниједне врсте извора, које смо напред поменули, народ се служи тако званим *чатрњама* или *цистернама*. Чатрње (израз лесковички) или бунари су вештачка средства за снабдевање водом, копају се изван вођа на оцедитим местима, која морају бити таква, да им вода слива, ако не са свих, а оно бар с повише страна. Чатрње се граде као и обични бунари, кад се ископа дубока рупа од 6—7^{m}, са стране озида каменом и дно јој се наспе грачанским или колубарским песком. Да се не би вода кварила, око бунара са стране су направљене мале озидане вȁде за хватање и спровођење кишнице у бунар. Кишна вода, нападали и растопљени снег, кад се слегну, троше се за пиће. Чатрња је највеће добро једног сељака ових карсних села, при деоби пази да му дође сразмеран део и да му се не крати право употребе и услуге. И ако је од ових чатрња у сушним

и сувим годинама слаба корист, ипак су оне у великој вредности и цени код сељана Д. Лесковица, Сушице и Лелића, бар за најнужније потребе у кући. Кад се вода у чатрњама уквари, тада проузрокује честа побољевања срдобоље, која у великој мери сатире становништво ових села.

Поред чатрња у овим и неким другим селима у употреби су *баре*, што су басени од 7—10^{m} у дужину и ширину и $^{1}/_{2}$^{m} у дубину, који се пуне кишницом. Барска вода по карсним селима употребљава се за пиће и домаћу потребу, докле у другим селима једино употребљава се за домаћу стоку и живину. Баре преко лета саме по себи пресушују, али се на места и вештачки пуне довлачењем воде са стране или најазивањем појединих блиских поточића.

На местима где се терцијерни брегови спуштају у раван и по равницама налазе се извори нарочите врсте, познати у народу под именом *мочила*. Мочила су јаки извори, топлоте као и околни ваздух. Ови су извори по мочарним крајевима, дубоки и блатњави, у њима се обично кисели конопља и лан и легу се пијавице и друге барске животиње. На више места обрасли су ситом и рогозом, па су и неприступачни. Оваких извора највише је у долинама већих река, као Бање, Лепенице и Топлице. Најинтереснија су мочила *Врујци* у Берковцу, који управо чине Топлицу и који се пуше преко зиме и не леде, па су отуда и име добили. Мочила ове врсте су: *Мочило* у Петњици, *Ботолина* у Жабарима, *Лешће* у Клинцима, *Мочило* у Дивцима (а зове се и Дивачка Бара), *Пљискавице* у Ракарима, *Пљискавице* у Осечини, *Баре* у Голупском Пољу, *Рит* у Косприћу, итд. Мочила се не употребљују за пиће, па чак ни стока неће да пије воду с ових извора.

Од *минералних извора* једини је познат *Кисела Вода* у Црниљеву, испод Влашића. Кисела Вода је врло јак

извор, који поред друга два од слатке воде гради појачи поток, од којега, поред још потока, постаје река *Тамнава*. И ако је још неиспитана вода овог извора, ипак се по мишљењу Д-ра Свет. Радовановића[1] може уврстити у гвожђевите кисељаке. Других минералних извора у овој области нема, ма да извори: *Смрдаћ* и *Смрдан* у Грацу, *Слатина* у Паунама, *Видэн* у Мрчићу, *Сланац* у Братачићу, *Слана Бара* у Дупљају могли би својим именима опомињати на минералну природу своје изворске воде. Сви ови извори служе за пиће, па и кисела вода.

б) **Реке.** — Сама природа терена ових области упућује нас да тражимо на њима река од две врсте, па таквих у ствари и налазимо, то јест налазимо *текућица* и *понорница*. Главна река обеју области је *Колубара*, али ми налазимо и других река, које нису у домашају колубарског слива. Тако имамо: *Јадар* и *Љубовиђу* дринске притоке, *Тамнаву*, некад колубарску, а сад и савску и колубарску притоку, по том изворишта: *Скрапежа*, *Каменице* и *Чемернице* с *Дичином*, притока Западне Мораве.

Главна река у области је *Колубара*, чија је челенка у североисточним огранцима свих планина повленске косе. Две реке *Јабланица* и *Обница* граде Колубару, а по две граде опет и њих.

Јабланицу чине: *Вујиновачка* и *Ребељска Река*. Вујиновачка Река има своје извориште у Јабланику и висовима друге косе, а Ребељска у Јабланику и М. Медведнику. Прва је правца северозападног, а друга југоисточног, и састају се под Јаблаником, на месту званом *Саставцима*, одакле сједињене зову се *Јабланица*. Јабланица одатле, па све до Ваљева, има тачно североисточан правац, због чега тече клисурастом долином, која је увек уска, каменита и стрма, јер река има да просеца поменуте повленске косе.

---

[1] Д-р Св. Радовановић. „Подземне Воде". (Издање С. К. З.) У напомени стр. 116. и 117.

Jа̑бланица дугачка 23 K^m [1] одмах испод Саставака, гради лепу, врло уску, високу клисуру, познату у народу под именом *Пустињска Клисура*, коју смо при опису Виловице напред поменули. Ова клисура, дугачка 4 K^m, престаје у Поћути, испод које појављује се друга позната под именом *Шаранска Клисура* усечена у порфириту, доломитима и неким брешоидним кречњацима. Испод Шарана је широка долина *Лу́ке* од 3—4 K^m, испод којих је велика, више од 10 K^m дугачка *Јовањска Клисура*, која се по лепоти не може поредити са Пустињском. Притоке Јабланичине су врло ретке, има свега 2 речице: *Житковица* с леве стране и понорница *Сушица* с десне, обе реке у Поћути. У осталом прима многа врела, која непосредно падају у њу, као: *Пакљанско*, *Црну Воду*, *Јовањско* и *Ма́ндића Врело*.

Уз Јабланицу је врло мало равнице; то су омање луке, лучице и палу̑чци на обема странама, изузимајући *Поћуту*. Највеће су равнице: *Лу́ке* (горње и доње), *Јовања* и *Баре*, а ово су и зиратне и ливадске земље села око ове реке. У сливу Јабланице су осим поћутских села још и 7 јовањских села.

Обница постаје од двеју река: *Суводањске* и *Ста̑нијине Реке*. Суводањској Реци је челенка велико врело и други извори под Пајић-Ливадама на Медведнику. Још у првом почетку прима воду *Дренајићском Реком* из Дренајићског Врела, које избија из једне велике кречњачке прслине, *Буцурским Потоком* из Буцурског Врела и потоком *Стаковцем* из истоименог поља. *Станијиној Реци* је челенка под Ивом, Копиловићем и другим висовима друге повленске косе и тече паралелно *Вилинцу* до *Става*, где се састаје са Суводањском Реком и гради *Обницу*. Суводањска Река, од извора па до Става, има правац северни. Станијина Река има правац

[1] Споменик С. Кр. Академије XXXV. Стр. 23.

источни. После става обеју речица Обница задржава северан правац, скрећући помало СИ, што траје све до става са *Врагочком Реком.* На ставама Обнице и Врагочке Реке је велико проширење долине, равно плодно и познато одавна у народу под именом *Понуре.*[1]

При изласку из Понура Обница добија сталан североисточан правац, паралелан току Јабланице, и као год Јабланица, тако и Обница расеца поједине косе, због чега има клисурасту долину. Прва клисура од изласка из Понура је *Врлобашка Клисура*, која је местимице сужена и каменита, иначе пуна лука и палучака и продужава се до ушћа Каменице, одакле се речна долина шири и поступно диже у карсно Причевачко Поље. По изласку из ових поља Обница улази у клисуру, познату под именом *Рогопеча.* Рогопеча се спушта до Ваљева, дугачка је 5—6 K^{m}, уска, без проширења, каменита и по све незгодна за саобраћај.

После Врагочке Реке у Понурама Обница прима још и ове притоке с леве стране: *Каменицу*, чија је челенка у влашићској првој коси, с којом иде паралелно до последње повленске косе, и пошто је просече клисурастом долином, пада у Обницу у Причевачком Пољу. У Каменицу улива се у клисури повећа речица *Стапарица*, чија је челенка у Радији и неким јужним косањицама.

Близу изласка из Рогопече у Обницу пада повећа речица *Буковица*, која има врло пространу и широку челенку у Радији и Јаутини. Испод Буковице у Обницу улази појачи поток *Сењевац*, чија је челенка у Царићу и његовим јужним косањицама. С десне стране у Обницу, поред оних многобројних мањих или већих врела, од речица пада једино причевачка *Речица* с *Тупањачком*

---

[1] ***Понуре*** се помињу као зборно место подгорских кнежева и буљугбаша у XVIII и првих година XIX века. Ту је кнез Бирчанин сазивао скупштине, а по том Кедић и Бобовац. Мемоари. Стр. 41.

Реком, које се пред падом састају и заједнички падају с висине од 3^m, јер су обе речице речице карсног терена.

И Обница и Јабланица пред својим ставама излазе из својих клисурастих долина и теку проширеним долинама до ваљевског брда Видрака, пред којим се састају и граде реку *Колубару*. Обе се реке састају у Ваљеву, а не изван Ваљева, како се то обично узима, и Колубара, тек кад прими реку Градац, отпочиње тећи проширеном долином. На том растојању Колубара, текући у североисточном правцу, прима ове повеће реке и речице: *Градац*, *Бању*, *Лепеницу* и *Рибницу* с десне стране, *Љубостињу*, *Перајицу*, *Кривошију*, *Рабас*, *Кланичку* и *Лозничку* Реку с леве стране.

Бања се цеди из великог језера у Петњичкој Пећини, без притока је, дугачка 5—6 K^m, јака и тиха река, водом врло богата, тече врло плодном долином и улива се у Колубару са западне стране шушовљанске *Беле Стене*.[1]

Рибницу граде две реке *Манастирица* и *Паклешница*. *Манастирици* је чеденка под Краљевим Столом у Маљену и према Стражари, пада с висине од 20^m,[2] тече у северном правцу до по дну Орловца, када прими *Крчмарску Ријеку*, која долази с Питомина и Пехара. Обе речице, докле теку кроз Маљен, теку по све уском, местимице кањонском долином и после става узимају источни правац текући уском, неплодном и ненасељеном долином. *Паклешници* је челенка у маљенском и сувоборским косањицама, које су у североисточном правцу,

[1] Бања је интересантна карсна речица. С пролећа, преко кишног лета и с јесени, а врло ретко зими престаје тећи. Тада јој је корито суво, воденице престају млети, а воде има само по вировима. Престајање Бање је непериодично и у народу приписује се неким неприродним бићима, која живе у пећини. Ово је обична природна појава, која долази од затварања језерског излаза пећинском глином, којом је вода у језеру увек богата.

[2] Овај водопад познат је под именом *Скакало*. Скакало је степенаста кречњачка полица од три спрата и да је ова речица богатија водом, онда би ђу најлепшим водопадима у Србији.

као граница области. Ова је речица богата многим кањонским притокама и челенка јој је сувише раширена, правца је више северо-западног и код бријежђанског Козомора, у Поповцу, састаје са Манастирицом и чини *Рибницу*.

Рибница дугачка 26 K^m тече одмах од става у северном правцу, скрећући СИ, уском и правом карсном клисуром, познатом под именом *Рибничка.* Клисура је у кречњацима, каменита дна, врло уска и непроходна. На једном једином месту може се њоме служити, а почињући од става сиромашна је у лукама. Завршује испод цркве рибничке испод села Паштрића. Клисура ће бити дугачка 10 K^m. Испод Паштрића река тече пространом, равном долином, сувом и никад онако плодном, као што су долине осталих река. Десна страна је високо уздигнута, врло стрма према речном кориту и местимице висока преко 150^m, и како је туда оголила, огромне количине терцијерних наслагања, беле боје, то су јој те обале и назвате Беле Стене, испод којих и улива се у Колубару.

Љубостиња је кратка речица, којој је челенка у неколиким изворима у источној коси Царића. Ово је пресушна, бујна речица, тече кроз Ваљево и поширом долином испод Ваљева пада у Колубару.

Перајица је кратка пресушна речица, којој је челенка у Пошарама, и испод Љубостиње утиче у Колубару.

Кривошија постаје од *Јасеничке Реке, Гра̂бовичког Врела* и забрдичког *Кри̂вонджа.* Прво се Кривонож и Врело саставе, па кад приме Реку, онда се сва три имена губе и постаје ново *Кривошија*, назвата по томе што тече искривуданим коритом. И Кривошија је пресушна речица, као и све до ње, ушће јој је у Косорићу.

Рабас извире у истоименом селу, из неколико извора, у Јаутини. Од почетка па до краја правац му је влашићске косе, североисточан. Он је дугачка, управо

најдужа лева колубарска притока, пресушује, тече уском, на доста места и проширеном долином до Међаша у Б. Луци, одакле гради широку, врло плодну долину, која се као таква завршује и при његовом ушћу. Већи део равнице око ушћа ове реке, према левој страни Колубаре, зове се *Косирић*.

Кланичкој и *Лозничкој Реци* изворишта су у јужним падинама словачких висова. Обе су кратке, клисурасте и пресушне речице, у доњем току врло блиске и обе према ушћу Рибнице уливају се у Колубару, у *Сувом Пољу*, најширем делу колубарске котлине.

Колубара од Ваљева па до краја котлине мења непрекидно своје корито и засипа га силним наносима облутака, шљунка и песка. Знатни делови равнице, данас неподесни за обделавање, обрасли су врбом, јовом и тополом, и тек после неколико година враћају се сама по себи понова у зиратну земљу. Да Колубара буде оваква, помажу јој доста у том послу и друге реке, њене притоке Градац, Рабас и Рибница, јер су све остале без икаквих каменитих наноса и штетних поплава.

Од ушћа Рибнице *Колубара* улази у клисуру, познату под именом *Сутеска*, у чијој су средини заостали трагови и зидине некакве средњевековне или раније тврђавице. Сутеску гради словачка коса, која је овде широка око 5 K^m^. Клисурица је уска свега на 2—3 места, иначе пуна врло пространих и богатих лука: стране брда су стрме, а има их и блажег нагиба, по странама су кречњаци тријаске старости, испод којих су плавкасти филити. По врховима словачких косањица су плавкасти или пепељави пешчари, местимице прекривени појединим кредним камаљима. И с једне и с друге стране реке пуно је вртача и других карсних објеката.

При излазу из Сутеске у Колубару улива се *Топлица*. Топлици је челенка у висовима друге мањенске косе

у Берковцу. Топлицу чине три речице, управо три појача потока: *Герић*, *Берковачка Река* и *Копљаница*. Главна је речица Герић и у њега се обе друге уливају, а кад се у Герић излију и *Врујци*, извори по дну Берковца, код старог градишта, онда река добије име *Топлица* и под тим именом тече у северном правцу све до ушћа, врло искривуданим коритом и проширеном и родном долином. Тек при ушћу долина се понова сужава, јер просеца кречњачки Оштриковац, те клисурастом долином, познатом под именом *Марковачка*, у чијој је средини црква истог имена, тече све до свога ушћа.

Мало ниже ушћа Топлице у Колубару се улива кратка, пресушна *Наномирица*, чије је извориште у костојевачким шумама.

Од ушћа Наномирице почиње проширење колубарске долине и тако је до ушћа реке *Љига*, па и испод његовог ушћа. Проширена колубарска долина, на којој су 5 села ове области, на растојању од 5 К^{m}, сматра се после љишке долине као најбољи део зиратнице у овој области. Горњи део ове колубарске котлине зове се *Поље*, а доњи *Кључ*, а ту је и крај области. На овом крају једина притока Колубари је с десне стране *Љиг*, докле с леве стране од ушћа Лозничке Реке, па за читавих 30 К^{m} нема ниједне повеће притоке.

Љиг извире из врела у Баху, изнад башке цркве. Врело је у пећини под Сувобором и врло јако, да одмах испод цркве, кад siђе низ свој *Скок* обрће 2 витла. Љиг је плаховита, бујна река и одмах испод Скока прима *Башку Ријеку*, а испод ње и *Палежничку*. Љиг од извора па до ушћа Качера има североисточан правац и с десне стране прима *Славковачку и Гукошку Реку*, одакле почиње тећи проширеном долином, која се отпочиње постуино увећавати све до самога ушћа. Љиг је нестална река, а како му је речна област врло велика (близу 799 Км.) а притоке кратке, то и чини велике штете пољопри-

вреди и насељима своје области.[1] Плаховите и брдске притоке његове су с десне стране: Славковачка и Гукошка Река и Качер, чија су изворишта у Руднику и оној коси, која се од Рудника везује за *Рајац*; *Оњег*, који долази са Букуље, већ није тако опасан као поменуте раније реке. Љиг је од почетка па до ушћа водом врло богата река и сматра се као највећа река у области после Колубаре, долина му је права житница, у којој 19 села ове области једино и налазе сва своја животна средства. Ну колико је ових села из колубарске области, два пута их је више из рудничких.

Колубара је од Ваљева па до ушћа Рибнице бродна у свако доба године, ако није стање воде већег обима. Ако ли је пак вода већа, онда се не може нигде бродити, као и све њене веће притоке. Од ушћа Рибнице, кад је стање во̏де најмање, Колубара се даје бродити свега на три места, куда се може бродити пешке, на коњу и колима, а та три брода су: *Словачки*, *Ратковачки* у Кршари по дну Сутеске и *Пепељевачки* близу ушћа Љига. Љиг се од ушћа Качера не да нигде бродити.

Друга главна река ове области је *Ја́дар*. Јадрова је челенка у Јелиној Брези у Врагочаници, у средини Подгорине. Јадар тече правцем Влашића у северозападном правцу. Јадрове су притоке: *Црна Река и Туђинска*, повеће карсне речице, које избијају из јаких пећинских врела под влашићском косом. Обе речице су појаке, пресушују, ма да су горњем току увек непресушне. Јадрова долина од извора, па до ушћа Туђинске Реке, до места званог Међувође, је сужена, каменита и препуна карсних објеката, а одатле је проширена и с десне стране прима влашићску речицу *Ловачку*, која

[1] У Цветановцима је према ушћу Качера сва долина пропала. У љишкој долини пре 30 година била је механа и неколико кућа, колеба и других зграда, а данас туда Љиг тече, ма да је све то удаљено од старог корита преко 500^{m}.

још више проширује долину. Јадрова је притока у овој области још *Остружањска Река*, чије је извориште у Лопатњу и висовима повленских коса, и она с почетка иде паралелно с Јадром, а при дну, кад сиђе у јадранску долину, окреће на север и улива се у Јадар, одмах испод друмског насеља *Осечине*.

Јадранска долина је равна, плодна, ненасељена и права житница рађевских села. Ова долина траје до ушћа Пецке, а ту је и граница области. Рађевских села с ове стране, која имају удела у јадранској раваници, има 8, а то су најбогатија и највећа села ове области.

Својим изворним током у ову област улази и река *Тамнава*. Тамнави је челенка у врло малим изворима Влашића, управо његове највише тачке *Белега*, а један је од тих Тамнавиних извора и познати гвожђевити кисељак. Тамнавина долина, одмах испод Киселе Воде, је врло равна и проширена котлина, кроз чију средину протиче река, која при крају прима у се речицу Миличиницу. Извориште је Тамнавино у шумском крају, долине потока су стрме и уске, а потоци су слаби водом, пресушују, па тако и Тамнава.

С друге стране Влашића извире *Уб*, који се у почетку зове *Убић*. Убић је мала речица, која, докле год не изађе из ове области, тече клисурастом долином, јер има да расеца висове друге влашићске косе. Повећа му је притока *Оглађеновачка Река*, која извире према Каменици и улива се у Уб, под Јаутином. Сва Убова долина и луке су плодна места и сматрају се као најбоља земља горњих тамнавских села. Уб је река ове области до Јаутине, докле не уђе у јаућанску клисуру.

Поред Јадра имамо још ове дринске притоке, које се сматрају као споредне речице ове области и чија су само изворишта у овој области. На Медведнику са западне стране, с леве грбине, силази због многих интересантних завојица јака и врло брза речица *Завој-*

штица, притока Љубовиђина, која тече великим брзацима и слаповима. Друга река је *Љубовиђа*, чија је челенка у 2 потока на Јабланику, иначе је сва у области Азбуковице.

С В. Повлена и с Дебелог Брда силазе притоке *Љубовиђе* и *Скрапежа*. Глава је Скрапежу под Малим Повленом једно јако врело, а како су по свима планинским пољима ове највеће ваљевске планине многе притоке Скрапежеве, то и помињемо ову реку.

С Дивчибара и с Голупца силази *Каменица*, која пресеца сувате и дели их на крчмарске и ужичке. Каменица је мала речица, тече кроз сувате неприметним током, малим искривуданим коритом и богата је водом. Све мање притоке су с изворима на Маљену, као Црна Каменица, Бела Каменица и др. Са Риора, места Граба, силази речица *Граб*, притока речице *Чемернице*, чије је извориште под Сувобором, на земљишту ове области. Друга притока Чемернице *Дичина* извире испод башких Пољана.

И Подгорина и Колубара су у области карста, па као такве имају и свега карсног. Карсне реке и извиру и губе се у области, па обе области имају таквих река; овакве реке или се понова појављују или не, па их од обадве врсте и има у овој области. Понорнице, које престају, па се опет појављују, јесу: *Градац*, *Сушица*, *Забава*, *Стајчин Поток*, *Понор* у Миличиници, *Врѣло* у Врагочаници, *Орашац* у Лесковицима и *Лепеница*. Понорнице, које се губе у карсту и не појављују се, јесу: *Златар*, *Буковик*, *Буковац*, *Радиновац* и *Сушица*.

Градац[1] је једна од најлепших карсних река у Краљевини Србији. Градац граде две реке: *Забава* и *Буковска Ријека*. *Забава* избија из врло јаког врела под М. Повленом у врху Кнежевог Поља, па текући преко овог поља при источном крају понире, да се после подземног тока од 200 метара јави у истом правцу као

Забава. Забавин је правац источан све до *Дреновачког Кика*, одакле скреће на север, па тим правцем са повећим скретањем СИ, тече све до става са Буковском Ријеком. Забавино корито је уско, долина уска, каменита, ма да је готово сва у порфиритима, еуфотитима, серпентинима и другим старијим стенама ове природе, па ипак је толико тесна, да је непролазна и без икаквих проширења, пошто од Ваганаца па све до става просеца буковске и повленске косе. Забава прима из буковских и прве повленске косе многе речице а са друге повленске косе силази јој *Забавица*, чија је глава у великом и јаком врелу на брду Грацу, и утиче са леве стране. Забава у свом кориту носи шљунак, који се одликује особито лепим бојама, бојама каквима се шљунак ниједне реке у Србији, осим Дрине, не може поредити. При дну своме, испод Обрадовића кућа у Лесковицама, Забава тече особито лепом кањонском долином, која се сматра као најлепши крај у овој области.

Буковска Ријека је краћа речица, извире под западним делом маљенског виса Голупца, тече на запад, а с десне стране прима *Црну Ријеку* с *Козлицом*, која се спушта са Пехара и Чубрице у Маљену. Ова речица, кад прими Козлицу, тече брзацима и слаповима као и Забава, плаховита је и бујна као и прва, собом носи огромне масе облутака, а долина јој доста проширена, равна и обделана, ма да јој се с десне стране диже карсна *Ластра*.

Обе се реке састају под Дебелим Осојем и теку око 3 K^{m} под именом *Забаве* у северном правцу, па се под бачевачким *Рогуљама* губе у понорима, којих има 5, 2 у средини корита и 3 са стране, уза каме-

[1] Народ овог краја Градац не зове што би уврађо требало. Градац је по мишљењу Ваљеваца од Богатића, а оно друго изнад њега је Забава. Одступамо од овог гледишта и узимамо у Градац и све оно, што је изнад њега остало.

ните обале. Понори су на растојању од 10—15^{m} један од другога, елиптичног облика, затворени облуцима и наваљаним шљунком, који је у средини улегао се. Дужа оса понорска стоји управо на правац тока, а краћа је паралелна. Кад је стање воде нормално, онда понори приме сву воду из корита и упију; а кад је стање воде веће, онда сувишна вода прелива и отиче у напред нарочитим каменитим коритом, које се зове *Суваја*. Са појавом понора губи се име Забава, а јавља се Суваја и настаје најстрашнија карсна клисура, која траје до пред врата самог града Ваљева.

Суваја је сува, каменитог дна, од кречњака, порфирита и еуфотитних стена, права клисура, врло стрма, без извора и притока, дугачка 5 К^{m} и при крају с леве стране под селом *Богатићем* прима воду из три врло јака врела, која јачином својом у кориту Суваје чине праву реку, коју народ овог краја зове *Градац*. Врела су врло јака, нарочито оно прво, чија вода у виду водоскока с бучањем искаче и преко стена стропоштава се у корито Суваје.

Одмах после 200^{m} тока, на додиру кречњака и порфирита, у кориту Граца, јавља се понова изгубљена вода у понорима, и тиме Градац појачан долази по величини воде у трећу реку ових области. Градац при ушћу, а и при извору, има више воде од Колубаре при њиховим ставама, а његова је долина сва клисураста, корито каменито, пуно гигантских лонаца, брзака и слапова. Ниједне једине притоке нема осим неколико врло јаких врела, која извиру уз обале његовог корита и после тока од неколико метара падају с извесне висине у реку, градећи при паду моћне слојеве бигра. Извори ове врсте су: *Бранеговачко Врело*, *Видан*, *Белићско Врело* (избија из Пећине) и *Плавића Чесма* с десне стране; *Ћелијско Врело*, *Дегурско Врело* и *Ћопина Вода* с леве стране. Градац се улива у Колубару у самом

граду Ваљеву у 3 рукава, које је човек створио за индустријске циљеве.[1] У Грацу на 3 K^m испод његових извора, на десној страни, су заостаци Бранеговачког Града, а при ушћу, у самој вароши, с леве стране средњег рукава, су зидине куле Витковића, а с десне према овој Ћор-Мијатове.

На западном ободу Лесковичког карсног поља налази се река *Сушица*. Сушица постаје од *Стубице* и *Повленске Ријеке*. *Стубици* је челенка у висовима прве и друге повленске косе, тече на исток и под *Равном Гором* прима *Повленску Ријеку* са притоком *Цетињом*, које теку из повленског рудног краја на север. После става река задржава правац североисточан, тече клисурастом неравном долином с брзацима и слаповима под именом *Повленске Реке*, понире под Капетаницом у 3 понора, који су усред корита, остављајући пред собом суво корито, које се зове *Сушица*. У ово суво корито пониру са стране многи потоци, који долазе из оног шумовитог краја, који је још непознат у овој области, а који је на десној страни. Сушица има за дуго праву кањонску долину, нарочито у оним местима, у којима расеца висове оне треће повленске косе. Кад избије из кањонске долине која је дугачка 3—5 K^m, онда иде паралелно истој коси, коју је просекла, и иде на СЗ.

На два K^m пред ушћем сва се вода јавља у кориту и одатле, кад прими с леве стране брзу карсну речицу Тубравићску Реку, испод цркве Грачанице пада у Јабланицу, пред уласком ове реке у Шаранску Клисуру.

Стајчин Поток је мала понорница, која извире под *Јасеном* у Маљену. Извор Д. Каменица понире у вртачи, јавља се под Јасеном и тече као *Стајчин Поток*. Стајчин Поток гради врло лепо, питомо и пространо планинско, улегнуће, познато под именом *Стајчин До*, најлепши део

[1] Градац је данас индустријска река града Ваљева. Вештачки млинови и електрично осветлење су на овој најлепшој ваљевској реци.

села Лесковица. Овај поток тече на исток, понире под неком стеном у Орашју и близу понора Забавиних јавља се као *Орашки Поток* и тада у њу понире и губи се. Подземно кретање овог потока чује се и може да се распозна у ком правцу тече.

Испод *Јелине Брезе*, с њене источне стране избија врло јако *Врагочко Врело*, које тече на исток кроз терен вртача познатих у овом крају под именом вртлози, по којима се и један део Каменице зове овим именом. У каменичким вртлозима, у једној од многих вртача, понире ово врело и после неколико стотина метара подземног тока јавља се као *Каменичко Врело*, које избија из једне повеће пећинице и одмах окреће 1 витао, тече уском долином кривудавим коритом и после 2 Км. тока пада у р. Каменицу.

Средина села Миличинице због многих (вр̑тлина) вртача зове се *Понор* и средином овог краја села иде истоимени поточић, који на северном крају под висом Оштриковачом понире у једну вртачу. Са северне стране ове чукаре из једне мале пећинице избија врелом мала речица, позната под именом *Миличиница*, која није ништа друго до прекинути Понор. Миличиница тече право на северозапад и улива се у Тамнаву.

Лепеница је од појачих и повећих колубарских притока ове врсте. Извори су ове реке у врелима, први је извор у *Мратишанском Врелу* као *Мратишанска Ријека*, а други у *Младошу* као *Жабарска Река*. Мратишанска Ријека и Жабарска састају се под Тустим Брдом и тад се зову Жабарска Река и теку уском, сувом клисурастом, врло каменитом долином, која је све таква до Пауна, где, кад прими *Робајско Врело*, почне се звати *Лепеница* и тече готово подједнаком долином до села Рајковића. У овом селу гради поширoку, доста равну и плодну котлину, познату под именом *Радановац*. Од свог извора, па све довде, Жабарска Река, за тим Ле-

пеница, је правца североисточног и без икаквих притока осим врела. По изласку из Радановца улази у врло лепу, романтичну, уску, 5 К^{m} дугачку *Кључанску Клисуру*, у чијој су средини зидине некаквог средњевековног православног храма. Лепеница још у почетку Кључанске Клисуре понире, а неки веле да почиње још и у Радановцу, кад се отпочело јављати камените дно у реци и докле је год сужена долина, река се не појављује. Тек на излазу из клисуре избијају из стена 5 врло јаких врела, која су сва готово једно до другога, свако покреће по 1 витао и одмах пада у суво корито Лепенице. Ова врела позната су под именом *Кључеви*, које је име пренето и на име села. Одавде Лепеница тече проширеном равном долином, кривудавим и мирним током и према Дивцима улива се у Колубару. Долина ове реке долази у ред најплоднијих долина ове области и у њој су она села с најбољим врстама колубарских говеда.

Понорнице друге врсте су мање речице или потоци и оне су у Колубари; њих нема у Подгорини. *Златар* је мала пресушна речица, која се цеди из драчићског шумског краја, познатог под именом *Мачине*. Кад има воде, онда она његовим коритом тече у североисточном правцу поред Мачина и по дну Жабара понире у дубоки понор, познат под именом *Пећурине*. Ова речица свега да је дугачка 3 К^{m}, а како јој је долина широка, доста равна, терцијерна и плодна, то је и најцењенија у Драчићу и Жабарима, чија је ово речица.

Понорница ове врсте је и *Стубица*. Стубица је јако дегурско врело, које извире под драчићским *Каменитовцем* и под именом потока *Стубице* пада у једну вртачу на северу села Граца; вртача је права звекара, а њено се ушће зове *Увор*.

села Лесковица. Овај поток тече на исток, понире под неком стеном у Орашју и близу понора Забавиних јавља се као *Орашки Поток* и тада у њу понире и губи се. Подземно кретање овог потока чује се и може да се распозна у ком правцу тече.

Испод *Јелине Брезе*, с њене источне стране избија врло јако *Врагочко Врело*, које тече на исток кроз терен вртача познатих у овом крају под именом вртлози, по којима се и један део Каменице зове овим именом. У каменичким вртлозима, у једној од многих вртача, понире ово врело и после неколико стотина метара подземног тока јавља се као *Каменичко Врело*, које избија из једне повеће пећинице и одмах окреће 1 витао, тече уском долином кривудавим коритом и после 2 Км. тока пада у р. Каменицу.

Средина села Миличинице због многих (вр̏тлина) вртача зове се *Понор* и средином овог краја села иде истоимени поточић, који на северном крају под висом Оштриковачом понире у једну вртачу. Са северне стране ове чукаре из једне мале пећинице избија врелом мала речица, позната под именом *Миличиница*, која није ништа друго до прекинути Понор. Миличиница тече право на северозапад и улива се у Тамнаву.

Лепеница је од појачих и повећих колубарских притока ове врсте. Извори су ове реке у врелима, први је извор у *Мратишанском Врелу* као *Мратишанска Ријека*, а други у *Младошу* као *Жабарска Река*. Мратишанска Ријека и Жабарска састају се под Тустим Брдом и тад се зову Жабарска Река и теку уском, сувом клисурастом, врло каменитом долином, која је све таква до Пауна, где, кад прими *Робајско Врело*, почне се звати *Лепеница* и тече готово подједнаком долином до села Рајковића. У овом селу гради поширoку, доста равну и плодну котлину, познату под именом [illegible]
Од свог извора, па све довде, Жабарска [illegible]

Трећа понорница ове врсте је поток *Буковик*, коме је глава у селу Равњу и у који се улива неколико потока и извораца поред обала његових. Поток пресушује, а кад има воде, онда је предаје једној вртачи с отвором, које се зове *Увор*, у који с друге стране те исте вртаче понире *Кутлачића Врело* у Зарубама.

Буковац је повећа, у горњем току непресушна речица, коју граде два потока *Буковац* и *Баковац*. Оба потока, пошто приме сву изворну воду села Буковца и *Растове*, која је изнад њега, теку кроз *Голубско Поље* на север и под Јездинцем пониру у звекару, познату под именом *Пећура*. Најлепше ливаде у области су око овог потока, али нису зиратнице, оне су обрасле ситном власастом и густом травом, која особито добро гоји коње и ситну стоку. Паралелно Букову тече источним крајем овог поља *Радиновац*, мали поточић, који извире под Изврщцем, највишим голубачким висом и понире испод прве Пећуре у другу *Пећуру (Мала Пећура)*.

Највећа и никад непресушна речица ове врсте је *Сушица*, која извире на јужној страни села Осеченице и тече право на север кроз средину села уским каменитим коритом. Сушица прима сва врела са осечанског и бријежђанског карста и после тока од 7 K^m понире у једну велику широку и развучену вртачу под *Дебелим Цером* у Толићу.

Језера. — Оно што се на другим местима зове језеро, овде нећемо наћи. *Вртаче, вртлози, вр̏тлине, вр̏топи, долови*, како их још не назива народ ових крајева, испуњени атмосферском водом зову се „*језера*." И ако ово права језера нису, и ако овде немамо планинских или глечарских језера, ипак проговорићемо нешто и о овој особености ових области.

Вртаче су најкарактеристичнији знак за распознавање карста и кречњачких терена. Од 133 села ове области 88 села имају вртача, природно разноврсног

облика, величине и доба постанка. Типске вртаче су по карсном пољима, а кад су заднивене, тада су најбоље зиратне земље или језера. Језера имамо од две врсте; језера која имају подземних издани или су без њих. Сва су језера одређене величине, округластог или елиптичног облика, мутне или бистре воде, не отичу, вода им је температуре околног ваздуха, а постају од кишне воде, која се стаче са језерских обала. Језера и ове врсте нису вечита, она живе једва 20 година, када им се вода избаци и испари ради нанетог муља, те постају плића и подложнија јачем испаравању. Тада обично обрастају шашом, рогозом и другим барским биљем, а по том дају најлепше зиратне земље, када и овог биља нестане.

Језера су благодетни водени басени карсних крајева. Она су једина сточна појила ових крајева и они су џематска или сеоска својина, о којој се води највећег рачуна. Примера ради навешћемо неколико језера од оних, која су цењена по лепоти: *Баболучко*, *Осијањско* у Златарићу, *Осечанско*, *Врагочко*, *Голупско*, *Совачко*, *Леликско* и др., која су језера од прве врсте, без подземних издани. Друге врсте су језера, која народ по бистрини њихове воде, по лепоти њиховог кроја, по дубини и непрекидној сталности и по отицању кад када сматра као језера са изданима: *Драчиќско*, најлепше и највеће у целој области, за тим *Ћеиско* у Лесковицама, *Пдпарско* на Бобији, *Дубдкача* у Робајама, и др.

3. **Клима.** — Колубара и Подгорина су брдске области, а не може се за њих рећи да „долазе у ред правих планинских области,“ као што то вели В. Карић[1] у својој „Србији.“ Обе су области предео шумовитих коса једноликога правца, где су на јужној страни највише а на северној најниже планине и осеком спуштају се у тамнавску долину. Нигде у Краљевини нема шумовитијих области, јер поред оних многих шумских целина по ко-

сама и по појединим развођима шума је доста и у самој долини сваке реке у овој области. Само карсна поља око реке Граца су бешумна, па се ту и виде све последице несмотреног утамањивања шума.

Шумовитост области, положај, шумовитост и правац коса чине, да ове области нису никад подложне наглим температурним променама и сталним ветровима. Од југозападне стране и североисточне области су сачуване у довољној мери. Ветрови дувају са северозападне и југоисточне стране, а нема их са југа и севера. Народ северозападне ветрове крштава овако: „*Северац*"[2] „*Маџа́рац,*"[3] „*Ћо́ра,*"[4] „*Студенац,*"[5] „*Јадранин*"[6] и „*Дринац*"[7].

За јужни ветар постоји народно име „*Југ*". Кад дува југ, тада предстоји промена у атмосфери; ветар је топал, богат влагом, може да буде јак у толикој мери да обара дрвеће, сена, а и зграде. Преко зиме, кад се појави Југ, настаје нагло топљење снегова и поводњи, а лети бурне кише и јаки изливи.

За источне ветрове, који су правца југоисточног, постоји општи назив *Устока*. Устока је у овим областима представник сувог, дуже сталног времена; она је хладна, зими леди, а лети нагло суши, за стоку је од тешких и рђавих последица. Кад се устока појави у јачој мери и учеста, тада се, а то обично бива с пролећа и преко

---

[1] В. Карић „Србија." Стр. 641.

[2] Сељаци око Ваљева зову га овим именом, што мисле да дува са правог севера.

[3] „На северу је Маџарска, па је и ветар са севера њихов," отуда му је име, које је најчешће у области. „Маџарац" хоће да представи сув, хладан и опасан зимски ветар.

[4] „Чувај се „ћоре", јер кад заћори, леди мајци дете у трбуху," каже се за овај ветар, кад веје снег и засипа.

[5] У народу се сматра, да овај ветар доноси сту̏дён, па га и тим именом зову.

[6] Сва рађевска села ветар, који им долази уз Јадар, зову због Јадра тим именом, а он је тога правца којега и Јадар, правца влашићских коса.

[7] „Дринац" долази од Дрине и отуда му је име, којим га зову нека подгорска села у Тамнави.

зиме, јавља као најопаснији ветар ове области и тада за њу имају ова народна имена: *„Борјаница,“*[1] *„Смýшац,“*[2] *„Горштак,“*[3] *„Горјаница,“*[4] *„Планинац,“*[5] *„Шумадинац“*,[6] итд.

Западних ветрова нема, јер их народ ставља у исту групу са северним ветровима, а то су они ветрови, који лети доносе кишу, а зими снег. У области појављује се кад када страховити ветар, познат под именом *Крйвац*[6] или *Крйвача*, који у области дува у променљивом правцу, особитом јачином, обара и руши све пред собом и циганска насеља уништава.

Снег почиње падати о Митрову-дне, а отапа се око половине марта по планинским, а по равнијим селима и раније. По долинама, котлинама и карсним пољима снега рано нестаје, али код планинских села није редак случај, да се снег задржи и до Ђурђева-дне.[7] Старији Лесковчани причају да у маглешким вртачама, у кукљанским косама и дубодолинама и око Тројица може се

---

[1] „Борјаница“ име отуда, што се овај ветар прво јавља на Маљену и с таквом снагом, да изваљује борове и јеле, па га народ за то и зове овим именом.

[2] Кад се устока јави да дува по 2—3 дана, онда ће је обично назвати овим именом, што се онда, с пролећа, не сме никуда из куће изаћи.

[3] *Горјаница* и *Горштак* имена су слична и отуда, што се јавља у шуми и што тамо квара чини.

[4] Име слично двојици горњих и подгорска села зову га тако, што се устока прво јавља на планинама.

[5] Овако зову љишка села овај ветар, што им долази из Шумадије, одмах преко Љига.

[6] Кад овај ветар дува, народ мисли да њега води анатемњак. Вазда се нађе некакав човек, коме се приписује та снага и моћ да „води ветрове.“ Држи се да такав човек може лежећи да лети пред ветром, пред њим је магла, па се не види, али увек пред собом оставља пустош, проспиа град или чупа дрвеће. Шта *Кривац* може учинити штете, најлепши нам пример може дати дување у планинским крајевима. 1868. год. дувао је у селу Лесковицама тако да је пола Маглеша оборио и сравнио са земљом, а 1903. год. 30. маја у Гор. Лајковцу, једном сељаку из куће Коларовића сав је забран од церове горе из земље поизваљивао.

[7] Чича Павле Марковић из Лесковица причао ми је, да је у свом животу запамтио, да је у првој половини маја у три маха падао снег, да је било мразова, ма да је пре тога шума била олистала и воће прецветало. Така

наћи „узрнчаног“ снега.[1] Снега се може наћи и преко целог лета у *леденицима*, вртачама с отвореним дном, каквих има у Лесковицама. Снег није велики, редак је случај да напада до 2^m висине.

Обе области нису подложне сталним ветровима, нису без воденог талога, а немају га ни у великим количинама, с тога су обе подесне за све врсте агрикултуре. Плећа прве косе, маљенска и друга планинска поља не ору се, докле сва друга места зирате се и по њима се лелујају све врсте културног биља и одличних ливада, што је опет све или ограђено или у средини повећих шумских области.

IV. Насеља.

1. Положај села. — Села обеју области дају се разликовати на: *планинска*, *брдска*, *долинска и карсна села* или на села *по побрђима*, *равници и друмска*.

а). **Планинска села.** — Планинску област чине прве две повленске и маљенска коса са свима својим височима, пољима, пољицама и косањицама. Ових је села мало, а то су: *Ребељ* и *Вујиновача* под Јаблаником и Медведником, *Брезовице* под Повленом, *Крчмар*, *Г. Лајковац*, *Планиница* и *Бах* под Маљеном и Сувобором. Понека карсна (Лесковице, Бачевци и Пријездић), брдска (Суводање, *Бријежђе* и Осеченица) извесним својим крајевима или раселицама увршћују се у планинска обласна насеља. Куће планинских села су у долинама речица и њихових притока, редовно у челенкама, при-

---

три мраза била су 1841. год. „када је све пропало,“ 1863. год. „кад је све остало“ и 1879. год. кад су усеви пропали, а воће остало.

[1] У леденике ветар угони снег, и они су увек пуни снега, који је често пута и залеђен, ако га је киша отопила. Ови су леденици добро дошли за безводне Лесковице, које из њих извлаче воду и троше за пиће, или извлаче снег, па га отапају.

пете уз повеће, од северних и западних ветрова заклоњене узвишице; путови су уз речице, махом козје стазе, или највише коњски пут; саобраћај је међу џематима пешачки, а са другим селима каравански, осим ако нема каквог повећег државног пута, те су с њега саграђени споредни возници за воловска кола. По висини насеља ова села не долазе у ред највиших насеља, једва да су у висини од 750^{m}, изузетак је од овог раселица лесковичка, која је на висини од 1000^{m}.

б). **Брдска села.** — Највише је села ове врсте, а таква су без мало сва подгорска, а од колубарских су бранковачка, словачка и г. топличка села. Куће су ових села распоређене у џемате, а џемати су на косањицама, височима или правим косама, увек на крчевинама или требежу (специјалном изразу ових области). Оваква су села растурена, велике просторе запремају, богата шумама, а куће су због њих невидљиве, што помажу још и велики воћњаци. Путови су по косама, никад по долинама, с тога је у ових села бољи и јачи саобраћај. Раселице ових села не силазе у долине река, већ се поглавито спуштају на друмове или се пењу на још веће висове, који су дотле били пошумљени, с тога није ретко овде видети једну исту породицу на 4—5 разних висова у једном селу, где кад када пређу и у друго село. Најлепша врста оваквог насеља је у Лопатњу, Осечини, Миличиници и др. подгорским селима. Средња висина насеља ових села је од 300—600^{m}.

в). **Карсна села.** — Скоро трећина села обеју области су карсна села. Кад се узме у рачун и то да има много села, која су појединим својим крајевима карсна, онда их има више од половине. Карсна села су насеља карсних поља. Села су по вртачама или доловима, када су или поједини делови или цела села збијени по вртачама. Оваква села имају мале окућнице, а имања

око села и подаље од кућа. Раселица имају крајња села, иначе се шире по периферији. Лесковице су под планином и право карсно село, а њене су раселице планински део села. Шумски делови ових села су на крајевима, никад у средини села и око кућа, за тим путови се зракасто разилазе на све стране из села. Ова су села на највећим висинама и највише село ове области после лесковичке раселице су *Бачевци* на висини од 900^{m}, а сва друга нису на мањој висини од 300^{m}.

г). **Долинска села.** — Оваквих је села најмање, ако се изузму планинска села, онда су свега у горњем току река свега неколико села, која су изодавна насељена у долини Љига и његових притока или која су у новије доба сишла у долине или се још и данас спуштају. Оваква су села на обалама речним, с малим окућницама, путови су испред кућа, а имања удаљена по 1—2 часа у страну.

д). **Села колубарских побрђа.** — Скоро трећина села колубарске области чине групу ових села, а то су она, која су на исток од Ваљева, на обема странама велике колубарске котлине. Ова су села по брдашцима и брежуљцима, на мањем простору од брдских, али на много већем од карсних. Како су брдашца плећата, благих нагиба и поступних прелаза, то по њима и низ њих има путова, откуда је врло жив и лак саобраћај. Окућнице ових села нису никад онако велике као брдских, али нису ни онако мале као планинских, долинских и карсних села. Шума нема око кућа, али их има по крајевима, у долинама потока, па чак и око река у најлепшим равницама.

Издељене куће обично улазе у извесне редове да попуне празнине, те да селска насеља буду кружног облика (Пауне), параболног (Клинци), хиперболног (Шушовка), елиптичног (Ђурђевац) итд.

ђ). **Села у равници.** — Оваквих је села најмање у овим областима. Свега су два села ове врсте насеља, а то су: *Белошевац* и *Дивци*, оба у колубарској котлини, оба сишла у колубарску равницу. Белошевац је на неприметној узвишици, где су му куће у неколико концентричних кругова поређане око највише тачке на хуму. Куће су с малим окућницама, с путовима који се зракасто разилазе од највише тачке. Дивци су опет у равници и куће с обе стране друма у дужину распоређене, где друм није прав него кривудав.

е). **Друмска насеља.** — Ово нису самостална насеља, ово су насеља новијег времена, насеља занатлија, трговаца и другог неземљорадничког елемента. Сви главни путови у области на извесним тачкама имају ових насеља, која се сматрају као делови села, у чијем су реону постала, па се таквим именом зову, или по локалном називу. Насеља су поред друма, с обе стране његове, личе на градска насеља по крајевима, докле су становници њихови по начину занимања и живота истоветни са становницима градова. Таква друмска насеља су у Јадру: *Осечина* највеће насеље ове врсте, *Ставе* у Суводању и Бобови, *Пољута* у Тубравићу, *Д. Тоилица* на Топлици, као део Д. Мушића, *Боговађа* манастирско друмско насеље, *Г. Тоилица* у Ракарима, *Бабајић* на Љигу према истоветном рудничком насељу у Гукошима, *Славковица* на Славк. Реци, *Поповац* у Бријежђу и *Рајковић* у Рајковићу.

У ред оваквих насеља уврштујемо и *Мионицу*, која је до 1. јануара 1895. год. представљала овакво исто насеље на реци Рибници, у атару истоименог села, а од тога дана проглашена за варошицу, али ипак није ништа друго до овакво насеље.

2. Економске прилике.

а). **Распоред имања.** — Обе области падом под турску власт потпале су под управу Београдског Паша-

лука. Области Београдског Пашалука у погледу економских односа биле су изузетне од осталих суседних српских области, које су биле саставни делови других турских вилајета. Земља је била царска и дата спахијама на уживање, а свако село имало је свога спахију, који се није смео настањивати у селу ни куће градити, него само десетак уживати.[1] Спахијама није допуштано чак ни летњиковаца градити, а ако би понеки успео да подигне летњиковац, то би све било привремено, а одмах после тога и нестајало је.[2]

Земља је била царска, а раја је била везана за њу, земља је била њихова, али је нису могли отуђивати. Сва зиратна земља била је у рукама сељака, а сваки је могао добити колико му је требало. Незиратна земља била је такође царска, а њу су спахије делиле на појединце, оскудне у земљи, према чему није се могло произвољно заузимати. Искрчене и истребљене земље постајале би готово права својина сељакова. И на њима је он, као и на другим, могао зграде подизати, стоку гајити, воће и шуму засађивати, обделавати и од свега тога бити господар.[3]

Умрлог сељака на имању наслеђивали би његови законити мушки наследници у свима правима и дужностима. Ако сељак умире без наследника, привреда је његових сродника, а имањем спахија располаже и даје га другоме на уживање. Тако исто бива кад понеки од своје воље напусти село и с породицом одсели се. Сељака није могао нико привезати за земљу, као што га није могао нико ни терати са места, на коме се стално настанио.

---

[1] Вук. Петровић и Д-р Н. Ј. Петровић. „Грађа за Историју Краљевине Србије“. Стр. 325.

[2] Многи старији људи причали су ми о чардацима и кулама (лепим кућама) појединих сеоских спахија, и за чудо је, да се њихови описи слажу с описима кула данашњих Муслимана у Херцеговини (Насеља II стр. 728).

[3] „Грађа за Историју Краљевине Србије“. Стр. 325. — Вук. „Даница за 1821. год.“ Стр. 80.

Кад би се ко иселио из села, па би се понова вратио на своје старо огњиште, на то није имао права, пошто је раније распродао и отуђио све, што је собом привредио на свом имању, али се ипак дешавало, да се враћеним породицама давало исто село, ако не иста земља, оно друга и онолика иста, колику су пре тога имале. Протерани *Тодорићи* из Клинаца у Срем, при повратку у Клинце, нису могли добити исто имање, на коме су раније били, с тога су га отимали и добили нове земље. *Кесери* из Голупца протерани у доње крајеве због хајдучије, при повратку у село, добили су ново имање, а не старо. *Томашевићи* из Рајковића при повратку из Срема дошли су понова на своје имање, које им је спахија уступио, а насељенике преместио. *Јанчићи* из Лопатња селили су се и понова вратили на своје старо имање.

При деоби задруга и имања су се делила. И спахија и задруга гледали су, да сваки оделити задругар добије довољан део имања на уживање. Ако би коме од задругара недостајало земље, давало му се од оне опште, која није била ничија. Сеоске куће нису биле у средини имања него увек на крају, а после деобе одељени задругари гледали су да подигну куће на оним деловима, који би били у средини свега имања. Утрине и шуме, изван села, биле су царска добра, а право службености у попаши, жировници, огреву, грађи и др. имао је сваки сељак.

Спахије су биле Турци и из ових крајева; седели су у Београду, Соколу, Шапцу и Сребрници, а није их било у Ваљеву.[1] Читлук-сахибија није било у овим крајевима, а Срби су се највише и борили, да их не

[1] Сви старији људи памте своје спахије, а има још живих кметова, који су им плаћали дужне дажбине, па отуда сваки зна да им спахија није био из Ваљева него са стране. У Ваљеву су били Турци трговци и занатлије, а таквих је било много.

буде у овим крајевима. Прота Матија у својим „Мемоарима“ наводи, да су кнезови вадили хатишериф да не буде читлук-сахибија;[1] па их и није било све до смрти Мустај-Паше, везира београдског. Кад су јаничари овладали београдским пашалуком 1801. год. од тада их има. Читлук сахибије, састављене из јаничарских редова, прогнаше спахије и нагнаше читава села да им се предају, али ипак они нису никад били онакви, какве их налазимо у Босни и Херцеговини.[2]

У доба стварања српске државе налазимо у овим областима облик својине познат под именом *асовине.* Асовине (царска домена) били су Ваљево и његова ближа околина.[3] Оваква су добра била изузетна од осталих, која су била спахијска; нису плаћала харача и десетка, већ су била дужна плаћати некакву „спензу“ и давати у природи потребе за обласну управу, која је била смештена у граду Ваљеву.

Десетак и главницу наплаћивале су спахије, а кад би долазили у село, одседали би код кога виђенијег сељака и одмах, пошто би прикупили све што би имали, удалили би се из села. И разрез и наплата остали су у живој успомени код сељака, а вршен је и наплаћиван по споразуму виђених представника села и спахије. Ако су десетак и главница наплаћивани у природи, онда су сељаци га сами превозили до одређеног места. Наплата у новцу дело је познијег времена, кад је и наш народ волео да плаћа тим путем, а то тврди и Вук.[4]

Кад су се после 1815. г. и ове области ослободиле од турског јарма и почеле живети самосталним животом, тада бише доведени у ред и имовински облици

[1] „Мемоари“. Издање С. К. З. Стр. 19.

[2] Вук Ст. Караџић. „Рјечник“ Стр. 854. и 855. под речи „читлук-сахибија“.

[3] „Грађа за историју Кр. Србије“ од Вук. Ј. Петров. и Д-р Н. Ј. Петров. Стр. 321. и 322.

[4] Вук Ст. Караџић. *„Рјечник“* под речју „спахија“. Стр. 724.

међу сељацима и у овим областима. Све што беше у државини појединаца српске народности, све што је појединац могао истребити или је као такво имао негде у планини постаде појединачна својина, поред тога што се свакоме допушташе да може и захватати. У обема областима не беше турских насеља, па се ови имовински односи могоше врло лако регулисати, само са асовинама иђаше потеже. У асовинама бејаху знатни делови појединаца Турака[1] и они се морадоше откупљивати, а откупљивати их могоше само они људи, који располагаху знатним новчаним сумама. Отуда и асовине куповином пређоше у својину свих оних знаменитијих и истакнутијих људи из тога доба. Да би се стало на пут грабљењу и отимању оних делова, који још не беху заузети по појединим селима, забрани се даље заузимање и приступи се одређивању и ограничавању села, у колико не беше дотле извршено. Стари људи причају да је ова наредба помогла, да се поред приватне својине очувају још неки облици својине.

Поред приватне својине познати су још ови облици својине: *државне*, *црквене*, *општинске*, *сеоске*, *џематске* и *породичне заједнице*.

а) *Државне заједнице* су у шумама, а то су висови планина: Медведника, Јабланика, Повлена и Букова. Ова су имања била за време турско царска, али на њих нико није полагао право, а државна су постала тек, пошто су се села ограничила. У турско доба су-

[1] И данас се прича и зна да су повећа имања у Попарама била некаквог Порче-аге, у Грацу Абдурахман-аге, у Кличевцу Мурат-аге, а у Б. Пољу Јајића и Али-бега Колубаре. Сва су та имања прешла у својину наших знаменитијих људи од 1815. год. Тако у Грацу купише *Ненадовићи*, у Кличевцу *Дабићи*, у Попарама и Б. Пољу *Бобовац*, а у Граду *Грбовићи* и др., те тиме постадоше сопственици и већих делова имања, него што су сељаци тога доба могли имати. Неки се и стално преселише у Ваљево, а неки остадоше у селу. Ненадовићи, Дабићи и Бобовац доселише се у Ваљево, пошто претходно раскинуше све везе са својим селима, а други остадоше, те их и данас има у селима. Ово пресељење извршено је у току од 1815—1825. год.

седна села имала су право на бесплатну жировницу, травнину, огрев и грађу, чега од свега тога нема данас. Државне заједнице у селима око Ваљева су доцније тековине, прибављене поклонима и куповином за војне потребе.

б) *Црквена имања* су из давнашњих времена („од вајкада“) црквена својина; ови облици својине су још из средњевековног доба, у које Турци нису дирали. Све старије цркве у обема областима имају своја имања, па по томе се оне и распознају, ма да су знатнији делови ових целина заузети појединим прњаворима и претворени у приватну својину. Неколике цркве биле су манастири, па као такве очувале су и данас своја имања, у колико она нису заузета њиховим прњаворима. Прњаворе су населили чланови појединих калуђерских или свештеничких породица. Манастир *Боговађа* има највише имања и оно је у 2 села у Прњавору и Лајковцу. Ово је имање више у шуми него у зиратној и ливадској земљи; управа је у калуђерским рукама, имање зирате сељаци суседних села „на пола“, „на трећу оку“ или по погодби. Ливаде и пашњаци не дају се под закуп, већ их манастирска управа собом срећује. Жировница и попаша наплаћују се од грла по утврђеној такси.

Имања свих других цркава дају се под закуп једном или више лица. Шуме се чувају и не секу, а сматрају се као најбоље и најстарије шуме у областима. У областима су ове цркве са добрима ове врсте: *петњичка*, *миличанска* и *марковачка*, за које се мисли да су биле манастири, а не зна се када, *пустињска*, *ћелијска* и *рибничка* с још већим добрима, а за које се зна да су биле манастири и у скорој будућности.[1]

---

[1] Кад је Јоаким Вујић путовао по Србији у 1827. год., наводи, да су све три последње цркве биле манастири, као и Боговађа. (Путешествије П. Издање С. К. З. Стр. 40).

в). *Општинских заједница* је по све мало у обема областима. Изузимајући цркве, школе, механе и њихова добра, судиице општинске са потребним зградама и земљиштем, општине ретко где да располажу каквим већим заједницама у непокретном добру. Општинске заједнице су обично заостаци имања, чији су се наследници стално одселили или замрли без икаквих наследника, или су то имања прибављена поклонима, легатима или куповином. Свака група села има овакових имања, али су ова имања без икакве вредности, она општинама доносе врло слабе приходе.

Изузетак од овога општег правила чини општина града Ваљева са својим селима. Сва ваљевска села и раније, а и данас, била су с Ваљевом у заједници, па то је било и онда, када су иста села била асовине. Све незаузете асовине, на које ни Срби ни Турци нису могли полагати никакво право, постале су општинска својина, те је општина града Ваљева у овим селима дошла до великих имања, управо таквих имања, која су већа од свих сеоских приватних својина. Општина ова имања даје под закуп, а приход иде у општинску касу, а сама општина сече дрва за грађу и огрев и употребљује за своје потребе. Највећа општинска добра ове врсте су: *Боричевац* у Б. Пољу, *Крушици* у Кличевцу и *Бобија* у Попарама.

г). *Сеоске заједнице* су најчешћи облик својине после приватних својина. Свако село у овој области има својих сеоских заједница мањег или већег обима, а то су заостаци оних из турског доба неистребљених и незаузетих имања. Заједнице сеоске равних села и побрђа немају значаја, као заједнице планинских и брдских

У народу се држи да је било више овакових цркава, па да су после временом, пошто су им имања прешла у приватну својину, постале световне цркве, као крчмарска. Зна се за ову цркву да је поп Драгоје Симовић, удајући своју кћер за сина Бранка Суботића из Осеченице, дао у мираз сву црквену имовину, која је и данас својина потомака овог Суботића.

села. Код села прве врсте заједнице су очуване у каменарицама, осулинама, дубодолинама, сеоским воденичиштима, састанцима и неприступним местима. Све су ове заједнице на малом простору и о њима се не води никаквог рачуна. Брдска села имају заједнице у шумама и испустима, а то су нарочита добра, обично на искрају села, и добра којима се не може сваки користити. Овим добрима рукује село, она се дају под закуп, жировница и травнина (попаша) иду у општинску касу на отплату државних трошкова за оваква имања. Најлепше сеоске заједнице ове врсте су код села: *Осечине*, *Осладића*, *Братачића*, *Лопатња*, *Туђина*, *Стан. Реке*, *Лесковица*, *Петњице*, *Драчића*, *Бујачића*, итд. Лесковичка сеоска заједница *Маглеш* износи два пут више него само село, исто као и сушичка и брезовичка.

д). *Цематске заједнице* су облик својине поглавито брдских крајева. У брдским и планинским селима сваки џемат, а овде можемо узети и заселак, има својих заједница, где ове заједнице нису никад толико велике колико сеоске. Заједнице су у попашама и шумама и оне су остале неподељене, а ни данас се не могу изделити с тога, што су то земљишта незиратне природе, и не могу бити никад таква. „Кад се наш џемат населио овде, онда је истријебио све, што се могло озиратити, а оставио је нешто за шуму и попашу, и од тога је ова данашња заједница“, тако прича један Бачевчанин, у чијем су селу најчешће заједнице ове врсте. Заједнице ове врсте су заједничко добро сваког џематског житеља, ако тај има непокретне својине, иначе нема права. Овим добром располаже џемат, а у употреби је свакога, где нико нити може нити сме казати шта је његово. Од интереса је, како су џемати по узвишенијим местима, то су и ове заједнице око њих, а никад у даљини.

е). *Породичне заједнице* су облик својине опет брдских села и, што је од особитог интереса, везане су за становништво, досељено из Дробњака. Врло је редак случај да овог облика својине има код других дошљака, а ако га има, постало је по угледу на ове. Ове заједнице носе нарочити назив „*комуна*“,[1] а ређе „заједница“. Комуне су постале од задружне целине, која је остала неподељена и којом у главном управљају сви чланови те исте породице, али који нити знају шта је чије, нити пак олако напуштају своје право уживања.

Ове су заједнице у шуми и попашама и заједнички се употребљавају, где се увек призна нешто у природи оним члановима породице, који немају своје стоке. Најлепши пример ових заједница је код *Малештана* у Лесковицама (Дробњаци из Малинска), *Голубовића* у Пријездићу (из Тепаца), *Исидоровића* у Пријездићу (старинци), *Кузмановића* и *Бранковића* (Ст. Влах) у Жабарима, *Курјака* у Драчићу (Озринићи) и њихових сродника *Анчића* у Дегурићу и *Терзића* у Д. Буковици, итд. Заједнице ове су заостаци из ранијег доба, и не покушава нико да их подвргне деоби, али данас их не остављају при деоби као заједнице.

Изрази за целину појединачних имања су: *имовина*, *имање*, *добро* и *баштина*. Најчешћи је израз „*имање*“, али у брдским селима врло је чест израз и *баштина*. Лесковчани и Брезовчани, Бачевчани и Пријездичани и не зову другачије приватну својину до *баштином*.

„*Потес*“, а и „*отес*“, је обични израз за целину зиратног имања. Једно село има више потеса, и сваки има своје нарочито име, дато по чему било. *Пауне* имају ове своје потесе: *Буковик*, *Раковик*, *Река*, *Тре*-

[1] „Комуна“ је одомаћен израз код сељака у толикој мери, да често пута чуће се да они и своје сеоске и цематске заједнице називају овим именом, па чак срећивање летине у заједници код задругара зове се „*комуна*“.

беж, *Врело*, *Царина* и *Лепеница*, докле неко мало село има мање потеса; тако Петњица има своје потесе: *Колубару*, *Камарине*, *Трешњевац*, *Баре*, *Мачине* и *Поље*. Потес је џематска својина, сваки је за се издвојен, ограђен или омеђен каквим природним међама. Природне међе су: потоци, реке, косањице или брда. По величини џемата цене се и величине потеса; обично је да џемати имају по 2—3 потеса разне величине. Сваки учесник у потесу зове се *смесник*, где се пази да је члан џематске заједнице. А ако би ко наслеђем или куповином постао смесник, гледа се одмах да се куповином или трампом истисне из потеса. Потес се пушта 1. новембра а забрањује 9. маја, изузимајући затворена имања. Који су своје делове затворили, немају права на заједничку попашу, а имају права чак они који су у џемату, а немају заједнице у потесу.

У потесу су познате међе сваког дела. Међе се зову *складови*, а оне су од уздигнуте земље, или од камена или засађених дрвета. Границе потеса зову се *међе* и оне су или природне или вештачке. Вештачке међе су: *мрамори*, *каменови*, *ја̑рци* и др., а природне: плећа косањица и путови по њима, реке, потоци и брда. Сваки потес с међе има улаз и пут за сва појединачна имања. По ливадама тај се пут не указује, докле по њивама мора се увек обележити и указати.

У потесима нема насеља. Од зграда могу се по равним селима подизати сточне зграде, а по брдским и колибе уз остале зграде. Зграде морају бити на крајевима потеса, а ретко кад у средини. У потесима не подиже се воће, с тога нема ни воћњака; а ако се почну подизати воћњаци, онда је то први предзнак нестанка потеса и његовог насељавања. Сви су потеси били раније џематска или целог села насеља, па су помештањем села у крајеве постали слободни. Готово у сваком потесу ове врсте и данас се зна, где је чија

кућа била, ма да је то било пре 200—300 година. Помештањем села и њихови џемати померили су се крају и ту их чека даље збијање, као што су на тај начин села: Г. Буковица, Клинци, Жабари, Пријездић, Мионица, Пауне дошла већ крају.

„Потес" и „атар" нису једно исто. Атар је целокупни сеоски простор и он је увек већи од потеса, јер обухвата све, што спада у једно село. Границе *атара* зову се *синори*, а поједини знаци *међници*, *међаши*.[1] Име *међници* очувано је у оном истом смислу, у коме га и *Ст. Новаковић* наводи по старим споменицима у својој знаменитој расправи „Село".[2] *Мѐдник* (и Мећник) у Кад. Луци, *Међаши*, брдо и џемат у Баб. Луци, јесу имена која опомињу и потврђују горње узимање. *Међници* су дрвета, мраморје (ма какво било камење), извори, бобије и др., а *синори* иду обично природним међама: косањицама, рекама, потоцима, брдима и планинским косама или повијарцима.[3]

У атарима имају извесни делови који се зову *крчевинама*. Често пута читави потеси носе овакво име. *Крчевине* су ново име и употребљено искључиво за чишћење утрина од крупног дрвећа и шибља, докле чишћење њива од камена, ретког и ситног шибља, па и погдекојега дрвета, зове се *требљење* или чешће

---

[1] „Међа" и од ове речи направљени поједини изрази су у најчешћој употреби код народа обеју области. Сељак не употребљује реч „границу", у смислу међа, па ни речи изведене од ове исте речи; код њега је у употреби реч „међа", „међашити", „међити", „омеђити", „омеђен". Па ни реч „*погранични*" није у употреби, већ се у место ње употребљује „крајњи", „међашки". Тако се имање на крају зове: „на сеоској међи", „на ужичкој међи", а села крајња „међашка села", а њиве обично: „међашице".

[2] Ст. Новаковић. „Глас XXV". Стр. 77.

[3] *Синори* су утврђивани споразумом села, а како је било тешко придобити све сељаке да се сагласе на оно, што је право, то су синори утврђивани и судским путем, путем изборних судова, и они су већ до 1837. год. расправљени. Пресуда уиског магистрата од 27. априла 1837. год. за синоре села Клинаца и Петњице вели, да иду уз Бању, посред Пећине, на Криву Букву, Брест, Понор, Бобију I, Бобију II, итд.

требеж. Особна имена: *Требеж* у Паунама, *Требеж* у Кланици, *Требеж* у Лозници опомињу нас на употребу овог израза у смислу данашњег „крчити“. Истребљене њиве зову се у већини села ове области *крчевине* и *требежи*, а у Лесковицама, Вујиновачи и Брезовицама и *лȁзе*, чиме се потврђује оно што и Новаковић по старим споменицима вели за крчевине.[1]

Земља за обделавање зове се *њива*, *зират*, *зиратница*, а не чује се реч *оралија*. *Ораница* представља њиву изорану, а *орница* њиву заливађену. Земље је у области доста, а има је за све привредне гране. Њиве су по средини потеса, луке и крајње, докле ливаде су потолите земље, баре или нарочите заливађене земље. Врсте земаља су *пескуша* из песка, шљунка, воденог муља и танког слоја глине помешане с хумусом. Оваква је најближа раван колубарске котлине око њеног корита, на њој успева добро кукуруз, а пшеница и јечам не могу, јер их убија „тоња“ („пламењача“).

„*Кречара*“ (па и „*кречуша*“) је глина и хумус с много креча; ово су суве, топле, шупље и врло растресите земље. Сва карсна села изобилују овом врстом земље и она им је једино добро њихово, на коме особито успева и рађа пшеница. Као и на пескушама нема ливада и пашњака, а и воће и шуме не могу да успевају. — „*Бухавица*“ је сивкаста, трошна, шупља глинуша; воду лако пропушта, увек је сува, а кад се укваси, онда се лако и разноси и по све тешко ђубри. Она је земља свих побрђа и брдских подножја, на њој могу донекле да успевају добро стрмни усеви, али понајбоље шуме и воћа, с тога је и воће поглавито на овим земљама. — „*Смолница*“ је црна, масна, хладна глинуша, проткана врцама беле иловаче или кречњака.

[1] Ст. Новаковић. „Глас XXIV“. Стр. 170.

Ова најбоља житница обеју области налази се у Колубари, почиње у Дегурићу од Увора Стубице, па се у источном правцу, у почетку ширином од 1 K^m, а после и од 5 K^m, простире све до реке Љига. Села у појасу смолнице немају ниједног јединог парчета земље, које не би било подесно за све врсте људског сеоског занимања. На овој врсти земље рађа све, и ту су најбољи храстови забрани у области (забран манастира Боговађе).[1] — „*Благуље*" су глинуше растресите, с по мало песка, боје сивкасте, лако се ђубре, воду лако упијају и дуго влагу задржавају. Ове су земље својина карсних долова, терцијерних поља у карсту, и оне граде наносе појединих брдских и планинских речица. Ове су земље по брдским крајевима оно, што су смолнице равнијих земаља, и на њима успевају све врсте пољских усева, па и воћа.[2] — „*Брдњаче*" су песковите, хладне глинуше по силикатним теренима, које нису ни за какав усев ни за ливаде, а на којима чак ни папрат не може да успева. Ово су земље свих оних села, на којима су силикатни терени изашли на површину. — „*Мртвица*" или „*мртвичаво ило*" је једна од најлошијих глинуша; тврда, вододржљива глина, без песка и креча, безводна и сувише тешка за рад. Мртвица је у области најбоље оличена у Ђурђевцу на Стучини, где има читавих поља без икакве вредности.

На свима овим земљама гаје се ове врсте жита: *пшеница*, *раж*, *јечам*, *овас* (зоб), *крупник* и *кукуруз*. Од пшенице гаје се ове врсте: *озимица*, *јарица*, *голија*, *белија*, *црвенка* и *шесторетка*, а она је општи усев. Од

---

[1] Особиту вредност смолнице чини њена родност и подесност за све усеве, што утврђују и ове цифре. У селима, која имају земље од више врста, 1 x^a црнице је 1200 динара, бухавице 600 д., кречаре 300—500 д., а мртвице и 50 динара! У Клинцима, Паунама и Ђурђевцу не може се купити 1 x^a смолне земље за мање од 1500 дин.

[2] У овим земљама успева особито папрат („бујад" у овом крају), па је с тога зову и *бујадњача*.

јечма имамо две врсте: *озимац* и *јарац*, а поглавито је колубарска биљка. *Овас*, или још познатије *зоб*, је општи усев, који се гаји ради исхране стоке. *Крупник* је планинска биљка, ретко се гаји у већој мери, а рађа добро и употребљује се за исхрану стоке и у гладним годинама и самог народа. *Раж* се свега гаји у у два села у Крчмару и Бачевцима, а више нигде. *Кукуруз* је општа биљка и свуда најглавније средство за исхрану становништва, а особито успева у љишкој и јадранској долини, докле није рђав и у свима колубарским селима.[1]

Просо (ситна проја) је ретка биљка овог краја, гаје га у последње време извесна села ради живине. *Елда* (ељда) је почешћа, добра пчелама, за то су је пчелари одавна држали, а данас је одржавају по нека планинска села и то на куће[2].

У засејавању њива има извесних правила. Требежи и крчевине увек се први пут употребљују за сејање кукуруза, па се то понови по више година, докле се земља „не замори". „Заморена" земља се засеје пшеницом и после се „одмара". Одмор траје неколико година, обично 2—3 године, и тад је она пасник, ако нема ливадске траве или ливада, ако има ливадску траву на себи. После одмора настаје опет исти ред и кад дође на ред трећи пут да се оре, онда треба да се „занови". „Зановити" значи пођубрити, али не потпуно него у малој мери. Кад се опет сврши стари низ година, онда настаје „*ђубрење*" (*гнојење*) или „*патирање*". *Ђубрење* је,

[1] Поглавита храна становништву су: кукуруз и пшеница, кукуруз свакодневна, а пшеница поређа. Јечам се врло ретко троши, и од њега се меси *јечменица*, али и то у гладним годинама, које нису баш честе у овој области. Овас нико не једе, али стари причају да су Бачевчани и други планинци јели *овсеницу*. За просо и елду зна се да се не троше, али се прича да су се некад јели хлебови и од ових усева. Раж је добра храна, али је истискује пшеница, као и крупник; обоје су храна у гладним годинама.

[2] Од ових врста жита меси се хлеб „*на пресно*" (погача) и *проја* или „*на кисело*" (*сомун, лепиња, колач, ражаница, овсеница, јечменица*, и др.).

кад се на њиву износи шталско ђубре или иструлело сено и слама, па по земљи растури и заоре. *Натирање* је ђубрење помоћу торова, обора или станова. Стока се затвори у оборе, и ови се редом помештају по њиви, докле се тако не пређе цела њива. Овај начин ђубрења, ма да најспорији, сматра се као најбољи, јер после њега њива се сматра као крчевина и способна за рад дужи низ времена. Сталне ливадске земље не дирају се, нити се кад ђубре ни натиру.

Колубарска села и подгорска су чисто *земљорадничка* села, природно нека у јачој а нека у слабијој мери. Ну у колико су год земљорадничка, у толико су и воћарска и сточарска. Воћарство и земљорадња иду напоредо код свих села, али за подгорска села сме се слободно тврдити да су више воћарска. Тако исто планинска села обеју области јесу поглавито сточарска. Чисто земљорадничка села су у котлини колубарској и области побрђа, али баш код ових села је на цени најмодерније говедарство. Сва су села обеју области економски врло снажна, најјача су подгорска села, а најслабија су нека карсна и села из околине града Ваљева.

Паше. — У областима разликују се две врсте паше: *испаше* и *паше*. Општи израз за пашу је *попаша*. Испаше су заједничке попаше, а паше појединачне. Сва брдска и планинска села имају заједничке попаше, које се дају под закуп „под испашу“ или се у заједници пасу. Сеоске утрине, општинске и државне дају се под закуп, докле џематске и породичне не дају се. Попаша се плаћа у новцу и од „брава“.[1] Приход се уноси у општинску или сеоску касу и њиме се плаћа државна пореза с прирезима на то имање.[2] Највеће

[1] У Лесковицама се попаша наплаћује од ситног брава по $0_{,20}$ д., од козе $0_{,30}$ дин., од говечета $0_{,40}$ дин., докле је у Крчмару на говече већа такса.

[2] Многа села заједнички напасају своју стоку по испашама, а прирезе и порезу плаћају општим разрезом, као у Осечини, Туђину, Драгијевици и др. селима.

испаше имају села Крчмар, Лесковице, Брезовице и Осечина.

Паше су приватна својина; то су нарочите, увек ограђене њиве, које су највеће цене у долинама река: Бање, Лепенице, Топлице и Љига око Боговађе. Паше се зову *пашњаци* и они су искључиво за говеда, докле не могу се никад употребити за ситну стоку, ма да су и за коње добро дошли.

Обе области обилују и планинским пашама, под именом *сувати*. На плећима свих пограничних планина обеју области налазе се многе сувати, својине планинских села, на којима су најлепше и ливаде и пашњаци. Најлепше сувате ове врсте има Маљен, а од њих су опет најлепше *Дивчибаре*, при извору Каменице на плећима маљенског виса Голупца. За ове сувате везано је и сточарство планинских села. Познатији сувати су: *Питомине*, *Баре*, *Граб* на Маљену, *Мравињци*, *Пȃли*, *Кнежево Поље*, *Дебело Брдо* на Повлену, *Закоси* на Јабланику и *Пољане* на Сувобору. Сувати се не ору, али Лесковичани пре неколико година отпочели су орати своје Пали и Мравињце, што им је давало повољних резултата, иначе пошто се у августу месецу раскосе сувати, онда се пуштају и по свима заједничка стока „пландује“.

Шуме. — Шуме су највеће благо обеју области, а има их у опште доста. У погледу пошумљења обе области могу се узети као најшумовитије области у Краљевини, а то је од велике пажње према користима шума и непренасељености ових области, чему је много припомогла и велика удаљеност области од каквог јачег и живљег саобраћајног центра. Прва и друга повленска коса чине планинску област, а тамо нема нигде ниједне једине стопе, која не би била пошумљена или која се не би „напустила“ да се пошумљава. Само

карсна поља су без шуме и ту су реке и атмосферилије изнеле очигледну слику бешумности и њених тешких последица. Па и сва карсна села нису оваква, ово је само судбина: Ковачица, Бранеговића, Бачеваца, Богатића, Белића и Лелића, дакле села око извора реке Граца и његовог средњег тока.

Узвишеније тачке у области са својим косањицама и ситнијим узвишицама због стрменитих страна, многих јаруга и пошумљених дубодолина, чине у области велике шумске целине, које народ зове *планинама.* Такве важне опште узвишице, а по народном узимању планине, јесу: *Кокорава* у Братачићу и Лопатњу, *Бојчица* у Лопатњу и Драгијевици, *Влашић* у Г. Црниљеву, Миличиници, Осечини, Туђину и Осладићу, *Јаутина* у Г. Буковици, Рабасу и др. селима, *Посово* у Бранковини и Г. Глави, *Словац* у Б. Луци, Лозници и Словцу, *Костојевац* око *Боговађе, Полице* у Бријежђу и *Тара* у Ситарицама и Куницама. Осим ових шума има доста и приватних забрана, који су често пута врло велики и врло добро очувани, као што је вредно поменути *Јанчића забране* у Лопатњу, *Гођевачке* у Зарубама, *Шутуљске* у Стругaнику и *поп-Марков* у Бранковини.[1] Веће шумске целине су општинске, црквене и сеоске, докле приватне су увек мањег обима.

Шума има од две врсте: *од лиснатог дрвета* и *четинарских.* Од лиснатих древета заступљена су: *храст* (граница, цер, дуб, лужњак, бјел, горун), *буква* (бела и црвена), *јавор, мечја леска, клен* (бели и модри), *бреза, топола* (јасика, јаблан, јагњеда, тиса) *липа* (бела и црна), *граб* (бели и црни), *брекиња, јасен* (барски и планински), *брест* (барски и планински), итд. Од четинара су заступљени: *јела, црни* и *бели бор, смрча* и *смрека.* Шуме од лиснатог древета су по целој области, докле су че-

[1] Ове приватне забране поменули смо за то, што нису мањи од 100—200 Х.[a]

тинарске шуме ограничене само на Маљен и његове најјужније огранке. Смречара има по целој области, а расту и у самом граду Ваљеву.

Употреба шума је за грађу и огрев. Маљен даје најбољу грађу, чиме се данас многа села занимају, и где су на Манастирици две вештачке и велике стружнице. Од четинарског, храстовог, буковог дрвета секу се трупци и од ових се стружу: даске, греде, тренице, баскије, лепене, летве и др. Жежењем ћумура не бави се нико у области, ковачи сами собом иду у планину и себи жегу ћумур. „*Лисници*“ се осецају по брдским селима у случајевима сушних година.

2) **Распоред њива по имањима.** — Код планинских села имања су у долинама рекавица, где су и куће или по планинским косама. Шуме су обично око кућа и увек заједно, а њиве могу бити и даље, докле су испаше и попаше „на планини“, а ту су и ливаде. Брдска села имају имања око џемата, а она обично захтевају по какав вис, косањицу или по више и једних и других. Ливаде ових села су у долинама река, а ту су и најбоља имања. Карсна села имају имања око села раздељена у потесе, где им цело село или неки његови делови имају удела (смесништва). Села колубарских побрђа, изузимајући доња велика села, имају куће издвојене по џематима, а џематске потесе тачно одвојене један од другога, где у сваком џемату знају се делови појединаца. Распоред имања у потесима је овакав. Најстарије породице имају најстарији део потеса, управо најраније истребљени или окрчени, а са стране су делови осталих. Често пута је овај најстарији део у средини, али то није стално правило јер га има и на крају. Деобници ове најстарије куће добили су своје делове, па ако су им сувише мали, обично су их дали у размену сродницима за исто толике делове у другим потесима. Ако је прва деоба била уздуж, онда су

сви доцнији делили у том правцу. Ако су џемати остали стални кроз дужи низ година, ако је дотична стара породица, или нека старија од досељених, остала непрекидно на истом месту, онда је задржала и своје имовинске односе у потесу. Стара породица *Јанковића* у Паунама и не доказује ничим другим своју велику давнину до овим својим потеским односима, где се и данас заједнице од пре 300 година врло јасно распознају. *Кузмановићи* и *Бранковићи* из Жабара не могу ничим другим доказати своје сродничке везе, већ породичним заједницама и великом проткaности појединих имања.

Села у горњем току Љига: *Бах*, *Палежница*, *Кадијина Лука* и *Славковица* око кућа осим мале окућнице немају готово ништа друго. Имања су им на другом крају, а тамо имају воћњаке са зградама, тамо држе и стоку, а тамо су и главна имања. Доња љишка села противно горњим имају око кућа и окућнице и сва зиратна и незиратна имања, што нам најлепши пример даје Јајчић.

3) **Занимање становништва.** — Колубарци и Подгорци у подједнакој су мери земљорадници и воћари, а има и сточара. Према овоме главна су занимања: *земљорадња*, *воћарство* и *сточарство*. Ну и друге привредне гране нису занемарене, као: *пчеларство*, *виноградарство*, *риболов*, *занати*, *трговина*, *рабаџијање*, *рударство* и *аргатовање*.

а) *Земљорадња* је главно занимање целокупног становништва обеју области. У раду се највећа пажња обраћа да земља да једногодишње потребе у храни и $^3/_4$ села толико сеје, колико ће им бити за годину. Али има села, која и више производе и знатан део износе на трг и продају; ово је само код села уске колубарске котлине и Лесковица и Суводања, планинских и карсних села, која знатне количине пшенице извозе

И осредње године у роду дају потребна животна средства, а селима оскудним помажу друга средства, која ћемо узгред поменути.

Од културних биљака осим жита сељаци гаје *конопљу* („кудељу“) и *лан* („ћетен“), од којих се тка платно за „рубине“.

б) *Воћарство* је најјаче развијена грана у Подгорини. Читаве шуме од воћа су око кућа и по пристранцима појединих косањица; они су од шљива, од којих се разликују неколике врсте и другог благородног воћа. Воћњаци (и „бәште“) су често пута толики, да су већи од највеће баштине у Морави; они се непрестано обнављају и подижу, а од њихових шљива пече се ракија „шљивовица“ или „*пекмез*“, где се још и највеће количине суше. Суве шљиве, пекмез и ракија јесу особито велики трговински производ за извоз. Колико се воћу обраћа пажња може се видети из овог истинитог примера. Некоме сељаку из Жабара процењена цела баштина приликом пописа за дужну порезу $85,_{40}$ дин., а тог истог лета сам сопственик испод руке даје свој шљивани род за 1300 динара.

Јабуке и крушке нису трговачки артикал, а од њих се не пече ракија. *Дренајић*, заселак села Суводања, има и сувише дренова, те његови сељаци пеку од њих „препеченицу“, неку ракију која, кад се помеша с љутом шљивовицом, продаје се у виду комовице.

в) *Сточарство* је главно занимање у целој области. У селима: *Вујиновачи*, *Брезовицама*, *Лесковицама*, *Бачевцима*, *Г. Лајковцу* и *Планиници* сматра се као претежно занимање, и ова села сматрају се као сточарска, за шта су везани неки особити начини сточарења. У свима другим селима пази се на гајење стоке, само негде на једну врсту, а негде на другу.
[…]токе гаје се: говеда, коњи, овце, козе и свиње.
[…]ца су по обема областима и свуда употребљена за

тегљење, докле коњи, и ако их има у целој области, ограничени су на извесна села: Маљевић, Клашнић, Мрчић и Лукавац. Оваца има свуда по целој области, али највише у планинских и сточарских села, докле коза има само у брдским селима и то у мањој мери. Свиња има такође по целој области и свака кућа, поле имућнија, мора имати ове стоке, од које производи и продаје поједине мање или веће комаде.

Мазги, магараца и бивола нема у овој области, нити пак ко зна да их је кадгод било.

г) *Виноградарство* је било узгредно занимање сељака многих села обеју области, али је данас због опште немарности и пропасти винограда опало у знатној мери. Карсна села и поћутска нису никад имала већих и знатнијих винограда, докле понека на силикатним теренима истицала су се у том погледу. За данас су најбољи виногради: бранковачких села, Ђурђевца и Попадића. У Попадићу је некад виноградарство било развијено у толикој мери, да су по виноградима били подизати подруми, колибе и друге зграде, у виду онога што се подиже у виноградским крајевима.

Од грожђа справљало се вино, које није нигде стекло већег гласа изван околине, а није се ни у околини трошило у знатној мери.

а) *Риболов* је омиљена радња неколиких села око града Ваљева, која су на рекама Грацу и Колубари, а та су: *Градац*, *Дегурић*, *Бранеговић*, *Белић*, *Белошевац* и *Словац*. Читави крајеви ових села или цело село сматра и лети и зими ову врсту занимања као главно занимање и увек удружује се на дневно или ноћно ловљење рибе. Од рибе лови се: клен, кркуша, пузија, пеш, змијоглава, вретенарка, мрена, плоска, а од Диваког Брода: сом, штука, манић и др. Градац има своју особену рибу *пастрмку*, за којом се ловци најенергичније пуштају у лов.

ђ). *Пчеларство* је занимање појединих домова и нарочитих људи, за које народ верује да се само њима пчеле држе. Па ипак највише ће га бити уз Обницу у селима око Причевића, за тим у Бабајићу и селима око њега. Пчеларство опада, јер „пчелу храни ливада, а не дрво“ узвикују старији људи, тврдећи да од како се отпоче ливада косити око Ивања-дне, ане око Св. Илије, ми изгубисмо пчеле.

е). *Свиларство* се у последње доба отпочело јаче развијати у башким и љишким селима, па уз то и гајење дудова. Свилу сами прерађују и од ње ткају платна, која су већ отпочеле носити девојке и млађе жене по поменутим селима.

ж). *Повртарство* је развијено у неколиким селима ове области у толикој мери, да производи поврћа и за извоз. Та су села поред Колубаре, и у њима се поред обичног поврћа производи још: бостан, бундеве, тикве и остало, и све разноси по трговима и продаје. Највише се овим занимају сељани села: Веселиновца, Лознице, Ратковаца и Табановића.

з). *Рабаџијање* је главно занимање многих села из околине града Ваљева. На воловским, а у новије доба, и коњским колима преносе трговачку робу из Ваљева за Обреновац и Београд и натраг, а има их који се целога свога века баве овим пословима. Рабаџије су увек нарочити задругари, где свака таква кућа оставља по некога код куће, који ради пољске и кућевне послове, а рабаџији је у задатку да путује и „колима привређује“. Ова врста занимања је општа код сељана села: *Белошевца*, *Попучака*, *Грабовице* и *Кличевца*, а појединачна код сељана села: *Клинаца*, *Робаја*, *Пауна*, *Лукавца*, итд.

и). *Занати* су узгредно занимање појединаца или главно занимање целог села. Појединци по задругама обично се пуштају ради обучавања у једном занату и

после га раде узгред код својих кућа, када доспеју. Ретка је повећа задруга да нема кога колара, или ковача, или зидара, или столара, или дрводељу. Овакви задругари, само кад су без посла у задрузи, могу се удалити из ње и радити другоме. Наднице оваквих задругара су махом у природи, ретко кад за готов новац, јер се тражи посленик ради замене. Многе породице ове врсте никад не престају имати занатлија у својој средини, који често пута и удале се од својих кућа и оду, па почну засебно занатом се бавити. За *Ковачевиће* у Г. Лајковцу зна се да су доселили се из Језера у Дробњацима и да им је предак био ковач, да од тада има „300 година“, па нису никад престали имати ковача у својој средини, где и данас имају и ковача и столара и трговаца и чиновника. — *Врце* у Ковачицама од доба досељења из Далмације, па до данас, увек су били колари, па их таквих и данас има. — *Бранковићи* из Жабара вечито су били одличне дрводеље, столари и мазала.

У селу *Богатићу* сељаци се од пре 30 година стално одадоше изучавању зидарског заната и у том занату отишли су толико далеко, да су данас постали мајстори првог реда и потисли Осаћане. Таквих зидара има и у Лопатњу и суседним селима, а они су постали вештаци у изради и камена, а умеју да зидају и каменом и циглом, као што умеју да зидају и суво. Богатинци су створили нарочити тип куће, нову „*богатинку*“. Занат не раде појединачно, него се удружују по више њих и онда образују дружине, где је старешина *неимар*, који погађа посао и наплаћује, а други раде. Неимар погађа раднике и по послу плаћа им сталне наднице, а они су уз њега од 1. априла до 14. новембра, кад се враћају у село.

У *Крчмару*, *Осеченици* и *Бријежђу* развијен је у великој мери *стругарски занат*. Сваки сељак због многе

шуме одао се овом послу и ради сам за се или на приватним стружницама и тако привређује и допуњује оно, што му природа није дала на земљи. Сељаци ових села постали су занатлије такве врсте, да се почешће пута спуштају у доња села и раде „ђутурице“ послове овакве врсте.

У *Струганицу*, *Берковцу* и *Гуњици* одомаћио се од 40. годйна пр. века у велико *каменорезачки занат.* Готово сваки сељак изучио је и израђује надгробно камење, степенице, тоциљеве и друге разне грађевинске објекте и продаје код своје куће. Сваки има свој „мајдан“, где копа камен, а сваки има и своју радионицу, у којој израђује поједине предмете. У изради камена отишли су толико да своје продукте износе и на већа тржишта и већ су и у Београду стекли лепога гласа. Камен за израду је кретацејски пешчар, који је подина струганичком литографском камену. Овај занат поред осталих привредних занимања у материјалном благостању подигао је ова села до велике висине.

У *Бранеговићу* и *Дегурићу* код већине сељака омиљено је занимање *свирачина.* Један или по више удружених сељака по мобама, обичним жетвама, свадбама и другим свечаностима иду из села у село и свирају за паре или за храну, те и тиме привређују. Свирају у „свирале“ (гајде), а ретко у „свиралицу“ и „двојнице“. У последње доба *Планиничани* по угледу на суседне Рудничане и Ужичане свирају у „виолину“ и „виолу“, које сами граде од чамова дрвета, по облику на ове справе, какве се продају у трговини.

У раније доба били су одомаћени и други занати: *пушкарски*, *седларски*, *ситарски*, *брдарски* и др. по селима ове области, али их данас нема. Од њих су остали трагови у именима: *Златарић*, *Златари*, *Седлари*, *Ситари*, *Брдари* итд., или су сеочувале успомене у породици. И данас кућа *Вилотијића* у Драгијевици ради зла-

тарски занат, али ће га радити дотле, докле не изумру, старији, јер млађе своје нису обучили. — *Цигларски* и *грнчарски* посао је у рукама наших Нишлија и Пироћана, а *бојити* црно галицом и кором од јове и *броћем* жуто уме свака старија жена у селу.

ј). *Трговина.* — У селима обеју области више је *трговаца* него *занатлија*. Трговаца има од две врсте: „*калауза*“, трговачких посредника, и *самосталних трговаца*. „Калаузи“ „калаузе“ за рачун ваљевских и страних трговаца, а други раде сами за се. И једни и други сматрају овај посао као споереднији од земљорадње, па га раде само у извесна доба године. Трговина се води сувим шљивама, коњима, вуном, лојем, говедима, овцама и козама, а ређе свињама. Самостални трговци за време извоза стално су у Шапцу, Ваљеву или Мионици, где увек имају своје засебне зграде, нарочито грађене за трговачке послове ове врсте.

к). *Аргаштина.* — *Аргаштина* у овим областима није *печалба* источних крајева. У аргаштину иду Бачевчани сиротнијег стања и сељаци других карсних села из најближе околине града Ваљева. Кад Бачевчани среде своје послове код кућа, тада се упуте по 4—5 млађих и снажнијих људи и спуштају се у „аргаштину“ да прерађују и другима. Међу „аргатима“ има увек један, који погађа посао и тражи нов, а он обично и наплаћује, па после и дугове исплаћује. Најстаријега зову „неимар“ или „аргат“, његова је надница највећа, а при погодби пази да сваком изађе погођена надница. Пре него се аргати крену, кад понесу собом алат и што им треба, онда се споразумно утврде наднице појединцима за разноврсне послове; на пр. сваки мора да унапред одреди цену за жетву, цену за копање, цену за косидбу итд. Кад аргат утврђује цену, онда добро пази на уговорене цене, па код

уговара надницом лако му је, али код уговара „ђутурице“, онда мора да рачуна. У аргаштину се силази око 20. маја, аргатује се у доњим колубарским селима и враћа се око 1. августа.

Кад око половине августа отпочне шљивана берба и сушење, тада се опет спуштају исти сељаци и погађају на „*пушнице*“ (*мишане*). Нојстарији у групи зове се „*вуруџија*“ и он се најбоље плаћа. Аргатске су наднице од 0·60—2·50 динара, а при сушидби рад се плаћа месечно по цени од 18—36 динара. На овом послу проводи се стално месец и по или мало више.

л). *Рударство.* — Обе области одавна су познате као рударске. Може бити још у римско доба било је у овим областима рударских насеља, јер се и тада знало за велико богаство у рудном благу. У средњевековној српској држави већ су се вадиле руде и извозиле, па су се тада и становници почели бавити рударством. Рударска места су: *Брезовице*, *Бобова*, *Ребељ*, *Планиница*, *Бах*, *Струганик*, *Бела Стена* у *Шушовци* и *Врагочаница*. На многим местима налазимо стара рударска предузећа (Бах, Ребељ и Осечина), на многим местима имамо најскорије напуштене рударске послове (Планиница, Брезовице, Врагочаница и Ребељ), а на многим местима као да ће бити још неких старијих рудишта (Дупљај, Близоње и Кланица).

И раније и позније рударске работе имале су великог утицаја на сељаке појединих села око рудишта. *Врагочани*, *Бобовци* и *Брезовчани* постали су прави рудари, јер чим се појаве рударска предузећа у области, они одмах заузимају прва места и сматрају се као најбољи радници у овом послу. Многи од њих иду по околним рудиштима и надниче, те тиме не напуштају своје стално занимање. Бобовци причају за себе да су у доба аустријске окупације (1717—1739 год.) били рудари на

на Руднику[1] и да су се отуда преселили после повлачења Аустрије у своје садашње село. За село Бах и данас се упорно одржава мишљење, да је оно старо *рударско „швапско" село*, ма да нема ни трага ни гласа о ниједном „*Шваби*" и ма да данашњи Башани немају ни најмање воље за рударске работе.

3. Тип села.

Села *Подгорине* и *Колубаре* према своме изгледу дају се распоредити у три групе: *старовлашка* (разбијена и растурена), *збијена* и *башка* (*стара колубарска*).

а) *Старовлашког* је типа највећи број села у овој области. Ових села има *разбијених* и *растурених*, где је опет других мање од првих. Готово сва подгорска села су разбијеног типа. Код ових села куће су поређане у џемате или мале. Мале су по брдима, косањицама, доловима и јаругама. Поједине куће по малама су с великим окућницима, увек једна до друге, на растојању од 50—200 м., па и то само онда кад је џемат на каквом брду, који расеца каква јаруга или дубодолина. Џемати су код више села издвојени, али чим се један џемат попуни, тада се исељава на суседну косањицу или вис и тако попуњава празнине. У најновије време отпочеле су се поједине породице сасељавати у долине и на друмове те стварати друмска или долинска насеља (Бр. 1).

Планинска села: *Вујиновача*, *Брезовице*, *Крчмар*, *Бријежђе* и друга села су овог типа, код којих су сви џемати или поједини груписани при врху појединих поточића, обично у пристранцима, где су по 2—3 куће увек у близу, а преко потока опет тако. Последице јачег насељавања или намножавања џемата стварају ра-

[1] Кад се зна да је на Руднику у то доба било рударских радова и насеља, па ове традиције могу се узимати и као истините (Глас LXIV стр. 25—28).

селице у долини река истог села, те тако граде поречна насељавања. (Бр. 2).

Овог су типа и села: *Жабари*, *Оглађеновац*, *Пауне*, *Клинци*, *Пријездић*, *Г. Буковица*, *Д. Буковица* и др., код којих се данас не могу да распознају џемати и мале. Сви џемати изнети су у крајеве села и спојили се, па су обухватили атар сеоски у виду круга, као што је то најлепши пример код Пауна. Обичан посматрач не уме се овде наћи, али после пажљивијег посматрања виде се џемати, њихове границе и везе (Бр. 3).

У старовлашка села разбијеног типа морамо уврстити и села: *Попучке*, *Близоње*, *Котешицу*, *Братачић* и др., која на први поглед дају тип збијених села. Села нису збијена, већ су права џематска села, чији су џемати спустили се на какво повеће пласасто брдо, па се настанили на појединим странама оваквог и сувише благог брда, а по времену изашли и на врх брда и тиме се село спојило. И овде су још џемати раздвојени, и овде су растојања међу кућама остала као и ранија. Ова села у најкраћем року даће тип збијених села (Број 4).

Старовлашког типа је и јединствено село ове области *Дивци*. Ово је село спуштено с брда и насељено под брдом у равници с обе стране пута, где су му куће знатно увучене унутра, а општи пут искривудан. По распореду кућа, за тим по распореду и величини окућница и имања Дивци су село *шумадијског типа* и то такво, да се може поредити са типским селима шумадијских области.

У села старовлашког типа морамо уврстити и карсна насеља неких села. Где су год карсна села подељена на џемате, а џемати на великим растојањима, нису ништа друго до старовлашка села. Код ових села су џемати по доловима и вртачама, где често пута у једној вртачи може бити по 20—30 кућа, природно

с врло малим окућницама. Џемати су и сувише збијени код већих села, а код мањих и растурени. Оваква су села: *Лесковице*, *Бачевци*, *Ковачице*, *Мратишић*, *Робаје*, *Сушица*, *Стубао* и др. (Бр. 5).

Доња љишка села, као и села најближе околине града Ваљева, немају џемата, ретко где и да имају 3—5 кућа на растојању од 50—100^m., већ су све куће растурене без икаквог реда, обично дуж каквог потока или речице, а силазе и у саму љишку раван. Таква су села опет *старовлашког типа: Бабајић*, *Цветановци*, *Јајчић*, *Бошњановић*, *Латковић*, *Лајковац*, *Прњавор* око Боговађе; *Рађево Село*, *Градац*, *Попаре*, *Кличевац*, *Бело Поље* и *Јасеница* око Ваљева (Бр. 6).

Овај разбијени и растурени старовлашки тип код села ових двеју области није био увек овакав. Немамо никаквих писмених и поузданих података да можемо ово тврдити, али у селиштима, имовинским односима и традицијама очувани су трагови на раније начине насељавања. Стара селишта више старих села очувала су трагове ранијег начина насељавања. Бујачанска Кућишта, паупске Старе Куће, клиначка Паланка, златарићска Паланка, петњичке Подрумине, жабарске Старе Куће дају нам слику старих пасеља, дају нам слику старих збијених села, које одговарају данашњим разбијеним. Око ових селишта наћи ћемо, што је врло чест случај, још очуване мале окућнице, које су често пута прешле у друге руке, али се врло јасно распознају.

На оваквим малим окућницама изоравају се врло често зидине и остаци старих насеља, која су махом била кружна, подаље од обала поточких, увек у присојним и источним брдским падинама. Овај тип уништило је досељавање породица из оних крајева, које су већ дотле живеле у селима данашњега типа. Како је продирањем Турака и у ове области много породица исељено из ових области, то је и било лако уништити стара

збијена насеља и створити нова. Ово је од прилике, како традиције гласе, могло бити крајем XVI или у почетку XVII века, али је најактивније било крајем XVII и кроз цео XVIII век.

б). Села *збијеног типа* нема у тој мери као староовлашких села. Села збијеног типа су карсна села, а оваква су села карсних долина, карсних пољица, њихових слепих долина и извора. Најлепши пример оваквог насеља је *Лелић*, а поред њега има их још (Бр. 7).

Куће оваквих карсних села нису у близу, а џемате, и ако се помињу, ретко који сељак да уме издвојити. Кућа је у долу или у страни, а увек је на крају окућнице, а зграде могу бити растурене и од ње удаљене. Кућа није никад изнета на улицу, него је увек унета, улице су искривудане и неодређеног правца, никад се не може наћи у селу главни пут, већ је увек главнији онај који иде око села. Оваква су села у круг збијена, обично је у центруму бунар, долина, пољице, око чега се прво насеље и створило. Цркве и школе код ових села нису у средини него увек на крају. Поред Лелића оваква су села: *Равње*, *Богатић*, *Дегурић*, *Струмна Гора*, *Сандаљ*, *Пакље*, *Балиновић*, *Совач*, *Тубравић*, *Куниџе*, *Суводање*, *Ситарице*, итд.

У села збијеног типа морамо уврстити и јединствено село ове области *Белошевац*. Белошевац је на једној благој узвишици, на чијем врху је извор. Куће су поређале у концентричним круговима око овог извора, од кога полазе сеоски путови зракасто на све могуће стране. Полупречник највећег круга износи око 500 м. у обиму. Куће са зградама врло мало су унете унутра, с малим окућницама, које често пута не износе више од 20^m (Бр. 8).

Карсна села што имају збијени тип добивају га отуда што их природа земљишта нагони на такав начин насељавања, али Белошевац је збијеног типа по етничкој

особини твораца данашњег села, који упорно чувају овај свој донети тип насељавања. Белошевац је насељен породицама са Косова, па су оне и донеле овакав тип и упорно га чувају и енергично се боре противу дошљака, који прете да им село растуре.

в). *Башки* или *стари колубарски тип* је нови тип насеља за науку. Овај је тип код села: *Баха*, *Палежнице*, *Славковице* и *Кад. Луке*. Овде су куће на обема обалама сеоских река, с малим окућницама и с мало зграда и путовима испред кућа. Воћњаци са стоком и зградама су изван села и тамо су праве куће с великим окућницама и имањима, по чему изгледају као старовлашка села. Бах је у најстарије доба имао овакав тип насеља, а друга села по угледу на њега од 40 година овамо населила су се по башком начину (Бр. 9).

И ако су сва ова села на вулканском дацитном земљишту, ипак природа земљишта није их нагнала на овакав начин насељавања, већ је то чисти појав рекреакције првобитном стању. Многа села ових области, нарочито брдска била су долинска села, па од части и данас прелазе у овај нови *башки тип*. Вујиновача сасељава се и силази на ставе Вујиновачке и Ребељске Реке, као што је и пре била; Суводање силази у долину Суводањске Реке, а тако и Ст. Река и Бобова.

г). Код старовлашких села ове области имамо и *заселака*. На првом месту чиновнички и народни назив засеока ни у колико се не подударају. Шта је заселак то је врло лепо обележио *Ердељановић* у својој расправи „Драгачево“[1], а за дивно чудо је да се његова дефиниција потпуно подудара с народном дефиницијом засеока у овом крају. По чиновничком схватању засеоци су џемати или мале, што народ неће никад тако назвати. Тако на пр. *Лесковице*, највеће село ове обла-

[1] „Насеља.“ Стр. 42.

сти, по чиновничком и статистичком[1] схватању има неколико заселака, докле народ ће увек рећи да нема, да је то само село Лесковице са својим џематима.

Код села Попучака имамо заселак *Горић* (раније Крушчић). Горић је на југозападној страни своје матице, одвојен од ње једном благом косањицом, са 20 растурених кућа, растурених по свима крајевима и изнетим на друм. Цео терен чини за се целину и нагнут је благо ка Колубари, сваки држи да треба да има по више кућа, па да образује нарочито насеље. Оваки су засеоци још: *Грмикоже* или *Кацапа* код Дучића, с којим је у вези у имању и шуми а у осталом засебно насеље[2]; *Влашић* код Оглађеновца, део села на левој страни реке Уба, коме да је само 50 кућа, па би било нарочито село; *Грачаница* код Тубравића, која се у харачним тефтерима из 1818. год. помиње већ као засебно насеље[3]; *Михачи (Мијачи)* у Ребељу опет по харачким тефтерима засебно насеље, *Врлобаш* у Мајиновићу, *Паланка* у Златарићу, *Стошић* у Словцу, *Сирдија* у Драгијевици и *Дренајић* у Суводању. Сваки заселак као и село има своје потесе, међе и синоре, и они су се врло често пута судили око тих синора са другим или својим селима[4]. Од свих ових заселака најинтереснији је *Дренајић*, који се чак и у Лангеровим публикацијама помиње као засебно насеље ових области.[5]

Кад засеоци постану већи и кад државне власти изађу у сусрет захтевима сељака појединих заселака, онда ће они постати села, као што је било већ слу-

[1] „Статистика Кр. Србије XXII". Стр. 33–80.

[2] Mittheilungen d. k. k. Kriegsarchivs. Стр. 244.

[3] М. Петровић „Финансије и установе обновљене Србије" II. Стр. 464—469.

[4] Новаковић у својој значајној расправи „Село" навео је пример суђења о синору засеока Дренајића (Глас XXIV стр. 136).

[5] Mittheilungen итд. стр. 244.

јева. У *„Речнику Места“* *К. Јовановића*[1] од 1872. год. мињу се *Клашнић* и *Веселиновац*, данашња села, као сеоци, и то Клашнић као заселак села Диваца, а Веселиновац као заселак села Лознице. На овај исти начин није постали су: *Радобић* од Мионице, *Бујачић* од тњице, *Д. Буковица* од Горње, *Г. Мушић* и *Наномир* Доњег Мушића и *Ровни* од Балиновића.

д). Код свих села ове области има и *раселица*. Ралицама нарочито обилују планинска и брдска села; е се зову или *раселице* или *колибари*. Раселице су ална насеља изван села, растурена по разноликим ајевима сеоског хатара. Најлепши пример ових ралица даје нам село *Лесковице*, чије раселице по Маешу, Палима, Грацу, Тодоровом Брду и Забави прете створе ново село, као што је доста села и створено им путем.

4. Двор, кућа и остале зграде.

а). **Двор.** — Име *двор* очувано је у свима селима е области, ну не у оном значењу, у коме је било у арим српским селима. *Двор*, окућница старих села, нас је један део „воћњака,“ „баште,“ „баштине,“ право онај део, на коме је кућа са свима осталим зграма.[2] У двору поред зграда су благородне воћке или адовите биљке и свуда су ограђени најлепшом врстом рада.

Уз двор долази *окућница*. Овај је израз непознат у бластима; у место њега у употреби су речи: *„башта,“* оћњак“ (а и „вотњак“), кад је окућница под воћем, ао што је случај код већег броја села. Ако уз оћњак има какав забран или њива, или ако је цело мање у близини и вези, онда носи општи назив *ба-*

[1] Коста Јовановић. „Речник места у Србији“ 1872. год. Стр. 103.

[2] Значење „двора“ слаже се с Вуковим узимањем („Рјечник“ стр. 118. и р. издање).

штина. Карсна, планинска, долинска и башка села немају баштине, докле љишка и раселице, засеоци и крајње џематске куће код брдских села имају баштина. Баштина (имање везано за кућу) Павла Марковића из Лесковица износи 80 Х[а], докле баштина Павла Андрића из истог села, али само у џемату, износи $1^1/_2$ Х[а], а обе се куће цене да су истог стања.

Воћњаци су свуда без разлике у огради. И најсиромашнији и најбогатији ограђује своју башту и од ње одваја двор, у коме су зграде и кућа. Ограде су од прошћа, врљика, перде, трња, камена, плесама и ровова (јендека). Прошће је граничево или од лужњака и цени се као најбоља ограда, а поплеће се прућем врбовим или ивовим, где поплет од 3 „струке" служи 15 год., а од 5 и 20 год. Најбоље ограде ове врсте су код бањских, топличких и лепеничких села, где се гаје колубарска говеда.

Врљике могу бити од сваког дрвета, а у „плесму" су 4—5; ова је ограда привремена, њима се преграђују пашњаци, вртови, обори и станови; не може да служи више од 1 годину. Перда је ситна и танка букова или храстова цепаница, која укована за диреке или баскије служи као добра ограда и сматра се као боља ограда, те се њоме ограђују дворови, баште и вртови (цвећарници). Трње је у употреби свуда, јевтина и лака ограда, служи 5—10 година; од трња је најбољи црни трн, дивља крушка, дивља јабука, шипурак и глог. Камена је ограда уобичајена у свима карсним селима. Како су села на кречњаку, то кад га требе, износе га у крајеве и сувозидинама ограђују баште и поједине њиве; ове су ограде вечита ствар. Плесма су у употреби код планинских села за ограђивање торова, сточних зграда, грађење обора и свињаца. Плесма су 4—5, 2—5 см. размакнуте или добро приљубљене и уковане летве, које се на оградама зову и *вратнице.*

б). **Куће.** — Колубарских и подгорских кућа имамо неколико типова: *потлеушица*, *осаћанских*, *шумадијских*, *богатинских* и *нових*.

Потлеушице су *примитивне* куће од „плетера," наслоњеног прошћа или дирека, просто прикованих треница, на које је наваљена земља или блато или кровина. Куће су једноделне, малог простора, с огњиштем на среди, кровом од кровине или су без њега, врата имају једна; на једном крају је кревет, а на другом кућне ствари; основе су квадратне, што се види из приложене скице; у место прозора имају „баце."

Овакве куће у области зову се *кљетаре*, *потлеушице*,[1] *приземљуше*, *уџерице* и *кровињарице*. Овакве врсте кућа су велика реткост, само их је у погдекојим селима, а нарочито је прва кућа сиромашних досељеника из Полимља и Црне Горе.

Осаћанска је кућа најстарија удобна кућа овог краја; за њу су везана имена: *дашчара* или *брвнара*

Бр. 1

(Кућа од 1900. год. у Бујачићу)

Примитивна кућа (потлеушица) у Колубари

1. огњиште
2. место за седење
3. кревет
4. буџак
5. долап за судове и намирнице
6. место за алат
7. врата
8. прозори (баце).

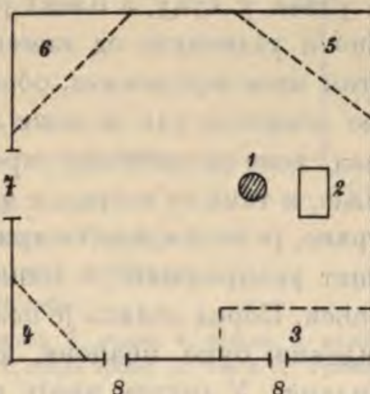

или *шиндралија*. Брвнара је правоугане основе, дводељна, састоји се из *куће* и *собе*. Темељ је сухозидан или су на 4 или 6 једнаке висине каменова стављени дрвени темељи. Сва даља грађа је од дрвета, а од

[1] Овај је израз као што се види употребљен у Далмацији у нашем Приморју и острвима (Иво Ћипик, стр. 181. Изд. С. К. Задруге).

дрвећа на цени су: храст, буква, брест и четинари. Брвна се „укушаче“ или „срежу у ћириш,“ па се на њих озго мећу „венчанице,“ за које се укивају „шашовци“ и то представља таван. На венчанице се „дижу рогови,“ који се „побаскијају“ и покривају. Кров је од „даске,“ „штице“ или „клиса“[1] висок и врло стрм. Кровови ових кућа су од 3—9 „катова,“ облика зарубљене пирамиде, или се завршују на слеме. Над пирамидалним кровом на 4 диречића направљен је од дасака пирамидалног или конусног облика *капић* (зову га и *капура*), који се завршује *шибом*, на којој су од дрвета изрезане врло лепе фигуре или ма какве шаре. Код кровова са слеменом нема капића, већ су у место њих *баџе* с *капицом*, опет све од дрвета.

Брвнара има или један или два улаза и то чешће два и оба су један према другом. Потреба је изазвала грађење двојих врата, јер задружан живот чини да се помоћу једних врата не може да врши саобраћај. С поља се улази у кућу, а одмах је пред вратима *огњиште*, озидано и уздигнуто од камена или од цигле. Над огњиштем виси *верижњача*, обешена на укрштеним гредама. Део огњишта, где се ложи ватра и кува јело, где је преклад, зове се *прочевље* (прочеље), а задњи *зачевље* (зачеље), и тамо су ватраљ и пепео. До малих врата, с десне стране, је *долап*, где се држе кухињски судови. Долап је изнет унапред или је дошао у сам угао и нарочито саграђен. Поред долапа је *полица*, где стоје судови с водом (видрице, бӯце, џбанови, котлови, кутлови, вргови или саплаци). У другом крају према долапу је *мутвак*, где су наћве и прибор за мешење хлеба. Између мутвака и долапа је *атула*, изнето место као клупа за склањање ствари, где се држи со, алати и много којешта. Изнад атуле је *чивилук*, о који се опет вешају ствари.

[1] Дебела и отесана, дужа него шира, даска, зове се истим именом. Ако је танка, онда је *штица*, а ако је ћошкаста — *клис*.

Кућа нема прозора, али има *черјен*, горњи део без тавана, на чије се греде међу лесе, тренице и на њима суши воће, жито или разно семе. У кући се суши месо на моткама, а и обућа на розгама, а ту се, кад је време топлије, седи, греје и према ватри раде разни занатлијски ручни радови.

С десне стране врата је улаз у *собу*, на којој имају мала врата, која се, као и кућна, отварају или „на кључаницу" или „на скакавицу" или „на кључ", где су сви ови затвори и отвори древни. Одмах с леве стране врата је *пећ*, која се гради или од блата, или

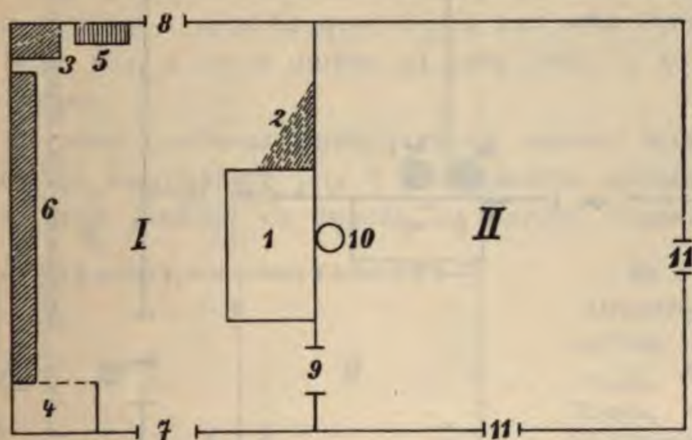

Бр. 2

Стара већ напуштена брвнара

(грађена пре 1820. године) у Крчмару.

I кућа, II соба

1. огњиште (прочевље), 2. огњиште (зачевље), 3. долап, 4. мутвак, 5. полица, 6. атула, 7. велика врата, 8. мала врата, 9. собна врата, 10. пећ и 11. прозори.

зида од комада цигаља и црепа, или као у Струганику и Бријежђу од отпадака литографског камена. У пећи су правилно узидани лончићи, и оне су велике и високе, четвртастог облика и с капком, а ложе се с поља, из куће. Соба је насута земљом, која се „набија" а таван је од шашовака, кад када врло лепо ишаран.

На брвнима су отворени прозори, а то су готово праве четвороугаоне баце, „подапете“ хартијом или крпама, (сл. бр. 2) а има их 2, једна с предње а друга с десне стране или обе напред.

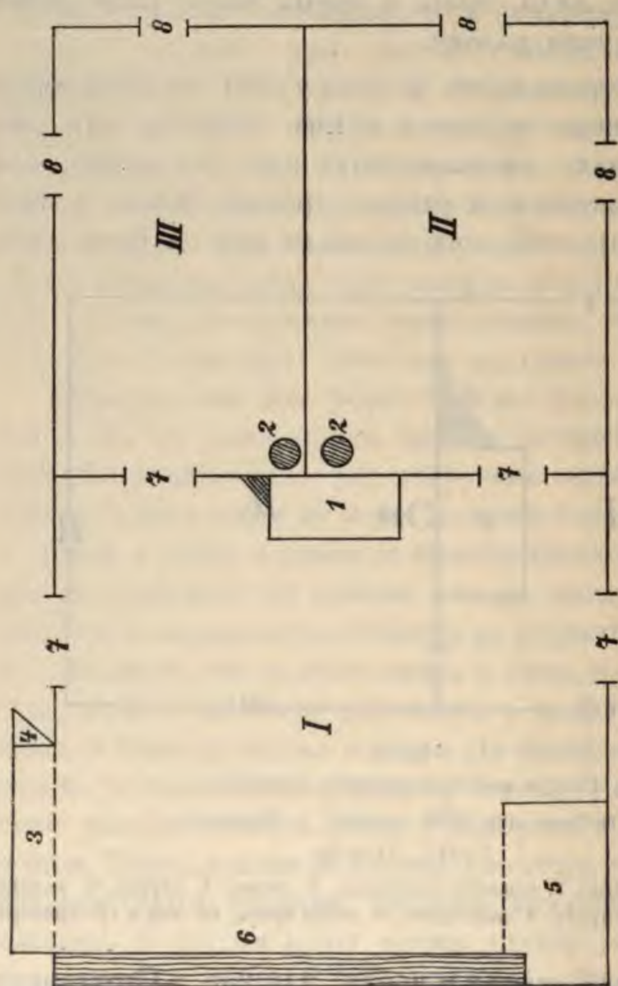

Бр. 3

Нова осаћанка (од 1825. год.). *Задружна кућа Илије Голубовића у Пријездићу.*

I кућа, II соба, III башкалук.

1. огњиште, 2. пећи, 3. ћилер, 4. полица за воду, 5. мутвак, 6. атуља, 7. врата, 8. прозори.

У собама се спава зими, и ту спавају старији задругари и они, који су оптерећени децом, а чим се отопли, онда се иде у вајате. У собама се спава на земљи и то увек сви заједно и окренутим главама на

северну или источну страну, а само болесници се међу крај пећи.

Оваквих брвнара нема данас, оне су као „старе куће“ или као преправљене још у употреби, иначе се не граде, њих је готово са свим истисла *нова осаћанка*. Нова осаћанка је полубрвнара с овим изменама: кућа од брвана, а соба „од плетера“, зидана „на коленике“, с нижим кровом, блажег нагиба и јаче напуштене стрехе; кров од даске или од ћерамиде. У место капића јавља се *оџак* или најобичније без њега. И ове куће имају по двоја врата или само једна. Осаћани већ почињу зидати темеље „малтером“ или блатом, а тако почињу и куће белити, а овај тип кућа отпочиње од 1830. год. и он је општи од тога доба, а дотле је био редак.

И *нова осаћанка* претрпела је знатне промене; брвна се задржавају још у планинским селима, а у место њих јављају се зидови од *чатме, коленика* и

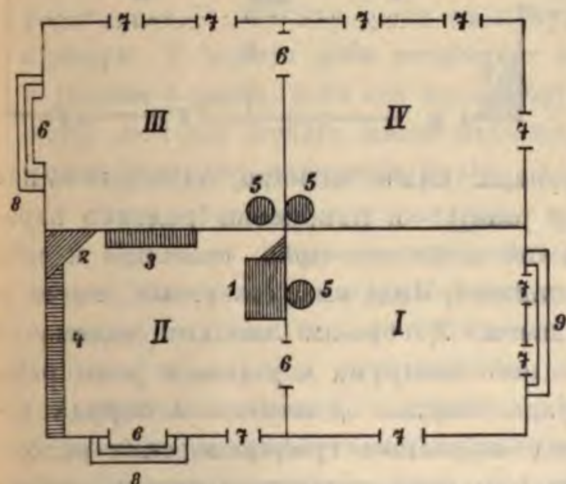

Бр. 4.
Шумадинка
(од 1856. године)

I соба,
II кућа,
III оџаклија,
IV гостинска соба.

1. огњиште,
2. долап,
3. полица,
4. атула,
5. пећи,
6. врата,
7. прозори,
8. басамаци,
9. улаз у избу (подрум).

ћерпича; унутрашњи распоред се мења, кућа расте у хоризонталном погледу, кућни део добија *ћилер*, а собни другу одају, другу собу, која носи назив *гостинска соба* или *башкалук*. Кров ових кућа постаје мањег обима,

али бива стрмији; дашчане кровове замењује ћерамида, а у последње доба и цреп. Кућа задржава *черјен*, а не добива тавана. На крову се почињу изводити *оџаци*, али су ти оџаци у дну широки, гломазни и такви су до врха.

У љишким селима сусрећемо се с нарочитим типом куће, а то су тако зване *шумадинке*. Шумадинка је у основи квадратна, ретко дводељна, више тродељна или четвородељна, ниска, ниског и сувише равног крова, с високим и врло лепо изведеним оџацима; полубрвнара

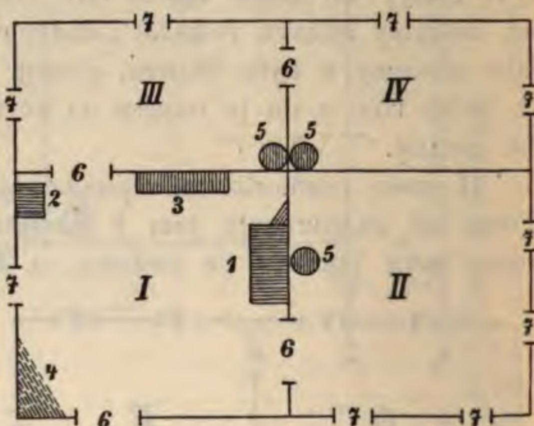

Бр. 5
Богатинка
у Лесковицама (од 1888. г.)
I кућа
II соба
III оџаклија
IV башкалук.
1. огњиште
2. долап
3. полица
4. мутвак
5. пећи
6. врата и
7. прозори.

или за четврт брвнара, иначе чатмара, од ћерпича или зидана „циглом у јапију“ и покривена редовно ћерамидом. Одељења ове куће су: *кућа*, *оџаклија* и *собе*. Кад је уз кућу оџаклија, онда има два улаза, иначе је увек с једним улазом. У горњим љишким селима уз ове куће зида се *изба* (подрум), а у доњим је то ређе, али у свима израда темеља од камена и израда брвана долази у ред најлепших грађевинарских радова. Шумадинке имају још увек напуштене стрехе, те изгледа да су под наслоном. Оџаци су високи, танки, с *капићем* на врху, испод кога су по два или четири унакрсна отвора; висина оџака је најмања 1—2^{m} изнад крова, и они се само и виде изнад воћа. Овакав

тип нема конака, нити га је када имао, а први мајстори ове куће су *Криворечани* са Рудника, а сада их граде и Ужичани и Осаћани.

Пред крај прошлог века на пољу грађевинарства у обема областима јављају се као грађевинари сељаци ове области *Богатинци* и с појавом њиховом јавља се нови тип куће, коју су њихови суседи Лесковчани крстили именом *Богатинка*, па смо и ми тај назив примили и усвојили. Богатинка је најближа новијој осаћанци са башкалуком, нису више правоугаоне већ приближно квадратне основе, четвороделне и ретко троделне. Зидови су ретко од брвана, више од плетера, „у јапију“ и „од камена“. Њихов је кров од црепа или даске, имају оџаке доста неправилне и никад онакве, какви су по љишким селима; темељ је озидан од најбољег отесаног камена. Кровови су ниски, стрми и без напуштених стреха. Прозори су од стакла као и код свих типова кућа; редовно имају по два засебна улаза, где је засебан улаз за кућу, а засебан за башкалук. У новије доба отпочиње се удешавати кућа с једним улазом, и то већ превлађује. Богатинка истискује конаке, добија више прозора, постаје виша, и цигла полагано истискује грађу од дрвета.

Поред богатинке у последње доба из тамнавских села отпочело се преносити грађење нових кућа, тако званих *тамнавки*, како их Попучани називају. Тамнавке се зидају од цигле; оне су високе, видне, с великим двојним прозорима, са симсовима и цилиндар-оџацима, са крововима ниским, а стрмим и под црепом. Основа је ових кућа правоугаона, вишеделне су, и циљ им је да по времену истисну вајате и конаке, с тога уз овакве куће гради се увек по једна мања једноделна за кување и ложење ватре. Овакве куће стално су с једним вратима, која су, као и код богатинских кућа, са западне или јужне стране и имају пред собом, као и код

конака, *притремак*. Пећи земљане замењују металне, али као да ће опет да се врате старе земљане с лончићима и ложење с поља. Собе су намењене задругарима, и сваки има своју собу, а једна је, обично она с десне стране улаза, *гостинска* или у крајњем случају домаћинска, у којој он преко године обитава.

„*Кућа*“ је одаја за готовљење јела, „*кућа*“ је и цела зграда за обитавање, а „*кућа*“ је и у смислу *дома* — све зграде на двору. „Дом“, „кућа“, „задруга“ су си-

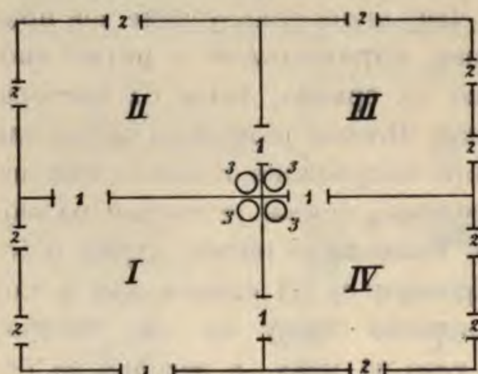

Бр. 6
Нова кућа (тамнавка)
у Белошевцу
(од 1899. године)
I оџаклија
II, III и IV собе.
1. врата
2. прозори
3. пећи.

нонимни изрази. „Оџак“, „Оџаковић“, „Kољеновић“ су синонимни изрази за старину неког дома.

Куће се граде на оцедитим, уздигнутим местима, где се соба увек окреће југу или истоку. Ако кућа мора да дође у страни, онда прозори окрећу се југу или истоку, и соба је увек дигнути део над избом или „на зиду“. Главни улаз (велика врата) увек су с једне стране, ретко кад окренут истоку или којој другој страни. Никад никаква кућа није с темељем на земљи него увек, па ма морала доћи и у страни, диже се мало од земље. Кућа се гради по правилу у средини баште, она је и у средини двора, а око ње су остале зграде, махом у круг поређане.

Зграде око куће. — Зграде око куће су: *конак*, *вајати*, *качара (качњак)*, *млекар*, *амбар*, *ар (штала* и

кошара), *чардак* или *кош*, *пивница*, *пушница*, *хлебна пећ* („*лебна вуруна*“), *коларница*, *свињци* и *кочаци*.

а) **Конак** (*зграда за башкалук, гостинска кућа*). — Конак је најлепша зграда обеју области и сматра се као дело великог гласа и вредности домаћина, који га има; пренет је из Босне, а пренели су га Осаћани, а данас је већ изостао и не прави се, с тога ово није општа зграда, као што је била до осмог деценијума прошлог века, већ је постала реткост. Само још 10 година, докле се изврши деоба и данашњих задруга, па ће и конака нестати, јер га задруге још врло упорно чувају и држе. Конак је пример и углед укуса и лепоте и мајстора и сопственика, пример чистоће и реда у истој кући, као и богатства и сјаја; све што кућа може да изнесе најлепшега изнела га је на конаку и у њему. Конак дома

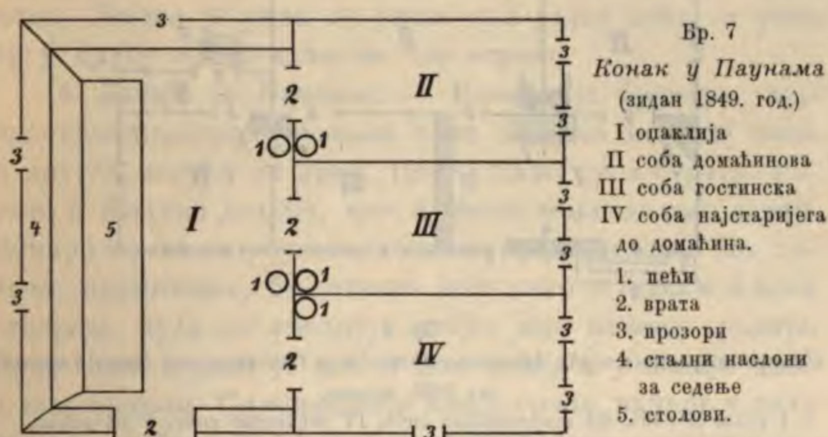

Бр. 7
Конак у Паунама
(зидан 1849. год.)
I оџаклија
II соба домаћинова
III соба гостинска
IV соба најстаријега до домаћина.
1. пећи
2. врата
3. прозори
4. стални наслони за седење
5. столови.

Крстивојевића из Забрдице је најлепши пример богатства, сјаја и укуса ове у Српству може бити најјаче задруге.

Конак је најмање тродељна кућа, скупоцена, од најбоље и најскупље грађе, а грађена по истом начину, као и кућа. Одељења у конаку су: *оџаклија* и *собе*; најобичније је у конаку оџаклија с улазом с поља и

собе засебне, у које се улази из оџаклије. Пред вратима конака, која су увек једна, налази се леп *притремак*, покривен и најлепше украшен. Врата, прозори (од стакла, високи и двојни) и оџаци су увек с лепим шарама и најлепше израђени.

Свака иоле имућнија породица овог краја, ако нема конака, мора да има уз кућу оџаклију са једном собом за башкалук, и то је тако одомаћено у обема областима, да у селу нема 3 куће, које не би имале овог башкалука, с тога сваки мора своју кућу повећавати и ширити је у хоризонталном правцу.

Конак је гостинска и домаћинова кућа; у њој стално седи домаћин, а кад има по више задругара, и

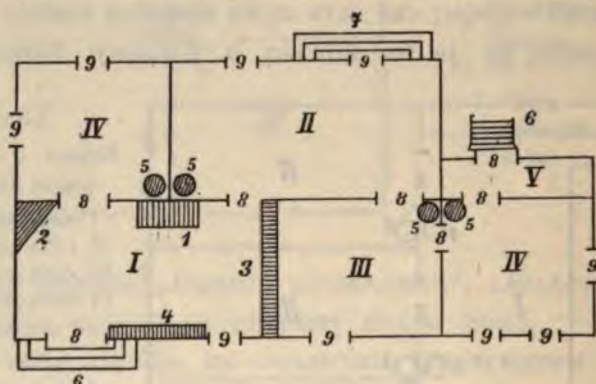

Бр. 8

Стара задружна кућа Милоша Јањића у Петњици са башкалуком
(од 1835. године)

I кућа, II соба, III старешинина соба, IV гостинске собе, V натремак.
1. огњиште, 2. долап, 3. атула, 4. полица, 5. пећи, 6. басамаци и степенице, 7. улаз у подрум, 8. врата, 9. прозори.

најстарији до старешине; ту је увек готова по једна соба за госта и намерника. Коначки намештај је други, у оџаклији су: столови и сталне клупе за дочек гостију при кућним весељима или жалостима, а по собама постеље и постељне ствари. У конаку се прима гост, а прима га и испраћа домаћин или који је најстарији до ...а. Под њом је често пута подрум, у коме се држи

пиће. У башкалуцима, придодатим уз кућу, нико, па ни старешина не обитава, већ је употребљен само за свечане и тужне пригоде у кући.

б) **Вајати.** — Вајати су зграде махом од брвана једнодељне, без тавана, патосане земљом, с кровом, грађом и висином као и куће. Вајат је у величини осредње собе и сматра се као појединачна својина. Сваки задругар женидбом добија вајат и остаје његов до смрти, када прелази у руке његовог најмлађег наследника, или кад умре без наследника, постаје кућевна својина, која се уступа дораслом задругару. Вајати су на зидинама и у њима је сва имовина појединих задругара, а у њима обитавају преко целе године у случају да немају деце, али кад имају деце, онда преко зиме пресељавају се у кућу, где су онда сви у заједници. Вајата је увек по више око једне куће, а увек су у кругу и око куће на све стране.

в) **Качара** (и *Качњак*). — Качара је брвнара, најпространија зграда сељака ових села за смештај каца и другог посуђа за пиће. Поред каце су и бурета, казани и њихови додаци, као и многи земљоделски алати. Качаре су четвороугаоне основе, једнодељне, без тавана, непатосане, без отвора или само с једним малим отвором, куда се избацује џибра при печењу ракије. Кров ових зграда је као и код кућа, а у новије доба и под црепом. Сиромашнија класа гради качаре у виду наслона; пободу се 4 мотке, на њих се ставе друге, испрекрштају и покрију кровином или бујади те служи извесно време.

г) **Млекар.** — Млекар је мала, ситна зградица, саграђена од поплета или од летава. У овој зградици чува се и справља „бели мрс“, за тим држи се маст и друга јестива. Млекар је увек патосан треницама, дигнут високо, без тавана и покривен као и кућа.

д). **Амбар** (и *магаза*). — Амбари су зграде за жито. Они су брвнаре, а ни од чега другога и не граде се, високо дигнути над земљом и ретко где да се у њих улази са земље него уз степенице; подељени су у ока (и окна), којих може бити најмање 4, највише 8, где за сваку врсту жита има по једно окно. Амбаре с улазима озго потискују у новије доба амбари с улазима са земље, и тад се зову *магазе*.

ђ). **Кош и чардак.** — *Чардак* је општа зграда сваке куће за сушење кукуруза. Чардаци су зграде „на совама“ или „зидовима“, патосани треницама, прилично растављеним; они су од плетеног прућа или од летава, а покривени чиме и друге зграде, понајвише даском и кровином. Чардаци су по правилу на 6—8 „сова“ и увек 5 пута дужи него што су шири, са улазом уз степенице са равне стране. *Кош* је другог облика, цилиндрична, прућем оплетена зграда, покривена кровином и са малим отвором при врху. Овакве су зградице мале и праве се по 2—3 за исти циљ, а врло су ретке у овој области и својина су крајње сиромашних породица. У околини Боговађе кош се зове и *тубећак*.

е). **Хлебна пећ.** — Општа зграда готово сваке куће у обема областима. Пећи се граде махом саме, па се праве од самог блата или се нарочито зидају од цигле и камена или се уз њих зидају нарочите зграде од једног одељења, које се зову *мутвацu*. Пећи су или на сохама или на нарочитом каменом зиду или у згради. За грађење пећи траже се нарочити радници, а сматрају се Осаћани да су ненадмашни. У мутвацима уз пећи држи се брашно и прибор за мешење (кување) хлеба.

ж). **Пивница.** — Пивница је зграда имућнијег сељака; она је брвнара и по свему истоветна са вајатом и служи за смештај ракије и другог пића поред оставе разног, махом занатлијског алата.

з). **Пушница** (чешћа реч *мишана*, *мешана* и *сушница*). — Ова је зграда први пут ушла у употребу 1868. г. и где год има воћњака (баште), има је данас. Ове зграде зидају се од камена, цигле, ћерпича или набоја, ниске су, квадратне основе, потавањене, са дугачким пред собом „комком“ или *нáпустом*. У пушницама се суше шљиве на лесама, којих има од 12 па на више, увек тако, да по 6 дође на једну пећ, која се зида од ситних комада црепа или ћерамиде. Ове су зграде редовно иза двора, у воћу.

и). **Ар** (*штала*). — Ар је брвнара или каменом зидана зграда за ону стоку, која је непрекидно око куће: коње, волове и телад, као и за путничке коње и волове. И ова је зграда изнад дворишта, патосана или покалдрмљена, са таваном, на коме се држи сено. Ова је зграда својина имућнијих сељака и у њој држе своју радну стоку.

ј). **Коларница.** — Коларница није никад нарочита зграда, него је увек уз чардак или ар напуст за смештај кола и њиховог прибора, као и потребне грађе.

к). **Свињци.** — Свињци су привремене зграде, које се граде за једну годину од сламе, кровине и бујади и увек су полемезани, а у њих се затварају свиње преко зиме и кад је хладније време, и увек су по крајевима воћњака.

л). **Кочаци.** — Кочаци су мале, од прућа исплетене или од кровине сагрwelcome sağрађене, склоните рупе за смештај домаћих паса. Кочацима се зову и прућем оплетене и повисоке зградице за живину. Кочацима се зову прућем или кољем ограђена месташца за исхрану ситније живине или прасаца.

Дрвљаници су увек изван двора или у самом крају двора. Они нису ништа стално, већ се мењају и временом помештају, а увек заузимају повећи простор.

Извори су увек, ако су изван двора, у огради; а ако су бунари, онда се гледа да су ближи кући. Баре за живину копају се изван двора и њима се служи и остала стока.

Кућа Подгорца или Колубарца са свима зградама око себе представља читаво насеље или знатан део села у моравској долини. Задружни дом Крстивојевића у Забрдици има на двору и непосредно до њега 27 зграда, где се не рачунају зграде ситнијег реда, али наћи ће се где има кућа и са 2—3 зграде.

5. Трла и колибе (*станови и колибе*). — У обема, према занимању мешовитим областима и *сточарство* има своју видну улогу. Никад у овим областима сточарство није било, нити је данас, пресежно занимање, али опет никад није било запуштено, да се о њему није водило озбиљнога рачуна. Како обе области обилују у задругама, то је од давнашњих времена свака задруга имала по једнога задругара, којега је могла упутити на сточарство, да му то буде једино занимање. Овакви задругари могли су се одавати гајењу стоке само једне врсте, а поглавито говеда, те је та врста сточарења још изодавна изашла на глас у целом крају. Деобом овакових задруга није се ово сточарење даље развијало код сваког оделитог задругара, него се ограничило на оне, који су из раније били упућени на сточарење, те су ови опет своје наследнике обучавали и даље с колена на колено преносили и усавршавали ову радњу занимања. Према овоме није сваки сељак сточар, нити пак може сваки бити, а данас се дошло до тога да, ако ко хоће да буде сточар, мора да учи тај посао.

а). Овакав начин сточарења ограничен је на гајење говеда. Говеда се поглавито гаје у колубарској области у селима око река: *Љига*, *Топлице*, *Рибнице*, *Лепенице* и *Бање*. У селима ових река гаје се позната *колубарска говеда*, која су опет најбоља у селима у

средњем и доњем току реке Лепенице: Кључу, Мионици, Санковићу, Радобићу, Ђурђевцу, Табановићу и Клашнићу. У долинама свих поменутих река налазе се велике ливаде и пашњаци по оградама, у којима преко године пасу говеда. Појединци, који гаје говеда, имају нарочите пашњаке за краве, нарочите за волове, а нарочите за јунад и другу нерадну стоку. Ниједан прави сточар није без 3, а највише 10 крава, међу којима је увек нарочито одабрани и одгајени бик. Музовне краве морају увек имати довољно паше, за тим морају се чешће солити и чисто држати; њихова телад од почетка године, па све до краја, морају се чувати по кошарама, врло брижљиво хранити и гајити, тако да кад до краја августа буду довољно оснажена, тада се пуштају на отаву и држе у њој до краја септембра, после чега се одмах затварају понова у кошаре.

Краве се музу на ливадама или код кућа, али где се музу, нема никаквих нарочитих зграда. Телад се пуштају из кошара и при мужи међу у *љу̏бу*, малу рачвасту справицу, направљену од дрвета у виду *ро̂ге*. Кошаре су растурене по њивама, и готово свако село око ових река има у свакој њиви по једну овакву кошару, која је или привремена или стална и увек на искрају њиве. Привремене кошаре граде се од *плетера*, малог су обима и покривају се сламом, кровином или бујаћу (папраћу) и лемезају; са стране су олепљене блатом или балегом или опшивене сламом. Сталне кошаре граде се од брвана, зидају од камена, цигле или ћерпича, а има их од плетера и сламе, кров им је различан и већином су потавањене, ретко попатосане.

Преко зиме говеда се, као и преко лета, издвајају, па се у нарочитим *кошарама* држе говеда, а у нарочитим коњи и овце. Говеда се опет деле као и преко лета и обично целу зиму проведу на једном месту, или

се помештају из њиве у њиву. Сено је или око кошара или се превлачи њима и полаже.

Сва села са колубарском врстом говеда имају и оваца, али их држе у тако незнатном броју, да се на њих никад не обраћа онолика пажња, као на говеда, с тога се овце и ретко кад могу дуже да одрже од једне или две године. И коњи се гаје, али ни издалека гајењу коња не поклања се она пажња, која гајењу говеда.

б). У рабаским селима развијен је са свим други начин сточарења. Сва рабаска села имају изван својих кућа, у долини Рабаса или Колубаре, нарочите њиве, на којима се гаји стока, поглавито говеда. На овим њивама постоје увек нарочите зграде, тако зване *колибе*, код којих по целу годину, ако су села удаљена, иначе од 1. маја до 1. новембра, проведе по један задругар, који је тога лета само сточар и ништа више.

Колибе су дводељне зграде, састоје се из куће и собе, направљене од истог материјала, од којега се и куће граде, само мањег обима. Поред сваке колибе има млекар, амбар, чардак (или кош) и кошаре за стоку. Колибе су сталне и не помештају се, докле се не би задруга поделила. Колибе су увек изнете украј имања ближе путу, а имање може се и зиратити.

Преко лета код оваквих колиба је онај задругар, на којега је ред дошао да буде *станар*, кад се он 1. маја с целом својом породицом и потребним стварима стално исељава и после годину дана враћа кући Овакав задругар са собом „згони" неколике краве (а 1 или 2 према потреби оставља код куће), сву јунад, докле волови остају код кућа за рад, овце и по 1—2 свињчета. Ако станар нема довољно чобана, још у почетку их доводи од куће, и они су код њега до пред зиму. За време лета његов је задатак да чува стоку, да му је жена музе, сири и чува, да од тога ништа не отуђује већ пред јесен да извуче кући. Ако би се радило шта код ко-

лебе, онда је дужан радити, хранити и на стану држати све раднике, докле се они буду бавили код њега на имању. Станар не може бити старешина куће, али његов син може бити, ако је само ожењен. Она говеда и овце, што остају код куће, чувају се на тамошњем имању и музу их наизменце жене, које су остале код куће. Ова села гаје и доста добре коње, али су им коњи увек око кућа.

Кад буде било пред јесен, тада се сва говеда, осим нешто крава и неких волова, изгоне кући и распоређују по кошарама, па се тамо држе и чувају преко зиме. И овде су кошаре онакве исте, као и по другим селима, само су оне више привремене, јер су рђавије земље по овим селима него по прво поменутима.

в). Трећи начин сточарења развијен је по *љишким* и *маљенским* селима. Сва села горњега Љига и маљенска имају у долинама маљенских река и Колубаре своја стална имања, куда појединци, кад се први снег буде окопнио, „згоне“ своју стоку и задржавају је ради исхране и јагњења до 9. или до 21. маја, па је после тога дана враћају натраг кућама. Сељаци ових села имају своја стална имања, на тим имањима имају своје сталне куће, воћњаке и остало, које тако и зову и где стално, преко целе године, пребива по један задругар са својом породицом, о коме задруга не води никакве бриге, јер се он мора још у почетку године снабдети са свима потребама. Овај задругар ради сам на таквом имању и њега се не тиче кућа у селу и њени послови. Оваквом задругару остави се с пролећа по једна крава или нешто оваца и два вола, колико је њему самом од потребе.

Повраћена стока кући напаса се по нарочитим пашњацима и испустима, па се догони кући ради муже или се сјављује нарочитим *колебама*, где опет има оделити задругар, који се зове *станар*, који је са целом

својом породицом на томе месту од 9. маја до 26. октобра.

Колибе ових села су једноделне, брвнарице без гавана; ватра се ложи на среди, а спава се у једном крају или опет у нарочитим зградама. Уз колибе је само *млекарић* и покретна зграда *кућер*, у коме преко целог лета спава *станар*. И колибе, и кућерчи, и млекарићи су покретне зграде и преносе се од њиве на њиву или на *врнделима* или на *гредама*, према чему овакве зграде могу бити само на једноме месту једну годину или онолико, колико је потребно за поправку њиве.

Уз колебу су увек *станови, торови, обори, кућери, кочаци* и др. Станови су зграде кружног облика, торови су исто што и станови само мањег обима, а обори затвори за говеда и коње. *Ста̑н* се зове и место где је колиба и где су обори, због чега се често пута чује у селу: „Јеси ли ишао на ста̑н?“ „Био сам на стану.“ Ограда је покретна од врљика, плесама и покретне перде. Колибе су више пута изнад самих кућа, а кад када су на растојању по 2—3 часа хода, као год и код неких рабаских села.

Овакав је начин сточарења развијен у свима брдским и карсним селима ових области. Код ових колеба је увек сва стока, станари раде и земљоделске послове, а њихове жене (станарице) брину бригу око спремања мрса и чувања стоке преко дана. Од стоке поред говеда ова села држе: овце и козе, али ниједних нема у великом броју.

г). Особити начин сточарења је код планинских села: *Лесковица, Вујиноваче, Брезовица, Бачевица, Крчмара* и *Тубравића*. Код ових села сточарство се сматра као најпретежније занимање. Од стоке држе говеда, овце и козе, од којих понајвише овце. Најмањи број оваца је 50, а највећи 300, те према томе ово су права сточарска села, а њиховом сточарењу највише

помажу високе планине, које се дижу изнад њихових села и она одлична планинска поља, којих је велики број тамо.

Кад се први снег скине у доњим колубарским селима, што бива у другој половини фебруара, тада Лесковчани и Бачевчани „згоне" своје овце и у доњим селима задржавају их до 21. маја, докле се не изјагње и не исхране.[1] Никад се не згони мање од 200 оваца, а ако то нема појединац, онда се удружује по више појединаца. Чувар стоке зове се „*ћаја*", а његов помоћник „*чобанче*", који је обично дечак од 15—18 година. Ко ће бити ћаја старешина задруге одређује, иначе бира се, а за чобанче узима се онај дечак, којега хоће ћаја.

Кад се овце спусте у доња села, онда се од појединаца закупе ливаде с кошарама и ту се привремено настани ћаја, коме је у задатку да пази на овце да имају довољно хране, да не назебу и да се правилно изјагње. Ни ћаја, ни чобанче, осим нешто постељних ствари, не носе ништа друго са собом, а спавају по кошарама; а кућа или све куће, које су их изабрале, морају их хранити. Храна и преобука недељно им се сноси, а плата је ћаји одсеком или од комада, где поред новца од сваког домаћина, осим своје куће, добива још и по једно јагње, које му се има дати о Петрову дне. Чобанчету се плаћа у обући и натури и њему се да једно јагње или јаре, опет о Петрову дне, а поред тога свака станарица дужна му је оплести по једне чарапе и домаћини купити по једне опанке. Храну и сољење стоке врше наизменце. За све време, докле је стока у доњим селима, јагањци се не луче од оваца и јарићи од коза, ако и њих има.

---

[1] Овај начин сточарења битно се разликује од трећега. Тамо се сјављују све врсте стоке, докле овде само овце и понегде козе. Тамо се стока сјављује на своја имања, а овде не; тамо се нешто стоке задржава код куће, а овде се опет све враћа натраг.

Кад се и код кућа у селу снег отопио, а земља угрејала, тада се око 21. маја из доњих села враћа стока кућама, па се напаса по пашњацима, испустима и сеоским утринама, докле се планинске ливаде не раскосе, што бива у другој половини јула. За то време, од 21. маја до 20. јула, овце се музу и оне су код колеба и на становима, а тамо су нарочити станари и станарице које музу овце. Колибе су сталне за ту годину, а станови се помештају из места у место ради поправке дотичне њиве или ливаде. Уз овакве колибе постоје исте зграде, као и код брдских села. Стари ћаја и његово чобанче изгубили су ону вредност, коју су имали, њихове су дужности предајом стоке престале и сваки је отишао својој кући. Станари су задругари и они су овде од 1. маја са говедима и козама, а 21. маја већ су примили и овце и баве се код стоке скоро преко целе године. Докле су у селу, раде све земљоделске послове, а жене и чобани чувају и напасају стоку.

Кад по овим селима нестане траве по утринама, кад настану велике врућине, а извори и реке пресуше, тада се, кад се планине раскосе и кад се сена пре-гнају и ограде, изгони стока *на̂ планину*. Са стоком иде станар и његова породица и онда настаје тако звано *пландовање*. На пландиштима, која су приватна својина појединаца, налазе се већ готови *савардаци* (а и дубирози[1], у којима ноћивају станари и њихове породице). Поред ових савардака, који су најчешћи летњи станови, налазе се и праве колибе из доњих села, само су оне ређе. Мужа стоке је у овим местима спала на мању меру него у селу. Понеки од сељака, чим је изјавио стоку из доњих села, изагнао ју је *на планину*, и тамо је стално музао, али ово раде само оне куће,

[1] Савардаци личе на дробњачке, а отуда су и донети. Њих је само у Лесковицама и по Повлену, иначе их нема.

које су захватиле велике просторије на планини. У Лесковицама ово летње изгоњење стоке зове се *„изгон на катуне,“* у Крчмару изгон на Дивчибаре, у Тубравићу „изгон на пландовање.“ На планини стока је до Миховљадне, па се тада сјављује кућама и распоређује по њивама и кошарама, где ће и зимовати.

На катунама и пландиштима места, на којима се стока стално задржава, ноћива и преко дана одмара се, зову се *трла* и *торине.* Трла су у средини поља, на издигнутим местима, подложним промаји. Торине су места, на којима се овце задржавају и музу. Стока се музе код колиба, а јагањци, јарићи и теоци задржавају се по торовима, који су од врло високе ограде. Обноћ се стока затвара у оборе од врло високе и при врху заоштрене перде.

Ништа се не зна о заједничком бачијању ових села. Никаквих трагова, никаквих знакова, ни традиција нема, а на овај начин сточарења као да их је нагнала природа самог земљишта. И ако се сточарство ове врсте упорно одржава, ипак деобом задруга рапидно опада; сточарење је ограничено на задруге, нестане ли њих, нестаје и сточарства ове врсте.

Овакво сјављивање стоке поменусмо код којих је села, али сва села не сјављују своју стоку на једну исту страну. Поћутска села сјављују своју стоку у Поћуту, а друга планинска села у околину Ваљева. Прича се да су на овај исти начин сјављивала и подгорска села у долину Дрине, Јадра и Тамнаве, али је тај посао одавно престао.

Кад у појединим крајевима обеју области *жиро роди,* тада се сељаци оних села, у којима нема жиродне шуме, удружују, па своје свиње скупе и под управом једнога изгоне *на планину.* Чобанин ове врсте зове се *ћаја,* и њега бирају домаћини, а плата му се одређује од комада у новцу или природи. Он сам бира

и плаћа чобане, као што се и сам брине о храни, оделу обући и месту, где ће му свиње преноћивати. Његове су дужности да чува свиње и да пази да имају добре свињце и да имају у свако доба довољно хране. Ћаја обично прима по 100—150 комада већих свиња, а изгони их уз припомоћ сопственика и с њима погради свињце, тако да сваког домаћина дођу у један или два свињца. Ћаја за се и своје чобане гради колибе, који нису ништа друго до *савардаци*.

Изгоњење свиња бива од 15. новембра, и баве се преко целе зиме до 25. априла. Жировница се плаћа од комада селу, у чијем су атару шуме или каквом сопственику, ако је он властити господар шуме. У областима свиње се изгоне на: Јабланик, Медведник, Повлен, Маљен и Сувобор, а по селима у Јаутину, Словац, Тару, Маглеш, Чубрицу и Влашић.

6. **Имена.** — Имена села, заселака, као и имена брда, планина, река и осталог у обема областима или је страног или чисто српског порекла. Имена страног порекла или су старија од данашњег становништва и везана за народе, који су пре њега били, или су познија, стицајем околности измењена. Имена српска су везана за српско или данашње или некадашње (раније) становништво српске народности.

У имена прве групе спадају:

а) Страна имена, за која се утврдило, да су *илирског* порекла, јесу: *Љиг*, *Тара* (шумски део Ситарица), *Дегурић* и можда *Тауре* (Таурићи), џемат у Лесковицама.

б). Страна имена, за која се може тврдити, да су *латинског* (романског) порекла јесу: *Бања*, *Бачевци*, *Буцур* (пот. и џемат у Суводању), *Влашић*, *Влашчић* (заселак Оглађеновца), *Паланка* (Златарић), *Чокопан* (пот. Осладић) и можда *Кацапа* (река и заселак у Дучићу и џемат у Миличиници).

в). Страна имена, која су може бити остала од старих рудара немачке народности или из аустријских ратова: *Бах*, *Ребељ* и *Гриновић* (поток у Причевићу).

г). Страна имена, која подсећају на раније господаре ових крајева, Грке, Маџаре и Турке, јесу: *Грчко Гробље* (Лопатањ); *Маџарлија* (брдо и извор), *Маџарско Гробље* (по многим селима), *Латинско Гробље* (Дупљај; обоје значи управо католичко гробље), *Шарампов*; *Кадијина Лука*, *Караула* (брдо у Лозници), *Муратовац* (Петњица), *Шабатовац* (цем. Бранковине), *Ћумурлије* (Дучић), *Џелати* (Брезовице), итд.

У имена друге групе спадају:

а). Српска имена, која су постала од презимена разрођених српских породица, или од мушких и женских имена и надимака. Таква су имена: *Бабајић*, *Балиновић*, *Јајчић*, *Бошњановић*, *Врачевић*, *Ствшић* (зас. Словца), *Табановић*, *Толић*, *Паштрић*, *Санковић*, *Радобић*, *Рајковић*, *Попадић*, *Дучић*, *Г. и Д. Мушић*, *Мањевић*, *Бујачић*, *Драчић*, *Бранеговићи*, *Бѣлић*, *Причевић*, *Беомужевић*, *Лелић*, *Богатић*, *Горић*, *Братачић*, *Дружетић*, *Златарић*, *Латковић*, *Мратишић*, *Мрчићи*, *Пријездић*, *Тубравић*; *Цветановци*, *Велишевци*, *Славковица* (некад и *Славковци*), *Ратковци*, *Белошевац*, *Берковци* (*Берковац*), *Г. Лајковац* (до скора *Влајковац*), *Веселиновци*, *Брајиновац* (цем. Бранковине), *Ђурђевац*, *Марковац*, *Словац*, *Бранковина*, *Вујиновача* (Вујиновци), *Драгијевица*, *Наномир*, *Сандаљ*, *Јелина Бреза*, *Маркова Црква*, *Rађево Село*, *Миличиница* (Миличина Река), *Станијина Река*, *Тодорин До*, *Тодорово Брдо*, *Шатков До*, *Врагочаница*, *Вртиглави*, *Грмикоже*, *Попаре*, *Пепељевац*, *Ћоловац* (Бријежђе), итд.

б), Имена по *садашњим* или *пређашњим* занимањима су: *Златар*, *Седлари*, *Глумач*, *Ситарице*, *Крчмар*, *Клинци*, *Ковачице*, *Осечина*, *Осеченица*, *Оглађеновац* (глађење камена), *Плужац*, *Стапар*, *Тйпићи* (крпе), *Маза*

(грађење лонаца), *Сарачевац* (Градац), *Меховине*, *Ћумурлије* (Дучић), *Ракари*, *Лопатањ* итд.

в). Имена, која нас опомињу на *ранија насеља* и *људске творевине*, јесу: *Градац*, *Град*, *Градиште* (Осладић), *Градина* (Пријездић), *Грачаница* (Тубравић), *Старе Куће* (Бах и др. села), *Селиште* (Белошевац и других села), *Прњавор* (Пепељевац) *Придворица*, *Кла̀ница*, *Мионица* (*Меоница*), *Караула*, *Кулина* (Лесковице), *Белег*, *Бобија* (Лелић) итд.

г). Имена, која опомињу на *рударство* и *руде*, била би ова: *Мајдан* (Брезовице, Врагочаница), *Рупје* и *Рупари* (Причевић), *Сланац* (Осладић).

д). Имена, која би подсећала на *шумско дрвеће*: *Буковац*, *Буковик*, *Г. и Д. Буковица*, *Брезовице*, *Бријежђе*, *Јабланик*, *Јабланица*, *Граб*, *Јасеница*, *Гра̏бовица*, *Гра̏бовац* (Врачевић), *Дрепајић*, *Дрењак*, *Дубље* (Лукавац), *Јошева*, *Лесковице*, *Лештаре* (Лопатањ), *Липље* (Пауни), *Остружањ*, *Топола* (Баб. Лука), *Тополовац* (Градац), *Чечево* (Г. Лајковац — *че̏ча* кржљав џбун).

ђ). Имена, која би подсећала *на воће*, била би ова: *Орашац* (Мрчић), *Орашје* (Каменица), *Крушик* (Кличевац), *Шљивак*, *Млађеви* (Лозница), *Гуњица* (гуња = дуња) итд.

е). Имена, која би опомињала на *културно и друго биље*, била би ова: *Лозница*, *Бобова*, *Граховиште*, *Ражаница* (Славковица), *Ливађани* (Ратковци), *Закоси* (Јабланик) и *Чубрица*.

ж). Имена, која би подсећала *на особине воде*, била би: *Кључ*, *Вировци*, *Букови*, *Топлица*, *Вреоци* (Ребељ), *Врујци* (Берковац), *Ставе* (Бобова), *Сушица*, *Суваја*, *Мочионик* и др.

з). Имена, која би била дата *по пластичним особинама земљишта*, била би: *Петњица*, *Каменица*, *Бело Поље*, *Лукавац*, *Стрмна Гора*, *Стрмово*, *Вртлози* (Каменица), *Гротљани* (Бобова), *Планиница*, *Струганик* (по литогр. камену који народ зове тим именом), *Забрдица*, *Равње*,

Остењак (Осечина), *Ровни*, *Јазовник*, *Дупљај*, *Суводање*, *Котлине* (Пауни), *Врлобаш* (врлет), *Загорје*, *Дрбчине* (дрȍчина — густа, ситна шума), *Каменитовац*, *Оглавци*, *Главица* (Баб. Лука), итд.

и). Имена места, која по народном предању долазе од куге, била би: *Осечина*, *Осеченица*, *Зарубе* и *Робаје*.

ј). Имена места, која би опомињала на имена *каквих животиња*, била би: *Пауни*, *Орловац* (Планиница), *Међедник*, *Голубац*, *Рибница*, *Кунице*, *Мравињци*, *Говеђе Брдо* (Берковац), *Врȁна*, *Кȍзила*, *Козличић*, *Жабари*, *Совач* и *Тичак* (Богатић).

к). Имена, која би опомињала на *власничке положаје*, била би: *Краљев Сто* (Маљен), *Кнежево Поље* (Повлен) и *Капетаница* (Брезовице).

О постанку појединих села, џемата (мала) и заселака постоје у народу разнолике приче, које ће се, где их буде било, поменути при опису појединих села.

О постанку имена *Колубара* има оваква прича. По тој причи држи се, да је река у доба турског упада у ове крајеве била препуна бара и мочвара, па су Турци истерали народ, да реку доведе у корито и исуши земљу. Прича вели да је народ издржао велики кулук и много муке имао, докле је реку довео до оваквог стања. Због великог кулука и зулума река се по турски назива *Кулукбара*, што се доцније променуло у Колубара. Ну Колубара (Columbara) се помиње још 1313. године, дакле пре Турака, према чему и ова прича нема вредности.

7. **Старине.**

а). **Старине.** — Обе области су пуне разноврсних старина, као дела ранијих људских творевина. Обе области биле су из најранијих времена сачуване од честих непријатељских упада, а како су имале слабе везе са суседним областима, то су се самостално развијале, откуда су раније људске творевине очувале у

знатној мери и на више места. Стари културни споменици ове области очувани су у: *селиштима, кућиштима, паланкама, старим гробљима, градовима, градиштима, кулама, караулама, манастиринама, црквинама, старим међама, старим калдрмама, циглама, старом новцу* итд.

а). **Селишта.** — Селишта има од две врсте: *ранијих* и *познијих*. Ранија селишта су увек ранија насеља села данашњих, а познија су махом привремена циганска насеља. Нема села да нема свог селишта, познатог под разним именима: *Селиште, Старо Село, Старе Куће, Кућиште* и *Паланка*. Селишта од прве врсте позната су у: *Врачевићу, Шушовци, Мратишићу, Мионици, Осеченици* итд. Селишта од друге врсте су у: *Белошевцу, Петњици, Лелићу, Седларима, Стан. Реци* итд. Селишта под именом *Старе Куће* позната су у: *Ровнима, Жабарима, Паунима, Г. Лајковцу, Лопатњу* и др. Селишта под именом *Старо Село* позната су у: *Драгијевици, Баб. Луци, Вујиновачи* и др. Селишта под именом *кућишта* позната су у: *Бујачићу, Белићу, Браneговићу, Попучкама, Стублу* итд. Селишта под именом Паланке, позната су у: *Златарићу, Клинцима, Лукавцу, Г. Буковици* и др.

Од селишта ове врсте треба разликовати привремена селишта, позната у народу под именима *збеговишта и падалишта*. Збеговишта су ранији збегови од турске најезде и у њима је народ бавио се, докле опасност није престала, па се после враћао у село. Таква збеговишта била су по пећинама и шумама и обично она места, по којима се народ највише задржавао и правио привремене станове, названа су *Збеговишта*. Такви збегови познати су у Посову у Бранковини и Словцу у Лозници, што спомиње и Прота Матија у својим „Мемоарима“[1], за тим такви збегови били су

[1] „Мемоари“ (изд. С. К. З.). Стр. 10.

ћинама: *Петњичкој*, *Ћелијској*,[1] *Бранеговачкој* и
ванској. Збеговишта има данас и обрађених, као
чмару, *Петњици*, *Бријежђу*, *Стругатику* и др. *Пада-*
га су привремена циганска насеља још из оног
, када су били скитачи по овим областима (пре 1876.
, а њих има нарочито поред река, путова, близу
ра, нарочито ако су у шумским крајевима.

б). **Стара гробља.** — Стара гробља, позната под именом:
је, *табље* и *гробља* имамо на више места у обема
стима. *Бобије*, гробови старих насеља обеју области,
честа су појава у овим селима. Таквих бобија на-
је у Клинцима, Петњици, Жабарима, Робајама,
тњу, Драгијевици итд. У Голупцу те бобије зову се
бље[2], а тако их зову и у суседном Крчмару.

Стара гробља из нехришћанског доба су: *латинска*
ља у Дупљају, Лозници и Словцу. Ова су гробља
штена и стећци су без потписа. Од свих старих
аља најбоље је очувано Грчко Гробље у Лопатњу,
д кога је „Маџарско" и данашње.

Најчешћа су *маџарска гробља*, којим се именом
е сва стара гробља ове области, којих има доста,
у: Попарама (изнад ваљевског гробља), Баху, Прња-
, Мионици, Лелићу, Лопатњу, Совчу, Брезовицама
Гробља нису велика, стећци су неотесани и обично
гробови поплочани.

Турских гробаља има само у Ваљеву, до скора
ло се за 3 гробља, али се није очувало ниједно, а
три су била у самој вароши, па су ишчишћена и
ета, а на тим местима су данас куће.

По целој области налази се на више места ста-
х и новијих гробова, који су поред путова и увек
дне и друге стране пута; стећци су већином без

[1] Starine X. Стр. 269.

[2] Старинар IX књ. 2. Стр. 46.

потписа, називају се *белези* (биљези), где су често пута постала и особна имена местима на коме су подигнути. По белегу „племића *Велимира*," који је погинуо при паду с коња на Влашићу, то место зове се ***Белег***, а по белегу на месту, где му је коњ погинуо, који су Велимирове сестре подигле, место носи назив *Коњски Гроб*, име које је после пренето на целу косањицу, која је развође Убу и Тамнави. У Вујиновачи постоји место које се зове *Биљег* (а и *Марков Биљег*) по Краљевићу Марку, који је за опкладу бацио се стеном од 200 ока са Стубице до Поћуте на растојању од 4 Км. У Буковцу изнад Крчмара цела косањица зове се *Биљег* по томе, што су на тој коси били споменици знаменитих Грбовића из Мратишића. Многи овакви белези, као они код Поћуте, Грацу и др. селима гробови су изгинулих и помрлих путника, намерника и иноверника, па су кад када овакви гробови читава гробља.

По многим селима старији људи причају о разоравању старих гробаља, за тим о налажењу људских кошчура и разних предмета, за које често пута по неки ће рећи да су из „циновског" доба. За овакве циновске људе Шушовљани тврде да су живели у њиховом селу, пре него су се Срби доселили у ове крајеве.

в). **Градишта.** — Позната стара градишта у овим областима су у: *Крчмару*, *Бранеговићу*, *Словцу*, *Причевићу*, *Осладићу* и *Берковцу*.

Крчмарско градиште познато је у народу под именом *Бијела Стијена*. Бијела Стијена је у Маљену, у врху села, у близини старог пута, којим се некада пролазило из колубарске у моравску долину. Тврђава је на високој стени, врло стрмој и успртој, да јој се тешко може прићи. Од тврђаве су остали северни део платна и један зид, који се спуштао у реку, и на том зиду капија. Град је троугаоне основе и био је у вези са насељем у долини реке. На северозападној страни ове пору-

шене тврђавице налазе се остаци некадашње вароши *Бијеле Стијене*, која је била опасана зидом, где се и данас виде рушевине растурених зидина. До скора су на том месту ископавани разни војнички и културни предмети, чиме се утврђује насељеност овог места.[1] На овоме је месту била крчма Крчмарице Маре по народном предању и сваки сељак и данас указује на то место. Овај град сељаци држе да је био српски и да је у њега долазио српски цар Душан, кад је ратовао с Маџарима где је битка била, опет по њиховом предању, у Голупском Пољу. И ако је ово предање неистинито, ипак се може узети да је овај град био *Бела Стена*, који је поробио и уништио Махмуд Паша 1459. године, а који не треба тражити на шушовљанској Белој Стени, јер и сами сељаци не држе да је ту био град.[2]

Бранеговачко Градиште је у најтешњем делу грачанске клисуре, на десној страни реке, припето уз брег *Браниг*. Од зидина се нешто мало очувало, а на том простору налази се мала капија и испод ње повећа пештерица са стрмим улазом. Градина је тако високо дигнута изнад корита, да јој се прићи не може, а данас је још го камен и крш, па личи на право платно. Како је овуда у раније доба пред овом зидином силазио стари пут у корито реке Граца и одатле преко Ћелија левом страном реке, спуштао се Ваљеву, онда се може узети, да је овај градић био станиште некаквог малог поседа, који је чувао овај пут. Само је данас питање, да ли је онда градић био овако неприступачан као данас и да ли је био овако уздигнут изнад корита као данас?

Словачко Градиште је на брду, који се зове *Град* у средини колубарске Сутеске. Градић је на плећима виса Града, малог обима, троугласте основе, са свега још

[1] О Белој Стени биће речи и код описа села Крчмара, где ће се мало више казати.

[2] „*Гласник*" X. Стр. 274.

2 очувана зида. И ова тврђавица је дело људских руку ранијег доба, и ако јој народ приписује за творца Проклету Јерину, ипак је ово била фортица за чување пута, којим се ишло из Ваљева за Посавље, када је стари пут ишао не долином Колубаре, него поред Града, па преко словачких шума.

Градиште у Причевићу је на обема обалама Обнице испод врлобашке, мајиновачке косе. Некад је била велика варош ограђена зидом, насељена Маџарима и Немцима, који су се искључиво бавили рударством, где су руде прерађивали водом из Обнице, коју су чунковима хватали испред града и уводили. Овако народно предањ епредставља ово градиште, а од њега су остали окрајци од зидова, крбањи чункова, посуђа, новца и разних старина, које се налазе у великој множини. Град су основали, вели се, давно у средњем веку Маџари, а Турци су га порушили, кад су заузели ове области.

Градиште у *Осладићу* је на ставама Осладићске Реке и Малог Јадра. Градиште је до пре 40 год. било и састојало се од неколико зидова, зиданих циглом и каменом, што је околни народ уништио и разнео за своју домаћу употребу. По предању овде је био велики угарски град, у коме су седели Угри и Немци и бавили се рударским и трговинским подузећима. Народ држи да је овај град био увек с извесним делом војске за чување ових крајева и да су у граду седеле власти, које су управљале Рађевином.

Градиште у Берковцу сматра се као двор Милана Топлице, побратима Милоша Обилића. Народ сматра да је на Топлици, код њених врела, Врујаца,[1] био двор војводе Милана, који се прозвао по реци Топлица. Год. 1827. Јоаким Вујић помиње неке зидине и градић, али од свега тога нема данас ни помена: све је то народ

[1] Путешествије Ј. Вујића. II. (Издање С. К. З.). Стр. 52.

из околине разнео и уништио, тако да се данас не зна ни место.

У неприступачном делу *Кључанске Клисуре*, у средини њеној, на левој обали реке Лепенице, налазе се *Велимирови Двори*, двори некаквог војводе Велимира, из доба кнеза Лазара. Ово је црквина, ограђена по средњевековном начину великим зидинама, на чијим су ћошковима биле две велике куле, од којих је једна у неколико очувана, а од цркве и осталог зида и куле очувани су само трагови и олтар.

г) *Манастирине и Црквине.* — Црквина је далеко више него што се до сада за њих знало у литератури. Још у почетку прошлог века у 1827. год. у обема областима помињу се као манастири цркве у: *Пустињи*, *Ћелијама*, *Рибници* и *Боговађи*, од којих је само црква у Боговађи данас манастирска, а остале световне. Према народном предању и цркве у: Крчмару, Петњици, Јовањи и Марковој Цркви биле су манастири, па су у незапамћено доба преобраћене у световне цркве, што су и данас.

Од оваквих старих манастирина и црквина позната је *Манастирина* у Славковици, у Качеру. Данас је очуван темељ и олтар, а познаје се камена ограда и држи се да је била манастирска црква, коју је турска обест порушила, калуђере побила и народ растерала. Око Манастирине је много стећака и гомила, који нас опомињу на гробове може бити служитеља овог олтара или знатнијих личности из средине народа овог краја.

Од ц̓рквина познатије су данас у: *Врагочаници*, *Славковици*, *Лопатњу*, *Цветановцима*, *Г. Лајковцу*, *Причевићу*, *Дивцима*, *Котешици*, *Баб. Луци*, *Козличићу*, *Бранковини*, *Попучкама*, *Лозници*, *Мионици*, *Вртиглавима* и др. Црквине су или само зидине са олтаром или ограђена места, уздигнута и очувана, те се на њима

и данас врше извесни обреди; малог су обима, ни половину простора данашњих цркава не заузимају, код народа су у особитом поштовању, јер се таква места, као света, и не газе и не зирате.

д. *Куле и Карауле.* — У доба турске владавине по неки спахија имао је у свом селу подигнуту кућу за летњиковац, коју је наш народ звао *кулом*. Многи од сељака знају и данас местимице да покажу, где су овакве куле биле. Куле су биле везане за личности и оне су трајале, докле је сопственик био у животу, па их је после нестајало. Многа села, места, на којима су куле биле, прозвали су *Кулине*, а таквих кулина имамо без мало у сваком селу, где су то називи без икаквих трагова на какве раније грађевине. И православни су зидали овакве куле, откуда је позната кула браће *Витковића* при ушћу Граца у Колубару, за тим данашња кула на Љубостињи, некад својина Јеврема Ненадовића, а данас државна.

Карауле су биле путничке или пограничне стражаре, у којима се редовно бавила омања посада војске ради чувања пута или границе. У турско доба на путу Ваљево—Соко биле су две карауле, једна у Царини, а друга у Лопатњу, обе у циљу одржавања јавног саобраћаја, за тим на путу Ваљево—Уб била је стална посада са зградом, на вису Караули у Лозници, од куда је и име брду. У доба аустријске окупације (1717.—1739. год.) обе области биле су пограничне, и свако погранично село имало је караулу, у којој је била посада „хајдука“ (народне милиције) ради чувања границе од турских упада и одржавања реда унутра у земљи. Карауле су биле сталне зграде, доцније порушене, али се [illegible]нас зна где су биле и за шта су употреб-

[illegible]

[illegible] *Шанцеви* (шарампови). — У многим се-

[illegible] очувани су стари шанцеви, чија су

имена пренета на називе појединих брда. Сви су шанцеви из прве половине и краја XVIII века, из доба трећег и четвртог аустро-турског ратовања. Таквих шанцева има у Ваљеву, Кличевцу, Б. Пољу, Врани и Мравињцима. У Рађевини места, где су били шанцеви, зову се *Шарамиови*, и као таквих имамо их у Туђину, Драгијевици, Остружњу, Братачићу и Г. Буковици.

е. *Старе Међе*. — Многа села издвојена су брдима, на којима се налазе гомиле од камења, наслаганог као нека сувомеђина, затим читави складови земље, који су људском руком издигнути, по том поједина дрвета са *затесима, записима* и *крстовима*, који су из велике давнине, а што је означавало, па и данас означава, сеоске међе. Оваквих сувомеђина имамо у Мратишићу, Пријездићима, Лесковицама, Вујиновачи, Суводању и готово сваком подгорском селу, а најлепше међе од *бедема* виде се на Дивчибарама, Мравињцима, где се сучељавају међе округа. Затеса и записа најлепших налази се у Драгијевици и Осечини, Миличиници и Оглађеновцу, Г. и Д. Буковици, Петњици и Вујачићу, Петњици и Клинцима итд.

ж. *Стари Новац*. — Старе новце сељаци ископавају у Причевићу, Словцу, Дупљају, Суводању и Клинцима. И они су доказ некадашњег живота и насељености ових области. Кремење, преисторијска оруђа, накити и справе, који се ваде из тумулуса, бобија, пећина и пећинских наноса јесу опет доказ велике старости ових области. Изоравање израђених каменова, подземних шупљина (Петњица, Дупљај) и одаја, цигала и разних крбањака од грађе и људског оруђа јесу опет доказ старости ових области.

ђ. **Путови**. — Обе области, ни данас, ни раније нису биле на удару великих путова. Сви важнији стари и средњевековни трговачки и војнички путови обилазили су ову област с јужне или северне стране.

ових области са приморским и другим српским средњевековним загорским областима нису биле опште вредности, већ више месне. Отуда ни стари путници, ни изасланици појединих јевропских владалаца, ни крсташки средњевековни походи не прелазише преко ових области, већ их увек обилазише. Средњевековни путници из Италије, Млетака, Дубровника и других места у својим извештајима или описима нигде не описују ове области. Једини, не путник, већ књижевник друге врсте, Србин, Феликс Петанчић, Дубровчанин, дворанин знаменитог угарског краља Матије Корвина, описао је известан пут, којим би се из Шапца могла провести угарска војска преко Ваљева у моравску долину.

Петанчићев пут ишао је из Шапца поред Беле Реке, преко Цера, на Зајачу, остављао Крупањ и нека места, па се спуштао у „познато село Ваљево“ (Vagbon).[1] *Матковић*, реферишући о овом Петанчићевом путу у својој значајној расправи: Putovanja po balkanskom poluostrvu (poluotoku)“ није тачно детаљисао овај пут, куда је из Зајаче, управо из Рађевине, спуштао се у колубарску долину, Ваљеву. Петанчићев пут ишао је из Зајаче преко Завлаке, уз Мојковачку Реку, на Варош (сада Б. Цркву), па преко Бастава и Кокораве излазио, на граници Царине и Лопатња, на стари римски пут, којим се из дринске долине прелазило у колубарску долину. На месту, где се ови путеви састајали, била је караула за чување пута, где још трагови старе карауле и данас стоје. Овај стари пут, који је видну улогу имао све до друге половине XIX века, ишао је на исток, слазио у Лопатањску Реку, прелазио реку мостом, од кога и данас има трагова, па, преко села, пео се на Јелину Брезу и с ње, преко Каменице, слазио у долину Обн [illegible] опет има турских и ранијих калдрма. Пут

[illegible] v. akademije X. Стр. 139 — *Ст. Новаковић*. „Годишњица“

није ишао све низ Обницу, него је, одмах испод П末чевића, пео се на Радију и слазио у долину Буковичке Реке, одакле је у правцу преко висова слазио у Ваљево (Vagbon). И данас је овај пут очуван у целини, ма да га нико у целини не употребљава. Њиме је Прота Матија изашао пред Турке у Братачићу, њиме су се и Турци служили, јер је био једина спона Босне и ових области.

По Матковићу Петанчићев пут ишао је из Ваљева преко *Ластре*, управо данашњим ужичким путем. Матковић мисли да планина *Larzi* одговарала би имену Ластра.[1] Ово Larzi пре треба тражити негде даље на истоку ових области и изгледа да ће бити пре у имену *Рајац* него Ластра. Стари пут од Ваљева је ишао низ Колубару, њеном десном страном, слазио Мионици и преко маљенских косањица спуштао се у Бабајићу у долину Љига, одакле је донекле ишао долином ове реке, па развођем Славковачке и Гукошке Реке пео се на Рајац и одмах спуштао у долину *Дичине*, куда је био већ отворен пут моравској долини. И на овом путу, који се на места једва очувао, налазе се трагови старих средстава за одржање и држи се да је био врло стари пут. Зна се да су турске најезде надирале овим путем, а још је у свежој успомени да је овим путем, и преко Сувобора, у двема колонама сишао у ове области 1792. год. Махмуд-паша Бушатлија и попалио оне силне цркве, што је записао Хаџи-Рувим.[2]

Ст. Новаковић у „Годишњици" X реферисао је путопис непознатог путника, по народности Руса, који је из Сарајева преко Сребрнице дошао у Ваљево и одатле отишао у Београд. Из овог реферата види се да

---

[1] *Ластром* се зове јужна страна Бачевачког Брда и њоме је данашњи пут спроведен, а други никакав никад није ни био, нити се могао извести да буде добро саобраћајно средство.

[2] „Starine" X. Стр. 269.

путописац није нам оставио доста података о своме путу, јер на путу од Ваљева до Стублина, где је газио Колубару, помиње само многе шуме и ништа више, а не описује нам пут којим је прошао. Пут Русов и ранији за Београд, ишао је левом обалом Колубаре, 3 Км. далеко од корита, управо испод брда, када се почињу спуштати у котлину колубарску. У Дупљају је прелазио Рабас на „римској“ ћуприји, одакле се одмах пео на словачку косу и испод Карауле слазио у долину река Уба и Тамнаве. И на овом путу имамо старих калдрма, стари мост, словачки градић, као неке знаке за старост овога пута.

Овај пут слазио је и на Саву код Купинова и прелазио у Срем, што и Новаковић потврђује у својој расправи „Историји града Шапца“ (Годишњица IX. Стр. 18.).

Из Пожеге још у најстарије доба слазио је неки потежи пут преко Маљена Ваљеву. Тај је пут био добро познат у турско доба, а њиме је Прота Матија 1805. год. извео своје топове за напад на Ужице.[1] И *Драгашевић*,[2] који помиње да је из Пожеге ишло неколико путова, тврди да је у римско доба био један пут преко Маљена за Ваљево. Овај маљенски пут пре ће бити да је слазио код Беле Стене у Крчмару у подножје планине, него да је слазио у Г. Лајковцу, где има опет стари пут. Од Крчмара пут је слазио у доња села, и преко њих спуштао се Ваљеву, не додирујући нигде стари пут преко Рајца. Преко свих ових села има старих камених мостова, калдрма и усека, који доказују и упућују на старост и вредност дотичног пута.

Из јужних подринских, ужичких и старовлашких крајева постојао је одавна трговачки пут као веза с Ваљевом

[1] Мемоари проте М. Ненадовића (Изд. С. К. З.). Стр. 215.

[2] „Гласник“ XLV. Стр. 126.

који је с Мравињаца слазио преко Лесковица у долину Граца, па испод бранеговачког града, ишао реком до Ћелија, одакле је преко брда спуштао се Ваљеву. Како је спуштање и дизање из Граца увек било опасно, с тога се овај пут променуо, па је преко карсног Лесковичког Поља слазио у правцу Ваљеву и с Вране спуштао се доста стрмо граду Ваљеву. На овоме путу имамо старе калдрме, старе усеке, шанцеве, доказе да је ово некада био важан пут.

Стари путови из долине Јадрове и с Букова преко Ластре били су пешачке стазе, такве да се једва могло с коњем проћи. Трагови ових кириџијских путова и данас су непроходни за пешака, а разгранате потребе учиниле су, те су ове области добиле већи број разноврсних путова на све стране.

Како у раније доба није било великог саобраћаја по путовима ових области, с тога није ни било потребе у грађењу путничких крчама или ханова. С тога, као у другим областима, овде нема ханишта, ханова и онога што би опомињало на такве ствари као у другим, саобраћају јаче подложним областима. Само на путу Ваљево—Соко, Ваљево—Маљен , Ваљево—Рајац били су ханови на важнијим тачкама; тако, зна се за крчме у Крчмару, Лопатњу, Рајцу, Маљену и Мионици и више нигде.

с. **Ранија насеља и насељеност области.** — Обе области у погледу својих насеља имају своју велику старост. Најновија истраживања по пећинама, откопавања многих бобија, тумула и табли, наласци разноврсних преисторијских оруђа јесу доказ велике старости насеља ових области. Петњичка Пећина са својим каменим оруђима и осталим заостацима неолитског човека[1], робајски тумули са својим батовима пешчарске

[1] „Старинар“ год. IX. књ. 3. Стр. 88. и 89.

природе, лајковачке (Г. Лајковац) камене алатке, петњичке, клиначке и жабарске раскопане бобије са заостацима човека из бронзаног доба, голубачке и буковљанске табле с пепелом сагорелих мртваца из халштатског периода[1] јесу одличан доказ велике старости људског рода у овим областимајош у преисторијско доба.

Већ у историјско доба сусрећемо се са илирским племенима, која живљаху својим племенским животом и очигледно бављаху се земљорадњом и сточарством у овим и онда богатим покрајинама. Историја нам не казује која су племена насељавала ове области, али нам казује да их је по заосталим знацима илирског живота било. После 218. год. пре Христа јављају се Римљани на земљишту Балканског Полуострва и у брзо успеше те подчинише илирска, дарданска, дачка и друга племена, овладаше њиховим земљама и посташе господари. И римска завојевања ових области оставише видног трага, јер и они, и њима полатињени Илири, пред долазак словенских племена, већ су имали велику културу и видну улогу у историји.

Досељена словенска и српска племена наишла су на насеља у овим областима и дотадашње насељенике назвали су Власима, које се име и данас очувало у овим областима. Још из одавна зна се да су ове области населила српска племена и да су у тим границама остала и до данас. Дотадашњи народи или су се поступно претопили у јача и жилавија српска племена или су се иселили, те их је тако по досељењу Срба одмах и нестало. На тај начин полатињених Илира, правих Латина, Гепида, Келта и др. старих народа, којих је вероватно било у овим областима, у брзо је по горњем начину нестало, те на историјску позорницу

[1] „Старинар“ год. IX к. 2. Стр. 45-55. — *Ј. М. Жујовић.* „Камено Доба“ (С. К. З.). Стр. 140.

у овим областима врло рано излазе чиста српска племена.

И ако су ове области у доба средњевековне српске државне самосталности мало времена биле у саставу Немањића државе, већ биле доста и под Угрима, ипак су задржале свој етнички карактер и такав очувале кроз дуги низ векова и година. У њима је било и угарских насеља осим угарских власти, али ни она, као год и ранија насеља, нису оставила никаквих видних трагова, чак ни имена за поједина места. За време угарске или српске владавине поједини владаоци доводили су оспособљене рударе Сасе (Немце) и насељавали их по овим областима ради рударских работа. Ни ових насељеника нема, али су нам оставили по све незнатне трагове у именима око старих и данашњих рудишта и етничкој особини сељака око рудишта, да се инстиктивно одају рударским работама.

Турска завојевања ових области имала су као последице: рушење и расељавање дотадашњих насеља. Данашњи заостаци градских рушевина, традиције о некаквим трговима по Подгорини, велика рударска подузећа, силне црквине јесу доказ веће насељености области него може бити и данас. Кад су Турци заузели обе области, нису се, као на другим местима, хтели насељавати, за њихова се насеља мало што зна. Осим Ваљева, у коме је било доста Мусломана из трговачког и занатлијског реда, очуване су још врло слабе успомене на турска насеља у *Котешици*, при врху села, на „Каменој Ћуприји“ реке Рабаса и Златарићу, код Бегове Воде, у џемату Паланци. Кад су отпочета непријатељства између Аустрије и Турске крајем XVII столећа, тада су се ова мусломанска занатлијска и пољопривредна насеља иселила у Ваљево, Соко и Босну. До 1815. год. налазимо у Ваљеву и његовим данашњим селима мусломанска насеља опет из занатлијског и тр-

говачког реда, али се после 1815. год. стално иселила из обеју области, те их данас нема нигде.

Прве године турске владавине имале су по све рђавих последица, јер се многе породице из појединих села иселише, читава села осташе празна, градови порушише, њихове породице одведоше у ропство или уништише и растурише, тако да прва половина XVI столећа била је од понајтежих у погледу насеља у овим областима. Тек кад су наступиле повољније прилике у турској царевини и у овим областима настало мирније стање, могоше се поједине породице вратити на своја стара места, нове придолазити, поред њих се насељавати и тако стварати нова насеља. Турска владавина нагнала је Србе да се врате свом првобитном начину живота, ради чега градска места напустише, те она запустише или се населише другим народом са стране. Од Срба по градовима имадоше приступа само трговци, људи наклоњени овом занимању или пријатељи Мусломана, за то и налазимо раније у Ваљеву: Дубровчане, Хумљане, Требињце и Конављане умешане међу Мусломане, а никако Србе из околине, а њихови су нам потомци изумрли последњих дана[1]

Како се још онда народ ових области повуче у села, тако и до данас оста. Још онда беше једно градско место, па тако остаде скоро и до данас, и ово су, у погледу броја градских места, области с најмање градских места и варошица.

У почетку XVIII столећа *граф Најперг*, изванредни комесар аустријске владе за одређивање гра-

[1] Један од најстаријих (88 г. стар), врло угледних, још живих, ваљевских трговаца прича да је у његово младићско доба готово сваки угледнији ваљевски грађанин био потомак какво Дубровчанина, Хумљанина, Конављанина и Требињца, да су му се стари отуда доселили и да је чак и он одржавао родбинске везе, чему је припомагало и то, што се трговина тога доба увућивала Јадранском Мору, а не као сада северу. Писац је чуо од овог старца поименце о свакој старијој ваљевској кући одакле је и ко су јој били преци, па је запамтио, да су данашњи *Мариновићи* од Требиња, *Томићи* (Бутине) Хумљани, *Табаковићи* од Невесиња, *Миљковићи* из Дубровника итд.

нице у 1718. год. наводи, да је ваљевски округ имао 126 насељених места са 432 породице.[1] По попису од 1721. год., за који се не сме тврдити да је за ове области тачан, почем је провизор ваљевски за изостављање села и породица касиран и предат војном суду на осуду,[2] било је у ваљевском дистрикту, који су чиниле *Колубара*, *Подгорина* и један део *Рађевине*, 76 села, према чему су ове две области биле знатно насељеније од моравских области из тога доба.[3]

Овакво се стање мењало честим аустријским и турским ратовима, који се водише и на територијама обеју ових области, ну није се мењало у броју села, него се мењало у броју породица и домова по селима. Аустријски ратови оставили су нам по нека села пуста, која су попуњавана придошлим породицама са стране, које ретко придолазише за време аустријске окупације, већ после изласка Аустријанаца.

Последњих година XVIII века постоје сва данашња села, која су већ била знатно насељена и имала своје властите кнезове, кметове, буљугбаше и неку врсту аутономије, што траја до 1801. год., када насилном смрћу Мустај-паше изгубише та права и међу првима подигоше се да их траже, а што им раније као аустријским, а доцније као кнежевским војницима, би доста лако. Вук у својој „Даници“ за 1829. год. и М. Петровић у својим „Финансијама и Установама Обновљене Србије“ II књ., објављујући харачке тефтере из 1818. год., ређају скоро сва села (осим два доцније постала) из ових области, где су ушла без мало сва и старија и данашња села.

---

[1] Mittheilungen d. k. k. Kriegsarchivs III B. Стр. 192. — „Глас LXIV Стр. 4.

[2] „Глас“ LXIV. Стр. 3.

[3] Mittheilungen. Стр. 244. и 247. — „Глас“ LXIV. Стр. 5. Остатак данашњег ваљевског округа чинио је засебан, *палешки* диштрикат, који је имао 73 села.

После аустријских ратова ратови ослобођења бише згодна прилика за насељавања ослобођених покрајина, па и ових двеју области, ма да то није никад било у оној мери, као што је било у Шумадији. И после ових ратова свака буна, сваки народносни покушај ослобођења у западним српским областима, сваки црногорски повећи рат дадоше одјека у овим областима, јер они подигоше исељенике и невољнике у ове крајеве и тиме их заклонише од непријатељских напада.

d. **Постанак и старина данашњих села.**

У обема областима мало је нових села, мало је нових административних јединица. Не само традиције него и писмени докази утврђују нас да у овим областима имамо старија села. Мало у ком селу да се не зна ко је оснивач села, управо која је породица основала село, али је то од слабе вредности, јер су подаци о старости породице и оснивању села са свим непоуздани, често пута са свим противни истини.

И раније, и данас, народ ових области звао је у опште оно насеље селом или засеоком, које је имало могућности да постане самосталном јединицом. Свако насеље на терену, који би чинио географску целину, народ би назвао селом или, ако ту има село, онда засеоком, као насељем, које би имало у скоро да постане селом. Отуда се не треба чудити, што су села ових области мала, а према другим шумадијским областима и сувише мала. Ко ће основати село, колико треба породица да буде у селу, у томе нема, нити је било, ма каквих правила. Село је често пута основала једна породица (Богатић, Балиновић с Ровнима, Белић, Буковац), а чешћи је случај, где је то било с по више породица, и то одмах у почетку. Има случајева да је она породица, која је основала село и данас у њему, као што има примера, да се одселила, па друга дошла и на њеном се месту населила.

Кад су поједина села постала, то се данас не може ни по традицијама извести. У ствари је ово да су села стара, као што су старе и породице, које су оснивачи села. За старост села могу нам послужити неколики писмени документи, који су до данас сачувани.

Пре XVIII. века мало нам је познато села у овим двема областима. У знатном крушевском поменику помињу се у њима, почетком XVII века, само неколико села: *Бранковина*, *Дупљај*, *Осладић*, *Каменица*, *Петњица* и *Толићи*.[1] Тек од времена аустријске окупације (1717—1739. год.) у стању смо да кажемо много више о селима и становништву ових области. Из тога доба сачувало се, осим карте Србије од 1718., и неколико спискова ондашњих села и вароши.

У најстаријем и још необјављеном списку побројана су градом и поплавом оштећена села у јулу 1719. године.[2] У другом списку, састављеном после пописа од 1721. и штампаном у Mittheilungen d. k. k. Kriegsarchivs B. III.[3] записана су 43 места у обема областима, и ако према попису треба да има на 80 села.[4]

Трећи је списак од 1737. године. Те године вршен је попис „хајдучких" места и кућа, па како су обе ове области биле пограничне, то су и оне имале „хајдука" (организоване народне војске) за чување границе, пограничних караула и нарочита војничка средишта (за Подгорину Ваљево, а за Колубару Осеченица). Из овога списка сазнајемо да је тада у обема областима

[1] Гласник XLII. стр. 32, 89, 119, 121, 139, 152.

[2] Овај списак налази се у препису код Др. Павловића, професора универзитета, којим је имао доброту услужити нас. — У истим областима била је велика непогода и 1878. године у почетку јула, и, што је интересно, захватила је иста села и у њима све усеве уништила.

[3] Mittheilungen". Стр. 247. „Глас" LXIV. Стр. 3.

[4] Јер броју 76, колико је имао ваљевски диштрикат, треба додати 10 села, која су додата била палешком диштрикту, и 2 села, која су тада припадала рудничком диштрикту, а одбити села која припадају старом подринском округу.

било 13 „хајдучких" места са 212 кућа, чији су грађани били ослобођени због војске свих државних дажбина.[1]

Из доба аустријске окупације сачувао се у карловачкој архиви на српском језику списак села и вароши ваљевске епархије од 1735. године.[2] У њему се налазе сва места која су наведена у списковима од 1721. и 1737. осим девет (Бабина Лука, Дупљај, Ракари, Струганик, Црниљево, Шушеока, Дренајић, Клобучине и Лопатањ), а има четири, која се у ова два не наводе: *Мратишић*, *Петњица*, *Мрчић* и *Хан*[3]. Према овим списковима за време аустријске окупације у обема областима налазимо на 80 насељених места, која се зову: Бабина Лука** (Pabaluzanin), *Бах* (Pah, и онда у рудн. окр.), *Близоње* (Plissonive), Бобова**, Бошњановић*, Бранковина*, Братачић (14), Брезовице (10), *Буковица* (Bukoviza superior, Pykovica), Ваљево** (90), Веселиновци*, Врагочаница* (Wragoiczincze), Врачевићи* (Racsevitij), Вртиглави*, Вујиновача* (Wujnovacz), Wukassin*, Голубац**, Грабовица,* Дегурић,** *Дивци*, Драгијевица** (Dragievievic), Дренајић* (12, Drinatij, Drinacz), Дупљај**, Ђурђевац,* Жабари**, *Забрдица* (Sabardiza, Halertige), Златарић,** (Slaturicz), Јасеница* (Jessenicza), Јошева,* *Каменица*, Кацапа**, Клобучине (12, Kolobuzina), Кључ**, Козличић* (Koziczitij), Команице* (Komanocze), Косирић* (Kosciritij), *Котешица* (Kutteschiza), Крчмар (6), Г. Лајковац (7, Flaikovce), Лелић**, Лесковице (12), Лопатањ (7, Lopodna),

---

[1] Глас LXIV. Стр. 34 и 35. Mittheilungen. Стр. 244—245. Споменик XVIII стр. 105.

[2] Пошто је наша расправа била готова и предата Академији, објавио је у Споменику XLII Д. Руварац опис ваљевске епархије и списак њених села и вароши од 1735. Ми ћемо при штампању наше расправе употребити и овај нови извор, где буде потребно.

[3] Спомен. XLII. 201—203. *Хан* стоји место *Мионице* коју помиње списак од 1719. — Осеченица, Суводање, Станијина Река и Г. Лајковац (Влајковци) записани су по два пут ваљада зато што је у тим местима поред „хајдука" било и осталих сељана. Отуда су можда изостали из списка: Дренајић као заселак Суводања и Клобучине као заселак Станијине Реке. Лопатањ је случајно изостао, јер помиње се у парохији осечанској (стр. 165).

ц (Lukovaz), *Маљевић* (Maglovich, Maljevitj), Мар-
Црква**, Миличина Река* (Миличиница), Мионица*
zza), Мратишић†, Мрчић†, *Оглађеновац* (Oglegiga-
Осеченица** (20), Осечина**, Остружањ**, Пауни**,
ић* (Patzrritij), Петњица†, Планиница (6), Плужац,**
ћи*, *Попучке,* Пошаре*, Причевић**, Равње**, (12,
, Радобићи,* Радовиновац** (Radovinoviz), *Ракари*
, Rackary), Ратковац**, *Ребељ* (10), Робаје**, Санко-
Stankoviz), Ситарице* (Bitaricze), Славковица** (онда
окр.), Слепшик*, Совач**, Станијина Река**, Стру-
*, Стубао** (Stubal), *Суводање,* Туђин**, Црни-
(Zernilova), Шабатовац* (Sobatovacz), Шушеока**
ка).[1]

областима су и данас готово сва цитирана села, еколико од њих ваља нам дати нека објашњења. *Веселиновци* су постојали као заселак Лознице 1872. године, када су постали засебно село. *ић* је потес у Лукавцу, у углу Рабаса и Колу- на ставама ових двеју река, па нити ко зна, ма каквих трагова, да је овде било какво село. ити да је записан као потес с колебама, те увр- ао самостално село. *Слешник* је део Г. Кошаља у саставу окр. ваљевског, као што је био слу- им селом и у ослобођеној Србији. *Кацапа* је Дучића. *Шабатовац* је џемат бранковачки, а нико је био самостално насеље, нити се може и данас од Бранковине; пре ће бити овде да се део „до њега обухвата под овим одељком. *По- бовици* биле су и онда, као и данас, заселак па се и онда, као и данас, помињу као сеље. *Клобучине* су данас мáла села Ста-

[1] еста поред којих стоји *једна* звезда, помињу се у списку од их стоје *две* звезде, узета су из списка од 1721, а која су ом, налазе се у оба ова списка. Места која се налазе у спи- ју у загради означен број војничких кућа, а коју су запи- ку од 1735, означена су крстићем.

нијине Реке, управо презиме највеће породице овог села, досељене од града Клобука у Херцеговини. Село *Радовиновац* биће *Радановац*, данас потес села Рајковића, а некад је био насељен, јер и данас има заосталих породица, које су се поместиле у друге крајеве села. *Wukassin* је једино село из списка од 1719, за које не знамо ништа поуздано рећи (ако не буде село *Вукошић* погрешно можда унесено из суседног округа).

Харачки тефтери из 1818. и 1822. год. наштампани код Вука у „Даници" за 1827. год. и М. Петровића у „Финансијама и Установама Обновљене Србије II к." садрже сва данашња села, где се помињу и засеоци: *Михачи*, *Грачаница*, *Пошаре*, *Ржаница* и *Слешник* као засебна села, докле су то у ствари били и онда и данас засеоци, јер су у свима доцнијим пописима изостали.

Према свему овоме по писменим подацима старост 80 села и заселака јасно је утврђена на 200 година, докле по народном предању и ова и нека друга села старија су, броје већи број година. Постанак појединих села народ везује за поједине важније догађаје из народног живота. Тако, за свако село, по народном предању старо, вели се да је било пре Косова или није било, и тиме му је исказана старост. Ако је село било пре Косова, онда се за њега каже да је старо село; а ако није, онда је ново село. У областима је врло много старих села, а као најстарија узимају се: Врагочаница, Каменица, Миличиница, Лопатањ, Остружањ, Суводање, Ребељ, Брезовице, Лелић, Бачевци, Клинци, Бах, Бабина Лука итд. Села под овим називима може бити нису постојала, али су поглавито била насељена.

Као врло стара села сматрају се и она, чија су имена донета са стране, али и то пре 300 година, као што су села: Мионица, Белошевац, Мушић, Бобова, Дивци, Богатић, Драчић, Стрмово, Лајковац, Тодорин Белић, Дегурић, Табановић, итд.

За врло стара села узимају се и она, која су постала као засеоци појединих села, ма да се ово извршило пре 300 година. Таква су села: *Мањевић* постао као заселак села Команица, *Г. Мушић* од Д. Мушића, *Наномир* од Д. Мушића, *Буковац* од Голупца, *Плужац* од Осечине, *Братачићи* од Бастава у Рађевини, *Стрмна Гора* од Сандања и *Пакље* од Стубла. Најпознија су одвајања из 1872. год. кад се *Клашнић* одвојио од Диваца и *Веселиновци* од Лознице.

Има села која су постала од раселица других села, као што су: *Ровни* постале од Балиновића, *Тупањци* од Причевића и *Радобић* од Мионице, али су и овакве села врло стара и по народном предању старија од 300 година. Од 133 села обеју области традиције представљају да су 66 била пре Косова, а 65 да су постала после Косова и то опет пре 300 година, а само 2 да су постала у седмој деценији XIX века за шта има и писмених података.

е. Старинци и досељеници с областима од куда су досељени.

Старинцем у обема областима зове се онај који за своју породицу држи да је у области од пре Косова. Старинци сами себе називају „оџаковићи“ и „кољеновићи“, а има их доста у области. За многе старе породице зна се да су се иселиле, а за многе опет да су изумрле у току времена.

У обема областима познато је да има данас 1152 породице, од којих су само 78 старе, а све остале досељене. На ових 1152 породице долази 9353 дома, од којих на 78 старих породица долази 1203 дома, где даље на сваку стару породицу долази по 15 домова.

Највећи део породица обеју области сматра се као досељен. За доказ досељења појединих породица служе традиције, понегде писмени подаци, а по негде и економ-

ски односи. За многе породице нашли смо по црквеним књигама или по записима непобитне доказе о њиховом досељењу. *Мојићи* у Брезовицама, *Костадиновићи* у Козличићу и *Бојанићи* у Лелићу не знају да су једна породица, а у 1837. год. крштава их исто лице из Гуњака, а они су раније дошли из Скадра[1] на Пецкој. На овај смо начин пронашли одакле су се многе породице доселиле, јер су у раније доба сродствене везе биле у далеко већем поштовању него данас. *Савићи* из Бачеваца до скора су крштавали неке Богдановиће у Биосци, докле Савићи не веле да су отуда, а Богдановићи тврде да Савића и данас има у Кремнима и да су одатле.

У овим областима особито се чувају, одржавају и поштују родбинске везе; досељене или старе породица знају за свога члана, па ма где се налазио у областима и то се инстиктивно и упорно одржава, те је и то много припомогло испитивању досељавања или старости појединих породица. Многе свештеничке породице записале су на црквеним вратима, иконама или утварима да су досељене. И новије и старије породице имају особене распореде имања, имају своје заједнице, нарочита дељења имања и извесне погодбе у заједничкој службености, што је све припомогло да се зна, да ли је ко досељен или није.

Од 1152 породице досељених је 1074, што чини 93,22°/₀ од целог броја породица. На ове 1074 породице долази 8150 домова или на сваку породицу по 7 домова. По времену досељења досељених породица у XVII веку и раније има 243 што чини 22,62°/₀ од целокупног броја досељених, управо ¼ од тога броја. На ове 243 породице долази 4790 домова или на сваку породицу по 19 домова. Ово су најранији досељеници или

---

[1] Скадром се зове један крај села Царине, а то баш онај крај, у коме су црква и школа.

или они, чије се досељење види из извесних традиција и односа према старим породицама.

Досељеника из XVIII века, досељених пред III и IV аустријски рат и после тих ратова до почетка XIX века, има у обе области 259 породица, што чини 24,12$^0/_0$, опет $^1/_4$ од броја досељених. На ових 259 породица долази 1981 дом или на сваку породицу по 7 домова.

Досељеника из XIX века, досељеника у I и II војевању за ослобођење и досељаваних до последњих дана истога века, има 572 породице са 1379 домова, што чини 53,26$^0/_0$ или нешто више од $^1/_2$ целокупног броја досељених породица. Код ових досељеника на сваку породицу нема ни по 3 дома.

Области, које су дале становништво за ове области јесу: *Стари Влах*,[1] *Ужички округ* (без Ст. Влаха), *Полимље и Потарје* (средње и доње), *Црна Гора* (у садашњем обиму без Колашина, Никшића и Дробњака), *Дробњак*, *Никшић са Жупом*, *Колашин с Кричком*, *Осат*,

[1] Шта народ овог краја разуме под *Ст. Влахом* за чудо да се не слаже ни с једним узимањем, које је до сада уношено у књижевност. Јов. Ердељановић у својој етнографској расправи „Доње Драгачево“ (Д. Драг. с. 90—92 у напомени) навео је сву досадашњу литературу о овом питању на основи које је извео, да је *Стари Влах* највиши планински појас старе Рашке и са ужичке и старосрбијске стране. Народ овог краја с поносом изговара име *Старовлах*, докле га други назива Ером, Ерчугом, Ерцепаћем итд.

Имена „Ера“ и „Старовлах“ су синонимна у овим крајевима. Херцеговца и Црногорца нико не зове Ером, већ само Старовлаха или још и оног у Старом Влаху привремено настањеног становника из југозападних крајева. Сваки, који се зове Ера или Ерац, зна да је Старовлах. Ово ме је побудило да се боље распитам о томе, шта народ овог краја разуме под именом „Стари Влах“ и докле му спушта границе на север и запад. На западу је граница према Босни Дрина, до ушћа Увца, од Дрине преко Звијезде, Таре, Милошевца спушта се Ужицу, одакле права пруга Ужице—Ариље—Дивљака (Клисура)—Придворица чине северну и североисточну границу Старог Влаха, докле јужна иде од ушћа Увца развођем ове реке и Лима и даље захвата оно што и Ердељановић узима. По узимању Милићевићевом Стари Влах је обухватао *стари кадилук нововарошки*, по чему је најужи погранични део данашње Краљевине био саставни део тога кадилука (Кн. Србија, стр. 461).

Према овоме узимању ужички округ, као засебна целина, скраћен је у знатној мери и он је ограничен на пограничне области, управо на северни део од Ужица.

Босна (у данашњем обиму без Осата), *Стара Србија* (без Полимља, Потарја, Кричка и Колашина), *Херцеговина с Далмацијом* (Пива, Бањани и Грахово урачунати су у Црну Гору), *Срем* (где су урачунате и остале српске области под угарском круновином), *Мачва* (заостали део ваљевског и стари шабачки округ), *Подриње* (Јадар, Рађевина и Азбуковица),[1] *Руднички округ* (где је и чачански), *Београдски с Београдом*, *Србија* (сви други крајеви), *Маћедонија* и *непознати крајеви*.

Стари Влах дао је овим областима 167 породица са 1137 домова, што чини 15,55°|₀ или на 1 породицу по 5 домова. Ужички округ дао је опет 192 породице са 729 домова, што чини 17,87°|₀ или по 3 дома на једну породицу. Обе ове области биле су станице, где су породице јужних и југозападних области налазиле своја привремена станишта.

Полимље дало је 150 породица са 827 домова, што чини 13,96°|₀ или по 5 домова на 1 породицу. *Колашин с Кричком* дао је 21 породицу са 494 дома, што чини 1,95°|₀ или по 23 дома на једну породицу. Полимље је у опште давало досељенике кроз сва времена, докле је Колашин дао најстарије досељенике.

Црна Гора дала је 112 породица са 1210 домова, што чини 10,72°|₀ или по 10 кућа на 1 породицу. *Никшић са Жупом* дао је 44 породице са 612 домова, што чини 4,90°|₀ или по 14 домова на 1 породицу. *Дробњак* је дао 39 породица са 488 домова, што чини 3,63°|₀ или по 12 домова на 1 породицу. *Херцеговина с Далмацијом* дала је 31 породицу с 500 домова, што чини 2,88°|₀ или по 16 домова на 1 породицу.

---

[1] Подринци из Азбуковице и суседних села из Рађевине, као год и Ужичани из рачанског среза, бег тариних села, често пута зову себе *Сокољанима*, по томе што су из некадашње сокоске нахије. Ова је нахија постојала и после 1820. год. и једина била насељена и мусломанским живљем (Грађа за И. К. С. В. J. П. и Н. J. П. Стр. 300).

Осат је дао 74 породице са 608 домова, што чини 8,88°/₀ или по 8 домова на једну породицу.

. *Босна* је дала 22 породице са 151 домом што чини 2,05°/₀ или по осам домова на 1 породицу. *Подриње* је дало 74 породице са 436 домова, што чини 6,98°/₀ или по 5 домова на једну породицу. Подриње је и део ужичког округа око Дрине привремена станица за исељене Бошњаке и Осаћане, као год Стари Влах за Херцеговце и Црногорце.

Мачва је дала 19 породица са 83 дома, што чини 1,86°/₀ или по 4 дома на 1 породицу. *Београдски округ* дао је 10 породица са 30 домова, што чини 0,93°/₀ или по 3 дома на 1 породицу. *Руднички округ* дао је 27 породица са 152 дома, што чини 2,51,°/₀ или по 5 домова на 1 породицу. Други делови *Србије* дали су 24 породице са 91 домом, што чини 2,28°/₀ или по 4 дома на 1 породицу.

Срем дао је 16 породица са 38 домова, већином новијих досељеника, што чини 1,49°/₀ или по 2 дома на једну породицу. *Стара Србија* дала је 41 врло стару породицу са 250 домова, што чини 3,81°/₀ или по 12 домова на породицу. *Македонија* је дала 7 породица са 14 домова, што чини 0,65°/₀ или по два дома на породицу. Из непознатих крајева доселило се свега 4 породице. што чини 0,37°/₀ од целокупног броја досељених породица.

Досељене породице су по народности српске с изузетком 2, које су Румуни, досељени из Србије, вере православне.

У доба аустријске окупације и владавине (1717—1739.) београдска администрација насељавала је по Србији и стран елеменат, нарочито поред Саве и Дунава и у Београду, па није заборавила ни Ваљево, у коме је чак поставила и каноника и подигла цркву.[1] Немци

---

[1] Mittheilungen d. k. k Kriegsarchivs Стр 225.

ни у граду Ваљеву, ни у Београду нема ниједног јединог, који би се занимао зидарством.

Досељавања из Осата и Босне нису била у масама, него појединачна, а по овом начину. Сваке године прелазиле су у ове области читаве дружине мајстора, и оне су се с пролећа и преко лета задржавале по неколиким селима и радиле зидарске послове. Кад би коме из дружине испало за руком да нађе подесније погодбе за живот него у Осату, тада би преводио породицу одмах с пролећа идуће године и стално би се настањивао на имању, које би добио од села или купио где би се још надао да би могао и даље радити занат. Неимар је још и то гледао да сиромашне младиће, неожењене, необавезане за своје старо место, привенча за какву удовицу у селу или девојку или да га дâ коме под своје место сина.

Досељавања из Подриња и других суседних области била су често пута потискивана старовлашким или осаћанским миграцијама и она су била у разно доба и из разних узрока. Досељенике из Старе Србије потиснули су Арнаути и ове миграције за нас немају оне вредности као у шумадијским областима, оне нису биле опште већ делимичне, нису као тамо ограничене на извесна доба, већ су, и ако доста старе, ипак ограничене на појединачне миграције. Последња миграција у ове области била је уз Бабинску Разуру, кад се знатан број породица доселило из Полимља и Црне Горе и кад се творац тога устанка Прота Јевта из Бабина доселио у ове области.[1]

Ужички округ, и раније, и данас, даје велики број занатлијских и трговачких породица, а уз то још аргате,

[1] Бабинска Разура је устанак у Полимљу и Потарју, који је дигао 1875. год. прота Јевта Поповић из Бабина. Овај се устанак сматра као одјек Невесињског Покрета из исте године. Бабинска Разура и Невесињски Устанак подигли су и Србију против Турске у 1876. год., те су и покретачи тих побуна нашли места у Србији, па после рата овде остали и стално настанили се.

надничаре, доводце, уљезе и друге појединачне досељенике. Масе Ужичана и Староелаха прелазе сваке године у обе области ради заната, аргаштине и службе. Многи се враћају натраг, али многи се задржавају и настањују или привремено као слуге или стално као уљези, занатлије, трговци, посинци, побратими и своје газде. Број оваквих породица непрекидно расте и нема скоро ниједног села, које не би имало бар једног оваквог досељеника, који је на горњи начин стално остао као сељак истог села.

Доста је породица које су се доселиле као свештеничке породице, о чему су се очувале успомене у њиховим презименима: Протићи и Поповићи. Ове су породице насељавале се по природи самог посла појединачно или су собом повлачиле читаве породице. Често пута су сама села насељавала овакве породице. *Башани* оправили цркву, па немали попа и отишли код епископа да га траже, а овај им одговорио да нема, него нека нађу каквога било између себе да може бити поп, па ће им га запопити. Сељаци причају да су нашли некакво манастирско ђаче, оженили, запопили и довели у своје село и овај довео своју породицу, те су од њега *Поповићи* (старији). Умр̂о им овај поп без наследника, сељаци отишли и нашли другога негде у Старом Влаху и од њега су други *Поповићи*, али и он умр̂о без наследника. И први и други поп поумирали су без наследника у цркви, па се Башани никад више нису смели усудити да траже попа, јер немају среће: „попови им се не држе!“ [1]

[1] Не само да се у Баху прича, да су се њихови Поповићи доселили на на овај начин, него у сваком селу где има Поповића, као свештеничких породица или потомака, зна се да их је село доселило или да су се, по молби сељака, појединци попили и тако створили свештеничке породице. За свештеничку породицу *Јовановића (Самоуковића)* из Петњице, која се доселила 1811. год., зна се да су је довели из Заовина у Ст. Влаху Игњат Васиљевић из Клинаца и Јован Павин — Васиљевић из Белошевца. *Поповиће* из Диваца пореклом из Пауна, а привремено одсељене у Фенек у Срему, довео је у исто село као поповску породицу неки Никола Штулић из истог села, и едак данашњих Штулића.

Мигрирања у областима, из села у село, више су споредне вредности. Сва маљенска, сувоборска и горња љишка села, као и суседна рудничка, при деоби задруга, ако ове имају имања по равнијим љишким селима, појединци слазе у та села и тамо се стално настањују, природно одричући се свега, што би имало везе са старим селом. Сиромашнији појединци из обеју области селе се из села у село и траже службе, па или понегде заостају или се понова враћају на оно, што им је у селу остало. Ако су заостали у другом селу, онда заостају као уљези, побратими или занатлије. Удовице при преудаји, ако немају где оставити младолетну мушку децу, одводе их са собом, и она се не враћају у своје село, него остају у ономе, у коме су одрасла, па се тамо или сами за се или помоћу дома у коме су одрасли, жене и остају као доводци или као уљези или сами за се.

g. Исељавање становништва.

Обе области због својих теренских заклона увек су биле заштита своме становништву, јер непријатељски упади били су ретки, па се становништво слабо куда имало и покретати. Како обе области нису имале сталних мусломанских насеља, то им је становништво и с те стране било очувано од међусобних зађевица и трвења, којих је природно увек било више у другим областима, као што су биле Босна и Херцеговина.

Кад су ове области потпале под турску управу, народно предање држи да су се онда многе породице из ових области иселиле и да су мигрирале у Херцеговину и Далмацију, чији понеки делови још не бише покорени од стране Турака. Ове традиције очуване су код многих породица из ових области, и понеке, које су се вратиле из тих крајева, очувале су још те успомене. *Тодорићи* из Клинаца држе за себе, да су старинци у свом селу, али су се у почетку турске влада-

не селили у Далмацију, у близину Дубровника, одакле после селили се преко мора у Италију и одатле се атили на старо огњиште. Стари *Миљковићи* из Зларића су из Дубровника, а раније су из ове области ешли у те крајеве. *Цинцаревићи* из Врагочанице су из олине Мостара, а раније су отишли с овог данашњег ста. *Пaунци* су се селили и по њиховом предању ли су у Конавлима и отуда се вратили у исто место.

Ове сеобе нису без вредности, ма да су ово само адиције; ипак се оне могу узети да су могле бити том правцу. Трговина са сировинама, прерађевинама, о и с пићем и храном, раније је била везана за падне поморске градове, а никад за северне, као данас. Ваљева су полазили читави каравани за Сарајево, сну и Далмацију, а отуда су доносили со и потребне ерађевине. Многи памте и знају кад је све, што се ало продати, продавало се за Босну и преко ње изволо се за море, памте кад су говеда, коњи, овце и козе повани и извожени за Дубровник, како је трајало све окупације Босне и Херцеговине од стране Аустрогарске.

Крај XVII и цео XVIII век били су време непредних ратовања без икаквих стварних разлога по интерес нашег народа, нарочито од стране Аустрије. Сваки стријски рат с Турцима, којих је било 4 у току 100 дина, а који су вођени мање више на терену ових бласти или у њиховој непосредној близини, имао је ло рђавих и тешких последица по становнике ових рајева. Сваки је рат морао увући знатније људе и тиме азвати мржњу код противника. Такви људи, који су дили у корист аустријске ствари, морали су се после това стално исељавати у Срем и друге прекосавске пске области. Ретка је која од виђенијих породица их области да нема својих представника у тамошим селима.

Мали се број од одсељених породица поврати место рођења, што нарочито вреди за исељене пород с краја XVII и почетка XVIII века. Тада су обе обла остале много празне, те су попуњене староvлашк старосрбијским, херцеговачким и другим српским лавим елементом, који се тешко могао и хтео даље к тати. Исељавања из ових области у аустроугарске зем куда су се поглавито исељавале истакнутије и виђе породице, које су се ретко враћале, јер нису могле и см — није било у масама него у породицама мањег знач

Последњи аустријски рат није могао кренути на на већу и јачу сеобу. Ранија искуства научила су да нема шта боље тражити, него што му је овде, с ч је радије привремено скрио се у збегове и пећине, до није олуја престала, па се после тога мирно одао св дотадашњем начину живота. Па и неуспеси 1813. дине удалише истакнутије личности, али нам остави масу народа, и она се не крете.

Још у турско доба многе личности одаваху се х дуковању и утамањивању народних зулумћара. П тешњени хајдуци и њихови јатаци морадоше трп велике невоље, које сналажаху и њихове породице, р чега бише принуђени исељавати их у друге обла и друга места, одакле се нису ни враћали.

Многа села због тескобе у имању, неродности пренасељености бише још у раније доба принуђена ис штати своје становништво, те се оно стално исељав у доња села. Ово нарочито вреди готово за сва кар села, која су знатан број породица испустила, т мигрирале у Тамнаву, Посавину и друге области. Б оваквих породица и села је мали. Као најзнатнија с у овом погледу су *Лелић* и *Врагочаница*, докле го свако село има својих одсељених становника.

У последње доба, а то је почело од четврте деце прошлог века, подгорска села испуштају своје ста

штво у долине Јадра и Тамнаве изван области, када ће да кидају са воћарским и сточарским животом, и еле да се одају искључиво земљорадничким работама. свима селима низ Тамнаву и низ Јадар, око Лознице даље, има породица из ових села, које су раније на тим стима допле до неког имања, па су после деобом у у прешле на та имања. Мали је број појединаца, ји би се као самци удаљавали из области и одлазили њих. Кад би се ове области у томе погледу поредиле суседним ужичким, онда не би овај број изнео ни $^1/_{12}$ ога броја, што ужичке области дају овим областима.

Обе области стално више добивају досељеника, него испуштају, према чему су обе *пасивне*, у њима мно расте и број породица и број домова, а нема ово ниједног села, где овај прираштај не би био већи од $1^0/_0$ на годину.

h. **Помештање села.**

Сваки сељак зна да његово село није увек било на апњем месту. И село, као год и појединачна имо-, живело је и развијало се својим властитим жи-ом. Са старога места премештало се обично из ових лога: *куге, потребе у зиратној земљи, нестанка воде* и гих ситнијих разлога.

За многа се села држи да су се због куге преме-ла с једнога места на друго. По причањима старих и сазнаје се, да су од прилике година 1737., 1798., . и 1864. биле болести: *куга*, по некима *чума*, по има *колера*, и да су се због тога помештала поје- села.[1] Прича се да су се Зарубе и Драчић пре

[1] Године ове приближно су прибележене по причању старца Матије овића из Клинаца. Године нису тачне, али су приближне стварним го-. Кад год старац поведе разговор о куги, увек доказује, да је не треба тим погрдним именом, јер се може расрдити и опет доћи, него је треба именом *кума*, како што је он увек и зове.

300 година иселили на данашња места, да су се Бачевци иселили из Дубоког и заузели данашњи положај, да се Голубац поделио на Голубац и Буковац, да се Крчмар поместио дубље у планину итд. За име *чуме* везана су имена ових села: Заруба, Осечине, Осеченице, Робаја итд., бар како народ прича.

Села су се померштала и због нестанка воде или због мочарности. Тако држи се да су се понека брдска села из речних долина поместила у брда и на брегове. Често пута бива да се џемати и појединци и данас исељавају због нездравости земљишта, којом се приликом бирају оцедитија и здравија места. Лелић је некад био одмах испод Лесковица, око извора Каменице, па кад је овај извор издао, онда се цело село спустило данашњем извору *Студенцу*. Стара Бабина Лука избегла је Тополу (старо село) због мочарног земљишта и расселила се по крајевима, ма да старо насеље није било за обрађивање.

Многа су се села помештала да би добила што више зиратнице (зирати). Зна се да су се Пауне помештале због овога више од 4 пута, тако и Клинци; Жабари су се и Робаје помештали три пута, Миличиница два пута, где се на старим местима није нико после тога насељавао. Више од $^5/_6$ села помештала су се на овај начин готово сваки сељак зна за ова помештања, а по неки чак зна за места својих старих кућишта. Долинска села постала су на овај начин брдска, збијена опет разбијена, а од села створени су прво засеоци, па после и самостална села. Данас пак горња њишка села, по угледу на Бах, помештају се и слазе у долине својих река, враћају се оном старом типу, који је, као што изгледа, био општи за ове области.

При помештању села тескоба и незгода за насеља нису никад у обема областима могли бити разлог за помештања, пошто никад, па ни данас, за ове области

није се могло рећи, да је у њима било пренасељености или тескобности. И данас свако село може примити два пут толико становништва, колико га данас има, па опет неће бити пренасељено.

Села су се могла лако преносити, и куће и зграде око њих нису се морале рушити па изнова подизати, њих је требало превући на одређено место, па је готов премештај. До скора се овако радило, а кад се почеше зграде зидати, кад се отпочеше градити тешке грађевине, од тада се теже помештају и породице, а камо ли цела села. Помештање је било од центра крајевима или једном јединoм крају; некад је било делимично и кроз дужи низ година, а некад је било од једанпут. За помештање села морало је увек унапред бити готово и спремљено земљиште, где се мисли један крај иселити; то су раније колибе или нарочито засађени воћњаци са зградама и другим чиме, што иде уз кућу и кућевна земљишта.

Интересантна је та околност што се у обема области не може да нађе ниједно село у коме би се очувале традиције о помештању или премештању села од турске најезде или утицајем турских власти. Зна се, а има и писмених података, да је било турских упада, али није било никад притиска на премештања и расељавања, ма да је у овим областима увек била у јеку и хајдучија, која се до последњих дана беше одржала у овим крајевима. Истина је да су се појединци склањали испред турске обести, истина је да су појединци и прогоњени, паљени и убијани, али та судбина није постизала села.

Помештањем неких села бивало је често пута да су мењала и своја имена. Тако на пр. држи се да је *Мионица* добила име од онога Живка Мионичанина, који је први засновао село на данашњем месту, а старо име *Товари* заборавило се. *Табановић* је донето

име из ужичког округа, а старо име Рибница заборавило се. *Г. и Д. Мушић* донета су имена, докле је њихово старо име *Топлица* заборављено. *Клинци* су се некад звали *Паланка*, па је то име заборављено; *Мрчић* се звао *Орашац*; *Шушовка* се звала прво *Богатић*, по томе *Шуталићи*, па *Шушеока* и *Шушовка* итд.

і. **Распоред кућа по селима.**

Обе области имају разбијена и растурена села, па је тешко разликовати правилности у распоређивању кућа код оваквих села. Нема сталних правила да су старинци у средини села, а досељеници по раселицама и искрајцима. Већим делом старинци су покретнији и више су по крајевима села, докле досељеници с разних страна су по средини и око друмова. У џемат се ретко ко пушта, само уљез има право ући, где је готово сваки дошао по избору целога џемата. Нове куће око џемата и у њему подижу џематски чланови, који деобом излазе из својих задруга, докле је посве редак случај да се може ко са стране било наслеђем било куповином баштине уселити у џемат. Наслеђа се по мишљењу џематских представника морају купити или трампом добити и тиме спречити свакога да уђе у џемат. Доводци, уљези, посињеници и побратими неприметно стичу право на насељавање у џемату.

И у селу и у џемату су сродничке куће у близу или бар распоређене у 2—3 групе. Чланови породице не иду далеко, обично граде куће после деобе да им стара буде у центруму, а друге или изнад или испод ње. Ко се мора да насели у џемату, обично му је место у крају, никад не може да добије средину. Куће у џемату имају увек издужен правац, никад нису у круг поређане, почем се сродници око старих кућа обично ...о групишу.

У растуреним селима, где нема џемата, само су сродничке куће у близини, докле су све остале растурене без икаквог реда, свуда по целом атару. У збијеним селима, као и селима са по више породица, збијеним у џемате, као код карсних села, куће су распоређене по сродству, тако да се у таквом селу могу лако издвојити раније и доцније досељене породице. Све раније досељене су у центруму, а позније по крајевима. Код збијеног Белошевца тачно су одељене старосрбијанске куће од старовлашких, осаћанских и доцнијих, где су ипак старије у центруму, а позније у крајевима, ма да су се све подвргле старом правилу насељавања.

k). **Циганска насеља.**

Цигани нису од старине у овим областима, они су заостаци некадашњих *Лингура* (скитачких Цигана),[1] који се премештаху из села у село, из места у место, па их пре неколико десетина година државне власти силом нагнаше на стално настањивања на општинским и селским утринама. Стално настањивање отпочело је у четвртој деценији XIX века, па се до краја осме деценије истог века и извело у свој потпуности. Стално насељавање Цигана имало је последица у томе што Цигани посташе уљуђенији, почеше се одавати сталним занимањима и обраћати више пажње на побољшање свога стања.

Мало је Цигана у овим областима било православне вере, више их је било мусломанске. У ове су крајеве дошли поглавито из мачванских и поморавских села, као што бива и данас. Многи још знају да су им преци досељени, да су били мусломани, па су сталним

[1] Лингура је општи назив за скитачког Циганина. Који су се Цигани стално настанили, нарочито избегавају да им се ово име помене. Данас сваки Циганин као и онај, који би се могао крстити овим именом, сматра за увреду, кад му се ово име спомене. У опште је данас ово име погрдно, то с тога се и губи, па нема оног ранијег значења.

настањивањем примили хришћанску веру. Докле су били скитачи беху им стална занимања: ковачина, свирачина, прошња, крађа и мечкарство, а од кад се стално настанише измени им се битно начин рада и живота.

Цигана је данас у целој области 196 домова и то у овим селима: *Грабовици*, месту *Перајици*, 32 дома, *Котешици*, на *Дивљем Брду* 10, *Лелићу*, на *Бобији* 30, *Седларима* 11, *Станијиној Реци* 2, *Црниљеву* 7, *Лукавцу*, на месту *Дубљу* 14, *Лозници* 2, *Ратковцима* 2, *Наномиру* 10, *Пепељевцу*, на месту *Палежу* 16, *Толићу* 22 и *Цветановцима*, на *Милавцу* 36.

Циганска насеља су друмска насеља, увек на висини, близу извора и шума; куће су близу једна друге, с врло малим окућницама, које су често и цела баштина. Окућнице се не ограђују, засађене су воћем; од зграда ретко да што друго имају осим кућа. Куће се граде од истог материјала и по истом плану, као и сеоске, само што су мањих размера и дводељне. Цигани занатлије раде своје занате на пољу, ређе у кући. Сиромашнији граде земунице и дубироге, што се даје видети у Седларима, када су им овакве зграде једнодељне. На окућницама не сеју ништа, јер никакво поврће и жито не гаје, а засадиће или не каквом воћком и опет без икакве пажње да ли треба воћку гајити или не. Цигани не држе ништа од стоке, само они, који се баве „калауштином" (толички Цигани), држе по неког коња, докле у последње доба одају се храњењу свиња или за продају или за своју личну потребу.

Данашња су циганска занимања: *свирачина*, где никад не свирају појединачно већ увек у дружинама, којој је на челу устабаша, *ковачина*, *корпарство*, *коритарство*, *калауштина* („џамбаслук"), *земљорадња и аргаштина*. Свирачина је опште занимање, а као најбољи свирачи су лелићски Цигани. Ковачина је пређе била

редовно занимање, а данас је спала на Лингуре, мухамеданске Цигане и понеке старије, јер овај занат предузеше радити Срби, од кад увидеше да ово не мора да буде „цигански посао.“ Корпарство и коритарство је занимање цветановачких Цигана, који по уљуђености, начину живота и имовном стању долазе међу најбоље Цигане у овим областима. Калауштина је трговачко посредништво између продаваца и купаца, чиме се поглавито при куповини коња баве грабовички и толички Цигани. Земљорадњом и аргаштином баве се сви Цигани, осим цветановачких. Не раде себи, већ раде другима, своју рођену земљу дају под закуп, а туђину раде ђутурице, за паре, ретко кад за плату у природи.

По вери су подељени на две врсте: *православне*, или како сами себе зову *влашке*, и *мусломанске* или *турске*. Православни Цигани зову се у опште именом Цигани, а мусломански: *Лингуре*, *Скитаре* и *Гурбети*; првих има свуда, докле су други само у Црнљеву и Ст. Реци представљени са 6 домова.

Сви Цигани знају наш језик, а говоре влашки, турски или цигански. И ако су многима и дедови рођени у ваљевским селима, ипак по све рђаво говоре нашим језиком. Нарочито ово вреди за турске Цигане, који се без великих јада не одучавају од својих рђавих, урођених или укорењених навика. Влашки говоре свирачи, коритари и корпари, а турски џамбаси, котлари и скитачи. Цигански говоре само грабовички.

8. **Неколике етничке особине Ваљеваца.**

Обе области насељене су најчистијим српским елементом, који по свима својим особинама потпуно се подудара са оним елементом, који је у њиховом суседству. Старинци и досељеници измешали су се потпуно између себе; и говор и одело, и понашање и начин живота примили су од старијих, само тек понегде да се

истакну разлике у неприличним именима, којим се дошљаци називају од стране старијих становника; али се и то временом губи. Међу досељеницима као да се најјаче истичу Херцеговци и то са границе Црне Горе и Далмације. Својом отвореношћу, речитошћу, нарочитом вољом за одавање појединим занимањима, одликују се Херцеговци појединих места. Дробњаци су се вазда истицали, па и данас, природном бистрином, речитошћу, комунама у имању, комунама у раду, особитим јунаштвом и истицањем на пољу народних послова. Њима су сродни Морачани и Жупљани, само су више непријатељи задружног живота, јер код њих слабо где да се дуже одржао задружан живот. Хумљани, Требињци, Конављани и Далматинци су вазда у опште одлични трговци и данас, ако их где има. Бањанци, Граховљани и Пивљани су чувени хајдуци и вечити незадовољници, а међу њима никад слоге и братства, вечита подвојеност и самоћа.

У селу Лесковицама, доста насељеним придошлим елементом, прича се за најстарију *Тауриће* (Тауре) да нису прави Срби, већ да су с Таре давно досељени и да су циганског (влашког) порекла. За ову једину породицу може се чути да није српског порекла, докле за друге не. По мишљењу сељака ова је породица од влашких Цигана, досељена покрштена још у својој старој постојбини. *Тауре* су велика породица, људи црне масти, ситна раста, јаког телесног састава, црних очију, љути и напрасити и лако склони на бој. Мењали су веру, и до скора су били живи неки из њихове породице постали Мусломани, који су живели у Вишеграду; па и у Тари, старој постојбини, има Мусломана и православних. По занимању су сточари, не воле заједнички живот, нити су кад живели у задрузи.

а). Цела је област пуна *хајдучких породица*. Успомене на некадашње хајдуковање, богатство, сјај и лепоту

хајдучког одела, лични понос и јунаштво с пушком у руци, примамљивали су у више прилика знатније људе, те су се и у турско доба, без икаквих стварних разлога, одавали хајдучком начину живота. Граничарска служба у аустријској војсци, војничка служба и непрекидна опрезност после наших ратова, још више су осмелили појединце, да се драговољно одају хајдучком животу. У раније доба чувати хајдуке, заштитити, нахранити и напојити, била је света дужност, па је то остало и до данас. Појава хајдука данас нема оне вредности, коју је имала у турско доба, али хајдучке породице или дају хајдуке или им рађају јатаке, па се та особина тако упорно одржава, да се не може никаквим мерама да сузбије. Чување пријатељства, одржавање вере и дате речи међу хајдуцима и њиховим јатацима само ако је код Арнаута јаче, а још нарочито ако је то извршено с извесним формалностима. Хајдук наводи свога јатака на разна искушења, па кад га опроба, тада се с њиме братими. Братимство се врши пијењем крви из ручних жила у три маха, што се цени као печат свих ранијих проба и искушења.

б). *Задружни живот код Ваљеваца.* — Једна од најкарактернијих одлика обе ваљевске области јесте одавна развијени задружни живот. Још у ранија времена народ овога краја навикао је на миран и тих начин живота, навикао је да у самоме себи тражи средства за своје усавршавање и опстанак, па је врло рано присвојио задружан живот, налазећи да у таквом начину живота има најјачега ослонца за успешан рад и бољи начин живота. Задружан је живот постао етничка особина овога краја, јер се врло упорно одржава и пази да се што више одржи у вредности, ма да у данашње доба превлађују појединачни интереси и погледи, Нема села у овој области да у њему нема задруга, само задруга се различно разуме. Задруга има од две

Чим постане задругар, тада млађи народ у кући даје му надимак „човек“, добија вајат у вечиту својину и стиче право да се према њему поступа по свима задружним правима, која се усмено с колена на колено преносе. Задругарске су дужности тешке где је задругару дужност да пази да један другога помаже, чува и брани и да гледа да се задругини интереси нигде не крње. Годинама се нешто у задрузи изводи, а нико никад ни за кога није чуо, да је за све време, ма где било, једне једине речи о томе проговорио.

Жени у задрузи је задатак да буде домаћица и мати. Поред свих кућевних послова највећа им је брига гајење деце и њихово васпитање. Гајење деце у задругама остало је матерама, а васпитавање је поглавито спало на старе жене. Старе жене су највеће благо оваквих задруга, оне не само што дају здраве и снажне младиће и девојчице, већ лепим саветима, поукама и дугогодишњим својим властитим искуством стварају и моралне карактере, те су задружна деца вазда истицала се над осталом децом. Васпитавање женског подмлатка у чедности и женском ручном раду увек је у рукама ових баба, за које сваки задругар зна, да су му кућевни стуб и да без њих задруге тешко се одржавају. Снахе, девојке и младе што се науче реду и раду, науче од ових баба и оне после преносе даље. Свака оваква стара жена је пуноправан задругар са свима правима осталих задругара, и често пута њен је глас претежан. Једино се овим даје објаснити, што се поједине породице презивају женским презименима, из чега се види да су жене имале видну улогу у напретку и развијању такве куће.

Домаћи послови отправљају се по реду, свачија жена мора бити *редара* и редарство јој траје недељу дана, једна је од њих *станарица*. Старе жене не реим није забрањено помагати своје снахе и

остале жене; оне нису ни станарице, јер због куће не смеју ићи на станове. Старешинина жена, *старешица*, редује и станарује као и остале, већ ако није годинама изузета. Како се старешина не сме далеко удаљавати од куће, то се од њега и његове жене не тражи да буду станар и станарица, кад је колиба са станом удаљена више од 1 часа пешачког хода, управо кад је изван села.

Женама у кући ставља се у дужност, да, кад није старешина код куће сваког странца приме, угосте и испрате, па ма нико не био од људи код куће. Деца одрасла за чување стоке распоређују се по нахођењу најстаријих жена и најстаријег задругара до старешине, обично онога, коме је стављено у дужност вођење бриге о стоци.

Старешина задруге кад говори о кући, својој баштини и свом народу, никад неће рећи да је шта његово него увек „наше“, с тога на питање „чија је кућа“, одговара: „наша“, а „ко је старешина“ — „ми“, а не „ја“. Како поступа старешина, тако поступа и сваки његов млађешина. Појам задруге и задружног живота искључује *особине* (појединачне својине), а где њих има, ту имамо посла са задругама друге врсте. Све што поједини задругари привреде на трговини, књизи или каквом другом послу, све се уноси у задругу, а ово се још куд и камо пре односи на старешине задруге. Задруга допушта да појединци буду попови, учитељи, трговци, кметови и привредници друге врсте, али од њих опет тражи да своју привреду уносе у задругу, осим ако то није још у почетку друкчије уређено. Често пута задруга отуђује поједине задругаре из своје средине и упућује их на други посао и тада им не тражи ништа, нити пак хоће да има ма каквих обавеза према њима, ма да нису узели свој сразмерни део из задружне заједнице. Задругари ове врсте чине засебне домове и породице, али у исто доба задруга је дужна

тим обележју, које је увек повеће, које добивају њихове жене при веридби, а после свадбе дају мужевима на њихово неограничено располагање. Особине постају код понеких, што се баве отправљањем заната, трговине или какве друге службе, те и с те стране привређују и стварају за себе особине.

Старешине оваких задруга не могу да имају својих особина, њихов је посао спољна и унутрашња управа кућом, где се од њих нарочито тражи да се све уради што пре, и на време. Све што старешина купи, прода или што коме да на послугу или под интерес, сматра се као задружно и у томе је неограничен. Сви приходи са заједничког имања иду старешини и њему је у задатку да из тих прихода извади државне, општинске и баштинске трошкове, као и своје личне и оне што се односе на његову породицу, докле свакидруги задругар дужан је своју породицу одевати и обувати из својих властитих средстава. Већи издаци, око слава, свадаба и смрти, за тим удаје и женидбе падају на терет целе куће, као природно и храна. Ако би старешина умро, па га наследио задругар са особинама, онда овај престаје даље прибављати особена имања, а новац прикупља и престаје га давати. Ако у оваквој задрузи умре задругар с особинама, онда га наслеђују његова деца, а не задруга; а ако би умро без наследника, онда не мора своју особину оставити задрузи, већ је може дати коме хоће, докле задрузи оставља увек неподељени део имања и оно што је у вези с њиме.

Из новијег су времена *задруге*, које живе и раде у „комуну." У Колубари од пре неколико година отпочеле су се стварати овакве задруге, где су задругарима указани делови, сваки добио своју засебну кућу, али имање опет остало у целини, на њему раде сви у „комуну", трошкове и наднице подносе сразмерно својим деловима, а из општег прихода имају храну,

порез и друге трошкове, докле сви ситнији падају на појединце. Кућа има старешину код власти, али старешина није оно, што је код осталих задруга. Главна кућа и окућница се не деле него се воде на старешину, иначе сваки задругар засебно плаћа порез и друге разне трошкове. Сваки је дужан радити или дати посленика, за тим сваки мора водити рачуна о времену и да не пропадају усеви. Оваквим задругама нема дугог живота, брзо престају и јављају се или мање задруге или појединачне куће.

У овим областима има задруга и од несродника. Задружна кућа *Мирковића* у Маљевићу је од 2 породице, управо то је зетовска или уљеска задруга. Старац имао 2 кћери, па једну удао за Ужичанина, а другу за Маћедонца и оба увео себи у кућу и дао обојици део имања с тим, да сваки има права на половину прихода из имања после његове смрти. Зетови и старац давно су помрли, а њихови су потомции данас у задрузи. У Белошевцу има задруга од Ужичанина и Сремца, који нису сродници, од Старо-Србијанца и сељака из ове области, опет несродника. У Козличићу до скора била је задруга Костадиновића, састављена из старих Костадиновића и нових, који су ушли у кућу као несродни.

Задружан се живот доста упорно одржава, ма да му се нови погледи на живот много опиру и теже да га са свим збришу, ипак задруга има доста, много више него што би им се човек надао, а има их тако давнашњих, да су се поједини задругари у њима одродили, као што је случај у задрузи: *Јањића* у Петњици, *Јанчића* у Лопатњу, *Бебића* у Вујиновачи итд. Њих је у понеком селу тако много, да је готово свака друга кућа задружна. Планинска села и по равници имају више задруга него карсна села, докле брдска стоје на средини, па или имају много задруга или немају

Са задругама су најбогатија села: *Драгијевица*, *Осладић*, *Туђин*, *Клинци*, *Кланица* и *Забрдица*. Највеће задруге су код *старинаца*, *Дробњака*, *Куча*, *Осаћана*, *Требињаца* и *Старовлаха*,, али их старинци најупорније одржавају.

Највеће задруге без особина јесу куће: *Крстивојевића* у Забрдици са 50 душа, *Бебића* у Вујиновачи, *Жуњића*, *Мукића*, *Баболучка* у Кланици, *Продановића* и *Мијаиловића* у Клинцима, *Матића* у Ратковцима, *Јанковића* у Вировцима и многе друге, све са преко 25 душа. Од задруга с особинама вредно је напоменути *Јанчића* у Лопатњу са 45 душа, *Бранковића* у Миличиници, *Драгојловића* у Рађ. Селу, *Драгојловића* у Бранковини, *Ристивојевића* у Бобови, *Вуковића* у Ст. Реци, *Јанковића* у Врагочаници и многе друге са преко 25 душа. Примере трећих задруга имамо: *Михаиловића* у Попадићу, *Ђорђевића* у Тод. Долу, *Голубовића* у Пријездићу, *Савића* у Бачевцима, *Стојановића* у Ковачицама и *Ћебића* у Лесковицама,све опет са преко 25 душа.

в) **Мобе и позајмице.**

Суседи и сељаци истог села, а уз њих и сељаци садањих села, скупљају се драговољно да поједине сељаке помогну у срећивању летине или да им је среде. Такви доброво љни скупови зову се *мобе* а њих има при *копњи*, *орби*, *купљењу сена*, *жетви* и *косидби*. Мобе при орби, копњи и косидби су ретке и задатак им је да помогну инокосне или стицајем околности створене јёдйне породице, онда су увек о трошку оних који мобе. Мобе при жетвама, купљењу сена, копњи и купљењу шљива су обичне и врло честе појаве, а њих приређују имућнији домови и падају на рачун приређивача. Мобити могу девојке, млађе жене и задру-

гари млађих гадина, докле старешине ретко када да иду на овакве мобе.

Кад појединци граде кућу или ма какву зграду, онда сваки сељак сматра за дужност да иде на мобу и да помогне свога суседа ма у чему, било у привлачењу грађе или ма чега другога. При мобама је увек највеће весеље,игра и песма, за тим нико не долази у ма каквом било оделу, него се мора обући у што је могућно лепше одело. Мобе су места за витешке игре, ту се младићи рву, бацају камена, натичу у издржљивости рада, разним вештинама, пробама снаге, по том се стално вежбају и уче у песми и другим забавама.

Позајмице су врста узајамне помоћи при сређивању летине. По више сродних или несродних породица и домова из једнога џемата или целог села удруже се још у почетку године да у заједници раде. Свака кућа даје по известан број *пословника* и према њиховом броју одређује се и број радних дана код појединих кућа. Позајмице чине ту услугу, што се већом, бесплатном радном снагом послови брзо и на време среде.

Ако би се у којој кући десио *смртни случај*, тада цео џемат не ради. Људи напуштају послове, одмах одлазе кући умрлога и стављају се на службу, где једни спремају умрлога, други спремају сандук, трећи копају раку (гробницу), а остали врше спољне и кућевне послове. По свршетку сваки одлази својој кући.

Ако би која кућа *удавала* или *женила*, све џематске куће стављају се истој на службу за вршење свих оних многобројних послова, којих увек има у таквим приликама. У оваквим приликама тако су искрене службе појединих чланова џемата, да је странцу тешко распознати, да овај врши службу изван свога дома. Као што се људи одазивају дужностима, које они само могу вршити, тако се исто жене, дечаци и девојчице стављају у службу, ако је потребе у њима.

Узајамна помоћ код џематских суседа још се очувала. Треба ли новаца или ма каквих других потреба, појединци дају и не гледају да им се тачно враћа.

г.) *Језиковне особине.* — Обе области говоре најчистијим нашим народним језиком оба дијалекта: *херцеговачким* и *источним.* Херцеговачки дијалекат превлађује у свима планинским и карсним селима и неким брдским, докле знатан део брдских села на северној страни и сва села у котлини колубарској и око Љига служе се источним дијалектом. Херцеговачки дијалекат употребљава се у свој својој чистоти и правилности, да не уступа ни Старом Влаху. Најчистији говорни језик је херцеговачког наречја, само је испуњен многим турским речима.

У источном наречју по колубарским селима чуће се: *Биоград, сикира, дивојка, дијете,* за тим и ове речи: *облегација* (м. облигација), *презнаница* (м. признаница), *премедба* (м. примедба), *пререз* (м. прирез), *препада* (м. припада, итд.

Управо у целој колубарској области прилози за време и место имају дометак: *кано* или *кона* и, *кена,* те се каже: *синоћкена, јутроскена, садекана, даnаскена, тадекана* и др. *овдекана, тудекана, тамокана, овамокана, ондекана* итд. Сва села колубарске области и многа подгорска служе се овим домецима, а граница је на западу Градац и Каменица. У планинским селима не чују се ови домеци.

У Подгорини, у оном делу што чини Рађевину, показане заменице добивају дометак *зи,* те тако чуће се: *овизи,онизи, тизи.* Цела Подгорина више-сложне именице мушког рода с наставком *е* у првом падежу не стављау прву врсту именских промена већ у трећу као *владика, судија, кадија, Тадија* итд. Тако говори се: *Вићентија* (м. Вићентије), *Јеротија, Антонија, Јанићија, Макевија, Петронија* итд. па по томе и ови правилни придеви: *Антонијин, Петронијин, Макевијин, Јеротијин,* а не, као што би Колубарци казали: *Антонијев, Петронијев, Јеротијев* итд.

ПОСЕБНИ ДЕО
(опис сваког села)

1. Бабајић.

Положај села. — Бабајић је на левој обали реке Љига, а према рудничком селу Гукошима, с друге стране Љига. Село је на косањицама, које од Сувобора слазе Љигу. Земљиште је терцијерно, неравно и испресецано многим паралелним потоцима и поточићима разноликог правца. Брегови су плећати и врло се благо спуштају у долину главне реке и немају нарочитих имена.

Извора је у селу доста. Сви су око кућа, али сељаци копају и бунаре, па се и њима служе, као и водом потока и оних силних изворaца, који су у почетку пограђени као чесме. Од текућих вода овога села су: *Љиг*, који због своје велике брзине и плаховитости тече крајем села подељен у два дела; *Годевац*, поток који постаје од неколико чесама у западном делу села и тече у источном правцу; *Гачића Поток*, који постаје од неколико извора и чесама у јужном крају села и тече том страном села и на истоку пада у Љиг.

Земље и шуме. — Имања су изван кућа и растурена по целом селу. Има доста њива око кућа, а ливаде и пашњаци су по косама, или по долинама потока. Најлепше ливаде су по Годевцу, а зиратне земље око Љига.

Шуме су појединачне, растурене по свима крајевима, а највише их је до Цветановаца и по Гачића Потоку. Шума је од лиснатог дрвета, има је у довољној мери и за све домаће потребе. У селу нема никаквих заједница.

Тип села. — Бабајић је село разбијеног типа. Сеоске су куће по косама и изнете на брегове изнад појединих потока, али су врло растурене, тако да нигде ни две нису заједно. Кад

се пођe од Г. Топлице окружним друмом, који обавија са западне и северне стране ово село, онда су по избрешцима тако растурене куће, да ова растуреност није могла створити ни цемате ни мале. Бабајић је прво љишко село у равници и као што су куће овога села растурене, тако су исто и свих села испод њега.

У селу су данас три старе породице, а међу њих усељене нове. Од старих су породица: *Брковићи* (12 к), *Колаковићи* (20 к) и *Пејчићи* (2 к). Новије су породице, и то а). у Брковићима: *Николић* (1 к), *Михаиловићи* (5 к) *и Шукићи* (2 к); б). У Колаковићима: *Мијаиловић* (1 к), *Илићи* (3 к), *Цвијовићи* (1 к), *Николићи* (2 к), *Илићи* (1 к), *Средојевићи* (3 к), *Јанићијевићи* (2 к), *Ђурићи* (2 к), *Јањићи* (2 к), *Трифуновићи* (1 к), *Сремчевићи* (2 к), *Зврндаци* (3 к), *Јанковић* (1 к), *Аруновић* (1 к), *Тадић* (1 к), *Милановић* (1 к), *Павловић* (1 к), и *Симићи* (3 к); в). у Пејчићима: *Јовановић* (1 к), *Пантић* (2 к), *Сретеновић* (1 к). *Тодоровић* (1 к) и *Јанковић* (2 к).

Задруга у селу мало има. Повећа је задруга Зврндачка I и повише омањих.

Подаци о селу. — Бабајић је према харачким тефтерима из 1818. год. имао: 27 домова са 74 харач. главе. Према попису од 1866. год. било је 44 дома са 270 станов., докле према попису од 1874., год. било је: 45 домова са 264 станов. Према попису од 1884. год. било је: 74 дома са 377. станов., докле према попису од 1890. год. било је: 71 дом са 459 станов. Према попису од 1895. год. било је: 75 домова са 492 станов., докле према попису од 1900. год. било је: 86 дом. с 547 станов.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је: 84 а процентни 2,9°/₀. где је последњих година више женских него мушких.

Име селу. — Откуда је име селу непознато је, зна се само толико, да је село врло старо, да има и старих породица.

Старине у селу. — 1). Кроз село, низ Годевац, по предању слазио је некакви стари пут, којим се прелазило из колубарске долине у љишку и одатле ишло за моравску. По путу су очувани трагови старих калдрма и насипа, али су то радови најновијег турског доба, још кад су били у овим крајевима.

2). У Пејчићима, најстаријој сеоској породици, и данас се распознају стара насеља овога села: сувомеђине, бедеми и остаци некадашњих станова замрлих, исељених и растурених становника овог села.

Порекло становништва и оснивање села. — Бабајић је основала породица *Пејчића*, за коју се држи да је „од Косова“ и да није никад могла имати више од 2—3 куће. Пејчићи млади изумиру и то изумиру у јакој мери; данас их је 3 куће, све скоро на умору, славе св. Ђурђа. Старе куће Пејчића биле се на коси до Цветановаца, од прилике 300^m на запад од данашњег Бабајића, друмског насеља. Све су остале породице досељене.

Први досељеници овог села су *Колаковићи* (Колаци) досељени у неколико породица из Никшићске Жупе пред крај XVII столећа. Неки су од Колака заостали у Старом Влаху и по горњим селима ове области, а овде су сишле 3 породице и населиле се у Годевцу, код Колачке Чесме, 200^m на југ од Пејчића. Од досељене 3 породице овог села једна се одмах одселила у Качер, у Јарменовце, и од ње су тамошњи *Колаковићи*; њих је у селу 20 кућа, славе св. Луку и готово су сви изменили ово старо презиме.

После Колака на годину, а не више, доселили су се *Брковићи* из Остатије у Ст. Влаху и населили по дну села, испод Колака, где су и данас; њих је 12 кућа, славе св. Ђурђа.

У Пејчиће доселили су се: *Јовановић* из Берковца, призетио се пре 40 год., слави св. Ђурђа и св. Николу. — *Лазић* из Цветановаца, слави св. Ђурђа и св. Стевана, а призетио се пре 30 год. — *Сретеновић* из Љутица, окр. ужичког, доселио се као слуга и ушао жени у кућу пре 30 год., слави св. Јована. — *Пантићи* из Љутица окр. ужичког, чији се отац доселио као слуга пре 40 год., има их 2 куће, славе св. Ђурђа; — *Тодоровић* дошао на купљено имање пре 33 год. из Кад. Луке, слави Јов. Милостивог. — *Јанковићи* из Лалинаца, чији се отац доселио на имање пре 40. год., има их 2 куће, славе св. Јована.

У Колаковиће доселили су се од 1846. год., па на овамо: *Мијаиловић* дошао из К. Луке на имање, слави св. Арханђела. — *Илићи*, чији отац доселио се из Мушића окр. ужичког као занатлија, па се овде стално настанио, има их 4 куће славе Ђурђиц. — *Цвијовић* је из Ракара дошао на имање, слави св. Ђурђа. — *Николића* отац доселио се однекуд из Ст. Влаха; има их 2 куће, славе св. Арханђела. — *Средојевића* се отац доселио из Г. Лајковца ове области у Колаке, њих је 3 куће, славе св. Игњатија и св. Луку. — *Јанићијевићи* су из Дражиновића окр. ужичког; отац им се населио као слуга; њих је 2 куће, славе св. Ђурђа. — — *Ђурићи* су из Каленића окр. ужичког, дошли на купљено

имање; има их 2 куће, славе св. Ђурђа и св. Луку. — *Јањићи* су из истог села, доселио им се отац као слуга и призетио се, њих је 2 куће, и славе св. Ђурђа и св. Луку. — *Трифуновић* је скоро доселио се као слуга из Оровице у Азбуковици, слави св. Стевана. — *Сремчевић* је насељен на Ђурића имању, слави св. Арханђела. — *Зврндаци* су из Осата; њихов дед доселио се као занатлија, па се призетио у Колаке; њих је три куће, славе св. Арханђела и св. Луку. — *Јанковић* доселио се на купљено имање из Планинице, слави В. Госпођу. — *Аруновић* је из Велишеваца доселио се на купљено имање, слави св. Ђурђа — *Тадић* призетио се у Колаке, а доселио се из Штавице окр. рудничког, слави св. Николу и св. Луку. — *Милановић* је из руднич. Бањана дошао уз матер, слави св. Јована. — *Павловић* је из Берковаца дошао уз матер, слави св. Јована. — *Станковићи* су из Палежнице дошли на купљено имање; има их 2 куће, славе св. Николу. — *Симића* је отац из Дудовице, окр. београд.; њих је 3 куће, славе св. Ђурђа и св. Луку.

У Брковиће населили су се: *Николић* досељен из Палежнице, слави св. Николу; *Михаиловићи* из Бранетића, окр. рудничког, њихов је отац дошао жени у кућу пре 80. год.; данас их има 5 кућа, славе св. Николу и св. Ђурђа; *Шукићи* из Попадића ове области, њихов отац доселио се као уљез; има их 2 куће, славе св. Петку и св. Ђурђа.

На источном делу села, на путу Ваљево — Г. Милановац, при обали реке Љига налази се друмско насеље овог села. С обе стране пута, у страни изнад реке Љига, налазе се: 1 механа, општинска седница, 3 дућана и 3 приватне куће. Становници овог краја су обично занатлије, трговци и чиновници, који се узгред готово сви баве и земљорадњом. Прво се у овом крају населио *Јовановић* као терзија, ну данас не ради занат већ се бави трговином, он је из породице Михаиловића у овом селу, слави св. Арханђела. Јовановић је сишао из села 1865. год. и од тога доба населише се и остали. — *Ковачевић* је дошао као терзија и трговац из Босне, па пошто је наследио неког свога претходника, чију је радњу и имање примио, слави св. Пантелију и св. Ђурђа. — *Поповић* је из Вртиглава доселио се као свештеник, слави св. Ђурђа. — *Павловић* је из Тометиног Поља, у окр. ужичком, доселио се као абаџија и трговац, слави св. Луку. — *Миладиновић* доселио се из Дрлача окр. подринског као трговац, слави св. Трифуна. — *Рацић* доселио се са Катића у Ст. Влаху као механџија, слави св. Николу.

У Бабајићу има данас 85 кућа од 35 породица.

Занимање становништва. — Бабајичани занимају се поглавито земљорадњом и сточарством, осим оних који су насељени на реци Љигу, чије је главно занимање занат или трговина. Земље су богате и дају доста рода, због чега се многе породице досељавају и заузимају мало по мало све боље и боље земље. Воће се гаји у доста великој мери и добро рађа. Бабајичани нису занатлије и немају потребе ни да се одају тим пословима, пошто имају сталних занатлија у свом селу или преко Љига у Гукошима, где постоји далеко веће друмско насеље. Бабајичани се не селе из свог села.

Појединости о селу. — Бабајић је саставни део бабајићске општине у ср. колубарском. Судница је у Бабајићу, на Љигу, а школа и црква у Цветановцима. Гробље је подељено у два дела. Село преславља Спасов-дан.

2. Бабина Лука.[1]

Положај села. — Бабина Лука лежи на коси, која спаја Влашић са словачким шумама, које су развође р. Убу и Рабасу. Село је по плећима, у долинама и падинама појединих узвишења, по овој коси и чак до самог Рабаса, као што има неколико кућа и преко њега. Земљиште је по све неравно и нагнуто на јужну страну реци Рабасу или на источну Кланичкој Реци. Средина је села равна и испуњена вртачама, од којих су неке испуњене водом и зову се језера. Терен је од секундарног кречњака, којег местимично нема, те замењује пепељави секундарни пешчар.

Знатнија узвишења су: *Баболучки Вис, Бобија* до Близоња, *Међаци* до Забрдице, *Парлог, Голи Брег, Каламци* и *Главица* у средини села, *Грмићи* до Кршне Главе, *Караула* до Гвозденовића, *Пасје Торине* до Дупљаја итд.

Извора у селу нема много. Народ се служи изворским и бунарским водама. Од главнијих извора су: *Бабинац, Хаџића Врело,, Хајдучка Вода, Нешкова Вода, Међаши* и др., који су готово сви у источном делу села.

[1] Ово су село описивали г. г. Војислав Симоновић, бив. предавач, и Светозар Петровић, свештеник, али су им описи непотпуни. Накнадне податке прикупио је и ставио ми их на расположење г. Мих. Д. Максимовић, учитељ из Бранковине.

Најлепши украс овога села је *Језеро* на Парлогу. Језеро је дугачко 55 ᵐ, а широко 42 ᵐ, нагнуто на јужну страну. Језеро не отиче, осим кад се напуни, када отиче на јужну страну; вода му је стално црвена од црвене глине са обала његових, ретко је бистро; дубоко је са северне стране, где је обала стрмија, 2 ᵐ а сељаци причају да је дубоко у средини и 5 ᵐ; оно је водом испуњена плитка вртача, каквих је раније било по више, а сад су праве баре.

Од текућих вода овог села су: Рабас, који долази са запада и пролази кроз ово село у истом правцу и слази Колубари. Од извора Бабинца, потока Бабинца и Хаџића Врела постаје *Река*, речица богата водом, тече на исток и улива се у Кланичку Реку. Долина Реке је права клисура, неприступачна и водоплавна.

Земље и шуме. — Баболучке су земље по широким плећима или по долинама река. Обе су врсте земаља добре, лакорадне и могу поднети за све усеве. Пошто је село особито пошумљено, те су и плећа брда наводњена, онда свуда има добрих ливада и пашњака. Најбоље ziратне земље су у Рабасу, око Језера и на Главици. Особите ливаде, с којих су још ваљевски Турци скидали сено, јесу на Пасјим Торинама и по Бабинцу; најбољи пашњаци су око Карауле и Грмића.

Село је особито добро пошумљено. Шуме су од лиснатог дрвета, има их свуда по селу, али су најбоље и најлепше у *Осоју* око Рабаса, *Мећацима*, Словцу и Караули.

У селу су сеоске заједнице у Словцу и Караули, а цематске по Вису и Мећацима, а то су оне неприступачне стране, за данас под шеварицима.

Тип села.[1] — Село Бабина Лука је право старовлашко село. Куће по плећима и падинама коса издвојене у веће или мање чопоре. Куће у чопорима су близу једна другој, на растојању од 20—70 ᵐ; а чопори су тако далеко један од другога, колико и брегови; растојања њихова варирају између 500ᵐ и 3 Кᵐ. Познатији и већи чопори су: *Мећаци* на вису истог имена и с десне стране Рабаса, по дну села; *Старо Село* око Језера, на Парлогу; *Дубрава* према Мећацима, с леве стране Рабаса, *Рајчић* на Вису, *Главица* на исток од њих, на истоименом брегу и *Словац* до Кланичке Реке.

---

[1] Цемати овог села готово свуда зову се засеоци, али то су крајеви села или цемати, никако засеоци, како се то више и уноси и у Статистику Краљевине Србије. Статистика 1900. 38.

У Међацима су ове породице: *Пејатовићи* (7 кућа), *Милинковићи* (3 куће), *Илићи* (1 кућа) и *Трипковићи* (3 куће). У Старом Селу: *Хаџићи* (6), *Ћебићи* (3 куће), *Ћосићи* (2 куће), *Нешковићи* (2 куће), *Стевановићи* (3 куће), *Максићи* (2 куће), *Панићи* (1 кућа), *Срећковићи* (2 куће), *Спасојевићи* (2 куће), *Јовановић* (1 кућа), *Ranђић* (1 кућа) и *Мијаиловић* (1 кућа); у Дубрави: *Мирковићи* (3 куће), *Матићи* (2 куће), *Новаковићи* (3 куће), *Бабићи* (3 куће), *Ристивојевићи* (2 куће) и *Васиљевић* (1 кућа); у Рајчићу: *Симеуновићи* (9 кућа), *Спасојевићи* (3 куће), *Митровићи* (4 куће), *Којић* (1 кућа) и *Мијаиловић* (1 кућа); на Главици су: *Стекићи* (2 куће), *Радојевићи* (4 куће), *Панић* (1 кућа), *Урошевићи* (5 кућа); на Словцу су: *Икићи* (3 куће), *Живановићи* (3 куће) и *Ранисављевићи* (4 куће).

У селу је доста развијен задружан живот, али данас нема великих задруга; највећа је задруга Мирковића 1, Спасојевића 1, Илића и још неке са по 20 чељади у кући.

Подаци о селу. — Бабина Лука по харачким тефтерима из 1818. год. имала је 52 дома са 80 пор. и 160 харачких личности. По попису од 1866. год. имала је: 77. дом. са 741. стан., докле по попису од 1844. год. било је 85 домова са 765. ставов. По попису од 1884. год. било је 89. дом. са 776. станов., докле по попису од 1890. год било је: 92 дома са 714. станов. По попису од 1895. год. било је 92 дома са 765. станов., а по најновијем 95 домова са 799. станов.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 2,22, а процентни 0,30%.

Име селу. — Некад се ово село звало *Топола*, а и црква овог села, кад је некад била, звала се Тополска црква или црква у Тополи, а то је име и данас оног имања око црквине. Од куда је дањашње име Бабина Лука постоје ова два народна тумачења.

1. Једни држе да се први досељеник у ово село звао *Баба* па га цело село звало Бабом и по њему и село прозвало Бабином Луком.

2. Други држе да је оно дошло отуда, што се нека баба утопила у поток Бабинац, о чему народ прича овако. Баба била врло стара и дошла уз часни пост цркви да се причести. Црква била у потоку Тополи, у месту које се и данас зове Топола, а где се и данас налазе зидине. Кад се баба причестила, онда по обичају изађе из цркве и отиде на извор да се напије воде и поједе нафору. Извор је био у потоку, а баба, стара и изне-

могла, идући оклизне се и сурва у поток, те се удави у једном малом вирићу, који се саградио од надошле воде. Присутни сељаци изваде бабу и сахране је испод извора, у једној луци, где јој родбина доцније подигне и споменик. Прво се ова лука прозове Бабина Лука, а она се и данас тако зове, по том се поток и извор прозову Бабинац, као и цео крај око њих Од ове њиве и потока пренето је име и на село.

Џемати су добили имена по висовима, на којима су. Тако: Словац, Мећаци, Главица и Дубрава су имена места, где су поједина насеља. Старо Село је место, на коме је првобитно насеље. Рајчић је презиме прве породице, насељене на том месту. Мећаци су два виса на међи, мећаше три села.

Старине у селу. — У потоку Бабинцу, на месту званом „Топола", налазе се данас добро очуване зидине старе цркве овог села, у којој је био последњи свештеник Рафаило, Хаџи Рувим. Ову су цркву порушили Турци 1789. год. и од тога доба она није ни пропевала[1].

Старо село зове се место на Парлогу око Језера, где су прве куће овог села биле и где су и данас најлепши примери старих кућа очувани.

У северном делу села, испод Главице, идући Караули, налазе се „*Грмићи*", данас најлепше ливаде, а некад згодно пољице у шуми за скривање турских, са Уба избеглих породица, и зборно место првих поборника за слободу српског народа у 1804. год.[2].

Порекло становништва и оснивање села. — Бабина Лука је врло старо село. У списку села окр. палешког из 1738. год. помиње се село *Pabaluzanin*, које није друго до данашња Бабина Лука, само рђаво изговорено име.[3]

Име Старо Село, стара црква, а и старе породице, као и велики број њихов у 1818. години јасно тврде о старости овог села и о његовој насељености. Најстарија породица у селу је: *Хаџићи*, прозвата тако по Хаџи-Рувиму, иначе је позната под старим презименом *Николајевићи*. Хаџићи не знају да су од куда досељени већ су из велике давнине. Из њихове су породице онај зна-

[1] У често пута помињаној забелешци X. Рувимовој (Starine X) ова се црква не помиње. Али поред свега тога очуван је стари антимис и неке утвари ове цркве, које се данас чувају у цркви бранковачкој. Запис на јеванђељу у овој цркви, дело руку јереја Рафаила, тврди ово исто.

[2] Српска Књижевна Задруга. Мемоари Проте Матеје Ненадовића, 1893 Стр. 72. и 80.

[3] Langer. Serbien unter d. k. k. Regierung 1717—1739. Wien. Стр. 247.

менити велики мученик и претеча устанку од 1804. године *Хаџи-Рувим* и његов синовац *Петар Молер*, војвода сокоски. Поред ова два велика човека за дуги низ година било је чиновника и свештеника из ове породице, па је то престало и данас нема. *Хаџића* има свега 6 кућа и славе св. Луку[1].

Од досељеника најстарији су у селу *Спасојевићи* у Рајчићу, досељени из Царине у Подрињу још пре „швапских ратова" у II половини XVII столећа; њих је данас 3 куће, али их има и расељених, славе св. Кирјака.

Мало после Спасојевића „сишли су" са *Добротина*, села окр. ужичког, *Станоје* и његова 4 пунолетна сина, „да траже гдегод мира и боље земље". Пред Кочину Крајину свео је Станојев син свога брата од стрица Живана и населио у селу, те тако увећао своју породицу. Ова би породица била најјача да се није расељавала 1813. год. и да нису многе куће замрле. Данас су Станојеви потомци: Ћосићи, Нешковићи, Стевановићи, Максићи, Панићи, Срећковићи у Старом Селу, Мијаиловићи у Рајчићу и сви Словчани; има их свега 28 кућа и све славе Ђурђиц.

Станојева сеоба покренула је родоначелника данашњих *Симеуновића*, те се још с 2 брата спусти из *Љештанског*, окр. ужичког. Симеуновићи су прво били на Главици, па после прешли у Рајчић. Један од браће призетио се у Јанковиће у Забрдици а други отишао у Попучке и од њега су данашњи *Деспотовићи*. Симеуновићи су рано изишли на глас и од њих је познати мученик *Никола Симеуновић* из 1815. год., сахрањен код бранковачке цркве[2]. Симеуновићи су и Стекићи, њих има у селу 11 кућа и славе св. Николу.

У доба аустријског провизоријума спустили су се из Стрмова, окр. ужичког, због турске обести, сви они, који су у Дубрави познати под општим презименом *Мирковићи*; њих има 14 кућа и славе св. Јована.

После Кочине Крајине, пред устанак 1804. год., доселили су се *Пејатовићи* из Росића, окр. ужичког. *Милинковићи* су од другог брата; њих има у селу 11 кућа и славе св. Ђурђа.

---

[1] Са Хаџићима су род Пејићи из Докмира, досељени првих аустријских ратова из Никшићске Жупе. Пејићи су род и са Даниловићима или Вукмановићима из Мургаша. Кад се узме да је Данило био синовац старог кнеза Грбе из Мратишића, онда су и Хаџићи од исте породице.

[2] М. Ђ. Милићевић. Кнежевина Србија. Стр. 400.

У Првом Устанку доселили су се: *Радојевићи* из Таора окр ужичког; њих је данас 5 кућа и славе св. Арханђела; *Ћебићи* из Маковишта окр. ужичког; њих је 3 куће и славе св. Арханђела: *Трипковићи* из Будимље у Старом Влаху; њих је 3 куће и славе св. Николу; *Митровићи* из Осата у Босни: њих је 4 куће и славе св. Јована.

После 1820. год. доселили су се: *Илић* из Штрбаца у Ст. Влаху и слави св. Луку; *Спасојевићи* су из Тупањаца ове области и призетили се у Станојеве потомке; њих има 2 куће и славе св. Стевана.

Новији досељеници (после 1878 год.): *Којић*, досељен из Осата, слави св. Ђурђа; *Ранђић*, досељен из Рудог у Полимљу, слави св. Арханђела и *Михаиловић* досељен из Маоча, слави св. Луку.

У Бабиној Луци је 94 куће од 15 породица.

Занимање становништва. — Баболучани се занимају земљорадњом и сточарством упоредо. Земља им даје колико треба за исхрану, али они иду и у долине упску и колубарску и тамо купују или закупљују читава имања, те на њима засејавају кукуруз и друге усеве или држе паснике и ливаде за летњу исхрану крупне стоке и за зимско и пролетње одгајивање ситне стоке. Међу сељацима има доста и занатлија, који иду и по другим селима, па раде занат, па често организују дружине и даље се спуштају. Нерадо се селе из свога села, али ако имају у ком другом крају земље, лако се отискују од свога места и тамо се стално настањују.

Појединости о селу. — Бабина Лука је саставни део бранковачке општине. Судница, школа и црква су у Бранковини. Гробље им је раздељено по крајевима. Преслава им није заједничка.

3. Балиновић.

Положај села. — Балиновић је на левој обали р. Јабланице, а лежи на великој коси, која се од Медведника упутила ка Ваљеву и служи као развође Јабланици и Обници. Западни део ове ове косе зове се *Богдана*, а источни *Осијањ* и под тим именом слази до става поменутих двеју река. Балиновић је брдско село, земљиште је од секундарног кречњака с вртачама, чија су подина порфирити. Главнија узвишења су: на Богдани *Аматема* до Тупањаца и на Осијању *Вињоша* до Златарића, по

којој су огољени порфирити. Стране су брда врло стрме и камените и нагло се спуштају у Јабланицу, докле су им плећа заравњена, а туда су и сеоске куће. С брда слазе уски у камену ижљебљени суви потоци, који више личе на точила, него на праве потоке.

Извора је у селу мало. Под Анатемом налази се јак извор *Велике Воде,* од кога постаје Дубоки Поток, притока Тупањачке Реке. Неколико мањих извора налазе се на Вињоши, докле их на Богдани нема. Сељаци се служе изворском и речном водом, као и водом бунара, у које се хвата кишна вода.

Земље и шуме. — Балиновачке су земље око кућа и реке. Земље око кућа су кречне, суве и посне и кад се натиру, могу да дају приличан род. Главније сеоске су земље по Јабланици испод Осоја, на Кулини и око Змајевца, а то су луке, већином наносне и врло родне земље, које дају и добре зиратне земље и ливаде, докле на Богдани и низ Тупањачку Реку има само зиратних земаља. Земљом је у опште оскудно село, с тога сељаци слазе у доња села и тамо закупљују имања и на њима засејавају потребне усеве и одржавају своју стоку.

Шуме је у селу доста. Све су стране висова пошумљене, а најлепше су шуме на десној обали Јабланице у Осоју и Змајевцу до Стубла, као и низ Тупањачку Реку. Сеоских имања и шума нема, а има мало испуста по огољеним странама Вињоше око окружног друма, који је изведен уз ово брдо. Поједине породице имају својих заједница у шуми и испустима, али су мале и скоро се изгубиле, пошто су се шуме исекле.

Тип села. — Балиновић је село разбијеног типа. И ако су куће овог села на Богдани, и ако цело село представља једну породичну заједницу, ипак су појединци изашли из своје матице и поместили се даље на север ка Тупањачкој Реци и њеним притокама, или на исток ка Вињоши и њеним подинама. У селу су куће подељене у 3 џемата: *Богдану, Ђурђевиће* и *Новаковиће.* Куће су у џематима на растојању од 20—25 ᵐ, а џемати су на 20—300 ᵐ.

На Богдани, чији се насељеници зову и *Брђани,* су: *Маринковићи* (3 к.), *Миловановићи* (3 к.), *Лазаревићи* (3 к.), *Миливојевићи* (4 к.), *Антићи* (1 к.), *Манојловићи* (4 к.), *Ђоковићи* (6 к.), *Петровићи* (1 к.) и *Бранковићи* (2 к.). У Ђурђевићима су: *Ђурђевићи* (3 к.), *Марковићи* (1 к.), *Радојичић* (1 к.) и *Јаковљевић* (1 к.). У Новаковићима су: *Новаковићи* (4 к.).

У селу нема великих задруга, а осредњих има приличан број. Знатније су задруге: Миливојевића 1, Ђурђевића 1 и Марковића.

Подаци о селу. — Код Вука у харачким тефтерима ово село бележи се са „Балиновић." Према харачким тефтерима из 1818. год. у Балиновићу је било 9 домова са 14 пор. и 35 хар. лица. Према попису од 1866. год. било је: 21 д. са 208 станов., док је 1874. год. било је: 22 дома са 214 станов. Према попису од 1884. год. било је: 27 домова са 242 станов., докле према попису од 1890. год. било је: 27 домова са 288 станов. Према попису од 1895. било је: 30 домова са 286 станов., докле према најновијем попису од 1900. г. било је: 36 домова са 310 станов.

Годишњи прираштај становништва од 1866. године је 3,11, а процентни 1,26%.

Име селу. — Име села Балиновић сељаци тумаче да је дошло од турске речи Балија, имена некаквог сеоског спахије.[1]

Имена џемата Богдана и Брђани су по месту насељења, а Новаковићи и Ђурђевићи по именима породица.

Старине у селу. — На десној обали Јабланице, испод брда Осоја, налази се неко место *Кулина*, од којега данас нема ни трага. За Кулину се прича да је ту била кула спахије Балије, да је доцније порушена и да су сељаци камење разнели и растурили.

Порекло становништва и оснивање села. — Балиновић се сматрао као раселица суседног села Златарића. Он је и данас спојен с истим селом; њихове су куће уткане једне у другу, а имања су им у заједници. За старије породице овог села не зна се, а за данашње држи да су досељене и да су оне први оснивачи овог села. Балиновић су основала два оделита брата, досељена у другој половини XVII века из околине Прибоја у Ст. Влаху и насељена на Богдани, где су и данас најстарије куће. У први мах биле су 2 куће, обе са заједничким имањима. Млађи брат после 30 година, пошто је провео на Богдани, исели се на своје ровине и уступи старијем све своје имање на Богдани, што њему овај учини у ровинама. Ове су ровине биле на јужној страни Богдане и по њима прозове се и ново насеље *Ровине*

[1] И ако Балиновци за име свога села мисле да је турског порекла, ипак ће пре бити влашког. У нашим старим хрисовуљама помињу се имена влаха (пастира): *Бале*, *Бала*, *Балин*, *Балица*, *Балоје*, *Балосин* и презиме *Балиновић*. Даничић, Рјечник из књиж. старина српских, I, стр. 22, 23; Споменик С. К. Академије. III. 10; Спомен. IV. 7, 8, 20.

— *Ровни*, а то је данашње село, које је непосредно везано за Балиновић и на јужну страну од тога.

Први брат остане на Богдани, и држи се да је ово име дошло од имена Богдана, матере првих досељеника и да се овако звало и село, па се тек доцније прозвало Балиновић.

Сви Балиновци, колико их год има у селу, потомци су оног првог брата, заосталог на Богдани. Међу њих се није нико досељавао, а ако би се ко доселио, тај се одмах и иселио, пошто није могао наћи подесних погодаба за свој опстанак. Балиновци су и данас род међу собом, не узимају се и свуда истичу своје сродство; многи су се иселили одавде, те их има у Памбуковци, Ваљеву, Шарбанама и другим областима. У селу има данас 36 кућа, славе св. Јована.

У Ђурђевиће се скоро призетио неки *Митровић* из Мајиновића, па је примио презиме Ђурђевића, а слави св. Алимпија и св. Јована.

У селу има 37 кућа од 2 породице.

Занимање становништва. — Балиновци се занимају земљорадњом. У колико им је мало земље у селу, и у колико им је она сиромашна и не даје све потребе у довољној мери, у толико се они више спуштају у доња јабланичка и обничка села, те купују имања или узимају под закуп, па на њима раде земљу у јачој мери и траже да им она да оно, што у селу нису били у стању наћи. Воћа су им велика и непрестано их подижу, а добро им и рађају. Занате уче и раде по селу и околини, али узгред готово сваки се бави по каквим споредним послом, као: жежењем креча и трговином.

Појединости о селу. — Балиновић је саставни део јовањске општине у срезу ваљевском. Судница и школа су у Јовањи, а црква у Причевићу. Гробље је заједничко и у долини Јабланице и није се мењало још од првих дана насељења овог места. Сеоска је преслава Јовани, 8. маја.

4. Бах.

Положај села. — Бах је у суподини Сувобора, на обема обалама реке Љига, који извире у овом селу. Село је у планинској котлини затвореној са свих страна високим сувоборским и рајорским косањицама и брдима. Ову је котлину са северне стране простругао Љиг, те је тако у том правцу отворио пут и селу за везу с ваљевским селима. С јужне стране су *Груковица* и *Гучево* сувоборски висови, са запада *Рујевац*, а с истока

Грађеник. С Гучева слази дубоки, у стенама ужљебљени поток *Просек* и он дели башку котлину на два неједнака дела: западни мањи и источни пространији. Западни је део равнији, виши, наводњенији и за усеве подеснији, докле је источни неравнији и иструган силним потоцима, чије су долине јако ужљебљене у стенама. Западни део познат је под именом Башка Поља.

Башка корутина састављена је из секундарних конгломерата, пешчара и кречњака с вртачама, а ове стене превлађују на сувоборским височима и Грађенику, докле су Рујевац, Башка Поља, Ријор и сви висови по суседним селима, са северне стране, састављени из дацитних рифова.

Сељаци поглавито употребљавају воду с река и потока, као и са оних многих ситних изворaца у кориту реке. Главна река овог села је *Љиг.* Љиг избија из пећине врелом. Пећина је дубока, на устима доста широка, а у дубини уска и ниска, под јој ступњевит, пошто је у плочастом или слојевитом кречњаку. Пећина је под Гучевом, и Љиг, чим избије из ње, тече на север око 50 ^{m}, па с јаким буком пада с висине од 15 ^{m}, преко степеница, саграђених од самог бигра. При том паду сељаци су му ухватили воду и навели на своје млинове, којих је знатан број у тој страни. Кад сиђе у раван, тече великом брзином, јаким бучањем и утврђеним коритом све до става са Палежничком Реком. Уз пут прима још повећу и водом доста богату речицу Башку, која силази с Груковице.

Низ Башка Поља слазе у Палежничку Реку два појача планинска потока: кањонски, плаховити *Просијек* и *Слатина*, у који силазе све воде и оних многих изворaца по Пољу. С Грађеника силази повећи и јак поток *Орешковац* и утиче у Љиг испод става са Башком Речицом.

Земље и шуме. — Башке су земље од прве врсте. По Башким Пољима је црна смоница, богата хумусом, врло родна и подесна за све усеве, а како је и наводњена, то су по њој и добре ливаде. По Грађенику, Рујевцу и уз Башку Речицу земље су сувопарне, растресите, плиткога дна, неродне, те се морају много ђубрити, па да даду бар приличан род. Луке око Љига су бескорисне, јер плаховити Љиг квари их, затрпава и односи. Најбоље земље су по плећима сувоборских и ријорских огранака, тамо су сеоски закоси, пашњаци и испусти. Башани имају доста земље, али немју за кукурузе, с тога слазе у доња љишка с[illegible] тамо закупљују имања, те на њима сеју кукуруз и исх[illegible]олећа своју стоку.

Шума је од лиснатог дрвета, а има је у великом изобиљу: нарочито је има по Сувобору, долинама планинских неприступачних потока, као и по селу. Рујевац и Грађеник су огољени, те и дају материјала за плављење сеоских лука, докле су сви други висови пошумљени. Шуме по Сувобору, Грађенику и Баш. Пољима су сеоске заједнице, те се заједнички дају под закуп, кад роде жиром или травом.

Тип села. — Бах је село особеног типа, каквога нема на Балканском Полуострву. Бах је село речног типа. Чим Љиг сиђе од извора у раван, одмах испод водопада, с једне и друге стране, поређане су куће, где су куће уз реку, а пут испред њих с једне и друге стране. Уз куће су мале окућнице, врло бliske, само оградама и малим окућницама растављене. Низ Љиг слазе куће само до под Рујевац, где, чим се река отпочне ширити и пустошити своје обале, престају и сеоске куће. Како су многе породице из ове заједнице морале изаћи, то су оне махом отишле уз потоке и притоке Љигове и по истом се начину населиле. Неколике доцније насељене породице овог села, будући ненавикнуте на овакав начин насељавања, растуриле су се по селу, те су тако створиле новије крајеве или мале. Према овоме сав Бах није речно насеље, него и насеље разбијеног типа. Тако *Речани* су башког, речног типа, а *Брђани* староvлашког, докле *Грађеник* чини прелаз између једног и другог.

У Речанима су ове породице: *Лазићи* (10 к.), *Акимовићи* (7 к.), *Милинковићи* (5 к.), *Живановићи* (4 к.), *Миловановићи* (3 к.); *Веловуловићи* (Милисављевићи) (5 к.), *Рајнићи* (10 к.), *Новаковићи* (4 к.), *Драгојевићи* (1 к.), *Миљићи* (Урошевићи) (3 к.), *Лазарићи* (6 к.), *Матијевићи* (1 к.) и *Илићи* (3 к.). Брђани су: *Ђурђевићи* (3 к.) и *Степановићи* (4 к.). На Грађенику су: *Поповићи* (2 к.), *Поповићи* (други) (6 к.), *Цвијовићи* (Филиповићи) (8 к.), *Илићи* (3 к.), *Танасијевићи* (1 к.), *Топаловићи* (3 к.), *Петровићи* (3 к.) и *Пантелићи* (5 к.).

У селу без кућа Ђурђевића и Степановића нема задруга, а ове су задруге осредње.

Подаци о селу. — Бах је према извршеном попису од 1735. год., као село рудничког дистрикта, имао 8 домова.[1] Бах је имао према попису од 1866. г.: 54 дома са 408 становника, докле према попису од 1874. год. 66 д. домова са 469 станов. Према попису од 1884. год. 71 д. са 523. станов., докле према попису од 1890.

[1] Споменик С. К. Академије XLII. — 202.

Грађеник. С Гучева слази дубоки, у стенама ужљебљени поток *Просек* и он дели башку котлину на два неједнака дела: западни мањи и источни пространији. Западни је део равнији, виши, наводњенији и за усеве подеснији, докле је источни неравнији и проструган силним потоцима, чије су долине јако ужљебљене у стенама. Западни део познат је под именом Башка Поља.

Башка корутина састављена је из секундарних конгломерата, пешчара и кречњака с вртачама, а ове стене превлађују на субоборским височима и Грађенику, докле су Рујевац, Башка Поља, Ријор и сви висови по суседним селима, са северне стране, састављени из дацитних рифова.

Сељаци поглавито употребљавају воду с река и потока, као и са оних многих ситних извораца у кориту реке. Главна река овог села је *Љиг*. Љиг избија из пећине врелом. Пећина је дубока, на устима доста широка, а у дубини уска и ниска, под јој ступњевит, пошто је у плочастом или слојевитом кречњаку. Пећина је под Гучевом, и Љиг, чим избије из ње, тече на север око 50 ^{m}, па с јаким буком пада с висине од 15 ^{m}, преко степеница, саграђених од самог бигра. При том паду сељаци су му ухватили воду и навели на своје млинове, којих је знатан број у тој страни. Кад сиђе у раван, тече великом брзином, јаким бучањем и утврђеним коритом све до става са Палежничком Реком. Уз пут прима још повећу и водом доста богату речицу Башку, која силази с Груковице.

Низ Башка Поља слазе у Палежничку Реку два појача планинска потока: кањонски, плаховити *Просијек* и *Слатина*, у који силазе све воде и оних многих извораца по Пољу. С Грађеника силази повећи и јак поток *Орешковац* и утиче у Љиг испод става са Башком Речицом.

Земље и шуме. — Башке су земље од прве врсте. По Башким Пољима је црна смоница, богата хумусом, врло родна и подесна за све усеве, а како је и наводњена, то су по њој и добре ливаде. По Грађенику, Рујевцу и уз Башку Речицу земље су сувопарне, растресите, плитког дна, неродне, те се морају много ђубрити, па да даду бар приличан род. Луке око Љига су бескорисне, јер плаховити Љиг квари их, затрпава и односи. Најбоље земље су по плећима субоборских и ријорских огранака, тамо су сеоски закоси, пашњаци и испусти. Башани имају доста земље, али немју за кукурузе, с тога слазе у доња љишка села и тамо закупљују имања, те на њима сеју кукуруз и исхрањују с пролећа своју стоку.

Шума је од лиснатог дрвета, а има је у великом изобиљу; нарочито је има по Сувобору, долинама планинских неприступачних потока, као и по селу. Рујевац и Грађеник су огољени, те и дају материјала за плављење сеоских лука, докле су сви други висови пошумљени. Шуме по Сувобору, Грађенику и Баш. Пољима су сеоске заједнице, те се заједнички дају под закуп, кад роде жиром или травом.

Тип села. — Бах је село особеног типа, каквога нема на Балканском Полуострву. Бах је село речног типа. Чим Љиг сиђе од извора у раван, одмах испод водопада, с једне и друге стране, поређане су куће, где су куће уз реку, а пут испред њих с једне и друге стране. Уз куће су мале окућнице, врло блиске, само оградама и малим окућницама растављене. Низ Љиг слазе куће само до под Рујевац, где, чим се река отпочне ширити и пустошити своје обале, престају и сеоске куће. Како су многе породице из ове заједнице морале изаћи, то су оне махом отишле уз потоке и притоке Љигове и по истом се начину населиле. Неколике доцније насељене породице овог села, будући ненавикнуте на овакав начин насељавања, растуриле су се по селу, те су тако створиле новије крајеве или мале. Према овоме сав Бах није речно насеље, него и насеље разбијеног типа. Тако *Речани* су башког, речног типа, а *Брђани* старовлашког, докле *Грађеник* чини прелаз између једног и другог.

У Речанима су ове породице: *Лазићи* (10 к.), *Акимовићи* (7 к.), *Милинковићи* (5 к.), *Живановићи* (4 к.), *Миловановићи* (3 к.); *Веловуловићи* (Милисављевићи) (5 к.), *Рајнићи* (10 к.), *Новаковићи* (4 к.), *Драгојевићи* (1 к.), *Миљићи* (Урошевићи) (3 к.), *Лазарићи* (6 к.), *Матијевићи* (1 к.) и *Илићи* (3 к.). Брђани су: *Ђурђевићи* (3 к.) и *Степановићи* (4 к.). На Грађенику су: *Поповићи* (2 к.), *Поповићи* (други) (6 к.), *Цвијовићи* (Филиповићи) (8 к.), *Илићи* (3 к.), *Танасијевићи* (1 к.), *Топаловићи* (3 к.), *Петровићи* (3 к.) и *Пантелићи* (5 к.).

У селу без кућа Ђурђевића и Степановића нема задруга, а ове су задруге осредње.

Подаци о селу. — Бах је према извршеном попису од 1735. год., као село рудничког дистрикта, имао 8 домова.[1] Бах је имао према попису од 1866. г.: 54 дома са 408 становника, докле према попису од 1874. год. 66 д. домова са 469 станов. Према попису од 1884. год. 71 д. са 523. станов., докле према попису од 1890.

[1] Споменик С. К. Академије XLII. — 202.

год. 83 д. са 580 становника. Према попису од 1895. било је: 92 дома са 610 станов.[1], докле према најновијем попису од 1900. год. 96 домова са 672 станов.[2]

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 8,16, а процентни 1,32°/₀₀, где је стално више женских него мушких.

Име селу. — За име селу везана је ова народна прича. Некакав богат властелин из доба немањићског, прича се, зидао је у исти мах 3 цркве: Маркову Цркву, Степање и башку. На сва три места од један пут отпочет је рад, свуда су били настојници учени људи, који су руководили послом, јер се властелин није нигде непосредно мешао. Једнога дана реши се да обиђе сва три места и да прегледа започете радове. У М. Цркви и Степању допадну му се започети радови и нареди да се послови продуже до краја, а кад је дошао у Бах, тада му се ништа не допадне, те нареди да се посао прекине, настојник отпусти и радници исплате и растерају. Кад се властелин враћао својој кући, онда прича вели, да је рекао: „Ба̑, ба̑, овде не иде како треба," па је кажу од туда и дошло име селу. И данас Башанин, кад ово прича, додаће: „Па Бах и не може се свакоме допасти!"

Имена џемата: Грађеник и Брђани су по месту насељења, као и Речани.

Старине у селу. — 1. При извору реке Љига, на 52 ᵐ од уста пећине, на ивици оне бигровите степенице, низ коју пада Љиг, налази се стара *башка црква*, која је данас оправљена и сва од камена. Оваква је црква од 1873. године, а оправили су је сами сељаци о свом трошку, ма да не ради преко целе године, осим извесних одређених дана. За ову цркву народно предање вели, да је из велике давнине, „из немањићског доба." Она је у доба турско више пута паљена, а међу запаљеним црквама ваљевског округа од стране Махмуд-Паше Бушатлије, помиње се и црква у Баху.[3]

2. Под Рујевцем, с источне стране, близу данашњих кућа, налази се неко место, које се зове *Згариште*. По народном предању овде су биле велике топионице и зграде за становање

[1] У статистици пописа становништва на дан 31. децембра 1895 године у Баху се помиње неки заселак Орешковац. Орешковац није ни заселак ни мала, већ поток, а он би одговарао данашњем Грађенику. — Стр. 256.

[2] У статистици пописа становништва на дан 31. децембра 1900. године Бах се дели на два засеока: Рујевац и Грађеник. У селу не постоји ни засеок ни мала Рујевац, већ је под овим именом обухваћен повећи број речанских породица и сви Брђани. — Статистика XXIII. Стр. 506.

[3] Starine X. Стр. 269.

рударског особља, као и зграде за смештај прерађене и сирове руде. Мало ниже овог места налазе се *Кућишта*, на којима по предањима била су насеља рударских радника.

У истини и данас се налазе трагови: сувомеђина, зидова и заостатака ранијих насеља, која обично указују на рујевачке рударске послове, који су некад морали бити јако развијени, кад се по целом Рујевцу налазе „шлакње“ (топионичке згуре) и други трагови рударства.

3). Од цркве, па испод Сувобора, подножјем његових највиших висова, ишао је некакви стари пут, којим се из долине реке Љига, преко Планинице, прелазило у долину Чемернице и Мораве. На старом путу, који је планински и пресртан, а у последње доба оправљан и прошириван, налазе се остаци старих радова на путу.

Порекло становништва и оснивање села. — За Бах се прича да је село из велике давнине.[1] У народном предању постоји мишљење, да су ово село основале многе некакве породице, туђе народности и вере, по занимању рудари. Ништа изближе не зна се о овим породицама, зна се само то, да су овде биле, докле нису ови крајеви потпали под Турке, па су отеране, и исељене у угарске земље, а њихове куће и зграде попаљене и порушене. Како су онда биле порушене све сеоске куће и село било расељено, онда су одмах нагрнуле друге породице и населиле село. За чудо да су данашње породице око реке по предањима досељене одмах после исељења старих рударских породица. И ако је то било давно, ипак су још свеже успомене о досељењу и из суседног рудничког села Ивановаца. Прича се да су прешле само три породице, које су биле задружне и прво се населиле у Љигу, испод Скока. По предању ово досељење пада у почетку XVI столећа. Представници ових породица јесу данашњи *Лазићи (Степановићи)* и *Рајнићи*, а с њима су у сродству: Аћимовићи, Милинковићи, Танасијевићи, Топаловићи, Петровићи, Пантелићи, Живановићи, Миловановићи, Речани, Илићи, Веловуловићи, Новаковићи, Драгојевићи, Миљићи, Лазарићи и Матијевићи. Сви су првобитно били у реци, па су се неки због тескобе уместили; тако су: Степановићи на Рујевцу, Петровићи,

[1] Старост села Баха утврђена је непобитним доказима на близу 200 година. Истина у списку села од 1738. год. нема Баха, али постоји на карти из тога времена, коју је Langer публиковао уз своју расправу. Бах се помиње међу селима потученим градом у јулу 1719. год., где се пише *Paah*.

Пантелићи, неки Живановићи и Веловуловићи при
шковца на Грађенику, а Танасијевићи и Топаловић
Реку под Груковицом. Њих је у селу 78 домова,
Арханђела.

Кад су сељаци у почетку XVII века били опр
нису имали попа, већ отишли тражити га. Прича се
некаквог залуталог попа у рудничкој нахији и дове
попује. Од овог попа доводе порекло данашњи *По*
Реци, Ст. Влаху, и овде; њих је у Баху 2 куће, славе

Други *Поповићи* доселили су се из села Шт
Влаху, и њихов предак доселио се као поп; њих је д
славе св. Арханђела.

Ђурђевићи и *Цвијовићи* досељени су из Сељана
а доселили су се кад и Поповићи, заједно с њима
другом сеобом нашег народа. Ђурђевића има данас
куће, славе Св. Николу, а Цвијовића 3 куће, и славе

Кад и ови доселили су се и *Илићи*, чији пре
се из Трудова у Ст. Влаху; њих је данас на Грађе
славе св. Николу.

У Баху је данас 95 домова од 6 породица.

Занимање становништва. — Башани се зани
радњом, сточарством и воћарством. Сеју све врсте
земљиште сеоско није најбоље и нема га у довољ
се Башани спуштају низ Љиг у доња села и тамо з
остале усеве, који не могу да успевају у селу. Сток
и то преко лета по Сувобору, а преко зиме у селу
Пољима и Љигу, а често пута сјављују с пролећ
љишка села ради исхране. Башана има и занатл
абаџија, опанчара, зидара, качара, и они раде за
за шта имају и своје дућане или немају. Башани
свога села.

Појединости о селу. — Бах је саставни део ба
у окр. рудничком, ср. таковском. Црква и школа с
вици, окр. ваљевског, те је по томе ваљевско село
му је испод Врела, код садашње цркве. Гробље је
малама. Село нема своје сеоске преславе.

5. Бачевци.

Положај села. — Бачевци су на пространој
висоравни, на јужном крају обе области. Бачевачк
је ограничена са севера Чубрицом, Киком и Вучјако

Рогуљама, с југа Ластром и истока Висом. Висораван је на северу отворена, и између Кика и Рогуља спојена са драчићском висоравни; она је терен разнолико дубоких и на разне начине поређаних вртача. Вртача има разноликог облика са каменитим дном и црвеницом, празних, а и напуњених атмосферском водом.

Брда око висоравни су висока, широких плећа и неприметно прелазе у висораван, докле су им стране, окренуте од села, врло стрме, кршевите, препуне пештера, плазова и других карсних објеката. Нарочито се у овом погледу истичу: *Ластра*, *Рогуље*, *Вис* и *Брдо*. У горњем крају села, изнад механе, налазе се испољене порфиритичне стене, које су једина изворска места овог села.

На целој висоравни нигде ниједног извора. Неколико малих извора су у једној долини испод Виса, којом тече поток, назван *Дубоки Поток*, чије је корито у порфиритичним стенама. Извори се зову бунарима, слаби су и пресушују, те је село принуђено ићи даље тражити воду. У Ластри је Чесма, која не пресушује, те се сељаци њоме служе, или слазе у Букове и Козлицу те тамо узимају речну воду и употребљавају. Бачевчани за више од $^{2}/_{3}$ иоле сушне године износе речну воду и њоме се служе, али су им још од помоћи баре и језера по селу. Текуће су воде на граници села. Тако с јужне стране села тече *Буковска Ријека* коју испод Ластре граде мања Буковска Ријека и Козлица, од којих прва извире под Голупцем у Дивчибарама, а друга под Пехаром у Маљену. Буковска Ријека тече у западном правцу и улива се у Забаву, која под Рогуљама понире и оставља пред собом суво корито Сувају. У Сувају пада између Брда и Рогуља суви поток Дубоки Поток, који има воде само кад падају кише и кад се снег отапа.

Земље и шуме. Бачевци су планинско карсно село и највише село у области Колубаре. Зиратне су земље по вртачама и долинама. Земље су кречне, суве, посне и шупље и само кад су кишне године, могу рађати, иначе су по све неродне. Земље су око кућа, а има их и по висовима. Да није вртача не би било нигде ни једног парчета земље родне, по вртачама сеју се сви усеви, као и поврће и друго културно биље. Ливада и пасника нема. Најбоље зиратне су земље испод Виса, тако зване Крчевине. У колико нема добрих имања у селу, у толико су више Бачевчани сишли у Буковску Ријеку и покуповали од суседних сељака из ужичког округа све њихове луке, те су тако

добили ливаде, пашњаке и кукурузне земље. Луке су водоплавне, а доста их пропада и засипа река, али ипак их доста остаје.

Стране голих брда су сеоски испусти. Такви су испусти по Ластри, Вису, Чубрици, Брду и десном обалом Козлице и Буковске Ријеке. Од ових испуста мала је корист, почем су брда и сувише каменита, па на њима брзо и трава сасуши се и сагори.

На целој висоравни нема нигде дрвета. Скоро цела висораван је огољена, а таква су и околна брда. Само Чубрица и долина Козлице и горње Буковске Ријеке су пошумљени, због чега је село опет оскудно са шумом. Сеоска је шума од лиснатог дрвета, а оно мало што је има уз Буковску Ријеку под Голупцем је четињарска. Село је дошло до шума и куповином, па је има доста у ужичком округу преко Ријеке, по Буковима и појединим маљенским огранцима. Сеоских заједница има у испустима и шумама, а других заједница нема.

Тип села. — Бачевци су село разбијеног типа. Куће су по вртачама, раздељене у поједине џемате, издвојене један од другога и раздвојене омањим неприметним избрешцима. Куће су по џематима врло бликсе и тако стрпане по доловима, да често пута има их у једној вртачи по 3—4. Растојање по џематима је негде мало, а негде веће, варира од 50—500^m Како кроз средину села преко висоравни прелази окружни друм Ваљево — Ужице, то је згодно поделио село на два дела: Г. и Д. Бачевце. Део села под Висом с леве стране пута, зове се Г. Бачевци, а на Рогуљама и до Ковачица с десне стране пута Д. Бачевци. У Д. Бачевцима су џемати: Бадићи и Мишковићи, а у Горњим су: Жарковићи, Окрајчани и Ђурићи.

Бадићи су до Ковачица и ту су: *Жарковићи.* (9 к.), *Мијаиловић* (1 к.), *Бадићи* (2 к.), *Милановићи* (1 к.) *Кулинчевић* (1 к.), *Шишовићи* (2 к.), *Обрадовић* (1 к.). Мишковићи су у Дуб. Потоку и под Рогуљама и Брдом, и ту су: *Мишковићи* (6 к.), *Радојичић* (1 к.), *Табаковићи* (8 к.) и *Ниновићи*(7 к.). Жарковићи су на врху Ластре по њеним доловима и ту су: *Гоге* или *Жарковићи* (8 к.), *Терзићи* (7 к.), *Петровићи* (2 к.), *Кикановићи* (5. к.) и *Миловановићи* (Спакићи) (2 к.). Окрајчани су по Вису и његовим доловима, и ту су: *Николићи* (6 к.), *Петровићи* (Латићи) (3 к.), *Крстићи* (3 к.), *Нинковићи* (Иливчићи) (1 к.). Ђурићи су по дну горњег села, до Пријездића и ту су: *Пантелићи* (8 к.), *Обућине* (Нешковићи) (6 к.), *Ђурићи* (6 к.),

Гешићи (4 к.), *Додовићи* (Радовановићи) (4 к.), *Николићи* (Бр-кићи) 2 к. и *Савићи* (16 к.),

У Бачевцима нема великих задруга. Веће су задруге Обу-љинска 1, Савића 2, Пантелића 1, Гогића 2 и друге

Подаци о селу. — Према харачким тефтерима Бачевци (код Вука „Баћевци") имали су 28. дом. са 41 пор. и 108 хар. лица Према попису од 1866. год. било је 81 дом са 632 станов., до-кле према попису од 1874. год. било је: 88 домова са 691 ста-нов. Према попису од 1884. год. било је 104 дома са 720 ста-нов., докле према попису од 1890. год. било је 100 дом. са 790 станов. Према попису од 1895 год. било је 105 дом. са 843 ста-нов., докле према најновијем попису од 1900 год. било је: 122 дома са 924 станов.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је $9{,}70$, а процентни $1{,}25\%$.

Име селу. — Бачевчани слабо знају откуда је име њихо-вом селу. Тек по неки држе да су прве породице овог села морале бити „бачвари", па да се по томе прозвало њихово село. О бачевању или бачијању нису се очувале никакве успомене код сељака овог села, ма да су и данас у великој већини сточари.

Имена џемата су породични називи, а име Окрајчани до-шло је отуда, што су у крају села, најдубље ушли у планину Маљен.

Старине села. — 1). На врху Ластре, с десне стране окруж-ног друма, налазе се и данас некакве сувозидине, остаци не-какве, по мишљењу сељака, куле Турчина, спахије овог села.

2). При врху Ластре, испод горњих зидина, налази се неко местанце, које се зове „Караула", за које се мисли да је на њему била погранична аустријска караула, кад је село било под аустријском управом у првој половини XVIII столећа.[1]

3). У Д. Бачевцима, где су данас Бадића куће, налазе се много напуштена уздигнута места, за која се држи да су биле старе куће некадашњег првог села, које се доцније поместило из овог места.

4.) У турско доба, а и раније, прелазио је преко овог села пут, који је спајао Ваљево с ужичким крајем. Тај је пут ишао

[1] У списку ваљевских села нема ни помена о Бачевцима, а нема га ни као хајдучког села, ма да је и онда и данас погранично село. У списку је по-гранично село Равње, које је на северној страни, испод Вучјака. Али при свем томе сељаци држе да је његова Караула седиште тадашње хајдучке посаде.

кроз доњи део села поред садашњег окружног друма и поред Карауле излазио на Ластру, одакле је ишао косо до Дебелог Цера и по том дупке слазио у Буковску Ријеку. П. Матковић мисли да је овај стари пут био Петанчићев пут за спајање колубарске и моравске долине и да је Петанчићев *Montes Larzi* садашња Ластра.[1]

Порекло становништва и оснивање села. — Најстарија породица у селу сматра се *Бадића*. За њих се држи да су основали село, да су у најстарије доба били у јарузи Дубоког Потока па су, не зна се када, изашли на садашње место. Бадића је некад било много породица, па су се неке иселиле, неке замрле, а и ове што су у селу на умору су. У овој породици живео је неки Обрад, прозват Бада, крајем XVIII и у почетку XIX столећа, по коме се и ови данашњи зову Бадићи. О њему се причају читаве легенде, из којих се највише види да је знатно утицао на насељавање села, као и на имовно стање појединих породица. Бадића има данас само 2 куће, славе Св. Николу.

Најстарији досељеници овог села су *Гоге* или *Жарковићи*. Гоге су се доселиле пред крај XVII века из села Кучина у Полимљу због крвне освете и прво се населиле поред Бадића, где их и данас има, а после поместише се у горњи део села, где чине читав џемат; њих је 17 кућа, славе Св. Николу.

Некако у исто доба доселили су се у ово село данашњи *Савићи* из села Биоске, у Ст. Влаху, досељени као и Гоге у 3 породице и насељени прво у јарузи код изумрлих Бадића, одакле их је Бада преместио у горњи крај села; њих је данас 16 кућа, славе Св. Ђурђа.

Кад и Савићи доселили су и *Табаци* са Његуша у Црној Гори. Родоначелник ове породице умео је да гради опанке и штави коже, те је прозват Табак. Табаци су на гласу јунаци и хајдуци у турско доба, многи су помрли хајдукујући, као и у борбама у почетку XIX века. Табаци су заузели место старих Бадића у јарузи, па су и данас ту; њих је 8 кућа, славе Св. Николу.

У почетку XVIII столећа досељена је из Кремана у Ст. Влаху Ђурићева породица, камо се пре тога доселила из Г. Колашина у Цр. Гори. У Бачевце су се доселила 3 брата: *Кићан*, *Ђура* и *Пантелија* (Додо), и они су се населили под Висом.

---

[1] *P. P. Matković*, Rad X стр. 130.

где су и данас, и они су били први насељеници у горњем крају села. Од Ђура су: Ђурићи, Тешићи и Бркићи, од Дода: Пантелићи и Додовићи, а од Кићана: Кићановићи и Спакићи; њих је свега 31. кућа, славе Св. Јована.

Кад и Ђурићи досељени су и *Мишковићи*. Од Мишковића доселила су три брата: Мишко, Радојица и Нино, и они су досељени подељени из Обарде у Полимљу, одакле су прво прешли у Ојковицу, у Ст. Влах, па тек одатле сишли у ово село и населили се у јарузи испод Бадића, где су и данас; њих је 14 кућа, славе Св. Јована.

После аустријске окупације ових крајева дошли су у село *Обућине*, досељени из Г. Колашина и насељени прво код Гога и Бадића у доњем крају села, па неки деобом поместили се у Ђуриће у горњи крај, а неки и данас остали у Бадићима. Обућине су досељени као сточари, њих је данас 8 кућа, а има их одсељених и на Руднику, славе Св. Ђурђа.

После Кочине Крајине доселио се у ово село некакав *Неша Терзија* из села Биоске у Ст. Влаху, и њега је стари Бада населио на Ластри, где су му и данас потомци, прозвати по њему *Терзићи;* њих је 9 кућа, зову се Терзићи и Петровићи, славе Св. Алимпија.

Кад се Неша доселио, доселили су се у ово село и данашњи *Латићи*, *Нинковићи*, *Крстићи* и *Николићи*, звани Окрајчани, и њих је Бада населио у искрају села, дубоко у планини до Чубрице крчмарске, где су и данас. Окрајчана је било у први мах две породице, а данас их има 14 кућа, славе Св. Ђурђа. Они су се доселили из Јабланице у Ст. Влаху.

Новији су досељеници: *Мијаиловић* доселио се из суседног села Лесковица и призетио се у Бадиће, слави Св. Јована и Св. Николу. — *Милановић* је из Осата у Босни доселио се као мајстор и призетио у Бадиће, слави Св. Николу. — *Кулинчевић* је из Лесковица од истоимене породице, призетио се у Бадиће, слави Св. Николу, а своју славу напустио. — *Ерац* се доселио пре 20 година из Стојића окр. ужичког и призетио у Гогиће, слави Св. Николу, а своју славу напустио.

У Бачевцима је данас 123 дома од 13 породица.

Занимање становништва. — Главна занимања сељака овог села су: земљорадња и сточарство, докле у последње доба гаји се доста и воћа. Бачевачке су земље у опште неродне, па и кад се најбоље гноје, кад су и кишне године, онда због велике висине и рђавог рада дају слабе плодове. Отуда је ретка година

да да толико средстава, да су она у стању да подмире редовне потребе становништва, због чега се редовно храна купује. Стоке, нарочито ситније и коња, има у великом броју. Преко лета се напаса по сеоским испустима и буковским брдима, преко зиме је у Ријеци или по селу, а с пролећа се редовно сјављује у доња колубарска села, те се исхрањује. Воћњаци су у последње доба отпочети подизати се, има их доста и рађају доста добро, готово боље рађају него у доњим селима. која нису овако висока.

Рђаво земљиште, јака нарођеност у селу, и редовна неродност нагоне Бачевчане, да се из реда одају занатима и да се исељавају на своја раније купљена имања по доњим селима или да се спуштају по служби, занатима и трговини. Нема сељака да не зна заната; најчешћи и најмилији занат сваког сељака је качарски и овај раде и у селу и по свима суседним селима ове области. Поред качарског заната Бачевчани знају: зидарски, дрводељски, тесачки, коларски, ковачки, плетарски и стругарски занат. Мало који да преко зиме не израђује у слободним часовима: виле, лопате, рогуље, чабрице и другу дрвенарију и да је с пролећа не продаје по трговима у Ужицу и Ваљеву, као и по селима, где обично дају у размену за храну. Осим тога Бачевчани продају по Ваљеву и суседним селима и дрва за огрев, па ако немају своје шуме, они је секу по планини у туђим шумама, ако су раније дошли до њих.

Неroднијих година многи се Бачевчани спуштају у доња села и иду у печалбу (аргаштину). По печалби су с пролећа, преко лета, а с јесени се враћају натраг у село. По некад се с јесени спуште по више удружених млађих људи и тад су обично по пушницама ради сушења шљива. где се баве по читав месец дана. Извесне породице, као Окрајчани, Ниновићи и неки Ђурићи, редовно своју сувишну мушку децу упућују по занатима, служби и трговини, и ти су обично по градовима, па се и не враћају.

Појединости о селу. Бачевци су саставни део драчићске општине у ср. ваљевском. Судница, црква и школа су у Драчућу $2^{1}/_{2}$ h. далеко од села.

У средини села, при почетку Дубоке Јаруге, налази се нека стара путничка механа, која је својина сељака овог села, па је они и држе. Гробља имају два за два краја села. Село нема преславе.

6. Белић.

Положај села. — Белић је на обема обалама реке Граца. Земљиште је кречњачко. Обале Граца су високе, кршевите, препуне пештера и других карсних објеката. Долина речна врло је сужена и права клисура и у овом селу је и најлепши део грачанске клисуре. Највиши сеоски висови су: *Добротин* и *Вигањ* до Бранеговића, *Курјачко Брдо* и *Каменитовац* до Драчића, *Бобија* и *Новакова Стијена* до Дегурића. У средини су села под Грацем: *Студенчина* и *Јерињача*, све висови изнад десне обале раке Граца, а на левој обали су: *Рујак* и *Ћелијанско Брдо* Сви су висови стрменити, кршевити, пуни плазова, точила и без и једног јединог извора.

Извора у селу нема. Свега су у близини корита реке Граца три извора, која су врло јака и права врела. Испод Новакове Стијене, под Боблијом. избија врло јако, непресушно пећинско врело, познато под именом *Белићско Врело.* Врело испод извора. после 20 м. тока, пада у Градац с висине од 9 м. Друга два извора као и овај су на десној обали Граца и зову се *Студенац* и *Изворац*, али они оба пресушују. Сељаци се служе једино речном водом с реке Граца.

Земље и шуме. — Сеоске зиратне земље су по вртачама у средини села. Имања су око кућа у горњем току потока и испод Курјачког Брда, по Вигњу и Боблији. Најлепше су земље око потока и зову се *Селиште*. Земље су посне, неродне и суве. дају добре стрмне усеве, кад се натиру и правилно обрађују. У долини Граца свега да су 2—3 луке, које се дају тешко одржавати од засипања. У опште село нема земље у довољној мери. Много је земље под каменом, те је немогућно обделавати је.

Шуме је у селу по све мало. Нешто мало има по Добротину, иначе су сви висови и стране око Граца голе и потпуно остављене пустошном дејству атмосферилија, с чега је Градац и оно мало земље око себе упропастио и у голи камен и нанос претворио. Све огољене стране појединих брда, као и сви кршеви око Граца и Врела су сеоска заједница, на којој се заједнички напаса стока целог села.

Тип села. — Белић је мало брдско село, разбијеног типа. Сеоске су куће у једној групи под Курјачким Брдом, на растојању 20—100 м. Село је прави џемат, издељен у 2—3 групе, и то су куће појединих сродних породица.

У Белићу су ове породице: *Јеремићи* (3 к.), *Грујичићи* (3 к.), *Јевтићи* (6 к.), *Новаковићи* (2 к.), *Аврамовићи* (1 к.) и *Савићи* (1 к.).

У селу нема задруга.

Подаци о селу. — Према харачким тефтерима из 1818. год. Белић је имао 5 домова са 7 пор. и 16 хар. лица. Према попису од 1866. год било је: 13 дом. са 77 станов., докле према попису од 1874. год. било је: 15 дом. са 115 станов. Према попису од 1884. год. било је: 15 дом. са 79 станов., докле према попису 1890. год. било је: 17 домова са 107 станов. Према попису 1895. год. било је: 19 дом. са 114 станов., докле према попису од 1900 год. било је: 16 дом. са 121 станов,

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 1,91, а процентни 2,49%.

Име селу. — Белић је породично презиме прве породице овог села, досељене из Риђана у Никшићској Жупи.

Старине у селу. — У врху сеоског сувог потока налази се једно место које се зове *Селиште*, где су биле настањене неке породице из Босне, па их куга растерала, те се њихово место пребивања назива *Селиште*.

Порекло становништва и оснивање села. — Село Белић основала су 4 брата: *Јеремија*, *Новак*, *Јевта* и *Грујица Белићи*, досељени после 1689. год. из Риђана у Никшићској Жупи, одакле су се склонили од турске обести. Поред Белића сви остали, који су се доцније доселили, раселили се које куда. Тако једни су отишли у Посавину те их има у Забрежју, Бољевцу и у другим селима преко Саве. Од ова у селу насељена 4 брата су: Јеремићи, Грујичићи, Јевтићи и Новаковићи; њих је данас у селу 14 кућа, а има их врло много и расељених, славе св. Луку.

Новији су досељеници: *Станић*, досељен из Росића, у окр. ужичком, призетио се у Јевтиће, и *Аврамовић* из Лесковица ове области, и оба славе св. Луку, а напустили своју славу.

У Белићу је 16 кућа од 3 породице.

Занимање становништва. — Главно занимање сељака је земљорадња и воћарство. Земља је неродна, а и нема је много, те су сељаци принуђени куповати потребну храну, при ма и мало неродној години, што их нагони те се исељавају у доња колубарска села или се, док су још мали, удаљују по службама и занатима, те се тако не враћају. Стоке нема много, те се земље немају чиме одржавати у добром стању. Белићани (Бечичани) знају занате, а раде их по селу и изван њега, а осим тога одају риболову по Грацу и Колубари.

Појединости о селу. — Белић је саставни део драчићске општине у ср. ваљевском. Судница, школа и црква су у Драчићу. Гробље заједничко и у средини села. Сеоска је преслава Спасов-дан.

7. Бело Поље.

Положај села. — Бело Поље је саставни део општине града Ваљева и налази се на западној страни од њега уз реку Обницу. Земљиште је кречњачко, неравно и испресецано потоцима. Главнија узвишења су: *Митровића Брдо*, *Боричевац*, *Кајмак. Брдо*, *Аврaзовића Јабуке*; висови су благих падина, плећати и падају ка реци Обници.

Извора у селу има доста. Три су јака извора, који граде потоке и стичу се у Обницу; та три потока носе назив *Сењевац*, који долази са Царића, Аврузовића Јабуке и Боричевац имају неколико јаких врела у долини Обнице, али која су ретко у употреби, почем је ова велика просторија слабо насељена.

Земља и шума. — Зиратне земље су око кућа и потока. Мало је зиратне земље, а више шумске и испуста. Зиратне земље су суве, посне и доста неродне кречуше. Добре су ливаде у долини Сењевца, а најлепше зиратне земље по Кајмаковом Брду и око Обнице. Сељаци имају доста земље, али је од ње већи део у рукама сељака са стране.

Шуме су од лиснатог дрвета. Шуме је доста и има је за гориво и грађу у довољној мери. Најлепше добро овог села је *Боричевац* у простору преко 200 $х^а$, и својина општине града Ваљева, као што су и они многи испусти и каменарице поред Обнице. Сеоских заједница нема, нити каквих других.

Тип села. — Бело Поље је село разбијеног типа. Сеоске су куће у малим групама, растурене по целом селу, има их у Обници, за тим у Сењевцу и по Аврузовића Јабукама. Групе су на одстојању од 150—300^m докле су куће у њима раздалеко 40—60^m.

У Белом Пољу су ове породице: *Ристивојевић* (1 к.), *Аврузи* (Радојевићи) (2 к.), *Томићи* (2 к.), *Параментићи* (3 к.), *Веселиновићи* (3 к.) и *Ракић* (1 к.).

Задруге су: Параментића 1 са преко 30 душа и Веселиновића 1.

Подаци о селу. — Према харачким тефтерима из 1822. год. Бело Поље је спадало у асовину и тада су сва села ваљевске асовине с Ваљевом, бројала 104 дома са 131 пор. и 253 хар.

главе. У пописима од 1866. и 1874. год. село није издвојено од Ваљева, а према попису од 1884. год. имало је 12 домова, докле у 1890. год. имало је 11. Према попису од 1895. год. 10, а најновијем од 1900. год. опет 10, где нису узете у рачун све куће овог села.

Име селу. — Име селу дали су досељеници, досељени из Бијелог Поља у Ст. Влаху, које су поједини ваљевски Турци насељавали.

Порекло становништва и оснивање села. — Бело Поље у турско доба било је царска домена и по њему су привремено насељаване разнолике породице, које су биле неко доба у овом месту, па су се после саме по себи или од обести појединих Турака иселиле и отишле некуда. Тек кад су Турци истерани из Ваљева, и кад су напустили своја имања, од тада почињу поједине породице досељавати се на имања, до којих су куповином долазили, јер је готово цело село прешло у својину општине града Ваљева.

Још докле су Турци били у Ваљеву, у овом селу живели су *Аврузи* досељени из Бијелог Поља у Ст. Влаху. Аврузи су досељени пред Кочину Крајину у 5 породица, од којих су многе замрле а неке отишле у Драгијевицу; данас их је само 2 куће и славе св. Петра.

На њихово имање доселили су се *Томићи* из Рогачице; њихов је предак дошао као слуга и населио се на купљеном имању; има их 2 куће, славе светог Срђа и досељени су пре 70 година.

Новији су досељеници: *Параментићи* прешли после деобе у селу из суседног села Седлара на своје имање, које су купили од старих Авруза; њих је 3 куће, славе св. Николу. — *Ристивојевић* се доселио из Маоча у Полимљу уз Бабинску Разуру, и населио се на Аврусkом имању, слави св. Јована. — *Веселиновићи* су се доселили из Осата у Босни и населили се на купљеном имању од старог кнеза Бобовца, а раније били зидари по Ваљеву; има их 3 куће. — *Ракић* је из Седлара прешао после деобе на купљено имање од наследника старог Бобовца, слави св. Стевана.

У Б. Пољу има данас 12 кућа од 6 породица.

Занимање становништва. — Белопољци се занимају земљорадњом, сточарством и воћарством. Земља им даје доста рода, а воће стално напредује. Занате не уче, али по неки баве се рабаџијањем по граду или надничењем.

Појединости о селу. — Б. Поље је у општини града Ваљева. И судница и школа и црква су у граду Ваљеву, а гробље је на Боричевцу заједничко с једним делом Рађ. Села. Село нема преславе ни кмета, нити каквог другог представника, али је ипак право село, јер су му становници и по начину насељавања и занимања прави сељаци.

8. Белошевац.

Положај села. — Белошевац лежи у долини колубарској и на обема обалама речице Бање, која долази с југа из Петњичке Пећине. Сеоске су куће по плећима брда и њиховим присојним и осојним странама. Земљиште сеоско је од терцијерних глинаца и мергле или од колубарских дилувијалних пескова, равно, а уздигнуто му је само оно место где су куће. Главнија су узвишења: Трешњевац до Петњице и на левој страни Бање и *Орловац* на десној страни, до Клинаца. Брегови су пласасти и благих падина.

Извора је у селу доста. Народ се служи изворском и речном водом. Од главнијих извора су: *Брестови* у средини села, где се држи сеоски састанак, *Поток* под Трешњевцем, за тим *Изворац* у Камати, *Сурдушина* у Липници, *Црна Бара* и Лазића Бунар у колубарском потесу. Од текућих вода поред Бање, Колубаре и Липнице у селу има један 500 ^{m} дугачки поток, који се зове *Трешњевачки* или *Осаћански Поток*, који постаје од извора Потока и пресушује.

Земље и шуме. — У селу има две врсте земаља: колубарских и бањских. Колубарске су земље гомиле наслаганог песка, шљунка и облутака, и онда нису ни за шта, већ по нужди служе за попашу, или су пескуше с многим наносом подесне за обрађивање, када на њима успевају особито добро све врсте жита. Бањске су земље од црне смонице, која је врло богата хумусом и јако наводњена. Ове су земље особито родне и добре и за пашу и ливаде. Земље по брду су или под воћем или су зиратне земље и добре каквоће.

Шуме у овом селу нема. Само по колубарским песковима расту врбе, иве и по која топола, и то су једини шумски крајеви овог села, из којих се село дрви. Дрва за грађу и огрев у већој количини сељаци купују по околним селима. Око Бање и по свима њивама у Орловцу гаје се повеће партије шума, али је то по све мало и за појединце, а камо ли за цело село.

Као најлепше појединачне шуме су у Црној Бари и по Трешњевцу.

У селу нема никаквих заједница. Цео сеоски атар подељен је на појединце и у сваком делу има сваки сељак по једну или две ливаде.

Тип села. — По положају и распореду кућа Белошевац чини изузетак од осталих села у областима — оно је село *збијеног типа*. Сво село лежи на плећима пласастог брда око Брестова, куће су близу једна друге с врло малим окућницама. Сеоски путови од Брестова, као од центра гранају се на све стране и у свима правцима. Куће су поред путова, мало увучене унутра, где су им окућнице већином отишле на дуж. Цело село је као један цемат, али у коме се опет распознају поједини крајеви. Цео крај око Брестова зове се *Пејићани*.

Главни део села је око Брестова, а неколико су кућа преко Бање под осојем брда Орловца, због чега се и зову *Осојани*. Уза само село са јужне стране, поред сувоборског пута, припети су *Осаћани*, тако да су и они деобом спојили се са свим са селом. Од целог села треба разликовати насељенике наших дана, насељене изван села, поред путова и по Колубари, а то су тако звани *Колебари*.

У Пејићанима су ове породице: *Пејићи* (1 кућа), *Бабићи* (5 кућа), *Јеремићи* (1 кућа), *Максимовићи* (1 кућа), *Видићи* (Николићи) (4 куће), *Милановићи* (1 кућа), *Петровићи* (1 кућа), *Дражићи* (1 кућа), *Панићи* (1 кућа), *Поповићи* (3 куће), *Лазићи* (2 куће), *Лазић* (1 кућа), *Грујичићи* (1 кућа). *Веселић* (1 кућа), *Матијашевић* (2 куће), *Томићи* (1 кућа), *Вујићи* (3 куће), *Пантелићи* (2 куће), *Милутиновићи* (2 куће), *Илићи* (2 куће), *Грбићи* (1 кућа), *Ћировићи* (1 кућа), *Јанковићи*, (1 кућа), *Главоњићи* (1 кућа) и *Јовановићи* (1 кућа).

У Поточарима су: *Марковићи* (2 куће), *Исаиловићи* (3 куће) *Пауновићи* (1 кућа) и *Марковићи* (Јолџићи) (1 кућа). У Осојанима су: *Васиљевићи* (Павићи) (2 куће), *Прокићи* (1 кућа), *Тешићи* (2 куће), *Ђокић* (1 кућа), *Новаковић* (1 кућа), *Цвијовић* (1 кућа) и *Спасојевић* (1 кућа). Колебари су: *Савић* (1 кућа). *Новаковић* (1 кућа), *Миловановић* (1 кућа), *Миловановић* (1 кућа), *Ћировић* (1 кућа), *Мршовић* (1 кућа) и *Зарић* (1 кућа).

У Белошевцу је врло мало задруга, има их и природних и неприродних, где се по 2 разнородне породице спојиле у једну кућу. Природне су задруге: Спасојевића, Тешића, а неприродне: Јолџића 1, Петровића 1 и Јовановића. У задругама

ове друге врсте две несродне или мало сродне породице збратимиле се и живе у задрузи, а обе одржавају своје домаће славе.

Подаци о селу. — Белошевац је по харачким тефтерима из 1818. год. имао 51 дом. са 66 пор. и 134 хар. личности. По попису од 1866. год. у селу је било 45 дом. са 283 станов., докле по попису од 1874. год. било је 52 д. са 276 станов. По попису од 1884. год. било је 56 д. са 316 станов., а по попису од 1890. год. 61. дом. са 503 станов. По попису од 1895. год. било је 62 дома са 414 станов., докле по најновијем попису било је 57. домова са 388 станов.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 2,30, а процентни 1,25% с великим колебањима.

Име селу. — За име селу везане су разнолике приче:

1). Једни држе да је име селу дошло од „беле земље“, коју овде зову „белуша“.

2). Други држе да је име селу дошло од неког *Белуша* (Белоша), првог досељеника у ово село.

3). Трећи, а ових је и највећи број, држе да су име селу донеле најстарије породице с Косова, досељене из тамошњег села Белошевца.

Оснивање села и порекло становништва. — По причању старих људи Белошевац је новије насеље и много млађе од суседне Петњице. За најстарије породице сељаци држе да су се одавде иселиле, јер и данас у Срему има око Руме из овог села исељених породица. Најстарија породица у селу је *Пејићани*, досељена у општој сеоби у 3 породице из села Белошевца са Косова, пред крај XVII века. Пејићани су прешли на Рашкој у Србију а прешли су у 5 сродних породица, од којих се 2 породице одвоје у близини Чачка или Краљева и спусте Крагујевцу, те оснују Белошевац, а друге 3 дођу у овај округ и оснују друго село *Белошевац*. Прво је насеље било код Брестова, где су и данас, па су доцније заузели и Брдо и његове падине. Кад су се ове породице населиле, по причању пок. Маринка Пејића, који је умро пре 5 година у својој 78. години, њихови стари дуго су се скривали од Турака и нису се показивали, а могли су то радити, јер су се населили у шумском крају, који су морали крчити и тако добивати што више земље за обделавање.

Пејићани су у групи све један поред другога, поглавито око Брестова и по Брду, а као Пејићани сматрају се у селу: Пејићи, Бабићи, Јеремићи, Максимовићи, Видићи, Николићи, Лазићи

Илићи и Јолџићи; има их 22 куће и све славе св. Арханђела. Пејићана има доста расељених, а многе су породице замрле и изгубиле се.

После Пејићана досељени су у ово село данашњи *Јаночићи*. Некаква баба Јанока доселила се у почетку XVIII столећа из села Брезове или Брезне, у близини Нове Вароши, и собом довела своја 3 пунолетна сина. Јаночини потомци данас се не презивају овако, али се сви знају под овим презименом а ту су: Павићи, Прокићи и Милановићи. Јанока се прво населила под Орловцем, а њени су потомци после прелазили и међу Пејићане, те их и тамо има. Јаночића има 6 кућа и славе св. Јована.

Пред Кочину Крајину доселиле су се две породице из Осата у Босни, и то су данашњи Осаћани: *Исаиловићи* и *Марковићи*. Осаћани су у Потоку, одмах до Пејићана; првих има 3 куће, а других 2; први славе светог Јована, а други светог Арханђела.

Пред први устанак доселили су се: *Вујићи* из Трнаваца у Ст. Влаху; данас их је 4 куће и славе св. Пантелију. Предак Вујића доселио се као надничар и населио се међу Пејићане, где су и данас његови потомци.

Кад и *Вујићи* досељени су данашњи *Поповићи*, као свештеничка породица из околине Раче у Ст. Влаху; њих јо 3 куће и има их одсељених у 1813. г. и у Срем, славе св. Ђурђа.

После Кочине Крајине досељени су и *Милутиновићи* из околине Призрена у Старој Србији, одакле им је предак побегао због арнаутског зулума и населио се уз Пејићане са западне стране, где су и данас; њих је 2 куће и славе св. Николу.

У првом устанку сишли су из Кремана, у Ст. Влаху, данашњи *Матијашевићи*; њих је 2 куће и славе Ђурђиц. Кад и Матијашевић сишао је и предак данашњих *Спасојевића* из истог села и призетио се у Јаночиће, слави св. Јована. — Дед данашњих *Пантелића* донет је на сиси у Рајковић, а кад је одрастао, дошао је ћерци у кућу бабе Инђије из Пејићана; од њега су 2 куће и славе св. Јована. Пантелићи су старином из Б. Луке.

Лазића дед доселио се из села Калањеваца са Рудника и призетио у Пејићане, и онда и данас 1 кућа, слави св. Николу — Дед данашњих *Тешића* доселио се као занатлија из Беомужевића, ове области, и настанио се у Осојанама, где је и данас: њих су 2 куће и славе св. Ђурђа. — *Николића—Главоњића* дед

доселио се из Мрчића, окр. ужичког; њих је 1 кућа и славе Ђурђиц.

У доба од 1830. год. доселиле су се ове породице: *Петровић* доселио се као мајстор из села Цикота окр. ужичког, слави св. Лазара, — *Дражић* доселио се из Руме у Срему и збратимио се с Петровићем, слави св. Николу. — *Грујичић* доселио се из Бањања у Цр. Гори, слави св. Ђурђа. — *Грбић* доселио се из Г. Мушића ове области, слави св. Стевана. — *Јанковић* доселио се из Совљака овог округа, слави св. Јована, — *Јовановић* досељен из Ковачица, ове области, од породице Врца, слави св. Јована. — *Веселић* доселио се из Санковића, ове области слави св. Николу. — *Новаковић* из Крашљева у Полимљу, слави св. Николу. — *Цвијовић* из Херцеговине, из Сељана у Полимљу, слави св. Ђурђа.

Најновији досељеници, досељеници наших дана су: *Савић* из Седлара ове области, доселио се на своје имање, — *Новаковић* доселио се из Трнаве окр. ужичког, данас је колебар: слави св. Николу. — *Миловановић* доселио се из Матаруга у Полимљу, слави св. Илију, данас је колебар. — *Ћировића* 2 куће досељене из Штрбачке Ријеке у Ст. Влаху, славе св. Стевана. — *Мршовић* доселио се из Маоча у Полимљу, слави св. Ђурђа, и *Зарић* доселио се из Кричка, слави св. Ђурђа. Ови су обично колебари.

У Белошевцу је данас 67 кућа од 28 породица.

Занимање становништва. — Белошевчани су у главном земљорадници. Земља им је богата и даје толики род, да им остаје и за продају. Али већи део сељака одао се због близине града Ваљева и добрих путева рабаџијању и то им је омиљени посао. Овај их је посао одстранио од земљорадње, те већи део њихових имања прелази из дана у дан у руке богатијих сељака из суседних села. Тако Клинчани и Паунци већ имају својих имања по овом селу, а сељаци из других села слазе па узимају имање или под закуп или купују. И ако се Белошевчани поглавито занимају рабаџијањем, ипак нису добри сточари, већ до стоке долазе куповином из других села ове области. По неки од сељака учи по неки занат и ради само код своје куће. Ни занатлије ни други сељаци не селе се из свога села.

Појединости о селу. — Белошевац је саставни део петњичке општине у ср. ваљевском. Судница, школа и црква су у Петњици. Гробље им је заједничко и на Трешњевцу. Село преславља мали Спасов-дан.

9. Беомужевић.

Положај села. — Беомужевић је на левој обали Обнице, а на северној страни Радије. Од Радије се спуштају две паралелне косе ка Обници. Земљиште по селу је од пешчара и секундарних кречњака; неравно и стране појединих брда су стрме, те је по све тежак саобраћај у селу. Већа узвишења у селу су *Бобовчев Белег* по дну Радије, *Маџар* и *Кик* по врху Радије, *Паунова Коса*, *Драглица* и *Шумице* у селу. Сеоске су куће по косама и косањицама као и по падинама, а нигде по долинама потока.

У селу има извора; сељаци једино употребљују ову воду, а бунара нема докле се служе и барама и водом с потока и Обнице. Од текућих вода поред Обнице јесу: *Сташарица*, која тече западним крајем овог села и улива се у Каменицу, за тим Каменица, која се на том крају и улива у Обницу; *Поповица*, која долази испод Кика и прима с десне стране поток Корениту; *Радијски Поток*, који тече испод Маџара и улива се у Обницу. Извори су у долинама потока и из њих народ износи воду и употребљује је за пиће.

Земље и шуме. — Беомужевачке су земље од две врсте. По Радији и њеним косањицама земље су суве, песковите, хладне и кад се ђубре, могу послужити за стрмне усеве. Главна су имања око Шумица, Драглице и Поповице, то су смоне црне и кречне земље, врло родне и дају богате плодове. Луке по Обници су најбоље зиратне земље као и ливаде. Најлепше су ливаде у Коренити.

Шуме су од лиснатог дрвета, има их доста, народ их употребљује за грађу, гориво, а имају доста и за продају. Најлепши шумски крај су Шумице и Маџар на Радији, ма да нису старе, већ младе шуме. Никаквих заједница у селу нема, већ су и обничке каменарице приватна својина.

Тип села. — Беомужевић је село разбијеног типа. Куће су издвојене у поједине џемате, који су прилично растављени један од другога. Куће су по џематима на растојању од 20—70 м. Главнији су џемати: *Босиљчићи, Грујичићи, Ранковићи* и *Гавићи*.

У Босиљчићима су: *Босиљчићи* (7 к), *Росићи* (Павловићи) (3 к), Марићи (4 к), *Милошевићи* (9 к), и *Дражићи* (3 к); Грујичићи су: *Грујичићи* (6 к), *Панићи* (2 к), *Радовановићи* (4 к), *Димићи* (3 к) и *Џувери* (4 к); Ранковићи су: *Лукићи* (4 к), *Ранковићи* (4 к), *Андрић* (1 к), *Суботићи* (5 к) и *Толовићи* (3 к); Га-

вићи су: *Гавићи* (Гавриловићи 11 к), *Петровићи* (3 к), *Ковачевићи* (4 к) и *Лукићи* (1 к).

У Беомужевићу нема великих здруга. Повеће су задруге: Ранковића 1, Цуверска 1, Милошевића 1, Гавриловића 2, Марића 1 са по 15—20 чељади.

Подаци о селу. — Према харачким тефтерима било је у селу 32 дома са 44 пор. и 160 хар. лица. Према попису од 1866. године било је: 55 дом. са 422 станов., докле према попису од 1874. године било је: 57 дом. са 464 станов. Према попису од 1884. год. било је: 61 дом са 478 становн., докле према попису од 1890. год. било је: 67 дом. са 522 станов. Према попису од 1895. год. било је: 71 дом са 538 станов., докле према попису од 1890. год. било је: 80 домова са 594 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. је $5_{,67}$, а процентни $1_{,15}\%_0$, где је стално више женских него мушких.

Име селу. — Име селу дошло је од овога. У Босиљчићима био некад један врло висок и развијен човек, сав бео, тако да му је не само кожа била беле боје, него и коса на глави. Сељаци су овог човека звали „Бео Муж," па се по њему прозвало и село Беломужевићи, што се доцнијим говором изменило у Беомужевић. Имена џемата су породични називи, називи по појединим виђенијим породицама у њима.

Старине у селу. — 1). Испод Маџара, на оној коси што слази од њега, налази се неко старо гробље, које народ назива „Маџарско Гробље." У гробљу налазе се поједини споменици без икаквих натписа, па се не зна из којег су доба.

2). На атару овог села, на Радији, испод Маџара, изгинуле су 15. септембра 1844. год. катане под вођством Стојана Цукића. Код Милићевића у „Кнежевини Србији" записато је, да је овај догађај десио се на Радији у Г. Буковици, докле Радија није у Г. Буковици већ у овом селу.[1]

3). Битка на Радији из 1809. године није била на атару овог села, већ је била у Г. Буковици, изнад Радије.[2]

4). Коритом Обнице ишао је стари сокоски пут па преко Шумица слазио у долину Буковице и даље за Ваљево. Овај је пут некада био главни пут и добро је одржаван и на места патосан, докле је био једини пут за Ваљево.

---

[1] М. Ђ. Милићевић „Кнежевина Србија". Стр. 400.

[2] Ibid. Стр. 400.

Порекло становништва и оснивање села. — Беомужевић је старо село, а основала га је породица *Босиљчића*, за коју се не зна да се с које стране доселила. Босиљчићи су први пут били у Поповици, па су се после растурили по селу. С њима су у сродству Милошевићи и Росићи; њих је данас 19 кућа, славе св. Николу.

Пред крај XVII столећа прво су се доселили у ово село *Ранковићи* из Тупањаца, а раније из Бањана у Црној Гори, у две породице, с њима су у сродству Марићи и Лукићи; њих је у селу 12 кућа, славе св. Стевана.

У општој сеоби доселили су се из села Кутлеши, у Ст. Влаху данашњи *Гавићи*, и Суботићи, с којима су у блиском сродству: Ђокићи, Теофиловићи и Кутлешићи: њих је у селу 11 кућа, славе св. Ђурђа.

Пред Кочину Крајину доселио се предак данашњих *Цувера* из Бобове у Полимљу: њих је 4 куће, славе св. Лазара. — *Грујичићи* су из Годечева, окр. ужичког, досељени у 3 породице, има их 9 кући, славе св. Јована. — *Димићи* и *Радовановићи* доселили су се кад и горњи из Пакаља, ове области: има их 7 кућа, а раније су досељени из Братоножића у Црној Гори, славе св. Николу.

После Кочине Крајине доселили су се: *Пানићи*, чији се предак доселио из Осата у Босни, има их 2 куће, славе светог Лазара. — *Толовићи* су из Полошнице, окр. ужичког, има их 3 куће, славе св. Николу. — *Ковачевићи* су из Косјерића округа ужичког, предак им избегао крвну освету, има их 4 куће, славе Ђурђиц. — *Дражићи* су из Гостинице окр. ужичког, има их 3 куће, славе св. Ђурђа. — *Петрићи* су из Кошаља у Азбуковици: има их 3 куће, славе св. Арханђела.

Најновији су досељеници: *Ракићи* досељени од Ракића из Причевића и дошли на имања женина у Гавићима, има их 2 куће, славе светог Николу и св. Ђурђа. — *Андрић* се доселио као слуга после 1876. године из Штрбаца у Ст. Влаху, слави светог Луку. — *Лукић* доселио се из Босне од Сарајева, доселила су се 2 брата, па се један одселио у Радљево, слави св. Симеуна.

У Беомужевићу има 81 кућа од 14 породица.

Занимање становништва. — Беомужевчани се занимају свима привредним занимањима, којима и остали сељаци ове области. Главна су им занимања земљорадња и воћарство, докле гаје и стоку у знатној количини, али је највећи приход сваког сељака воће. Сељаци се баве и занатима, па и трговином. Због

тога што су земље овог села слабе и не дају довољно рода, многе се породице исељавају из села и иду у доња равнија села, а у последње доба због трговине и заната многе су се породице иселиле у Ваљево.

Појединости о селу. — Село је саставни део општине причевачке у ср. подгорском. Судница је у Причевићу, школа у Каменици, црква у Г. Буковици. Гробље је раздељено по крајевима. Село нема заједничке преславе.

10. Берковац.

Положај села. — Берковац је у изворном крају реке Топлице. Земљиште је брдовито и од секундарних пешчара и кречњака. Сеоске су куће у долинама појединих потока и по косањицама, које се спуштају од главне косе, која служи као развође Палежничкој Реци и Топлици. Околни су висови: *Говеђе Брдо* према Попадићу и Струганику, *Берковачки Вис* и *Чот* према Палежници и *Гуњички Вис* према Гуњици. Сеоске косањице зову се: *Јечмиште*, *Кусо Брдо*, *Лепенац* и *Каменитовац*.

Село се служи изворском и речном водом. Извори су у долинама, јаки и не пресушују и махом су око кућа и по њима се и називају. Од текућих вода најглавнија је *Топлица*, којој је глава у речици *Герићу*. Герић извире под Гуњичким Висом и постаје од два потока: *Котлине* и *Рајичине*, који оба извиру под Висом. У Герић утиче *Берковачка Река*, која извире под Баћенцом у Струганику и Берковачким Висом и тече право на север, те под Лепенцем улива се у Герић. Герић је непресушна речица и прима с леве стране *Копљаницу*, која долази из Струганика и *Врановац*, који извире под Кусим Брдом, па кад се спусти у раван села, тада прима воду из *Врутаца*, топлих извора, и на један пут изгуби своје име и отпочне се звати *Топлица*. *Врујци* су врло јаки извори, има их пет главних и неколико споредних, на десној су обали Герића, спојени и због тога што им је вода преко зиме топлија од околне и што се преко зиме не замржњавају, већ се редовно пуше, и названи су *Врујци*. Врујци појачавају толико Герић, да Топлица одмах окреће 2 витла, докле је дотле било мало воде и за један витао.

Земље и шуме. — Зиратне земље нису око кућа, већ су у долинама река и потока и по брдима. Брдне су земље суве, хладне, песковите од пешчара и неродне, те су само за испаше. Земље око река су наносне, врло родне и подесне за све усеве.

Око Топлице су најбоље ливаде и пашњаци. По падинама појединих коса су обично виногради, воћњаци и ziратне земље. На највећој су цени имања низ Герић и око Врутаца.

Шума је по долинама потока и врховима сеоских косањица. Шума је од лиснатог дрвета, има је у довољној мери за гориво и грађу, а не извози се. Испусти по Говеђем Брду и Вису су породичне заједнице, докле нема сеоских заједница.

Тип села. — Берковац је село разбијеног типа. Куће су раздељене у мале, које су уз Реку, или Герић или по коси Лепенцу. Они што су уз Реку зову се *Речани*, а они уз Герић Рајичани, а по Лепенцу чине малу Лепенац. Мâле су готово спојене, докле су куће растурене и на растојању од 200—300 m, а има их и чешћих.

Речани су уз Реку и по реду низ Реку су: *Ковачевићи* (11 к), *Игњатовићи* (11 к), *Јовановићи* (3 к), *Киселице (Радојичићи Мијаиловићи* и *Рафаиловићи)* (20 к) и *Милисављевићи* (4 к). Рајичани и Котлињани су уз Герић и по реду су: *Вукомановићи* (Обрадовићи и Богдановићи) (6 к), *Шундићи* (Николићи 2 к), *Пасиаљевићи* (Илићи 2 к), *Матијевићи* (2 к), *Дурковићи* (Павловићи, Пауновићи и Радовановићи — Киселице) (11 к), *Шишковићи* (Ивановићи) (3 к), *Ивановић* (1 к), *Миливојевић* (1 к) и *Мушовци* (4 к). На Лепенцу су: *Ђорђевићи* (2 к), *Кргићи* (2 к), *Новаковићи* (2 к), *Маринковићи* (2 к), *Швабићи* (Јегдићи) (2 к) и у Г. Топлици: *Милутиновић* (1 к) и *Илић* (1 к).

Задруга великих нема, али се задружан живот одржава још само у малим размерама.

Подаци о селу. — Према харачким тефтерима из 1818. год. Берковац је имао 28 дом. са 41 пор. и 108 хар. лица. Према попису од 1866. год. било је 62 дом са 464 становника, докле према попису од 1874. год. било је: 66 дом. са 453 становника. Према попису од 1884. год. било је: 76 домова са 507 станов. докле према попису од 1890. год. било је: 78 домова са 531 станов. Према попису од 1895. год. било је 91 дом са 551 стан., докле према попису од 1900. год. било је 92 дома са 594 становника.

Годишњи прираштај становништва овог села од 1866. год. је 3.92, а процентни 0,76%.

Име селу. — Откуда је име Берковац, не зна се. Имена мала Речани и Лепенац су по месту насељења, као и Рајичани и Котлињани, која су по имену два потока, што граде Герић

Старине у селу. — Код извора Топлице, код Врутаца, прича се, да су у селу биле до скора зидине куле Милана Топлице, побратима Милоша Обилића, с којим је пао у боју на Косову. М. Ђ. Милићевић у својој „Кнежевини Србији" износи да тих зидина нема, да их је растурио и од њих себи кућу саградио неки Марко Ковачевић отац Аксентија Ковачевића, бив. трговца и виђеног грађанина.[1] Јоаким Вујић у свом „Путешествију" наводи да су у 1827. год. постојале зидине, да су се звале „Дворište" и да су по причањима мештана остаци двора Милана Топличанина, назватог по реци Топлици.[2] Данас нема ни трага од каквих зидина, чак се не познаје ни место где су оне биле, па да није још имена „Двориште," онда би се сваки траг о овим старинама изгубио. Оно што Марко није могао однети и употребити, довршили су други његови сељаци, те су тако учинили да су „Дворишта" разорана и косе се.[3]

Порекло становништва и оснивање села. — Берковац је по мишљењу сељака старо село. Старо село било је при дну Реке, па се временом поместало и насељавало уз Реку и Герић. Најстарија породица у селу, за коју се држи да је село основала, јесте *Јовановића*, која је у сродству с *Милисављевићима*; њих је у селу 7 кућа, славе св. Николу, а и расељавали су се.

Од досељених породица најстарија је породица *Ковачевића* досељена из породице Курепа у Дробњацима у другој половини XVII века. Ковачевићи су досељени у 2 породице, од једне су Ковачевићи, а од друге Мијаиловићи и Симићи, обе првобитно насељене до Јовановића по дну Реке, па се после повукле високо уз Реку; њих је у селу 11 кућа, славе светог Ђурђа, а има их и расељених.

Кад и Ковачевићи доселили су се из области Кричка у Старој Србији данашње *Киселице*. Киселице су досељене у 8 породица, од којих су само 3 остале овде, 2 прешле у суседни Попадић, а 3 преселиле се у тамнавско Врело, од којих је једна прешла у Срем и одатле вратила се у београдско Жарково. Киселице су у селу: Радојичићи, Мијаиловићи, Рафаиловићи и Дурковићи, назвати по неком претку, који је био и сувише сиромашан. Дурковићи су Павловићи, Пауновићи и Ра-

[1] М. Ђ. Милићевић. „Кнежевина Србија". Стр. 366.

[2] Јоаким Вујић. „Путешествије по Сербији II," Стр. 52.

[3] Па да се макар ко помогао! Марко подигао кућу и прича се да је и паре нашао, па опет пропао, а његову лепу кућу на ушћу Кољанице данас жуње кљују, ма да је продата за општинску судницу.

довановићи. Прве Киселице су насељене уз Реку, па су се после помериле на Лепенац и Герић; њих је данас 31 кућа, славе св. Јована.

Пред Кочину Крајину дошли су у ово село *Игњатовићи*. Родоначелник ове породице Игњат је из породице Исидоровића у Пријездићу ове области и, кад су га Турци протерали из свога села, населио се поред Киселица у Реци, где су му потомци и данас; њих је 11 кућа, славе св. Николу.

Кад и Игњатовићи доселили су се у ово село и *Вукомановићи* из Срезојеваца окр. рудничког и први се населили у потоку Котлини; њима су род Обрадовићи и Богдановићи; има их 6 кућа, славе св. Луку.

Шундићи, Пасиаљевићи и *Матијевићи* су једна породица, досељена пред Кочину Крајину из Јаловика окр. ужичког, одакле су им се преци доселили као зидари; данас их је 6 кућа, славе св. Николу. — *Мушовци* и *Ђорђевићи* су опет једна породица, досељена из Мушића, окр. ужичког, чији се предак доселио као надничар; њих је 6 кућа, славе Ђурђиц. — *Шишковићи* и *Кргићи* доселили су се кад и горњи и на исти начин из Љутица, окр. ужичког; има их 5 кућа, славе св. Луку.

Швабића је дед залутао од некуда из Срема, служио у овом селу, оженио се и закућио; њих је 2 куће, славе св. Ђурђа.

Најновији су досељеници: *Ивановић* из Богданице округа ужичког, дошао жени на имање. — *Миливојевић* из Врачевића ове области дошао жени на имање, слави св. Николу. — *Маринковића* је отац из Мршељи окр. ужичког, дошао као слуга и призетио се; има их 2 куће, славе св. Јована. — *Милутиновић* у Г. Топлици је од породице Шутуља из Струганика, доселио се пре 25 година као трговац, слави св. Ђурђа. *Илић* се доселио као ковач из Полошнице окр. ужичког, слави св. Ђурђа.

У Берковцу има 93 куће од 15 породица.

Занимање становништва. — Берковчани се занимају свима привредним радњама, којима и суседни сељаци ове области. Главна су им занимања земљорадња и воћарство, али се гаји доста и стоке, нарочито ситније, која се сувати по великим сеоским испустима.

Пошто у селу има доста пешчара, то се готово сваки сељак обучио у камењарским пословима. Сељаци израђују од пешчара тоциљеве, басамаке и друге камене објекте и извозе и продају по градским трговима и околини. Уз ово су многи Берковчани постали и зидари, дрводеље и колари, те ове занате

обављају у селу и изван њега. По неки од сељака бави се трговином, а доста их се и исељава у доња села, али обично одлазе сиромашнији, те се призећавају или насељавају као надничари.

Појединости о селу. — Берковац је саставни део горњотопличке општине у ср. колубарском. Судница и школа су у Г. Топлици, а црква у Рибници. Гробље је у Дурковићима и заједничко за цело село. Село нема заједничке преславе.

11. Близоње.[1]

Положај села. — Близоње лежи на обема падинама Близоњског Виса, највише тачке на источном делу Влашића. Куће су по падинама, а дубоко спуштене у увале или у долине појединих поточића, који с Виса силазе ка рекама Убу или Рабасу. Земљиште је неравно, каменито и сувише стрменито и неприступачно, а састављено је из секундарних кречњака с вртачама и остењцима по Вису.

Извора у селу има доста, више на северној страни од Виса, него на јужној, где су $^2/_3$ села. На јужној страни су ови извори: *Близанац* (а и Близоњац) поред реке Рабаса и по дну села, *Ракића Бунар* под Висом; на северној су страни: *Трешња*, *Алови* и *Врбице*, три врло јака извора, који граде непресушни поток *Марнић*. С јужне стране Виса од неколико поточића слази у Рабас поток *Дубока*, који пресушује.

Земље и шуме. — Близоњске су земље посне, хладне и врло неродне, тек кад се наторе, могу дати приличан род. На овим земљама добро рађају стрмна жита. особито успева воће али најбоље шума. Ливаде су слабе, а пашњака готово и нема.

Шумом је, као и суседна Бранковина, тако богато село и тако успева, да се сматра као најшумовитије село. Шуме су шеварице и толико их има, да цело село и не види се из њих. Шума је од лиснатог дрвета и свуда расте.

Цео Вис је сеоска заједница и јужна му је страна гола, некад била под виноградима, где је сваки сељак имао свој део, а северна му је страна пошумљена.

Тип села. — Близоње је мало село разбијеног типа. Сеоске су куће у гомилама, сакривеним у долине потока, које су са свих страна обрасле шумом, те се ни с које стране не виде. Џемати су удаљени један од другога по 200—400 ᵐ·. а куће су

---

[1] Ово је село описивао г. Светозар Д. Петровић, свештеник бранковачки и његовим смо се описом знатно послужили.

у њима врло близу. С јужне стране Виса су цемати: *Ђурђевићи*, *Бобија*, *Ракићи* и *Пањеви*, а са северне стране једини цемат *Марнић*.

У Ђурђевићима су: *Ђурђевићи*, *Јеротићи* и *Андрићи* (11 кућа). У Пањевима: *Ковачевићи* и *Чулићи* (10 кућа); у Ракићима: *Ракићи* (7 кућа) и на Бобији: *Марковићи* (4 куће). У Марнићу: *Поповићи* (1 кућа), *Вићентићи* (2 куће), *Рафаиловићи* (1 кућа) и *Минићи* (2 куће).

У Близоњу је доста развијен задружан живот. Има доста задруга, али то нису веће задруге већ осредње, као: *Поповића*, *Вићентића* 1, *Ђурђевића* 2, *Ракића* 1, *Ковачевића* 1 и *Чулића* 1.

Подаци о селу. — Близоње је према извршеном попису села из ваљевске епархије у 1735. год. имало 20 домова.[1] У Близоњу је 1818. год. по харачким тефтерима било 34 дома са 47 породица и 102 харач. личности. По попису од 1866. год. било је: 37 домова са 321 станов., докле по попису од 1874. год. било је 40 домова са 316 станов. По попису од 1884. год. било је 44 дома са 301 станов., докле по попису од 1890. год. било је: 40 домова са 344 станов. По попису од 1895. год. било је 40 домова са 286 станов., докле по најновијем попису од 1900. године било је 39 домова са 390 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 3,88, а процентни 1,11%, с великим колебањем због наглог исељавања појединих породица у равније крајеве овог округа.

Име селу. — За име селу везана је ова народна прича, за коју се сме тврдити, да је и на истини основана. Још у великој давнини, вероватно у почетку XVII столећа, ако не и раније, ово је село било пусто и ненасељено и биле су само шуме. У тој давнини, кад су све старе породице измакле одавде и сишле у равнија места, долазе два брата са својим породицама и заустављају се ради одмора код данашњег извора Близоњца у дну села, код реке Рабаса. Кад су коње распремили и пустили да пасу, кад су мало черге изнад глава ставили и заноначили, тада им се исте ноћи обе жене и обе кобиле облизне и тако их тај случај натера да ту и подуже остану. После тога допадне им се ово место и стално се настане. Због тога што су се обе жене и обе кобиле облизниле, извор се прозове Близанац или Близоњац, а по том извору и цело село добије своје данашње име.

---

[1] Споменик Ср. К. Академије XLII. 201.

Имена џемата су или породична или по местима. Тако Ђурђевићи и Ракићи су имена породична. Марнић је име великог поља до Кршне Главе, за тим и потока, па и џемата са севeрне стране Виса; Бобија је плећаста коса поред баб. Луке, па отуда и име џемату. Пањеви су код Близоњца и прво насеље, па му је име дато по многим пањевима, који су заостали у првим крчевинама, ма да их данас нигде нема.

Старине у селу. — По Вису, нарочито с његове источне стране, налазе се многи трагови рударских радова из средњег века. Ови рударски послови су од мање вредности, а не зна се шта је вађено. Народ прича да се вадило олово и да је у њему било и доста сребра!

Порекло становништва и оснивање села. — Близоње је село из велике давнине, а име „Plissonive" у списку села палешког округа из 1738.[1] год. не може се односити ни на које друго село, до на ово.

Ништа се поуздано не зна о старим породицама. За њих се само вели, да су се врло рано иселиле из овог села и отишле преко Саве, али у које место ништа се не зна. Старо насеље је било по Вису, а ново је створено код извора на реци Рабасу.

Оснивачи данашњег села су 2 брата досељена у почетку XVII столећа или раније од манастира св. Тројице код Пљеваља, у области Полимљу. Браћа су се кренула из свога места због турске обести, а случајно се населила у овом селу, пошто је њихова намера била да иду даље. Од ова два брата готово су све данашње породице у селу; оне су населиле џемате: Ђурђевића, Марнића, Пањеве и Ракића; њих је много расељених из овог места по Тамнави и овој области. Из ове је породице било доста виђених и угледних људи у XIX веку,[2] данас их је у селу под разним презименима 34 куће и славе св. Јована.

После Кочине Крајине некакав Селим Турчин, у народу познат под именом „Сјеђо," населио је претка данашњих Марковића на Бобији, родом од Зворника у Босни. Марковића су данас 4 куће у селу и славе св. Николу.

У селу је свега 38 кућа од 2 породице.

---

[1] *Langer*. Serbien unter d. k. kaiserl. Regierung 1717—1739. Wien. Стр. 247.

[2] Из ове је породице поп Мата Ђурђевић, писар магистрата ваљевског од 1804. год. и свештеник при цркви бранковачкој с протом Матијом. — Мемоари Проте Матије Ненадовића С. К. З. Стр. 29. 198. и 230.

Занимање становништва. — Близоњци се занимају земљорадњом и воћарством. Да би имали што више хране, слазе у Тамнаву и тамо узимају под закуп земље и на њима засејавају усеве, те тако добивају потребну храну за исхрану. Воће, раније винограде, гаје у велико, а доста и шуме осецају и продају у грађи или за огрев.

Појединости о селу. — Близоње је саставни део бранковачке општине у срезу ваљевском. Судница, школа и црква су у Бранковини. Гробље заједничко и на Вису. Преслављају Спасов-дан.

12. Бобова.

Положај села. — Бобова је планинско село и на обема обалама Обнице. Село је на оним косама, које се од Медведника спуштају ка Обници, куће су по увалама и долинама потока, а нигде изнете. Брда су висока, стрмена и заршкаста. Главнија су брда у селу: *Врлобаш* до Тупањаца и Мајиновића, *Радијевица* до Ровни, *Комић* у средини села, *Главица*, Орловац и Дрма до Ситарица, и *Главица* на левој обали до Стаџа и *Јошева* до Мајиновића.

Бобова се служи изворском водом, извора је доста, направљених у виду чесама. Знатнији су извори: *Точак, Стублина, Чесмица* и *Водице*, и од сваког постаје по један поток и улива се у Обницу. Обница постаје у овом селу од става Суводањске и Станијине Реке и тече у северном правцу до става са Врагочком Реком, одакле окреће на исток. У селу испод Радијевице извире *Дубоки Поток*, у који се улива Водица. Дубоки Поток пада у Обницу поред Врлобаша. Сви су ови потоци и речице плански, брзи и плаховити, али селу не праве сметњи.

Земље и шуме. — Бобовске земље су брдске и луке. Брдске су земље по плећима брда и око кућа, оне су посне, кречне и вртаче и кад се догоне, могу дати приличан род. Луке су низ Обницу и Врагочку Реку, има их доста и оне су од наноса ових двеју река, а подесне су и за оранице и ливаде, јер су особито наводњене, а дају се и вештачки наводњавати. По лукама се највише сеје кукуруз или су ливаде, докле су испусти по брдима и њиховим падинама.

Шуме су од лиснатог дрвета, а оне су по долинама потока и њиховим дубодолинама. Има их доста, те сељаци имају довољно дрва за огрев и грађу, ма да би имали и за извоз. У селу нема заједница сељачких, али поједине породице имају

својих заједница у испустима, шуми, те их заједнички употребљавају. Најлепше су шуме по Радијевици, Врлобашу, Комићу, Главици, Вису и Јошеви.

Тип села. — Бобова је село разбијеног типа. Сеоске су куће у групама или малама. Мале су на растојању од 300 ^{m}., докле су куће у њима и сувише близу, на растојању од 20—50 ^{m}. Главније су мале: *Брђани*, *Ремете* и *Гротљани* на десној обали Обнице и неколико омањих на левој страни.

У Брђанима су ове породице: *Ристивојевићи* (3 куће), *Бобовци* (3 куће), *Јанковићи* (5 кућа), *Којићи* (1 кућа), *Марковићи* (2 куће) *Станићи* (3 куће) и *Крстићи* (4 куће). У Реметама: *Кнежевићи* (7 кућа), *Ђурићи* (2 куће), *Стевановићи* (3 куће), *Матићи* (2 куће), *Јевтићи* (1 кућа), *Бајићи* (5 кућа), *Рашић* (1 кућа) и *Тодоровић* (1 кућа). У Гротљанима су: *Добривојевићи* (4 куће), *Марковићи* (3 куће), *Нинковићи* (1 к.), *Лазаревићи* (1 кућа), *Обрадовићи* (3 куће), *Радовановићи* (1 кућа), *Јоксимовићи* (1 кућа), *Митровићи* (1 кућа), *Стевановић* (1 кућа), *Дамњановићи* (1 кућа) и *Васићи* (5 кућа). На левој страни Обнице су: *Маџари* (4 куће), *Драксини* (5 кућа), *Симићи* (5 кућа), *Томић* (1 кућа), *Митровићи* (1 кућа), *Петронићи* (2 куће), *Исаиловићи* (1 кућа), *Ђерманићи* (3 куће) и *Радовановићи* (1 кућа).

Јаче задруге овог села: Маџарске 2, Петровића 2, Ристивојевића 2, Јанковића 1, где су готово све са по 20—30 чељади.

Подаци о селу. — Према харачким тефтерима из 1818. год. било је: 44 дома са 55 пор. и 121 хар. лица. Према попису од 1866. год. било је 52 дома са 493 станов., докле према попису од 1874. год. било је 55 дом. са 509 станов. Према попису од 1884. год. било је 63 дома са 577 станов., докле према попису од 1890. год. било је 67 домова са 636 становника. Према попису од 1895. год. било је: 73 дома са 673 станов., докле према попису од 1900. год. било је 80 домова са 724 станов.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 7,24, а процентни 1,22%.

Име селу. — Бобова је старо село. У списку села ваљевске епархије из 1735. год. налази се и *Бобова* са 14 домова.[1] У списку села ваљевског округа из 1738. године помиње се село „Bobova“,[2] које се односи на ово село. Име Бобова, и ако је доста старо, ипак је донето са стране, дошло је од имена

[1] Споменик С. К. Академије XLII. Стр. 201.

[2] Langer, стр. 249.

оних породица, које су се доселиле у ово село. Прве породице, досељене у ово село, населиле су се из села Бобове у Полимљу, па је по томе и ово село названо.

Брђани, Ремете и Гротљани имена мала су по месту где су насељени ови крајеви села.

Старине у селу. — 1). У средини села на вису *Комићу* налази се и данас једно место, које се зове *Старо Село,* где су данас куће Обрадовића, најстарије породице у селу. По Старом Селу нема никаквих трагова од старих насеља, јер су се они изгубили по њивама, које су данас ширатне.

2). На левој обали Обнице, под висом Главицом, постоји старо гробље, које народ зове „Маџарско Гробље.“ Овако исто гробље постоји и у Маџарима и зове се „Маџарско Гробље,“ које је у вези са сеоским гробљем. На појединим стећцима стоје знаци крста, оружја, човека, али су се знатно утрли.

3). Цео крај овог села на левој обали реке рудоносан је и свуда по том делу селу очувани су трагови старих рударских радњи. Ови су рудници у вези са врагочким рудницима и у њима се вадиле бакарне руде.

Трагови ових рударских работа остали су у окнима, зидинама и старим ископинама. Руде су одавде ношене у Причевић и ту су по народном предању прерађиване. У традицијама одржава се уверење да су многе породице досељене као рударске.

Порекло становништва и оснивање села. — Најстарије породице у селу, које се сматрају као оснивачи села и да су од пре Косова у овом селу, јесу: *Ристивојевићи.* Ристивојевићима су род Јанковићи и Јоксимовићи, има их растурених по целом селу, на десној страни реке и 9 кућа, славе св. Николу. Све остале породице досељене су.

Међу најстарије досељенике овог села рачунају се *Бобовци,* који су у почетку XVII столећа доселили се у неколико породица из села *Бобове* у Полимљу. Бобовци су први пут насељени на Комићу поред Ристивојевића, који су се одатле удалили у крајеве села. Бобовци су данас најјача и најразгранатија породица у селу, има их много расељених по овој области и Тамнави, затим из ове је породице кнез *Јован Бобовац,* знатна личност из прве половине прошлог столећа. (Умро 1837. год. и сахрањен код цркве каменичке). Бобовци се сматрају: Којићи, Марковићи, Спасићи, Добривојевићи, Нинковићи, Лазаревићи, Обрадовићи, Радовановићи, Митровићи, Васићи, Стевановићи, Дамњановићи и Томићи, њих има по целом селу 31 кућа, славе св. Николу.

После Бобоваца дошли су *Кнежевићи* из Ст. Реке, од тамошњих Васиљевића, камо су се доселили раније. Кнежевићима су блиски: *Ђурићи*, Стевановићи и Јевтићи, који су скоро били у близини, а сад се растурили свуда по селу, а има их и расељених; њих је у селу 13 кућа, славе Ђурђиц.

У почетку XVIII столећа досељени су *Маџари* и *Симићи* од некуда као рударски радници и насељени поред старих рудишта, њих је 10 кућа, славе Ђурђиц.

У другој половини XVIII столећа доселили су се *Ђермановићи* из Рогачице и први пут настањени на Комићу, одакле су деобом Крстићи стално остали, а они се иселили на Вис преко Обнице; њих је данас 7 кућа, славе св. Арханђела.

Уз Кочину Крајину доселили су се *Бајићи* из Рајковаче у Осату; њихов се предак доселио као зидар и населио код Кнежевића, данас их је 6 кућа, славе св. Стевана. — Тада су се доселили и *Матићи* из Босне од града Јајца, а неке су породице одселиле се у Причевић и Осладић ове области, има их 2 куће, славе Часне Вериге. — *Петронићи* с Виса и Главице доселили се из Сијече Ријеке, предак им се доселио као радник; има их 2 куће славе св. Арханђела. — *Драксини* су се доселили из села Драксина у ужичком округу, њихов дед радио је на зидарском послу, данас их је 5 кућа, славе светог Арханђела.

Новији су досељеници: *Рашић* доселио се из Кошаља у Азбуковици, слави св. Јована. — *Радовановић* је из Ст. Реке дошао на имање, слави св. Јована.

У Бобови је данас 88 домова од 11 породица.

Занимање становништва. — Бобовци се занимају земљорадњом и воћарством, али гаје и држе доста стоке, особито ситне. Земљорадња и сточарство напоредо стоје и то су најглавнија сеоска занимања, а гајење стоке везано је поглавито за догоњење њихове доста слабе брдске земље.

Кад су се год у близини Бобове отварали рудници, онда су Бобовци увек давали знатан број радника, који су се, као и суседни Врагочани, увек одликовали на овом послу. Њима је овај посао ишао тако од руке, да су увек били и добри рудари, као и настојници у свима подузећима по Врагочаници и суседним селима ове области. У Бобови има доста ковача, зидара, колара и других занатлија, који ове занате раде не само у селу, у нарочитим дућанима, него и по другим селима. Бобовци се исељавају из свога села, а на то их нагони сиро-

маштво земље, као и оскудица, те их с тога има доста и по селима ове области и по Тамнави.

Појединости о селу. — Бобова је саставни део суводањске општине у срезу подгорском. Судница и школа су на Ставама, где и појединци из овог села имају својих зграда и имања, нарочито који се баве трговином. Гробље је издељено по крајевима. Село нема заједничке преславе, већ преславља младу недељу и Спасов-дан. Сеоска црква је у Причевићу.

13. Богатић.

Положај села. — Богатић је на источном крају простране Лесковичке Висоравни, а на левој обали реке Граца. Висораван је испуњена вртачама, поређаним у низове различног правца, обично источног, нагнутог ка реци Грацу. Вртаче су разноликог облика, обично дубоке и левкасте са каменитим или земљаним дном, задниве не или отворене. Вртаче су најбоље зиратно земљиште овог села, нарочито које су по *доловима*, а само оне, које су по каменитим избрешцима, нису ни за какву употребу. Широке вртаче, заднивене и испуњене атмосферском водом, зову се у селу језера, а таке су две.

Сеоске су куће на крају саме висоравни по вртачама. Висораван се врло стрмо спушта ка реци, стране су камените и све од голог кречњачког камена, у коме су атмосферилије направиле све страхотне слике карсних предела.

И ако је село на висоравни, ипак су плазови и суви потоци направили по крајевима њеним мања или већа узвишења, која се пружају просечно у висину до 60 ^{m}. Знатнија узвишења су: *Парлог, Чукић, Гувниште, Меховине. Растова Раван, Тичак, Брезова Главица, Грабови* и *Дуглица*.

У селу, на висоравни, нема ни помена о извору. Народ употребљује воду с извора Граца, речну, барску, са цистерна и језерску. Преко сушних година једино се служи водом с реке Граца за сву домаћу потребу. Од текућих вода једина је река *Градац*, који постаје од врло јаког врела испод Дуглице. Врело избија из шупљих кречњачких стена и с јаким бучањем пада с висине од 2 ^{m} у корито реке Суваје, која је суво корито понорнице Забаве. Врело сељаци зову овим именом, докле сви суседни сељаци називају га *Богатинско Врело.* Одмах испод главног Врела падају у корито још 2 слабија никад непресушна врела. При извору Градац може да обрће 2 витла, али при савијању

између Главице и Ћебовине, кад прими подземну воду, која се ту јавља под именом *Кључева*, онда окреће 4 витла, што све бива на растојању од 500 m. Испод Главице у Градац падају још 2 послабија изворчића: *Смрдац* и *Изворац*, који преко лета пресушују и не употребљавају се.

Земље и шуме. — Богатинске су земље по вртачама, доловима и плећастим висовима. Ни стопе зиратне земље нема у долини реке Граца. Земље су кречне, суве, топле, шупље, лакорадне, плитког дна, лако се ђубре и подесне за стрмнину, а вртаче за поврће и културно биље. Ливада и пашњака, као и добрих њива за кукурузе, нема. Само кишних година земље овог села могу донети осредњи род.

Шума је од лиснатог дрвета, а има је по целом селу и његовом атару. Већи шумски крајеви су по Дуглици, Брезовој Главици и Меховинама. Село има доста шуме за своје потребе. Тичак, Грабови и Брезова Главица су остењци или шибљаци и сеоска заједница, иначе у селу нема других заједница.

Тип села. — Богатић је село разређеног типа. Првобитно је било село од једне куће, па се после деобом множило и ширило на све стране. На овај начин постао је џемат, који се даље гранао и померао, те добио данашњи изглед. У селу се знају три џемата: *Матићи*, *Антонијевићи* и *Оглавци*, али су они спојени, па њихове куће долазе на растојању од 20—50 m.

Матићи су на Парлогу и у њима су ове породице: *Матићи* (4 куће), *Ранковићи* (2 куће) и *Матијевићи* (3 куће). У Антонијевићима су: *Мићовићи* (5 кућа) и *Антонијевићи* (7 кућа). Оглавци су: *Митровићи* (4 куће), *Шабазовићи* (1 кућа), *Јанковићи* (4 куће), *Марићи* (Митровићи) (6 кућа), *Романовићи* (Маринковићи) (3 куће), *Кнежевићи* (1 кућа), *Стевановићи* (3 куће), а на Дуглици су: *Митровићи* (2 куће), *Марковићи* (1 кућа) и *Госпавићи* (2 куће).

Богатинци живе још задружним животом. Повеће су задруге: Матића 2, Стевановића 1, Госпавића 1 и Антонијевића 1.

Подаци о селу. — Богатић је према харачким тефтерима из 1818. год. (у тефтерима „Богатич") имао 14 домова са 17 пор. и 40 хар. лица. Према попису од 1865. год. било је 25 домова са 196 станов., докле према попису од 1874. год. било је 27 дом. са 242 станов. Према попису од 1884. год. било је 35 домова са 286 станов., докле према попису од 1890. год. било је 35 домова са 320 становника. Према попису од 1895. год. било је 40 домова са 349 станов., докле према попису од 1900. год. било је 47 домова са 382 становника.

Тип села. — Бошњановић је као и сва суседна љишка села растуреног типа. Ова је растуреност дошла од многих новијих досељавања са стране. Куће су свуда распоређене, али највише поред сеоског пута, који слази на Љиг. Нигде 3, па ма и сродне куће на одстојању бар 50 m, већ су све на одстојању од 200 до 500 m.

У селу су ове породице: *Бркићи* (2 куће), *Срећковићи* (1 кућа), *Ђорђевићи* (7 кућа), *Јевтићи* (3 куће), *Обрадовићи* (1 кућа), *Николићи* (1 кућа), *Лукићи* (1 кућа), *Мијаиловићи* (2 куће), *Урошевићи* (1 кућа), *Радовановићи* (1 кућа), *Недићи* (1 кућа), *Лазићи* (2 куће), *Јовановићи* (1 кућа), *Веселиновићи* (1 кућа), *Васиљевићи* (3 куће), *Симеуновићи* (2 куће), *Аксентијевићи* (1 кућа), *Петковић* (1 кућа), *Јовановић* (1 кућа), *Шутуљићи* (1 кућа), *Лазићи* (1 кућа), *Милисављевићи* (3 куће), *Павловићи* (1 кућа) и *Крстићи* (1 кућа).

У селу нема задружног живота у јачој мери.

Подаци о селу. — Према харачким тефтерима Бошњановић, који се тамо пише „Бошњанович“, имао је 14 домова са 16 пор. и 41 хар. лица. Према попису од 1866. год. било је 25 домова са 202 станов., докле према попису од 1874. год. било је 28 дом. са 200 станов. Према попису од 1884. год. било је 26 домова са 181 станов., докле према попису од 1890. год. било је 33 дома са 220 становника. Према попису од 1895. год. било је 36 домова са 220 становника, докле према попису од 1900. год. било је 38 домова са 253 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. г. је 2,51, а процентни 1,11%, где се стално налази више женских него мушких.

Име селу. — Раније је ово село сматрало се као заселак суседног села Јајчића, па кад су се доселили неки Босанци, онда се овај ново насељени крај прозвао Бошњановићи, што се доцније променуло у Бошњановић.

Име селу је врло старо. У списку села, која је снашла олуја и која су страдала од града у 1719. год. месеца јула, помиње се и ово село под називом: *Bossnanovitij*[1] поред суседног села Врачевића.

Порекло становништва и оснивање села. — Први оснивачи овог села су *Бошњаци*, досељени чак у првој половини XVII столећа из Осата у Босни. Бошњаке је населио јајчићски спахија и продао им земље, на шта су добили и тапије. Пре Бошњака биле су неке породице, које су Турци иселили, па се

---

[1] Списак у рукопису још нештампан.

нису ни вратиле. Старе куће биле су око Оставника и по њему, те су се и Бошњаци туда населили. У Бошњаке се рачунају: Ђорђевићи, Јевтићи, Обрадовићи, Николићи, Лукићи, Мијаиловићи, Недићи, Јовановићи и Павловићи; њих је свега 18 кућа, славе св. Јована.

Стари досељеници овог села су *Бркићи*, који су врло рано, много пре Бошњака, досељени од Пећи у Ст. Србији, па су се због аустријске окупације иселили у Јежевицу, окр. ужички, и после вратили се опет на старо место. Бркића има под 3 презимена 6 кућа, славе св. Ђурђа.

Новији су досељеници од 1840. год. на овамо: *Срећковић* доселио се из Команица и призетио у Бркиће, слави св. Димитрија и св. Ђурђа. — *Урошевић* доселио се из Бријежђа и призетио у Ђорђевиће, слави св. Ђурђа и светог Јована. — *Радовановић* из Цветановаца призетио се у Ђорђевиће, слави св. Симеуна и св. Јована. — *Лазића* отац дошао као слуга у ово село и овде служио и настанио се, а родом из Мушића окр. ужичког; има их 2 куће, славе св. Николу. — *Веселиновић* је из Љутица окр. ужичког, призетио се у Јовановиће, слави св. Луку и св. Јована. — *Васиљевића* дед дошао из Г. Бранетића на купљено имање; њих је 3 куће, славе св. Аранђела. — *Аксентијевић* као слуга доселио се из Мушића окр. ужичког и овде се оженио и окућио, слави св. Јована. — *Петковић* је из Бријежђа од Урошевића и доселио се на своје имање, слави св. Ђурђа. — *Јовановић* је досељен као уљез у уљезе Симеуновиће из Дучића и после прешао у ово село на имање Ђорђевића; има их 3 куће, славе св. Николу, св. Лазара и св. Јована. — *Шутуљић* је из Струганика сишао на своје раније купљено имање, слави св. Ђурђа. — *Крстић* је прешао из Дучића на своје имање, слави св. Лазара.

У Бошњановићу је 40 кућа од 15 породица.

Занимање становништва. — Бошњановчани се занимају поглавито земљорадњом, сточарством и воћарством. Земљорадња је најглавније занимање, а узгред гаји се и приличан број крупније колубарске стоке. Воће се отпочело подизати у последње доба, ма да се и раније гајило. Код сељака опао је задружан живот, а старије породице нагло изумиру и нестаје их, те отуда сеоске земље прелазе из дана у дан у властитост уљезова и досељених сељака из суседних села ове области. Отуда је она велика многобројност у породицама и насељеницима овог села, као и свих суседних села у долини Љига.

Бошњановчани не уче занате, а нерадо се и селе из свога села.

Појединости о селу. — Бошњановић је саставни део бабајићске општине у срезу колубарском. Судница је у Бабајићу, а школа и црква у Цветановцима. Гробље је заједничко за цело село и на искрају села до Врачевића. Сеоска је преслава Спасов-дан.

15. Бранеговић.

Положај села. — Бранеговић је на десној обали реке Грача, а лежи на широким плећима ћелијских брда, која граде десну обалу реке Граца. Земљиште је поред реке неравно и састављено од белог, јако распаднутог кречњака, коме је подина порфирит. Стране појединих брда су литичасте, камените и препуне плазова, точила, пећина и оброњеног стења, на њима је вечита пустош без и једне једине стопе земљишта, способног за рад. Све је дошло од исечених шума и огољености брегова. Главнија су брда поред Граца и зову се: *Чукови, Браниг*, *Вратоца* (Вратаоца) и *Добротин*. Плећа су свих брда заравњена и продужавају се у пространу висораван, која се простире на далеко у источном правцу. Између Добротина и Вратоца спушта се ка реци Грацу слепа долина *Прослоп*, врло пространа и пуна вртача, а правца северног.

У селу нема ниједног јединог извора. У горњем делу села налази се кратка уска долина, која је дубоко усечена у порфириту и којом отиче сувишна снежна и кишна вода. И долина овог потока једина је текућица овог села. Сви извори овог села су у кориту реке Граца и важнији су ови: *Изворац* у долини Потока и у порфириту, *Врело* испод Бранига и *Видан* испод Прослопа. Народ се служи водом речном за пиће и прање рубља. а иначе служи се барском и језерском водом за друге домаће потребе, јер се изворима врло тешко прилази.

Земље и шуме. — Бранеговачке су земље кречне, суве и плитког дна, те су, ако се не ђубре, по све слабе, иначе родне необично за стрмне усеве. У овом селу нема ливада и пашњака. Земље су на источној страни села до Драчића и све по висоравни, докле у долини реке Граца нема ниједне једине лучице.

Шуме је у селу само по Добротину и нешто по висоравни, иначе су сва друга брда гола и каменита. Добротин је сеоска заједница и од ситне горе, докле по висоравни очувани су местимице бољи гајеви и забрани. Подине свих брегова око Граца

су сеоска заједница, и нису због силног камена ни за какву употребу.

Тип села. — Бранеговић је село разбијеног типа. Сеоске су куће на плећима Бранига и Вратоца или на Чуковима, удаљене су једна од друге 30—50 ^{m}, докле су крајеви на растојању од 200 ^{m}. Крај села изнад Граца чини џемат Брђане, а онај други на Чуковима — Милићевиће.

У Брђанима су ове породице: *Топаловићи* (3 куће), *Петровић* (1 кућа), *Стевановићи* (5 кућа) и *Миливојевић* (1 кућа). У Милићевићима су: *Миловановићи* (Јездићи) (6 кућа), *Милићевићи* (5 кућа), *Живановићи* (2 куће) и *Џуџе* (4 куће).

Задруге су: Миливојевића, Топаловића 1 и Стевановића 1, али су омање.

Подаци о селу. — Бранеговић је према харачким тефтерима из 1818. год. имао 8 домова са 8 пор. и 26. хар. лица. Према попису од 1866. год. било је 14 домова са 130 станов., докле у 1874. год. било је 22 дома са 149 станов. Према попису од 1884. год. било је 27 дом. са 160 станов., докле према попису од 1890. год. било је 25 домова са 164 станов. Према попису од 1895. год. било је 29 домова са 187 станов., докле према попису од 1900, год. било је 29 домова са 183 станов.

Годишњи прираштај становништва је од 1866. год. 1,77, а процентни 1,50%, где је стално више женских него мушких.

Име селу. — Селу је име дошло од брда Бранига, на коме је и старо и данашње село. Име Браниг као да је од оних старих зидина, које су се до данас на њему очувале.

Вук у својој „Даници“ за 1827. год. пише ово село *Бранеговић*, а тако га записује и у свом „Рјечнику,“[1] наводећи да се тако и град зове. Ну данас се чује чешће *Браниговић* и *Бранговић*.

Старине у селу. — 1). На Бранигу, на његовој литичастој страни, окренутој северу, у неприступачном крају, у који данас човечја нога не може крочити, над коритом реке Граца, у висини од 40 ^{m}, налазе се развалине некаквог старог градића, од којих су очувана нека платна. Развалине овог града народ зове *Бежане*, с тога што су му згодно служиле за склањање од турске обести, која се чешће пута појављивала у овим крајевима. Вук у свом „Рјечнику“ помиње да се овај град зове Бранеговићи, докле овако се зове село, а град се не зове. Може

[1] Вук Ст. Караџић: „Српски Рјечник,“ држ. издање 1898. г., стр. 40. и 41.

бити да је име града очувано у имену брда, те име Браниг је име старог града, и Вук би онда имао право. Народ овог краја градске зидине приписује Проклетој Јерини, као да их је она зидала у исто доба, кад је зидала словачки град.

2). У клисури реке Граца има много пећина, које су биле склоништа околног народа, кад су овуда беснеле турске хорде. Једна од тих пећина, на десној обали реке Граца, у страни брда Вратоца, стара испосница искушеника некадашњег манастира Ћелија, јер је према самом манастиру, ушла је и у наше летописе. Кад је Махмуд-паша Бушатлија после Кочине Крајине пленио ове крајеве и палио његове цркве, а народ разјуривао, онда су и Ћелије[1] биле те судбине, да су попаљене, а народ из околине скрио се у овој пећини, којој је и онда, а и данас, било тешко прићи.

Порекло становништва и оснивање села. — Старо је село било на Бранигу, па је и већи део данашњих породица насељен на његовим плећима. Село је по традицијама мештана врло старо и од пре Косова. Најстарија породица овог села је *Јездића,* за коју се не може поуздано утврдити да се с које стране доселила и да, ако се доселила, да се доселила тако давно, да се сви трагови о досељењу изгубили. Зна се за ово, да кад су се Јездићи населили да је село било пусто и шумовито и да су обале Граца биле тако пошумљене, да се „гуја за реп није могла извући." У успомени код старијих сељака очували су се помени на старе становнике овог села, да су се они иселили у Срем, „преко Саве." Јездићима су род: Миливојевићи, Стевановићи, Топаловићи и Петровићи; свега их је у селу 16 кућа, славе Враче.

У почетку XVIII столећа досељени су из Дробњака у Цр. Гори, из Места Петњице, две породице, чији су родоначелници били Милић и његова удова снаха *Ружица*, прозвата *Цуца*. Од Милића су *Милићевићи,* а од Ружичиних синова „*Цуце*" (Цуцићи и Николићи), њих је 12 кућа, славе св. Ђурђа, а има и расељених по овој области.

У Бранеговићу има данас 23 куће од 2 породице.

Занимање становништва. — Главна занимања Бранеговчана су земљорадња, сточарство и риболов. Земље има мало, неродна је, због чега имућнији и вреднији (на пр. Милићевићи и Цуце) слазе у равнија села и тамо купују имања, те на њима

[1] Starine X. стр. 269.

добивају оно, што немају у селу и исхрањују своју стоку. Највише је имања у Бујачићу и по Колубари. Стоке држе по доста, али само свиња, коза и оваца, а за другу нема погодаба. Браноговчани су на далеко у области чувени риболовци, рибу хватају по Грацу и Колубари, а продају је у граду и по околним селима. Милићевићи су још у старој постојбини били на гласу свирачи, па су то и данас. Њима је урођена свирачина у гајде или у свирале и фрулу, с чега иду и по другим селима, те свирају у свечаним приликама. Бранеговчани се не интересују за занате, али се због рђавог положаја свога села исељавају у нижа села и тамо остају.

Појединости о селу. — Бранеговић је саставни део драчићске општине у ср. ваљевском. Судница, школа и црква су у Драчићу. Гробље је на Чуковима и заједничко. Село нема своје преславе.

16. Бранковина.

(По опису г. Светозара Д. Петровића, свештеника бранковачког).

Положај села. — Бранковина лежи у источним присојним огранцима Јаутине, на јужној страни Близоњског Виса. Земљиште је по све брдовито и неравно и све од секундарних слојева. Појединa узвишења су: *Кичер* до Близоњског Виса, који доминира целом округу ваљевском, *Протино Брдо* у средини села, *Посово* до Голе Главе и *Шабатовац* до Козличића. Стране брда су врло стрмене и камените и врло неподесне за насељавање. Сеоске су куће по плећима или по самим долинама потока.

Извора је у селу врло много. Готово свака породица има свој извор и она употребљује његову воду за сваковрсну домаћу потребу. Од главнијих извора су: *Попова Чесма* код цркве и школе, *Каменитовац* крај сеоског пута и *Глиговац* уз Попов Поток. Од текућих вода овог села су: *Попов Поток* који слази с Кичера и узгред прима мање изворчиће.Поток је непресушан и пун малих и богатих извораца, тече у јужном правцу до цркве, где се састаје са *Школским Потоком*, који долази са запада испод јошевачких Печата и Шабатовца. И овај поток не пресушује, јер је пун омањих врло добрих изворчића. Кад се оба ова потока састану, тада граде Реку, која после тока од 1 K^{m} у источном правцу пада у Рабас.

Земље и шуме. — Бранковина има добрих земаља. Брдске су земље и сувише посне, суве и неродне, а да би рађале морају се редовно ђубрити и натирати. Оно мало добре земље око Ра-

Прота Матија у својим »Мемоарима« и Јоаким Вујић у својим »Путешествијама.« Данас их је свега у селу 4 куће и славе св. Јована.

После ове породице, али опет пре Ненадовића доселила се из шабачких Крнула свештеничка породица *Петровића*, која и данас има свештеника у својој породици. И ова је породица била међу виђеним породицама у почетку XIX века и она је дала онога попа Симу,[1] који је напустио своју кућу па узео пушку и отишао у устанике. Прва кућа ове породице била је где је данашња Павића, а сад их има по целом селу и расељених. Петровићи су и Павићи и Драгојловићи; њих је 9 кућа и славе св. Стевана.

Тек после Петровића доселили су се *Ненадовићи* и настанили одмах поред Павића кућа. Ненадовићи су у почетку XIX столећа играли знатну улогу у нашој историји, али су их време и прилике уклониле одавде, те их данас овде нема, већ су растурени по Ваљеву и целом свету. Њихови су сродници *Лазаревићи*, има их 4 куће и славе св. Алимпија.

После Ненадовића, у доба аустријског провизоријума, доселили су се из Срема данашњи *Сремчевићи*, који држе за себе да су некад старином из овог села, па се повратили на своју дедовину: њих је данас 6 кућа и славе св. Николу.

Дамњановићи — Геџићи — досељени су пред Кочину Крајину из Ораховице у Азбуковици: данас их је 3 куће и славе св. Николу. *Ерићи* су из Влаховића у Полимљу, има их 4 куће, славе Враче.

Андрићи су досељени из села Драгијевице ове области у I устанку; њих је 4 куће и славе Ђурђиц. *Штулић* је из Босне; дед данашњих доселио се из Осата као мајстор после 1820. г.; има их 4 куће и славе св. Ђурђа.

У Бранковини је свега 41 кућа од 12 породица. Од ових има неколико стално ненастањених, које нису овде поменуте.

Занимање становништва. — Становници овог села занимају се поглавито свима оним гранама, којима и суседни сељаци ове области. Почем немају довољно земље у своме селу, то слазе у Тамнаву и Колубару и тамо или купују или узимају под закуп читава имања, те на њима подижу велике куће, па у њима стално седе или насељавају привремене насељенике

[1] Поп-Симу Прота помиње на више места у својим Мемоарима, а он је и опојао мртво тело кнеза Алексе. Мемоари стр. 123 и 171.

других крајева. Бранковчани изучавају појединце занате и
де их код својих кућа и по суседним селима, али нигде не
у аргаштину, нити се пак хоће да селе из свога места
ђења.

Појединости о селу. — Бранковича је саставни део бран-
вачке општине у срезу ваљевском, коју поред ње чине села:
б. Лука, Забрдица, Близоње и Јошева. Школа и црква су
на поред друге на Шк. Потоку, обе задужбине проте Матије
надовића. Поред цркве су сахрањени сви знатнији Ненадо-
ћи и Петровићи. Последњи од Ненадовића је Љуб. П. Нена-
вић, песник српски.

Судница општинска је у Рабасу, на путу Ваљево — Шабац.
изу суднице је сеоска механа, подигнута пре 5 година. Уз
хану и судницу данас нема никакве нове грађевине. Сеоско
обље је на једном вису изнад садашње школе и заједничко
цело село. Некад је сеоско гробље било на месту где је да-
шња црква, па кад је Прота Матија подигао цркву поред
обова својих старих и оца свога, онда је старо гробље изнео
садашње место. Село преславља Водени Понедељник.

17. Братачић.

Положај села. — Братачић је на десној страни пограничне
ке *Пецке*, притоке Јадрове. Село је на граници ове области и
остире се низ Пецку све до њеног ушћа у Јадар. Земљиште
нагнуто северу, кречњачко је, где има по негде и која вртача.
авнија су узвишења у селу: *Бобија*, *Граница* (315 m), *Гајеви*
8 m), *Михољача* према Баставу (371 m), *Срећеви* и *Кик* до
тружња (418 m) и *Кокорова* (432 m). Брда нису висока, али
по све стрменита, те је преко села врло тежак саобраћај

Извора има доста, нарочито у јаругама, којих је врло
ого у овом селу. Извори су врло јаки, од њих постају чи-
ви потоци и ретко пресушују, а стичу се или Пецкој или
дру. Текуће воде овог села су: *Пецка*, јака и врло плаховита
ка, притока Јадрова, која се по дну села и улива у Јадар,
извире под Медведником са западне стране; *Туста*, јака и
аховита речица, која извире под врхом Кика и Бобије и улива
непосредно у Јадар; *Кокорова* мала и плаховита речица,
ја у јужном крају села извире под Ивом у Ст. Реци и улива
у Пецку.

Земље и Шуме. — Оранице су изван кућа, по долинама река
потока или по плећима брда. Брдске су земље суве, посне,

стрмените и поред ђубрења подесие за усеве, докле оне око река су наносне, плодне и подесне и за ливаде и за оранице. Долина Пецке је водоплавна, па су и земље око ње врло незгодне за усеве, само су у неколико подесне за испаше и ливаде. Најбоље су земље у „Јадру“ и по Кокорови.

Шуме је у селу доста, сва је од лиснатог дрвета и има је у довољној мери и за грађу и за гориво. Најлепше су шуме Гајеви и по Бобији, иначе и свуда по селу. Сеоске су заједнице по Бобији, Кику и Кокорови, а других заједница у селу нема.

Тип села. — Братачић је село разбијеног типа. Сеоске су куће издвојене у две групе. Куће изнад Михољаче и Смољиначе чине Горњу Малу, а испод њих Доњу Малу. И у једној и другој мали куће су растурене, највише груписане по породицама, где их може бити по 3—4 једна до друге.

У Горњој Мали су: *Васиљевићи* (2 к), *Јанковићи* (5 к), *Весићи* (1 к), *Стевановићи* (3 к), *Костадиновићи* (1 к), *Томићи* (3 к), *Крсмановићи* (2 к), *Глигорићи* (2 к), *Илићи* (2 к), *Јоксимовићи* (2 к), *Матићи* (1 к), *Мићићи* (2 к), *Јанковићи* (2 к). У Д. Мали су: *Илићи* (1 к), *Јанковић* (1 к), *Грујићи* (4 к), *Васићи* (1 к), *Антонићи* (3 к), *Ђуричићи* (10 к), *Савићи* (2 к), *Јовановићи* (2 к), *Миливојевићи* (2 к) и *Пантелићи* (1 к).

У селу је мало задруга. Повеће су задруге: Ђуричића 1, Јанковића 1, Матића и Мићића 1.

Подаци о селу. — Братачић је према попису од 1818. год. имао 22 дома са 25 пор. и 66 харач. лица. Према попису од 1866. год. било је 40 домова са 372 станов., докле према попису од 1874. год. било је 42 дома са 313 станов. Према попису од 1884. год. било је 51 дом са 350 становника, докле према попису од 1890. год. било је 60 домова са 369 станов. Према попису од 1895. год. било је 55 дом са 374 станов., докле према попису од 1900. год. било је 56 домова са 384 станов.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 0,50 а процентни 0,18%.

Име селу. — Братачићу је име дато по онима, који су први пут населили ово село. Прича се да су село населила 4 брата, од којих су по двојица била браћа по оцу. Кад су видели да овде не могу остати, онда се једни повуку на исток у Осечину, други оду на запад у Бастав, а у селу остану 2 братанца, браћа од стричева. Предање вели што су у селу остали братанци и село се прозвало *Братанчићи*, а Братачићи да је дошло због лепшег

изговора. Прича вели да се село Бастав у Подрињу звало Мали Братачић, а ово село В. Братачић, па да се чак доцније прозвало, по реци Баставици, Бастав. И данас старији сељаци за своје село кажу да се зове В. Братачић, а за суседни Бастав М. Братачић.

Старине у селу. — 1) На међи овог села и Гуњака из Азбуковице налази се оно место, на коме је био онај повећи бој 1806. год. између Срба и Турака, у коме су Срби однели онако сјајну победу.[1]

3) Ниже тога места планина је Кокорова, некад права планина, а данас искрчено и насељено место. Овде је био бој 1809. год. између Срба и Турака.[2]

Порекло становништва и оснивање села. — Прве и најстарије породице, које су основале ово село, иселиле су се поглавито због честих упада сокоских Турака и Турака, који су били насељени по многим селима ондашње Азбуковице, па су слазили, пљачкали и убијали по овој околини. Те су се прве породице повукле и одселиле у Мачву и Срем, где ваљда и данас имају својих представника. Село је било дуго времена пусто, па је насељено пред аустријску окупацију, за време које помиње се као погранично хајдучко село под називом *Bradaziz* са 14 домова и 6 ћ. далеко од Ваљева.[3] И од ових породица нису све остале у селу, неке су од њих иселиле се у друге крајеве још у доба окупације, а од оних што су заостале, све су данашње у селу.

Прве породице што су основале ово село јесу: *Ђуричићи* и *Јанковићи*. Ђурица и Јанко су од два брата деца; Јанков је брат одселио се у Осечину и одатле отишао у Посавину, у Бањане, а Ђуричин преселио се у Бастав, где и данас има његових потомака. Браћа су се доселила пред крај XVII столећа из Осата у Босни. Јанкових потомака има у обе мале и они су: Васиљевићи, Јанковићи, Степановићи, Костадиновићи, Томићи, Крсмановић, Глигорићи, Илићи, Јоксимовићи, Матићи и Пантелићи; Ђуричини су опет потомци: Ђуричићи, Антонићи,

---

1 Мемоари п. М. Ненадовића изд. Сп. Књ. Задруге, стр. 203. — Ђ. Милићевић „Кнежев. Србија." Стр. 400.

2 М. Ђ. Милићевић „Кнежевина Србија." Стр. 400.

3 Langer. Стр. 245. — По списку села ваљевске епархије од 1735. Братачић је тада имао 10 кућа. Спом. XLII. Стр. 201.

Марковићи, Савићи, Јовановићи; њих је свега 44 куће, славе св. Јована.

Пред Кочину Крајину доселио се неки *Мића* као слуга из Ораховице у Азбуковици и од њега су данашњи Мићићи и Јанковићи, 4 куће, славе св. Стевана.

Илића 2 куће: једна у Горњој Мали, а друга у Доњој, јесу од једног родоначелника, који се доселио из Шљивове у Рађевини и призетио у Илиће из Јанковаца, славе обе св. Стевана.

Грујићи су из Јаребица у Јадру; њиховог претка Грују довела мати у село, па га после Ђуричићи окућили и населили на сеоском имању; њих је данас 5 кућа, славе св. Стевана.

Васић је из Толисавца у Рађевини и призетио се у Јанковиће, слави св. Алимпија и св. Јована.

У Братачићу је 55 сталних домова од 5 породица.

Занимање становништва. — Братачићани се занимају земљорадњом и воћарством. Земље и овог села, као и свих околних, нису родне, с тога сељаци слазе у Јадар и Тамнаву и тамо закупљују земље, те на њима засејавају потребне усеве и с пролећа одржавају своју стоку. Стоке ситније држи се доста, али и она опада како којом годином. Појединци се радо одају изучавању заната. многи се упуштају у трговачка подузећа, али се ни ради једнога од ова два посла не селе изван свога села. На исељавање највише их нагони осиромашење и тражење боље и лакше удобности у саобраћају у равнијим местима, с тога се у последње доба и саселило неколико породица у доња јадранска села.

Појединости о селу. — Братачић је саставни део остружањске општине у ср. подгорском. Школа му је у Осечини, судница у Остружњу, а црква у Осечини. Гробље је издељено према џематима у по више малих гробаља. Село нема заједничке преславе.

18. Бријежђе.

Положај села. — Бријежђе је на обема обалама речице Манастирице, која долази са западне стране из села Крчмара. Село је под Маљеном и улази дубоко у планину. Манастирица дели село на два једнака дела: северни (доњи) и јужни (горњи). Јужни део је у Маљену, он је од серпентинског стења, брдовит и сувише нераван. Маљенски висови су стрмих падова, по дну су покривени кречњаком, а по врховима серпен-

тинским степеном. Главнији маљенски висови су: *Стражара* до Осеченице, *Шевуља*, *Узуновац*, *Зебалац*, *Клик*, *Маљен* (937 ^{m}) и *Јељак*.

Северни део села је висораван оивичен са истока литичастим *Полицама*, које се дижу изнад реке Рибнице, са севера *Дебелим Цером* (348 ^{m}), с југа *Јоцовића Странама* и *Великим Брдом* (474 ^{m}) а на западу везана за осјечанску висораван. Висораван је мање више равна, нагнута западу речици Сушици, препуна је вртача разноликог правца и димензија. Знатније узвишице на висоравни су: *Гајеви*, *Лилак*, *Поповића Брдо*, где су брда мала, плећата, благих падина и култивисана.

Извора у селу и по планини има много, а свуда је у употреби само изворска вода. Познатији су извори: *Водице*, *Шајиновац* и *Блатине* поред многих чесама и извораца, који имају цематска или породична имена. Од текућих вода овог села су: *Манастирица* и *Паклешница*, које се у средини села састају и граде *Рибницу*, која од става иде дугом, кривом, врло уском и кршевитом долином, препуном пећина и пештера. На висоравни је речица *Сушица*, која долази из Осеченице и понире под Деб. Цером. У Сушицу се улива поток *Куновац*, који долази с Попове Главице. У Паклешницу с Маљена уливају се *Дубоки Поток* и *Краварица*, појачи извори и речице поред многих других кратких и непресушних, који се уливају у ову речицу и Манастирицу. Испод Маљена извире *Црна Каменица*, притока дивчибарске Каменице, која припада сливу З. Мораве.

Земље и шуме. — Бријежђанске су земље од три врсте: планинске, сеоске и луке. Планинске су земље силикатне, хладне и не могу се обделавати, сеоске су кречуше, врло родне и добре за воћа и стрмне усеве, луке су наноси река и потока и особито су добре за кукурузе, али их је по све мало. У планини су сеоске ливаде и сувати, у селу на висоравни оранице за стрмнину, и по Колубари и нижим селима оранице за кукуруз.

Шуме је у изобиљу, а има је две врсте: четињарске и од лиснатог дрвета. Четињари су по крајњим маљенским висовима: Јељаку, Маљену, Зебалцу и Црној Каменици, докле су сви други висови од лиснате горе. И једне и друге шуме има доста, само се прва далеко више утамањује од друге, којој се лако не може досадити. Бријежђе има толико своје шуме, да је њиме најбогатије село у окр. ваљевском. И у северном делу села: Гајеви, Полице и Јоцовића Стране су пошумљене и оне су као и сви маљенски висови сеоска заједница, али свака старија породица у селу има опет своје заједнице, које је захватила од сеоске

заједнице. Шума служи за гориво, огрев, а последњих година по Манастирици имају вештачке стругнице за прераду дрвета, које се овде у велико прерађује и извози

Тип села. — Бријежђе је на висоравни, а нешто мало га је преко Манастирице у планини. Сеоске су куће распоређене у џемате, који су по крајевима висоравни, обично у вртачама и увалама појединих брда и косањица, које се спуштају ка рекама овог села. На висоравни су ови џемати: *Домазет*, најстарије сеоско насеље, на источној страни села, на Полицама, одмах испод Гајева и до реке Рибнице, *Ћоловац* одмах до Домазета, на западу од њега *Речани* око Манастирице и Рибнице и *Бријежђе*, ново друмско насеље на ставама Манастирице и Паклешнице под брдима Козомором и Шевуљом. Џемати су са кућама на одстојању 20—150 ^m^, те Бријежђе има тип разбијеног села.

Домазетске су породице: *Урошевићи* (17 к), *Миловановићи* (6 к), *Ћосић* (1 к) и *Николићи* (2 к). Ћоловачке су: *Милошевићи* (4 к), *Савићи* (4 к), *Пламић* (1 к), *Марковићи* (1 к), *Кевићи* (3 к), *Стевановићи* (3 к), *Ђорђевићи* (2 к), *Машићи* (2 к), *Митровићи* (3 к) и *Миладиновићи* (1 к). Речанске: *Драгићевићи* (7 к), *Марковићи* (1 к), *Лоцовићи* (3 к), *Филиповићи* (1 к), *Веселиновићи* (2 к), *Станишићи* (1 к), *Живановићи* (1 к) и *Милинковићи* (4 к). Бријежђанске: *Трифковићи* (1 к), *Маринковићи* (1 к), *Сретеновић* (1 к) и *Станојевићи* (3 к) у Полицама.

У селу нема великих задруга, старе велике задруге изделиле су се, још је једина повећа Урошевића 1 од 25 чељади.

Подаци о селу. Бријежђе, код Вука »Брезје,« а у доцнијим тефтерима и »Брезље,« према харачким тефтерима из 1818. год. имало је 27 домова са 30 пор. и 81 харач. лице. Према попису од 1866. год. било је 37 домова са 381 станов., докле према попису од 1874. год. било је 39 домова са 396 станов. Према попису од 1884. год. било је 48 домова са 445 станов., докле је према попису од 1890. год. било 53 дома са 509 станов. Према попису од 1895. год. било је 61 дом са 540 станов., докле према попису од 1900. год. било је 71 дом са 601 станов.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 6,81, а процентни 1,44%

Име селу. — Село има два имена. Сељаци овог села називају своје село *Бријежђе*, докле га сви околни зову *Брезје*. И једно и друго име везано је за дрво брезу. која је, и ако је нема нигде у селу, ипак дала име селу. У народу овог краја

прича се да је у Домазату било толико брезе, да су је досељеници морали крчити и насељавати се, а данас је нема ни од лека, осим што је има по Маљену међу четињарима.[1]

Имена џемата: *Домазет*[2] не зна се. Ћоловац је име по надимку једног од ранијих насељеника овог села. Речани је име по месту насељења.

Старине у селу. — Домазет се зове и *Старо Село*. Именом овим хоће да се обележи место, на коме је било старо насеље. Старо Село је у Домазету, где су данас куће Урошевића и Миловановића и до скора су се распознавале сувомеђине, зидине и хумке старих кућа, али је то све растурено, разнето и разорано, те се данас не зна ништа од свега тога. И ако је Старо Село најстарије насеље овог села, ипак су у њему млађе породице.

Порекло становништва и оснивање села. — И ако су Домазет и Старо Село имена везата за стара насеља, ипак се не зна које су породице биле овде. За њих народно предање вели да се у општој сеоби при крају XVII века иселиле одавде у Стублине и Срем. али које би то породице биле у Стублинама и где су оне што су прешле преко Саве, то се не зна. Предање вели да је крај XVII века оставио ово село пусто и ненасељено и да што има данас у селу населило се од тога доба до данас.

Пред крај XVII века доселила се у ово село из села Брекова у Старом Влаху, преко границе некаква удовица са своја 4 сина и засновала је данашње село. Удовица је избегла крвнину и „да јој се синови не би истријебили," јер јој је муж погинуо у освети брата. За удовицу се прича да је била пример чедности, вредноће и карактера и да се прво населила у опустошеном Домазету, на месту где је стара попова кућа била. Најстаријег сина удовица и суседни сељаци звали су *Ћолом*, те је по њему и назват крај овог села Ћоловац, у коме су данас готово све његови потомци. Од удовичиних наследника и потомака произашле су ове данашње породице: Милошевићи, Савићи, Стевановићи, Ђорђевићи, Миладиновићи, Јоцовићи, Живановићи, и Милинковићи и они су поглавито у Ћоловцу и око Реке, на

[1] Чича Јовица Миловановић — Урошевић, старац од својих 80 година, врло трезвен и поуздан, прича да је слушао од оца, како је овај требио брезове пањеве по Домазету.

[2] Вук у свом „Рјечнику" за реч „домазет" наводи да значи уљез у Црној Гори, докле овде је особено име крају, у коме је може бити било раније уљезова, али се о њима изгубио сваки траг. — „С. Рјечник" држ. издање 1898. Стр. 136. и 806.

обема обалама, где су сви у селу познати под општим презименом: *Удовичићи*. Удовичића има растурених по овој области и даље, овде их је 22 куће, славе св. Алимпија.

У исто доба доселила се у ово село породица данашњих *Урошевића*, која је затекла удовицу. Урошевићи су из Бањана у Црној Гори, из братства Косорића и прво су се населили у Стублинама у Посавини, па како им се ту није свидело, они су се повратили оздо и дошли у ово место и населили се у Домазету, који је и данас цео њихов. Урошевића има у селу данас 23 куће са 8 уљеских кућа, које су промениле и презиме и славу, па се овде не виде као засебне породице, сви славе св. Ђурђа. Урошевића има много расељених по овој области и као чиновника по Србији.

У почетку XVII века, а пре аустријске окупације, досељени су у ово село *Станојевићи*, који су и раније, а и сада, насељени у доњем делу Домазета. Станојевићи су кумови Средојевића у Г. Лајковцу и као такви досељени с њима из истог места у Полимљу. За њих се зна да их је у првом и другом устанку било више породица и да су многи изгинули по ратовима од 1804—1815. год., данас је 3 куће, славе св. Јована.

Пред Кочину Крајину доселили су се *Драгићевићи* из Дренове код Пријепоља и прво се населили у Мургашу код Уба, па се неки од њих вратили у ово село и населили се прво у Ћоловцу, па тек после сишли Манастирици: њих је 7 кућа, славе св. Арханђела.

После Кочине Крајине и око 1800. године хајдуковао је у овом крају предак данашњих *Кевића*, којих има и у Мионици, родом из Богатића у Мачви од породице тамошњих Берића. У овом селу пала је у очи хајдуку нека одива из Удовичића породице, по имену Кева, и он се венча с њоме и стално настани у овом селу. Од њега су 3 куће, славе св. Трифуна.

После 1830. год. на имање Удовичића населио се дед данашњих *Митровића*; од њега су 3 куће, славе св. Ђурђа, а доселио се из Љутица, окр. ужичког. — Дед данашњих *Милића* населио се опет на имању Удовичића, од њега су 3 куће, где се у једну призетио *Марковић*, досељен из Душковаца, округа ужичког. Милићи су из Кучина у Полимљу, славе св. Николу, а њихов уљез св. Ђурђа и св. Николу. — *Веселиновића* дед доселио се из Никшићске Жупе од тамошњих Јањуша, има их 3 куће, па се у једну призетио *Филиповић*, досељен из Кучина

исте области. Веселиновићи славе св. Мрату, а њихов уљез св. Николу и св. Мрату. Прво се ова породица населила у планини.

Доцнији су досељеници: *Ћосић*, досељен из Стапара и призетио у Урошевиће, те слави св. Николу и св. Ђурђа. — *Николића* отац призетио се у Урошевиће, а доселио се Рајковића: има их 2 куће, славе светог Луку и светог Ђурђа. — *Станишић* је из Бјелушине у Стар. Влаху а *Марковић* из Штрб. Ријеке у истој области, доселили се уз Бабинску Разуру и населили у планини; први слави св. Јована, а други св. Николу. — *Машићи* су из Рајковића, њихов је отац дошао уз матер, има их 2 куће, славе св. Луку.

Од 1884. год., па на овамо, на путу Ваљево — Чачак, на ставама Манастирице и Паклешнице, на левој обали прве, створено је у овом селу, под брдом Козомором, друмско насеље, познато под именом *Бријежђе*, код неких по имену *Поповац*.[1] У Поповцу су данас: 1 механа, општинска судница, школска зграда, 3 дућана и 3 приватна стана. Насељеници овог места су од пре 15 година на овамо: *Трифковић* доселио се као свештеник из Барајева окр. београдског, камо му се отац доселио као механџија из Крушева у Маћедонији; *Маринковић* терзија, доселио се из Дружетића, окр. ужичког, слави св. Ђурђа, и *Сретеновић*, ковач из истог села у окр. ужичком.

У Бријежђу је данас 77 кућа од 16 породица.

Занимање становништва. — Бријежђани се баве земљорадњом, сточарством и воћарством и прерадом дрвета. Како су у селу са омало земље, то се спуштају у долину Колубаре и тамо купују имања, подижу сталне или привремене зграде, у којима станују према потреби и исхрањују своју стоку. Стока им је преко лета по пољима, а преко зиме код кућа, а с пролећа у долини Рибнице и Лепенице, али је ово ограничено на оне домове, која су у стању да одвоје по којега задругара од куће.

Узгредно занимање сваког Бријежђанца је прерада дрвета. Врло су вешти стругари, а они и суседни сељаци погдавито и

[1] Оснивач овог насеља је г. Светозар Филиповић, бив. свештеник овог села. Његовом иницијативом и новчаним средствима подигнуте су готово све приватне зграде и уступљене другом у својину или су још његове. Због тога што је поп Светозар ово подигао, и што и данас настојава, да се ово насеље шири, многи сељаци овог села зову ово место и насеље „Поповац," те изгледа да ће Бријежђе добити у скоро четврти џемат под овим именом.

раде по стружницама на Манастирици и Паклешници. Јапију израђују или за се или закупцима шума или сопственицима стружница. Израђену јапију продају по свима трговима у З. Србији. Бријежђанци слабо који други занат да знају.

У селу после деобе сваки који има имање у доњим селима радо се исељава из села, с тога их је доста у тим селима и непрекидно се исељавају.

Појединости о селу. — Бријежђе је саставни део бријежђанске општине у ср. колубарском. Судница и школа су у Поповцу, а црква у Крчмару. Гробље је издељено по малама. Село нема заједничке преславе.

19. Брезовице.

Положај села. — Брезовице су на обема обалама Повленске Реке у северном подножју планине Повлена. Брезовице су планинско село испреплетано многим висовима и косама, које се спуштају с Повлена на северну страну. Поједина су брда плећата, заравњена, а њихове су стране камените, литичасте и прави остењци. Земљиште је кречњачко, а по средини села јављају се у подини и вулканске или силикатне стене. Главнија сеоска брда су на северу села: *Рујеви Кик*, *Витао* (830 ^{m}), *Међедњача* (709 ^{m}), на истоку: *Познановац* (822 ^{m}), *Обла Њива* (712), *Капетаница* (1082) и *Гредина* (1050), на западу су: *Јасиковача* (906), *Црни Остењак*, *Стубица* (1272) и *Уме* (807), на југу су *Дебело Брдо*, *В. Повлен* (1480), *Ср. Повлен* и *Вис* (1476), у средини села су: *Шубара* и *Равна Гора* (1009).

Извора у селу има доста, а једино је у употреби изворска вода, као и воде с многих рекавица и потока, који просецају ово село. Знатнији су извори: *Савинац* у кориту Сушице, *Точак* и *Чесма* у Милутиновићима, Маџарлија у Повлену и др. Од текућих су вода: Река, која постаје од става Стубичке и Повленске Реке под Рав. Гором. Повленска Река постаје од Повленске Рекавице и Цетиње, које се састају изнад Равне Горе. Река тече у источном правцу кроз село и састаје се по дну Капетанице, испод Полица са другом Повленском Реком, која долази од М. Повлена, из ужичког округа. Од става ових двеју река постаје Сушица, која одмах понире и обавија око села, узимајући северозападан правац. Све су ове речице и потоци пуни воде преко целе године и народ се једино служи њиховом водом.

Земље и шуме. — Зиратне су земље у селу око кућа, по плећима појединих брда, у долинама потока и рекавица. Земље

су кречне, суве, топле, наводњене дају добар род, особито у стрмним усевима. По селу нема ливада и пашњака. Ливаде и пашњаци су по Деб. Брду и В. Повлену, а то су прави сувати, с добром травом и доста великом. Не само сељаци овог села, него и других суседних ваљевских и ужичких села имају по овим местима особито добре ливаде и да није њих и других испуста по планини, ово село не би ни могло опстати на месту на коме је данас, јер је доста сиромашно у зиратној земљи, коју мора тражити по Поћути и другим доњим селима.

Шуме је свуда у изобиљу. У колико су сви сеоски висови огољени, у толико су опет повленски и стубички препуни шумом. Шума је од лиснатог дрвета, има је много, а не извози се и не прерађује. Повленске шуме, у колико нису државне, све су сеоска заједница, а по селу сви пошумљени висови, за тим остењци, испусти и Познановац су породичне или џематске заједнице. Тако у Познановцу, Капетаници и Међедњачи Милутиновићи имају своје заједнице, Маричићи на Умама, Мојићи на Равној Гори и Цр. Остењку итд.

Тип села. — Село је разбијеног типа. Сеоске су куће у долинама потока и рекавица, као и у долинама између појединих брда. Мало је кућа изпетих на брда или на њихова плећа, а ако су на брду, као џемати на Рујевом Кику, они су онда по вртачама и долинама. У главном је село доста разбијено, ма да се лако дају разазнати три повећа џемата, која су готово спојена један с другим. Куће су по џематима растурене и само оне, које су у ближем сродству, на растојању 20—50 ^{m}, а остале на растојању 300—500 ^{m}. Први је џемат на Рујевом Кику и његовим падинама и зове се *Џелати*, а други је на исток од њих ближе ставама река и зове *Брложани*, а трећи је на југ од оба уз Реку до става Повленске и Стубичке реке.

У Џелатима су ове породице: *Бркићи* (3 к), *Џелати* (12 к), *Калабићи* (5 к), *Ђукићи* (6 к), *Шљивићи* (3 к) и *Божићи* (6 к). Брложанске су породице: *Ђуричићи* (3 к), *Мијаиловић* (1 к), *Николићи* (3 к), *Стојићи* (4 к), *Ђуричићи* (3 к), *Радићи* (4 к), *Вукосављевићи* (3 к), *Атанацковићи* (2 к), *Билићи* (2 к), *Милутиновићи* (3 к), и *Тешићи* (3 к). У Мојићима су: *Маричићи* (7 к), *Томићи* (3 к), *Недићи* (2 к). *Глишићи* (4 к), *Мићићи* (2 к), *Милићевићи* (6 к), *Глишићи — Мојићи* (5 к), *Петровићи* (Тошићи 4 к), *Антонијевићи* (1 к), *Митровићи* (1 к), *Мојићи* (1 к), *Машићи — Мојићи* (6 к), *Грујичић* (1 к) и *Антић* (1 к).

У Брезовицама нема већих задруга. Веће су задруге: Ђукића 1, Стојића 1, Томића 1 и Ђуричића 1, са 15—20 ч. у кући.

Подаци о селу. — Брезовице су према харачким тефтерима из 1818. године имале 30 домова са 41 пор. и 89 харач. лица. Према попису од 1886. год. било је 64 дома са 534 становника, докле према попису од 1874. год. било је 72 дома са 577 становника. Према попису од 1884. године било је 91 дом са 637 становника, докле према попису од 1890. год. било је 91 дом са 699 станов. Према попису од 1895. год. било је 97 домова са 720 станов., докле према попису од 1900. год. било је 110 домова са 811 станов.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 6,82 а процентни 1,35°/₀.

Име селу. — Име селу дошло је од дрвета брезе, које има доста у горњем делу села, где су испољене силикатне стене.

Име села је доста старо, јер га сусретамо у литератури још из доба 1737. год., када је ово село било погранично село ондашње аустријске Србије, као хајдучко село. Тада су Брезовице имале 10 кућа и 3 ћ. далеко од Ваљева.[1]

Имена џемата су по имену породица: Мојићи и Целати, а Брложани зову се по месту насељења, јер су се населили на местима, која су раније били брлози и ровине за свиње.

Старине у селу. — 1) У селу испод Целата, на источну страну налази се неко вртачасто земљиште, познато под именом *Селиште*, за које се држи да су на њему биле старе куће. То је место данас најбољих зиратних сеоских имања, због чега су и последњи трагови старих насеља изгубили се на свакад.

2) На Шубари налази се неко старо гробље, које је познато у селу под именом Маџарско Гробље. Старих гробова има много по Мојићима и све су из хришћанског доба, ма да их народ ставља у доба, кад су ови крајеви били под Маџарима.

3) У Мојићима, на ставама Повленске и Стубичке Реке, испод Петровића кућа су данашња и стара рудничка окна, као и по Вису испод Ср. Повлена. Новији рударски радови су напуштени на оба места, ма да су чињени покушаји у неколико махова последњих година.

Порекло становништва и оснивање села. — По народном предању данашње је село насељено досељеницима. Зна се да је

[1] Langer. Serbien u. d. k. Regierungs итд. Стр. 244.

ло старијих досељеника, али не зна се које су то породице ле и где су се оне одавде уклониле.

Најстарија породица у селу и први оснивачи данашњег села су *Џелати*, досељени у две породице у другој половини XVII ка из Д. Куча у Ст. Србији. Џелати су прозвати због претеране пргавости и склоности на убиства, нарочито старији били готови одмах завадити се, напасти и убити човека, а нарочито грчина. За њих се и данас каже, да се сваком Џелату треба лонити с пута и да га не треба врећати, „јер му је лакше ити човека, него прекрстити се!“ Џелатске су породице: кићи, Ђукићи, Џелати и Божићи; њих је 26 кућа, славе . Ђурђа.

Пред почетак аустријске окупације ових крајева дошли су ово село предци данашњих *Мојића*, досељени у 5 јако задружних родица из Скадра у Царини, окр. подринског. У Скадар су сељене раније од некуда из Босне, само не из Осата. И ако растурени по целом селу, и ако су заузели поглавито два мата, ипак су до скора очували родбинске везе са Скадром између себе и оним породицама, које су се раније од њих селиле. С тога су у сродству с Бојанићима у Лелићу и Костадиновићима у Козличићу. Мојићи имају различна презимена, али се сами између себе и остали их знају само као Мојиће. Мојића је у резовицама, без оних на страни, 58 кућа и све славе Михољ-дан.

Мојићима у селу сродни су *Маричићи*, досељени из истог еста као и они, само прво били насељени у Врагочаници, па тек после Кочине Крајине преместили у ово село. Маричића ма данас 12 кућа, а они су у Мојићима, али некако отишли ло у страну села под Шубару, јер су новији досељеници. ад се Маричићи узму као Мојићи, онда је ових у селу 70 кућа.

После Кочине Крајине досељени су у ово село данашњи *лабићи*, досељени из Вишесаве код Бај. Баште, камо су се није доселили из Дробњака; њих је 5 кућа, славе св. Стевана.

У првом устанку сишли су из села Годечева *Шљивићи* у о село, њих је 3 куће, славе св. Јована.

Новији су досељеници: *Ђуричићи* досељени из Тубравића своје имање од тамошњих Ђуричића, има их 3 куће, славе . Николу. — *Мијатовић* је с Дуба, окр. ужичког, призетио се Мојиће и слави њихову славу. — *Билићи* су из Годечева, окр. жичког; отац им се призетио у Мојиће и примио њихову славу, а их 2 куће.

У Брезовицама има данас 110 кућа од 7 породица.

Занимање становништва. — Брезовчани се занимају поглавито сточарством и земљорадњом, а узгред и воћарством. Благодарећи повленским суватима и згодном положају села, заклоњеном од пролећних и зимских ветрова, сељаци држе доста стоке и тове је по Повлену. Стока и сточни производи су главна занимања, тек на друго место долази земљорадња, докле воћарство је споредније, ма да се и оно нагло подиже. Од силних шума немају никаквих доходака. Брезовчани се одају изучавању заната, раду на трговини, с тога су и многи ради тих послова иселили се из свога села и исељавају се, докле прости сточари и земљорадници не селе се.

Појединости о селу. — Брезовице су саставни део ребељске општине у ср. ваљевском. Судница и школа су у Поћути, а црква у Грачаници. Гробље је издељено по џематима. Сеоска је преслава Спасов-дан.

20. Бујачић.

Бујачић је одмах до Ваљева и пружа се од Колубаре на јужну страну до Драчића. У доњем делу села поред Колубаре је песак, шљунак и речни нанос. Даље испод хумуса је терцијерно земљиште и то је све до Потока, од кога је на југ до Драчића кречњачко земљиште с вртачама. Главнија узвишења у доњем делу села су: *Гајина*, *Раскршће* и *Парлог*, а у горњем: *Остењак*, *Брдо* и *Осоје*.

Село се служи изворском водом, а и водом с Колубаре и потока; извора је доста. У доњем делу села су: *Рења*, од којега постаје читав непресушни поток и слива се у Колубару, *Стублина* и *Липе* у потесу Липовцу, од којих постаје поток под истим именом, *Деспотовац* у потоку истог имена. У горњем делу села су: *Врело* од којега постаје јак и непресушни поток Врело, *Бабинац* у истоименом потоку, *Јајићевац* од којег постаје Поток, *Жујевац* до Мачина и *Стублина*. Главније текуће воде поред Колубаре су: *Рења*, поток који тече између овог села и Граца, *Поток* који долази са запада од Јајинаца и *Бабин Поток* (Бабинац) који долази с југа из Мачина. У поток улива се Врело и тада се он зове Врело и прима Деспотовац и Бабин Поток и зове се *Поцибрава*.

Земље и шуме. — Бујачићске (бујачанске) земље су од две врсте. Земље горњег дела села су кречне, с вртачама, посне,

‹асле папрати и сматрају се као неродне. Ливада има мало › Жујевца и до Мачина, а туда су боље и зиратне земље. ље доњег дела су наносне или црне смонице, родне су и ›ре за ливаде и папшаке. Имања око Колубаре зову се Аде ›не су само за кукуруз, а горњи део села зове се Липовац ·о су добре и ливадске и зиратне земље.

Шуме у селу има доста. Јужни део села је сав под шумом ове се Мачине и оне су најбоље уз Бабин Поток. Мачине сеоска заједница и оне су у заједници са петњичким и дра›ским Мачинама и неподељене. Шума је млада и од лиснатог ›ета, а ретко се сече. Других заједница у селу нема.

Тип села. — Бујачић је Потоком подељен на два дела. ›њи (јужни) део села зове се Брђани, а доњи нема свог на›итог имена. И у једном и у другом делу села куће су расту›е, тако да ни две нису једна до друге. Само су Павловића ›е у горњем делу, до Мачина, збијеније, оне су на растојању 20—50 m, а свуда су иначе на растојању од 200—500 m.

У Брђанима су ове породице и то око Врела: *Лукићи* (1 *Јованчићи* (1 к), *Јевтићи* (2 к), *Головићи* (1 к), *Цвијовићи* (1 *Тодоровић* (1 к) и *Поваковић* (1 к), на Брду: *Јевтићи* (1 к), *ринковићи* (1 к), *Николић* (1 к), *Павловићи* (8 к) и *Живко*-*ћи* (1 к).

У доњем делу су, око Деспотовца: *Глишићи* (1 к), *Мило*-*вићи* (1 к), *Матићи* (1 к), *Настићи* (1 к), *Мандићи* (1 к), *Ко*-*ћи* (3 к), *Благојевићи* (2 к), и *Матељевићи* (1 к); на Гајини: *анишићи* (1 к), *Ковачевићи* (1 к), *Јањуши* (2 к), *Савићи* (1 к), *адисављевићи* (1 к) и *Радосављевићи* (1 к); у Липовцу: *Позна*-*зић* (1 к), *Пековићи* (2 к), *Бошњаковићи* (1 к) и *Мирковићи* (1 к)

Задруга у селу нема.

Подаци о селу. — Према харачким тефтерима из 1818. го. ›о је имало 17 домова са 24 пор. и 53 хар. лица. Према попису од 1866. год. у селу је било 34 дома са 178 становника. кле према попису од 1874. год. било је 27 дом. са 163 становника. Према попису од 1884. год. било је 37 домова са 172 ›нов., докле према попису од 1890. год. било је 43 дома са › станов. Према попису од 1895. год. било је 44 дома са 226 ›новника, докле према попису од 1900 год. било је 41 дом 220 станов.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 1,36, а ›оцентни 0,88%.

Име селу. — Старији људи причају да је ово село било некад заселак села Петњице с нарочитим именом Бујачићи. За везу Бујачића и Петњице говоре заједнице у шуми, веза у имањима, неприродна граница и заједничко гробље. Име Бујачићи везано је за породицу Јевтића, за коју се држи да је она ово име донела собом из места, одакле се доселила.

Старине у селу. — Испод Врела, поред самог Потока, налазе се *Кућишта*, а то су места на којима су биле куће старијих и данашњих породица овог села. Према сувомеђинама, које указују на старе куће, према заосталим воћима и распореду имања, даје се и данас врло лако увидети распоред и положај кућа тако, да се може прстом указати на сваку кућу где је била. Ова кућишта дају нам слику ондашњег насеља, код којега су куће биле збијеније и село изгледало више на шумадијско село него на старовлашко, како је данас. Прича се да је куга раселила село и потреба за бољим имањем.

Порекло становништва и оснивање села. — Бујачић је заселак села Петњице. Старе куће ова два села биле су у Кућиштима, па су се одавде померале зракасто на све стране. Најстарија породица оба ова села је *Милосављевића* за коју се прича да је овде од пре Косова. Милосављевић је старо презиме ове породице и данас се овако само зову Глишићи, али с њима су у сродству и Ивковићи, те их има 3 куће и славе светог Николу. Милосављевића је било раније много више, али су замрли и изгубили се, а и данас замиру. Све остале породице су досељене.

Најстарија породица по досељењу су *Јевтићи*, некад најјача и најмногобројнија породица, данас представљена само с 3 куће и то слабе и нејаке. И од ове су породице многе куће замрле. Јевтићи су се доселили у почетку XVII столећа из *Дрекаловића* у Кучима, због крвне освете. Јевтићи су до скора имали највеће и најбоље делове сеоског имања. Славе св. Николу.

Пред крај XVII столећа доселили су се из Пипера у Црној Гори данашњи Павловићи и они су некад били насељени код Деспотовца, поред данашњих Благојевића и Косића, па су се после неки изместили на Брдо у Мачине, а неки остали на старом месту. Павловиће представљају ове породице: Павловићи, Косићи, Благојевићи, Лукићи, Јовановићи и Милосављевићи, има их свега 16 кућа, славе св. Арханђела.

Кад и *Павловићи* доселили су се у ово село данашњи *Ковачевићи*, којих је некад било више кућа, па су замрле, а данас

представљене само с једном. Стара кућа Ковачевића била је поред Павловића у Деспотовцу, на месту које се данас зове Селиште. Славе св. Трифуна, а досељени су из Осата у Босни.

Све друге породице су доцније досељене. Тако *Владисављевићи*, којих је до скора било 3 куће, а данас само 1, и она на умору, досељени су уз Кочину Крајину из Пипера у Црној Гори, славе св. Арханђела. С овом је породицом у сродству и породица *Савића*, досељена после II устанка, па је и она на умору.

У првој половини прошлог столећа доселили су се *Тодоровићи* из Вражегрмаца у Црној Гори, некад јака кућа, а данас доста слаба, слави св. Петку. — *Живковићи* су из Пипера досељени 1856. год. и насељени на Брду уз Павловиће, и ово је данас најјача кућа у селу, слави св. Арханђела.

Уз Бабинску Разуру доселили су се у ово село: *Јањуши*, *Цвијовић*и и *Мосуровић*. Јањуши су из Бабина, има их 2 куће, *Цвијовићи* су из Сељана и они су род онима у Грацу, а Мосур је из Врбове, сви из области Полимља, досељени због буне 1875. год., у којој су суделовали, а у селу су населили се на Ковачевића имању. Јањуши славе св. Мрату. Цвијовић св. Ђурђа, а Мосур св. Николу.

После српско-турских ратова 1878. године доселили су се: *Матељевић* из села Превиша у Дробњацима од породице Томића, и он је на имању Ковачевића, слави св. Николу. — *Головић* је из Дробњака на имању Јевтића, слави св. Ђурђа. — *Маринковић* из Богатића ове области, слави св. Николу, — *Мандић* из Косатице у Полимљу, слави св. Ђурђа — *Радосављевић* из Штрбаца у Ст. Влаху, слави св. Арханђела. — *Николић* из Мокре Горе, у Ст. Влаху, доселио се као слуга, слави св. Арханђела. — Мутић из Граца ове области дошао уз матер, слави св. Ђурђа. — *Новаковић* из Пипера у Црној Гори, слави св. Арханђелаи на имању изумрлих Грујичића. — *Познановић* из Равања ове области, слави св. Мрату. — *Мирковић* из Маоча у Полимљу, слави св. Јована. — *Бошњаковић* из Пријездића ове области, слави св. Николу. — *Настић* из Лелића од тамошњих Матића, слави св. Николу.

У селу је 43 куће од 22 породице.

Занимање становништва. — Главно занимање становништва је земљорадња. Зиратне земље има доста, али је од ње доста у рукама сељака из суседних села. Земља је богата и даје богате плодове, на њој су добре ливаде и пашњаци, као што и рађају.

Бујачани се не одликују великом вредноћом за радом на земљи, а још мање се одају изучавању заната и раду на другим привредним пољима. Сиромашнији се баве надничењем по граду. где узгред изуче по какав занат и њиме се баве по суседним селима и граду. Бујачани се не селе из села.

Појединости о селу. — Бујачић је саставни део петњичке општине у ср. ваљевском. Судница, црква и школа су у Петњици. Гробље је заједничко са петњичким и у Петњичком Пољу, према цркви. Село не преславља.

21. Буковац.

Положај села. — Буковац је на северном подножју Маљена, при врху Голупског Поља. Голупско Поље је исушена језерска котлина дугачка 3—4 K^m, а толико исто и широка, ограђена са севера Јездинцем, с истока Радмиловцем, са запада Косовом и Тустим Брдом и с југа Растовом, Ћајинцем и Изврщцем. Кроз средину поља тече речица *Буковац* и на врху његовом, под Растовом и Ћајинцем је и село Буковац. Растова и Ћајинац су од старих силикатних стена, докле су сви околни висови кречњачки и с вртачама по својим плећима.

У селу има доста извора, као и по Голупском Пољу. Важнији су извори око кућа у селу и зову се: *Богишинац*,[1] који и Јоаким Вујић помиње у својим „Путешествијама" и *Студена Чесма*. Кроз село теку два потока: *Баковац* који долази са Растове и *Буковац*, који долази са Ћајинца и тече поред Изврщца. Оба су потока јака, не пресушују и састају се под Изврщцем и граде речицу Буковац, која тече у северном правцу кроз средину Голупског Поља и понире у Пећуру под Јездинцем.

На западној страни села је слепа долина *Приорача*, која улази и у суседно село Мратишић, па је на граници села.

Земље и шуме. — Земље су изван кућа, око потока и по Голупском Пољу. Зиратне су земље слабе вредности, оне су песковите, хладне и неродне, докле су пољске земље наносне, равне и јако наводњене, те су особито добре за ливаде и пашњаке, који се цене као најбољи у овој области.

Шуме сеоске су по Растови и Ћајинцу. Шума је од лиснатог дрвета и има је у довољној мери за грађу и огрев, као и друге потребе. У селу нема заједница у имању и шуми, али с Голупцем има заједница у испустима по Изврщцу.

---

[1] Ј. Вујић „Путешествије" II. Стр. 47.

Тип села. — Буковац је село разбијеног типа. Куће су раздељене у 2 цемата, где је први цемат испод Растове и Ћајинца, а други испод њега на северну страну низ Реку. Ни један ни други цемат нема нарочитих назива, већ се зову по имену породица или се разликују по месту насеља. Куће су у цематима врло блиске једна другој, тако да чине тип планинских села по котлинама.

Под Растовом су ове породице: *Никићи* (16 кућа) и *Лучићи* (12 кућа) а испод њих *Рисимићи* (5 кућа).

У селу нема задруга.

Подаци о селу. — Према харачким тефтерима из 1818. г. у селу је било 10 дом. са 10 пор. и 32 хар. лица. Према попису од 1866. године било је 17 домова са 175 станов., докле према попису од 1874. год. било је 20 домова са 158 станов. Према попису од 1884. год. било је 24 дома са 184 становника, докле према попису од 1890. год. било је 35 домова са 213 становника. Према попису од 1895. год. било је 35 домова са 194 становника, докле према попису од 1900. год. било је 33 дома са 195 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је $0{,}71$, а процентни $0{,}27\%$.

Име селу. — Име селу дошло је од потока и речице Буковца.

Старине у селу. — 1) Голупско Поље и Извршац препуни су тумула, које су у 1895. год. г.г. Мих. Валтровић и д-р Ђ. П. Јовановић прекопавали и налазили вазне с пепелом мртваца, у којима су сахрањивани некадашњи становници овог краја.

2) Око извора Голупца, по дну села, и данас је пуно сувомеђина и зидина, за које народно предање држи, да су некадашњи станови становника овог села наше народности.

3) Над извором Буковцем уздигнуто место зове се *Биљези*. На овом брду су били до скора споменици појединих Грбовића, који су се истакли по народним пословима у међувремену од Кочине Крајине до краја нашег ослобођења. Прича се да је на овом вису сваки од Грбовића, кад би полазио од куће цркви у Крчмар или кад би се из цркве враћао, застајао на овом вису ради одмора, те с тога су им и подизати споменици на овом месту, па је због тога и вис добио име Биљези. Први је споменик подигао свом оцу прота Стефан 1803. год. и на њему је била цела биографија породице тадашњег војводе Николе Грбовића од

досељења у ове крајеве Ових споменика данас нема, њих је наша непажња и дивљаштво уништило.

Порекло становништва и оснивање села. — Голубац и Буковац били су некад једно село под називом Голубац. Стари Голубац је био у Голупском Пољу, код извора Голупца, испод Тустог Брда, код места које се зове Плоча. Оба села је основала породица *Кесеровића* (Кесера) или *Максимовића*, чије се насеље и данас распознаје код извора. Докле су Кесери били још код извора, досели се у ово заједничко село некаква баба *Рисимија* из Риђана у Никшићској Жупи и насели се поред њих код извора. Баба Рисимија је избегла крвну освету, јер су јој Турци мужа убили и она се доселила у почетку XVII столећа. Кад је куга беснила у овим крајевима, онда она расели ову сеоску заједницу, неки се Кесери иселе под Извршац, други отиду у Наномир и одатле после у Борак и Јабучје у Тамнави, а Рисимићи побегну уз реку и населе се онде где су и данас, одакле опет неки после отиду у Радобић и тамо се настане.

Рисимићи су први оснивачи Буковца, а Кесери новог Голупца. Рисимићи се зову у селу Срећковићи и Ивановићи, има их 5 кућа, славе св. Луку. Они су основали Буковац у почетку XVIII века.

У општој сеоби при крају XVII века из Никшићске Жупе, из села Риђана, а из братства Радуловића, покренула су се петорица рођене браће: *Грбо, Вуја, Никола, Лука* и *Пеја* (Петар) са својим породицама и многим другим братственицима и прешла у Стари Влах, у намери да се у њему населе. Неки братственици населе су око Увца и Прибоја, а браћа се крену даље и дођу у село *Скакавце*, окр. ужичког, где су имали неких својих братственика, раније досељених. Ови их не могну задржати код себе већ их пребаце преко Маљена и они се, кад сиђу у Голупско Поље и настане у њему, па разделе овако: Грба пређе преко Прираче у Мратишић, а Лука и Никола остану под Растовом, где су им и прве куће биле, а Вуја и Пеја нађу за потребно да се преселе у Осеченицу и тамо се населе. Од заостале браће Николе (Нике) и Луке су данашњи: *Никићи* и *Лучићи*, чије су родбинске везе, као и са кућом Грбовића и Вујића у Осеченици, још свеже и чврсто се одржавају. Никића и Лукића је у селу 28 кућа и све славе св. Луку.

У Лучићима и Никићима имају 3 уљеза, али који су изгубили своју славу и презиме, те их засебно и не помињемо.

У Буковцу је данас 33 куће од 2 породице.

Занимање становништва. — Буковчани се занимају свима привредним занимањима, којима и суседни сељаци ове области. Главна су занимања гајење стоке и воћарство, докле земљорадња се развијала у малој мери. За гајење ситне стоке њихово је Поље од особите вредности, а како по њему успева и добро воће, то се и нагло подиже. Буковчани се одају изучавању заната и раде их по селу и околини, па се често и исељавају из села, а све због тога што налазе подесније погодбе изван свога места и што је ово мало село дошло на мало имања.

Појединости о селу. — Буковац је саставни део крчмарске општине у ср. колубарском. Судница је у селу, а црква и школа у Крчмару. Гробље је под Извршцем и још у заједници са Голупцем. Сеоска је прослава Водени Уторник.

22. Горња Буковица.

Положај села. — Буковица је на обема обалама речице Буковице. Село је на брдима и косањицама Јаутине, која је на северној страни села. Село је брдовито, поједина су брда стрменита, те је врло тежак саобраћај у селу. Главнија су узвишења у селу: *Јаутина* (470 m), *Просек* (449 m), *Дивљан* (469), *Бобија*, *Радија* (410 m) и *Царић* (384 m). Сви су висови од секундарног кречњака и других секундарних стена, нарочито пешчара разнолике боје, највише црвене, који се распадају, те су поједине огољене стране црвене, што се и из далека види.

Село се служи изворском водом, као и речном. Извори су у долини потока и испод брда, око кућа, јер су и сеоске куће испод брда, а нигде на брду или по увалама између појединих брда. Извори ретко где да имају каква општа имена. Од текућих вода овога села су: *Медовица*, која извире из неколико извораца испод Просека и Дивљана и у њу се по дну села улива *Рекавица*, која извире у западном делу села између Радије и Дивљана. У Медовицу се улива још и речица *Лазарица* близу ушћа Рекавице. *Ковачица* извире под Просеком и тече на југ до састава с *Реновачом*, која извире под Царићем. Обе се речице састају изнад цркве и теку на југ до састава с Медовицом, када граде *Буковичку Реку*, која иде на југ и улива се у Обницу. Све ове речице пресушују преко лета осим њихових извора.

Земље и шуме. — Земље су од две врсте: брдске и око рекавица. Брдске су земље и сувише посне, песковите, већином црвене боје, више шумске него зиратне земље. Ове су земље око кућа и ако се добро натиру могу да дају добар род. Земље око

рекавица су наносне земље, добре су и зиратне и ливадске земље Најбоље земље ове врсте су око Медовице, које се тим именом и зову. Нарочито су добре земље при саставу рекавица. Земље је у селу доста и сељаци не морају слазити у нижа села или у друга која, те тражити да на њима засејавају пољске усеве. И ако су речице кратке, плаховите и ако често излазе изван свог корита, ипак не чине штете својој околини.

Шуме су сеоске око села, по оним брдима која окружавају село. Највећи шумски крајеви су Јаутина и Царић. Шума је од лиснатог дрвета, има је у довољној мери за гориво, грађу, као и за продају. Сеоских заједница има по Царићу, Јаутини и Просеку, а других нема.

Тип села. — Г. Буковица је село разбијеног типа. Куће су на крају села, изнете и под сама брда и поређане у мање или веће џемате, пошав од цркве па све до под Радију. Џемати су раздвојени косањицама или долинама потока и сви су дошли у присојне стране појединих брда. Куће су у џематима близу једна друге и на растојању од 20—50 ^{m}.

Главни џемати су: *Станковићи*, *Царичани*, *Рајковача*, *Котарци*, *Богутовићи*, *Тодорићи*, *Ковачевићи*, *Бојичићи*, *Дивљановићи*, *Јанковићи*, *Коларовићи* и *Пурићи*.

У Станковићима су ове породице: *Јевтићи* (2 к), *Зарић* (1 к), *Грујичићи* (4 к), *Антићи* (1 к), *Топаловићи* (2 к), *Живановићи* (1 к.) и *Бранковићи* (1 к). Станковићи су око цркве и изнад ње уз Реновачу. Изнад ових су Рајковчани и Царичани под планином Царићем. У Царичанима су: *Ћирићи* (10 к), *Васићи* (5 к), *Јевтићи* (1 к), и *Ракићи* (3 к). У Рајковачи су: *Јоцићи* (Симићи (6 к), *Стојковићи* (8 к), *Џајићи* (7 к) и *Андрићи* (2 к). Од ових на запад су Котарци: *Котарци* (3 к) и *Којићи* (1 к). Од Котараца опет на запад, под Просеком, су Богутовићи: *Богутовићи* (13 к), *Маџаревић* (1 к) и *Јовићи* (Даниловићи) (2 к). У Тодорићима су: *Живановићи* (4 к), *Ранковићи* (2 к), *Мијаиловићи* (4 к), *Димитрићи* (2 к), *Пантелићи* (Вуковићи) (5 к), *Шаргићи* (4 к), *Марковићи* (Пандуровићи) (5 к), *Поповићи* (2 к) и *Којићи* (5 к). Даље на западу су Ковачевићи: *Цветићи* (1 к), *Мирковићи* (2 к), *Лазићи* (4 к), *Продановићи* (4 к) и *Јокићи* (2 к). У Бојичићима су: *Петаковићи* (5 к) и *Бојичићи* (7 к). У Дивљановићима изнад Бојичића, а испод Дивљана, су ове породице: *Марковићи* (4 к), *Протићи* (1 к), *Миловановићи* (4 к), *Павловићи* (3 к) и *Милинковићи* (4 к). Јанковићи су до Каменице и ту су ове породице: *Јанковићи* (14 к) и *Ивићи* (3 к). У Коларовићима су: *Коларовићи*

(8 к), *Пајићи* (6 к), а у Пурићима, који су тако исто на Радији као и претпоследњи, су: *Пурићи* (9 к), *Никитовић* (1 к) и *Дамњановићи* (2 к).

У овом селу има задруга. Највећа је задруга Протића од 35 чељади, а све друге су омање.

Подаци о селу. — Буковица је по списку села ваљевске епархије из 1735. год. имала 30 домова.[1]

Према харачким тефтерима из 1818. године Г. Буковица је имала 95 домова са 130 пор. 297 хар. лица. Према попису од 1866. године имала је 129 домова са 1127 становника, докле према попису од 1874. год. било је 134 дома са 1086 становника. Према попису од 1884. год. било је 133 дома са 1131 станов. докле према попису од 1884. год. било је 145 домова са 1262 становника. Према попису од 1895. год. било је 171 дом са 1309 становника, докле према попису од 1900. год. било је 194 дома са 1384 становникс.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је $9_{,12}$, а процентни $0_{,75}{}^0/_0$.

Име селу. — Име селу дошло је од дрвета букве, које је и данас најчешће шумско дрво у овом селу. Назвата је Горња, за разлику од Доње, која је на левој обали истоимене речице и испод ове.

Имена појединих џемата су породични називи.

Старине у селу. — 1). По селу, у његовом западном крају, има на повише места старих гробова са стећцима без потписа за које народ вели да су маџарски гробови.

2). На крајњем делу овог села, у оном крају, где су Јанковићи, на коси Радије, био је бој између Срба и Турака 1809. г.[2]

3). У овом селу постоји одавна црква. Старе цркве нема данас, данашња је од камена, без торања и зидана 1874. године. Стара црква била је поред ове, 20 ^{m} на исток под једном косом, која се пружа од Царића. Она је више пута паљена од Турака,[3] а после првог устанка паљена је два пута и понова оправљана, тако да је 1827. године Јоаким Вујић нашао нову, од дрвета сграђену цркву.[4]

---

[1] Споменик XLII. Стр. 201.
[2] М. Ђ. Милићевић „Кнежевина Србија“. Стр. 400.
[3] Starine X. Стр. 269.
[4] Јоаким Вујић „Путешествије по Сербији“ II. Стр. 34. и 35.

Порекло становништва и оснивање села. — Буковица је старо насеље, ми се с именом овог села сусрећемо у почетку XVIII столећа. У списку села, која су у 1719. год. јула месеца страдала од града и олује помиње се „Bukovicza superior,“[1] а у списку села из 1737. наводи се „*Pukovica*“, но које се име не може однети ни на једно друго место ове области до на ово село.[2] Старо село било је уз Реновачу и Ковачицу, па се после померало Јаутини, Радији и другим крајевима. Главно је код овог села да прве породице нису биле међу брдима, него су биле под брдима, у долини река и потока, па су се пре 100 година повукле дубље у планину.

Најстарије породице у селу јесу: *Лазићи, Петаковићи* и *Богутовићи*. За Лазиће и Петаковиће не зна се да су с које стране досељене, док се за Богутовиће зна се. Лазићи су од старине у селу и прво су били у Ковачици, па се иселили пре 100 година на садашње место. Петковићи су били при ставама Медовице и јаућанских и радијских потока, па се пре сто година повукли под Дивљан. Лазића, у које се рачунају и Јокићи, има данас 6 кућа, а и расељених, славе св. Луку. Петаковића има 5 кућа, а има и расељених, славе св. Николу.[3]

Богутовићи су давно доселили се из села Богута, близу Сјенице у Ст. Србији; досељени су у 2 породице и насељени поред Лазића у Ковачици, где су и данас, само се померили извору. Богутовића има под разним презименима 15 кућа, а и расељених, славе св. Николу.

Старије досељене породице су *Дивљановићи*. Дивљан је трећи брат Жарка и Роје, досељених у почетку XVII столећа из Црне Горе, од којих се прва двојица населила у Каменици, а овај прешао у ово село. Дивљанови су потомци насељени на брду, прозватом по имену њиховог родоначелника ‚Дивљан‘. они се одатле нису ни кретали, ни расељавали. Више од 150 година свештеници овог села и његове цркве су чланови ове породице,[4] што је случај и данас. Дивљана има много растурених по Србији као чиновника, свештеника, трговаца и занатлија, а у селу их је 13 кућа, славе св. Арханђела.

---

[1] Списак оштећених села у рукопису бечког царског архива.

[2] Langer Стр. 247.

[3] Из ове је породице Никола Петаковић, који је 1813 год. са својим сињаком Максимом Филиповићем и др. … Подгораца погинуо на Засавици. Филиповић је из породице Богутовића.

[4] Из ове је породице прота Дивљан из 1837. год.

Кад и Дивљани доселили су се у ово село и *Јанковићи*, чији су преци досељени у 3 породице, од три брата родом из „дубоке Херцеговине,“[1] па се населили поред Дивљана у Медовици и доцније поместили се на запад Каменици и Стапару. С њима су у сродству и Коларовићи, названи по неком претку, који је први у селу отпочео употребљавати и градити кола; њих је данас 25 кућа, славе св. Стевана,

Пред крај XVII столећа доселили су се у ово село *Цајићи* и први се населили на Рајковачи. Стари Цаја био је родом из Осата у Босни, доселио се као мајстор и прво населио на Рајковачи, изнад старе цркве; од њега су Цајићи и сви други по Рајковачи, а има их, које у Рајковачи, које у Царићу, 42 куће, славе св. Јована. Сви су од 2 Цајина брата и њихових потомака.

У првој општој сеоби пред крај XVII столећа доселили су се и данашњи *Тодорићи*, који су од 3 породице, од 3 рођака, досељена из Мокре Горе у Ст. Влаху, они су насељени били у Богутовићима, па су се поместили на запад, и заузели цемате Ковачевића и Тодорића, има их 25 кућа, славе св. Јована. И Тодорића има доста насељених по Тамнави, као и горњих Цајића.

Некако се у исто доба с Тодорићима доселили *Продановићи* и *Котарци*, који су једна иста породица, досељена с Његуша у Црној Гори; њихов је предак избегао крвну освету и прво се населио у Богутовићима, па се после померио на запад до Лазића и до Ковачевића; њих је 8 кућа, славе св. Стевана.

У почетку XVIII века досељени су *Станковићи*. Станковићи се зову неколике породице: Грујичићи, Антићи и Бранковићи у Рајковачи и под Царићем. Стари Станковић доселио се под овим презименом из села Вишесаве у окр. ужичком; њих је 6 кућа, поред исељених, славе св. Николу.

Тад су досељени у село данашњи *Шаргићи*, прозвати по неком претку, који је од богиња остао шарен, из Бирча, од оне исте породице, од које су и Бирчани у Суводању; њих је под разним презименима 14 кућа, славе св. Ђурђа.

Пред Кочину Крајину доселили су се *Бојичићи* у Петаковиће из Гуњака у Азбуковици; њих је данас 7 кућа, славе св. Јована. С њима су се доселили из Гођевића у Осату, данашњи

[1] По дужем распитивању сазнао сам да сељаци овог краја зову „Дубока Херцеговина“ све оне херцеговачке области, које су ближе Јадранском Мору и Далмацији: Конавле, Зупце, Површ, Шуму, Жуву, Мостар и др.

Пуриһи, у које се броје и Дамљановиһи, којих је 11 куһа, славе св. Лазара. — С њима су прешли из Осата и *Пајиħи* и населили се поред њих на Радији, где су и данас, има их 6 куһа и слааве св. Јована.

У првом устанку дошао је дед данашњих *Јевтиħа* прво као слуга, а после призетио се уз Станковиһе, од њега су 2 куһе, славе св. Николу. Јевтиһа дед доселио се из Маковишта, окр. ужичког.

Новији су досељеници: *Топаловиħи*, чији је отац дошао жени у куһу, примио презиме, а своје старо напустио; он је из Д. Буковице, од њега су 2 куһе, од којих једна слави св. Арханђела, а друга Ђурђиц, а то је отуда, што је она прва замрла па примила уље а у своју куһу из Босне. — *Зариħ* је дошао на купљено имање и населио се поред цркве, родом је из Ровни од тамошњих Срећковиһа, слави св. Јована. — *Маџаревиħ* призетио се у Богутовиһе, а родом из Д. Буковице, слави Ђурђиц. — *Живановиħ* призетио се у Станковиһе, а родом из Причевиһа, Слави св. Стевана. — *Никитовиħ* из Тупањаца призетио се у Пуриһе, слави св. Николу. — *Грујичиħ* у Станковиһима из Беомужевиһа, слави св. Јована и св. Николу. —

У Г. Буковици је данас 191 куһе од 20 породица.

Занимање становништва. — Буковичани се занимају земљорадњом и воһарством. Земља им је родна и даје довољно средстава за годишњу исхрану. Воһарство је на највишој цени, оно је знатан број сељака упутило на трговину, због које су се многе породице иселиле из овог села у Шабац или Ваљево и одале се трговини. И раније многе породице овог села биле су чувене са својих представника на трговинском пољу, што се и данас доста упорно одржава.

Буковичани се исељавају и селе у Тамнаву, на занате, трговину или школе. На исељавање нагони их нарођеност села и бојазан, да се неһе имати где живети. У аргаштину не иду.

Појединости о селу. Г. Буковица с Доњом и селом Рабасом чини буковичку општину у срезу подгорском. Судница и црква су у селу, а школа је у Каменици. Гробље је раздељено по крајевима. Сеоска преслава је Млада Недеља по Спасову-дне.

23. Доња Буковица.

Положај села. — Доња Буковица је ниже Горње, с леве стране реке Буковице. Сеоске су куһе по плеһима једне косе, ...де од Цариһа, паралелно реци Буковици. Земљиште је ... разривено многим јаругама и потоцима, чије су стране

црвене од многог распаднутог црвеног пешчара, који је подина овом селу, као и горњем. Главна су сеоска узвишења у северном крају села *Царић* и на југу *Грабовац* (320 m).

Изворима је село богато, они су по јаругама и потоцима, онуда где су и куће, а зову се по именима породица, које се њима служе. Од текућих вода овог села су: *Буковица* која, текући поред села, пада у Обницу у Златарићу, испод Бегове Воде; *Рабас* који тече са северне стране поред села; *Сењевац*, поток, који извире под Грабовцем и у Белом Пољу утиче у Обницу; *Љубостиња* речица, која извире под Царићем са источне стране и тече на ту страну.

Земље и шуме. — Земље су овог села много боље и богатије за род од земаља горњег села; оне су хумусне, црне, богате кречом, те су врло родне и подесне за сваки усев. Око Буковице су наносне земље, богате хумусом, па и оне дају врло добар род.

Шуме су у северном делу и источном. Сви висови на коси, цео Царић и Грабовац су под шумама од лиснатог дрвета. Шуме је много, а има је за сваковрсну домаћу потребу као што је има много и за извоз. Никаквих заједница у селу нема.

Тип села. — Село је на плећима косе и раздељено на два повећа џемата: горњи и доњи део. Горњи крај зове се *Брђани* и он је под Царићем и изнад цркве, а други *Грабовац* по Грабовцу и до Златарића. Џемати су спојени један с другим, куће су им на растојању од 30—200. m

У Брђанима су ове породице: *Круниħи* (Ранисављевићи) (7 кућа), *Терзиħи* (3 к), *Лазаревиħи* (10 к), *Тадиħи* (7 к), *Аврамовиħи* (Лазаревићи) (2 к), *Виħентијевиħи* (3 к), *Живковиħи* (5 к), *Игњатовиħи* (4 к), *Периħи* (2 к) и *Обрадовиħи* (2 к). У Грабовцу су: *Матиħи* (7 к), *Ђукиħи* (2 к), *Тимотиħи* (5 к), *Ериħи* (5 к), и *Петровиħи* (2 к).

Задружан је живот јаче развијен у овом селу него у Горњој Буковици. Јаче су задруге: Лазаревића 2, Живковића 1, Перића 1, Ерића и Тимотића по 1.

Подаци о селу. — Према харачким тефтерима из 1818 год. Доња Буковица је имала 31 дом са 55 пор. и 115 хар. лица. Према попису од 1866. год. било је 45 домова са 480 станов., докле према попису од 1874. год. било је 48 дом. са 478 стан. Према попису од 1884. год. било је 51 дом са 514 становника, докле према попису од 1890. год. било је 48 домова са 566 становника. Према попису од 1895. год. било је 56 домова са

607 станов.. докле према попису од 1900. год. било је 65 дом. са 611 становника.

Годишњи прираштај становништва овог села $4,_{20}$, а процентни $0,_{79}\%_0$.

Име селу. — О имену села казано је код горњег села, само по народним предањима ово је село старије од Горње Буковице. Горња и Доња Буковица немају никаквих заједница ни у имањима ни у породицама, докле ово село са суседним селом Златарићем, а посебице његовим џематом *Паланком*, има природних веза у имањима и односима појединих породица. Појединци држе да је Д. Буковица заселак села Златарића, а Горња опет заселак њен, а да ли је овако. то се не може ничим утврдити.

Порекло становништва и оснивање села. — Буковицу су основале две породице: *Ранисављевићи* и *Живковићи*. За обе се не зна да су досељене, обе се сматрају као старинци, много су се расељавале по овој области и изван ње; Ранисављевића има данас 17 кућа, зову се Крунићи и Лазаревићи, славе св. Николу. Живковића има 5 кућа, славе св. Јована.

По времену досељења најстарији су *Ерићи* (Тадићи), досељени пред крај XVII века у општој сеоби из Озринића у Црној Гори од оне исте породице, од које су Курјаци у Драчићу, Аничићи у Дегурићу и на Ушћу; њих је у овом селу под разним презименима 21 кућа, славе Ђурђиц.

Пред Кочину Крајину досељени су *Аврамовићи* из Заовина у Ст. Влаху, па се њихов радоначелник призетио у старе Лазаревиће, чије је презиме примио. С њиме су у сродству још две породице овог села, има их свега 7 кућа, славе св. Ђурђа. Кад и ови досељени су из Мокре Горе, у Ст. Влаху, као слуге данашњи *Игњатовићи*, у које се рачунају и Обрадовићи, има их 6 кућа и славе св. Николу.

После Кочине Крајине пред први устанак доселили су се из Овринића преци данашњих *Терзића* и населили се у Лазаревиће; њих је данас 3 куће, славе М. Госпођу.

Тимотићи су досељени из Плушца ове области од тамошњих Тимотића, досељени после 1815. год. на сеоско имање, које им је додељено; има их 5 кућа, славе св. Јована. — *Петровићи* су досељени после њих из Добротина округа ужичког, одакле им се предак доселио као слуга; има их 2 куће. славе св. Ђурђа.

У Д. Буковици има 65 кућа од 8 породица.

Занимање становништва. — Буковичани су у свему по занимању исто што и њихови суседи у горњем селу.

Појединости о селу. — Село је саставни део буковичке општине у ср. подгорском. Судница и црква су у Г. Буковици, школа у Каменици. Гробље заједничко у Брђанима. Сеоска преслава Спасов-дан.

24. Велишевци.

Положај села. — Велишевци леже по падини и осоју оне велике косе, која се под именом Виса и Медника одвојила од Сувобора и служи као развође Топлици, Палежничкој Реци и Љигу. Земљиште је од конгломерата и црвеног пешчара секундарне старости, по коме леже местимично наслагани складови моћног кречњака. Пад је терена, и ако је и сувише брдовит, ка Љигу, па је и село нагнуто на ту страну. Главнији су висови на јужној и западној страни, докле је на северној страни неприметан прелаз из овог села у суседно село Бабајић. Главнији су: *Медник* до К. Луке, *Жеравац* до Гуњице и *Глумач* са запада.

У селу се употребљава искључиво изворска вода. Извора има доста, али су већином плитки и преко лета пресушују. Али по дну села, ближе Љигу, има и јаких и непресушних извора. Бунара у селу ретко има, али чесама, бара и рекавица има. Од текућих вода поред Љига вредно је поменути ове: *Жеравац*, поток чији је извор под истоименим брдом и који тече испод Медника и пада у Љиг. С Медника пада у Жеравац јак поток *Грабовац*. Оба су потока богата водом и не пресушују. Са западне стране виса Глумча слази истоимени поток *Глумач*, који не иде у ово село, већ у Гуњицу и пада у Топлицу.

Земље и шуме. — Зиратне земље овог села су дуж потока, реке Љига, по Меднику и испод Глумча. По квалитету су лошије од земаља суседног села Бабајића. Земље око рекавица, кућа и Љига су врло родне, а плећа Медникова не дају ни у ком погледу добре земље. Одличне ливадске земље су под Глумчем, а кукурузне низ Грабовац и Љиг, за стрмнину кроз средину села, за испашу по Меднику.

Шумом су богати источни делови села, падине Медника, у колико су неприступне, Жеравац и Глумач, а има је местимично и по селу. Шума је од лиснатог дрвета, подесна за грађу. Ни у шуми, ни у земљи нема у селу ваћих заједница.

Тип села. — Село је у главном збијено у две повеће групе, ма да је прелаз из једне у другу неприметан. И једна и друга група теренским незгодама издељена је на омање породичне

групе. Куће су по падини Медниковој збијеније него под осојем, тако су и збијеније под Глумчем него поред Жеравца. Растојање кућа по групама је понегде 50—60 m, а понегде и веће, а растојање између група не може се одредити. Групе се зову мале и прва доња је *Грабовац*, а друга горња *Глумач*.

У Грабовцу су ове породице: *Радисављевићи* (8 кућа), *Јовановић* (1 кућа), *Петровићи* (2 куће), *Петровић* (1 к), *Брковићи* (2 к), *Јовановићи* (2 куће), *Аруновићи* (4 куће), *Мачури* (1 кућа), *Чарапићи* (1 кућа), *Милинковићи* (5 кућа), *Радовановићи* (4 куће), *Марковићи* (2 куће), *Матићи* (10 кућа) и *Стевновићи* (2 куће).

У Глумчу су ове породице: *Демировићи* (21 кућа), *Миловановић* (1 кућа), *Давидовци* (13 кућа), *Ненадовић* (1 кућа), *Радивојевић* (1 кућа), *Марковић* (1 кућа) и *Васиљевић* (1 кућа).

У селу је мало задруга, свега су две повеће: *Радисављевића* 1 и *Аруновића* 1 са по 20 душа, иначе је доста велика инокоштина.

Подаци о селу. — По харачким тефтерима из 1818. год. село је имало 28 домова са 44 пореске и 91 хар. личности.

По попису од 1866. год. било је у селу 44 дома са 549 становника,[1] докле по попису од 1874. год. 60 домова са 391 станов. По попису од 1884. било је 56 домова са 373 станов., докле је по попису од 1890 било 61 дом са 431 становник. По попису од 1895. било је 65 домова са 412 станов., докле по најновијем има 74 дома са 459. стан.

Годишњи прираштај становништва овог села је $2_{,86}$, а процентни $0_{,75}\%$. И код овог села као код многих других осећа се у времену од 1874. до 1884. године опадање, па после опет прирашћивање.

Име селу. — Народно предање за име овом селу вели да долази отуда што је пре ових данашњих породица живео у селу некав *Велиша*, па по његовом имену су прво Турци, а после и други, прозвали село Велишевац и Велишевци. Старо село звало се *Грабовац*, и тек кад се Велиша населио, онда се одомаћило име Велишевци.

Порекло становништва и оснивање села. — Најстарија породица у селу била би, да је има, *Велишина*, али се она пред крај XVII века иселила у Пироман и Срем, и она је оставила празно село.

---

[1] Овај први попис има се сматрати као нетачан, јер сви доцнији дају мали број становништва, па смо га и искључили.

У празно село у општој сеоби досељена је у ово село *Аруновића* породица из околине Новог Пазара из места Вражогрнца, која се претходно населила негде око Краљева, па се тек после овде спустила. Данас Аруновића има под два презимена 6 кућа и славе св. Ђурђа.

С њима су заједно дошли од Рашке, од Биоча, и населили се поред њих данашњи Радисављевићи; њих је 8 кућа, славе св. Ђурђа.

С друге стране доселила се преко Старог Влаха данашња велика породица *Демировића* у *Дражиновић*, у окр. ужичком. па се одатле спустила при крају XVIII столећа око 1795. год. у ово село и населила га. Ова је породица из села Потпећи и Бучја у Полимљу и тамо се звала Ајмановићи (ваљда Ајановићи).[1] Доселила се због немаштине, а овде се разделила и једни су отишли у Палежницу, докле други остали су на Глумчу. У овом селу има их 57 кућа и све славе светог Стевана[1].

У првом устанку досељени су *Петровићи* у 2 породице из Мораве, из љубићске околине, па се један призетио у Аруновиће, а други се населио у Табановићу. Од овог Аруновића уљеза биле су две куће, па једна замрла, а друга се о концу држи и слави Аћима и Ану.

Сви остали досељеници су од шесетих година прошлог века па на овамо. Тако у Петровиће призетили су се данашњи *Петровићи* (а и *Брковићи*) из суседног села Бабајића, те их има две куће и славе св. Ђурђа и Аћима и Ану. У Аруновиће призетио се опет један *Брковић*, од кога данас имају две куће и славе св. Ђурђа. У Радисављевиће призетио се *Јовановић* из Каленића окр. ужичоог, од кога је једна кућа и слави св. Илију и св. Ђурђа. У неку стару, данас замрлу породицу, досељену из Меднице у Полимљу после Кочине Крајине, призетио се *Мачур* из Струганика, од кога је једна кућа и слави Усековање (29/VIII) и св. Николу. У Милинковиће од Демировића призетио се *Чарапић* из Ракара, од којега је данас једна кућа и слави св. Стевана и Св. Ђурђа. У праве Демировиће призетио се *Миловановић* из Дучића, од којега је 1 кућа и слави св. Стевана и св. Лазара. У Давидовце од Демировића призетио се *Нен*-

[1] Петар Мркоњић. Средње Потарје и Полимље. Стр. 314.

[2] Из ове је породице г. *Алимпије Васиљевић*, пензион. члан државног савета из Београда.

довић из Дучића, *Радивојевић* из Попадића, *Маркоаић* из Берковца и *Васиљевић* из Бранчића, окр. рудничког, од којих је данас по 1 кућа и сви славе поред св. Стевана и своје крсно име светог Николу.

У Велишевцима има данас 84 дома од 13 породица.

Занимање становништва. — Сељани се поглавито баве земљорадњом, сточарством и воћарством, као и по осталим крајевима ове области. У селу нема занатлија, у аргаштину не иду, а помоћу аргата из других села срећују своју летину.

Појединости о селу. — Велишевци су саставни део бабајићске општине у срезу колубарском. Судница је у Бабајићу на Љигу, а црква и школа у Цветановцима. Гробље је раздељено у два дела. Преслава је заједничка за цело село Томина Недеља.

25. Веселиновци.

Положај села. — Веселиновци леже на западној падини високог *Оштриковца*, који са словачким *Градом* гради колубарску клисуру, познату под именом *Сутеска*. Село је на устима клисуре, а на десној обали Колубаре. Земљиште Оштриковца је од секундарног кречњака, а по селу је или колубарска пескуша или брдска црница.

У селу је врло мало извора, за то се село више служи бунарима. Осим Колубаре, која тече од западне стране, никаквог другог важнијег потока или речице нема.

Земље и шуме. — Сеоске су земље од две врсте: пескуше и црнице. Прве помешане са колубарским наносом јесу одличне земље за сејање кукуруза, пашњаке и ливаде, докле друге увек су цењене зиратне земље, а по њој су и куће с воћима.

Шума је у селу много. Цела западна падина Оштриковца је под шумом и сеоска заједница. Над селом Словцем, изнад виса Града, ово село има своју од неколико десетина хектара заједничку шуму, која се добро гаји и одржава. Ова сеоска заједница је на атару лозничком и зове се *Обла Главица*.

Тип села. — Сеоске су куће подоста збијене на оном делу оштриковачке косе, где се ова најблаже спушта у долину колубарску. Куће нису у равници, нису ни у близини а ни раздалеко; средње је одстојање 50 ^{m}. Село је мало па нема данас ни крајева или пак у страну одељених кућа.

У селу су ове породице: *Митровићи* (Алексићи) (6 кућа), *Пивићи* (9 кућа), *Радовановић* (1 кућа), *Мијатовићи* (Петровићи), (2 куће), *Станићи* (Јовановићи) (7 кућа) и *Урошевић* (1 кућа).

У селу је задружан живот доста очуван; али нема већих задруга. Осредње су задруге: Пивића 1 и Алексића 1.

Подаци о селу. — У харачким тефтерима нема овог села. Нема га ни доцније све до 1874. год., кад се јавља као самостално село са 23 дома и 192 станов. По попису од 1884. село има 23 дома са 232 становника, докле по попису од 1890. било је 26 домова са 233 становн., по попису од 1895. било је 26 домова са 222. стан., а по најновијем попису 26 домова са 231 стан.

Годишњи прираштај од 1874. у средњу руку износи $0,_{94}$ а процентни $0,_{48}$ %. Из горњих бројева даје се видети колебљивост у прираштају становништва.

Име селу. — Напред поменусмо да се име Веселиновци не појављује у литератури све до 1874. год. У истини све дотле и није било овог села. Оно се сматрало све до 1872. год. као заселак села *Лознице*. Ово је село и данас у заједници с Лозницом. Име *Веселиновци* је по првом насељенику у овом крају, Веселину из породице Алексића, која има и данас својих представника у селу.

Порекло становништва. — У Веселиновцима нема старих породица. Ново насеље, па и нове породице. Све су породице досељене из разних крајева ове области, међу које се уметнуо само један једини из Мораве.

Најстарије породице у селу досељене су у другој половини XVII. столећа. Најстарије су породице *Митровићи* и *Пивићи*, обе досељене из Робаја, прва од Жунића, а друга од Мијатовића из истог села. Овде су дошле на поклоњена имања. Митровића има данас 6 кућа и славе св. Арханђела. Пивића има 9 кућа и славе св. Луку.

После њих, 5—6 година доцније, доселили су се *Станићи* из села Жабара од породице Ђокића. Овде их има 7 кућа и славе св. Ђурђиц.

После Кочине Крајине опет куповином имања од Турака сишли су *Петровићи* из Клинаца од породице Тодорића. Овде их је данас 2 куће и славе св. Николу.

Најновији су досељеници из шесетих година прошлог века: *Радовановић* из Заблаћа у околини Чачка, и *Урошевић* из Лесковица од Кулинаца. Од њих је данас по једна кућа, доселили су се као слуге, први слави св. Стевана, а други св. Ђурђа.

У селу има данас 26 домова од 6 породица.

Занимање становништва. — Главне врсте занимања сељака овог села јесу као и код осталих. Ну Весолиновчани се особито одликују гајењем поврћа и воћа, нарочито бостана. Ово им је готово главно занимање и са својим бостаном радо су виђени у Ваљеву и суседним тржиштима.

Појединости о селу. — Веселиновци су саставни део лозничке општине у срезу ваљевском. Судница је у Лозници, школа у Рабровици, а црква у Марковој Цркви. Гробље је заједничко и на Оштриковцу. Прослављају Томину Недељу.

26. Вировци.

Положај села. — Вировци леже на обема обалама реке Топлице у њеном доњем току и то по бреговима и њиховим падинама, који са Оштриковцем граде топличку марковачку клисуру. Главнији Висови су: *Оштриковац* и *Рогљевица* с леве стране Топлице, *Косица*, *Мацарлија*, *Гробљански Вис* и *Забрдица* с десне стране. Оштриковац и Рогљевица (350 ^{m}) су од секундарног кречњака, Мацарлија (212 ^{m}) и сви околни брегови су од терцијарне мергле, глинаца и лапорца.

Извора у селу има доста. Сељани се поред изворске воде служе и бунарском, а по ливадама и воћњацима даље од Топлице копају и баре. Кроз средину села, у правцу с југа на север, тече доста прошириним коритом река Топлица и не излива се готово никад, да прави штете околним имањима. Потоци и онај што слази с Мацарлије и Гробљанског Виса, као и онај што слази с Рогљевице, немају редовно воде и не плаве село.

Земље и шуме. — Вировачке земље дају се поделити на двоје: топличке и брдске. Топличке су земље наносне, од речног муља и наноса, родне, особито добре за пашњаке и ливаде. Брдске су земље од црне или беле глине, хладне, особито добре, за стрмна жита, кукуруз и жита.

Шуме је у селу мање него у суседном селу Веселиновцима, али ипак није је тако мало, да се може рећи да је село оскудно. И по Топлици, и по свима бреговима, а и између кућа, налазе се местимично повећи комади дивне шуме, која се особито гаји и чува. Шуме и зиратна имања носе имена по реци или по бреговима. У селу нема никаквих заједница, чак и трагови заједница изгубили су се.

Тип села. — Старо је село на Рогљевици и данас; што има кућа на том месту, поређане су страном брда, на дуж,

блиске су једна другој, докле на десној страни, ако су породичне групе, блиске су једна другој, иначе су растурене. Растојање међу кућама на левој страни није веће од 50 m, а тако и на десној, али међу групицама прелази и преко 200 m. Поједине групе немају нарочитих имена, више су презименске и то по оној породици, која је највиђенија.

На левој обали Топлице су ове породице: *Јанковићи* (7 кућа), *Васићи* (3 куће), *Јовановић* (1 кућа) и *Јеремићи* (6 кућа). На десној обали *Либадићи* (2 куће), *Радовановићи* (3 куће), *Весићи* (9 кућа), *Стевићи* (4 куће), *Јаковљевићи* (5 кућа), *Јелачићи* (4 куће), *Ђурићи* (5 кућа), *Ђурић* (1 кућа), *Ненадовић* (1 кућа), *Миловановићи* (2 куће), *Милосављевићи* (1 кућа), *Урошевићи* (5 кућа), *Михаиловићи* (5 кућа), *Милановићи* (8 кућа), *Аксентијевићи* (3 куће), *Крстићи* (2 куће) и *Маринковићи* (4 куће).

У селу је особито очуван задружни живот. Готово свака друга је кућа задружна, од већих задруга су: Васића 1, Јанковића 1 и Јеремића 1.

Подаци о селу. — По харачким тефтерима село Вировци имало је 23 дома са 29 пореских и 69 харачких личности у 1818. год. По попису од 1866. село је имало 45 домова са 349 становника, докле по попису од 1874. год. имало је 54 дома са 377 становника. По попису од 1884. год. у селу било је 57 домова са 453 становника, докле по попису од 1890. било је 59 домова са 519 становника, а по попису од 1095. било је 71 дом са 544 становника. По најновијем попису од 1900. год. било је 77 домова са 631 станов. наше вере, народности и поданства.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је $9_{,02}$, а процентни $1_{,94}$%.

Име селу. — По народном предању име селу је врло старо. Предање држи да је ово село и суседно село Ратковци било некад једно село, али да је име *Вировци* старије од имена *Ратковци*. Како предање вели нема ни 250 година, кад су се ова два села издвојила у засебне целине, кад се неки Ратко Вировчанин преселио с кућом у данашње Ратковце и населио их. По народном предању име селу Вировци дошло је отуда, што је некад атар целог села био под морем, па се оно Топлицом исцедило, те тако оставило суву земљу с многим вировима, по чему је и постало име Вировци. Да је атар Вировачки био неки језерски басен, то се може претпоставити, али да народна памћења досежу до тога доба, то се не може узети.

Брег Мапарлија по народном предању добио је име, што су некад биле битке на њему између Мапара и Срба.

Старине у селу. — Као старину сеоску ваља поменути брег Мапарлију за који је везана народна успомена на Маћаре и неку битку између њих и Срба. На Мапарлији ископавају се данас стари новци, крбањци од посуђа, алата и оружја, те то доказује, да је ту било некад некако насеље. Да ли је то насеље било маџарско или нечије друго, то се тек има доказати.

Порекло становништва и оснивање села. — Као најстрију породицу у селу узимају да су данашњи *Јанковићи*, за које се држи да су од вајкада на левој обали Топлице, под Рогљевицом. Ова је породица врло стара, за њу не зна се, да се од куда доселила, а сматра се да је готово цело село разродило се од ње, да је чак има у Ратковцима и да је први насељеник овог села од ове исте породице. Јанковићима се данас у селу зове мали мали број кућа, али како је ова породица одавна најчувенија и највиђенија у селу, то и ми увршћујемо по примеру сељана све сродне породице у њу. Јанковића према овоме, под разним презименима, има у овом селу 61 кућа и све славе Ђурђиц.

У доба првог устанка доселили су се као надничари данашњи *Аксентијевићи* из *Магаруга* у области Полимља, има их 3 куће и славе Ђурђиц. После насталог мира и сређивања у нашој држави доселили се у ово село око 1830. год. *Мирковићи* из Мионице, села ове области од породице данашњих Гајића: има их 4 куће и славе св. Николу. Или мало пре или мало после Маринковића, доселили су се *Јеремићи* из села Скобаља, из ваљевске Тамнаве: има их 6 кућа и славе св. Илију. Обе су породице досељене на имања.

Од шесетих година прошлог века доселили су се у село или као улези или као слуге или на купљено имање *Крстићи* из Дучића, има их данас две куће, славе св. Лазара. *Ђурић* је из Команица, од кога је једна кућа и слави св. Димитрија. *Јовановић* је из Ковачица, једна кућа и слави Тројице. *Миловановићи* су из *Чајетине* окр. ужичког, две куће и славе св. Ђурђа. *Милосављевић* је најскорији досељеник из Вардишта у вишеградском Ст. Влаху, слави Нову Годину св. Василија,.

Вировци имају 81 дом од 10 породица.

Занимање становништва. — Главна занимања становништва јесу земљорадња, сточарство и воћарство. Ну најглавније занимање сељана овог села јесте гајење рогате стоке, јер су и подгодбе за тај посао само како се могу пожелети. Село подми-

рује потребе својим производима и у знатној мери извози их на страну.

Појединости о селу. — Село Вировци су саставни део марковачке општине у срезу колубарском. Судница, школа и црква су у Марковој Цркви. Гробље је заједничко и на Гробљан. Вису под Маџарлијом. Преслава Тројице.

27 Врагочаница.[1]

Положај села. — Врагочаница лежи у центруму ваљевске Подгорине. Она је сва при извору река: *Јадра* и *Врагочке Реке*. Куће овог села су по присојним и осојним странама брда овог села, чија средња висина износи 500 ^{m}. Главнија брда јесу: *Јелина Бреза* усред села, *Умка* до Станијине Реке, *Периновац* више Става, *Кик* и *Брдо* до Драгијевице, *Медетић* на крају села, до Ст. Реке. *Просек* и *Остењак* у истом правцу. Сви су брегови од моћног секундарног кречњака, по чијим плећима налазе се вртлози (вртаче), разноликог облика и величине. Највише је вртача под Јелином Брезом у источном правцу, које су обделане, докле на западу од Јелине Брезе већином су каменитог дна. Јелина Бреза је рудоносна, у њој су старија и новија рударска окна, где су се вадиле бакарне руде.

Извора по селу има доста, али само извори нису никад по плећима брегова већ у његовим падинама и долинама рекавица овог села. Најзнатнији су извори: *Црквенац*, *Врело*, *Стублина* и др. Сву потребу у води народ подмирује изворском водом, али има и бунара и бара. Од текућих вода овог села главније су, које извиру у овом селу: *Врагочка Река*, извире под Медетићем, тече право на исток, улази у Бобову и пада у Обницу; *Врагочко Врело*, које извире са источне стране Јелине Брезе и тече право на исток, понирући у једну велику вртачу по дну села; *Јадар*, који извире са западне стране Јелине Брезе и у почетку се зове *Мали Јадар*; *Црквено Врело*, које извире из Црквенца усред села и пада у Врагочку Реку. Долине ових рекавица су уске, а њихове су обале врло стрме, па чине да Врагочаница долази у ред правих брдских села.

Земље и шуме. — Зиратне земље село мало има. Како Врагочаница заузима у простору више од 25 Km^2, требала би да има много више зиратне земље, него што је у ствари,

[1] Ово је село описивао и г. Милорад Ив. Протић, свештеник каменички, чијим сам се описом знатно користио.

ну већи део земље или је каменит или усприт, те није ни у колико подесан за обделавање. Брдске су земље суве, посне, по Јелиној Брези шљунковите или покривене распаднутим стенама, па дају врло слабе резултате и при најбољој пажњи. Вртаче су особито родне и по њима, ако нису каменитог дна, особито успева поврће и друго културно биље. Једина добра земља је низ реке и подесна за све врсте пољских усева, али је тако мало, да су сељани принуђени слазити ка Ваљеву и у долину Јадра или Тамнаве и тамо тражити боље земље за обделавање. Ливадске земље и за пашњаке никако немају, већ с пролећа, да би могли своју стоку исхранити, морају је згонити у поменута места ради исхране и вратити тек онда, кад се буде добро отоплило и трава почела расти.

Шуме у селу нема много, као у суседним селима. Потребу у гориву и грађи сељани подмирују куповином из других села. По њивама и ливадама има по мало приватних забрана, али је то све мало. Једини већи шумски део је *Ражита*, при врху села до Лопатња, која је сеоска заједница. Цео крај око ње био је сеоска заједница, па су сељани између себе пре 30 год. изделили, а оставили мало шуме. Сва су брда у селу гола, а њихове падине већином су засађене воћем, због тога што су и куће туда распоређене.

Тип села. — Врагочаница је потпуно разбијеног типа. Облик земљишта не да да се село збије, чак смета и збијености појединих кућа у групе. Долине речица су и сувише уске, њихове су стране стрме и сувише искидате, те сметају груписању села. Куће по групама су по некад у растојању од 20 ^{m}, а по некад и више од 200 ^{m}, докле поједине групе далеко су најмање 1 K^{m}, а кадшад и више. Групе кућа зову се *мале*.

Сеоске мале су: *Јело-брђани* (7 кућа), према њима су а преко јаруге *Гаврићи* (4 куће), па *Ћесаровићи* (8 кућа), *Курљевац* (5 кућа) где су до њих, само преко пута, *Брајиновац* (13 кућа), па *Чолићи* (6 кућа), а уз њих *Трушеница* (7 кућа), а уз саме њих *Ђурашиновићи* (4 куће). Од ових на југ преко јаруге су *Ерићи* (10 кућа), преко друге су јаруге под Медетићем *Цинцаревићи* (6 кућа) и *Ђокићи* (4 куће). Од ових су преко треће јаруге, на југ ка Ст. Реци *Југовићи* (7 кућа), а на запад од њих преко Перунике *Анџаковићи* (6 кућа) и *Стојковићи* (4 куће).

Ако се хоћемо да оријентујемо према Реци, онда су на левој обали њеној мале Ђурашиновићи и Брајиновац, а све ...у на десној. Много згоднији је за оријентацију срески

друм који иде са Става, па се, пошто се попне на Јелину Брезу, повије на север, и према њему су с леве стране све мале осим Чолића и Трушенице, које су на десној страни.

Подаци о селу. — По харачким тефтерима ово је село у 1818. год. имало 35 домова са 54 пор. и 35 хар. личности.

Према попису од 1866. год. било је 64 д. са 659 станов., докле 1874. год. било је 70 дом. са 705 станов. Према попису од 1884. године било је 72 дома са 770 станов., докле према попису од 1890. год. било је 77 домова са 887 станов.[1] Према попису од 1895. било је у селу 78 домова са 854 стан., докле према најновијем попису од 1900. г. било је 90 домова са 889 станов.

Годишњи прираштај становништва од 1866. године је 6,43, а процентни 0,85%, где је било разноликог колебања.

Име селу. — Народно предање не зна од куда је име селу. Оно држи да су овде, пошто је село рударско место, од вајкада живели људи и да је било више него што их данас има.

Имена појединих џемата су породични називи или са стране. Тако Брајинац је прозват по неком Турчину Ибрајиму (Брајн), који је био спахија у овом селу и имао свој летњи двор. Јелобрђани прозвати су по Јелиној Брези, највишем вису овог села. Називи *Куљевац* и *Трушеница* су називи места, на којима су насеља.

Старине у селу. — Под Медетићем, где извире Црквено Врело, налазе се неке зидине зване *Црквина*. Предање вели да је овде била некад црква, с тога се народ ту састаје другог дана Ускрса и чини бденије.

Испод Црквине, на источну страну, поред корита самог Врела, налазе се неке зидине, заостаци куле некаквог сеоског спахије *Кара-Митра*, који се одликовао великим богатством оваца, чији су станови били на Перуници, одакле је млеко чунковима спровођено у кулу. Остаци куле зову се *Кулина*, а данас се познаје само хумка од тога, јер су сељани сав камен и циглу разнели.

Преко Врагочанице од вајкада, па и данас, прелазио је најкраћи пут који је спајао дринску и колубарску долину. Овим се путем у средњем веку ишло из Сребрнице, а у новије доба спајао је Ваљево и Соко, па је њиме Карађорђе 1806. провео своју војску и дочекао босанске Турке, који су на Љубовији

[1] У међувремену од 1885—1898. год. радили су рудници и због тога је и број становништва знатно порастао, а по затварању рудника опет опао.

прешли Дрину. Пут је истина данас доста запуштен, али се ипак на њему распознају трагови старијих оправака и насипа.

У средњем веку, може бити и раније, као и последњих година прошлог века у Врагочаници су у велико цветали рударски послови. Стара и новија рударска блага и радови на источном подножју Јелине Брезе, по Брајинцу и суседној Бобови доказ су некадашњег рударства. Вађене су бакарне руде и антимонове. Данас су ови послови напуштени, али ће може бити најновије доба понова их отпочети.

На Јелиној Брези[1] са западне стране налазе се неки шанцеви из новијег доба (1815. год.).[2]

Порекло становништва и оснивање села. — Врагочаница је врло старо село, а у њој има доста и старих породица, које не знају ништа за себе да су досељене с које стране. Као старе породице сматрају се: *Гаврићи, Јеремићи, Стојковићи, Живановићи* и *Југовићи,* којих има данас у селу 20 кућа. За остале породице зна се да су досељене. Тако *Чолићи* досељени су из села Овчине округа ужичког, *Ерићи* из Пилице истог округа, *Обрадиновићи* из Оклеца истог округа, *Радовановићи* из Костојевића, *Анцаковићи* из Полимља, *Васиљевићи* из Рујевца окр. подринског, а *Исаиловићи, Телековићи, Ђокићи, Ђурашиновићи* и *Цинцаревићи* досељени су од Мостара у Херцеговини, *Ћесаровићи* су из Осата. Сви су дошли после Кочине Крајине или у првом устанку, и населили су се на готове земље, које су добили од Турака или од самог села.

Познији су досељеници *Раковић* и *Лазаревић* из Ст. Реке досељени на купљена имања или девојкама у куће.

---

[1] Име Јелина Бреза, Јелино Брдо, везано је за злу и несрећну судбину неке девојке, коју су вуци при повратку из цркве, с венчања, под неком брезом растргли.

[2] Прота Матија Мијатовић, из Беле Цркве, у Рађевини, у договору са неким кнежевима из Рађевине намери да 1815. подигне и Рађевину противу Турака. Неко ово достави Турцима, те ови изненада ударе на Рађевину, похватају све кнежеве, па и самог проту. Када кнез Милош удари с војском на Ваљево, сокоски Турци с похватаним кнежевима и протом пођу Ваљеву у помоћ, па како стигну у Врагочаницу на Јелину Брезу, ту се ушанче с намером да дочекају кнеза Милоша с војском, кад буде кренуо се за Соко. Кнез Милош очисти Ваљево од Турака и ове прогна отуда, а ушанчени Турци, чувши за те гласове од Турака који су прогнати, напусте шанцеве и побегну у Босну, водећи собом и робље. Заробљене кнежеве и проту спроведу у Травник, одакле их протиница и породице откупе, све осим једног, који умре у Травнику у тамници, не дочекавши да понова види своју отаџбину.

Због деобе, густог насеља, а и рђавог земљишта, многе су породице, на броју 32, од 1860. год. па до данас, иселиле се у равнија места овог или подринског округа.

Занимање становништва. — Врагочани се поглавито занимају земљорадњом, воћарством и сточарством. Земље су им слабе каквоће, с тога се често пуштају у Јадар, Тамнаву и око Ваљева и тамо закупљују имања и на њима подижу и куће или их привремено обрађују. Особито су добри воћари, подижу воћа у велико и правилно гаје, па од њих имају и великог прихода. Сточарство је везано за рђаву земљу, да им није стоке не би могли ништа код својих кућа сејати, с тога је свака кућа обавезна да држи доста и ситне и крупне стоке, те да тако и опстане.

Кад су рудници овог краја били отворени, Врагочани, и суседни Бобовци, инстиктивно су предузимали рударске послове и вазда се одликовали на овом послу. Ради ових послова Врагочани су се покретали из овог места, и било их је и на Руднику и Подрињу, као и на скорашњим ребељским рудницима. У рударске послове тако су упућени, да се сматрају као одлични рудари, који се могу поредити с најизвежбанијим радницима ове врсте код нас и на страни.

У селу има их доста који се баве занатима: ковачким, камењарским, зидарским, качарским и коларским. Има их доста, који се стално баве и трговином и са сировинама, а има их, који, као сиромашнији, иду по селу и околини, те се баве надничењем.

Појединости о селу. — Врагочаница је саставни део каменичке општине у ср. подгорском. Судница, школа и црква су у Каменици. Гробаља има неколико, од којих је најважније оно код Црквине, које се сматра као најстарије у селу. Преслављају по крајевима.

28. Врачевић.

Положај села. — Село Врачевић лежи на источном делу ове области, један час далеко од реке Љига. Земљиште је овог села неравно, испресецано долинама од три потока и нагнуто истоку ка Љигу. Терен је од терцијерних наслагања, међу којима су нађене дебеле врце лигнита. Главнији висови и уздигнућа су: *Костојевац*, *Стражара* и *Зајичак*. Плећа су ових уздигнућа широка, а нагиби доста благи; по њима су куће, а врло ретко да су спуштене у долине потока.

Изворима је село врло богато, али њихова вода није довољна да подмири све потребе, с тога готово свака кућа има бунаре и баре. Јаких текућих вода у селу нема, а главнији потоци су: *Грабовац*, који извире под Костојевцем, *Дубочица* која слази у Грабовац испод Стражаре, *Јововац* до Тодориног Дола, који пада у суседну Кацапу. Главнији извори у селу јесу: *Бурмановац*, *Липе* и *Жуњића Бунар*, од којих по неки, као и потоци, пресушују.

Земље и шуме. — Земље врачевачке су једнолике: црна смоница, особито родна и подесна за све усеве. Дуж Грабовца и по Костојевцу су долине ливаде, а по Стражари виноградска и воћарска места.

Шуме има доста. Особито је шумом богат северни крај до забрана манастира Боговађе. Шума је приватна својина од лиснатог дрвета и особито се гаји, а има је и по осталим деловима села, али у мањој мери. Како у шуми, тако и у зиратној земљи нема накаквих заједница у овом селу.

Тип села. — Куће села Врачевића груписане су на 3 места. Највећи део села је на Зајичку и западно од њега по његовим плећима, идући Тодорином Долу и Бошњановићу. Куће су овуда збијене, растојање између кућа није веће од 30—60 m и све су на десној страни оног широког пута, који долази из Г. Мушића. Друга је група кућа на Костојевцу, где су куће по породицама груписане, а не као по Зајичку. Трећа је група на присојној страни Стражаре и оне су растуреније од кућа првог краја. Прва насеља су била на Зајичку, око старе општинске суднице, а садашње куће по Стражари и Костојевцу јесу њихове раселице, отуда готово из сваке важније породице у селу има по неки представник на ова два места и ова новија насеља или се зову по местима или по породицама. Према овоме у селу се дају тешко распознати поједине мале или крајеви, па ипак сељани разликују мале: *Жујовића*, *Протића*, *Бабовића*, *Врачевску* и др.

Село Врачевић данас насељавају ове породице: *Врачевићи* [*Мијатовићи* (2 куће), *Радовановићи* (4 куће), *Миловановићи* (4 куће), *Раденковићи* (4 куће), *Велимировићи* (3 куће), *Дуњићи* (1 кућа), *Илићи* (1 кућа) и *Михаиловићи* (1 кућа)], *Костићи* [*Молеровићи* (3 куће), *Костићи* (3 куће), *Танасковићи* (4 куће), *Миловановићи* (2 куће), *Миливојевићи* (2 куће), *Жуњићи* (1 кућа), *Тешићи* (1 кућа) и *Ерићи* (3 куће)], *Бабовићи* [*Кецићи* (2 куће), *Јоцићи* (2 куће), *Бабовићи* (6 кућа), *Нешковићи* (1 кућа) и *Дабићи*

(5 кућа)], *Жујовићи* [*Жујовићи* (23 куће), *Милосављевићи* (5 кућа), *Ивановићи* (2 куће), *Томићи* (2 куће), *Радоњићи* (4 куће) и *Матићи* (2 куће)], *Протићи* [*Митровићи* (1 кућа), *Богатићи* (5 кућа), *Протићи* (3 куће), *Обрадовићи* (3 куће), *Ђурђевићи* (1 кућа), *Марковићи* (3 куће), *Пејичићи* (1 кућа), *Лазићи* (1 кућа) и *Милићи* (3 куће)], *Крговићи* (10 кућа), *Радосављевићи* (1 кућа) и *Спасићи* (4 куће).

У Врачевићу је задружан живот доста развијен, али ипак нема тако великих задруга. У селу има 6—7 породица, које имају у својим задругама преко 15 душа, али ниједна не прелази број 20.

Подаци о селу. — У харачким тефтерима од 1818. год. ово село бележи се „*Рачевић*“ и имало је 39 дом. са 54 пор. и 125 хар. личности.

По попису од 1866. год. у селу је било 76 дом. са 581 станов., докле по попису од 1874. г. било је 84 д. са 626 стан. По попису од 1884. год. било је 96 д. са 683 станов., а по попису од 1890. год. 108. дом. са 780 станов. По попису од 1895. год. било је 119 дом. са 818 станов., докле по најновијем попису од 1900. год. било је 134 дома са 931 станов.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 11,45, а процентни 1,58%, где готово из године у годину рађа се више женске деце него мушке.

Име селу. — Име селу је толико старо, колико и његова најстарија породица. Најстарија породица у селу је: *Врачевићи* (Врачеви), прозвати од познијих досељеника, што славе Враче, а отуда је дошло и име селу. Имена мала су породична.

Старине у селу. — У потоку Грабовцу, испод Молеровића кућа, прича се, да су некад била некаква насеља,ваљда неких ранијих насељеника овог села, за које народно предање држи да су се одавде иселили. Та су насеља данас хумке и ништа више.

У турско доба, а и раније, преко овог села пролазио је трговачки пут, који је спајао долину Колубаре са Шумадијом. Од овог пута знају се данас само трагови и ништа више.

Порекло становништва и оснивање села. — На место данашњег Врачевића постојало је некакво раније насеље, за које се не зна ништа друго, до да су се стари одселили некуда. Све данашње породице у селу досељене су.

Прва, а и најстарија породица у селу, јесу *Врачевићи*, досељени из некаквог Граца, близу Сјенице, у Ст. Србији. Доселили су се у општој сеоби XVII века, од којих су неке њихове по-

родице, одселиле у Срем, а неке остале овде, нашавши пусто село. Сељани их данас зову Врачеви, а има их овде у селу 20 кућа. У Врачеве су се призетили двојица и како су сваку заједницу са својом старином изгубили, то се и не помињу засебно.

На годину две дана, после Врачева, доселили су се у ово село, опет покренуто општом сеобом нашег народа у XVII столећу, данашњи *Костићи (Молеровићи)*[1] из непознатог места у околини Сјенице у Старој Србији. Костића има данас у селу 14 кућа, а и расељених; славе св. Николу.

Кад и Костићи доселила су се у ово село три брата из Дробњачких Корита, а по једнима из села *Корита близу Сјенице*: *Жујо*, *Вуксан* и *Радоња* и од њих су данашњи *Жујовићи*, којима су породица они Жујовићи, што су у Неменикућама у београдском округу, јер су неки потомци ове породице одселили се одавде. Жујовића има данас само у овом селу 36 кућа, али има расељених и по овој области и другима и сви славе св. Арханђела.

Око 1693. год. доселили су се у ово село данашњи *Протићи*[2] из села *Рутоши* из области Ст. Влаха и населили се поред Жујовића. Протића има данас у селу 16 кућа и све славе св. Ђурђа.

Крговићи су досељени из Старе Србије из околине Митровице, данас их има 10 кућа и славе св. Димитрија. Доселили су се у Кочиној Крајини, а преко Шумадије, где и данас у Јасеници имају својих сродника.

После Кочине Крајине, у почетку XIX века, доселили су се *Жунићи* (Ерићи) из села Љубиша окр. ужичког и овде их има данас 5 кућа и славе св. Николу.

У Кочиној Крајини, или после, доселили су се у две породице из Кољуха у Црној Гори данашњи *Бабовићи*, којих има у селу 15 кућа и славе св. Николу.

Лазићи су из суседног села Команица, призетио им се предак и данас их има 5 кућа, славе св. Димитрија; досељени у почетку XIX века.

[1] Молеровићи је новије презиме. Предак ових, по имену *Никола*, изучио је у Београду молерски занат и шарао конак кнезу Милошу у Крагујевцу, те отуда се зову Молеровићи.

[2] Из ове породице био је предак данашњих Протића прота окр. ваљевског 18[illegible]. год., те се по њему прозвали Протићи. „Забавник“ Давидовићев стр. 31.

Спасићи су досељеници из прве половине XIX века из Црне Горе из Мартинића и славе св. Петку, а има их 4 куће, досељени због немаштине и крвне освете.

Милићи су досељеници из истог доба из Цикота округа ужичког, досељени као радници, има их 3 куће, славе св. Николу.

У најновије досељенике путем призећивања долазе ови: *Ивановићи*, из ужичког округа, славе св. Арханђела, и има их две куће; *Нешковић* из Гуњице, слави св. Луку и св. Николу; *Пејичић* из околине Ниша слави св. Ђурђа, досељени као циглари, и *Радосављевић* из Дучића слави св. Лазара

У Врачевићу је 133 дома од 14 породица.

Занимање становништва. — Врачевчани се баве земљорадњом, сточарством и воћарством. Земљорадња је главно занимање, њихове добре и плодне земље дају богат плод, али како су јако насељени, а на малом простору, то појединци имају својих имања по свима суседним селима, нарочито по Љигу. Стоку не гаје многу, али што је има, гаји се правилно и одабрано је. Воћарству и виноградарству, као и пчеларству, поклоњена је особита пажња. Виногради врачевачки дају најбоље вино у околини, особито они по Стражари и Костојевцу.

Врачевчани се нерадо баве занатима, већ то раде страна лица, а нигде не иду од својих кућа. Што их има одсељених из овог села, то су већином чиновници или трговци.

Појединости о селу. — Врачевић је саставни део општине боговађске у срезу колубарском. Судница и школа су код манастира Боговађе. Цркве своје немају већ иду у манастир Боговађу. Гробље је заједничко и на Зајичку. Немају заједничке преславе.

29. Вртиглаве.

Положај села. Вртиглаве леже на оној коси испод Мионице, која служи као развође Топлици и Рибници. Земљиште је неравно, испресецано долинама потока и куће сеоске су или по избрешцима или по плећима косе или у самој долини потока, а никако поред река. Главнија узвишења су: *Кочица* до Вироваца, *Ртовине* до Маљевића, *Брдо* према Мионици, *Летиште* до Табановића и *Бајино Брдо* до старе цркве. Сва су брда од терцијерних глинаца и мергле и пад им је ка Рибници врло стрм, а Топлици благ.

У селу има доста извора, али се народ служи и бунарима и речном водом. Главнији извори су: *Стублина* и *Светњак*. Поред реке Топлице, која тече са источне стране поред села, кроз средину села од Брда стаче се *Поток*, који слази у Топлицу и чија се долина зове *Јаруга*. Од Летишта стаче се у Топлицу други поток *Стајевац*. Оба ова потока имају воде, кад су кишни дани и када се снег отапа.

Земље и шуме — Главна имања овог села су око Топлице. Земље топличке су од муља и речног наноса, врло су родне и подесне за обделавање. На овом земљишту успевају добро све врсте жита, а најподеснија су за ливаде. Земље по бреговима или су под воћем или под шумом, а ако их има за обделавање, оне су, и ако посније и растреситије, ипак подесне за стрма жита. Најбољи пашњаци су по Бајином Брду и око Топлице.

Шуме има мало и то распоређене по целом селу. Најлепши забрани су од лиснатог дрвета по Ртовинама и Брду. Никаквих заједница у селу нема.

Тип села. — Куће сеоске растурене су свуда. Нема већих група, које би се могле издвојити за се као целина, већ су већином растурене у мање или веће групице, што чини породичну целину. Растојање ових породичних целина је по 100—200 ᵐ, а појединих кућа није веће од 20 ᵐ. Тикве је природе земљиште да не да створити веће целине, већ потпомаже растуреност.

Вртиглаве насељавају данас ове породице: *Богдановићи* (6 кућа), *Милићевићи* (3 куће), *Стојнићи* (4 куће), *Милошевићи* (3 куће), *Ристићи* (1 кућа), *Лазићи* (2 куће), *Обрадовић* (1 кућа), *Андрићи* (5 кућа), *Радовановићи* (6 кућа), *Јанковићи* (2 куће), *Симићи* (Јовићи) (4 к.), *Поповићи* (2 к.), *Ивковић* (1 к.), *Гојковићи* (6 к.), *Бабићи* (3 к.), *Стевановић* (1 к.), *Дамљановићи* (3 куће), *Стевановићи* (2 куће), *Аврамовићи* (2 куће), *Росићи* (3 куће), *Петровићи* (3 куће), *Рафаиловић* (1 кућа), *Станојевићи* (5 кућа), *Симићи* (1 кућа) *Милосављевић* (1 кућа), *Јовановић* (1 кућа) и *Мандић* (1 кућа).

Задружан је живот у селу доста развијен. У селу је задруга *Рафаиловићи* једна од највећих задруга у срезу колубарском од 35 душа. Има још задруга, али су све оне од мањег значаја.

Подаци о селу. — У харачким тефтерима име овом селу записано је „Вртиглава“ и у 1818. год. имало је 25 домова са и 80 хар. лица.

Према попису од 1866. год. било је 35 дом. са 375 стан., докле према попису од 1874. год. било је 38 домова са 363 станов. Према попису од 1884. год. било је 46 домова са 417 станов., докле према попису од 1890. год. било је 61 дом са 472 станов. Према попису од 1895. год. било је 64 дома са 502 становника, а по најновијем од 1900. год. било је 71 дом са 541 становником.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 5,37, а процентни 1,22%, где се готово стално у селу рађа више женске деце него мушке.

Име селу. — Вртиглаве су врло старо село. По мишљењу неких старијих људи из овог села и из Вироваца ово село било је некада саставни део Вироваца, од којих их ни данас ништа не дели. Старији људи оснивају на томе, што и ово село, и Вировце, засновале су исте породице, чије сродство одржава се у традицијама. Од куда име Вртиглаве, за данас се не зна, нити пак ко уме да тумачи.

Старине у селу. — У средини села на Бајином Брду налази се и данас стара вртиглавска црква, која је од вајкада била овде. Ову цркву од брвана и шиндром покривену зидали су њени парохијани 1809. год.[1] Она је данас напуштена, пошто је на њено место подигнута нова у Мионици 1863. год. Црква је лепо ограђена и остављена самој себи да истраје.

Порекло становништва и оснивање села. — Најстарија породица у селу, за коју се не зна да се одакле доселила јесу данашњи *Андрићи*. За њих се мисли да су од Јанковића из Вироваца, а ту њихову везу доказују не само заједничка слава, него доскорашња блискост кућа и утканост њихових имања. Ми их морамо с тих разлога узети као сроднике, али ћемо их у овом селу звати Андрићима, по најјачој породици овог села. Андрићи су данас и ови: *Милићевићи. Милошевићи*, *Јанковићи*, па и *Стојнићи*, ма да су они досељени на имање из Вироваца у новије добе. Андрића данас има 17 кућа и све славе Ђурђиц.

Најстарији досељеници овог села су *Гојковићи*, досељени из Косатице, области Старог Влаха, у општој сеоби, у неко брдско ужичко село, па се одатле после 10 година спустили овде. Данас их је у селу 15 кућа и славе св. Арханђела.

[1] С. К. Задруга. „Путешествије по Сербији" од Јоак. Вујича. II. Стр. 52.

Поповићи су Обућине из Бачеваца, досељени после Кочине Крајине, предак им се доселио као свештеник; има их данас 6 кућа и славе св. Ђурђа.

Богдановићи су Степановићи из Робаја сишли овде на купљено имање одмах после 1809. год. и има их 6 кућа и славе св. Николу.

Лазићи и *Бабићи* доселили су се из Осата као мајстори у почетку XIX века и населили се у овом селу. Првих је две куће и славе св. Лазара, а других је 3 куће и славе Краља Дечанског.

Аврамовићи и *Петровићи* су из Голупца, први од породице Шестовића, други од Јакшића; првих има 2 куће, других 3 и славе св. Николу, а населила их њихова женска родбина.

Рафаиловићи и *Росићи* су из Дупљаја ове области, населила их родбина по женској линији, први су од Радовановића има их 1 кућа и славе св. Луку, а други су Станковићи, има их 3 куће и славе св. Ђурђа.

Станојевићи су из Радановаца окр. ужичког, досељен им предак као надничар, па се после призетио, има их 5 кућа и славе св. Николу.

Све су ово досељеници из прве половине XIX века. Из друге половине досељени су ови: *Ивковић* призетио се у Поповиће из Славковице од породице Ивковића и слави Ђурђиц и Ђурђев-дан; *Обрадовић* из Штрбаца доселио се као слуга и призетио се, слави св. Ђурђа; *Ристић* из Близоња призетио се у Милошевићима и слави св. Јована; *Стевановић* прешао из суседног села Матићу на имање и слави Ђурђиц; *Симић* од Бабића из Кључа призетио се у Станојевиће и слави св. Николу; *Милосављевић* из Рожанства окр. ужичког доселио се као слуга и призетио се у селу, слави св. Ђурђа; *Јовановић* из Ковачица, доселила га породица на купљено имање, слави Тројице; *Стевановић* од некуда из ужичког округа, предак им се призетио у Дамљановића, има их 2 куће и славе светог Аранђела и светог Ђурђа, и *Мандић* најскорији досељеник из Матаруга, досељен као надничар и прикупио мало имања, слави св. Ђурђа.

У селу има данас 73 куће од 20 породица.

Занимање становништва. — Вртиглавци се баве свима оним привредним гранама, као и суседни сељаци. Најмилије занимање свакоме иоле увиђавнијем сељаку овог села је гајење стоке. Топлица и њени пашњаци и ливаде јесу благодет за послове

те врсте. Најбоља колубарска говеда у рукама су сељана овог села, као и сељана око Лепенице. Особита се пажња обраћа на соj, храну и негу говеди. Земља даје обилате плодове, да не само подмирују своје редовне потребе, него још и достиже да се понешто прода.

По Брду над Мионицом и по Летишту над Табановићем гаје се добри виногради поред добрих забрана око њих.

Појединости о селу. — Вртиглаве су саставни део општине доњотопличке у срезу колубарском. Судница и школа је у Д. Топлици, а цркви иду у Мионицу. Гробље је заједничко и на путу за Мионицу. Преслава је заједничка Спасов-дан.

30. Вујиновача.

Положај села. — Вујиновача лежи сва у северној падини Јабланика. Осим Лукарића већи део села лежи у увалама и дубодолинама појединих јабланичких коса, које се по све стрмо спуштају у долину реке Јабланице. Земљиште је тако неравно каменито и успрто, да се у село готово ни с једне стране није могло прићи с колима, докле није ископан нови пут за ребељске руднике. Кућама се долази с коњима, а коњима се врши и саобраћај, а тек у новије доба прорадила су и кола, кад је подигнут и изведен нови пут. Земљиште по дну села и Лукарић су од кретацејског кречњака пуног карактерних карсних одлика. Висораван села, назват по Краљевића Марка белегу *Белег*, сав је испуњен вртачама, којих има подесних и неподесних за обделавање. Главнија су уздигнућа у селу *Остреш* над Лукарићем, *Белег*, *Стубица* и *Новаковача*. На Јабланику су главни закоси: Ивак, Затеси, Ливаде и др.

Село је препуно извора. Место где су куће и везана су за изворе, јер да није њих не би било ни кућа. Од текућих вода најглавнија је Јабланица, којој је глава у овом селу. Она извире под Јаблаником од неколико омањих поточића, који се скупљају сви под Јаблаником и граде Вујиновачку Реку, која кад подубоко сиђе у село и састане се с Ребељском Реком, добија име Јабланица, која, узимајући источни правац, просеца стене и у њима гради своју кањонску долину, докле не изађе у поље Пођуту. Од Белега, Новаковаче, Стубице стачу се многи ситнији поточићи, који не пресушују, пресецају село у својим уским долинама, граде веће или мање увале, које су згодно

послужиле за насеља у овом селу, и сви утичу или у Вујиновачку Реку или у Јабланицу.

Земље и шуме. — Зиратном земљом село је по све сиромашно. Што је мало закрчено око кућа и истребљено по Белегу и оно мало неравних и непостојаних лучица на ставама Вујиновачке Реке и Ребељске Реке, то је све што се могло озиратити. И то мало земље што има у странама где вода често односи не само земљу него и усеве, не може се зиратити докле се не натире и не приправља, докле се добро каменом не огради и осигура од воде. Повољније године могу дати добар род у пшеници и овсу, иначе ништа друго не успева сваке године. Овакве земље по селу нису ни за шта друго, до једино још по мало за воће, које се последњих година знатно подиже.

Ну оно што Јаблавик није дао селу у доњем делу накнадио му је на својим плећима и падинама. Дао је огромне ливаде и сувате, те бар сељане упутио на ту страну. Јабланички сувати јесу после маљенских Дивчибара најбољи пашњаци у овој области само с том разликом, што су они први подесни и за крупну и ситну стоку, а ови само за ситнију.

Шуме је тако много да је свуда само шума. И планина и село пуни су шуме од лиснатог дрвета, подесног за сваковрсну грађу и гориво, само штета што се не може никуда да извози. Само платна појединих стена и уске обале Јабланице што нису под шумом, иначе је свуда шума, па чак и чукови, оштрељи и прерасти над Пустињом покривени су шумом.

Тип села. — Сам положај села створио је крајеве. Увале до Белега и Поћутског Поља над Пустињом насељене су једном групом кућа, које су доста знатно збијене и стрпане у врхове увала и дубодолина, те су тако заклоњене од планинских ветрова и јаке жеге. Овај део села зове се *Лукарић*. У изворном пределу Вујановачке Реке и у челенци њеној, по увалама стрпане су куће другог дела села, растурене у веће или мале породичне групице, удаљене једна од друге по 300 ᵐ. Тај се крај зове *Старо Село* или *Горњи Крај*. Трећи је део села под самим Јаблаником, у подножју његовом на ставама Вујиновачке и Ребељске Реке. То је новији крај села постао од насељених породица из Старог Села и изнова досељених међу њих, и зове се *Речани* или *Доњи Крај*.

У *Лукарићу* су ове породице: *Поповић* (1 кућа), *Грујићи* (3 куће), *Вуковићи* (4 куће), *Микићи* (1 кућа), *Гулићи* (1 кућа),

Васићи (1 кућа), *Петровићи* (2 куће), *Станковићи* (2 куће) и *Беговићи* (11 кућа).

У *Старом Селу* (Горњем Крају) су: *Вујићи* (9 кућа), *Петковићи* (8 кућа), *Арсићи* (9 кућа), *Глишићи* (1 кућа), *Марићи* (1 кућа), *Арсићи* (Музлићи) (4 куће), *Цвијићи* (3 куће) и *Бојичићи* (7 кућа).

У *Речанима* (Доњем Крају) су: *Бебићи* (6 кућа) и *Бранковићи* (2 куће).

Задружан је живот у овом селу јако развијен. Има више задруга са по 20 чељади, али међу њима су најистакнутије: *Бебића* 1, *Поповића* 1, *Петковића* 1 и *Бојичића* 1.

Подаци о селу. — У харачким тефтерима нема записатог овог села. Тек у трећем попису од 1822 год. један део села уврштен је с Ребељем под називом „Ребељ с м. Пустињом," а то је само онај део села, што је над Пустињом и зове се Лукарић. Ну у харачким списковима од 1818 год,[1] па и доцнијим помиње се неко нарочито насеље у кнежини кнеза Бобовца под називом „*Слишник*" (а и Слешник). Сва данашња села готово су у списку, али како Вујиноваче нема, то би она требала да буде тај Слишник. Ну сељани немају ни појма о томе Слишнику, нити пак који зна да се ма који год крај овог села ма кад звао тим именом. У књигама цркве грачаничке пише се Слишник, а помиње се и по књигама цркве пустињске, али то је засебно насеље преко Јабланика, одакле су појединци слазили овамо ради кумстава.

По попису од 1866. год. јавља се Вујиновача и имала је 56 дом. са 396 стан., По попису од 1874. год. имала је 55 дом. са 422 станов. По попису од 1884. год. било је 65 дом. са 457 станов., докле по попису од 1890. год. било је 68 домова са 487 станов. По попису од 1895. год. било је 73 дома са 546 стан. докле по најновијем попису од 1900 год. било је 71 дом са 571 становником.

Годишњи прираштај становништва од 1866. године био је 5,71, а процентни 1,21%, где је увек рађао се већи број мушке деце него женске.

Име селу. — Старо име селу по причању старих људи било је *Лукарић*, назват по његовим њивама, што су најродније и праве луке у селу. Ну старо насеље није Лукарић него изворни крај Реке. Тај се крај зове и данас Старо Село, због тога

[1] *М. Петровић*: „Финансије и установе обновљене Србије. II. Стр. 465—469.

што је главни део села ту и што су најстарија насеља у њему. Овај се део села зове и *Горњи Крај* за разлику од *Доњег Краја*, новијег насеља, развијеног у Јабланици. Вујиновача је новије име и до скора се односило на насеља у Ст. Селу и Реци, а доњи део села око манастира Пустиње звао се или Пустиња или Лукарић. Вујиновача је породично име најстарије породице у селу, чији се чланови и дан данас по кад када зову Вујиновци (Вујичићи), од некаквог њиховог далеког и врло знатног претка Вује.

Старине у селу. — Од старина овог села најпреднијег спомена заслужује црква *Пустиња*, по народном предању прозвата због тога, што је више пута за време Турака морала остати пуста. Црква је сва од камена, у византинском стилу, с 2 кубета, покривена клисом и црепом, подигнута на самој обали Јабланице, Некада је била манастир[1] и тек 1838. године преобраћена је у световну цркву, а њено велико имање по Лукарићу и Поћути издаје се под закуп. Изнутра је живописана и то на зиду, који да није горео[2] с црквом 1793. год. боље би се одржао. Зидана је у доба немањићско, а живописана доцније.[3]

Као важну старину овог села ваља навести стари пут, који је преко превоја Стубице слазио границом овог села и Брезовица у долину Јабланице. Овај је пут данас напуштен, што је поред њега проведен готово истим трагом окружни друм Ваљево-Бајина Башта. На овом старом путу је и *Белег*, уденути камен у земљу, који означава споменик неког умрлог сељака овог села или неког погинулог виђеног путника. Народ зове тај споменик Краљевића Марка Белег, као белега, докле је бацио камена с Јабланика.

Порекло становништва и оснивање села. — Најстарија породица у селу јесу *Вујиновци* (Вујићи), који за себе не знају да су кад досељени у ово село. Они су свакад, па и данас, у селу најјача породица, има их под разним презименима, а и одсељених одавде у Ваљево и друга равнија места. Има их данас 17 кућа и зову се: *Вујићи, Бебићи* и *Бранковићи* и сви славе св. Николу.

---

[1] *Јоаким Вујич:* „Путешествије во Сербији“ II стр. 39. С. К. Задруга 72.

[2] *Starine* X. Ljub. Kovačević. „Nekoliko natpisa i bilježaka.“ Стр. 269.

[3] По неки су нам казивали да је ово црква некадашњег рударског насеља у суседном селу Ребељу, а о томе ћемо мало више говорити, кад буде то дошло на ред.

По времену досељења најстарији су данас: *Беговићи*, досељени из Старог Влаха, из села Бијелог Брда, назвати по томе, што им је предак служио некаквог бега Турчина, те га после прозвали бегом, а потомке *Беговићи*. Доселили су се после Кочине Крајине, има их данас 11 кућа и славе св. Николу.

Вуковићи (Грујићи) досељени кад и Беговићи из села Борановића у Доњем Полимљу и доселили се због освете; има их 7 кућа, славе св. Луку.

Петковићи и *Арсићи* досељени су из ужичког округа и то први из Годечева, а други из Маковишта у времену од 1810. до 1818. год. и населили се на нова имања: првих има 8 кућа, а других 13 и славе св. Јована.

Бојичићи и *Цвијићи* досељени су у исто време, кад и горњи, из Старог Влаха у ужичком округу и то први из Бесаровине, а други из Солотуше у Тари и населили се на нова имања; првих има данас 7 кућа, а других 3 куће; први славе св. Николу, а други св. Ђурђа.

Петровићи и *Станковићи* у Лукарићу досељени су пре 90 год. из Осата и то као мајстори и настанили су се на нове земље. Петровићи су се и расељавали и има их у Д. Лајковцу, овде су 2 куће и славе св. Јована, а Станковићи славе св. Арханђела и има их 2 куће.

Поповићу је дед био поп и доселио се из Бирча у Босни, данас, и онда, једна врло задружна кућа, досељена пре 92 године, слави Ђурђиц.

Гулићи су из Босне из истог места одакле и Поповићи, одсељени и у Мургаш, овде је 1 кућа и слави св. Ђурђа.

Васићи су из Босне, доселили их некакви калуђери, чија су породица били, те их населили поред манастирског имања; досељени су пре 75 година, и онда и сад 1 кућа и слави св. Стевана.

После шесетих година прошлог века доселили су у ово село: *Микић* из Бесаровине прво као слуга, после призетио се и слави св. Јована, по томе *Глишићи* и *Марић* од некуда „преко границе" опет као слуге, па се после призетили, славе св. Николу.

У Вујиновачи има данас 76 кућа од 15 породица.

Занимање становништва. — Главно занимање сељака овог села је сточарство, а сва су друга споредна. Јабланик је дао такве повољне погодбе за развиће сточарства, да је увек препун стадима оваца и коза и да му се до данас ни једна је-

дина стопа није узорала. Не само овце и козе да су највеће богатство сељана овог села, већ и говеда се гаје и свиње само у мањој мери. Сточне производе односе на ваљевски трг и продају, те за добивени новац прибављају недостатак у храни. Раде и на земљи, али у слабијој мери. Ко хоће да и с те стране подмири своје домаће потребе, онда слази у Поћуту и тамо закупљује имања и на њему засејава све пољске усеве. Па и ако немају много земље, мало се њоме баве, ипак мало их купује хране и најнероднијих година, а то имају да благодаре својим стадима, с којима своје, ма и планинске земље, догоне да вреде. У последње доба у велико се развило и воћарство, као да хоће да буде надмоћна привредна грана овог кршевитог краја.

Немање зиратне земље, немање добрих путова, нагнало је многе те су се иселили и покуповали земље по Тамнави и тамо стално настанили. Занате нерадо упражњавају, а у аргаштину неће да иду.

Појединости о селу. — Вујиновача је саставни део ребељске општине у ср. ваљевском. Судница и школа им је у Поћути. Гробља су им по џематима. Цркви иду у Пустињу; преслављају 9. мај (Николаје).

31. Голубац.

Положај села. — Голубац лежи у врху Голупског Поља под Извршцем и у челенци потока Ћајинца. Куће су уз поток дошле под само брдо и увучене дубоко уз долине, да се готово и не виде. Неколико кућа има и преко поља на северној страни по падини Јездинца. Голупско Поље је описано при опису села Буковца, с којим је ово село од увек у заједници

Извора је врло много у селу. И поље и места, где су куће, и Извршац пуни су мањих или већих извораца, који сви отичу и сливају се у Буковац и Ћајинац, који оба при дну поља понирy под Јездинцем. Сву потребу у води подмирују извори, а најважнији су данас *Голубац* и *Липе*.

Земље и шуме. — Село има доста зиратне земље. Поље даје одличне ливадске земље, а пошто су оне постале од талога и муља исцеђеног језера, то су и врло добре зиратне земље, рађају врло добро, а одликују се тиме што су благе и добро наводњене, па су подесне и за сушне године. По овим земљама успевају особито добро и воћњаци.

Шуме је врло мало у селу. Било је много, па је исечена. Дуж Буковца по пољу расту шибљаци и они су готово једино дрво за огрев. Крупнија и очуванија шума је уз Ћајинац а нешто око кућа по Јездинцу. По целом селу, а местимично и по Пољу, гаје се у новије доба брезјаци.

Тип села. — Голубац је сав збијен у две групе. Прва је група кућа под Изврццем, оне су опет распоређене у мање или веће породичне групе; растојања ових група су од 60 до 100^m, а појединих кућа 20—30^m. Друга група је под Јездинцем и она је уували тога брда до Осеченице. И она је раздељена у 3 породичне групице с истим одстојањима, као и код прве групе. Назив прве групе: *Максимовићи*, а друге *Јакшићи*.

У Максимовићима су ове породице: *Бошњаковићи* (2 куће), *Максимовићи* (2 куће), *Савић* (1 кућа), *Стојанић* (1 кућа), *Шестовићи* (6 кућа) и *Павловићи* (6 кућа). У Јакшићима су ове породице: *Јакшићи* (2 куће), *Митровићи* (4 куће), *Лукић* (1 кућа) и *Вукотићи* (6 кућа).

И овде је развијен задружан живот, али су задруге овог села доста мале. Веће су задруге: *Бошњаковића* обе куће и *Павловића* 1.

Подаци о селу. — Голубац је према списку села ваљевске епархије из 1735 год. имао 9 домова[1]. По харачким тефтерима у 1818. год. ово село је имало 17 кућа са 18 пореских и 36 харачких лица.

По попису од 1866. год. било је: 18 кућа са 130 станов., докле по попису од 1874. год. било је 27 кућа са 161 станов. По попису од 1884. год. било је 22 дома са 170 стан. По попису од 1890. год. било је 24 дома са 207 стан., докле по попису од 1895. год. 29 домова са 197 стан., а по најновијем од 1900. год. 29 домова са 202 станов.

Годишњи прираштај становништва је од 1866. год. 2,$_{00}$, а процентни 1,$_{36}$%$_0$, где се јавља колебање у растењу и опадању, броја, као и у рађању мушке и женске деце.

Име селу. — Селу је дато име по извору Голупцу, јер прво насеље и било је око њега. И Буковац је чинио заједницу с овим селом, а ова је заједница трајала све до расељавања породице *Кесеровића*.

Старине у селу. — Поред оних сувомеђина око извора Голупца, које смо поменули при опису Буковца, овде најглав-

[1] Споменик XLII 201.

нији предмети старина јесу они силни тумули (у народу табле), који откопавани дали су нам доказа живљења човека на овом месту и у раније доба. У тумулима су нађене вазне напуњене пепелом сагорелих мртваца из халштатског доба.

Порекло становништва и оснивање села. — Голубац је врло старо насеље. Ми га већ у почетку XVIII века[1] налазимо у списку села округа ваљевског, који је Администрација саставила ради разрезивања контрибуције у 1837. год.

Голубац је и тада, а и много раније, насељавала данашња породица *Максимовићи*, позната на страни под старим презименом *Кесери*. Кесери су много стара породица и чудновато и они досељени из Таре, области Колашина пре почетка XVII века. Да ли је ко пре њих био не зна се, али је у почетку XVIII века била само ова породица од старих породица и овог села и Буковца. И онда, и после, она се много расељавала. Кесери у Нaномиру и Пироману, Максимовићи у Борку и Јабучју јесу једна иста породица. У овом селу их је свега 2 куће, па и оне се о концу држе, славе св. Ђурђа.

У почетку XVIII века доселили су се из Рађана у Никшићској жупи данашњи *Шестовићи* прво у Скакавце, округа ужичког, па после у ово село. После 10 год. повукли су за собом данашње *Павловиће*, као своје сроднике, и населили их поред себе на имању Максимовића, који су се одселили били. Шестовићи и Павловићи су једна породица и данас се тако сматрају, а Поповиће у Скакавцима сматрају као сроднике. У селу их има 12 кућа и славе св. Луку.

После Кочине Крајине доселили су се опет из Никшићске Жупе два брата Вукола и Вучета и населе се у овом селу под Јездинцем. После деобе Вукола остане у селу, а Вучета одсели у Рукладу. Од првога су *Вукотићи*, којих има 6 кућа и славе св. Луку, а од другога *Вучетићи*.

Мало после Вукотића доселили су се и *Јакшићи* из Рутоши, села Старог Влаха, због крвнине; има их 2 куће и славе св. Николу. Уз њих населио се као слуга а после као купац имања, предак данашњих *Митровића*, доселио се из села Сјеништа, окр. ужичког. Митровића има 4 куће и славе св. Ђурђа и св. Николу.

Бошњаковићи су из Пријездића, од породице истог имена. Дед им се призетио девојци у Максимовићима; има их две куће и славе св. Ђурђа и св. Николу.

[1] Langer. „Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739“ стр. 247.

Савић је из *Брајковића*, окр. ужичког настанио се прво као слуга а после дошао на имање. *Стојанић* призетио се у Максимовиће пре 30 год., рођен у *Стојићима*, окр. ужичког. *Лукић* се призетио у Митровиће пре 30 год., рођен је у Кључу. Сва три ова дошљака су скорашња, од њих је по једна кућа и сва славе св. Ђурђа.

У овом селу има 31 кућа са 9 породица.

Занимање становништва. — Голупчани се занимају свима оним привредним гранама као и околни сељани. Они, као и Буковчани, одликују се тиме, што своје ливаде правилно гаје, и што сено не само да употребљавају за своју стоку, већ и продају. Воћа и ливаде су њихова најглавнија занимања, а како је сено с њихових ливада особито добро за гајење коња, то гаје и добре коње, само штета је што нису кадри да их одгаје и за продају изван свога села и даље околине. По неки се од сељака одаје изучавању по каквог заната, који после упражњава у селу и ближој околини. Из села се не удаљују као надничари никуда.

Појединости о селу. — Голубац је саставни део крчмарске општине у ср. колубарском. Судница је у Буковцу, а школа и црква у Крчмару. Гробље им је на Изврщцу и заједничко с Буковцем. Старо напуштено гробље је под Јездинцем, до Осеченице и заједничко с овим селом. Прослављају Бели Петак.

32. Грабовица.

Положај села. — Грабовица је на северној страни од Ваљева, на јужној падини оне косе, која дели воде Рабасу и Колубари. Атар овог села додирује ваљевски атар са источне стране и спушта се до Колубаре. Земљиште је по све неравно и испресецано долинама многих поточића, који се спуштају Љубостињи и Колубари. Главније узвишице јесу: *Вис, Перајица, Брдо* и *Дрочине* до Рађевог села.

У селу има доста извора, нарочито их је доста по јаругама и долинама, али се сељаци више служе бунарском водом. Од текућих вода, поред пограничне Колубаре, долази *Љубостиња*, која протиче кроз колубарски потес овог села, и *Перајица*, која постаје од 3 потока, а њена је глава под брдом Перајицом. Обе су ове речице кратке, пресушују и утичу у Колубару. Плаве село обе, али не и куће и имања, која су поред кућа.

Земље и шуме. — Земље су овог села готово све једнолике. Оне су или црне смолне земље, масне, доста хладне и особито родне или наносне, које ако нису поред саме Колубаре и песковите, опет су врло родне. Добре ливаде су низ Перајицу и дуж Љубостиње. Пескуше колубарске не зирате се већ служе за испашу.

Шумом је село врло богато. И ако нема много крупне шуме, оно ипак има врло много шеварица по северном делу села, тако да читаву $^1/_3$ села покривају оне. И шуме и земље су издељене, те нема никаквих заједница.

Тип села. — Село је подељено на 3 краја. Део села на Вису до Забрдице у оном шумском крају зове се *Пошаре*. У њему су куће врло растурене, готово ни сродничке нису ближе једна другој од 100.^m Други је крај усред села на Перајици — *Перајица* или цигански крај, у коме су куће врло близу. Трећи је крај испод Перајице, дуж ње, по странама њеним и по равници поред Љубостиње и садањег окр. друма Ваљево—Обреновац. Овај је крај растурен у многе мале породичне групе, чије су куће збијеније него у Пошарама. Овај се крај зове *Грабовица*.

У Пошарама су ове породице: *Митровићи* (2 куће), *Панићи* (1 кућа), *Филиповићи* (1 кућа), *Глишић* (1 кућа), *Никићи* (4 куће), *Нешић* (1 кућа) и *Богићевић* (1 кућа). У Грабовици су ове породице: *Урошевићи* (3 куће), *Пешићи* (3 куће), *Стевановићи* (2 куће), *Петровићи* (2 куће), *Ристићи* (6 кућа), *Тривуновић* (1 кућа), *Петровић* (1 кућа), *Новаковићи* (2 куће), *Ненадовићи* (6 кућа), *Марковићи* (3 куће), *Ракићи* (4 куће), *Ђурићи* (2 куће), *Панић* (1 кућа), *Росићи* (2 куће) и *Бесеровац* (1 кућа).

У Грабовици је данас мало задруга. Повећа је задруга Митровића у Пошарама, а више их и нема.

Подаци о селу. — У харачким тефтерима из 1818 год. име овог села записато је и као „Грабовица“ и као „Пушаре“ (место Пошаре). Оба села су имала 21 дом са 28 пореских и 68 харачких лица. По попису од 1866. год., где су Пошаре унете као саставни део села, било је 38 домова са 316 стан., докле по попису од 1874. год. било је 61 дома са 419 станов. По попису од 1884. год. Грабовица с Пошарама имала је 82 дома са 508 стнновника, докле по попису од 1890. год. било је 81 дом са 612 станов. По попису од 1895. год. било је 91 дом са 662 станов., докле по најновијем попису Грабовица са засеоком „По-

шаре“ имало је 90 домова и 706 станов. од разне народности, наше вере и државлнства.

Годишњи прираштај становништва је 10,58 а процентни је 2,35%, где се данас рађа више женске деце него мушке.

Име селу. — Грабовица је име по шумском дрвету грабу, којега у истини има доста по селу низ Перајицу. Предање вели да је то име донето, да га је из Црне Горе пренела данашња најстарија породица са Грахова.

Пошаре је име доцнијег порекла, зна се да је донето опет из Црне Горе и то пре него име Грабовица.

Порекло становништва и оснивање села. — Село су населиле досељене породице, бар за све данашње тако се сме рећи. Старе породице овог села по причању старих људи изумрле су и одселиле се у Посавину и Срем још у другој половини XVIII столећа. Представника старих породица нема, њихова су имања притисли Турци и населили друге, а досељеници досељавали су се обично у групама до Ваљева, па су се одатле раздељивали по облишњим селима. Имања су заузимали по одобрењу турских власти, а и насељени сељани радо су примали поред себе.

Грабовица је сва насељена пред свршетак првих аустријских ратова за време цесара Карла VI и после тога времена. Први досељеници у ово село јесу: *Ристићи*, досељени са Загарча у Црној Гори, са Чева, њих је 6 кућа и славе св. Арханђела. Одмах за њима доселили су се *Пешићи* са Грахова у Црној Гори, од којих су и *Стевановићи*, има их 5 кућа и славе св. Стевана.

У исто доба доселили су се и три брата *Пошарца* из Озриниће до Никшића, од којих је један отишао у Памбуковицу и од њега су тамошњи Пошарци. Пошараца има данас 10 кућа и славе Ђурђиц.

Ненадовићи и *Урошевићи* су једна породица досељени из Семегњева у Ст. Влаху, има их 9 кућа и славе св. Стевана. Досељење њихово пада око првих година XIX века.

Петровићи су досељени на 5—6 година после Урошевића и славе св. Стевана а доселили су се из „Босне“ од вишеградског Ст. Влаха; има их 2 куће и славе св. Стевана.

Ракићи и *Марковићи* досељени су заједно кад и Урошевићи, а први су се доселили из Заовина, а други из Кремана; првих има 4 куће, славе св. Ђурђа, а других има 3 куће и славе св. Николу.

Новаковићи су досељени око 1840. год. из Куцина у Полимљу; има их 2 куће и славе св. Николу.

Ђурићи (2 куће), *Панићи* (1 кућа) и *Росићи* (2 куће) су из суседног села Забрдице, населили се стално у овом селу на свом купљеном имању после деобе својих задруга, а они су прешли пре 20—30 год.

Бесеровци су прешли из суседног села Јасенице има их 1 кућа данас, а некад више, досељени из Бесаровине, окр. ужичког.

Богићевић, *Петровић* и *Трифуновић* су скорашњи досељеници; први из Осата слави св. Стевана, други из Осата слави св. Јована, трећи из Полошнице ужичке; досељени као мајстори и призетили се у селу и то све од скора.

Поред ових скорашњих досељеника има у овом селу још до Колубаре по колебама 10 породица привремено настањених, од којих су 4 из Дробњака, из Мокрог и Шавника, 2 из Босне од Осата и 4 из разних крајева Црне Горе. Ово су најскорији досељеници, који готово ни одело ни говор још нису изменили.

У селу има данас сталних и привремених 60 домова нашег народа од 25 породица.

Занимање Становништва. — Грабовчани се занимају свима привредним гранама, којима и остали сељани ове области. Ни у ком погледу нису одмакли изван околине. Као најмилије им је занимање данас *рабаџијање*, рад с колима и воловима, што их доста омета те не могу довољну пажњу да обрате на привреду. Сви привремени и сиромашнији у селу слазе у Ваљево и тамо надниче. Занате не уче, а и близина вароши то им не допушта.

Цигански крај. — У Грабовици, на брду Перајици, поред извора Перајице, у најлепшем шумском крају Грабовице, постоји стално циганско насеље под називом: *Перајица*. Цигани су пре 50 год. стално насељени овде на имању, које им је општина грабовичка уступила. На Перајици их је данас 32 куће, поређане поред сеоског друма с једне и с друге стране. Куће су им сталне а ретко који да седи у трапу или под чергом. Сви имају два презимена *Марковићи* и *Јанковићи*, вере су православне. По занимању су ковачи, свирачи и трговци. Баве се и земљорадњом, па не само да раде за себе, него у друштву иду и другима да срађују. Од стоке по неки држи по коња, а готово сваки има свиња. У последње време почели су нагло закупљивати земље и куповати на вечита времена, тако да је готово цела Перајица данас њихова.

Појединости о селу. — Грабовица је саставни део грабовичке општине у ср. ваљевском. С Грабовицом чине ова села

општину: Рађево Село, Јасеница и Козличић. Судница је у Грабовици до Козличића, цркви иду у Ваљево, а школе нигде немају. Гробље им је по крајевима. Преславе заједничке нема.

33. Градац.

Положај села. — Градац лежи на југоисточној страни Ваљева, а на обема обалама реке Граца. Куће су поређане и по присојним и по осојним странама и по плећима оних брегова, који се дижу над реком Грацем. Потоком *Лешћаком* село је подељено на два подједнака дела, северни и јужни. Јужни је део од секундарног кречњака а северни од терцијера и полагано спушта се у долину реке Колубаре. У јужном делу су вртаче заднивене или отворене са дном покривеним црвеницом а не каменом. Вртаче су већином у низовима нагнутим на запад кориту реке Граца. Вртача *Каљужа* је право пољице с извором на предњем делу, који понире на задњем делу. Већи брегови су над реком Грацем и знатнији су: *Табановац*, *Топаловац*, *Сарачевац* и *Анатема*, њихове су падине врло стрме, голе и пуне плазова, а плећа и падине ка селу су благе, обделане или обрасле шумом. У средини села знатније су узвишице: Јасик, Илијино брдо, Ђукића Брдо, *Солила* и *Шајиновац*.

Сељани се служе изворском водом или с корита реке Граца. У селу нема ни једног јединог бунара. Извори који не пресушују јесу: *Бунар* и *Рељинац* до Бујачића, *Студенац* под Анатемом, *Видан* до Дегурића, *Плавића Чесма* под Табановцем и *Каљужа* у долини Каљужи. Од текућих вода најважнија је река *Градац*, који тече кроз ово село својим дубоко ижљебљеним коритом, правом клисуром. Његове су обале огранци пограничних планина. Погранична је река Колубара, која плави и квари своје обале, те је мало добре земље око ње. Од потока важнији су ови: *Лучица*, која је управо долина од вртача, *Табановац*, који се као точило спушта низ Анатему, *Лешћак*, који се испод Солила спушта средином села поред пута Ваљево—Ужице и пада у Градац поред моста и *Реља* погранични поток до села Бујачића. Потоци имају воде кад је кишно време, иначе пресушују.

Земље и шуме. — Земље су или око кућа или дуж Реље, Лешћака и Каљуже. У долини реке Граца имају свега 3 луке од мало веће вредности. Земље су црна смолница или растресита, кречна и врло лакорадна глинуша, обе особито подесне за обделавање.

Шуме је у селу врло мало. Некад је било доста, али сад је по све мало. Што је има то је приватна својина појединих сељака. Најлепше шуме има по плећима Топаловца, на Табановцу и око Реље. Око Колубаре су врбаци, а обале Граца или су од ситногорице или голе. До скора су обале Граца и Сарачевац били сеоска својина, али су пре 12 година распродате све заједнице и сада прешле у својину појединаца.

Тип села. — Градац је потпуно разбијеног типа. Куће су тако растурене и разбацане да готово нигде нема ни две заједно. Растојање међу појединим кућама варира од 40—200 m Има их поред Граца, поред ужичког и сувоборског пута, а и по целом атару сеоском.

Дуж Граца насељене су ове породице: *Живојиновићи* (1 кућа), *Новаковићи* (1 кућа), *Станковићи* (1 кућа) и *Мутићи* (2 куће). По висовима над Грацем су: *Горићи* (2 куће), *Јокићи* (1 кућа), *Савићи* (5 кућа), *Мирковићи* (2 куће), *Радовићи* (1 кућа), *Стеље* (3 куће), *Гајићи* (2 куће), *Муњићи* (1 кућа), *Јањуши* (1 кућа). На северној страни од Лешћака су: *Цвијовићи* (1 кућа), *Врањевци* (2 куће), *Јокић* (1 кућа), *Вуковићи* (1 кућа), *Ђукићи* (2 куће), *Стојановићи* (1 кућа) и *Савић* (1 кућа). На друмском насељу су: *Петровић* (1 кућа), *Ненадовић* (1 кућа), *Финеј* (1 кућа), *Марјановић* (1 кућа) и многе друге с привременим становницима.

У селу имају свега две задруге: *Цвијовића* и *Радовића* иначе је слабо развијен задружан живот и тешко се одржава.

Подаци о селу. — У харачким тефтерима нема засебног насеља Градац већ и онда сматрало се, као и раније у асовине. У тефтеру 1819. год. вели се село „Градац и Асовине“ [1], имали су 104 дома, 131 пор. и 253 хар. личности.

По попису од 1866. год. и 1874. год. ваљевска села па и Градац нису издвојена за себе већ су присаједињена Ваљеву. Попис од 1884. год. убраја у село Градац 15 домова са 101 станов. Попис од 1890. год. бележи у Грацу 30 домова са 157 станов., докле попис од 1895. год. налази 51 дом са 238 стан. По најновијем попису од 1900 год. било је у селу 34 дома са 161 станов. Сви су ови пописи нетачни из простог разлога.

[1]) *Асовином* се зову турске царске домене. Ваљево и сва села око њега која су и данас с њиме у заједници, и још *Рађево Село*, *Љубостиња* (!) и *Дрочна* (!) чиниле су асовину ваљевску царску домену, која је плаћала „спензу“, а ослобођавала се мирије. *Вук. Ј. Петровић* и *Д-р Никола Ј. Петровић*. „Грађа за Историју Кр. Србије“, стр. 321. Вук Ст. Караџић „Даница“ 1827. стр. 58.

што пописивачи нису тачно унели све што живи на атару села Граца. Кад се сељаци, занатлије и трговци и привремено и стално настањени у Грацу урачунају, онда их није само оволико него увек више.

Име селу, — Име селу дато је по реци Грацу, али је име Градац и доста старо.

Старине у селу. — Прича се да је на брду Сарачевцу у другој половинни XVII столећа било читаво турско насеље од града Ваљева, које су насељавали Турци занатлије, поглавито еснафа сарачког. Оне силне сувомеђине по Сарачевцу, Каљужи и око Језера, за тим онај и данас калдрмисани пут уз Лучицу јесу доказ некаквог насеља, а да ли турског или нашег, то је немогућно унапред тврдити.

Порекло становништва и оснивање села. — У Грацу нема старинаца, све што има досељено је. Највише је досељеника XIX века; досељавања је било с разних страна а досељавали су се на купљена имања или прелазили из села у село или призећавали се. Градац је у турско доба био царски домен и плаћао је само „спензу." По причању старијих људи пред крај XVIII века у селу је било мало српског живља, већ више, ако не готово сам турски живаљ. У то доба помиње се као господар села неки *Абдурахман ага*[1]), који је отпочео Србе насељавати. Абдурахман је имао свој млин на Грацу, и поред њега лепу кућу, као и теферич у Сарачевцу.

Од првих досељеника био је неки *Јоко* досељен из Пипера у Црној Гори. Од њега је у селу 1 кућа и зове се *Јокић*, слави св. Арханђела.

После Кочине Крајине од 1798. год. доселила су се у ово село три брата: *Марко*, *Радојица* и *Гаврило* из Озринића у Црној Гори због крвнине а по одобрењу Абдурахмановом населили се поред Јоке. Од ова три брата су данашњи: *Савићи*, *Гајићи* и *Горићи* и има их овде у селу и расељених по Србији; у селу их је 9 кућа и славе М. Госпођу, јер се један Матић из Лелића призетио у Гајиће и примио њихово презиме, али је задржао своју славу св. Николу.

У првом устанку доселили су се *Стојановићи* са Заграда у Црној Гори, они су на умору и има их 1 кућа, славе св. Арханђела. Неки Стојановићи оделили се око 1815. год. у Степо-

---

[1]) У 1898. год. био је жив у селу неки *Димитрије (Диле) Савић* (умро 1899. год.) и он је ово причао.

јевац окр. београдског. С њима су се доселили из Цеклина у Црној Гори данашњи *Ђукићи*, којих има 2 куће и славе Ђурђиц.

У другом устанку доселили су се *Врањевци* из Врањева у Црној Гори, има их 2 куће и славе св. Арханђела, доселили су се због крвнине. С њима су се у исто доба доселили из истог места данашњи *Мутићи*, којих има расељених и овде 2 куће, славе св. Ђурђа.

После битке на Грахову 1857. год. доселили су се из *Пипера* прво као слуге а после као своји господари *Мирковићи* из Пипера, има их 2 куће и славе св. Арханђела.

Уз „Бабинску Разуру", као политички кривци, доселили су се: *Цвијовићи* из Сељана, *Стеље* из Бабина и *Јањуши* из Бабина; првих је једна кућа и славе св. Ђурђа, других 3 куће славе св. Ђурђа, а трећих 1 кућа и слави св. Мрату.

Из суседног села Бујачића на имање дошао је *Јокић*, чија је старина из Братоножића у Црној Гори. У ово село дошао је 1878. год. а стари му се доселили у првом устанку. Од њега је једна кућа и слави св. Пантелију.

Живојиновића отац доселио се с Његуша, слави св. Ђурђа. *Новаковић* је сишао из суседног Белића на купљено имање, слави св. Луку. *Станковић*, *Радовић* и *Савић* пореклом су из Бјелопавлића и славе св. Арханђела.

Муњић је од породице Муњића из Дегурића и слави св. Николу; *Вуковић* је од породице Радоњића из Равања и слави св. Јована; *Петровић* трговац, родом из Вражегрмаца у Црној Гори, слави св. Петку, *Ненадовић* од породице Ненадовића из Ваљева, слави св. Алимпија; *Финеј* индустријалац из Лондона у Енглеској. Сви ови доселили су се на своја купљена имања.

Марјановић је са Стубла, баштован је и слави св. Николу.

У селу има још много привремено настањених досељеника у ово село и град Ваљево из Црне Горе, Херцеговине, Босне и Јужне Србије. То су већином надничари, баштовани, трговци и механџије. Оваких привремених насељеника има до 20 породица.

Занимање становништва. — Грачани се врло слабо занимају земљорадњом више су надничари, баштовани, рабаџије. Прави земљоделци су досељеници из XIX века, а они воде доста рачуна и о сточарству и воћарству, а мало се обзиру на занимања старијих досељеника. И ако су земље богате и обилат род дају, ипак их већи део није у стању да нађе потребне хране за годину дана, већ је морају да купују. Надничење и рабаџијање ограничено је на Ваљево. Нико се не одаје изучавању заната.

Ова два занимања доприносе да многе породице убрзо утиру се и нестаје их.

Ново насеље у Грацу. — На реци Грацу до 1881. године била је нека стара механа старе задруге Савића из овог истог села, а тада је прешла у својину некадашњег трговца ваљевског Јовише Ђурића. У времену од 1881—1894. год. Јовиша је подигао читаво насеље у овом крају. Ово је насеље, као предграђе Ваљева, друмско и састоји се из 2 кафане, 6 дућана и магаза и 4 приватне куће. Насељеници су већином привремени из града Ваљева, баве се трговином, занатима и механским радњама.

Појединости о селу. — Градац је и данас саставни део општине града Ваљева. Црква, школа и општинска судница су у граду Ваљеву. Село никад није, па ни данас, имало свога кмета, али како је повеће и право сеоско насеље, то се и увршћује у ред самосталних села. Гробље му је на путу и заједничко за цело село. Преславе заједничке нема.

34. Гуњица.

Положај села. — Гуњица лежи на северној страни косе, која дели воде Љигу и Топлици. Куће су распоређене по долинама потока и јаруга, које се спуштају Топлици. Земљиште је од секундарног кречњака, као и у суседном Берковцу.

Село је препуно извора и изворску воду једино и употребљава. У овом селу извире берковачки *Герић* под Жеравцем, у чијој је долини већи део села, за тим велишевачки *Глумач*, који оба текући неко време кроз село падају у Топлицу. Кроз средину сеоског атара спушта се Дубока Јаруга од Јечмишта, највишег врха на коси, која има воде кад је кишно време.

Земље и шуме. — Земље овог села су по бреговима, по долинама потока и мало по плећима оголелих висова: Кусог Брда, Јечмишта и Жеравца. Земље су по брдима врло посне, доста песковите, суве и хладне, те су једино добре за шуму и ни за што друго. По долинама потока боље су земље, лако се натиру и дају добар плод, али у опште ни оне нису као у Велишевцу. Ливадских земаља нема, места за паше и испусте има доста по брдима и њиховим стрменитим падинама.

Шуме од лиснатог дрвета има доста, нарочито је богат северни крај поред потока Глумча. Шума је добро очувана и гаји се непрекидно.

Тип села. — Гуњица је према броју кућа и величини простора, који заузима, увек мало село. Раније је била раселица

суседног Берковца, с којим је увек била у заједници и чија су имања вазда била уткана једна у друга. Она је млађе насеље и старије породице под називом *Станојице* груписане су све у врху Герића и Дубоке Јаруге. Остале су се низале низ потоке или су се издизале на брегове, а најновије опет растуриле се по целом селу.

У Станојице рачунају се: *Јовичићи* (2 куће), *Гајићи* (2 куће), *Недељковићи* (2 куће), *Јездимировићи* (2 куће) и *Радовановићи* (6 кућа). Остале породице су: *Матијевићи* (3 куће), *Стевановић* (1 кућа), *Марковић* (1 кућа), *Игњатовић* (1 кућа), *Николић* (Маслаћ) (1 кућа), *Пантић* (1 кућа), *Стевановић* (1 кућа), *Вујичић* (1 кућа) и *Новаковић* (1 кућа).

У Гуњици није ни у колико развијен задружан живот.

Подаци о селу. — По харачким тефтерима из 1818. год. у Гуњици је било 14 домова са 18 пор. и 26. хар. личности.

Према попису од 1866. г. било је 14 дом. са 95 станов., докле у 1874. год. било је 17 дома са 111 станов. Према попису од 1884. год. било је 21 дом. са 138 станов., докле према попису од 1890. год. било је 22 дома са 153 станов. Према попису од 1895. год. било је 25 домова са 149 станов., докле према попису од 1900. год. било је 28 домова са 171 станов.

Годишњи прираштај становништва је од 1866. год. $2,_{18}$, а процентни $1,_{75}\%$, где је било и колебања.

Име селу. — Народно предање казује да су у овом селу некад, а и данас, успевале особито добро гуње, те је с тога дато име селу *Гуњица*.

Порекло становништва и оснивање села. — Прве породице, које су основале данашње село јесу *Станојице*. Станојице су Колаци из Рићана, у Жупи Никшићској. У ово место доселила су се три брата; један, по имену Станоје, остао овде, други прешао у Бабајић, а трећи преко Љига у Јарменовце. Доселили су се у општој сеоби XVII века, данас их има 14 кућа и славе св. Луку.

Матијевићи су се доселили из Тубића, окр. ужичког, на 10 година после првог устанка као радници; има их 3 куће и славе св. Ђурђа.

Пантић, Стевановић и *Новаковић* су најскорији досељеници из ужичког округа досељени или као мајстори или слуге и то Пантић из Годљева и слави св. Луку, Стевановић из Полошнице и слави св. Луку, а Новаковић из Брекова и слави св. Николу.

Стевановић и *Маслаћ* су из Босне, из Осата, досељеници наших дана, досељени као мајстори, први слави св. Стевана, а други св. Николу.

Марковић и *Игњатовић* су из суседног Берковца, прешли због деобе задруга у ово село на своје имање; први слави св. Јована, а други св. Николу.

Вујичић је од Пљеваља скорашњи досељеник, досељен као раденик и слави св. Николу.

У Гуњици има још 3 досељеника привремено настањена у у Г. Топлици као занатлије из ужичког округа, за то се не помињу поименце.

У селу је с њима 28 кућа од 13 породица.

Занимање становништва. — Гуњичани се занимају свима привредним радњама, којима и њихови суседи. Најглавније занимање као да ће бити воћарство. Много гаје воће од разноликих врста и у знатној га мери или прерађују или сирово извозе. Гуњичке јабуке, крушке и гуње сматрају се као најбоље у околини и ретко их кад издају с родом, а и шљивама обраћа се велика пажња. У селу нема занатлија, а мало би ко бавио се и надничењем по селу и изван њега.

Појединости о селу. – Гуњица је саставни део горњотопличке општине у ср. колубарском. Судница и школа је у Г. Топлици, а црква у Рибници. Гробље је заједничко и у средини села. Нема заједничке преславе.

35. Дегурић.

Положај села. — Дегурић лежи на јужној страни од града Ваљева, одмах изнад села Граца. Куће су овог села на обема обалама реке Граца, распоређене по доловима и по плећима оних висова, који су даље од р. Граца. Земљиште је кречњачко, кршевито, и по дну проривено еруптивном жицом од порфирита. Главнији висови су на левој обали реке Граца: *Рујак*, *Калуђерско Брдо* и *Липак*, а на десној поред саме реке су: *Чук*, *Трапови*, *Чикер*, *Врановина* и *Велико Брдо*. У селу су ови висови: *Калајџинац* у средини села, где је сеоско гробље, *Боблија* до Белића и *Каменитовац* до Драчића. Стране брда поред Граца су литице, чукаре и остењци, а у селу су или голе или пошумљене. Плећа пласасте Боблије и Калајџинца испуњена су вртачама разноликог облика и величине. Под Калуђерским Брдом између Рујака и Липака створено је котласто улегнуће звано *Куцине*, по коме су куће једног дела села. Између Бо-

блије, Врановине, Чикера и Калајџинца створена је скоро 1 К^m дугачка, а 50—60 ^{m} широка вртачаста долина, названа *Гаврића До,* у којој је други део села. Између Чикера и Калајџинца са северне стране и Чука и Трапова има трећи до назван *Ратков До,* у коме је трећи део села. Од Каменитовца пружа се у северном правцу трећа слепа долина, звана *Стубао* и у њеном је врху четврти део села. Гаврића До је нагнут Грацу и низ њега је сведен врло опасан пут Крчаник, једини пут који везује крајеве села с долином реке Граца.

Извора је у селу врло мало. Свега у Раткову Долу има један слаб извор који пресушује. Народ се једино служи водом реке Граца и зими и лети. За појење стоке служе му баре и језера, којих имају два у овом селу и извори околних села Бујачића и Граца. Око реке Граца има по неки извор, а знатнији су: Белићско Врело до Белића, које избија из велике и дубоке пећине и после тока од 20 ^{m} пада у Градац с висине од $9^1/_2$ ^{m} и Куцинско Врело, једина вода за пиће сељанима тога краја. Од текућих вода у овом селу једини је непресушни извор *Стубао* у долини истог имена, од којега тече непресушни поток и понире на дну долине у вртачу звану Увор. Брда око реке Граца испуњена су точилима, чије су долине испуњене огромним плазовима, а од ових точила најдуже је Дубока Јаруга до Попара на левој обали реке.

Земље и шуме. — Земље овог села око реке су црнице, помешане с песком и доста посне а по селу су исте помешане с доста креча. Земаља око кућа има врло мало, а у Гаврића Долу нема никако, а најлепша су имања: *Луке* у Грацу, *Иве* у Ратковом Долу, *Стубао* у долини истоименог потока, за тим вртаче по Боблији и Вел. Брду до Белића. Ливадских земаља нема, а тако исто и добрих пашњака. Бољих ливада једино има у Стубици и Крчевинама на Липаку.

Шуме у Дегурићу има доста, и ако није крупна. Сви висови даље од Граца су пошумљени, а најлепше су шуме по Боблији, Каменитовцу, дуж Стубла, по Чуку и Липаку. Рујак је обрастао ситногорицом и рујем, који се понекад сече и продаје До скора сва брда око Граца били су сеоска својина, али данас су издељена и свакој породици указат је део. Ипак поједине породице задржале су по неке своје заједничке испусте за попашу стоке и те су заједнице само око Граца. Таквих породичних [illegible]ница има 3—4 у селу, а то су: Мојсиловића Заједнице на

Чикеру, Муњића на Чуку и Трановима, Луњевичка у Каменитовцу и Аничића у Липаку и Рујаку.

Тип села. — Дегурић је село разбијеног типа. Куће сеоске су распоређене по доловима у 4 групе. Растојање појединих група је по 300—400 ^{m}. најближе су у Гаврића и Ратковом Долу. Куће у групама су врло блиске и нису даље једна од друге од 20 ^{m}. Прва група кућа у Куцинама зове се *Куцине*, а ту су: *Аничићи* (3 куће) и *Саватићи* (2 куће). Друга група кућа је у Гаврића Долу и ту су: *Панићи* (3 куће), *Обрадовићи* (2 куће), *Тодоровићи* (4куће), *Мојсиловићи* (2 куће), *Марјановићи* (3 куће), *Страхинићи* (2 куће), *Гаврићи* (3 куће), *Савићи* (2 куће), *Николићи* (1 кућа), *Марковићи* (1 кућа). *Чолићи* (3 куће) и *Петровић* (1 кућа). У Ратковом Долу су: *Муњићи* (2 куће), *Јеремићи* (1 кућа) и *Кондићи* (1 кућа). У врху Стубла, под Каменитовцем су: *Луњевице* (3 куће) и *Зекићи* (2 куће).

У селу нема данас задруга, задружан је живот слабо развијен, ма да то раније није био случај.

Подаци о селу. — По харачким тефтерима из 1818. год. село Дегурић, које се пише „Дегурич", имало је 11 домова са 14 пор. и 28 харач. лица. Према попису од 1866. год. у селу је било 17 домова са 139 становника, докле према попису од 1874. год. било је 22 дома са 151 станов. По попису од 1884. год. било је 28 домова са 196 станов., докле по попису од 1890. год. било је 33 дома са 228 станов. По попису од 1895. год. било је 33 дома са 240 станов., а по попису од 1900. год. 52 дома са 264 станов.

Годишњи прираштај становништва је 3,80, а процентни 2,02 $^0/_0$, где по последњим пописима рађа се више женске деце него мушке.

Име селу. — Дегурић се налази у списку села округа ваљевског, која је аустријска Администрација саставила 1737. год. Оно је тамо записано: *Deguricz*.[1] По причању старих људи име селу донето је или из Црне Горе или из Херцеговине као презименско породично име.

Порекло становништва и оснивање села. — У Дегурићу су данашње породице из реда досељене, ниједна породица не зна ко је пре ње био и чије је имање заузела. Прича се да су старе породице саме по себи спустиле се у равну Тамнаву.

---

[1] *Langer*. Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739. Wien Страна 247.

Турци су населили истовремено две породице у овом селу: *Гавриће* и *Аничиће*. Гаврићи су досељени прво у Стари Влах, у Чајетину, из Куча у другој половини XVII столећа, па после сишли и наместили се у данашњем селу у Долу. Исте године населиле су се Куцине или Аничићи, досељени непосредно из Озринића у Црној Гори, због крвнине. Аничићи и Курјаци у Драчићу су једна породица и заједно су дошли у Куцине, па су после Курјаци изашли на Курјачицу и населили се до овог села. Гаврићи су: Папићи, Обрадовићи, Муњићи, Марјановићи и Тодоровићи; има их данас 17 кућа и славе св. Николу. Гаврића има и расељених по Ваљеву и даље. Аничићи су данас и Саватићи; има их свега 5 кућа и славе Ђурђиц. Од њих су Аничићи на Ушћу до Саве.

Луњевице су досељене из Црне Горе са Загарча на Чеву, досељене на 10 год. после Аничића. Њима су сродни: Страхинићи и Чолићи; има их 8 кућа, а и расељених по Ваљеву и појединим тамнавским селима; славе св. Арханђела.

Мојсиловићи су досељени после Кочине Крајине из Штрбаца у вишеградском Ст. Влаху, доселили се због турске обести; има их 2 куће и славе св. Јована. *Зекићи* су из Косатице до Пријепоља, досељени после Кочине Крајине, има их две куће и славе св. Арханђела. *Савићи* су Ужичани, одмах преко Маљена од Ражане, предак им се после 1820. год. призетио у Тодоровиће; има их 2 куће и славе св. Николу.

Петровић се призетио у Чолиће, а дошао је из Пакаља. *Јеремића* отац прешао на имање из суседног Белића, слави св. Луку. *Кондић* је скорашњи досељеник из Крчагова, округа ужичког, слави св. Јована, *Марковић* је из Косатице на Лиму а *Николић* од Пљеваља, досељени као слуге, а данас на купљеном имању.

У Дегурићу има данас 41 кућа од 11 породица.

Занимање становништва. — Дегурци се занимају свима привредним гранама, којима и остали сељани ове области. Особена су њихова занимања: риболов по Грацу и Колубари и код извесних породица урођено свирање у гајде. Радо се по неки баве и занатима, нарочито су врло вешти око грађења брана и устава на води. Само свирачи и радници на води раде изван свога села, иначе не.

Појединости о селу. — Дегурић је саставни део драчићске општине у срезу ваљевском. Судница и школа је у Драчићу, а

цркви иду у Ваљево. Гробље им је заједничко и на Калајџијицу. Село преславља први дан Тројица.

Напомена. У Дегурићу, под Белићским Врелом, на р. Грацу, подигнута је пре две године електрична инсталација за осветљење града Ваљева. Ову инсталацију подигла је ваљевска фирма Финеј и Комп. У фирми су странци без и једног домородца. Око инсталације подигнути су станови за чиновнике и послугу. Чиновници су странци, а послуга је из реда наших сељака.

36. Дивци.

Положај села. — Село лежи у присојним падинама последњих огранака подгорских висова, који се спуштају у колубарску долину. Последња коса лукавачких и дупљајских висова зове се Брдо, а њена северна страна Осоје. Прелаз Брда у равницу је нагао и испод Брда, у правцу од запада истоку, пролази широк сеоски пут, дуж којега су десно и лево поређане куће, докле пут не изађе на окружни друм Ваљево — Обреновац. Нигде на другом месту изван овога пута и његових десних и левих распутица нема ниједне куће. Терен је од моћних наслагања терцијерног шљунка, испод којега леже терцијерни глинци и мергла.

На месту где је село нема извора. Народ се служи бунарима, барама и рекама. По пољима и сеоским њивама има по више извораца споредне вредности. Од главних извора су *Врело*, јак извор од Колубаре и *Студенац* до Рабровице. Од текућих су вода с јужне стране Колубара, са источне Кланичка Река, са западне поток Рабровица. Дивачки потес око Врела, назват Врело, у простору од 50—80° Xª и лети и зими лежи под водом — прави ритови, где се многе барске птице задржавају и легу, због чега су по тим ритовима страсни ловци свакад, па и данас, налазили пријатне забаве у лову.

Земље и шуме. — Земље су из реда црне, смолне и подесне за све усеве. До Колубаре су пескуше и наносне, па су још подесније. Главне су земље за кукуруз око Колубаре, ливаде долином испод Брда, а пашњаци око Врела и Кланичке Реке. Сви потеси осим онога око Врела, дају се зиратити. Цео потес око Колубаре зове се Суво Поље.

Шуме у селу нема. Што је има то је ситногорица по Осоју и око Рабровице, а то је тако мало да не запрема ни 0,01 део сеоског атара. Оно мало врбака око Колубаре, по неко дрво по крајевима њива и ливада, врбаци и ивљаци по Врелу, јесу још

једина средства за огрев већега дела села. Сељани за грађу, огрев и остале потребе купују дрва по суседним селима.

Никаквих заједница у овом селу нема.

Тип села. — Село је збијеног типа, по распореду кућа личи више на шумадијска села него на друмска подунавска. Куће су од пута увучене толико да се често пута не виде, једна од друге, јер су одељене воћњацима, који нису велики. Растојања међу кућама 20—60 ᵐ. У селу има мала, али мале носе породичне називе и тако су уплетене једна у другу, да их ни сваки мештанин не уме ограничити. Чим једна породица има више од 3 куће, место на коме је носи њено име, али ми те мале и ситне малице нећемо набрајати

У Дивцима су данас ове породице: *Савић* (1 кућа), *Поповићи* 10 кућа), *Лукићи* (Митровћи) (4 куће), *Планићи* (3 куће), *Крсмановићи* (3 куће), *Ђокићи* (1 кућа), *Смиљанић* (1 кућа), *Ђурић* (1 кућа), *Ерићи* (4 куће), *Јевђенијевићи* (2 куће), *Васиљевићи* (2 куће), *Новитовићи* (3 куће), *Панићи* (2 куће), *Тешићи* (1 кућа), *Ђурићи* (1 кућа), *Шумарчевићи* (2 куће), *Стојковићи* (4 куће), *Грчићи* (3 куће), *Штулићи* (9 кућа), *Гајићи* (Егделићи) (2 куће), *Зебићи* (2 куће), *Томићи* (5 куће), *Шљакићи* (1 кућа), *Лекићи* (2 куће), *Драјићи* (1 кућа) и *Петровићи* (1 кућа) поред 7—8 кућа привремених досељеника.

У Дивцима нема данас задруга, задружан је живот био јако развијен и очуван у лепим успоменама. Нигде у областима нема веће инокоштине као у овом селу и оно је готово ушло као у пословицу. Кад се браћа у задрузи, или отац са синовима не могу да сложе, онда се обично каже: „не могу да се сложе као Дивчани!“

Подаци о селу. Према списку села из ваљевске епархије у 1735. год. Дивци су имали 18 домова[1]. По харачким тефтерима ово село имало је 1818. год. 55. домова са 67 пореских и 177. харачких лица[2].

По попису од 1866. год. у селу је било 73 дома са 464 становника, докле по попису од 1874. год. било је 58 домова са 340. станов.[3]. По попису од 1884. Дивци су имали 63 дома са 328 станов., докле по попису од 1890. било је 67 домова са 371 станов. По попису од 1900. год. било је 71 дом 397 с станов.

---

[1] Споменик XLII Стр. 201.

[2] У 1818. год., а и много доцније, у Дивце убројавало се данашње село Клашнић, те отуда му је овако велики број домова и личности.

[3] У 1874. јавља се ново село Клашнић, па с тога се смањује и број [стан]овника и домова. „Државопис Србије“ IX 1879. стр. 24.

Годишњи прираштај села је израчунат од 1874. год., и износи 2,79, а процентни 0,87°|₀, где су непрекидна и готово стална колебања.

Име селу. — Народ прича да је некад око Врела било тако много тица, које се зову вивци, па како је старо село било код Врела, где је садашња црквина, онда су дошљаци из подсмеха звали старинце Вивцима и Дивцима, те по томе, веле, остало и име селу. Пре ће бити или да су се старе породице или новије звале Дивци, па су тиме дале име селу.

Старине у селу. — Код Врела је садашње и одавнашње српско гробље. Испод њега, над самим Врелом, налазе се зидине некадашње дивачке цркве, која је била све до 1788. год., па је тада, када и остале, запалио Махмут-Паша Бушатлија, што сведочи својеручни напис на јеванђељу ове цркве од стране Хаџи-Рувима, које се данас чува у Рабровици. Око црквине и гробља, вели се, да је било старо село, које се због воде иселило у Брдо на садашње место.

Код старе општине, испод села до Кланичке Реке, баш на подножију Осоја има и данас неко старо гробље, које народ зове Маџарско Гробље. Споменика готово нема, а и што их је било разнети су за грађевине, а што их је остало без икаквог натписа.

Порекло становништва и оснивање села. — Дивци су село које већ постоји у почетку XVIII столећа, а народно предање даје му дубоку старост. У списку села из 1737. год., који је саставила аустријска Администрација у Београду међу селима округа ваљевског записато је и ово село: „Divze“[1].

Као најстарије породице овог села и оне, за које се не зна да су досељене, као да су биле и у Старом Селу, код црквине, па се у почетку XIX столећа и пред крај XVIII населиле на садашња места јесу *Штулићи* и *Ђурићи*. Штулићи су данас више механе, има их 9 кућа и славе св. Јована. Ђурићи, некад најзнатнија и највећа породица, данас су спали на 3 куће, које су све три на умору, славе св. Ђурђа.

По времену досељења најстарији су *Поповићи* досељени из Пауна ове области, од породице Ђорђевића. Поповићи су прво отишли у Срем, па се после повратили као свештеници и населили овде, а не на старом месту у Паунама; њих је десет кућа и славе Ђурђиц.

Пред Кочину Крајину, на годину дана после Поповића, доселили су се *Ерићи* из Никшићске Жупе у две породице, због

[1] Langer. Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739. стр. 24?.

крвнине и једна се настанила овде, а друга отишла у Степојевац, окр. београдског. Од њих су данас 4 куће славе, св. Луку.

Јевђенијевићи, *Васиљевићи*, *Томићи* и *Шумарчевићи* су једна породица досељена пре Кочине Крајине из Лелића ове области, од породице Давидовића, данас их је 10 кућа, славе св. Николу.

У првом устанку досељени су из Осата (и онда, па и данас, многи мајстори) *Крсмановићи*, неколико презимена, а 8 кућа, славе св. Јована.

После првог устанка досељени су *Зебићи* из Јадра од Лознице, има их 4 куће, славе св. Лазара. Кад и они досељени су и *Планићи* из Пјешиваца у Црној Гори, има их 3 куће, славе зачеће св. Јована (23/IX). С њима су се доселили *Шљакићи* из Роваца, има их 3 куће, славе св. Алимпија. *Стојковића* предак призетио се у овом селу после 1820. год. а доселио се из Мајиновића од породице Лазаревића, данас их је 4 куће славе св. Алимпија. *Грчића* предак доселио се из села Грка у Срему и призетио се, те их има 3 куће и славе св. Николу.

Новитовићи досељени пре 25 год. из Добрача у ужичком округу, има их 3 куће, славе св. Арханђела. Доселио их је брат писар општински на имање које им је купио. *Тешић*, *Ђурић*, *Ђокић*, *Смиљанић*, *Драјић* и *Петровић* су досељеници последњих година. *Смиљанић* је из Бранковине од породице Марковића, слави св. Николу, призетио се у овом селу. *Драјић* је од Драјића из Каменице и овде се призетио, слави св. Јована. *Петровић* је из Б. Баште, окр. ужичког доселио се као слуга и купио имање, слави св. Николу. *Ђурић* је из Мартинића у Цр. Гори доселио се као надничар, слави св. Петку. *Ђокић* призетио се и доселио из Мајиновића и слави св. Алимпија, а *Тешић* доселио се из Јакља у окр. ужичком и слави св. Арханђела

Томић уљез у праве Томиће из Лукавца, примио и славу и презиме њихово.

У Дивцима је 71 дом од 19 породица.

За остале привремене житеље овог села може се рећи, да су већином Ужичани и из Срема, насељени на имању Крсмановића, који живе у Обреновцу.

Занимање становништва. — Главна занимања сељана овог села су као и сељана осталих села ове области. Као особено занимање је рабаџијање. Дивчанин не зна заната, а не иде ни изван свога села.

Појединости о селу. — Дивци су саставни део лукавачке општине у срезу ваљевском. Судница је у Лукавцу код механе.

а школа и црква у Рабровици. Гробље је заједничко и код Врела. Преслављају (9 мај) Николаје.

На путу Ваљево—Обреновац налази се механа и поред ње један дућан с кућом за становање. Механџија и дућанџија су нестални, јер је све својина сељака из Кланице.

37. Драгијевица.

Положај села. — Драгијевица је у изворном пределу реке Јадра. Куће средине села су на брду, а свих осталих крајева по долинама потока, јаругама и дубодолинама. Земљиште је секундарне старости, састављено из конгломерата, пешчара и сивих кречњака велике моћности. Кречњаци су огољени по падинама појединих брда и пуни су разних карсних објеката, као што се понајлепше види у Старом Селу. Брда су стрменита, ретко огољена, с тога је и тежак саобраћај у овом селу. Највиши вис овог села је погранична *Јелина Бреза* на јужном крају села, до Врагочанице. Други висови на истој страни су: *Главица, Којчица*, (510 ^{m}) према Лопатњу и *Бељино Брдо* према Осладићу (366 ^{m}). У средини села дижу се плећасти и најкршевитији брегови: *Старо Село* и *Плавањ* (360 ^{m}), а на северној страни: *Мекоте, Дошинац* и *Шарампов* до Тућина, *Липе* до Осечине и *Влашић* на правом северу.

Извора је у селу много. Извори средине села су права врела, јаки с водом, многи могу и по један витао да покрећу. Извори других крајева слабији су и незнатнији, али народ се свуда служи изворском водом, па не налази за потребно копати бунаре. Од текућих вода је *Јадар* најглавнија река овог села. Јадар извире у овоме селу под Јелином Брезом и у почетку зове се *Вишка*, у коју се уливају два потока: *Бабин* и *Беловац*. Вишка тече у северо-западном правцу до става с Близаначком Реком, која долази из Осладића и тада окрене на запад и зове се *Мали Јадар*. Јадар тече клисурастом долином ове области. Испод Влашића тече *Сирдијачка Река*, тече право на југ и улива се у Драгијевачку Реку, која није ништа друго до Тућинска Река. У ову реку улива се и поток *Дошинац*, који слази од Шарампова, *Сирдија* која слази с Липа. У Јадар непосредно уливају се: *Плавањски Поток*, који тече између Плавања и Старог Села; *Драгијевачка Река*, која тече у западном правцу и улива се у Јадар на месту званом *Међувође; Медњача* која дели Драгијевицу од Осечине и извире под Липама са западне стране.

Знатнији сеоски извори су у Старом Селу: *Врањевац, Врело, Обршине* и *Зидине.*

Земље и шуме. — Драгијевачке су земље по брдима, по доловима и вртачама и око рекавица и потока. Брдске су земље у јужном крају села, пескуше, хладне, плитког дна, не дају се обделавати и тешко се натиру. По вису Плавању и Старом Селу, као и по плећима свих јужних висова пуно је је вртача, куда су кречне, топле и за стрмину врло родне земље. Ове земље, у колико нису пошумљене подесне су само за стрмнину и испаше, али нису за ливаде. Луке су особито подесне за ливаде, зиратне земље и пашњаке. Најлепша зиратна имања су у *Међувођу* у великој равници, састављеној од јадранског наноса. Најбоља имања су: Међувође, Врело, Луке у Јадру, Цветковача, Чешљиковац и Мекоте уз Реку.

Шуме је по селу доста. Сви истакнутији висови пошумљени су шумом од лиснатог дрвета. Најлепше су шуме при извору Јадра, његових потока, у Бојчици и Влашићу. Шума је већином појединачна, малих сеоских заједница има на Бојчици и при извору Вишке, а већа је заједница Влашић. Других заједница нема.

Тип села. — Драгијевица је село разбијеног типа. Чиновничка и поповска подела овог села на: Горњу, Средњу и Доњу је неприродна и без јаких оправданих разлога. Горња и Средња су са обе стране Јадра, спојене, јако измешане између себе, докле Доња је на северну страну од Реке и чини за се географску целину, али етнографску не. Куће су збијене у веће или мање мале, по којима су куће на растојању од 30—100 ᵐ, докле су мале на растојању од 30—500 ᵐ. Главније мале су: *Јовићи, Дурмићи, Аврузи, Брђани, Старосељани* и *Сирдија.*

Јовићи су на врху села, под Јелином Брезом и до Врагочанице. Ту су *Јовићи* (5 к), *Брезоњићи* (Пантелићи) (2 к), *Живковићи* (1 к), *Гаврићи* (4 к), и *Пинковићи* (3 к). *Дурмићи* су на Главици, при извору Бабиног Потока и до Лопатња и ту су: *Вилотићи* (8 к), *Дурмићи* (3 к) и *Ђурића* (2 к). *Аврузи* су на обема странама Јадра, највише под Бојчицом и ту су: *Коркићи* (5 к), *Андрићи* (3 к), *Срећковићи* (3 к), *Лукићи* (11 к), *Станисављевићи* (7 к), *Јаковљевићи* (6 к), *Илићи* (Аврузи) (4 к). *Карајовићи* (2 к). *Гаврићи* (2 к) и *Тимотићи* (1 к). Брђани су на јужном делу брда Старог Села и ту су: *Радовановићи* (4 к), *Андрићи* (6 к), *Петровићи* (5 к), *Гачићи* (3 к), *Јеремићи* (5 к) и *Богдановићи* (2 к). Старосељани су измешани са Брђанима и они су на Старом Селу, а ту су: *Младеновићи* (6 к), *Пантелићи* (1 к), *Илић* (1 к) и *Ва-*

сиљевићи (4 к). *Сирдија* је на север преко Реке и у њој су *Андрићи* (5 к), *Остојићи* (Миловановићи) (6 к), *Петровићи* (5 к), *Вилиманићи* (11 к), *Крунићи* (Палићи) (8 к). *Стевановићи* (10 к), *Јованчићи* (Гајићи) (12 к), *Крстићи* (7 к), *Милутиновићи* (1 к) и *Гадић* (1 к).

У селу има доста већих задруга, а веће су: Вилотића 2, Станисављевића 2, Јовића 1, Младеновића 1, Богдановића 1, Илића 1, Лукића 1 и др. Све су задруге са 15 до 22 чељади.

Подаци о селу. — Драгијевица је према списку села ваљевске епархије имала у 1735. год. 8 домова.[1] Драгијевица према хирачким тефтерима из 1818. год. имала је 57 домова са 59 пор. и 168. хар. лица. Према попису од 1866. год. било је 117 домова са 922. станов., докле према попису од 1874. год. било је 124 домова са 990 станов. Према попису од 1884. год. било је 127 домова са 1053 станов., докле према попису од 1890. год. било је 139 домова са 1231. станов. Према попису од 1895. год. било је 160 домова са 1341. станов., докле према попису од 1900. год. било је 163 дома са 1406. становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 15,89, а процентни 1,42%.

Име селу. — За име селу везана је ова народна прича Неки од досељеника овог села вратио се натраг у своју стару постојбину, да и заостатак своје породице преведе у своје ново село. Кад је дошао у своје старо место, скупе се сви стари познаници, суседи и пријатељи и навале с питањима како је у новом селу. Није им се могао нахвалити и испричати све лепоте новога насеља, где у току најживљег разговора по неки од слушалаца прозбориће: „па то твоје ново село прави Драгијевац!“[2] „Богу хвала, кад је наш брат нашао такви Драгијевац, хајдмо и ми с њим; па како нам Бог да!“ Одмах се по овоме дигну и дођу у ово село, које веле они прозову Драгијевац, које се име доцнијим изговарањем преобратило у данашње име *Драгијевица*.

Имена мала су или од презимена или по месту насеља. Тако имена: Јовићи, Дурмићи и Аврузи су презименска од презимена

[1] Споменик XLII. Стр. 185. и 201.

[2] У народу овога краја уобичајено је да се каже, кад неко хоће да похвали доброту свога домаћег газдинства, своје имовине или намештаја: „Имање му је (или положај (па и намештај) куће) прави Драгијевац“, казано у смислу речи: „рај“. Истина је да се ово данас ређе чује, докле је раније била ова изрека прешла у пословицу, коју још по неки старији употребљава.

најглавнијих породица; имена пак: Брђани, Сирдија[1] и Старосељани ту по месту насељења.

Име Драгијевица је доста старо. Са именом овог села сусрећемо се у почетку XVIII столећа, јер га налазимо у списку села ваљевског округа из 1737. год. под називом Dragievic[2].

Старине у селу. — 1. Средина села, најважнији вис његов зове се *Старо Село.* Старо Село је вајкадашње насеље, на њему су трагови од преисториског доба до данас. Пред пећином, из које избија Врело, вода почешће пута изнесе по какву кошчицу и справицу из преисторијског доба, кад је човек живео примитивним животом и махом се налазио око пећина и подземних шупљина. На врху брда, у средини данашњег Старог Села, налази се врло старо гробље, познато под именом *Грчко Гробље*, гробље великог обима са стећцима лепо израђеним, тесаним и с неким натписима, али су многе сељаци поразбијали и разнели. По дну истог брда са јужне стране су ставе *Вишке* и *Близаначке* (Осладићске Реке) Реке и постанак Јадра, а ту су и зидине старог средњевековног рударског града, који смо описали код села Осладића. Извори *Зидине* и *Врањевац* и оне многе сувомеђине око њих јесу докази старијих насеља овог села, која су некад била многобројнија на овом месту него данас.

2. На двеста метара испод почетка Јадра корито речно сужено је толико, да Јадар за 3—4^m свога тока не тече већом ширином од 0,75^m. Тај сужени део личи по висини, облику и наслагању кречних стена на градске капије, с тога је и назват *Вратоца.* За ова Вратоца везана је у народу ова прича. Сопственик града и ове околине, прича вели, направио је ова вратаоца и чешће пута зазиђивао их, те заустављао Јадар, који би после 3—4 дана тока поплавио целу горњу долину. Тада би власник возио се кроз у село на лађама и сви његови гости и пријатељи возили би се подуже времена.

3. По дну Плавања, од прилико на 300—400^m од корита реке, налази се друго старо Грчко Гробље, за које се прича данас где је, јер сељаци су због зираћења истребили земљу и

---

[1] Доњи део Драгијевице географски је одвојен од горњег дела. Река је природна међа између ова два краја и народ Сирдију сматра као прави заселак који ће у истини по времену бити право село. Сирдија је име потока, који тече од Алића Липа, па је то име и пренето на насеље око истог потока, који тече управо кроз средину његову.

[2] Langer. Serbien etc. Стр. 247.

разнели камење, не однев̌ши оно, што се није дало људском снагом подићи.

4. У Бабином Потоку, у изворном пределу Вишке и свих њених притока, као и при извору Беговца и Жарковића Потока, који долазе из Каменице, свуда наилазимо на старе рударске радове, који су предузимати неколико пута и у прошлом столећу. Некадашњи градић на Јадру приписује се старом рударском насељу у доба Маџара, кад су владали овим крајевима. Руде су бакарне и антимонове, а на Плавању откривене су и оловне.

Порекло становништва и оснивање села. — Драгијевица је старо село, а и старо насеље. Најстарија насеља овог села су на брду Старо Село, а и данашње најстарије сеоске породице имају ту својих представника. Стара Драгијевица је била некад груписана на Старом Селу, па се после деобом и досељавањем померала на север и на југ. Стара породица овог села за коју се не зна да се с које стране доселила, већ се сматра као најстарија и да је у селу пре 300 година јесу *Андрићи* у Старом Селу. Из ове породице излазила је поступно једна по једна породица и померала се на север, те насељавала Сирдију. Она се по Сирдији тако раширила, да ју је целу населила и да су само две породице ушле са стране. Андрића има врло много исељених из овог села, има их готово по свима селима ваљевске и шабачке Тамнаве. За Андриће у Сирдији зна се да их је у првом устанку било 6 кућа, тако биле су: Гајића, Стевановића 2, Крстића, Вилиманића и Јованчића, а данас од ових 6 кућа има 56 кућа, које с Андрићима у Старом Селу чини 62 куће и славе Ђурђиц.

Друга најстарија породица овог села јесу *Васиљевићи*, који су себи присвојили надимак »Староседеоци.« Староселани су тако исто старинци, који су још суделовали и на Косову, а код њих се очувало у успомени да су били и онда, кад је постојао стари град на Јадру. Староселани су поред Васиљевића: Радовановићи, Лукићи, Карајовићи (прозвани по деду Јовану, којег су Турци звали Кара-Јова), Богдановићи и Јеремићи. И Староселани су се исељавали, од њих су Бојићи из Лопатња и друге породице око Обреновца: њих је у селу 28 кућа, славе св. Николу.

Од досељених породица најстарији су *Аврузи*. Аврузи су од исте породице, од које и каменички Зимоњићи и Зимоњићи са Гацка. Аврузи су са Црвеног Дола на Чеву у Црној Гори

и прво одсељени у Херцеговину, па одатле дошли овде. Презиме Аврузи задржала је породица Илића, докле све остале су га изоставиле. Први Авруз се населио у Старом Селу и Илићи су и данас ту, али су доцније помештали се на југ Бојчици и уз Јадар, те су тако населили готово сав горњи крај овог села и с обе стране реке. Аврузи су досељени пре прве сеобе у ово село; данас су: Коркићи, Андрићи, Срећковићи, Јовићи, Живковићи, Станисављевићи, Јаковљевићи и Илићи; њих је 34 куће, славе св. Лазара.

Друга врло стара породица овог села је *Дурмићи*. Стари Дурмић, назват тим именом због необичне телесне снаге, био је родом са Гласинца у Босни и преко Осата населио се у овом селу, па се први пут населио у Старом Селу, где му и данас има потомака. Дурмићи су са Старог Села иселили се изнад Бојчице на Главицу; а један од њих је у Сирдији, отишао жени у кућу. Дурмићи су *Вилотићи* и *Ђурићи* на Главици, Дурмићи изнад њих при извору Бабиног Потока, Гачићи и Петровићи у Старом Селу и Милутиновићи у Сирдији; њих је 22 куће, славе св. Јована.

Пред Кочину Крајину доселила се у ово село *Нинковића* породица из рађевског села *Мојковића*, камо се раније доселила из Осата. Ова се породица населила у врху села, на Брезовој Главици, испод Јелине Брезе, при извору Вишке. Од њих су неке сишле у Старо Село и то су данашњи *Младеновићи*, чији је дед прешао на раније прибављено имање. Нинковићи су: Нинковићи и Младеновићи, има их 9 кућа, славе св. Арханђела.

Кад и ови сишли су из Царине данашњи *Брезоњићи*, који су се населили поред Нинковића, у јужном делу села. Ни ови нису се задржали сви на овом месту, има их у Старом Селу и у Сирдији, а све су помештали због рђавог имања у горњем делу села. У Брезоњиће уврштујемо: Пантелиће и 2 куће Гаврића на Брезовој Главици, Пантелиће и Гавриће у Ст. Селу и Крупниће и Палиће (Речане) у Сирдији; њих је 15 кућа, славе Ђурђиц.

Новији досељеници, досељеници од пре 30 година су: *Гаврићи* у Брезоњићима, у горњем делу села, чији је дед доселио из Ораховице у Азбуковици и призетио се у Гавриће и примио њихово презиме; њих је 2 куће, и славе св. Арханђела. — *Илић* је из Остружња од породице тамошњих Тешановића, о се у Старосељане, слави св. Арханђела. — *Томовић* абина у Полимљу, доселио се уз Бабинску Разуру и на-

селио се у Аврузима, а од породице тамо јако размножених Џувера, слави св. Лазара. *Тадић* је дошао жени у кућу из суседног Лопатња, слави Ђурђиц.

У Драгијевици је данас 175 домова од 10 породица.

Занимање становништва. — Драгијевчани се занимају земљорадњом и воћарством. Земље нема у довољној мери, те се мора да тражи на другом месту, због чега слазе у Тамнаву или се спуштају низ Јадар и тамо заузимају туђа имања и на њима засејавају кукуруз или исхрањују своју стоку, коју држе у доста великом броју, што је битна особина свих задружнијих. Отуда многи из села имају своја имања по Тамнави и Јадру и тамо махом проводе цела лета. Воћа имају много, нарочито шљива и последњих година почело нагло подизати. Немање довољно земље, по томе рђаве земље по родности и насељеност нагоне појединце те се нагло исељавају у доња равнија села и тамо остају стално. Занате, ако уче, раде их само по селу, а кад су рудници радили, по неки од сељака одавао се и рударским пословима, али им то није никад било онако урођено и развијено у свести, као код суседних Врагочана и Бобоваца.

Појединости о селу. — Драгијевица је саставни део осладићске општине у ср. подгорском. Судница и школа су у Осладићу, на граници Осладића и Туђина, а у погледу поповском село је подељено на три дела. Попови су створили називе: Горња Драгијевица, која припада каменичкој парохији, Средња Драгијевица, која припада лопатањској парохији и Сирдија или Доња Драгијевица, која припада осечанској парохији. Гробље је издељено по крајевима. Село нема заједничке преславе, него поједини крајеви или породице преслављају обично оне дане, који су слични с њиховим крсним именима.

38. Драчић.

Положај села. — Драчић лежи на јужној страни Ваљева на крају оне висоравни која је ограђена Чубрицом и висовима изнад реке Граца. Земљиште је од секундарног кречњака, испуњено вртачама разноликог облика. Куће су по појединим цвршцима, а нису по вртачама и доловима. Знатнија узвишења су: Курјачица или Курјачко Брдо до Белића и Дегурића, Васиљевача до Бранеговића. И плећа ових брда пуна су вртача. Између Курјачице и Васиљеваче у источном правцу пружа се слепа долина *Змијињак*, а између Васиљеваче и Брда до Равања пружа се у северном правцу иста таква долина Ровине.

Правих извора у селу нема. По вртачама направљени су бунари за примање кишнице, која се, кад је има у довољној мери, употребљава за пиће. Овакви извори и бунари пресушују преко лета, а важнији су: *Ојтан* у Змијињаку, *Бунарчић* по дну исте долине и *Бунар* у врху Ровина. Једине вода за домаћу потребу и појење стоке, не само овог села, него готово целе општине, јесте у целој околини чувено *Драчићско Језеро*, које је у пречнику 50^m, дубоко преко 10^m и у једној вртачи под Курјачицом. Пре 50 година у место овог језера била је мала вртача, која се наједанпут спустила и испунила атмосферском водом. Обале су језера са свих страна стрме, осим јужне и кад има доста воде, онда отиче у Змијињак. Сељаци држе, пошто је језеро увек бистро, да има својих подземних издани. Једини поток овог села је *Златар*, чија је глава с источне стране. и њоме отиче вода, кад се снегови топе и кад су јаке кише

Земље и шуме. — Зиратне земље овог села су по Ровинама, Змијињаку и Златару. То су кречне земље, посне, лакорадне и на њима добро успевају стрмна жита, докле кукурузи успевају само по вртачама, а ливадске земље нема.

Драчић је шумом врло богато село. Уз Златар, из села Петњице и Бујачића провлаче се најлепше шуме овог и доњих села, познате под заједничким називом *Мачине*, а протежу се на југ до Равања. Више од $^2/_3$ села је под шумом, која се особито гаји и сва је од лиснатог дрвета. Заједнице у имању нема, али Курјачица је заједница Курјачке породице, која је насељена на њој.

Тип села. — Село је насељено на два брда: на Курјачици и Васиљевачи, па према томе састављено из две групе кућа. Има неколико кућа које су изван ова два брда, а то су оделите куће из ових места или доцније насељене. Групе кућа зову се џемати; џемат на Курјачици зове се *Курјачићи*, на Васиљевачи *Станковићи*. Оба су џемата скоро спојена, као што су и њихова брда спојена, куће су удаљене једна од друге од 20—60.^{m}

У Курјачићима су ове породице: *Курјаци* (5 кућа). У Станковићима: *Станковићи* (4 куће), *Минићи* (4 куће), *Васиљевићи* (3 куће) и *Тешићи* (3 куће). Изван џемата у Златару су: *Радивојевићи* (2 куће) и на брду до цркве *Поповић* (1 кућа).

У селу има помањих задруга, а од важнијих је Станковића.

Подаци о селу. — По харачким тефтерима од 1818. год. ово имало је 9 домова са 12 пор. и 22 харачке личности. По су од 1866. год. било је 18 домова са 141 станов., докле

1874. год. било је 16 домова са 120 становника. По попису од 1884. год. било је 22 дома са 132 станов., а по попису од 1890. год. било је 20 домова са 161 станов. По попису од 1895. год. било је 23 дома са 180 становника, докле по попису од 1900. год. било је 25 домова са 192 станов., где је стално из године у годину већи број женских него мушких.

Годишњи прираштај од 1866. год. је 1,94 а процентни 1,80.

Име селу. — О имену села постоје разнолика тумачења. У главном везане су ове три приче,

1). Вели се, да су прве породице овог села, којих нема данас у селу, пореклом од града Драча у Арбанији, па је по њима, по граду Драчу, прозвано ово село.

2). Други веле да је име селу дошло од породице Драчића, досељене од некуда из Херцеговине.

3). Трећи држе, да је име дошло отуда, што су прве породице морале крчити и требити густо трње и шуму — драчу. По драчи (дречи) прозвано је и село доцније Драчићи, Драчић.

Порекло становништва и оснивање села. — Као најстарија породица у селу сматрају се данашњи *Станковићи*, досељени из села Косатице од Пријепоља пре опште сеобе у XVII веку због зулума турског. Презиме Станковић донето је из Косатице и данас се очувало као џематско име, докле га ретко која породица чува. Станковићи су: Филиповићи, Минићи и Васиљевићи, има их 11 кућа и славе св. Николу.

Курјаци су род Аничићима из Дегурића, досељени после Станковића на 10 година у ово село, а с Аничићима у Дегурић, у другој половини XVII столећа. Курјацима су звати у старој постојбини, а звати су због тога што им је неки њихов предак у потери ухватио живог курјака, па га удавио. Досељени су из Озринића, данас их има и у Београду и у селу 5 кућа и славе Ђурђиц.

Тешићи су досељени после Кочине Крајине из Бабина у Полимљу, има их у селу 3 куће, а и расељених, славе Мратин-дан.

Радивојевићи су из Пјешиваца у Црној Гори доселили се после II устанка због крвне освете; има их две куће и славе св. Јована.

Поповић доселио се као свештеник из Дробњака пре 15 година и слави Ђурђиц.

Драчић има 22 дома од 5 породица.

Занимање становништва. — Драчићани се занимају свима привредним гранама, којима и остали сељаци ове области. Како

су у шумском крају и са шумом богати, то је у знатној мери правилно проређују и продају околним сељацима за грађу и огрев. На Курјачици до скора гајени су и виногради, који су давали најбоље вино у околини. Имућнији сељаци имају својих имања и по другим селима, као Курјаци у Бујачићу и Станковићи у Зарубама. Драчићана нема занатлија, а ни сиромашнији не иду изван села, као што се и ретко селе.

Појединости о селу. — Драчић је саставни део драчићске општине у ср. ваљевском. Поред Драчића у састав истоимене општине долазе још и ова села: Белић, Бачевци, Бранеговић, Дегурић, Зарубе, Ковачице, Пријездић и Равње. Судница општинска је у селу на брду изнад Равања, а ту су школа и црква, које су обе нове и подигнуте у 1902. и 1903. години. Гробље је заједничко и на Каменитовцу, при извору Златара.

Прослављају први дан Тројица.

39. Дупљај.

Положај села. — Дупљај лежи на северу од Попучака, на обема обалама реке Рабаса. Земљиште је неравно, ка реци стрмо нагнуто, многим потоцима разривено, све обојено црвеном бојом, од многе црвенице, постале распадањем подинских, секундарних црвених пешчара. Куће су или по потоцима или по плећима или по осојним и присојним странама. Знатније узвишице у селу су: Брдо и Бучје до Бабине Луке, Говеђе и Златно Брдо до Попучака.

Извора у селу има доста и то на обема обалама реке Рабаса. Извори нису довољни да подмире све потребе, с тога копају бунаре и баре и служе се реком, кад има воде. Од текућих вода једини је Рабас, али и он пресушује преко лета. У селу има с леве стране реке 3 потока и с десне 1, али то нису потоци већ су то просте јаруге, којима се слива сувишна кишница и отопљени снег. Јаруге су на појединим местима тако проширене, обурване, да је немогућан пролаз кроз њих или преко њих.

Земље и шуме. — Земље око јаруга и по странама огољеним нису ни за какав рад. На њима успева добро шума, за то се и пошумљавају. По брду су земље посне, хладне и растресите, а кад се ђубре, дају добар род. Око Рабаса и на његовој десној страни и по брду су смолне или наносне земље особите каквоће и дају се употребити за сваку врсту пољских усева, као што дају добре пашњаке и ливаде. Река не налази

изван свога корита, ако који крај заплави, она га само претрпа муљем и ништа друго.

Шуме је доста у северном делу села и источној страни до Лукавца. Шуме су од лиснатог дрвета. Најлепше су: *Бучје, Међаши* и *Дубоко*. У селу нема заједница, све је издељено, па су чак и поједине породице при деоби изделиле и оне делове, који се не дају обделавати.

Тип села. — Село је потпуно разбијеног типа. Куће су распоређене у неколико група, неколико џемата. Џемати су на обема странама реке удаљени један од другога по 100^m, а њихове куће по $20—60.^m$ На десној страни је само један џемат. Имена џемата су: *Брђани, Поточари, Међашани* и *Гајчани* на левој страни и *Пимићани* на десној страни.

У Брђанима су ове породице: *Радовановићи* (10 кућа), *Јеличићи* (3 к.), *Бранковићи* (3 к.), *Мићићи* (6 к.), *Панићи* (2 к.), *Стојановићи* (1 к.) и *Митровићи* (3 к.). У Поточарима су: *Радовановићи* (други) (2 куће), *Терзићи* (4 куће), *Дулићи* (2 куће), *Адамовићи* (1 кућа), *Станковићи* (2 куће), *Мијатовићи* (2 куће), *Илићи* (2 куће) и *Ерићи* (1 кућа). У Међашанима су: *Станковићи* (6 кућа), *Весићи* (1 кућа), *Виторовићи* (1 кућа) и *Туфегџић* (1 кућа). У Гајчанима су: *Теофиловићи* (1 кућа), *Ристићи* (2 куће), *Јовановићи* (1 кућа), *Гвоздићи* (1 кућа), *Илићи* (2 куће) и *Арнаучићи* (2 куће). У Пимићанима су: *Милисављевићи* (4 куће), *Пимићи* (4 куће), *Кременац* (1 кућа), *Антонијевићи* (Весиновци) (2 куће) и *Петровић* (1 кућа).

У Дупљају нема данас већих задруга, као што их је било раније.

Подаци о селу. — По харачким тефтерима из 1818. год. Дупљај је имао 31 дом са 41 пор. и 98 хар. лица. По попису од 1866. године имао је 48 домова са 317 станов., докле по попису од 1874. год. имао је 50 домова са 318 станов. По попису од 1884. год. имао је 54 дома са 361 станов., докле по попису од 1890. год. било је 53 дома са 398 станов., а по попису од 1895. год. 69 домова са 433 станов. По попису од 1900. год. било је 73 дома са 481 станов.

Годишњи прираштај од 1866. год. је 5.47, а процентни 1,42%, где је стално и број домова и број становништва растао.

Име селу. — За име селу везане су ове приче:

1). Једни веле, кад су Маџари палили ово село, онда су се сељаци разбегли којекуда, а нека баба дочепа једно своје унуче из колевке, па не могући бегати изван села, завуче се у једну дупљу

и ту у дупљи, у шупљем грму, одгаји дете, те тако село добије по томе име.

2). Други веле, да је село добило име по многим дупљама у земљи, које су некад биле по овом селу, па су неке или људи или вода засули. Једна од таквих дупаља застала је у Панића ливади и зове се *Језеро* и увек је пуна воде и не пресушује.

Старине у селу. — У долини Рабаса има неко старо Маџарско Гробље. Има споменика, али без натписа. Камење је огромне величине и доста га се разнело.

У Брђанима налази се један повећи споменик, на коме се дају распознати понека латинска писмена, те даје доказа да су овде и Римљани живели.

На реци Рабасу налази се неки стари мост, још из турског доба, сав од камена, на путу којим се из Ваљева, из долине колубарске, прелазило у посавску долину. Овај је пут данас напуштен и новији срески пут је изван села.

Порекло становништва и оснивање села. — Дупљај је врло старо село. У списку села округа ваљевског, који је саставила устријска Администрација 1737. год. у Београду, налази се и ово село под именом *Duplai.* [1].

Најстарија породица, за коју се не зна да се доселила, јесу *Станковићи*, чија старост оличена је и у томе, што многа места по селу носе особене називе: Станков Врх, Станкови Обори, Станково Брдо и т. д. Станковића има највише у Међашанима, али их има и по другим џематима, као: Весићи и Кременац; [2] свега их је 8 кућа и славе св. Ђурђа, али има их и одсељених из овог села.

Најстарија досељена породица јесу *Радовановићи*, досељени из околине Мостара, из оног места одакле је бивши мостарски митрополит Радуловић. Она је старином из Риђана, из Никшићске Жупе, из братства Радуловића. У ово се село доселила као свештеничка кућа и из ње дуго времена бивало је: свештеника, трговаца, адвоката и чиновника, као што има тога и данас. По причању потомака пок. попа *Жуке*, највиђенијег представника ове породице, она се доселила тачно 1681. год. Радовановића има расељених по целој Србији и овој области, а у селу их има

[1] Langer. Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739 Wien. Стр. 247. Споменик XVIII. Стр. 105.

[2] Некаква прабаба носила кремење у торби и продавала по сеоским салама и вашарима, те село њеног сина тако прозвало.

д два презимена: Радовановићи и Милисављевићи 14 кућа, аве св. Луку.

Пимићи су досељени из Пиве мало после Радовановића. оселили су се ради крвнине. Данас се разнолико презивају: Пими-, Панићи, Бранковићи, Антонијевићи, Станковићи (у Поточари-) и Адамовићи, названи су сви Пимићани због неког претка, који тешко говорио. Има их овде 14 кућа од 3 брата, славе св. Луку.

У старе досељенике долази и породица *Митровића*, досе-на после опште сеобе и избегла крвну освету. Доселила се о 1700. год. из Роваца у Цр. Гори; има их свега под три езимена 5 кућа и славе св. Јована.

Терзићи су досељени из Дробњака, названи овако по неком ом сроднику терзији. У селу се зову и Ристићи, Виторовићи Мићићи; има их 13 кућа, славе св. Краља Дечанског.

Радовановићи — Прњаворци доселили су се из мачванског њавора, кад и Терзићи, пред Кочину Крајину; има их 2 куће славе св. Стевана.

Јеличићи и *Мијатовићи* досељени су од села Рутоши, из арог Влаха, пред први устанак. сродни су, доселили се због маштине, има их 5 кућа и славе св. Јована.

Илићи су досељени после другог устанка из Тометиног Поља . ужич.; доселили су се као надничари, има их 4 к. и сл. св. Ђурђа.

Јовановићи или *Дулићи*, названи тако по неком претку, који крао дулеке, доселили се као надничари из Полошнице, окр. ичког, и овде се пре 70 год призетили; има их 2 куће и славе Арханђела.

Арнаучићи или *Митровићи* су од неког „Арнаучета", Срп-а из Ораховца у Ст. Србији, побеглог од турског и арнаут-г зулума у Ваљево, одакле су га Радовановићи узели у службу осле окућили; има их две куће, славе св. Арханђела.

Туфегџић је скорашњи досељеник из Матаруга, *Јовановић* Дренове, *Ерић* из Џурова, досељени уз Бабинску Разуру о као слуге, а после призетили се и докупили помало имања; и слави Враче, други св. Ђурђа, трећи св. Арханђела. *Гво-ћ* је из Срема од Крушедола, *Петровић* из Боговађског Лај-ца, призетили се пре 35 год. у овом селу, и први слави св. олу, а други св. Ђурђа.

У селу има 74 дома од 16 породица.

Занимање становништва. — Дупљајци се занимају свима вредним гранама, као и остали сељаци ових области. Главно занимање земљорадња, а како Рабас има изврсне ливаде,

то се и на стоку обраћа довољна пажња. Земља је богата и даје изврстан род и по квалитету и квантитету, те Дупљајци стижу и да продају храну. Споредних занимања у селу нема, а никуда се не селе.

Појединости о селу. — Дупљај је саставни део луковачке општине у срезу ваљевском. Судница је у Лукавцу, а црква и школа у Рабровици. Гробља су подељена по џематима. Преслављају Спасов-дан.

40. Дучић.

Положај села. — Дучић лежи на левој обали р. Топлице и од ње у источном правцу спушта се поред Ракара и Бабајића у долину р. Љига све до Бошњановића. Село се простире у дужину преко 15 K^m и у ширину близу 5 K^m. Земљиште је неравно, бреговито али брегови нису ни високи ни стрмих страна. Знатнија узвишења су: *Чардачина* у средини села, *Осоје* на источној страни и *Збеговиште* над Кацапом. Село лежи на моћним наслагањима терцијерног шљунка и песка, испод којега се помаљају глинци и мергле.

Изворима је село препуно. Они су врло богати водом и никад не пресушују. Отичу или у реку Топлицу или у Кацапу. Њихови су потоци дали пластици села нераван изглед. Око извора и потока су и куће сеоске распоређене, а врло ретко их има по венцу. Главнији су извори: *Потркаља* на Чардачини, *Бунарача* на Збеговишту, *Бабинац* у Ћумурлијама, *Ћумурска Вода, Тополе, Точак* и *Стрмоглавица* у Кацапи, *Бушинац* до Бошњановића и *Маринковац* до Бабајића. Од текућих вода су Топлица и Кацапа.

Земље и шуме. — Дучићске земље цене се на далеко. То су црне смолнице изврсног квалитета за све врсте жита, ливаде и пашњаке. По венцу и странама потока успевају врло добро воћа и виногради.

Шуме има доста и по целом селу. Најбољи шумски су крајеви по Кацапи и долу до Тодориног Дола. Шуме је толико, да сељани њиме у стању су подмирити све своје домаће потребе. Никаквих заједница у селу нема.

Тип села. — Село је разбијеног типа. Село је груписано око извора и потока и тако подељено на неколике мале. Куће по малама су у близу, на растојању од 20—60 ^{m}, а мале су у данашње доба због издељених кућа и изашлих из своје средине ...че, те тако дају селу тип растуреног села. Мала низ Ка-

цапу је новијег порекла с растуреним кућама и потпуно одвојена од целог села. И ако је овакав општи изглед села, ипак иоле пажљивији посматрач може разликовати ове групе: *Осојане*, *Топлички Крај*, *Ћумурлије* и *Дрљаче*, делове села над Топлицом и одвојени крај: *Кацапу* или *Грмикоже*, нагнут ка реци Љигу.

У Осојанима су ове породице: *Радовановићи* (4 куће). *Живановићи* (2 к.), *Добросављевићи* (Станимировићи) (4 к.), *Живковићи* (2 к.), *Милановићи* (2 к.), *Петровићи* (1 к.), *Јовановићи* (2 к.). *Милићевићи* (3 куће), *Гошнићи* (4 куће), *Митровићи* (3 куће) и *Миловановићи* (3 куће). У Топличком Крају су: *Танасијевићи* (1 кућа), *Остојићи* (1 кућа), *Вићентијевићи* (2 куће), *Адамовићи* (2 куће), *Велимировићи* (1 кућа), *Марковићи* (1 кућа), *Нинковићи* (1 кућа) и *Новаковићи* (1 кућа). У Ћумурлијама су: *Срећковићи* (2 куће), *Марковићи* (3 куће), *Перићи* (3 куће). *Павловићи* (2 куће), *Обрадовићи* (2 куће), *Благојевићи* (2 куће), *Несторовић* (1 кућа) и *Стојковић* (1 кућа). У Дрљачама су: *Ђурђевићи* (3 куће), *Милошевићи* (1 кућа), *Митровићи* (5 кућа), *Обрадовићи* (3 куће), *Милосављевићи* (4 куће) и *Митровићи* (4 куће). У *Кацапи* су: *Брдаревићи* (2 куће), *Јеремићи* (2 куће), *Зекићи* (2 куће), *Крстићи* (2 куће), *Алексићи* (3 куће), *Јаковљевићи* (4 куће), *Продановићи* (1 кућа), *Деспотовићи* (3 куће), *Мијаиловићи* (1 кућа), *Николићи* (1 кућа), *Петровићи* (3 куће), *Митровићи* (1 кућа) и *Шутуљић* (1 кућа).

Задружан живот није развијен ни у колико у овом селу. Задруге се брзо деле, а има случајева, где се синови и од оца деле, па чак мењају и презимена.

Подаци о селу. — Према списку села ваљевске епархије из 1735. год. у селу било је 25 домова.[1] По харачким тефтерима село је имало у 1818. год. 39 домова са 43 пореске и 103. хар. личности. По попису од 1866. год. било је 73 дома са 425 станов., докле по попису од 1874. год. било је 72 дома са 386 станов. По попису од 1884. год. било је 80 домова са 433 станов., докле по попису од 1890. г. било је 84 дома са 511. станов. По попису од 1895. год. било је 96 домова са 568 станов., а по попису од 1900. год. било је 102 дома са 587. станов.

Годишњи приращтај становништва овог села од 1866. год. је $5{,}66$. а процентни $1{,}20\,^0/_0$. где је у почетку било колебања.

Име селу. — Старо село је у Кацапи под Збеговиштем и звало се *Кацапа* због истоимене речице, која извире под Збеговиштем.

---

[1] Споменик XLII. Стр. 201.

Старих насељеника овог села нема; они су се нешто због куге, а нешто и због турске обести иселили у Аустрију и равније крајеве. Име Кацапа је старије од имена Дучић и данас се оба имена упоредо чују. У списку села ваљевског округа, који је саставила аустријска Администрација 1737. год. налази се село *Kazappa*[1], као село ондашњег палешког округа. Изгледа по овоме да је у XVIII веку било претежније име Кацапа од имена Дучић, што је данас обрнуто.

Откуда је име Дучић не зна се. По свему изгледа да је презименско име, а лако може бити да су се неке од данашњих породица, кад су се населиле у овом селу, звале Дучићи, што се може закључивати по местима, одакле су се досељавале. Имена крајевима су или породична или по местима.

Старине у селу. — На средини села, на данашњем окружном путу, који пролази кроз ово село,[1] до Чардачине, налази се један повисок стећак, камена плоча, за коју народно предање држи да су поболе неке старе породице за спомен оних, који су из овог краја изгинули на Косову. Плоча је без натписа и више од метра и нагла се ка југу.

На Чардачини и данас се налазе неке сувомеђине од старог чардака, који је спахија овог села у турско доба подигао за своју потребу.

На Збеговишту сељаци и данас указују на места, где су се сељани искупљали, кад им је у турско доба претила опасност, у збег и одакле су се разбегавали. Под Збеговиштем је Кацапа и Старо Село, којега данас нема, а где се не познају ни трагови старих насеља, јер су по разораним њивама.

Порекло становништва и оснивање села. — Старих породица, за које се не би знало да су досељене, у овом селу нема. Све су данашње породице досељене, ма да досељење неких пада у велику давнину, којој се не да тачно време одредити. Старог села Кацапе и старих насељеника тога села нема, а данашња Кацапа је из новијег доба.

Најстарије породице у селу јесу: *Ћумурлије* (Ћумури), досељени врло давно, а не зна се када, од Мостара у Херцеговини. Они су данас у средини села, а ту су се и прво населили, а за време њиховог доласка била је и Кацапа насељена. Они су данас у селу и код Топлице, и у Осојанима и у Др-

[1] *Langer*. Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739. Wien . — Споменик XVIII. Стр. 107.

љачама, само што их нема у Кацапи. Доста их се раселило по суседним селима, доста их у селу замрло, па су на места замрлих или дошле или призетиле се друге породице. Ћумурлије и чине данас село: у њему их је под презименом *Станимировићи* (по некаквом претку, који се истакао као врло вредна личност у борби против Турака за време аустријских ратова у XVII и XVIII веку) 23 куће и под презименом *Ћумурлије* 27 кућа, свега 50 кућа, које све славе св. Лазара.

Међу *Станимировиће* ушли су и ови: *Живковићи* из Скакаваца окр. ужичког досељени као надничари пре 80 год., данас их је 2 куће и славе св. Јована и св. Лазара; *Гошнићи* досељени као мајстори од Крупња из Рађевине пре 80 год., има их 4 куће, где се у једну призетио један од Врачевића из истоименог села и славе св. Лазара; *Милићевићи* досељени од некуда из Херцеговине од Требиња пре 100 год., има их 3 куће, славе св. Николу: у њихову се породицу призетили *Вићентијевићи* пре 70 год., од њих су 2 куће, доселили се из Команица и славе св. Димитрија и св. Николу; *Митровићи* досељени из Полимља у I устанку, као слуге, има их 3 куће и славе св. Игњатија; *Петровић* скорашњи досељеник из Косатице призетио се у Миловановиће, слави св. Јована и св. Лазара; *Остојић* из Попадића ове области призетио се у Танасијевиће и слави св. Лазара; *Пинковић* из Бачеваца из Нинковића породице, досељен као слуга на имање и слави св. Ђурђа.

У Ћумурлије су досељени: *Митровићи*, досељени из Дрљача са Дрине после Кочине Крајине и населили се засебно на купљеном и нешто од Турака поклоњеном имању: има их данас 8 кућа и славе св. Арханђела; *Стојковић*, скорашњи уљез на Несторовића имању, досељен из Берковаца, из породице Петровића, и слави Ђурђиц и св. Лазара.

Прва породица, која је Кацапу после Бежаније изнова населила, јесу: *Јаковљевићи*, досељени из Осата у Босни после Кочине Крајине, а пре првог устанка, досељени као мајстори у исто доба, кад су и суседни Бошњановић населили оне породице, које се тамо сматрају као најстарије: у селу их је данас 9 кућа и славе Ђурђиц. После првог устанка доселили су се из Руде Букве (део Полошнице) у окр. ужичком: *Алексићи*, досељена два брата, оба мајстори, од којих је данас 7 кућа и славе св. Јована. *Зекићи* су Алексићи, само доцнији досељеници, доселили се после 1840. год., као уљези у Јаковљевиће, има их 2 куће и славе Ђурђиц и св. Јована.

Брдаревићи су из Осата у Босни, као и *Јеремићи*, досељени после другог устанка; има их по 2 куће, први славе св. Кирјака, а други св. Ђурђа. *Крстићи* су опет Осаћани, досељени као мајстори, после 1820. год. има их 2 куће и славе св. Лазара. *Митровић* је из Црвице до Б. Баште, скорашњи досељеник, слави св. Игњатија; *Шутуљић* је из суседног Струганика, доселио се на купљено имање, слави св. Ђурђа.

У Дучићу је данас 102 дома од 17 породица.

Занимање становништва. — Дучићани се занимају свима привредним гранама, као и други сељаци ове области. Најрадије занимање је гајење рогате стоке, за шта Топлица даје изврсне погодбе, за тим воћарство, које се у велико гаји и подиже. Земља даје обилат плод, те родних година довољан је да подмири редовне потребе становништва, а ретко да га се нађе и за извоз. Село не испушта становнике већ их нагло привлачи са стране.

Појединости о селу. — Дучић је саставни део доњо-топличке општине у ср. колубарском. Судница је у Д. Топлици. Дучић с црквом иде Мионици, са школом у Г. Топлицу, а Кацапа са школом и црквом у Цветановце. Гробље је раздељено по малама. Преславе заједничке нема.

41. Ђурђевац

Положај села. — Ђурђевац лежи на оним последњим маљенским огранцима, који се под именом Беле Стене веома стрмо спуштају у долину реке Колубаре. Земљиште је од терцијерних глинаца, мергле и парафинских шкриљаца, који су на повише места у овом селу огољени. Земљиште није равно, већ је неравног изгледа, нагнуто истоку, а куће су по избрешцима и осојним странама појединих брегова.

Село је препуно мањих и већих извора. Око сваке куће има по један или два мања изворчића, који су уведени у чесме и после у баре. Ну поједини сељаци зидају и бунаре поред својих кућа. Од знатнијих извора су у селу: *Студенац* до Санковића, *Бујинац* до Виса и *Радовића Бунар*. Од текућих вода су: *Лииница* или просто *Река*, која долази са запада из Клинаца; јака речица, не пресушује и покреће један витао; *Ђурђевчић* непресушан поток, који извире под Гајином, над Па-
[illegible] и улази у Реку; *Поток* који слази са северне стране Виса
[illegible] који слази с источне стране Виса и пада у Лепеницу.

Земље и шуме. — Нигде природа није обилатија него у ом селу. Земље на избор и за сваку врсту привредног рада а у овом селу. И оранице и косанице, и вочњаке и винодске, и шумске земље и за испусте има свуда и на сваком месту. сјак даје најбоље и најбогатије земље за стрмнину, шуму, ограде и ливаде. Река даје особите земље за пашњаке, лице, кукурузе и шуму. Брдска земља опет је за воће и шуму. јбогатије и најскупље земље у ср. колубарском јесу у овом селу

Шумом је село врло богато, а она је сва од лиснате горе. јлепше су шуме по Вису и развођу Пасјака и Реке, а ту су реду, све један за другим, поређани најлепши забрани пoјенаца из овог села. Нигде нема заједница у овом селу.

Тип села. — Куће Ђурђевачке су на обема обалама Реке. мо што су Дрпе сувише сниско до Санковића и одвојиле се осталих на десној страни, иначе сви други су један до другог, су куће 20—60^{m} удаљене једна од друге. Дрпе су далеко последње куће овог краја 500^{m}. На левој су страни опет ако исто куће у две групе поређане: на западу су Станићи, а на току *Ерци* (Ерски Крај). Џемата има доста и малих и већих. то су породични називи, за понеке куће у групама.

У селу су данас ове породице: *Марачићи* (2 куће), *Милиевићи* (6 кућа), *Робовићи* (2 к.), *Васићи* (1 кућа), *Каљевићи* (3 ће), *Вишићи* (11 кућа), *Ковачевић* (1 кућа), *Тешановићи* (4 куће), *пе* (8 кућа) и *Радовићи,* (4 куће), — на десној страни Реке и тока. На левој страни Реке и Потока: *Грујичићи* (Марковићи) кућа), *Станићи* (Миличићи) (6 кућа), *Срећковићи* (1 кућа), *јичићи* (1 кућа), *Томићи* (2 куће), *Мијаиловићи—Ерци* (7 кућа) *Ђурђевић* (1 кућа).

У Ђурђевцу је задружан живот доста развијен, има поше омањих задруга а повеће су: Грујичића 1, Миливојевића и Радовића 1.

Подаци о селу. — По харачким тефтерима Ђурђевац је ао у 1818. год.: 25 домова са 31 пореск. и 74 харачке личсти. По попису од 1866. год., било је 40 домова са 322 станика, докле по попису од 1874 год. било је 49 домова са 5 станов. По попису од 1884. год. било је 51 дом са 371 нов., докле по попису од 1890. год. било је 54 дома са 365 нов. По попису од 1895. год. било је 64 дома са 410 стаивника, а по попису од 1900. год. има 63 дома са 399 новника.

Годишњи прираштај становништва је од 1866. год. 2,03, а процентни $0{,}64\%$ с разноликим колебањем, и где се готово стално рађа више мушке деце него женске.

Име селу. — Ђурђевац је име дато по потоку Ђурђевчићу, који је у средини села.

Порекло становништва и оснивање села. — Најстарија породица у селу, за коју се не зна да се с које стране доселила јесу *Станићи*. Станићи су с обе стране реке и по височима, разних презимена: *Станићи*, Грујичићи, Марковићи, Миличићи и Вујичићи, у селу их 12 кућа и све славе св. Николу.

По досељењу најстарија је породица *Дрпе*. Дрпе[1] су досељене пред крај XVII столећа, због крвнине, из села Дрпа у Бањанима, у Црној Гори: има их овде 8 кућа и све славе св. Ђурђа.

На пет година после Дрпа доселили су се *Вишићи*, опет због крвнине, од Горажда у Херцеговини; њих је данас у селу 11 кућа (9 правих Вишића и 2 уљеске) и сви славе *Благовести*.

У почетку XVII столећа доселили су се *Миливојевићи* због крвне освете из Врбице, из области Потарја; њих је данас у селу 12 кућа и славе Ђурђиц;

Тачно 1785. год. дошла је у ово село породица *Радовића* из шабачке Придворице, где се доселила из Субјела окр. ужичког. Радовићи[2] су дошли у Субјел крајем XVII века из Тушине у Дробњацима, од браства Церовића, а избегли су глад, која је у то време беснела. У Ђурђевац их је населио спахија сеоски Слатина, а неке од њих превео у суседни Рајковић и то су данашњи Терзићи. Радовића има 4 куће и славе св. Краља Дечанског (Мратин-дан).

После 1820. год. сишли су *Ерци* из Биоске на купљено имање у овом селу. Ерци се зову и Мијаиловићи, има их 7 кућа и славе св. Николу.

После 1820. год. прешли су данашњи *Томићи* из Мрчића и призетили су се у неку стару породицу, која је сасвим замрла и звала се *Томићи*[3], има их 2 куће.

---

[1] Из ове је породице *Максим Дрпа*, знаменита личност из доба стварања Србије под кнезом Милошем.

[2] Од ове је породице г. Мата Радовић, начелник окружни у пензији из Београда, и он ми је податке и о својој породици и целом селу дао.

[3] Као да и ових Томића нестаје, јер су обе куће пале на две удовице са једним мушким дететом, које је негде у државној служби.

Срећковић и *Ђурђевић* су из Пауна и први призетио се у Станиће, а други у Ерце; њих су данас две куће и први слави св. Арханђела и из породице је Јанковића у Грабљу, други опет слави св. Николу и из породице је Бошковића у Котлинама

Тешановићи су из Рајковића од истоимене породице, прешли на своје имање пре 60 година; има их 4 куће и славе св. Луку.

Робовићи су избегли уз Бабинску Разуру из Грева у Полимљу и доселили се прво у Ваљево, а овде призетили се у Миливојевиће; има их 2 куће и славе Ђурђиц.

Ковачевић се призетио се у Миливојевиће, а доселио се из Богданице, окр. ужичког пре 35 година, слави св. Николу.

У селу је 65 домова од 12 породица.

Занимање становништва. — Ђурђевчани се занимају свима привредним гранама као и остали сељани ове области. Најмилија су занимања сељана овог села: гајење рогате стоке, винограда и шуме. Прави сој колубарских говеда много је распрострт по овом селу и врло правилно се гаји и одржава. Одличне и велике винограде и забране имају готово сви по Вису и Пасјаку, тако да многе новце добивају за вино, али шуму не продају. Земља им даје богате плодове, те су у стању и сувишак продавати; воћа им стално напредују и повећавају се. Нигде се не селе из села, а нерадо се баве занатима.

Појединости о селу. — Ђурђевац је саставни део паунске општине у срезу колубарском. Судница и црква су у Паунама, а школа у Штучини до Клашнића. Гробље је заједничко и усред села. Село нема заједничке преславе.

42. Жабари.

Положај села. — Жабари леже на југоисточној страни од Ваљева, на оној пространој висоравни, која се од Бранеговића и Драчића пружа на исток до Жабарске Реке. Земљиште сеоско је крајевима уздигнуто, а средини се спушта; куће сеоске су по крајевима, поређане све у правилном кругу коме би средиште било Врело Жабарско. Утонула средина представља праву језерску котлину с терцијерним наслагањима, а крајеви села су под вртачама разноликог облика. Никаквих узвишења у селу нема.

Изворима су Жабари препуни. Најглавнији је извор у селу: *Врело*, које избија испод једне стене усред села и гради непресушни поток *Ботолину*, за тим *Водице* до Клинаца, *Бањевац* у Златару, *Жабар*, који у једној вртачи извире, а на другом њеном

крају понире, *Стублина* у Лазићима, *Ћулаћевац* испод Мирковића и др. Народ се служи изворском водом, а код кућа барском и језерском водом, јер имају две вртаче испуњене водом.

Од текућих вода овог села су: *Жабарска Река*, која са јужне стране од Мратишића и Пријездића долази. Река тече уском, каменитом клисуром, чије су стране прави остењци. Друга је речица овог села *Златар*, који долази од Драчића и у овом селу понире у *Пећурине*,[1] на граници овог села и Клинаца под клиначким висом Јагодинцем. Обе ове речице пресушују преко лета, а кад надођу, не сметају ни сеоским кућама ни њивама, које су поред њих. Поток Ботолина понире у једну сурдупљу на северној страни села, а од тог увора, у правцу источном, простире се један низ вртача и тако испод Пауна улази и у Робаје. Оваквих низова вртача има свуда по селу, а највише на јужном крају и зову се Долови.

Земље и шуме. — Жабарске су земље доста посне, суве и неплодне. Кад се добро ђубре и натиру, онда дају добар плод и на њима могу добро да успевају сва стрмна жита. Најбоље земље за усеве су око Жабара, Врела и по Доловима. Ливада је врло мало у селу и оне су око Бањевца и по Ботолини.

Западни део села је до Мачина и он има врло добре шуме од лиснатог дрвета и ту су најбољи гајеви, по чему се и цео тај крај зове. У свима другим крајевима врло мало је шуме или је готово никако нема, као у џематима: *Бајићима* и *Лазићима*.

У овом селу нема сеоских заједница, али има доста џематских и породичних, тако познате су Гајчанске Заједнице до Заруба, Лазића и Максимовића по Реци, Бранковића у Мачинама и Колубари и др.

Тип села. — Жабари су село разбијеног типа. Куће су по групама, џематима и то по крајевима села. Куће су врло блиске, често пута готово једна уз другу, најдаље 50 ^{m}, а џемати су далеко 50—100 ^{m}, а по негде тако близу, да се тешко могу један од другога одвојити. Главнији џемати, пошавши од западне стране, па на јужну око села, су ови: *Гајчани*, *Орашац*, *Максимовићи*, *Лазићи*, *Бајићи* и *Мирковићи*.

---

[1] Ове су Пећурине у вези са Петњичком Пећином и вода њихова слива се испод земље у пећинско језеро, из којега избија река Бања.

У Гајчанима су ове породице: *Бранковићи* (8 к.), *Митрић* (1 к.), *Алемаијевићи* (1 к.), *Антонијевићи* (3 к.), *Кузмановићи* (5 к.) и *Јовановић* (1 кућа). У Орашцу су: *Ђокићи* (1 кућа). *Панићи* (1 кућа), *Васиљевићи* (2 куће) и *Минићи* (1 кућа). У Максимовићима су: *Павловићи* (2 куће), *Радовићи* (2 куће), *Вићентијевићи* (2 куће). *Мирковићи* (2 куће), *Марковићи* (2 куће), *Миловановићи* (1 кућа), *Гајићи* (1 кућа), *Вићентијевићи* (1 кућа), *Симићи* (3 куће), *Велимировићи* (1 кућа), *Алексићи* (2 куће), *Стевановићи* (1 кућа) и *Вучићевић* (1 кућа). У Лазићима су: *Винчићи* (1 кућа), *Лукићи* (3 куће), *Стевановићи* (1 кућа), *Илићи* (1 кућа), *Вукићи* (1 кућа), *Расулићи* (8 кућа) и *Гвозденићи* (4 куће). У Бајићима су: *Гавриловићи* (1 кућа), *Аћимовићи* (2 куће). *Ђурићи* (2 куће), *Аничићи* (1 кућа) и *Ђукићи* (1 кућа). У Мирковићима су *Мирковићи* (5 кућа).

У овом је селу мало повећих задруга, али ипак се не може рећи да задружни живот није развијен. Јаче задруге у селу јесу: Кузмановића 1, Бранковића 2, Ђокића, Илића, Винчића и Ђурића 1.

Подаци о селу. — Према списку села из ваљевске епархије од 1753. год. у селу је било 9 домова.[1] По харачким тефтерима ово село имало је 38домова са 43 пор. и 103 харач. личности. По попису од 1866. год. било је 57 домова са 404 становника, докле према попису од 1874. год. било је 54 дома са 366 становника. По попису од 1884. год. било је 66 домова са 418 станов., докле према попису од 1890. год. било је 73 дома са 452 становника. По попису од 1895. год. било је 76 домова са 458 становника, докле по попису од 1900. год. било је 76 домова са 469 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 1,95, а процентни 0,48.

Име села. — За име селу везане су две приче:

1). Народ прича да кад је куга беснела у овом крају и кад је суседно село Зарубе зарубила, онда у овом селу није остала никаква жива душа осим жаба, које су први насељеници после куге нашли, те по томе дали селу име Жабари.

2). По другој причи име дошло је од извора Жабара, око којега су била најстарија насеља и око којега су и данас најбоље зиратне земље.

---

[1] Споменик XLII. Стр. 201.

Имена појединих џемата су или породична, ма да се ретко ко презива тим данашњим презименом или по месту где је насеље. Тако: Максимовићи, Лазићи, Бајићи и Мирковићи су породична презимена, Орашац назват је по месту, где је некад било доста ораха, а Гајчани због многих и великих гајева, којих и данас има.

Порекло становништва и оснивање села. — Старост овог села је врло велика. Већ у списку села округа ваљевског, који је саставила београдска аустријска Администрација 1737. год. међу осталим селима помиње се и село „Schabar“[1] које није друго ништа до данашњи *Жабари*.

Велику старост насеља у овом селу доказују и ова два основа. Око Врела и извора Жабара и данас се распознају сувомеђине, зидине старих насеља, и данас се та места зову: *Старе Куће* и *Селиште*. Старе Куће су код Врела и ту се и данас знају тачно имања свих оних породица, које су некад овде биле, а Селиште је око Жабара и ту се исто понавља. На месту Старе Куће биле су породице: Максимовића и Мирковића, а око Жабара Ђокића. Оба су ова места била у близини и куће су, као што се прича, биле мање више збијене, као што то и данашњи имовински односи тврде. Растурање села дошло је угледом на досељене породице потпомогнуто кугом и потребом у бољем имању, јер су у истини на овим местима данас и најбоља имања.

Старе породице у селу, за које не зна се, да су ма с које стране досељене, јесу: *Мирковићи* и *Ђокићи* у Орашцу. Мирковићи су прво били код Врела у групи, па се одатле још пре Кочине Крајине, скоро сви заједно, повукли на север до Клинаца; њих је 5 кућа и чине џемат, славе Враче.

Ђокићи су били код Жабара, а раније уза саме Мирковиће, па тек после због деобе и бољих имања отишли западу до Заруба; они су се и расељавали по овој области и даље; овде их је под општим презименом Орашани 5 кућа, славе Ђурђиц.

У најстарије породице по досељењу долазе *Максимовићи*. Максим се доселио из Доњих Васојевића у Старој Србији због крвнине, још пре него што су отпочели Аустријанци први рат с Турцима. Максим се прво населио код Врела, а његови се потомци после деобе удаљавали и растурали у јужни део села.

---

[1] ...anger. Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739. Wien. ... Споменик XVIII. Стр. 105.

Ово је најјача породица у селу и има их под разним презименима 11 кућа и све славе св. Арханђела.

Максим је собом довео једно „*Арнауче*“ (неки држе Циганче), одгајио га, покрстио и призетио у Мирковиће. Од овог Арнаучета су данашњи Симићи, насељени у Максимовићима, њих има 7 кућа и славе Враче, славу Мирковића, коју је Арнауче примило. У ову се породицу пре 40 година призетио *Стевановић* из Драчића, од тамошњих Курјака, и он слави Враче.

У Максимовиће се призетио *Гајић* досељен пре 10 година из Брежђа и примио славу ове породице св. Арханђела. Међу њих се населио и *Вучићевић* из Пријездића на своје раније купљено имање, слави св. Николу.

После Максима, на 30 година после њега, населили су Турци уз Мирковиће, поред Врела некаквог *Расулу*, који је био пореклом из Босне и од њега су данашњи Расулићи овде и у Петњици; овде их има 8 кућа и славе св. Јована. Кад су Турци населили *Расулу*, тада је уза се примио Максим *Лазу* и његову породицу и од њега су данашњи Лазићи, по којима се зове и цео крај села *Лазићи*. Лаза је доселио се из Братоножића у Цр. Гори, њих је данас овде 5 кућа, а има их и расељених, славе св. Стевана.

У Лазиће се пре 60 година призетио *Илић*, досељен из Росића окр. ужичког, слави св. Јована, за тим *Вукић* досељен пре 20 година из Полимља у Херцеговини и слави св. Арханђела.

У Лазићима су и *Гвозденићи*, чији се дед доселио као мајстор у ово село из села Росића у окр. ужичком, а доселио се у првом устанку; данас их је овде 4 куће и славе св. Ђурђа.

После Кочине Крајине доселили су се *Бранковићи* од Г. Вардишта у Ст. Влаху, а на две године после њих доселили су се *Кузмановићи* из истог места и од исте породице и населили се једни уз друге у западном делу села до Мачина. Бранковића и ових других има под 4 презимена 17 кућа и сви славе св. Јована, а и једних и других има и расељених.

У Бранковиће се призетио *Митрић* из Осеченице и слави св. Јована а своју славу напустио. Међу Кузмановиће населио се на купљено имање *Јовановић* из Полошнице окр. ужичког и слави св. Ђурђа. Оба су досељеници последњих дана.

Пред први устанак населили су се у овом селу данашњи *Бајићи* и заузели источни део села, испод Лазића. Бајићи су досељени из неког села у срезу златиборском, по свој прилици из *Скржути* у Ст. Влаху; има их 6 кућа и слави св. Арханђела.

Међу Бајиће пре 5 год. призетио се *Ђукић*, досељен из села Трнаваца у Ст. Влаху; слави св. Пантелију.

У селу је 76 домова од 17 породица.

Занимање становништва. — Жабарци се занимају земљорадњом, а узгред и сточарством, гаје у већој мери и воћњаке. Ако немају довољно земље, онда слазе у Колубару и тамо купују земље или узимају под закуп, те на њима засејавају кукуруз и друге усеве, од којих им понешто остаје и за продају. Многи сељак одаје се изучавању заната, што је нарочита одлика Бранковића, од којих готово сваки зна по један занат, који ради не само у свом селу, него и изван њега. Тако Бранковићи су или свирачи, столари, молери, зидари, а некако други сељаци нерадо уче занате. Жабарац се врло тешко удаљује од свога места и сви који су отишли из села, отишли су или као занатлије или као чиновници.

Појединости о селу. — Жабари су саставни део петњичке општине у ср. ваљевском. Судница, школа и црква су у Петњици. Гробље је у Максимовићима и заједничко за цело село. Преслављају шесту недељу по Ускрсу.

43. Забрдица.[1]

Положај села. — Забрдица је на северној страни града Ваљева, више Грабовице, растурена по бреговима, који служе као развође Колубари и Рабасу. Земљиште је бреговито и сувише неравно, од секундарног кречњака, са понеком вртачом и нагнуто југу. Знатније узвишице у селу јесу: Лисине, Извршац, Вис и Брдо.

Извора у селу има доста и народ се поред њих служи још и бунарском водом, а и водом текућих река. Од главних извора јесу *Кривонож*, извор од којега постаје поток под истим именом, који слази у Јасеничку Реку; *Врело* у Грабовици излази у ово село и с још 2 извора, од којих постају два потока, гради речицу *Кривошију*, која тече у источном правцу и улива се у Колубару. Сеоске су куће овим потоцима и њиховим долинама растављене и поређане су око њихових извора тако, да су збијене у крајеве, а средина је готово празна.

Земље и шуме. — Земље су по средини села и низ потоке. Квалитет земље није најбољи; доста су посне, суве и неплодне, с тога се морају догонити и тек тада дају добар род. Око Ра-

[1] Ово село описивао је г. Светозар Д. Петровић, свештеник бранковачки Његовим описом, у колико се могло, послужили смо се у овом раду.

баса и Кривошије боље су земље и подесније за све усеве, али је ових земаља мало, те су сељаци закупили многе земље по Колубари и суседним селима.

Шуме од лиснатог дрвета има доста. Сав северни крај и падине свих брда су под шумом. Никаквих заједница нема.

Тип села. — Куће су по крајевима села, збијене су мање више, где су поједине куће далеко једна од друге од 20—60 ᵐ; веће групе зову се по породицама, тако чују се: *Јанковићи, Обрадовићи* и *Ђурићи*, али су поједине групе много измешане, тако да Ђурића има по целом селу и у сваком крају, што је произашло деобом задруга.

У селу су данас ове породице: *Крстивојевићи* (1 кућа), *Ивановићи* (2 куће) *Јанковићи* (1 кућа), *Лазић* (1 кућа), *Грбићи* (2 куће), *Јевтићи* (1 кућа), *Гајићи* (1 кућа), *Патијаревићи* (6 кућа), *Пушићи* (4 куће), *Кузмановићи* (1 кућа), *Обрадовићи* (4 куће), *Ђурићи* (29 кућа) (зову се и Панићи, Ђурићи, Росићи и др.) и *Јанковић* (1 кућа).

Најлепши задружан живот развијен је код сељака овог села. Најлепше и највеће задруге у Србији су у овом селу. Највећа задруга је од вајкада Крстивојевића од 43 чељади, Пушића и Обрадовића са преко 30 душа. Мањих задруга од 15—20 чељади у кући има по више.

Подаци о селу. — Према списку села ваљевске епархије из 1735. год. Забрдица је имала 11 домова.[1] По харачким тефтерима из 1818. год. у Забрдици је било 36 дом. са 50 пор. и 116 хар. личности. По попису од 1866. год. било је 36 дом. са 442 станов., докле по попису од 1874. год. било је 36 дом. са 452 станов. По попису од 1884. год. било је 42 дома са 495 станов., докле по попису од 1890. год. било је 45 домова са 570 становника. По попису од 1895. год. било је 52 дома са 547 станов., докле по најновијем попису било је 50 дом. са 486 станов.

Годишњи прираштај становништва је 0,25, а процентни 0,18%, како се види и сувише мали, због наглог исељавања породица у суседна села на раније прибављена имања.

Име селу. — Име селу, једни веле, дато је по његовом положају. Све је село за брдашцима, куће му се не виде, докле се у њега не дође, као што је и данас.

Други причају да је име селу везано за грађење брда и да је отуда име дошло.

---

[1] Споменик XLII. Стр. 201.

У списак села палешког округа за време аустријског провизоријума од 1717—1739. године увршћује се и ово село под називом: *Sabardiza*.[1]

Порекло становништва и оснивање села. — Народно предање о оснивању села наводи ово: Забрдицу су основала два брата, за које не може да се тврди ни да су се доселили, нити пак да су старином из овог места. Већи део сељака тврди да су досељени, али то њихово досељење мора да је било давно, кад се о томе изгубиле све традиције. Од та два брата су данашње породице, а и џемати: *Јанковићи*,[2] *Обрадовићи* и *Ђурићи*.

Све друге породице досељене су и насељене међу ове. Јанковића има данас у селу само једна кућа, а Обрадовића и Ђурића има 33 куће и све славе св. Николу.

По времену досељења најстарија је породица *Крстивојевића*, досељена у првој половини XVIII века из Бјелопавлића у Црној Гори. И онда, а и данас је била задружна кућа и сматра се као највећа и најчувенија задружна кућа у округу ваљевском, јер се није никада делила, нити је ко из ове задруге изашао и отишао на страну. Крстивојевићи славе св. Арханђела.

Патијаревићи (Патријаревићи)[3] су од трећег брата Симеуновића из Б. Луке, који се призетио у Јанковиће. С њима су у сродству: Јевтићи, Лазићи, Кузмановићи и Гајићи све задружне куће; њих је 10 кућа, славе св. Николу.

Ивановићи су се доселили од некуда из Босне, има их 2 куће. Предак им се доселио као радник после Кочине Крајине, слави Часне Вериге.

Пушићи су досељени из Осата, предак им се доселио као зидар, па пошто је у I устанку добио имање, онда се стално преселио и овде настанио; данас их је 4 куће, славе св. Лазара.

Милић (Јанковић) доселио се 1876. год. из Маоча, прво као слуга, а после призетио се у селу, слави св. Ђурђа.

Грбићи су досељени после II устанка из Полимља, од Пљеваља; има их 2 куће, славе св. Краља Дечанског.

---

[1] Langer. Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739. С. 247.

[2] Из породице је Јанковића кнез *Пеја Јанковић*, којега је окнежио Фочић Мехмед-ага 26. јануара 1804. год. у Ваљеву после погибије кнезова 23. јануара исте год. С. К. Задруга. Мемоари. Стр. 70.

[3] Назвати су тако по свом претку калуђеру, кога су сељаци из шале прозвали *патријаром*, јер се чешће хвалио да то може лако постати, само ако хоће.

У Забрдици је данас 54 дома од 7 породица.

Занимање становништва. — Забрдичани се занимају свима привредним гранама, којима и суседни сељаци. Код њих је земљорадња главно занимање, али се и сточарству обраћа велика пажња. На својим имањима по суседним селима, где имају сталне колебе и готово стално настањене задругаре, држе доста стоке коју особито гаје. И воћарство је у последње доба отпочело нагло да се развија. Виногради забрдички долазе у ред чувенијих винограда у околини, јер су и доста велики и дају вино врло доброг квалитета. Ретко који од сељака да узгред бави се каквим занатом, то раде обично странци. Нигде не иду изван свога села, нити пак надниче по свом селу.

Појединости о селу. — Забрдица је саставни део бранковачке општине у ср. ваљевском. Судница, школа и црква су у Бранковини. Гробље је заједничко без мало за цело село. Преслављају Томину Недељу.

44. Зарубе.

Положај села. — Зарубе су на источној страни драчићске кречњачке и вртачама избушене висоравни. Куће су готово све на крајњим тачкама и при врху или дну вртачастих долина. У селу су три вртачасте долине, нагнуте западу највећој вртачи у селу, познатој под именом Увор. Ти низови вртача су најлепше ziратне земље у селу а зову се: *Ерковина, Смрдан* и *Максимовац* до Жабара.

Извора у селу има доста. Њима се једино село и служи, а бунари су ретки; свега их је два. Јачи извори зову се врела и главна су ова: Врело (познатије Кутлачића Бунар), Павића Бунар до Равања и Врбица до Жабара. Мањи су извори: *Рибњак* на Девецинцу, *Гараљ* у Гођевцима, *Стублина* и *Чаворић* до Жабара. Једина текућа вода, али пресушна, је поток *Буковик*, који долази од Равања и понире у Увор.

Земље и шуме. — Земље су по долинама, доста добре, кречне и топле глинуше, на којима добро успевају стрмна жита. Кад су кишне године, а земље добро нађубрене, онда могу родити травом и кукурузом, иначе сељаци немају ливадских земаља, а кукуруз сеју по Колубари или на својим или туђим земљама. Знатнија су имања за испусте по Матијевцу, Мирковачи и Девецинцу.

Зарубе је шумско село. Шуме су као и у Драчићу наставак мачинских шума од лиснатог дрвета, које се употребљава и за гориво и за грађу.

Тип села. — Куће сеоске су растурене, обично су на плећима појединих узвишења над долинама. Нигде нису збијене близу једна друге, већ су знатно размакнуте, те по томе село има прави разбијени тип. Али се ипак куће групишу по породицама, али ове групе не могу бити прави џемати. Растојање међу кућама је од 60—500 m.

У селу су данас ове породице: *Павићи* (1 кућа), *Јовановићи* (1 кућа), *Милићевићи* (4 куће), *Мосуровићи* (1 кућа), *Гођевци* (6 кућа), *Кутлачићи* (5 кућа) и *Вићентијевићи* (1 кућа).

У селу је доста развијен задружан живот и данас постоје неке осредње задруге са 20 чељади: Гођевачке 2, Павића и Кутлачића 1.

Подаци о селу. — По харачким тефтерима из 1818. год. у Зарубама је било 11 домова са 13 пореск. и 26 харачких лица. По попису од 1866. год. било је 18 домова са 126 становника, докле по попису од 1874. год. било је 16 домова са 108 станов., По попису од 1884. год. било је 18 домова са 118 становника, докле по попису од 1890. год. било је 17 домова са 139 становника. По попису од 1895. год. било је 17 домова са 164 становника, а по најновијем попису од 1900. год. било је 19 домова са 186 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. године је 2,33, а процентни 1,70%, где се стално рађа више женске деце него мушке.

Име селу. — За име овог села везане су две приче:

1). Прича се да је некад куга тако морила по овим крајевима, да је све до корена зарубила, па је по томе дошло име Зарубе.

2). Један старац из села прича, да се његов предак пре досељења у ово село звао Зарубац, Зарубица, и да је отуда дошло име селу.

Старине у селу. — Усред села, најузвишеније место над долином Ерковином, зове се *Девецинац*. На Девецинцу и данас налази се неко старо гробље, које се зове Маџарско Гробље, за

[1] Из ове је породице *Никола Кутлача*, буљугбаша (срески капетан) у дружини Николе Грбовића у 1804. год. С. К. Задруга. Мемоари стр. 37. и 279.

које се држи да је заостало од Маџара. Споменика има доста, али без потписа.

Порекло становништва и оснивање села. — Најстарије породице овог села су *Заруџци* исељени пре 100 год. у Баталаге, где их је данас 16 кућа. Од ове породице остала је једна породица, али је замрла и у њу се призетио данашњи *Јовановић* пре 80 год., доселивши се из Лесковица од породице Ђебића. Од њега је једна кућа и слави св. Стевана.

У најстарије досељенике овог села узимају се *Кутлачићи*[1], досељени из села Кутлеши од Нове Вароши у општој сеоби; њих је у селу 5 кућа, а на њихово имање доселили су се *Вићентијевићи* из Старог Влаха, из села Кућана; њих је 1 кућа. Кутлачићи славе св. Јована, а Вићентијевићи св. Николу.

Павићи и *Милићевићи* су једна породица досељена пред Кочину Крајину из Дробњачких Језера и славе св. Краља Дечанског, има их 5 кућа.

Године 1808. доселили су се *Гођевци* из села Гођевића у Осату као зидари, и то прво у Субјел окр. ужичког, па после тек овде. Гођеваца има не само овде него и у Ваљеву и Београду, а овде их је 6 кућа и славе св. Лазара.

Уз Разуру Бабинску пребегао је овде Мосуровић из села Врбове у Полимљу и слави 1. мај (пророка Јеремију).

У селу Зарубама је данас 19 кућа од 6 породица.

Занимање становништва. — Зарупци занимају се свима привредним гранама, којима и суседни сељаци ове области. Доста их зна по неки занат, али га раде у селу и близини. Не иду и не селе се изван села.

Појединости о селу. — Зарубе су саставни део драчићске општине. Судница, школа и црква су у Драчићу. Гробље је на Матијевцу. Преслављају Спасов-дан.

45. Златарић.[1]

Положај села. — Златарић лежи на обема обалама река Јабланице и Обнице, као и њиховом међувођу. Куће су растурене по плећима и падинама шумовитих, кречњачких јабланичких и обничких висова. Земљиште је кршевито, врло неравно и приступачно само уз поменуте реке. Главнији су висови: *Осијањ* развође Обнице и Јабланице, *Орловац*, *Маћи До*, *Рогопеча* и

[1] Ово је село описивао и пок. Војислав Симоновић, бив. наставник шабачке гимназије, али смо се његовим описом слабо користили.

Сењевац на левој обали Обнице, *Јовањске Шуме* и *Пакљанске Стране* на десној обали Јабланице,

Извора у селу има доста и у толикој мери, да се село једино њима и служи. Главнији извори у селу су: *Врело, Јовањска Чесма, Букови, Врановина, Црно Врело, Матковића Врело, Јелина Водица, Илића Водица, Орловица, Хајдучка Вода, Бегова Вода* и многи други. Сељаци се служе и водом обеју река, као и притока обничких. На Осијању налази се једна велика вртача каменитих страна, плитка и испуњена атмосферском водом, и зове се Језеро, а његову воду народ употребљава за појење стоке. Од текућих вода су: Јабланица и Обница, које никад не пресушују и препуњене су појединим приватним или задружним млиновима и ваљарицама. Осим врела, која после кратког тока падају у Јабланицу и Обницу с десне стране нема никаквих других притока. Остали потоци су точила низ која се спушта сувишна атмосферска вода и њихове су долине препуне плазова и оброњеног камења. С леве стране у Обницу падају Буковица, која долази из Буковице, *Паланачки Поток*, који долази из Паланке и *Сењевачки Поток*, који долази од Царића из Д. Буковице и одваја ово село од Белог Поља.

Земље и шуме. — По плећима и падинама брда, која достижу већу висину од 300 ^{m} врло мало је ziратне земље, и ако су куће туда. Оно мало брдске земље и сувише је посно, страновито и неродно. Главне су земље овог села низ Јабланицу и око Сењевца, Паланке и Буковице. Језгра имања овог села је у Буковици а то су црне, смолне и родне земље, подесне за сваки усев. Добре ливаде су у Паланци и Сењевцу, а најбоље кукурузне земље су у Јабланици и колико их има у Обници и Буковици. Брдске су земље за воћа и шуме.

Шуме је обилно у овом селу. Сама Јовањска Црква има своје шуме у 140 X^a. Цело међувође река је под шумом, тако да се куће ни с које стране не виде. Шума је од лиснатог дрвета, подесна и за грађу и за гориво, као и за жежење ћумура. У овом селу има на доста места сеоских, породичних и цематских заједница. Јужна падина Осијања, изнад црквене шуме, све до Балиновића је сеоска заједница. Живановићи имају своју заједницу на северној страоп Осијања до Причевића, Паланка има своју заједницу у Сењевцу до Д. Буковице, Миљковићи опет у Осијању до Балиновића, Голоскоци у Рогопечи, Филиповићи у Осијању итд.

Тип села. — Златарић је село разбијеног типа, раздељено у поједине џемате. У селу има пет главних џемата, који су појединим потоцима или новијом деобом издељени на мање џемате. Ови џемати нису засеоци, како се то данас обично узима у чиновничком језику, јер народ не сматра да су џемати толико јаки и тако географски издвојени, да могу да чине за се целину

Главни џемати у селу су: *Паланка, Пресека, Војковац, Рогопеча* и *Миљковићи. Паланка* је испод Д. Буковице на Сењевцу и око Бегове Воде, ту су: *Виторовићи* (3 куће), *Мојсиловићи* (1 кућа), *Обрадовићи* (3 куће), *Петровићи* (2 куће), *Милутиновићи* (2 куће), *Перишићи* (1 кућа), *Марковић* (1 кућа), *Петровић* II (1 кућа) и *Петровић* III (1 кућа). *Пресека* је на левој обали Обнице и дуж Буковице и населили су је: *Котарци* (10 кућа), *Тимотићи* (2 куће), *Савићи* (Радовановићи) (4 куће), *Радосављевићи* (2 куће), *Рајичићи* (2 куће), *Миливојевић* (1 кућа) и *Ристивојевић* (1 кућа). *Војковац* је сав на Осијању и населили су га: *Марићи* (8 кућа), *Бајићи* (3 куће), *Ћосићи* (6 кућа), *Илићи* (4 куће), *Ђерићи* (4 куће), *Матковићи* (1 кућа), *Живановићи* (6 кућа), *Гачићи* (2 куће), *Готовчевићи* (3 куће), *Црепићи* (3 куће), *Филиповићи* (3 куће), *Бобовци* (2 куће) и *Петрић* (1 кућа). *Рогопеча* је на левој обали Обнице и ту су: *Голоскоковићи* (4 куће), *Николићи* (2 куће), *Петровићи* (Милутиновићи) (4 куће), *Степановићи* (2 куће), *Марковићи* (1 кућа) и *Младеновићи* (Петровићи) (2 куће). *Миљковићи* су на обема обалама Јабланице и до Балиновића и ту су: *Алексићи* (4 куће) и *Марковићи* (2 к).

У Златарићу је доста развијен задружни живот. Нема тако великих задруга, али има их са по 20 чељади и чувеније су задруге: Ћосића 2, Ђерића 1, Илића 1, Голосковића 1, Готовчевића 1 и др.

Подаци о селу. — Према списку села из Ваљевске епархије од 1735. год. Златарић је имао 8 домова.[1] У харачким тефтерима од 1818. год. ово село имало је 38 домова са 51 пор. и 139 хар. лица. По попису од 1866. год. Златарић је имао 63 дома са 540 станов., докле по попису од 1874. год. имао је 65 домова са 532 станов. По попису од 1884. год. било је 79 домова са 589 станов., докле по попису од 1890. год. било је 77 домова са 664 станов. По попису од 1895. год. било је 91 дом са 729 становника. докле по најновијем попису било је 104 дома са 775 становника.

[1] Споменик XLII. Стр. 201.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је $7{,}21$, а процентни $1{,}33\%$.

Име селу. — Име Златарић не само да налазимо у харачким тефтерима, оно је још старије и познатије у литератури. И ово село налази се у списку села ваљевског округа, који је саставила београдска Администрација 1737. год. за време владавине аустријског провизоријума и записано: *Slaturich.*[1]

Сељаци причају о необично великој старости свог села. За име селу везују се две приче:

1). Једни причају да је селу име дошло од народног јунака Златарића Павла, који је родом из овог села и одавде отишао на Косово и погинуо.

2). Други веле, да су многи старији насељеници овог села били златари, па је по њима добило име ово село.

Паланка је најстарије насеље у овом селу, у њему су живели и Турци, који су се обично бавили разним занатима. И данас се прича да су код Бегове Воде били турски дућани и куће, али да је све то растурено пре устанка 1804. год. због куге. Војковац је породични назив најстарије породице овог села. *Рогоиеча* се зову најстраховитији кршеви овог села, па по њему и насеље.

Старине у селу. — 1) У Паланци, испод Мојсиловића куће, на његовом имању, распознају се и данас зидине некакве куле, како је народ овог краја назива. Те зидине приписују неки Павлу Златарићу, а већи део старијих људи Римљанима. Око тих зидина, које су данас у велико разваљене и разнете, показују се поједини гробови без споменика од некадашњих насељеника овог села.

2) Око Бегове Воде била је турска чаршија (народ вели и паланка), чији су доказ пре 50 година раскопане сувомеђине и заорано турско гробље.

3) Најлепша је старина у селу црква *Јовања.* Не само црква већ знатан део села на обема обалама Јабланице зове се овим именом. Јовања је некад била манастирска црква, али је већ у почетку XIX века била световна црква. Као световну цркву помиње је и Јоаким Вујић[2] у својим путовањима по Србији у 1828. године.

[1] Langer. Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739. C. 247.
[2] Срп. Књижевна Задруга. Јоаким Вујич. Путешествије II. Стр. 42.

Црква је мала, сва од камена и с кубетом. И њу је палио Махмуд-паша Бушатлија у 1788. год.[1] После тога је оправљана, али је после 1850. год. и дозиђивана.

Народ прича за цркву да је одавна овде, али да су је ваљевски Турци чешће пута палили и рушили. Прича се да да је дуго била у рушевинама, па да су је из рушевина подигли, овакву каква је данас, познати кнежеви и ваљевски богаташи браћа Витковићи око 1700. год.[2] који су и сахрањени код цркве, с десне стране њеног олтара, чије надгробне плоче и данас стоје.

4) Стари пут, који је од Сокола ишао за Ваљево, пролазио је северним делом овог села поред Бегове Воде и Сењевца па је низ Боричевац слазио у Ваљево. Овај је пут сада занемарен, јер је поред њега просечен нов окружни пут.

Порекло становништва и оснивање села. — Златарићу не само његови сељаци, већ и околни приписују велику старост. Најстарије сеоске породице, за које се не зна да су с које стране досељене, јесу данашњи *Виторовићи* у Паланци, *Матковићи*[3] у Војковцу и *Миљковићи* у Миљковићима. Виторовићи и Матковићи су и данас, где су од старине били, а Миљковићи су се сви иселили око 1800. год. због турске обести у село Орашац у ваљев. Посавини, где их и данас има. Виторовића има под два презимена 4 куће, славе св. Аранђела. Матковића има само једна кућа под овим презименом, али су њима сродне 2 куће Илића, а друге 2 куће Илића су из Г. Буковице, од породице Богутовића, одакле се предак ових доселио. Матковића су 3 куће, славе св. Аранђела, а Илићи, досељечи пре 60 година, славе св. Николу.

---

[1] Starine X. Стр. 269.

[2] Јевта и Јован Витковићи били су родом из Ваљева. Шта су пре аустријских ратова били, не зна се. Зна се да су оба били велики пријатељи Аустрије, да су оба помагали је ревносно у борбама противу Турака, за шта их је она и богато обдаривала, постављајући их за старешине хајдучких чета. Витковићи су имали у Ваљеву своју кућу на ушћу Граца. Успомена се на њих очувала у томе, што се ушће Граца и данас зове Витковића Кула. Јевта је умро 1710. год. а Јован 1732. год. и то се види са њихових надгробних плоча. После смрти њихове, њихове је породице аустријска влада превела у Угарску и тамо их стално населила. Опширније о Витковићима видети *Кнежевину Србију* од М. Ђ. Милићевића стр. 373. и 384.

[3] Из Матковића је породице онај *Кићан из Златарића*, који се помиње као фрајкорац на вежбању више Варадина у Мемоарима проте Матије Ненадовића. С. К. Задруга. Мемоари стр. 9.

Све су друге породице досељене. У најстарије досељене породице узимамо *Живановиће*, досељене пред крај XVII столећа са Грахова у Црној Гори због убиства некаквог Турчина. Живановићи су досељени у 3 засебне породице, које су све 3 биле врло сродне и населиле се у Војковцу и Рогопечи. Данас се од оне 3 задружне породице разликују 3 цематске породице: Живановићи, Ђерићи и Голоскоковићи.[1] Живановића има 8 кућа, Ђерића 4, где се у једну призетио један од Бајића из истог села, а Голоскоковића има 16 и сви славе св. Стевана, осим Ђерића уљеза, који слави и св. Лазара.

Пред Кочину Крајину населили су Турци у Пресеци *Котарце*,[2] чији се предак доселио од некуда из Босне, има их 10 кућа. славе св. Кирјака (Михољ-дан).

После Кочине Крајине доселили су се *Бајићи* и *Ђосићи* као једна породица из Осата. Њихов је предак био зидар, има их 9 кућа, славе св. Лазара.

У првом устанку спустили су се с Кремана *Марићи*, чији је предак сишао у аргаштину; њих је 8 кућа, славе св. Јована.

Из Мокре Горе, а из Коњевића, сишли су као надничари, данашњи *Савићи* опет у првом устанку. Они се данас зову Савићи, Радосављевићи и Рајчићи, има их 8 кућа и славе св. Јована.

Петровићи су досељени као мајстори из Кошаља у Азбуковици; данас се зову Петровићи и Милутиновићи. има их 4 куће и славе Ђурђиц. Предак њихов призетио се у Виторовиће.

Готовчевићи су стара свештеничка породица, досељена од некуда из Босне; данас их је 3 куће и славе св. Николу. Стари су замрли, а прозвати су по томе што је нека одива, доведена из Пауна, од Бошковића породице, донела готово дете (копиле), од којега су данашњи. Дете су звали Готовац и по њему све његове потомке Готовчевићи.

Алексићи су досељени, кад и Готовци, у првом устанку, од Сребрнице, од породице Немчевића, којих и данас има доста у Осату. Они су се населили на имању Миљковића, пошто су га претходно купили; данас их је 4 куће и славе св. Ђурђа.

---

[1] *Голоскоковићи* прозвати су по неком претку, који је био и сувише кракат, па је могао најбоље скакати.

[2] *Котарци* нису из Превиша у Дробњацима, већ по њиховом казивању, предак им се доселио од некуда из Босне, по свој прилици са Гласинца. Прича се да су се ту доселили од Новог, управо од Котара у Далмацији. *Дробњак* од Свет. Томића IV. стр. 497.

Марковићи у Миљковићима су мало старији од Алексића, доселили их Миљковићи на своје имање из Гвосца, у округу ужичком; има их 2 куће и славе св. Јована.

Црепићи[1] су досељени после II устанка из породице Митровића у Дупљају; има их 3 куће и славе св. Јована.

Обрадовићи су из Грчића у Азбуковици, има их 3 куће, славе св. Лазара.

Филиповићи су досељени из Љештанског у окр. ужичком, дл селио им се предак као мајстор; данас их је 3 куће и славе св. Николу.

Бобовци су дошли на имање Филиповића из суседног села Бобове од породице Бобовчевића; има их две куће и славе св. Николу.

Перишићу се отац доселио из Ваљева као механџија пре 50 година, слави св. Ђурђа; *Петрић* је сишао са Стубла као механџија и слави св. Николу; *Тимотићи* су пре 30 год. сишли из Д. Буковице на своје имање после деобе у селу; има их 2 куће и славе св. Јована; *Миливојевић* је пре 12 год. сишао на своје имање из Балиновића; *Петровић* други је пре 3 године дошао на своје раније купљено имање из ваљевске Каменице; *Петровић* трећи сишао је из Годечева на купљено имање, а *Ристивојевић* се населио стално у овом селу пре 10 год. а доселио се после 1876. год. у овај крај из Штрбаца у Босни. Сви досељеници имају по једну кућу и славе св. Јована.

У селу има данас 104 куће од 23 породице.

Занимање становништва. — Златаричани занимају се свима привредним гранама, којима и други сељаци ове области. Производе у доста знатној мери пшенице и овса, воћа и поврћа и сувишак продају у Ваљеву. Али специјално занимање сваког сељака још је и жежење креча. И уз Јабланицу и уз Обницу тако је много кречана, да готово свака кућа има по 2—3 своје угашене или радне кречане. Живи креч продају у Ваљеву и по околним селима. У селу има доста занатлија, који раде себи и суседним сељанима, а то су већином: колари, качари, млинари, дрводеље, стругари и др. Нигде не иду у аргаштину, нити се пак селе куда.

---

[1] Претка данашњих Црепића довела мати, кад се преудала у Живановиће. Како су до скора на Беговој Води, а и много раније, биле циглане, он се погоди код циглара и научи занат, те га по томе прозову Црепар, а потомке његове *Црепићи*.

Појединости о селу. — Златарић је саставни део јовањске општине, коју чине још и села: Балиновић, Пакље и Седлари. Судница је у Јовањи, а ту су црква и школа. Гробље је раздељено по крајевима. Преслављају Спасов-дан.

У селу су уз Јабланицу на путу Ваљево — Бај. Башта две механе; једна је у Јовањи код општинске суднице, а друга на врху села, до Балиновића. На путу Ваљево — Лозница, код Бегове Воде, у Паланци је и трећа механа. Само уз горњу механу у Јабланици је магацин сопственика механе, иначе никаквих других зграда нема осим станова, где седе механџије. Механе све три држе сељани овог села, који се узгред баве и трговином у јачој мери.

46. Јајчић.

Положај села. — Село је на последњим огранцима маленских висова, који слазе у љишку долину. Куће су по избрешцима и осојним странама и с обе стране речице Кацапе, која долази из Дучића. Земљиште је мање више равно, уздигнуто је и расечено двема речицама само у јужном крају где су куће мање више збијене.

Извора је у селу доста и народ се служи њима, као и бунарском водом. Од текућих вода, које не пресушују, јесте погранични *Љиг*, који плави целу своју долину, али куће и њихове окућнице не захвата. Љиг одваја ово село од београдског округа, а у њега утичу у овом селу р. Кацапа, која долази из Дучића и *Јошева* која долази из Цветановаца.

Земље и шуме. — Јајчићске земље долазе у ред најбогатијих љишких земаља. Најшира љишка долина је у овом селу, она је сва равна и квалитет њене земље је изврстан. И добре оранице и још боље косанице, као и земље за пашњаке, има доста у овом селу.

Шуме је омало. Што је има, највише је око Кацапе и низ Јошеву, докле ова не сиђе у долину. Она је од лиснатог дрвета и довољна је за огрев, а за грађу се мора прибављати са стране. Никаквих заједница нема.

Тип села. — Јајчић је потпуно растурено село. На врло мало места да су 3—4 куће збијене, већ су већином растурене и разбацане по целом сеоском атару. Све новије куће, којих је у овом селу доста, више него и у једном суседном селу, прављене [illegible] имањима, која су раније била својина у њима данас на-

стањених породица из горњих, већином брдских села. Према овоме у селу нема џемата нити су се раније знали, кад је било у пола мање кућа него данас.

У селу су данас ове породице: *Максимовићи* (5 кућа), *Арсенијевић* (1 кућа), *Срећковићи* (1 кућа), *Лучићи* (1 кућа), *Ђорђевићи* (1 кућа), *Спасојевићи* (2 куће), *Васићи* (1 кућа), *Веселиновићи* (1 кућа), *Лазићи* (1 кућа). *Апостоловићи* (1 кућа) *Ивовићи* (1 кућа), *Ђурђевићи* (1 кућа), *Маринковићи* (1 кућа), *Топаловићи* (2 куће), *Костићи* (1 кућа), *Андрићи* (1 кућа), *Михаиловићи* (2 куће), *Обрадовићи* (3 куће), *Ускоковићи* (4 куће), *Челоеићи* (Остојићи) (2 куће), *Јеремићи* (1 кућа), *Радовановићи* (1 кућа), *Филиповићи* (4 куће), *Гајићи* (1 кућа), *Радивојевићи* (2 куће), *Миросавићи* (1 кућа), *Јоксимовићи* (3 куће), *Павловић* (1 кућа), *Топаловићи* (2 куће), *Благојевићи* (1 кућа), *Марковић* (1 кућа), *Ђурђевић* (1 кућа), *Арсенијевић* (1 кућа), *Маринковићи* (2 куће). *Шевићи* (Шеловићи) (4 куће), *Ђурђевићи* (3 куће), *Маринковићи* (1 кућа), *Ивановићи* (4 куће), *Јовановић* (1 кућа), *Лазаревић* (1 кућа), *Новаковић* (1 кућа) и *Чутуковић* (1 кућа).

У селу није ни у колико развијен задружни живот, пошто је село и насељено баш оним породицама, које су избегле задружан живот у својим селима.

Подаци о селу. — Јајчићи по харачким тефтерима из 1818. год. имају 30 домова са 37 пор. и 89 харач. лица. По попису од 1866. год. било је у селу 51 дом са 312 станов. докле по попису од 1874. год. било је 48 домова са 265 станов. По попису од 1884. год. било је 49 домова са 267 станов., докле по попису од 1890. год. било је 47 дом. са 309 станов. По попису од 1895. год. било је 61 дом са 336 станов., докле по најновијем попису од 1900. год. било је 73 дома 399 станов.

Годишњи прираштај у овом селу од 1866. год. је 3,87, а процентни 1,26°/₀, где има знатних колебања и у броју домова и становништва.

Име селу. — Мештани сматрају своје село за старо село. За име везана је нека прича, по којој прича се да је у село упао неки *Јајан* Турчин поробио, га и после добио у својину, те се по имену његовом прозвало Јајчићи.

Порекло становништва и оснивање села. — И ако сељаци држе да им је село старо, ипак им породице нису тако старе већ су све досељене. Старе породице измакле су преко београдског округа у Срем и равнија места од турске најезде, која је

у више прилика намахивала се на ове крајеве због манастира Боговаће.

Најстарија породица у селу јесу: *Шевићи* досељени пред крај XVII века из Старе Србије, од Сјенице, покренути општом сеобом и навалом Арнаута. Шевићима су род у селу: Радивојевићи, Ђурђевићи, Ивановићи и Новаковићи; има их 14 кућа и славе св. Аранђела.

Пред Кочину Крајину доселили су се опет из Старе Србије од Новог Пазара *Човићи*; њих је 4 куће зову се: Човићи, Јеремићи и Радовановићи, славе Ђурђиц.

У првом устанку доселили су се од села Дренове у Полимљу данашњи *Филиповићи*; њих је под разним презименима 7 кућа, славе св. Николу.

Све остале породице досељене су после 1820. год. овим редом:

Максимовићи су од Пајића из Цветановаца, дошао им предак на имање, има их 5 кућа и славе Ђурђиц; *Спасојевићи* су сишли са Стубла ове области, њихов предак сишао као мајстор и призетио се у Максимовиће, данас их је 2 куће и славе св. Јована.

Ускоковићи су сишли од Планинице после деобе у селу на своје раније купљено имање у овом селу; њих је 4 куће и славе св. Николу. *Топаловићи* су из Планинице сишли после деобе на своје имање, има их 2 куће и славе Цара Констатина; *Маринковићи* су из Планинице сишли после деобе на имање; њих је 2 куће и славе Вел. Госпођу.

Обрадовићи су доселили се из Мушића, окр. ужичког; предак им се доселио као надничар; има их 3 куће и славе св. Аранђела; *Јоксимовићи* су из Леушића у руд. округу; призетио им се предак у Шевиће; данас их је 3 куће и славе св. Николу и св. Аранђела; *Павловић*, *Топаловићи* и *Благојевић* призетили су се у Јоксимовиће: Павловић је од Мушоваца из Берковца, Топаловић из Бранчића у окр. рудничком а Благојевић из Бољковаца у окр. рудничком; сви славе св. Николу и Ђурђиц; Топаловића су 2 куће, а оних других по 1.

Михаиловићи су из Паштрића, а тако и *Андрићи* и *Костићи* и сматрају се као доводци; Михаиловића има 2 куће, а ових других по једна и славе св. Николу.

Маринковић је из Кадине Луке призетио се у Шевиће и слави св. Јована Милостивог и св. Аранђела; *Васић* је из Кадине Луке доселио се после деобе на имање, слави св. Јована

Милостивог; *Миросавић* је из Цветонаваца призетио се у Шевиће слави св. Симеуна и св. Аранђела; *Арсенијевић* је из Славковице од породице Ивковица, доселио се после деобе на имање. слави Ђурђиц; *Ђорђевић* је из рудничког Бранетића доселио се после деобе на имање, слави Ђурђиц; *Лазаревић* је из Мораваца доселио се на имање, слави св. Николу; *Веселиновић* је из Бранетића доселио се после деобе на имање, слави св. Марка; *Лучић* је из Полома доселио се после деобе на имање, слави св. Алимпија; *Арсенијевић* је из Лозња, доселио се као слуга и призетио се у Шевићима и слави св. Николу; *Ивовић* је уљез у Челoвиће, доселио се из Бранетића, слави св. Аранђела и Ђурђиц: *Ђурђевић* и *Маринковић* уљези су у Челoвиће; њих је 2 куће, славе Ђурђиц. Први је из Славковице, а други из Коштунића.

Срећковић се доселио као мајстор од Јаловика, окр. ужичког, слави св. Лазара и Ђурђиц; *Лазић* се доселио из Живовића у Полимљу и слави св. Стевана; *Апостоловић* се доселио од Митровице из Старе Србије као слуга и слави св. Аранђела; *Чутуковић* од некуда из Старе Србије и призетио се у Шевиће и слави св. Николу и св. Аранђела; *Јовановић* се доселио из Бргула у Тамнави као ковач, и слави св. Николу.

У селу је 71 кућа од 33 породице.

Занимање становништва. — Јајчићани занимају се свима привредним гранама, којима и остали сељаци ове области. Њихово богато земљиште даје не само њима него и свима суседним сељанима из брдских крајева богате плодове, те су ретко кад изложени куповини хране и сточне пиће. Нигде се не селе нити знају каква год заната, те и они, који се доселе међу њих као занатлије, у брзо се губе и изумиру, те их замењују све новије и новије породице, које, ако се животне прилике не измене. чека иста судбина.

Појединости о селу. — Јајчић је саставни део бабајићске општине у ср. колубарском. Судница је у Бабајићу, црква и школа у Цветановцима. Гробље је у средини села и заједничко. Преслављају Спасов-дан.

47. Јасеница.

Положај села. — Јасеница лежи на југоисточним странама забрдичких и грабовичких висова, који се доста благо спуштају у долину колубарску. Земљиште је од терцијерног наноса, неравног

изгледа и разривено потоцима и речицама, које теку кроз село и падају у Колубару.

У селу има доста извора, који немају општих имена већ се зову по породицама, које се њима служе. Кроз село теку: Перајица из Грабовице, *Јасеничка Река* из Забрдице и покрај села Кривошија, у коју се улива и Јасеничка Река. Све ове речице, као и други омањи потоци, пресушују преко лета.

Земље и шуме. — Јасеничке су земље по родности, као и грабовичке, подесне за све врсте усева, као и за ливаде и пашњаке. Најбоље су земље око речица и потока.

Шуме је доста у селу. Грабовичке шуме слазе и у ово село, нарочито оне од Пошара низ Перајицу. У селу је доста шума и за гориво и огрев, и нема никаквих заједница.

Тип села. — Потоцима је село разривено и куће су по избрешцима и странама потока. Поређане су већином по породичним групама, а каквих нарочитих имена за џемате нема.

У Јасеници су данас ове породице: *Вујићи* (5 кућа), *Петрићи* (5 кућа), *Алексићи* (5 кућа), *Крунићи* (7 кућа), *Стојнићи* (4 куће), *Бобовци* (3 куће), *Синоцић* (2 куће), *Јевтићи* (5 кућа) *Станићи* (1 кућа), *Ђурићи* (1 кућа), *Марковићи* (1 кућа) и *Драгојловићи* (1 кућа).

У Јасеници је био до скора задружан живот јако цењен. Данас нема старих великих задруга, али има омањих са 15 до 18 чељади.

Подаци о селу. — По харачким тефтерима из 1818. год. Јасеница је имала 16 домова са 23 порес. и 45 хар. лица. По попису од 1866. год. у овом селу било је 19 домова са 200 станов., докле је по попису од 1874. год. било 19 домова са 208 станов. По попису од 1884. год. било је 23 дома са 237 станов., докле по попису од 1890. год. било је 29 домова са 276 станов. По попису од 1895. год. било је 30 дом. са 276 станов. а по попису од 1900. год. било је 37 домова са 294 стан

Годишњи прираштај од 1866. год. је $2{,}80$ а процентни $1{,}18\%$, где је стално из године у годину већи број женских него мушких

Име селу. — Јасеница се може узети као део или крај Грабовице. Није раселица овог села већ засебно насеље, па отуда је рано издвојена у засебно село. За име села везане су две приче:

1). По једној причи име селу је од реке, која долази из Забрдице и зове се Јасеница, а у селу Јасеничка Река.

2) По другој причи име је дошло од многих јасенових дрвета, који необично расту по овом селу, што је и данас случај.

Порекло становништва и оснивање села. — У селу не зна се да је некад било старијих породица, које су или замрле или се одавде иселиле. За данашње породице прича се да су све досељене.

Као најстарија породица сматрају се *Вујићи*, досељени пред крај XVII столећа из Куча у Црној Гори; њих је 10 кућа и зову се Вујићи и Петрићи, славе св. Николу.

Крунићи досељени су пре Кочине Крајине због неродице из Косијера у Црној Гори; има их 11 кућа и зову се Крунићи и Стојнићи и славе св. Василија (Нову Годину).

Алексићи и *Јевтићи* доселили су се у првом устанку из Осата у Босни; првих је 5 кућа, а и других 5 кућа, први славе св. Лазара а други Ђурђиц.

Синоцићи су из Маоча у Босни, из области Ст. Влаха, досељени у првом устанку због крвнине; њих је 2 куће, славе св. Јована.

Станић је доводац из Сандаља ове области, слави св. Николу; *Бобовци* су доселили се из Бобове од Бабовчевића на купљено имање; има их 3 куће и славе св. Николу; *Марковић* (Стевановић) је доводац из Бачеваца, слави св. Јована; *Ђурић* је из Забрдице дошао после деобе на своје имање у овом селу, слави св. Николу; *Драгојловић* је из Рађева Села дошао на имање после деобе и слави св. Јована.

У селу има 40 кућа од 10 породица.

Занимање становништва. — Јасеничани се занимају свима привредним гранама, којима и остали сељаци ове области. Најрадије се занимају воћарством, виноградарством, пчеларством и повртарством, од чега им подоста преостане и за продају. Нигде се не селе из села, а никаком се занату не одају.

Појединости о селу. — Јасеница је саставни део грабовичке општине у ср. ваљевском. Судница је у Грабовици, црква у Ваљеву, а школе немају. Гробље је заједничко. Преслава Томина Недеља.

48. Јошева.[1]

Положај села. — Јошева је у Јаутини по њеним источним падинама. Земљиште је секундарне старости, брдовито

[1] Јошеву је описивао и г. Светозар Д. Петровић, свештеник бранковачки, чијим смо се описом врло мало користили.

и посве неравно. Куће су по бреговима или осојним и присојним странама. Главне узвишице су: *Јауђански Вис*, *Погледи*, *Попов Рт*, *Јачић*, *Печати*. Стране брда су врло стрме, па како се већином помаља пешчар, то су препуне белог кристалног кварца, који се из далека види.

Извора је много. Свака кућа има свој извор, који је обично или у страни потока или у каквој јарузи. Народ и употребљава само ову воду за пиће. Од текућих вода главна речица овог села је *Јошева* (а и Јошевица), којој је глава под Јауђанским Висом. Више од 10 потока овог села сливају се у њу и чине те је доста велика речица, може да покреће 1 витао и ретко кад пресушује. Јошева не припада непосредно сливу Колубаре, већ пошто изађе испод Печата, она савија на север и улази у р. Уб. Испод Јауђанског Виса с јужне стране слазе потоци и извори р. Рабаса.

Земље и шуме. — Земље је у селу врло мало, што је има по највише је око кућа и Поповом Рту. И сувише је посна, хладна, песковита и неродна; само кад се редовно и добро натире, могу стрмна жита да роде. Ливаде и пашњаци не могу да се нађу у овом селу.

Шуме је тако много, да се ни куће ни ливаде не виде од ње. Село је одличан шумски крај. Сваки сељак има толико шуме да је има више него 3 општине око Београда и Шумадији. Шума је крупна, од храстовог дрвета, подесна и за гориво и за грађу као и за жежеење ћумура. Ако који од сељака има 50 Ха. имања, слободно се сме узети да су му 40 Ха. под шумом, а осталих 10 Ха. зиратне земље.

Тип села. — Село је разбијеног типа. Куће су по височима и њиховим падинама. Поједине висове поселе су поједине породице и како су се оне развијале, тако се увећавало и село и стварали се његови крајеви. До пре 50 год. село није имало џемата, а већ данас их има, а то је створила деоба.[1]

У селу су ове породице: *Ралете* (8 кућа), *Марковићи* (4 куће), *Пањићи* (4 куће), *Грујичићи* (5 кућа), *Јеремићи* (3 куће), *Матићи* (1 кућа), *Андрићи* (1 кућа) и *Милосављевићи* (1 кућа).

Подаци о селу. — По харачким тефтерима из 1818. год. Јошева је имала 16 домова са 26 пор. и 45 харачких лица. По

[1] У статистици Краљевине Србије погрешно се наводи да ово село има свој заселак Ралете. Ралете нису заселак већ скорашњи крај села — џемат постао деобом појединих кућа. Статистик Краљ. Србије XXIII 1900. Стр. 33—80.

попису од 1866. год. имала је 19 домова са 227 станов., докле по попису од 1874. год. било је 18 домова са 226 становника. По попису од 1884 год. било је 15 домова са 211 станов., а по попису од 1890 год било је 18 домова са 232 станов. По попису од 1895. год. било је 16 домова са 223 станов., докле по попису од 1900. год. било је 18 домова са 261 станов.

Годишњи прираштај у Јошеви од 1866. год. је $1{,}_{56}$, а процентни $0{,}_{69}\%$; где је било знатних колебања и где је стално више женских него мушких.

Име селу. — Име селу и речици овог села је Јошева. Да ли је име речице или име села старије, то се не зна, као што се не зна ни од куда је ово име, осим ако није донето одкуда са стране.

Порекло становништва и оснивање села. — Село Јошева одавна постоји, а то доказују и његове старе породице. Најстарија породица у селу, за коју се не зна да се с које стране доселила, јесу данашњи *Марковићи*, некад врло јака и снажна породица, данас доста слаба, јер се знатно проредила исељавањем у равнија места у Посавини. Марковића је данас 4 куће и славе св. Николу.

По досељењу најстарија је породица *Ралете* досељена као свештеничка кућа од некуда с Косова, из Старе Србије, пред крај XVII века. Ралета има и одсељених из овог села, данас их је 8 кућа и славе св. Николу.

Панићи и *Грујичићи* су од два брата, Пане и Грујице, досељених као мајстори, после Кочине Крајине из Осата. Њих је данас у селу 9 кућа и славе св. Јована.

Матићи и Андрићи су једна породица, досељена из Остружња ове области, камо се доселила пред Кочину Крајину из Зарожја окр. ужичког. Данас их је 2 куће и славе св. Јована.

Јеремићи су досељени из Радуше у Тамнави, камо су се доселили из Осата, данас их је у селу 3 куће и 1 у Ваљеву, славе св. Јована. Предак Јеремића се призетио у Марковиће пре 92 године.

Милосављевић је призетио се у селу, доселио се из Старог Влаха, слави св. Николу.

У селу је данас 27 кућа од 6 породица. Задружне су куће: Андрићи, Јеремића 1 и Панића 1.

Занимање становништва. — Јошевљани занимају се поглавито оним привредним гранама којима и суседни сељаци. Најрадије занимају се сточарством и шумарством. Сви продају шуму за гориво и грађу, и дају под закуп жировницу, кад им шуме

роде. Многи Јошевљани имају своја имања око Ваљева и по Тамнави, па при деоби задруга многи одлазе на своја имања, иначе се ретко селе из села.

Појединости о селу. — Јошева је саставни део бранковачке општине у ср. ваљевском. Судница, школа и црква је у Бранковини. Гробље је заједничко. Преслава Спасов-дан.

49. Кадијина Лука.

Положај села. — Кадијина Лука лежи на обема обалама река Љига и Славковачке Реке. Земљиште је неравно, страновито и по све стрменитс, састављено из секундарних пешчара, конгломерата и глинаца, који су уз Славковачку Реку проривени моћном жицом дацита. Главнија узвишења у овом селу су: *Медник* (700 m), *Равно Брдо*, *Вис* и *Стањевац* с леве стране р. Љига; Грађеник развође Љига и Славковачке реке; *Бобије* и *Кошута* развође Славковачке и Гукошке Реке. Куће сеоске су по Меднику, Равном Брду, Вису и Кошути и посве по увалама и падинама њиховим, или су поређане уз обе реке с једне и с друге стране.

Извораца је у селу доста. Све куће по брдима имају своје изворе, а оне поред река или се служе изворском или речном водом. Извори су овог краја мањи али непресушни и граде кратке, клисурасте и неприступачне долине. Текуће су воде: *Љиг*, који долази из Баха и дели село на два једнака дела; *Славковачка Река*, која долази испод Рајца у Славковици, *Гукошка Река*, која долази с Рудника и протиче поред села и састаје се с Љигом по дну овог села.

Земље и шуме. — Земље овог села су око река и по брдима. Брдске су земље већином песковите, хладне и сувише посне и ни за какве усеве неподобне. Земље око река су наносне и пескови, али су врло често подложне пустошењу и плављењу плаховитих река. Што има добре земље, то је око кућа, што се непрекидно догони и натире и оно мало око Љига, само даље од његовог корита. Земље је посве мало, с тога се сељаци труде да је нађу на другим местима.

Шуме је изобиља у селу, а сва је од лиснатог дрвета. Подине Медника и свих висова око њега, као и Кошуте све су обрасле младим храстом, те тако дају селу лепши изглед и чувају га од поплаве. Шуме је доста, употребљава се и за гориво и за грађу, као и за жежење ћумура.

У селу нема сеоских заједница, али има породичних заједница, које су ранијег порекла. Ове су заједнице у шуми и испустима.

Тип села. — Кадијина Лука је село прелазног типа. Из некадашњег разбијеног типа прелази данас нагло у речни, тако звани *башки тип*[1]. Појединци, већином одељени задругари, слазе с брда и насељавају се поред река и тако из године у годину мало ко да остаје на брду.

Због оваквог начина насељавања изгубио се данас појам старих џемата и мала, те се данас то и не зна. Село су населиле ове породице: *Сајићи* (Лазаревићи, Поповићи и Срећковићи, (18 кућа), *Станчићи* (1 кућа), *Милашиновићи* (4 куће), *Ђурићи* (4 куће), *Мијаиловићи* (3 куће), *Ђорђевићи* (1 кућа), *Дамњановићи—Швабићи* (4 куће), *Дамњановићи* (3 куће), *Мишковићи* (5 кућа), *Јовановићи* (2 куће), *Ћирјанићи* (7 кућа), *Тодоровићи* (3 куће), *Маринковићи* (2 куће), *Саасојевићи* (3 куће), *Ђурђићи* (5 кућа), *Јаковљевићи* (3 куће), *Лазићи* (3 куће), *Милићи* (3 куће), *Пантићи* (6 кућа) и *Милетићи* (3 куће).

У селу је доста развијен задружни живот. Највећа је задруга код Мишковића, код којих је преко 30 чељади у кући, а има и других задруга, али мањих од ове.

Подаци о селу. — По харачким тефтерима из 1818. год. ово село имало је 35 домова са 51 пор. и 113 хар. лица. По попису од 1866. год. било је 58 дом. са 373 станов., докле по попису од 1874. год. било је 65 дом. са 378. станов. По попису од 1884. год. било је 60 домова са 422 стан., докле по попису од 1890. год било је 70 домова са 521 станов. По попису од 1895 год. било је 77 домова са 528. станов., а по попису од 1900. год. било је 83 дома са 576 становника.

Годишњи прираштај је од 1866. год. 6,50, а процентни 1,26%, где се последњих година, и ако је у почетку било обрнуто, налази више мушких него женских.

---

[1] Нема више од 42 год. како је Неша Сајић сишао с кућом и настанио се на ставама Љига и Славковачке Реке. Он је сишао с Кошуте по примеру Башана, а одмах за тим почео је један по један слазити тако да сада на растојању само од 500 м. уз обе реке, од њихових става, има више од 30 кућа с једне и с друге стране. Ово бива тако брзо да не прође ни година дана, да се какав не сасели или да изашли задругар не направи у истом реду кућу. Пет година вршио сам ова проматрања и бележио слажења и нашао да се за то време око Нешине куће саселило 15 кућа, од којих су само 3 од одељених задруга из тога места.

Име селу. — За име селу везана је ова прича. У турско доба, а и раније, уз Љиг, па уз Славковачку Реку и преко Рајца водио је стари пут, који је спајао долину Мораве са долином Колубаре и Саве. Прича се да је некакав кадија, идући из Босне, наишао на путу курјаке, те га ови растргли и поцепали. Од пратње кадијине само се један спасао бегством, те он јави родбини, која дође и по шуми, око става Љига и Славковачке Реке, покупи неку парчад и сахрани поред пута и подигне спомен. Тај кадијин белег и данас се налази у дворишту куће Неше Сајића у луци и то место и зове се *Кадијина Лука*, па се после у турско доба пренело и на село и тако до данас остало.

Порекло становништва и оснивање села. — Кадијина Лука је врло старо село. Старо село било је на Меднику до Жеравца и на Кошути. И старе и нове породице данашњим помештањем много су се измешале. У селу има две врло старе породице, за које се не зна да су се одакле овде доселиле. И ове породице, као и све досељене, расељавале су се и има их доста у доњим љишким селима, а све су већином отишле на своја раније у задрузи прибављена имања. Најстарије породице у селу јесу· *Сајићи* и *Смиљчићи*[1]. Сајићи су: Лазаревићи, Поповићи и Срећковићи и сви су поред Љига или на Кошути. Сајића има одсељених: 2 куће у Гукоше, 1 у Цветановцима и 1 у непознатом месту, а из ове је породице било доста знатних свештеника и трговаца[2]. У селу их им 18 кућа и сви славе св. Тому осим једног Срећковића, који се призетио из Веселиновића у Славковици, те слави Ђурђиц.

Смиљчићи су раније били насељени на Грађенику и Меднику, а данас их свуда има. Као Смиљчићи сматрају се: *Милашиновићи*, *Тодоровићи*, *Маринковићи*, *Спасојевићи*, *Јаковљевићи*, *Лазићи* и *Пантићи*. Смиљчића има: 1 кућа у Чибутковици, 1 у Бабајићу, 1 у Рубибрези, 1 у Смрдљиковцу, 2 у Јајчићу, 2 у Цветановцима, 1 у Велишевцима, 1 у Шапцу и т. д. Данас их је у селу 27 кућа и све славе св. Јована Милостивог (12 новембра).

[1] Прозвати су по некој прабаби *Смиљци*, која је претке данашњих отхранила. Нико се не зове у селу овим презименом, али се сви скупа зову Смиљчићи, с тога ми тај назив и усвајамо.

[2] Из породице Сајића био је прво буљубаша, а по том капетан до 1813. Живко Сајић. Ср. Књ. Задруга. Момоари Проте Мат. Ненадовића 1893. 37.

Као најстарији досељеници сматрају се *Ђурићи*, досељени пред крај XVII столећа из села Штиткова у Старом Влаху. Ђурићи и Ђурђићи су од 2 рођена брата, а у њих се призетио пред Кочину Крајину предак данашњих *Ћирјанића*, досељен из Дробњака, из истоимене породице. Ђурића има одсељених у Цветановцима и др. љишким селима, данас их је у селу: 9 кућа и Ћирјанића 7 кућа, сви славе Ђурђиц, осим 2 куће Ћирјанића, јер се у једну призетио један из Ивановаца и слави св. Арханђела и један из Полома и слави св. Николу. У Ђуриће пре 35 год. призетио се и *Станчић*, досељен из Команица ове области и слави св. Димитрија и Ђурђиц.

На 10 година после Ђурића доселили су се са Увца у Лим, због крвне освете, данашњи *Мишковићи*[1], једна од разгранатијих породица у селу. Мишковића има расељених по Ваљеву, Наномиру, Лајковцу, Београду, и готово по целој Србији. Мишковићи су: *Мијаиловићи*, *Дамњановићи* и *Милићи*; у селу их је 14 кућа и сви славе св. Арханђела. У Дамњановиће призетио се неки Сремац (Шваба) из Бежаније и од њега су данашњи *Дамњановићи—Швабићи*, којих је 4 куће и славе св. Николу. У Мишковиће се призетио отац данашњих *Јовановића*, који се доселио из Коштунића и од њега су 2 куће и славе св. Арханђела.

Ђорђевић се доселио као надничар и слуга из Шљивовице у Ст. Влаху пре 50 год. и слави св. Ђурђа.

У селу је данас 83 куће од 10 породица.

Занимање становништва. — Кадо-Лучани баве се свима привредним гранама, којима и остали сељани ове области. Сматрају се као врло вредни и предузимљиви људи, јер не само стигну да обделавају све, што се у њиховом селу да обделати, него чак спуштају се далеко низ Љиг, те и тамо заузимају и купују имања и на њима раде. И ако им је земљиште у селу и сувише посно и неспретно због стрменитости, ипак мало ко да купује храну и при лошијим годинама. Не само да су им зиратне земље по Љигу, већ су им тамо и ливаде и пашњаци и тамо готово целе породице проводе повећи део лета, ради чега су поградили тамо и своје колебе или привремене летње станове. У селу око куће су поља засејана стрмнином и под

[1] Из породице је Мишковића знаменити добровољац у 1848 години и бељински јунак из 1876. год. пуковник *Груја Мишковић*, који је и своју породицу знатно уздигао и расиростро по Србији.

воћем, којега и овде има доста и добро успева. И виногради су на великој цени у овом селу, јер дају особито добар род и вино. Пчеларство се гаји из раније, а у последње време по овом напредном крају распрострло се свиларство и гајење дудова у толикој мери, да није ретко видети сељака у кошуљи, протканој његовом властитом свилом. Много их има у селу који знају по какав занат и раде га себи и другима у селу и најближој околини. Из села нигде не иду ради надничења, али се лако премештају и селе, кад им год испадне каква згодна прилика, да дођу до лепог имања и згоднијег положаја него у свом селу.

Појединости о селу. — Кадијина Лука је саставни део славковачке општине у ср. колубарском. Судница, школа и црква су у Славковици. Гробље је заједничко и на Грађевнику. Немају заједничке преславе.

50. Каменица[1].

Положај села. — Каменица лежи у средини ваљевске Подгорине, на оној коси, која дели воде Јадру и Обници. Куће су или по тој коси или оним избрешцима и брдима, која су на на исток од ове косе. Село се пружа у дужину у правцу јужном и на ту је страну и нагнуто. Земљиште му је брдовито, поједина су брда осредње висине (нису виша од 300 ^{m}), али су врло стрмих страна и падина. Геолошки су састављена из секундарних кречњака. Знатнија су узвишења *Влашић* до Оглађеновца, *Равно Брдо*, *Петковача*, *Трапића Стране*, *Вртлог* и *Велико Брдо* до Причевића.

Извора има много. Сваки крај села, готово свака кућа има свој изворац, чију воду употребљава за сваковрсну домаћу потребу. Ну у селу има и бунара, који нигде нису тако плитки већ и сувише дубоки (преко 22 ^{m} попов бунар). Од текућих река је најважнија и готово једина текућица *Каменица*. Каменица постаје од два потока, једног који долази с Влашића изнад Миличинице и другог, који долази из Јајића а који се састају испод Равног Брда и граде реку. Река тече више источним крајем села и има правац јужни до Трапића Страна, а одатле окрене на Ј. И. и пада у Обницу. У ову реку с десне стране слазе ови потоци: *Жарковића Поток*, који извире изнад старе цркве и испод ње пада; *Гојсевица*, која слази изнад

[1] Ово је село описао г. Милорад Ив. Протић, свештеник каменички, и овим смо се описом знатно користили.

Драјића и испод њих пада у реку; *Врело*[1]. најјачи извор у селу, који избија испод Вртлога и одмах окреће 2 витла, и после тока од 1 K^m пада у реку.

Земље и шуме. — Плећа свих брегова су препуна вртача, које се у овом селу зову и вртлози. Вртлози имају особито топлу, меку и растреситу кречушу или по дну црвеницу са моћним хумусом. Ово је најроднија, најбогатија и за усеве најподеснија земља у селу. Падине брегове до Осладића и северни део села имају посну, песковиту, хладну и шупљу глинушу, која се и тешко обрађује а и рђавпл од доноси. Луке око реке су наносне, водоплавне или мочарне земље, те су особито добре за ливаде и паснике, а ређе за обделавање.

Шуме је у селу много. Нарочито је шумом богат северни део села — Влашић. Све стрмените падине појединих брегова, све неприступачне увале, као и многи делови обрасли су одличном шумом од лиснатог дрвета које има доста и за грађу и гориво не само за село, него и за продају. На и сувише посним и неродним земљама особито успева бреза, које у овом селу има и сувише. Никаквих заједница у овом селу нема.

Тип села. — Река и потоци дали су земљишту нераван изглед. И сувише стрмените стране нису дале могућности сељаку да по њима подиже своје куће, већ су ове по плећима брда а тим самим село је разбијеног типа. Куће су груписане по плећима брда и таквих група у селу има, колико и брда: *Јојићи* на брду до Г. Буковице, *Зимоње* на огранцима Влашића, *Равно Брдо, Трифковићи* (Срећани), *Мочионик* и *Орашје* на коси до Осладића, *Драјићи* на Петловачи, *Дрлаче* на *Трапића Брду*, *Вел. Брдо* и *Вртлог*. Јојићи и Вел. Брдо су на левој страни реке, а сви остали су џемати на десној. Растојане међу џематима је 500—1000 ^{m}, а међу кућама 20—200 ^{m}.

У селу има доста задруга, али већих задруга нема. Задруге се распадају, али се још доста упорно одржава задружан живот.

Подаци о селу. — Каменица је по списку села ваљевске епархије из 1735. год. имала 23 дома[2]. По харачким тефтерима у 1818. год. у селу је било 44 куће са 56 пор. и 149 харач. личности. По попису од 1866. год. било је 95 дом. са 793 станов., а

[1] Врело је наставак Врагочког Врела, које на западу од извора понире у вртачама брда Вртлога

[2] Споменик XLII. Стр. 201.

...тарије досељенике овога села могу се уврстити: *Жар-Јојићи*. Пред крај XVII доселили су се с Повија на брата: Жарко, Јован (Јоја) и Дивљан због крвнине. ...е насели у Трифковићима, Јоја до Г. Буковице, а Див... ...х иза њега у Г. Буковици на брду, које се прозове ... Од Жарка су данашњи Жарковићи, којих има 4 куће, ...ви Јојићи, којих има под разним презименима 18 кућа, ...ивљана у Буковици сви Дивљановићи; славе св. Ар...

... Жарком и браћом његовом пребегао је због крвне освете ... *Зимоња*[1] из Кобиљег Дола на Чеву и населио се под ...ем уз реку Каменицу. Од Зимоње су данашњи Зимоњићи, ...има под разним презименима 29 кућа и славе св. Лазара.

...ред Кочину Крајину, управо баш у доба аустријских ра... из Дрлача ср. азбуковачког, доселили су данашњи *Дрла*... који се презивају разним презименима и населили се у ... делу Каменице по Вртлогу, В. Брду и Трапића Брду. ...у Дрљачани од 6 браће и позната презимена су: Јовано..., Поповићи, Миловановићи, Илићи, Мијаиловићи и др. И ... има расељених, а из њихове породице било је попова и трго...; у селу их је 42 куће и славе Ђурђиц.

Кад и ови досељени су данашњи *Лукарци* (Лукарићи) из ...карића у Вујиновачи, села ове области, из тамошње поро...е Вујиноваца (Вујића). Доселили су се у првом устанку, ...аселили су се у Орашју и Мочионику; има их до 32 куће ...лаве св. Николу.

После другог устанка сишли су с Кремана данашњи *Са...и* и населили се у Трифковићима; њих је 2 куће и славе св. ...анђела. У њихову кућу призетио се предак данашњих *По...ића*, досељен из Пакаља ове области, од њега су 2 куће и ...е св. Јована.

Василић је око 1820. год. сишао из Пилице, окр. ужичког, ...њега је једна кућа и слави св. Ђурђа.

Протић је пре 35 год. доселио се као свештеник из Беле ...кве у Рађевини и од њега 1 кућа и слави св. Алимпија.

Видаковић је старином из Чучуга, претка му довела мати ...во село. Данас су 2 куће и славе св. Петра

[1] Зимоњићи сматрају себе да су од исте породице, од које су и данашњи ...оњићи у Гацку и Мостару.

Марјановић се као занатлија призетио у неку стару опет занатлијску кућу, а доселио се из Севојна окр. ужичког, слави св. Аранђела.

У селу је данас правих сеоских кућа 144 од 15 породица.

Ну овде није урачунат џемат *Равно Брдо.* Равно Брдо је друмско насеље на путу Ваљево—Лозница и на обема обалама реке Каменице. Ово друмско насеље састоји се из 3 механе, 7 дућана, 2 магазе, 3 приватна стана, среске канцеларије и зграде за пошту и телеграф. Дућанџије су све готово изван овог места а тако исто и механџије и чиновништво. Овде има 3 механџије, од којих се један бави и трговином, 3 самостална трговца, 4 занатлије (ковачи, опанчари и поткивачи) и 8 чиновничких породица. Сељака на Р. Брду нема, нити се пак ко од трговаца, механџија и занатлија бави земљорадњом.

Занимање становништва. — Главна занимања сељака овог краја јесу она иста, која и других сељака ове области. Најглавније је занимање земљорадња и воћарство. Радом на земљи не труде се да произведу толико да и њима буде и за продају. Воћа имају много и најглавнији новац долази отуда. Сточарство опада и не подиже се ни у колико. Поједини сељаци знају оправити и направити бунар, кола, поједине алатке, али ради тога не иду изван свога села нигде.

Сиротнији нигде не иду у печалбу изван села.

Појединости о селу. — Каменица је саставни део каменичке општине у ср. подгорском. Судница, црква и школа су у Жарковића Потоку, близу његовог ушћа у р. Каменицу. Село има и стару цркву, коју је изнова подигао и обновио на темељу неке старије кнез Јован Бобовац 1818. г.[1] и који је 1832. год. донет и пред њом сахрањен. Нова црква је подигнута 1902. год. на брду изнад ове. Гробље је раздељено по крајевима, а тако исто село нема ни своје заједничке преславе.

51. Кланица.

Положај села. — Кланица лежи растурена по огранцима оне косе, која служи као развође Убу и Колубари. Кланица је на источној страни од Ваљева и лежи у брдском крају. Земљиште је неравно и испресецано многим потоцима, а састављено је од секундарних слојева,куће су већином по плећима поједи-

[1] Јоак. Вујич. Путешествије по Сербији II. Београд издање Срп. Кн. Задруге. Стр. 36.

них брегова, а ређе да су спуштене у долине. Знатнији висови су: *Караула* до Гвозденовића, *Словац* (шума) до Лознице, *Пасје Торине*, *Беле Торине*, *Чот*, *Кућишта*, *Јатаре* и *Церов Рт* на северној страни села. *Честобродица* зове се превој на Влашићу, куда је од старина слазио пут из колубарске долине у тамнавску.

Кланица је препуна извора. Извори су у подножју брда или по равници до Колубаре. Народ се снабдева изворском водом, а и водом бунара и бара. Главнији су извори: *Слатина* и *Требеж* [1], од којих постају читави потоци и носе иста имена. Погранична је река Колубара, а у селу *Кланичка Река*, која извире под Караулом и тече скоро кроз средину села. У реку се уливају три до четири потока, који слазе с појединих висова на северној страни села. И река и потоци, осим Требежа, пресушују.

Земље и шуме. — Главне земље овог села јесу око Колубаре и у доњем току Реке. Земље су од наноса ових двеју река и имају особито добре оранице и косанице. Брдска је земља посна, богата кречем, и добра за стрмнину и воћњаке. У северном делу овога села мало је земље зиратне, а више је шуме. Цео потес око Колубаре до Лознице зове се *Орловац*, а око реке Суво Поље.

Шуме од лиснатог дрвета има доста у селу. Караула и сви висови на северној страни села пошумљени су. Село има доста дрвета за гориво и грађу, те не мора са стране набављати. Сеоских заједница је врло мало око Карауле и при извору Реке. Породичних заједница има на повише места у северном делу села по падинама појединих висова, које служе већином за заједничку попашу и сечу шуме, али и оне се губе. Познате су заједнице: Селенића, Баболучке, Ђуричића и Глишића.

Тип села. — Кланица је разбијеног типа. Куће су по плећима брегова и блажим њиховим подинама, растурене су свуда на све стране, а дају се приметити само оне групе кућа, које означавају родбинске везе. Поједини крајеви и групе носе по-

[1] Име овом извору и његовом потоку дато је по месту, које се зове Требеж, где је данас Мукића кућа. Овај је крај истребљен и очишћен од шуме и камена, па му је отуда и дошло име. Извор је лековит и народ из села и даљне околине, долази лети, сваке младе петке, те доноси грозничаве болеснике и лечи их купањем пре рођаја сунчевог.

родичне називе, ма да се куће појединих породица могу наћи и на разним крајевима.

У селу су данас ове породице: *Ђуричићи* (2 куће), *Срећковићи* (4 куће), *Томићи* (2 куће), *Селенићи* (3 куће), *Мукићи* (1 кућа), *Петровићи—Баболучани* (3 куће), *Жуњићи* (2 куће), *Петровићи (Радосављевићи)*, (1 кућа), *Крстајићи* (1 кућа), *Недељковићи* (1 кућа), *Глишићи* (5 кућа), *Терзићи* (6 кућа), *Стојановићи* (3 куће), *Кусуровићи* (4 куће), *Ђукићи* (4 куће), *Ристићи* (1 кућа), *Симићи* (3 куће), *Бранковићи* (3 куће), *Несторовићи (Филиповићи)* (4 куће), *Мијатовићи* (2 куће), *Јовановићи* (1 кућа) *Мирковићи* (1 кућа) и *Шушњаревићи* (1 кућа).

После Забрдице у околини Ваљева најјаче је развијен задружни живот у овом селу. И данас је у селу доста великих и примерних задруга, као што су: Мукића, Жуњића, Баболучка 1, Терзића 1, Срећковића 1 и т. д.

Подаци о селу. — По харачким тефтерима из 1818. год. село је имало 23 дома са 29 порес. и 70 харачких лица. По попису од 1866. год. у селу Кланици било је 31 дом са 375 стан., докле по попису од 1874. год. било је 42 дома са 369 становника. По попису од 1884. год. било је 51 дом са 449 станов., докле по попису од 1890. год. било је 52 дома са 523 станов. По попису од 1895. год. било је 55 домова са 498 становника, докле по попису од 1900. г. било је 57 домова са 581 становником.

Годишњи прираштај од 1866. год. је 6,23, а процентни 1,43%, где је у почетку и при крају већи број женских него мушких.

Име селу. — За име селу везана је у народу ова прича. Некад је кроз ово село прошло повише Турака у групи, путујући из Босне за Београд, а сељаци пресретну их и све покољу. С тога што је у овом селу била кланица Турака и село је добило име *Кланица*.

Караула је име брду. испод које је кроз Честобродицу слазио пут за тамнавску долину. У старије доба, кад је било пуно хајдука и по овим крајевима, они су на том вису имали своје страже и с њега слазили на пут и пресретали Турке. Турцима је било увек тешко овуда пролазити, с тога су они овај брег чували, направивши караулу и поставивши стражу. Отуда је и име овом брду.

Старине у селу. — 1. На северној страни села, одмах иза последњих кућа, налази се место *Кућишта*, прозвато по томе

што су старе куће биле на том месту, па се доцније спустиле ближе равници колубарској.

2. Иза Кућишта на север су *Јатаре*, место на коме су пландовали хајдуци у доба одмора, а данас су овде врло добре зиратне земље.

3. Из Дупљаја, по врху овог села испод Карауле, ишао је стари пут, који је везивао долину колубарску и тамнавску, а који се ових дана оправља и подиже.

Порекло становништва и оснивање села. — Кланица је врло старо село, за шта су доказ поменуте старине и старост појединих породица. *Ђуричићи* су најстарија породица у селу и она за се вели да је овде од Косова, као и то да су из ње ишли и на Косово. У Ђуричиће се рачунају и *Срећковићи*, *Селенићи* и *Бранковићи;* у селу их је 12 кућа, а има их и расељених по Ваљеву и другим местима, славе св. Николу.

Најстарији досељеници у овом селу јесу: *Глишићи,* досељени из Куча пред крај XVII века због опште сеобе. Глишићи су и данашњи Кусуровићи и у селу их има 9 кућа, а има их расељених, славе св. Николу.

Кад и Глишићи доселили су се у ово село *Терзићи* из Пиве због крвнине. У Терзиће се рачунају: Мијатовићи Несторовићи и Ристићи и они своје порекло доводе од Мијата Арамбаше. У селу их је данас 13 кућа и славе св. Јована.

У првој половини XVIII века доселио се и предак данашњих *Томића* из Заседе у Полимљу због хајдучије. Томића су данас 3 куће и славе Мратин-дан.

Пред крај XVIII столећа прешли су из суседног села *Баболучки* на своје имање, које су купили од Турака. Њих је 3 куће и славе Михољ-дан.

На две године после њих доселио се предак данашњих *Мукића* озго из Чајетине из Старог Влаха као слуга и од њега је и данас једна кућа и слави св. Стевана.

У првом устанку сишао је дед дачашњих *Жуњића* из Љубиша у Ст. Влаху на купљено имање и њих је 2 куће, славе св. Николу. Тад су из Пиве дошли данашњи *Симићи*, од којих је 3 куће и славе св. Ђурђа; *Ђукићи* из Никојевића у Ст. Влаху, од којих су 4 куће и славе св. Јована; *Стојановићи* из Скакаваца или Росића, окр. ужичког, данас их је 3 куће, славе св. Луку.

Досељеници после 1860. год. су: *Петровић—Радосављевић* досељен из никшићских Рудина, слави св. Николу; *Крстајић*

досељен из Комарнице у Дробњацима, слави св. Николу; *Јовановић* досељен из Маоча на Лиму и слави св. Јована; *Мирковић* досељен из Гараша у Јасеници слави св. Николу (доводац) и *Шушњаревић* досељен као мајстор из Осата у Босни и слави св. Николу.

У Кланици је данас 58 кућа од 15 породица.

Занимање становништва. — Кланичани се занимају свима оним привредним гранама, којима и остали сељани. Земљу раде у велико и она им даје не само колико треба за исхрану, већ по доста им преостаје за продају. Стоку гаје у великој мери као и воће. Немају занатлија, нити се ма куда хоће да селе.

Појединости о селу. — Кланица је саставни део лукавачке општине у ср. ваљевском. Судница им је у Лукавцу, а школа и црква у Рабровици. Гробље је у Кућишту. Нема заједничке преславе.

51. Клашнић.

Положај села. — Село је на Белој Стени, на њеном источном крају, над самим коритом реке Колубаре. Бела Стена одсеком се спушта реци Колубари и сва је од терцијерних глинаца, лапораца и парафинског шкриљца. Источни крај поступно се спушта у долину реке Лепенице, која по дну овог села улива се у Колубару.

Извора у селу има доста и народ се поред изворске воде служи и речном водом. Извори су мањег обима и зову се по породицама. У селу има неколико дубоких јаруга, којима се слива кишна и снежна вода, иначе никаквих других текућих вода нема осим Колубаре и Лепенице.

Земље и шуме. — Клашнићске су земље у долинама река и оне су од наноса тих двеју река и врло добре зиратне земље као и за ливаде.

Шуме од лиснатог дрвета има доста. Цео источни крај села зове се *Штучина* и сав је под шумом. Штучина је у неколико и раздељена, али има нешто што је и сеоска својина: то су оне велике јаруге обрасле шибом, или ситном гором.

Тип села. — Село је мало, разбијеног типа, куће су у малим групама по плећима Беле Стене, удаљене су једна од друге 30—40 ^{m}, а на местима и по 2[illegible]

У Клашнићу су: *Давидовићи* [illegible]
Шујдовићи (1 кућа), *Марићи* (1 [illegible]

јићи (1 кућа), *Лукићи* (1 кућа), *Јовановићи* (2 куће), *Никифоровићи* (3 куће) и *Радовић* (1 кућа).

У селу нема задруга, ма да их је раније било.

Подаци о селу. — Ово се село, као засебна целина, први пут јавља 1872. год. и по попису људства из 1874. год. било је 12 домова са 75. станов. По попису од 1884. год. било је 16 домова са 90 становника, докле по попису од 1890 год. било је 19 дом. са 136 станов. По попису од 1895. год. било је 22 дома са 141 стан., докле по попису од 1900. г. било је 25 домова са 133 становника.

Годишњи прираштај селу од 1874. год. је $2{,}14$, а процентни $2{,}50\%$.

Име селу — Клашнић је ново село, а раније сматрало се као заселак села Диваца. Све до 1872. год. Клашнић је био прави заселак, са својим нарочитим кметом и био је уз Дивце, па је 1872. год. стално одвојен и образовао село. Да је Клашнић део Диваца доказују везе имања ова два села, заједница у преслави, цркви и до скора у школи.

До пре сто година биле су, прича се, по овом селу већином „клашне" за говеда (наслони покривени сламом), па се после кад са село почело насељавати и на клашнама, оно прозвало „Клашнић".

Порекло становништва и оснивање села. — У Кочиној Крајини овде није било села, овде су била трла појединих Дивчана. Први досељеник у ово село био је неки Давид, који се с још 2 брата: Секулом и Мијатом доселио из Риђана у Никшићској Жупи. Давид се настанио овде, Секула у Кључу, а Мијат у Робајама. Од Давида су данашњи *Давидовићи*, којих има расељених и по Србији као чиновника; њих је овде 9 кућа, сви славе св. Луку.

У првом устанку око 1809. и 1811. год. доселили су се *Јовановићи* из Д. Колашина у Потарју; њих је 2 куће, славе св. Мрату; за тим *Никифоровићи*, досељени из Старог Влаха из села Ојковице; данас их је 3 куће, славе св. Николу; *Кр-*

Риђана код Никшића, има их 2 куће, славе

је из Г. Лајковца *Шујдовић*, на

рић из Рајковића ове области

ање, слави св. Арханђела;

, слави св. Јована.

Крстајићи су се доселили после 1878. год. из Комарнице у Дробњацима; има их 2 куће, славе св. Николу. — *Остојићу* се отац доселио из Штрбаца у Босни, слави св. Луку. — *Радовић* се доселио као надничар из Омарина у вишеградском Ст. Влаху, слави св. Ђурђа.

У селу је 23 куће од 10 породица.

Занимање становништва. — Клашничани су особито добри земљоделци, гаје доста стоке, нарочито говеди и свиња, радо се баве и риболовом, занате не знају нити их изучавају и врло тешко се селе куда изван свога села.

Појединости о селу. — Клашнић је саставни део мионичке општине у ср. колубарском. Судница је у Мионици, школа у Ђурђевцу, а црква у Мионици. Гробље је у средини села до Стучине. Преслављају исту преславу, коју и Дивци.

53. Клинци.

Положај села. — Клинци су управо над Петњичком Пећином и оној коси, која се од ње пружа на источну страну. Земљиште је немирног изгледа, таласасто и изнад Пећине препуно вртача, које су разноликог облика и поређане или у круг или низове, кад се називају доловима. Знатнија узвишења у селу су: *Рогљевић, Осоје, Јагодинац, Обрежак, Густа Крушка* и *Остењак.*

Изворима је село врло богато, али се поред изворске воде служи још барском, бунарском и речном водом и водом из бара (језера), које постају од кише, кад се она у њима задржи. Главнији су извори у селу: *Понор* на Рогљевићу, који на једном крају вртаче избија, а на другом понире, *Студена Вода* испод Густе Крушке, која опет избија на једном крају вртаче, а на другом понире, *Ћосића Бунар*, од кога постаје поток Врбовац који слази кроз средину села у р. Бању, *Мијаиловачки Бунар*, од кога постаје један поток и пада у Врбовац, близу Бање, *Круглаш* и *Владин Бунар*, од којих постаје поток Липница и тече источним делом села. Од текућих вода у овом селу је једина речица *Бања*, која као врело избија из Д. Петњичке Пећине испод Рогљевића, а на граници овог села и села Петњице, и која је тако јака, да одмах испод извора окреће 2 витла.

Земље и шуме. — Земље клиначке су од 2 врсте: брдске и бањске. Брдске су земље или сувише кречне или посне, па ако су кречне и по вртачама, онда су плодне и по њима добро успевају стрмна жита и воћа, а ако су посне онда су хладне, пе нису ни за какве усеве. Бањске су земље, као и

све друге по дну села, које су на терцијеру белостенском, црне смолне земље, врло родне, масне и подесне за све врсте усева, као и за ливаде. Најлепше земље ове врсте су у Паланци, Липници, Врбовцу и Лешћу.

Шуме нема у овоме селу. И што је има то је по све мало, нема ни толико колико је потребно за летњу потребу, а камо ли за грађу и зимски огрев. Сељаци купују шуму и за грађу и огрев, а појединци што имају чувају и лако не секу. На Рогљевићу до Жабара има мало шуме, па ту и сама расте, али то је и сувише мало. Никаквих заједница нема у селу.

Тип села. — Клинци су село разбијеног типа. Сеоске су куће поређане у три групе, у три џемата. Први је џемат над Петњичком Пећином, на брду Рогљевићу и по њему се зове *Рогљевић*. Други је џемат на север од њега око Мијаиловачког и Ћосића Бунара, а трећи још северније од њега; други се зове *Мијаиловићи* (чешће Мијаиловчани), а трећи *Продановићи*.

Куће у џематима су удаљене једна од друге 20—40 ^m^, а од Рогљевића до Мијаиловића и одатле до Продановића нема по 200 ^m^.

На Рогљевићу су: *Тодорићи* (3 куће), *Петровићи* (3 куће) и *Васиљевићи* (6 кућа). Мијаиловићи су: *Мијаиловићи* (5 кућа), *Јеринићи* (5 кућа), *Ћосићи* (5 кућа) и *Крстићи* (4 куће). Продановићи су: *Продановићи* (6 кућа), *Марићи* (3 куће), *Марковићи* (Маркешевићи) (3 куће), *Јовановићи—Швабићи* (1 кућа), *Јовичићи* (1 кућа) и *Дудићи* (4 куће).

У селу има доста задруга и задружан је живот овде јако развијен. Истина нису задруге велике, али кад у једној кући има 5—6 ожењених задругара, онда се то може узети да су повеће задруге. Од повећих задруга су: Тодорића 2, Васиљевића 2, Мијаиловића 2, Крстића 1, Дудића 2 и Продановића 1.

Подаци о селу. — По харачким тефтерима из 1818. год. у селу било је 22 дома са 23 пор. и 56 харачких лица. По попису од 1866. год. било је 29 домова са 255 становника, а по попису од 1874. год. било је 30 домова са 269 станов. По попису од 1884. год. било је 36 домова са 291 станов., а по попису од 1890. год. био је 31 дом са 317 станов. По попису од 1895. год. било је 39 домова са 354 станов., а по попису од 1900. год. било је 46 домова са 382 станов.

Годишњи прираштај овог села је од 1866. год. 4,25, а процентни 1,37%.

Име селу. — Име старом селу било је *Паланка*, а то је оно место, које је тачно у средини данашњег села. За доказ

старог насеља на овом месту служи, што су се до скора изоравали крбањци судова, сувомеђине, остаци грађе и разног алата.

За назив „Клинци" везана је ова прича. Некакав Митар, из породице данашњих Тодорића, предак Васиљевића, ишао преко Саве да прода волове. Био је на некаквом вашару у Срему, па пошто једне волове продао и друге купио, и уз пут обосио, купи некакве потковане опанке (може бити и другу обућу) и обује их. Опанци су били потковани клинцима и то врло рђаво, да се Митар уз пут и подбио и од једног у ногу забоденог клинца остао и сакат, те га с тога његови сељаци прозову Митар Клинчанин. Сељаци држе да је отуда дошло име овом селу, а то највише изводе по томе, што се стварно, и дан данас, Митрови потомци зову и сматрају као прави Клинчани.

Рогљевић је име брда, па је отуда дошло и име џемата. Имена Мијаиловчани и Продановићи су од породица, које су најглавније у тим џематима.

Старине у селу. — 1. Пред вратима Мале или Г. Петњичке Пећине нађено је копањем преисторијско оруђе, посуђе и све друго, што је тадашњи човек употребљавао у свом животу. И у самој Пећини, која је сва на клиначном атару, нађено је ово исто, поред осталих пећинских знаменитости.

2. У њиви испод Пећине, која је данас својина Васиљевића из Клинаца, до скора су се ископавале и изоравале греде, тесано камење, комађе од посуђа, оружје из историјског доба, а по чешће пута и по какав златан римски новац. По народном предању је овде била некаква стара „чаршија" и народ то лепо вели из „римског доба".

3. Старо село било је у Паланци, али није било те среће да ту остане. Прича се да је пре Косова, а и за време косовске битке, било овде село, па се после померило на североисток садашњем Мијаиловачком Бунару, у ливаде, тако зване *Бәрице*. Само потреба у што већој групи имања изазвала је, прича се, ово померање.

Па и у Барицама село није могло остати дуго, оно се померило под осоје брда Рогљевића и Остењка и прича се, да је ту било у првом устанку. Одатле су га већ Турци раселили и тада један део сељака сиђе Бањи и насели се на месту званом Јаруге, а други врати се опет Мијаиловачком Бунару, одакле се нису ни кретали, него се ширили око Бунара. Они опет, што су отишли у Јаруге, у времену од 1820. до 1840. год. иселе

се сви на Рогљевић, где су и данас. И ово померање изазвала је потреба у што већем имању.

На свима местима, где су некад биле сеоске куће, и дан данас се виде места где су биле куће, за тим има много воћака заосталих од старих воћњака, кад што и плуг изоре по какав камен или по какву камену плочу, где је био неко сахрањен.

4. Кроз ово село пролазио је у турско доба стари пут, који је водио из Ужица преко Маљена за Ваљево. Испод Пећине, на 300 m од њеног отвора, и данас се налази на реци Бањи леп камени мост из тога доба, као и стара калдрма. Овим је путем и прота Матија Ненадовић 1805. извео своје топове, којима је нападао на град Ужице. Овај је пут данас са свим напуштен, од како је 1882. год. кроз средину села просечен нов пут Ваљево-Сувобор-Чачак.[1].

Порекло становништва и оснивање села. — Прича се да су у доба косовске битке биле у овом селу 3 јаке и врло задружне куће: *Тодорићи*, *Мећедовићи* и *Лазићи*, а за њих се прича и да су први основали ово село на много година пре Косова. Од ове породице данас је у селу само *Тодорића*,[2] а друге две су или се иселиле или замрле.

---

[1] Мемоари Проте Матије. Стр. 215

[2] Ова причања о селу, као и о многим суседним селима и њиховим породицама причао је старац *Матија Васиљевић — Игњатовић* из Клинаца, старац од својих 95 година, али потпуно свеж, крепак и поуздан, још пример оних старих људи, који су жива историја свих ранијих доживелих догађаја.

Матија за своју породицу, пошто је и он члан породице Тодорића, прича ово: Ко су преци Тодорића, старији од *Митра*, не зна се. Митар Клинчанин је по памћењу најстарији Тодорић, а кад је живео не може се тачно утврдити. Ну у породици Тодорића зна се да је њихов најстарији предак *Гаврило*, праунук Митров, да је Гаврило погинуо на Васкрс у петњичкој цркви, кад је некакву турску сајтарију избацио из цркве, која је ухватила неку женску да силује. Гаврилов је син Рафаило, који је у дубокој старости доживео устанак 1804. год. и у 1813. год. умро од колере. Рафаилов је син *Арсеније*, који је суделовао у свима бојевима и I и II устанка, као зрео човек и човек који је, као најбогатији у селу, своје имање морао у 2 маха напуштати и селити се. По годинама колико је живео Арсеније, Рафаило и Гаврило, даје се извести да је Митар живео у почетку XVII века или при крају XVI века, па се мисли да је већ тада била деоба на Тодориће и Васиљевиће, где су Васиљевићи од Митра у непосредној линији, а Тодорићи у ужем смислу од Митровог другобратучета *Костадина*. Презиме Васиљевићи везано је за деда Матијиног Васиља, који је био сеоски и срески кнез пред Кочину Крајину и па скоро умро, па га наследио његов син Игњат, Матијин отац. Васиљ се звао по Митру *Митровић*, а тако стоји и данас на Игњатовом белегу.

За *Мeђедовиће* прича се да их је у доба косовске битке било 4 куће и да је из те 4 куће ишло на Косово 6 и да су сви изгинули, а да су заостали остали у селу све, докле нису ови крајеви потпали под Турке, кад су се иселили у Дрен и у Банат, близу Темишвара.

За *Лазиће* прича се да су и они били за време Косова јака задружна кућа, да су из њихове куће била двојица на Косову и оба погинули, да је после битке косовске због деобе било у селу 3 куће Лазића, да су се две одселиле у Срем, у неко село близу Винковаца, а 1 остала у селу. Ова кућа се дуго одржавала у селу као једна, али је и она замрла у мушкој линији и призетила једног досељеника из Пилице, окр. ужичког, који и данас живи у селу.

И за Тодориће прича се да су били на Косову и да је њих 6 било на Косову, од којих су 5 погинули, а један се вратио. Тодорића је била задружна кућа кроз дужи низ година, па се после временом делила и насељавала у истом селу или раседљавала. Зна се посигурно да су се Тодорићи много расељавали и да их данас има у Крнулама у П. Тамнави, Веселиновцима, Мислођину, Барајеву, Баричу окр. београдском, Прогарима у Срему и Ђурђеву у Банату и Бачкој.

Тодорићи су се неколико пута исељавали и враћали, па су увек налазили по којега од нових насељеника, које су Турци насељавали на њиховим имањима. Тодорића данас у Клинцима има 9 кућа и један се од њих скоро (пре 5 година) одселио у Петњицу, жени на имање. У Тодориће и Васиљевиће призетио се отац данашњих *Петровића*, родом из Риђана у Никшићској Жупи, од породице Грбовића у Мратишићу, а из братства Радуловића; доселио се 1818. године, славио је св. Луку, па је исту напустио и примио славу Тодорића св. Николу; данас их је 3 куће.

Све друге породице у селу досељене су и то овим редом. Кад су Турци из Ваљева због суделовања Тодорића у покрету из XVII и XVIII века ове протерали из Србије и њихова имања конфисковали, тада су спахије сеоске населиле *Мијаила Бошњака* и *Мићана Херцеговца*, тако око 1739. године. Мијаило Бошњак је дошао у ово село из Мачве, из села Дубља, камо се раније доселио из Сарајевског Поља. *Мићан* је пак у то доба сишао са својих шест синова из Пећнице у Дробњацима. Оба су насељена под Осојем и при повратку Тодорића из Аустрије, онда су и по главу свога живота, и Мићан и Ми-

јаило, морали им дати нешто од имања, те су се сви опет населили.

Од Мијаила Бошњака су сви данашњи *Мијаиловићи*, које су Мијаило или његови синови, довели из Мачве, пошто се овде били добро наместили. Мијаиловића има одсељених у Срем око Карловаца и Посавину; има их и тамо доста кућа, а овде у селу 19, славе св. Аврама.

Од Мићана и Мићанових синова била је до 1870. године најјача породица у селу. Данас их нема ниједне куће, многе су замрле, а многе се растуриле по свету, где се само за једну зна да је у *Паштрићу*, ове области. Из ове је породице онај чувени јунак Ђока Мићановић [1], прво фрајкорац, а доцније и стражмештер у аустријској војсци, који је својим гарабињем убио Гушу Мустајбашу на Бачевцима, за време Кочине Крајине.

После Кочине Крајине, кад су Тодорићи понова прогнати, тада су Турци населили данашње *Продановиће*. Продановићи су се доселили из „дубоке Херцеговине“ из Зубаца, од братства тамошњих Продановића. Продановића има данас у селу 5 кућа и они су у главном заузели Међедовића имање, славе св. Ђурђа. У Продановиће призетио се пре 15 година Алексић—Продановић, досељен као слуга из Ојковице у Старом Влаху.

Марићи су досељени у првом устанку из Биоске, окр. ужичког као слуге; данас их је 3 куће, славе св. Јована.

Јовановић—Швабић је од неког старог Јовановића, који се био призетио у старе Лазиће па замро и удовица узела некаквог „Швабу“, сељака из Срема, данас 1 кућа и слави св. Ђурђа. Јовановић је био из Пилице окр. ужичког, а доселио се као слуга пред устанак 1804. год.

Јовичић се призетио у старе Лазиће, а доселио му се отац из Пачаџија у Пилици; и његова је кућа на умору, слави св. Марка. Стари Пачаџија доселио се у II устанку.

Дудићи су се доселили пред устанак из села Лесковица ове области, од породице Џолића, која је старином из Пиве. Петра Дуду доселио је сеоски спахија да му чини услуге и да код њега одседава, за шта му је дао доста Лазића и Међедовића имања. Дудића има 4 куће, славе св. Ђурђа.

Марковићи или *Маркешевићи* досељени су око 1819. год. са Грахова у Црној Гори и то прво у Петњицу, где и данас

[1] Мемоари Проте Матије. Стр. 17.

имају имања, одакле су после куповином имања прешли у Клинце. Род су Марковићима у Петњици и с њима заједно се доселили. У Клинцима их је данас 3 куће, славе св. Стевана.

До пре 7 година била је у селу још једна породица, која се звала *Милошевићи*, која је по досељењу била једна од најстаријих породица. Милошевића је породица насељена као хајдучка, а и доцније било је хајдука из ове породице, па и данас и увек и неваљалих грађана, због чега су продајом имања од стране државних власти за разнолика злочина дела, морали се иселити из овог села и растурити се које куда.

У Клинцима је 49 кућа од 10 породица.

Занимање становништва. — Клинчани се занимају свима оним привредним пословима, којима и суседни сељаци у овој области. Много раде земљу и на њој сеју толико усева, да им њихове земље не достижу, с чега мора да купују или да узимају под закуп туђе земље по селу и суседним селима. Многи од Клинчана по Колубари и др. селима имају толика имања, да су богатији од тамошњих сељака. И сточарство се врло правилно одржава и подиже, и то нарочито говеда, а по неки гаје и коње. Најмилије занимање готово свих Клинчана јесте рабаџијање, у чему предњаче свој околини избором волова, направом кола и особитом вештином у товарењу.

Многи знају по какав занат, нарочито коларски, дрводељски и др. Нигде изван свога села не удаљавају се.

Појединости о селу. — Клинци су саставни део петњичке општине у ср. ваљевском. Судница, школа и црква су у Петњици. Гробље је на Обрешку, код Густе Крушке и заједничко за цело село. Немају заједничке преславе.

54. Кличевац.[1]

Положај села. — Кличевац је у атару општине града Ваљева, на северној страни по оним косањицама, које се из Грабовице и Рађева Села доста стрмо спуштају у колубарску долину. Земљиште је по све неравно, покривено моћним терцијерним шљунком и нагнуто југу. Једина издигнутија тачка у селу је *Кличевац*.

---

[1] И ако Кличевац нема свога кмета нити представника у општини, и ако се сматра као предграђе града Ваљева, пошто су му становници прави сељаци и увршћујемо га у ред села.

У селу има доста извора и сељаци се већином служе изворском водом, докле копају бунаре и баре. Главнији извори су: *Ђеновац, Стублина* у Зуквама, *Милићев Бунар* и т. д.

Земље и шуме. — Земље по Кличевцу су песковите, припрте и доста стрмените, те су једино подесне за винограде и шуме. Доњи део села има колубарске наносне земље и особито су родне и подесне и за орање и за ливаде и попаше.

Шуме су везане за грабовичке шуме, али их нема много, пошто су главни делови овог села постали или државна или општинска својина. Најлепше су шуме у Ђеновцу и око Кличевца Што има шуме то није сељака овог села, него оних са стране, који овде имају своја имања.

Општина града Ваљева има скоро $^{1}/_{3}$ атара овога села. ту су *Крушици*, место где су пешадијске касарне и војна вежбалишта и *Зукве* испод Крушика. Испод Крушика округ ваљевски има своје велико добро *Ђеновац*, готово сав под шумом и уступљен држави, ради војних потреба. Држава добила је од општине два комада земље: *Кулину* и *Кличевац* и на њима је подигла своје магацине, опет за војне потребе.

Тип села. — Кличевац је село разбијеног типа, али не разбијеног по џематима, већ са свим растуреног. Кад се с виса Кличевца погледа Ваљеву, онда се највише кућа прибило уз брдо, а други део растурио се око државних и општинских добара.

У Кличевцу су ове породице: *Радовићи* (5 кућа), *Радуловићи* (1 кућа), *Милатовићи* (1 кућа), *Ђорђевићи* (1 кућа), *Живковићи* (4 куће), *Тешићи* (4 куће), *Илићи* (3 куће), *Савковићи* (1 кућа), *Пеловић* (1 кућа), *Савић* (1 кућа), *Лалевић* (1 кућа) *Јевтићи* (2 куће), *Милетићи* (2 куће), *Стевановићи* (2 куће) и *Срећковићи* (1 кућа).

У Кличевцу нема задруга, нити се зна. да се овде могла одржати која повећа задруга.

Подаци о селу. — Село је старо, његово је име у харачким тефтерима, али се води као асовина града Ваљева, као царска домена[1].

При доцнијим пописима од 1866. године и 1874. село није узимато засебно него је придавано Ваљеву. Тек од 1884.

[1] Др. Ник. J. Петровић. Грађа за историју Краљевине Србије. Стр. 321.

године засебно се помиње и од тада му се издваја број домова и становништва. Тако 1884. год. Кличевац је имао 17 домова са 104 станов., докле према попису од 1890 год. било је 18 домова са 119 станов. По попису од 1895. год. било је 22 дома са 143 станов., а по попису од 1900. год. било је 28 домова са 169. станов.

Име селу. — У селу највиша тачка, управо највиши вис његов, зове се Кличевац, а насеље је по подножју његовом, па отуда дато име и селу.

Старине у селу. — 1. На врху Кличевца, на месту где је данашњи барутни магацин, и данас се налази шанац, који су градили Аустријанци у ратовима од 1788—1791. год., а који и прота Ненадовић помиње у својим „Мемоарима"[1] на неколико места. Поред овог шанца постоји и Карађорђев шанац, одакле је овај мислио да брани Ваљево у случају јаке турске најезде, што помиње и Прота Матија и у коме је заседавао скупштином изабрати ваљевски окружни суд[2].

2. У дну Кличевца је *кула*, некад стан (1813. год.) турског богаташа, Ваљевца, бега Јајића, а данас барутни магацин. Кулу је у циљу данашњем, у погледу херцеговачких musломанских кула зидао после 1804. год. војвода Јеврем Ненадовић[3]. У другом устанку била је постала својином војводе Јакова Ненадовића и његова је била и онда, кад је живео у Бесарабији у Хотину. По повратку из Бесарабије у Србију Јаков је ову кулу трампио с кнез Милошем за неко имање у Београду, а кнез Милош је већ 1835. год. поклања својој отаџбини, с наменом да буде барутни магацин, што је и данас.

Порекло становништва и оснивање села. — Нигде није теже него овде докучити које су породице основале ово насеље, јер нигде није било тако честих промена, тако честих прогоњења и расељавања, као овде. Кличевац, одлична стратегијска тачка за напад и одбрану Ваљева, морао је увек да жртвује своје становнике да се приликом ма каквих покрета селе и да бегају из свог рођеног места.

Кад се ово има у виду, онда није никакво чудо што данас нема чак ни потомака оног Манојла[4], који је кнез Алексино тело

---

[1] Мемоари проте М. Ненадовића. 17, 33, 247, 248.

[2] ibid. 107, 108, 173 и 261.

[3] ibid. 88.

[4] ibid. 70.

пренео у Бранковину и предао породици да га сахрани, већ је све млађе. Овде је са свим ново, свеже насеље и сваки новији покрет у Босни, Црној Гори и Херцеговини има по којега представника. Највише је досељеника из Црне Горе, а из осталих крајева врло мало.

Најстарија породица у селу, досељена пред Кочину Крајину са Грахова у Црној Гори, јесте *Пеловића*, која је већ на умору, од које је и онда, а и данас, била једна кућа, слави св. Стевана.

Остале су породице: *Тешићи*, досељени у првом устанку са Грахова, има их 4 куће, славе св. Јована; *Илићи* досељени кад и Тешићи са Загарча у Цр. Гори, има их 3 куће, славе св. Николу; *Живковићи* досељени из Погане у Никшићској Жупи уз Вукаловића Буну 1857. год., има их 4 куће, славе св. Луку; *Милетићи* досељени из Пјешиваца, када и Живковићи, има их 2 куће, славе св. Јована, а из њихове је породице и *Срећковић*, досељен око 1866. год. и насељен уз њих; *Стевановићи* досељени кад и горњи из Пјешиваца, има их 2 куће, славе зачеће св. Јована (19|IX); *Радовићи* досељени са Заграда на Чеву, има их 5 кућа, славе св. Арханђела; *Јевтићи* с Цеклина, има их 2 куће, славе св. Ђурђа; *Радуловић* је с Ћеклића, слави св. Илију; *Милатовић* је с Вражегрмца, слави св. Петку; *Лалевић* је из Братоножића, слави св. Стевана; *Савић* је с Ђиновића у катунској нахији, слави св. Ђурђа; *Савковић* је с Косијера у Цр. Гори, слави св. Василија и *Ђорђевић* је из околине Трна у Бугарској, слави св. Николу. Од Радовића, па напред сви су досељени у међувремену од 1870—1899. год., јер од тога доба немамо никаквих досељеника.

У Кличевцу је 30 кућа од 14 породица.

Занимање становништва. — Како је Кличевац предграђе града Ваљева и насељен у новије доба, и његово становништво није ни могло доћи до потребног земљишта, на коме би се развила земљорадња и сточарство, с тога су Кличевчани принуђени радити туђе земље, на њима засејавати све, што им је потребно за исхрану, а и за продају. Тако на земљи гаје доста поврћа, а код својих кућа пате повише стоке, те њоме се служе и њихове производе продају по вароши. Многи се од Кличевчана баве рабаџилуком, многи надничењем по граду, а многи опет одају се и изучавању каквог заната, те се одвајају од кућа и слазе у град.

Појединости о селу. — Кличевац је још од турског доба саставни део општине града Ваљева. У Ваљеву је и школа и црква, као и општинска судница. Никад нису, па ни данас, имали у општини свога представника, па ретко и одборника. Гробље је у средини села и заједничко. Преславе немају.

55. Кључ.

Положај села. — Кључ је на обема обалама р. Лепенице, на оном месту одакле ова река излази из своје клисуре у тако звану Лепеничку Раван или *Јелав.* Самим положајем село је подељено на два дела горњи и доњи. Горњи део села је на плећима појединих високих, стрменитих и кречњачких брда, која граде *Кључ* или *Кључанску Клисуру*. Доњи део села лежи на таласастом, много нижем земљишту, састављеном из терцијерних глинаца и шљункова. Знатнија су узвишења: *Царина*, највиши вис у селу, *Станино Брдо* и *Вис* и у доњем крају *Вис* до Толића.

Изворима је село врло богато. Баш на самом излазу из клисуре, на десној обали Лепенице, испод једне високе и врло стрме стене избијају 5 извора, познати под општим именом *Кључеви*. Кључеви су јака врела и сваки од њих покреће по један или 2 витла и одмах после тока од 5 ^{m}, падају у корито Лепенице, које је дотле суво, те они у ствари граде реку. Главнији извори у селу су: *Пасјак*, *Вреоци* и *Бољевац* у горњем делу села и *Точак* у доњем делу. Од текућих вода најглавнија је *Лепеница*, која по изласку из Рајковића, текући у источном правцу, улази у Кључанску Клисуру и одмах у почетку понире. Клисура је дугачка око 1 К ^{m}, правца мање више источног, непроходна, каменита и без воде. Кад се по изласку из клисуре појаве Кључеви, тада река добија знатну количину воде, окрене на север и у том правцу јако искривуданим коритом иде до ушћа у Колубару. У селу с десне стране пада у реку јак поток *Точак*, који по имену свога извора зове се до ушћа и никад не пресушује. С леве стране од Ђурђевачког Виса слази водом и долином богати поток Пасјак и пада у Лепеницу испод села, поред Санковића.

Земље и шуме. — Земље горњег дела села су око кућа и по падинама брегова и брда, а никако у долини Лепенице. Ове су земље и сувише посне, благе, с вртачама, много су камените и подесне скоро само за попашу ситне стоке. На њима се једино сеју стрмна жита и подижу воћњаци. Земље доњег дела

села и по Пасјаку долазе у ред најбољих земаља у округу ваљевском. Кључанске ливаде низ Лепеницу, Пасјак и Точак јесу најбоље ливаде у ваљевској Колубари, нарочито с тога, што их сама природа са својим силним изворима наводњава. Зиратне земље су црне масне смолнице, истина тешке за рад, али изврсне за род.

Шума има доста по селу, али је она поглавито по клисури и по стрмим падинама појединих брда[1]. Доста шуме има и по Вису до Толића, докле је Царина сва огољена, као и суседно Станино Брдо. Ипак у селу нема шуме, знатна је већина купује не само за грађу него и за огрев. Никаквих заједница нема.

Тип села. — Кључ је село разбијеног типа. Само му је земљиште тако, да је приморало сељаке да се групишу. У селу имају свега три повеће групе, три џемата: *Брђани, Лајковчани* и *Поточари*. Брђани су по плећима Царине и Станина Брда, Лајковчани с леве стране Лепенице по Вису, а Поточари уз поток Точак. Куће су збијене, нису даље једна од друге од 20 ^{m}, а џемати су на растојању више од 500 ^{m}.

У Брђанима су: *Текићи* (8 кућа), *Лукићи* (5 кућа), *Топаловићи* (9 кућа), *Секулићи* (9 кућа), *Бабићи* (6 кућа), *Максимовићи* (3 куће), *Симићи* (2 куће), и *Путниковићи* (3 куће). У Лајковчанима су: *Трифуновићи* (3 куће), *Тодорићи* (7 кућа) и *Мијаиловићи* (Бошњаковићи) (8 кућа). У Поточарима су: *Несторовићи* (2 куће), *Јевтићи* (7 кућа), *Атићи* (3 куће) *Ђурђевићи* (2 куће), *Јовановићи* (1 кућа), *Живковићи* (1 кућа), *Маринковићи* (1 кућа), *Аћимовићи* (1 кућа), *Вуковићи* (1 кућа), *Јоксимовићи* (1 кућа), *Остојићи* (1 кућа), *Пиваљевићи* (2 куће) и *Ненадовићи* (10 кућа).

У селу је врло слабо развијен задружни живот, свега данас да има једна мало јача задруга у Трифуновићима.

Подаци о селу. — Кључ је према списку села ваљевске епархије од 1735. год. имао 15 домова.[2] А према харачким тефтерима из 1818. год. имао је 33 дома са 44 пореске и 98 харачких лица. По попису од 1866. год. било је 54 дома са 432 станов., докле по попису од 1874. год. било је 57 домова са 423 станов. По попису од 1884. год. било је 60 домова са 486 станов., а по попису од 1890. год. било је 78 домова са 591 стан. По попису

[1] Милићевић у својој „Кнежевини Србији“ помиње неке велике кључанске гајеве, којих данас нема. „Кнежевина Србија“. Стр. 364.

[2] Споменик XLII 201.

од 1895. год. било је 87 домова са 588 станов., докле по попису од 1900. год. било је 95 домова са 636 станов.

Годишњи прираштај у селу је 6,27, а процентни 1,37%.

Име селу. — Извори у селу, који граде реку Лепеницу, зову се Кључеви. Клисура речна изнад ових извора зове се Кључ. Ово двоје дало је име и селу, бар тако сваки сељак држи, што је по све и вероватно.

Цематска су имена по месту насеља. Лајковчани су названи по томе, што се породица Трифуновића, доселила из Лајковца, села ове области.

Старине у селу. — У Кључу, у лепеничкој клисури, на једној окуци, распознају се и данас врло добро остаци некакве двоспратне куле, чија је десна страна готово цела, и неке старе црквине. Народ ово место зове *Кулина* и за њу везао је једну причу, као да је била својина некаквог несрећног кнез Лазаревог доглавника, по имену Велимира. Ову причу у целини записао је и М. Ђ. Милићевић и у својој „Кнежевини Србији" оштампао.[1]

Порекло становништва и оснивање села. — Кључ је врло старо село, а према томе може се и закључивати да треба да има и старих породица. У списку села округа ваљевског, који је саставила аустријска Администрација у Београду 1737. год. налази се и село Кључ.[2] Старост села доказују и сеоске традиције, које су очуване о пореклу појединих породица и њиховој старости. Сви се сељаци слажу у томе да је у селу најстарија породица данашњих *Атића*[3], за коју држе да је тако стара, да је овде од пре Косова и да је од ње ишло неколико војника на Косово. Атићи су раније били у близини Кулине, па се после повукли уз поток где су и данас; у њих се рачунају: *Атићи*, *Јевтићи*, *Ђурђевићи*, *Јовановићи*, *Живковићи*, *Маринковићи* и *Ненадовићи*; њих има 25 кућа, славе св. Николу, а има их и у Срему у Ашањи.

По времену досељења најстарији су *Бабићи*, које је некаква баба довела из Колашина, кад јој је муж погинуо од турске најезде пред почетак првих аустријских ратова 1683. год. Баба је своју децу населила на Царини и данас су њени потомци: *Ба-*

---

[1] М. Ђ. Милићевић „Кнежевина Србија". Стр. 367.

[2] Langer. Serbien etc. Стр. 247.

[3] Атић је скорашње презиме. По месном обичају снахе прозвале деда данашњих Атића „Атом", па га после и цело село тако звало.

бићи, *Лукићи*, *Максимовићи*, *Симићи* и *Путниковићи*; њих је 19 кућа, славе св. Николу.

Секулићи су од Секуле, досељеног у другој половину XVIII века из Никшићске Жупе, из села Риђана са још 2 брата, од којих је један остао у Робајама, а други отишао у Клашнић; њих има 9 кућа, славе св. Луку.

Тодорићи и рајковачки *Ђуричићи* су једна иста породица, насељени и данас једни поред других и данас с имањима утканим једна у друга, досељени кад и Секулићи из Пиве; има их 7 кућа, славе св. Ђурђа.

Текићи су сродни Драгојевићима у Робајама, досељени на 10 година пред Кочину Крајину из братства Маловића у Дробњацима; њих је 8 кућа, славе св. Ђурђа.

Топаловићи су из Потарја у Д. Колашину, досељени кад и Текићи због крвне освете и насељени поред Текића уз Бабиће; њих је 9 кућа, славе св. Јована Милостивог.

Мијаиловићи (Бошњаковићи) доселили су се у првом устанку из Соколовића у доњем Полимљу; доселио им се прадед као слуга, њих је 8 кућа, славе св. Ђурђа.

Трифуновићи су из Г. Лајковца од породице Шујдовића, прешли на купљено имање одмах после I устанка, има их 3 куће, славе св. Луку.

Несторовићи су из села Шеврљуга, окр. ужичког, досељени после 1830. год. као радници, има их 2 куће, славе Ђурђиц.

Аћимовић је из Отиловине у Полимљу, досељен уз Разуру Бабинску; *Остојић* је од Таре и доселио се кад и први; оба се доселили као слуге, славе Ђурђиц. *Јоксимовић* доселио се из Доброселице у Ст. Влаху, доселио се као слуга, слави Цвети. *Пиваљевићи* су из суседнога Рајковића и после деобе у селу прешли на своје имање, има их 2 куће, славе св. Ђурђа. *Вуковић* је из Какмуже у Потарју, досељен уз Бабинску Разуру, слави св. Тому.

У Кључу је данас 96 кућа од 14 породица.

Занимање становништва. — Кључани се занимају свима привредним занимањима, којима и остали сељаци у овој области. Најглавније занимање сваког Кључанина је сточарство и то гајење говеди. Лепеничка Раван даје за овај посао богате ресултате, јер од Кључева па све до ушћа, имају изврсне ливаде, које су и приволеле сељаке на гајење рогате стоке. Кључани се не одају изучавању заната, а ако по који случајно изучи, онда га ради само код куће и у селу. Из села се нерадо удаљују.

Појединости о селу. — Кључ је саставни део мионичке општине у срезу колубарском. Судница, школа и црква су у Мионици. Гробље је издељено по крајевима. Преслава заједничка Спасов-дан.

57. Ковачице.

Положај села. — Ковачице су на странама голих, врло стрменитих и кршевитих кречњачких брда, која граде леву обалу Граца и Суваје. Куће сеоске су по увалама ових брда или по вртачама. Земљиште је голи кречњачки крш, а нарочито оне стране, које су окренуте Грацу и Суваји. Главнији висови над коритима река су: *Ћебовина*, *Кик*, *Чот*, *Чукер* и бачевачке *Рогуље*. Земљиште је од секундарног кречњака, кроз који провлачи се на Ћебовини моћна жица порфирита. Источни део села је продужење Драчићске и Бачевачке Висоравни, која је испуњена силним вртачама и доловима. Село је од Граца и Суваје одсечено, обале су врло стрме, кршевите и пуне плазова, а у Градац и Суваjу слази једино низ Бранеговић, поред Ћебовине.

У селу нема нигде никаквог извора. Једина изворска вода коју народ употребљава, јесте са извора реке Граца, који су према овом селу или са самог Граца. У селу кишних дана хвата се кишница у цистернама, барама или се сама задржава по језерима (задњивеним вртачама) и као таква употребљава за пиће и све друге потребе. Нигде никакве реке осим пограничног и неприступачног Граца и његовог сувог корита Суваје нема у селу, нигде никакве долине, којом би се сливала вода из села, већ сва кишна и снежна вода стаче се у вртаче и долове, па или понире или се задржава.

Земље и шуме, — Земље ковачичке су и сувише кречне, топле и лакорадне. На њима, кад се по чешће занављају, рађају особито добро стрмна жита. Земље по вртачама су једине за поврће, кукуруз и друго културно биље. Воћа добро успевају само по доловима и осојним странама.

Шуме је у селу по све мало. Само Ћебовина је обрасла шеваром од лиснатог дрвета, иначе нигде поред Граца и Суваје нема ни дрвета, ма да га је раније било. Сељак купује шуму за грађу, а за гориво снабдева се оним мањим шумарцима, који су којекуда растурени по селу.

У селу има и сеоских и породичних (цематских) заједница. Ћебовина је сеоска заједница, докле све чукаре дуж Суваје су *Врцића* заједнице.

Тип села. — Ковачице су село разбијеног типа. Куће су разбијене у три цемата: *Малетићи*, *Врцићи* и *Стојановићи*. Куће су у цематима јако збијене, а од цемата до цемата има више од 500 ᵐ.

У селу су: *Малетићи* (4 куће), *Гавриловић* (1 кућа), *Митровићи* (4 куће), *Станковићи* (4 куће), *Петровићи* (1 кућа), *Јовановићи* (2 куће), *Врце* (6 кућа), *Досићи* (1 кућа), *Миловановићи* (1 кућа) и *Стојановићи* (7 кућа).

У Ковачицама је данас слабо развијен задружан живот; најјача је задруга Стојановића са преко 30 чељади у кући.

Подаци о селу. — По харачким тефтерима[1] из 1818. год. у овом селу било је 11 домова са 16 порес. и 37 хар. лица. По попису од 1866. год. у овом селу било је 24 дома са 169 становника, докле је по попису од 1874. год. било 27 домова са 164 станов. По попису од 1884. год. било је 30 дом. са 154 станов., докле по попису од 1890. год. био је 31 дом са 230 станов. По попису од 1895. год. био је 31 дом са 244 станов. а по попису од 1900. год. био је 31 дом са 240 стан.

Годишњи прираштај је од 1866. године 2,61, а процентни 1,61°/₀. где је стално већи број женских него мушких.

Име селу. — За име селу прича се ово. Кад је куга пролазила кроз ово село, прича се, да се, идући уз сеоске камењаке, подбила, па и пала. Сељаци је ухвате и доведу на свој састанак, па реше да је поткују, како би лакше могла измаћи из села. Куга је отишла и није селу начинила никакве пакости, а кад је ко срео уз пут, она је на питање, одакле иде, одговарала: идем из села Ковача, Ковачића, те отуда је и овом селу име дато.

Порекло становништва и оснивање села. — Сељаци причају да им је село старо, али да у њему нема оних старих некадашњих породица. О њима су очуване традиције, да су се одселиле у равнија места, ближе Сави и Дунаву. Све данашње породице причају за себе да су досељене.

Најстарија породица у селу су *Врце*,[2] досељене из Гатачког Поља, још пред крај XVII столећа због крвне освете. Врца се

[1] У харачким тефтерима име овом селу записато је „*Ковачић*.“ Овако и суседни сељаци зову ово село, докле мештани зову *Ковачице*.

[2] „Врца“ је старо презиме или надимак старог Јована Врце, који се доселио у ово село.

био прво населио у Бујачићу, па се после вратио у ово село; данас их је 6 кућа, а има их и расељених на многе стране по овој области, славе св. Јована.

С Врцом се доселила и баба *Ризна* из Дрниша у Далмацији и она се одмах населила са својих 5 синова у овом селу. Њени потомци зову се *Ризнићи*, од њих је овде 1 кућа од вајкада, па и данас, слави св. Јована. Многе куће Ризнића због глади преселе се пред први устанак у *Брању* јасеничку и од њих су тамошњи Ризнићи.

При крају XVII столећа доселили су се у ово село *Малетићи*, опет из Гатачког Поља, а старином из Новог у Далмацији: њих има под разним презименима овде и по многим селима ове области 15 кућа, славе Тројице (I дан Духова).

Стојановићи су досељени у II устанку из *Кућана* у Старом Влаху; данас их је 7 кућа, славе св. Арханђела.

Гавриловић се призетио у Врце и доселио из Бачеваца ове области од породице Жарковића; *Миловановић* се доселио из Дреноваца окр. ужичког и призетио у Малетиће; оба славе св. Николу и оба су скорашњи досељеници.

У селу има 31 кућа од 6 породица.

Занимање становништва. — Ковачичани[1] занимају се поглавито земљорадњом и сточарством и као да је ова друга грана претежнија, јер је уз држање стоке везана и родност земље. Довољно земље немају, с тога радо слазе у колубарска села и доле узимају земље под закуп и на њима сеју кукуруз или гаје стоку и косе сено. Врло радо одају се изучавању заната, те се после тога лако отискују од својих кућа и насељавају по другим селима, а и по граду Ваљеву. Врло лако иду и у службу и на тај начин губе се из свога села.

Појединости о селу. — Ковачице су саставни део драчићске општине у ср. ваљевском. Судница, школа и црква су у Драчићу. Гробље је заједничко. Преслава Спасов-дан.

57. Козличић.[2]

Положај села. — Козличић је на плећима оних високих брегова, који су развође Колубари и Рабасу с једне, Рабасу и његовој притоци Бранковачкој Реци с друге стране. Козличић

[1] Ковачићанин је чешћи назив за сељака овог села него Ковачичанин, али је и ово име код суседних сељака чешће него код мештана.

[2] Ово је село описивао и г. Светозар Д. Петровић, свештеник бранковачки, али је овај опис слабе вредности.

је на обема обалама реке Рабаса и њиме подељен је на два једнака дела *Козличић* у ужем смислу, део села на левој обали Рабаса до Бранковине и *Јазовник*, део села на десној обали Рабаса до Грабовице. Земљиште је кречњачко, кршевито и пуно вртача и долова. Главнија су узвишења *Шабатовац* до Бранковине, *Јазовник* над Рабасом и *Главица*, где је судница општине грабовичке.

Изворима је село богато. Главнији су извори: *Бунар* и *Црквенац*, који граде непресушни и кршевити поток *Каменицу*, који испод Јазовника пада у Рабас; *Ђуричића Врело* и *Костадиновића Бунар*, који граде други поток у селу, који пресушује и пада с леве стране у Рабас. Од река је само Рабас, који протиче кроз средину села и у доњем крају има доста проширену долину.

Земље и шуме. — Земље по Шабатовцу су равније, присојне, лакорадне и подесне за стрмне усеве, кад се мало натиру. По Јазовнику су земље по све посне, суве, понегде песковите и ретко кад родне, па ма се и добро нагнојавале. По Рабасу су луке подесне за сваку врсту усева, као и за ливаде, само је ових земаља тако мало, да их једва 2—3 породице имају.

Шуме је у селу доста. Стране Рабаса су под шумом, под шумом је и сва долина потока Каменице и северна падина Шабатовца. Ничега заједничког у селу нема.

Тип села. — Село је разбијеног типа. Река Рабас поделила га је у два џемата: *Јазовник* и *Козличић*. Између џемата има више од 1000 ^{m} растојања; растојање међу кућама варира између 20 и 150 ^{m}.

У Козличићу су: *Ђуричићи* (1 кућа), *Митровићи* (2 куће), *Ранковићи* (5 кућа), *Мијаиловићи* (2 куће), *Станојевићи* (2 куће), *Костадиновићи* (3 куће), *Аврамовићи* (2 куће) и *Илићи* (2 куће). У Јазовнику су: *Лекићи* (3 куће), *Лазићи* (2 куће), *Миличићи* (4 куће), *Росићи* (1 кућа), *Тешићи* (2 куће), *Јаковљевићи* (2 куће), *Васићи* (3 куће), *Тадићи* (1 кућа) и *Бобовац* (1 кућа).

У Козличићу је задружан живот знатно развијен. Нема великих задруга али омањих има код повише породица, тако су задружне куће: Костадиновића све 3, Ђуричића и Јаковљевића 1.

Подаци о селу. — Козличић је по харачким тефтерима из 1818. год. имао 28 домова са 40 пор. и 78 хар. личности. По попису од 1866. год. било је у овом селу 27 дом. са 253 становника, а по попису од 1874. год. било је 26 дом. са 230 ста-

новника. По попису од 1884. год. било је 30 домова са 258 становника, докле по попису од 1890. год. било је 29 кућа са 305 становника. По попису од 1895. год. било је 33 дома са 275 становника, докле по попису од 1900. год. било је 35 дом. са 299 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. $1{,}_{70}$, а процентни $0{,}_{68}\%_0$.

Име селу. — Име селу је име првог џемата, а од куда је оно, не може се извести, као изгледа да ће бити везано за место досељења прве породице у селу.

Старине у селу. — Под Јазовником, у потоку Каменици, на ставама двају потока, налази се нека Црквина, зидине, које се слабо виде из земље и у чијој је средини очуван и до данас олтар. Сељаци су ово место оградили и на њему чине молитве и саборе, а не зна се из кога су времена ове зидине.

Порекло становништва и оснивање села. — Козличић је старије насеље, а старе су куће биле где су данас Ђуричића и одатле се село после ширило и распростирало. За најстарију породицу у селу узимају се *Ранковићи*, али су и они досељени од Козлице, из села Пријездића у овој области још у великој давнини. Ранковићи су од породице Исидоровића у Пријездићу, досељени пред крај XVII столећа, онда кад су их Турци протерали из свога места и њихова имања конфисковали због суделовања у аустријском покрету од 1683. год. Ранковићи су још и: Митровићи, Мијаиловићи, Аврамовићи и Лекићи на Јазовнику, данас их има 11 кућа, славе св. Николу.

Пред Кочину Крајину досељени су из Роваца данашњи *Јаковљевићи* и населили се на Јазовнику, досељени због освете и њима су сродни: Васићи, Лазићи, Миличићи, Тешићи и Тадићи, има их 14 кућа, славе св. Луку.

Костадиновићи су досељени из *Царине* у окр. подринском, у првом устанку и призетили се у једну од Митровића кућа. Костадиновићима су род: Станојевићи и Илићи, те тако има их 7 кућа, славе Михољ-дан.

Ђуричићи су дошли кад и Костадиновићи из Дрлача у окр. подринском, досељени као мајстори и сад их има 1 кућа и славе св. Трифуна.

Бобовац је из Јасенице, села ове области, доселио се ових дана на своје имање, слави св. Николу.

Росић доселио се из села Џурова у Полимљу уз Бабинску Разуру, слави св. Стевана.

У Козличићу је 38 домова од 6 породица.

Занимање становништва. — Козличани занимају се поглавито оним, чиме и други сељаци ове области. Њихова је земља слаба да их исхрани, с тога се спуштају у долину колубарску или тамнавску и тамо узимају под закуп имања или их купују и на њима сеју кукуруз и друга жита и тиме подмирују своје домаће потребе. Доста их сече шуму и продаје, те и тиме подмирује своје домаће потребе. Не радо се одају изучавању заната, а још нерадије одлазе куда из свога села.

Појединости о селу. — Козличић је саставни део грабовичке општине у ср. ваљевском. Судница је у Грабовици, а школа и црква у Бранковини. Гробље је раздељено по џематима. Преслава Спасов-дан.

58. Команице.

Положај села. — Команице су над Мионицом, с источне стране овог села. Куће су растурене по венцу, јаругама и падинама појединих брегова. Земљиште је од терцијерних глинаца и мергле, неравно и врло развијено. Главнија узвишења су: *Бољковац* до Попадића, *Липовац* у средини села и *Стубла* над Мионицом.

Извора у селу има доста, али немају општих имена осим ових: *Стублина* под Стублом, *Липље* на Липовцу и *Дубока*. Главни потоци, управо јаруге, великог обима, стрменитих страна и осипају се, с нагибом северу Топлици, јесу: *Машевац* испод Бољковца и Липовца и *Дубочка Јаруга* испод Стубле.

Земље и шуме. — Земље зиратне су по долинама потока и њиховим странама. Земља је црница врло родна, влажна и подесна за све усеве. У селу је нема доста, те сељаци спуштају се Топлици, где имају своје ливаде и гаје стоку.

Шуме има у јужном делу села и по Стубли, али ипак нема је у тој количини, да је у стању да подмири све домаће потребе, с тога се мора куповати са стране, из горњих села. У селу нема никаквих заједница.

Тип села. — Сам положај села, његове две јаруге, поделили су село на џемате. Џемати су по косама, а ретко по њиховим странама, удаљени су један од другога толико колико су простране долине потока. Џемати су: *Брђани*, по коси над Мионицом и с леве стране Дубочке Јаруге, *Стубљани* у врху исте

јаруге под Стублом, *Дубочани* на десној страни Јаруге и *Липљани* на Липовцу.

У Брђанима су: *Настићи* (2 куће), *Јеремићи* (2 куће), *Поповић* (1 кућа), *Обрадовићи* (3 куће), *Радовановићи* (1 кућа), *Бошковићи* (2 куће), *Живковићи* (1 кућа), *Петровићи* (1 кућа), *Марковићи* (1 к.), *Ђурићи* (2 к.), *Живојиновићи* (1 кућа), *Ненадовићи* (1 кућа), *Благојевићи* (1 кућа), *Лазаревићи* (2 куће), *Алексићи* (15 кућа), *Маринковићи* (1 кућа) и *Васиљевићи* (1 кућа). У Дубочанима су: *Јелесијевчићи* (2 куће), *Марковићи* (2 куће), *Кецићи* (2 куће), *Живојиновићи* (1 кућа), *Обрадовићи* (2 куће) и *Урошевићи* (2 куће). У Стубљанима су: *Крстићи* (4 куће), *Ћировићи* (1 кућа), *Марковићи* (5 кућа), *Јоксићи* (2 куће), *Андрићи* (4 куће), *Ликнићи* (1 кућа), *Милисављевићи* (2 куће) и *Прокићи* (2 куће). У Липљанима *Папићи* (Павловићи) (11 кућа).

У селу нема великих задруга, а слабо кад да је овде и било већих задруга, осим у Папићима. Нигде нема чешћих деоба него у овом селу, што нарочито пада у очи и суседним сељацима.

Подаци о селу. У харачким тефтерима из 1818. год. записато је, да је у овом селу било 36 домова са 47 пор. и 104 хар. личности. По попису од 1866. год. било је 57 домова са 359 становника, докле по попису од 1874. год. био је 61 дом са 356 становника. По попису од 1884. год. било је 62 дома са 355 станов., докле по попису од 1890. год. било је 72 дома са 441 станов. По попису од 1895. год. било је 72 дома са 457 становника, а по попису од 1900. год. био је 81 дом са 500 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 5,15, а процентни 1,30%.

Име селу. — Команичани не знају ништа да причају о имену свога села. Ну сељаци суседних села, нарочито старији људи, по чешће пута у говору изјасниће се да Команичани „нису наши,“ него да су „неки други свет,“ али ово не умеју да објасне.

Имена мала су по местима или по називу брда.

Порекло становништва и оснивање села. — Команице су село једне породице, чији најстарији представници знају слабо да причају о себи. Знају само толико да су досељени. Испитивањем родбинских веза међу појединим породицама у овој области, наишао сам на сроднике Команичана и тек су ови умели објаснити начин и време досељења своје породице. Команичани не споре сродство с Јелићима у Осеченици, а старији Јелићи причају да су Команичани, у главном сви, и Јелићи од 4 рођена брата,

који су се врло давно доселили из кршевитих крајева горњег Лима, од Ђаковице због арнаутске обести. Сва 4 брата били су сточари, необични за ове сељаке, па прво се настанили у Осеченици и после 20 година спустили се у село Команице 2 брата с децом од трећег најстаријег брата, који је био умро. Од заосталог брата су Јелићи у Осеченици, а од она друга два и синоваца су *Команичани*. Кад је ова сеоба могла бити, не може се тачно одредити. Сравњавањем њиховог досељења са досељењем познатих породица у суседству, као да би се могло извести да су се доселили у XVII веку, а може бити и раније. У Команицама их има данас у све 3 мале, осим липљанске, а прво су се населили на Брду над Мионицом и стара кућа била је онде, где је садашња Поповића кућа; у селу их је 59 кућа, славе св. Димитрија.

Обрадовићи у Дубочанима су с Дивљаке изнад Ариља, предак им се доселио као слуга и призетио у Команичане; има их 2 куће, славе св. Димитрија; *Благојевић*, *Живојиновић* и *Ненадовић* су из Дљина у Драгачеву, предак им призетио се у Алексиће; има их 3 куће, славе св. Димитрија. Обе ове породице сматрају се као прави Команичани и досељене су после 1820. године.

Липљани или познатије *Осаћани* и Папићи досељени су око 1809. год. од Гођевачке породице у Зарубама, из села Гођевића у Осату, досељени прво као мајстори, па тек после превели своје породице; данас их је 11 кућа, славе св. Лазара.

Ликнић је из Рајковића, села ове ове области, призетио се у Команичане, слави св. Димитрија; *Лазаревићи* су из суседног села Ракара, прешли после деобе на своје имање; има их 2 куће, славе св. Луку; *Маринковић* у Брђанима је из Берковца и прешао жени на имање, слави св. Јована; *Ћировић* је из Штрбаца у Ст. Влаху доселио се као слуга, слави св. Јована; *Васиљевић* у Брђанима је из Рудог у Полимљу и слави св. Јована. Сви ови досељеници су од седамдесетих година пр. века.

У Команицама је 81 кућа од 7 породица.

Занимање становништва. — Команичани се занимају свима привредним занимањима, којима и остали сељаци ове области. Раде земљу у довољној мери и она им подмирује потребе, где понешто претиче и за продају. На рогату стоку обраћају повећу пажњу, нарочито што им даје добар приход и служи за теглење. Због тога што је село са омало земље, у последње доба многи

се Команичанин одважава, те одлази из села и не враћа се. Подоста их уче занате, па се после расељавају и тим путем.

Појединости о селу. — Команице су саставни део горњо-топличке општине у ср. колубарском. Судница је у Г. Топлици, а школа и црква у Мионици. Гробље је заједничко и по дну села. Немају заједничке преславе.

59. Котешица.[1]

Положај села. — Котешица је на северној страни града Ваљева и као и суседни Козличић на обема обалама реке Рабаса. Село је у шумском, брдовитом и врло неравном крају. Земљиште је кречњачко и местимично с вртачама. Брда су косањице Јаутине испресецане многим потоцима, те су мање више усамљене и мало плећасте. Куће су сеоске по увалама и равнијим падинама или су спуштене у саме долине река и потока. Главнија узвишења у селу су: *Вис* над Којићима, *Царић* до Буковице и Рабаса, *Дивље Брдо* до Рађева Села и *Погледала*.

Извора има доста. Многи од њих граде кратке непресушне потоке, који после кратког тока падају или у Рабас или Котешку Реку. Извори су у падинама, већином по цематима, где су куће, те се народ њима једино и служи. Од текућих вода су у селу *Рабас*, који тече искривудано, задржавајући више мање источни правац. У њега улази *Котешка Река*, која долази са северне стране села, плаховита је и доста штете чини околини али мало кућама, које су махом високо дигнуте изнад њеног корита. Обе ове реке пресушују, али има извораца, који не пресушују и који слазе у њих, те тако чине да и ове реке имају своје воде и преко лета на вирове. Поред Рабаса су најглавнији извори и од њих су направљене и чесме, којима се служе и мештани и путници, као што је чесма *Црквенац*.

Земље и шуме. — Котешица је земљом сиромашно село. Земље су око кућа, по плећима појединих брда, а мало по падинама и долинама потока и река. Земље су и сувише посне, хладне, песковите и неподесне за земљорадњу, докле за шумарство, воћарство и виноградарство необично су подесне.

[1] Ја ово село називам оним именом, каквим га зове сваки сељак из села и околине, докле се и код проте Матије Ненадовића и код многих млађих писаца ово село назива и „Котешица“ и „Кутешица.“ Ако се хоће да пази на изговор, како народ зове своје село, онда ово село треба писати *Котешица*, а никако друкче.

Шуме је у селу доста. У опште може се рећи да је Котешица шумско село, село у коме свака имућнија породица, као и у суседној Јошеви, има два пута више шумске земље него виратне. Шума је од лиснатог дрвета, а употребљује се за гориво и грађу, као што се сваке године и знатна количина сече и продаје. Заједница још има у шуми и то породичних, а то су она места која су страновита, са слабом шумом, па су остављена за испусте и испашу.

Тип села. — Котешица је село разбијеног типа, подељена у 4 џемата. Џемати су удаљени један од другога 500 до 600 ^{m}, а куће по џематима посве су блиске или најдаље 20 ^{m} једна од друге. Џемати носе породичне називе, такве каквим се нико у селу данас не презива: *Ненадовићи, Ивановићи, Петковићи и Симићи.*

У Ненадовићима су: *Ристићи* (6 кућа), *Савковићи* (2 куће), *Бановићи* (2 куће), *Андрићи* (3 куће). *Митровићи* I (4 куће), *Туфегџићи* (2 куће), *Живковићи* (2 куће), *Росић* (1 кућа), *Сокић* (1 кућа) и *Петровић* (1 кућа). У Петковићима (Савићима) су: *Јакићи* (4 куће), *Којићи* (3 куће), *Лукићи* (2 куће), *Матићи* (4 к) и *Гашићи* (8 кућа). У Ивановићима су: *Аврамовићи* (6 кућа), *Николићи* (4 куће), *Томанићи* (2 куће), *Весићи* (3 куће), *Максићи* (2 куће) и *Тешић* (1 кућа). У Симићима су: *Јешићи* (4 куће), *Митровићи* II (3 куће), *Ђурићи* (5 кућа), *Малешевићи* (3 куће), *Цветићи* (4 куће), *Ћосићи* (3 куће), *Давидовићи* (3 куће) и *Пантићи* (2 куће). Џемати су поређани уз Рабас, идући с источне стране, од Козличића.

У овом селу развијен је јако задружни живот. Истина нема великих и јаких задруга, али готово свака од поменутих породица има по једну задругу од 4—5 ожењених мушких глава.

Подаци о селу. — Котешица је према списку села ваљевске епархије из 1735. год. имала 9 домова.[1] Котешица по харачким списковима из 1818. год. имала је 45 домова са 62 пор. и 155 харач. личности. По попису од 1866. године било је 62 дома с 566 становника, докле по попису од 1874. год. било је 58 домова с 597 станов. По попису од 1884. год. било је 64 дома с 679 станов., докле по попису од 1890. год. било је 77 дом. с 814 становника. По попису од 1895. год. било је 86 домова с 859 станов., докле по попису од 1900. год. било је 87 домова с 900 становника и то више женских него мушких.

[1] Споменик XLII. Стр. 201.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 10.58, а процентни 1.52%.

Име селу. — „Кутешица" је име које је записато у списку села палешког округа, који је саставила аустријска Администрација 1737. год.[1] У том списку записато је име селу *Kuteschiza.* Од куда је име народ изводи да је остало од Турака, пошто се држи да су у овом селу пре данашњих становника живели прави Турци.

Старине у селу. — 1. Код извора *Црквенца*, поред реке Рабаса, и данас се распознају неке старе зидине, у народу познате под именом „Црквине." Зна се само ово да кад је зидана садашња црква у Бранковини, да су онда повађени споменици, плоче и басамаци с натписима и да су узидани у нову цркву, а заостале зидине су разнете.

2. Из Шапца ишао је преко села стари колски, али врло неспретни пут за Ваљево. Тај је пут из доцнијег турског доба, пошто је ранији ишао уз Јадар и преко Цера. Овај је пут раније оправљен, али је у последње доба са свим напуштен.

Порекло становништва и оснивање села. — Котешица је врло старо село, а за то нам не даје само разлога, што се она помиње у списку села из XVIII столећа и што има трагова старих насеља, него још и старост њених породица, које је данас насељавају. Све су данашње породице досељене, али нам не умеју да причају ко је пре њих овде био и шта је било с тим породицама, да ли су замрле или се одавде уклониле. Према причама, које су врло добро очуване у маси народној држи се да је било старих насељеника, да су се због турске најезде морали уклонити, али се не зна куда, те су досељеницима оставили пусто и чисто насеље. Од прилике оставили су онако као што Прота Матија вели,[2] да је његова породица нашла суседну Бранковину, кад се доселила из Бирча, у Босни.

Први досељеници у ово село били су 4 брата: *Ненад*, *Иван*, *Сава* (звани Петко) и *Сима*, досељени у другој половини XVII века из Бањана у Црној Гори због убиства очевог и заваде с Турцима. Кад су се ова четворица доселила у село нашли су, прича се, некакву турску чаршију, некакво ваљда турско село, испод са-

[1] Langer. Serbien etc. Стр. 247.

[2] Мемоари Проте М. Ненадовића. 1893. Стр. 6.

дашње рабаске ћуприје, напуштено, где су се Турци одселили у градове: Ваљево, Уб и Соко. На том су се месту и они настанили и прво закућили, па се после због деобе, њихови потомци разилазили на све стране и тако створили данашње село. На тадашњем су месту Ивановићи, а Ненадовићи су отишли даље низ Рабас, докле су се Петковићи повукли уз Котешку Реку, а Симићи уз Рабас ближе селу истог имена. У Ненадовиће се рачунају: Ристићи и Савковићи,[1] а у Ивановиће: Аврамовићи, Николићи, Томанићи и Весићи; у Симиће: Јешићи, Митровићи II, Ђурићи и Милошевићи, а у Петковиће: Јакићи, Којићи, Лукићи, Матићи и Гашићи, дакле свега 59 кућа, које све славе св. Јована.

Ова велика породица не само да је имала оног бистрог старца Саву Савковића, него је дала још и ове знамените људе које је Прота Матија поменуо у својим Мемоарима: *Дамњана Котешанца*, који је као хајдук, из породице Ненадовића, славно погинуо на Чокешини 1804. год.; *Дамњана Миленковића*, који је слат пред устанак у политичкој мисији у Црну Гору и Котор руском представнику Ивелићу; *Марка Кару*, који је као добровољац пао у шанцу на Кличевцу 1788. год., *Лазу* буљугбашу, који је своје сељаке одвео и ставио под команду Јакова Ненадовића у борби на Свилеуси; *Николу Живковића*, који је пао при повратку са Засавице с коња у Думачу близу Шапца[2] и др.

У Ненадовиће доселили су се у почетку XVIII века *Бановићи* из Осата, у Босни. Бановићима су сродни: Андрићи, Митровићи I, Туфегџићи, Живкељићи, Росићи, Сокићи и Петровићи, има их 16 кућа, славе св. Лазара. Стари Бан је био мајстор, зидао је куће по околини, па је после превео своју браћу и породицу.

У *Ивановиће* досељени су Сокољани *Максићи* и *Тешићи* из Обајгоре у окр. ужичком после II устанка, дошли опет као мајстори; њих је 3 куће, славе св. Ђурђа.

На искрају села, до села Рабаса, населили су се од Требиња у Херцеговини данашњи *Цветићи*, којих има под разним презименима 12 кућа и славе св. Стевана. Стари предак доселио се као слуга у ово село, а био је прво у служби Турака у Ваљеву,

[1] Из ове је породице онај бистри и честити старац Сава Савковић, кум Проте Матије, који је Проти дао онако лепе савете односно ондашњих прилика у земљи. Мемоари стр. 72.

[2] Мемоари проте Матије Ненадовића. Стр. 84, 120, 239, и 248.

па га је одатле сеоски спахија у првој половини XVIII века населио у овом селу. Старог Цветића, прича се, звали су Ћурта, од презимена Ћуртовића, којих има данас у Сливници у Зупцима.

У селу је 90 домова од 4 породице.

Занимање становништва. — Котешани занимају се свима привредним радњама, којима и остали сељаци ове области. Земљорадња је јако развијена и како су њихове земље по све слабе и дају недовољну количину за исхрану, то су готово сви важнији Котешани сопственици многих земаља у атару општине града Ваљева, где чак имају и своје куће. Осим тога спуштају се Ваљеву, Грабовици и по околини, па узимају земље под закуп и на њима засејавају кукуруз и друго жито и на тај начин добијају, што им треба за исхрану и за продају. Стоке, нарочито ситније, појединци држе доста, а особиту пажњу поклонили су гајењу воћњака и винограда, као и шуме. Котешани су за причу вредни људи, те су отуда изашли на глас као доста богати људи. У истини нису велики богаташи, али просечно узевши, имућни су, непрезадужени и штедљиви људи. Занате, сељаку потребне, радо уче и доста их зна по један или два заната, али се ни ради заната, ни ради наднице, не селе из свога села.

Појединости о селу. — Котешица чини сама за се *котешку* општину у срезу ваљевском. Судница је у средини села, црква у Бранковини, а школе нема. Гробље је по крајевима. Село нема заједничке преславе.

Цигани у Котешици (Котешки Цигани). — На Дивљем Брду, на јужној страни села, изнад Рађевог Села, у близини суднице општине грабовичке, налази се 10 циганских кућа. Цигани су вере православне, занимају се земљорадњом, ковачким занатом, а по мало и свирачином. Куће су им мањег обима од сеоских кућа, а граде им исти мајстори, који и сељацима; своје властите земље мало имају, те с тога раде другоме на надницу, а ређе узимају земље под закуп. Стоке никакве не држе, а сваки има по мало и свога воћа.

60. Крчмар.

Положај села. — Крчмар је планинско село и лежи непосредно под северним подножјем Маљена, а на обема обалама Крчмарске Реке. Сеоске су куће уз Реку и то по падинама појединих маљенских брда, спуштајући се до самог речног корита. Земљиште је брдовито, по све стрмо и шумовито. На јужној страни диже се одмах Маљен, а на северу су висока кварцитна

брда, која служе као развође речици Буковцу и Реци. Над селом су ови висови Маљена: *Благуља*, *Орловац*, *Бела Стена* (Бијела Стијена), *Пехар* и *Чубрица*, а одатле изнад ових: *Краљев Сто*, *Црни Врх*, *Стражара* и *Голубац*. Над селом са северне стране дижу се висови: *Биљези*, *Растова* и *Чубрица*. Сви маљенски висови су од серпентина, а његове северне падине од секундарних кречњака.

Изворима је село врло богато. Крчмарац не зна шта је бунар и оскудица у води. Са свих страна стачу се Реци многи поточићи, који никад не пресушују. Познати извори у селу су: *Доброш*, *Врело*, *Боријевац* и *Леденице*, *Маркови Чанци* на Пехару, *Хајдучица* на Чубрици и *Савинац* до Бачеваца. Од изворних и текућих вода су: *Манастирица*, која извире на источној страни села под највишим врхом Маљена Краљевим Столом и тече водопадом и брзацима све на север до става с Реком, када окрене на исток кроз Осеченицу; *Река*, којој је глава у Марковим Чанцима под Пехаром и испод Бијеле Стијене, тече на исток до састава с Манастирицом кад изгуби своје име. Испод Стражаре, између Пехара и Голупца слази на западну страну плаховита и највећа река овог села *Црна Река*. Испод Пехара са западне стране, управо испод оног места, где се састају Чубрица и Пехар, испод преседлине Хајдучког Гроба, слази повећа плаховита речица *Козлица*, која иде на запад и близу Савинца пада у Црну Реку. Испод Голупца, са западне стране, слази *Буковска Река* и састаје се по дну Ластре с Црном Реком, те граде већу *Буковску Реку*. Испод Голупца с источне стране извире на неколико места овог најпространијег маљенског виса река *Каменица*, која текући на исток пробија испод Краљевог Стола и пада после подужег тока у З. Мораву.

Земље и шуме. — Крчмар је пространством земљишта најбогатије село у округу ваљевском. Сав се Маљен, колико је овде поменут, сматра као његова својина.[1] Главне зиратне земље су око кућа и Реке. На овом земљишту су и куће и воћњаци и сеје се све што је потребно за кућу. Земљиште је наводњено, наносно и доста родно, особито кад се уредно натире.

Главно имање села Крчмара је на Маљену, познато под именом *Дивчибаре*. Дивчибаре су планинско поље између Кра-

[1] У једној пресуди кнеза Милоша од 1837. год. уступају се Крчмару сви маљенски висови са тачним границама целог атара. Пресуда се и данас налази код сељака, али јe државне власти споре.

љевог Стола, Црног Врха и Голупца и кроз средину њихову тече и наводњава их река Каменица. Стражара дели ову висораван на два дела: *праве Дивчибаре* до Голупца и *Питомине* до Краљевог Стола. Дивчибаре се протежу у дужину 7 K^m а у ширину 2—3 K^m, а све су сувати или ливаде, без и једне једине стопе оранице. Питомине и пола Дивчибара својина су села Крчмара, а друга половина је својина суседних ужичких села. Дивчибарски сувати равнају се златиборским, а ливаде долазе у ред најбољих ливада у овој области. На њима је ситна сочна и врло оштра трава и особито добро гоји стоку. Дивчибаре и Питомине издељене су међу сељаке и сваки сељак има свој део и ливада и сувата, који су најбољи по Голупцу. Шуме је по Дивчибарама по све мало, а то су већином појединачни забрани.

Шумом је Крчмар је најбогатије село у овој области. Сви маљенски висови су покривени најбогатијом шумом, које има од лиснатог дрвета и четинарске. Шуме од лиснатог дрвета су по селу и падинама маљенских висова изнад села, а четинарске по плећима свих висова па и оних даљих од села. Најлепше четинарске шуме су по Пехару, Стражари, Краљевом Столу и падинама Голупца. Од четинара расту обе врсте бора, јела, смрча а по селу и смрека, а од шума лиснатог дрвета расту све познате врсте, само што су оне проткане: мечјом леском, калином, белим кленом, јавором, брезом, шумским дрвећем, врло ретким у обема областима.

Осим Дивчибара и по њима појединачних забрана, сав је Маљен сеоска заједница, а по Чубрици и оном делу Маљена, који се спушта у село, на по више места, има и породичних и џематских заједница. На Чубрици се знају: Тодорчевића, Јанковића и Бандулске заједнице, а испод Пехара Абдулске и Ћековића заједнице.

Тип села. — Крчмар је село разбијеног типа. Куће су груписане око извора и долина њихових потока, нису даље једна од друге 20—30 ^{m}. Џематске су групе удаљене по 200 ^{m}.

Испод Бијеле Стијене, око извора Доброша, је џемат *Доброш* и у њему: *Радовановићи* (3 куће), *Теодосијевићи* (5 кућа), *Грујовићи* (Милићевићи) (3 куће), *Недељковићи* (6 кућа) и *Крстивојевићи* (6 кућа). Испод ових су *Абдуле: Абдулићи* (Марковићи) (1 кућа), *Пантовићи* (1 кућа), *Маринковићи* (2 куће) и *Јанковићи* (5 кућа). Испод Абдула, даље низ Реку су *Ћековићи: Ћековићи* (Марковићи) (1 кућа) и *Марковићи* (Јевтовићи) (4 куће). Довића су *Зеленовићи: Митровићи* (4 куће), и *Андрићи* (4 к).

Према Абдуламa на левој страни Реке су *Бандуле* (Цветковићи (7 кућа) и испод њих низ Реку: *Тодорчевићи* (7 кућа), *Мрдићи* (2 куће), *Петрићи* (1 кућа) и *Парамунци* (2 куће). По дну села, с десне стране Реке, у близини цркве су *Симовићи* (18 кућа).

У Крчмару је негда био задружан живот на гласу, али и данас има повећих задруга у селу: Радовановића 1, Јанковића 1, Марковића 1, Бандулска 1 и др.

Подаци о селу. — Крчмар је по харачким тефтерима из 1818. год. имао 25 домова са 26 пореских и 71 харачких лица. По попису од 1866. год. у селу је било 39 домова са 329 стан., докле по попису од 1874. год. било је 40 дом. са 391 стан. По попису од 1884. год. било је 52 дома са 426 стиновника, докле по попису од 1890. год. било је 67 домова са 451 станов. По попису од 1895. год. био је 71 дом са 494 станов., а по попису од 1900. год. било је 80 домова са са 507 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 5,35, а процентни 1,34%.

Име селу. — За име Крчмар везана је ова народна прича, коју зна не само сваки сељак из села, него многи и из околине. Прича се да је под Доброшем, у самој Реци, била некад нека велика путничка крчма (механа), коју је држала Крчмарица Мара, она што се пева у народним песмама. Због тога што је село насељено око ове крчме и село добило је име Крчмар.

Имепа џематска су имена породична, управо стара презименска.

Старине у селу. — Ни у једном селу ове области нема више старих знаменитости као овде.

1. На Бијелој Стијени и данас се врло добро распознају заостаци старе српске тврђаве Бијеле Стијене,[1] која се помиње у нашим летописима из XV века. Од старог града, који је Махмуд паша разрушио 1458. године[2] и данас су врло добро очувана платна, једна кула и на њој камена капија.

2. Испод града, низ Реку, на месту где у њу утиче један поток с Чубрице, и данас се распознају зидови и сухомеђине некадашњег градића Бијеле Стијене. По њивама и данас се изоравају остаци од судова, старог оружја, алата и камена, а мало

[1] *Деспот Ђурађ Бранковић* I Стр. 398.

[2] Гласник X. Стр. 274.

по даље уз брдо је и старо градско гробље, само је штета што је с врло мало споменика, где и оно што има, без натписа је.[1]

3. За битку између Душана и Маџара у овом крају прича се ово. Душан је с војском дошао на Маљен и ту заостао, а војску послао низ планину да иде пред Маџаре. Цар, вели прича, за сво време, докле му нису стигли гласови о добивеној победи, задржао се на Краљевом Столу, који је по њему и добио име, а кад је добио извештај о битци, онда је сишао у Белу Стену и ту је сачекао војску, прегледао је и пошто се одморио, вратио се у Призрен.

4. Кроз ово село пролазио је одавна стари пут, који је спајао посавске области са Поморављем. Њим се од сремске Митровице, Шапца и Ваљева ишло за Чачак, Крушевац и даље. Ово је све до 1840. год. био једини пут за Пожегу и Ужице, од тада је напуштен, кад је просечен нов пут низ Ластру и преко Букова. На овом путу под планином и данас ће сваки Крчмарац упозорити путника на зидине дома и крчме Крчмарице Маре, које су може бити из познијег доба.

5. По дну села је стара црква, која је под висом Орловцем. За зидање цркве народ везао је ову причу. У овом селу често се задржавао Краљевић Марко, где су као успомена на њега остали *Маркови Чанци* на Пехару, за које се прича, да их је Марков Шарац ископао својим ногама, кад му се господар жедан није могао воде напити, јер се вода није имала где задржати. У селу једанпут заноћи у крчми Крчмарице Маре, Марков брат Андрија и кад се опио, Мара наговори неке своје људе те га убију. Чуо Марко да му је брат погинуо, па дође у Крчмар. Мару убије и све што је њено растури и распрода и отиде турском цару и од њега добије ферман да зида цркву. Чим је добио ферман дошао је у село и на месту, где је био раније укопао свога брата Андрију, сазида цркву, тако да је сам собом донео сав материјал, пошто у овој пустињи, онда није било живе душе.

---

[1] У М. Ђ. Милићевића записано је да је град Бела Стена био у Шушеоци над Колубаром и да је ту била одсудна битка између Душана и маџарског краља Лудвика. Нигде никаквих градских зидина нема у Шушеоци, нити би се могле постројити, почем се Бела Стена осипа, нигде ни трага од каквог старог градског насеља, већ све што има, зидине су старе цркве и старог гробља, које је било одмах изнад ње. М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија. Стр. 366.

душе. Народ прича, да је и данас гроб Андријин у саркофагу у десном зиду.[1]

Црква је мала и дозиђивана; сва је од камена и изнутра живописана, неколико пута паљена[2] и напуштана, а последњи пут је подигао и обновио прота *Стеван Грбовић*, који је био парох ове цркве и умро 1802. год.

Кад је ова црква постала световном црквом нико не памти, а да је била манастир очувало се у причама и у традицијама појединих породица.[3]

Порекло становништва и оснивање села. — Крчмар је старо насеље, за доказ чега нам служи град и оне многе зидине, као и његова стара црква. Већ у почетку XVIII века постоји име овог села у списку пограничних села овог округа, у којима је аустријска војна команда имала хајдучке посаде за чување границе.[4] У том списку помиње се *Kirzmar* (Крчмар) са 6 хајдучких кућа и 3 часа далеко од Ваљева.[5] Код старијих сељака овог краја очувана је још свежа успомена да је у то доба било мало кућа, да су се многе породице због тренутних намета и рђавих чиновника иселиле у суседни ужички округ.[6]

[1] Старац *Јовица Бошњаковић* из Голупца, који ми је дао многе, одличне и поуздане податке о више села из своје околине и о више породица из тих села, причао ми је да је његов отац, оправљајући цркву после паљевине с протом Стеваном, видео својим очима узидан саркофаг Андрије, брата Краљевића Марка и да су га изнова узидали, пошто је претходно прота одржао парастос.

[2] Ј. Вујић. Путешествије II. Стр. 47. — Starine X стр. 269., где се пише *„Керчамъ."*

[3] По причању Јовичину неки сељаци Ужичани преведу 20—30 наоружаних Турака преко Маљена цркви и ови чим допадну цркви, похарају је, запале и калуђере побију, те од тада више се нико није смео примити да буде калуђер, већ је постала световна црква и први поп био је из породице *Симовића* у Крчмару.

[4] На вису Стражари, између Питомина и Дивчибара, била је погранична караула, у којој је седела погранична посада „кад је Шваба овом земљом овладао," како причају старији људи из овог краја.

[5] Langer. Serbien etc. Стр. 245.

[6] Чича Јовица из Голупца прича да се и његов дед у то доба склонио у планину и прешао у ужички округ, те да би избегао претеране намете, што „веле нисмо давали прије ни турскијем зулумћарима. Причао ми је, вели, ђед, којега сам запамтио, да у Пријездићу није готово нико хтио остати у селу, сваки је радије избјегао намет и обијест оније бједније чиновника него подлегао." (Чича-Јовичин дед родио се у Пријездићу, па се одатле пред смрт преселио у Голубац).

Никаквих старих породица у овом селу нема, за које би се могло рећи да су од старине у овом селу. За њих се прича да су се све одселиле, а и да су их многе Турци утаманили кад су град палили и рушили. За најстарију породицу у селу сматра се породица *Тодорчевића* или боље рећи *Мрдића*, јер је ово старије презиме. Тодорац је ускочио одмах преко границе у Србију из села Рутоши и с тога се цела ова породица зове и *ускочка* („Ускочани“). Мрдићи су се и расељавали и по ово области, има их 9 кућа, славе св. Арханђела.

Кад и Тодорац доселио се у ово село у другој половини XVII века и *Грујо Лимац* из Душманића у Полимљу и населио се, где и данас постоји његова кућа, код извора Доброша. Његови су потомци данашњи *Лимци*: Радовановићи, Крстивојевићи, Тодосијевићи, Грујовићи и Недељковићи; у селу их је 28 кућа, славе св. Луку.

Мало после Тодорца доселио је ондашњи калуђер данашње *Симовиће*, као своје сроднике из Роваца у Никшићској Жупи и населио их поред себе, на црквеном земљишту; њих је данас у селу 18 кућа, славе св. Луку.

Пред Кочину Крајину доселио се стари *Абдула* из Погане у никшићским Рудинама. Абдула (Марковић, Пантовић, Маринковићи и Јанковићи) има данас 9 кућа, славе св Луку.

Бандуле (Цветковићи) су испод Пирлитора у Херцеговини, до селио се матори Бандула с Абдулом заједно; њих је данас 7 кућа, славе св. Ђурђа.

Ћековићи су досељени из Косјерића окр. ужичког, досељени као слуге после другог устанка; у селу их (Ћековићи, Јевтовићи) је 5 кућа, славе св. Јована.

Зеленовићи су из Галовића округа ужичког, досељени кад и горњи; има их (Митровићи и Андрићи) 8 кућа, славе св. Јована.

Петрић је из Ст. Влаха, доселио се после устанка, слави св. Николу.

Парамунци су из Парамуна окр. ужичког, има их 2 куће, славе св. Николу.

У Крчмару има 87 кућа од 9 породица.

Занимање становништва. — Крчмарци се занимају свима привредним радњама, којима и остали сељаци ове области. Сва привредна занимања код Крчмараца су споредна, али најглавније занимање сваког Крчмарца је сечење грађе и изножење. Сваки се поглавито занима прерадом дрвета, тако продају дугу,

јапију, луч, готова дрва или годе се и да израђују све ово и по туђим забранима. Мало их је што се занимају сточарством и некадашње крчмарске овце и говеда данас се у причама помињу.[1] Ко има доста стоке, с њоме по цело лето проводи у Дивчибарама и пред саму се јесен спушта, али то још могу само задружне куће да одржавају. Штета што је ова привредна грана напуштена, те ће морати нагнати Крчмарце да се расељавају, јер им земљиште без стоке неће моћи доносити никаквог плода.

Како сваки Крчмарац уме добро да прерађује дрво, с тога се лако одаје изучавању разноликих заната и тиме спушта се изван села и иде ради заната свуда, где га потреба буде нагнала. За данас се нерадо селе из свога места.

Појединости о селу. — Крчмар је саставни део крчмарске општине у ср. колубарском. Судница није у селу, већ у суседном Буковцу, а школа и црква су једно поред другог. Гробље је у средини села. Преслава други дан Ускрса.

61. Кунице.

Положај села. — Кунице су мало саланце, које лежи на северном крају поља Поћуте, на присојној страни прве Медведвеникове косе, која се стрмо спушта у долину Јабланице. Куће су у групи, све једна поред друге и поред сеоског пута, који иде венцем за село Совач. Главни вис села над Јабланицом, уз који се пут пење, зове се *Шаран*, а цела коса на северној страни зове се *Тара*.

[1] На Дивчибарама били су кнез-Милошеви сувати, у којима је суватио своју рогату стоку. Прича се да је била силна стока, да су били обашка волови и краве за трговину, обашка краве с теладима и обашка јунад. Чобани су били све сељаци из околине, који су као плату добијали у природи, шта је коме потребовало: вола или краву, бика или теле или ма шта друго, Усред Дивчибара зна се и данас место, где су биле „Господарске Колибе" и станарнице, за тим зна се чак и ко су били чобани. Чича Јовица из Голупца прича, да је главни чобан-баша последњих година био *Михаило Лаловић*, потоњи трговац из Санковића, ове области, који је и чувену расу колубарских говеда добио од кнеза Милоша и први растурио по Колубари.

Све ово није било без утицаја на Крчмарце, почем су и сами прибавили добру стоку, а кад су добили на поклон и Дивчибаре, онда су изашли на глас с најбољом стоком од кнез-Милошеве стоке, као што је случај и данас са суседним ужичким селом Тометиним Пољем. Ну деоба задруга и одавање сечењу шуме и њеном прерађивању одстранило је Крчмарце од овог посла, те су га скоро и напустили.

Извора су 3 у селу и зову се по породицама, које се њима служе. Иначе никакве друге воде осим изворске и нема у овом селу.

Земље и шуме. — Земље су с јужне стране до Јабланице и зову се Поћута. То су црне смолне и присојне земље, врло родне и лаке за обделавање, а подесне за сваку врсту обделавања, као и за ливаде. Испаше су до Ситарица, по Тари и њеним висовима.

Шуме је у селу доста и она је ситна и од лиснатог дрвета. Нарочито је под шумом Тара, а има је доста и по Шарану. Никаквих заједница нема.

Тип села. — Куће сеоске су изнад Шарана, у присојној страни косе Таре, у једној малој ували и не виде се ни с које стране, докле се њима не дође. Понека кућа каквог новијег досељеника да је изнета из ове групе ближе Јабланици или Совчу.

У Куницама су: *Симићи* (1 кућа), *Ђурићи* (4 куће), *Ђурђевићи* (2 куће), *Марићи* (5 кућа), *Мијићи* (3 куће), *Велимировићи* (4 куће), *Мирковићи* (2 куће), *Пејићи* I (Пантелићи) (4 куће), *Ракићи* (1 кућа) и *Пејићи* II (1 кућа).

У селу нема великих задруга, али омањих има.

Подаци о селу. — По харачким тефтерима из 1818. год. у овом селу било је 9 кућа, са 12 пор. и 22 хар. личности. По попису од 1866. год. било је у селу 17 домова са 113 станов. докле по попису од 1874. год. било је 16 домова са 115 становника. По попису од 1884. год. било је 18 домова са 125 станов., докле по попису од 1890. било је 24 дома са 146 станови. По попису од 1895. био је 21 дом са 155 станов., докле по попису од 1900 год. било је 23 дома са 164 становника.

Годишњи прираштај становништва је од 1866. год. $1_{,67}$, а процентни $1_{,25}\%$.

Име селу. — Народ не уме да растумачи, одкуда је име овом селу. Никаква прича није везана за постанак села, али се по народном веровању постанак села доводи у велику давнину.

Порекло становништва и оснивање села. — Сељаци држе да је ово seланце врло старо, али да нема у њему старих породица, већ да су се одселиле у равније крајеве и преко Саве, потиснуте или од стране Турака или досељеника.

Као најстарија породица у селу сматрају се *Ђурђевићи*, за које под сумњом тврде да су се доселили, али се не зна одакле. Од ових Ђурђевића су они Ђурђевићи код Ваљева у Рађеву

Селу, овде су им род Пејићи, те их тако има 6 кућа и славе св. Ђурђа. Ми ове Ђурђевиће уврштујемо у старинце.

По досељењу најстарија је породица *Симића*, досељена из Зарожја, окр. ужичког, у другој половини XVIII века, пре Кочине Крајине. Симићима су сродни Ђурићи и Марићи, има их 10 кућа, славе св. Стевана.

Велимировићи, као и они, што су били у Кличевцу, па замрли, досељени су из Осата као мајстори; има их 4 куће, славе св. Арханђела.

Мирковићи и *Мијићи* су из Гуњака у Азбуковици; има их 5 кућа досељених као мајстори, славе св. Јована.

Ракић је из Ситарица, прешао на своје имање после деобе у селу, слави св. Арханђела.

Пејић је из Будимља у Ст. Влаху, прешао после 1876. год. као бегунац, слави св. Јована.

У Куницама има данас 27 кућа од 6 породица.

Занимање становништва. — Куничани се занимају свима привредним занимањима, којима и суседни сељаци. Најглавнија су им занимања воћарство и земљорадња, а стоке се гаји колико је потребно само за кућу. Воћа имају доста и нагло га подижу, као што су у последње доба отпочели подизати и забране. Како живе у сиромашном крају и малом селу, а на мало простора, радо се спуштају низ Јабланицу и заузимају туђе земље и на њима раде, или то исто раде по Поћути. Мало је родних година код њих, да им донесу довољно хране, већ је готово редовно морају куповати. Доста их у селу зна по какав занат, али се нерадо селе из свога села

Појединости о селу. — Кунице су саставни део ребељске општине у ср. ваљевском. Судница и школа су у Поћути, а црква у Грачаници. Гробље је на Шарану. Преслава Спасов-дан.

62 Горњи Лајковац.

Положај села. — Г. Лајковац је планинско село, на десној обали Рибнице и у северном подножју Маљена. Куће су сеоске дубоко зашле уз потоке и рекавице у планину или су по увалама између појединих брда или су дуж рекавица и реке Рибнице. Земљиште у планини је серпентинско а у селу од секундарног, јако кршевитог кречњака с многим вртачама по плећима појединих високих брда. Главнији висови у селу су: *Удљиковац*, *Дреновац*, *Орашац*, *Козја Стијена* и *Челењача* до Струганика.

Главни вис маљенски на овом крају зове се *Маљен* и по њему је дато име и целој планини.

Извора је у селу много и свукуда, па било и две куће, једна до друге, свака има свој изворац, којим се служи. Готово свака кућа низ реку има пред вратима своје куће сталну чесму, која никад не пресушује. Главнији цематски извори су: *Руде* до Планинице, *Јашарова Чесма* у Диреку, *Ђевојачка Вода* у Гајовићима, *Црквина, Савинац* на врху села итд. Главна река овог села је *Паклешница*, коју граде: *Паланачка Ријека* и *Балијин Поток* (а и Ријека). Планиничка Ријека извире под завршним маљенским висом на источној страни *Грабом* и тече скоро право на запад, а Балијина Ријека долази с југа испод виса Маљена и састају се у селу, код Шујдовића кућа, одакле настаје Паклешница. У Паклешницу слази с леве стране *Краварички Поток*, који долази из далека с маљенских висова и толико је јак водом да су по њему многе ваљарице, воденице и вештачке стружнице. С десне стране испод Орашца спада *Илића Поток* код места званог Дирек. Уз Паклешницу, уз овај поток и њене кратке приточице је и данашње село.

Земље и шуме. — Лајковац нема много земље, а нема као Крчмар ни онолико сувата и ливада на Маљену. Земље су по плећима брда, мање по падинама за тим око потока и рекавица, а око Рибнице их готово и нема. Најлепше су зиратне земље по дну Паклешнице, близу њених става са Манастирицом. Оно што има ливада по Маљену, као и сувата, то су или породичне заједнице појединих сељака овог села или Брежђанаца. Родност земље није велика, с тога је у овом селу оскудица у имању и доброј земљи. Још као најбоље успевају стрмна жита, којих се доста сеје.

И Лајковац је као и друга маљенска села шумско село. Шума има од две врсте; по Маљену су четинарске шуме, а по селу од лиснатог дрвета. Шуме има и сувише и за огрев и за грађу, као и за жежење ћумура. Много се шуме извози и на страну.

Огромне просторије шума у планини су сеоска заједница.[1] А у овим заједницама готово свака породица има и своје заједнице, ма да се оне у последње доба отпочињу делити и сваком

[1] Још у 1837. години пресудом Кнеза Милоша ово село добило је у својину знатан део Маљена и село се опире државној власти, која тежи да им шуму одузме.

се задругару део указивати. И појединци имају огромне забране, које и при деоби остављају у заједници, да их заједнички пасу и жировницу дају под закуп.

Тип села. — Г. Лајковац је село потпуно разбијеног типа. Куће сеоске су у џематима, — близу један другоме, где им одстојања често пута нису већа од 20—30 ^{m}. Главни џемати су: *Брђани* до Планинице, растурени у мање џематиће по увалама и вртачама између појединих брда, *Чечево* над Рибницом, *Поточари* уз Илића Поток, *Дирек* у средини села, при ушћу Илића Потока у Паклешницу и *Речани* низ Паклешницу и њене леве притоке.

У Брђанима су: *Шарчевићи* (2 куће), *Средојевићи* (8 кућа), *Ђоковићи* (2 куће) и *Симунићи* (3 куће). У Чечеву су: *Бошковићи* (5 кућа), *Јовановићи* (1 кућа), *Вуковићи* (1 кућа), *Грезалци* (Јованчићи) (9 кућа), *Вујовићи* (1 кућа) и *Савић* (1 кућа). У Поточарима су: *Вукићевићи* (2 куће), *Новаковићи* (4 куће), *Муштеријићи* (1 кућа), *Петровићи* (3 куће), *Мишовићи* (1 кућа), *Гајовићи* (1 кућа) и *Младеновићи* (1 к.). У Диреку су: *Шујдовићи* (6 кућа), *Ковачевићи* (4 куће), *Миливојевићи* (4 к.) и *Теофиловић* (Гендић (1 кућа). У Речанима су: *Коларовићи* (3 куће), *Ковачевићи* (3 к.), *Јелићи* (12 кућа), *Глишићи* (6 кућа), *Мијатовићи* (2 куће), *Јелесијевићи* I (1 кућа), *Милетићи* (2 куће), *Маринковићи* (1 кућа) и *Јелесијевићи* II (2 куће).

У овом селу је развијен задружан живот. Мало која кућа да није задружна. Повеће су задруге: Ковачевића 3, Шујдовића 1, Мишовића 1 и Вуковића 1. Од свих задруга највећа је Вуковића, која има преко 40 чељади у кући, остале су мање.

Подаци о селу. — Према списку села ваљевске епархије из 1735. године Горњи Лајковац (Влајковац) имао је 13 домова.[1] Г. Лајковац је по харачким тефтерима из 1818. године имао 28 домова са 35 пор. и 89 харач. лица. По попису од 1866. год. било је 50 домова са 516 станов., докле по попису од 1874. г. било је 59 домова са 555 станов. По попису од 1884. год. било је 70 домова са 557 станов., докле по попису од 1890. год. било је 73 дома са 611 стан. По попису од 1895. год. било је 78 дом. са 629 стан., а по попису од 1900. год. било је 86 домова са 694 становника.

Годишњи прираштај становништва је од 1866. год. $6_{,53}$, а процентни $1_{,11}\%$.

[1] Споменик XLII 201.

Име селу. — Још у почетку XVIII века у списку села овог округа, који је саставила београдска аустријска Администрација ово се село назива Flaikovce.[1] И код Вука у „Даници," где су одштампани харачки тефтери из 1822. год.. ово село назива се Влајковци.[2] М. Ђ. Милићевић у својој „Кнежевини Србији" пише ово село Горњи Влајковац.[3] И дан данас понеки старији човек из околине изговара име селу Влајковац, а и Влајковци. По народном тумачењу име селу дошло је од имена Влајко, а ко је био тај Влајко, да ли је доселио се или није, да ли је од које данашње породице или није, то нико не уме да објасни.

Имена џемата су или по месту на коме су данас или по месту досељења, тако: Брђани, Речани, Поточари и Дирек су имена џемата по месту где су куће, Чечево је по имену села, одакле се доселила његова најстарија породица.

Старине у селу. — 1. Уз реку Паклешницу, под брдом Удљиковцем, $1^1/_2$ К^m далеко од става Манастирице и Паклешнице, налазе се развалине некакве старе цркве, које се зову Црквине и поред којих има одлична вода Црквенац. За ове зидине, код којих се данас скупљају младим петком знатне масе околног света ради исцељења од сваког недуга, везана је једна народна прича. Народ прича да је црква била подигнута пре Косова, да је овим путем, поред цркве, прошла мачванска војска која је ишла за Косово, и да се овде причестила, кад су војници беса ради, на врхове својих копаља набадали нафору и тако је узимали, због чега их је Бог казнио, те су пропали и није се ниједан вратио. Данас су код ове црквине сељаци оградили једно местанце, на коме чине молитву о преслави.

2. При врху Илића Потока налази се једно место, које се зове Старо Село. Народ прича да је на овом месту био стари Лајковац, да су ту и данас најстарије куће и породице.

3. Уз Краварички Поток, па преко Маљена, у турско доба био је лепо одржаван пут, којим се прелазило из колубарске долине у моравску. На овом путу и данас има старе калдрме, која је доста искварена. Поред овога пута гради се данас нов пут Мионица-Пожега.

---

[1] Langer. Serbien etc. Стр. 245.

[2] Вук. Ст. Караџић. „Даница," зо 1827. год. Стр. 58.

[3] М. Ђ. Милићевић „Кнежевина Србија." Стр. 369. и 408.

4. Да поменемо да је у доба аустријског провизоријума на Маљену била погранична караула, од које данас нема ни трага.

Порекло становништва и оснивање села. — Лајковац се спомиње у списку пограничних села, као село са 7 кућа и 4,50 часа удаљено од Ваљева. Већ у почетку XVIII века постоји село Лајковац, али му народ даје још већу старост, он држи да је село постојало и пре Косова. Најстарија породица у селу, која је била за време Косова, јесу *Илићи*, на које се очувала успомена у имену потока, где су им куће биле. Илића нема ниједног у селу, они су се иселили у Непричаву у Тамнави и тамо их има и данас. Друга опет тако стара породица, која се као и прва расељавала, јесу данашњи *Гајовићи* у Старом Селу. Гајовић је врло старо презиме, а њима су род: *Перовићи* и *Муштеријићи*,[1] две најстарије хајдучке породице, има их 4 куће, славе св. Ђурђа. У Гајовиће се пре 25 год. призетио *Мишовић* из Кучина у Полимљу, слави св. Ђурђа.

Као најстарији досељеници сматрају се *Средојевићи* (или Спахијићи) које је сеоски спахија населио, досељени пре почетка првих аустријских ратова из Заостре у Полимљу; њих је у селу 8 кућа, али има их и расељених, славе св. Игњатија.

Некако у исто доба, кад и Средојевићи, доселили се и *Грезалци* и *Чечевци* и испод њих се населили. Грезалци су названи по томе, што им је предак био врло вешт зидар грезлом; досељени су из Дробњака, данас се сви по некој баби, која их је одгајила и која им је закућила, зову и *Јованчићи;* има их 9 кућа, славе св. Ђурђа. Чечевци су *Бошковићи*, стара свештеничка породица, потомци попа Милутина Бошковића, досељеног из истоименог места из Озринића у Црној Гори,[2] а расељавали су се, и славе св. Арханђела. Бошковића има 6 кућа и у њих призетио се *Савић* из Ковачица ове области, од породице Савића (Врца), слави св. Јована, и *Вујовић*, досељен из Точа у Полимљу после Разуре Бабинске, слави св. Ђурђа.

Покренути општом сеобом доселили су се у ово село пред крај XVII столећа: *Ковачевићи*, *Чутурџије* и *Шујдовићи*. Ковачевића предак Петроније и његов праунук Обрад били су ковачи и од тог доба ова породица имала је увек по једног ковача, што је и данас случај. Њихов се предак доселио из Дробњака у Ја-

[1] *Муштеријићи* прозвати по неком вретку, опасном зликовцу, којега су прозвали Муштерија због претеране лакомости и крвожедности.

[2] Споменик XLII. Стр. 165.

бучје па после дошао овде и то све у истој години. Ковачевићи су врло разграната породица; има их свуда по Србији, а и по овој области. Из ове породице бивало је попова, трговаца, професора и учитеља. У селу их је данас 11 кућа, славе св. Ђурђа.[1]

Чутурције[2] су досељене из села Рађевића у Полимљу; њих је у селу данас 12 кућа под разним презименима, али најпознатије је презиме Глишић, славе св. Ћирила.

Шујдовићи[3] су досељени из села Бистрице, предак им се доселио као хајдук (и скоро је био хајдук Шујдовић из ове породице); њих има 6 кућа, славе св. Луку, али има их и одсељених.

У Чутурције призетио се предак данашњих *Јелесијевића* II, досељен из Мршељи, окр. ужичког пре 75 год.: има их две куће, славе Ђурђиц.

У Шујдовиће се призетио *Младеновић*, досељен уз Бабинску Разуру из Бистрице у Полимљу, слави св. Луку.

Пред почетак првог аустријског рата с Турцима доселио се предак данашњих *Јелића* због освете, с целом породицом, и населио се, где је и данас. Јелића има 13 кућа, славе св. Лазара, а досељени су из Миљевића у Потарју.

У доба Кочине Крајине ускочили су у ово село *Коларовићи*[4] из Бабина у Полимљу, а пред први устанак *Вукићевићи* из истог села и *Новаковићи* из Бучја, до Таре. Све су ово били бегунци с породицама: Коларовића има 4 куће, славе Мратин-дан, Вукићевића 2, славе св. Луку, а Новаковића 4, славе св. Стевана.

У I устанку за време ратовања око Сјенице, отуда се доселио предак данашњих *Симунића*, којих је 3 куће, славе св. Марка.

После I устанка доселили су се *Шарчевићи* из Звезда у Полимљу као слуге, данас их је 2 куће и славе св. Николу

Ђоковићи и *Миливојевићи* су једна породица досељени уз Бабинску Разуру из Звезда у Полимљу. Први се населили у Че-

---

[1] Из породице Ковачевића је г. Љуб. Ковачевић, министар у пензији и академик из Београда.

[2] Предак умео вртети чутуре, па и синови од оца изучили. Као што Ковачевића породица има по једног ковача, тако и ова породица има по једнога који уме да врти чутуре.

[3] Предак због малог раста, крутуљавости и окретности, као хајдук, прозван Шујдо, па после остало такво и презиме.

[4] Нису у старој постојбини били колари, но су тај занат овде научили и свакад по један и данас ради тај занат.

чеву, а други призетио се у Миливојевиће (Ковачевиће) у Диреку. Првих је 2 куће, а других 1 и славе св. Ђурђа.

Вуковића задруга доселила се пре 80. год. из Кремана у Ст. Влаху и населила се на купљеном имању у Чечењу, слави Ђурђиц.

У Г. Лајковцу је 93 дома од 20 породица.

Занимање становништва. — Лајковчани занимају се свима привредним занимањима, којима и остали сељаци ове области. Земљорадњом се баве у велико, али им није у стању да дâ све, што им потребује за храну, с тога слазе у долину Љига, Тамнаве и Колубаре и тамо узимају земље под закуп и обрађују, те тако налазе хране и за продају. Сточарство је јаче развијено него у Крчмару, од прилике као и код Брежђанаца, с тога лета проводе по Маљену, а зиме и пролећа по Рибници, Љигу и Колубари. Мало је који од сељака да не зна по који занат, сваки радо учи, те и с те стране привређује и кућу своју унапређује, тако има: ковача, столара, опанчара, колара, качара, зидара, бравара и стругара.

Лајковац је богат шумом, па су његове шуме научиле Лајковчанина, да ју прерађује и продаје, с тога су у овом послу, као и Крчмарци, чувени радници, који се доста и цене. Лајковчанин, има ли земље у ком другом селу и је ли му ово село равније, одмах се, чим изађе из своје задруге, сели из свога села и оставља га, те тако их има на више места.

Појединости о селу. — Лајковац је саставни део брежђанске општине у ср. колубарском. Судница и школа су у Бријежђу, а црква је у Крчмару. Гробље је издељено по крајевима. Нема заједничке преславе.

68. Лајковац.[1]

Положај села. — Лајковац је крајна источна тачка ове области, у оном углу, који гради Љиг са Колубаром. Цео овај крај при ставама ових двеју река, с ваљевске стране, зове се *Кључ*, те према томе је и село у овом Кључу. Куће сеоске су или по падинама оних благих узвишица око Боговађе, које се поступно спуштају и губе у Кључу, или су са свим спуштене у саму раван. Знатније узвишице су: *Пусто Брдо* до Прњавора, *Падине* до Латковића, *Тубећак* под Боговађом, *Косе* у селу и *Предор* до Врачевића.

[1] Овај се Лајковац зове просто Лајковац за разлику од Г. Лајковца и Доњег, који је одмах испод овога, само преко Колубаре и у Тамнави.

Извора има доста, они су испод коса или у равници. Мало их је чија се вода употребљава, него се већином употребљава бунарска вода. Главне текуће воде су: *Грабовац*, поток који долази из Врачевића и у овом селу слива се у Љиг и *Јеовац*, који долази из Пепељевца и у Кључу пада у Љиг.

Земље и шуме. — Лајковачке су земље наносне или црне смолне земље, подесне и за ораницу и косаницу. На њима рађа сваковрсно жито, а особито кукуруз око Љига. Око Љига има и добрих ливада и још бољих пашњака, у којима сељаци и суседних села напасају своју рогату стоку. Најлепше ливаде и зиратне земље су у Кључу, а ту су и чувене манастирске ливаде.

Шуме у селу има доста. Најлепши су шумски делови око Прњавора и по дну Врачевића. Шуме су од лиснатог дрвета. У селу нема никаквих заједница.

Тип села. — Лајковац је село растуреног типа. По целом атару и по равници, као и по брду, растурене су куће без икаквог реда тако, да се ретко где могу наћи по две до три заједно, које представљају неко ближе сродство. Према овоме и ово љишко село нема џемата, као и сва друга поред њега, а највише с тога што су ово новија насеља, која се попуњавају новијим досељеницима из ове области и са стране.

У Лајковцу су: *Ранковићи* (2 куће), *Петровићи* I (1 кућа), *Миловановићи* (2 куће), *Благојевићи* (1 кућа), *Павловићи* (8 к.), *Јевтићи* (7 кућа), *Будимировићи* (1 кућа), *Радовановићи* (1 кућа), *Јовановићи* (1 кућа), *Радојичићи* (1 кућа), *Јанићи* (1 кућа), *Хаџићи* (2 куће), *Максимовићи* (1 кућа), *Теодосијевићи* (1 кућа), *Божићи* (1 кућа), *Лазићи* (1 кућа), *Ђурићи* (1 кућа), *Будимировићи* (2 к), *Андрићи* (4 куће), *Илићи* I (2 куће), *Недељковићи* (1 кућа), *Влајићи* (1 кућа); *Ракићи* (2 куће), *Петровићи* II (1 кућа), *Ђорђевићи* (1 кућа), *Крштенићи* (1 кућа), *Милутиновићи* (2 куће), *Илићи* II (2 куће), *Живковићи* (1 кућа), *Миливојевићи* (3 куће), *Радојичићи* I (1 кућа), *Срећковићи* (1 кућа), *Крстићи* (1 кућа), *Мишковићи* (3 куће), *Савчићи* (1 кућа), *Радојичићи* II (2 куће), *Милекићи* (1 кућа), *Павловићи* (Маринковићи) (2 куће), *Никојевићи* (1 кућа), *Крстивојевићи* (1 кућа), *Чолаковићи* (1 кућа), *Нешковићи* (1 кућа) и *Петковићи* (1 кућа).

Задружан живот није развијен у овом селу, а од куда се може развити, када су готово све скорашњи и појединачни досељеници.

Подаци о селу. — По харачкам тефтерима из 1818. год. у овом селу, које се писало „*Влајковци*".[1] био је 21 дом са са 24 пор. и 56 харач. лица. По попису од 1866. год. било је 35 домова са 215 станов., докле по попису од 1874. год. био је 41 дом са 225 станов. По попису од 1884. год. било је 50 домова са 255 становника, докле по попису од 1890 год. било је 52 дома са 262 станов. По попису од 1895. год. било је 53 дома са 284 станов., докле по попису од 1900. г. био је 71 дом са 388 становника.

Годишњи прираштај становништва је од 1866. год. је 6,12, а процентни 2,26%.

Име селу. — Име селу је, као и првом Лајковцу, било Влајковци, а дошло је отуда, што су га неке старе породице из Горњег Лајковца прво населиле, али које су се у току времена изгубиле или замрле, па их данас нема.

Порекло становништва и оснивање села. — Народ овог краја очувао је врло добро у својој успомени сва зверства, која су Турци чинили с манастиром Боговађом, њеним духовницима и светињама, као и народом. Код њега су свеже приче о овим покољима и јурењима, која су најјача била пред крај XVIII века. Много је ово утицало на становнике овога првог села до Боговађе. с чега су његови старији становници, морали напуштати своје куће и бегати у колубарске шуме округа београдског, а одатле враћати се или одлазити може бити и даље. Ну поред свега тога има једна стара породица овог села, која је бегала и понова се вратила, то су тако звани *Филиповићи*, досељени у ове крајеве од некуда од старо-србијске Митровице, још у општој сеоби, уз некаквог свога сродника калуђера, који, кад га је братство боговађског манастира примило под своје окриље, није хтео даље ићи, него и своју породицу задржао и овде населио. Филиповић се нико не зове, а изгледа да је Филип био родоначелник ове породице. Они се данас зову разним презименима (Ранковићи, Петровић I, Миловановићи, Благојевићи, Павловићи, Јевтићи, Хаџић и Радовановић) осим једног јединог, који живи у Ваљеву и који је сам узео ово старо презиме. Овде их је 22 куће, славе св. Николу.

У ову су се породицу призетили: *Будимировић* од Будимировића из овог истог села, славц св. Николу а своју славу оставио; *Јанић* из Тодориног Дола, слави св. Николу, *Хаџић*

---

[1] Вук Ст. Караџић. „Даница" за 1827. год. Стр. 58.

други је Филиповић из Бријежђа, слави св. Алимпија и св. Николу; *Јевтић* из Попадића, слави св. Николу, своју славу оставио: *Радојичић* од Радојичића из истог села, своју славу оставио, па примио св. Николу; *Јовановић* из Берковца, слави св. Николу. Све су ово досељеници из последњих година прошлог века.

Од старијих сеоских породица, досељених пред крај XVIII века, у Кочиној Крајини, јесу други *Филиповићи* (или доњи Филиповићи, Равничари). Они су досељени из Звезда у Полимљу; има их у селу (а и расељених) под разним презименима (Влајић, Ракићи, Петровић II и Ђорђевић) 5 кућа, славе Ђурђиц. У ове Филиповиће призетили су се: *Крштенић*, досељен из Срема као манастирски слуга, и *Недељковић* из Росића окр. ужичког, славе Ђурђиц. Оба су досељеници из последњих година прошлог века.

Будимировићи и *Андрићи* (и Илићи I) су досељени у I устанку из Жидовића у Потарју; има их 8 кућа, славе св. Стевана.

Миливојевићи и *Радојичићи* (Радојичићи су: Срећковић, Крстић и Живковић) досељени су кад и Андрићи са Вардишта у Ст. Влаху и за себе кажу да су „ускочани"; има их 7 кућа, славе св. Јована.

После другог устанка досељени су *Максимовићи* и *Божићи* (Божићи су: Лазић, Ђурић и Теодосијевић) из Г. Лајковца од породице Ковачевића; има их 5 кућа, славе св. Ђурђа. Доселили су се на раније у задрузи купљено имање.

Павловићи или *Маринковићи* су досељени у првом устанку из Шљиванског у Потарју; данас их је две куће, славе св. Срђа.

Мишковићи (Милошевићи, Стојановићи и Савчић) су из К. Луке од тамошњих Мишковића, има их 4 куће, славе св. Арханђела; *Радојичићи* II и *Радојевићи* су из Цветановаца од тамошњих *Гавриловића*; има их 2 куће, славе св. Симеуна; *Милекић* и *Петковић* су из Планинице; први слави св. Саву, а други В. Госпођу. Сви су ови дошли после деобе у своме селу на готово имање.

Кикојевић је из Никшићске Жупе, доселио се после 1878. г., слави св. Луку. *Крстивојевић* је од Крстивојевића у Кричмару, слави св. Луку.

Чолаковић и *Нешковић* су најновији досељеници из Ашибеговца у смедеревском округу, досељени због немаштине; први слави св. Петку, а други Мратин-дан.

У селу је овом од пре 60 год. породица *Милутиновића* (и Илића II) досељена из Команица на своје имање; има их 4 куће, славе св. Димитрија.

У селу је 73 куће од 23 породице.

Занимање становништва. — Лајковчани су земљоделци. Немају занатлија у својој средини, а надниче по селу и код манастира.

Појединости о селу. — Лајковац је саставни део боговаћске општине у срезу колубарском. Судница, школа и црква су у Боговаћи. Гробље у средини села. Нема заједничке преславе.

64. Латковић.

Положај села. — Латковић је на истоку од Врачевића, у долини реке Љига. Куће сеоске нису у равници него по пристранцима оних повијараца, који из Врачевића и Бошњановића спуштају се у љишку долину. Земљиште је или равно поред Љига или неравно, на западној страни села, а све је од терцијерних глинаца и мергле.

Извора је у селу мало. Народ се служи изворском и бунарском водом, као и речном. Главнији су потоци: *Врановац* испод Врачевића, *Поповац* у средини села и *Кацапа* до Јајчића и сва три утичу у Љиг.

Земље и шуме. — Латковачке су земље црне смолнице, врло родне и подесне за све усеве, као и све земље у долини Љига. На њиховим земљама особито успева кукуруз, те је ово село, као и сва суседна, житница горњих села ових области.

Шуме је у селу мало. Што има шуме, она је појединачна, у забранима и растурена по целом атару. За грађу и огрев има је у селу доста, али је нема за продају. Никаквих заједница нема.

Тип села. — Латковић је, као и сва љишка села у равници, растурено село. Куће нису груписане, чак ни сродне нису у близини већ су растурене по свима крајевима села, нове куће граде се на оним местима, где су имања, те тако ово село не може да има џемата.

У Латковићу су: *Павловићи* (12 кућа), *Митровићи* I (1 кућа), *Митровићи* II (5 кућа), *Савићи* (6 кућа), *Антонијевићи* (4 куће), *Станојчићи* (1 кућа), *Филиповићи* (5 кућа), *Петронијевићи* (2 к.), *Петровићи* I (4 куће), *Перишићи* (4 куће), *Богдановићи* (1 кућа), *Петровићи* II (1 кућа), *Јовановићи* (2 куће), *Томићи* I (2 куће), *Томићи* II (2 к), *Даничић* (1 кућа), *Полић* (1 кућа), *Стојковић* (1 к), *Белић* (1 кућа), *Милошевић* (1 кућа) и *Стевановићи* (2 куће).

У селу је слабо развијен задружни живот. Има малих задруга, али их овде не вреди ни помињати, јер никад у овом селу није ни могло бити великих задруга.

Подаци о селу. — Латковић је по харачким тефтерима из 1818. год. имао 17 домова са 22 пор. и 41 хар. личности. Према попису од 1866. год. било је 36 дом. са 234 стан., докле по попису од 1874. год. било је 43 дома са 241 станов. Према попису од 1884. год. било је 43 дома са 264 станов., докле према попису од 1890. год. било је 45 дом. са 307 станов. Према попису од 1895. год. било је 55 домова са 321 станов., докле према попису од 1900. год. био је 61 дом са 353 станов.

Годишњи прираштај становништва је од 1866. год. $3{,}_{94}$, а процентни $1{,}_{39}\%_{0}$.

Име селу. — За име селу везана је ова прича. Прича се да је име селу дошло од неког *Влатка*, који се први доселио у ово село, па се његови потомци звали Влатковићи, па тако и село и тек се доцније изметнуло у Латковић.

Порекло становништва и оснивање села. — По причању старих људи и ово село је основано од стране калуђера манастира Боговађе. Кад би калуђери били изгоњени од стране Арнаута или Турака из појединих манастира у Старој Србији, онда су бегали на север и где би нашли склониште за себе, вечито су гледали да ту доведу и своју породицу и да је поред себе населе. Изгледа да је тако постало и ово село.

Прве породице, које су боговађски калуђери крајем XVII века населили у Латковићу, биле су преци данашњих *Савића* (Влатковића), пореклом из неких оближњих села код Пећи у Ст. Србији. Савића има данас у селу под разним презименима (Савићи, Митровићи II, Антонијевићи, Станојчићи, Филиповићи и Петронијевићи) 23 куће, славе св. Николу.

Павловићи су одмах после Савића дошли из *Трудова* у Ст. Влаху, има их 12 кућа и славе св. Арханђела. У њих се призетио *Митровић* I из Крчмара, слави св. Арханђела.

Перишићи су досељени из Сушице ове области: има их 4 куће, славе св. Ђурђа; досељени су у Кочиној Крајини.

Сви други су доцнији досељеници, досељеници врло малим делом из прве половине XIX века, више из друге половине.

Досељеници од 1820—1860. год. су: *Петровићи* I досељени после деобе у селу на своје раније имање из Команица ове области; има их 4 куће, славе св. Димитрија. — *Томићи* I су из Смрдљиковца окр. београдског, има их 2 куће, славе св. Архан-

ђела. — *Томићи* (други) су из Точа у Полимљу, има их 2 куће, славе св. Луку. — *Јовановићи* су из Качера у Ст. Влаху, има их 2 куће, славе св. Николу. — *Стевановићи* су из Мартинића у Црној Гори, има их 2 куће, славе св. Петку. —

Досељеници после 1860. год.: *Даничић* из Славковице ове области, слави св. Лазара. — *Полић* из Рибашевине окр. ужичког, слави св. Николу. — *Милошевић* је из Соколовића у Д. Полимљу, слави Мратин-дан. — *Белић* је из Рудог у Д. Полимљу, слави Ђурђиц. — *Стојковић* је из Марковца, окр. смедеревског, слави св. Арханђела. — *Богдановић* је из Н. Аџибеговца, окр. смедеревског, слави св. Луку. — *Петровић* II је из Бистрице у Полимљу, слави св. Луку.

У Латковићу има сталних 59 кућа од 16 породица, где нису урачунате привремено настањене породице, које су већином досељеници последњих година из моравске области, округа смедеревског.

Занимање становништва. — Латковчани занимају се свима привредним занимањима, којима и суседни сељаци ове области. Главно је занимање земљорадња и она даје довољно средстава за живот, али љишке богате аде и луке јесу одличан извор за добру жетву и сељацима горњих села ове области.

Појединости о селу. — Латковић је саставни део боговађске општине у ср. колубарском. Судница и школа су у Боговађи, а цркви село иде у манастир. Гробље је у средини села и заједничко.

65. Лелић.

Положај села. — Лелић је на североисточном крају Лесковичке Висоравни а на јужној страни од града Ваљева. Земљиште је кречњачко, од секундарног кречњака, препуног вртачама разноликог облика. Вртаче су или задниване или отворене, а по неке су испуњене и водом и граде сеоска језера. Да није вртача, поређаних у круг или низове земљиште би било равно, а овако је врло неравно. Најнеравнији је северни и источни део села. На северној страни села испод кречњака огољени су порфирити на знатном растојању и они се јављају на свима узвишењима овог села. На северној страни села су ова узвишења: Брдо, на коме је и село, Прљуша, Млађеви, Марковац, Врана до Стрмне Горе и Јечмиште, а на источној страни: Бобија, Калуђерско Брдо и Ћелијанске Стране.

У селу су свега два извора: *Љутенац* под Прљушом и *Студенац* под Млађевима. Оба су извора у порфиритском терену, доста јаки и ретко пресушују. Извори нису у стању да подмире сву потребу у води, с тога Лелић долази у ред безводних ваљевских села. Недостатак у води подмирује се барском и језерском водом, као и водом из цистерна (бунара), којих има 4—5 у селу.

Од текућих вода у овом селу једина је Градац, који протиче источним крајем села кроз камениту, стрмениту и неприступачну долину. Долина је Граца тако уска, да кроз њу једва се пешке може проћи, а стране његове тако су кршевите, да се реци низ њих само на једном једином месту и то по врло стрменитом и каменитом путу може сићи. С тога Градац није ни од какве користи по ово село, а највише и с тога, што поред њега нема ни једне једине луке, осим оно мало земље, код цркве у Ћелијама.

У селу нема ни једне једине речице или поточића. Свега су у селу две клисурасте, камените и по све стрмените долине, које се спуштају на исток Грацу. Прва се зове *Бошњачки Поток*, а друга *Дубоко*. Обе су долине суве и при дну састају се.

Земље и шуме. — Сеоска су имања по вртачама и долинама на јужној и западној страни села. Језгра имања су вртаче и сматрају се као најбоља имања. Земља је посна, сува и врло шупља глинуша, која рађа кишног лета и кад је добро нађубрена. Ливада и пашњака у овом селу нема. Најбоља су сеоска имања: Мишковића Долине и Долови до Богатића и Лесковица, Долови до Стубла и Сандаља и Марковац на северу села.

Лелић је особито пошумљен. Сви висови и све падине њихове пошумљене су обичним лиснатим дрветом, само је у селу мало старије шуме, више млађе. Најлепше су шуме црквене ћелијске и сеоске по Млађевима, Прљуши, Пресадима и Врани.

Сви висови на северној страни села, у колико су пошумљени, сеоска су својина. Тако су сеоска својина: Млађеви, Јечмиште, Пресади, Врана и $^{2}/_{3}$ Марковца. Падина Граца и сва брда изнад њега су својина цркве ћелијске. Породичних и џематских заједница има на Марковцу и Јечмишту, а то су оне стране, које су поред имања и пошумљене и које се нису могле и смеле крчити.

Тип села. — Лелић је село збијеног типа. Куће овог села су на Брду и северној падини његовој, све су једна до друге.

на растојању од 10—30 m, са малим окућницама, затим с брда спуштене у долину Бошњачког Потока и ту опет једна поред друге и отишле до врха потока. Изузетак од овога су оне новије куће, које су саграђене по имањима, а то су куће најновијих досељеника. И ако је Лелић овако збијен, ипак се у њему издвајају поједини џемати: *Бошњаци*, *Брђани*, *Матићи* и *Мишковићи*.

У Бошњацима су: *Велимировићи* (4 куће), *Радосављевићи* (8 кућа), *Бојанићи* (3 куће), *Крстићи* (9 кућа) и *Ћосићи* (1 к). Бошњаци су у врху потока и то с обе стране његове под узвишицом Грабовцем. У Брђанима југоисточно од Бошњака су: *Радојичићи* (3 куће), *Јанковићи* (2 куће), *Остојићи* (2 куће), *Недићи* (5 кућа), *Табићи* (2 куће) и *Зарићи* (3 куће). Матићи су: *Матићи* (14 кућа), *Давидовићи* (6 кућа), *Миливојевићи* (1 к), *Радовановићи* (2 куће) и *Ћосићи* (1 кућа). Мишковићи су: *Мишковићи* (12 кућа), *Зарићи* (1 кућа) и *Николићи* (1 кућа).

Раселице су: *Божовићи* (2 куће) и *Савићи* (3 куће), на Калуђерском Брду, *Ракић* (1 кућа) у долини Граца, *Матић* (1 к), до Богатића и *Спасић* (1 кућа) на Марковцу.

У Лелићу нема данас већих задруга, као што их је некад било.

Осредње су задруге: *Бојанића* 1, *Радојичића* 1 и *Мишковића* 1.

Подаци о селу. — Према списку села из ваљевске епархије од 1735. год. Лелић је имао 9 домова.[1] По харачким тефтерима из 1818. год.[2] Лелић је имао 17 домова са 40 пор. и 104 хар. личности. По попису од 1866. год. било је 45 домова са 475 становника, а по попису од 1874. год. било је 50 домова са 479 станов. По попису од 1884. год. било је 90 домова са 665 станов., а по попису од 1890. год. био је 84 дома са 651 станов. По попису од 1895. год. био је 101 дом са 768 станов., докле по попису од 1900. год. било је 90 домова са 718 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. $5{,}63$, а процентни $1{,}12\%$.

[1] Споменик XLII. Стр. 201.

[2] У харачким тефтерима из 1822. год. записано је село: „Лелич с манастиром Ћелије." — „Финансије и Установе Обновљене Србије" од М. Петровића II. Стр. 464—469.

Име селу. — За име селу везано је ово народно веровање. Прича се да су прве досељене породице у селу звале се *Лелићи*, па да је отуда дошло и име селу.

Имена појединих џемата су или по презименима: Мишковићи, Матићи или по месту досељења Бошњаци или по месту насељења Брђани.

Старине у селу. — 1. Најлепша знаменитост овог села је стара црква у Ћелијама. Ћелијама се зове сав источни крај села и све кршевите падине Граца. Испод Ћелијског и Калуђерског Брда налази се једна мала зараван од 15 а и на тој заравни црква и њене зграде. Црква је од камена с једним кубетом и новијег порекла.[1] Стара је црква паљена и неколико пута харана и пљачкана у XVIII и у почетку XIX века. Некад је била манастир, а данас је световна црква, а оваква је од 1837. године.

Поред цркве са десне стране њене, одмах до западних врата, сахрањен је подгорски војвода Илија Бирчанин, коме је надгробна плоча излупана и разнета, ма да ју је Кедић потоњи војвода, о свом трошку наместио.[2]

Црква ћелијска има велико имање, које је већином пошумљено, а од кога је знатан део и отуђен.

2. У западном крају села, на узвишици Грабовцу, у једној приватној шуми (забрану), има неко старо гробље, које народ зове Маџарско Гробље. У забрану налазе се неки стећци, усађени подубоко у земљу и без натписа.

3. Кроз средину села, поред Љутенца и уз Прљушу, па преко Марковца и Вране водио је стари пут за Ваљево. Овај је пут до наших дана био једини пут, којим су сва села с Лесковичке Висоравни и суседна села из окр. ужичког спуштала се Ваљеву, а данас је замењен новопросеченим путем Ваљево-Јелова Гора-Ужице. Овај је пут у турско доба био врло важан и Турци од Ужица и Вишеграда једино су ишли овим путем, с тога је сав калдрмисан и добро одржаван у то доба. Овим је путем прошла аустријска војска из рата 1788. год., кад је у овом селу и био главни логор аустријске војске.[3]

---

[1] Доста леп опис ове цркве, као и харање и паљење исте описао је у 1827. г. Јоаким Вујић у својим „Путешествијама“ II стр. 40. — Starine X 269.

[2] М. Ђ. Милићевић „Кнежевина Србија.“ Стр. 381.

[3] Мемоари Проте М. Ненадовића Стр. 17.

4. На северној страни овог села, над устима самог Ваљева, диже се знатан, данас огољен вис Врана. На овом вису био је логор аустријске војске из рата 1788. год. а ту има и њихових шанчева. С овог су виса сишли Кедићеви војници у половини фебруара 1804. и запалили предграђа града Ваљева: Баир, Видрак и Брђане.[1] Шанцеве на овом вису оправио је и из њих нападао и опсађивао Ваљево и Кнез Милош 1815. год.[2] Данас се шанцеви слабо распознају и били су близу извора Вране и до Стрмне Горе, поред старог пута.

Порекло становништва и оснивање села. — Лелић је врло старо село и налазимо га као таквог у познатом списку села ваљевског округа из 1737. год.[3] Велику старост доказују не само поједине старине, очуване у овом селу, него и традиције народне о пореклу појединих породица.

По причању и традицијама народним Лелић је био хајдучко насеље. Њега су у XVII веку насељавали хајдуци, који су хајдуковали и предусретали караване турске, пљачкали и убијали по путовима поједине Турке од овог села, па све до Ужица и Дрине. Ових хајдучких породица нестало је крајем XVII столећа, оне су све иселиле у равнија места овог округа и Срем, те је тако село остало пусто.

Најстарији досељеници овог села, досељени пред крај XVII века, после исељених старијих становника овог села, јесу данашњи *Зарићи*. За њих се зна да су дошла два брата и засновали две куће у близини данашњег Љутенца; њих је данас 4 куће и славе Зачеће св. Јована (23/IX), а досељене су из Пјешиваца у Црној Гори.

На годину после Зарића доселила су се у ово село три брата: ***Матија***, ***Милорад*** (Мишко) и ***Давид Лелићи***, да ли из места Лелића или као Лелићи из Бањана у Црној Гори, не зна се тачно, и населили се поред Зарића код данашњег Језера у Потоку. Од ова 3 брата су готово све породице овог села и има их растурених у свима џематима: Матићи, Мишковићи,[4] Давидовићи, Радојичићи, Јанковићи, Табићи, Недићи (само 3 куће), Остојићи, Миливојевићи и Ћосићи јесу све стари Лелићи, који

[1] Мемоари 88.

[2] М. Ђ. Милићевић. Кнежевина Србија 401. и 402.

[3] Langer. Serbien etc. 249.

[4] Из ове је породице Кедићев буљугбаша Ранко Мишковић, којега Прота помиње у својим „Мемоарима." Стр. 37.

ıговину или се одаје рабаџијању. Најчешћи су занати: тесачки, коларски, ковачки и др.

ако ни занати, ни друга споредна занимања нису у подмире све радове домаће потребе, то се Лелићани или своју мушку децу дају у службу или на занате ıу, те се тако и не враћају у село. Готово свако село ıи и Посавини има понеког Лелићанина, који је чак ıи име свога села и тако се презива.

ıединости о селу. — Лелић је саставни део лелићске у срезу ваљевском. Поред овог села у састав исте опıолазе и ова села: *Стубао, Сандаљ, Стрмна Гора* и *Су*-ıудница је код Љутенца, где су некад биле старе куће, и школа. Црква је у Ћелијама. Гробље је заједничко и ıколе на Љутенцу. Лелић преславља Николаје (9. мај).

ıија. — Бобија је циганско насеље овог села. На сеıтрани Калуђерског Брда, поред старог пута, на плећима ıбије насељени су Цигани, чије насеље носи општи назив На Бобији има данас 30 циганских кућа, саграђених ıедна уз другу, на растојању од 1—5 ᵐ. Куће су изнад ıтаче, која је до скора била испуњена водом, а сагра- по угледу на сеоске куће, којима с поља ништа не ıу.

ıи су Цигани прво били настањени у селу Лелићу, на ıцу, на имању једног ваљевског трговца, па их је он на Бобију, где су до имања дошли куповином. Старином Цигани из источних крајева Србије, а овде су застали ıког доба. До 1880. год. били су скитачи, а тек 1882. г. ıли су се стално у овом селу. На Бобију су сишли 1891. г. ıу примили хришћанску веру. Главна су им занимања ıна и надничење појединачно или у групама по суседıима.

ıбија је у атару села Лелића и на имању овог села, а није ıелом у општини, већ пошто је изнад самог села Седлара, ıта је општини јовањској, као ближој.

66. Лесковице.

ıложај села. — Лесковице су на јужном крају простране ıчке Висоравни. Село улази дубоко и у пограничне плаı области, те је отуда и право планинско село и највише ıу овој области. Село је на висоравни или по плећима ıих планинских узвишења или по увалама између поје-

су се знатно и расељавали по доњим селима ваљевског округа; у селу их је 50 кућа и све славе св. Николу.

У почетку XVIII века доселили су се из Скадра у Царини, окр. подринском данашњи *Бојанићи*, назвати по речици Бојани у Скадру. Они су се населили по врху потока и данас се зову: Бојанићи и Крстићи или само Бојанићи; у селу их је 12 кућа, славе Михољ-дан. Бојанићи су иста породица са Мојићима у Брезовицама, а и заједно су се доселили. И Бојанићи су се расељавали из овог места.

Пред Кочину Крајину доселили су се *Бошњаци* из Осата, из близине Сребрнице, где су раније дошли из З. Босне и населили се поред Бојанића у врху Потока, који добива њихово име. Бошњаци су: Велимировићи и Радосављевићи,[1] има их 12 кућа и славе св. Николу.

После другог устанка предак данашњих двеју кућа *Недића* сишао је из села Бухара, изнад Ужица и призетио се у старе Недиће, чије је презиме примио; њих је данас 2 куће, славе св. Луку.

Божовићи су досељени уз Бабинску Разуру с Бијелих Брда у Стар. Влаху и населили се на купљеном имању на Калуђерском Брду; има их 2 куће и славе св. Јована.

Савићи су из породице Савића из Лесковица сишли на Калуђерско Брдо, пошто су претходно дали своје имање у селу у замену за ово; има их 3 куће и славе св. Јована.

Ракић је сишао из Лесковица и населио се у Грацу, слави св. Ђурђа. *Матић* из суседног села Богатића и после деобе дошао на своје имање, слави св. Николу. — *Сиасић* је из Лесковица сишао после деобе у селу на своје имање на Марковцу, слави св. Ђурђа.

У селу Лелићу је данас сталних 88 домова од 10 породица.

Занимање становништва. — Лелићани се занимају свима привредним занимањима, којима и суседни сељаци ове области. Његово је земљиште неродно, само кишних лета да понешто роди, иначе су честе неродне године, које не доносе ни толико колико треба за исхрану домаће чељади. Због овога су Лелићани принуђени или да се одају другим занимањима или да се селе из свога села. Готово сваки Лелићанин зна по какав занат или се

---

[1] Из ове породице Радосављевића је *Антоније Јовановић*, кнез ваљевске на[illegible]од. — Путешествије Јоакима Вујића II. Стр. 40.

одаје на трговину или се одаје рабаџијању. Најчешћи су занати: зидарски, тесачки, коларски, ковачки и др.

Ну како ни занати, ни друга споредна занимања нису у стању да подмире све радове домаће потребе, то се Лелићани исељавају или своју мушку децу дају у службу или на занате и трговину, те се тако и не враћају у село. Готово свако село у Тамнави и Посавини има понеког Лелићанина, који је чак задржао и име свога села и тако се презива.

Појединости о селу. — Лелић је саставни део лелићске општине у срезу ваљевском. Поред овог села у састав исте општине долазе и ова села: *Стубао, Сандаљ, Стрмна Гора* и *Сушица*. Судница је код Љутенца, где су некад биле старе куће, и ту је и школа. Црква је у Ћелијама. Гробље је заједничко и поред школе на Љутенцу. Лелић преславља Николаје (9. мај).

Бобија. — Бобија је циганско насеље овог села. На северној страни Калуђерског Брда, поред старог пута, на плећима виса Бобије насељени су Цигани, чије насеље носи општи назив *Бобија*. На Бобији има данас 30 циганских кућа, саграђених готово једна уз другу, на растојању од 1—5 ^{m}. Куће су изнад једне вртаче, која је до скора била испуњена водом, а саграђене су по угледу на сеоске куће, којима с поља ништа не уступају.

Ови су Цигани прво били настањени у селу Лелићу, на Марковцу, на имању једног ваљевског трговца, па их је он иселио на Бобију, где су до имања дошли куповином. Старином су ови Цигани из источних крајева Србије, а овде су застали из турског доба. До 1880. год. били су скитачи, а тек 1882. г. настанили су се стално у овом селу. На Бобију су сишли 1891. г. и тад су примили хришћанску веру. Главна су им занимања свирачина и надничење појединачно или у групама по суседним селима.

Бобија је у атару села Лелића и на имању овог села, а није с овим селом у општини, већ пошто је изнад самог села Седлара, придодата је општини јовањској, као ближој.

66. Лесковице.

Положај села. — Лесковице су на јужном крају простране Лесковичке Висоравни. Село улази дубоко и у пограничне планине ове области, те је отуда и право планинско село и највише насеље у овој области. Село је на висоравни или по плећима појединих планинских узвишења или по увалама између поје-

диних брда. Кроз средину села у правцу источном пружа се *Маглеш* планина и она дели село на два готово једнака дела, који носе називе: „Пред Маглешом" и „За Маглешом." Пред Маглешом, са северне стране од планине је право село, а за Маглешом с јужне стране су новије раселице.

Северни део села је део висоравни, испуњене силним вртачама, поређаним у правилне низове, који се зову *долине*. Почеци ових долина су у планинским увалама, испод којих се јављају многи јаки извори, који отичу до извесног растојања, па пониру у вртаче, испод којих настају низови вртача до краја села. Лепи примери оваквих долина су: *Ковановски Поток*, *Коритя*, *Хајдучица* (Пивљански Поток), *Бунарски Поток* и *Ђуров Поток*. Почетак је ових долина међу маглешким височима и све су правца северног паралелне између себе, осим *Ђуровог Потока*, који се пружа на исток.

На западном делу села отпочиње други низ оваквих долина. С висова: *Виловца*, *Окрајка* и *Јагодњака* на северну страну спуштају се 3 долине и спајају се у велику *Мишковића Долину*, која у источном правцу пада Грацу. Са источне стране спушта се најшира долина у селу *Слибан*. С јужне и западне стране ових брда спуштају се две широке и кратке долине: *Превна Вода* и *Дуго Поље*.

Вртаче ових долина, као и оне по плећима сеоских брда су каменитог дна, које је истребљено; многе су отворене биле па су временом и човечјом снагом затворене. Са сталним понорима су све вртаче, у које утичу или понирупојединн потоци и извори. У источној падини Јагодњака је једна вртача под именом *Леденац*, дубока 12 ^{m}, а у пречнику 1 ^{m}. Дно је ове вртаче од црвенице, неравно, испуњено снегом, а преко лета ледом и отопљеном хладном водом, коју сељаци извлаче преко лета и употребљавају за пиће. Вртача је скорашња, нема левкаст изглед него само отвор, који личи на содом.

Кроз средину села провлачи се испод кречњака порфирит, који је огољен на много места и у коме се јављају сви извори овог села. И на порфириту, ако није огољен, опет су вртаче. Главнија узвишења на висоравни су: *Лице* у Божићима; *Граховиште* до Ћебића, *Окрајак*, *Јагодњак* и *Виловац* кршеви до села Сушице, *Главица* (од порфирита) до Бунара, *Кулина*, *Ђурова Стијена* и *Орашје* кршеви над Сувајом.

Други део села је ненасељена планина *Маглеш*. Маглеш је наставак повленских висова и пружа се у источном правцу.

Маглеш је кроза средy подељен двема долинама на два поједнака дела. Ове долине зову се *Задушнице* и деле се на Г. и Д. Задушнице. Између ових долина диже се *Мијатова Превија* и она спаја оба дела Маглеша. Г. Задушнице почињу с извором *Г. Каменица,* који после тока од 10 ^{m} понире у једну вртачу, испод које се продужава читав низ вртача на запад до повленских висова. Д. Задушнице почињу с врло јаким врелом Д. Каменица, која после тока од 1 К^{m} понире и на другој страни јавља се као извор *Јасен,* који отиче тако званим *Стајчиним Потоком* и понире опет после тока од 2 К^{m} у једну вртачу, испод које настаје низ вртача, познат под именом *Стајчин До.*

И северни и јужни део Маглеша изнад ових долина сав је под вртачама каменитог дна и плитким. У оваквим вртачама снег се задржава подуже и није редак случај наћи у њима неотопљеног снега крајем маја. У северном делу Маглеша, испод Мијатове Превије, ово су знатнија узвишења: *Краљево Брдо, Брезик, Дрињак, Равна Гора, Мокра Раван, Вис, Дуго Поље* и *Грабик.* У јужном делу Маглеша, изнад Мијатове Превије, ова су узвишења: *Вис, Тодорово Брдо, Губави Рт, Гусарица, Милашиновица, Букова Глава, Градац, Павлова Коса, Буково Брдо* и *Кукаљ.* Сви су висови пошумљени, ређе с једне стране огољени.

У Стајчином Потоку и Долу јављају се по површини силикатне стене, које су највећма огољене по Брезику и Краљевом Брду. Између Краљевог Брда, Брезика и Мијатове Превије с једне стране, Виса и Тодоровог Брда с друге стране, налази се ониско 3 К^{m} дугачко, а 300—500 ^{m} широко планинско пољице, познато под именом Стајчин До, један од најлепших крајева овог села. Пољице није равно, већ је таласастог изгледа и нагнуто истоку.

Присојна страна јужних маглешких висова спушта се доста благо на јужну страну речици Забавици и од запада ограђена је као зидом Буковом Гором и Градачком Стијеном. Цела ова просторија је силикатне природе, без шума и обделана, пуна извораца и безимених потока, који утичу у Забавицу и Забаву. Најлепши и најцењенији део овог краја зове се Пали, на ушћу Забавице у Забаву.

Доње су Лесковице с малим изузетком безводан крај, оне су готово без икаквог сталног извора или бунара, без и једног потока и речице. У овом крају села су извори: *Хајдучица* у Пивљанима, *Црвена Вода* и *Каменица,* извори који нису јаки

и пресушују, због чега се сељаци овог краја помажу барама, цистернама или водом с извора у Г. Лесковицама. У овом крају је и *Ћебско Језеро*, испод Грахова, којим се целе Д. Лесковице служе за појење стоке и већу домаћу потрошњу.

Горње су Лесковице пуне јаких извора, којих има у сваком крају, тако да сваки џемат има по један или по два извора. Од извора овог краја су: *Арсов Бунар* и поред њега још 4 у Ковановском Потоку, *Корита* у Коритима, *Школски Бунар* у Дрндерини, *Ђурова Чесма* у Остојићима, *Орашац* и још 4 у Орашју, *Доња Каменица*, *Јасен* и *Стублина* у Стајчином Долу, *Габела* под Тодоровим Брдом, *Врело* испод Дебелог Осоја, *Савинац* и *Сланац* у Забави, *Градачко Врело* и *Хајдучка Чесма* под Градачком Стијеном и *Горња Каменица* у Маглешу.

Село Лесковице нема својих река. Пограничне су реке: *Забавица*, *Забава*, *Суваја* и *Сушица*. Забавица је мала речица, која постаје од Градачког Врела и која испод Пали пада у Забаву. *Забава* долази од Средњег Повлена и кад прими Забавицу тече клисуром и по све стешњеном долином источним крајем овог села до састава с Буковском Реком, одакле тече за мало опет као Забава и понире у многим понорима, који су у самом кориту испод Ђурове Стијене и Кулине. *Суваја* је суво корито Забавино опет с источне стране овог села све до Богатића, одакле настаје р. Градац. *Сушица* је за мало река овог села. Избија на западном делу овог села, испод Павлове Косе и Кукља, испод повленских висова и одмах, чим изађе из планине, престаје бити река овог села.

С источне стране села испод Орашја и Дрињака падају у Забаву два потока: *Ђуров* и *Орашачки Поток*.

Земље и шуме. — Лесковичке земље су испод села и изнад села. Земље за обрађивање има доста; она је по природи посна, сува, трошна и врло подесна за стрмна жита, особито кад се уредно натире. Најбоље су земље по долинама, куда најбоље успевају пољски и баштенски усеви. Ливаде и пашњаци су најбољи у Стајчином Долу, за Маглешом и у Палима. Најродније земље у селу су: Дрндерина (око школе), за Маглешом и долина Слибан. У новије доба истребљене су по Градачкој Стијени и Буковој Глави многе ливаде и сувати, те се тако овај крај везао за таорске *Мравињце*, велики повленски суват.

Шумом је село особито богато. Цео Маглеш је под шумом, а сви висови за Маглешом тако исто пошумљени су. Шуме су од лиснатог дрвета и употребљавају се за гориво, грађу и жежење

ћумура. У последње доба новопросеченим путем за Ваљево извози се сваке године знатна количина дрва за продају. Као најбоља шума у селу цене се велики забрани храстовог дрвета у Палима.

Цео Маглеш у простору од 950 X^a је сеоска заједница. На њему има згодних испуста и пространих долина с малом шумом, који се дају под испашу, али има и таквих шумских крајева, какви су: Павлова Коса и Кукаљ, у која до данас није човечја нога приступила. Цематских или породичних заједница у овом селу нема.

Тип села. — Лесковице су највеће село у овој области, оне су потпуно разбијеног типа. Село је у главном подељено на три велика краја: *Малештане, Сојчане* и *Гајчане*. Сваки крај подељен је на цемате, где сваки цемат чини за се једну породицу. Цемате одваја долина или каква незнатна вртача; они су удаљени један од другога од 10—300 ^{m}, а куће у цематима су тако близу једна друге, да нигде нису даље од 20 ^{m}.

Главни део села, управо средина села, и најстарије сеоско насеље је око Бунара, а ту су данас *Малештани* с овим цематима: *Тауре, Ковановина, Красојевац, Кулина, Бунарци, Загорје, Орашје, Дрињак, Стајчин До, Мокра Раван, Тодорово Брдо* и *Милашиновица*.

Други део села је око извора Хајдучице и Црвене Воде и ту су *Сојчани* са 2 цемата: *Пивљанима* око Хајдучице и *Сојчанима* око Црвене Воде.

Трећи део села је око Ћебског Језера, извора Каменице и долине Слибана, а ту су цемати: *Ћебићи, Савићи, Божићи* и *Милетићи*.

У Таурама су: *Јаковљевићи* (5 кућа), *Пантелићи* (2 куће), *Марковићи* (4 куће), *Савићи* (6 кућа), *Радовићи* II (6 кућа), *Обрадовићи* (1 кућа) и *Илићи* (1 кућа). У Ковановини су: *Митровићи* (5 кућа), *Радовићи* I (6 кућа) и *Арсићи* (5 кућа). У Красојевцу су: *Вилотијевићи* (6 кућа) и *Остојићи* (8 кућа). На Кулини су: *Кулинчевићи* (7 кућа) и *Антонијевићи — Буковци* (6 кућа). Бунарци су: *Илићи* (5 кућа), *Павловићи* (3 куће), *Марковићи* (6 к), *Андрићи* (8 кућа), *Мирковићи* (1 кућа) и *Кушаци* (9 кућа).

Малештани Планинци су: на Тодоровом Брду *Марковићи* (6 к), за Маглешом: *Пејићи* (2 к), *Радовићи* (1 кућа); на Грацу: *Максимовићи* (1 кућа), *Божићи* (1 кућа); на Милашиновици: *Кушаци* (3 куће), *Настић* (1 кућа) и *Ђуровић* (1 кућа); у Стајчином Долу: *Ђођовци* (Андрићи) (4 куће), *Бошњаковић* (1 кућа),

и *Ранковић* (1 кућа); у Забави: *Обрадовићи* (6 кућа), *Мишић*и (1 кућа); на Мокрој Равни: *Гајовићи* (3 куће), *Павловићи* (1 к), *Пејићи* (1 кућа), *Годићи* (1 кућа), *Илић* (1 кућа), *Станић* (1 кућа) и *Спасићи* (7 кућа); на Равној Гори: *Мишићи* (2 куће), *Миловановићи* (1 кућа) и *Андрићи* (1 кућа); у Дрињаку су: *Миловановићи* (3 куће) и *Зекићи* (3 куће); у Орашју су: *Годићи* (4 куће), *Ђуковићи* (4 куће) и *Филиповићи* (3 куће). Малештани Планинци су раселице доњих око Бунара.

У Сојчанским цематима су ове породице:

а) у Сојчанима: *Лазаревићи* (8 кућа), *Спасојевићи* (4 куће), *Петровићи* (6 кућа) и *Максимовићи* (9 кућа);

б) у Пивљанима: *Јаковљевићи* (Цолићи) (6 кућа), *Павловић* (1 кућа), *Грујовићи* (1 кућа), *Мијаиловићи* (1 кућа), *Арсенијевићи* (6 кућа) и *Трипковићи* (9 кућа).

У Гајчанским цематима су ове породице:

а) У Ћебићима: *Ћебићи* (8 кућа) и *Кедовци* (5 кућа);

б) у Божићима: *Божићи* (Јовановићи) (5 к), *Савићи* (10 к), *Панићи*, *Крсмановићи*, *Митровићи* и *Тешићи* (11 кућа).

в) У Милетићима: *Милетићи* (2 куће), *Гавриловићи* (3 куће) и *Петровићи* (1 кућа).

Сојчани и Гајчани чине Д. Лесковице, а Малештани са свима Планинцима чине Г. Лесковице.

У Лесковицама је врло добро развијен задружан живот. Знатније и повеће задруге су: Андрића 3, Мирковића, Божића 1, Лазаревића 1, Спасојевића 1, Цолића 1, Марковића 1 и Миловановића 1.

Подаци о селу. — По харачким тефтерима из 1818. год. било је 55 домова са 79 пор. и 178 хар. личности. По попису од 1866. год. било је 126 домова са 1104 становника, докле по попису од 1874. год. било је 155 домова са 1254 становника. По попису од 1884. год. било је 189 домова са 1392 становника, докле по попису од 1890. било је 187 домова са 1582 становника. По попису од 1895.[1] било је 216 домова са 1763 станов-

[1] У свима познијим пописима код овог села помињу се некакви засеоци али који се никад не подударају ни с оним, шта сељаци разумеју под речју „*крај*“. Према томе узимање ових заселака је произвољна ствар. Тако у најновијем попису од 1900. год. помињу се засеоци: Ковановина, Кулина, Малештани, Орашје, Тауре и Брђани, а овде су побројани само малештански цемати, за које сваки сељак зна да је општи назив Малештани, што би приличније било ово звати заселак, а не и његове цемате. — Статистика XXIII 1900. год. Стр. 33—80.

ника, докле по попису од 1900. год. било је 256 домова са 1840 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 22,76, а процентни 1,63%.

Име селу. — Неки старији људи причају да је име селу донето. Други опет причају да је име селу дошло отуда, што су се прве породице морале насељавати по лештацима, којих и данас има око Бунара.

Имена крајева су по местима досељења или по месту насељења: Малештани по месту досељења, Сојчани, што су у осоју брда, а Гајчани што су у Слибану, где су некад били добри гајеви. Имена џемата су или по именима места, где су насељени или по месту досељења или по именима појединих знатнијих породица.

Старине у селу. — 1. Са Мравињаца преко Букове Главе, испод Градачке Стијене, на Хајдучку Чесму, водио је од вајкада пут из Ужица у ово село, што се распознавало до скора по старим калдрмама. Овај је пут слазио Ћебском Језеру и Слибаном у корито Граца, а у турско доба слазио у Лелић и спуштао се Ваљеву. Ово је до скора био главни пут за сва суседна села, али је 1899. год. замењен новим, који је у главном прошао истим трагом.

2. На *Мравињцима*, а у атару овог села, иза високог Брда Граца, налазе се и данас трагови старих шанцева, које су Аустријанци подизали 1718. г. у којима је Јевта Витковић дочекао бега Витезовића[1] и који су и у IV аустријском рату од 1788. г. оправљани.

Порекло становништва и оснивање села. — Лесковице се сматрају као старо село, јер га налазимо у списку хајдучких села у округу ваљевском из године 1737. год., где се село „Leskoviz“[2] помиње са 12 кућа и 3 часа далеко од Ваљева. Лесковице су старо село, али ипак његове породице су досељене, а старије породице, нијеадан не само да не уме да каже које су, него и не зна, ни шта је с њима било.

Најстарија породица је *Ковановића* досељена из *Станишевца* са Ковануше у Старом Влаху, у првој половини XVII века, одакле су их Турци довели и овде населили преко сеоског спахије.

[1] М. Ђ. Милићевић — Кнежевина Србија. Стр. 102.

[2] Langer. — Serbien etc. Стр. 244.

Они се данас у селу зову и овим презименом, а и измењеним презименима: Радовићи I, Митровићи и Арсићи; има их 16 кућа, славе св. Јована.

У исто време с Ковановићима, а по вољи Турака, насељени су поред њих данашње *Тауре* (Таурци), досељени из Г. Потарја, из области Д. Колашина. Они су увек били пријатељи турских великаша, а из њихове породице један се 1813. год. потурчио и живео неко време у селу, па се после одселио у Босну, због чега су их сељани дуго звали Турчиновићи и Циганови.[1] Тауре је опште презиме а њега су задржале ове породице: Јаковљевићи, Пантелићи, Марковићи, Савићи и Радовићи II; има их 24 куће, славе св. Јована.

У првој половини XVII века спустиле су се с *Кушића*, из Старог Влаха, у ово село 3 породице, од којих једна насели се овде, друга сиђе Шапцу, у Муселине, а трећа оде у Јадар. Од ове су породице данашњи *Кушаковићи* (или Кушаци) први насељеници око Бунара. Кушака има данас у селу 12 кућа, а и расељавали су се, славе св. Луку.

Пред крај XVII века, покренути општом сеобом нашег народа, доселили су се *Малештани* у ово село. Малештани су из села *Малинска* у Дробњацима. По причању чича Павла Марковића, врло уваженог и трезвеног старца, а члана ове највеће породице у селу, који је и ове податке дао, Малештани су од 4 брата: *Саве, Станоја, Радоја* и *Гала*. У старој постојбини били су у задрузи, па су се тако и овде населили у Стајчином Долу, под Брезиком. До смрти Галове били су у задрузи; али по смрти његовој, удовица Манда изађе са синовима и с Брезика спусти се у Орашје и ту закући. Ово имање купљено је, нешто захваћено, али још више прикупљено од Турака. Мандини потомци и Галови данас се зову *Мандићи*, а то су: Годићи, Мишићи, Ђуковићи, Филиповићи и Зекићи.

После Манде изашао је из задруге Радоје и сишао Кушацима Бунару и његови су потомци: Павловићи, Пејићи, Илићи и Спасићи. Сава и Станоје умрли су у задрузи. После смрти њихове Станојев син одсели се и оде на Мокру Раван и од њега су само *Гајовићи*, а од 4 Савина сина један остане на старом огњишту, а 3 сиђу Бунару. Савини потомци су: Марковићи,

[1] Турци и Цигани у овим крајевима били су Мухамеданци и дан данас реч Турчин и Циганин у погледу верском синониман је израз у народу овог краја, с тога се и јављају ова 2 презимена.

Миловановићи и Обрадовићи, а од онога у Долу: Ђођовци или Андрићи и Мирковићи, најјача малештанска породица.

Малештани су данас заузели скоро све Г. Лесковице и планину, има их 79 кућа, славе св. Ђурђа.

После ових првих Малештана Сава је довео из Малинска и поред себе, на месту Красојевцу, населио свога синовца *Вилотија*. Вилотије је дошао на 30 година после првих Малештана и собом повео је и сву своју породицу, па видећи да се овде може живети, на 20 година после тога, довео је некога свога ближег сродника Остоју и с њиме се збратимио. Вилотије и Остоја, као и њихови потомци, били су дуго у задрузи и деобу запамтио је и чича Павле. Од Вилотија су Вилотијевићи, а од Остоје Остојићи, па како су и они Малештани, то Малештана има 93 куће, које славе св. Ђурђа.

Кад и Малештани покренуо се с Грахова у Црној Гори и „*Матори Ћеба*“[1] с целом својом породицом и кад је сишао у Букове под Ластру, онда Ћеба раздели своје сроднике: 2 породице пошље к Ваљеву и оне се населе у Баб. Луци, 2 врати у ужички округ и оне се населе у Маковишту, а 2 сиђу у данашње Ковачице и населе се на једном брду према извору Граца. Ово се брдо и данас зове Ћебовина. Ћеби се није допало ово место и он се премести у ово село код Језера и ту се насели, па се Језеро по њему назове *Ћебско Језеро*.

Ћебини су потомци: Ћебићи, Мијаиловићи или Кедовци, Лазаревићи и Спасојевићи (од ових последњих само 2 куће). Место где је прва кућа Ћебина била, као и сва околина његова прозвана је Грахово, па се и данас тако зове. Ћебића има 23 куће, славе св. Јована.

После Ћебе, управо при крају прве половине XVIII столећа, доселила су се из Пиве испод Дурмитора три брата: *Максим*, *Трипко* и *Јаков* (Џола) са својим породицама и населили се око Хајдучице и створили џемат Пивљански. Пивљани су се највише расељавали, њих има под неколико презимена 34 куће, славе св. Ђурђа.

После Кочине Крајине, али пре првог устанка, доселиле су се 4 породице данашњих *Божића*, *Савића* и *Митровића* и населиле се испод Ћебића до Лелића и низ Слибан. Све ове породице носе општи назив Божићи, а презивају се: Божићи,

[1] Ћебом се прозвао због велике маљавости по грудама, која је личила на право ћебе, т. ј. изгледало је као да је на прсима носио какво умотано и чупаво ћебе.

Савићи, Панићи, Крсмановићи, Митровићи, Тешићи и Милетићи; њих има 29 кућа, славе св. Јована. Божићи су из села *Пријеворца* у Ст. Влаху.

Кад и Божићи доселили су се и *Кулинци* од Горажда у Херцеговини, прозвати по томе што им је предак направио кулу, у којој је седио и од које се и данас виде избе и доње одаје. Стари Кулинац је населио поред себе и *Антонија Буковца*, досељеног из Буковице у Полимљу, а овај се доселио одмах после годину дана, избегавши крвну освету. Кулинаца има 7 кућа, славе св. Ђурђа, а Буковаца 6 кућа и славе св. Јована.

Опет после Кочине Крајине, али пред први устанак, доселио се предак данашњих *Петровића* у Сојчане из села Штиткова у Ст. Влаху; њих има 6 кућа, славе св. Луку.

У првом устанку сишао је из села Стапара, окр. ужичког, као слуга, предак данашњих *Гавриловића* и настанио се по дну села у Слибану. Од њега су Гавриловићи и Петровићи, којих је 4 куће, славе св. Ђурђа.

Предак данашњих других *Спасојевића* призетио се у прве Спасојевиће и доселио се после другог устанка из Годечева, окр. ужичког; има их 2 куће и славе св. Николу.

Новији досељеници овог села, досељеници после 1870. год. су: *Ђуровић* досељен уз Бабинску Разуру из села Трнаваца у Ст. Влаху, слави св. Ђурђа; *Ранковић* (1 кућа) досељен из Чајетине у Ст. Влаху, слави св. Ђурђа; *Настић* досељен из Маоча, слави св. Николу; *Бошњаковић* досељен уз Бабинску Разуру из Голеши у Полимљу, слави св. Ђурђа; *Станић* из Рудог, скорашњи досељеник, слави св. Луку.

У Лесковицама је 261 кућа од 17 породица.

Занимање становништва. — Главно занимање Лесковичана је сточарство, а тек после земљорадња и воћарство. Највише се гаје овце и козе, а доста и рогате стоке, коју напасају преко лета по маглешким испустима и пландиштима, а с пролећа згоне у доња колубарска села и тамо с њима пробављају по 2—3 месеца. У последње доба опажа се јачи покрет за земљорадњом, те у јачој мери засејавају стрмна жита, која добро успевају и дају толико, колико им је потребно за исхрану, а понешто се одваја и за продају. На тргу врљевском после суводањске пшенице цени се највећма лесковичка, а њена је вредност у крупноћи зрна и његовој сразмерно великој тежини. Откако је крај села за Маглешом постао приступачнији, отпочело је и сејање кукуруза у јачој мери, који овде далеко боље

успева него у селу, од куда су и ове земље добиле много у вредности.

Сваки готово Лесковчанин зна по какав занат. Све што им је потребно за њихову домаћу потребу сами израђују и прерађују. Тако у свом селу имају нарочите занатлије за кројење и мушког и женског одела, за израду пољопривредних справа и оправку и др. Занатлије имају доста посла у свом селу, с тога се врло ретко удаљавају из свога села, а дотерали су чак дотле, да данас сами израђују своје куће и друге зграде. Лесковчани се из свога села удаљавају само онда, када у селу немају где да живе и кад им се укаже згодна прилика, да ће моћи боље и удесније живети него у свом селу.

Појединости о селу. — Лесковице су саставни део лесковичке општине у ср. ваљевском. С овим селом је у заједници село Богатић. Судница је у средини села на Дрндерини, а ту је и школа. Цело село, и ако врло много растурено, сахрањује се у два гробља; једно је код Бунара за Г. Лесковице, а друго је на Грахову за Д. Лесковице. Преславе имају две: Гор. Лесковице преслављају други дан Духова, а Доње Јоване (8. маја).

67. Лозница.

Положај села. — Лозница лежи у долини Колубаре у почетку њене клисуре, зване Сутеска, и по свима висовима, које клисуру граде. И ако је село у долини колубарској, ипак није равно, већ је и сувише брдовито. Сеоске су куће по плећима појединих брегова или по њиховим присојним падинама. Земљиште је од секундарног кречњака или од колубарског терцијерног наноса. Знатнија узвишења су: *Караула* до Гвоздеповића, *Јасенка* до Врховина, *Јасенково Брдо* до Степања, *Град* до Словца, *Сниска Главица* итд.

Извора је у селу доста. Под сваким брдом појављује се по један или више извора, а ових извора највише је на оним местима, где брда спуштају се у колубарску долину. Народ се служи изворском и бунарском водом, а по потреби и речном.

Познатији су извори: *Смрдан* поред окружног пута, *Чесма* испод механе, *Мећавац* и *Мирковац* у Млађевима, *Рогај Чесма* у потоку Рогају.

Земље и шуме. — Главни део имања овог села су колубарске равни, познате под именом *Орловац*, које су подесне за

сваку врсту усева, ливаде и пашњаке. Доста земље зиратне има уз потоке сеоске: *Рогај*, који долази са севера из великих лозничких шума, за тим уз *Живков Поток*, који је добио име по неком Живку, који се у њему утопио, а највише уз *Лозничку Реку*, која постаје од 2 јака потока, једног испод Карауле, и другог испод Јеленке. Ове су наносне земље врло родне и подесне понајвише за пашњаке и ливаде, јер су особито наводњене од многих извораца, који испод брегова падају у потоке.

Лозница је шумско село. Више од $^3/_4$ села леже под шумом, што захвата простор више од 500 Х^а^. Сав северни део зове се *Словац* огромни шумски простори, без пута и везују се за словачке, веселиновачке и степањске шуме. Словац је висораван од вртача, по којима су шуме каменитог дна. Шуме су од лиснатог дрвета и све сеоска заједница. Шумовити крајеви села су: Јасенково Брдо, Голубињак, Крушик, Сниска Главица, Крива Ливада, Карличине, Јеленка и Вранов До. Ближе селу, сваки крај села, заједнички сече и употребљава поједине крајеве шуме, али не сматра као своје заједнице. Крчевине по овим заједницама су својине појединаца.

Тип села. — Лозница је село разбијеног типа. Куће сеоске су по плећима и присојним падинама појединих брегова, испод којих настаје колубарска равница. По бреговима су куће груписане, где су куће удаљене једна од друге 20—60 ^m^; свака група припада једној породици, више оваквих група чине џемате. У селу има 3 оваква џемата: *Шљивак* (Старо Село), *Млађеви* и *Забрђани*, удаљени један од другога од 40—200 ^m^.

У Шљиваку су: *Раонићи* (1 кућа), *Мирјанићи* (6 кућа), *Петрићи* (2 куће), *Лаудовићи* (Мијаиловићи) (2 куће), *Дугоњићи* (4 куће), *Јокићи* (5 кућа), *Радосављевићи* (Швабићи) (1 кућа), *Марковићи* (1 кућа), *Вићентијевићи* (2 куће), *Настићи* (1 кућа), *Гајићи* (1 кућа), *Лазићи* (Работићи) (5 кућа) и *Шумаревићи* (1 к.). У Млађевима: *Јовановићи* (Маџари) (1 кућа), *Митровићи* (7 к.), *Милутиновићи* (9 кућа), *Пауновићи* (2 куће), *Мирковићи* (2 куће), *Живанићи* (Ружичићи) (6 кућа), *Станићи* (Ивановићи) (7 кућа), *Божићи* (7 кућа) и *Бошњаковићи* (1 кућа). Забрђани су: *Лазаревићи* (3 куће), *Басковићи* (Павловићи) (1 кућа), *Видосављевићи* (3 куће), *Милинковићи* (2 к) и *Озимковићи* (Величковићи) (2 к.).

У Лозници је врло мало већих задруга, осредњих има приличан број, а повеће су: Петрића 1, Милутиновића 2, Станића 1, Митровића 2 и др.

Подаци о селу. — Лозница[1] је по харачким тефтерима из 1818. год. имала 66 домова са 74 пор. и 170 хар. личности. По попису од 1866. год. било је 74 дома са 699 становника, докле по попису од 1874. год. било је 74 дома са 498 становника. По попису од 1884. год. било је 85 домова са 549 становника, докле по попису од 1890. год. било је 86 домова са 628 стан. По попису од 1895. год. било је 83 дома са 585 станов., докле по попису од 1900. год. било је 90 домова са 661 становником.

Годишњи прираштај становништва овог села не може се израчунати, што је све до краја 1874. год. с овим село било у заједници и село Веселиновци, које се од 1872. год. рачуна као самостално село, а дотле заселак овог села.

Име селу. — За име селу прича се ово. У старије доба по брдима, где су биле куће овог села, било је тако много винове лозе, да је била оклопила сву шуму, те је по њој дато име селу, а за старо име нико не уме казати.

Шљивак име џемату дошло је, што су стари имали изван кућа своје воћњаке, које су доцнији досељеници заузели. *Млађеви* се зову што су раније на тим местима старији досељеници имали своје младе воћњаке и винограде, који се називају тим именом за разлику од старијих.

Старине у селу. — 1. Испод Милинковића кућа, у потоку Мећавцу, налазе се остаци неке старе цркве, који се зову *Црквина*. Народ држи да је ова црква до скора радила, па су је Турци, кад и дивачку, разорили.

2. У долини Лозничке Реке, испод Петрића кућа, налазе се остаци некаквих зидина поред старих гробова, у којима има по неки камен, али без натписа.

3. Усред Шљивака, налази се највише место *Читлук*,назвато што је на њему био летњиковац спахије овог села из првих година XIX века. Око Читлука је старо насеље овог села, а сва су друга места доцније насељена.

Порекло становништва и оснивање села. — Прво насеље села било је на Читлуку и најстарије породице села, за које се не зна да су се доселиле, јесу *Раонићи* и *Радоњићи*. Од Раонића,[2] некад најјаче и најзнатније породице у селу, данас је само

[1] У харачким тефтерима ово село не помиње се само, већ са својим засеоком Веселиновцима, који су данас засебно село. — Финансије и Установе Обновљене Србије. М. Петровић, II 464—469.

[2] Из ове је породице буљугбаша *Арсеније Раоник*, којега Прота Матија помиње на неколико места у својим Мемоарима. Мемоари 37, 49, 72, 79 и 82

једна кућа, а од Радоњића нема ниједне и последњи потомак изумро је 1900. год. Раонићи славе св. Јована. Стари Раонић, прадед данашњих, узео је својој ћерци у кућу некакво Осаћанче и од њега су данашњи *Мирјанићи;* има их 6 кућа, славе св. Ђурђа.

У исто доба, из истог места, у почетку XVIII века из Врдила, у близини Краљева, доселили су се *Дугоња* и *Лауд* и населили по одобрењу Раонића уз њих, на садашњем месту. Од Дугоње су: *Дугоњићи* и *Петрићи*, има их 6 кућа, славе Ђурђиц, а од Лауда Лаудовићи: Мијаиловићи, Марковићи, Видосављевићи, Вићентијевићи, Настићи и Гајићи; има их 10 кућа,славе св. Ђурђа.

Кад су се ове прве породице доселиле, тад су дошле у село две породице данашњих *Ивановића* и населиле се у Млађевима. Ове су породице из Херцеговине од Билећских Рудина од породице Алексића; има их под два презимена 14 кућа, славе св. Игњатија.

Милутиновићи су из ове области из села Пријездића од породице Исидоровића, има их 9 кућа, славе св. Николу. — *Митровићи* су из Крчмара, села ове области, има их 7 кућа, славе св. Арханђела, а од породице су Мрдића у истом селу. — *Работићи* (Лазићи) су из села Душманића у Полимљу; предак им се призетио у Дугоњиће, славе св. Ђурђа; има их 5 кућа.

Пауновићи, *Мирковићи* и *Милинковићи* досељени су из села Бистрице у Полимљу, а сви досељени пре Кочине Крајине. Све три породице су од 2 брата, прве две од једнога, а трећа од другога. Милутиновића предак призетио се у старе Радоњиће и њихову славу примио, те се они данас сматрају као најближи сродници тој старој породици; има их 6 кућа, славе св. Луку. *Живанићи* и *Лазаревићи* су из Мартинића у Црној Гори, досељени у првом устанку, има их 9 кућа, славе св. Петку.

Јокићи су скорашњи досељеници, досељени после II устанка из Качера у Ст. Влаху, има их 5 кућа, славе св. Арханђела.

Познији досељеници. после 1830. год. су: *Радосављевић — Швабић* досељен из села Бикотинаца у Срему. слави св. Ђурђа. — *Шумаревић* доселио се уз Бабинску Разуру из Вардишта у Старом Влаху, слави св. Ђурђа; *Јовановић — Маџар* доселио се од некуда из Баната, слави св. Лазара; *Бошњаковић* доселио се из Пријездића ове области, слави св. Николу; *Васковић* (Павловић) из Шљивовице у Ст. Влаху; *Озимковићи* из Обајгоре, украј Рогачице, има их две куће, предак им се призетио у старе Радоњиће, славе св. Ђурђа.

У Лозници има 85 домова од 17 породица.

Занимање становништва. — Лозничани се занимају свима привредним радњама, којима и остали сељаци у овој области. Од свих привредних радњи превлађује земљорадња, а раније гајени су и виногради, којих је сада врло мало у селу. И сточарство није занемарено, нарочито се гаје говеда и свиње. Лозничани се ретко баве занатима, а врло тешко куда се крећу изван свога села.

Појединости о селу. — Лозница је саставни део лозничке општине у срезу ваљевском. Судница је у селу на окружном путу. Школа и црква у Рабровици. Преслава Мали Спасов-дан.

У Лозници, на окружном путу Ваљево — Обреновац има путничка механа. Механу држи *Ђурић*, родом из села Коњског у Зупцима и његова је својина.

Цигани. — У селу, испод механе, опет на истом путу, имају 2 привремене циганске породице, које се баве ковачким занатом и земљорадњом.

68. Лопатањ.[1]

Положај села. — Лопатањ лежи на обема обалама истоимене речице, притоке реке Јадра. Лопатањ је брдско село, куће су по плећима појединих високих и врло стрменитих брда, која се увлаче из подринског округа као наставак планине Рожња. Земљиште је од секундарних стена, доњи део од врло много распаднутих пешчара са малим самицама кварца. горњи део од кречњака и вапновитих глинаца. Јужни део села према Драгодолу и Станијиној Реци зове се *Ива*, преко које прелази нови пут Ваљево — Љубовија, а иза ње је *Караула*, некад брдо под шумом, а данас с њивама и ливадама. Испод Иве и Карауле пре 100 година била је планина *Маза*, а данас најнасељенији, издељени и скоро бешумни крај. Иза Мазе на западну страну дизала се опет друга планина *Кокорава*, која је опет тако исто насељена и растребљена. Узвишења друга по селу су: *Вења*, где су Јанчићи, *Оскруша* око школе и где су Сандићи, *Бојчица* (510 ^{m}) изнад Бобића, *Церје* и *Осоје* где су Бирчани, *Равни Гај* где су Мирићи, *Дебели Цер* до Врагочанице, *Белешка* и *Јајац* у Мази и *Виловица* усред села, где су неки Сандићи.

Извора у селу има доста. Јужни део села по јаругама, потоцима и падинама појединих брегова, и ако су кречњачке

[1] Ово село описивао је и г. Мил. Дачић, бив. учитељ комирићски, чијим смо се описом врло мало могли користити.

природе, има доста извора, који су по количини воде знатни, на више места неприступачни, јаки и толико снажни да граде читаве потоке, докле северни има опет више извора, али слабије природе и стално пресушују. Докле северни део копа и бунаре, а и речном се водом служи, дотле јужни служи се само изворном водом. Од текућих вода овог села је главна *Лопатањска Река*, којој је глава у Мази под брдом *Белешком*. Река постаје од три потока: *Коњске Јаруге, Јајачке Јаруге* и *Мажанске Јаруге*, од три јаруге низ које слазе главни мажански извори и потоци. Река има правац северни и уз пут поред многих поточића, под Осојем, прима *Радијевицу*, доста јаку речицу, која долази из *Кокораве*. Испод Оскруше и Церја Река се састаје с другом главном речицом овог села *Брикосом*, која долази са североистока од Дебелог Цера. Од става ових двеју речица, нова река зове се *Лопатањска Река* до под Јанчиће, па се одатле, текући на запад, отпочне звати *Остружањска Река* и тим се именом зове до ушћа у Јадар.

Земље и шуме. — Лопатањске су земље изван кућа око река и поглавито по странама појединих блажих брегова и брда. Земље су посне, песковите, хладне, тешко се дају зиратити и натирати, те су по све неродне, докле су луке око рекавица и потока права благодет села. Докле су брдске земље једва подесне за сејање стрмних усева и гајење воћа, дотле су луке добре и за ораницу и косаницу. Особитих ливада и пашњака има низ све речице овог села. Добре зиратне земље су: *Летишта, Караула, Маза, Добросавка, Луке, Ковраг, Поље* и *Сарајлина Вода* у Јајцу. Ну поред свега село је оскудно земљом.

Шуме је у селу доста, и сматра се као најлепша шума у обема областима, која може поднети за све врсте домаће и техничке употребе. Како су сеоске куће по плећима појединих брегова, шуме су покриле њихове падине и дубодолине. Лепши и већи забрани по Вењи, Оскруши, Мази, Виловици и Кокорави су приватна својина, а најлепши су Јанчића Забрани, који запремају у простору више од 300 Х[а]. Сеоске су заједнице на Виловици на средини села, у шуми и испустима запремају повећи простор и *Жути Рт* у Кокорави до Гуњака, заједница у шуми.

Тип села. — Лопатањ је село разбијеног типа. Куће су по плећима појединих брда, поређане у мале или веће групе, где су куће на растојању од 50—200 [m]. Свако брдско насеље

чини за се по једну малу. Главне су мале: *Јанчићи*, *Бобићи*, *Сандићи*, *Бирчани*, *Лештарићи*, *Ћосићи*, *Горњи Лопатањ*, *Мирићи* и *Маза*.

Јанчићи су на Вењи, коси од Плавања, на којој су и Бабићи из Осечине и ту су: *Јанчићи* (Петрићи и Кнежевићи) (15 к) и *Живановићи* (4 куће); *Бобићи* су уз Брикосу под Бојчицом и ту су: *Мијаиловићи* (7 к), *Миловановићи* (3 к), *Илићи* (1 к), *Пантелићи* (3 к), *Павловићи* (4 к), *Чкојићи* (3 к) и *Ђерманчићи* (3 к); *Сандићи* су на Оскруши и око школе и ту су: *Поповићи* (2 к), *Протићи* (2 к), *Софронићи* (1 к), *Андрић* (1 к), *Обрадовићи* (3 к), *Стаменић* (1 к), *Драгићевићи* (3 к), за тим они, што су се иселили на Виловицу: *Андрићи* (1 к), *Обрадовићи* (1 к), *Стаменићи* (1 к) и *Радивојевићи* (2 к); *Бирчани* су на запад од Сандића и ту су: *Анђелићи* (4 к), *Васиљевићи* (4 к), *Гавриловићи* (4 к), *Николићи* (3 к) и *Тодоровићи* (4 к). На запад су *Лештаре*, где је породица *Михаиловића* (Лештарића) (са 6 кућа). На југ од ових на Виловици и Кокорави су Ћосићи: *Ћосићи* (7 к), *Симанићи* (4 к), *Лукићи* (2 к), *Вилотићи* (1 к), *Бојичићи* (3 к), *Крсмановићи* (1 к) и *Дамњановићи* (2 к). На исток од ових на Равном Гају су: *Мирићи* с 13 кућа. На југу од њих до Царине и Драгодола је *Горњи Лопатањ* и ту су: *Тадићи* (Ђурићи, Бранковићи) (13 к), *Живановићи* (5 к), *Анџаковићи* (3 к), *Милинковићи* (5 к) и *Милановићи* (2 к). На исток од овог краја је *Маза* с три мање мале: *Белешка*, *Јајац* и *Брус*. У Белешци, најисточнијем крају су: *Ђорђићи* (7 к), *Бојићи* (7 к), *Грујићи* (2 к), *Марковићи* (6 к), *Маринковићи* (3 к), *Томићи* (1 к) и *Даничићи* (1 к). У Јајцу су: *Ћосићи* (1 к), *Симанићи* (1 к), *Јовићи* (2 к) и *Лукићи* (3 к). У Брусу су: *Тешићи* (4 к), *Недићи* (4 к), *Ђурђевићи* (2 к), *Максимовићи* (1 к), *Пантелићи* (1 к) и *Митровићи* (6 к).

У селу је врло јако развијен задружан живот, мање више свака друга кућа у селу је задружна. Највеће задруге у овој области јесу и највеће задруге овог села. Од већих задруга овог села вредно је напоменути: Јанчића 1 и Илића са 37 чељади, Радосављевића, Ћосића 1, Јанчића, Радивојевића 1 са преко 30 чељади, Миловановића 1, Живановића 1, са преко 20 чељади и многе друге са преко 15 чељади.

Подаци о селу. — Према попису од 1818. год., било је 45 домова са 65 пор. и 156 харач. лица. Према попису од 1866. год. било је 118 домова са 990 становника, докле према попису од 1874. год. било је 128 домова са 1138 станов. Према попису од 1884. год. било је 156 домова са 1292 становника, докле према

попису од 1890. год. било је 162 дома са 1412 становника. Према попису од 1895. год. било је 147 домова са 1514 становника, докле према попису од 1900. год. било је 192 дома са 1727 становника.

Годишњи прираштај становништва овог села од 1866. год. је 23,38, а процентни 1,78%.

Име селу. — За име селу везана је ова народна прича. Прича се да је у раније доба био некакав инокосан човек од оних породица, које су изумрле у овом селу, па врхао пшеницу. Наоблачило се, духнуо јак ветар и почело да грми, па да би што пре раставио жито од плеве, он зовне и жену од куће да му дође и помогне. Жена или није могла или није имала кад доћи одмах, а он онако љутит с лопатом у руци истрчи пред њу, кад је прилазила гувну, удари је лопатом преко главе, од кога удара остане на месту мртва. Прича вели да су тога човека прозвали Лопатањцем, а доцније и село Лопатњем.

Имена мала̑ су породична презимена или имена појединих места, тако мале: Јанчићи, Бобићи, Сандићи, Ћосићи, Мирићи добиле су имена по презименима главнијих породица, насељених у њима; мале: Маза и Г. Лопатањ добиле су имена по месту насељења.

С именом села Лопатња сусрећемо се поодавна. Тако налазимо га у списку хајдучких села овог округа из 1737. год. са 7 кућа и 7½ ћ далеко од Ваљева.[1]

Старине у селу. — 1. У Јанчићима, на брду Вењи, налази се неко старо гробље, познато под именом „Грчко Гробље." У гробљу има доста стећака, али су они нагнути, без натписа и слабе вредности.

2. У средини села, испод Г. Лопатња, у Мирићима, налази се друго старо гробље, познато под именом *Маџарско Гробље*. Стећци и плоче су с натписима и сликама разних животиња и биљака, али су доста искварени.

3. На Иви, у Г. Лопатњу, до Драгодола, налази се опет неко старо гробље, за које народ држи да је гробље некаквих српских насеља по Иви и околини. И у овом гробљу има стећака, али без натписа и слика, стећци су и мањи и грубље израђени.

---

[1] Langer. C

4. У Бобићима, у долини Брикосе, налази се неки велики усправљен стећак, израђен од белог осладићског калцита, који се зове *Дубени Камен*. Народ држи да је овај камен обележавао неку меру и границу још и пре турског доба.

5. У Г. Лопатњу, до Царине, налази се један плећасти вис на Кокоравн, који се зове *Караула*. Некад је вис био пошумљен, а данас су по њему најбоље ливаде и испусти, а на њему је била погранична караула из 1730. год., од које се данас слабо шта може распознати.

6. На Бојчици, до Драгијевице, чији већи део припада селу Драгијевици, сељаци с времена на време по чешће пута купе кремење и уз то надовезују приче, да су по Бојчици били многи ратови из оног доба, кад су биле у употреби пушке с кременом. Народ зна да су такве ратове водили Турци, али с киме не зна. Као да ће ови ратови бити мање или веће чарке појединих турских одреда са хајдуцима и хајдучким четама.

7. Преко овога села ишао је од вајкада стари пут, који је спајао Босну с Ваљевом и колубарском долином. Тим старим путем и у почетку XIX столећа ишло се непосредно преко Сребрнице за Сарајево и натраг, тим путем и Карађорђе и Кнез Милош ишли су с војскама на соколске Турке, а тим путем кретале су се и све миграције становништва из наших западних и југозападних крајева. Пут је улазио у село на Караули из Царине, па је одатле ишао на исток низ Ограду, западну страну Мазе, и слазио у Реку, из Реке пео се уз Летишта до на Дебели Цер, одакле је по врху Драгијевице, изнад извора реке Јадра, улазио у Врагочаницу. Пут је стари с калдрмама, проширењима и старим радовима, али данас већ није ни у каквој употреби, пошто су испросецани равнији и бољи путови низ Јадар и на друге стране.

Порекло становништва и оснивање села. — Лопатањ је старо село и врло старо насеље, што је добро очувано у успомени народној. Старо насеље овог села било је око Оскруше, виса, на коме је данас сеоска школа. Ту су биле најстарије породице, па су се после или деобом или због тескобе или због болести иселиле у крајеве. Најстарије насеље овог села држи се да је било око *Поповог Точка*, извора под Оскрушом, да је било збијено и после се растурило. У селу има и данас врло старих породица и за њих се зна, да су се по 2 до 3 пута помештале на јужну или северну страну, докле су дошле на данашње место. Најстарије породице у селу, које се сматрају

као старинци, али за које већином држе да су и досељене, јесу данашњи *Мирићи*. За Мириће готово нико не сме, па ни сами они, да тврди да су староседеоци, већ да су досељени. Ми их уврштујемо у досељенике и стављамо њихово досељење у доба пре почетка XVII века, а по свему биће да су досељени из подринских херцеговачких крајева. Мирићима су род Ћосићи који су пре 200 год. били у 3 куће и насељени на Оскруши, па се померили под Виловицу, одатле отишли под Кокораву и у Мазу. С Ћосићима су у сродству: Лукићи, Јовићи, Бојичићи, Вилотићи и Дамљановићи; њих је 22 куће, које с 13 Мирића чини 35, славе Ђурђиц.

Најстарији досељеници овог села сматрају се *Јанчићи*, досељени у другој половини XVII столећа из околине Митровице у Старој Србији, где су се и тамо тако звали. Јанчића је кућа била јака и задружна и раније у околини Новог Брда у Ст. Србији, одакле се спустила у лапску равницу. По причању доселила су се у ово село три брата, сва три у задрузи, и од њих су̂ сви данашњи Јанчићи, који су од старине овде и нису се много исељавали; њих је 15 кућа, славе св. Јована.

После Јанчића као најстарији досељеници сматрају се *Сандићи*, прозвати по некаквој баби Санди, која их је доселила из истог краја, одакле су и Јанчићи. Сандићи су од два бабина сина и потомци једнога дуго година поповали су у овом селу а зову се: Поповићи, Андрићи, Стаменићи, Софронићи, Обрадовићи, Радивојевићи, насељени први пут на Оскруши, па као највиђенији потисли све старије и остали сами до данашњег дана; њих је 16 кућа, славе св. Јована.

После Сандића, на две до 3 године после њих, доселили су се данашњи *Мажани*, *Бобићи* и *Живановићи*, из околине Никшића у Херцеговини, сада у Црној Гори, досељени у 2 породице и насељени у Сандићима, одакле су се после повукли, неки уз Брикосу, неки у Јанчиће, а неки у Мазу. У Јанчићима су Живановићи, у Бобићима: Миловановићи, Павловићи, Илићи, Мијаиловићи, Пантелићи и Чкојићи, у Мази: Ђорђићи, Маринковићи, Томићи и Даничићи. Сви су досељени под презименом *Бобићи*, које данас имају понеки одсељеници из села, иначе остало као цематско име. Бобића има 37 кућа, славе Ђурђиц.

Кад Бобићи доселили су се и *Лештаре*, из Лештанског, села у окр. ужичком, камо су се раније доселили из Горажда у Херцеговини. Лештара нема данас много у селу, много их се исе-

лило, много их је замрло, а данас их је свега 4 куће, славе Ђурђиц.

У општој сеоби у почетку XVIII столећа, досељени су из Будимље у Старом Влаху *Живановићи* у Г. Лопатњу и населили се на месту где су и данас; њих је под два презимена 7 кућа, славе св. Ђурђа. — Некако одмах иза Живановића доселио се у ово село некакви *Тадија* и населио поред њих до Царине и Драгодола. Тадија се доселио из Осата у Босни, камо се раније доселио из Мораче од исте породице, од које су Бражђани у Оглађеновцу. Тадијини потомци зову се *Тадићи* и њих је 13 кућа, славе св. Алимпија.

У аустријској окупацији доселили су се и *Бирчани* из Бирча у Босни. Бирчана је више породица и сродних с Бирчанима у Ваљеву и Суводању, само се мало позније доселили. Бирчани се зову: Васиљевићи, Анђелићи, Гавриловићи, Николићи и Тодоровићи; њих је 19 кућа, славе св. Ђурђа.

Пред Кочину Крајину сишли су *Симанићи* у Ћосићима из суседног села Гуњака, њих је 5 кућа, славе Ђурђиц. — Тада се доселио и предак данашњих *Анцаковића* из суседног села Врагочанице, доселивши се у Живановиће у Г. Лопатњу жени у кућу, од кога су 3 куће, славе св. Николу. — У исто доба прешао је жени на имање предак данашњих *Бојића*, из суседног села Драгијевице, од њега су 7 кућа у Мази, славе св. Николу. —

После Кочине Крајине прешло је у Мазу из суседног села Драгодола у Азбуковици неколико породица и населило брдо *Брус*; њих је 18 кућа, славе Ђурђиц и сви се зову *Брушани*. — *Марковића* предак доселио се као слуга из Рујевца и призетио се у Ђорђиће у Мази, од њега су данас у селу 6 кућа, славе св. Ђурђа. — *Милинковића* предак доселио се из Цветуље у Рађевини, као слуга у Живановиће у Г. Лопатњу и тамо се оженио и окућио, од њега је 5 кућа, славе св. Јована.

Познији су досељеници: *Ђерманчићи*, чији се предак призетио у Бобиће и доселио из Царине од истоимене породице, има их 3 куће, славе Ђурђиц. — *Грујића* дед призетио се у Бојиће у Мази и доселио се из Царине, од њега су 2 куће, славе св. Ђурђа. — *Лештарића* 2 куће су од Арсеновића у Остружњу, чији се неки предак доселио у ово село и призетио у Лештаре, примио њихово презиме, а задржао своју славу; њих је 2 куће, славе св. Арханђела. — *Протићи* су из Азбуковице,

обе свештеничке породице, на имању Поповића на Оскруши, славе св. Јована.

У Лопатњу је 199 кућа од 18 породица.

Занимање становништва. — Лопатањци се занимају земљорадњом и воћарством. Земљу раде у велико и ради ње спуштају се дубоко низ Јадар и готово сваке године лети раде по Подрињу око ушћа Јадра и Лознице. Многи од њих имају већ своја купљена имања, а већи број ради на туђем имању. Воћем су се почели у велико бавити, од како се отпочело сушење шљива и због тога иоле имућнији имају и сувише велика воћа. Стоке држе колико је од потребе, али се нико од сељака не занима гајењем бољих врста ма какве било стоке.

Лопатањци се радо одају изучавању заната и трговини. Занате раде по селу и изван њега, а трговином се баве и по селу и по већим трговачким центрима. Ради ових послова за време најживљег рада проводе изван села.

Због велике намножености у селу, као и због недовољног простора и тешког саобраћаја многе се породице иселиле и исељавају у ваљевску Тамнаву, Јадар и околину Шапца. За неколико последњих година иселило се из села Бобића, Бојића, Ђорђића, Ђурића, Марића, Лештарића и др. више од 25 кућа.

Појединости о селу. — Лопатањ чини за се општину лопатањску у срезу подгорском. Судница и школа су у селу, а црква у Осечини. Гробље је подељено по крајевима, само источни део села, где га је више од половине, сахрањује се више Оскруше, на Осоју. Сеоска је преслава Спасов-дан.

69. Лукавац

Положај села. — Лукавац је на присојној страни косе и њених плећа, која је развође Рабасу и Кланичкој Реци. Коса је плећаста, јужна јој је падина блажа од северне и сва је од терцијерних наноса. Знатнијих узвишица у селу нема.

Извора у селу има доста и већином су у поточићима и јаругама, који се с косе спуштају Рабасу. Извори се зову по породицама, које се њима служе. У селу има доста и бунара, па готово више је породица, које се служе бунарском водом него изворском. Од пограничних река су: Колубара с јужне, Рабас са западне и Кланичка Река с источне стране. Од важнијих потока су: *Дубљански Поток* у северном делу села и *Рабровица* до Диваца. И ови потоци, као и многи извори пре-

сушују, а пресушују и Кланичка Река и Рабас, те се преко лета народ служи и барском водом за појење стоке или водом с појединих вирова у Рабасу.

Земље и шуме. — Лукавачке су земље у колубарској и рабашкој долини и то су наносне и најродније земље, на којима успевају сви усеви, а дају добре ливаде и пашњаке. Најлепши део имања је при ушћу Рабаса у Колубару и зове се *Косирић*, а цео атар колубарски зове се *Лалинац*. Брдске су земље изван кућа и на север до Дупљаја већином шумске земље, подесне за воћњаке и сејање стрмних усева.

Шуме је у селу доста и она је од лиснатог дрвета. Цео северни крај села, тако звано *Дубље* и крај до Кланичке Реке је пошумљен. Шуме у селу има доста за грађу и гориво, а код појединаца и за продају. У селу нема никаквих заједница.

Тип села. — Лукавац је село разбијеног типа. Цело је село подељено у два велика џемата једном широком јаругом, која се зове Дубока Јаруга. Доњи крај села, до цркве, зове се *Крајчани*, а горњи *Ћеловићи* (Ћеловац). Куће у џематима су растурене и отишле све уз косу до краја села, оне су на растојању од 20—60^{m}, а џемати су спојени и куће једног прелазе с имањима у други.

У Крајчанима су: *Терзићи* (1 кућа), *Јованчићи* (2 куће), *Вучинићи* (1 кућа), *Милановићи* (3 куће), *Јокићи* (1 кућа), *Стојановићи* (1 кућа), *Леонтијевићи* (3 куће), *Матићи* (1 кућа), *Марковићи I* (3 куће), *Марковићи II* (Кендићи) (2 куће), *Марковићи III* (Сакићи) (3 куће), *Дринчевићи* (2 куће), *Кустурићи* (1 кућа), *Ранисављевићи* (4 куће), *Илићи* (Алићи) (1 кућа), *Миросавићи* (1 кућа), *Живковићи* (1 кућа), *Мајсторовићи — Чеговци* (1 кућа), *Селенићи* (1 кућа) и *Петронијевићи* (Шуркићи) (2 куће). У Ћеловцу су: *Јанковићи* (3 куће), *Ивановић* (1 кућа), *Јањићи* (2 куће), *Јеремић* (1 кућа), *Дашковић* (1 кућа), *Милошевићи* (3 куће), *Јевтићи* (2 куће), *Јевтићи* (Васарићи) (3 куће), *Матићи* (Ђорђевићи) (2 куће), *Марјановићи* (1 кућа), *Пантићи* (2 куће), *Матуновићи* (1 кућа), *Давидовићи* (4 куће), *Гудовићи* (2 куће), *Савићи* (3 куће), *Николић* (1 кућа), *Мишовићи* (1 кућа), *Поповићи* (1 кућа) и *Петровићи* (1 кућа).

У Лукавцу нема данас великих задруга, као што их је некад било, од већих задруга је: Јевтића 1, Милошевића 1, Дашковића, Пантића 1, Марковића 2 и Дринчевића 1.

Подаци о селу. — Према списку села из ваљевске епархије од 1735. год. Лукавац је имао 12 домова.[1] По харачким тефтерима из 1818. године у селу био је 41 дом са 55 пор. и 122 хар. личности. По попису од 1866. год. било је 53 дома са 444 станов., докле је по попису од 1874. год. било 57 дом. са 451 становника. По попису од 1884. год. било је 74 дома са 490 станов., докле по попису од 1890. год. било је 70 домова са 541 станов. По попису од 1895. год. било је 67 домова са 560 станов., а по попису од 1900. год. било је 82 дома са 685 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 8,ₓₓ а процентни 1.58%.

Име селу. — Име селу народ не уме да објасни. Никаква прича не постоји откуда је дошло име селу Лукавац. Име села налази се у списку села палешког округа из 1737. год.[2]

Имена џемата су по месту или од презимена старијих породица. *Крајчани* је име отуда, што је овај џемат млађи и што се налазио као на крају првог, *Ћеловца*, који је од презимена *Ћеловићи*.

Порекло становништва и оснивање села. — Лукавац је врло старо село, јер га већ налазимо као село у првој половини XVIII века. Старе куће биле су око извора *Поповице* близу јаруге, која дели џемате, а ту су и данас најстарије куће у селу. Као најстарија породица у селу сматрају се *Марковићи* і и сматрају се као оснивачи села; њима је род Миросавић, и тако их је у селу 4 куће, славе св. Арханђела. Све остале породице досељене су у село.

По времену досељења најстарија је породица *Селенића*, досељена у другој половини XVII, а по причању неких сељака изгледа и много раније, из Црне Горе од Мораче. Са Селенићима су род Јанковићи и Матићи (Ђорђевићи), те тако их има у селу 6 кућа, славе св. Алимпија.

Са Селенићима заједно су се доселили из Куча у Црној Гори данашњи *Милошевићи*, чији предак прозват је Васара па су готово сви познати у селу под презименом *Васарићи*. Милошевићима су род: Јањићи, Дашковићи, Јеремићи и Јевтићи (Васарићи); њих има 10 кућа, славе св. Николу.

[1] Споменик XLII. Стр. 201.

[2] Länger. Serbien

Неки држе да су пре Милошевића и Селенића, а неки после доселили се данашњи *Гудовићи*,[1] некадашњи Ћеловићи (Ћеловци). Ћеловићи су досељени од братства Ћеловића из Површи у Херцеговини; они се данас зову: Гудовићи, Јевтићи и Матићи; има их 5 кућа, славе св. Стевана.

Некако одмах после првог аустријског рата, или у почетку XVIII или крајем XVII века доселили су се у село данашњи *Савићи*, од Фоче у Босни. Предак Савића доселио се као хајдук и избегао погибију. Са Савићима су у сродству и Давидовићи, има их 7 кућа, славе св. Луку.

Пред Кочину Крајину доселили су се у ово село *Марковићи — Сакићи*, из Осата у Босни. Са овим Марковићима у сродству су: Милановићи, Стојановићи, Марковићи (Кендићи) њих има 9 кућа, славе св. Ђурђа.

У првом устанку дошли су у ово село из села Балиновића ове области данашњи *Ранисављевићи* и *Живковићи* као уљези у Савиће; њих је 5 кућа, славе св. Луку.

У исто доба доселио се и предак данашњих *Дринчевића* из села Љубардића преко Дрине у Босни; њих је 2 куће, славе св. Николу.

Јованчићи су сишли из Ровни ове области, њих је 1 кућа, слави св. Јована, а у другу призетио се *Јованчић* из Маковишта, слави св. Николу и св. Јована. — *Леонтијевићи* су сишли из Мајиновића ове области, има их 2 куће, славе св. Алимпија, а у трећу призетио се *Леонтијевић* из Сандаља, слави св. Николу и св. Алимпија. — *Петронијевићи* (Шуркићи) су из Тупањаца ове области, има их 2 куће, славе св. Стевана. — *Пантићи* су од породице Кесера из Голупца, предак им се призетио у Савиће; има их 2 куће, славе св. Ђурђа и св. Луку. — Ово су досељеници из почетка XIX века до 1840. год.

Досељеници после 1840. год. су: *Терзићу* доселио се отац као терзија из села Табановића, у окр. ужичком, слави св. Луку. — *Вучинић* се доселио однекуда из Мачве, слави Враче. — *Алић* се доселио из Осечине, села ове области, слави св. Николу. *Кустурића* оца населио капетан Павле Гудовић као писара општинског, слави св. Ђурђа, пореклом из села Заблаћа у шабачкој Поцерини. — *Мајсторовић* је доселио се као слуга са Заграда на Чеву, слави св. Арханђела. — *Ивановић* доселио се

[1] Из ове је породице пок. Јеврем Гудовић, бив. министар, син капетана Павла Гудовића из тридесетих година прошлог столећа.

из Бањана у Црној Гори, слави св. Ђурђа. — *Марјановић* је из села Бровића у ваљевској Посавини, призетио се у Милошевиће, слави Малу Госпођу и св. Николу. — *Матуновић* се доселио из Вражегрмаца у Црној Гори, слави св. Петку. — *Николић* је из Ровни ове области призетио се у Гудовиће, слави св. Јована и св. Стевана. — *Петровић* је из Ваљева, а старином из Г. Мушића, села ове области, доселио се као трговац, слави св. Василија. — *Поповић* је из Дробњака, досело се као надничар пре 12 година, слави св. Ђурђа. — *Мишовић* је из Дражиновића у окр. ужичком, населио се као механџија и земљоделац, слави св. Лазара. — *Јокић* је прешао на имање из ваљевске Лознице, слави св. Арханђела.

У Лукавцу је 70 кућа од 27 породица.

Занимање становништва. — Лукавчани се занимају свима привредним радњама, којима и суседни сељаци ове области. Главне врсте занимања су земљорадња и сточарство. Доста је сељака који се баве рабаџилуком, али има их доста који особиту пажњу обраћају на своје ливаде, те знатне количине сена сваке године извозе и продају, што им и сама природа условљава, јер долина р. Рабаса даје изврсне ливаде, које се могу увек два пута преко године косити и опет за пашу употребљавати. Лукавчани се слабо одају изучавању заната, а још мање да се куда селе.

Појединости о селу. — Лукавац је саставни део лукавачке општине у ср. ваљевском. Судница је на окружном путу поред механе. Механа је до скора била општинска својина, а данас је прешла у руке Ваљевца Петровића, трг. у Сибирији. Поред механе има један дућан, у коме седи привремено колар, досељен из Ваљева.

Источни део овог села, до Диваца и Кланице, носи општи назив *Рабровица*. Рабровица се по истоименом потоку зове већи део села у коме нема сеоских кућа, где су подељена школа, попова кућа и црква, због чега све носи општи назив Рабровица. И црква и школа су својина овог и других суседних села. Сеоско гробље је у Рабровици. Преслава Спасов-дан.

Цигани. — Северозападни део овог села зове се *Дубље*. На Дубљу су настањени Цигани овог села, којих има 14 кућа. Куће су сталне и смештене у групи при врху потока, у најшумовитијем крају села. Цигани имају и своја непокретна имања, говоре влашки и српски, настањени су од 1852. године за-

нимају се поглавито земљорадњом и свирачином, а има и ковача. Не селе се никуда, али радо иду у аргаштину по овом и суседним селима ради срећивања летине појединим сељацима.

70. Мајиновић.

Положај села. — Мајиновић је на обема обалама Обнице, у најкршевитијем делу ваљевске Подгорине. Сеоске су куће по долинама између појединих брда. Земљиште је и сувише неравно, високо уздигнуто, а састављено из секундарних слојева с вртачама по плећима појединих брда. Лева страна Обнице је нижа, али је страновитија и каменитија од десне и на овој су страни узвишења: *Брдо* до Каменице и *Стена* над Обницом. И десна страна је кршевита, падине појединих брда су и сувише стрме, готово праве литице. Цела страна по главној коси, која се спушта од Медведника поред Бобове, зове се *Врлобаш*. На Врлобашу су највећа узвишења: *Врлобашко Брдо* и *Дрен*.

Извора у селу има пуно и њима се једино и служе. Извори су по долинама или по увалама и од њих постају мањи поточићи. Извори већином носе имена породица, које их употребљавају. Поред Обнице у селу постоје и два потока, који никад не пресушују. Први се потск зове *Мајиновачки Поток* и постаје од оних извора, који су на левој страни Обнице, а други се зове *Врлобашки Поток* и постаје од 2 крака, 2 мања поточића, који се спуштају с појединих висова косе Врлобаша. Оба падају у Обницу, један према другоме.

Земље и шуме. — Мајиновачке су земље по брдима, ређе у њиховим пристранцима, и око Обнице. Брдске су земље сухе посне, и ако се натиру, могу добар род дати. Обничке су земље наносне и врло родне, али их је мало, а већином су ливаде и земље за кукуруз

Шуме је у селу доста. Стране целог Врлобаша, као и сва неприступачнија места на левој страни Обнице су пошумљена. Шуме има доста за гориво и огрев, као и за жежење ћумура, а има је и да пропада, јер је извоз немогућан, докле се не би просекао нови пут уз Обницу.

Врлобашке су шуме сеоска заједница, заједнички се секу и дају под закуп. Поједине породице задржале су у близини кућа понеке шумске крајеве као заједничке.

Тип села. — Мајиновић је село разбијеног типа. Река Обница поделила га је у два засебна краја: *Мајиновић* и *Врлобаш*. Мајиновић је збијен у врху потока, његове су куће блиске, на

растојању од 10—30 ^{m}. Врлобашке су породице по увалама и растојање од једне до друге групе кућа прелази 300 ^{m}.

У Мајиновићу су: *Ћирићи* (7 кућа), *Сарићи* (2 куће), *Ђурићи* (4 куће), *Ристић* (1 кућа), *Радивојевићи* (2 куће), *Лазаревићи* (6 кућа) и *Милосављевићи* (6 кућа). У Врлобашу су: *Мићићи* (6 кућа), *Милутиновићи* (5 кућа), *Павловићи* (2 куће), *Вујићи* (6 к) и *Митровићи* (6 кућа).

У овом селу, као и у целој Подгорини, има задруга, али их нема великих, као у суседној Бобови. Осредње су задруге, Митровића 2, Милутиновића 2, Ћирића 1 и Лазаревића 1.

Подаци о селу. — Мајиновић је по харачким тефтерима из 1818. год. имао 13 домова с 18 пореских и 48 харач. личности. Према попису од 1866. год. било је 30 домова с 259 становника, докле по попису од 1874. год. било је 35 дом. с 310 стан. По попису од 1884. год. био је 41 дом с 336 становника, докле по попису од 1890. год. било је 45 домова с 354 станов. По попису од 1895. год. било је 45 домова са 358 станов., докле по попису од 1900. год. било је 53 дома с 413 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 4,75, а процентни 1,50 %.

Име селу. — За име селу држи се да је дошло, што се сеоске куће налазе међу брдима, у некој мајини, одкуда се и и данас за сеоске куће, на левој обали Обнице, често пута каже: „лако је њима у оној мајини, па им ветар и друге непогоде не могу ништа да досаде.“

Имена крајева су по месту.

Порекло становништва и оснивање села. — Мајиновић је старо село. Држи се да га је основала породица данашњих *Ћирића*, за које се не зна да су се одакле доселили. Прво насеље је било где и данас, а Врлобаш је насеље новијег порекла. *Ћирићи* су род с Ђурићима и Ристићима у истом селу, има их 12 кућа, а и расељавали су се, славе св. Николу.

Пред први аустријски рат доселиле су се из *Роваца* у Морачи три породице данашњих *Врлобашана*, и од њих су: Мићићи, Милутиновићи, Павловићи, Вујићи и Митровићи у Врлобашу и Лазаревићи у Мајиновићу, а први су се пут населили у Мајиновићу, а у Врлобаш се иселили пред Кочину Крајину; њих је 31 кућа, славе св. Алимпија. А кад се узму и две куће Радивојевића, чији се отац призетио у Ћириће од породице Лазаревића, онда их је 33 куће.

Милосављевићи доселили су се у првом устанку из Дуба, окр. ужичког, има их 6 кућа, славе св. Арханђела.

Сарићи су из Лопатња; дед њихов призетио се у Ћириће, славе св. Николу, има их 2 куће.

У Мајиновићу је 53 куће од 4 породице.

Занимање становништва. — Мајиновчани се занимају оним привредним радњама, којима и суседни сељаци ове области. Најглавнију пажњу обраћају воћарству и земљорадњи, а стоку гаје узгредно, колико им је потребно. Радо се занимају занатима, с тога се лако одвајају од кућа и иду у градове, те се одају изучавању заната, трговини и другим занимањима. У селу имају појединци код својих кућа и радионице, где раде изучене занате у вароши. Откада су шљиве отпочете сушити се, од тога доба у свима подгорским селима, па и у овом, има доста сељака, који се одају самосталној трговини са шљивама, а узгред раде и с другим сировинама. Не аргатују, али их се доста раније иселило, па се и данас селе у друга села, где налазе повољније погодбе за свој живот.

Појединости о селу. — Мајиновић је у саставу општине причевачке у ср. подгорском. Судница и црква су у Причевићу, а школа у Каменици. Гробље је подељено, као и село. Село преславља Спасов-дан.

71. Маљевић.

Положај села. — Маљевић је на левој обали Топлице, по врху Вртиглава, а по дну Команица. Земљиште је неравно и састављено из терцијерних глинаца и мергле. Најзнатнија су узвишења: *Бобија* до Вртиглава и *Плоча* у средини села.

Извора има доста. Најглавнији је извор *Гледнић*, од кога постаје и поток и пада у Топлицу. Од Бобије полазе две долине: *Ивић* и *Ивановац* и у којима има по један извор истог имена, и обе се спуштају потоку Гледнићу. Покрај села са северне стране је Топлица, а са источне поток *Машевац*, који долази из Команица.

Земље и шуме. — Маљевачке земље су црна смоница и подесне за ораницу и косаницу. На овој земљи успевају све врсте жита, а овде су и најбоље ливаде. По брду добро успевају стрмна жита, воћа и виногради.

Шума је у јужном делу села, има је доста и сва је од лиснатог дрвета. У селу нема никаквих заједница.

Тип села. — Маљевић је село разбијеног типа. Све су сеоске куће распоређене у два џемата при извору Гледнића или по дну њега, и око Машевца. Први се зове *Гледничани*, а други *Поточари*. И у једном и другом џемату куће нису ублизу, већ су на растојању 30—80 ^{m}, а крајеви везани су један за други.

У Гледничанима су: *Павловићи* (1 кућа), *Марковићи* (1 к.), *Грбићи* (1 кућа), *Гавриловићи* (3 куће), *Митровићи* (1 кућа), *Ивановићи* (2 куће), *Живановићи* (1 кућа), *Мирковићи* (1 кућа), *Николић* (1 кућа), *Радојичић* (1 кућа), *Ђорђевић* (1 кућа), *Исковић* (1 кућа), *Остојић* (1 куће) и *Лазић* (1 кућа). У Поточарима су: *Срећковићи* (3 куће), *Нинковићи* (1 кућа), *Илићи* (3 к.), *Пауновићи* (2 куће), *Андрићи* (2 куће), *Танасијевићи* (2 куће), *Зекић* (1 кућа), *Матићи* (1 кућа) и *Туфегџићи* (2 куће).

У Маљевићу су јаче задруге: Мирковића, Грбића и Павловића, остало су већином инокосне куће.

Подаци о селу. — Маљевић је према списку села ваљевске епархије из 1735. год. имао 8 домова.[1] Према харачким тефтерима из 1818. год. у селу било је 20 домова с 22 породице и 46 харач. лица. По попису од 1866. год. било је 27 домова са 170 станов., докле по попису од 1874. год. било је 25 домова са 140 становника. По попису од 1884. год. било је 26 домова са 178 станов., докле по попису од 1890. год. било је 28 домова с 217 станов. По попису од 1895. год. био је 31 дом с 259 становника, докле по попису од 1900. год. био је 31 дом с 253 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. године је 1,$_{73}$, а процентни 1,$_{51}$%$_0$.

Име селу. — Народ верује да је ово село постало од села Команица, т.ј. било је заселак истог села. Ово одвајање, прича се, да је овако било. Сељаци се нису никако могли да сложе и сроде с дошљацима Команичанима, већ су се вечито свађали, убијали и парничили. Спахији, поседнику села Команица, досади свађа и изађе једног дана у село, да ову дуготрајну свађу прекине или изравна. Спахија, кад виде, да их не може умирити, подели их, па постави тачне границе и једном и другом селу, које се и данас одржавају. Ово село назове, као мањи део села, Мало Село и народ држи да је име дошло од ове две речи.

---

[1] Споменик XLII. Стр. 201.

Порекло становништва и оснивање села. — Кад се *Moilovich*,[1] име једног села из списка села палешког округа у 1737. г. по готову може однети на име овог села, онда је ово село врло старо, ма да га народ држи, а и данас сматра, као заселак већег села Команица. Сељаци држе да је овај део Команица најстарије насеље и да су и данас у њему најстарије породице, за које се не зна, да су се с које стране доселиле.

Најстарија породица у селу, за коју се не зна да се доселила, јесте *Павловића*, *Срећковића* и др. до њих. Сви се по некаквој замрлој породици зову *Живановићи* или *Живановачки Крај*. Живановићи су: Павловићи, Срећковићи, Нинковићи, Илићи, Пауновићи, Танасијевићи, Андрићи и Матићи; њих је 15 кућа, славе св. Николу. Све друге породице су већином уљези у ову или на њихова имања досељене.

Најстарији су досељеници *Гавриловићи*, досељени из Вироваца од тамошњих Јанковића још у II аустријском рату. Предак им се призетио у Живановиће и слави Ђурђиц и св. Николу, њих је 3 куће. На њихово имање доселили су се у I устанку *Грбићи* из Златарића ове области, од породице Марковића, има их 1 кућа, славе св. Стевана. На њихово се имање призетио и предак данашњих *Живановића*, досељен из *Стрмова* у округу ужичком; њих је 4 куће (Живановићи, Митровићи и Ивановићи), славе св. Ђурђа и Ђурђиц. — На имање опет ових Живановића призетио се предак данашњих *Мирковића*, досељен из Катранице у Маћедонији, слави св. Атанасија, св. Ђурђа и св. Николу.

У старе Живановиће призетили су се: *Николић* из Кључа ове области, од тамошњих Атића, слави св. Николу; *Радојичић* из Пријездића из породице Исидоровића, слави св. Николу; *Ђорђевић* из Берковца, слави св. Ђурђа и св. Николу; *Ивковић* из Славковице, слави Ђурђиц и св. Николу; *Остојић* од Сјенице слави св. Јована и св. Николу; *Лазић* из Чајетине, слави св. Ђурђа и св. Николу; *Зекић* са Руде Букве у окр. ужичком, слави св. Јована и св. Николу и *Туфегџића* отац доселио се као мајстор и призетио, те има данас две куће, славе св. Ђурђа и св. Николу. Стари Туфегџија је из В. Бошњака у Посаво-Тамнави. *Марковић* је дошао као слуга после српско-турских ратова из Црне Горе са Загарча, слави Ђурђиц.

У Маљевићу су 34 дома од 14 породица.

[1] Langer. Serbien стр. 247.

Занимање становништва. — Маљевчани се занимају свима привредним радњама, којима и остали сељаци у областима. Најглавнија су занимања сточарство и земљорадња. Од стоке гаје говеда и коње, а ово је једино село у ваљевској Колубари, чији сељаци особиту пажњу поклањају гајењу коња. Занате нерадо уче, а тако исто нерадо се и селе из села.

Појединости о селу. — Маљевић је саставни део доњо-топличке општине у ср. колубарском. Судница је у Д. Топлици, а ту је и школа. Црква је у Мионици, гробље у средини села, на брду Плочи. Преслава Бели Петак.

72. Маркова Црква.

Положај села. — Маркова Црква је на десној обали реке Топлице, баш при њеном ушћу у Колубару и кад престаје тећи клисурастом долином. Сеоске су куће по плећима брда. Брда су стрменита и сва од секундарног кречњака с вртачама.

Извора је у селу доста. На Брду је извор *Јастребовац* врло јак извор, од којега постаје кратак поточић, који слази у Топлицу. Под Брдом су извори: *Јабуковац* и *Жишковац*. Кроз село тече река Топлица, а поред њега Колубара, која је овде ретко кад бродна.

Земље и шуме. — Топличке су земље црна смоница, врло родне, подесне и за ораницу и косаницу. Брдске су земље за воћњаке и стрмна жита, а раније су биле под виноградима.

Шуме има доста у клисури, изнад цркве и по странама Брда. Има је довољно за огрев и грађу. У селу нема никаквих заједница.

Тип села. — Маркова Црква је село разбијеног типа. Куће су растурене по Брду у мањим групама, где свака група означава по једну породицу. Џемата нема.

У селу су: *Димитријевићи* (6 кућа), *Павлићевићи* (2 куће), *Гајићи* (1 кућа), *Јовановићи* (2 куће), *Марјановићи* (4 куће), *Сретеновић* (1 кућа), *Димитријевић* (1 кућа), *Миловановић* (1 кућа), *Марковић* (1 кућа), *Спасојевић* (1 кућа) и *Анђелковићи* (1 кућа).

У селу нема већих задруга, као задружна кућа сматра се Сретеновића.

Подаци о селу. — Маркова Црква према списку села ваљевске епархије из 1735. године имала је 12 домова.[1] Маркова Црква по харачким тефтерима из 1818. год. имала је 12 домова

[1] Споменик XLII 201.

с 10 пор. и 27 харач. лица. По попису од 1866. год. било је 12 домова с 94 становника, докле по попису од 1874. године било је 14 домова с 92 станов. По попису од 1884. год. било је 15 домова са 127 станов., докле по попису од 1890. год. било је 18 домова са 166 стан. По попису од 1895. год. било је 19 дом. са 169 становника, а по попису од 1900. год. био је 21 дом са 180 становника.

Годишњи прираштај становништва је од 1866. године 2,56, а процентни 2,06%.

Име селу. — Црква у овом селу од вајкада се зове „Маркова Црква," па је по њој дато име и селу.

Старине у селу. — Од старина у селу на првом месту помињемо Маркову Цркву, која се налази под Брдом, поред Топлице, а у њеној клисури. Црква је са једним кубетом, мала, зидана од камена и неколико пута паљена од Турака.

За њено зидање везане су ове 2 народне приче. По првој причи била су три брата: *Марко*, *Петко* и *Степан*, па су имали силно благо и кад су браћа Марко и Степан отишли на Косово, наредили су Петку да изабере три места у околини и да сваком брату сазида по једну цркву, јер су држали да се неће вратити. Петко сазидао себи цркву у Петци, Марку Маркову Цркву, а Степану у Степању, па како су ове друге две цркве биле мање, то су га браћа проклела, те његова црква није никад пропевала, а ове две вечито су служиле.[1]

По другој причи цркву у Баху, Маркову и Докмирску зидао је исти великаш о свом трошку, па је ове две довршио а башку није хтео, што му предузимач није хтео да испуни уговор.

По једној забелешци ову је цркву оправио Господар Јеврем Обреновић о свом трошку 1837. год. и тад јој је нешто дозидао, али ипак црква није пропевала до пре неколико година, до 1892. године, кад су је сами сељаци молбом отворили.

Порекло становништва и оснивање села. — Маркова Црква је старо насеље. Она се помиње у списку села палешког округа из 1737. год. под именом „*Markovaceska.*"[2] Држи се да су село основали преци данашњих *Димитријевића*, за које се не зна да су се одакле доселили. Димитријевића 6 кућа, славе св. Јована. Све остале породице су досељене.

---

[1] Ову је причу овакву у целини записао и г. М. Ђ. Милићевић. — Кнежевина Србија. Стр. 367.

[2] Langer. Serbien 247.

Павлићевићи су досељени после Кочине Крајине из Отиловића у Полимљу; њих је 2 куће, славе св. Николу. — *Марјановићи* су из Бучја, опет у Полимљу, има их 4 куће, славе св. Николу. — *Јовановићи* су из Маоча у Д. Полимљу, има их 3 куће, славе св. Ђурђа. — *Сретеновића* предак доселио се као свештеник из Врачевића, слави св. Лазара. — *Спасојевић* је сишао из Лелића, од Бојанића. слави Михољ-дан. —

Новији су досељеници: *Миловановић* из Точи у Полимљу, слави св. Јована, — *Марковић* је из Матаруга у Полимљу слави св. Николу; *Анђелковић* је са Заграда на Чеву у Цр. Гори, слави св. Арханђела. — *Димитријевић* је свештеник из Београда слави св. Николу.

У селу је 21 кућа од 10 породица.

Занимање становништва. — Марковчани се занимају свима привредним радњама, којима и остали сељаци ове области. Не уче занате и не удаљују се из села.

Појединости оселу. — М. Црква је саставни део марковачке општине у ср. колубарском. Судница и школа су код М. Цркве. Гробље је на Брду. Преслава Спасов-дан.

73. Миличиница.

Положај села. — Миличиница је у Влашићу при извору Тамнаве и Уба; она је брдско село. Главнија брда су: *Велики Белег* (426 ^{m}) на Влашићу, *Задел* (182) до Црниљева и *Шешевица* (319 ^{m}) до Каменице. *Пусула* (388 ^{m}) и *Оштриковача* (389 ^{m}) у селу. Брда нису висока, али су стрменита и каменита, затим су израсецана многим дубоким јаругама и долинама, што нарочито вреди за крајеве села, окренуте Убу и Тамнави. Земљиште је од палеозојских филита, на којима су моћни слојеви кречњака тријаске старости, а можда и млађег. Кречњак је на многим местима денудован и ограничен на мала острвца, докле средина села *Понор* представља праву карсну висораван, карсно поље, испуњено вртачама разноликог облика и потоком *Понором*, који на једном крају извире, а под Оштриковачом с јужне стране понире. Сеоске су куће растурене по целом простиру и увучене дубоко у јаруге и долине појединих притока Уба и Тамнаве. Највећи је део села отишао на источну страну низ реку Уб.

Село је препуно изворима разне врсте. У свакој јарузи има по један или по више омањих незнатних изворача, од којих

постају поточићи мање врсте. По долинама таквих поточића и сеоске су куће, па се и служе водом тих извораца или њихових поточића. По Понору има неколико мало појачих извораца, који личе на карсна врела и такви су: Сировљевића Бунар, Бранковића Врело и др.

Од текућих вода у селу су 1. *Тамнава*,[1] којој је главни извор под Великом Белегом са северозападне стране. Тамнава протиче с почетка кроз најшумовитији крај ваљевске Подгорине, мала је и прима у се, докле не изађе из села, пет малих поточића. 2. *Уб* извире на источној страни *Вел. Белега* и тече у североисточном правцу све докле не изађе из села; река је мала, као и Тамнава непресушна, тече уском, на места проширеном долином, прима многе изворце и поточиће, те на тај начин излази из села много појачан. 3. *Миличиница* је речица овог села, која избија из мале пећинице испод Оштриковаче са северне стране, тече у западном правцу и по дну села пада у Тамнаву. Речица је доста мала и тече уском долином, која се при ушћу нагло шири и у се прима поток *Паушу*, који долази с Пусуле, из средине села.

Земље и шуме. — Миличиница се не одликује особитим квалитетом земље. Земље су песковите, хладне и неродне, па и за ливаде нису подесне. Ово нарочито вреди за јужни, западни и источни крај села. Мало је родне земље по Понору и то кречуше и око Уба и Миличинице, које су наноси ових двеју речица.

Шуме је доста у селу и само од лиснатог дрвета и кад се наиђе у село, онда се пролази кроз поједине шумске крајеве, не видећи нигде куће у близини, докле се не зађе у карсни Понор. Најлепши шумски крај је Велики Белег и све његове косанице, за тим долина реке Уба. Па и кречњачка Оштриковача, којој је врх од кречњачког стења, по дну обрасла је особито лепом шумом, која се одатле простире на север и везује за каменичку Шешевицу.

Заједница у селу има. Многе сеоске су заједнице у селу и на разним странама. Заједничке су шуме на Великом Белегу, Влашићу и другим местима, заједничка је и Оштриковача. Поједини џемати и поједине задруге имају својих заједница по разним крајевима овог и сувише великог и пространог села.

[1] У овом крају реч „Тамнава" тумачи се да је дошла отуда, што река извире из велике тамнине, из велике шуме, кроз коју се и у подне не види проћи.

Заједнице не зирате се, већ су шуме или испусти, али нигде нису великог обима.

Тип села. — Миличиница даје по свом изгледу прави тип старовлашког растуреног села на све могуће стране и још подељеног према пластичном изгледу на крајеве или џемате. Сваки џемат је великог обима и према пластици земљишта прети да постане и ново село. Џемати по реду од запада на исток ови су: *Крањани* до Голочела и Шешевице, *Ружићи* или *Пауша* у долини потока Пауше, *Понор* на карсном пољу Понору, *Кацапа* при извору Уба и *Уб* у источном крају до Оглађеновца. Џемати су на одстојању 200 ^{m} до 1 K^{m}, а куће сеоске од 30—800 ^{m}.

У Крањанима су: *Перићи* (4 куће), *Црнчевићи* (3 куће), *Бошковић* (1 кућа), *Поповић* (1 кућа), *Јевремовићи* (2 куће), *Вуковићи* (4 куће), *Миловановићи* (8 кућа), *Кејићи* (6 к), *Гајићи* (3 куће), *Марковићи* (4 куће), *Алексићи* (2 куће), *Мићићи* (2 куће), *Живановићи* (Кукићи) (2 куће), *Јанковићи* (1 кућа), *Илић* (1 к), *Обрадовић* (1 кућа), *Рогић* (1 кућа) и *Петровић* (1 кућа). У Понору су: *Сировљевићи* (9 кућа), *Радовановићи* (1 кућа), *Павловићи* (5 кућа), *Васићи* (2 куће), *Тадићи* (7 кућа), *Крстићи* (4 к), *Ковачевићи* (8 кућа) и *Живановићи* (1 кућа). На Убу су: *Добривојевићи* (4 куће), *Дамњановићи* (4 куће), *Добрашиновићи* (3 куће), *Терзићи* (11 кућа), *Марићи* (12 кућа), *Павловићи* (2 к) *Анђелићи* (2 куће) и *Дулутовићи* (7 кућа). У Кацапи су: *Андрићи* (5 кућа), *Јовановић* (1 кућа), *Илићи* (5 кућа), *Божићи* (3 куће), *Живковићи* (4 куће), *Симеуновићи* (Дивнићи) (4 куће), *Вукашиновићи* (7 кућа) и *Гајићи* II (2 куће). У Ружићима (Пауши) су: *Лајшићи* (8 кућа), *Матићи* (6 кућа), *Јевтићи* (1 кућа), *Чолићи* (3 куће), *Кнежевић* (1 кућа) и *Дудић* (1 кућа).

У Миличиници нема великих задруга, а раније их је било доста. Повеће сеоске задруге су: Бранковића у Понору, Павловића 1, Црнчевића 1, иначе их више нема.

Подаци о селу. — Миличиница према харачким тефтерима из 1818. год. имала је 72 дома с 97 пор. и 232 хар. личности. По попису од 1866. год. било је 106 домова с 991 становником, докле по попису од 1874. год. било је 117 домова с 967 становника. По попису од 1884. год. било је 134 дома с 1061 станов., докле по попису од 1890. било је 145 домова с 1193 станов. По попису од 1895. год. било је 157 домова с 1306 станов., докле по п[illegible]д 1900. год. било је 172 дома с 1421 становником.

Годишњи прираштај становништва је од 1866. год. 14,80, а процентни 1,25%.

Име селу. — За име селу везана је ова народна прича. Милош Обилић, родом из Дворишта у Поцерини, имао је 3 сестре: *Милицу*, *Доку* и *Пауну*, све три удате у доба, кад је полазио на Косово и удате у овој области и то Милица у овом селу, које је онда имало друкчије име, Дока у Докмиру, а Пауна у Паунима. Њихови су мужеви отишли с Милошем на Косово и отуда се не вратили, већ сви изгинули. Сестре, наследнице свог Милошевог имања, да би му овековечиле спомен, свака за свој рачун, подигне му по цркву и то Милица у овом селу, Дока у Докмиру, а Пауна у Паунима. Народ прича да се по овој Милици прво црква прозвала Миличина црква, затим река, па после и село.

У једном необјављеном документу из XVIII века, из 1719. г., кад су овим крајевима владали Аустријанци, међу осталим селима ове области, пострадалим од града у јулу месецу те године, помиње се и *Milicsina reka*, што се у ствари и тиче овог села. Од имена Миличина Река, како је првобитно име селу, временом постало је Миличиница ради лепшег и краћег изговора.

Имена џемата су по именима места, где су насељени или по месту насељења (Крањани).

Старине у селу. — 1. Као старину можемо поменути садашњу цркву, за коју се прича да постоји у селу „од Косова." Старе цркве нема, за њу предање вели, да је порушена и да је била мало више ове уз поточић, а по више сеоског гробља. Садашња црква, покривена клисом и од брвана, подигнута је 1792. год. трудом поп-Јевте и уз материјалну потпору Митра и Радојице Миличанаца оних, који се помињу и у „Мемоарима" проте М. Ненадовића као богати трговци тога доба.[1]

2. У овом селу основана је и најстарија школа у овом крају. Школа је отворена 1824. год., зграда је била уз поток више цркве, а отворио ју је неки Јаков Аднађевић, родом из Руме.

Порекло становништва и оснивање села.. — Старо је село *Пауша*, па изгледа да се и тако звало. Најстарија породица тога краја звала се *Ружићи*, које се име данас пренело на џемат и као такво се очувало. Ружићи се сматрају као старинци, јер се за њих не зна да су се с које стране доселили, али су се много расељавали и по селу и по Посаво-Тамнави и Мачви; тако

[1] Мемоари проте Матије Ненадовића. Стр. 96 и 161.

н.пр. зна се, да су од ове породице шабачки и мачвански Мијатовићи у Причиновићу, одсељени у незапамћено доба из овог места. Нико се данас не зове Ружић, али се опет нико изван села не сматра другачије него као Ружић и као сродник; њих је данас у Ружићима под 15 разних презимена (Лајшићи, Матићи, Јевтићи и Чолићи) 18 кућа, затим од њих су Васића 2 куће у Понору и 9 кућа из Кацапе (Вукашиновићи и Гајићи), те тако их има 28 кућа, славе св. Николу.

Од досељених породица најстарији су *Црнчевићи* у Крањанима, досељени из Полимља у почетку XVII столећа због хајдучије; с њима су у сродству Гајићи и Марковићи, те их је 10 кућа, славе св. Ђурђа. Некад су Црнчевићи били најмногобројнија породица у селу, али се данас проређују.

Некако или мало раније или мало доцније од Црнчевића доселили су се *Убљани* и *Кацапци*, који су готово сви од 4 брата. Убљани су се доселили из брдских крајева по дну Васојевића, с горњег Лима, где су се доселили по њиховом причању са свом својом стоком. По причању вели се населили су се овде, што је за њих овај крај био врло подесан за гајење стоке. Убљани су: Терзићи, Марићи, Дамњановићи, Добрашиновићи, Павловићи и Дулутовићи, а Кацапци, назвати по брду Кацапи, су: Божићи и Андрићи; њих је свега 47 кућа, славе св. Николу.

У старе досељенике, досељене пред крај XVII столећа, у општој сеоби, увршћујемо и *Сировљевиће*, досељене из Херцеговине из њеног југозападног дела; Сировљевићи су измењали презимена (Сировљевићи, Павловићи, Тадићи и Крстићи) а познати су под старим презименом Сировице;[1] данас их је у селу, и то само у Понору 25 кућа, славе св. Јована. —

На имање Црнчевића врло рано прешли су данашњи *Перићи* из Мајиновића, села ове области, од тамошњих Лазаревића. У Миличиницу су у почетку XVIII века дошла два брата Лазаревића и један се призетио у Црнчевиће, а други се поред њега населио. Од првога су *Перићи*, који су примили славу Црнчевића, а од другога су (Јевремовићи, Миловановићи (Лазаревићи и Максимовићи), Кејићи и Алексићи), назвати по другом брату *Миловановићи*, њих је у селу 22 куће, где Перићи славе св. Ђурђа, а Миловановићи св. Алимпија.[2]

---

[1] Из ове је породице био један бављугбаша Кнеза Милоша.

[2] Из Перића је породице Митар (Мајић) Миличанац. И данас на северној [illegible]чи села је његов гроб, који се доста добро очувао, што је велика р[illegible]ваших сељака у чувању старина.

Пред крај XVIII века доселили су се у Кацапу *Илићи*, чији се предак доселио из Драгодола од тамошњих Бобића: њих је у селу 6 кућа (и Јевтић из Пауше), славе Ђурђиц. — С њима су се доселили данашњи *Симеуновићи* из Осата и по баби Дивни прозвати и *Дивнићи*; њих је у селу 4 куће, славе св. Ђурђа. — *Живковићи* су досељени из Петрца у Рађевини, има их 4 куће, славе св. Николу. — *Ковачевићи* су досељени из Коцељеве има их 8 кућа, насељених у Понору, славе св. Пантелију. — *Поповић* је потомак попа Ђорђа, досељеног као свештеника из непознатог места у Црној Гори; и онда и данас једна кућа, слави св. Николу. —

У почетку XIX века досељени су *Вуковићи* у Крањанима од Вуковића из Ст. Реке, њих је данас у селу 4 куће, а предак им је доведен уз матер, славе св. Јована. — *Мићићи* на истом месту су из Дрлача у Азбуковици, досељени после првог устанка као слуге, има их 2 куће, славе св. Јована. — *Живановићи* (Ђукићи) у Крањанима су из Кука у београдском округу, предак им се доселио као слуга, има их 2 куће, славе св. Арханђела. — *Добривојевићи* на Убу досељени су из Оглађеновца, прешли на своје имање, а од породице Бражђана; има их 4 куће, славе св. Алимпија. — *Анђелићи* су из Љубовиђе и насељени на Убу, предак им се доселио као зидар, па се призетио у Убљане; њих је 2 куће, славе Михољ-дан.

Новији су досељеници: *Јанковић* из Милине, досељен као свештеник, слави св. Ђурђа. — *Илић* из Царине, досељен као терзија, слави св. Ђурђа. — *Бошковић* у Перићима досељен из Вишесаве као слуга, слави св. Николу. — *Обрадовић* из Ваљева досељен као трговац, слави св. Николу, по оцу је из Забрдице. — *Рогић* је из Косјерића у округу ужичком, дошао као слуга, слави св. Николу. — *Радовановић* у Понору доселио се из Врагочанице, слави св. Арханђела. — *Живановић* у Понору је из Врагочанице, слави св. Николу. — *Јовановић* из Кацапе је од Зимоња у Каменици, призетио се у Кацапце, слави св. Николу, — *Кнежевић* у Ружићима је из Чајетине, доселио се као слуга, слави св. Арханђела. — *Петровић* је занатлија из Кошаља, слави Ђурђиц. — *Дудић* је однекуда из Босне, уљез у Ружићима, слави св. Николу.

У селу је 180 кућа од 26 породица.

Занимање становништва. — Главна занимања су земљорадња и воћарство. Како нема довољно зиратне земље, сви се

Миличанци спуштају у Посаво-Тамнаву и закупљују по Тамнави земље. Воћа је врло много као и свуда по Подгорини, али и гајење ситне стоке не занемарује се. Нарочито се гаји доста оваца као по Убу и Кацапи, докле говеда су ретка и кржљава.

Појединости о селу. — Миличиница је саставни део миличанске општине у ср. подгорском. Општинска судница, школа и црква су на речици Миличиници, под Оштриковачом. На истом месту је и сеоска механа, два дућана и сеоско гробље за Крањане. Други крајеви села имају нарочита гробља.

74. Мионица (село).

Положај села. — Мионица је на обема обалама Рибнице. Сеоске су куће на коси, која је развође Топлици и Рибници и на другој коси, која је развође Лепеници и Рибници. Куће су по плећима косе и спуштају се рибничкој равни, јер се греда врло благо спушта Рибници, докле врло стрмо Лепеници.

У селу је врло мало извора, што их је, они су поред река и по ливадама, те се народ не може служити њима, с тога се помажу бунарима, барама и водом извора и река. Реке овог села су: *Рибница* и *Лепеница*, а с косе слази свега једна јаруга Рибници и њом се слива кишна вода.

Земље и шуме. — Мионичке земље долазе у ред најроднијих земаља у срезу колубарском. За све има добре земље и све на њој успева, што год сељак засејава. Лепеничке ливаде су на гласу због добре траве и добре паше за говеда. Имања око Лепенице или се зову Лепеница, а ближе Кључу и Јелав.

Шуме у селу нема. Што има мало шумског краја до Толића, приватни су забрани, који се одржавају. Испод Паштрића и Толића, до Рибнице, је поље *Лубенин*, по коме се највише очувало шуме по појединим њивама, те бар није велика оскудица у огреву. На десној страни Рибнице, први потес до реке је *Комесија*, а изнад пута *Лађевац*, по коме опет има по мало шуме.

Заједница је сеоска *Маџарско Гробље*, место у средини села, изнад Драгићевића кућа. Тешићи имају неке своје заједнице у потоку и јаругама до Кључа и Толића, а Гајићи на вису до Вртиглава.

Тип села. — Мионица лежи готово сва на коси изнад Лепенице, и од почетка па до краја села, куће су поређане једна

до друге, раздвојене већим или мањим воћњацима. Растојање међу кућама је како где; у врху села има између кућа и по 60 ^{m}, а у средини и при крају нема ни 20 ^{m}; а ово се растојање сваким даном смањује, пошто се деобом не излази са старог места, већ се већином остаје на истом месту. У овом селу нема цемата, ма да преко Рибнице има кућа и ма да и по равници има их на више места.

У Мионици су: *Ђурђевићи* (4 куће), *Живковићи* (2 куће), *Тешићи* (7 кућа), *Ерчићи* (4 куће), *Кремманац* (1 кућа), *Кандићи* (5 кућа), *Грујићи* (2 куће), *Петровићи* (1 кућа), *Миловановићи* (1 кућа), *Петковићи* (2 куће), *Глушчевићи* (1 кућа), *Вучковићи* (1 кућа), *Гаврићи* (1 кућа), *Ковачевићи* (9 кућа), *Драгићевићи* (2 куће), *Станић* (1 кућа), *Марјићи* (5 кућа), *Чарапићи* (1 кућа), *Пајићи* (1 кућа), *Милијићи* (Јанковићи) (9 кућа), *Перићи* (2 куће), *Ракићи* (1 кућа), *Гајићи* (3 куће), *Ћосићи* (6 кућа), *Драгојевићи* (3 куће) и *Банковићи* (1 кућа).

Од већих задруга у селу су: Драгићевића 1, Станића 1, Пајића и Ковачевића 1.

Подаци о селу. — Према списку села ваљевске епархије из 1735. год. Мионица (Хан) имала је 15 домова.[1] Мионица је по харачким тефтерима из 1818. год. имала 38 домова с 51 пор. и 113 харач. лица. Према попису од 1866.[2] год. било је 64 дома с 429 станов., докле по попису од 1874. год. било је 65 домова с 406 станов. Према попису од 1884. год. било је 90 домова с 583 станов., докле према попису од 1890. год. било је 116 дом. са 729 станов. Према попису од 1895. год. било је 119 домова с 810 становника, докле према попису од 1900. год. било је 118 домова с 878 становника.

Годишњи прираштај становништва је од 1866. год. 12,59, а процентни 2,48%.

Старине у селу. — По народном предању, у доба кнеза Лазара, ово село звало се *Тувари*. Па кад је кнез Лазар једном приликом долазио у село и био особито угошћен и примљен од ондашње властелинке овог села, која је била богата и пред тим временом остала удовица и у исто доба била права сиро-

---

[1] Споменик XLII 201.

[2] У свима познијим пописима овог села са селом Мионицом спојена је и варошица Мионица, те с тога је и број домова и број становништва овог села знатно повишавао се, јер се варошица, и раније и данас, знатно насељавала.

тињска мајка, није му се, вели предање, допало име селу већ га прозове *Мали Срем*. Ово је име дотле остало, докле се нису све старе породице иселиле, па се на ово место населио неки Живко из ужичке Мионице те он дао име селу Мионица и тако и до дапас остало.[1]

Старине у селу. — 1. На левој обали Рибнице, на неколико десетина метара испод садашње среске куће, у близини Гајића кућа, налазе се и данас зидине од некакве старе цркве, коју су Турци по народном предању порушили уз „Кочину Крајину."

2. Цела јужна страна села, испод села Паштрића, зове се *Лубенић*, и некад и данас велико поље на левој обали реке Рибнице. Пред народни устанак 1804. године, као и за време устанка, поље је било зборно место, на коме су се састајали колубарски кметови и већали о народним пословима.[2] И данас је поље зборно место ваљевске колубарске војске.

Порекло становништва и оснивање села. — Сељаци држе да је њихово село старо, али ипак нема много старих породица. Све старе породице овог села иселиле су се и прешле у Посаво-Тамнаву[3] или у Срем. Једина од ових старих породица, за коју се не зна да се од куда доселила, јесу данашњи *Ђурђевићи*, којих има 4 куће и славе св. Јована.

Најстарији досељеник у ово село јесте онај *Живко*, из ужичке Мионице, за кога предање вели да је дошао у готово пусто село, да му је дао име свога села. Живко се по предању спустио у првим аустријским ратовима и од њега су данашњи

[1] Ову причу о имену села у целини записао је М. Ђ. Милићевић и унео у своју Кнежевину Србију. — Кнежевина Србија. Стр. 369 и 370. Пре доласка Живковог Мионица се звала и *Хан* и *Доња Рибница*. У турско доба, кад је кроз ово село пролазио главни пут, који је спајао колубарску долину с моравском, на месту, где је садашња среска канцеларија, постојао је лепо уређен путнички хан, по коме се и тај део села звао Ханом. И данас старији људи из свих горњих села зову ово место, где је среска канцеларија, Хан, а тако зову и онај крај где је стара црквина и оне куће око ње. Кад се подигла нова црква у овом селу, није подигнута на старом темељу, већ је подигнута над Рибницом и преко пута старог Хана, те се од тада прозове прво црква, затим и село Доња Рибница. Старији мушки и женски свет брдских и планинских колубарских села и данас не може да се навикне на име Мионица, већ говори и Хан и Доња Рибница.

[2] Мемоари Проте Матије. 41.

[3] Маса сеоских породица у селима Звезду и Прову у Посаво-Тамнави и прекосавском Грабовцу је од Мионице.

Живковићи и *Тешићи* (Ракићи).[1] Живкових потомака има 9 кућа, славе св. Јована, али их има исељених као чиновника и трговаца.

Врло стара породица су данашњи *Гајићи*, за које се зна да су досељени из Г. Колашина, те су били у овом селу пре Живковића, па се одселили и поново вратили одмах после Живковог силаска у село. Гајића је данас 3 куће, славе св. Николу.

У почетку XVIII века доселиле су се у село две врло јаке породице из Босне, једна од Тузле, а друга од Вишеграда; од прве су данашњи *Ковачевићи*, чији се предак населио као ковач, а од друге су *Милијићи* (Јанковићи). Ковачевићима су род *Драгићевићи* и *Станићи*, има их 12 кућа, славе св. Николу, а *Милијића* има 9 кућа, славе св. Трифуна.

После Милијића доселили су се у село *Ћосићи* из Бјелопавлића у Црној Гори, а из племена Пипера, њима су сродни Перићи и Драгојевићи; досељени су у 3 породице због неродице и глади у другој половини XVIII столећа; има их 11 кућа, славе св. Арханђела.

Уз Кочину Крајину сишли су из Кремана у Старом Влаху данашњи *Кандићи*; њих је 4 куће, славе св. Ђурђа.

У исто доба сишли су из Црне Гори из Дробњака *Ерчићи*; њих је 4 куће, славе св. Петра.

Маријићи су сишли из Криве Реке у Старом Влаху, има их 5 кућа, славе св. Јована Милостивог (12/XI).

После првог устанка сишао је *Креманац* из Кремана у Ст. Влаху и ушао у имање Кандића, слави св. Николу. — *Грујићи* су из Бачеваца ове области, има их 2 куће, предак сишао на имање Кандића; славе св. Јована.

Насељеници после 1870. год. су: *Кандић* доселио се из Бошњановића и призетио у Кандиће, па је примио њихову славу и презиме, слави св. Ђурђа. — *Глушчевић* се доселио као слуга из Камене Горе у Полимљу, слави св. Ђурђа. — *Вучковић* се доселио из Југова у Полимљу, слави св. Николу. Оба су пребегла уз Бабинску Разуру, у којој су суделовали. — *Гаврић* се доселио из Дегурића од исте породице, слави св. Николу. — *Пајића* отац доселио се као мајстор из Полошнице у округу

[1] Из ове је породице кнез *Рака Тешић* († 1823), који је био и трговац и државни чиновник. Његов је унук српски књижевник, пок. Мита Ракић.

ужичком, слави св. Арханђела. — *Чарапић* из Ракара призетио се у Маријиће, слави св. Ђурђа. — *Петровићи*, *Миловановићи* и *Петковићи* (2 куће) су из суседног Бријежђа, сишли после деобе у селу на своја ранија имања, први славе св. Алимпија, а други св. Ђурђа. — *Ракић* је из села Суводања од тамошњих Ракића, сишао пре 3 године на купљено имање у Милијићима, слави св. Луку. — *Банковић* свештеник је из Груже (Корићани), на имању Петковића, слави Ђурђиц.

У селу Мионици је 76 кућа од 21 породице.

Занимање становништва. — Мионичани занимају се поглавито земљорадњом и сточарством. Занатима се не одају због оближње варошице, а не селе се никуда, нити пак куда иду у аргаштину.

Појединости о селу. — Мионица је саставни део мионичке општине у срезу колубарском. Судница, црква и школа су у варошици. Гробље је заједничко и поред старе цркве. Село нема заједничке преславе.

75. Мионица (варошица).

Положај варошице. — Варошица је на обема обалама р. Рибнице, а усред атара села Мионице, на путу Ваљево — Горњи Милановац. За данас је варошица друмско насеље. Куће су поред пута, ретка је кућа наслоњена једна на другу, као по варошима већ су већином издвојене било имањима појединих сељака, било празним плацевима појединих грађана. У Мионици је главна улица окружни пут, а споредних улица нема, осим ако се не би узели сељачки путови, који слазе у варошицу с неколико страна.

Воду за пиће варошица добива из бунара, које свака кућа и свака јавна радња имају по својим двориштима. Већу потребу у води подмирује река.

Оснивање варошице. — Мионица је у средини среза колубарског, окр. ваљевског. Такав положај овог места створио је и варошицу. Оснивање варошице везано је за грађење среске канцеларије и среских станова. Прво су се подигли срески станови и уз њих путничка механа, па су се после насељавали појединци као трговци и занатлије. Први оснивачи варошице били су сељаци трговци и занатлије из суседних села, који су слазили из села свом среском средишту.

У Мионици има 48 приватних, среских и општинских кућа. Куће су сеграђене или од слабог или од тврдог материјала и

мало их има, да се разликују од обичних кућа у селу Мионици. Код миовичких кућа увек су с лица дућани, а позади у дворишту су станови и друге зграде.

Од ових 48 кућа има 29 дућана, 6 механа и кафана, 1 индустријска радионица колица и вила, 3 магазе, а остало су канцеларије и приватни станови.

Порекло становништва. — До 1. јануара 1895. год. у варошици било је мало и кућа и становништва, јер укидањем сеоских дућана и ово је место било доста напуштено, а тек од тада, кад је краљевим указом овај део села проглашен за варошицу, отпочело је његово нагло насељавање. Насељеници су већином трговци и занатлије, а земљорадника нема ниједног.

Насељеници варошице дају се поделити у две групе у насељенике од 1860—1895. год. и насељенике од 1895. па на овамо.

У досељенике од 1860. год. долазе: *Ружичић*, досељен као трговац из Вртиглава, слави Ђурђиц; *Кевић*, досељен као трговац из Бријежђа, слави св. Трифуна; *Деспотовић*, досељен из Полома, окр рудничког као обућар, слави св. Арханђела; *Поповић*, досељен као свештеник из Диваца, слави Ђурђиц; *Божић*, досељен као трговац из Тврдића округа ужичког, слави св. Луку; *Лазаревић*, досељен као трговац из Косјерића окр. ужичког, слави св. Јована; *Обрадовић*, досељен као механџија из Рогу округа ужичког, слави св. Стевана; *Милановић*, досељен као опанчар из Јежевице окр. ужичког, слави св. Јована; *Миловановић*, досељен из Санковића као оптин. чиновник, слави св. Ђурђа; *Урошевић*, досељен из Бријежђа као учитељ, слави св. Ђурђа; *Николић*, досељен из Миријева окр. београдског, као трговац, слави св. Николу; *Поповић*, досељен као трговац из Звезда, окр. подринског, слави св. Стевана; *Ђурић*, досељен као трговац из Каленића округа ужичког, слави св. Ђурђа; *Марковић*, досељен из Робаја као ковач, слави св. Ђурђа; *Крстић*, досељен из Црне Траве, окр. врањског, као индустријалац, слави св. Димитрија; *Илић*, досељен као трговац из Ступчевића окр. ужичког, слави св. Ђурђа; *Лекић*, досељен из Ђурђевца као ковач, слави св. Луку; *Филиповићи*, досељени из Засеља, округа ужичког као опанчари (2 куће), славе св. Лазара; *Велчић*, досељен из Ужица као месар, слави св. Николу; *Живић*, досељен из Ваљева као столар, слави св. Ђурђа и *Новаковић*, досељен из Мионице као опанчар, слави св. Јована.

Најновији су досељеници: *Марковић*, досељен из Кучина у Полимљу као бравар, слави св. Николу; *Лазаревић*, досељен из

Засеља окр. ужичког као опанчар и род Филиповићима, слави св. Лазара; *Јаковљевић*, досељен као бачвар из Новог у Босни, слави св. Јована; *Софронијевић*, досељен као опанчар из Дрлача округа подринског, слави св. Стевана; *Драгићевић*, досељен из Бријежђа као ковач, слави св. Алимпија; *Јаношевић*, досељен из Команица као слуга, слави св. Димитрија; *Мићић* досељен из Црвице окр. ужичког као трговац, слави Михољ-дан; *Ракић*, досељен из Овчине као трговац, слави св. Николу; *Дабић* досељен из Бухара окр. ужичког као трговац, слави св. Николу; *Продановић*, досељен као трговац из Вигошти од Ариља, слави св. Ђурђа; *Миливојевић*, досељен као трговац из Дрлача и род Софронијевићу опанчару, слави св. Стевана; *Жиловићи*, досељени из Чајетине од Старог Влаха као механџије, има их 2 куће, славе св. Луку; *Радовановић*, доселио се као пекар из Врачевића, слави св. Ђурђа; *Ковачевићи*, досељени као трговци из Г. Лајковца, има их 2 куће, славе св. Ђурђа; *Васић*, досељен из Драксина, окр. ужичког, као трговац, слави св. Николу; *Марковић*, досељен из неког села у прилепској кази у Маћедонији као терзија, слави св. Димитрија; *Бошковић* из Мионице, доселио се као опанчар, слави св. Арханђела: *Витезовић*, досељен из Субјела као трговац, слави св. Ђурђа; *Стојановић*, досељен из В. Дренове, окр. крушевачког као поткивач, слави св. Николу; *Гојковић*, досељен из Сјеништа окр. ужичког као сарач, слави св. Ђурђа; *Петровић*, досељен из Табановића, села ове области као опанчар, слави св. Јована; *Дојчиновић*, досељен из Ваљева као бојаџија, слави св. Јована; *Миловановић*, доселио се као пекар из Бријежђа, слави св. Ђурђа; *Трифуновић*, доселио се из Мионице као обућар, слави св. Трифуна; *Обрадовић* доселио се из Санковића као ковач, слави св. Николу; *Ерчић*, доселио се из Мионице као трговац, слави св. Петра; *Симић*, доселио се из Вртиглава као столар, слави св. Ђурђа; *Поповић*, доселио се као свештеник из Диваца, слави Ђурђиц.

У Миовици у 48 кућа обитава више од 48 породица осим чиновништва, које се овде није ни напоменуто.

Занимање становништва. — У варошици сваки се занима својим послом. Ни један једини из овог места не бави се земљорадњом или ма каквим било другим земљоделским послом. Занатлије се искључиво баве својим занатима, а трговци куповином и продајом разноврсних сировина уз продају разноврсне мануфактурне и бакалске робе. У овом месту од 1895. године постоји и велика радионица за прераду дрвета, која систематски напредује. Од дрвета, које се сече у Маљену, израђују се виле,

лопате и колица и роба се растура по целој Србији. Сировине, с којима се највише занимају овдашњи трговци су: суве шљиве, шишарка, вуна, коже и храна.

Појединости о варошици. — Варошица Мионица је саставни део мионичке општине, она има свога нарочитог кмета, који расправља варошке послове. Судница, црква и школа с 3 одељења је у овом месту.

76. Мратишић.

Положај села. — Мратишић је на подножју маљенских огранака, поред села Пријездића. Село лежи по крајевима планинске корутине, чије је земљиште доста равно, а сеоске куће су већином по странама оних брегова, који затварају ову удољину. На северној страни села су: *Тусто Брдо, Косово. Јабучје* и *Борак*, висови који су и голи и од кречњака, испуњени силним вртачама разноликог правца, положаја и облика. На јужној је страни, одмах над сеоским кућама, маљенска Чубрица, која пошумљена посве стрмо уздиже се изнад села. На источној страни диже се Растова и одваја село од Буковца и Крчмара. Са западне стране језерска котлина отворена је и улази у суседно село Пријездић

Испод Растове пружа се на север слепа долина *Приорача* и она је на међи овог села и Буковца, а испод ње простире се велика долина од вртача, познатих под именом *Шатков До*, назват по неком Шатку из породице Милаковића. Испод ове долине спушта се на север од Пријездића други до, познат под именом *Пиљев До*, који је тако исто слепа долина.

Извора је у селу у опште мало. На северној страни села, по височима и по долинама нема нигде ниједног јединог извора. У средини села, испод Грбовића кућа, налази се велико *Мратишанско Врело*, које избија врло јако и окреће одмах испод извора 1 витао и гради *Мратишанску Реку*, која, чим уђе у жабарско Ждрело, отпочне се звати *Жабарска Река*, а мало после тога *Лепеница*. С овог Врела цело село носи воду, а на Реци поји се стока и с ње се односи знатна количина воде и за пиће. Шатков и Пиљев До служи се и језерима и барама, којих има доста на том крају. Више Бјелушевића кућа, у падини Чубрице, у једној литичастој стени, има један, $1^1/_2{}^m$ широк и неприступачан отвор, из кога, кад се по Чубрици топе снегови или кад тамо падају јаке кише, истиче огромна количина воде, што траје само кратко време. Вода овог извора или пећинског отвора пада

с висине од 15 ^{m} и отиче поширим коритом у Реку. Извор се зове нарочитим именом *Турођа*.

Земље и шуме. — Мратишанске земље можемо по природи земљишта поделити на речне и земље Шатковог Дола. Речне су земље терцијерне старости, таложне и наносне земље, богате хумусом, добро овлажене и особито подесне за сваки усев, као и за ливаде. Земље Шатковог Дола су кречуше, суве, посне, врло плитког дна, подесне за стрмна жита и воћњаке. По Чубрици је врло мало зиратне земље.

Што има шуме је на јужној страни у Чубрици, а на доњој страни села има је посве мало. Шума је од лиснатог дрвета и има је довољно за грађу и огрев, те се не мора прикупљивати. У новије време отпочело је пошумљавање Ждрела, оног места до Жабара, где Река отпочиње улазити у своју клисурасту долину.

Све шуме и испусти по Чубрици су породичне заједнице. Свака знатнија и старија породица има овакве заједнице, које заједнички употребљава. Такве су заједнице: Грбовића, Вулетића, Бјелушевића и Милаковића. Сеоске су заједнице у шуми на Јабучју, Косову и нешто на Чубрици. Шатковог Дола су заједнице око Ждрела и испод Пријездића, према Жабарима.

Тип села. — Мратишић је село разбијеног типа. Подељен је самом реком на два дела: јужни до планине, Горњи Крај и северни Шатков До. Горњи је Крај испод планине и према Пријездићу, груписан у три џемата, где је у сваком по једна породица. Шатков До је сав растурен, где се ретко могу видети 3—4 куће уједно, отуда што је новије насеље. Куће у џематима су близу, и скоро су спојени и измешани.

У Горњем Крају су: *Бјелуши* (16 кућа). *Грбовићи* (3 куће) и *Вулетићи* (14 кућа). У Шатковом су Долу: *Бошковићи* (1 кућа), *Милаковићи* (6 кућа), *Јовановићи* (5 кућа), *Вукосављевићи* (3 к.), *Солгић* (1 кућа) и *Вишњић* (1 кућа).

У Мратишићу нема великих задруга, као једина повећа задруга била би Грбовића 1 од 29 чељади.

Подаци о селу. — Мратишић према харачким тефтерима из 1818. год. имао је 12 домова с 18 пор. и 47 хар. личности. Према попису од 1866. год. било је 24 дома са 187 становника, докле према попису од 1874. год. било је 26 домова с 206 стан., Према попису од 1884. год. било је 35 домова с 255 становника, докле према попису од 1890. било је 39 домова с 310 станов.

Према попису од 1895. год. било је 42 дома с 315 становника а према попису од 1900. год. било је 50 дом. с 335 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 4,29, а процентни 1,76%.

Име селу. — Ма да је село Мратишић последњих десетина XVIII и првих десетина прошлог столећа играло знатну улогу у новијој историји нашег народа, јер је дало велики број знаменитих људи из своје средине, ипак нико не уме да каже од куда је име селу.

Порекло становништва и оснивање села. — Сви старији људи из села и суседних села држе, да је ово село постало као заселак суседног села Пријездића и према томе је, по њиховом схватању, млађе насеље. Старих породица, за које се не би знало, одакле су се доселиле, нема у овом селу.

Најстарија породица овог села је *Милаковића* досељена пред крај XVIII века из Будимље у Ст. Влаху од братства Милаковића. Милаковића кућа много је замрло, а доста их и иселило се из села; данас се зову Милаковићи и Бошковићи и има их 7 кућа, славе св. Ђурђа.

У почетку XVIII века доселили су се из села Превиша у Дробњацима данашњи *Вулетићи* од братства Томића. Они су се населили до Пријездића и ту су и данас, има их 11 кућа и 3 уљеске, које су примиле и славу и презиме, славе св. Ђурђа. Вулетића породице има у Лончанику у Посавини.

После Вулетића доселио се *кнез Грбо* из Никшићске Жупе, од братства Радуловића из места Драговољића. Грбо је био кнез с турским beратом, па је некако одмах и овде постао бератски кнез и кнез ваљевске Колубаре. Од Грба су данашњи Грбовићи којих је 3 куће, славе св. Луку. Грбови су потомци знамените војводе и кнежеви из I устанка *Никола*, *Лука* и протојереј округа ваљевског *Стеван Грбовић*, затим *Милован* и *Радован*, синови Николини и *Лука* син Милованов. Ови Грбовићи учествовали су у свима ратовима за ослобођење, тамо су испрозебали, израњавани и дошли кући и код куће помрли. Сахрањени су или у свом сеоском гробљу, где им и данас постоје споменици, или код цркве крчмарске, коју су и подигли и за свога живота били јој највећи приложници. Протојереј Стеван умро је 1802. год. и његову гробницу узидао је у црквени темељ његов синовац, знаменити војвода Милован Грбовић, кад је цркву проширивао.[1]

[1] Кнез Милован, проширујући цркву у Крчмару, сетио се својих заслужних предака, сахрањених код исте цркве, па подижући цркву на њиховим

Пред Кочину Крајину доселили су се данашњи *Бјелуши* из села Бјелеуше у Ст. Влаху, камо су опет дошли из Дробњака под презименом Бранковићи; има их 16 кућа, славе св. Ђурђа.

Јовановићи из Ш. Дола су из Робаја од породице Драгојевића, има их 5 кућа, славе св. Ђурђа.

Вукосављевићи су доселили око 1850. год. из Маоча у Полимљу, има их 3 куће, славе св. Николу.

Солгић је из Штиткова у Ст. Влаху, а *Вишњић* из Точи у Полимљу оба доселила се као слуге уз Бабинску Разуру, славе св. Николу.

У Мратишићу је 50 кућа од 8 породица.

Занимање становништва. — Мратишанци се занимају свима привредним радњама, којима и остали сељаци ове области. Главна су занимања земљорадња и воћарство. Воћарству се особита пажња поклања и нема ниједног села у околини, да има бољи избор у врстама разноликог воћа, него што је овде и у Пријездићу. Стоке држе доста, а нарочито оваца. Земља им даје довољно средстава за живот, према чему сељаци овог села долазе у ред имућнијих сељака ове области. Нигде се не селе, али и ако многи знају по какав занат, искључиво га раде по селу и најближој околини.

Појединости о селу. — Мратишић је саставни део крчмарске општине у срезу колубарском. Судница је у Буковцу, школа и црква у Крчмару. Гробље је заједничко и у средини села, у близини Врела. Село преславља Спасов-дан.

77. Мрчићи.

Положај села. — Мрчићи су на Белој Стени, изнад Колубаре, на јужној страни села Шушеоке. Сеоске су куће на плећима појединих белостенских узвишења. Земљишта Беле Стене су терцијерни глинци и лапорци с парафинским шкриљцем, који се

гробовима, поставио им је вечити споменик, који ће трајати све докле име нашег народа постоји. Том приликом, прича чича Јовица из Голубца, сетио се и самог себе, па је и себи, предвиђајући скору смрт, спремио гробницу у истој цркви. Незахвални потомци, као и још незахвалнији представници слободне Србије, за коју су 6 Грбовића своју крв пролили и своје животе дали, нису нашли за потребно да га сахране, где је желео, него су га сахранили изван цркве, да му вода после 25 година избацује кости на површину и да му поповски представници руше и последњи траг оно мало злехудог споменика, да не боде њихове династијске очи. И тако кнезу Миловану, витезу од Ужица Видина, Београда, Чучуга и Мишара данас се не зна ни где је гроб!

свуда по селу испољио. Главна узвишења од Беле Стене су: *Возник, Видинац* и *Орашје*. Сва три виса падају истоку реци Лепеници, која иде покрај села од Пауна.

Извора је у селу мало. Главни сеоски извор зове се *Видан* и њиме се знатан део села служи. Други мањи извори су по јаругама, којих у селу има три, али су ови извори од мање вредности, с тога се село помаже бунарима, које готово свака кућа има. Поред изворске и бунарске воде у употреби је и речна вода, вода с реке Бање, која протиче испод Б. Стене, и Колубаре, која тече северним крајем села.

Земље и шуме. — Земље овог села су поред Колубаре и Бање, већином равне, наносне земље, које су особито родне и подесне за ораницу и косаницу. Земље је много у овом селу, по брду су забрани и вођњаци и поједине њиве ближе кућама опет су добре каквоће. Земље око Бање су ливаде и пашњаци, а по Колубари се сеје кукуруз и стрмнина наизменце, докле по Брду су зиратне земље или пашњаци.

Шуме је у селу доста. Падине брегова, нагнуте Бањи врло су стрме и пошумљене ситном лиснатом гором. Шуме има и по јаругама, а нарочито у Орашју, те село не оскудева ни у колико у том погледу, ма да нема у изобиљу шуме за грађу, Сеоске су заједнице шуме Возника и Видинца, а све остале издељене су.

Тип села. — Мрчићи су село разбијеног типа. Куће су на три косе, на њиховим плећима, растурене, ретко у групама, те у селу нема џемата. Куће су удаљене једна од друге 50—100 ^{m}, а негде су и ближе, ако су то куће једне породице.

У селу су: *Стојковићи* (8 кућа), *Јеремићи* (2 куће), *Ћаревићи* (1 кућа), *Марковићи* (2 куће), *Поповићи* (2 куће), *Симићи* (3 куће), *Петровићи* II (1 кућа), *Срећковићи* (3 куће), *Матијевићи* (3 куће), *Радосављевићи* (4 куће), *Јовановићи* (4 к), *Петровићи* I (2 куће), *Павловићи* (2 куће), *Ђурђевићи* (1 кућа), *Живановићи* (1 кућа), *Антонијевићи* (3 куће), *Алексићи* (1 кућа), *Шестовићи* (3 куће) и *Хаџићи* (1 кућа).

У селу нема задруга, ма да их је раније било. Данашње задруге су врло мале, највећа је Љубише Стојковића.

Подаци о селу. — Према списку села ваљевске епархије из 1735. год. Мрчићи су имали 11 домова.[1] По харачким списковима „Мирчић“ имао је у 1818. год. 30 домова с 39 пор. и

[1] Споменик XLII. Стр. 201.

и 89 хар. лица. Према попису од 1866. год. било је 30 домова с 200 станов., докле према попису од 1874. год. било је 30 дом. са 193 становника. Према попису од 1884. год. било је 32 дома са 195 станов., докле према попису од 1890. год. био је 41 дом с 226 становника. Према попису од 1895. год. било је 49 дом. с 225 станов., докле према попису од 1900. год. било је 48 домова с 246 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је $1{,}_{60}$, а процентни $0{,}_{90}\%$.

Име селу. — За име селу везана је ова народна прича. Старо село било је на вису Орашју и звало се Орашац. Ту су живеле неке старе породице, које су биле у вечитој завади с Турцима. Једног дана споразумеју се неколико сељака, те испадну на Бању и убију свога сеоског спахију и његову пратњу, кад је долазио из Сокола у село. Убијеног спахију и Турке изнесу под брдо Возник и баце у један поточић и затрпају грањем и шушњем. Породица убијеног спахију тражила је и по гласу гавранова, који су пали на лешеве нађу и убијеног спахију и његову пратњу. Сумња је пала на сељаке спахијиног села и турски суд у Ваљеву осуди цело село на сургун. Сељаци су неко време варкали Турке и њихове власти, докле нису уграбили прилику да среде летину, те кад су је средили, они једне ноћи омркну а не освану, па се са својим народом иселе у Бргуле, у Тамнаву, где их и данас има. И ако су, вели предање, турске власти стражариле, ипак су сељаци омркли, а не осванули, због чега Турци село прозову *Мрчићи* и нареде да се тако зове.

Порекло становништва и оснивање села. — Старо село било је на Орашју и основала га је она породица, која је данас у Бргулама и за коју предање вели да је овде од Косова. Турци су отерали ову породицу, па су одмах за њом населили некаквог *Хаџију*, чији су преци били свештеници и калуђери у старој постојбини, па то исто били и овде. Хаџија се доселио по горњем предању од извора Таре, гоњен Арнаутима. Уз њега доселиле су се његове још 3 блиске породице, од којих су у село сишле хаџијина и још једна, а оне друге две заостале негде у Ст. Влаху. Хаџију су Турци населили пред први аустријски рат, дакле у другој половини XVII столећа. Од Хаџије су *Хаџићи*, од почетка па до сада, само једна једина кућа, а од синовца Хаџијиног *Стојка* су: Стојковићи, Поповићи,

Симићи, Петровићи, Радосављевићи и Јовановићи и у селу их има 23 куће, славе св. Јована.

После Кочине Крајине, пред први устанак, доселили су се из Осата као мајстори данашњи *Ћаревићи*, који се још зову: Јеремићи и Марковићи; има их 5 кућа, славе св. Арханђела.

Срећковићи су у првом устанку дошли из Попучака од тамошњих *Антонијевића*; има их 3 куће, славе св. Николу. — *Павловићи* су из Цикота окр. ужичког досељени као мајстори, има их 3 куће (и Ђурђевића 1), славе св. Лазара. — *Антонијевићи* су из Златарића, дошли после 1850. год., предак им купио имање, има их 3 куће, славе св. Стевана. — *Шестовићи* су из Голупца ове области, предак њихов призетио се у Срећковиће, има их 3 куће, славе св. Николу, а своју славу (св. Луку) напустили. — *Матијевићи* су из Полошнице окр. ужичког, доселили се као мајстори, опет после 1820. год.; има их 3 куће, славе св. Ђурђа.

Петровић призетио се у Срећковиће и доселио се скоро из Полошнице окр. ужичког, слави св. Николу и св. Ђурђа. — *Живановић* је из суседног села Пауна, дошао жени у кућу, слави св. Арханђела. — *Алексић* је из Подгори у Полимљу, слави св. Игњатија, доселио се уз Бабинску Разуру, а овде прво био слуга, па доцније купио имање. — Поред Алексића има још 5 несталних, привремено настањених Мрчићана, који су из истог краја или из Старог Влаха, али који још нису дошли до својих сталних кућа и имања, већ су колебари и настањени поред пута низ Колубару.

У Мрчићима је 47 кућа од 10 породица.

Занимање становништва. — Мрчићани се занимају поглавито земљорадњом и гајењем рогате стоке, а поклањају довољну пажњу и осталим привредним гранама, од којих се у последње доба истичу: воћарство, пчеларство и виноградарство. Мрчићи имају много земље, с тога многи сељаци са стране и из брдских села, имају својих земаља или узимају под закуп. Нерадо се одају изучавању заната, као и сељењу из свога села.

Појединости о селу. — Мрчићи су саставни део паунске општине у срезу колубарском. Судница, црква и школа су у Паунима, све на једном месту. Гробље је на Видинцу и заједничко за цело село. Село преславља Спасов-дан.

78. Мушић Г.

Положај села. — Г. Мушић је на десној обали р. Топлице и с десне стране пута Мионица-Боговађа. Земљиште је врло неравно, бреговито и стрмно. Брегови се осипају и срозавају према страни окренутој реци. Сеоске су куће по плећима заравњених брегова, а нигде по њиховим странама и долинама. Знатнија узвишења су: *Учковац* до Дучића. *Маторац* испод њега, *Смаилов Клен* над Топлицом и *Стражара* до Д. Мушића.

Извора има доста. Сељаци се служе и бунарском и речном водом, као и водом с појединих потока. Знатнији су извори: *Будимачя* и *Кленовац* у Живковићима, *Хајдуковац* у Читацима, *Рогозна Бара* у Брђанима и *Корита* у Буквама. Кроз средину села теку два непресушна потока. Из потеса Букава иде поток *Жебељевица* и по дну села састаје с потоком *Среднак*, што долази испод Стражаре и заједнички утичу у Топлицу.

Земље и шуме. — Мушичке земље су црне смолне земље, и подесне и за ораницу и косаницу. По плећима појединих брегова су земље подесне за винограде и воћњаке. Земље има доста, најбоље су ливаде по Топлици и *Буквама*, потесу до Врачевића. Зиратне су земље по падинама појединих брегова и по Стражари.

Шумом је сиромашно село. Највише појединачних лепо очуваних забрана има у Буквама до Врачевића и низ Жебељевицу. Шума је од лиснатог дрвета и колико је има није довољна за огрев, а камо ли за грађу, с тога се купује из суседних села. Никаквих заједница у селу нема.

Тип села. — Г. Мушић је село разбијеног типа. По плећима појединих брегова су сеоски џемати. Џемати су како који удаљени од 200—1000^{m}. Куће су врло близу по џематима, на растојању од 10—50^{m}. Пошав од Дучића, па на запад, ови су џемати: *Горњи Крај* или *Брђани* на Учковцу, одмах изнад Топлице; *Средњи Крај* на Смаиловом Клену или Рашће, *Доњи Крај* или *Маришта*.

У Брђанима су: *Читаковићи* (7 кућа), *Димитријевићи* (Алексићи) (11 кућа), *Марићи* (Радовановићи, Петровићи и Миливојевићи) (13 кућа), *Стевићи* (Полимци) (2 куће) и *Митићи* (Мијаиловићи) (3 куће). У Рашћу су: *Јеремићи* (3 куће), *Живковићи* (18 кућа), *Читаковићи* (3 куће), *Максимовићи* (3 куће), *Бошњаци* (Вучетићи и Симићи) (5 кућа), *Марковићи* (2 куће) и *Савићи* (2 куће). У Мариштима су: *Игњатовићи* (2 куће), *Мијаиловић* (1

кућа), *Милисављевићи* (3 куће), *Милосављевићи* (2 куће), *Ђокићи* (5 кућа), *Петровићи* (2 куће), *Јевремовић* (1 кућа), *Лукићи* (4 куће) и *Јокићи* (6 кућа).

У селу је врло развијен задружан живот. Веће су задруге: Читаковића 1, Јеремића 1, Живковића 2, Лукића 2, Јокића 1 и др.

Подаци о селу. — Г. Мушић према харачким списковима из 1818. год. имао је 25 домова с 32 пор. и 36 хар. лица. Према попису од 1866. год. било је 56 дом. с 476 станов., докле према попису од 1874. год. било је 70 домова с 513 станов. Према попису од 1884. год. било је 84 дома с 530 станов., докле према попису од 1890. год. било је 89 домова са 727 станов. Према попису од 1895. год. било је 93 дома са 791 станов., дакле према попису од 1900. год. било је 97 домова с 812 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1886. је 11,$_{23}$, а процентни 1,$_{95}$%, где се последњих година рађа стално више женских него мушких.

Име селу. — Већи број старијих људи не зна одкуда је име селу, докле напротив чује се од појединаца из села и са стране, да је име селу донето из ужичког округа. Ти људи причају да је старије село Д. Мушић од Г. Мушића и да се први доселио у ово село и по жељи некаквог сеоског спахије Исмаил-бега населио на вису Клену, који се прозвао Смаилов Клен, Живко из ужичког Мушића и да су његови потомци остали на истом месту и да су данашњи Живковићи. Потомци Живкови назвали су своје село Мушић, а пошто је овај Мушић био с Доњим у заједници, тада је овај при деоби добио назив Г. Мушић, за разлику од Д. Мушића.

Имена крајева су по месту насељења или по месту досељења. Брђани и Рашће су имена места, а Маришта по месту Мариштима у Осату, у Босни.

Порекло становништва и оснивање села. — Г. Мушић је млађе насеље од Д. Мушића и постао поглавито насељавањем појединих породица из разних области нашег народа. Оснивач села је дошљак *Живко*, родом из ужичког Мушића. Живко је протеран „у сургун“ из свога места са целом својом породицом и населио се у селу код старог извора Рашћа, када је Живково село сматрано као део Д. Мушића. Живко је дошао у пусто место и крчио плац за кућу и воћњак, а до-

селио се (управо прогнат) пред први аустријски рат. Од Живка и његових потомака су *Живковићи*, има их 18 кућа, славе св. Николу.

После Живка, прешао је у село кнез *Јован Читак* из суседног села Команица и населио се на Учковцу према Дучићу. Кнез Јован је Команичанин, а прозван Читаком, што је био писмен; његових Читаковића има на Учковцу и Клену 10 кућа, славе св. Димитрија. Јованов је син знаменити кнез *Петар Читак*, који је у IV аустријском рату и првом нашем устанку вршио, као писмен човек оног доба, знатну улогу.[1]

У Кочиној Крајини населио је кнез Петар поред себе на Учковцу данашње *Алексиће*, којих има и у горњем и у доњем делу села, који се зову: *Алексићи*, *Димитријевићи*, *Јокићи* досељени из села *Влаховића* у Полимљу, по чему су се до скора звали и Влаховићи; њих је 17 кућа, славе Враче.

Кад и Влаховиће кнез Петар је населио и *Мариће* из Осата, опет крај себе на Учковцу и они се зову још и: Петровићи, Миливојевићи и Радовановићи; има их 13 кућа, славе св. Јована.

Са Марићима кнез Петар населио је у првом устанку *Бошњаке* (Вучетиће и Симиће), досељене из Осата, којих је данас 5 кућа, славе св. Ђурђа, затим *Лукиће* и *Марковиће*, досељене опет из Осата, којих је 10 кућа, а славе св. Лазара.

Кад и горње породице доселили су се и *Максимовићи* из Трњине у Црној Гори, има их 3 куће, славе св. Стевана. — *Милисављевићи* су из Годљева окр. ужичког, одакле се Милисав доселио као мајстор, има их 3 куће, славе св. Аранђела. — *Милосављевићи* су са Стапара у Ст. Влаху, досељени као мајстори, има их 2 куће, славе св. Николу. — *Ђокићи* су из Чајетине у Ст. Влаху, сишли као слуге, има их 5 кућа, славе св. Ђурђа. — *Петровићи* су из Цикота окр. ужичког, има их 2 куће, славе св. Николу. — *Савићи* су из Брвенице у Полимљу има их 2 куће, славе св. Трифуна. — *Стевићи* су из Жидовића у Полимљу, има их 2 куће. славе св. Луку. — *Јеремићи* су из Срема, из неког села у близини Карловаца, довео их некакав сродник калуђер из Боговађе, има их 3 куће, славе Ђурђиц. —*Игњатовићи* су из Полошнице окр. ужичког, има их 2 куће. славе св. Ђурђа.

---

[1] Кнез Петар је био и члан ваљевског суда у 1804. год. Мемоари Проте Матије 107, 108 и 229.

Најскорији је досељеник *Мијаиловић*, досељен из Штрбаца у Ст. Влаху, уз Бабинску Разуру, слави св. Луку.

У Г. Мушићу је 98 кућа од 16 породица.

Занимање становништва. — Мушичани занимају се свима привредним радњама, којима и суседни сељаци ове области. Најмилија су им занимања земљорадња и сточарство, они гаје особито добра говеда и свиње, али и воћарство и виноградарство су заступљени. Нигде не иду у аргаштину, а занате не уче.

Појединости о селу. — Г. Мушић је саставни део доњо-топличке општине у ср. колубарском, Судница и школа је у Д. Топлици, а црква у Марковој Цркви. Гробље је раздељено по крајевима. Село нема заједничке преславе.

79. Мушић Д.

Положај села.— Д. Мушић је на десној обали Топлице и с леве стране пута Мионица-Боговађа. Земљиште овог села је врло неравно и брежуљкасто. Сеоске су куће по плећима појединих брегова. Главнија узвишења су: *Мацарлија* до Вироваца, *Бановина* и *Стражара* до Г. Мушића и *Кременица* до Наномира.

Извора има доста. Главни су извори: *Ливадице* и *Чесма* у Грбићима и две чесме под Кременицом. Сељаци се служе изворском, бунарском и речном водом. Једина речица, што тече кроз село, поред суседне Топлице, је *Наномирица*, која пресушује.

Земље и шуме. — Мушићке су земље црна смолница врло родна и подесна за косаницу иораницу. Најбоља су имања око Топлице, ма да је долина њена овде и сувише притешњена. У опште узевши мало је зиратне земље у овом селу, много мање него у суседном Г. Мушићу. По висовима је мало зиратне земље, а цео северни крај је пошумљен.

Шуме је у овом селу доста. Кременица и цео крај низ Наномирицу је под шумом. Шума је од лиснатог дрвета и издељена на појединце, прошарана по гдегде каквом њивом новијег порекла. У селу нема никаквих заједница.

Тип села. — И овај Мушић је село разбијеног типа. Сеоске су куће поређане у 2 џемата. Први крај села на северу зове се *Грбића Џемат*, а други је друмско насеље *Доња Топлица*. И у једном и другом крају куће су ублизу једна другој, а растојање између џемата је 1 K^m.

У Грбића џемату су: *Грбићи* (8 кућа), *Кргићи* (3 куће) *Старчевићи* (1 кућа), *Вукашиновићи* (3 куће), *Гаврићи* (4 куће), *Марјанчевићи* (1 кућа), *Радовановићи* (Спирковићи) (4 куће), *Обренићи* (3 куће), *Радосављевић* (1 кућа), *Милошевићи* (2 куће) и *Радовановићи* (8 кућа). У Д. Топлици су: *Савић* (1 кућа), *Исаиловић* (1 кућа), *Арсенијевић* (1 кућа) и *Милановић* (1 кућа).

Већих задруга у овом селу нема. Једина повећа задруга је Грбића од 20 чељади.

Подаци о селу. — Д. Мушић према харачким тефтерима из 1818. год. имао је 13 домова са 17 пор. и 37 хар. личности. Према попису 1866. год. било је 27 домова с 200 станов., докле према попису од 1874. год. било је 28 дом. с 202 станов. Према попису од 1884. год. било је 42 дома с 260 станов. докле према попису од 1890. год. било је 47 домова с 304 станов. Према попису од 1895. год. било је 48 домова с 320 станов., докле по попису од 1900. год. било је 48 дом. с 309 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 2,57, а процентни 1,20%.

Име селу. — У околини и селу сматра се да је ово село старије од Г. Мушића. У прво време село се звало *Топлица*, па кад је заселак његов добио назив Мушић, онда је за разлику од горњег дела овај крај назват Д. Мушић.

Порекло становништва и оснивање села. — По причању старих људи село су основале две породице, за које се не зна да су се откуда доселиле, а те су породице по причању самих мештана од Косова. Прва је породица *Грбића*, по којој се и цео крај села тако зове; они су се исељавали из села и одлазили у равнија места и преко Саве, њих је у селу 8 кућа, где у једну од тих кућа призетио се неки Ужичанин, па изгубио и презиме и славу, због чега га и не узимамо понаособ, славе св. Николу. Друга је стара породица *Радовановића*, која се расељавала и има 8 кућа, где се у једну призетио један из Годечева окр. ужичког и променио презиме; Радовановићи славе св. *Оце* (пред Божић), а уљез св. Марка и св. Оце.

Најстарији досељеник у ово село био је некакав *Спирко Кргић*, досељен у првом аустријском рату из Мораче у Црној Гори; његови се потомци зову Кргићи и Спирковићи, има их 7 кућа, славе св. Димитрија.

Старчевићи су досељени пред Кочину Крајину из Будимље у Стар. Влаху. Њих је доселила баба Горда, која је склонила синове од погибије, да их не би Турци исекли; Гордића има 7 кућа, где су две уљеске, које су изгубиле и крсно име и презиме, па се не спомињу; славе Часне Вериге.

Вукашциновићи су из Парамуна ок. ужичког, има их 3 куће, предак им се доселио као мајстор, славе св. Николу. — *Гаврићи* су из Радановаца окр ужичког, има их 4 куће, предак им се доселио као мајстор, славе св. Арханђела. — *Обренићи* су из Г. Лајковца од Новаковића, има их 3 куће, славе св. Стевана. — *Милошевићи* су из Годечева, окр. ужичког, предак им се доселио као мајстор, има их 2 куће, славе св. Николу. — Све су ово досељеници од 1809—1830. год.

Скорашњи су досељеници: *Радосављевић* од Рогачице у окр. ужичком, слави св. Јована Златоустог; *Марјанчевић* из Маковишта окр. ужичког, слави св. Николу, доселио се као слуга. *Савић* од Врца из Ковачица, села ове области, механџија, слави св. Јована. — *Исаиловић* доселио се као трговац из Шапца, слави св. Николу. — *Арсенијевић* терзија из Табановића, села ове области, слави св. Јована. — *Милановић* из Јежевице, окр. ужичког. опанчар, слави св. Срђа.

У Д. Мушићу је 48 кућа од 15 породица.

Занимање становништва. — Грбића џемат занима се земљорадњом и свима привредним радњама, којима и суседни сељаци ове области. Земљорадња и гајење разне стоке су најглавнија занимања. Никуда се не крећу из села, а нерадо се одају и изучавању заната.

Појединости о селу. — Д. Мушић је саставни део доњо-топличке општине у ср. колубарском. Д. Топлица је друмско насеље овог села. Чим се на путу Мионица—Боговађа пређе р. Топлица, одмах с леве стране налази се уз пут неколико кућа и дућана, једна механа, општинска судница и преко пута школа од два одељења, и то се зове *Д. Топлица*. Становници овог краја су трговци, механџије, чиновници и занатлије и не занимају се земљорадњом. Црква је у Марковој Цркви, а гробље подељено на 2 краја. Село нема заједничке преславе.

80. Наномир

Положај села. — Наномир је на северној страни од Д. Мушића, с леве стране пута Мионица-Боговађа. Земљиште овог

села неравно је и посве стрменито. Брегови нису високи, пљеһати су, али су им стране врло стрме. Сеоске су куће по пљеһима ових брегова. Најзнатнија су узвишења у селу: *Кременица* до Д. Мушића, *Костојевац* до Врачевића и *Подводнице* у средини села.

Извора је у селу доста. Народ се служи изворском водом и водом речице *Наномирице*, која извире под Костојевцем и постаје од 3 јака извора. Ова речица једина је текућа вода у селу и она у почетку је богата водом, докле тече кроз сеоске шуме, али чим изађе из села, нестаје јој воде и тече сувим коритом кроз Д. Мушић и утиче у Топлицу при њеном излазу из марковачког ждрела.

Земље и шуме. — Зиратне су земље даље од кућа по бреговима и њиховим падинама, као и низ реку Напомирицу. Земље су смолне, по пљеһима брда песковите, врло родне, а око речице има и добрих ливада. У опште је земље зиратне мало, с тога што је цело село пошумљено.

У селу има доста шуме. Шуме су од лиснатог дрвета. Сав Костојевац је под шумом,[1] само не крупном већ ситном. По целом селу има шуме на сваком крају у толикој мери, да су готово $^{2}/_{3}$ села пошумљене, а само $^{1}/_{3}$ зиратне земље. Заједничка сеоска шума је *Грдановица* до Вироваца, а заједничке су шуме на Подводницама, Кременици и до Стрмова.

Тип села. — Наномир је мало село и разбијеног типа. Сеоске су куће груписане у 4 групе. У свакој групи има по неколико врло блиских кућа између себе удаљених по 200—400^{m}. Ови џемати су распоређени око извора на пљеһима костојевачких брегова и зову се: *Кесеровићи*, *Ђаићи* и *Цигански Крајеви*.

У Кесеровићима: су *Мелентијевићи* (2 куће), *Ковачевићи* (2 куће), *Илићи* (1 кућа) и *Нинковићи* (5 кућа), а *Ђаићи* су: *Милановићи* (4 куће), *Васиљевићи* (3 куће), *Јовановићи* (4 куће), *Матићи* (1 кућа) и *Радовановићи* (1 кућа).

У селу нема задруга.

Подаци о селу. — Наномир је у 1818. год. био спојен са Д. Мушићем, а већ у 1822. год. јавља се као засебно насеље.[2]

---

[1] Костојевац је раније био под таквом великом шумом, да га већ 1827. год. Јоаким Вујић, пролазећи кроз њега, назива планином, — *Путешествије Јоакима Вујића II.* стр 59.

[2] М. Петровић. *Финансије и Установе Обновљене Србије II* стр. 465.

По харачким тефтерима из 1822. год. у селу је било 11 кућа с 12 пор. и 31 харач. личности. Према попису од 1866. год. било је 14 домова с 91. станов., а према попису од 1874. год. било је 19 домова са 96 станов. Према попису од 1884. год. био је 21 дом с 113 станов., докле према попису од 1890. год. био је 31 дом са 180 станов. Према попису од 1895. год. било је 25 домова са 156 станов., докле по попису од 1900. год. било је 33 дома с 220 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је $4{,}29$, а процентни $3{,}17\%$.

Име селу. — Име селу дошло је од речице Наномирице. Имена џемата су породични називи.

Порекло становништва и оснивање села. — Наномир је ново село, раније је био заселак Д. Мушића, некадашње Топлице. Наномир је до 1820. год. био у вези са старим селом и тек тада се одвојио као засебно насеље. Заједницу овог села са Г. и Д. Мушићем можемо још видети на појединим имањима, које Мушичани од старине имају по селу.

Прва породица, која је засновала село, били су Ђапићи чије је презиме заостало до данас као џематско име, досељени у првом аустријском рату из Никшићске Жупе од исте породице, од које су и голупски Вулетићи. Ђапићи се зову још и Милановићи и Нинковићи; има их 9 кућа, славе св. Луку. У Нинковиће се призетио један Ужичанин из Годечева и изгубио и славу и презиме.

После другог аустријског рата сишли су *Кесери* из Голупца, села ове области, од тамошњих Кесера (Максимовића) и неки се овде задржали а неки спустили се у Тамнаву. Кесери су: Мелентијевићи, Ковачевићи и Илићи; има их 5 кућа, славе св. Ђурђа.

Васиљевићи су у првом Устанку доселили се из Мрчића, у окр. ужичком, има их 3 куће, славе Ђурђиц. Предак њихов сишао је као слуга у село. — *Јовановићи* су из Кадијине Луке од тамошњих Мишковића, прешли после II устанка на готова имања; има их 4 куће, славе св. Арханђела.

Новији су насељеници у овом селу: *Матић* из Команица дошао на купљено имање, слави св. Димитрија. — *Радовановић* из Вироваца призетио се у Кесере, слави Ђурђиц.

У Наномиру је без Цигана 23 куће од 7 породица.

Занимање становништва. — Наномирци се занимају земљорадњом и осталим привредним пословима, којима и суседни

сељаци. Не иду нигде изван села, а нерадо изучавају занате и њима се одају.

Појединости о селу. — Наномир је саставни део доњо-топличке општине у ср. колубарском. Судница и школа је у Д. Топлици, а црква у Марковој Цркви. Гробље је заједничко и у средици села. Преслава I дан Духова.

Цигани. — Цигани овог села подељени су у два дела, први су на *Подводницама*, а други на *Костојевцу;* први поред пута Боговађа-Мионица, а други на окружном путу Словац-Г. Милановац. На Подводницама су 4 куће стално настањених с кућама, какве се налазе и код суседних сељака, с окућницама нешто мало мањим, него што их имају сељаци. На Костојевцу је 6 опет стално настањених, али с кућама примитивним, више налик на черге и кљетарице, него на праве куће. Први су занатлије, ковачи и свирачи, а други су само земљоделци, који раде себи и другима, а ретко који да се бави и свирачином. Обоји су Цигани вере православне, први славе св. Николу, а други св. Петку; први су досељени још у турско доба из Мораве, а други пре 10 година из мачванске Беле Реке.

81. Оглађеновац

Положај села. — Оглађеновац је на обема обалама р. Уба. Село је распоређено по долинама потока, увалама и вртачама, а никако није изнето на плећа појединих брда. Земљиште је брдовито и по селу гранају се огранци *Влашића* и *Јаутине*, чији су висови средње висине, стрмих страна и пошумљених. Земљиште је кречњачко и од секундарних кречњака и где се јављају по површини, као до Каменице, туда има и вртача.

Изворима је село врло богато, нарочито је богат северни и средњи крај. Око Уба има доста извора, сви су слабић и преко лета пресушују. Главни су извори: *Стублина*, *Изворац*, *Чесма*, *Ашковића Бунар*, *Јанковића Бунар* и др. Од текућих река су: Уб, који пролази северним делом села и долази из суседне Миличинице; *Река*, која изворе под *Дивљаном* изнад Г. Буковице; *Јаућански поток*, који протиче поред Ераковића џемата и утиче у реку. Сви потоци пресушују преко лета, због чега да није извора, и у последње доба бунара, село би трпело знатну оскудицу.

Земље и шуме. — Зиратне земље су око кућа, низ Реку и нешто мало око Уба. По висовима појединих влашићских ко-

саница има на места по која ливада, која је новијег порекла, а по јауЋанским готово и нема. Земље су у опште посне, суве, плитког дна и тек кад се редовно натиру могу дати приличан род. Ове су земље подесне за стрмнину и воћњаке, а где су песковите и утрине подесне су и за винограде, којих у селу има доста. Најбоље су ливаде при ушћу Реке у Уб.

Шуме од лиснатог дрвета има у изобиљу. Они су јауЋански висови пошумљени, а тако исто и стрмените обале р. Уба. Више од половине села је под шумом, које има и сувише за огрев, грађу, жежење ћумура, као и за продају. Сва је готово Јаутина сеоско добро, а на много места по селу и поједине јаче породице имају своје заједнице у испустима или у шуми.

Тип села. — Оглађеновац је село разбијеног типа. Сеоске су куће раздељене по џематима. Џемати су велики, куће су им на растојању од 30—50 ^{m}, с великим окућницама и обично око извора и њихових потока. Џемати су или близу један другога или и сувише удаљени, средње растојање варира од 50—1,5 K^{m}. Главни џемати су пошавши од Јаутине па на запад: *Ераковићи*, *Бражђани*, *Дубљани* и *Кесери*. Ова 4 џемата су на десној обали р. Уба и чине за се прави Оглађеновац, а на левој страни р. Уба је пети џемат *Влашчић*, који је сав у Влашићу и најрастуренији. У Ераковићима су *Ераковићи* (29 кућа). У Бражђанима су: *Петровићи* (8 кућа), *Тимотићи* (7 кућа), *Ристивојевићи* (5 куће), *Теофиловићи* (5 кућа), *Димитријићи* (3 куће), *Павловићи* (2 кућа), *Живковићи* (3 куће), *Милисављевићи* (1 кућа), *Максимовићи* (2 куће) и *Добрићи* (4 куће). У Дубљанима су: *Папићи* (Марковићи) (3 куће), *Андрићи* (2 куће), *Живановићи* (8 кућа), *Спасенићи* (4 куће), *Нинковићи* (2 куће), *Јовановићи* (2 куће), *Митровићи* (5 кућа), *Васићи* (4 куће), *Милатовићи* (2 куће), *Јургићи* (Јовановићи) (2 куће) *Глигорићи* (2 куће), *Дамњановићи* (1 кућа) и *Спасојевићи* (2 куће). У Кесерима су: *Илићи* (1 кућа) *Ивановић* (1 кућа), *Ашковићи* (3 куће), *Димитријићи* (1 кућа) и *Адамовић* (1 кућа), *Нинковићи* (3 куће) и *Марковићи* (2 куће). У Влашчићу су: *Ашковићи* (1 кућа), *Радојичићи* (1 кућа), *Петронићи* (2 куће), *Којић* (1 кућа), *Антићи* (3 куће), *Гајићи* (9 кућа), *Беловуковићи* (2 куће) и *Јовановићи* (1 кућа).

У селу је, као и по целој Подгорини, доста развијен задружан живот. Има подоста задруга, али с преко 25 душа мало је задруга. Највеће су задруге: Милисављевићи у Ераковића 2, Ашковића 1, Теофиловића 1, Спасојевића 1 и др.

Подаци о селу. — Према списку села ваљевске епархије из 1735. год. Оглађеновац (Глаћиновац) имао је 20 домова[1]. Оглађеновац је према харачким тефтерима из 1818. год. имао 51 дом с 59 пор. и 125 харач. личности. Према попису од 1866. год. имало је 88 домова с 743 станов., докле према попису од 1874. год. био је 91 дом с 743 станов. Према попису од 1884. год. било је 98 домова са 806 станов., докле према попису од 1890. год. било је 106 домора с 887 станов. Према попису од 1895. год. имало је 118 домова с 926 станов., докле према попису од 1900. год. било је 130 домова с 1024 станов.

Годишњи приираштај од 1866. године је 9,60, а процентни 1,12°|₀.

Име селу. — Име села везано је у народу за причу о куги. Тако прича се да је пре 300 година прешла преко овог села куга и свега га појела — оглодала, те по томе је и село добило прво име Оглађен, које се доцније променуло у Оглађеновац.

Имена џемата добила су имена или по месту насеља или по презименима појединих породица. *Браздом* се зове коса, која дели воду рекама: Каменици и Оглађеновачкој Реци па је отуда дошло име џемату, који се населио по падини косе и појединим поточићима и увалама. *Дубљем* се зове увала испод Дивљана и буковичких висова, а то је најшире и најлепше сеоско пољице, по чему је и џемат добио име. *Влашчић* је име по насељењу у Влашчићу, источној коси планине Влашића, чија се највиша тачка *Коњски Гроб* налази над овим селом и Бресницом из окр. подринског. Ераковићи и Кесери су презименска имена.

Порекло становништва и оснивање села. — Оглађеновац има своју велику прошлост, јер га већ налазимо у списку села ваљевског округа из 1737. год.[2] Као најстарији крај села рачуна се Влашчић и сматра се, да је одвојен од Оглађеновца,[3] и да су се старе оглађеновачке породице иселиле у Тамнаву и Срем. Најстарија породица у селу, за коју се не зна, да се од куда доселила, јесте *Гајића* у Влашчићу; њима су род Антићи и Петронићи, има их 14 кућа, славе св. Николу.

---

[1] Споменик XLII. Стр. 201.

[2] Langer. Serbien etc. Стр. 247.

[3] Природни положај овога краја, што је одвојен од села Убом реком, што је без икакве везе у имену са селом и што му је посве тежак саобраћај са селом чини да се може сматрати као прави засеолак, а тако га и сељаци узимају. Прилика је, да ће овај крај у скоро постати и засебно село.

Први су се доселили у село *Бражђани* и *Дубљани*, који су сви од 4 брата, досељена из морачке нахије у Црној Гори, баш управо од манастира Мораче, у другој половини XVII века. Кад су се ове 4 породице доселиле, оне су по одобрењу сеоског спахије заузеле места ранијих породица, које се пре тога времена спустиле негде у шабачку нахију. Бражђана и Дубљана има 65 кућа славе св. Алимпија.

Пред крај XVII столећа спустиле су се 2 породице данашњих *Ераковића* из села Семегњева, у Ст. Влаху, старином са Његуша у Црној Гори; њих је под разним презименима: *Јанковићи*[1], Пејићи и Ераковићи 27 кућа, славе св. Јована. Старог Еpaкa довели су Турци и населили прво у Јаутини при извору Потока, где су и данас његови потомци.

У првом аустријском рату доселили су се с Грахова у Црној Гори због крвне освете два брата *Васића* и од њих су сви Васићи у Дубљанима и Кесерима. Васићи су и: Милатовићи, Јургићи, Спасојевићи и Ашковићи; има их 18 кућа, славе св. Јована.

Кесери су досељени, кад и Васићи, из Д. Колашина, а од породице од које су Кесери у Голупцу и по другим разним селима ове области и Посавине. Кесерима се зову: Илићи, Ивановићи, Нинковићи и Марковићи, а од њих су Бркићи у Вукошићу у Посаво-тамнави и још неки по другим селима исте области, јер су се много расељавали. Кесера има и око Б. Баште, где су се и ови прво били настанили; има их 6 кућа, славе Ђурђиц.

Сви су остали познији досељеници, досељеници после 1820. год. — *Беловуковићи* су из Босне, од планине Козаре, има их 2 куће, а род су Беловуковићима у Месарцима, Прову и Равњу, окр. подринском., славе св. Јована. — *Дамњановић* је из Јакља окр. ужичког и призетио се у Васиће, слави св. Јована. — *Грујић* је из Чајетине у Ст. Влаху и призетио се у Ераковиће, слави Н. Годину и св. Јована. — *Марковић* се призетио у Јанковиће (Ераковиће) а доселио се из Кремена, слави св. Николу и св. Јована. — *Нинковића* једна кућа у Кесерима је из Врагочанице, слави св. Јована Милостивог и св. Ђурђа. — *Дамња-*

[1] Из ове је породице Мали Јанко, којега Прота Матија помиње на неколико места у својим „Мемоарима," за којега вели да је 1788. год., као заповедник једног одељења аустријске војске, освојио Чачак и Ваљево, за тим да је војевао и против Француза. — Мемоари 10. и 15.

новић је од Овчине, доселио се као слуга, слави св. Јована. — *Којић* је из Осата, доселио се као мајстор, слави св. Лазара. — *Радојичић* из Толисавца у Рађевини, доселио се као мајстор, слави св. Алимпија. *Јанковић* је из Босне, слави св. Николу.

У Оглађеновцу је 140 домова с 13 породица.

Занимање становништва. — Оглађеновчани се поглавито занимају земљорадњом, али код њих је јако развијена вољa за гајењем стоке, воћа и винограда. Ну при свему томе земља je сиромашна и не може да им да, колико је потребно за исхрану, с тога се често селе у Посавину и Тамнаву и тамо стално остају или узимају имање под закуп или на вечита времена, те тако прибирају храну, колико им је потребно за кућу. Занате радо изучавају и њима се одају, па их раде или по селу или по суседним селима, а доста их се одаје и на трговину, те се с тога радо насељавају у градска места. У новије време отпочели су сећи и шуму и продавати је у грађи или у дрвима за огрев или жеженом ћумуру.

Појединости о селу. — Оглађеновац сам за се чини општину оглађеновачку у ср. подгорском. Судница је у Кесерима. Влашчић иде школи и цркви у Миличиницу, а Оглађеновац је са школом у Каменици, а с црквом у Буковици. Гробље је подељено по крајевима и колико џемата толико и гробаља има. Село нема заједничке преславе.

82. Осеченица.

Положај села. — Осеченица је на северном подножју планине Маљена између Бријежђа и Крчмара. Земљиште овог села је висораван или планина. Висораван је кречњачка, пуна вртача и долина, које су или каменитог дна или заднивене црвеницом. У вртачама задржава се и вода, и то су сеоска језера. Планински крај села је у Маљену у увалама између појединих брда. Висораван је ограђена брдима: *Локвом, Кривим Странама, Радичевцем, Очком и Јездинцем*, а са западне стране отворена је и везана за *Голупско Поље.* У планини су главнији висови: Орловац, Стражара, Вис и др.

Извора је у планинском крају доста, а главнији су извори: *Сиге* и *Сушица* у Суботићима. На целој висоравни, која пола села има само четири извора: *Ивановац* и *Угљешевац* у Вујићима, *Бунар* у Рашевићима и *Пијетловац*, по дну села до Бријежђа. Из Маљена између јужног дела села и Крчмара тече *Манастирица* и испод цркве састаје се с Крчмарском Реком, одакле као Мана-

стирица иде на исток кроз село. Обале Манастирице су прави крш, долина је пуна наноса и готово ниједне подесне лучице нема. На висоравни, испод Радичевца, извире речица *Сушица* и тече на север до Рашевића, па кад прими воду од Бунара, не пресушује и тако тече до свог понора под висом *Дебелим Цером* изнад Толића. Сељаци с висоравни поред изворске воде служе се језерском и барском водом, као и водом са својих бунара, које копају по њивама у виду цистерна.

Земље и шуме. — Најлепше су зиратне земље до Голупца, а ту су најбоље и ливаде и зиратнице. Земље су и сувише посне, суве, кречног и плитког дна, с тога се морају чешће натирати, па да буду родне. Суботићи имају добрих земаља око крчмарске цркве и при ставама река, а то су и најродније земље овог села, које се не морају много нагнојавати, јер рађају добро и на њима успевају сви усеви. По висоравни у Бунчевици су особито добри сувати, а најлепши су на Маљену по Стражари и Краљевом Столу. Најлепше ливаде овог села су *Калуђерске Баре* на Маљену, где готово сваки сељак има своје закосе и уз њих забране и испусте.

По висоравни је врло мало шуме, а готово се може рећи да је и нема. Бунчевица, која је до скора била под шумом, Криве Стране и Локва су голи кршеви и својим стењем засуше и оно мало земље, што је имало вредности. Што има шуме, то је у планини. По селу је шума од лиснатог дрвета, а око Бара и даље су четинарске шуме. Маљен, осим закоса и по Стражари растурених појединачних њива, сав је сеоска заједница и цело село на њега полаже право и њиме се користи. На висоравни кршеви: Бунчевица, Криве Стране и Локва су опет сеоска заједница, где појединачних заједница нема, ма да понеке породице полажу некакво заједничко право на поједине крајеве у планини.

Тип села. — Осеченица је село разбијеног типа. Манастирица је поделила село на два дела, на кречњачку висораван и планину. У планини је џемат *Суботића*, а на висоравни су џемати *Рашевићи*, *Богдановићи*, *Вујићи* и *Томићи*. Џемати су раздалеко један од другога, тако од Суботића до најближих Богдановића има више од 2 к. ^{m}, а од Богдановића и Рашевића нема ни 50^{m}, готово су помешани. Куће по џематима су врло близу и оне су по странама брда, по странама вртача или каквих долова.

У Суботићима су: *Суботићи* (29 кућа), *Станковићи* (2 куће), и *Богданићи* (1 кућа). У Богдановићима су *Богдановићи* (12 кућа). У Рашевићима: *Рашевићи* (14 кућа), *Петровићи* (6 кућа), *Баштићи* (6 кућа) и *Миливојевићи* (3 куће). У Вујићима: *Матијевић* (Вујићи) (17 кућа), *Живановићи* (12 кућа), *Пејићи* (1 кућа), *Рулићи* (6 кућа), *Јешићи* (6 кућа), *Митрићи* (4 куће), *Сандићи* (Војиновићи) (1 кућа) и *Радовићи* (1 кућа). У Томићима су: *Томићи* (5 кућа), *Јелићи* (4 куће), *Војиновићи* (4 куће) и *Антићи* (2 куће),

У селу има неколико омањих задруга, али број чељади у тим задругама не прелази 20 душа. Повеће задруге су: Вујића 2, Петровића 1, Богдановића 1, Томића 1 и Баштића 1.

Подаци о селу. — Према списку села ваљевске епархије из 1735. год. Осеченица је имала 13 домова.[1] Осеченица је[2] по харачким тефтерима из 1818. год. имала 36 домова с 47 пор. и 89 харач. личности. Према попису од 1866. год. имала је 73 дома са 601 станов., докле према попису од 1874. год. био је 91 дом са 691 станов. Према попису од 1884. год. било је 102 дома с 833 станов., докле према попису од 1890. год. било је 124 дома с 883 станов. Према попису 1895. год. било је 133 дома с 902 станов., докле према попису од 1900. год. било је 139 домова с 954 станов.

Име селу. — За име села везана је ова народна прича. Прича се да кад је куга пролазила кроз село, све „исјекла“ и покосила и да су људи, кад су дошли после ње у ово место, нашли, све што је било живо, „одсјечено,“ те отуда и назвали село: „Осјеченица“, па се тако и данас зове.

Имена џемата су презименска, од презимена данашњих породица.

Старине у селу. — 1. На вису Локви, изнад Манастирице за време II аустријског рата или како сељаци кажу „рата принца Јевђенија“, био је шанац (шарампов) и једна мала караула, у којој је била нека војничка посада са задатком да чува границу, јер је село тада било на граници Србије[3].

---

[1] Споменик XLII. Стр. 201.

[2] Ово је село записато у харачким тефтерима „Осјечина“, што је вероватно дошло погрешком преписивача, јер има друго село у овим областима под истим именом. — М. Петровић. Финансије II Стр. 465.

[3] М. Ђ. Милићевић. — Кнежевина Србија. Стр. 401.

2. Кад је Србија за време аустријског провизоријума била подељена на 18 војничких округа, онда је село постало средиште хајдучких компанија за овај крај ваљевског округа, где је стално седио старешина хајдучких чета и с тога се звало и варошицом.[1]

Порекло становништва и оснивање села. — Осеченица има велику прошлост. И она се налази у списку села окр. ваљевског из 1737. год. под[2] готово истоветним називом са данашњим именом. У селу нема старих породица, за које се не би знало да нису досељене. За време аустријске окупације у селу су биле свега 4 породице и за њих се држи да су основале село: Војиновићи, Пејићи, Вујићи и Рашевићи. Најстарија породица овог села, која је нашла овде још и старих породица, које су Турци доцније протерали у Тамнаву, јесу *Војиновићи* пореклом од некаквог Војина, једног од оних Команичана (Комана), који се овде зауставио и стално населио. Војиновићи су и Јелићи и Антићи, има их 10 кућа, славе св. Димитрија.

После Војина доселили су се баш пред II аустријски рат два рођена брата *Вуја* и *Пеја*, који су у сродству са Никићима и Лучићима у Буковцу и Грбовићима у Мратишићу. Од Вује су сви Вујићи,[3] а од Пеје свега једна кућа, и онда, па и данас никад више од 1 мушке главе у кући. Пеја је на 50 година после свога доласка због немања више мушких потомака довео из Жупе два своја синовца *Живана* и *Јелесија* (прозваног Рула), те су Живановићи потомци Живанови, а Рулови: Рулићи, Митрићи и Јешићи. Сви се данас зову у селу: Вујићи и Живановићи и има их 46 кућа, славе св. Луку.

Баш у оно исто доба, кад је Пеја, у споразуму са Грбовићима, довео своје синовце, доселили су се из Дробњака из села Мљетичка три брата: *Богдан*, *Раде* и *Башта* са свима својим породицама и по одобрењу Грбовића населили се у селу до Бријежђа и око Бунара. Од Богдана су *Богдановићи*, од Рада (Раше) *Рашевићи*, а од Баште *Баштићи*. Кад су се били већ наместили и кад су чули, да им је заостали брат Станко умро, онда после пет година доведу и његову породицу и на-

---

[1] Д-р Д-р Павловић — Глас LXIV Стр. 34.

[2] Langer. Serbien etc 247.

[3] Од ових Вујића је данашњи епископ тимочки, г. *Мелентије*.

селе је преко реке у планини, то су данашњи *Станковићи*. Богдановића и Рашевића има 43 куће, славе св. Ђурђа, и до скора су преслављали зачеће св. Јована. Баштићи славе Ђурђиц, због тога што им казала врачара да промене славу, па ће им се држати мушка деца, јер су им се дуго времена слабо држала мушка деца.

У Кочиној Крајини, баш пред рат, поп Драгоје Симовић из Крчмара, насели на црквеном имању *Шћепана* и *Ризну* с 3 сина, досељене из Дробњака, од Косорића. Поп Драгоје, немајући мушког потомства, уда своју јединицу кћер за Бранка, првог сина Шћепановог и као мираз дао му сву црквену имовину с уредном тапијом и преносом код ондашњих турских власти, те тако и црква крчмарска није данас на крчмарском већ на осечанском атару. Шћепанови су потомци *Суботићи*, којих је у селу под овим општим презименом 29 кућа, славе св. Ђурђа.

Од новијих досељеника су: *Богданић* доселио се из Кучина у Полимљу уз Бабинску Разуру, слави св. Ђурђа; *Радовић* доселио се из Маоча и призетио у Вујиће, те слави св. Луку. *Сандић* је од Војиновића, прозват по баби, чијој је кћери дошао у кућу, а призетио се у Вујиће, слави св. Луку, а своју славу напустио. *Томићи* су досељени из Бијеле Ријеке у Ст. Влаху, кад је поп Драгоје населио Шћепана и Ризну; њихов се предак населио у крај села, који му је село дало на Јездницу до Робаја, њих је 5 кућа, сл. св. Николу.

У Осеченици је 136 кућа од 7 породица.

Занимање становништва. — Осечанци занимају се свима привредним пословима, којима и суседни сељаци ове области. Главна су занимања земљорадња, воћарство, продаја и прерада грађе. У овом селу постоји вештачка стружница, с тога су сељаци обучени у овом послу и раде га и изван свога села, али и друге занате лако уче и због њих се удаљују из села. Ну како је земља и сувише посна, већи се део становништва исељава или појединци још из раније шаљу своју децу на занате, у трговину и службу, па их после и не враћају.

Појединости о селу. — Осеченица је саставни део бријежђанске општине у ср. колубарском. Судница је у Бријежђу, а школа и црква у Крчмару. Гробље је подељено по џематима, а тако исто и преслава.

83. Осечина.

Положај села. — Осечина је на обема обалама р. Јадра. Сеоске су куће по плећима оних коса, које се од Влашића спуштају реци Јадру. Косе нису високе, али су им стране врло стрме и дубоко усечене. Земљиште је брдско и од секундарних стена. Најпознатије су узвишице по Влашићу: *Крива Граница, Недића Вис, Коса, Остењак, Баново Брдо* и др. На левој страни Јадра је *Плаваљ* и његова коса, која служи као развође Лопатањској Реци и Јадру.

Извора је доста. Народ пије изворску воду, а сваки крај, готово свака кућа има свој изворац, који се и зове по имену породице, која се њиме служи. Од текућих вода најглавнија је *Јадар*, који тече кроз ово село у западном правцу од става М. Јадра и Туђинске Реке. Јадар је у селу слаба река, не пресушује, а кад је мало јачи, обрће 2 витла. У Јадар испод цркве утиче речица *Ловачка*, која долази из Влашића од Криве Границе и у коју се слива неколико малих поточића. Ловачка је бујна и плаховита речица, лети пресушује. С леве стране имају само два поточића, који немају својих засебних имена.

Земље и шуме. — Осечанске су земље брдске и јадранске. Прве су око кућа, по плећима брда, низ потоке и по Влашићу. Ово су суве, посне и плитке глинуше, на којима готово ништа не може добро да успева осим шуме. Где је по брдима кречњака, ту има и вртача, и такве су земље плодније и подесније за усеве, ну и једне и друге морају се гнојити. Јадранске су земље равне, наносне, пуне извора и добре и за усеве, као и за ливаде. Дуж Јадра и с једне и с друге стране сеје се кукуруз или се коси трава. Најбоље ливаде зову се *Пљискавице*.

Шуме је и сувише. Најлепше шуме од лиснатог дрвета су по Влашићу, али су и све дубодолине, увале и све стране брегова под шумом. У селу је два пут више шуме него зиратне земље. Влашић је сеоска заједница, а поједине породице оставиле су после деобе поједине делове неиздељене, те их заједнички уживају.

Тип села. — Осечина је право старовлашко село. Куће су у џемате раздељене; џемати су по плећима брда удаљени један од другога од 50—500 ^{m}. Куће су у џематима или збијене или растурене на растојању од 30—200 ^{m}. Главнији су џемати: *Бабићи* с леве стране Јадра, *Јовићи, Младеновићи, Остењак, Баново Брдо, Думановићи* и *Бодуши* на десној страни Јадра и до

Влашића. У Бабићима су *Бабићи* (Симићи, Самуиловићи, Ђукићи, Обрадовићи, Степановићи, Ранковићи, Крстићи, Михковићи, Марковићи, Матићи, Павловићи и Николићи) (27 кућа). У Јовићима *Јовићи* (од 3 презимена) (17 кућа). У Младеновићима *Младеновићи* (Петровићи, Младеновићи и Милисављевићи) (34 куће). На Остењку су: *Прокићи* и *Ранковићи* (15 кућа), *Милошевићи* (Урошевићи, Лукићи и Милошевићи) (15 кућа), *Новаковићи* (1 кућа), *Милисављевићи* (Бошњаковци) (7 к) и *Гачићи* (2 куће). На Бановом Брду: *Манојловићи*, *Петровићи* и *Ненадовци* (17 кућа). У Думановићима: *Думановићи* (Милисављевићи, Николићи и Недићи) (8 кућа) и *Алићи* (4 куће). У Бодушима: *Бодуши* (20 кућа), (сви под презименом Лукићи-Бодуши) и *Гаврилoвићи* (2 к). У Осечини на друму: *Глигорићи* I (2 куће), *Глигорићи* II (1 кућа), *Михаиловићи* (2 куће), *Милиновић* (1 кућа), *Алић* (1 к), *Милићевић* (1 кућа), *Петровићи* (2 куће), *Глишић* (1 кућа), *Протићи* (2 куће), *Ђурђевић* (1 кућа), *Баштовановић* (1 кућа), *Глигорић* III (1 кућа), *Ђорђевић* (1 кућа), *Симић* (1 кућа), *Зелић* (1 кућа), *Станисављевић* (1 кућа) и *Манојловић* (1 кућа).

У Осечини у сваком крају имају по 2—3 повеће задруге, а готово свака друга кућа је задружна.

Подаци о селу. — Према списку села ваљевске епархије из 1735. год. Осечина (Осѣчна) је имала 7 домова.[1] Осечина по харачким тефтерима из 1818. год. имала је 62 дома с 86 пор. и 191 харач. лица. Према попису од 1866. год. било је 119 домова с 893 становника. Према попису од 1874. год. било је 135 домова с 969 становника, докле према попису од 1884. г. било је 160 домова с 1178 станов. Према попису од 1890. г. било је 154 дома с 1357 становника, докле према попису од 1895. год. било је 182 дома с 1451 стан, а према попису од 1900 г. било је 190 домова с 1585 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је $21{,}14$, а процентни $1{,}81\%$.

Име селу. — Од куда је дошло име селу, не зна се. Имена појединих џемата су или породични називи или по имену места.

Старине у селу. — 1. У Осечини се налази стара црква, која је од камена и шиндром покривена, подигнута 1818. год. На истом темељу била је и стара црква, коју су Турци пре тога два пут палили и рушили.[2]

---

[1] Споменик XLII 201.

[2] Јоаким Вујић. Путешествије II 33. — Starine X Стр. 269.

2. Уз Јадар је ишао стари пут, па се уз Ловачку поред цркве пео на Влашић и слазио у долину Тамнаве или ишао Влашићем и слазио на другом крају око Коцељеве, опет у долину Тамнаве. На овом путу на више места има старих споменика и калдрма.

Порекло становништва и оснивање села. — Осечина је старо насеље, за њу се прича да су је раније насељавале многе породице, али да су се мало по мало, кад би год Турци упадали у Јадар, исељавале, те се тако са свим иселиле у Посаво-Тамнаву. У другој половини XVII столећа Осечина је била готово празна, била је у њој само једна породица, која је данас петпуно изумрла.

Од најстаријих породица у селу је *Бабића*, досељена у неколико сродних породица у другој половини XVII столећа из околине Невесиња у Херцеговини и населила прво у Осладићу, па после прешла у Оглађеновац и одатле при крају истог столећа прешла у ово село и населила се на Плаваљу, испод Лопатња у 3 куће; њих је под разним презименима 28 кућа, славе св. Јована.

Кад и Бабићи досељени су непосредно у ово село *Младеновићи*, чији родоначелник Митар доселио се из Пиве у Херцеговини. Митар се населио у Ловачкој, па кад су га Турци напали, напусти село и пред аустријску војну пређе у Срем са 77 чељади у својој задружној кући, и кад га чума (куга) умори, па му и многи народ (остави само 7) умори, потомци му се врате у Осечину и населе на данашњем месту. Младеновићима су близак род Прокићи и Ранковићи и сви, који се разнолико презивају у Младеновићима; њих је на броју 51 кућа, славе св. Јована.

Недића родоначелник доселио се из Куча у Црној Гори. Недићима су род: Алићи, Јевремовићи и Михаиловићи. Родоначелник Недића *Владислав* имао је 3 сина: Новака, Негована и Радивоја. Недићи су од Новака, Алићи од Негована (којега су звали Алија), а Јевремовићи и Михаиловићи су од Радивоја. Од ове су породице храбри витезови и јунаци, браћа од стричева *Дамњан* и *Глигорије*, изгинули 16. априла 1804. г. на српским Термопилима у Чокешини и потом буљугбаша *Михаило Недић*.[1] Недића има данас у Осечини 10 кућа, славе св. Николу.

[1] То је онај Михаило Недић, који је запалио турско село *Петрц* у 1806 г. (Мемоари 204.) Михаило је имао свој барјак и носио га је у свима ратовима. а данас се чува у цркви осечанској, и био је рођени брат Глигоријев.

Кад и Недићи доселили су се у село и *Ненадовци*, чији родоначелник Ненад доселио се из Пипера у Црној Гори и населио под Бановим Брдом; њих је у селу 18 кућа, славе св. Симеуна (1. септембра). Обе ове породице доселиле су се пред крај XVII века.

Уз Кочину Крајину или мало пре овог рата доселили су се *Јовићи* из Бањана у Херцеговини, има их 13 кућа, славе св. Јована. — *Лукићи-Бодуши* досељени су пред Кочину Крајину из Клопашнице у Босни, из околине Сребрнице. Њих су населили преци данашњих *Недића* на имање некаквог свога сродника Раје, који је умро без наследника. Бодуша има 20 кућа, славе св. Николу. — *Лукићи* из Милошевића су из Станијине Реке од породице Влајковића, има их 10 кућа, славе св. Јована. — *Ранковићи* и *Бабићи* у Милошевићима досељени су из Осата у Босни, њих је 5 кућа, славе св. Јована. — *Павловићи* у Јовићима досељени су из Вишњице код Београда, има их 5 кућа, славе св. Јована. — *Бошњаковићи* или *Алексићи* досељени су из Амајића у Азбуковици (данас у Рађевини); има их 7 кућа, славе Мратин-дан. — *Думановићи* су прешли из Осладића од Станчића, има их 5 кућа, славе св. Николу. Новији досељеници, после 1820. год. су: *Гачићи* досељени из Г. Кошаља у Азбуковици, има их 2 к. славе св. Алимпија. — *Новаковић* је из Азбуковице из Јеловаца, слави св. Трифуна.

Око 1850. год. на ушћу Ловачке у Јадар подигнута је једна путничка механа. Од тога доба па до данас подигнуто је велико друмско насеље под називом „Осечина на Јадру.“ У овом су крају кућа уз кућу и с обе стране пута, а населиле су га поглавито занатлије из места и са стране. На том месту поред школе, цркве и општинске суднице имају 2 механе, 15 дућана, 8 приватних кућа поред осталих зграда. Од заната се раде: ковачки, опанчарски, столарски, браварски, абаџијски, бојаџијски, кожухарски, качарски и пекарски, а има и трговаца. У приватним кућама седе надничари, сељаци и чиновници овог места. Занатлије, трговци и механџије занимају се поред заната и земљорадњом.

У овом насељу су оне породице, које су се населиле од 35 година па на овамо. *Глигорићи* I из Братачића, има их 2 куће, по занату опанчари, славе св. Јована. — *Михаиловић* је један из Плушца, а други из села, по занату опанчари, славе св. Ђурђа.

— *Глигорић* II из Д. Љубовиђе, по занату опанчар, слави Михољ-дан. — *Милиновић* из Срема, по занату кожухар, слави св. Јована — *Протићи*, свештеничка породица из Азбуковице, има их 2 куће, славе св. Јована. — *Ђурђевић* из Остружња трговац, слави св. Арханђела. — *Ђорђевић* из Лопатња, по занату опанчар, слави св. Ђурђа. — *Баштовановић* из Пилице окр. ужичког, по занату опанчар, слави св. Стевана. — *Глигорић* III из Оглађеновца, по занату абаџија, слави св. Јована. — *Ђорђевић* бојаџија из Плушца, слави св. Николу. — *Симић* из Оклеца окр. ужичког, по занимању трговац, слави св. Николу. — *Зелић*, по занату ковач, из Остружња, слави св. Арханђела. — *Станисављевић*, по занату ковач, из Драгијевице, слави св. Лазара.

У Осечини има 190 домова од 26 породица.

Занимање становништва. — Осечанци се занимају земљорадњом и воћарством. Споредно је занимање сточарство и гајење свих врста стоке. Воћу се највећа пажња обраћа, а од усева засејава се онолико, колико је потребно за једногодишњу исхрану. Осечанци се врло радо одају изучавању заната и изучене занате раде или у селу или на Јадру, кад држе праве дућане или иду у градове и друга села, па се тамо стално настањују и раде. Не само ради заната него и ради угоднијег живота појединци се удаљују из свога села и насељавају по равнијим тамнавским и посавским селима. Због тога што се сваке године знатне количине воћа извозе, знатан број сељака одаје се и трговини са сировинама по свом селу и ближој околини.

Појединости о селу. — Осечина је саставни део осечанске општине у ср. подгорском. Судница, школа и црква су уз Ловачку близу њеног ушћа у Јадар. Гробље је заједничко и по крајевима, а тако исто и преслава.

84. Осладић.[1]

Положај села. — Осладић је на јужном подножју Влашића на обема обалама Осладићске Реке, која тече из Влашића. Сеоске су куће растурене по височима, а нема их по долинама потока и Реке. Земљиште је кречњачко и од секундарног кречњака с вртачама, које су већином задниване и обделане. Највише је вртача у западном делу села до Туђина и Драгијевице. Главнији су виcови: *Шербатовац*, *Пранцић*, *Крстић*, *Бе-*

[1] Овај је опис састављен према опису г. Мил. И. Протића, свештеника каменичког, који је раније описао ово село.

љино и *Ђелово Брдо.* Висови су средње висине, али су им стране врло стрмените, а врло ретко огољене.

Извора је доста. Сваки крај села има свој извор, а готово и свака кућа има по један мали или већи извор, који се служи и за пиће и за сваковрсну домаћу потребу. Главнији су извори: *Близанац, Студенац, Беговац, Јанковац, Млаква, Смрдан, Водице, Сијерича, Точак, Чавчиновац, Чокопан, Шљивчине,* Сте и *Котлине.* Од текућих је вода *Црна Река*, која долази испод највишег врха на Влашићу, Белега, и *Река*, која долази од Каменице и састају се на Близанцу, одатле теку на запад до места званог Градиште, и заједно утичу у Драгијевачку Реку и граде Јадар.

Земље и шуме. — Осладићске се земље дају поделити на брдске и речне. Брдске земље по Влашићу су и сувише посне, хладне и суве, па с тога и неродне. Брдске земље око вртача и по вртачама су кречне, топлије и за стрмна жита подесније од других брдских земаља. Земље око рекавица и потока су наносне земље, родне и подесне и за косаницу и оранину. Најлепше земље ливадске су око Реке, испод Крстића и при ушћу Реке, а зиратне по Шербатовцу и око Близанца.

Шуме је изобиљу. Влашић и сви његови огранци који улазе у село су пошумљени. Шума је од лиснатог дрвета и има је и крупне и ситне и у изобиљу и за гориво и за грађу. Цео је Влашић сеоска заједница, најлепши је крај при извору Црне Реке. У доњим крајевима сеоске заједнице поједини сеоски џемати захватили су читаве шумске крајеве, па по њима направили појединачне њиве и задржали џематске заједнице у шуми. Ове џематске и породичне заједнице не воде се засебно по општинским књигама, него као сеоске, ма да их џемати заједнички секу, зирате или дају под закуп, кад роде жиром.

Тип села. — Осладић је село разбијеног типа. Куће су по височима и у групама, где су доста блиске једна другој. Веће или мање групе кућа чине мале, које су удаљене једна од друге 200—500 ^{m}. Мале су: *Плећићи* (18 кућа), *Гаврићи* (4 куће), *Шумеровићи* (2 куће), *Лазићи* по Шербатовцу (14 кућа), *Станчићи* (25 кућа), и они су по Влашићу, па се зову и Влашићани. Све су ове мале на северној страни пута Ваљево-Лозница. На јужној у страни *Малетићи* (8 растурених кућа), *Мариновац* (17 кућа), *Думани* (15 кућа), *Станчићи* (12 кућа) и *Вучићевићи* (4 куће).

У селу има доста задруга, а има их и већих, где је највећа задруга Ракића из Плећића, затим повеће су задруге: Живановића 1, Радојичића 1, Лазића 1, Станчића 2 итд.

Подаци о селу. — Осладић је према попису од 1818. год. имао 29 домова с 46 пор. и 120 хар. лица. Према попису од 1866. год. било је 64 дома са 626 становника, докле према попису од 1874. год. било је 79 домова са 683 становника. Према попису од 1884. год. било је 88 домова са 741 становником, докле према попису од 1890. год. био је 101 дом с 932 стан. Према попису од 1895. год. било је 102 дома с 935 станов., докле према попису од 1900. год. било је 114 домова с 1086 станов.

Годишњи прираштај становништва од 1886. год. је $15{,}_{11}$, а процентни $1{,}_{91}\%_0$.

Име селу. — Откуда је име селу, не зна се. Имена појединих мала су по презимену породица, које су у њима. Влашићани зову се по планини Влашићу. Дубрава по месту, где је некад била густа шума, и ако је сада нема. Мариновац је име по некаквој Баба-Мари, коју је убио некакав хајдук Станко.

Старине у селу. — На западном крају села, на месту где се Осладићска Река састаје с Драгијевачком Реком и гради Јадар, налазе се и данас развалине некаквог средњевековног града, које се данас зову *Градиште*. Народ овог краја држи да су овај град зидали и држали Маџари. За овај градић везана је ова народна прича. Градом је управљао један маџарски властелин српске народности и једном приликом, кад му се нашло дете, позвао је кума из Срема да му дете крсти. Кум властелин, кад је дете крстио и кад је требао поћи, добио је од свога кума коња на поклон, којега дотле није нико јахао, па кад га је узјахао и пошао кући, падне с коња, на 300 ^{m} на северну страну од Градишта и остане на месту мртав, а коњ се поплаши и мртвог га извуче до на Влашић, где се некако ослободи и ту застане. Властелину из Срема било је име Радослав и његове сестре, кад чују, како им је брат страдао, дођу у ове крајеве и нађу мртво тело свога брата, ожале га, опојају и сахране на Влашићу. На том месту, где је Радослав погинуо, сестре су подигле белег без натписа, на месту, где су га сахраниле подигле су белег, који се и дан данас зове „Радослављев Белег" или просто „Белег", данас највиша тачка Влашића, испод које извиру Тамнава и Уб. Белег је од белог једрог кречњака, висок 2 ^{m}, усред шуме, и прича, се да су га једва 12 јармова извукли на брег.

Порекло становништва и оснивање села. — Сељаци причају да им је село врло старо и да су га основале две врло старе породице: *Пенгићи* и *Мајићи*. Обе су породице замрле, ма да се зна да су некад имале доста представника. *Урошевићи, Лазићи, Андрићи, Давидовићи* и *Шумеровићи* су врло старе породице у селу, али су ипак досељене, и то *Лазићи* и *Давидовићи* из Осата у првом аустријском рату, а *Урошевићи* преко Дрине, од Вишеграда, Андрићи из Босне са Гласинца, а Шумери дубље из Херцеговине. Ове су породице досељене појединачно, и кад су се доселиле нашле су на поменуте старе породице, које су их радо примале; њих је данас 29 кућа.

Све остале породице досељене су доцније и оне су из ближих крајева.

Думани—Станчићи су досељени у Кочиној Крајини из села Станкова у Осату, има их 36 кућа, славе св. Николу. — *Плећићи* су досељени из села Бобове у овој области, а раније од града Јајца у Босни, због зулума сеоског бега; има их 19, кућа славе Часне Вериге. — *Гаврићи* су у првом устанку дошли из Босне, од Сарајева, има их 4 куће, славе св. Стевана. — *Ковачевићи* су сишли из Суводања, има их 2 куће, славе св. Луку. — *Петронићи* су из Гуњака, окр. подринског, има их 4 куће, славе св. Алимпија. — *Полоштани* су из Полошнице окр. ужичког, славе св. Ђурђа, има их 4 куће. — *Симоновићи* су из Рујевца у окр. подринском, има их 4 куће, славе св. Арханђела. — *Вучићевићи* су из Ситарица, села ове области, има их 3 куће, славе св. Стевана. — *Гујићи* су из Петрца, од Сокола, дошли пре 100 год., славе св. Лазара, а има их 3 куће. — *Јевтићи* су из Причевића ове области, има их 3 куће, славе св. Николу. — *Мариновчани* су досељени у I устанку, доселила их Баба-Мара са силним неким благом из Осата у Босни; има их 8 кућа, славе св. Арханђела, а они су населили се на имању старих Пенгића.

У Ословићу је свега 119 кућа од 16 породица.

Занимање становништва. — Осладићани се занимају земљорадњом и воћарством. Сточарство је споредно занимање. Од стоке понајвише гаје свиње и овце. Многи од сељака одају се изучавању разноврсних заната, које раде по селу или по другим селима, а како је село богато у свом јужном крају плочастим белим кречњаком, од кога се дају израђивати и глачати изврсне плоче и споменици, знатан се део сељака бави и тим послом, као споредним послом. Како је земљиште у селу доста слабо и не даје све потребне намирнице, знатан се део сељака иселио

у равнија места, а и данас се селе, кад год се буде указала згодна прилика.

Појединости о селу. — Ословић је саставни део осладићске општине у срезу подгорском. Судница је поред школе, а црква у Каменици. Гробље је подељено по крајевима. Село нема заједничке преславе.

85. Остружањ.

Тип села. — Остружањ је на обема обалама Остружањске Реке, баш при њеном ушћу у Јадар. Земљиште је брдовито, брда нису велика, али су и сувише стрменита, те су нагнала сељаке да се населе на њиховим широким плећима. Главнија узвишења су: *Инђирово Брдо, Шарамповине, Вучак, Криво Брдо, Кокорава* и др. Земљиште је од секундарног кречњака.

Извора је у селу доста. Испод сваког брда, на коме има кућа налази се по један или више извора, само су малог обима и вредности, јер многи пресушују, с тога сељаци у долинама појединих потока и јаруга закопавају бунаре и њима се служе. Од главнијих извора су: *Смиљанића Бунар, Арамбашина Вода, Вучак, Чесма* и др. Од текућих вода најважнија је *Остружањска Река*, која долази из Лопатња и тамо се зове Лопатањска Река. У ову реку улива се поток *Вучак*, који долази с јужне стране села изнад села Лопатња, и *Поток*, који долази испод Шарамповине.

Земље и шуме. — Земље остружањске су брдске и речне. Брдске су земље посна, сува глинуша, која кад се натире може дати добар род. Речне су земље наносне, поглавито при ушћу реке у Јадар, родне су и дају добре оранице и ливаде. Пашњаци и испусти су изнад кућа до Лопатња и по странама појединих брда.

Шуме је доста. Највише је шуме на јужном делу села око Арамбашине Воде и сва је сеоска заједница. Појединачних забрана има доста по целом селу, те је шуме доста и за грађу и за огрев.

Тип села. — Остружањ је село разбијеног типа. Куће су по џематима, а џемати су издвојени један од другога од 50 до 500 ^{m}. Куће по џематима су на кратком растојању а џемати су доста удаљени један од другог.

На левој обали Остружањске Реке су: *Стевановићи* (15 к), а на Кривом Брду, јужно од њих су: *Петровићи, Арсеновићи*

Лазићи и *Марковићи* (32 куће), *Антонићи* (4 куће), *Настићи* (3 куће) и *Зелићи* (1 кућа). Уз јаругу Вучак и његов поток а на десној страни његовој до сеоске шуме су: *Бајићи* (6 кућа), *Глигорићи* (5 кућа), *Лукићи* (2 куће), *Спасојевићи* (5 кућа) и *Радојичићи* (3 куће). Према овима на левој страни долине су: *Тешановићи* (10 кућа), *Павловићи* (1 кућа), *Гачићи* (7 кућа) и *Ђурђевићи* (4 куће). На десној обали реке су: *Хаџићи* (14 кућа), *Милошевићи* (5 кућа), *Чобићи* (2 куће), *Веселиновићи* (2 куће) и *Вујановићи* (Смиљанићи и Ивановићи) (10 кућа).

У Остружњу има доста задруга, има их 2—3 са преко 25 чељади у кући, а неколико са по 20. Важније су задруге: Ивановића 2, Стевановића 1, Глигорића 1, Антонића 1, Арсеновића 1 и др.

Подаци о селу. — Остружањ (Ѡстру8жна) је према списку села ваљевске епархије од 1735. год. имао 22 дома.[1] Остружањ је према харачким тефтерима из 1818. године имао 36 домова с 46 пор. и 103 хар. лица. Према попису од 1866. год. био је 71 дом са 646 станов., докле је према попису од 1874. год. било 80 дом. са 683 становника. Према попису од 1884. године било је 77 домова са 744 становника, докле према попису од 1890. год. било је 89 домова с 854 станов. Према попису од 1895. год. било је 102 дома с 904 станов., докле према попису од 1900. год. било је 123 дома с 947 становника.

Годишњи прираштај становништва је 10,61, а процентни 1,35%.

Име селу. — По причању старог Брке из породице Вујановића име селу старије је од свих данашњих породица у селу, па према томе не зна се откуда је. Ну код старијих људи у селу и околини може се чути, да су имена Остружањ и Осечина дошла од куге, кад је пролазила кроз ова села, па једно сасвим „остругала“ а друго „осјекла“, те по томе и села добила имена.

Имена џемата су породични називи, као у већини села ове области.

Старине у селу. — На месту Шарамповине и данас се распознају Карађорђеви шанчеви, из којих су 1809. год. Срби славно победили соколске и сребрничке Турке, кад су намеравали да продру Ваљеву.[2]

---

[1] Споменик XLII. Стр. 20.

[2] М. Ђ. Милићевић — Кнежевина Србија. Стр. 400.

Порекло становништва и оснивање села. — И ово село, као и суседна Осечина, нема старинаца, по причању старог Брке што је било у близини града Сокола, из кога су чешће испадали Турци, пљачкали села, робље одводили, па су се морале старије породице склањати и исељавати. Старо село је било на Вучаку, од прилике где су и данас најстарије досељене породице.

Прве породице, које су основале данашње село, јесу *Арсеновићи* досељени у почетку првог аустријског рата с Турцима из Пипера у Црној Гори. Они су се населили поред старинаца на Кривом Брду и Вучаку, али су се ови или иселили низ Јадар у нижа села и Мачву или замрли, тако да их у почетку XVIII столећа није било ниједног. Арсеновићима су ближи род: Петровићи, Марковићи, Антонићи, Настићи, Зелићи и Бајићи и прво су били насељени у Лелићу селу ове области, па се одатле 2 породице одселиле на Ушће, до Саве, а остале прешле овамо. Арсеновићима су род и *Лазићи*, чији је предак Стеван славно пао у боју на Братачићу 1806. год.; има их 46 кућа, славе св. Арханђела.

Друга стара породица је *Хаџића*, чији се родоначелник Хаџи-Милош доселио из Бихора у Старој Србији некако у исто доба, кад и Арсеновићи из Лелића. Хаџија је био манастирски ђак и ишао у Свету Гору, па се спремао за попа, али како му је жена рано умрла, није се могао попити. Хаџија је умро у селу и данас му је споменик у Вујановића гробљу, где се једва распознаје да је умро 1697. год. Хаџини су потомци Хаџићи и Милошевићи, има их 19 кућа, славе св. Јована.

После Хаџије или још за живота његовог, доселила су се 2 брата: *Вујан* и *Јаков* из Пиве у Херцеговини и населили се поред Хаџије; њих је данас под општим презименом Вујановићи (иначе Ивановићи, Бркићи, Смиљанићи и Вујановићи) 10 кућа, славе св. Јована. Вујановића има данас у Звезду, Врелу, Туларима, Калиновцу, В. Бошњаку у Посаво-Тамнави.

Пред Кочину Крајину сишли су из Вишесаве до Бајине Баште *Тешановићи* и населили се поред Лазића; њих је 29 кућа, а с њима су у врло блиском сродству: Глигорићи, Лукићи, Спасојевићи, Радојичићи и Ђурђевићи, славе св. Арханђела.

Кад и *Тешановићи* сишла је јака хајдучка породица *Стевановића*, протерана с Дуба у окр. ужичком. Из ове је породице чувени хајдук Ђорђе, који је славно пао на Чокешини

1804. године.[1] Родоначелници *Стевановића* су 3 брата, од којих Ђорђе, као хајдук, није се ни женио; њих је данас 15 кућа, славе св. Арханђела.

У првом устанку прешли су у ово село *Чобићи*, *Веселиновићи* и *Гачићи* из села Цикота у Јадру и поделили се у две групе, па се једни населили у Вујановиће, а други у Лазиће. Све три породице су од једног братства и расељавале се; има их 11 кућа, славе св. Арханђела.

Павловића у Тешановићима населио је брат трговац из Шапца на свом имању, слави св. Јована, пореклом је из Г. Кошаља у окр. подринском.

У Остружњу је 131 кућа од 7 породица.

Занимање становништва. — Остружањци се баве земљорадњом и воћарством. Гаје доста и стоке. Земље је мало, с тога сваке године слазе у Јадар и Тамнаву и тамо узимају туђа имања и на њима напасају своју стоку и сеју кукуруз. Најбогатији су с воћем, које им рађа као нигде у овој области, с тога је много простора у овом селу под воћем, готово половина зиратног простора. Због тескобе и немања довољне и добре зиратне земље Остружањци се и данас исељавају после деоба код својих кућа и највише се селе низ Јадар.

Појединости о селу. — Остружањ је саставни део остружањске општине у срезу подгорском. Судница је поред Реке, а испод Шарамповине. Школа и црква су у Осечини. Гробље је издељено по крајевима села. Преслава Спасов-дан.

86. Пакље.

Положај села. — Пакље су на северозападној страни велике Лесковичке Висоравни при самом крају и над Јабланицом. Земљиште је висораван, која се нагло спушта у Јабланицу. По висоравни су вртаче поређане у два низа. Пакљанске стране, десна обала Јабланице, јесу прави кршеви, огољени и пуни плазова, чукара и пештара. Село је на самој ивици висоравни по доловима и странама њиховим. Најзнатније и једино узвишење у селу је вис *Милошевац*, који одваја село од Златарића.

У селу нема нијединог једином извора. Испод пакљанских страна, управо испод сеоских кућа избија врло јако, водом најбогатије врело у области, познато под именом *Пакљанско*

[1] Мемоари Проте Матије, 84.

Врело. Врело избија изнад корита јабланичког и после тока од 5 ^{m} пада у реку, где при ушћу окреће 2 витла. Изнад Алексића кућа у Златарићу на атару истог села избија јако вреоце, којим се служи половина села. Ова два врела и река Јабланица јесу једине воде, којима се село служи, иначе село има баре и цистерне и њима се помаже у извесна доба године.

Земље и шуме. — Сеоске су земље око кућа, по доловима и вртачама. И село је мало, па је омало и зиратне земље. Земља је кречуша, суха, плитког дна и само кишних лета даје добар род, кад се уз то уредно натире. Ливада и пашњака нема. Неколике луке по Јабланици пре су добре, ако су очуване од плазова, за усеве него за ливаде и пашњаке.

Шуме је мало. Око целог села са северне и западне стране очуван је један појас густе и крупне шуме од лиснатог дрвета, која заклања село од хладних ветрова, који дувају с тих страна. Сеоске су заједнице Пакљанске Стране, које служе за заједничке испусте, с тога су и голе.

Тип села. — Куће сеоске су у групама, по вртачама и доловима, па према распореду кућа, по начину њиховог постројења и по распореду њихових окућница, опомињу на карсна села по Билећским Рудинама у Херцеговини.[1] Пакље су мање више збијено село, у коме су најближе оне куће, које су у ближем или даљем сродству.

У Пакљама су: *Маринковићи* (2 куће), *Ракићи* (7 кућа), *Петровићи* (4 куће), *Бркићи* (2 куће), *Бранковићи* 1 кућа), *Ранковићи* I (5 кућа) и *Ранковић* II (1 кућа).

У селу нема великих задруга. Осредње су задруге Ранковића I и Бранковића.

Подаци о селу. — Ово село по харачким тефтерима из 1818. године имало је 7 домова с 8 пор. и 15 хар. личности. Према попису од 1866. год. било је 15 домова са 114 станов., докле према попису од 1874. год. било је 16 дом. са 128 становника. Према попису од 1884. год. било је 15 дом. са 137 становника, докле према попису од 1890. год. било је 18 домова са 152 станов. Према попису од 1895. год. било је 18 домова са 154 станов., докле по попису од 1900. год. било је 22 дома са 166 становника.

[1] Јев. Дедијер. „Насеља српских земаља“ II Стр. 712.

Годишњи прираштај становништва од 1866 год. је 1,$_{10}$, а процентни 1,$_{17}$% где је готово при сваком попису више женских него мушких.

Име селу. — Сељаци не знају да кажу откуда је име селу. Ну по суседним селима од старијих људи чује се ова прича. На *Милошевцу*, вису изнад Златарића, био је некакав страшан бој између Турака и Маџара, где су Маџари били потучени, па су дуго времена по том разбојишту гавранови и друге птице нападале на лешеве изгинулих, глодале и односиле, а оставиле само пикљеве и кошчуре, које су се дуго после тога вијале по разбојишту. После боја настала је, вели се куга, па је све старо село искоренила и раселила, па кад су нове породице дошле, оне су нађене костуре и пикљеве покупиле и сахраниле, те и данас постоји на Милошевцу војничко гробље. Народ тумачи да је због оних пикљева и кошчура и село добило име Пакље.

Порекло становништва и оснивање села. — Село су готово у исто доба основале две породице, па и данас у овом селанцу живе само њих две. Старијих породица, прича се, да није било, јер се селанце сматрало у почетку као заселак села Стубла, па се тек доцније одвојило у засебно насеље. Прва породица овог села је *Ракића* и *Ранковића*, чији се предак доселио са Грахова у Црној Гори у првом аустријском рату, од прилике, кад су се Живановићи доселили у Златарић, с којом су у мало подаљем сродству; њих је 12 кућа, славе св. Стевана. На 10 година после њих доселила су се 2 брата, са својим породицама из Дробњака, из Шавника, и од њих су: *Маринковићи, Петровићи, Бркићи* и *Бранковићи*, свега 9 кућа, славе св. Петра и до скора преслуживали св. Ђурђа.

Ранковић 1 је дошао из Лесковица, села ове области, на купљено имање, које је купио пошто је претходно продао у селу своје раније имање, слави св. Ђурђа.

У Пакљама је 22 куће од 3 породице.

Занимање становништва. — Пакљанци се занимају свима привредним радовима, којима и суседни сељаци ове области. Главна су им занимања земљорадња и воћарство, а споредна разнолики занати, због којих се лако и селе у доња села.

Појединости о селу. — Пакље су саставни део јовањске општине у срезу ваљевском. Судница, црква и школа су у Јовањи. Гробље је у средини села. Преслава други дан Духова.

87. Палежница

Положај села. — Палежница је на обема обалама Палежничке Реке, која долази са Сувобора. Земљиште је секундарне старости, по висовима до Берковаца и Гуњице су пешчари, а до Баха рујевачки дацити. Сеоске су куће у самој реци и то на обема њеним обалама. Изнад села су главнија узвишења: *Радујевац* и *Милашиновац*, дацитне купе, што одвајају село од Баха, *Вис* до Гуњице и Берковаца и *Сајман* део Сувобора до Планинице, где извире Река.

Извора је доста. Нарочито је много малих ситних извораца поред Реке, на оном месту, где је садашње село. Старији извори, где су раније биле куће, напуштени су, па су или затрпани плазовима и престали на једном месту, да се појаве на другом. Једина је текућа вода *Палежничка Река*, кратка, водом доста богата и плаховита речица, која плави целу околину изузимајући обале, где је данашње насеље, јер су издигнуте над коритом више од 5^m.

Земље и шуме. — У селу је врло мало зиратне земље, а што је има, она је поред Реке и по плећима висова. Зиратна је земља подложна плављењу, с тога сваке године пропадају многе њиве, јер их река затрпава својим огромним наносима шљунка и облутака. Брдске земље до Баха су на вулканским стенама, добро наводњене, с тога су врло добре ливаде и попаше по висовима и падинама тих брегова. Остале су земље по вису и по Реци јако песковите, суве и посне и тешко се дају зиратити, а и ако се зирате, ретка је година, да дају кад добар род, ма да се редовно ђубре.

Палежница је шумско село. Кад се са става Палежничке Реке и Љига пође уз Реку, онда се до краја села, у јужном правцу, иде кроз шуме, које су добро и пажљиво очуване и од лиснатог дрвета. Шуме су и породичне а и сеоске заједнице. Прво су сеоске заједнице по Сајману, па ако би гдегод било каквих равнијих места, онда су она породична својина, где су њиве појединаца, а шуме заједничке с онима, чија су имања око њих.

Тип села. — Палежница је прави тип речног села. Куће су с једне и друге стране речне обале, све једна поред друге, одвојене својим окућницама. Пут је направљен низ Реку, па је и прелаз на више места. Ни једне једине куће нема изван Реке. Некад је село било по падини Виса и до Баха, па

је пре 50 година сишао први Обрадовић, па уз њега и остали у току 25 год., тако да има 25 година, како су овде и како се после деобе задржавају на истом месту.

У селу су: *Степановићи* (9 кућа), *Обрадовићи* (6 кућа), *Петровићи* (2 куће), *Стојановић* (1 кућа), *Јовановићи* (5 кућа), *Петковићи* (3 куће), *Недељковићи* (1 кућа), *Филиповићи* (2 куће), *Максимовићи* (2 куће), *Станковићи* (7 кућа) *Пауновићи* (1 кућа) и *Стевановићи* (Дочићи) (4 куће).

У Палежници нема задруга, па као изгледа да се при оваквом начину насељења не могу задруге ни да одржавају, бар тако мисле и старији и млађи Палежничани.

Подаци о селу. — Палежница је према харачким тефтерима из 1818. год. имала 9 домова с 9 пор. и 27 харач. лич. Према попису од 1866. год. било је дом. 14 са 139 станов., а према попису од 1874. год. било је 17 домова са 178 станов. Према попису од 1884. год. било је 29 домова са 172 станов., докле према попису од 1890. год. било је 26 домова са 181 станов. Према попису од 1895. год. било је 22 дома с 215 станов., а према попису од 1900. год. било је 38 домова с 251 станов.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 3,[illegible], а процентни 2,[illegible]%.

Име селу.— За име селу везана је ова народна прича. Народ у селу и околини прича, да кад је куга пролазила кроз село, цело је село поробила, уништила и попалила, па отуда је и дошло име.

Порекло становништва и оснивање села. — Палежница има своју велику прошлост. Као најстарија породица у селу, за коју се не зна, да се откуда доселила, јесу данашњи *Станковићи*. Ова се породица много расељавала по доњим љишким селима, а од ње је у Ћрову, у подринском округу, велика породица *Палежевића*, која броји више од 20 кућа. Станковићима су род Стевановићи, има их 11 кућа, славе св. Николу.

Најстарија породица по досељењу је *Степановића*, досељена из Бучја у Полимљу, од тамошњег братства Ајановића, од којег су и Демировићи у Велишевцима, досељени кад и они, прво у Велишевце, па после прешли преко брда у ово село. Степановићи су: Петковићи, Недељковићи, Филиповићи и Максимовићи; њих је 17 кућа, славе св. Стевана.

После Степановића уз Кочину Крајину дошли су *Обра-* *довиђи* из Негбине у Ст. Влаху, због обести некаквог Турчина, ...ји је чешће нападао на њихове куће. Обрадовићима су род: ...етровићи и Јовановићи, има их 13 кућа, славе св. Николу.

Стојановић је из Мушића, окр. ужичког, дошао као слуга ... призетио се у Обрадовиће, слави св. Николу. — *Пауновић* ... из Кад. Луке дошао жени на имање, слави Ђурђиц.

У Палежници има 43 куће од 5 породица.

Занимање становништва. Палежничани се занимају зем- ...радњом и свима привредним пословима, којима и суседни ...љаци ове области. Земља им је сиромашна, а и мало је има, ... с тога, као и сви суседни сељаци, слазе у долину Љига, у ...внија села, те закупљују имања или купују на вечита вре- ...ена, па тамо држе и своју стоку и засејавају кукуруз и друге ...еве. Воћњаци нису око кућа, већ су изван кућа, али увек ... близини и скоро увек у средини имања, где су им и колибе ... летња станишта. Кад год коме падне прилика, да узможе ...ћи до имања у коме од доњих љишких села, тада се од- ...х сели и насељава, продајући своје имање у селу, или га ...јући у размену за имања у месту, у које се сасељава. ...ноги од Палежничана знају и по који занат и ради заната ...ве се и по другим селима, због чега ретко где да ће на- ...лити се изван села. Некад су у овом селу били врло добри ...ногради, али их данас нема, а у замену за то сељаци су ...стали врло добри пчелари и одгајивачи свилене бубе, ради ...је су по селу, око кућа, и низ Реку засадили многе дудове.

Појединости о селу. — Палежница је саставни део слав- ...вачке општине у ср. колубарском. Судница, школа и црква ... у Славковици. Гробље је старо и у падини Виса. Преслава ... Николаји, 9. маја.

88. Паштрићи.

Положај села. — Паштрић је на обема обалама Риб- ...це, баш при њеном исласку из клисуре. Куће с леве стране ...ке су по плећима појединих висова и падинама, што се ...уштају реци, а куће с десне стране реке су уз Каони Поток, ...ред самог потока с једне и с друге стране, па све до ...вора његовог. Брда су сва од секундарног кречњака, а рав- ...ца до Миовице је од терцијерних шљункова. Село има и рав- ...це и брда, али како су брда висока, стрма, без пута, и

ово село је једно од брдских села ваљевске Колубаре. Главнија су узвишења: *Рујева Стијена, Црепан* с леве стране реке, *Влахово, Кременица* и *Брдо* с десне стране.

Извора има доста. Најглавнији су: *Стублина, Изворац, Школска Чесма* и *Соколина*, јако врело које избија у кориту саме реке. Поред реке, која тече у правцу северном кроз непроходан теснац, једина је текућица *Каони Поток*, који долази с истока од Бољковца, сеоског виса изнад Попадића. Каони је Поток кратак, пун извораца, ретко пресушан и не плави сеоске куће, с тога што му је пад мали и што тече већином кроз сеоска имања.

Земље и шуме. — Паштрићске земље деле се на рибничке и брдске. Рибничке земље су у равници испод села, до Мионице. То су наносне земље, песковите и сухе, али су при томе родне. Цео овај крај, везан за мионички *Лубеник*, зове се *Суво Поље.* Овде су у главном и сеоске ливаде и пашњаци, ма да су боље уз Каони Поток, који јаче наводњава своје њиве од реке Рибнице. Уз Рибницу, у колико тече кроз ово село, осим црквених и школских лука код цркве, нема нигде ни једног јединог више палучка. Брдске су земље са вртачама, доста родне, особито кад се чешће натиру. Највише је ових земаља по Рујевој Стијени, Брду и Кременици, куда су вртаче великих димензија и заднивене.

Паштрићи су пошумљени. Цео јужни крај села је у шуми, које има доста за сваковрсну потребу. Највећи део шума је својина цркве у Рибници, а то је скоро $^1/_2$ села по простору. Шумски крајеви зову се: *Гајеви, Подрумине* и *Прњавор.* Уз Рибницу су голе стене, испуњене окапинама, чукама и платнима, пештерама и пећинама разноврсног облика и димензија, над којима се подижу црквене шуме. Испод црквених Гајева и село има своје *Гајеве*, који су необично очувани и везани за толићске и бријежђанске гајеве. Поједини крајеви села имају своје заједнице по разним висовима, којима се сами служе, ма да су у општинске књиге унете као сеоске заједнице.

Тип села. — Паштрићи су село разбијеног типа. Село је издељено на џемате. Куће су по џематима, удаљене једна од друге од 20—100^m, а џемати су од 50—1000^m. Главнији џемати су: *Прњавор* око цркве, *Црепани* и *Речани.*

У Прњавору су: *Костићи* (7 кућа). У Црепанима: *Стеπановићи* (4 к[illegible] *мовићи* (3 куће), *Матијевићи* (2 куће), *Павло-*

вићи (Савићи) (5 кућа), *Ристовићи* (5 кућа) и *Палавестрићи* (8 кућа). У Речанима: *Петровићи* (2 куће), *Рогићи* (5 кућа), *Живковићи* (10 кућа), *Мијаиловић* (1 кућа), *Мићановић* (1 кућа), *Јојићи* (4 куће), *Петровић* (1 кућа) и *Рудић* (1 кућа).

У Паштрићима има доста задруга, ма да данас нису тако велике, као што су негда биле. Веће задруге су: Степановића 1, Матијевића 1, Ристовића 2 и Павловића 1.

Подаци о селу. — Паштрићи према харачким тефтерима из 1818. год, имали су 26 домова с 32 пор. и 77 хар. личности. Према попису од 1866. год. било је 42 дома с 289 станов., докле према попису од 1874. год. било је 44 дома с 326 становника. Према попису од 1884. год. био је 51 дом с 348 станов., докле према попису од 1890. год. било је 56 домова с 389 станов. Према попису од 1895. год. било је 55 домова с 399 станов., докле према попису од 1900. год. било је 63 дома с 438 станов.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је $5{,}09$, а процентни $1{,}33\%_0$.

Име селу. — За име селу везана су ова два народна тумачења:

1) Једни држе да је име селу донела прва породица досељена из Паштровића у Далмацији, па је од имена Паштровићи дошло скраћено име Паштрићи.

2). Други држе да је име селу дошло од села Паштрића, које се налазе у скадарској кази, на реци Дриму и да га је донела најстарија породица у селу, која се доселила из тога места.

Имена џемата су по месту насељења. Прњавор је име, што је насеље на земљишту старог манастира. Црепани што су на вису Црепану, за који се држи да је на њему грађена цигла и цреп, а име Речани што су поред потока и реке Рибнице.

Старине у селу. — Од сеоских старина на првом месту вреди поменути цркву Рибницу на реци Рибници, под брдом Влаховом. Црква је у клисури, пред рибничком пећином, а на десној обали реке. Старе цркве нема, ова је порушена пре 15 година, и у место ње подигнута је једна мала дрвена капелица. Ова је црква била раније и у турско доба општежитељни манастир, а као такву помиње је у 1827. год. и Ј. Вујић.[1] Црква

[1] Ј. Вујић, Путешествије II 48.—51.

и данас има своје велико имање, и на њеном земљишту околна села подигла су лепу зграду за основну школу. Никаквих других знаменитости нема ова црква, осим што је код ње, с леве стране олтара, сахрањен кнез Рака Тешић[1], највећи ктитор ове цркве. Црква је неколико пута паљена и оправљана, а последњи пут је оправљена 1820. год. И њу су Турци спалили 1788. год., кад су биле попаљене и друге манастирске и световне цркве у округу ваљевском.[2]

Порекло становништва и оснивање села. — У селу постоји предање да је старо село било на Црепану, где је у главном и данас најстарији део села, а тврди се да је село у два пута због турског напада на манастир пљачкано и растурано. По народном предању, а у вези оне забелешке, кад је први пут црква грађена (1518. год.[3]), село је растурено пред крај XVI а основано после 100 год., пред крај XVII века. Прва породица, која се населила у селу, јесу данашњи *Палавестрићи*, досељени пред крај XVII века с неколико сродних и несродних породица из Старе Србије, из околине Скадра, по њиховом причању, из села Паштрића. Кад је Махмуд-паша Бушатлија запалио цркву, тада је и село попалио и његове породице разјурио, од којих се једина вратила Палавестрића, а друге се одселиле у Срем и београдску нахију. Палавестрића има 8 кућа, славе св. Николу.

После Палавестрића најстарији су у селу: *Матијевићи* и *Живковићи*. Матијевића се предак доселио из Чајетине у Ст. Влаху уз Кочину Крајину, има их 2 куће, славе св. Луку, *Живковићи* (и Петровићи) су из Чајетини суседног села Бранежаца досељени у 2 породице, има их 12 кућа и први су насељеници у Каоном Потоку, славе св. Ђурђа.

У првом устанку сишли су из Годљева два брата *Симо* и *Степан* као радници и свели своје породице и населили их у селу; од Симе су Симовићи, а од Степана Степановићи, има их 7 кућа, славе св. Јована. — *Ристовићи* су досељени из Осата од породице Папића у Команицама, има их 5 кућа, славе св. Лазара. — *Павловићи* (Савићи) доселили су се из

[1] М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија 401. и 402.

[2] Стари Српски Записи и Натписи II Љ. Стојановић. 280 и 281. — Starine X 269.

[3] Стари Српски Записи и Натписи II 367 — J. Вујић, Путешествије II.50.

Парамуна окр. ужичког, има их 5 кућа, славе Ђурђиц. Предак им је дошао као слуга и призетио се у Палавестриће. — *Гагићи* су досељени са Стапара, окр. ужичког, има их 5 кућа, славе св. Јована. Гаврило (Гага) доселио се као мајстор, па је после превео породицу. — *Јојићи* су из Ђуча у Црној Гори, има их 4 куће, славе св. Николу.

Новији досељеници су: *Мијаиловић* доселио се пре 35 год. из Попадића од тамошњих Мијатовића, слави св. Јована; *Мићановић* је из Клинаца, мати га довела, а очух га усинио на своје имање, слави св. Ђурђа; *Петровић* је из Шевրљуга окр. ужичког дошао као слуга, па се овде призетио у Живковиће, слави св. Мрату; *Рудић* је из Бријежђа од породице Удовичића, дошао жени на имање, слави св. Алимпија.

У Прњавору су 7 кућа *Костића*, које је игуман *Софроније Поповић* 1809. год. довео из свога места, из Џурова у Полимљу и овде населио. Насељени су на црквеном земљишту и код њих нису још пречишћени појмови о својини, јер и данас духовне власти полажу право својине на земљишта, на којима су им имања, куће и окућнице. Они су усред шуме изнад Пећине, а две су куће скоро прешле и на десну обалу реке и настаниле се у другом делу црквеног забрана. Костићи славе св. Николу.

У Паштрићима је данас 59 кућа од 13 породица.

Занимање становништва. — Паштрићани се занимају земљорадњом и воћарством. За гајење стоке немају тако подесних погодаба као сељани доњих колубарских села, али држе доста ситне стоке, као свиња, коза и оваца. Занате ретко уче, али се још ређе селе из свога села.

Појединости о селу. — Паштрић је саставни део мионичке општине у ср. колубарском. Судница је у варошици Мионици, а школа и црква у селу, у Рибници. Гробље је подељено по крајевима. Село нема заједничке преславе.

89. Пауни

Положај села. — Пауни су на обема обалама Паунске Реке, где су сеоске куће по крајевима у правилан круг поређане, коме би центар били црква и сеоско гробље. Село се са свих страна спушта средини, а с крајева је уздигнуто. Главније узвишице су на крају села, а по њима су и сеоске куће,: *Грабље* до Мрчића, *Липе* и *Боблија* до Ђурђевца, *Сотона* до Робаја *Царина*

до Жабара, *Жубер* до Клинаца, *Шобот* у селу и *Орловац* за Белошевца.

Пауни су обилни изворима. Сваки крај села има своје изворе, којима се служи за сваковрсну домаћу потребу. Главнији су извори: *Анђелијина Вода* у Жуберу, *Врело* у Шоботу, *Исалова Вода* у Гогићима, *Цветковац* у средини села, *Прибашке Водице* и *Стублина* на Боблији и *Сотона* у Лепеници. Поједини имају и својих бунара. Од текућих вода су: *Лепеница*, која пролази кроз јужни кречњачки део овог села, чије су обале кршевите и стрме и брегови препуни вртачама разноликог облика. Испод Жубера с клиначке стране тече речица *Липница*, до под Орловац и кад окрене тећи на исток, онда улази у ово село. Липница од извора до ушћа Врела пресушује, а кад прими Паунско Врело, онда се назива *Паунска Река* и не пресушује. У Реку с десне стране улива се поток *Раковик*, који долази из Котлина и постаје од неколико извора и бара, а у се прима воду из једне непресушне баре, која се зове *Слатина* и која се налази под Липама. За тим у Реку улива се с исте стране и непресушни поток *Буковик*, који се цеди опет из неких бара и извора испод источног краја Шобота.

Земље и шуме. — Паунске земље су црна смолница, врло родне и чувене због родности у целој околини. Најбоље зиратне су земље по Врелу и Буковику, а одличне ливаде и пашњаци по Реци. По брдима су воћњаци, виногради, забрани и зиратне земље за стрмне усеве, који по вртачама особито добро успевају.

Шуме су по брдима. Шума је појединачна и добро очувана. Највише забрана има на Царини и по Лепеници. Већина сељака немају својих забрана, с тога купују шуму по суседним селима и за грађу и огрев. Нема ниједне стопе земље у селу да се не зна чија је, и тако је одавна.

Тип села. — Пауни су село старовлашког типа. Куће су у цематима, а цемати су састављени из повећег броја кућа, где су куће наблизу једна другој. Између цемата нема празнина, само су цемати Грабље и Гогићи одвојени, а сви су други дугим временом спојени и неприметно прелазе један у други.

Кад пођемо с источне стране села, први је цемат *Липље* на висовима Липама и Боблији, одатле па на запад су: *Котлине, Шобот, Гоштаци, Жуберице* око села и *Гогићи* и преко Липнице низ Реку *Грабље*.

У Липљу су: *Вићентијевићи* (6 кућа), *Ђорђевићи* (3 куће), *Живојиновићи* (2 куће), *Благојевићи* (2 куће), *Гајићи* (5 кућа), *Милинковићи* (3 куће), *Јеремићи* (3 куће), *Мајсторовићи* (1 кућа) и *Петровићи* (3 куће). У Котлинама су: *Поповићи* (5 кућа), *Швабићи* (2 куће), *Матићи* (1 кућа), *Томићи* (3 куће) и *Бошковићи* (6 кућа). У Гоштацима су: *Лазићи* (2 куће), *Митрићи* (2 куће), *Аировић* (1 кућа), *Радосављевић* (1 кућа), *Васиљевићи* (2 куће), *Ружићи* (1 кућа), *Мајсторовићи* (2 куће), *Станишић* (1 кућа) и *Крстићи* (2 куће). У Шоботу су: *Марјановићи* (4 куће), *Илинчићи* (2 куће), *Тикваревићи* (2 куће), *Радосављевићи* (5 кућа), *Јанковићи* (2 куће). *Стаменићи* (3 куће), *Јоксимовић* (1 кућа), *Цветковић* (1 кућа) и *Јевтићи* (2 куће). У Жуберицама су: *Лукићи* (5 кућа), *Матићи* (6 кућа), *Јеринићи* (8 кућа), *Митровићи* (4 куће), *Јевтић* (1 кућа) и *Бадњаревић* (1 кућа). У Гогићима *Гогићи* (5 кућа). У Грабљу су: *Војићи* (5 кућа), *Јеремићи* и *Јанковићи* (19 кућа).

У селу нема великих задруга, чиме су се Пауни одликовали седамдесетих и осамдесетих година прошлог века. Понајвеће су задруге у селу Вићентијевића 1 и Поповића 1.

Подаци о селу. — Пауни су према списку села ваљевске епархије од 1735. године имали 13 домова.[1] Према харачким тефтерима од 1818. год. било је 54 дома са 64 породице и 147 хар. личности. Према попису од 1866. год. било је 76 домова са 621 станов., докле према попису од 1874. год. било је 82 дома с 568 станов. Према попису од 1890. год. било је 106 домова са 806 станов., докле према попису од 1884. год. било је 83 дома с 656 станов. Према попису од 1895. год. било је 125 домова с 848 станов., докле према попису од 1900. год. било је 132 дома с 875 станов.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 7,20, а процентни 1,20%.

Име селу. — Пауни имају своју велику прошлост. Прича се, да су из породице данашњих Јоксимовића неки преци суделовали у боју на Косову. Да је село старо доказ је што се помиње у почетку XVIII,[2] а и црква при крају истог

[1] Споменик XLII 201.

[2] Langer. — Serbien etc. Стр. 47.

века, да је није запалио Махмуд-паша Бушатлија, кад је попалио остале цркве у округу ваљевском[1]. У породици Поповића до скора чувала се некаква стара синђелија неког њиховог претка свештеника, коју је издао ваљевски митрополит 1727. год. и у њој се именује поред осталих села и ово село.[2]

Имена џемата су по брдима где су насеља или по презименима. Липље, Гоштаци, Шобот, Жуберице и Грабље су имена брда и џемата, а Котлине зове се крај села с вртачама. Гогићи је име по презимену породице истог краја.

Старине у селу. — 1 Најстарији споменик живота у овом селу је садашња црква, која је из велике давнине, на истом месту где је и данас.

2. Докази старине села су и називи појединих места по селу: *Старе Куће* на 500ᵐ испод Врела, где је некад био крај, где су седели Шобоћани и Жуберичани, *Кућерине*, место око гробља, где се и данас изоравају крбањци посуђа и сухомеђине најстаријег села; *Вотњачина* испод Гогића, заостаци старих окућница; *Тулежи* насеља по Грабљу старих Јеремића и Јанковића и *Требеж* некад истребљен, а данас пошумљен крај у Грабљу, на коме су и сеоски виногради.

Порекло становништва и оснивање села. — Пауни нису свакад били овако насељени, као данас. Прича се да су старе куће биле око цркве и садањег гробља, па су се одатле изместиле уз Врело и поток Буковик. Доцнија су насеља била на Гоштици и Старим Кућама, па су се и одатле поместила у крајеве и изашла на крајње висове, како је данас. У народном предању очувана је успомена, да су старије куће биле збијеније него данас, и да је помештање села изазвала јача потреба у зиратној земљи и куга. Тако прича се да је у првом устанку село било код Старих Кућа, па се после због куге иселило у брдске крајеве.

Најстарије породице у селу, за које се не зна да су од куда досељене, али су шиљале своје војнике на Косово, јесу: *Јоксимовићи* и *Поповићи*. Они су најстарији становници села и првобитно су били код цркве, па се после повукли и то прво

---

[1] Starine X Стр. 269.

[2] Од куда је ова синђелија била у рукама пок. попа Филипа Вићентијевића, непознато ми је. Пок. поп је чувао међу својим хартијама и показивао ми је у 1897. год., а кад сам је после смрти његове тражио, нисам је могао наћи ни код наследника поп-Филиповог, као ни код потомака старог попа из Поповића породице.

уз Врело на место Старе Куће, а други у Котлине Поповићима у Котлинама су блиска родбина: *Живојиновићи*, *Јеремићи*, *Бошковићи*, *Матићи* и *Томићи*, којих је 19 кућа, славе св. Николу. Јоксимовићима су по Шоботу и Жуберицама најближи сродници: *Матићи*, *Јеринићи*, *Митровићи*, *Јанковићи*, *Тикваревићи*, *Васиљевићи*, *Илинчићи*, *Стаменићи*, *Лукићи*, *Јевтићи* и *Марјановићи*; има их 42 куће, славе св. Николу.

Врло стара породица, за коју неки држе да је досељена а неки држе да је од старине, јесу данашњи *Јанковићи* у Грабљу, за које се зна да су некад били код цркве, па се после преместили у Требеж и Тулежи. Јанковићима су род: Јеремићи и Вићентијевићи у Липљу, који су одавде отишли и призетили се у старе Ђорђевиће. Јанковића има 25 кућа, славе св. Аранђела.

Врло стара породица, а некад у селу најјача, јесу данашњи *Ђорђевићи* у Липљу, досељени из Ст. Влаха, из села Високе; Ђорђевићи су много замирали и данас врло слаба и нејака породица, има их 3 куће, славе Ђурђиц. Пошто су и Ђорђевићи имали своја имања око цркве и ту некад живели, држи се да су досељени у првој половини XVIII века.

Далеко после Ђорђевића доселиле су се две породице данашњих *Митрића*, из Г. Колашина, после растурања од цркве, од прилике у првој половини XVIII столећа, после аустријске окупације. Митрићи су се населили на Гоштици, а данас их има растурених по свима џематима, сродници су им: Лазићи, Анровићи, Крстићи, Мајсторовићи и Благојевићи; има их 12 кућа, славе св. Аранђела.

У исто доба с њима досељени су из Ликодре у Рађевини данашњи *Гајићи*, има их 5 кућа, славе св. Аврама.

Кад и Бајићи доселили су се *Војићи* из Мокре Горе у Ст. Влаху; њихов се предак призетио у старе Јеремиће у Грабљу, има их 5 кућа, славе св. Јована.

Кад и Војићи доселио се из Отиловића у Полимљу стари *Ћуза* и призетио се у Јоксимовиће и од њега су данашњи *Ћузићи* или *Радосављевићи*, са 6 кућа, славе св. Николу.

Предак данашњих Јанковића пред крај XVIII века населио је на сеоској заједници до села Клинаца некаквог *Гогу* из околине Крушева у Македонији и населио га као стругара. Од овог Гоге имају 4 куће правих Гогића и једна, у коју се призетио један од Горића из Граца, али који је променио и пре-

зиме и славу, па је постао прави Гогић. Гогића има 5 кућа, славе св. Јована.

После првог устанка на имање Ђорђевића доселили су се из Попучака *Милинковићи*. њих је 3 куће, славе св. Јована.

Новији су досељеници: *Ружић* из Полимља из села Точи, слави св. Арханђела; *Поповића* (Глишина) задруга је из Дробњака у Црној Гори, у коју се Глиша призетио, и слави св. Ђурђа и св. Николу. — *Петровићи* су из Бачеваца ове области, доселили се на купљено имање, има их 3 куће, славе св. Ђурђа. — *Станишић* се призетио у Крстиће, а доселио се уз Бабинску Разуру од братства Станишића из Бјелушине у Ст. Влаху, слави св. Арханђела и св. Николу. — *Бадњаревић* је дошао пре 40 год. из Дољана у Црној Гори, слави св. Ђурђа. — *Швабићи* су пре 70 год. дошли из Срема из Бикотинаца,предак се населио као слуга, па се после призетио у Томиће у Котлинама, има их 2 куће, славе св. Арханђела. — *Цветковић* је из Полимља, из Матаруга, сл. св. Ђурђа, дошао уз Бабинску Разуру као слуга, па ушао на имање Лукића у Жуберицама.

У селу је 135 кућа од 17 породица.

Занимање становништва. — Паунци се занимају земљорадњом, али поред ње заступљене су све друге привредне гране, као сточарство, воћарство и виноградарство. Готово свака привредна радња заступљена је подједнако. Земља је богата и даје довољно средстава за живот, а оскудицу у земљи подмирују куповином по суседним селима, откуда набављају поглавито сено и друге потребе за стоку. Паунци ретко се одају изучавању заната, а још мање селе се куда из свога села.

Појединости о селу. — Пауни су саставни део паунске општине у ср. колубарском. Судница је у код цркве и школе, а школа и црква су у средини села, близу ушћа Буковика у Реку. Гробље је код цркве и заједничко за цело село. Заједничке преславе нема.

90. Пепељевац.

Положај села. — Пепељевац је испод манастира Боговађе у куту, који граде ставе Љига и Колубаре. Сеоске куће нису по равници већ по осоју косе, која се од Словца и Костојевца пружа изнад Колубаре. Има кућа и по долинама потока, који слазе обема рекама. Поједина узвишења на коси су: *Велика Страна*, *Камаљ*, *Главица* и *Палеж*.

Извора је доста. Главнији су извори: *Ребинац*, *Стублина* и *Врело* и њима се поглавито село и служи. Од текућица, поред пограничних река су: *Карановац* поток, који долази испод Палежа и утиче у Колубару, и *Јеовац*, који долази од боговаћске шуме и утиче у Љиг.

Земље и шуме. — Зиратне земље су у долини река. Ове су земље наносне, врло родне а подесне и за ораницу и косаницу. Најлепши део имања зове се *Кључ*, при ушћу Љига у Колубару, где су најбоље ливаде и пашњаци, докле су поред Колубаре опет најбоље земље за усев кукуруза.

Сав јужни крај села до манастирских шума је пошумљен, те отуда је село врло богато шумом и може да подмирује све потребе. Шуме су од лиснатог дрвета и сеоска заједница, позната под именом *Пепељевачке Шуме*, у простору више од 300 Х[а].

Тип села. — Сеоске су куће растурене по осоју свих узвишења и раздељене на веће или мање групе, које су између себе у ближим сродничким везама. Издвојених џемата нема, као и код свих љишких села, која смо напред помињали.

У селу су: *Мирковићи* (3 куће), *Јовичићи* (3 куће), *Јаковљевићи* (1 кућа), *Селенићи* (2 куће), *Павловићи* (1 кућа), *Каменице* (1 кућа), *Стојановићи* (2 куће), *Урошевићи* (1 кућа), *Јовановићи* (5 кућа), *Митровићи* (2 куће), *Ковачевићи* (2 к), *Станићи* (3 куће), *Матићи* (3 куће), *Ранковићи* (1 кућа), *Брдарићи* (4 к), *Станојевићи* (4 куће). *Вукашиновићи* (2 куће), *Станојевићи* (1 к), и *Вуковићи* (1 кућа) — сви познати под општим презименом *Бугарићи*; за тим: *Васићи* (1 кућа), *Мештеровићи* (2 куће), *Лукићи* (2 куће), *Арсенијевићи* (1 кућа), *Божићи* (3 куће), *Јевтићи* (2 куће), *Јањићи* (3 куће), *Савковићи* (1 кућа), *Лазићи* (1 кућа), *Бојичићи* (1 кућа), *Васиљевићи* (4 куће), *Милићевићи* (2 куће), *Филиповићи* (2 куће) и *Мирковићи* (1 кућа). Поред њих има још и цигански крај, познат под именом *Палеж*.

У селу има још задруга, а повеће су: Јаковљевића, Коменичића, Селенића, Ковачевића и Брдарића.

Подаци о селу. — Према харачким тефтерима из 1818. год. било је 25 домова с 39 пор. и 89 хар. личности. Према попису од 1866. године било је 38 домова с 331 становника, докле према попису од 1874. године било је 54 дома с 421 станов. Према попису од 1884. год. било је 66 домова с 476 станов., докле према попису од 1890. год. било је 55 домова са 560 становника. Према попису од 1895. год. било је 75 дом. са 607 ста-

новника, докле према попису од 1900. год. било је 82 дома са 675 становника.

Годишњи прираштај становништва је од 1866. године 10,75, а процентни 2,31°|₀.

Име селу. — Не зна се тачно откуда је дошло име селу. У селу и околини може се чути оваква прича. У селу су сви висови од врло ситног песка, који личи на пепео и по боји и каквоћи блата. Прича се да су кроз село прошли некакви путници, идући манастиру па кад су угледали пескове, запитали сељаке, ко их наврати да се населе на пепелу, због чега ће од сада па до века бити пепељави. И вели се да је отуда и дошло име селу. које као да се раније звало Карановац.

Порекло становништва и оснивање села. — Старо село је било на Палежу, па су га Турци спалили и раселили. Његове су се породице иселиле у Посавину, Бачку, Срем и Славонију, па прича се да их и данас има. Трагови старих насеља су по шумама палешким, око извора Карановца. Све данашње породице су досељене. Ново село је основала породица *Бугарића*, досељена преко Крушевца и Краљева из нишке *Каменице*, где се раније доселила из Бугарске испод Витоше. Бугарића се доселило 3 породице у општој сеоби, има их 41 кућа, славе св. Андрију.

Божовићи су досељени пред крај XVIII века из Заостре у Полимљу; њих је 8 кућа, славе св. Ђурђа. — *Васиљевићи* су из Вујиноваче, досељени у првом устанку од тамошњих Плоштана, има их 4 куће, славе св. Јована. *Лукићи* су из Голупца досељени у првом устанку, има их 2 куће, славе св. Луку.

Мештеровићи су из Босне од Бијељине, па се стари Мештар призетио у Лукиће, њих је 2 куће, славе св. Луку и Ђурђиц. — *Филиповићи* су досељени са Стубла, има их 2 куће, славе св. Јована. — *Милићевићи* су из Горњег Лајковца има их 2 куће, славе св. Ћирила. — *Васић* је из Палежнице, слави св. Николу. — *Арсенијевић* је из Палежнице, слави св. Николу. — *Савковић* је из Полома округа рудничког, слави св. Арханђела. — *Лазић* је из Баха, слави св. Николу. — *Бојичић* је из Вујиноваче, слави св. Николу. — *Мирковић* је из Точи у Полимљу, слави Ђурђиц. — *Вуковић* је из Вујиноноваче призетио се у Бугариће, слави св. Андрију и св. Луку.

У селу је 68 кућа од 14 породица.

Занимање становништва. — Пепељевчани се занимају поглавито земљорадњом, сточарством и воћарством, али гаје у

већој мери и винограде, који добро успевају на њиховој земљи. Земља је богата и даје у изобиљу свега што им је потребно за живот, нарочито кукуруза. Од стоке гаје се коњи и свиње. Пепељевчани се не одају изучавању заната, а никуда се и не селе.

Појединости о селу. — Пепељевац је саставни део боговађске општине у срезу колубарском. Судница и школа су у Боговађи, а црква у манастиру. Гробље је у средини села. Село преславља Мали Спасов-дан.

Цигански крај. — Брдо Палеж насељено је са 16 циганских породица, досељених из крагујевачке Јасенице. Цигани су стално насељени, имају своје зидане куће, баве се ковачким занатом, земљорадњом и свирачином. Насељени су на сеоској земљи и колико им је у почетку дато, толико имају и данас, вере су православне.

91. Петњица.

Положај села. — Петњица је на левој обали речице Бање, која извире у истом селу из Петњичке Пећине. Кроз средину села тече са западне стране поток *Поцибрава* и дели га на два једнака дела. Горњи (јужни) део села је брдски, на секундарном терену и ненасељен, доњи (северни) део села је равнији, на терцијерном терену и пружа се и преко Колубаре, скоро до окружног пута Ваљево-Обреновац. Сеоске куће и на једној и на другој страни су на плећима појединих брегова. По плећима горњег дела су вртаче, разноликог облика и величине и у вези с вртачама на Рогљевићу с којима чине целину. Стране горњих брда су врло стрме, камените, а понегде огољене и кршевите. Узвишења су: *Десиића Брдо*, *Крушик* и *Милићево Брдо* у горњем делу и *Парлог* у доњем делу с врло благим падинама.

Извора је доста. Чудновато је да су извори неупотребљиви, почем се већи део села служи речном и бунарском водом. Главнији су извори: *Смрдан* у Колубари, *Стаковац* на Парлогу, *Смрдљиковац* у Камаринама и *Десиића Бунар* у Поцибрави, извори у доњем делу; *Понор* на Рогљевићу, *Попов Бунар* испод Пећине, *Бабинац* у потоку и *Милићева Водa* у Мачинама, извори у горњем делу.

Од текућица су: *Бања*, која избија јаким врелом из Петњичке Пећине и иде источном границом села; *Поцибрава*, јак поток, који постаје од Бујачанског Врела и потока Бабинца, и утиче у Бању, на 300 ^{m} испод њеног извора. У Поцибраву се

излива позната млаква *Мочило*, јак извор у коме суседни сељаци киселе конопљу и лан; *Златар*, пресушан поток, који долази из Драчића и тече јужном страном села.

Земље и шуме. Петњичке земље по равници су или наносне или црне смолнице, обе родне и врло подесне за обделавање. Најбоље ziратне земље су изван кућа по Колубари и *Камаринама*, а најлепше ливаде око Бање. Врло мало је зиратне земље на јужној страни и то су посне и кречне земље, које морају чешће да се натиру, па да рађају. Тако је *Поље* око цркве и *Брдо* до Рогљевића, а мало боље су земље по Крушицима и Мачинама, крчевинама новијег порекла.

Петњица је шумом богато село. Осоје брда Рогљевића изнад Пећине је пошумљено и кад се од Пећине пође у јужном правцу, без мало је сав јужни крај пошумљен. Кад се уз осоје пећинског брда и Деспића попнемо на раван, настаје шумски крај, познат под именом *Мачине*. Мачине су сеоска заједница, у заједници са селом Бујачићем у простору више од 250 Х[a]. Других заједница нема.

Тип села. — Петњица је село разбијеног типа. Сеоске су куће у џематима. Џемати су на растојању од 150—500 [m], а куће по џематима су или блиске или растурене, на растојању од 20—300 [m]. Џемати су: *Петњица, Брдо* и *Мачинари*. Петњица је око цркве и школе где су: *Расулићи* (3 куће), *Деспићи* (4 куће), *Синђелић* (1 кућа), *Тодорић* (1 кућа), *Јањић* (1 кућа), *Обрадовић* (1 кућа), *Трифуновићи* (4 куће), *Марковићи* (6 кућа) и *Станишићи* (1 кућа). На Брду су: *Самоуковићи* (1 кућа) и *Илићи* (1 кућа). Мачинари су: *Радосављевићи* (3 куће) и *Перишићи* (1 к).

У селу је само једна једина већа задруга Милоша Јањића.

Подаци о селу. — Петњица (Пећница) према списку села ваљевске епархије од 1735. год. имала је 24 дома.[1] Према харачким тефтерима у 1818. год. имала је 14 домова с 16 пор. и 43 харач. личности. Према попису од 1866. год. било је 30 дом. са 109 становника, докле по попису од 1874. год. било је 16 дом. са 114 станов. Према попису од 1884. год. било је 19 домова са 124 становника, докле по попису од 1890. год. било је 24 дома са 156 становника. Према попису од 1895. год. било је 23 дома са 171 становником, докле према попису од 1900. год. било је 29 домова са 152 становника.

---

[1] Споменик XLII 201.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 1.03, а процентни 1.01%.

Име селу. — За име селу постоје два народна тумачења:

1. Једни веле да је име Петњица донето са стране из Дробњака, од тамошњег села Петњице.

2. Други веле да је име дошло од Пећине и да се у почетку звало Пећиница и временом изменило се у Петњица и Петница, најчешће име, које је у употреби.

Старине у селу. — 1. Највећа је старина у селу садашња црква. Не зна се од кад постоји у селу и на садашњем месту. Садашња грађевина је од 1864. год. и подигнута је на темељу старе цркве. Стара црква је много пута харана, пљачкана и паљена. Последњи пут је горела 1788. год.,[1] а каменом озидана 1818. године.[2]

2. Код извора Смрдљиковца, у Камаринама, и данас постоје велике сухомеђине летњиковца негдашњег спахије овог села.

Порекло становништва и оснивање села. — Петњица је старо насеље. Старе куће биле су на Деспића Брду, где се и данас распознају зидине и сухомеђине некадашњих зграда и домова. Одатле се село спустило Поцибрави, ближе води и данашњој цркви, па се после поједине куће изместиле на плећа појединих брда. Што је данас село растурено, долази од новијих досељеника. Најстарије породице биле би *Радивојевићи* и *Стекићи* и сматрају се као старинци, али ниједне нема у селу. Радивојевићи су исељени и њихов последњи потомак у мушкој линији је у Рајковићу, селу ове области, одселио се уз мајку, која се преудала у Рајковић и тамо застао. Стекићи су нешто замрли, а нешто се иселили и њихов последњи је потомак у Ваљеву. Њихова су имања распродајом прешла у руке позније досељенах сељака.

Најстарије породице данашње Петњице јесу *Деспићи* досељени пред крај XVII столећа из Пиве у Херцеговини. Предак Деспића доселио се као врло задружан човек и населио на црквеном имању, на Брду, поред старинаца овог села; њих је, прича се, било у једно време 8 задружних кућа, па пошто им је у породици било и хајдука, ухвате се у некаквој крађи свиња и турска власт оног доба осуди их на прогонство, због чега се многе куће иселе у Срем у околину Винковаца и Бргуле у

[1] Starine X Стр. 269.

[2] Јоаким Вујић. Путешествије II Стр. 46.

Тамнави, а овде заостане само једна, од које су данашњи Деспићи 4 куће, славе св. Јована.[1]

После Деспића Турци су населили данашње *Трифуновиће* (и Синђелиће). Њих је населио сеоски спахија, по имену Мурат, по коме се и Петњица дуго звала *Муратовац*, нарочито онај крај где су Трифуновићи насељени. Трифуновићи су пореклом са Заграда на Чеву, стара свештеничка породица, има их 5 кућа, славе св. Арханђела.

Уз Кочину Крајину доселила су се 3 брата *Јањића* из Г. Вардишта у Старом Влаху и од њих је и данас једна задружна кућа, слави св. Николу.

Око 1809. год. доселио се из Заовина у округа ужичком јака свештеничка породица Јовановића — Самоуковића, која је старином из села Петњице у Дробњацима, од братства Караџића. Из ове су породице браћа: Мојсеј, архимандрит манастира Раче, Дионисије, игуман манастира Ћелија, и свештеници петњички Симеон и Алимпије, које помиње Јоаким Вујић у својим „Путешествијама.[2] Од Самоуковића сад има у Петњици само једна кућа, која слави св. Ђурђа.[3]

1813. год. Турци су населили поред Трифуновића на сеоском имању 4 брата данашњих *Марковића*. досељених с Његуша у Црној Гори, који су у блиском сродству с Марковићима у Клинцима. Марковића је 6 кућа, славе св. Стевана.

---

[1] Чича Матија Игњатовић из Клинаца, кум Деспића од старине, прича да је на Брду, где су некада биле Деспића куће, била готово права чаршија због многих кућа, које су биле зидане по турском кроју, и да су заостали још подруми тих њихових кућа и да се испод подрума налази заковано силно благо. За ово благо увек прича да је описано у некаквој књизи, коју су стари Деспићи написали и собом при прогонству однели, и кад би ко могао доћи до те књиге дошао би и до силног новца, који је Деспића кућа стекла хајдучијом. 1897. год. с некаквом, старим правописом исписаном књигом, у којој су подаци о породици Деспића, а из које се тек видело да су из Пиве, а пре се мислило да су старинци, наиђе у село некакав лепо одевен Сремац и по подацима, изложеним у књизи, отпочео је откопавање старих зидина и тражење новца. Радио је на том послу скоро недељу дана, па је напустио и место и посао због забране од стране надлежне полицијске власти. Ја нисам видео ни књиге ни њеног текста, а ово је причао добро писмени и трезвени чича-Матијин син, који је у главном и руководио истраживањем и прекопавањем. Ово исто причају и остали сељаци, који су били, као радници посвећени у ово истраживање. После забрањеног рада посматрао сам дивне зидине и силне избе и нарочите подземне одаје, зидане од камена, у страни једне вртаче, како су заостале.

[2] J. Вујић. Путешествије II. Стр. 27, 41 и 47.

[3] Из породице Самоуковића је и садашњи учитељ петњички, Милан Хаџић, а од исте је породице и прота окр. ужичког Милан Ђурић.

Обрадовића дед доселио се из Годечева окр. ужичког после 1820. год., слави св. Јована. — *Илић* сишао 1874. год. из Подошнице окр. ужичког на купљено имање, слави св. Ђурђа. — *Расулића* отац је из Жабара и привенчао се у Самоуковиће за попадију 1858. год., од њега су 3 куће, славе св. Јована. — *Перишића* отац доселио се из Вражегрмаца у Црној Гори, слави св. Петку. — *Радосављевића* отац доселио се 1870. године из Пипера у Црној Гори; њих је 3 куће, славе св. Арханђела. Перишиће и Радосављевиће село је населило у Мачинама на својој сеоској земљи. — *Тодорић* је дошао жени у кућу из суседног села Клинаца, слави св. Николу. — *Станишић* је скорашњи досељеник из Бјелеуше у Ст. Влаху и населио се на имању Јанића, слави св. Николу.

У Петњици је 28 кућа од 12 породица.

Занимање становништва. — Петњичани се занимају земљорадњом и воћарством, а осталим узгредно. И ако су у богатом крају, и ако су им земље подесне за свако привредно занимање, мали их је број да сваке године нађу довољно средстава за исхрану, с тога су принуђени прибегавати и другим средствима занимања. Код многих су земље прешле у својину страних сељака и остали, на тако мало земље, да им је недовољно, ради чега надниче по селу, околини и у суседном граду. Неки се баве и занатима, те и на тај начин привређују, а неки и рабаџијањем. И ако Петњичана има доста сиротног стања, ипак се не селе из свога места.

Појединости о селу. — Петњица је саставни део петњичке општине у ср. ваљевском. Судница, школа и црква су изнад Пећине, на једној узвишици, испод осоја Деспића Брда, све на имању црквеном. Сеоско гробље је у заједници са селом Бујачићем, у Пољу, и у близини цркве. Село нема своје сеоске преславе.

92. Планиница.

Положај села. — Планиница је на тромеђи ваљевског, ужичког и рудничког округа, на косама и косаницама планина Маљена и Сувобора и на обема обалама Планиничке Реке или Паклешнице. Земљиште је планинско и брдовито. Сеоске су куће по увалама маљенских и сувоборских коса или по плећима нижих косаница. Сеоских кућа нема по долинама речица и потока. Брегови и брда су камените, њихове су падине кршевите и врло стрмените и врло тешке за саобраћај. Горњи маљенски

висови, као и сувоборски, састављени су од серпентинских стена, а доњи су од секундарног кречњака с типским вртачама.

Извора је изобилно. Сваки крај села има свој извор, а готово и свака кућа, као и по суседном Лајковцу, има испред своје куће по чесму, којом се служи за сваковрсну домаћу потребу. Извори су непресушни и граде поточиће, који слазе реци Паклешници, која иде кроз средину села од истока на запад и дели село на два подједнака дела. Граница села на тромеђи зове се *Риор*, а највиши вис на њему *Граб* испод кога извире врло јака река под истим именом и улива се у Чемерницу, притоку З. Мораве.

Земље и шуме. — Земљом је село врло оскудно. Ziратна земља је по плећима брда до Г. Лајковца и Струганика, али тако мало, да је свака кућа принуђена слазити у равнија колубарска и љишка села и тамо тражити земље за рад. Земље су кречне или силикатне, прве посне, суве и неродне, ако се редовно не натиру, а друге опет песковите. плитког дна, наводњене и добре за сувате и испусте. Прве се земље једино и зирате, а друге косе и пасу. Најлепше су ливаде по Риору Грабу и Орловцу, средњем делу Маљена.

Планиница је типско шумско село. Маљенске шуме су четинарске, а сувоборске од лиснатог дрвета и заузимају више од $^2/_3$ села. И по планинама и по падинама појединих брда, старије породице имају својих џематских и породичних заједница, које заједнички пасу, секу или дају под закуп за жиропађу. Сеоске су заједнице по Сувобору до Баха и Маљену до Горњег Лајковца.

Тип села. — Планиница је особити пример старовлашког села. Куће су по џематима и сваки џемат представља по једну или више породица. Џемати су удаљени један од другога 150 до 500 ^{m}, а куће 20—150 ^{m}. Главнији су џемати: *Орловчари*, *Кобасице*, *Лозањци* и *Ибрани*.

У Орловчарима су: *Маринковићи* (8 кућа), *Јанковићи* (1 к.) и *Петковићи* (8 кућа). У Кобасицама су: *Топаловићи* (3 куће), *Милинковићи* (1кућа), *Ускоковићи* (11 кућа), *Поповићи* (2 куће), и *Матићи* (3 куће). Лозањци су *Мијаиловићи* (10 кућа). Ибрани су: *Ћировићи* (3 куће), *Божовићи* (8 кућа), *Петровићи* (2 куће), *Антонијевићи* (9 кућа), *Јешићи* (4 куће) и *Пановићи* (1 кућа).

У селу је доста развијен задружан живот. Највећа је задруга Ћировића 1, а осредње су: Јанковића, Ћировића, Божовића 1 и Ускоковића 1.

Подаци о селу. — Планиница по харачким тефтерима из 1818. год. имала је 15 домова с 27 пор. и 64 харач. личности. Према попису од 1866. год. било је 45 домова. с 422 станов., докле по попису од 1874. год. било је 53 дома с 446 станов. Према попису од 1884. год. било је 65 домова с 520 станов., докле према попису од 1890. год. било је 70 домова с 544 стан. Према попису од 1895. год. било је 75 домова с 544 становника, докле према попису од 1900. год. било је 76 дом. с 546 становника.

Годишњи прираштај становништва је од 1866. год. 2,96, а процентни 0,64%, где је стално већи број женских него мушких.

Име селу. — За име селу народ држи да је дошло што је село планинско и што је некада било мало, далеко мање него данас.

Старине у селу. — 1. По Грабу и оном крају Риора, који је нагнут З. Морави, одавна су вађене бакарне руде. По тим местима и данас се налазе остаци старог рударства: зидине некадашњих грађевина, стари поткопи, шлакње (топионичке згуре) и некадашњи рударски алат. И у новије доба у неколико пута отпочињато је на истом месту вађење бакарних и хромових руда. па је и напуштано.[1]

3. У доба аустријске окупације ових крајева Планиница је била погранично место и имала своју караулу, у којој је седела хајдучка посада. Та је караула била на Грабу, у близини данашњих рудника. Код *Langera* село је записато *Blaniniza*[2] са 6 хајдучких кућа и 5 часова далеко од Ваљева.

Порекло становништва и оснивање села. — Планиница има своју велику прошлост. И ако се већ зна да је постојала у почетку XVIII столећа, њена је старост већа. Породице овог села, и ако су све досељене, много су старије него аустријска окупација. Село је основала породица *Кобасица*, чије се име очувало као џематско. Кобасице зову друкчије и Ибранима и досељени су из Старе Србије, из околине Пећи с реке Ибра још у почетку XVII столећа. По причању старијих доселиле су се две породице и прва се населила у Потоку, а друга на Брду до Струганика. Кобасице и Ибрани су: Маринковићи, Јанковићи, Петковићи, Матићи, Ћировићи, Божовићи, Петровићи, Антонијевићи и Јешићи; има их 46 кућа, славе Велику Госпојну (15. августа).

[1] М. Ђ. Милићевић. „Кнежевина Србија." Стр. 365.

[2] Langer. Serbien etc. Стр. 245.

После Ибрана доселили су се *Ускоковићи*, пореклом из Штиткова у Ст. Влаху, а доселили се после аустријске окупације, пре Кочине Крајине; њих је 11 кућа, славе св. Николу, а има их у Ст. Влаху у Бијелој Реци и Мочиоцима и Ужицу.

Уз Кочину Крајину прешли су из рудничког села Лозња данашњи *Лозањци* или *Мијаиловићи*, има их 10 кућа, славе св. Саву.

У првом устанку дошао је из Језера у Дробњацима предак данашњих *Попoвића* и населио се као свештеник овог села; њих је у селу 2 куће, славе св. Ђурђа.

Милинковић је скорашњи досељеник из Врбова у Полимљу, слави пророка Јеремију (1. маја). — *Топаловићи* су досељеници из Кочине Крајине од пожешког Глумча, има их 3 куће, славе Цара Константина и Царицу Јелену (21. маја). — *Пановић* је из Дренове у Полимљу и призетио се у Кобасице, па слави Вел. Госпођу; доселио се уз Бабинску Разуру.

У Планиници је 74 куће од 7 породица.

Занимање становништва. — Планиничани се занимају земљорадњом, сточарством и воћарством. Земљорадња доноси слаб принос, да им није могуће подмирити ни редовне потребе, с тога су сви сељаци принуђени слазити у равнија села и тамо узимати земље под закуп или куповати и на њима засејавати поједине усеве, не би ли тако нашли што им је потребно за исхрану. Стоке, нарочито ситније, држе доста, лети је држе по маљенским и сувоборским суватима, зими код кућа, а с пролећа згоне у доња села. Нешто рђава земља, нешто немање потребне земље, а нешто немање довољне паше за стоку, нагони сељаке на стално исељавање у доња села, што нарочито бива после деоба у селу, кад се увек по једна или две породице стално исељавају на своја раније прибављена имања по доњим селима. Отуда Планиничана има у сваком селу у долини Љига, који редовно привлачи и оне који су заостали у селу. Планиничани се занимају и сечењем грађе, коју продају у месту или је одгоне на тргове у Ваљево и друга места по Шумадији. Занате радо изучавају и готово сваки зна по који занат, који ради не само у селу, него и по околини. Планиничани у материјалном погледу знатно су измакли, имућнији су од суседних сељака, те им стање не допушта да се удаљују из села као надничари и занатлије.

Појединости о селу. — Планиница је саставни део планиничке општине у ср. колубарском. Судница је у селу код механе,

а школа и црква у Рибници. Гробље је издељено по крајевима. Село преславља Спасов-дан.

У Планиници, на путу Ваљево — Чачак, познат под именом „суфоборски пут," под самим Сувобором, има механа, која је својина једног од Ћировића.

93. Плужац.

Положај села. — Плужац је на десној обали реке Јадра, испод Осечине на коси, која је развође Тамнави и Јадру. Куће овог села, као и суседног села Осечине, по плећима су косе и брегова, створених појединим јаругама. Атар сеоски прелази и на леву страну Јадра, али како се у истом делу улива и река Пецка у Јадар, због тога је тај крај и ненасељен. Земљиште је неравно око кућа, а око Јадра, ушћа Пецке и Остружањске Реке има доста и равнице.

Извора има доста; они су низ Јадар и око кућа, већином истих имена, којих и поједини крајеви или џемати у селу. Текуће су воде *Јадар*, који иде у западном правцу, и *Пецка*, која долази с југа испод Медведника, из подринског округа. У селу имају 3 дубоке, камените и врло стрме јаруге, којима отиче кишна и снежна вода и које су преко лета суве.

Земље и шуме. — Земље око Јадра и Пецке су наносне, врло родне, добре и за ливаде, пашњаке и за зирађење. Брдске су земље суве и посне и по јужној падини косе.

Северна падина косе, као и долине свих јаруга су под шумом. Шума је од лиснатог дрвета и подесна за сваковрсну домаћу потребу, а има је у довољној мери. Никаквих заједница нема.

Тип села. — Плужац је село разбијеног типа. Јаруге су изделиле село на поједине џемате, удаљене један од другога 50—150^{m}, с кућама на растојању 20—50^{m}. Пошав од Осечине, па на запад низ Јадар, ови су џемати: *Малешевићи, Бaћукићи, Недељковићи* и *Миловановићи*, који сви скупа чине *Горњу Малу* и *Доња Мала*.

У Горњој Мали су: *Поповићи* (3 куће), *Андрићи* (4 куће), *Малешевићи* (Ђукићи, Миловановићи, Малешевићи, и Јелићи) (8 кућа), *Бaћукићи* (Тадићи, Михаиловићи, Јанковићи, Симићи, Пантелићи, Срећковићи и Миловановићи) (14 кућа), *Недељковићи* (Димитрићи, Југовићи, Васиљевићи, Гавриловићи, Ђорђевићи и Недељковићи) (22 куће), *Миловановићи* (Марковићи, Тимотићи, Стевановићи, Јеремићи и Миловановићи) (10 кућа). У Д. Мали су:

Јовановићи (1 кућа), *Павићи* (9 кућа), *Бранковићи* (5 кућа), *Крсмановићи* (2 куће) и *Сокићи* (1 кућа).

Од већих су задруга Поповића 1, Баћукића 2 и Миловановића 1.

Подаци о селу. — Плужац је према списку села ваљевске епархије из 1735. год. имао 10 домова.[1] Према харачким тефтерима из 1818. год. било је 26 дом. с 33 пор. и 79 хар. личности. Према попису од 1866. год. било је 48 домова с 398 станови, докле према попису од 1874. год. било је 56 домова с 420 становника. Према попису од 1884. год. било је 59 домова с 494 станов., докле према попису од 1890. год. било је 52 дома с 518 станов. Према попису од 1895. год. било је 63 дома с 575 становника, докле према попису од 1900. год., у коме се именује и некакав заселак „Баћуке“,[2] било је 75 домова са 626 станов.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 7,15 а процентни 1,144%, где се последњих година налази више женских него мушких.

Име селу. — Плужац је врло старо насеље, јер се с његовим именом сусрећемо још у првој половини XVIII века.[3] За име селу везана је ова народна прича. Плужац се у раније доба сматрао као заселак села Осечине по причањима старијих људи. У Осечини, украј реке Јадра, мало више ушћа Ловачке, у њега, била је до скора, с леве стране Ловачке једна велика бара по имену „*Бостан*“. Некакви орачи из Осечине орали у близини баре, па кад им девојка из куће донела ручак, волови се уплаше од девојке и с плугом нагну бегати, у бегању натрче на бару и улете у њу и подаве се с плугом и јармовима заједно. Чак после неколико година Јадар, плавећи бару, изнесе плуг из баре и снесе га у данашње село и остави у некоме грању, где га сељаци нађу. По нађеноме плугу, вели се, овај заселак Осечине буде прозван *Плужац*.

Старине у селу. — У Starinama[4] помиње се да је међу запаљеним црквама запаљена и црква у Плушцу. Ово се односи на данашњу цркву у Осечини, која се раније заиста звала плужачка, јер је била на атару овога села, па доцније ограничавањем села остала у Осечини.

[1] Споменик XLII 201.

[2] Статистика Краљевине Србије Књ. XXIII. 33—80

[3] Langer. Serbien etc. 247.

[4] Starine X 269 -- Ст. Српски Записи и Натписи II. 280, 291, 292

Порекло становништва и оснивање села. — У народу овог села држи се да је прво село било око цркве осечанске, па се познијим низом година спуштало низ Јадар. Народ још тумачи да је Горња Мала старија од Доње и да су породице Доње Мале насељене доцније. Данашње су породице досељене а старе исељене у Мачву и Срем.

Две су породице населиле у исто доба село и обе су из истог краја, из црногорског Колашина, досељене врло давно, може бити у почетку XVII века. Те су породице: *Баћуке* и *Недељковићи*. Баћука има и у Ст. Влаху, као познијих насељеника; у селу се зову *Баћуке*, а службена су им презимена различна, има их 8 кућа и славе св. Ђурђа. *Недељковићи* се између себе зову овако, а службено чују се и друга презимена; њих је 30 кућа, славе св. Николу. У Недељковиће рачунају се готово и сви *Миловановићи*, пошто је Милован синовац Недељков.

Малешевићи су досељени из неког села у околини Вишеграда у Босни после првог аустријског рата, њих је под разним презименима 9 кућа, славе св. Николу.

У доба аустријске окупације доселила се породица *Поповића*, као свештеничка породица из Коцељеве у Посаво-Тамнави и њима су род 2 куће Андрића, зване Којића. Поповића има 5 кућа, славе св. Арханђела.

Сва Доња Мала, позната је под два општа презимена *Павићи* и *Бранковићи*, досељена је уз Кочину Крајину из рађевског села Ликодре; њих је 18 кућа, славе св. Арханђела.

После 1820. год. удова Јелена у Поповићима привенчала се за некаквог *Тодора* родом из рађевског Рујевца. Тодоровом сину било је име Андрија и од њега су две куће *Андрића*, славе св. Арханђела.

Некако у исто доба призетио се и неки *Милован* у Миловановиће из Толисавца и од њега су 2 куће *Миловановића*, славе св. Николу.

Доцнији су досељеници: *Пантелић* из Врбића и призетио се у Баћуке, слави св. Арханђела и св. Ђурђа, — *Јелић* је из породице Арсеновића у Остружњу и призетио се у Малешевиће, слави св. Арханђела и св. Николу. — *Југовића* довела мати преудајом из Врагочанице, па овде остао и населио се међу Недељковиће, слави св. Николу. — *Тимотић* се доселио у Миловановиће, из рађевског Врбића, слави св. Симеуна и св. Николу. — *Јеремић* је

из Драгијевице, довела га мати и застао међу Миловановићима, слави св. Николу.

У Плушцу је 79 кућа од 12 породица.

Занимање становништва. — Плушчани се занимају свима привредним радњама, којима и суседни сељаци ове области. Плушчани су богатији земљом од суседних сељака, а како им даје повољније погодбе за живот, слабије се исељавају од суседних сељака. Занате лако изучавају, а доста их се бави и трговином, а надничењем не бави се нико.

Појединости о селу. — Плужац је саставни део осечанске општине у ср. подгорском. Судница, школа и црква су у Осечини. Гробље је подељено на две мале. Преслава је Спасов дан.

94. Попадићи.

Положај села. — Попадићи су на левој обали реке Топлице, при њеном извору, земљиште је неравно, па ипак није ни право брдско, и ако је од секундарног кречњака с вртачама. Сеоске су куће по падинама појединих врло стрменитих брегова и спуштају се и у долине самих потока. Знатније узвишице су: *Говеђе Брдо, Падине, Бољковац, Стрменац* и *Каменитовац*.

Извора има доста. Обично су извори у долинама појединих потока, мали су и почешће пресушују. Најглавнији су сеоски извори *Велики Извор* и *Стублина*, али поред извора има и бунара. Од текућих су вода: *Топлица*, која постаје по дну овог села из неколико извора, познатих под именом *Врујци*; *Герић* који се продужава Топлица и долази с истока од Гуњице; *Копљаница*, која долази с југа из Струганика и не пресушује; *Падински Поток* и *Бољевачки Поток*, сеоски потоци, оба утичу у Копљаницу и с њом заједно у Герић.

Земље и шуме. — Сеоске земље су или брдске или равне. Брдске су земље посне, песковите или кречне и суве по вртачама и долинама; прве су одличне виноградске земље, а друге добре за стрмне усеве. Равне су земље око Топлице и наносне, па су врло добре и за ораницу и косаницу. Најбоље су земље у потесу званом *Пљускавице*.

Шуме мало има. Што је има приватна је својина појединаца у забранима по Говеђем Брду и Падинама. Сеоске су заједнице каменарнице до Паштрића и Рибнице, где се ретко које дрво задржало, и добре су за сеоске испусте.

Тип села. — Попадићи су разбијеног типа. Сеоске су куће у џематима. Џемати су у долинама потока прибијени под стране

сеоских брда. Цематске су куће растурене и средње растојање између појединих кућа је 60^{m}, што чини да се у селу не виде цемати, већ поступно прелазе једни у други.

У Попадићима су: *Томашевићи* (Јовићи) (3 куће), *Томићи* (8 кућа), *Крцићи* (2 куће), *Бојићи* (2 куће), *Пауновићи* (2 куће) *Глигоријевићи* (2 куће), *Мијаиловићи* (5 кућа), *Мартиновићи* (1 кућа,) *Јевтићи* (8 кућа), *Крстићи* (1 кућа), *Арсенијевићи* (1 кућа), *Павловићи* (1 кућа), *Тришићи* (5 кућа), *Милинковићи* (4 куће), *Ненадовићи* (2 куће), *Обрадовићи* (8 кућа), *Шушковићи* (5 кућа) *Милосављевићи* (5 кућа), *Радивојевићи* (3 куће), *Васиљевићи* (2 куће), *Дикићи* (3 куће), *Јоксимовићи* (2 куће), *Рогоњићи* (2 куће), *Чолићи* (2 куће), *Савићи* (3 куће), *Остојићи* (3 куће), *Мацаревићи* (4 куће), *Антонијевићи* (2 куће) и *Срећковићи* (1 кућа).

У селу има доста задруга. Највећа је задруга Мијаиловића са преко 40 душа, а мање су Радивојевића 1, Јевтића 1, Пауновића 1 и др.

Подаци о селу. — Попадићи су према харачким тефтерима из 1818. год. имали 37 домова с 50 пор. и 122 хар. личности. Према попису од 1866. год. било је 54 дома с 462 становника, докле према попису од 1874. год. било је 56 дом. са 465 стан. Према попису од 1884. год. било је 67 домова с 559 станов., докле према попису од 1890. год. било је 79 домова с 646 становника. Према попису од 1895. год. било је 90 дом. с 669 становника, докле према попису од 1900. године било је 92 дома са 692 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 6,50, а процентни 1,17%.

Име селу. — Откуда је име селу, непознато је.

Порекло становништва и оснивање села. — По причању старијих људи Попадићи су старо село. Село су основале породице *Крстића* и *Тришића*. За обе породице не зна се да су досељене, већ сматрају се као старинци. Крстића је данас једна кућа, а некад их је било врло много и њихове су куће биле у средини села под Падинама, где је и данас најстарије село. Крстићи славе св. Луку. Тришићи су поред Крстића од старине, али како их има доста кућа, то су се по времену и удаљавали са свога места и помештали у крајеве. Тришићима су сродни: Милинковићи, Ненадовићи, Радивојевићи, Васиљевићи, Савићи, Антонијевићи и Мацаревићи (назвати по неком претку што је ратовао 1848. год. противу Мацара); њих је 25 кућа, славе св. Јована.

По времену досељења најстарији су *Киселице*, који су од берковачких Киселица и прво досељени у то село, па тек после прешли у ово. Киселице су: Мијаиловићи, Пауновићи, Глигоријевићи и Мартиновићи, има их 10 кућа, славе св. Јована.

Уз Кочину Крајину доселила су се из Дробњака у Црној Гори два брата, један призетио се у Крстиће и примио њихову славу, а други се населио у селу поред Киселица; од првог су *Јевтићи* 8 кућа, славе св. Луку, а од другога су *Бајићи* и *Крџићи* с 4 куће, славе св. Ђурђа.

С њима су се доселили и *Томићи* из Чајетине у Ст. Влаху и населили се на Крстића имању, има их 8 куће, славе св. Луку.

Уз Кочину Крајину избегла је из Црне Горе из братства Мартинића задружна породица од 4 брата и населила се у селу под именом *Шушковићи*. Шушковићима су сродни: Обрадовићи, Милосављевићи и Јоксимовићи, има их 20 кућа, славе св. Петку.

У првом устанку доселили су се *Остојићи* од исте породице од које су и команички Папићи и паштрићски Ристовићи, из Осата, има их 3 куће, славе св. Лазара. Предак се доселио као мајстор. — *Томашевићи* су из Рајковића од тамошњих Томашевића, и предак призетио се у Крстиће и примио њихову славу, има их 3 куће, славе св. Луку. — *Дикићи* су из Годечева окр. ужичког, предак доселио се као мајстор, има их 3 куће, славе св. Николу. — *Чолићи* су из Севојна окр. ужичког, има их 2 куће, славе св. Николу.

Новији досељеници су: *Рогоњића* отац доселио се из Парамуна окр. ужичког, има их 2 куће, славе св. Јована. — *Арсенијевић* је од Удовичића из Бријежђа, дошао жени на имање, слави св. Алимпија. — *Павловић* је из Богданице окр. ужичког, доселио се као мајстор, па ушао жени у кућу, слави св. Николу. — *Срећковић* је из ужичке Мионице, доселио се и купио имање, слави св. Николу.

У Попадићима је 92 куће од 14 породица.

Занимање становништва. — Попаличани се занимају земљорадњом, воћарством и виноградарством. Земља је необично богата и подмирује све животне потребе, а тако исто имају довољно хране за стоку, коју не држе у већој мери. Воћњаци се гаје као и свуда, али виногради овог села по месту и начину обделавања давали су, докле су рађали, најбоље вино у округу ваљевском. И данас су Падине, Бољковац и све стране села које су, као и село, нагнуте на исток све под виноградима.

Попадичани изучавају лако занате, одају се и трговини, те с тога у свом селу, на горњо-милановачком путу, имају појединци магазе и дућане, у којима раде коларски и ковачки занат или баве се сталном трговином. Нигде се не селе из села.

Појединости о селу. — Попадићи су у саставу горњо-топличке општине у ср. колубарском. Судница и школа је у Г. Топлици, а црква у Рибници. Гробље је издељено, а село нема заједничке преславе.

95. Попаре.

Положај села. — Попаре су јужно предграђе града Ваљева. Сеоске су куће на плећима висова, који су се наднели с јужне стране над Ваљево. Попаре су кречњачка висораван 4—5 K^m дугачка и широка, испуњена вртачама и другим карсним објектима, нагнута реци Грацу и преко средe пресечена једним низом вртача великог удубљења и димензија. На јужној страни села је сува долина *Дубоко*, која одваја село од Дегурића. Висораван се стрмо спушта Ваљеву и Грацу. Главнија кречњачка узвишења су: *Бобија*, на којој су лелићски Цигани, *Видрак*, *Бајир* и *Пекино Брдо* над Ваљевом, *Липак* и *Краљевића Марка Столица* над Грацем. Испод ових брда, препуњених плазовима пролазе долинама река путови из Ваљева а по њиховим странама налази се пештери, као што су Ваљевска Пећина и Пештер у Видраку и Пештер испод Столице.

Изворима је село сиромашно. На висоравни је једини извор *Мућића Бунар*, који извире на једном крају вртаче а на другом понире. У страни према Ваљеву је *Попарчева Чесма*, а у кориту Граца мало непресушно врело *Мејина Вода*, која после 2 ^{m} тока пада у корито реке, у кориту Колубаре су *Арамовића Чесма* и *Пећинско Врело*, који заједно после 40 ^{m} тока падају у Колубару. У селу имају и 2 језера, две велике вртаче испуњене водом, која никад не пресише.

Земље и шуме. — Попарске су земље по висоравни и на јужној страни од кућа, по вртачама и доловима. Земље су кречне, суве и кад се уредно натиру дају добар род. Нарочито су подесне за стрмне усеве. Најбоље су ливаде око Попарчеве Чесме и оног малог поточића, који се од ње спушта у Ваљево и којим отиче сувишна кишна и снежна вода. Највише је зиратне земље по Пекином Брду и Липаку.

Шуме је врло мало. Видрак је пошумљен и својина општине града Ваљева. Бобија је тако исто пошумљена, па и она општинска својина. Око Дубоке Јаруге што има мало шуме, све је општинска својина. Падине реке Граца су голе и кршевите. Село и његове породице немају никаквих заједница. Према овоме сељаци су принуђени шуму куповати.

Тип села. — Главни део села је на Бајиру, куће су по плећима овог брда, а друге су растурене на све стране. Село нема џемата, а куће су на растојању од 20—200 ᵐ.

У селу су: *Јеремићи* (3 куће), *Кавадари* (1 кућа), *Пијевчевићи* (1 кућа), *Лукићи* (1 куће), *Грбовићи* (1 к), *Андрићи* (2 куће), *Ровчани* (2 куће) и *Марковићи* (1 кућа).

Осредња задруга је Кавадаревића од 16 душа, иначе су све куће инокосне.

Име села. — Према харачким тефтерима Попаре су, као и сва села око града Ваљева, биле асовина и у харачком попису од 1822. год, штампаном у Вуковој „Даници“.[1] помиње се Градац и Асовине око Ваљева, где се ређају сва ондашња насеља око Ваљева, али међу њима нема Попара.

Данашње име селу дошло је од презимена Херцеговца Попаре, који је био у овом селу још у оно доба, кад се село сматрало као својина ваљевских Турака. Како су Турци звали ово село не зна се, осим ако не буду звали Бајир, које се име и данас односи на ово село и на знатан део града Ваљева.

Старине у селу. — 1. На врху брда Бајира а изнад ваљевског гробља, налази се неко старо гробље, које народ овог краја зове *Маџарско Гробље*. Гробље је на општинској утрини с неколико усправних непотписаних стећака.

2. Косом између Видрака и Бајира још из турског, а може бити из ранијег доба, слазио је поред гробља стари пут, на коме се и данас распознају трагови старих калдрма, насипа, проширивања и усека у стенама. То је онај пут, што некад слазио у Градац, па преко Ћелија и Ћелијанских Брда слазио Ваљеву, а доцније ишао кроз Лелић, па низ Врану спуштао се кроз Попаре Ваљеву.

Занимање становништва и оснивање села. — Попаре су, као и сва села око града Ваљева, биле царска домена у турско доба. По њима су живели ваљевски Турци, а сви виђенији и угледнији бегови из Ваљева имали су у селу своја добра.

---

[1] Вук Ст. Караџић „Даница“ за 1827. год. Стр. 58.

куће и тевериче, у којима су лета проводили, а преко зиме задржавали своје чивчије. За доказ оваквог насељавања служе називи појединих њива, вођњака и остаци старог воћа. Први од Срба населио се у некаквог аге као чивчија *Попара*, Херцеговац, пореклом од Попара од Билећских Рудина. Попара се доселио од прилике после аустријске окупације и био је у животу, кад су Турци истерани из Ваљева 1804. године. Попара је нешто куповином, а нешто захватањем после ослобођења дошао до знатног имања и од њега су биле 2 куће, које су обе замрле око седамдесетих година прошлог века. Последњи потомак ове породице био је Јова Попарац.

На имање Попара у првом устанку населили су се *Кавадари* из Озринића у Црној Гори, њих је било више кућа, па су многе замрле, а зову се Кавадари и Јеремићи: има их 4 куће, славе Ђурђиц.

Лукићи и *Ровчани* су једна породица, досељена из Роваца у Црној Гори после 1878. год., има их 3 куће, славе св. Луку. — *Пијевчевић* је из Голеши у Полимљу, слави св. Јована. — *Грбовић* је из Маоча у Полимљу, слави св. Лазара и оба се доселила уз Бабинску Разуру. — *Андрићи* су из Лесковица, дошли на купљено имање, има их 2 куће, славе св. Ђурђа. — *Марковић* је из Богатића дошао скоро на купљено имање, слави св. Николу.

У селу је свега 12 кућа од 6 породица.

Занимање становништва. — Попарци се занимају земљорадњом, сточарством и воћарством. Земљорадња је слабо развијена и земље не дају довољно средстава, с тога прибегавају и другим занимањима. Сваки држи по мало стоке и с тим издржава кућу и по нешто продаје у граду. Воћем, којега има доста, а доста га је заостало и из турског доба, подмирују се знатне потребе. Како су Попарци у опште с мало земље, то се баве и надничењем по граду, где се узгред баве и изучавањем појединих заната, које раде у вароши. Већи део земље одмах после смрти Попараца, прешао је у руке појединих Ваљеваца, а општина ваљевска отуђила је и знатан део сеоских утрина што је прешло у сопственост ваљевских грађана, који на својим имањима имају и куће и чивчије, досељене из херцеговачких и црногорских крајева.

Појединости о селу. — Попаре су у општини града Ваљева још од турског доба. Никад нису, па ни данас, имале свога

кмета или каквог другог представника у општини, по чему Попаре и не би личиле на право село. Почем Попарци живе животом којим и суседни сељаци и занимају се истим пословима, и увршћени су у праве сељаке. Попарци се сахрањују у ваљевско гробље и немају своје преславе.

96. Попучке.

Положај села. — Попучке су на десној обали реке Рабаса према Лукавцу. Сеоске су куће по плећима, падинама и јаругама, а спуштају се и у долину саме Колубаре. Кроз село протиче речица *Кривошија* и сеоске су куће на северној страни од ње. Земљиште сеоско на коме су куће неравно је и бреговито, али се врло благо спушта у рабаску и колубарску долину, које су равне и ненасељене и захватају доста простора. Главнија су узвишења: *Мрамор* до Забрдице, *Кременица* до Јасенице и *Златарић*, по врху села до Дупљаја. Испод Мрамора спушта се 4—5 K^m дугачка, врло дубока, 20—200 ^{m} широка *Јаруга* и слази у долину Рабаса. Јаруга је сува, обале јој се осипају и отискују у горњем крају, а само кад има кише и снега, онда њоме отиче и вода. С друге стране Мрамора постоји друга *Јаруга*, која је кратка, уска и продужава се у корито сеоске *Речице*, којом отиче кишна и снежна вода у Кривошију.

У Попучкама ако има извора, има их по јаругама или при силаску самих брегова у равницу. Свака кућа поред извора има и свој бунар, којим се служи. Главнији су извори: *Шашића Бунар*, *Живковац* у Јарузи, *Филиповића Бунар*, *Иверак* и др. Сељаци се служе још речном и барском водом. Главније текућице поред пограничних река Колубаре и Рабаса су *Кривошија*, која долази из Забрдице и Јасенице, тече кроз равнији јужни део села и улива се у Колубару. *Речица*, сеоски поток, којим се стаче кишна и снежна вода у Кривошију.

Земље и шуме. — Попучке су једно од најбогатијих рабаских села квантитетом и квалитетом своје зиратне земље. Најбоље земље за кукуруз су око Колубаре, а за стрмне усеве по брдима, око села и по брдским и брежуљкастим падинама. Одличне ливадске земље су око Рабаса и ушћа Љубостиње, а особито добре земље за испашу око Кривошије и Рабаса. Колубарски потеси зову се: *Косирић*, при ушћу Рабаса, и *Брашиновац* на запад од ушћа Кривошије.

Попучке мало имају своје шуме. По Колубари, Рабасу, Кривошији и Горићу појединци имају велике и најлепше забране

у области од лиснатог дрвета, али главни део села трпи велику оскудицу у дрвима, те их морају куповати по суседним селима. Никаквих заједница нема у селу.

Тип села. — Попучке су село разбијеног типа. Сеоске су куће збијене у поједине џемате, на растојању од 10—30 ^{m}. Главни џемати села су данас спојени и њихове куће мешају се једна с другом. На западној страни од села одваја се један крај, под именом *Горић*. Горић је засебна и имовна и географска целина и потпуно одвојен од правог села, које се зове Попучке; он је новије насеље, а не раселица овог села, и сматра се као сеоски заселак. Са правим селом везује га малина у насељу, лак саобраћај и близина.

Џемати правих Попучака су: *Јаружани*, *Брђани*, *Речичани*, *Кривошије* и заселак *Горић*.

У Јаружанима су: *Симићи* (1 кућа), *Филиповићи* и *Војислављевићи* (9 кућа), *Антонијевићи* (7 кућа), *Матићи* (Козлички) (3 куће), *Мишковићи* (1 кућа), *Бранковићи* (Бановићи) (1 кућа), *Чкрбићи* (1 кућа), *Станићевићи* (2 куће), *Зазићи* (1 кућа), *Деспотовићи* (4 куће) и *Терзићи* (2 куће). У Брђанима су: *Богићевићи* (Кркићи) (1 к), *Рашићи* (3 к), *Милчевићи* (3 к), *Росићи* (4 к), *Нићифоровићи* (Кецићи) (1 к), *Чубровићи* (2 к), *Јеремићи* (2 куће), *Мирковићи* (1 кућа), *Богдановићи* (3 куће) и *Кузновићи* (4 куће). У Речичанима су: *Ранковићи* (4 куће), *Стојићи* (2 к), *Шашићи* (3 куће), *Станковићи* (1 кућа), *Јанкићевићи* (2 куће), *Пајићи* (1 кућа), *Нићифоровићи* (1 кућа), *Симеуновићи* (1 кућа), *Грбићи* (3 куће), *Којићи* (2 куће), *Мијаиловићи* (1 кућа), *Живковићи* (2 куће), *Равићи* (3 куће), и *Милосављевићи* (1 к). У Кривошијама су: *Миловановићи* (1 кућа), *Мијаиловићи* (Швабићи) (2 куће), *Јелићи* (1 кућа), *Јовановићи* (2 куће), *Радукићи* (3 к), *Милановићи* (4 куће), *Милосављевићи* (1 кућа), *Радојичџићи* (6 к), *Савићи* (2 куће). *Павићевићи* (1 кућа). *Јеросимићи* (3 куће). *Петронијевићи* (2 куће), *Јаковљевићи* (4 куће), *Станојевићи* (1 к), *Јеремићи* (Настасићи) (2 куће) и *Панићи* (1 кућа).

У засеоку Горићу су: *Алексићи* (1 кућа), *Јосиповићи* (2 к), *Зарићи* (2 куће), *Савићи* (1 кућа), *Јелић* (1 кућа), *Стојановићи* (3 куће), *Пантићи* (1 кућа), *Ђукићи* (1 кућа) и *Пејићи* (1 кућа).

У овом селу још је развијен задружан живот. Повеће су задруге: Нићифоровића, Симића, Грбића 1, Јаковљевића 1, Матића у Попучкама, Зарића и Стојановића у Горићу.

Подаци о селу. — Попучке су према списку села ваљевске епархије из 1735. год. имале 13 домова.[1] Попучке са Горићем према харачким тефтерима из 1818. год. имале су 80 домова са 113 пор. и 288 харач. личности. Према попису од 1866. год. било је 88 домова са 744 становника, докле према попису од 1874. год. било је 102 дома са 785 становника. Према попису од 1884. год. било је 109 домова с 855 станов., докле према попису од 1890. год. било је 149 домова с 1141 станов. Према попису од 1895. год. било је 123 дома с 977 становника, докле према попису од 1900. год. било је 127 домова с 1054 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. године је $8{,}47$, а процентни $1{,}17\%_0$.

Име селу. — За име селу везана је ова прича у народу. У давна времена живео је неки Иван, страстан ловац, и у његово доба била свуда шума, густа и непроходна и препуна срнама, кошутама и другом дивљачи. Једнога дана пођe Иван у лов и код извора, званог Црквенац, спази чопор кошута и хтеде да пуца. У тај мах изађе вила пред њега и забрањиваше му да пуца, али Иван и против њене заповести уби једну кошуту, за шта га вила ослепи. Ослепели Иван дуго је остао усамљен на том месту, али кад се нађе на невољи да треба ићи, онда узе своју пушку и по њој, по пушци, дође својој кући. С тога вели прича, што је слепи Иван дошао кући „по пушци“ и ово село добије име Попушци, што се доцније промени у Попучке.[2]

Имена џемата су по месту насеља, а име засеоку Горићу дошло је од силне горе, у којој је био насељен и у коме и данас има више шуме него и у једном делу села.

Старине у селу. — У Јарузи, код Живковића кућа, постоје и данас, ма да је свет доста и разнео, још зидине неке старе цркве, које се називају Црквина, а извор поред њих Црквенац. Не зна се, од када су ове зидине, као ни ко је зидао цркву.

Порекло становништва и оснивање села. — Старо село је било у Речици, куће су биле око кућа Јанкићевића на 300 ^{m} од садашње школе.[3] Готово су и данас овде старе породице.

---

[1] Споменик XLII. Стр. 201.

[2] У протоколима цркве рабровичке из 1837. год. и доцније до 1843. старе свештеници уписивали су ово село као *„Попушци“* и Попучке.

[3] У списку села аустријске Администрације од 1737. год. помиње се и ово село. Langer. Serbien etc. 247. — Споменик XVIII 105.

Најстарија породица у селу била је *Булајића*, чији је последњи потомак изумро пре 7 година, а од које има неколико разудатих одива по селу и околини. Као год што се за Булајиће не зна да су се с које стране доселили, тако се исто не зна и за још неке породице, које се као и они сматрају за старинце и осниваче села. Те најстарије породице су: *Терзићи*, *Симићи* и *Шашићи*. — *Терзићи* су дуго времена терзијска кућа, а од пре 100 година стално свештеничка кућа, па и данас има из ове куће 3 свештена лица; она је у сродству с Јанкићевићима и Симеуновићима, има их 5 кућа, осим попова на страни, славе Ђурђиц. — *Симића* кућа је у сродству с Пајићима и Којићима; њих има 4 куће, славе св. Јована. Обе ове породице имају своје представнике у свима крајевима правих Попучака. — *Шашићи* су од увек на истом месту, око садашње школе и близу Јанкићевића; ово је некад једна од најугледнијих породица, коју су Турци много расељавали и које има по Поцерини;[1] данас је представљена с 3 куће Шашића и једном Станковића и пука су сиротиња, славе св. Николу.

У најраније досељене породице у селу рачунају се *Деспотовићи*, који су род са баболучким Симеуновићима, досељени пред крај XVII столећа из Куча у Црној Гори, па прво насељени у Љештанском, окр. ужичком и одатле сишли Ваљеву и поделили се, па једни отишли у Забрдицу и Баб. Луку, а они дошли овде. Деспотовићима су близак род Богићевићи и Милчевићи, има их 8 кућа, славе св. Николу.

Исто кад и *Деспот*, доселио се и стари *Мишко* (Милорад) с Повија на Чеву, и да није ова породица много замирала, данас би била једна од најјачих у селу. Од овог Мишка су: Мишковићи, Бранковићи и Станићевићи; има их 4 куће, славе св. Арханђела.

Мало после Мишка, али пре аустријске окупације, доселио се и Ранко са својом породицом из Будимље у Ст. Влаху. Од Ранка су: *Ранковићи* и *Стојићи*, има их 6 кућа, славе св. Јована.

У доба аустријске окупације, одмах првих година доселили су се из *Барича*, окр. београдског данашњи *Зазићи* или *Јелисавчићи*. Они су се доселили у 2 куће и растурили по целом селу, осим Горића и од њих су: Јелисавчићи (Зазићи), Рашићи, Нићи-

---

[1] У Накучанима и данас се налази повећа породица *Шашића-Шешића* пореклом од ове из Попучака. С овом породицом су у сродству још и Срећковићи у Мрчићу и Милинковићи у Паунима.

форовићи, Чубровићи, Јеремићи, Мирковићи и Кузновићи, има их 15 кућа, славе св. Јована.

Мало после Зазића, али после аустријске окупације, доселили су се из Осата *Радукићи*. С њима су у сродству и Милановићи, досељени као мајстори, има их 7 кућа, славе св. Ђурђа.

Кад и ови досељени су из никшићских Рудина данашњи *Радојичићи*, с којима су у сродству: Савићи, Јеросимићи, Петронијевићи, Станојевићи, Живковићи и Јеремићи; има их 18 кућа, славе св. Ђурђа, насељених и растурених по Кривошији.

Уз Кочину Крајину сишао је *Филип* из Зарожја у окр. ужичком и од њега су Филиповићи и Војислављевићи, има их 9 кућа, славе св. Јована. Кад и Филип сишао је са Стрмне Горе од тамошњих Романовића и *Антоније* и од њега су Антонијевићи, има их 7 кућа, славе св. Николу. — С њима је прешао из Лелића предак данашњих *Јаковљевића*, којих има 4 куће, славе св. Николу. — У ово доба тек се почео насељавати и Горић, и у њега се прво доселио предак данашњих *Стојановића* из Дробњака из Превиша, од породице Томића, њих је 3 куће, славе св. Николу. — У Горић је тад доселила се и породица *Зарића* из Будимље у Ст. Влаху, има их 2 куће, славе св. Ђурђа. — У Попучке прешла је и *Козличка* породица од Козлице у Бачевцима из породице Ђурића, има их 3 куће, славе Ђурђиц. Прво су били у Пироману, па се тек овде доселили.

У првом устанку доселили су се *Богдановићи* из Маоча у Полимљу, има их 3 куће, славе св. Николу. — *Равићи* су из Суводања, доселила их Баба Рава, има их 3 куће, славе св. Тому. — *Росићи* су из Бранеговића од породице Милићевића, има их 4 куће, славе св. Ђурђа. — *Грбићи* су с Његуша у Црној Гори, има их 3 куће, славе св. Стевана. — *Јосиповићи* у Горићу су из Заруба од тамошњих Павића, славе св. Мрату, има их 2 куће. — *Јовановићи* су из Црвеног Дола на Чеву, има их 2 куће, славе св Лазара. — *Мијаиловићи* (Швабићи) су од неког Банаћачина, има их 2 куће, славе св. Ђурђа.

Досељеници из новијег доба су: *Мијаиловић* из Баб. Луке, призетио се у Којиће, слави Ђурђиц и св. Јована. — *Милосављевић* на Брду је из Оклеца, доселио се као слуга, слави св. Николу. — *Миловановић* је доводац из Оглађеновца од тамошњих Бражђана, слави св. Алимпија, — *Јелић* је из Солотуше окр. [у]жичког, слави св. Јована. — *Милосављевић* у Кривошији је из [К]ојића, округа ужичког, слави св. Јована. — *Павићевић* је из

Штрбаца у Ст. Влаху, доселио се уз Бабинску Разуру, слави св. Алимпија. — *Алексић* у Горићу је из Јасенице од истоимене породице, дошао на своје имање, слави св. Лазара. — *Савић* у Горићу и *Јелић* у Горићу су из Црне Горе са Чева, славе св. Арханђела. — *Пантић* у Горићу је из Осата, слави св. Николу. — *Ђукић* је из Маоча у Полимљу, слави св. Лазара. — *Пејић* је Џелат из Брезовица, села ове области, слави св. Ђурђа. — *Чкрбић* је из Колашина, слави св. Николу. — *Панић* је из Кривошије из ваљевских Брезовица, слави св. Николу.

У Попучкама и Горићу има 131 дом од 36 породице.

Занимање становништва и оснивање села. — Попучани се занимају земљорадњом, воћарством и сточарством. Земљорадњом баве се у велико, сувишак хране продају. Воћа имају доста, суше га и продају сирово. Стоке гаје колико им је за домаћу потребу, а највећу пажњу поклањају гајењу говеда. Поред овога Попучани се радо зинимају и рабаџијањем, чему је знатно припомогао лепо уређен пут Ваљево — Београд, који иде низ Колубару и кроз атар села. Мало који сељак да зна занат а из села се никуд не селе.

Појединости о селу. — Попучке су саставни део лукавачке општине у срезу ваљевском. Судница је у Лукавцу, школа у селу, а црква у Рабровици. Гробље је у средини села на Брду за Попучке, а Горић има засебно гробље. Попучке преслављају Спасов-дан.

Заселак Горић нема засебног кмета, школи долазе у Попучке, а цркви иде у Ваљево. У прво време звао се *Крушчић*, па се ово име заборавило и усвојило Горић због многе шуме, која је у доба насељавања морала бити.

97. Придворица.[1]

Положај села. — Придворица је на осојној страни косе, која се од Словца пружа низ Колубару до ушћа Љига. Сеоске су куће на плећима косе или на осојној страни. Највећа узвишица у селу је *Средњак* до Ратковаца. Земљиште је терцијерне старости и ниже од ратковачког.

Извора у селу има мало, више их је у колубарској равници. Најглавнији је извор у селу *Стублина* до Ратковаца и *Булковац* у селу, од кога постаје прави поток под истим именом, који

---

[1] И сељаци из села и околине име овог села изговарају и Придворица и Предворица, па због тога није ни чудо, што се ово село више пише Предворица него Придворица.

расеца косу и утиче у Колубару. Од текућих вода су Колубара са северне и *Наномирица* с јужне стране села.

Земље и шуме. — Придворичке су земље особитог квалитета, наносне, јако хумусне и црне смолне земље, подесне и за ораницу и косаницу. Земље, и у најлепшој равници, има доста и даје богат принос.

Шума је у јужном делу села до Наномира и Вироваца. Нема је много и шеварице су, али је ипак има за огрев, докле се за грађу мора куповати. Све је по селу издељено и нема никаквих заједница.

Тип села. — Придворица је мање више збијено село. Куће су по брду испод старог боговађског пута, све једна уз другу и око Ђулковца. Џемата нема, поједине збијеније куће носе породичне називе. Имања су с јужне стране и до Колубаре, где се цео колубарски потес назива *Кључ* као и у Стрмову.

Придворицу насељавају: *Станаревићи* и *Станишићи* (8 к.), *Ранковићи* (4 куће), *Милинковићи* (1 кућа), *Панићи* (2 куће), *Илићи* (2 куће), *Ђаковићи* (1 кућа), *Миловановићи* (4 куће), *Теофиловићи* (8 кућа), *Видићи* (1 кућа), *Милошевићи* (6 кућа), *Милићевићи* (2 куће), *Радојичићи* (2 куће), *Миловановићи* (1 к), *Јовановићи* (4 куће) и *Вуксановићи* (3 куће).

У селу свега је једна од јачих задруга са 35 чељади, а то је Теофиловића.

Подаци о селу. — Придворица је према харачким тефтерима имала 1818. год. 18 дом. с 27 пор. и 49 хар. лица. Према попису од 1866. год. било је 32 дома с 245 становника, докле према попису од 1874. год. било је 28 домова с 221 станов. Према попису од 1884. год. било је 28 домова с 233 станов., докле према попису од 1890. год. било је 34 дома с 260 становника. Према попису од 1895. год био је 41 дом с 285 становника,докле према попису од 1900. год. било је 45 домова с 308 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је $2{,}_{11}$, а процентни $0{,}_{95}{}^0|_0$, где је стално из године у године више женских него мушких.

Име селу. — Име селу непознато је, али може се чути по суседним селима у области, да је име Придворица дошло отуда, што је ово село дуго времена било својина или прњавор ман. Боговађе, а при томе сељаци ово не признају.

Порекло становништва и оснивање села. — Најстарија породица у селу су *Теофиловића* и сматра се као оснивач

села. По причању старог Теофиловића у селу није било старијих породица од његове, његова је прва дошла и населила се у шумски крај, па је ту закрчила, а доселила се из Мочиоца или из Трудова у Ст. Влаху у аустријској окупацији због турске обести, а населило је братство манастира Боговађе. Теофиловићима су род: Миловановићи. Видићи и Милићевићи; има их 15 кућа. славе св. Николу.

После Теофиловића на 10 година доселио се у ово село *Станиша* са своја 2 одрасла сина и населио се поред њих. Станиша се доселио из Осата у Босни и населио се прво у Ст. Реци, па после сишао као мајстор у ово село; од њега су Станишићи и Станаревићи, има их 8 кућа, славе св. Алимпија.

Уз Кочину Крајину прешли су *Панићи* и *Ранковићи* из суседног села Вироваца из породице Панића и Јанковића; њих је у селу 9 кућа, славе Ђурђиц.

Кад и Панићи доселили су се *Милошевићи* из Стрмова у окр. ужичком, има их 9 кућа, славе св. Јована.

У првом устанку доселили су се *Јовановићи* из села Косатице код Пријепоља, њих је 4 куће, славе св. Ђурђа. — *Вуксановића* отац призетио се у Теофиловиће а родом је из Врачевића, од тамошњих Жујовића, има их 3 куће, славе св. Арханђела.

Ђаковић је новији досељеник, досељен уз Бабинску Разуру из села Бобове у Полимљу и призетио у Теофиловиће, слави св. Николу.

У селу је 49 кућа од 7 породица.

Занимање становништва. — Придворичани занимају се свима привредним занимањима, којима и суседни сељаци ове области. Земља је богата и даје све потребне животне намирнице, као што остаје доста и за продају. Стоке гаје доста, особито рогате и свиња, и сваке године одваја се и продаје. Придворичани слабо се одају изучавању заната, а из села се никуда не селе.

Појединости о селу. — Придворица је саставни део марковачке општине у срезу колубарском. Школа је у Боговађи, а судница и црква у Марковој Цркви. Гробље је заједничко и у средини села. Преслава је II дан Духова.

98. Пријездићи.

Положај села. — Пријездићи су на западним падинама последњег маљенског огранка *Чубрице*. Сеоске су куће у осоју Чубрице и под самом њом, тако да су готово и куће и окућнице

зашле у стране брда. Земљиште је кречњачко од секундарног кречњака са свима карсним облицима, неравно, сувише брдовито те и ово село долази у ред планинских села. Поред Чубрице, општег назива планине овог села, знатнија су узвишења: *Градина*, *Церје*, *Косе* и *Крст*, висови западног дела Чубрице. Градина и Крст су огољени, а сви остали висови су пошумљени.

Извора има и главнији су: *Стублина* у Гоћевцима, *Младош* по дну села, до Жабара, по чему се зове и цео доњи крај висоравни с вртачама Младош; *Врело* у Градини, *Поповац* у Голубовићима, осим других мањих извора. Од текућих вода је *Врело*, које тече до висоравни Младоша, па понире у једну његову вртачу, затим *Поповица* поток, богат изворима, али не јаким, и слива се по дну села у Жабарску Реку.

Земље и шуме. — Земље овог села око Поповице и на исток од ње испод Чубрице, јесу терцијерна језерска наслагања, добро наводњена и подесна за сваку врсту усева. На овим земљама има и добрих ливада и пашњака, али најглавније ливаде и пашњаци су на Чубрици по Косама. Младош је од кречне глинуше, помешане с црвеницом, неродан па се мора редовно натирати. Овакве су земље на западној страни села, на којима се поглавито засејавају стрмни усеви.

Шумом је село врло богато. Поред појединачних забрана по селу и западним висовима Чубрице, њен источни део сав је сеоска својина, а Градина и Церје опет породична заједница. Најлепши шумски крајеви по Чубрици су породичне заједнице Исидоровића, Голубовића и Градинаца.

Тип села. — Село је разбијеног типа. У главном разликују се три џемата. Први је џемат око Врела и испод Градине и зове се *Градинци*. Градинске су куће растурене у веће или мање породичне групе низ Врело. Куће су по увалама и вртачама и око Врела, поједине групе су далеко 50—200 ^{m}, а куће у њима на растојању 20—50 ^{m}. Друга група кућа је око Стублине и доњег тока Врела, то су *Гоћевци*. Трећи је крај под самом Чубрицом, и ту су куће све једна до друге на растојању већином од 15 ^{m}.

У Градинцима су: *Градинци* (Нешковићи) (8 кућа), *Новковићи* (3 куће), *Живковићи* (1 кућа), *Павличићи* (4 куће) и *Иванићи* (1 кућа). У Гоћевцима *Гоћевци* (7 кућа). Под Чубрицом: *Голубовићи* (12 кућа), *Бошњаковићи* (3 куће), *Петронијевићи* (1 кућа), *Исидоровићи* (7 кућа), *Јочићи* (2 куће), *Бугарчићи* (3 к) и *Дамњановићи* (1 кућа).

У овом селу је врло развијен задружан живот. Веће су задруге: Живковића, Голубовића 3, Павличића 1 и Градинска 1.

Подаци о селу. — Пријездићи су према харачким тефтерима из 1818. год. имала 20 домова са 36 пор. и 82 хар. личности. Према попису 1866. год. био је 31 дом с 256 становника, докле према попису од 1874. год. било је 38 домова с 290 станов. Према попису од 1884. год. било је 44 дома с 302 станов. докле према попису од 1890. год. било је 49 домова с 390 становника. Према попису од 1895. године било је 48 домова с 377 станов., докле по попису од 1900. год. било је 53 дома с 408 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 4.74. а процентни 1,58%.

Име селу. — За име селу не зна се откуда је.

Порекло становништва и оснивање села. — Пријездићи имају велику прошлост, на име, прича се, да постоје од пре Косова и да је од породице данашњих Исидоровића било војника на Косову. Ово је село основала породица Исидоровића, која је у почетку XVIII столећа била готово замрла и изгубила се. Стари Исидор, по коме се његови данашњи потомци и зову, био је протеран одавде, па се после отурио у хајдуке и хајдуковао неких 30 година и тек кад је ушао у године и предао се турским властима на веру, ови су веру погазили и осудили га на смрт. Срећним случајем спасао се и отишао понова у хајдуке и остао хајдук готово до смрти. Исидору је сродна кућа Живковића, за коју се држи да је од пре Косова, па и данас, била једна, те једна — никад неподељена. Из ове је куће и Исидор, па је из ње изашао уз мајку удовицу, која се преудала и собом га одвела у друго село. Од овог Исидора, који је управо село и населио, јесу: Исидоровићи, Новковићи, Иванићи и Живковићи; њих је у селу 12 кућа, славе св. Николу.

Исидоров први син није имао мушке деце па је још за живота очева, по жељи његовој, доселио неко Бошњаче, које је уз маторог Исидора хајдуковало и од њега су данашњи *Бошњаковићи*. Бошњаче је било родом из Г. Вардишта у Ст. Влаху; од њега су 3 куће, славе св. Николу. Исидор је за другу кћер својега првога сина привенчао некаквог *Јочу*, досељеног као хајдука од Сјенице и од њега су *Јочића* 3 куће, славе св. Николу. Оба ова призећивања била су по свршетку аустријске окупације ових крајева.

Најстарији досељеници у селу су *Градинци*, које је населио поред себе код Врела стари Исидор за време аустријске окупације. Они су досељени из села Градине у Полимљу, негде ближе Тари, има их 7 кућа Градинаца и 4 Павличића, славе Ђурђиц.

Петронијевића претка довео је Исидор од Пећи као попа, пошто му црква у Крчмару није имала попа. И онда и данас само једна кућа, слави св. Николу, а досељена првих година аустријске окупације.

Пред Кочину Крајину доселила се велика породица *Голубовића* из Тепаца у Дробњацима; њих је 13 кућа, славе св. Ђурђа.

Јоча уз Кочину Крајину посинио је једно залутало „Бугарче" из Заплања и од њега су *Бугарчића* 3 куће, славе св. Николу.

Око 1809. и 1811. год. доселиле су се 2 породице *Гођеваца* из Осата у Босни од оне исте породице, од које су и зарупски Гођевци; њих је 7 кућа, славе св. Лазара.

Дамњановић је из Југова у Полимљу и доселио се уз Бабинску Разуру, слави св. Луку.

У Пријездићима је 53 куће од 9 породица.

Занимање становништва. — Пријездичани се занимају поглавито земљорадњом, сточарством и воћарством. Стока и воће су најглавнија занимања сваком Пријездичанину. Стоке ситније држе доста и сувате је по Чубрици и доњим селима, а на воће обраћају толику пажњу, да су готово у том погледу истакли се као најбољи воћари у области. Нема Пријездичанина ко не уме кола оправити и себи алатку направити, с тога сваки још из малена одаје се изучавању заната и ради га после у селу и изван њега. Због немања довољне земље и због незгоде у саобраћају, јер се овом селу са свих страна врло тешко може прићи, многе се породице после деобе и пре и данас удаљују из села и селе у равнија места, с тога их има у многим селима ових области.

Појединости о селу. — Пријездићи су саставни део драчићске општине у ср. ваљевском. Судница и школа су у Драчићу. Већи део села долази цркви у Драчићу, а мањи иде у Крчмар. Сеоско је гробље у средини села, испод Голубовића, и заједничко. Село преславља Спасов-дан.

99. Причевић.

Положај села. — Причевић је на обема обалама Обнице у њеном средњем току. Земљиште је неравно, доста уздигнуто и стрменито, те ово село спада у брдска села. Што има равнице

је низ Обницу, нарочито у њеном доњем делу. Главнија су узвишења у селу: *Гувниште* до Златарића, *Осијањ* до Балиновића, *Гриновић* и *Рудине* до Каменице, *Клек* и *М. Брдо* до Мајиновића и Тупањаца. Сва су узвишења стрменита, кречњачка и каменита. По плећима су вртаче или каменитог дна или подесне за обделавање. Узвишенији део села на десној обали реке, зове се *Рупе* Рупе су висораван од 2 K^m дужине и 500 ^{m} ширине испуњене многим вртачама, поређаним у низове с падом северу Обници. Висораван је најлепши и најродпији део села, јер ју пресецају неколико потока и наводњавају, а уз то још и вртаче су резервоари за задржавање свакојаких наноса и муља.

Извора је доста, али су по крајевима и поред реке. Најлепши су извори: *Врело*, *Стублина*, *Бунар*, *Возник*, *Бунарић* и др. Најглавнија текућица је *Речица*, која извире у Врлобашу, у у Мајиновићу, и тече на исток упоредо с Обницом и пада у њу по дну села. У Речици, докле не сађе у Рупе, пуно је извора, а одатле их нема. У Речицу пада *Тупањачка Река*, која долази с југа од Балиновића, затим сеоско *Врело* и *Бунарски Поток*. Као точило спушта се од извора Возника поток *Возник* у Обницу. Оваква су точила сви потоци поред Обнице, они су кратки, стрми и пуни плазова, те засипају луке поред реке. У овом селу с леве стране улива се и река *Каменица* у Обницу;

Земље и шуме. — Сами сељаци поделили су земље свога села на две врсте: *рупарске* и *луке*. Рупарске земље поред Речице и њених притока су врло лепе ливаде и пашњаци, а по брдима су само шуме, испусти и понека њивица. Рупарских земаља има и на једној и на другој страни реке. Луке су поред Обнице и подељене на двоје. *Гриновић* и *Клен* у средини села јако су притеснили Обницу, да се тешко провлачи између њих, али су тиме створени и с горње и доње стране велика проширења *Горње* и *Доње Луке*. По лукама су наносне земље врло родне и подесне за усеве и ливаде, с тога су и најцењеније. И ако је у овом селу Обница најбогатија у лукама, ипак је у селу мало зиратне земље.

Шуме има доста, она је као и сеоске куће по крајевима села. Шума је од лиснатог дрвета и има је доста и за грађу и огрев. У шуми село нема заједница, али поједине породице имају, тако је *Страна* заједница свих Мирковића и Лукића, затим заједнице Бошковића, Војиновића итд. Сеоска су својина точила и каменарице поред Обнице.

Тип села. — Сеоске су куће по крајевима, по појединим узвишицама и растурене свуда. Куће су издвојене у поједине џемате, а џемати су тако поређани да граде елипсу, чије је средиште код општинске суднице на Обници, а дужа оса у правцу југоисточном, у правцу простирања планинских коса. Према овоме Причевић је село разбијеног типа. Поједини џемати су породичних назива и сви су један до другога, а куће су на растојању од 20—40 ^{m}.

Пођемо ли од Златарића, па јужним крајем села, наилазимо редом на ове породице: *Бошковићи* (12 к), *Станојевићи* (5 к), *Драгојевићи* (2 к), *Петарићи* (8 к), *Матићи* (4 куће), *Војиновићи* (4 куће), *Митровићи* (2 куће), *Петровићи* (6 кућа), *Јанковићи* (6 кућа), *Тодоровићи* (1 кућа), *Милинковићи* (Рупари) (14 кућа), *Васићи* (2 куће), *Дивнићи* (4 куће), *Поповићи* (1 кућа), *Поповићи* II (1 кућа). Све су ово породице с десне стране Обнице. Пређемо ли Обницу и пођемо источном крају са северне стране, онда су: *Лукићи* (4 куће), *Мирковићи* (5 кућа), *Белићи* (5 к), *Јаковљевићи* (4 куће), *Крајиновићи* (5 кућа), *Ковачевићи* (3 к), *Гајићи* (2 куће) *Живковићи* (Бранковићи) (5 кућа), *Танасковићи* (8 кућа), *Ракићи* (12 кућа) и *Ђорђевићи* (1 кућа).

У селу је јако развијен задружан живот. Већих задруга нема, али осредњих од 15—20 душа има доста и готово је свака трећа кућа. Јаче су задруге: Јаковљевића 2, Белића 2, Бошковића 1, Војиновића 1, Јанковића 2.

Подаци о селу. — Причевић (Привчевићь) је према списку села ваљевске епархије од 1735. год. имао 14 домова.[1] Према харачким списковима из 1818. год. имало је 48 домова с 64 породице и 134 хар. лица. Према попису од 1866. године било је 80 дом. с 598 становника, докле према попису од 1874. год. било је 93 дома са 711 станов. Према попису од 1884. год. било је 102 дома са 759 станов., докле према попису од 1890. г. било је 114 домова с 828 станов. Према попису од 1895. год. било је 112 домова с 862 становника, дакле према попису од 1900. год. било је 128 домова с 974 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1886. је $13{,}92$, а процентни $1{,}92\%$.

Име селу. — Име селу Причевић је врло старо, јер се и ово село налази у списку села округа ваљевског из 1737. год.

---

[1] Споменик XLII. Стр. 201.

записано *Priezevicz.*[1] Откуда је овакво име селу прича се ово. У овом селу, прича се, да је на Обници, код извора Стублине, с леве стране реке била некад велика маџарска варош, коју су Турци, кад су ове крајеве освојили, разорили и њене становнике растерали, те се ови иселили у Угарску. Кад су се нове породице доселиле на ова згаришта и стално населиле, онда су, налазећи по згариштима и рушевинама многе драгоцености и заостатке увек причале о великом богаству својих претходника, те народно предање вели, што су много причале по околини о својој срећи и добру, што их је постигло досељењем у ово село, околни сељаци прозову их Причевићи, Причевчани, због чега тај назив остане и име овоме селу.

Старине у селу. — 1. На реци Обници, испод Мирковића кућа, у Горњим Лукама, око извора Стублине, било је некад велико насеље, данас познато под именом *Селиште.* Народ овог краја држи да је ту било велико рударско насеље, прави град, у коме су прерађиване руде, вађене у Бобови и Врагочаници, селима ове области. У народу се прича да је руда прерађивана и припремана за топљење и прераду водом извора Стублине и Обнице, што доказују многи чункови, који се изоравају и дан данас по Селишту. Град се држи да није био српски, већ маџарски, и да су га Турци разорили и његове становнике растерали, кад су ове крајеве освојили. Становници града по причању иселили су се у Угарску и населили се по тамошњим градовима. Да је на Селишту у истини било некакво насеље доказ су, поред старих чункова, још и остаци тесаног камена, зидови, цигле и поједине ствари, од чега је много што, шта дугим низом времена разнето и растурено.

2. Из Сокола и Сребрнице у турско доба, а може бити и раније, слазио је преко Врагочанице и Каменице стари пут, којим се спуштало Ваљеву. Овај је пут и дан данас врло лепо очуван и он је у Селишту и калдрмисан и слази реци, па је левом страном реке ишао све до краја овог села, одакле је после скретао преко Брда и спуштао се у Буковицу и одатле преко брда Ваљеву.

3. У Речици у Милинковићима је црква. Садашња је црква на десној обали Речице, докле је стара била под брдом, с леве стране. Црква је од камена и зидао ју је, као своју парохијску цркву, кнез Јован Бобовац око 1830. и 1831. године.

[1] Langer. Serbien 247.

Стара је црква била од брвана и даском покривена[1] и за њу се прича да је из велике давнине.[2]

Порекло становништва и оснивање села. — Причевић је врло старо насеље. Доказ велике старости су заостаци некадашњих насеља а уз то и традиције о појединим породицама. Традиције сеоске тврде да после разорења старог града овде дуго није нико живео. За данашње породице зна се да су досељене, али то њихово досељење је било давно.

Најстарије досељене породице и оснивачи села су: *Белићи*, *Милинковићи* и *Петарићи*. Све три су породице од једног братства, али су само из велике давнине; досељене су из Звезда или Чадиња у Полимљу, само то њихово досељење било је пре почетка XVIII века. Још у најраније доба, кад су се ове 3 породице доселиле, оне су се још онда распоределе овако како су данас, па се нису имале потребе ни мешати. Петарићима су најближи: Матићи, Јанковићи, Петровићи, Митровићи; Белићима: Ракићи, Танацковићи, Мирковићи, Лукићи, Јаковљевићи и Гајићи; Милинковићима: Дивнићи и Поповићи I; свих је 89 кућа, славе св. Николу, а има их доста исељених.

По времену досељења најстарија је породица после ових *Бошковића*, досељена из Осата у Босни, чији се предак населио као мајстор пред аустријску окупацију. Бошковићи су се и раселавали; њих је 12 кућа, славе св. Алимпија.[3]

Крајиновићи и *Живковићи* доселили су се са Гацка у Херцеговини од тамошњег братства Ковачевића и Живковића. Крајиновићима прозватим по томе, што им је неки предак много „крајинио" по Босни и Херцеговини, род су Ковачевићи, има их 8 кућа, славе Ђурђиц. Живковића има 5 кућа, славе св. Арханђела. Обе су породице досељене у аустријској окупацији.

Станојевићи су пореклом од Костојевића, округа ужичког, сишао им предак као мајстор после Кочине Крајине и овде застао; има их 5 кућа, славе св. Ђурђа.

---

[1] Јоаким Вујич. Путешествије по Сербији II. Стр. 37.

[2] Кад сам био код ове цркве, свештеник г. Ср. Тодоровић показао ми је стари антимис исте цркве из XVII столећа, који је осветио јерусалимски патријарах Кирил.

[3] Из ове је породице отац чувеног српског књижевника и академика пок. Милована Кујунџића - Абердара.

Друга породица *Поповића* је пореклом из Јајца у Босни. Стари поп *Танаско Милинковић* није имао мушке деце, па узео ћери у кућу терзију из Јајца и од њега је Поповића кућа, која слави Часне Вериге. Терзија се доселио уз Кочину Крајину.

Драгојевића предак доселио се као слуга у првом устанку из Маоча у Полимљу и од њега су две куће, славе св. Лазара. — *Васића* предак је доводац из Остружња и од њега су 2 куће, славе св. Арханђела.

Скорашњи досељеници су: *Тодоровић* доселио се пре 32 год. као свештеник из Београда, слави св. Николу. — *Ђорђевић* доводац из Лопатња, слави Ђурђиц

У Причевићу је 126 кућа, од 10 породица.

Занимање становништва. — Причевчани се занимају земљорадњом и воћарством, а узгред и сточарством. Земље је у селу мало и с године у годину поједине породице после деобе селе се у равнија места, остављајући своја имања, која доцније продају својим сродницима и другим сељацима. Неки од сељака купују око Ваљева имања и тамо засејавају потребне усеве. Причевчани радо се одају изучавању заната, трговини, па и надничењу, с тога се понајлакше и исељавају.

Појединости о селу. — Причевић је саставни део причевачке општине у ср. подгорском. Судница је у селу, на Обници, црква у Речици, а школа у Каменици. Село преславља Николаје.

100. Прњавор.[1]

Положај села. — Прњавор је уз манастир Боговађу. Сеоске су куће на источној страни од манастира поређане дуж пута или по плећима брда, која се спуштају у долину Љига. Земљиште је терцијерно, неравно, али није брдовито.

Извора је у селу доста. С њих се пије вода, а сељаци се служе још бунарском, барском и речном водом. Од извора главнији су: *Боговађа*, коју је зидала Кнегиња Љубица, *Бућер*, *Танасковића Извор* у Горњем Крају, *Врелине* и *Парлошки Бунар* у Д. Крају. Од текућих вода је *Боговађски Поток* (Боговађа), који се слива из манастирског забрана испод Костојевца и тече у источном правцу испод манастира и улива се у Љиг, затим *Бистрица* поток, који извире у јужном делу манастирске шуме и утиче у Љиг. Потоци су мали и не чине селу никакве штете.

[1] Ово је село описивао г. *Крсман Пејовић*, учитељ боговађски и његовим смо се описом знатно користили.

У Боговађи је неко време био и „Правителствующій Совѣтъ Сербскій,“ [1] одмах у почетку његовог оснивања у 1805. години. Овде је био само неколико месеца, па је одавде премештен у Смедерево.

После несрећне 1813. год. и манастир је био до земље порушен, па га је 1815. год. обновио кнез Милош [2] за време чувеног игумана Авакума.

2. У селу, у Витковачком Потоку, налазе се остаци Витковића Куле, коју је зидао некакав српски војвода Витко, по коме се и цела околина прозвала. Зидине су готово разнете и уништене, те нема ни трага од њих.

3. По дну села налази се и „Маџарско Гробље“ с неколико непотписатих стећака, за које народ држи да су из времена, кад су овим крајем владали Маџари.

Порекло становништва и оснивање села. — У Прњавору нема старинаца, већ су сами досељеници. Село су основали калуђери, настојници и старешине манастира Боговађе, насељавањем појединих сродних или несродних породица из разних крајева Српства на манастирска имања. Досељеници су добивали у почетку зграде и помало окућнице, колико за најскромнији живот, они су се писмено обавезивали да морају два пут недељно, средом и петком, радити манастиру без икакве награде, а о свом комаду. Код човечнијих старешина ово је ишло добро и лако, али код нечовечнијих и оних, који су вукли страну појединцима, натерало је многе, те су се отпочели јавно жалити државној власти и ова у 1837. год. по наредби Кнеза Милоша уреди ове односе, те се тачно одвоји шта је прњаворско а шта манастирско, па тиме престану и дотадашње услуге и тужбе.

Прва и најстарија породица у селу су: *Радовановићи*, досељени крајем XVII века из Врнчана, округа рудничког. Мало после њих доселили су се *Костићи* из Прислонице, окр. рудничког, па су данас замрли у мушкој линији.

Петровићи, *Ђорђевићи* (Виноградлићи), *Митровићи*, *Максимовићи* и замрли *Печурчићи* досељени су у првој половини XVIII века од Сјенице у Старој Србији, њих је данас највише у селу и чине скоро половину села. — *Ђуровићи* и *Станковићи*

[1] Етнографски и историјски списи Вука Ст. Караџића I стр. 61. — М. Ђ. Милићевић Кнежевина Србија, стр. 402 и 403.

[2] Путешествије по Сербији Ј. Вујића II стр. 54.

су са Чева у Црној Гори, *Вујичићи* и *Анђелићи* из Никшићске Жупе. — *Нинчићи* су досељени уз Кочину Крајину од Митровице, у Ст. Србији. — *Танасковићи* у првом устанку из Скакаваца, округа ужичког. — *Стефановићи* су из неког села у Фрушкој Гори, доселили их калуђери у првом устанку.

Сви су остали досељеници из другог устанка и доцније.

У Прњавору је 50 кућа, рачунајући и Боговађу од 30 породица.

Занимање становништва. — Прњаворци се занимају свима привредним радовима, којима и остали сељаци своје околине. Сиромашнији уче и раде занате или у селу или иду на страну, а баве се и надничењем око манастира и на његовим добрима. Оскудни у земљи узимају од манастира извесне земље на њима раде или на наполицу или на трећу оку.[1] Не селе се никуда изван свога села.

У последње доба из Мораве, из оних моравских густо-насељених села, масама се досељавају појединци и насељавају овуда и по околним селима или као надничари или купују имања, па се на њима насељавају. Таквих досељеника у овом селу има доста и они су растурени по свима крајевима, већином по колебама и поред пута.

Појединости о селу. — Прњавор је саставни део боговађске општине у срезу колубарском. Судница и школа су у Боговађи, а село иде цркви у манастир. Гробље је издељено на два краја. Село нема своје преславе.

Испод манастира поред пута Мионица - Боговађа - Београд налази се друмско насеље Боговађа. Све куће су својина манастира, а ту има 4 дућана, 1 механа, 3—4 стана, општинска судница, а пред вратима манастирским је и школа. Насељеници су занатлије из разних крајева, по занимању механџије, трговци и надничари. Занимају се занатима, а не раде земљу, изузимајући надничаре

101. Рабас.[2]

Положај села. — Рабас је сав у Јаутини и на обема обалама истоименеречице. Јаућански висови су висока брда, врло

[1] Узимање „на трећу оку“ бива овако. Сопственик даје земљу, а закупац је дужан поорати, засејати својим семеном и средити, па кад буде све готово, онда од чисте хране дати трећину сопственику. Овај начин узимања и обраде земље преживљује се и готово га и нема, а у Мачви је престао пре 25 година.

[2] Ово је село описавао и г. Свет. Д. Петровић, парох бранковачки, ал се његовим описом не може нико користити, јер је без вредности.

стрменита и каменита. По дну села до Котешице и Д. Буковице издиже се *Царић*, велики шумски крај, чији су висови тако исто стрменити, шумовити и каменити. Земљиште је од секундарних стена.

Извора је у селу мало и око кућа су, њима се поједине куће служе, и познатији су: Сенића Бунар, Чесма у Рабасу, Емрековића Водица и др. У Јаутини из неколико извораца слива се речица Рабас, која у селу ретко пресушује. Рабас тече са севера на југ, докле не изађе из села, па одатле окреће на исток и тако тече непромењено до ушћа у Колубару. Кућа сеоских има и око реке и по падинама свих коса, које спајају *Царић* с *Јаутином*, али река не смета никоме.

Земље и шуме. — Зиратне земље је посве мало, она је око кућа, реке и по падинама појединих јаућанских косаница. Земља је и сувише посна, сува, шљунковита од силних распаднутих пешчарских стена, врло неродна, тешка и за ђубрење и рад. На оваквој земљи, осим на места низ Рабас, тешко може ма шта да успева, изузимајући воће и шуму.

Рабас је шумско село. Шуме има пет пута више него зиратне земље. Сва је Јаутина сеоска заједница, а поједини брегови изнад кућа су опет породичне заједнице. Шуме има довољно и за грађу, огрев и жежење ћумура и ма да се много утамањује, ма да и околни сељаци имају знатних удела у њој, ипак су рабашке шуме и велике и непрекидно расту и још не може им се стати на пут.

Тип села. — Рабас је село разбијеног типа. Куће су у два џемата, с једне и друге стране реке. Имена џемата су породични називи, а куће појединих породица су удаљене 20—200 m.

У Рабасу су: *Сенићи* (9 кућа), *Милићевићи* (2 куће), *Савићи* (3 куће) *Симићи* (3 куће), *Петровићи* (2 куће), *Максимовићи* (1 кућа), *Емрековићи* (4 куће), *Стојановићи* (3 куће) и *Пантелићи* (1 кућа).

Рабас је једино село у ваљевској подгорини, у коме од 50 година на овамо нема задруга.

Подаци о селу. — Рабас је према харачким тефтерима из 1818. год. имао 17 домова с 24 пор. и 39 хар. лица. Према попису од 1866. год. било је 18 домова са 120 становника, докле према попису од 1874. год. био је 21 дом са 147 становника. [illegible] попису од 1884. год. било је 25 домова са 159 станов., [illegible] према попису од 1890. год. било је 26 домова са 194 ста- [illegible] …ема попису од 1895. год. било је 37 дом. са 178 ста-

новника, докле према попису од 1900. год. било је 28 домова са 164 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 0,88, а процентни 0,81%, где становништво последњих година нагло опада и више је женских него мушких.

Име селу. — Рабас име села дошло је од имена речице Рабаса, а држи се да је и једно и друго дошло од имена *Рабас*, како се звао неки Турчин, који је живео у овом селу, чему се не може поклонити никаква вера, јер се име Рабас, као име жупе, помиње још и 1426. год.[1]

Порекло становништва и оснивање села. — Рабас је старо село, а прича се да је као и Котешица пре 300 год. било турско насеље, па кад су се Турци иселили, да су се тек онда почеле насељавати породице наше народности. Прва породица у селу је *Сенића*, насељена у почетку XVIII из далматинског Сења, одакле је њихов предак због честих ускочких упада био приморан да се сели. Турци су га, прича се, довели и овде населили. Из ове је породице, која је крајем XVIII столећа била најбогатија и најугледнија у ваљевској Подгорини, био *кнез Јока* из Рабаса, закнежен 1797. године.[2] Сенића има 9 кућа, славе св. Јована.

После Сенића одмах се доселила и породица *Емрековића* из Бирча, само досељена пре Ненадовића, а од исте породице. Из ове је породице *Јован Рабас*, члан окружног ваљевског суда 1804. год.[3] Емрека има 3 куће, славе св. Алимпија.

У почетку XIX столећа доселили су се *Рудићи* из никшићскијех Рудина, где су се прво населили негде у Рађевини, па прешли у Лопатањ, село ове области, и тек после сишли у ово село. Рудићима се зову: Милићевићи, Симићи, Петровићи и Максимовићи; има их 8 кућа, славе св. Луку.

У првом устанку предак *Савића* доселио се из *Брвенице* у Полимљу и населио се као слуга у овом селу, од њега су Савића 3 куће, славе св. Петку. — *Стојановића* дед доселио се као мајстор из Црвице код Бајине Баште, и населио се у овом селу, од њега су 3 куће, славе св. Тому.

Новији су досељеници: *Емрековић*, доселио се из ужичког округа из Годечева, примио презиме и призетио се у Емрековиће,

[1] Ч. Мијатовић. Д. Ђ. Бранковић II 398.

[2] Мемоари проте Матије 36.

[3] Ibid. стр. 107.

слави св. Николу и св. Алимпија. — *Пантелић* је досељеник од 1876. год. од Вражегрмаца у Црној Гори, слави св. Петку.

У Рабасу је 28 кућа од 7 породица.

Занимање становништва. — Рабашани се занимају свима привредним пословима, којима и остали сељаци ове области. Земљиште је сиромашно, стоке немају, а воћа се без стоке лако не подижу, а шума није велике цене и нема извоза и пута. Све ово допринело је крајњој сиромаштини селу и његовом наглом опалању последњих деценија прошлог столећа. Сиромаштина у земљи нагони Рабашане на аргаштину по околини и радњу на туђем земљишту, не би ли се дошло до мало бољих средстава за живот.

Појединости о селу. — Рабас је саставни део буковичке општине у срезу подгорском. Судница је у Буковици, школе немају, а цркви иду у Бранковину. Гробље је заједничко. Преслава Тројице (први дан).

102. Равње.

Положај села. — Равње су на јужном крају Драчићске Висоравни. Сеоске су куће с обе стране једне текуће воде на овој висоравни, потока Буковика; оне су или у осоју оних брда, која с јужне стране затварају висораван, или у присојним падинама брегова, који су на левој обали потока. Главнија су узвишења с јужне стране: *Вучјак* и *Кик*, кречњачки ртови, наставци пријездичке Чубрице, а са северне стране *Беловац*, плећасти кречњачки рт, на коме су црква и школа драчићска.

Извора је у селу, изузетно од Драчића и других села на овој висоравни, доста. Изворима се народ служи али за мало, јер готово сви пресушују, па народ трпи велику оскудицу у води, коју мора добављати с Граца и с извора из суседних села Заруба и Пријездића. Поред изворске воде народ употребљава барску и језерску воду. Поток *Буковик* извире у селу од неколико извора, који се зову *Стублине*, а који преко лета пресушују. Правац је потока, докле тече кроз село, источан и на крају села скреће на север и тече у том правцу, докле не изгуби се у вртачама зарупским. Сви су сеоски извори око овог потока; тако испод Стублина су: *Антонијевац*, *Саставци*, где се у Буковик улива суви *Равањски Поток* и *Врело*. Једини извор изван потока је 1882. год. отворени извор између Кика и Вучјака, готово при врху њиховом. *Медљанка*, која

никад не пресушује, али јој је тешко прилазити, па је и неупотребљива.

Земље и шуме. — Равањске су земље брдске и кречуше, суве лакорадне и препуне вртача и долова. На овим земљама особито успевају стрмна жита, докле ливаде су или око Буковика или по Бачевачкој Висоравни и називају се *Равње*. Добрих ливада и пашњака нема, а добрих виноградских земаља има доста на Беловцу. Земље су највише испод кућа и изнад кућа, али никад у непосредној близини. Боље зиратне земље су: *Јурищевац* испод Медљанике, *Брда* око Језера, *Равње* и *Поток*.

Шуме су наставак од петњичких Мачина, које се овде на Беловцу и завршују. Шуме су од лиснатог древета, шеварице, а мало је крупније шуме. Осоје Кика и Вучјака пошумљено је и то је све сеоска својина, где се шума особито гаји и негује. Сеоских заједница има по Равњу и то су породичне заједнице, заједнички испусти две или три сродне породице.

Тип села. — Равње су село разбијеног типа. Село је подељено на 5 џемата, који су један до другога, чије су куће измешане и удаљене једна од друге 20—150 ^{m}. Џемати, почев од запада, па низ Поток су: *Ровчани*, *Табанџелије*, *Кличани*, *Поточари* и *Шуминчани*.

У Ровчанима су: *Башићи* (Павловићи) (2 куће), *Госиавићи* (1 кућа), *Радоњићи* (1 кућа), *Милићевићи* и *Јеринићи* (6 кућа), У Табанџелијама су: *Адамовићи* (2 куће), *Перишићи* (4 куће), *Стаменићи* (4 куће), *Максимовићи* (3 куће) и *Иконићи* (1 кућа), У Кличанима су: *Јездићи* (6 кућа), *Обреновићи* (7 кућа) и *Познановићи* (3 куће). У Поточарима су: *Каљушићи* (3 куће) и *Јевтићи* (Шестићи) (1 кућа). У Шуминчанима су: *Грујичићи* (5 кућа), *Костадиновићи* (1 кућа) и *Стевановићи* (6 кућа).

Мало је задруга у селу, свега су Јевтића и Иконића, и то су задруге са преко 18 чељади.

Подаци о селу. — Према списку села ваљевске епархије од 1735. год. Равње (Равни) су имале 23 дома.[1] У попису од 1818. год. Равне, Рамне[2] и Равње имале су 19 домова с 25 пор. и 63 хар. личности. Према попису од 1866. год.[3] било је 40 домова с 248 станов., докле према попису од 1874. год. био је 41 дом с 273 становника. Према попису од 1884. год. био је

[1] Споменик XLII 201.

[2] М. Петровић „Финансије и Установе Обновљене Србије“ II. 464—469.

[3] Ово се село у овом попису назива *Равањ*. Државопис Србије III. 34.

41 дом с 301 станов., докле према попису од 1890. год. било је 45 домова са 328 станов. Према попису од 1895. год. било је 48 домова са 340 станов., докле према попису од 1900. год. било је 48 домова с 332 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. године је $2{,}24$, а процентни $0{,}82\%$., где је стално више женских него мушких.

Име селу. — Име селу дошло је од имена висоравни *Равње*. Над Киком и Вучјаком и западним висом Брдима уздиже се Бачевачка Висораван, чији јужни део својина је овог села и зове се *Равње*.

Име села је врло старо, јер га налазимо с почетка XVIII столећа, где се под називом *Ramle* налази у списку хајдучких села округа ваљевског за време аустријске окупације из тога доба. У том списку стоји да Ramle имају 12 кућа и да су 1 час далеко од Ваљева.[1]

Називи џемата су по местима досељених породица: *Шуминчани* по селу Шумама, *Ровчани* по Ровцима, *Табанџелије* по занату, *Кличани* по неком виђеном претку Павлу Клици, који је имао тај надимак, а *Поточари* по Потоку, у коме су.

Порекло становништва и оснивање села. — За Равње се прича да постоје од Косова и да је у њима живело пет породица, међу којима је била најугледнија неког *Антонија*. За овог Антонија прича се да је из села с 12 својих коњаника (копљаника) отишао у бој на Косово и да је пре него је пошао у пољу Јуришевцу вежбао се с коњима и копљаницима. По Антонију, где му је некад била кућа, прозват је његов извор *Антонијевац*, а поље на коме су се вежбали, прозвато је *Јуришевац*. И Антоније и свих 12 коњаника изгинули су на Косову, а ни-

[1] У списку хајдучких села и у списку села ваљевског округа од 1737. г. помиње се ово село под два имена Rambe и Ramle. Rambe је хајдучко село, а Ramle просто село. И једно и друго име означава једно исто село. Равње су и данас на 7 Км. од Ваљева, па с обзиром на ово растојање, као и на записано растојање код имена Rambe и не може се другачије узети, него да су старе Rambe, данашње Равње.

Сва хајдучка села у ваљевском округу из доба аустријске окупације била су на граници округа али изузетно Равње ни данас, па ни онда нису на граници. Над Равњама су данас на јужну страну Бачевци и ово село у то доба или је било пусто, као што се очувало у народним традицијама овог краја, или је било без данашњег имена, што се не може утврдити. Ако Бачеваца није било или су били пусто село, онда су Равње морале и могле бити хајдучко село. — Langer. Serbien etc. 245—247. — Ст. Новаковић. Споменик XVIII. 106.

хове су се породице иселиле из села, а данашње породице су досељене.

Најстарија досељена породица су *Кличани*, чији предак Павле Клица доселио се из Шареника у Ст. Влаху. По Павлу Клици и његови потомци се зову Кличани, ма да сви имају друга презимена. Клица се доселио у почетку XVIII столећа и његови су потомци: Јездићи, Обрадовићи, Познановићи и Максимовићи из Табанџелија; њих је 19 кућа, славе Мратин-дан.

После Клице на 10 година доселила су се два брата Ровчанина *Радоња* и *Радован*, а од њих су данашњи Ровчани: Милићевићи, Јеринићи. Радоњићи и Иконићи. Ровчани су пореклом из Роваца у Црној Гори, има их 8 кућа, славе св. Јована.

У другој половини XVIII века пред IV аустријски рат сишли су из села *Шума* близу Ивањице у Ст. Влаху Шуминчани, назвати по селу, одакле су се доселили. Овде су се доселиле 2 породице *Грујичићи* и *Стевановићи*; првих је у селу 5 кућа, славе св. Арханђела, а других 6, славе Ђурђиц.

За овима доселили су се и *Табанџелије*. Табанџелије су из села Гостиља у Ст. Влаху, прозвати Табанџелије. што су умели градити опанке. Они су: Перишићи, Адамовићи и Стаменићи, од којих су и Стаменићи у Стублинама у Посавини; има их 10 кућа, славе св. Јована.

Уз Кочину Крајину дошли су *Башићи* (Павловићи) са Заграда у Црној Гори, има их 2 куће, славе св. Арханђела. — *Каљуше* су из Језера у Дробњацима, има их 3 куће, славе св. Стевана. И *Левтића* задруга је из Језера, прозвата Шестићи, што им је предак, који се доселио имао шест прста, слави св. Јована.

Госиавићи су после 1840. год. дошли у ово село из суседног села Богатића. Биле су две куће, па је једна замрла, а доселио их неки сродник, који је био писар у општини, слави св. Николу. — *Костадиновић* је скорашњи досељеник из Штрбаца у Ст. Влаху и населио се уз Бабинску Разуру.

У селу је 56 кућа од 10 породица.

Занимање становништва. — Равањци се занимају свима привредним пословима, којима и суседни сељаци обе области. Главна су им занимања земљорадња, сточарство и воћарство. Да би имали повише зиратне земље купују је по доњим селима и тако добивају места за пролетње сјављивање својих оваца. Доста их слази поради заната у доња села и тамо застају, а по селу готово сваки учи по ма какав било занат и ради га у околини.

Јеремић је новији досељеник из Мионице, призетио се у Минић, слави св. Јована. — *Поповић* је новији досељеник из Роваца до Никшића, слави св. Арханђела — *Радојичић* је из Мионице и после деобе прешао на своје имање. — *Илић* као слуга доселио се из Гостиља у Ст. Влаху, слави св. Николу. — *Брумаз* је из Ст. Реке у овој области, дошао на купљено имање, слави св. Алимпија. — *Недуловић* је Влах из Крепољина у Хомољу, доселио се пре 7 год. на купљено имање замрлих Минића, слави св. Николу.

У селу је 52 куће од 11 породица.

Занимање становништва. — Радобићани се занимају свима привредним пословима, којима и суседни сељаци ове области. Најмилије занимање свих знатнијих породица села је гајење рогате стоке. Радобићска говеда су најчувенија у Колубари, а и по свој Краљевини и код њих је чувени колубарски сој. Колику вредност полажу на сточарство види се из начина одржавање стоке, затим гајења и сређивања својих ливада, нарочито око Лепенице. Свако друго занимање осим земљорадње споредно је Радобићанима, не раде и не уче занате, не надниче и нигде се не селе из свог села.

Појединости о селу. — Радобић је саставни део мионичке општине у ср. колубарском. Судница, школа и црква су у варошици Мионици. Гробље је заједничко и на Брду, одмах испод Мионице, а у страни изнад Лепенице. Преслава је Спасов-дан.

104. Рађево Село.

Положај села. — Рађево Село је на северозападној страни града Ваљева, уз речицу Љубостињу, с обе стране њене и до самога извора. Земљиште је брдско и неравно, северни је део од секундарних стена, докле јужни од терцијерних. Главнија су узвишења: *Боричевац, Дрочине, Дивље Брдо, Погледала* и *Царић* висови на граници села и пошумљени.

Извора је у селу доста, али има и бунара готово свака кућа. Главнији су извори: *Ђурђевића Чесма, Драгојловића Бунар, Митрашановића Бунар* и др. Текућица је *Љубостиња*, чији је извор у Царићу и постаје од 2 потока. Љубостиња тече у југоисточном правцу и протиче кроз град Ваљево, пресушује, врло бујна је, не плави село, али је већ плавила град Ваљево.[1] У Љу-

[1] Познате су и запамћене три поплаве у Ваљеву: мајска 1864. године и две јунске 1894. и 1897. год.

бостињу утиче с десне стране *Ђурђевића Поток* а с леве стране *Дрочински Поток*, који оба пресушују и имају онда воде, кад има кише и снега.

Земље и шуме. — Рађевске су земље изван кућа и око Љубостиње. Брдске су земље суве, посне али нагнојене дају добар род. Љубостињске су земље наносне, смолне земље и врло родне, подесне и за ораницу и косаницу. Добрих ливада и пашњака има само низ Љубостињу.

Шуме су главно добро овог села. Цело је село у шуми, тако да му се куће никако и не виде. Најбољи шумски крајеви су са северне и западне стране села. Шумски су крајеви *Царић* и *Дрочине*, готово без икаквих пропланака. Дрочине, назвате по густој шуми, су сеоска заједница и спојене с грабовичким шумама. Шуме има у довољној мери за огрев и грађу, а у њима су од великог интереса поједине породичне заједнице Драгојловића, Крунића и Ђурђевића забрани.

Тип села. — Село је разбијеног типа, раздељено у три мале, где су куће на растојању од 20—50 ^{m}. Мале су удаљене једна од друге 300—700 ^{m}. Изнад Кличевца је прва мала *Дрочине*. Преко потока на западну страну, с обе стране Љубостиње *Драгојловићи*, а више њих, око извора Љубостиње, *Ђурђевићи*.

У Дрочинама су: *Гавриловићи* (10 кућа), *Митрашиновићи* (2 куће), *Јанковићи* (1 кућа), *Јездићи* (1 кућа), *Јевтићи* (2 куће), *Бранковићи* (2 к), *Росићи* (1 к) и *Јовановић* (1 к). У Драгојловићима су: *Драгојловићи* (3 к), *Јакшићи* (1 к), *Марковићи* (1 к), *Вучићевићи* (1 кућа), *Микићи* (3 куће), *Ђукићи* (1 кућа), *Милановићи* (3 куће), *Чворићи* (3 куће), *Танасићи* (3 куће) и *Бесеровци* (2 к). У Ђурђевићима: *Ђурђевићи* (7 кућа), *Јаковљевићи* (1 кућа), *Мишићи* (1 кућа) и *Крунићи* (7 кућа).

У Рађевом Селу има задруга, али те задруге нису велике. Повеће су задруге Драгојловића 1, Танасића 1 и Милановића 1.

Подаци о селу. — Према харачким тефтерима из 1818. год. Рађево Село је имало 6 домова са 6 пор. и 16 харач. личности. Према попису од 1866. год. било је 35 домова, с 503 станов., докле по попису од 1874. год. било је 42 дома с 282 станов. Према попису од 1884. године било је 43 дома с 303 станов., докле према попису од 1890. год. било је 44 дома с 374 стан. Према попису од 1895. год. било је 50 домова с 395 становника, докле према попису од 1900. год. било је 60 дом. с 430 становника.

Годишњи прираштај становништва је од 1856. год. 6,28, а процентни $1,_{88}\%$, где је више женских него мушких.

Име селу. — За име селу везане су две нар. приче.

1. По првој причи име селу дали су Турци по томе, што је увек у њему рађала најбоља пшеница у околини.

2. По другој причи име селу дошло је од имена *Рађо* (Радован) из најстарије породице Радића, којега су Турци тако звали, па су, вели се, по њему и село прозвали *Рађево Село*.

Имена мала су или називи породични: Драгојловићи и Ђурђевићи, или по имену шуме и брда Дрочине.

Порекло становништва и оснивање села. — Рађево Село, прича се, основале су две породице *Радића* и *Јакшића*. За обе породице не зна се, да су се с које стране доселиле. Радића породице, за чије је претке везано, по народном веровању, и име села, нема данас, она је потпуно изумрла пре неколико деценија. Јакшића породице има и данас, ма да је селила се у Срем. Обе породице биле су у оном крају села, који се зове *Мала* на север од Драгојловића, где је од прилике данас кућа Марковића. Јакшићама су сродни: Марковићи, Мићићи и Мишићи; њих је 6 кућа, славе св. Јована.

Гавриловићи су од Гаврила и његова 4 сина досељена уз Кочину Крајину из Роваца у Цр. Гори, а по некима из Пјешиваца (и пре ће бити с овог другог места). Гаврило се населио у Дрочинама изнад Кличевца и од њега су Гавриловића 10 кућа, славе св. Јована.

У међувремену од 1804—1811. год. доселиле су се ове породице: *Митрашиновићи* са Цеклина у Цр. Гори; њих је 3 куће, славе св. Ђурђа. — *Ђурђевићи* су из Куница села ове области, а из породице тамошњих Ђурђевића, чији се предак призетио у Јакшиће, има их 7 кућа, славе св. Јована. — *Драгојловића* предак доселио се из Годечева, округа ужичког и сишао као мајстор у село, од њега су 3 куће, славе св. Јована. — *Танасића* дед доселио се с Кремана окр. ужичког као аргатин, од њега су 3 куће, славе св. Јована. — *Милановића* дед доселио се из Туђина, села ове области; с њима су у сродству Чворићи, има их 6 кућа, славе Ђурђиц. — *Јевтића* дед доселио се из Пипера у Црној Гори, има их 2 куће, славе св. Арханђела.

Познији су досељеници: *Бесеровци* из Бесеровине у окр. ужичком, населили се као мајстори, има их 2 куће, славе св. Стевана. — *Крунићи* прешли из Д. Буковице на своја имања у селу, око Царића, где су и данас, њих је 7 кућа, славе

св. Николу. — *Бранковићи* из Д. Буковице прешли после деобе у селу на своја имања, има их 2 куће, славе св. Николу. — *Јездић* је из Пјешиваца и населио се на имању Јевтића, слави Зачеће св. Јована. — *Јаковљевић* у Ђурђевићима доселио се из Мургаша у Тамнави, слави Михољ-дан. — *Ђукић* је из Д. Буковице од тамошњих Аврамовића, доселио се на своје купљено имање, слави св. Ђурђа. — *Вучићевић* је из Штрбачке Реке у Ст. Влаху и населио се на имању Јакшића, слави св. Луку. — *Јовановић* у Дрочинама је из Ђиновића у Црној Гори, слави св. Ђурђа. — *Росић* доселио се на имање купљено од Јевтића из суседног села Забрдице, слави св. Николу.

Ово су досељеници последњих дана, из времена од 1820. г. па до 1900. год.

У Рађеву Селу има 57 кућа од 17 породица.

Занимање становништва. — Рађевци се занимају свима привредним занимањима, којима и остали сељаци ове области. Земља им је богата и даје толики род, колико им је довољно за исхрану и да по нешто и продаду. Воће особито гаје и производе, а тако исто обраћају довољно пажње гајењу стоке, нарочито свиња, за које сеоски забрани су добро дошли. Готово сваки сељак сече и продаје шуму из својих властитих забрана. Занате не уче, а немају ни потребе, пошто су уза само Ваљево и не селе се никуда.

Појединости о селу. — Рађево Село[1] је саставни део грабовичке општине у срезу ваљевском. Судница је у Грабовици изнад Дрочина, црква у Ваљеву, а школе немају нити своју децу куда шаљу. Гробље је издељено по крајевима. Село нема своје заједничке преславе.

105. Рајковић.

Положај села. — Рајковић је на обема обалама реке Лепенице, која тече у источном правцу кроз село. Земљиште је неравно и брдовито, а сеоске су куће по појединим брдима, плећима и њиховим осојним странама. Брда су широких плећа,

[1] Мали део овог села, насеље од 12 кућа, већином градских надничара, досељеника с разних крајева, одвојено је од овог села и придодато општини града Ваљева, под називом Рађево Село. Како су у овом крају слабо заступљени земљорадници, већ поглавито надничари и сиромашније градске занатлије, с тога и насеље није узето у обзир при описивању села. И сами сељаци из Р. Села не признају ове ваљевске насеље̂нике као своје сељаке и никакве заједнице и немају с њима.

висока, и нагло се спуштају реци а гледани са стране изгледају праве кречњаке ртове. По плећима брда су вртаче каменитог дна и са црвеницом. Сеоска су брда: *Међедник*, *Петрушево Брдо* и *Биљевине* до Робаја и Кључа на десној обали реке, *Раденовац*, *Вис* и *Бобија* до Пауна и Ђурђевца с леве стране реке. Извора је мало и у падинама су брда, у речној долини и око кућа. Једини извори су: *Јаруга*, *Рупељево* и *Мијатешевац* под Међедником и *Буква* у Радановцу. Једина сеоска текућа вода је река *Лепеница*, која пресушује у овом селу или у најбољем случају да има воде на вирове. Народ се служи и речном и барском водом, као и водом с језера и бунара, који се копају у виду цистерни.

Земље и шуме. — Главна сеоска имања су на левој обали реке, позната под именима *Радановац* и *Пасјак*. Ово су најбоље сеоске земље, добре и оранице и косанице, докле брдске земље по плећима брда су кречне, с вртачама и доловима подесне за воћа и стрмне усеве. И ове земље, ако се ђубре и догоне, дају добар род, а како су све око кућа, још и могу бити добре зиратне земље.

Шуме је по све мало. Што је има још су појединачни забрани у падини Петрушева Брда, око реке и по Радановцу. Шуме је и код појединаца и код већег броја мало, купују је и за огрев и за грађу. Биљевине су некад биле сеоска заједница у шуми, али је село исекло шуму и данас су потпуно голе и кречњачки рт. Никаквих других заједница у селу нема.

Тип села. — Село је разбијеног типа. Положај села, распоред кућа и река створили су у селу три џемата: *Брђане* по по плећима Петрушевог Брда, *Међедовце* по плећима и падини Међедника и *Речане* око реке и на север до Пасјака. Куће су врло блиске у брдском крају, докле су у реци на већем растојању, прва два џемата су спојена и куће су једна до друге.

У Брђанима су: *Томашевићи* (19 кућа), *Гогићи* (1 кућа), *Лазаревићи* (5 кућа), *Миковићи* (2 куће), *Видићи* (6 кућа), *Станимировићи* (2 куће), *Мијаиловићи* (2 куће), *Каровићи* (2 куће), *Марићи* (9 кућа), *Лизнићи* (3 куће), *Томићи* (1 кућа) *Танасијевићи* (6 кућа), *Пиваљевићи* (5 кућа), *Тешановићи* (Станићи) (7 кућа) и *Илишевићи* (1 кућа). У Међедовцима су: *Рафаиловићи* (4 куће), *Мишовићи* (4 куће), *Јовановићи* (2 куће) и *Савсојевићи* (4 куће). У Речанима су: *Терзићи* (7 кућа), *Ђурчићи* (7 кућа) и *Радовићи* (1 кућа).

Подаци о селу. — Рајковић је по харачким тефтерима из 1818. год. имао 31 дом с 49 пор. и 108 хар. личности. Према попису од 1866. год. било је 48 домова с 430 ст., докле према попису од 1874. год. било је 63 дома с 435 станов. Према попису од 1884. год. било је 68 домова с 547 станов., докле према попису од 1890. год. било је 74 дома са 625 станов. Према попису 1895. год. било је 86 домова са 612 станов., докле према попису од 1900. год. било је 93 дома са 668 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год., је 6,66 а процентни 1,30%.

Име селу. — За име селу прича се ово. Кад су неку бабу од досељених Лазаревића запитали, како им је на новом месту, где су се доселили, она је одговорила: „дошли смо у прави рај,“ па се вели по томе прозвало и село *Рајковићи*.

Порекло становништва и оснивиње села. — Рајковић је врло старо насеље. Најстарије насеље било је на Петрушевом Брду око старог, данас напуштеног гробља. И данас су ту старије породице, а доцније досељене размештале су се поред ове и преко реке. Прича се да се старо село звало *Радановац*, чије је име данас очувано у најзнатнијем потесу овог села и кад би се ово могло утврдити и с друге стране, онда би оно село у списку села од 1738. под називом Radovinoviz[1] било ово исто село. Пошто се више од две трећине села и све насеље на левој обали реке и данас зове *Радановац*, па и могло би се тврдити да се горње име може односити на ово село. Најстарија породица у селу, која се сматра као оснивач села и која је била овде и у време косовске битке, је *Томашевића*. За Томашевиће се прича да их је у доба косовске битке било 12 кућа и да је свака послала по једног војника на Косово и да су многи тамо и изгинули. Томашевића је увек било доста, али их се много иселило у Срем и Бачку, где их и данас има око Сентомаша (Србобрана) више од 12 кућа, за које и ови у Рајковићу знају. Томашевића има и у Попадићу у овој области, а има их и у Тамнави. За Томашевиће држи се, да су увек били најугледнија породица у селу и околини, што је исти случај и данас; њих је 19 кућа, славе Ђурђиц.

У најстарије досељене породице у селу рачунају се *Лазаревићи*. Лазаревићи су досељени као врло јака породица из Кричка у Полимљу. С Лазаревићима су у сродству: Мићо-

[1] Langer. Стр. 247.

вићи, Видићи, Станимировићи, Михаиловићи, Каровићи, Марићи и Томићи, има их 29 кућа, досељених у првој половини XVII столећа, славе св. Арханђела.

Међу старије досељенике долазе и *Спасојевићи* досељени пред крај XVII столећа из села Бистрице у Полимљу и насељени на Мећеднику. Спасојевићима су блиски род: Рафајиловићи, Мишовићи и Јововићи, има их 14 кућа, славе св. Луку.

У првој половини XVIII века досељени су из Пиве у Херцеговини данашњи Ђуричићи, који су иста породица с Радовићима у селу и Тодорићима у Кључу. Ђуричића има 8 кућа, славе св. Ђурђа. Од мало подаље породице су *Пиваљевићи* и *Танасијевићи* досељени из Пиве пред крај XVIII столећа и насељени до Кључа по Биљевинама, њих је 11 кућа, славе св. Ђурђа.

Станићи или *Тешановићи* досељени су из Никшићске Жупе уз Кочину Крајину, има их овде и у Ђурђевцу; овде их је 7 кућа, славе св. Луку. Станићи су сродна породица Секулићима у Кључу, Давидовићима у Клашнићу и Мијатовићима у Робајама.

Око 1790. год. прешли су у село *Терзићи* из Ђурђевца од породице данашњих Радовића, који су старином Дробњаци; има их 7 кућа, славе св. Мрату.

Ликнића предак је био ускок у првом устанку и као слуга нашао се у селу, а пореклом је из Лике, па се доцније призетио у Лазаревиће; њих је 3 куће, славе св. Арханђела. — *Горић* је из села Граца од тамошњих Горића, призетио се у Томашевиће пре 35 год., слави М. Госпођу и Ђурђиц. — *Илишевић* је из Трнаваца у Ст. Влаху, доселио се уз Бабинску Разуру, слави св. Арханђела.

У Рајковићу је 100 кућа од 9 породица.

Занимање становништва. — Рајковчани се занимају свима привредним пословима, којима и суседни сељаци ове области. Главна су занимања земљорадња и воћарство. Особито много гаје воћа, нарочито последњих година, а подижу и винограде. Рајковчане нагони природа места на изучавање заната, трговину и друге привредне послове, с тога у селу има сваковрсних занатлија. Нигде се не селе, нити куда изван села иду у надничење.

Појединости о селу. — Рајковић је саставни део рајковачке општине у ср. колубарском. Судница је у селу на сувоборском путу, а ту је и школа, докле је црква у Паунима. На месту где је школа и општинска судница налази се и механа и поред ње још два дућана. Дућане држе сељаци из села а механу други. Дућанџије и механџије не занимају се земљорадњом.

106. Ракари

Положај села. — Ракари су на обема обалама реке То-
пце. Сеоске су куће по плећима и падинама брегова, који се
жу над Топлицом с једне и друге стране. Земљиште изнад
плице је неравно, брегови нису високи, али се стрмно спу-
ају реци с десне стране, докле врло благо с леве. На десној
рани су *Орловац* и *Липовица*, а на левој *Плискавице*.

Извора је доста, али готово свака кућа има своје бу-
ре. Извори су већином испод брда поред реке, па се и слабо
отребљавауjу за пиће. Главнији су извори: *Кулиновац* испод
ловца, јак и не пресушује и од њега под истим име-
м отиче поток у Топлицу, *Радојичића Бунар*, *Чарапића*
да и др.

Земље и шуме. — Ракарске су земље наносне топличке
иље или црне смолне земље по бреговима; родне су и имају
брих ливада око Топлице. Мало посније и сувље су по Ор-
вцу до Велишеваца и Гуњице, због тога што су на секун-
рном терену.

Шуме је врло мало, ограничена на појединачне забране
Орловцу и Липовици, што није довољно ни да подмири све
маће потребе, већ се купује са стране из других села. Ни-
квих заједница нема.

Тип села. — Ракари су село разбијеног типа. Сеоске су
ће према положају села груписане у три џемата. Први је
мат на Орловцу, други на Липовици, а трећи на Плискави-
ма. Први се крај зове *Лугоњићи*, други *Чарапићи*, а трећи
кари.

У Лугоњићима су: *Лугоњићи* (2 куће). У Чарапићима *Сте-*
ћи (2 куће), *Цвијовићи* (2 куће), *Чарапићи* (Павловићи) (4
ће), *Стевановићи* (Ђорђевићи) (2 куће), *Спасојићи* (2 куће),
дојичићи (9 кућа), *Петровићи* (2 куће), *Максићи* (2 куће), *Срећ-*
вић (1 кућа), *Матић* (1 кућа), *Гајовић* (1 кућа), *Јанковић* (1
ћа), *Николић* (1 кућа). У Ракарима (на Плискавицама) су: *Мар-*
вићи (5 кућа), *Ракарчевићи* (7 кућа), *Обрадовић* (1 кућа), *Сто-*
овићи (2 куће), *Живковић* (2 куће), *Вујић* (Ускоховић) (1 кућа),
етковић (1 кућа), *Николић* (Мачур) (1 кућа) и *Миловановић*
кућа). Осим ових има неколико кућа ракарских и у Г. То-
ици: *Паракинац* (1 кућа), *Драгутиновићи* (2 куће), *Марковић*
кућа) и *Павловић* (1 кућа).

У Ракарима су свега две повеће задруге Чарапића, иначе
у целом селу највећа инокоштина.

Подаци о селу. — Ракари су 1818. год. према харачким тефтерима имали 27 домова с 36 пор. и 79 хар. лица. Према попису од 1866. год. био је 41 дом с 285 станов., докле према попису од 1874. год. био је 41 дом с 263 станов. Према попису од 1884. год. био је 51 дом с 299 станов., докле према попису 1890. год. било је 56 дом. с 355 станов. Према попису од 1895. год. било је 82 дома[1] с 357 станов., докле према попису од 1900. год. било је 60 домова с 373 становника.

Годишњи прираштај становништва је 2,75, а процентни 0,90%.

Име селу. — Име селу, као и име џемату, непознато је. Али се прича да је име овом џемату дошло од презимена породице, која се некад звала Ракарци. Друга два џематска имена су од имена виђенијих породица у селу.

Име овог села записано је и у списку палешких села из 1737. год. Rackary,[2] са свим онако како се и данас изговара.

Порекло становништва и оснивање села. — Прва породица у Ракарима, за коју се држи да је у селу од Косова и да се не зна да се откуда доселила јесу *Ракарчевићи* (Ракарци)[3], који су познати у селу само под овим презименом, ма да свака породица има и друго презиме. Прве куће ракарске биле су на Плискавицама до Топлице, где су од прилике данас куће Благојевића и Обрадовића из ове исте породице. Кад се ова породица размножила, онда је после деобе изашла и прва се населила на Липовици, па и тамо има својих представника. Овој су породици сродни на Липовици Радојичићи и Максићи, свега их је 18 кућа, славе Ђурђиц.

Најстарија од досељених породица је *Чарапића*, досељена из Језера у Дробњацима и одмах поред Радојичића насељена на Липовици. Чарапићи су се доселили у неколико породица, од којих су две отишле даље одавде и сишле Београду, те се населиле у Б. Потоку и Рипњу, окр. београдском, а једна после отишла у Гвозденовић у Тамнаву. Чарапићи су данас општи назив џемата, докле су остале породице измењале прези-

[1] У овој години Ракари нису могли имати оволики број кућа, јер је и претходни и потоњи попис с мањим бројем, а ко познаје ово село, знаће и то, да још за 50 година село неће имати толики број, ако се случајно не насели са стране.

[2] Langer стр. 247.

[3] Из ове је породице аустријски лајтант *Петар Јеремић Ракарац*, који је у 1788. год. са својим четама освојио Ваљево и Чачак и после рата 1791. год. вратио [illegible] ћи. — „Мемоари П. Матије стр. 10, 33 и 35.

мена, а одсељене задржале су га, па ма се где налазиле. Чарапићи су досељени у село пред крај XVII столећа: они се у селу зову: Ђорђевићи, Павловићи и Спасоњићи; има их 8 кућа, славе св. Ђурђа.

Уз Кочину Крајину доселили су се *Марковићи* из Колашина у Црној Гори, има их 5 кућа, славе св. Ђурђа. — *Лугоња* се доселио као слуга у Поповиће из Језера у Црној Гори, па су га после газде наместиле на Орловцу, направиле му кућу и оженили. Од њега су Лугоњића 2 куће, славе св. Ђурђа. — *Стевићи* и *Петровићи* су из Врбове у Полимљу, има их 4 куће, славе св. Луку. — *Цвијовићи* су из Сељана у Полимљу, има их 2 куће, славе св. Ђурђа. —

Досељеници из новијег доба, из првог и другог устанка, су *Стојановићи*, чији се предак доселио из Тврдића у округу ужичком, има их 2 куће, славе св. Јована. — *Живковићи*, чији се предак доселио из Брекова у Ст. Влаху, преко границе садашње, има их 2 куће, славе св. Илију.

Новији досељеници од 1840. год. па на овамо су: *Срећковића* отац призетио се у Ракарце и доселио из Каленића, окр. ужичког. — *Матића* отац доселио се у Ракарце, а пореклом из Дражиновића, окр. ужичког, оба напустили своју славу и славе Ђурђиц. — *Николић* је из Бријежђа и дошао жени на имање, слави св. Алимпија. — *Гајовић* је дошао жени у кућу из породице Ракараца, слави Ђурђиц, а доселио се из Г. Лајковца. — *Обрадовић* је из Санковића, довела га мати и овде остао, па се призетио у Ракарце, слави Ђурђиц. — *Вујић* је Ускоковић из Планинице, призетио се у кућу старог Ракарца, која је изумрла у мушкој линији, слави св. Николу и Ђурђиц. — *Паraћинац* се доселио из Жупањца окр. београдског као трговац и механџија, сл. св. Николу. — *Николић* — *Мачур* је сишао из Струганика на своје раније купљено имање, слави св. Николу. — *Јанковић* је из Планинице после деобе сишао на своје имање, слави В. Госпођу. —*Миловановић* доселио се из Обарде у Полимљу уз Бабинску Разуру, слави св. Ђурђа. — *Драгутиновићи* су из ужичког Каленића, доселили се као ковачи, има их 2 куће, славе св. Ђурђа, — *Павловић* доселио се као учитељ из Ваљева, слави св. Николу. — *Марковић* је из Славковице и доселио се као механџија, слави св. Ђурђа. — *Цветковић* се доселио као мајстор из *Засеља* у окр. ужичком, слави св. Николу. —

У Ракарима је 58 кућа од 23 породице.

Занимање становништва. — Ракарци се занимају свима привредним радњама, којима и суседни сељаци ове области. Главна су занимања земљорадња, сточарство и воћарство. Сва топличка села гаје особиту стоку, па и ово. Воће у последње доба нагло се подиже. Ракарци не уче занате и нигде се не селе, осим ако који случајно не оде уз матер или жени на имање.

Појединости о селу. — Ракари су саставни део г. топличке општине у ср. колубарском. Судница и школа је у Г. Топлици, а црква у Цветановцима. Гробље је раздељено на 2 краја. Преслава сеоска је Спасов-дан.

Г. Топлица је друмско насеље и описата код Берковца, а половина је на атару овог села.

107. Ратковац и Ратковци.

Положај села. — Ратковци су на десној обали Колубаре, баш при изласку из Сутеске. Сеоске су куће по плећима брегова и падинама њиховим, окренутим Колубари. Јужни и западни крајеви села су неравни, докле северни је у равници и поред Колубаре. Над самом Колубаром дижу се два кречњачка рта: *Рид* и *Чот*, а и од њих се пружа једна коса право на исток Боговађи и по њој су сва западна боговађска села. Највиша тачка у селу на овој коси зове се *Средњак*.

Извора је са западне стране села врло мало, почем је туда кречњачко земљиште и с вртачама, докле је доста извора на северној и источној страни. Главнији су извори *Стублина* до Придворице, *Ливађански Извор* у Матићима, *Ђенадића Бунар* и др. Поред села са западне и северне стране тече Колубара, јер у селу, кад изађе из Сутеске, скреће на исток и тако тече до става с Љигом. Кроз село протиче *Наномирица* и улива се у Топлицу мало изнад њеног ушћа у Колубару.

Земље и шуме. — Ратковачке су земље родне и добре за све усеве, равне и подељене на три потеса: *Збеговишта* до кућа, *Поља* испод њега и *Аде* до Колубаре. У Збеговиштима су зиратне земље и пашњаци, у Пољима ливаде, а по Адама су њиве за кукурузе. Атар до Вироваца зове се *Липак* и по њему су зиратне земље и шуме.

Шуме у селу нема. Врло мало забрана је до Маркове Цркве и Придворице. Народ за огрев добавља дрва из Колубаре, секући по адама врбљаке и тополе. За грађу набавља се са стране. Никаквих заједница нема.

Тип села. – Село је подељено у две мале, раздвојене једна од друге једним малим безименим поточићем, који се слива у Колубару. Први део зове се *Ливађански Крај* и насељен је на Средњаку и до Придворице, а други *Ратково Село* и насељен је по брдима изнад колубарског корита, по дну Сутеске.

У Ливађанском Крају су: *Јеремићи* (1 кућа), *Марковићи* (3 куће), *Матићи* (2 куће), *Павловићи* (3 куће), *Драгићевићи* (6 кућа) *Бркићи* (4 куће), *Ђукићи* (3 куће) и *Маринковићи* (1 кућа). У Ратковом Селу су: *Јоксимовићи* (3 куће), *Петровићи* (Човићи) (3 куће), *Павловићи* (4 куће), *Ђенадићи* (5 кућа), *Лазићи* (2 куће), *Радивојевићи* (2 куће), *Гавриловићи* (1 кућа), *Мијаиловићи* (1 кућа), *Петронијевићи* (2 куће), *Јовановићи* (2 куће) и *Танасијевићи* (1 кућа).

У овом селу има доста задруга. Највећа је задруга Петровића а остале мање: Ђенадића 1, Матића 2, Марковића 1 и Павловића 1,

Подаци о селу. — Према списку села ваљевске епархије од 1735. год. Ратковци су имали 18 домова.[1] Ратковци су у 1866. год. имали 33 дома с 315 станов., докле према попису од 1874. год. било је 38 дом. с 354 станов., а према попису од 1890. год. било је 48 дом. с 408 станов. Према попису од 1895. год. било је 50 дом. с 438 станов., а према попису од 1900. год. било је 47 домова с 457 станов.

Годишњи прираштај становништва овог села је $4{,}64$, а процентни $1{,}25\%$.

Име селу. — За име селу везана је ова народна прича. У село се прво доселио некакав *Ратко* и по њему се прозвало Ратково Село, за тим Ратковци и Ратковац.[2] Ратковци су били некад заселак Маркове Цркве, па су се од ње одвојили још пре почетка XVIII века, јер се ово село налазило у списку села палешког округа из тога доба[3]

Порекло становништва и оснивање села. — Старе ратковачке породице су исељене и њих данас нема у селу. Данашње село населиле су две породице, међу које се уметнуле неке из познијега времена. Најстарије породице у селу су *Ђенадићи*, потомци Раткови, насељени у Ратковом Селу изнад Рида. *Ђенадићи*

[1] Споменик XLII. Стр. 201.

[2] Вук Ст. Караџић. „Даница," за 1827. год. Стр. 58.

[3] Langer. Serbien etc 247.

су досељени из Васојевића у Црној Гори још пре почетка XVIII века, како сами тврде. Родоначелник је ове породице Ратко и по њему се и зову Ратковци, па и село. Раткови су потомци: Јоксимовићи, Ђенадићи, Петровићи, Павловићи, Лазићи, Радивојевићи, Петронијевићи и Јовановићи. Ратковачке су куће све једна уз другу и нису даље од 30^{m} једна од друге, има их 23 куће, славе св. Арханђела.

Пред крај XVII века прешли су из Вироваца од породице тамошњих Јанковића, управо вратили се из Јабучја, како су раније били отишли, данашњи *Ливађани*. Ливађанима се зову: Јеремићи, Марковићи, Матићи, Павловићи и Бркићи и две куће Мијаиловића у Ратковцу; њих је 21 кућа, славе Ђурђиц.

У ове две породице после другог устанка доселили су се *Букићи* из села Љубовиђе у Азбуковици, има их 4 куће, славе Михољ-дан, у које се призетио *Маринковић* досељен од некуда из ужичког округа.

Танасијевић је скорашњи досељеник из Команица, дошао жени на имање, слави св. Димитрија.

У Ратковцима има 49 кућа од 5 породица.

Занимање становништва. — Ратковчани се занимају свима привредним радњама, којима и суседни сељаци ове области. Земљорадња, сточарство и повртарство особито се гаје. Земља даје особит плод, те га остаје доста и за продају. Стоке од сваке врсте држи се доста и она је особитог соја. Много се гаји поврћа и извози. Ратковчани су поред Колубаре и баве се доста и риболовом, само им се оно не сматра као главно занимање. Занате уче радо и раде их код својих кућа, а никад другоме, али већа предузећа и код својих кућа дају у руке вештијим и способнијим занатлијама. Нигде се не селе изван свога села.

Појединости о селу. — Ратковци су саставни део марковачке општине, у ср. колубарском. Црква, школа и општинска судница су у Марковој Цркви. Гробље је у средини села у Ливађанском Потоку. Преслава први дан Тројица.

Цигани. — До саме Колубаре до брода Кршаре, где се река гази, имају две сталне циганске куће, које се баве ковачким занатом и раде земљу, а које су досељене из Мачве, из Петковице; вере су православне, славе Нову Годину.

108. Ребељ.

Положај села. — Ребељ је на левој обали реке Јабланице или у самом Јабланику. Ребељ је право, управо типско планинско село; куће су над јабланичком кањонском клисуром, изнад ње у врху Ребељске Реке, по долинама појединих потока и у самој планини. Земљиште је брдовито, без пута и јавног саобраћаја, од моћних секундарних кречњака, у чијој су подини рудоносни кварцити. На једној страни над селом је планина *Јабланик*, на западу опет над селом *Медведник*, а у подножју су и по селу брда: *Мијачко Брдо*, *Виловица*, *Велика Стијена*, *Црна Стијена*, *Викалица*, *Мали Медведник* и *Крушик*. Поједина брда су прави кречњачки ртови пуни чукара, пештера, чотова и других кречњачких одлика, нарочито брда, која су уз Јабланицу. У овим брдима и њиховим падинама поред Јабланице има поред пештера још и прерасти, точила и плазова. Сва су брда осим Мијачког Брда, Крушика и Викалице завршкаста, докле су ова плећата, препуна вртача и вртачастих долина. Изузетак је од овога мали део села, који се зове *Мијачи*, који су на јужном делу велике терцијерне језерске котлине *Покуте*.

У северном делу села врло је мало извора. У Мијачима су два врела, који после кратког тока падају у Јабланицу. У западном делу села је само *Васина Вода*, извор у подножју М. Медведника. У оном делу села, под Јаблаником, има пуно извора, познатих под општим именом *Вреоци*, од којих постају многи поточићи и граде *Ребељску Реку*, која има правац југозападни, као и главни јабланички и медведнички венац. Овај правац има река до својих става с Вујиновачком Реком, где њих две граде Јабланицу, која од става узима северозападни правац. Од Мијачких врела постаје непресушни *Мијачки Поток*, који после кратког тога пада у Јабланицу, одмах по њеном излазу из клисуре.

Земље и шуме. — Земље је у селу мало, највише је у Мијачима и по плећастим бреговима и брдима. Земља је слабе родности, каменита је, плитка и кречна, те с тога мора се редовно натирати, да би могла ма какав род доносити. Мијачке су земље камените, али пошто су смолнице и наводњене, и цене се као најбоље земље у селу. Ливада и пашњака у селу и око кућа нема, али по плећима свих каменитих брда има и сувише великих испуста. Поједине њиве по брдима кратког су века, јер их врло често атмосферска вода, ако се не огра-

ђују каменим зидовима, односи. Ливаде и пашњаци су на Јабланику и Медведнику и тамо су особито подесне за ситну стоку, које сељаци и држе у великој мери.

Шуме је и сувише у селу, премда су сви висови поред Јабланице голи кршеви. И овде је јабланичка и медведничка шума на првом месту. Шума је од лиснатог дрвета и само по селу овде онде да је својина појединаца, поред тога што су већи делови и државна својина. Сви висови по селу, који се не могу зиратити, а нарочито њихове падине џематске су за заједнице, на којима се заједнички напаса стока.

Тип села. — Ребељ је село разбијеног типа. Својим планинским положајем подељен је на три џемата. Куће у појединим џематима или су збијене и прибијене уз падине појединих брегова или су растурене уз поједине поточиће и њихове долине. Џемати су: *Мијачи* по дну села, поред Јабланице у Поћути и испод Мијачког Брда, *Кнежевићи* изнад Мијачког Брда, уували између овог Брда и Виловице, око једног Врела, и *Вреоци* око малих врелаца у самом Јабланику и Медведнику. Џематска су растојања од 700^{m}, а појединих кућа од 10—300^{m}, што нарочито вреди за растурене Вреочане.

У Мијачима су: *Давидовићи* (3 куће), *Јеремићи* (3 куће), *Симићи* (3 куће), *Бранковићи* (2 куће) и *Јовановићи* (2 куће). У Кнежевићима су: *Кнежевићи* (16 кућа), *Пурићи* (1 кућа) и *Ракићи* (5 кућа). У Вреоцима: *Алексићи* (8 кућа), *Несторовићи* (4 куће), *Јанковићи* (2 куће), *Пешићи* (3 куће) и *Пиргићи* (15 кућа).

У Ребељу је знатно развијен задружни живот. Све планинске куће већином су задружне. Веће су задруге: Алексића 1, Пешића 1, Кнежевића 3 и Бранковића у Мијачима.

Подаци о селу. — Ребељ је према списку села ваљевске епархије од 1735. године имао 9 домова.[1] У харачким тефтерима из 1818. год. ово је село подељено на Михач и Ребељ с м. Пустињом. Према овоме Михач је имао 8 дом. с 29 харач. и 8 пор. лица, а Ребељ 13 дом. с 27 пор. и 43 хар. личности, докле код Вука Ребељ је укупно имао 20 домова с 26 пор. и 70 хар. лица.[2] Према попису од 1866. год. било је 39 дом. с 387 станов., докле по попису од 1874. било је 46 дом. с 380 станов. Према попису од 1884. год. било је 48 дом.

[1] Споменик XLII. Стр. 201.

[2] М. Петровић. *Финансије и Установе Обновљене Србије II* Стр. 465.

с 429 станов., докле према попису од 1890. год. било је 53 дома с 457 станов. Према попису од 1895. год. било је 60 дом. с 546 станов., докле према попису од 1900. год. било је 65 дом. с 591 становником.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је $7{,}_{10}$, а процентни $1{,}_{54}\%$.

Име селу. — Ребељ је рударско насеље из најстаријих времена, али откуда име не зна се. *Мијачи* је име донето са стране, а донеле су га оне породице, које су се прве населиле у селу.

Ребељ је у доба аустријског провизоријума био погранично место с караулом и имао 10 кућа и био 3 часа далеко од Ваљева.[1]

Старине у селу. — Цео крај села Вреоци насељен је на рударском земљишту. Трагови српског средњевековног рударства, а може бити и ранијег, нађени су по овом крају, где су нађени стари поткопи, остаци рударског алата, шљаке и непрерађене руде. Тек пред крај прошлог столећа отворени су и започети рударски радови, па су опет престали. И раније, а и данас вађене су бакарне руде.

Порекло становништва и оснивање села. — У народу се прича да је пре Турака село било јако насељено рударима наше и туђе народности и да су се, кад су Турци, по освојењу ових крајева, уништили људске творевине овог краја, иселили преко Саве у Аустроугарску. Најранија насеља била су око рудника, али старих насељеника нема.

Најстарији су насељеници *Мијачи* (Михачи) насељени прво у Поћути и после померили се дубље у планину и пуштали и друге између себе. Михачи су се доселили некако у брзо после пада под Турке ових крајева и доселили се из кршевитих крајева Херцеговине. Зову се и данас, али ретко, Мијачи, докле иначе се зову разноликим презименима: Јеремићи, Бранковићи, Јовановићи, Симићи, Јанковићи, Кнежевићи, Пурићи и Ракићи; има их 34 куће, славе св. Јована.

Друга стара породица Вреочани досељена је из Бирча пред крај XVII столећа, позната под општим презименом *Пиргићи*. Пирга и његов брат Пеша (Петар) доселили су се као мајстори и населили међу Михачане; њих је под презименима:

[1] Langer. Serbien Стр. 245.

Пиргићи, Алексићи, Несторовићи и Пешићи 30 кућа, славе св. Јована.[1]

Давидовићи су врло стара породица, досељени прво у Совач, па после прешли у ово село, где су и сад поред својих сродника; њих је 3 куће, славе св. Алимпија.

У Ребељу је 67 кућа од 3 породице.

Занимање становништва. — Ребељци се занимају сточарством и воћарством, а земљорадња долази на треће место. Сеју све врсте жита, али само у толико, у колико је потребно за исхрану народа и домаће стоке, па је опет ретко кад има у већој мери, него се готово увек купује. Ко се од Ребељаца бави земљорадњом у јачој мери, тај мора имати земље у Поћути или на ком другом месту. Воће се гаји у велико и оно им доноси знатан приход, пошто се сваке године извози и сирово и прерађено. Ситнију стоку гаје у велико и за то Јабланик даје врло повољне погодбе са својим богатим ливадама и пашњацима. И Ребељци с пролећа сјављују своје овце у Поћуту или нижа јабланичка села. Мало који Ребељац да незна какав занат и да га узгред не ради. Занат и трговина међу сељацима у последње доба знатно су се раширили, тако да се знатан број сељака ради заната сасељава и у градска места. Ребељци су се одавали и рударским работама, кад год би рудници били у овим крајевима. И ако је саобраћај по селу још примитиван, и ако је земљиште мало, ипак се Ребељци слабо исељавају.

Појединости о селу. — Ребељ је саставни део ребељске општине у ср. ваљевском. Судница и школа су у Поћути изван села, а црква у Пустињи. Гробље је раздељено по џематима. Село нема заједничке преславе.

109. Робаје.

Положај села. — Робаје су на висоравни, која се из Драчића пружа преко Жабара. Земљиште је с вртачама с каменитим дном или задвиженим црвеницом. Вртаче су поређане у низове или долове и пружају се на север Рајковићу и Кључу. Неколике вртаче испуњене атмосферском водом зову се језера. Главнија узвишења су са стране села: *Јездинац* и *Плоча* до Голупца, *Тусто Брдо* до Мратишића, *Богољенац* до Пауна и *Бунчевица* до Осеченице. Између Плоче и Јездинца улази у село

[1] Из ове је породице *Кремаи Пирга*, буљугбаша Кедићев у почетку првог устанка. — Мемоари 37.

велика слепа долина *Проциjеп*, испуњена вртачама сувише великих димензија.

Западни део села има свега два извора, позната под именом *Савића Врела*, једина изворска вода, која под именом Врела падају у Лепеницу. У средини села постоји привремени извор *Спасовина*, који извире на једном крају вртаче, а на другом понире. Иначе у целом селу нема нигде извора, већ се народ служи бунарском, барском и језерском водом. Бунаре граде у виду обичних бунара за хватање и задржавање кишне воде и обично су по крајевима вртача. Најлепши украс овог села су *Језера*. Има их повише, али су од свих најбоља и најлепша: *Дубокача*[1] у Проциjепу и *Језеро* у Бунчевици. Дубокача је скорашње језеро, постало улегањем и снижавањем земљишта суседне куће Петрашевића. Језеро је дугачко 45^m широко 35^m дубоко под кућом $4^1/_2{}^m$, а даље и 6^m, никад не пресушује, увек бистро, с доста плавом водом. Сва су друга језера мањег обима.

Једина текућа река овог села је Лепеница, која тече са западне стране села, али у селу нема никаквог потока, почем се сва атмосферска вода слива у вртаче и долове по селу.

Земље и шуме. — Робајске су земље суве, посне и кречне, на њима особито успевају стрмна жита, докле ливада, пашњака и њива за гајење кукуруза нема онаквих, каквих има по рајковачком Радановцу. Нешто мало бољих ливада и зиратних земаља има око Лепенице и при ушћу Врела. Најбоље зиратне земље су долови и вртаче у којима успевају добро поврћа и друго културно биље.

Шуме у селу има доста. Западни и источни крај села су пошумљени, а осим тога је има доста и по целом селу. Сеоске заједнице у шуми су *Бунчевица* и *Тусто Брдо*, али осим ових заједница имамо породичне заједнице по Јездинцу, Богољенцу и свима околним брдима.

Тип села. — Робаје су село разбијеног типа. Сеоске су куће испод брда и по доловима и у главном груписане у 3 цемата. Куће по цематима су на растојању од $20—100^m$, а цемати су скоро спојени. Први је цемат под Јездинцем и зове се *Драгојевићи*, други је у средини села на запад и исток од Спасовине и зове се *Мијатовићи*, а трећи је под Тустим Брдом. Овај

[1] Милан Драгојевић, трг. из Робаја, који ми је и дао податке о свом селу, прича да памти кад се Дубокача орала и кад је један део њен био под воћем. По његовом причању Дубокача је стара 50 година и поступно се спуштала.

трећи подељен је у два мања џемата, скоро спојена, растављена само Врелом: *Степанчевиће* и *Бојиновиће*.

У Драгојевићима су: *Драгојевићи* (5 кућа), *Марјићи* (4 куће), *Савићи* (4 куће) и *Петрашевићи* (2 куће). У Мијатовићима су: *Марковићи* (4 куће), *Мијатовићи* (4 куће), *Рађићи* (8 кућа), *Бреновићи* (Павићи) (5 кућа), познати под општим презименом *Мијатовићи*, за тим: *Перићи* (1 к.), *Мојовићи* (1 к.), *Пејићи* (5 к.), *Маринковићи* (4 куће) и *Гавриловићи* (7 кућа), познати под општим презименом *Гавриловићи*. Под Тустим су Брдом а) у Степанчевићима: *Живковићи* (3 куће), *Жужићи* (Жугићи или Јаковљевићи) (3 куће), *Степанчевићи* (Савићи, Мијовићи, Зекићи) (9 кућа), *Мацуни* (Јанковићи, Бајићи, Мацуни, Тешићи) (8 кућа), и б) у Бојиновићима: *Бојиновићи* (12 кућа).

У селу је доста развијен задружан живот. Веће су задруге: Марковића 1, Драгојевића 1, Савића 1, а мање су: Петровића 1, Савића 1, и Мијатовића 1.

Подаци о селу. — Робаје су према списку села ваљевске епархије од 1735. год. имале 17 домова.[1] Према харачким тефтерима из 1818. год. имале су 37. дом. са 64 пор. и 125 хар. личности. Према попису од 1866. год. било је 48 дом. с 385 станов., докле према попису од 1874. год. било је 54 дома с 392 станов. Према попису од 1884. год. било је 65 дом. с 475 станов., докле према попису од 1890. год. било је 63 дом. с 530 станов. Према попису 1895. год. било је 83 дома с 523 станов., докле према попису од 1900. год. било је 90 дом. с 587 становеника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 2,06, а процентни 1,21%.

Име селу. — За име селу везана је ова народна прича. Прича се, кад је куга прелазила преко села, да га је свега поробила и оставила за собом само пустош, па се вели да је отуда дошло и име Робаје.

Име селу је доста старо, јер и њега налазимо у списку села окр. ваљевског из 1737. год.[2]

Порекло становништва и оснивање села. — Најстарија су сеоска насеља око извора Спасовине, где се и данас могу распознати места на којима су старе куће биле. Доцније поро-

[1] Споменик XLII. Стр. 201.

[2] Langer. Стр. 247. — Ст. Новаковић XVIII 106.

дице насељавале су се по крајевима, после чега су се старе за њима повлачиле. Најстарије породице у селу су *Жугићи* (Жужићи) досељени с Чева у Црној Гори, где су се претходно били населили у Дробњацима, па се одатле спустили у ово село у другој половини XVII столећа у општој сеоби. Жужићи су прво населили се око Спасовине, па се доцније повукли к Тустом Брду, њима су род: Гавриловићи и Маринковићи, има их 14 кућа, славе св. Арханђела. Жужића има и одсељених у разна села ове и других области.

Некако одмах за Жужићима доселио се и некакав *Степанчић* прозват због малог раста, из Негбина код Нове Вароши, а населио се код данашњег Врела. Степанчићеви потомци називају се *Степанчевићи*, којих има и одсељених одавде по области и изван ње, у селу их је 12 кућа, у које се броје и Живковићи, славе св. Николу.

У старије досељенике, досељене у општој сеоби, рачунају се и *Мијатовићи*, чији родоначелник Мијат доселио се из Никшићске Жупе и овде се населио, а његова друга два брата Секула и Давид отишли ниже од овога места. Мијатови су потомци: Мијатовићи и Рађићи с 12 кућа, славе св. Луку.

Пред Кочину Крајину доселили су се *Драгојевићи* из Дробњака од братства Маловића; с њима су у сродству: Савићи, Маријићи у овом селу, Јовановићи у Мратишићу и Текићи у Кључу; њих је 13 кућа, славе св. Ђурђа и до скора преслављали св. Саву.

Уз Кочину Крајину доселили су се у ово село и *Мацуни*[1], чији родоначелник Јанко Мацун населио се иза Степанчевића који су га и прозвали овим именом. Мацуни су: Јанковићи Гајићи и Тешићи, свега 8 кућа, славе св. Ђурђа. Стари Мацун доселио се из села Љутића у Полимљу.

---

[1] Сељаци причају да су Јанка Турци прозвали Мацуном због крајње сиромаштине. Прича се да су од вајкада, па и данас, били и остали сиротиња. Једном неки богати Турчин, спахија овог села, реши се да и Мацуне направи богатима, с тога им да доста имања, набави стоке и да им нешто готовог новца, па им заповеди да раде, те да и они постану једанпут отресити и угледни грађани. Кад је после неколико година дошао у село, нашао је Мацуне какве је и оставио: имање поиспоклањали другима, новац потрошили, а од стоке немају ни петла пред кућом. Тад се спахија наљути и повикне на њих: „Шта ћу вам ја? Суђено вам је да будете сиротиња и тако ћете остати до века“! С тога и данас сељаци веле: „Сиромах као Мацун“! „Мацуну да и вода доноси, не помаже му.“

Уз Кочину Крајину доселио се и предак данашњих *Петрушевића* из Колашина и населио поред самих Жужића, где су и данас; њих је 2 куће, славе св. Николу.

Мало после Драгојевића пред Кочину Крајину доселили су се *Бојиновићи* из Кричка, њих је 10 кућа. Међу њих су се доселиле 2 породице из Полимља као уљези, али су обе измениле и презиме и славу, те их је тако 12 кућа, славе св. Арханђела.

У првом устанку доселили су се: *Марковићи* (Лимци) из села Бистрице у Полимљу, има их 4 куће, славе св. Луку. Тад су се доселили и *Брековићи* (Павићи) из села Брекова у Старом Влаху, њих је 5 кућа, славе св. Илију. — У исто доба доселили су се и *Пејићи* из села Косатице код Пријепоља, има их 5 кућа, славе св. Јована.

Новији досељеници су: *Перић* досељен уз Бабинску Разуру из села Маоча у Полимљу, слави св. Јована. — *Мојовић* је досељен у исто доба из Жупе Никшићске, слави св. Луку.

У Робајама је 89 кућа од 12 породица.

Занимање Становништва. — Робајци се занимају поглавито земљорадњом и воћарством. Земља није у стању да сваке године да све што је потребно за исхрану. Стоке гаје доста, али не држе је у већој количини. Воћа подижу у већој мери, за тим имају добре винограде и дају им добар род. Велики број сељака одаје се изучавању заната и трговине и тим се пословима баве у селу и изван њега. Раније их се доста исељавало из села, али данас мање. Сиромашнији надниче по селу и општини, али се не удаљују далеко изван села.

Појединости о селу. — Робаје су саставни део рајковачке општине у ср. колубарском. Судница и школа су у Рајковићу, црква у Паунима. Гробље раздељено у два дела. Један део села (источни) не преславља, а западни преславља Спасов-Дан.

110. Ровни.

Положај села. — Ровни су на левој обали Јабланице, на југу од Балиновића. Сеоске су куће по странама високих, врло стрменитих, кршевитих кречњачких брда, која се дижу изнад Јабланице. Брда су висока и плећата, поред Јабланице, препуна плазова и точила. Главнији су висови: *Тара* и *Шарак* до Куница и Ситарица, *Брдо* до Бобове и *Богдана* до Балиновића, на којој је и Балиновић.

Извора има неколико у падинама брда, у раседима слојева. Извори нису јаки, главнији су *Тара* до Бобове, *Ракића Чесма* у селу и *Срећковића Бунар*. Потребу у већој количини воде подмирује Јабланица, која тече поред села с источне стране. С јужне стране одваја село од Куница и Ситарица поток Тара, који постаје од неколико јаких извора. Од Ракића кућа слази велика *Ракића Јаруга* или *Дубока Јаруга* (а и Дубоки Поток), а она је сува, каменита и успрта долина.

Земље и шуме. — У селу је врло мало зиратне земље, она је око кућа и по плећима брда, докле је око Јабланице врло мало има. Земља је каменитог дна, посна, доста кречна и ако се натире, онда може нешто да роди. Само до Балиновића низ Богдану има мало више зиратне земље и то је једини повећи комад родније земље, у коме сваки сељак има свога удела. Ту су *Ровине*, најбоље зиратне земље, рђаве за ливаде и пашњаке.

Шуме је у селу доста. Јужни крај села је пошумљен. Око Таре и Дубоког Потока има доста шуме, само је ситна, те отуда народ има доста дрва за огрев, а по мало и за грађу. Заједнице сеоске су око Таре и Дубоког Потока, а других заједница нема.

Тип села. — Ровни су село разбијеног типа. Сеоске су куће у главном збијене у два џемата. Први џемат је на Богдани до Балиновића и зове се *Старе Куће*, а други зове се *Брда* и на јужну је страну од њега. Куће су растурене. тако да су џемати готово спојени; растојање међу кућама је од 50—600 ^{m}.

Код Старих Кућа су: *Зарићи* (7 кућа), *Срећковићи* (7 кућа), *Антонијевићи* (1 кућа), *Иванковић* (1 кућа), *Селаковићи* (2 куће), *Радосављевићи* (3 куће) и *Јовановићи* (2 куће). На Брдима су: *Чолићи* (Живковићи) (3 куће), *Ћубићи* (3 куће), *Јаковљевићи* (2 куће), *Ракићи* (4 куће) и *Ђокићи* (1 кућа).

У Ровнима има неколико осредњих задруга: Чолића 1, Срећковића 2, Зарића 2 и Ракића 1.

Подаци о селу. — Ровни, код Вука Ромни, према харачким тефтерима од 1818. год. имали су 15 домова с 21 пор. и 41 хар. личности. Према попису од 1866. године било је 18 домова са 172 становника, докле према попису од 1874. године био је 21 дом с 202 становника. Према попису од 1884. год. било је 28 домова с 243 станов., докле према попису од 1890. године било је 30 домова с 259 станов. Према попису од 1895. год. био је 31 дом с 291 станов., докле према попису од 1900. год. било је 33 дома с 298 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 3,, а процентни 1,64%.

Име селу. — Балиновић су основала два брата рођена, који су били оделити пре досељења и настанили се прво у Балиновић. Старији брат остао је у селу, а млађи прешао је на своје ровине[1] у овом селу, на месту, где су данас *Старе Куће* и ту је закућио. Почем је млађи брат закућио и населио се на ровинама, и његово се село прозове *Ровине*, а доцније изговарањем и *Ровне* и *Ровни*.

Порекло становништва и оснивање села. — Ровне су основале оне породице, које су на Богдани на месту званом Старе Куће; оне су потомци старог Балиновца, досељеног на своје ровине. Ове су се породице гранале и шириле по целом селу и међу њих се уметале доцније досељене породице. Од Балиноваца су данашње породице: Зарићи, Срећковићи, Иванковићи, Антонијевићи, Јаковљевићи, Ђубићи, Чолићи, Ракићи и Радосављевићи; њих је 30 кућа, славе св. Јована. Кад се Балиновац населио у селу, Ровни су тиме постале заселак села Балиновића и дуго се тако сматрале а пре Балиновчевог доласка није било насељеника нити се ма шта знало за њих.[2]

Новији су досељеници *Јовановићи*, чији је дед сишао као мајстор из Годечева окр. ужичког и населио се у селу; њих је 2 куће, славе св. Николу. — *Селаковићи* су из Сушице, отац им прешао жени на имање, има их 2 куће, славе св. Јована. — *Арсеновић* је из Сушице и призетио се у Зариће, чије је презиме и славу примио, слави св. Јована. — *Ђокић* је из Заовина, слави св. Ђурђа.

У Ровнима је 36 кућа од 5 породица.

Занимање становништва. — Ровњани се занимају свима привредним пословима, којима и суседни сељаци ове области. Главна су занимања воћарство, ст чарство а узгред и земљорадња. Радо уче занате и раде их по селу и околини, доста их се бави риболовом, жежењем кре а и трговином. Не селе се, али у службу иду по суседним селима.

---

[1] Ровине се зову у опште она места, која су обрасла папраћу, па се преко зиме рове за свиње, које засољену папрат радо једу, иначе неће или ако једу, добивају неку опасну болест, која их опија и мори.

[2] И данас старији сељаци овог села и Балиновци не сматрају ово село друкчије него као заселак Балиновића.

Појединости о селу. — Ровни су саставни део ребељске општине у срезу ваљевском. Судница и школа су у Поћути, а црква у Грачаници. Гробље је у средини села на Брдима.

111. Сандаљ.

Положај села. — Сандаљ је изнад Јовање на северном крају Лесковичке Висоравни. Земљиште је кречњачко, препуно вртача, а сеоске су куће на самом крају висоравни по вртачама које су врло великог обима и дају земљишту нераван изглед. Висораван се врло стрмо спушта у корито реке Јабланице. Стране брда су кречњачке, ако су пошумљене, на њима се не распознају трагови ерозије, а ако су огољене као на западној страни села, онда су кршевите, пуне плазова, точила и пештера.

У селу око кућа нема ниједног извора. Свега су 3 извора у странама брда и сандаљских страна. Извори су на раседима слојева, јаки и не пресушују, и њима се једино народ и служи. Један је од ових извора при врху Јовањске Шуме и зове се *Црна Вода* и од њега постаје читав поток под истим именом. Друга су два на западној страни села и зову се *Чесма* и *Точак*. У селу се народ помаже водом с бара и цистерни, докле погранична Јабланица од слабе је помоћи, јер се њој тешко слази

Земље и шуме. — Сандаљске су земље кречне, суве и врло посне, кад се ђубре на њима добро успевају стрмна жита, докле сви други усеви слабо напредују. Ливада нема, а тако и пашњака. Зиратне земље око Јабланице и по падинама тако исто нема.

Шуме је у селу мало. По странама од скора се почела гајити шума, а та је шума ситна и од слабе користи. Појединачних и повећих забрана има по селу и до Стубла, те се њима дрви село и сече, што му је од потребе за грађу. Стране су сеоска заједница, докле сва северна страна села је својина цркве јовањске и пошумљена.

Тип села. — И Сандаљ, као и суседни Лелић, је село збијеног типа. Куће су на растојању 20—50 ^{m} и збијене у неколико вртача у круг поређаних. Сандаљ је врло мало насеље, те отуда и нема џемата, а по неке издвојене куће су новијег порекла.

У Сандаљу су: *Филиманићи* (7 к), *Максимовићи* (1 к), *Глишићи* (2 к), *Арсићи* (2 к), *Андрићи* (1 к), *Петровићи* (3 к), *Косићи* (1 к), *Теодосићи* (1 к), *Тришићи* (1 к), *Ормановићи* (2 к), *Илићи* (1 к), *Марковићи* (2 к), *Митрашиновићи* (1 к), *Живковићи* (1 к), *Божићи* (1 к) и *Радовићи* (1 к).

У селу нема задруга.

Подаци о селу. — Сандаљ је према харачким тефтерима из 1818. год. имао 8 домова с 14 пор. и 26 хар. личности. Према попису од 1866. године било је 19 домова са 127 станов., докле према попису од 1874. године било је 19 домова са 120 станов. Према попису од 1884. год. било је 24 дома са 135 становника, докле према попису од 1890. год. било је 27 домова са 159 становника. Према попису од 1895. год. било је 25 дом. са 173 становника, докле према попису од 1900 год. било је 26 домова са 168 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 1.23, а процентни 0.95°/₀.

Име селу. — Откуда је име селу, то нико не уме да објасни. Сваки држи да је име донето са стране и то да је донето из Босне, а да ли је ово породично презиме или име тамошњег села, не зна се. Једино се зна да је ово селанце одавно познато под овим општим именом.

Порекло становништва и оснивање села. — Сандаљ је на истом месту где и данас, а основала га је његова најстарија породица *Филиманићи*, за које се не зна да су се с које стране доселили. Филиманићи су најјача породица у селу и много их се иселило у равнија места по Посавини. Филиманићима су у селу сродни Глишићи, има их 9 кућа, славе св. Николу.

Најстарији су досељеници уз Кочину Крајину, кад су се доселили данашњи *Ормановићи* из Г. Кошаља у Азбуковици, којима су род Илићи, има их 3 куће, славе св. Јована; *Арсићи* су из Шљивовице у Ст. Влаху, има их 2 куће, славе св. Николу.

У другом устанку после 1818. год. сишли су *Петровићи* из Јеловика у окр. ужичком, има их 3 куће, славе св. Јована. — *Максимовић* је из Пилице окр. ужичког, слави св. Арханђела. — *Косић* је од Косића у Зарожју, слави св. Стевана, а овде дошао као слуга.

Још новији су досељеници, после 1850. г.: *Марковићи* прешли из Златарића на своје имање, после деобе у задрузи, има их 2 куће, славе св. Стевана. — *Андрић* је дошао као слуга из Стрмова, окр. ужичког, слави св. Арханђела. — *Теодосић* је из Ст. Реке, довела га мати у село, слави св. Арханђела. — *Тришић* је дошао уз преудату матер из Седлара, слави св. Ђурђа. — *Живковић* је из Г. Кошаља, доселио се као слуга, слави св. Трифуна. — *Митрашиновић* је из Ђиновића у Цр. Гори, дошао после последњ[illegible]. Стевана, *Божић* и *Радовић*

су из Лесковица дошли после деобе на своја имања, славе св. Јована.

У Сандаљу је 28 кућа од 14 породица.

Занимање становништва. — Сандаљци се занимају поглавито оним привредним пословима, којима и суседни Златаричани и Седларци. Споредно им је занимање жежење креча и занати, због чега многи иду по другим селима. Слаба земља, мали приход с ње, нагоне их, те се с године у годину нагло расељавају и губе по равнијим селима, идући већином у млађим годинама по службама и занатима, где и остају.

Појединости о селу. — Сандаљ, и ако је пред општином у Јовањи, ипак долази у састав лелићске општине у ср. ваљевском. Судница му је у Лелићу, а школа и црква у Јовањи.

112. Санковић.

Положај села. — Санковић је на левој обали реке Лепенице, према Мионици. Сеоске су куће у осојним странама брда и спуштене посниско у раван речице Лепенице. Део села око Лепенице и њених става с Липницом је раван и поступно се, готово неприметно, подиже ка селу. Над селом нагло се подиже брдо *Јакшинац*, а даље на запад *Присојаница*.

Извора је врло много у селу. И око Липнице и у подножју Јакшинца и долини Пасјака има толико извора, да готово свака кућа има свој извор или чесму, па се према породицама и називају. Један је од ових извора на путу кроз село и као општи сеоски оглашен и назива се *Студенац*. Реке су поред села, с источне стране *Лепеница*, са северне *Липница* и с јужне *Пасјак*, јаке и непресушне речице, које се уливају у Лепеницу у селу.

Земље и шуме. — Санковић је у понајподеснијем положају од колубарских села. Ниједна једина стопа земље није на одмет, свака је од неоцењене вредности, јер на санковачким земљама одлично рађају сви усеви а расту и шуме. И воћњаци и ливаде, и оранице и виногради, и пашњаци и шуме цене се као и у Ђурђевцу, међу најбољим у срезу колубарском. Равни потес око Лепенице, *Оцин* и *Јеленин Кључ* при ушћу Липнице препуни су затворених пашњака и ливада, у којима се гаје колубарска говеда. Пасјак има одличне зиратне земље и шуме, а Јакшинац је окићен најбољим виноградима у околини.

Шума је у Пасјаку и до Ђурђевца, има је доста, ма да је сва издељена. Шуме су од лиснатог дрвета и свака њивица огра-

ђена је шумом, па је има довољно за обичне сеоске потребе. У селу нема никаквих заједница.

Тип села. — Санковић је по положају своме доста збијено село, а да су му куће мало правилније груписане, личио би на шумадијска села, овако је још старовлашко село, јер су му куће збијене у џемате, који су, и ако спојени, опет с неправилно распоређеним кућама и окућницама.

У Санковићу се дају врло лако распознати два џемата: *Божичани* и *Крајчани*. Божичани су на источној страни Јакшића, а даље на запад су Крајчани, а куће и једног и другог џемата су на растојању 10—50 ^{m}. У Божичанима су: ***Пауновићи*** (9 к.), ***Обрадовићи*** (4 куће), ***Јовановићи*** (3 куће), ***Лаловићи*** (3 куће), ***Миловановићи*** (2 куће), ***Ивановићи*** (1 кућа), ***Пекићи*** (1 кућа), ***Видаковићи*** (1 кућа), ***Недељковићи*** (3 куће) и ***Лазаревићи*** (1 к.). У Крајчанима су: ***Милиновићи*** (4 куће), ***Веселићи*** (2 куће), ***Мандићи*** (4 куће), ***Глигоријевићи*** (1 кућа), ***Лазићи*** (2 куће), ***Кнежевићи*** (2 куће), ***Симићи*** (1 кућа), ***Анићи*** (Бугарићи) (1 кућа), ***Ранковићи*** (1 кућа) и ***Живановићи*** (1 кућа).

У Санковићу има по више задруга, али су задруге мале. Задруге са 15—20 чељади су: Миловановића 1, Милиновића 1, Пауновића 1, Јовановића 1 и Лазића 1.

Подаци о селу. — Санковић (Санкович) према списку села ваљевске епархије од 1735. год. имао 14 домова.[1] Санковић[2] је према харачким тефтерима у 1818. год. имао 31 дом с 42 пор. и 98 харач. личности. Према попису од 1866. год. било је 34 дома с 274 становника, докле по попису од 1874. год. било је 47 дом. с 272 станов. Према попису од 1884. год. било је 45 домова с 324 становника, докле по попису од 1890. год. било је 47 дом. с 368 становника. Према попису од 1895. год. било је 48 домова с 374 становника, докле према попису од 1900. год. било је 50 домова с 406 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 3,[illegible], а процентни $1,_{22}$ ‰.

Име селу. — Име селу дошло је од првог досељеника. Први досељеник у село звао се *Божа Станковић* и по његовом

---

[1] Споменик XLII 201.

[2] Код Вука у Даници за 1827. год. ово село записано је именом Станковић, а и дан-данас многи старији људи из села и са стране другачије и не изговарају име овог села.

презимену прозвато је и ово село *Станковићи*[1] па се доцнијим изговором окренуло на *Санковићи* и *Санковић*.

Санковић је врло старо насеље почем га налазимо у села ваљевског округа из 1737. год.[2]

Имена џемата су по имену првог досељеника Боже Божичани, а Крајчани по месту насељења према првој породици.

Порекло становништва и оснивање села. — Село су основали *Божа Станковић* и његова удова сестра *Божана* са својих 7 синова. Пре досељења Божиног није било села, а атар његов могао се сматрати као део суседног села Ђурђевца. По причању старијих људи Божа се доселио пред крај XVII столећа из Куча у Црној Гори, баш са саме границе. Сестра му је била удата у неком суседном селу, па како јој је муж погинуо од обести некаквог Арнаутина, Божа га освети, па да би избегао даљу крвну освтеу, он се са својом породицом и сестрином пресели у Србију и насели под Јакшинцем, где су данашње Обрадовића куће, а Божану насели на месту, где су данас Кнежевића куће. Божа је имао 3 сина: *Пауна*, *Лазара* (Лалу) и *Петра* (Пеку). Паунови су синови, Јакша и Раде, оба погинула од Турака после другог аустријског рата, што су помагали Аустријанце у ратовима и оба сахрањена на Јакшинцу, на месту где се и данас распознају њихови гробови. Од Пауна, Лале и Пеке су готово сви Божичани: Пауновићи, Обрадовићи, Лаловићи, Ивановићи, Пекићи, Недељковићи и Лазаревићи; њих је 22 куће, славе св. Николу.

Од Божаниних синова су: Веселићи, Мандићи, Глигоријевићи, Лазићи, Кнежевићи и Симићи, познати под општим презименом *Кнежевићи*, назвати по томе, што је из те породице знаменита личност прве половине XIX века, честити Србин и витез, кнез *Јовица Милутиновић*, прво буљугбаша[3] кнеза Николе Грбовића, а после и војвода колубарски.[4] Кнежевића има 12 кућа, славе св. Николу.

---

[1] Сва села на „*ић*", као и ово, а којих је доста у овој области, у први мах свршавала су се на „ићи," па се од пре 30 година на овамо крајње „и" избацује готово свуда.

[2] Langer. Serbien etc. 247. — Споменик XVIII 106.

[3] Мемоари Проте Матије. 37. — М. Ђ. Милићевић. „Кнеж. Србија." 396.

[4] Кнез Јовица није оставио после себе мушких наследника, ма да их је имао. Данашњи Кнежевићи су потомци његове браће: Грујице, који је погинуо 1815. год. на Чачку, и Пантелије, који је погинуо 1806. на Мишару.

Милиновића предак доселио се као слуга од Прилепа у Маћедонији и од њега су 4 куће, славе Ђурђиц. Стари Милиновић доселио се уз Кочину Крајину преко Шумадије.

У првом устанку сишао је у село као радник дед данашњих *Јовановића*, из села Засеља у окр. ужичком; њих је 3 куће, славе св. Николу.

Досељеници из новијег доба, од 1860. год. па на овамо, су: *Миловановићи*, досељени из Радобуђе, окр. ужичког, на купљено имање од старих замрлих Лаловића, има их 2 куће, славе св. Ђурђа. — *Видаковић* се призетио у Пекиће, а доселио се из Славковице, слави св. Арханђела и св. Николу. — *Арић* је из Заплања, од Д. Крчимира, циглар, и призетио се у Веселиће, слави св. Трифуна, — *Ранковић* је из непознатог села у окр. ужичком, призетио се у Милиновиће, слави Ђурђиц. — *Живановић* је из Осеченице, призетио се такође у Милиновиће, слави Ђурђиц.

У Санковићу је 47 кућа од 9 породица.

Занимање становништва. — Санковчани се занимају свима привредним занимањима, којима и суседни сељаци ове области. Главна су занимања земљорадња, сточарство и воћарство. Али нигде није омиљено код сваког сељака гајење говеда, као у овом селу и Радобићу. Говеда се гаје правилно и одгајена доносе знатне приходе. Воћа и виногради у последње доба гаје се у велико и подижу на рацијоналној основи. Санковчани не уче занате и не селе се.

Појединости о селу. — Санковић је саставни део мионичке општине у ср. колубарском. Судница, школа и црква су у варошици Мионици. Гробље је на Јакшинцу и заједничко за цело село. Сеоска је преслава Николаји (9 мај).

113. Седлари.[1]

Положај села. — Седлари су на обема обалама Јабланице баш изнад става ове реке и Обнице. Сеоске су куће растурене по свима крајевима села и већином су под брдима а ређе на њиховим странама. Земљиште је брдовито, неравно и врло пресртно. Развође Јабланице и Обнице, и овде као и у Златарићу, зове се *Осијаћ*, па и по њему има сеоских кућа. На десној страни дижу се *Видрак*, *Врана* и *Бобија*.

[1] [illegible] село описивао је и г. Вој. Симоновић, бив. предавач шаб. гимна- [illegible] у је опис без стварне вредности.

У Седларима има доста извора. Главни су извори испод брда и јаки, не пресушују и отичу у Јабланицу или Обницу. Главнији су извори: *Краљева Чесма*, *Попова Вода*, *Мандића Стублина*, *Параментића Бунар*, *Шијаковића Бунар* и др. С Бобије слива се Дубоки Поток, а с Вране *Поток*, којим отичу сувишна кишна и снежна вода. С Осијања се спуштају поједнака точила и из њих се спушта атмосферска вода, почем по њему нема извораца.

Земље и шуме. — Седларске су земље око река, оне су наносне, врло родне и богате, само што их је мало и зову се лукама, обничке су боље од јабланичких, јер их последња више квари. Брдске су земље плитке, суве и кречне и особито родне за стрмна жита. Најбоље су ливаде у Јабланици око Краљеве Чесме и Обници, у месту званом Дивчибаре.

Шума је по свима висовима и њиховим странама, уз долине потока, уз точила и поред самих река, када просецају и кречњачке ртове. Шуме су или приватне или сеоска заједница. Сеоска је заједница испод Јовањске Шуме, а има гдегде и џематских заједница по Осијању.

Тип села. — Седлари су село разбијеног типа. Куће су растурене у неколико група, малих џемата. Џемати су удалеко 2—3 K^m један од другога, а куће су у џематима на растојању 20—300 ^{m}. Главнији џемати у селу су, пошав од Златарића: *Ћосим*, *Ананија*, *Типићани* и *Седлар*.

Ћосим је на Осијању, према цркви јовањској и у њему су *Савићи* (9 кућа). Типићани су на исток од Ћосима и на обема обалама Јабланице и то: *Мандићи* (4 к), *Бирчани* (3 куће), *Томићи* (1 кућа) и *Радојичићи* (1 кућа). Ананија је на Обници: *Параментићи* (10 кућа) и *Ракићи* (5 кућа). Седлар је до Попара, око Виса Седлара и ту су: *Божићи* (4 куће), *Шијаковићи* (1 к), *Петровићи* (3 куће), *Маринковић* (1 кућа), *Грујичић* (1 кућа), *Миловановић* (1 кућа), *Јаковљевић* (1 кућа) и *Обрадовић* (1 кућа).

У Седларима има неколико осредњих задруга: Божића 1, Савића 1, Мандића 1, Маринковића и Параментића 2.

Подаци о селу. — Седлари су према харач. тефтерима из 1818. године имали 14 домова с 20 пор. и 37 харач. личности. Према попису од 1866. год. било је 27 домова с 232 становника, докле према попису од 1874. год. било је 30 дом. с 252 станов. Према попису од 1884. год. био је 31 дом с 298 станов., докле према попису од 1890. год. било је 42 дома с 355 становника. Према попису од 1895. год. било је 44 дома с 427 становника.

докле према попису од 1900. год. било је 59 домова с 438 становника.

Годишњи прираштај становништва је од 1866. године $6_{,24}$, а процентни $2_{,01}\%$.

Име селу. — Име селу је од брда Седлара, за које се прича да се на њему настанио некакав седлар и основао на тај начин село. Право село и најстарије насеље и данас је око истоименог брда, где су данас Божића и Шијаковића куће.

Типићани је име џемата од презимена Типићи, како се звала прва породица тога џемата. Ћосим је место на Осијању где су Савићи, па се тако зове и џемат. Ананија је турска реч, како сељаци веле, али је оно женско име, име бабе, која је Параментиће ту превела.

Порекло становништва и оснивање села. — Седлари су врло старо насеље. По причању старијих сељака село је основала породица *Типића*, за коју се не зна да се откуда доселила. Типићи су прво били у Седлару, па су сишли у Јабланицу и овде су још из турског доба. Одавде је баба Ананија превела Параментиће у Обницу и тамо их населила. Типићи су: *Параментићи*[1] и *Мандићи*, има их 14 кућа, славе св. Николу.

Најстарији досељеник у село је *Шијаковића* предак, за кога се прича да је био седлар и да се населио поред Типића, па и данас је у Седлару на истоименом брду. Ова је породица била некад врло јака, али је много замирала и расељавала се и данас спала на једну кућу, слави Ђурђиц. Родоначелник ове породице доселио се од Пљеваља пред крај XVII века.

Уз Кочину Крајину сишли су с Кремана данашњи *Савићи*. Претка њиховог населио је неки Врца прво у Ковачицама, одакле се после 5 година спустио овде и населио на црквеном имању, које је данас прешло у Савића својину. Савића има 9 кућа, славе св. Ђурђа.

Кад и Савићи сишли су опет с Кремана данашњи *Божићи*: њих је 4 куће, славе св. Пантелију.

С Божићима у Седларе се доселио и предак данашњих *Груjичића* из М. Горе, у Ст. Влаху; и онда и данас једна кућа,

[1] Презиме Параментић дошло је отуда, што је некакав њихов предак, убио неког бесног Турчина Параменту, који је имао у селу велико имање па су га после они заузели.

слави св. Ђурђа. С њима је сишао као слуга предак данашњих *Томића* из Заовина у Ст. Влаху. Ова се кућа делила и селила у Скелу, данас је 1 кућа, слави св. Јована.

У првом устанку доселио се предак данашњих *Петровића* из Осата у Босни, од кога су 3 куће, славе св. Ђурђа.

Бирчане је населио кнез Илија Бирчанин од своје породице из Суводања и ту је био његов рођени брат, који је имао за задатак да мотри на кретање ваљевских Турака и да га о томе извештава; њих је данас 3 куће, славе св. Ђурђа.

Ракићи су сишли из Пакаља на своје имање, има их 5 кућа, славе св. Стевана. — *Миловановић* је новији досељеник из Маоча у Полимљу и насељен на Шијаковића имању, слави св. Николу. — *Радојичић* и *Маринковић* су скорашњи досељеници из Осата, досељени као мајстори, славе св. Арханђела. — *Јаковљевић* је из Ровни, сишао жени на имање, слави св. Јована. — *Обрадовић* се доселио последњих година из сарајевског краја, слави св. Марка.

У Седларима има 46 кућа од 14 пордица.

Занимање становништва. — Седларци се занимају свима занимањима, којима и суседни сељаци ове области. Поред земљорадње и воћарства главна су им занимања риболов по рекама, жежење креча и ћумура, рабаџијање по граду Ваљеву и грађење брана на води. Седларци знају и занате, али их слабо раде изван села, осим ако се куда не одселе. Нерадо се селе из свога села.

Појединости о селу. — Седлари су саставни део јовањске општине у ср. ваљевском. Судница, школа и црква су у Јовањи, а гробље издељено по крајевима. Немају заједничке преславе.

Цигани. — У Типићанима према Бирчанима налази се поред пута насељено 11 циганских кућа. Циганске су куће приземне обичне потлеушице, олепљене блатом. Цигани су се населили овде пре 10 година, немају своје земље и заузели су сеоско земљиште; вере су православне, занимају се свирачином и надничењем по граду и суседним селима. Некад су били у сродству с оним на Бобији, па су се доста давно од њих одвојили и дуго година живели на ставама Обнице и Јабланице, на имању општине града Ваљева. Цигани говоре српски и влашки.

114. Ситарице.

Положај села. — Ситарице су на источној страни од става Суводањске и Станијине Реке. Сеоске су куће изнад река, по пле-

њима брда *Чолиног Остењка* и по увалама између брда *Главице* и *Таре*. Земљиште је брдовито и неравно, већа су брда: *Тара*, *Осоје* и *Главица* до Совча, Куница и Ровни, *Кик* до Суводања, *Орловац* и *Драч* до Бобове.

Извора је у селу много. Главни су сеоски извори под Осојем и Киком и стачу се у поток *Стаковац*, који не пресушује и пада у Обницу. Други су извори под Орловцем и граде поток *Јелав*. Трећи је главни извор *Тара*, по коме је назват и поток и цео крај села тим именом и стиче у Јабланицу.

Земље и шуме. — Ситаричке су земље као и пођутске од црне смолнице врло родне, особито наводњене и добре за ливаде и оранице. Овакве су земље у средини села низ поток Стаковац, докле свуда по селу друге су земље. По Тари, куда су избили порфирити, су пескуше, суве, посне и нису ни за какве усеве. По брдима и до Бобове само су вртаче са каменим странама, те су и сувише неподесне за обделавање.

Шуме су сеоске на источној страни села до Јабланице, где су повећи делови села пошумљени. Тара је сеоска заједница, а других заједница у селу нема.

Тип села. — Ситарице су у сливу двеју река Јабланице и Обнице, и подесне за две самосталне групе, готово два засебна насеља. Први део села над Обницом зове се *Херцеговачки Крај*, а други над Јабланицом зове се *Тара*. Цемати су удаљени један од другога 600 ^{m}, а куће су на растојању од 20—100 ^{m}.

У Херцеговачком Крају су: *Ивковићи* (3 к), *Мићићи* (3 к), *Мијаиловићи* (4 к) и *Станојевић* (1 к) и ове су куће под Чолиним Остењком, у врху потока Јелава. У Тари су: *Станићи* (1 к), *Мијатовићи* (1 к), *Ракићи* (5 к), *Хаџићи* (10 к), *Јаковљевићи* (3 к), *Милосављевић* (1 к) и *Јовићи* (2 к). На Ставама, на дну села, на Обници, има једна кућа *Симића*.

Повеће задруге у селу су Станића с 36 чељади и Хаџића с 30 чељади.

Подаци о селу. — Ситарице према харачким тефтерима из 1818. год. имали су 12 домова с 19 пор. и 47 хар. личности. Према попису од 1866. год. било је 20 домова с 235 станов., докле према попису од 1874. год. било је 26 домова с 241 стан. Према попису од 1884. год. било је 28 домова с 289 становника, докле према попису од 1890. год. било је 27 домова с 296 становника. Према попису од 1895. год. било је 33 дома с 298 ста-

новника, докле према попису од 1900. год. било је 35 домова с 293 становника.

Годишњи прираштај становништва је од 1866. год. 1,24, а процентни 0,51°|₀.

Име селу. — Ситарице је старо име, прича се да су некадашњи становници овог села умели градити сита па су они прво по томе прозвати ситари, а по њима и село Ситарице.

Имена крајева су: Херцеговачки по месту досељења, а Тара по месту насељења око извора, потока и шуме Таре.

Порекло становништва и оснивање села. — Старо село је у Тари, а ту су и данас најстарије сеоске породице. Старе породице, које су основале село, јесу *Станићи*, којих је врло мало у селу, већ су се многе иселиле у Тамнаву, где их има у повише села; њих је 2 куће (Мијатовића и Станића), славе св. Стевана.

Друга врло стара породица, досељена у првој половини XVIII века за време аустријске окупације, јесте *Ракића* и *Јаковљевића* (Јовићи и Милосављевићи), досељена из Узовнице у Азбуковици, има их 11 кућа, славе св. Арханђела.

Херцеговци — *Џувери* досељени су уз Кочину Крајину из Бобове у Полимљу; њих је 11 кућа под презименима: Ивковићи, Мићићи, Мијаиловићи и Станојевић, славе св. Лазара. Кад и Џувери доселили су се и *Хаџићи* из Петрца у Азбуковици, њих је 10 кућа, славе Ђурђиц.

Симић је скорашњи досељеник из Бобове, доселио се као опанчар, слави св. Николу.

У Ситарицама је 35 кућа од 5 породица.

Занимање становништва. — Ситаричани се занимају свима привредним занимањима, којима и други сељаци из суседних области. Главна су занимања земљорадња и воћарство. Одају се из реда изучавању заната и раде их по селу и изван њега. Због рђавог земљишта и његовог рђавог распореда многе се породице скоро сваке године исељавају у равнија села, докле и сваки увиђавнији сељак мушку децу отуђује израније и шаље на занате, у службу и трговину, па их тако и не враћа.

Појединости о селу. — Ситарице су саставни део суводањске општине у ср. подгорском. Судница и школа су на Ставама, а црква у Грачаници. Гробље је заједничко и изнад извора Таре. Село нема заједничке преславе.

115. Славковица.

Положај села. — Славковица је на обема обалама Славковачке Реке, увучена дубоко у планину *Рајац*. Земљиште је планинско и сувише брдовито. Стране су брда врло стрме, а брда су купаста или су косе. С јужне стране диже се изнад овог села и Баха *Грађеник*, а са северне, као развође Гукошкој и Славковачкој Реци, *Бобија*. Главнија су уздигнућа: *Широка Плоча* до Лалинаца, *Трешњица* до Гукоши, *Рајац* до Полома, *Обршина* и *Лишак* до Кад. Луке. Сва су брда од вулканских дацитних стена, које су по површини јако распаднуте. Само је Рајац, по врху и до Полома, састављен од кречњачких стена с вртачама.

Изворима је село богато. Многи су извори у падини Рајца и Бобије и од њих се сливају разнолики потоци и граде *Славковачку Реку*. Око извора су и куће и оне се спуштају дубоко низ потоке или се пењу у планину. Главнији сеоски су извори: *Врело*, *Провалија*, *Букљенац* и *Миладиновац* у Лисинама, *Литице* на Бобији, поред многих малих извораца са плазовима око себе.

Славковачка Река постаје од потока: *Ковачеве Реке*, која долази с југа из Ржанице, *Иконића Врела*, које извире под Рајцем, *Коловаче*, која слази са севера од Смиљанића, *Литице* која слази с Бобије и *Радиновца*, који слази опет с Бобије и тече поред цркве. Реку у главном граде два бујна и плаховита потока *Коловача* и *Ковачева Река*, који се састају код школе и при поплавама и селу и његовом атару чине велике штете, ма да су куће склоњене од њих. Славковачка Река тече на северозапад и у Кад. Луци, испод Кошуте, улива се у Љиг.

Земље и шуме. — Славковачке су земље изван кућа по плећима и падинама појединих брда и око Реке. Брдске су земље песковите, хладне, суве, плитког дна и врло неродне, тако да се дају тешко и догонити. Око Реке су наносне земље, палучци и луке, подложне квару од река и потока, добре за ораницу и погдегде и за ливаде. У опште је Славковица у погледу зиратне земље посве сиромашна и долази у ред најсиромашнијих села у колубарској области.

Шуме је и сувише и од лиснатог дрвета; цело село обрасло је њоме. Само Литице и један део Бобије, део изнад цркве што није пошумљен, иначе свуда и на сваком месту прекрилиле су многе шуме, које има у изобиљу и за грађу, огрев, продају и жежење ћумура. Особито је Рајац пребогат шумама, сав

је сеоска заједница, докле су сва повећа брда џематске или породичне заједнице, где и појединци имају два пут више шуме него зиратне земље.

Тип села. — Славковица је имала раније тип старовлашког села, а и данас је у главном овог истог типа, али од пре 30 година нагло се насељава Реци и поступно прелази у речни или башки тип. Близу трећи део села населио се у луке и ту се стално населио, оставивши у селу своје окућнице и имање, које временом даје у замену за ближе насељеном месту. Славковица је и данас подељена у џемате, који су сви при изворима потока, по јаругама и увалама између појединих брда. Сеоски су џемати: *Ржаница* изнад Баха, испод рудничког села Полома, *Качер* испод Рајца и око Врела, *Јелав* при извору Коловаче, *Веселиновићи* по Бобији до Кад. Луке и *Славковица* око школе и цркве. Куће у џематима од једне породице су близу једна друге, на растојању од 20—30 ᵐ, а поједине породице увек су у јаругама и по увалама удаљене по 200—700 ᵐ једна од друге, докле мале или џемати су спојени.

У Ржаници су: *Којићи* (Гајићи) (3 куће), *Којићи* (5 кућа), *Матићи* или *Радовићи* (11 кућа), *Видаковићи* (5 кућа), који су у правој Ржаници, а ниже њих, око Провалије су: *Миловановићи* (7 кућа) и у Белом Потоку *Максимовићи* (4 куће). У Качеру су: *Николићи* (4 куће), *Даничићи* (10 кућа), *Радовић* (1 к), *Иконићи* (7 кућа), *Акимовићи* (6 кућа), *Крстићи* (Ранковићи) (10 кућа), *Смиљанићи* на *Лисинама* (15 кућа), *Радивојевићи* (Дујићи (2 куће) и *Весићи* (6 кућа). У Јелаву су: *Ивковићи* (7 к), *Тобџићи* (3 куће), *Нешићи* (5 кућа), *Тошнићи* (4 куће), *Стојнићи* (6 кућа) и *Дујићи* (7 кућа). У Веселиновићима су: *Ћајићи* (10 к), *Спасојевићи* (5 кућа). *Стевановићи* (4 куће), *Арсенијевићи* (5 к), *Митровићи* (2 куће), *Весковићи* (5 кућа), *Павлићевићи* (2 куће). *Обрадовићи* (2 куће), *Раковићи* (1 кућа) и *Ђукићи* (5 кућа). У Славковици су: *Поповић* (1 кућа), *Петровић* (1 кућа), *Ћирић* (1 кућа) и *Кирин* (1 кућа) поред осталих, сишлих из села и урачунатих по појединим крајевима.

Задружан је живот слабо развијен. Врло је мали број повећих задруга, као што је Даничића од 25 душа, већ су већином мање задруге од 2—3 члана и 10—18 чељади.

Подаци о селу. — Код Вука и по харачким тефтерима из 1818. год. насеља *Ржаница* и *Славковица*[1] воде се као засебна

[1] М. Петровић „Финансије и Установе Обновљене Србије." II 460—469.

насеља и обоје заједно имали су 10 домова с 45 пор. и 140 хар. личности. Према попису од 1866. године било је 107 домова са 693 становника, докле према попису од 1874. год. био је 121 дом са 768 станов. Према попису од 1884. год. било је 130 домова с 874 становника, докле према попису од 1890. год. било је 147 домова с 922 станов. Према попису од 1895. год. било је 158 домова с 959 становника, докле према попису од 1900. год. било је 176 домова с 1046 становника.[1]

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је $10{,}_{36}$, а процентни $1{,}_{25}\%_0$.

Име селу. — Од куда је име Славковица, непознато је. Имена мала: *Јелав*, *Качер* и *Ржаница* су по имену појединих рајачких брда, а *Веселиновићи* су по имену оснеоваоца исте породице, која само у селу носи ово опште презиме.

Старине у селу. — 1. У мали Качеру, испод истоименог брда, код Врела, налазе се остаци некакве порушене цркве, коју народ држи да је била манастир до Кочине Крајине, с тога ове зидине и назива *Манастирина*. Зидине су врло старе, у средини је њиховој добро очуван олтар и сељаци су га оградили, те трећег дана Духова чине на њему молитву.

2. На ставама Коловаче и Ковачеве Реке налазе се остаци старе славковачке цркве, коју и Јоаким Вујић помиње у својим „Путешествијама."[2] Ова је црква била паљена неколико пута, а последњи пут је обновљена трошком мештана 1822. год. и саграђена од древета. Црква је ислужила своје и замењена је у 1875. године новом зиданом црквом, подигнутом на 300 ^{m} на запад од ње, низ Реку, а стара се сама собом срушила.

3. На месту званом *Двориште* у Даничићима налазе се 2 врло висока, вертикално у земљу убодена стећка без натписа, за које сељаци држе да су споменици из доба српске државне самосталности у средњем веку.

4. Мало више старе цркве, уз Ковачеву Реку, налази се неко старо гробље, познато у народу овог краја под именом *Маџарско Гробље*, у коме је до скора било мраморје, па су га сељаци са стране повадили и разнели.

---

[1] И у Статистици од 1900. год. помиње се Славковица с некаквим засеоком Подгорицом, новим именом, којим су обухваћене све три мале испод Рајца. Име Подгорица ограничено је само на Даничиће у Качеру, па отуда и не може бити заселак.

[2] Јоаким Вујић. Путешествије II 35.

5. У народу је још свежа успомена на некакви стари пут, који је спајао љишку долину с долином Мораве, јер је од вајкада овуда био најкраћи прелаз из једне у другу долину. Овај је пут ишао уз кадолучку Кошуту, на извор Радиновац, па венцем Бобије, преко Липака, Јелава пео се на Рајац и после спуштао у долину Чемернице, која с друге стране Рајца извире. Од овог пута и данас се распознају трагови старих калдрма и радова, али је данас замењен просеченим и насутим среским путем, који иде уз Реку, па се кроз Ржаницу пење на Рајац.

Порекло становништва и оснивање села. — Старо село је било око Манастирине и њеног Врела у Качеру, па су тек доцније поједине одељене породице заилазиле дубље у планину и тамо се стално настањивале. Најстарије сеоске породице и данас скоро све имају својих представника око Врела. Оснивачи села сматрају се две породице, за које се не зна да су се с које стране доселиле: *Николићи* у Качеру и *Радовићи* у Ржаници, који су некад били у Качеру, па се повукли и прво населили Ржаницу. Николићима су род *Максимовићи* у Ржаници, *Иконићи* и *Аћимовићи* у Качеру, *Крстићи* у Качеру и Штавицама, окр. рудничког, *Дујићи* у Качеру, Јелаву и 4 куће у Бранчићу, окр. рудничког. Николића има 40 кућа, славе св. Николу.

Радовића у Ржаници има 11 кућа и једна кућа у Иконићима, где се тај призетио и слави поред своје славе св. Ђурђа и св. Николу.

Најстарија досељена породица су *Веселиновићи*. Родоначелник ове породице Веселин је трећи брат Ђурин, који се доселио пред крај XVII века из села Штиткова у Ст. Влаху и населио се у Кад. Луци. Веселин се одмах одвојио од браће и прешао у ово село и населио на брдашцу Краљевици у Качеру, где су и данас његови потомци *Стевановићи*. Други Стевановићи и потомци Веселинови отишли су из овог краја и населили се по плећима Бобије до Џадине Луке. Веселинови су потомци: *Стевановићи* у Качеру и Бобији, *Ивковићи* у Јелаву, Ваљеву, Вртиглавама, Моравцима и свој Србији, *Ћајићи*[1] на Бобији, *Спасојевићи* на Бобији, Бабајићу, Бранчићу и Вукони, *Арсенијевићи* на Бобији, Јајчићу, Бранчићу, Смрдљиковцу и Бањанима, окр. рудничког, *Митровићи* на Бобији и Команицама,

---

[1] Један од старијих служио некаквог Турчина Ћају и сељаци га тако звали, па по њему прозвали се и његови Ћајићи.

Весковићи на Бобији и *Обрадовићи* на Бобији и Кад. Луци. Веселиновића је данас у селу 42 куће, славе Ђурђиц.

Друга раније досељена породица јесу *Видаковићи* у Ржаници. Родоначелник ове породице, Видак доселио се из Д. Колашина, у Ст. Србији, са границе Васојевића и прво се населио негде у рудничком округу, где и данас у селима око Мораве има својих рођака. Видак је населио се после Радовића у Ржаници, од њега су Павлићевићи на Бобији и Санковићу и др. љишким селима, има их 7 кућа, славе св. Арханђела.

Трећа раније досељена породица, досељена у исто доба кад и Веселинова, јесте *Смиљанића*. Баба Смиљана са 4 пунолетна сина доселила се из Бучја у Полимљу од породице тамошњих Ајановића, отуда је ово једна иста породица са Степановићима у Палежници и Демировићима у Велишевцима ове области. Смиљанићима су сродни у селу Весићи, потомци првог бабиног сина, њих има данас у Цветановцима, Бранчићу и др. љишким селима, а овде 20 кућа, славе св. Стевана.

Четврта по досељењу стара породица јесу *Којићи*. Предак ових Којића доселио се из Старе Србије, из околине Пећи, опет пред крај XVII столећа. Неког од ранијих Којића много су мрзели Турци, а особито што је суделовао у рату аустријском у почетку XVIII столећа, с тога га ухвате и убију, а његову породицу протерају. Један део ове породице исели се у Штавице окр. руднички и данас их је тамо 10 кућа, други део оде у Срем и насели се у околини манастира Фенека. Од ових се један врати и насели у место у Качеру, где су раније били Којићи, у Ржаници, и од њега је 5 кућа, славе св. Петку.

Пред Кочину Крајину доселили су се у село *Даничићи* из села Бобове у Полимљу од Џувера; њих је 10 кућа, славе св. Лазара.

Тад су из ваљевског Врела дошли данашњи *Нешићи*, који су раније били досељени у Врело из рудничког округа. Нешићима су род *Тобџићи*,[1] те их тако има 8 кућа, славе Ђурђиц.

У првом устанку доселили су се од Сјенице данашњи *Ђукићи*, чији се предак доселио као слуга и призетио се у Веселиновиће. Ђукића има у Рупкладама 2 куће, а овде 5, славе св. Стевана. Кад и Ђукићи, тада је један Швабићев син из Кадијине Луке прешао у Ржаницу и од њега су *Миловановићи*, којих

[1] Тобџићиназвати су по томе што им дед био тобџија под Карађорђем и погинуо на топу на Љубићу 1815. год.

је 7 кућа, славе св. Николу. — *Којића (Гајића)* предак доселио се из села *Сирогојна* у Ст. Влаху и призетио се у праве Којиће, чије је презиме примио. Којића је 3 куће, славе св. Трифуна. — *Тошнића* баба прешла је из београдског села Црљени у ово село и довела своју породицу и населила је поред Нешића на Бобији; њих је 4 куће, славе св. Николу. — *Стојнића* дед доселио се из Дића у руд. округу, из породице Чикулића и призетио у Ивковиће; њих је 6 кућа, славе Ђурђиц.

Досељеници од 1865. год. на овамо су: *Раковић* доселио се из Чајетине округа ужичког и призетио у Ђукиће, слави св. Стевана. — *Петровић* доселио се као занатлија из Планинице, слави Вел. Госпођу. — *Кирин* доселио се из неког села, близу града Поле, на Истри, Србин католичке вере и по занимању камењар. — *Ћирић* доселио се из села Рудара у топличком округу као механџија, слави св. Николу. — *Поповић* доселио се као свештеник из села Диваца ове области, слави Ђурђиц.

У Славковици је 173 дома од 18 породица.

Занимање становништва. — Славковчани се занимају поглавито земљорадњом, сточарством и воћарством. Главна су занимања земљорадња и воћарство. И ако је земља по све слаба, и ако с омало земље, ипак нема ниједног Славковчанина, који у доњим љишким селима ове области и око реке Качера нема своје земље, којом подмирује своје потребе. На тим својим добрима, као и на онима, која сваке године узимају под закуп, не само да прибављају своје животне намирнице, већ ту исхрањују и своју домаћу стоку, које доста држе. Сеоска дацитна брда нису ни за шта друго до за шуме, воћњаке и винограде, који особито успевају. Своје много воће и вино извозе у великој мери, те с обзиром и на ове околности Славковчани ипак нису сиромашни људи, него најимућнији у области. Славковчани се непрекидно исељавају, нарочито после деобе у селу, када се већином исељавају у она села, у којима су раније имали својих имања. Осим тога многи се одвајају од кућа и иду по школама, занатима и трговини, те се тако удаљавају од свога села и више се не враћају. На исељавање не нагони их сиромаштина, него потреба за бољим и лакшим животом, као и боље земље по другим селима.

Појединости о селу. — Славковица је саставни део славковачке општине у ср. колубарском. Судница, школа и црква су на ставама Коловаче и Ковачеве Реке. Гробље је подељено на три дела. Преслава сеоска је трећи дан Духова

На ставама Коловаче и Ковачеве Реке налази се повеће друмско насеље *Славковица*. Поред цркве, школе и суднице овде има 5 дућана, једна механа и 5—6 приватних кућа. Дућане држе сељаци из места и раде занате. По кућама седе поједини сељаци, који су сишли озго из села ближе Реци. И занатлије и приватни занимају се земљорадњом поред заната.

116. Словац.

Положај села. — Словац је на обема обалама реке Колубаре, у средини клисуре, познате под именом *Сутеска*. Сеоске су куће по падинама и плећима оних брда, која су најјаче сузила колубарску долину у овом селу. Главнија су узвишења: *Град*, *Словац* и *Брдо* на левој обали реке и *Оштриковац* на десној обали. Брда су стрмих падина, каменита и пуна плазова и наваљаног стења. Земљиште је од секундарног кречњака с вртачама само по Словцу и плећима брда.

Извора је у селу доста и око кућа су или су међу словачким увалама и раседима или поред Колубаре. Главнији су извори: *Добривојевића Бунар* и *Матића Бунар* у селу, *Градачка Чесма* поред Колубаре, *Алуга* и *Точак* испод Оштриковца.

Земље и шуме. — Земље брдске су кречне, суве и врло подесне за стрмна жита, шуме и воће, куда и нема ливада и пашњака. Главни део имања је при ушћу Топлице у Колубару и по Сутесци, куда има одличних ораница и косаница и свега доста.

Шуме је доста јер су сва брда пошумљена, па је има и за грађу и гориво у довољној мери. Сеоска шума позната је под именом *Словац* и скоро сва издељена, а налази се на западној страни села. Сеоска је заједница Град и један део Оштриковца.

Тип села. — Словац је село разбијеног типа. Сеоске су куће распоређене у два џемата, један је на брду Словцу и испод њега и зове се *Словац*, а други је на Оштриковцу и зове се *Стошићи*. Џемати су прави засеоци, два засебна насеља, мало повећи, па два засебна села; куће су им растурене на све стране и нигде три у заједници.

У Словцу су: *Јовановићи* (4 куће), *Викентијевићи* (2 куће), *Добривојевићи* (2 куће), *Стевановићи* (1 кућа), *Матићи* (5 кућа), *Петровићи* (3 куће), *Ђорђевићи* (5 кућа), *Марковићи* (4 куће) и *Срећковићи* (1 кућа). У Стошићима су: *Секулићи* (5 кућа), *Ивановићи* (Станојловићи) (4 куће), *Милутиновићи* (4 куће) и *Петровићи* (4 куће).

Јаче задруге су: Добривојевића 1 од 30 чељади и Срећковића од 25.

Подаци о селу. — Код Вука и у харачким тефтерима из 1818. године овог села нема, у место њега свуда се помиње Стојшић и Стошић,[1] који је имао 19 дом. с 22 пор. и 54 хар. личности. Према попису од 1866. г. у коме се опет ово село води под именом Стоишић,[2] било је 32 дома с 211 становника, докле према попису од 1874. год. (кад се први пут јавља име Словац) било је 34 дома с 232 станов. Према попису од 1884. год. било је 38 домова с 254 станов., докле према попису од 1890. год. било је 42 дома с 291 становником. Према попису од 1895. год. било је 42 дома с 303 станов., докле према попису од 1900. год. било је 44 дома с 314 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је $3,_{12}$, а процентни $1,_{23}$%.

Име селу. — Име Словац дошло је од брда и оног огромног шумског простора, који се чак од Баб. Луке, преко Кланице, Лознице и Веселиноваца спушта до корита реке Колубаре под именом *Словац*. Словац је велика шумска висораван од секундарних стена с вртачама и проривена с неколико речица, које теку у јужном и североисточном правцу. Још у првом устанку Прота Матија у својим Мемоарима помиње словачке шуме под именом планина Словац и да су у планини били збегови.[3] И данас је Словац шумска област, али није ни из далека налик на планину. Куће овог села су на крају висоравни.

Име Стојшићи некада, а данас *Стошићи*, дошло је од презимена прве породице на том крају села.

Старине у селу. — На Брду Граду, баш према супротном колубарском вису Оштриковцу, налазе се и данас добро очувани остаци некакве тврђаве. Од старе тврђаве остала су само поједина платна и порушени зидови. Тврђава је заузимала мали простор и прича се, да ју је зидала Проклета Јерина.[4]

Порекло становништва и оснивање села. — Стари део села је *Стошићи*, а Словац је новије насеље, те се према томе и после

[1] Вук Ст. Караџић „Даница" 1827. Стр. 58. — М. Петровић — Финансије II стр. 464.

[2] „Државопис Србије" IX свеска 1879.

[3] Мемоари проте М. Ненадовића. Стр. 10.

[4] М. Ђ. Милићевић. Кнежевина. Србија Стр. 366. Код Милићевића записана је у целини прича о зидању овог града, коју нисмо хтели уносити

јавља у литератури. Што је име Словац претегло има се приписати јачем насељу на том крају и јачем истицању тога имена због старина и многе шуме. У селу нема старих породица, за њих се држи, да их пре почетка XVII века и није било, већ да је ово био пуст и шумовит крај. Прво су се населили Стошићи као заселак села Маркове Цркве, па је због шуме у Словцу остао у заједници са Словцем а одвојио се од Маркове Цркве, и ако с овим селом и данас чини географску целину. Стошиће је основала породица *Срећковића* досељена пред крај XVII века из Куча. Срећковићи су прво били насељени у Стошићима, па пре 50 год. прешли у Словац и населили се под Градом, а у Стошићима су остали њихови сродници, има их 5 кућа, славе св. Василија.

Одмах после Срећковића прешли су у ово село из суседног Вировца *Стојшићи* или *Радомировићи*[1] и од њих су данашњи *Станојевићи* и *Милутиновићи*. По њима је и овај крај назват *Стошићи*. Стојшића има 8 кућа, славе Ђурђиц.

Пред Кочину Крајину доселили су се у Стошиће и *Секулићи*. Предак њихов доселио се из Бањана у Црној Гори а дошао због крвне освете, има их 5 кућа, славе св. Ђурђа.

Тада или мало после сишле су у село са Стрмне Горе, изнад Ваљева, од породице тамошњих Лекића, 3 породице данашњих *Словчана* и населили се на Словцу и по странама изнад Колубаре. Словчани су пореклом из Дробњака у Црној Гори, од братства тамошњих Косорића, њих је под презименима Матићи, Добривојевићи и свих других осим Срећковића у Словцу 26 кућа, славе Мратин-дан.

У Словцу је 44 куће од 4 породице.

Занимање становништва. — Словчани се занимају свима привредним радовима, којима и суседни сољаци ове области. Како се налазе у каменитој клисури, сваки још вади камен и продаје по доњим тамнавским селима, која су оскудна каменом. Словчани не уче занате и не селе се изван свога села.

Појединости о селу. — Словац је саставни део лозничке општине у срезу ваљевском. Судница је у Лозници. Стошићи иду у Маркову Цркву, а Словац Степању у Тамнави. Школи Словац иде у Бајевац, а Стошићи у Маркову Цркву. Гробље је

[1] Из [illegible] породице *Марко Радомировић*, буљугбаша Грбовићев 1804. год. — [illegible], 37.

подељено на два дела, докле Стошићи сахрањују се у Гробље Маркове Цркве Село преславља Томину Суботу.

Кроз село левом обалом Колубаре иде окружни пут Ваљево — Обреновац. На изласку из Сутеске налази се у селу механа, својина једног од Словчана. Механа је путничка, држи је сопственик и поред ње нема никаквих других зграда.

На Колубари између оба краја имају свега два брода. Први, Словачки Брод, гази се, кад је река мала и налази се одмах испод Града, а други је на понтонима испод ушћа Топлице.

117. Совач.

Положај села. — Совач је на левој обали реке Јабланице и на северозападној страни поља Поћуте. Сеоске су куће прирте уз брда истог села или су по увалама и долинама потока, који теку с тих брда. Северни део села је брдовит и ту су она брда, која са севера затварају поћутско поље. Та су брда: *Крушик, Близанци, Гајеви* и *Кик.* Брда су кречњачка, плећаста, с вртачама и стрмих нагиба ка селу. Подина ових брда су силикатне рудоносне стене.

На подножју сваког брда јављају се извори, којих има доста и сви су на додирним зонама кречњачких и силикатних стена. Извори су јаки и не пресушују, а главнији су: *Точак, Томића Бунар, Вуковића Бунар* и др. Готово свака кућа има или свој бунар или чесму, па се тако и назива, а од сваког извора потичу поточићи ка Јабланици и чине да је овај део Поћуте, који спада у ово село, богато снабдевен водом. Испод Крушика извире јака плаховита речица *Житковица,* која тече западним крајем села и пада у Јабланицу. Њено је корито уско, обале су јој стрме, а корито дубоко и неравно, те речица тече водопадима и брзацима. Између *Близанаца* тече кроз средину села јак поточић, познат под именом *Томића Поток,* који пада у Житковицу, близу њеног ушћа. И поток је уског корита, с брзацима и водопадима, плаховит, али не чини селу штете, колико имању при ушћу у Житковицу и око Јабланице.

У Совчу после јаких киша јављају се многи извори, чија вода искаче на знатну висину, па престају кад се земља ослободи сувишне воде. Такви се извори јављају испод брда, по воћњацима и њивама испод њих.

Земље и шуме. — Совачке су земље брдске или поћутске. Брдсек су земље кречне, суве, врло посне и само по вртачама подесније за обделавање. Оне се морају јако натирати и дого-

нити да могу бар осредњи род донети, нису никако за ливаде и пашњаке нити за сејање кукуруза, изузимајући вртаче, ако нису каменитог дна. Поћутске су земље смолне, црне боје, с доста хумуса и врло родне и лакородне. На њима успева особито добро сваки усев и оне су подесне и за ливаде и пашњаке.

Шуме је у селу мало. Готово сва су брда гола, као и њихова плећа. Што има шуме по Близанцима, Гајевима и Кику, појединачни су забрани, у којима се појединци користе дрветом за грађу и огрев. Већи део сељака мора куповати шуму са стране. Сеоске су заједнице осулине по брдима и Крушаку и служе за заједничке испусте. Других заједница нема.

Тип села. — Совач је село збијеног типа. Код њега су куће под Близанцума, збијене једна уз другу на растојању 20—30 ^{m}. Куће су под брдом и око потока и извора и не могу се издвајати у мале. И старији и млађи досељеници улазили у село и нису се издвајали по крајевима.

У Совчу су: *Пуцаревићи* (Томићи, Митровићи, Васићи и Ђукићи) (16 кућа), *Чолаковићи* (Чолаци) (Лукићи, Павловићи, Радојичићи и Миливојевићи) (12 кућа), *Вуковићи* (Вуловићи, Милићевићи, Маринковићи, Марковићи и Димитријевићи) (8 кућа) и *Милановићи* (Васиљевићи, Стакићи, Савчићи, Станисављевићи (13 кућа).

У селу је доста развијен задружан живот. Повеће су задруге: Вуковића, Томића 1, Павловића 1 и Станисављевића.

Подаци о селу. — Совач је према списку села ваљевске епархије из 1735. год. имао 16 домова.[1] Према харачким тефтерима из 1818. год. било је 20 дом. с 31 пор. и 65 хар. личности. Према попису од 1866. год. било је 25 домова с 202 станов., докле према попису од 1874. год. било је 36 домова с 247 становника. Према попису од 1884. год. било је 37 домова с 284 станов., докле према попису од 1890. год. било је 40 домова с 287 станов. Према попису од 1895. год. било је 42 дома с 322 становника, докле према попису од 1900. год., било је 44 дома с 331 становником.

Годишњи прираштај становништва од 1866. године је 3,74 а процентни $1{,}48\%$.

Име селу. — Откуда је име селу непознато је. Али познато је да је Совач старије насеље, јер се налази у списку села од 1737. год.[2]

[1] Споменик XLII 201.
[2] Langer. Serbien etc. 247.

Старине у селу. — Изнад села, на плећима Близанаца налази се неко старо гробље познато под именом *Маџарско Гробље.* Ту су некакви стећци, већином искривљени, без икаквог реда у земљу пободени и без натписа.

Порекло становништва и оснивање села. — Старо село било је преко Житковице до Мијача, од прилике где су данас куће Вуковића. Вуковићи се и сматрају као старинци, јер се не зна, да су се одакле доселили. Вуковића има под разним презименима 8 кућа, славе св. Николу.

Најстарији су досељеници *Пуцаревићи*, досељени у 2 породице из Бирча у Босни у другој половини XVII столећа. Презиме Пуцаревићи је опште презиме и носе га све оне породице, које су се првобитно овако звале, докле се данас ове породице изван села зову и друкчије; њих је 16 кућа, славе св. Ђурђа.

Чолаковићи су се доселили од Рогачце у окр. ужичком, а сишли су одмах после Пуцаревића. И Чолаковићи се овако зову само у селу, иначе свака породица има друго презиме; њих је 12 кућа, славе св. Николу.

Милановићи су сишли кад и Чолаковића из истог села Рогачице и населили су се у Вуковићима; њих је овде у селу 4 куће и у Мијачима 3 под презименом Давидовићи, славе св. Алимпија.

Васиљевићи у Милановићима су из Осата, из околине Сребрнице, има их 7 кућа, предак им се доселио као мајстор уз Кочину Крајину, славе Михољ-дан.

Стакића је отац прешао из Мајиновића у ово село и дошао жени на имање; њих је 2 куће и славе Михољ-дан, славу Васиљевића.

У Совчу је 47 кућа од 6 породица.

Занимање становништва. — Совчани се занимају земљорадњом и воћарством. Земље имају доста испод кућа у Пољути и изнад кућа по брдима. Земља им даје доста средстава за исхрану њихову и њихове домаће стоке. Стоке, нарочито ситније држе доста, а воћњаке имају доста велике и они су сви око кућа. Совчани радо уче занате и по занату се удаљавају из свога села, иначе нерадо се селе.

Појединости о селу. — Совач је саставни део ребељске општине у ср. ваљевском. Судница и школа су у Пољути, а црква у Пустињи. Гробље је заједничко за цело село и налази се поред Житковице изнад села. Сеоска је преслава Спасов-дан.

118. Станијина Река

Положај села. — Станијина река је на обема обалама истоимене речице. Сеоске су куће уз потоке и по странама појединих сеоских брда. Земљиште је брдовито, брда су висока и наставак медведничких и рожањских коса. Стране су брда врло успрте, али не и камените, голе, ретко пошумљене. Знатнија узвишења су: *Вилинац*, коса источног правца, која одваја село од Суводања и служи као развође: Дренајићкој и Станијиној Реци, *Кључача* више Бурмаза, *Церовац* и *Главица* више Раковића, *Вишањ* где је сеоско гробље, *Ива* и *Копиловић* до Царине.

Извора у селу има доста. Извори су дуж реке и око кућа. Бунара нема нити се копају. Главнији су извори: *Раковића Водица*, *Студенац*, *Иве*, *Вуковића Чесма* итд. Станијина Река извире на два места на Иви и тече кроз средину села, примајући с обе стране многе извориће, докле напослетку не састане се под Вилинцем са Суводањском Реком и гради Обницу, која се од става почиње тим именом и звати.

Земље и шуме. — Станоречке су земље око реке, потока и свуда око кућа. Брдске су земље песковите, суве, хладне, плитког дна и слабо рађају. Земље по доловима и вртачама огољеног Вилинца и његовој падини, окренутој селу, родније су и особито рађају стрмним усевима. Луке су добре и ливаде и пашњаци, почем се редовно и лако наводњавају, то се могу и по двапут косити преко године. По лукама особито добро успева и кукуруз.

Шуме је у селу доста. Шума је у неприступачним деловима села по увалама између брда, њиховим литицама и опет местима, где је изашао на површину го камен. По овим шумама има особито добрих испуста и с тога сељаци и држе у заједници овакве комаде земље. Сеоска је заједница шума и лепи испусти на Иви и Копиловић, а породичне су опет заједнице по селу и око кућа.

Тип села. — Станијина Река је село разбијеног типа. Сеоске су куће издвојене у мање или веће мале, које се називају по појединим породицама. Те су породичне групе поређане с обе стране Реке и ређају се од њених става па све до под Иву и неприметно спајају се.

У Станијиној Реци, пошавши од извора Реке, па на исток су ове породице: *Бурмази* (2 куће), *Теодоровићи* (5 кућа), *Вуковићи* (7 кућа), *Милошевић* (1 кућа), *Влајковићи* (11 кућа), *Теодосићи* (8 кућа), *Сакићи* (1 кућа), *Живанићи* (7 кућа), *Раковићи*

(11 кућа), *Тодорићи* (1 кућа), *Обрадовићи* (4 куће), *Стојковић* (1 кућа), *Јевтићи* (6 кућа), *Ранковићи* (5 кућа) *Пантелићи* (4 куће), *Исаиловићи* (1 кућа), *Васиљевићи* (или Живановићи) (14 кућа) и *Анђелићи* (3 куће).

У селу је најбоље развијен задружан живот. Задруге са преко 30 чељади у кући су: Вуковића 2 и Влајковића 1, а са 25 чељади су: Бурмаска 1, Вуковића 1 и Васиљевића 1, а са 20 чељади су: Раковића 1, Вуковића 1 и Васиљевића 1.

Подаци о селу. — Према списку села ваљевске епархије од 1735. год. Станијина Река, уведена на два места у истом списку, по првом запису имала је 8 домова, а по другом 11 домова.[1] Станијина Река према харачким тефтерима из 1818. год. имала је 22 дома са 29 пор. и 75 хар. личности. Према попису од 1866. год. било је 47 домова са 475 станов., докле према попису од 1874. год. било је 64 дома са 552 станов. Према попису од 1884. год. био је 61 дом са 668 станов., докле према попису од 1890. год. било је 66 домова са 729 станов. Према попису 1895. год. било је 68 дом. са 832 станов., докле према попису од 1900. год. било је 84 дом. са 867 стан.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је $11_{,53}$, а процентни $1_{,82}\%$.

Име селу. — Име Станијина Река дошло је од истоимене Реке, која протиче кроз село. Реци је дато име по некаквој баба-Стâни или Станији из породице, која је са свим замрла и нема је данас у селу. Прича се да је баби била замрла цела кућа, а последњи јој умр̂о јединац син, па кад је хтела да му удари споменик (белег) на гробу, тада нађе некакву плочу у селу, натовари је на кола, кола јој се поломе и волови се отисну у једну јаругу и угину, а она неколико пута после тога за живота покушавала је да тај белег покрене и отера, па није могла. Камен је био велики и тежак и данас стоји на истом месту, на коме га је баба оставила и зове се *Станијин* и *Станин Камен*, а налази се скоро у средини села. По овој баби Станији и село и Река прозвати су Станијина Река.[2]

Станијина Река је старо насеље. Име овог села налазимо записато у списку ваљевских села из 1737. год. под истим именом.[3]

---

[1] Споменик XLII. Стр. 201.

[2] И сељаци овог села и околине изговарају име селу Станина Река, Само зато што старије жене из села и суседног Суводања изговарају Станијина Река, Станијин Камен и узели смо ово старије име.

[3] Langer. Serbien etc. 247.

Порекло становништва и оснивање села. — Старо село било је скоро при врху Ст. Реке близу виса Вишња, на коме је и старо и садашње гробље. Новије породице су изнад овог места, већином разместиле се дуж притока Реке у њиховим челенкама и долинама, где никад нису излазиле на плећа појединих брда. За најстарију породицу у селу сматрају се *Влајковићи*, за које се не зна да су с које стране досељени. За Влајковиће се држи да су увек око Вишња, где су готово и данас, њих је под овим једним презименом 11 кућа, славе св. Јована.

Најраније досељена породица овог села је *Клобучанска*. Клобучанима се зову све оне породице, чији су се преци доселили од града Клобука у Херцеговини. Место на коме су се населили у овом селу назива се *Клобучине*.[1] Клобучани су досељени пред крај XVII столећа, нагнати неправдом клобучких Турака. Родоначелник ове породице био је бератски кнез, те се и данас један део од ове велике породице, насељен у Бобови, зове Кнежевићи. Клобучани су: Васиљевићи, Анђелићи, Пантелићи, Јевтићи и Ранковићи, насељени око Влајковића и изнад њих, има их 32 куће, славе Ђурђиц.

У старе насељене породице овог села рачунају се и *Сајићи*, досељени од Коњица у Херцеговини, којих је много расељено још у самом почетку XVIII столећа, јер их има готово по свима селима дуж Саве. Родоначелник ове породице је хајдук, па је дошао с породицом у ово село, њих је 7 кућа, славе св. Николу.

У почетку XVIII столећа досељени су и *Теодосићи* из Осата у Босни, њих је у селу 9 кућа, славе св. Арханђела[2]

У почетку XVIII столећа доселили су се с Кремана у Ст. Влаху и данашњи *Вуковићи*. Вуковићима су род Теодоровићи и Обрадовићи, има их 16 кућа, славе св. Јована. — Родоначелник данашњих *Бурмаза* доселио се као хајдук мало после Вуковића и поред њих се и населио. Бурмаз је пореклом из Старе Србије, па је дуго хајдуковао по Романији, где је и породицу био раније превео на Гласинац, одакле је и доселио се

[1] У списку харачких села у доба аустријске окупације од 1737. помињу су Клобучине као село съ 12 хајдучких домова и 4 часа далеко од Ваљева. — Langer. Serbien etc 244 и 245. — Споменик XVIII 106.

[2] Из породице је Теодосића *Милинко Теодосић*, прво каабадахија кнеза Милоша, по том један од главних твораца Катанске Буне 1844. год. и доцније начелник округа ваљевског.

у ово село. Бурмаза су овде две куће, славе св. Алимпаја. — *Раковићи* су после аустријске окупације сишли из села Јакља, окр. ужичког, њих је данас 11 кућа, славе св. Јована.

Новији ту досељеници: *Милошевић* прешао из пограничног села Царине и дошао жени на имање, слави св. Арханђела. — *Живанић* је из истог села и истим се путем доселио, слави св. Јована. — *Стојковић* је из суседне Врагочанице и доселио се као и горњи, слави св. Ђурђа. — *Исаиловић* је из суседне Врагочанице и населио се на свом имању, слави св. Ђурђа.

У селу је 92 куће од 11 породица.

Занимање становништва. — Станоречани занимају се свима привредним радњама, којима и суседни сељаци. Главна су занимања земљорадња и воћарство. Земља им није у стању да да све животне намирнице, с тога су принуђени слазити у доња обничка и колубарска села и тамо куповати земље или узимати под закуп, па на њима засејавати оно, што им њихова сеоска земља није у стању да да. Боља земља и лакши саобраћај с кућом и имањем нагони их као и суседне Врагочане, да се селе у равнија колубарска и тамнавска села и да тамо и остају, а то бива готово сваке године. Да им није воћа, које особито добро успева и рађа, као и доста стоке, које сваки држи у већој мери, нарочито ситније стоке, још би се више исељавали из овог места и расељавали по равнијим селима, иначе доста их и остаје на својим местима. Занатима се одају, изучавају их, па их или раде стално, као један од Раковића, или према потреби. Занатлијама је занат споредно занимање, а главније је воћарство и земљорадња.

Појединости о селу. — Ст. Река је саставни део суводањске општине у ср. подгорском. Судница је на Ставама, школа опет на Ставама, а црква у Пустињи. Гробље је подељено на два краја. Сеоска је преслава Спасов-дан.

Цигани. — На западном крају села, на Иви, налази се циганско насеље овог села од две куће мухамеданских Цигана, који су овде од пре 50 година стално настањени. Цигани живе по кућама, имају своје непокретности, занимају се свирачином, ковачким занатом и скитњом по другим селима; земљу не раде. Цигани говоре српски и турски, а овде су прешли из Осата у Босни, а по Азбуковици имају својих сродника.

119. Стапар (Стапари).

Положај села. — Село је у Радији и на обема обалама речице *Стапарице.* Сеоске су куће по плећима брда и удолина потока, који слазе с Радије. Земљиште је секундарне старости, кречњачко и од пешчара, врло неравно и стрменито. Главнија су узвишења *Радија* и *Мацар* до Г. Буковица, *Кик* и *Стапарско Брдо* усред села.

Извори су по дну брегова и долинама појединих потока. Народ се искључиво служи њима и водом с потока и бара. Изворска је вода добра, али многи извори, чији су називи по појединим породицама, и пресушују, па се вода мора и са стране доносити. Од текућих вода овог села једина је речица *Стапарица*, чија је челенка у Радији и постаје од два потока, који се зову *М.* и *В. Луг*, назвати по изворима, који су у падинама Радије. Стапарица постаје у селу и тече на јужну страну и улива се по дну села у Каменицу.

Земље и шуме. — Статарске су земље суве, посне, песковите, а до Каменице и кречна с вртачама, доста неродне, па ако се не ђубре, не могу добро да рађају. Луке око потока и Стапарице мало су боље земље и једине боље зиратне земље и ливаде.

Шума је по брдима и дубодолинама. Сва је од лиснатог дрвета и издељена. Никаквих заједница ни у шуми, ни у испустима нема.

Тип села. — Стапар је мало насеље разбијеног типа. Сеоске су куће растурене по целом атару, где су по 2—3 највише у једној групи. Џемата нема, а куће су на растојању од 50—200^{m}.

У Стапару су ове породице: *Крстићи* (2 куће), *Недићи* (2 куће), *Јанковци* (8 кућа), *Спасојевићи* (6 кућа), *Ђосићи* (4 куће), *Мирковићи* (7 кућа) и *Лукићи* (6 кућа).

У селу је развијен доста задружан живот. Повеће су задруге: Недића 2, Јанковића 1 и Крстића 1.

Подаци о селу. — Преме харачким тефтерима из 1818. год. било је у селу 10 домова са 14 пор. и 38 хар. лица. Према попису од 1866. год. било је 18 дом. са 167 станов., докле према попису од 1874. год. било је 24 дом. са 205 станов. Према попису од 1884. год. било је 22 дома са 186 станов., докле према попису од 1890. год. било је 24 дома са 228 станов. Према попису од 1895 год. било је 26 дом. са 234 станов., докле према попису од 1900 год. било је 34 дома 272 станов.

Годишњи прираштај од 1866. год. је 3,75, а процентни 1,89%.

Име селу. — Стапар је донето име са стране. Породице овог села, досељене су готово све са Стапара, окр. ужичког и оне су дале име овом селу, а по томе и речици, која кроз њега протиче.

Порекло становништва и оснивање села. — Стапар је новије насеље и постао је од суседног села Беомужевића, чији је заселак био раније. У почетку XVIII столећа у селу је била само шума, својина села Беомужевића. Тад су се из села Стапара окр. ужич. спустиле 4 породице и населиле у овом селу, давши свом насељу име села, одакле су се доселиле. Од досељене 4 породице једна се у доба аустријске окупације исели у Кумодраж до Београда и данас има својих представника, а друге остану овде, ма да су се и оне у току времена исељавале у равнија села. Прво насеље овог села било је код Чесме, на ставама В. и М. Луга, па су се после измештале у крајеве. Од ове три породице, и онда па и данас сродне, сви су Стапарци осим *Ћосића;* њих је 31 кућа, славе св. Николу.

Ћосићи су досељени из Босне, из села Гођевића у Осату, а досељени су као мајстори од породице Пурића у суседној Г. Буковици; њих је 4 куће, славе св. Лазара.

У Стапару су 35 кућа од 2 породице.

Занимање становништва. — Стапарци се занимају свима привредним радњама којима и суседни сељаци ове области. Главна су занимања земљорадња и сточарство, раде земљу доста, али им не даје најповољније резултате, с тога их се доста по занату, трговини и служби удаљавају од кућа и насељавају по другим местима. Занату и трговини радо се одају, па их раде или у селу или по граду или по другим суседним селима.

Појединости о селу. — Стапар је саставни део каменичке општине у ср. подгорском. Судница и школа су у Каменици, а црква у Буковици. Гробље је заједничко и на Кику. Сеоска је преслава Николаји.

120. Стрмна Гора

Положај села. — Стрмна Гора је на брду Врани, са југозападне стране Ваљева, а на северном крају Лесковичке Висоравни. Сеоске су куће на крајњим ивицама висоравни и плећастог брда Вране. Плећа Вране и њен јужни део продужују се у висораван, докле северна страна скоро литичасто пада

реци Јабланици. Од Вране спуштају се Јабланици две паралелне слепе долине, чија су дна испуњена низом вртача каменитог и земљаног дна с атмосферском водом или без ње. Ове долине зову се Долови а полазе од Пресада на Врани. Уз долине изведен је пре неколико година пут Ваљево-Јелова Гора. По плећима Вране, Пресада, ништа друго нема до вртача. Вртаче су или каменитог дна или земљаног, а по неке и с атмосферском водом, које се обично називају Језерима.

Извора нема. Једини извор на Врани је *Врана* до Лелића и *Црна Вода* до Сандаља у Јовањској Шуми. Та два извора и пресушни изворчићи по падинама Вране, јесу једина помоћ у води за сељаке овог села. Никаквог потока или текућице нема у селу. Већу количину воде дају језера, баре и река Јабланица.

Земље и шуме. — Стрмногорске земље су посне, суве, добре за стрмне усеве, а врло неподесне за ливаде, пашњаке и за сејање кукуруза. По вртачама пресадских Долова има добрих ливада као и добрих земаља за сејање кукуруза, а тако исто добро су дошле и неколике луке овог села на десној обали Јабланице, испод цркве и шуме у Јовањи. У опште Стрмна Гора има доста земље, само кад би се она догонила, била би још боље каквоће.

Шуме од вредности мало је у селу. Шеварица има доста и оне су око Пресада, по странама долова и целом страном изнад Јабланице. Шуме једва да има за огрев, докле за грађу посве је мало. Сеоске заједнице су каменоломи по Пресадима, који служе за заједничко вађење камена и жежење креча, иначе нема никаквих других заједница.

Тип села. — Стрмна Гора је мало насеље збијеног типа, куће су по западној плећастој страни Вране изнад Јабланице поређане једна поред друге с обе стране пута, који слази из села у Јабланицу. У селу нема џемата, а куће су на растојању од 20—50^{m}.

У селу су ове породице и по реду кад се иде од Лелића: *Тешићи* (2 куће), *Вилиповићи* (Филиповићи) (6 кућа), *Романовићи* (9 кућа), *Лекићи* (7 кућа), *Јовановићи* (2 куће) *Игњатовићи* (1 кућа), *Бесеровац* (1 кућа) и *Илићи* (1 кућа).

У селу нема задруга, а раније их је било доста.

Подаци о селу. — Према харачким тефтерима Стрмна Гора имала је 1818. год. 6 домова с 8 породице и 12 хар. лица. Према попису од 1866. године било је 12 дома са 131 ста-

нов. дакле у 1874. год. било је 14 домова са 127 станов. Према попису од 1884. год. било је 16 дома са 147 станов., докле према попису од 1890. год. био је 21 дом. с 153 станов. Према попису од 1895. год. 1895. год. било је 24 дома са 181 становником, а према попису од 1900 год. било је 25 домова с 202 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1886. је $2{,}_{06}$, а процентни $1{,}_{57}\%$.

Име селу. — Сељаци тумаче име селу да је дошло од самог положаја села. Некад је у селу била силна гора и у тој гори било је и село, па како су стране села до Јабланице и сувише стрмените, готово литичасте, и село је добило назив Стрмна Гора. Прича се и ово да је ово село некад било у заједници са суседним Сандаљем, који је на западној страни овог села, па се од њега одвојило као заселак тог села.

Порекло становништва и оснивање села. — Оснивачи села су породица *Романовића* за коју се зна да је у сродству с породицом Филиманића у Сандалу. Романовићи су одавна прешли у ово село и населили се код Језера на Врани а за њих се зна да нису ни откуда досељени ни у Сандаљ, ни у ово село. Романовићи су се много исељавали у доња посавска села и данас их има више од 15 кућа у Вукићевици и Орашцу, затим у Дивцима и Попучкама ове области. Откад постоји село Стрмна Гора, отада се зна за Романовиће или другачије познате у целој области *Вране*; има их 9 кућа. славе св. Николу.

Најраније досељена породица у овом селу је *Лекића*, досељена под овим презименом из Дробњака, из села Шавника, од братства тамошњих Косорића. Родоначелник ове породице био је кнез у Дробњацима и довео је собом пред крај XVII века 12 сродничких породица и населио их у овом селу, па је још за живота 3 породице одселио у неко село у Тамнави, а 2 у Јабучје, остале задржао овде. Пред Кочину Крајину још 3 породице сишле су у Словац ове области и населиле целу леву обалу Колубаре, а од осталих појединци и данас разилазе се на све стране. У селу је данас Лекића под овим презименом и под презименом Јовановић 9 кућа, славе Мратин-дан.

У првој половини XVIII столећа, одмах после „швапске владе," како веле сељаци овог села, доселили су се *Филиповићи* са Ћеклића у Црној Гори. Родоначелник ове породице „*Вилин*" дошао је с породицом, која је била задружна и имала око 18

чељади и населила се више Романовића, идући ка Лелићу. И они нису могли не расељавати се по примеру других двеју породица; њих је под презименима: Тешићи и Филиповићи 8 кућа, славе св. Илију.

Новији су досељеници: *Игњатовић* доселио се као мајстор из Полошнице окр. ужичког и призетио у Романовиће, слави св. Арханђела. — *Бесеровац* доселио се из Бесеровине окр. ужичког, слави св. Стевана. — *Илић* је из Лесковица дошао на своје имање, које је раније купио у овом селу.

У Стрмној гори има 29 домова од 6 породица.

Занимање становништва. — Стрмногорци занимају се земљорадњом, воћарством, а сви узгред и жежењем креча. Око Јабланице и по Пресадима налазе се многе старе и новије кречане, где се непрекидно у току целе године жеже креч и одатле извози за Ваљево или продаје на месту. Земља није рђава, али су сељаци испустили стоку, те како се не може да догони и правилно обрађује, онда из године у годину даје све слабији род. С тога сваки Стрмногорац прибегава учењу заната и надничењу по граду Ваљеву, где се по времену и исељавају и сталне настањују.

Појединости о селу. — Стрмна Гора је саставни део лелићске општине у ср. ваљевском. Судница и школа су у Лелићу, а црква у Ћелијама. Гробље је у јужној страни села. Село преславља Мали Спасов-дан.

121. Стрмово.

Положај села. — Стрмово је на северној страни манастира Боговађе у реду оних села, која се једно за другим ређају од ушћа Љига па уз Колубиру. Стрмово је треће по реду, његове су куће по коси или долинама потока и јаруга, које се спуштају с косе ка реци Колубари. Земљиште је терцијерно и врло неравно, стране долина и јаруга су врло стрме и нагло се спуштају у долину колубарску. Главнија су узвишења *Столице* и *Дрвљаник.*

Извора у селу по долинама и јаругама има доста, око кућа су и сливају се у потоке, који се уливају у Колубару. Главнији су извори: *Акимовац* у врху села, којим се и главни сеоски поток зове, и *Деспотовац* у дну потока. Још су у селу две дубоке и широке јаруге, у чијим су долинама куће, које се служе бунарском водом.

Земље и шуме. — Стрмовске су земље у долини Колубаре и нешто мало око кућа и по падинама појединих узвишења. Равнији део колубарских имања одмах испод кућа и косе зове се *В.* и *М. Ливаде*, одлична ливадска земља, а до Колубаре је *Кључ*, оранице опет изврсне каквоће, на којој успевају све врсте земаљских производа. И по брдским њивама успевају све врсте усева.

Шуме је у селу доста и наставак је костојевачких, боговађских и придворичких шума. Шума је храстова и има је у довољној мери за грађу и гориво. Никаквих заједница у селу нема.

Тип села. — Стрмово је село разбијеног типа. Куће су одвојене у поједине џемате, који су поређани низ долине потока Аћимовца и јаруга, на растојању су од 20—150 ^{m}, а џемати скоро спојени, почем многе куће су и по странама долина. Џемати су: *Живојиновићи*, *Јеринићи* и *Брзаковићи*.

У Живојиновићима до Придворице су *Живојиновићи* (6 к). У Јеринићима, у средини села, су: *Филиповићи* (4 куће), *Марковићи* (4 куће) и *Пантелићи* (2 куће). У Брзаковићима, до Пепељевца, су: *Брзаковићи* (Мијаиловићи) (7 к), *Петровићи* (3 к), *Илићи* (2 куће), *Остојићи* (3 куће), *Радовановић* (1 кућа), *Ристић* (1 кућа), *Николић* (1 кућа), *Милић* (1 кућа), *Јаковљевићи* (2 куће), *Ранковићи* (3 куће), *Петровићи* (1 кућа), *Јовановић* (1 кућа), *Перићи* (4 куће), *Станишић* (1 кућа), *Петровић* (1 кућа), *Живковић* (1 кућа) и *Ђурић* (1 кућа).

У селу нема задруга, ма да их је раније било.

Подаци о селу. — Према харачким тефтерима из 1818. год. било је у Стрмову 27 домова с 31 пор. и 71 харач. личности. Према попису од 1866. год. било је 40 дом. с 254 становника, докле према попису од 1874. год. било је 45 дом. с 268 стан. Према попису од 1884. год. био је 41 дом с 259 становника, докле према попису од 1890. год. било је 49 домова с 301 становником. Према попису од 1895. год. било је 47 дом. с 325 становника, докле према попису од 1900. године био је 51 дом с 379 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је $4{,}_{89}$, а процентни $1{,}_{59}\%$.

Име селу. — Име селу Стрмово донето је са стране, а донела га је она породица, која се доселила из истоименог ужичког села, бар тако се мисли у селу и целој околини.

Порекло становништва и оснивање села. — Стрмово је насељено досељеним породицама. Село је постало у другој по-

ловини XVII столећа, а да ли је раније било овде каквог насеља и да ли су биле какве породице, које су и шта је било с њима, не зна се. Зна се само ово да су данашње породице досељене. Прва од досељених породица била је *Јериника*, досељена из села Стрмова, окр. ужичког са Дрине. Овде су досељене 2 породице потиснуте од многих Турака, који су у околини били насељени чак и до 1820. год.[1] Презиме Јеринић изгубило се, јер се нико у селу не презива овако, задржато је као цематско и сродничко име свима оним породицама, које, и ако су растурене по целом селу и изван њега, одржавају између себе старе традиције и родбинске везе. Јеринићима се зову: Филиповићи, Марковићи, Пантелићи, Петровића и Остојићи; њих је у селу 16 кућа, славе Михољ-дан.

После Јеринића на 10 година доселила се породица *Брзаковића*, која је тако исто задржала ово презиме као доказ родбинских веза. Брзаковићи су досељени из Кошаља у Азбуковици потиснути тамошњим Турцима и населили се поред Јеринића. Брзаковићи се зову: Мијаиловићи и Јаковљевићи; има их 9 кућа, славе св. Арханђела.

Живојиновићи су досељени из Трнаваца у Ст. Влаху у почетку XVIII столећа или пред крај XVII и од исте су породице од које Вујићи у Белошевцу ове области, досељени само после њих, има их 6 кућа, славе св. Пантелију.

Ранковићи су са Стрмне Горе из породице Лекића сишли уз Кочину Крајину, њих је 3 куће, славе Мратин-дан. — *Перићи* су из Осата у Босни дошли после Кочине Крајине; њих је 4 куће, славе св. Аврама. — *Илићи* су са Сандаља ове области сишли кад и Ранковићи, славе св. Николу и има их 2 куће.

Сви остали су досељеници новијег времена: *Милић* је из Поникавице, окр. ужичког, доселио се као слуга, слави Часне Вериге. — *Петровић* је из Трнаве окр. ужичког доселио се као слуга, слави св. Николу. — *Петровић* и *Живковић* су из Полимља, први из Маоча, а други из Оцркавља, доселили се уз Бабинску Разуру, славе св. Николу. — *Јовановић* је из Тоци у Полимљу, доселио се као слуга, слави св. Луку. — *Станишић* је из Врбове у Полимљу, призетио се у Периће, слави св. Аврама. *Николић* је из Г. Мушића ове области, призетио се у Јеринића, слави Михољ-дан, а из породице је Живковића. — *Радовановић* и *Ђурић* су из Дробњака, досељени после 1876. год. као слуге

[1] Д-р Н. Ј. Петровић и В. Ј. Петровић. Грађа 299 и 300.

и призетили се у овом селу; први слави св. Ђурђа, а други св. Тому. — *Ристић* је из Мартинића у Црној Гори, доселио се као слуга 1865. год., слави св. Петку.

У Стрмову има 50 кућа од 16 породица.

Занимање становништва. — Стрмовци се занимају свима привредним радњама, којима и суседни сељаци ове области. Главна су занимања земљорадња и сточарство, а у последње доба и воћарство. Занатима се не одају, ма да су из крајева, у којима су извесне врсте заната на великој цени. Не селе се никуда.

Појединости о селу. — Стрмово је саставни део боговађске општине у ср. колубарском. Судница и школа су у Боговађи, а црква у Марковој Цркви. Гробље је у средини села на једној коси између Јаруга. Село нема заједничке преславе.

122. Струганик.

Положај села. — Струганик је на десној обали реке Рибнице. Сеоске су куће по странама појединих брда или главне речице овог села *Копљанице*. Земљиште је брдовито и скоро планинско. Главнија узвишења су: *Петковача* и *Перово Брдо* над Рибницом, *Баћенац* и *Криве Стране* до Планинице и *Говеђе Брдо* до Берковца. Геолошки је састављено из секундарних стена, од којих на источној страни превлађују пешчари, а на западној литографски камен, који се овде јавља у моћним складовима.

Извора је у селу доста. Испод Кривих Страна и Баћенца, где је и највише сеоских кућа, имају 3 јаке чесме, од којих постаје *Копљаница*, поток и рекавица овог села, која тече на север кроз ово село. На Баћенцу има врло јак извор чија вода отиче кроз Церову Косу у Палежничку Ријеку, која тече с источне стране овог села. Под Перовим Брдом у кориту Рибнице налазе се три јака извора, који после кратког тока падају у Рибницу, а један је од њих познат под именом *Хајдучка Чесма*. На Перовом Брду имају 3 јака извора, позната под именом *Каљевића* и *Мишовића Бунари*.

Земље и шуме. — Струганик је омало земље, највише низ Копљаницу, по Баћенцу и Говеђем Брду све изван кућа. Земља је и сувише посна, сува и песковита, те није ни за какав усев, ако се не би торила. Ливада и пашњака нема, а колико их је, они су до Планинице и по планиничким висовима, који улазе у ово село.

Шума је од лиснатог дрвета и има је много. Осим Перовог Брда, чије су падине изнад Рибнице кршевите, сва друга брда су пошумљена и дају селу прави планински изглед. Најлепше су шуме по Церовој Коси, која је сеоска заједница, и Кривим Странама, које су својина појединих сељака овог села.

Тип села. — Струганик је село разбијеног типа. Куће су у увалама Перовог Брда и Петковаче, али у извориште Копљанице и око Баћенца. Оне су у три џемата, који немају својих засебних имена, већ се зову по виђенијим породицама; њихове су куће растурене, ретко да су на растојању од 50 m.

У селу су: *Шутуљићи* (Милутиновићи) (5 к), *Поповићи* (1 к), *Мијаиловић* (1 кућа), *Каљевићи* (5 кућа), *Марковићи* (4 куће), *Мачури* (12 кућа), *Станишићи* (3 куће), *Милосављевићи* (1 кућа), *Пауновићи* (2 куће), *Арнаутовићи* (4 куће), *Мишовићи* (Мишићи) (7 кућа) и *Матијевићи* (2 куће).

У селу су задруге: Шутуљића 1, Поповића, Каљевића 1, Мачурска 1 и др.

Подаци о селу. — Струганик је према харачким тефтерима из 1818. год. имао 15 домова с 19 пор. и 42 харач. личности. Према попису од 1866. год. било је 25 дом. са 261 станов., докле према попису од 1874. год. било је 28 домова с 278 станов. Према попису од 1884. год. било је 35 домова с 323 станов. докле према попису од 1890. год. био је 41 дом. с 352 становника. Према попису од 1895. год. био је 41 дом с 359 становника, докле према попису од 1900. год. било је 49 домова с 413 становника

Годишњи прираштај становништва од 1866. године је 4,77, а процентни 1,48%.

Име селу. — Литографски камен овог села сељаци зову „струганик" и по њему је дато име селу. Село је познато још у 1737. год., јер га већ налазимо у списку села палешког округа под истим именом, каквим се и данас зове.[1]

У селу се прича да су у доба аустријске окупације прво се јавили некакви Талијани, под управом некаквог Пијетра Домина, и почели вадити камен и извозити. Пијетра су сељаци звали Пјеро и по њему се назвали брдо, где је вадио камен Пјерово (Перово) Брдо. Рад није дуго трајао, настављан је и прекидан и наших дана.

[1] Langer. Serbien 247.

Порекло становништва и оснивање села. — Старо село било је око извора Баћенца, па се доцнијим деобама и досељавањима поместало на север и населило око Копљанице и изнад Рибнице. Најстарија породица у селу су *Шутуље*, који за себе кажу да су досељени „још некада“ из Ђакова у Ст. Србији. Прво су насељени око Баћенца, па су готово сви и данас ту и одатле се расељавали; има их 5 кућа, славе св. Ђурђа.

Најстарији су досељеници после њих *Станишићи*, досељени пред крај XVII столећа из Никшићске Жупе од породице Колачке у истом месту. Станишићима су род Спасојице у Гуњици и Колаци у Бабајићу; њих је 3 куће, славе св. Луку.

Друга по досељењу врло стара породица јесу данашњи *Каљевићи*, досељени пред почетак аустријске окупације од некуда из Ст. Влаха, од оне исте породице, од које су и ужички Каљевићи. Каљевићи су раније досељени из Тепаца у Дробњацима и прво насељени у Ст. Влаху, па одатле сишли у ово село у 3 породице, од којих су данашњи: Каљевићи, Марковићи, Мишовићи (на страни Мишићи), Пауновићи и Матијевићи; њих је 20 кућа, славе св. Тому, а дуго су прислуживали св. Ђурђа.

Кад и Каљевићи досељени су у ово село и *Мачури* из истоименог села или братства у Кучима. Мачури се зове и Николићи, има их растурених по овој области, а у селу 12 кућа, славе св. Николу.

У доба Карађорђевог похода на Сјеницу доселио се у ово село предак данашњих *Арнаутовића* из Бихора у Старој Србији и населио као чобанин код Шутуља, који су га и оженили и окућили поред себе. Арнаутовића има 4 куће, славе св. Ђурђа.

Поповић је потомак свештеничке породице, досељене из суседне Планинице од истоимене породице, слави св. Ђурђа. Стари поп Јова прешао је у ово село око 1830. год.

Мијаиловић је из Г. Лајковца од Грезалаца прешао у ово село после деобе на своје раније имање, слави св. Ђурђа. — *Милосављевић* је добегао уз Бабинску Разуру из Бистрице у Полимљу и призетио се у Станишиће, слави св. Луку.

У Струганику је 47 кућа од 8 породица.

Занимање становништва. — Струганичани се занимају земљорадњом и сточарством, поред воћарства. Земље су њихове сиромашне, с тога спуштају се у долину Љига и Топлице и тамо купују имања или узимају под закуп, па на њима засејавају потребне усеве, и тако налазе потребне животне намирнице. Стоке држе доста и преко лета држе је по суватима и испу-

стима њихових сеоских или приватних имања, а с пролећа је згоне у Топлицу или Љиг.

Кад год су странци вадили литографски камен, онда су се одавали и томе послу, и појединци из задруга, обучени у тим пословима, радили су и даље. Како се од почетка прошлог века у велико отпочело тражити израђено пешчарско камење, којега је у селу врло много, од тога доба појединци отпочели су се бавити глачањем, вађењем, прерадом и продајом камења. Сваки скоро сељак има свој алат и радионицу и на доколици израђује споменике, басамаке, тоциљеве и друго тесано камење па с пролећа и према потреби продаје у селу и изван њега. У овом послу, који су изучили од талијанских и српских радника ове врсте из Приморја, дотерали су далеко.

Струганичани спуштају се из свога села и селе на своја имања, па тамо и остају, што нарочито бива после деобе у селу.

Појединости о селу. — Струганик је саставни део горњотопличке општине у ср. колубарском. Судница је у Г. Топлици, а школа и црква у Рибници. Гробље је издељено по крајевима. Село преславља Томину Недељу. На Перовом Брду има и једна механа, поред многих грађевина заосталих иза старих рударских радова.

123. Стубао.

Положај села. — Стубао је на западној ивици Лесковичке Висоравни. Сеоске су куће на ивицама висоравни изнад Јабланице и њене притоке Сушице или по доловима и вртачама. Земљиште је висораван испуњена многим вртачама поређаним у низове или у круг, као око Коштице. У северном делу села су кречњаци са својим типским особинама, а јужном делу су огољени порфирити, које на висоравни опет покривају кречњаци. Главнија узвишења над Јабланицом су: *Змајевац*, *Литица*, *Резина*, *Ошљак*, *Парач* и *Коштица* у средини села. Прелаз с ових брда на висораван је благ, а Јабланици и литичаст и кршевит.

Извора је у селу мало. Неколико је извора по крајевима висоравни при додирним зонама кречњачких и подинских стена, и већином су јачи извори, од којих постају бујни потоци с јако ужљебљеним коритом у стенама. У северном крају села су: *Осоје* и *Годин*, од којих постаје најјачи поток *Кошутин Поток*, за тим *Змајевац* на истоименом брду с истоименим јаким потоком, који никад не пресушује; *Попова Вода* у Резинском Потоку, која тако исто не пресушује. Цела висораван до Лелића

безводна; народ се служи још и барском водом и цистернама, које се и овуда копају.

Земље и шуме. — Стубљанске су земље од две врсте: брдске или луке поред Јабланице. Брдске су земље по висоравни и вртачама, кречуше, родне и подесне за све врсте стрмних усева, поврћа и воћа, докле земље око Јабланице, назвате *Лукама*, добре су оранице и косанице. И једних и других земаља има доста, родне су и дају довољна средства за исхрану становништва и домаће стоке.

Шуме је по брдима и на искрају села. Има је доста и она је од лиснатог дрвета и довољно је за све домаће потребе. Сеоских заједница нема, али има породичних заједница по појединим брдима, на којима се напасају стада свих чланова таквих заједница.

Тип села. — Коштица и Кошутни Поток деле село на *Доњи* и *Горњи Крај.* Јужни је део села Горњи Крај, а северни до Пакаља Д. Крај. У оба су краја куће груписане по породицама, где су њихове куће на растојању од 30—50 ^{m}. Цело село има разбијен тип. У Д. Крају куће су по вртачама и доловима и тај се крај још зове и *Кркушани*, докле у Горњем Крају куће су у увалама и долинама појединих потока, који слазе с порфиритичких брда и зове се *Бучјани.*

У Д. Крају, у Кркушанима, су: *Михаиловићи* (7 к), *Бакаловићи* (2 к), *Чолићи* (1 к), *Јоцићи* (2 к), *Петрићи* (8 к), *Станковићи* (1 к) и *Марјани* (19 к). У Г. Крају, у Бучјанима су: *Павловићи* (2 к), *Јовичићи* (4 к), *Ђадовановићи* (3 к), *Томићи* (16 к), *Ђедовићи* (6 к), *Ђукановићи* (4 к), *Милетићи* (Тадићи (4 куће), *Бебић* (1 к), *Николић* (1 к) и *Поповић* (1 к).

У селу је мало задруга, ма да их је раније било доста. Већих задруга, које би имале преко 20 чељади, нема у селу.

Подаци о селу. — Према списку села ваљевске епархије од 1735. год., Стубао је имао 13 домова.[1] Према харачким тефтерима из 1818. год. било је 22 дома с 39 пор. и 84 хар. личности. Према попису од 1866. год. било је 47 домова с 371 станов., докле према попису од 1874. год. било је 56 дом. с 366 становника. Према попису од 1884. год. било је 62 дома с 444 станика, докле према попису од 1890. године било је 66 домова с 511 станов. Према попису од 1895. године био је 81 дом

---

[1] Споменик XLII. Стр. 201.

са 613 станов., докле према попису од 1900. год. било је 82 дома с 580 становника

Годишњи прираштај становништва од 1866. године је 6,43, а процентни 1,48%.

Име селу. — Име селу Стубао по причању старијих сељака дошло је од изгледа места, на коме је насељено. Причају да њихово село, као високо село, личи на неки стубао, па је отуда добило и име Стубао или Стубо, како мештани и изговарају.

Име доњег краја села Кркушани дошло је од презимена најстаријих породица тога краја, које су се некад тако звале а данас остало као име џемата, докле су све породице изоставиле ово презиме. Име Бучјани дошло је од места досељења појединих породица, које су и некад и данас насељене по буквацима и бучју.

Име Стубао није скорашње, њега налазимо у списку села окр. ваљевског из 1737. год. под истим именом.[1]

Порекло становништва и оснивање села. — Стубао је старо насеље а има и старих досељених породица. Оснивачи су села породице из Д. Краја, за које се држи да су старинци. Најстарије породице у селу су: *Кркуше* и *Бакаловићи*, за које се мисли да су у великој давнини биле сродне. Кркуше су и раније, а и данас насељене око извора Осоја и зову се: *Петрићи, Бакаловићи, Чолићи, Јоцићи, Павловићи* и *Јовичићи* у Д. Крају; њих је 19 кућа, славе св. Николу.

У најраније досељене породице рачунају се *Марјани*. Марјани су по њиховом причању досељени у 4 породице од Новог у Далмацији, одакле су прво населили се у Конавлима, па су одатле у другој половини XVII века досељени у ово село. Од две су породице Марјани, од треће Михаиловићи, а од четврте Радовановићи у Бучјанима. Сви се зову Марјани, а држи се, што они поричу, да су првобитно били католици; њих је 28 кућа, славе св. Јована.

Друга тако исто стара породица су данашњи *Томићи* у Бучјанима. Родоначелник Томића под општим називом „Ђедо" доселио се у општој сеоби из села Бучја у Полимљу, те и отуда се и данас зову Бучјани, са своја два брата Томом и Ђуканом и населио се у горњем крају села изнад Парача, где су и данас. Од Ђеда су Ђедовићи, од Ђукана Ђукановићи, а од Томе Томићи, свега 26 кућа, славе св. Јована

---

[1] Langer. Serbien etc. Стр. 247.

Милетићи су досељени уз Кочину Крајину из Косјерића: њих је 4 куће, има их у Ваљеву, славе Ђурђиц.

Новији су досељеници: *Михаиловић* из Сијерчића у Полимљу, призетио се у Михаиловиће и доселио уз Бабинску Разуру, слави св. Јована. — *Станковић* је из М. Крчимира у Заплању, доселио се као циглар и призетио у Кркушане, слави св. Николу. — *Бебић* је из Вујиноваче доселио се жени на имање, слави св. Николу. — *Николић* је из Сушице ове области, дошао жени у кућу, слави св. Николу. — *Поповић* је из Бабина у Полимљу, доселио се као свештеник 1880. год., а пребегао је уз Бабинску Разуру, којој је лично био главни покретач и душа покрета, за шта је жртвовао своју велику баштину и велики број чланова своје понајразгранатије породице у Полимљу. Поповић се населио као свештеник, али је у исто доба и земљоделац, слави св. Ђурђа.

На Стублу је 82 куће од 9 породица.

Занимање становништва. — Стубљани се занимају свима привредним радњама, којима и суседни сељаци ове области. Раде земљу у велико, гаје доста разноврсне стоке, подижу велике воћњаке, радо уче занате и раде их у селу и изван њега, нерадо се селе и не иду у аргаштину.

Појединости о селу. — Стубао је саставни део лелићске општине у срезу ваљевском. Судница је у Лелићу, школа у Јовањи, а црква у Грачаници. Гробље је подељено на два краја. Доњи крај сахрањује се заједно са селом Пакљама. Село преславља младу недељу по Спасову-дне.

124. Суводање.

Положај села. — Суводање је под самим Медведником, па обема обалама Суводањске Реке. Суводање је тек друго село ове области, које улази у Медведник, оно је са северне и западне стране око њега, у колико је Медведник у ваљевском округу, због чега је и Суводање мање више планинско село. Суводањско земљиште је брдовито и све кречњачко. Брда су врло висока, стрма, а сам се Медведник као платно диже изнад села. По странама Медведника и сеоских брда, по њиховим платнима и литицама, су многе пећуре и окапи, из којих избијају врела или су суви. Главнија су брда: *Крушик* до Совча, *Округлић* и *Бобија* у селу. *Вилинац* до Ст. Реке, *Козила*, *Дебело Брдо* и *Пајић-Ливаде* на Медведнику.

Извора је доста. Извори су врела, која избијају испод појединих стена и граде истоимене потоке и падају у Суводањску Реку. У Дренајићу два врела граде *Дренајићску Реку*, која у Анђелићима утиче у Суводањску Реку. *Суводањска Река* избија из јаког врела под Пајић-Ливадама на Медведнику и тече кроз село у северном правцу све до става са Ст. Реком. У Суводањску Реку с леве стране падају поток *Буцуре*, који постаје од истоименог врела, *Балинац*, који извире из једне пећине испод Дренајића, *Поповић* који постаје од потока: *Кленовца* и *Пећурина*, који извиру у Дренајићу.

Земље и шуме. — Суводањске су земље изнад кућа по брдима и њиховим странама, кречуше и особито добре каквоће за стрмне усеве, који успевају као ретко где у околини. Око рекавица и потока има доста палучака и лучица, добрих за зиратне земље, ливаде и пашњаке. На Медведнику у горњем току речице *Завојштице*, притоке Љубовиђине, чувене су сеоске ливаде и зиратне земље: *Вукобраћа* и *Рујевик*, где сваки сељак има свој део. Особито добре попаше су око *Зеленог Вира* на Завојштици, *Козилима* и *Дебелом Брду*

Шуме су по селу растурене које куда и приватни забрани. Нешто приватних забрана има и око Завојштице, и кад се све скупа узме у обзир, онда сељаци имају довољно шуме и за огрев и грађу, ма да нема ниједне једине стопе сеоске или џематске заједнице, јер је планина Медведник проглашена за државну својину.

Тип села. — Суводање је село разбијеног типа. Село је подељено на два засебна краја: *Суводање* и *Дренајић*. Суводање је уз Реку и њене притоке и простире се од Става до под сам Медведник. Куће су поудаљене од Реке, већином у долинама потока или по вртачама и увалама, груписане у неколико повећих џемата или мала, удаљених један од другог 50—170 ^{m}, докле су куће по малама врло блиске. Суводањске су мале на левој обали Реке под планином *Велеш*, испод њега уз поток *Буцуре* и до Става *Белановићи*, а на десној страни *Бирчани*.

Дренајић је засебан крај села, сав је у врху истоимене речице, куће су му у близу и по вртачама. Низ Дренајићску Реку стоји у вези са селом иначе са свих страна ограђен је високим и кршевитим кречњачким брдима, те би готово чинио засебно насеље. Дренајић се у XVII и XVIII веку рачунао као засебно насеље. Тако 1719. г. налазимо у списку села ваљевског округа, која

су јула месеца исте године страдала од града и олује. Дренајић је засебно уведен, а поред њега помиње се и Суводање.[1] У списку хајдучких села од 1737. год. овај крај поменут је као хајдучко село[2] са 12 кућа и $4^1/_2$ h удаљен од Ваљева. Ну поред њега у списку села ваљевског округа из исте године записано је и Суводање.[3] Као што се види Дренајић је сматран као засебно село, докле данас сматра се као заселак, удаљен од правог села 500 m уз реку. Сељаци овог краја су у заједници са селом и у родбинским и економским везама и код њих се не јавља потреба издвајања и стварања новог села.

У Суводању су: у Велешу: *Јокићи* (3 куће), *Богићевићи* (4 куће), *Симићи* (2 куће), *Глигорићи* (1 кућа), *Ракићи* (2 куће) и *Будимировићи* (1 кућа); у Буцурама: *Васиљевићи* (4 куће), *Митровићи* (3 куће) и *Анђелићи* (1 кућа); у Белановићима: *Перишићи* (4 куће), *Петровићи* (5 кућа), *Савићи* (3 куће), *Марковићи* (1 кућа), *Младеновићи* (1 кућа), *Степановићи* (2 куће), *Ђурђевићи* (2 куће), *Малушевићи* (1 кућа), *Ћирићи* (2 куће) и *Михаиловићи* (1 кућа); у Бирчанима: *Бирчани* (Петровићи, Матићи, Алексићи, Бирчани и Николићи) (17 кућа) и *Стојшићи* (3 куће); у Дренајићу: *Којићи* (4 куће), *Ивановићи* (6 кућа), *Бранковићи* (2 куће), *Ранковићи* (3 куће), *Исаиловићи* (8 кућа), *Гордићи* (3 куће), *Живанићи* (3 куће), *Станићи* (2 куће), *Старчевићи* (7 кућа) и *Јањићи* (1 кућа).

У Суводању је врло много задруга и веће задруге с преко 30 чељади су: Јокића 1, Будимировића, Бирчанска 1, Алексића 1, Степановића 1, Марковића, Глигорића и Урошевића, а задруге од 20—30 чељади су: Ђурђевића 1, Ћирића 1 и Бирчанска.

Подаци о селу. — Према списку села ваљевске епархије од 1735. год. Суводање (Суходањ), записато на два места, имало је по првом запису 10, а по другом 18 домова. Према харачким тефтерима из 1818. год. био је 31 дом с 48 пор. и 104 хар. личности. Према попису од 1866. године било је 47 домова са 643 становника, докле према попису од 1874. год. било је 53 дома са 730 становника. Према попису од 1884. год. било је 69 домова с 841 станов., докле према попису од 1890. год.

[1] Овај списак села још је у рукопису царског архива у Бечу.

[2] Langer. Serbien итд. Стр. 245.

[3] ibid. Стр. 247.

[4] Споменик XLII 201.

било је 75 домова с 909 становника. Према попису од 1895. г. било је 86 домова с 1017 становника, докле према попису од 1900. год. било је 98 домова с 1079 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је 13,44, а процентни 1,63, где је стално више женских него мушких.

Име селу. — Откуда је име селу Суводање непознато је. Име Дренајић дошло је од многих дренова, којих и данас има у толикој мери да их сељаци беру и од њих пеку ракију. Валеш је име донето са стране, а донеле су га породице, које су се прво населиле у том крају. Велеш је име селу у Г. Потарју, па је отуда пренето овде и тим је назват један вис одмах испод Медведника, где је сад Будимировића кућа. Бирчани је име од области Бирча у Босни, одакле су се доселиле прве породице овог џемата. Буцуре је име породице, која се прво населила на том крају. *Белановићи* је име оне породице, која је населила онај крај, а донето је са стране и очувало се као џематско име, докле се ниједна породица не зове тим именом.

Порекло становништва и оснивање села. — И Суводање и џемат Дренајић су врло стара насеља. За Дренајић се пре 200 година вели да је имао 12 кућа, а тако исто и за Суводање само се не зна да ли је свако за се. И ако је Суводање старо село, интересантно је да су све данашње породице досељене и да је још доста свежа успомена о досељењу, ма да и појединци знају да досељење пада у велику давнину. За старе породице прича се да их је било 5 и да су их сокоски Турци при неком нападу на село због хајдука, којих је увек било, осудили на сургун и протерали у Посавину и Срем, где их, како веле сељаци, и данас има. По причањима старијих људи ово се могло догодити пред крај XVI столећа.

Кад је Суводање на овај начин опустило, тада су Турци опет допустили појединим породицама, да се насељавају. Прва од досељених породица били су данашњи *Белановићи* или боље *Бјелановићи*, досељена од некуда из Херцеговине, из околине Мостара пред крај XVI столећа. Потомци Бјелановића знају само да су Херцеговци од Мостара и да су некада били и у Босни, где их и сада има под истим презименом, растурених по многим западним српским покрајинама. Бјелановићи су: *Савићи* и *Марковића*, свега 4 куће, славе св. Тому.

После Бјелановића доселио се предак данашњих *Будимировића*, којега су Турци населили из Осата у Босни. Од њега

је и онда, па и данас, једна кућа, јер су се одељени већином исељавали. Будимировић слави св. Алимпија.

У почетку XVII столећа доселио се због арнаутске обести из Г. Потарја *Радоња* са своја 4 сина и населио у Дренајићу и тад затекао у селу Бјелановиће при ушћу Дренајићске Реке и Будимировиће под Велешем, где су и данас. По причању Радоњиних потомака у Суводању је било у то доба 4 куће.[1] Радоњини су синови: *Младен, Исаило, Бранко* и *Милисав*. Први је по смрти Радоњиној сишао у Бјелановиће на женино имање, а друга су тројица остала у Дренајићу. Од Младена и његових потомака су: Младеновићи, Степановићи, Ђурђевићи, Ћирићи и Малушевићи, који се и данас зову у селу *Младеновићи* и нико их друкчије и не зна.[2] Од оних заосталих су: Којићи, Ивановићи, Бранковићи, Гордићи, Ранковићи, Исаиловићи, Живанићи и Станићи и сви су још у Дренајићу; њих је на оба места 39 кућа, славе св. Јована.

На годину дана после Радоње доселио се стари *Буцур* због хајдучије и арнаутске обести из области Г. Потарја и населио се изнад Бјелановића на потоку, који се прозвао Буцурски Поток. Буцуре су: Васиљевићи, Митровићи и Стојшићи у Бирчанима: њих је 10 кућа, славе св. Јована.

У првој половини XVII столећа досељени су данашњи *Кућинци* из Кућана у Ст. Влаху, камо су раније досељени из села *Велеши* у Полимљу. Они су насељени поред Будимировића и по њима се прозвао цео џемат Велеш, јер су они и донели ово име. Кућинци су: Јокићи, Глигорићи и Ракићи; њих је 6 кућа, славе св. Луку.

Одмах после Кућинаца доселили су се и *Бирчани* из Бирча у Осату. Бирчани су досељени у две породице и населили се с леве стране Реке, поред Буцура Стојшића, које су затекли у том крају. Из ове је породице знаменити јунак и мученик за народну слободу *Илија Бирчанин*, који је погубљен 23. јануара

[1] Г. *Никола Милисављевић — Гордић*, учит. у ваљ. Каменици, је из ове велике Радоњине породице, и он је поглавито и дао потребне податке о свом селу и породици Радоњиној.

[2] Из ове је породице онај „христољубиви г. *Георгиј Младеновић*" којега у 1827. год. помиње Јоаким Вујић у својим „Путешествијама" и за кога каже да је дао 7 кеса гроша за оправку манастира Пустиње, своје домаће цркве. — „Путешествије" II књ. Стр. 39. Од овога Ђорђа код Јоакима, а у селу Ђурђа, су данашњи Ђурђевићи.

1804. год. у Ваљеву,[1] само што су ови Бирчани далеки му род, а најближи они, који су у Седларима, ове области. Бирчана има и одсељених; доста их је у Ваљеву, и по Тамнави, а у селу зову се општим именом Бирчани, ма да имају разна презимена, има их 17 кућа, славе св. Ђурђа.

У другој половини XVIII века досељени су из Г. Кошаља у Азбуковици данашњи *Симићи* у Велешу. *Симићи*, познати у селу и под презименом Сенићи, потомци другог знаменитог сина овог села, познатог јунака и заслужног војводе *Милића Кедића*, који је постао кнезом подгорске каежине после мученичке смрти Илијине, у којега је дотле био момак и буљугбаша, а који је суделујући у свима ратовима од 1804—1809. године рањен у битци на Прибићевцу код Сребрнице и умро на Бауриђу у Азбуковици у својој старој постојбини.[2] Симићи су уљези на Кедићевом имању, а његови синови одселили су се у Тамнаву; Симића је 2 куће, славе св. Јована.

Уз Кочину Крајину доселили су се *Петронићи* из Годечева окр. ужичког. Њихов предак Петроније (у селу Петронија) доселио се као мајстор и дуго времена бавио се грађењем кућа и других зграда, па је после превео своју породицу и населио се у Бјелановиће; од њега је 5 кућа, славе св. Николу.

После Кочине Крајине пред први устанак и у доба Кедићевих ратовања на Дрини доселили су се *Старчевићи* из Радановца окр. ужичког и населили у Дренајићу. Старчевићима су род Јањићи на истом месту; њих је 8 кућа, славе св. Арханђела. — *Богићевићи* су из Г. Кошаља у Азбуковици, има их 4 куће насељене у Велешу, славе св. Арханђела. — *Перишићи* досељени су из Г. Љубовиђе у Азбуковици и уљези у Белановићима, има их 4 куће, славе св. Тому.

Новији досељеници су: *Анђелић*, досељен из Радановаца у окр. ужичком, од исте породице, од које су раније досељени Старчевићи и насељен у Буцурама. — *Михаиловић* досељен из Годечева окр. ужичког, слави св. Јована, и насељен у Дренајићу, где је ушао жени у кућу.

У Суводању има 102 куће од 12 породица.

---

[1] „Кнежевина Србија“ М. Ђ. Милићевић, стр. 379—381. — Мемоари проте М. Ненадовића. Стр. 63—67.

[2] М. Ђ. Милићевић Кнежевина Србија. Стр. 397. — Мемоари Проте Матије 72, 174, 106, 215, 194 и 203.

Занимање становништва. — Суводањци се занимају и земљорадњом, сточарством и воћарством у већем обиму. Земље им дају изврсну стрмнину, од које знатан део стиже и за продају, где се цени као најбоља врста у околини. Стоке и крупније и ситније држе доста и не сјављују је никуда из села, а преко лета је на Медведнику. Свиња и оваца продају у знатној мери. Воћа су свуда велика и на високој цени, јер се и подижу и рађају, као ретко где у околини. Суводањци уче занате, али их раде само у свом селу и у најближој околини, али је готово сваком омиљено одавање трговини, ради које се и исељавају и шаљу своје младиће, да се после и не враћају, с тога су Бирчани већином трговци и чиновници, кад се удале из свога места. Теско̂ба у селу, велика нарођеност и бојазан од смањивања имања нагони Суводањце да се исељавају, што готово сваке године раде.

Појединости о селу. — Суводање је саставни део суводањске општине у ср. подгорском. Судница је на Ставама по дну Белановића, а ту је и школа. Црква је у Пустињи. Гробље је издељено. Село нема заједничке преславе.

Ставе. — Место, где се састају Суводањска и Станијина Река, зове се *Ставе.*[1] Од Става почиње Обница. Ставе су друмско насеље и насељене на атару сва 4 села, која су у суводањској општини. Кроз Ставе пролази окружни друм Ваљево — Љубовија и поред друма има: једна механа, 4 дућана, 3 приватне куће, магацин и кућа Браће Ристивојевића из Бобове, општинска судница и две школске зграде. Занатлије су мештани и баве се искључиво занатима, а понеки узгред и трговином, докле механџија ради само свој посао.

125. Сушица.

Положај села. — Сушица је на десној обали истоимене реке. Сеоске су куће или по плећима појединих сеоских брда или по странама брда изнад реке. Земљиште је од секундарног кречњака и брдовито. Поједина су брда висока, благих падова ка истоку и поступно спуштају се у Лесковичку Висораван, докле реци спуштају се стрмо. Знатнија су узвишења: *Кукаљ, Павлова Коса* и *Грахово* до Лесковица, *Орловац, Васиљевача*

---

[1] Велики број сељака обајашњава име Става да је дошло од састицаја сва четири села, која се састичу на овом месту и где на атару сваког села има по једна или две зграде.

и *Селачко Брдо* у селу над реком Сушицом. По плећима су брда вртаче, као и по целој Лесковичкој Висоравни, међу којима и овде има језера.

У селу по височима и висоравни нема извора. Што их је низ реку су и по Селачком Брду, и називају се именима појединих породица. Народ се служи водом с извора из реке, бара и цистерна, којих има и овде, као и по Лелићу. *Сушица* је понорница, која чим уђе у атар села понире, и остављајући пред собом суво корито, јавља се пред Грачаницом на додирној зони кречњака и порфиритичних стена, где прима у се и Тубравићску Реку. Долина Сушице је права клисура, без пута, речно је корито у самом кречњаку у коме има свих објеката од крша. Никаквих других ни речица ни потока нема, јер вода с појединих сеоских брда на мах сјури низ точила и плазовима претрпава стране брда и речну долину или се задржава по вртачама и долинама.

Земље и шуме. — Сеоске су земље изван кућа и у вези с лелићским и лесковичким, већином кречуше с црвеницом по дну вртача. Ако се ђубре могу бити родне а на њима рађају стрмни усеви, докле нису ни у колико подесне за ливаде и пашњаке. У оном делу села, који се продужује у кукаљске и повленске косе нема ливада и испуста, тамо су шуме и непроходни крајеви, кроз које још људска нога није смела слободно проћи. Сушица има мало лука, па су или плазовима и наносима затрпане или се затрпавају, осипањем или су саме по себи и сувише камените, или их река квари и односи, гралећи од њих камењаке и пескове или су саме такве да, кад сунце боље припече, усеви на њима изгоре.

Шуме је изобиља у селу. Цео јужни део села пошумљен је и има је у довољној мери и за грађу и огрев, а доста је се извози и продаје. Јужни део села, изван Селака, је сеоска својина, докле и поједине породице имају својих удела у крајевима, који су приступачнији.

Тип села. — Сушица је село разбијеног типа. Куће су издвојене у 3 групе, где су куће појединих породица збијеније од осталих. Џемати су удаљени један од другога 50—1000^{m}. Главни су џемати: *Селаци* у врху села, на јужном крају, према Брезовицама, *Речани* у падини Васиљеваче према реци и *Брђани* по Васиљевачи и Орловцу.

У Селацима су *Селаци* (Селаковићи) (9 кућа); у Речанима *Перишићи* (Петровићи) (12 кућа) и *Јовановићи* (1 кућа); у

Брђанима: *Васиљевићи* (3 куће) и *Павловићи* (5 кућа); на Васиљевачи и око сеоског гробља: *Шиљковићи* (2 куће) и *Мијаиловићи* (1 кућа) под Селачким Брдом; *Стојановићи* (7 к.), *Марић* (1 к.) и *Ребићи* (Тендићи) (6 кућа) око Језера и до Лесковица; *Новаковићи* (4 куће) и *Арсеновићи* (3 куће), испод ових и Орловца.

У селу су омање задруге: Перишића 2 и Васиљевића 1.

Подаци о селу. — Сушица, код Вука погрешно „Душица", имала је у 1818. год. 12 домова с 20 пор. и 40 хар. личности. Према попису од 1866. год. било је 26 домова с 238 станов, докле према попису од 1874. год. било је 26домова с 268 становника. Према попису од 1884. год., било је 34 дома с 301 станов., докле према попису од 1890. год. било је 35 домова с 325 станов. Према попису од 1895. год. био је 41 дом с 357 становника, докле према попису од 190 год. био је 51 дом. с 402 становника.

Годишњи прираштај становништва је 5,29, а процентни 1,72%.

Имена крајева или џемата су по месту насеља Брђани и Речани, или по презимену породице Селаци.

Порекло становништва и оснивање села. — Сушица долази у ред врло старих насеља. У селу се држи да су *Стојановићи* оснивачи села, јер се за њих не зна да су с које стране досељени; они су увек били насељени око Језера, где су и данас, а око њих су насељени Ребићи или Тендићи досељени из Сијече Ријеке, окр. ужичког. Стојановића је 7 кућа, славе св. Николу, Ребића 6, славе св. Николу.

По времену досељења најстарији су *Васиљевићи*, по чијем се родоначелнику Васиљу прозвало и брдо Васиљевача. Васиљ је дошао из села Биоске у Ст. Влаху у првој половини XVIII столећа, и његови су потомци: Васиљевићи, Павловићи и Шиљковићи, има их 10 кућа, славе св. Јована.

Одмах за Васиљем сишли су у село: *Петар* и *Перишa*, два брата рођена са својим породицама из Пиве у Херцеговини, од оне исте породице, од које су и лесковички Пивљани. Петрови и Перишини потомци зову се у опште *Перишићи*, има их 12 кућа, славе св. Ђурђа.

Пред Кочину Крајину сишли су с Кремана у Ст. Влаху данашњи *Селаци*, њих је 9 кућа, славе св. Јована.

Тада су с њима сишли и *Новаковићи* из Будимље у Ст. Влаху и населили се по дну села, до Лелића, има их 4 куће, славе св. Ђурђа.

После Кочине Крајине сишао је дед данашњих *Арсеновића* из Маковишта у окр. ужичком, од њега су 3 куће насељене готово у средини села, под Орловцем, славе св. Јована. — Тад некако доселио се и дед данашњег *Михаиловића* и призетио у Васиљевиће, а пореклом из Љештанског окр. ужичког, слави св. Срђа.

Новији су досељеници: *Марић* призетио се у Стојановиће, а из Богатића ове области. — *Јовановић* Влах из Лазнице у Хомољу, дошао као рудар у ове крајеве, па се призетио у Перишиће пре 20 година, нема славе.

У Сушици је 54 куће од 9 породица.

Занимање становништва и оснивање села. — Сушичани се занимају свима привредним радњама, којима и суседни сељаци ове области. Начин и врсте занимања истоветни су, као и код суседних Лелићана. Одају се и изучавању заната и раде их и по селу и изван њега. И данас, а и раније, удаљавају се из села и стално селе због рђаве земље, а нарочито због њене неродности.

Појединости о селу. — Сушица је саставни део лелићске општине у ср. ваљевском. Судница и школа су у Лелићу, а црква у Ћелијама. Гробље је заједничко за цело село и на Васиљевачи. Сеоска преслава Спасов-дан.

126. Табановић.

Положај села. — Табановић је на десној обали Рибнице при ушћу у Колубару. Десна страна реке Рибнице уздигнута је на висину од 360^{m}, докле је лева спустила се до нивоа воденог. Десна страна спушта се вертикално и при томе дају се разликовати серије најстаријих и најмлађих колубарских терцијера. Стране зову се *Беле Стене* и на њиховим плећима је Табановић. Земљиште је, и ако уздигнуто, ипак доста равно, а крајеви села поред Колубре и Топлице спуштају се блаже овим рекама него Рибници.

Извора је мало, с тога народ се поглавито служи бунарима, којих има готово свака кућа, а поред тога служи се водом и с река, које су у близини села. Ни потока ни речица нема, докле има доста сувих и дубоких јаруга, које слазе кроз Вртиглаве и Вировце Топлици или кроз Веселиновце Колубари. Ове јаруге немају нарочитих имена, него се већином зову по имену породица, које су у врховима њиховим насељене.

Земље и шуме. — Табановачке су земље одличне каквоће и већином у долинама река. Особитог су квалитета за ораницу и косаницу, а ништа мање вредности нису ни брдске земље.

Шуме је у селу доста. Она је по јаругама и око река, а има је од лиснатог дрвета или храста или белогорице (врбе, тополе, јове, барског јасена и граба). И за грађу и гориво у селу је довољно шуме. Никаквих заједница нема.

Тип села. — Табановић је село разбијеног типа. Куће су на Белим Стенама у врху јаруга, поређане по породицама и удаљене једна од друге 30—120^{m}.

У Табановићу су: *Ђуковићи* (2 куће), *Новаковићи* (2 куће), *Гајићи* (4 куће), *Савковићи* (4 куће), *Пантелићи* (3 куће), *Милановићи* (6 кућа), *Милошевић* (4 куће), *Тодоровићи* (1 кућа), *Коларовићи* (6 кућа), *Благојевићи* (1 кућа), *Ракићи* (4 куће), *Радивојевић* (1 кућа) *Петровићи* (2 куће), *Милиновићи* (1 кућа), *Спасојевићи* (2 куће), *Дамњановићи* (1 кућа), *Петровићи* (4 куће), *Пантићи* (1 кућа), *Илићи* (1 кућа) и *Марковићи* (1 кућа).

У селу је врло мало задруга. Повеће су задруге Новаковића 1 и Спасојевића 1 иначе је велика инокоштина.

Подаци о селу. — Табановић је према харачким тефтерима из 1818. год. имао 27 домова с 35 пор. и 84 хар. личности. Према попису од 1866. год. било је 35 дом. с 225 станов. докле је према попису од 1874. год. било 40 дом. с 236 станов. Према попису од 1884. год. било је 46 дом. с 249 станов. према попису од 1890 год. било је 48 дом. с 313 станов. а према попису од 1895. год. било је 49 дом. с 313 станов., докле према попису од 1900. год. било је 50 домова с 311 станов.

Име селу. — За име селу везане су две народне приче.

а). Прича се, кад је куга беснила овим крајем, да је дошла и у ово село, па кад је све уништила, онда потабанала сво земљиште, по чему је и село после прозвано Табановићи.

б). По другој причи држи се да је име селу донето са стране, да је оно од имена оног села, које се преко Маљена налази под истим именом. Пре ће бити да је ова друга прича приближнија истини, почем је и сељаци, а још више околина, сматрају да је истинитија.

У списку села, која су у 1719. год. страдала од јулског града и олујине помињу се: *Веселиновци*, *Вртиглаве* и *Родобић*, села испред и иза овог села, докле Табановића нема, а Табановић је постојао у то доба, само је питање да ли је могао остати поштеђен од града?

Порекло становништва и оснивање села. — Табановић је старо насеље, ма да су му све породице досељене. По причању старих људи село је имало друго име и у два маха расељавано од Турака, те су му старе породице отеране у „сургун" и протеране у Срем и равнија места око Београда. Две су породице пред крај XVII столећа основале ово село по трећи пут и изгледа да су оне и дале име селу Табановић. Те две су породице: *Коларовићи* и *Савковићи*. Коларовићи су досељени из ужичког Табановића, где их данас у том селу и Добрињу има доста кућа; овде их је 6 кућа, славе Ђурђиц.

Савко се са своја три сина доселио из Лесковица од Божића породице и његови су потомци: Гајићи, Савковићи, Ракићи, Спасојевићи и Петровићи, има их 18 кућа, славе св. Јована.

Одмах за овима доселили су се *Милановићи* из околине Пожеге, окр. ужичког; њих је 5 кућа, славе св. Аћима и Ану.

У почетку XVIII столећа у аустријској окупацији Србије доселио се предак данашњих *Ћуковића*, и прво се населио на Убу, па тек после прешао у ово село. Ћуковићи су из Босне, од Босанске Градишке, има их 2 куће, славе св. Ђурђа.

Пред Кочину Крајину доселили су се: *Пантелићи* из Звезда у Полимљу због крвне освете, има их 3 куће, славе св. Арханђела. — *Новаковићи* су из Матаруга у Полимљу, има их 2 куће, славе св. Стевана. — *Милошевићи* су хајдучка породица од Јањуша из Бабина у Полимљу са 4 куће, славе Мратин-дан.

У доба Карађорђевих ратова доселили су се: *Радивојевић* из Белошевца, слави св. Пантелију. — *Миловановић* из Велишеваца у овој области, слави Аћима и Ану. — *Петровићи* из Племе у Ст. Влаху, има их 2 куће, славе св. Ђурђа.

Новији су досељеници: *Благојевић* досељен из Пјешиваца у Црној Гори, слави зачеће св. Јоване. — *Дамњановић* из Точи у Полимљу, слави св. Ђурђа. — *Милановић* из Горобиља окр. ужичког, слави св Николу. — *Пантић* из Љештанског окр. ужичког, слави св. Срђа — *Илић* из суседног Вировца дошао жени на имање, слави Ђурђиц, — *Марковић* из Осата у Босни, слави Ђурђиц. — *Тодоровић* из Ст. Влаха, слави св. Ђурђа.

У Табановићу има 51 кућа од 17 породица.

Занимање становништва. — Табановчани се занимају свима привредним радњама, којима и суседни сељаци ове области. Раде земљу у велико и имају богат плод, за тим гаје рогату стоку и на великој је цени у овом селу, као што саде и доста воћа. На занате се не одају и никуда се не селе из свога села.

Појединости о селу. — Табановић је саставни део мионичке општине у ср. колубарском. Судница, црква и школа су у варошици Мионици. Гробље је заједничко и на врху села. Село нема заједничке преславе.

127. Тодорин До.

Положај села. — Тодорин До је на источној страни Дучића у долини потока Кленовца. Средина је села улегла, а крајеви се уздигли. Средина личи на до или вртачу, па отуда је и име селу. И ако је на први поглед земљиште неравно, поједини терцијерни брегови нису стрменитих нагиба и селу не дају нераван изглед. На северној страни брда су: *Умка* и *Клен*, а на јужној: *Дрен* и *Липак* до Кацапе и Бошњановића.

Извора је у селу доста, али има и бунара, и народ се служи и једном и другом водом. Главнији су извори по имену породица и око кућа. До Кацапе је извор *Дрен*, по чему је названо и брдо изнад њега, а до Дучића *Краставац*, по чему је и цео потес тако назват. Кроз До с Краставца од неколико извора слази непресушни поток *Кленовац*, који иде на исток и у Бошњановићу пада у Кацапу. Испод Умке са северне стране слази поток *Точковица* и утиче у врачевачки *Грабовац*.

Земље и шуме. — Тодоринске су земље црна смолница родна и добра за ливаду, ораницу и пашњаке. По целом су селу истоветне земље, нигде нема ни једне стопе за одбацивање и могу се употребити за све врсте усева. Потес до Дучића зове се *Краставац*, а по Кленовцу до Бошњаковића зову се именом потока.

Шума је до Кацапе, има је доста, од лиснатог је дрвета и има је по целом селу растурене. Никаквих заједница нема.

Тип села. — Тодорин је До село разбијеног типа. Сеоске су куће по бреговима и странама њиховим и потоком Кленовцем распоређене у две мале: *Старовлашку* и *Пјешцивачку*, од којих је прва на левој обали потока, а друга на десној. Куће су по малама растурене и на растојању су од 30—150^m, докле су мале спојене.

У Старовлашкој мали су: *Ђорђевићи* (4 куће), *Петровићи* (1 кућа), *Јанићи* (4 куће), *Радосављевићи* (2 куће), *Вићентијевићи* (2 куће) и *Матићи* (2 куће), а у Пјешивачкој: *Ранковићи* (4 куће), *Пантелићи* (2 куће), *Радосављевићи* (1 кућа), *Петровићи*

(2 куће), *Миливојевићи* (2 куће), *Лучићи* (3 куће), *Ђурићи* (2 куће), *Николићи* (2 куће) и *Нешковићи* (3 куће).

У селу нема задруга, а раније их је било.

Подаци о селу. — Тодорин До је према харачким тефтерима из 1818. год. имао 11 дом. с 15 пор. и 33 харач. личности. Према попису од 1866. год. било је 22 дом. са 192 стан. докле према попису од 1874. год. било је 22 дом. са 167 стан. Према попису од 1884. год. било је 32 дом. с 210 станов., докле према попису од 1890. год. био је 31 дом. са 180 стан. Према попису од 1895. год. било је 32 дом. с 249 станов., докле према попису од 1900. год. било је 36 дом. с 267. станов.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год је $2{,}_{62}$, а процентни $1{,}_{50}$ $0/_0$.

Име селу. — Име селу дошло је од некакве *Тодоре*, која је са својим синовима живела некад у овом селу, па се од турске обести иселила у Срем у непознато место. Тодорина кућа била је у оном крају села, где су данас од прилике куће Ђорђевића.

Имена сеоских мала су по имену места, одакле су се њихови главни представници доселили.

Порекло становништва и оснивање села. — После Тодоре, која се иселила из села од прилике пред крај XVI или у почетку XVII столећа због турске обести, подуже времена остало је село празно и тек пред крај XVII века доселиле се убрзо једна за другом две породице, једна из Пјешиваца у Црној Гори, а друга из села Кутлеши у Ст. Влаху и населиле се на крчевинама баба-Тодориних синова. Потомци првог зову се и данас *Пјешивци,* а њихов крај села *Пјешивачка Мала.* Пјешивци су: Ранковићи, Пантелићи, Радосављевићи, Митровићи и Миливојевићи; њих је 11 кућа, славе св. Јована.

Потомци другог зову се *Старовласи*, а њихов крај села *Старовлашка Мала.* Старовласи су: Ђорђевићи, Петровићи, Јанићи, Радосављевићи, Вићентијевићи и Матићи; њих је 15 кућа, славе св. Николу.

Међу Пјешивце населили су се пред Кочину Крајину *Лучићи*, досељени из Дробњака у Црној Гори. У селу се зову још и Ђурићи, има их 5 кућа, славе св. Ђурђа.

У Пјешивцима су и *Николићи*, досељени из суседног села Команица после 1840. год., где им је дед дошао жени на имање; њих је 2 куће, славе св. Димитрија.

Нешковићи су на искрају села до Врачевића, досељени после Николића из суседног Дучића на своје имање, од истоимене породице у Дучићу, има их 3 куће, славе св. Лазара.

У Тодор. Долу је 36 кућа од 5 породица.

Занимање становништва. — Тодоринци се занимају свима привредним радовима, којима и суседни сељаци ове области. Земље су богате и дају богат плод, те остаје доста и за продају. Стока и воће гаје се у знатној мери. Занате не уче, али има их који се одају трговини, коју воде и изван села и у већем размеру. Никуда се не селе.

Појединости о селу. — Тодорин До је саставни део д. топличке општине у ср. колубарском. Судница је у Д. Топлици, школа и црква у Боговађи. Гробље је заједничко за цело село и на Умци. Село преславља Спасов-дан.

127. Толићи.

Положај села. — Толићи су на јужној страни Мионице. Сеоске су куће по бреговима и косањицама, које се с јужне стране села доста стрмо спуштају долини реке Лепенице. Земљиште је од секундарног кречњака с вртачама по плећима брегова и косањица и разривено многим потоцима, чије су долине уске, стрме и каменитог дна. Главнија су узвишења на јужној страни и источној, те је село нагнуто на северозападну страну. На јужној страни диже се кључанска *Царина*, а њен крајњи вис зове се *Дебели Цер*, докле источна узвишица назива се *Гајеви*.

Извори су у долинама од два потока, доста јаки, има их много и пресушују. Јачи извори су: *Лазаревића Бунар*, *Точак*, по коме се и један поток зове, *Стублина* и *Изворац* у долини *Дубоког Потока*, који иде поврх Мионице и пада у Лепеницу. Потоци пресушују, те се народ служи и барском водом, као и бунарском, које копају у долинама потока и јаруга.

Земље и шуме. — Земље су око кућа, по плећима и падинама појединих брегова и косањица, кречуше, суве, плитког дна и кад се ђубре могу да рађају. Око потока и до Кључа има мало ливада и пашњака и бољих земаља за сејање кукуруза.

Источни крај села везан је за паштрићске, рибничке и бријежђанске шуме и ту је знатан део пошумљен и сматра се као сеоска својина. Шума је по селу исечена и нема је, а сва околина око Д. Цера тако исто огољена је, те се може узети да ово некад право шумско село и нема довољно шуме за сву до-

мању потребу. И сеоски Гајеви су у пола уништени, те село нема ни ту шуме, као суседно Бријежђе. Осим заједнице у Гајевима, у селу нема никаквих других заједница.

Тип села. — Толићи су село разбијеног типа. Куће су збијене у мање групе, које су удаљене једна од друге 50—200^{m}. Групе немају својих засебних имена, али се називају по именима породица.

У Толићима су: *Милићи* (2 куће), *Ђурићи* (3 куће), *Лазаревићи* (6 кућа), *Ерићи* (Радовановићи) (3 куће), *Качаревићи* (8 кућа), *Николићи* (3 куће), *Сретеновићи* (7 кућа), *Гошнићи* (3 куће), *Јовановићи* (3 куће), *Марковићи* (1 кућа), *Нешковићи* (1 кућа), *Трифуновићи* (2 куће), *Ђоковићи* (3 куће), *Лучићи* (1 кућа), *Василијевићи* (2 куће), *Рафајиловићи* (2 куће), *Стојићи* (1 кућа), *Јовановићи* (2 куће), *Јанковићи* (3 куће), *Милошевићи* (1 кућа) и *Новаковићи* (1 кућа), поред 22 циганске куће у средини села.

У селу нема задруга, а није их скоро ни било.

Подаци о селу. Толићи су према харачким тефтерима из 1818. год. имали 32 дома с 37 породица и 84 харачке личности. По попису од 1866. год. било је 37 домова с 240 становника, докле по попису од 1874. године био је 47 дом. с 305 становника. Према попису од 1884. год. било је 46 дом. с 328 станов., докле по попису од 1890. год. било је 57 дома с 367 станов. Према попису од 1895. године било је 55 домова с 408 станов., докле према попису од 1900. год. било је 70 дом. с 441 становником.

Годишњи прираштај становништва је 6,36,а процентни 1,96%.

Име селу. — Име селу је породично презиме најстарије породице овог села. Та најстарија породица у селу звала се *Толићи*, па се назвало и село тим именом, које у новије доба изговара се и као Толић.

Порекло становништва и оснивање села. — По причању старијих људи из села и околине Толићи се имају сматрати као заселак села Кључа, с којим су увек у географској и политичкој заједници. Село је основала породица *Толића* у почетку XVIII столећа досељена из Никшићске Жупе. Ова је породица по причању била врло јака и раздељена још у почетку на 5 кућа, које су насељене у средини села, око извора и потока Точка, где је и главна маса ове породице и данас. Одавде су се многе породице [illegible]ле изван области, многе су замрле, што и данас

бива, а многе су се растуриле и на друге стране по селу. Толићима се нико данас не зове, ма да их је у селу у великом броју, а сматрају се као чланови исте породице: *Јазаревићи* (назвати по неком претку, који је лечио на јазавца), *Качаревићи* (назвати по томе, што свакад из ове породице има по један качар), Николићи, Сретеновићи, Гошнићи (назвати по прабаби Гошни), Јовановићи, Нешковићи, Трифуновићи, Василијевићи и Рафајиловићи: њих је свега 35 кућа, славе св. Луку.

Друга врло стара породица, досељена кад и Толићи из Д. Колашина у Ст. Србији због хајдучије, јесте *Ђурића*. Ђурића је у селу 5 кућа, а зову се Ђурићи и Јовановићи, од којих су и Јанковићи (3 куће), чији се дед призетио у Сретеновиће, те славе св. Луку и св. Николу, докле Ђурића 5 кућа слави само св. Николу.

Трећа тако исто стара породица је *Милића*, чији се предак доселио уз Толиће из Никшићских Рудина. Милићи и Ђурићи су једни поред других и заузели су средину села. Милићима су род и Стојићи и они су се највише удаљавали, села из има их 3 куће, славе св. Ђурђа.

Ерића или *Радовановића* дед доселио се у Кочиној Крајини с Кремана у Старом Влаху; њих су две куће, славе, Ђурђиц.

Ђоковића дед доселио се после Кочине Крајине, а пре првог устанка, из села Криве Ријеке у Ст. Влаху, од њега су 3 куће, славе св. Ђурђа.

Новији досељеници (после 1840. год.) су: *Лучић* из Буковца ове области дошао жени на имање, слави св. Луку. — *Ерић* из Кључа, од Атића, призетио се у Ериће и примио њихово презиме, слави св. Николу. — *Јазаревић* од Стојића из села примио презиме породице, у коју се призетио, слави св. Ђурђа и св. Луку. — *Марковић* из Косатице у Полимљу, призетио се у Јовановиће од Толића, слави св. Луку. — *Милошевић* из Оцркавља у Полимљу, призетио се у Ђуриће, слави св. Луку и св. Николу. — *Новаковић* из Звезда у Полимљу, доселио се као слуга, слави св. Николу. — *Сретеновић* из Кључа, опет од Атића, призетио се у Сретеновиће и примио њихово презиме, слави св. Николу.

У Толићима је 58 кућа од 11 породица.

Занимање становништва. — Толичани занимају се свима привредним радовима, којима и суседни сељаци ове области.

Земље су камените и неродне, те слазе у долину Рибнице или Лепенице и тамо узимају под закуп или наполицу туђе земље и засејавају и тиме добивају потребне животне намирнице. Стоке посве мало држе, а тако исто и воћа тешко подижу, па то и чини да је ово село најсиромашније у области. Толичани се радо одају изучавању заната, изучене занате раде по околним селима па се и исељавају у друга места.

Појединости о селу. — Толићи су саставни део мионичке општине у ср. колубарском. Судница и црква су у Мионици, а школа у Рибници. Гробље је у средини села, близу циганских кућа. Село нема заједничке преславе.

Цигани. — У Толићима од пре 60 год. постоји у средини села циганско насеље, које има 17 сталних и 5 привремених кућа. Цигани су подигли куће на сеоској утрини, која им је уступљена у властиту својину, многа су имања по селу закупили и на њима подигли вртове и воћњаке и сталне куће, које не уступају ни сеоским; вере су православне, занимају се ковачким занатом, трговином с коњима, земљорадњом и надничењем по околини; говоре српски и влашки, а имућнији носе се као и сељаци у околини.

129. Тубравић.

Положај села. — Тубравић је на десној обали реке Јабланице уз Тубравићску Реку, притоку реке Сушице. Сеоске су куће по странама појединих брда или по увалама или по долинама појединих потока. Земљиште је са свим неравно, кршевито и сувише стрменито. На западној страни села је *Поћута*, велика језерска котлина, састављена из терцијерних слојева. Источни, а нарочито јужни део села је кршевит и сав од секундарног кречњака. Главнија узвишења су: *Грачаница, Главица, Дрењак, Брдо* и *Белег*.

Извора је доста и они су испод брда и у виду чесама, које се зову по именима породица. Тако Ковачевићи у Грачаници имају 2 чесме, Бакићи 3, Сижани извор Сиге с још 2 чесме, Тубравић своје Врело итд. Од извора Врела, Сига и тубравићских чесама постаје врло јака, плаховита *Тубравићска Река*, која никад не пресушује и преко целе године окреће по 1 витао, а тече искривуданим, каменитим и дубоким коритом с многим брзацима и пада у средини села у Сушицу, мало ниже оног места, где се јављ[illegible] извори у кориту.

Земље и шуме. — Тубравић има најлепше земље од свих подгорских села. Његове су земље у Пођути од црне смолнице, трошне, добро наводњене и лакорадне. Већи део Пођуте је на десној страни Јабланице и својина овог села, она је његова житница, за тим не само њему него и целој околини, место за пролећно сјављивање стоке, где се исхрањује. У Пођути има и других ziratnih земаља, затим има у знатној мери много и ливада, које су најбоље на *Саставцима*, месту где се састају Врело и Сиге и граде Реку.

Сеоска је шума на крају села и изнад њега. Сви су висови око села пошумљени и шуме има доста за сваковрсну домаћу потребу. Сеоских заједница нема, али има џематских у шумама и испустима по појединим брдима и њиховим падинама.

Тип села. — Тубравић је планинско село и разбијеног типа. Куће су груписане по странама брда и по њиховим увалама. Куће су збијене и у кругу поређане. Поједине групе су мале и зову се: *Грачаница*, *Бакићи*, *Тубравић* и *Сижани*, далеко једна од друге $500-1000^m$.

Грачаница је при ушћу Сушице у Јабланицу, на источној страни истоименог брда и ту су: *Ковачевићи* (17 кућа) и *Крцићи* (14 кућа). *Бакићи* су на јужној страни с десне стране Реке, под Брдом, и ту су: *Јеремићи* (2 куће), *Маринковићи* (2 куће), *Јанковићи* (2 куће) и *Станачићи* (1 кућа). Тубравић је јужно од Бакића уз десну страну Реке и потока Врела, и ту су: *Ђуричићи* (4 куће), *Крстићи* (3 куће), *Лукићи* (2 куће), *Арсићи* (1 кућа), *Гајићи* (3 куће), *Игњатовићи* (3 куће), *Миливојевићи* (2 куће), *Марићи* (Гајићи) (3 куће), *Арсеновићи* (1 кућа) *Радовановићи* (3 куће) и *Вукосављевићи* (1 кућа). Сижани су на левој обали потока Сига под брдом Белегом, и ту су: *Јовановићи* (2 куће) *Марковићи* (2 куће), *Живановићи* (2 куће), *Трифковићи* (2 куће), *Петровић* (1 кућа) и *Никићевићи* (5 кућа).

У Тубравићу има доста задруга. Највећа је задруга Станачића од 30 чељади и мање: Ковачевића 1, Никићевића 2, Вукосављевића, Ђуричића 2 и др.

Подаци о селу. — По харачким тефтерима из 1818. год. Тубравић је подељен на два села: Тубравић и Грачаницу и оба се засебно помињу.[1] Према истим тефтерима у оба села

[1] И данас сељаци из околине код овог села разликују *Тубравић*, као село за себе и Грачаницу за себе, ма да се мештани овако не деле.

било је 22 дома с 32 пореска и 75 харачких лица. Према попису од 1866. год. било је 53 дома с 413 становника, докле по попису од 1874. год. било је 55 домова с 417 станов. Према попису од 1884. године било је 60 домова с 483 станов. докле према попису од 1890. год. било је 66 домова с 506 стан Према попису од 1895. год. било је 67 домова с 514 становника, докле према попису од 1900. год. било је 70 дом. с 551 становником.

Годишњи прираштај становништва је од 1866. год. 3,88, а процентни 0,85 %.

Име селу. — Откуда је име селу Тубравић, не зна се. Грачаница је име брду, па је по томе и крај назват. Сижани су назвати што су око извора Сига, који из себе лучи знатну количину сиге или бигра. Бакићи је име од презимена најстарије породице у томе крају, које се изгубило и остало као целатско име.

Постанак села и порекло становништва. — Тубравић је старо насеље, раније било је око Врела, где су и данас најстарије породице села, које су се одатле померале Реци и Сигама. Најстарији крај села и зове се Тубравић, што може бити да је презиме најстаријих породица, које за себе не знају да су се с неке стране доселиле. Најстарија породица у селу, која се сматра као оснивач села, јесу *Ђуричићи*, којима су сродни: Станачићи, Крстићи и Лукићи; њих је 10 кућа, славе св. Николу.

Настарији су досељеници *Сижани*, досељени пре 300 година из околине Требиња у Херцеговини или како сами за се кажу из „дубоке Харцеговине.“ Сижани су: Јовановићи, Марковићи, Живановићи, Трифковићи и Никићевићи, који су се раније и расељавали; њих је 13 кућа, славе св. Николу.

Кад и Сижани, на 2 године после њих, доселили су се и *Ковачевићи* с Гацка у Херцеговини и први населили и ство-

---

Странци ће увек рећи за Тубравићанина, да је или из Тубравића или Пећуте, а никад да је из Грачанице или којег другог краја села. Грачаница по свом географском положају чини целину; она има засебан атар, одвојена је великом даљином, великим брдима и тешким саобраћајем од других делова села, због чега се са свим правилно узима као заселак овог села. Да није цркве у овом крају, за тим да има међу сељацима више тежње за издвојеношћу, одавно би Грачаница била засебно село, као што ће и морати бити може бити у најскоријој будућности.

рили *Грачаницу* и ово јој име дали. Ова је породица увек имала у себи по једног попа и ковача, па то има и данас у својој средини. У селу се зову разним презименима: Ковачевићи, Суботићи, Марићи, или општим презименом Ковачевићи; њих је 17 кућа, славе св. Стевана.[1]

Трећа врло стара породица овог села су *Гајићи*, досељени пред крај XVII столећа из Леовића у Азбуковици, камо су доселили се из Братоножића. Гајићи су се населили у 2 породице у Тубравићу и временом се измешали са Сижанима; њима су блиски род: Игњатовићи, Миливојевићи, Радовановићи и Вукосављевићи, има их 12 кућа, славе св. Николу.

После аустријске окупације, кад су ови крајеви понова потпали под Турке, сишле су у село 2 породице данашњих *Крцића* из ужичког села Заровја и населиле се уз Ковачевиће у Грачаници, где су и данас; њих је 14 кућа под овим општим презименом, које им је заостало као џематско име, славе св. Јована.

У исто доба кад и Крџићи Гајића предак довео је своје кумове *Бакиће* из села Царине у Азбуковици, пореклом из Васојевања у Црној Гори и населио их испод Тубравића и око себе у Тубравићу у две куће. Од прве су Бакићи и Јеремићи, а од друге Марићи, Гајићи и Арсеновићи; њих је 6 кућа, славе св. Арханђела.

У првом устанку прешли су *Маринковићи* у Бакиће из Г. Кошаља у Азбуковици и *Јанковићи* опет у Бакиће из Стрмова, окр. ужичког; првих је 2 куће, а других 2; први славе Ђурђиц, а други св. Јована.

Новији су досељеници: *Арсић* у Тубравићу доселио се жени на имање из суседне Вујиноваче, слави св. Јована, и *Пантелић* опет из Вујиноваче, доселио се у Сижане жени на имање.

---

[1] Пок. *Бајо Ковачевић*, један од највиђенијих, најимућнијих и најбистријих Ковачевића, који се у Пођути и даљој околини доста ценио, причао је о својим Ковачевићима у више прилика, да се народна пословица „Поп рађа ковача, а ковач попа“ увек и дословце вршила у његовој породици. Бајо би у потврду тога увек навео своје претке свештенике и њихове потомке и завршио данашњим фактом, да Ковачевић ковач има сина попа, а да је и сам свештенички син. Бајо је дао и ове податке о своме селу као и о свима селима, која имају удела у његовој „лепој Пођути“, како имађаше обичај звати је. Умро је 1900 године, али с њиме није готово ништа отишло у гроб, јер је срећно нашао на онога, који је и хтео и умео његова причања записати.

У Тубравићу је 78 кућа од 10 породица.

Занимање становништва. — Тубравићани се занимају земљорадњом, сточарством и воћарством. Земља им је родна и даје довољно срестава за исхрану, а знатан део остаје и за продају. Стоке и ситније и крупније држе доста, коју преко лета држе по повленским или јабланичким суватима, где сви имућнији сељаци имају своје повеће закосе. Ливаде су врло добре, дају им доста сена, да га имају и на продају по најближој околини. Воћа се у последње доба у велико подижу и дају особито добар род, а и извозе се сваке године.

Појединци одају се изучавању заната и раде их само себи и својим суседима, и не иду изван села.

Појединости о селу. — Тубравић је саставни део ребељске општине у ср. ваљевском. Судница и школа су у врху Поћуте под Марковом Белегом и на атару овог села, где се између ових зграда налази и једна путничка механа. Механа је својина једног сељака из Вујиноваче и издаје се под закуп. Кроз средину Поћуте пролази нови окружни пут Ваљево—Бајина Башта, па су и горње зграде поред истог пута.

Црква овог села зове се *Грачаница*. Грачаница је на десној обали реке Сушице испод истоименог брда и краја села; нема свог имања, није стара, а озидана је од камена и покривена шиндром. Ову је цркву походио у 1827. год. Јоаким Вујић и он је у својим „Путешествијама“ помиње као нову цркву, коју су зидали 1818. год. Милосав Томић са Стубла и Вукосав Веселиновић из Тубравића[1]. Црква је и онда, па и данас, парохијска и више на атару села Стубла него овог.

130. Туђин.[2]

Положај села. — Туђин је на обема обалама истоимене јаке речице. Речица тече између две јужне косе планине Влашића, од којих се источна зове *Дабића Брдо* а западна *Марково Брдо*. Обадве су косе стрмих нагиба ка реци, а село је по плећима ових коса увучено дубоко и у сам Влашић. На Марковом Брду знатнија су узвишења: *Брезик*, *Вигњиште* (где је некад био вигањ) и *Шарампов*,[3] а на северној страни села је *Влашић*

---

[1] Ј. Вујић, Путешествије II Стр. 40.

[2] Ово је село описивао и г. Мил. Нв. Протић, свештеник лелићки, и његовим смо се описом знатно користили.

[3] „Шарампов“ је име дато по сличности на шанац. Прича се да су се некад сељаци побунили противу Турака и ископали шанац да дочекају Турке

Извори су око кућа и народ се служи једино изворском водом за пиће. Главнији су извори: *Перило*, *Точак* и 3 чесме. назвате по именима породица, које се њима служе. Испод Влашића из једне велике пећине, чији је отвор у пречнику 4^m, избија јако врело, под именом *Туђинско Врело* и гради *Туђинску Реку*, која тече у јужном правцу с великим брзацима до под Плавањ и ту, кад прими *Поток*, који долази с источне стране села, окреће на запад и састаје се по дну Плавања с *Малим Јадром*, те гради реку *Јадар*. Река је богата водом, не пресушује, ма да тече преко каменитог дна и целим својим током окреће 1 витао.

Земље и шуме. — Земље туђинске су од две врсте: *брдске* и *луке*. Брдске су земље по Влашићу и сувише посне, суве и неродне, а по брдима низ Реку су кречне с вртачама, родније и подесније за стрмне усеве. Луке су подводне и добре за кукуруз и ливаде, али је ових земаља врло мало и у рукама су појединаца. У опште Туђин је о мало земље, а са земљом бољих особина стоји доста рђаво.

Шуме је у селу доста. Влашић је сав под шумом, као и све дубодолине и јаруге по селу. Шума је од лиснатог дрвета и има је два пута више него ифратне земље. Влашић је сеоска заједница, а на другим местима ни село, ни поједини његови крајеви, немају својих заједница.

Тип села. — Туђин је село разбијеног типа. Село је подељено у 4 мале, које су удаљене једна од друге од $50-250^m$. Куће су у малама збијене и на растојању од $20-50^m$. Главније су мале: *Дабићи*, *Савићи*, *Скакавци* и *Вујичићи*.

Дабићани су до Осладића, на Дабића Брду, и ту су: *Дабићи* (4 к), *Алимпићи* (1 к), *Петронићи* (1 к), *Спасојевићи* II (2 к), *Вуковићи* (3 к), *Мршовићи* (4 к), *Спасојевићи* I (5 к) и *Томићи* (4 к). Савићи су на десној обали реке и при њеном извору, и ту су: *Аћимовићи* (4 к), *Николићи* (3 к), *Милисављевићи* (2 к), *Гавриловићи* (2 к) и *Савићи* (1 к). Скакавци су на истој страни реке, испод Савића и ту су *Скакавчевићи* (7 к). Вујичићи су по дну села, до става Реке и Потока, и ту су *Вујичићи* (5 к).

и у њега се сакрили. Неко оде из села и прокаже Турцима и доведе их у шанац, те ови изненада нападну на сељаке и све их скоро побију, а који измакну живи, склоне се у пећину, при извору Реке, и после иселе се у Тамнаву и преко Саве у Срем. Шанац се данас тешко може распознати, јер је зарастао у шуму, а за оно гробље испод њега прича се, да је гробље тада изгинулих и ту сахрањених сељака из овог села и околине.

У Туђину је доста развијен задружан живот. Веће су задруге: Вујичића 3, Мршовића 2, Спасојевића 1.

Подаци о селу. — Према списку села ваљевске епархије од 1735. год. Туђин је имао 4 дома.[1] Према харачким тефтерима из 1818. год. имао је 17 домова с 27 пор. и 67 хар. личности. Према попису од 1866. год. било је 30 домова с 262 станов., докле према попису од 1874. год. било је 33 дома с 284 станов. Према попису од 1884. год. било је 39 домова с 339 становника, докле према попису од 1890. год. било је 42 дома с 381 станов. Према попису од 1895. год. било је 45 домова с 406 становника, а према попису од 1900. године било је 47 домова с 447 становника.

Годишњи прираштај становништва је 5.92, а процентни 1.86%, где је стално више женских него мушких.

Име селу. — За име селу везана је ова прича у народу. Кад се некакав *Даба* први населио у селу, онда се населио на старим згариштима и колебама његових исељених претходника, па су га доцнији досељеници, који су се одмах за њим доселили, назвали туђином и туђинцем, па по њему прозвали и село Туђин.

Имена џемата су по именима појединих главнијих породица у њима. Име „Туђин" је доста старо, јер га налазимо у списку села окр. ваљевског из 1737. год.[2]

Порекло становништва и оснивање села. — Ко је најраније село основао не зна се. Али зна се да је овде било село, да се побунило противу Турака и да га је одред турске војске разорио, опљачкао и раселио, те су се поједине породице иселиле. Од данашњих породица најстарија је *Дабића*, чији родоначелник Даба доселио се у другој половини XVII столећа из Царине окр. подринског, камо се раније био доселио из Осата. Даба се доселио у пусто место и населио поред старих згаришта на Брду, које се по њему прозвало Дабића Брдо; од њега су Дабића 4 куће, славе св. Ђурђа.

После Дабе населили су се *Савићи*, чији родоначелник Савко доселио се из Дреновца у Мачви и побегао од поплаве. Савка су звали и Сава, те отуда се његови потомци зову и *Савићи*, којих је у истом крају села 12 кућа, славе Ђурђиц.

---

[1] Свештеник XLII 201.

[2] ...nger. Serbien etc. Стр. 247.

Кад и Савко сишли су данашњи *Вујичићи* из Драгодола у Азбуковици, камо се раније доселили из Пиве у Херцеговини и у Драгодолу живели око 12 година. Обе су породице досељене у другој половини XVII века и обе су биле прво насељене на Дабића Брду, па се после помериле на западну страну села. Вујичићи су у сродству са Спасојевићима и Томићима, њих је 14 кућа, славе св. Ђурђа.

Од Вујичића породице из Пиве у Херцеговини доселили су се пред крај XVII века *Алимпићи* (данас Алимпићи, Петровићи и Спасојевићи II) и населили поред њих и на њиховом делу у Дабићанима; њих је 4 куће и с Вујичићима свега 18 кућа, славе св. Ђурђа.

Уз Кочину Крајину хајдуковао је по околини *Вук Зимоњић* из Каменице и он се, на молбу својих пријатеља, остави хајдуковања и дође у Вујичиће, призети се у њихову породицу и поред њих насели, те је од њега 3 куће *Вуковића*, славе св. Лазара.

После Кочине Крајине сишле су из Скакаваца, окр. ужичког, 2 породице данашњих *Скакавчевића*, назватих по месту досељења; њих је 7 кућа, славе св. Јована.

Кад и ови досељени су из Цикота окр. ужичког, данашњи *Мршовићи*, којих је 4 куће, славе св. Лазара.

У Туђину је 48 кућа од 5 породица.

Занимање становништва. — Туђинци се занимају земљорадњом и воћарством. Земља је неродна, на њој нема ни добрих ораница, а камо ли ливада и пашњака, с тога слазе у Тамнаву и тамо редовно узимају под закуп имања или купују на вечита времена, те сеју потребне усеве и с пролећа исхрањују своју домаћу стоку. Ради таквих незгода у селу Туђинци се сваке године исељавају у тамнавска села и тамо застају. Занатима се ређе баве, али ипак појединци изуче по какав занат и раде га по селу, али се ради њега не исељавају. У новије време знатан део сељака одаје се трговини са земаљским сировинама и ради тога се премештају и исељавају. И трговина и занати се раде узгред поред земље.

Појединости о селу. — Туђин је саставни део осладићске општине у срезу подгорском. Судница и школа су у Осладићу, а црква у Каменици. Гробље је заједничко и у селу. Сеоска је преслава други дан Тројица.

131. Тупањци.

Положај села. — Тупањци су изнад Балиновића на коси, која се од балиновачке Богдане спушта реци Обници. Село се не спушта до реке већ је брдско село и куће су у падинама појединих брда и долинама потока, који између ових брда слазе Обници. Земљиште је од секундарног кречњака, брда су каменитих страна и плећата и она су косе или косањице мајиновачког Врлобаша, балиновачке Богдане и златаричког Осијања, због чега је и ово селанце без икаквог саобраћаја и везе с главним путовима по области.

С Врлобаша, испод његовог највишег виса Дрена, извире *Тупањачка Река*, а с Осијања *Дубоки Поток* и састају се по дну села, изнад Причевића, где Река, текући још мало, пада у причевачку Речицу. Извора по селу има доста; они су по падинама брда или око кућа или по долинама потока и Реке. Извори немају нарочитих имена, а њихова и речна вода јесте једина вода, коју село употребљава за своју домаћу потребу.

Земље и шуме. — Тупањачке су земље по плећима појединих брда и изнад кућа, суве су и посне, морају добро да се натиру, па да даду иоле осредњи род. У опште узевши мало је земље, те сељаци принуђени су на другој страни, у долинама Јабланице и Обнице, тражити бољих земаља.

Шуме су по падинама брда и долинама потока, у колико су ове неприступачне. Шума је од лиснатог дрвета и има је доста и за грађу и гориво. Поједине породице имају у шуми заједница, што заједнички секу и заједнички дају под жировницу.

Тип села. — Тупањци су село разбијеног типа. Куће су распоређене по породицама, чије су куће блиске и обично у страни или врху каквог поточића или долине. Породице су распоређене на растојању од 50—200 m.

У селу су: *Павловићи* (6 к), *Вучићевићи* (5 к), *Томашевићи* (10 к), *Тодорићи* (7 к), *Ерићи* (**Стевановићи**) (6 к), *Спасојевићи* (4 к), *Чолићи* (4 к) и *Јевтићи* (1 к).

У селу је већа задруга Спасојевића, а других нема.

Подаци о селу. — Тупањци према харачким тефтерима из 1818. год. имали су 9 дом. с 10 пор. и 29 хар. личности. Према попису од 1866. год. било је 22 дома са 159 станов., докле према попису од 1874. год. било је 25 дом. са 195 станов. Према попису од 18[illegible] било је 32 дома с 246 станов., докле према попису од [illegible] било је 33 дома с 267 становника. Према

попису од 1895. год. било је 37 дом. с 283 станов., докле према попису од 1900. год. био је 41 дом с 299 становника.

Годишњи прираштај становништва од 1866. год. је $3_{,90}$, а процентни $1_{,84}\%$.

Име селу. — Име селу дошло је од имена оног села, одакле су најстарије породице досељене. Најстарије породице досељене су из села *Тупање* у Бањанима у Цр. Гори и прозвате су по месту досељења *Тупањци*, откуда је исто име после пренето на име селу *Тупањци*.

Порекло становништва и оснивање села. — Оснивачи села су породица *Тупањци* досељени из села Маковишта, раније из Тупање у Бањанима, у Црној Гори. Пре њих није село ни постојало, а атар сеоски сматрао се као део суседног Причевића, па према томе и првобитно село било је заселак села Причевића. Тупањци су нашли пусто место и шуме, па су се у таквом месту и населили, али некако одмах су се издвојили од Причевића. Тупањци су по традицијама, очуваним код сељака, основали село у почетку XVII века или пред крај XVI века. Доселили су се у 3 породице из Маковишта окр. ужичког, од којих су две оделиле се у Тамнаву и Орашац у Посаво-Тамнави, после пошто су биле овде неколико година, а трећа најјача остала је овде и од ње су: Тодорићи, Томашевићи, Спасојевићи, Чолићи, Павловићи и Вучићевићи, чији је родоначелник *Томаш*, од кога је 36 кућа, славе св. Стевана.

Пред Кочину Крајину, на 20 година раније, доселио се *Стеван Ерац — Бошњак* из Будимље у Ст. Влаху, па је назват *Ерац*, што је из Ст. Влаха, а *Бошњаком*, што тај део Старог Влаха у административном погледу припада Босни. Стевановића потомци су: Стевановићи, Ерићи и Бошњаци; њих је 6 кућа, славе св. Петку.

Скорашњи досељеник је *Јевтић*, досељен из суседног Мајиновића, па се призетио у Ериће, слави св. Алимпија и св. Петку.

У Тупањцима је 43 куће од 3 породице.

Занимање становништва. — Тупањци се занимају земљорадњом и воћарством. Главно им је занимање земљорадња, коју раде на земљи у свом селу и изван њега. Стоке држе у колико је од потребе и нигде је не сјављују из свога села. Воће им је у последње доба добило велику вредност, што га непрекидно подижу и добро им рађа. Занате радо уче и ради њих се и исељавају, као што их иначе сиромаштина земље и неродност

њена одгоне, па се и не враћају, ако се још поред заната, трговине или службе ма и најмање удале из села.

Појединости о селу. — Тупањци су саставни део причевачке општине у ср. подгорском. Судница, школа и црква су у Причевићу. Гробље је заједничко и на једном брегу усред села. Сеоска је преслава Спасов-дан.

132. Цветановци.

Положај села. — Цветановци су на левој обали Љига према ушћу Качера и према рудничком селу Моравцима. Село је нагнуто на источну страну реци Љигу и поступно се спушта у ниску водоплавну љишку долину. Западни део села је нераван, испресецан многим потоцима на брежуљке и косањице, које се на северу губе. Главнија су узвишења у селу: *Милавац*, *Топаловац* и *Пландиште*.

Извора је доста, али се налазе при извору *Јошевице* и низ њу, с тога се народ више служи бунарима. Испод Милавца тече речица *Јошевица* и у Јајчићу улива се у Љиг, непресушна је и тече кроз шумовит крај села. Других јачих и живљих извора и потока и нема у селу.

Земље и шуме. — Цветановачко земљиште је од терцијерних и дилувијалних слојева, нанос Љига и Качера, необичне родности и много га има, па се сматра као житница свих брдских љишких села. Једина је штета што га Љиг плави и што знатан део његов преко целе године због плаховитог Качера лежи под водом, те није ни за какву употребу.

Шума је у западном делу села, око цркве и извора Јошевице, по Милавцу и Топаловцу. Шуме је доста и више од половине је сеоска својина. Шума је храстова, ситна, али ипак може послужити за сваку домаћу потребу.

Тип села. — Цветановци су љишко село, растуреног типа. Куће су растурене по западном делу села тако, да готово нигде ни две нису заједно; има их по плећима и по странама брда, а у позније време спуштају се и у саму раван. Џемата нема, али ипак се чују у појединим крајевима поједини називи за породице, блиске и сродне, ма да су и оне растурене. Тако на пр. имамо називе: Кустурића, Срећковићи и Гавриловићи, ма да су чланови и тих породица с кућама на разним крајевима.

У селу су: *Томић* I (1 к), *Гавриловићи* (4 к), *Вилимановићи* (3 к), *Стевановићи* (1 к), *Даничићи* (4 к), *Ивановићи* (2 к), *Јови-*

чићи I (Радовановићи) (3 к), *Јовичић* II (1 к), *Тадићи* (2 к), *Јеринићи* (4 к), *Симићи* (6 к), *Томићи* II (1 к), *Павловићи* (2 к), *Ломићи* (1 к), *Ђукићи* (6 к), *Кустурићи* (5 к), *Томићи* III (4 к), *Максићи* (1 к), *Михаиловићи* (2 к), *Срећковићи* (8 к), *Лазаревићи* I (3 к), *Крунићи* (1 к), *Пајићи* (3 к), *Гавриловић* (1 к), *Миловановић* (1 к), *Сајић* (1 к), *Брбићи* (2 к), *Јоксимовићи* (2 к), *Петровићи* (2 к), *Тодорићи* (4 к), *Којићи* (2 к), *Ковачевић* (1 к), *Лазаревић* II (1 к), *Пауновић* (1 к) и *Ђорђевић* (1 к) поред 36 циганских кућа на Милавцу.

У Цветановцима нема задруга.

Подаци о селу. — Цветановци су према харачким тефтерима из 1818. год. имали 40 дом. с 49 пор. и 105 хар. личности. Према попису од 1866. год. било је 53 дома с 275 станов., докле према попису од 1874. год. било је 70 дом. с 320 станов. Према попису од 1884. год. било је 90 дом. с 446 станов., докле према попису 1890. год. било је 97 дом. с 553 станов. Према попису од 1895. год. било је 109 домова с 557 станов., докле према попису од 1900. год. било је 109 домова с 576 становника.

Годишњи прираштај становништва је $8{,}13$, а процентни $0{,}19\%_0$.

Име селу. — Откуда је име селу непознато је, само се зна да село постоји изодавна.

Старине у селу. — По предањима у селу постоји одавна црква. Данашња црква је нова, зидана 1865. год. и сва је од цигле и камена и с једним кубетом. Стара дрвена црква била је 150 ^{m} у североисточном правцу од ове и сва од дрвета, али је пала и од ње се осим зидина не распознаје ништа друго. Овакву стару цркву, зидану 1815. године походио је и Јоаким Вујић у 1827. години.[1] Црква, коју Јоаким помиње, није била на Љигу, већ на Јошевици и при извору њеном, и онда и данас, у најновијем делу села.

Порекло становништва и оснивање села. — Предање држи да је село врло старо и да је пре Косова живела у њему породица *Слепчевића*, која је била врло јака и чинила сама за се село. Слепчевићи су били у селу, докле ови крајеви нису потпали под Турке, па су онда због турске најезде многи иселили се из села и отишли некуда, а они, што су остали, замрли.

Од најстаријих досељених породица у селу су *Јеринићи*, досељени у општој сеоби, пред крај XVII века од Сјенице у Ст. Србији; њима је род кућа Томића I, има их 5 кућа, славе св. Ђурђа.

Кад и Јеринићи доселили су се и данашњи *Тодорићи* од Сјенице, опет покренути општом сеобом нашег народа при крају

XVII века. Тодорићи су од два брата, измењали презимена, а има их у селу под три општа презимена: Тодорићи, Срећковићи и Круннћи 13 кућа, славе св. Арханђела.

У ово исто доба из Ст. Влаха, из околине Нове Вароши, од села *Рутоши*, сишли су данашњи *Гаврановићи*, који су очували ово старо презиме као породично презиме, има их 4 куће, а и расељених, славе св. Симеуна.

Пред аустријску окупацију ових крајева сишао је предак данашњих *Симић*а из Жидовића у Полимљу због турске обести и населио се у селу до Гавpановића; њих је 6 кућа, славе св. Николу.

Кад и Симићи населили су се и *Вилимановићи* из Сандаља, села ове области од тамошњих Филиманића; њих је 3 куће, славе св. Николу.

После аустријске окупације доселили су се *Кустурићи* у две породице из Осата у Босни и од исте породице Кустурића у Заблаћу у Поцерини, где се зову: Кустурићи, Ђукићи и Михаиловићи, има их 13 кућа, славе св. Ђурђа.

Кад и Кустурићи доселио се и некакав *Паја* из Мочиоца у Ст. Влаху и избегао крвну освету. Од Паје и његова 3 сина су: Пајићи, Радовановићи и Јовичићи, свега 6 кућа, славе Ђурђиц.

После Кочине Крајине и у првом устанку доселили су се *Лазаревићи*I, чији је предак дошао као самац и слуга од Звезда у Полимљу; од њега су 3 куће, славе св. Николу. — *Томићи* III су потомци некаквог Томе из Полимља, који се призетио у Кустуриће; од њега су 4 куће, славе св. Арханђела и св. Ђурђа. — *Ивановићи* су из рудничких Бањана, има их 2 куће, славе св. Мрату.

Досељеници после 1820. год. су: *Тадићи*, досељени из Чибутковице, има их 2 куће, славе св. Јована. — *Даничићи* су из Славковице и дошли на имање, има их 4 куће, славе св. Лазара. — *Петровићи* су из Бабајића од тамошњих Колаковића, славе св. Луку и има их 2 куће. — *Јовичић* II је из београдског Смрдљиковца, слави св. Ђурђа. — *Гавриловић* доселио се из Лалинаца, окр. рудничког, слави св. Јована. — *Сајић* је из К. Луке од тамошњих Сајића, слави св. Тому. — *Брбићи* су из Полома окр. рудничког, славе св. Николу, дошли су на своје имање, има их 2 куће. — *Јоксимовићи* су из Лалинаца округа рудничког доселили се на своје имање, има их 2 куће, славе св. Арханђела. — *Којићи* су из Славковице има их 2 куће, славе славе св. Петку, дошли су на купљено имање. — *Лазаревић* II

је из Мушића, окр. ужичког, слави св. Јована. — *Максић* је из Бранчића, окр. рудничког, дошао у Кустуриће и призетио се, слави св. Аранђела и св. Ђурђа. — *Павловићи* и *Томић* II су из Берковаца од тамошњих Киселица, славе св. Јована, има их 3 куће. — *Ломић* је из Берковаца, од тамошњих Ковачевића, слави св. Ђурђа. — *Ђорђевић* је из Заплања из В. Рачника, слави св. Аранђела. — *Пауновић* је из К. Луке, скорашњи досељеник на купљено имање, слави Ђурђиц. — *Миловановић* је из Славковице, слави св. Аранђела. — *Стевановић* доселио се из Тометина Поља у округу ужичком, слави св. Јована. — *Ковачевић* је из Г. Лајковца, скорашњи досељеник на купљено имање, слави св. Ђурђа.

У селу је 87 српских кућа од 28 породица.

Занимање становништва. — Цветановчани се занимају свима привредним занимањима, а највише земљорадњом. Земље има доста, с тога село нагло прираштује досељеницима са стране, који се досељавају на купљена имања или се усељавају у породице, које замиру. Земље овог села су око Љига и врло су родне и дају особито богате плодове.

Цветановчани не уче занате и нерадо се селе из свога села.

Појединости о селу. — Цветановци су саставни део бабајићске општине у срезу колубарском. Судница је у Бабајићу, а школа и црква су у селу испод Пландишта у Јошевици и једно поред другога. Гробље је заједничко за цело село. Село нема заједничке преславе.

Цигани у селу. — На Милавцу поред сеоског пута, с једне и с друге стране пута, има 36 циганских кућа. Цигани су вере православне, говоре влашки и српски, стално насељени овде пре 53 године, куда су се и раније врзли по селу и околини, а од тада се стално настанили и не крећу се никуда. По занимању су: кашичари, ковачи, свирачи и мечкари, а у последње доба воде и мајмуне. Земљорадња им је узгредно занимање, њоме се не баве у велико нити надниче.

133. Црниљево.

Положај села. — Црниљево је на обема обалама реке Тамнаве, у њеном изворном крају. По своме положају село је већ у брдовитом крају. Са јужне стране је *Влашић* с косањицама: *Парлогом, Вигњиштем* и *Бановим Брдом*, с источне стране *Задел* и његова косањица *Орашје*, са западне је стране друга влашићска коса, с које се спушта косањица *Граница*. С ових вла-

шићских висова слазе и с једне и с друге стране многи потоци, који су на дубоко разрили земљиште овог села и дали му изглед правог брдског и стрменитог краја. Терен је од секундарних пешчара, у чијој је подини палеозојски аргилошист, у коме се налази и доста пирита. Пешчари су пепељаве или црвене боје, јако распаднути и по потоцима граде моћне наносе песка.

Сеоске су куће, као и код суседног села Миличинице, по долинама и јаругама, а по западном крају села изнете и на плећа косањица и изнад тамнавских јаруга, куда их и мање има.

Изворима је Црниљево и пребогато. Свака кућа има свој извор, а свака њивица, било у равници или на брду, пуна је извораца. Од многих оваквих извораца и њихових поточића, који излазе из дубоких пошумљених јаруга, постаје и речица *Тамнава*, која при силаску у раван пресушује преко лета, докле поточићи и њихови изворци не пресушују. Од текућих вода је једина *Тамнава*, која протиче кроз средину села проширеном и врло плодном долином и по дну села прима речицу Миличиницу.

У средини села у кориту једне од најзнатнијих приточица Тамнаве налази се извор *Кисела Вода*. Извор је у проширеној долини. отиче и потоком, који носи назив Кисела Вода и утиче у Тамнаву. По распореду минералних вода, д-р Свет. Радовановића ова би се вода имала уврстити у гвожђевите киселаке.[1] Народ је пије као и обичну воду, а по околним селима разноси се и троши као напитак уз вино или као лековито пиће.

Земље и шуме. — Црниљевске су земље у долини Тамнаве, наносне и врло родне земље, које могу да буду и добре ливаде. Зиратне је земље доста и позната је око Тамнаве под истим именом, којим и река, а тако је називају и сви околни сељаци, који имају своје зиратне земље у атару овог села. По долинама потока и приточица Тамнавиних пуно је врло добрих пашњака и ливада, који се сматрају као најбољи у целој Подгорини. По косањицама и њиховим странама зиратне су земље песковите и посве слабе, једино да су за шуму и воћа.

Шумски крајеви села су до Миличинице и при извору Тамнаве и неких њених приточица. Шуме је у довољној мери и од лиснатог дрвета, а употребљива је и за гориво и жежење ћумура. Влашић је сеоска заједница с Миличиницом и нај-

[1] Д-р Свет. Радовановић „Подземне Воде." 117.

лепши шумски крај у Подгорини, који је још непознат. Других каквих заједница у селу нема.

Тип села. — Црнињево је, као и суседна Миличиница, потпуно разбијеног типа, право старовлашко село. Сеоске су куће по плећима и благим странама појединих влашићских косањица, растурене у неколике џемате. где сваки џемат има опет по неколико мањих џематића на одстојању од 30—300 ^{m}.

Главни џемати су: *Горњани* до шабачког Црниљева и ближе Влашићу, *Ђелмаши* на Заделу и при извору Тамнаве, *Топаловићи* око Киселе Воде и *Симићи* под Вигњиштем.

У Горњанима су: *Иконићи* (5 к), *Јовановићи* (1 к), *Чворић* (1 к), *Живановићи* (4 к), *Марјановићи* (6 к), *Јовићи* (5 к) и *Живановић* (1 к). У Ђелмашима су: *Живановићи* (3 к), *Јаковљевићи* (1 к), *Лукичићи* (1 к), *Ранковићи* (4 к), *Митровићи* (4 к), *Ђуловци* (5 к), *Миловановић* (1 к), *Павловићи* (3 к), *Чокићи* (3 к) и *Миловановићи* (2 к). У Топаловићима су: *Ђурићи* (2 к), *Лукић* (1 к), *Бељићи* (5 к), *Пантелићи* (1 к), *Бошњаковац* (1 к), *Калабић* (1 к), *Новаковићи* (2 к), *Лазићи* (2 к) и *Костадиновићи* (2 к). У Симићима су: *вановићи* (Симићи 11 к), *Гмизовићи* (2 к), *Савић* (1 к) и *Шевићи* (6 к).

У овом Црниљеву нема задруга као у шабачком. Данашње задруге не могу се узети у оном смислу, као што се узимало код других села обе области, па и код суседне Миличинице.

Подаци о селу. — Према харачким тефтерима из 1818. год. ово село имало је 49 домова с 58 пор. и 132 харач. личности. Према попису од 1866. год. било је 57 домова с 485 станов., докле према попису од 1874. год. био је 61 дом с 455 станов. Према попису од 1884. год. било је 67 домова с 496 станов., докле према попису од 1890. год. било је 73 дома с 563 станов. Према попису од 1895. год. било је 84 дома са 631 станов., докле према попису од 1900. год. било је 88 домова са 632 становника.

Годишњи прираштај становништва је 5,05, а процентни 0,94°|₀, где је стално више женских него мушких.

Име селу. — Откуда име селу сељаци не знају. Име Црниљево по њиховом причању дошло је од ове приче, бар тако се може чути у доњем Црниљеву. Некаква два Влаха (чобанина) побегла од зла и зулума од некуда из својих брда, где су дотле живели, па сишли у ово место и настанили се. Чују зулумћари за њих, дођу, нападну их и стадо им отму и растерају, па један од њих двојице повиче из свег гласа: „А јој брате, црно и ово

село, бежимо одавде." И побегну, па се вели отуда и ово село прозове *Црно и ово село* и после се окрене на Црниљево.[1]

Имена крајева су породична или по месту.

Порекло становништва и оснивање села. — За ово село зна се још у XVIII веку, јер га поред осталих села налазимо у списку београдске аустријске Администрације из 1737. год., као село ондашњег ваљевског округа.[2]

Оснивачи села сматрају се *Симићи* и *Топаловићи*, који су од два рођена брата, од којих се један звао Сима, а другоме се име није запамтило и оба се презивали Топаловићи. Потомци Симини прозвали су се Симићи, а другога брата Топаловићи, а и једни и други су Топаловићи. Топаловићи су се досели у општој сеоби из Доброселице у Ст. Влаху и одмах се по досељењу поделили; њих је под презименима: Симићи (Ивановићи), Шевићи, Ђурићи, Новаковићи и Бељићи 26 кућа, славе св. Ђурђа.

Старији досељеници у селу су и *Ђелмаши*, досељени још у почетку XVIII века из Старог Влаха прво у Гвозденовић, па се овде преселио *Стојан Ђелмаш*, а други остали у Гвозденовићу, у средњем делу Тамнаве, где их и данас има, али само мање него овде. Данас нема ниједне породице под овим презименом, али се сродне зову овим именом и одржавају у велико своје родбинске везе. Њихова су презимена: Живановићи, Ранковићи, Митровићи, Ђуловци и Чокићи, има их 19 кућа, славе Ђурђиц.[3]

После Ђелмаша доселили су се *Марјановићи*, из Д. Колашина у општој сеоби, пред крај XVII века и населили се у Горњанима. Марјановићи се зову Горњани и они су на граници и по дну села, до шабачког истоименог села, зову се:

[1] Још као дететом слушао сам да се тепа деци да порасту и да буду дедини или бакини „Власи" чобанчићи. И данас у планинским селима ужичког округа, чује се у смислу чобанин почешће пута реч „Влаше." Кад сам једне године путовао по повленским суватима, чешће сам се пута сусретао с „Власима" чобанима. Сељак Ужичанин, путовођа, чешће је пута ословљавао чобанчад речима: „Еј море Влаше, куда се може изаћи на тај и тај вис или косу." Чобанчад су се одазивала и нису се ни најмање срдила. И по Посавини око Обреновца, код Грабовчана и других сељака, који држе велики број оваца, најмљени чобанин најчешће се назива „Влах чобанин," ма да овчар ни појма нема о Власима.

[2] Langer. 247.

[3] На надгробном споменику старог Јакова Ђелмаша из Гвозденовића изложено је родословље Ђелмаша, откуда се и зна да се у ово село доселио Стојан, дед старог и заслужног Јакова.

Марјановићи, Јовићи и Савићи; има их 12 кућа, славе св. Јована Милостивог.

За времена аустријске окупације доселили су се и *Иконићи* из Г. Кошаља у Азбуковици, камо су се доселили однекуда из Босне; њих је под два презимена 10 кућа, славе св. Стевана.

У XVIII веку доселили су се и *Миловановићи* из Рујевца у окр. подринском и населили се у Ђелмашима подубоко у Влашићу; њих је 6 кућа, од којих је једна уљеска у Ђелмашима, славе св. Арханђела. — *Гмизовићи* су сишли однекуда од Пљеваља као свештеничка породица и од њих су 2 куће, славе св. Ђурђа.[1]

У XIX веку досељени су: *Лукичић* дошао из Царине као слуга, па се овде оженио и окућио, слави св. Арханђела. — *Јаковљевић* је под самим Влашићем, скорашњи досељеник из Штрбачке Реке у Ст. Влаху, слави св. Ђурђа. — *Лукић* је из Шљивове у Рађевини, дошао као слуга, слави св. Мрату. — *Пантелић* је Херцеговац из околине Требиња, залутао у ове крајеве и населио се као слуга, слави св. Стевана. — *Бошњаковац* је од истоимене породице из суседног села Осечине, слави св. Мрату и св. Ђурђа, почем се призетио у Топаловиће. — *Калабић* је из Врбића дошао као слуга, слави св. Луку. — *Лазића* је отац прешао из Осата као зидар; њих је 2 куће, славе св. Стевана. — *Костадиновића* је дед дошао као мајстор из Амајића на Дрини, од њега су две куће, славе св. Арханђела. — *Чворић* из шабачког Црниљева од тамошњих Чворића, дошао жени на имање, слави св. Арханђела. — *Живановић* у Горњанима је скорашњи досељеник из Ораховице, слави св. Николу.

У селу је 87 домова од 16 породица.

Занимање становништва. — Црниљевчани занимају се земљорадњом, сточарством и воћарством, где је најглавније занимање воћарство, због чега су оба посла у велико занемарили и допустили, те су им знатни делови земље прешли у својину сељана горњих села. Црниљевчани нису принуђени, као Миличанци, да иду у нижа села ради потраживања зиратне земље, почем је имају у изобиљу; занатима се не баве никако, јер су им непотребни, почем у Миличиници и у оближњој Осечини, имају доста занатлија, који израђују разне занатске производе за сељаке. Око Киселе Воде живи неколико сеоских породица,

[1] Међу свештеницима Гмизовићима помиње се неки Тома Гмизовић око 1799. год. — Љ. Стојановић. Записи и Натписи II. 315.

које се искључиво занимају точењем и продајом исте воде у месту и по околини.

Појединости о селу. — Црниљево и Миличиница чине миличанску општину. Судница, школа и црква су у Миличиници, где има неколико дућана и механа. Гробље је издељено као и у Миличиници по малама. Сеоска је преслава Спасов-дан.

Цигани у селу. — Око Киселе Воде насељено је 4 куће православних Цигана и 2 мухамеданских. Цигани су стално настањени на сеоској утрини, говоре влашки и турски, пореклом су однекуда из Јадра, а овде насељени пре 60 година, занимају се ковачким занатом, а и раде о земљи на надницу и себи.

134. Шушеока[1] и Шушовка.

Положај села. — Шушеока је на десној обали Колубаре на плећима Беле Стена, где се иста врло стрмо спушта Колубари. Бела је Стена појединим кратким поточићима испресецана на неколико омањих брегова, чије су северне стране врло стрмените, голе, беле и из далека се виде, па због тога и назвате овим именом. Брегови су једнаке висине, једнаког састава и међу њима су дубоке, кратке и уске долине, којима отичу омањи поточићи, који се цеде из појединих белостенских спратова стена. Брегови су плећати, осипају се на северној страни а с јужне су стране по плећима куће и њихове окућнице.

Извора има по падинама брегова. Главнији су: *Видак*, *Пејића Бунар*, *Стублина*, од којих постају велики и јаки поточићи, који слазе право у Колубару и наводњавају колубарску раван. Главнији су потоци: *Пејића Поток*, који слази поред Црквине, *Срећковића Поток*, који слази од Срећковића кућа, и *Стевановића Поток*, који слази са Стучине.

Земље и шуме. — Земље су у долини реке Колубаре, равне и врло родне и особито подесне за ливаде и паш-

[1] Нема села у обема областима, коме би се име различније изговарало и писало од имена овог села. Сељаци из околине изговарају име селу „Шушовка“ и „Шушока“, а мештани више „Шушовка.“ У списку села од 1737. год. записана је под именом Шушока (Sussoka) (Langer. 247). Вук у „Даници“ и М. Петровић у „Финансијама“ записали су име селу *Шушеока* (Финансије II 564), а тако и М. Ђ. Милићевић (Кнежевина Србија 399. и 408.). У пописима и ранијим и познијим превлађује име селу Шушеока. Али како сељак овог села изговара најчешће име своме селу Шушовка, а како се већ уобичајило писати Шушеока, ми смо се нашли побуђени да оба имена задржимо, дајући првенство књижевном имену Шушеока.

њаке. Земље има за све врсте усева и оне су врло подесне и за шуму, која се и гаји на више места око Колубаре.

Шуме је доста у селу и од лиснатог дрвета, а има је и за грађу и за гориво. Никаквих заједница нема.

Тип села. — Шушеока је село разбијеног типа. Сеоске су куће на 3 брега, те граде 3 џемата: *Мијиће, Томиће* и *Срећковиће.* На Белој Стени, првом брегу до Колубаре, су *Томићи*, на исток од њих, при извору Пејића Потока, *Мијићи*, а на исток на Стучини *Срећковићи.* Џемати су удаљени један од другога 300—700^m. На јужној страни села налази се неколико новијих сеоских кућа, поређаних једна до друге, те личе на чаршију и зову се *Чаршија.* Куће су по џематима на растојању од 30 до 70^m, докле у Чаршији 10—20^m.

У Томићима су: *Јанковићи* (2 куће), *лићи* (2 куће), *Ранковићи* (2 куће), *Спасојевићи* (2 куће), *Цветковићи* (2 куће), *Томићи* (2 куће), *Станићи* (1 кућа) и *Тадић* (1 кућа). У Мијићима су: *Михаиловићи* (Мијићи) (3 куће), *Урошевићи* (1 кућа), *Милисављевићи* (1 кућа) и *Антонијевићи* (Мијићи) (2 куће). У Срећковићима су: *Стевановићи* (2 куће), *Срећковићи* (4 куће), *Спасојевићи* (2 куће), *Павловићи* (1 кућа) и *Стојковићи* (1 кућа). У Чаршији су: *Јевтићи* (3 куће), *Матићи* (1 кућа), *Спасојевић* (1 кућа) и *Остојићи* (1 кућа).

У Шушеоци су задружне куће: Стевановића 1, Урошевића, Томића, Јевтића 1, Милосављевића и Стојковића.

Подаци о селу. — Шушеока је према харач. тефтерима из 1818. год. имала 26 домова с 32 пор. и 79 хар. личности. Према попису од 1866. год. било је 30 домова с 223 станов., докле према попису од 1874. год. било је 29 дом. с 233 становника. Према попису од 1884. год. било је 28 дом. с 263 становника, докле према попису од 1890. год. било је 37 дом. с 294 станов. Према попису од 1895. год. било је 36 дом. с 284 станов. докле према попису од 1900. год. било је 35 домова с 301 становником.

Годишњи прираштај станов. је 2,16, а процентни 0,80%.

Име селу. — Селу је било прво име *Богатић*, па се вели, да су га Турци поробили и становништво растерали, те се све, што није изгинуло и удавило у Колубари, иселило у Угарску, Срем и друге северне српске области. Том приликом је и разорена црква св. Тројице, која је постојала у селу и од тога доба до данас није нико ни покушавао да је оправи

Кад се село звало Богатић и кад је овога имена нестало, не зна се, само се прича „давно, у турско доба." Село је опет насељено и опет добило ново име и назвало се *Шуталићи*, да ли по имену породица, које су га населиле или по договору, како народно предање вели, да „шуте" како Турци не би и за њих сазнали. Али и за Шуталиће Турци дознаду па их поробе, попале и растерају, те се и они иселе.

И за ово име Шуталићи вели се да је било давно, у турско доба. Дуго је опет, прича се, село било ненасељено, па се сеоски спахија реши и насели некакве *Шушовце* (Шушовиће може бити) озго од Црне Горе и по њима се село прозове Шушовци. За Шушовце прича се, да су били јака породица, да су учествовали у аустријским ратовима, да су се исељавали и да је њихова последња породица звала се *Пејићи*, која је замрла и очувала спомен у потоку, који се зове *Пејића Поток*, и брду, које се зове Пејића Брдо и Пејића Стране, уз које је у новије доба изведен срески друм Ваљево-Мионица. Пејића је нестало пре 60 година, а данашње породице досељене су још раније, докле је било доста старих породица у селу. И ове су породице примиле име Шушовци за име селу, па су га доцније изговором промениле у имена: Шушовка, Шушеока и Шушока, како се и данас изговара. Па и име Шушеока није ново већ старо име, јер га налазимо у списку села из 1737. г.[1]

Старине у селу. 1 — М. Ђ. Милићевић доказује да је средњевековни српски градић Бела Стена био на Белој Стени овог села.[2] Стари градић Бела Стена није био у овом селу већ на Белој Стени у Крчмару, где су и данас очуване градске зидине и сувомеђине старог насеља.

2. Они гробови, што се помињу код Милићевића, да су ископавани кад је пут просецан уз Белу Стену, гробови су старих насељеника овог села. Били су напуштени, па се за њих није знало, те их је при осипању брда вода износила и сносила. У Пејића Потоку и данас су и стара гробља и новија, па како се Бела Стена одроњава и срозава, често пута се и читави скелети сносе у долину потока, те вода или их задржава по странама или их сноси чак и до саме Колубаре и растура по равници и ливадама.

3. У Пејића Потоку, по дну села, при силаску потока у раван, налазе се зидине од неке старе цркве, које се зову *Цр-*

[1] Langer. Serbien etc. 245. — Споменик XVIII. 106.
[2] М. Ђ. Милићевић. Кнежевина Србија. 365. и 366.

квина. Народ држи да је црква била посвећена св. Тројици, с тога и данас сваке године други дан Духова чини молитву на овим зидинама и зидине су с тога и ограђене и добро очуване и с олтаром на средини.

Порекло становништва и оснивање села. — У народу овог села очувани су спомени на ранија насеља али само у народним предањима. По овим предањима најстарије сеоске породице, кад се село звало Богатић, исељене су или побијене од турске најезде и навале. По истом предању село је насељено и по други пут и назвало се *Шуталићи*, али су и те породице побијене или растеране, те су село населиле нове породице *Шушовци*, по којима је и село прозвато. Породице Шушоваца нема већ су оставиле трагове свога живота у именима појединих места, као Пејића Стране, Пејића Поток, Пејића Аде, која су имена неизмењена и до данас очувана.

На имање замрлих Шушоваца доселили су се *Томићи*, досељени по предању из Братоножића у Црној Гори још у почетку XVII века.

За Томиће зна се да су врло стара породица, да су досељени и да је онда, кад су се населили у Шуталићима било старих Пејића, који су замрли или иселили се. Томићима су род: Јевтићи, Јанковићи, Илићи, Ранковићи, Цветковићи, Станићи и Тадићи; њих је 15 кућа, славе св. Николу.

За Томићима доселили су се и поред њих населили данашњи *Мијићи.* Мијићи су досељени неколико година после Томића, још докле је било старих Пејића, и њихове су прве куће биле на Пејића Брду, па се после растурили, а на брду остали само данашњи Мијићи. Мијића је било прво две породице и обе су досељене однекуда из југоисточне Херцеговине, бар како веле сами за се. Некад их је било више и у првом устанку било их је више него Томића, али су многи изумрли или изгинули, почем су њихови представници узимали живог учешћа у устанцима, а многи су се 1813. год. иселили у аустријске земље, па се и не вратили на своја стара огњишта. Из ове је породице чувени буљугбаша,[1] а у првом устанку и капетан *Гаја Петровић* (по некима и Јевтић), који је 1813. год. с 8 својих братственика славно пао у боју на За-

[1] М. Ђ. Милићевић „Кнежевина Србија." Стр. 399. — Мемоари Проте Матије. Стр. 37.

савици. Гајин је син Јеврем Гавриловић, бив. члан Државног Савета и просветни добротвор, који је умро без потомства. Мијића има под презименима: Мијићи, Урошевићи и Милисављевићи 7 кућа, славе св. Арханђела.

Срећковићи су досељени из Брекова у Ст. Влаху од исте породице Брековића у Робајама, камо су се доцније доселили. Срећковићи су се доселили после аустријске окупације као јака и врло виђена породица, те су и овде рано изашли на глас. Из ове породице било је доста јунака и чиновника, па их и данас има много расељених по Србији под истим презименом, али само као чиновника. У селу се зову Срећковићи и Стевановићи, има их 6 кућа, славе св. Илију.

Спасојевићи су потомци некаквог *Стојка*, досељеног пред Кочину Крајину из околине Новог Пазара у Ст. Србији. Стојко је био слуга старих Срећковића, па су га они и населили поред себе и окућили, те од њега имамо Спасојевића, Павловића и Стојковића 6 кућа, славе св. Ђурђа.

У Чаршији поред старих Јевтића имамо скорашње досељенике: *Матића* из Златарића ове области, слави св. Стевана. — *Спасојевића*, досељеног из Маоча у Полимљу, слави св. Алимпија. — *Остојића*, досељеног с Ровни ове области, слави св. Јована.

У Шушеоци је 37 кућа од 7 породица.

Занимање становништва. — Шушовљани се занимају земљорадњом и сточарством а узгред и воћарством. Земље је доста и даје богате плодове, а од стоке гаје се особито коњи и говеда. Најбољи коњи у области су у овом селу и гаје их готово све имућније породице. Шушовљани не уче занате, као што се и никуда не селе.

Појединости о селу. — Шушеока је саставни део паунске општине у ср. колубарском. Судница и црква су у Паунима, а школа у Стучини, у Ђурђевцу. Гробље је у Пејића Потоку и заједничко за цело село. Сеоска је преслава Тројице.

ПРЕГЛЕД

а. Преглед географских и етнографских назива[1]

амбар, 446, 447, 450.
ар, в. штала (кошара).
аргат, 425.
аргатовање, в. аргаштина.
аргаштина, в. аргатовање 419, 425, 426, 489, 498.
Арнаути, 488, 501, 686, 810, 927
асовина (турско царско добро), 404, 405, 407, 539, 713, 872.
атар, 411.
атула, 436, 438, 439.
Аустријанци, 356, 475, 670, 714 765, 795, 929,

Бабинска разура (устанак у Полимљу 1875. год.), 487, 488, 540, 581, 589, 636, 653, 659, 667, 677, 719, 725, 745, 746, 758, 772, 801, 804, 808, 811, 815, 828, 854, 873, 881, 908, 911, 922, 958, 961, 965.
бара, 378, 448.
бачевање, в. бачијање.
бачијање, в. бачевање 455, 533.
баца, 435, 436, 438.
башкалук, 438—441, 443, 444.
башки тип, в. стари колубарски тип.
башта, в. воћњак.
баштина, в. добро.
Београдски мир, 356,
благуља, в. благуша.
благуша, в. благуља, 413.
бобије 461, 467, 471, 472.
богатинка (тип куће), 423, 435, 440, 441.
Борјаница (ветар), 397.
брвнара, 435, 437, 440.
брдњача, 413.
брдска села, 374, 398, 599, 434.
бујадњача, 413.
бухавица, 412.

вајат, 442, 445,
ветрењача, 436.
виноградарство, в. виногради.
виногради, в. виноградарство, 419, 421, 870.
воћарство, 415. 419, 420.
воћњак, в. башта, 420, 433, 434.
врѐла и врѐла, 375, 377.
Вукаловића Буна, 487, 715.

главица, 404.
гнојење, в. ђубрење.
градине (старе зидине), 443.
градишта (стара градска места), 460, 462, 464, 473.
Грчка Гробља (особена имена), 457, 461.
говедарство, 902, 930.
Горјаница (ветар), 397.
Горштак (ветар), 397.
гостинска кућа, в. конак.
гостинска соба, 439, 442.
Гурбет (име мухамедан. циганину) 449.

[1] За сваки назив узета су само она места, где се о њему нарочито говори.

дахија, 358.
дашчара, 435.
двор, 433.
десетак, 404.
дијалекат источни, 512.
дијалекат херцеговачки, 511.
добро, в. баштина, имање.
долап, 439, 440.
долинска села, 396, 400, 431, 434 494.
дрвљаник, 447.
Дринац (ветар), 396.
друмска насеља, 398, 401.
дубирог, в. сиварди.
дунђерлук, в. зидарство.

ђубрење, в. гнојење 414, 415.

Ера, в. Ерац.
Ерац, в. Ера, Ерчуга.
Ерчуга, в. Ера, Ерац, Ерценић.
Ерценић, в. Ера, Ерчуга, Ерац, Старовлах.

Жежење ћумура, 418.
Жировница, 456.

задруга, 500—507, 509.
Задруга братинска, 501.
задруга синовска, 501.
задругар, 501, 502, 504—509.
заједница државна, 405, 406.
заједница општинска, 406, 407.
заједница породична, 495, 499, 882, 885.
заједница сеоска, 407.
заједница црквена, 405, 406.
заједница ценатска, 405, 408.
занат (занатлијство), 419, 422, 423.
заселак, 431, 434, 479—481.
зачеље, 436.
збеговишта (особена имена), 370, 460, 461.
збијени тип села, 427, 430.
земљорадња, 415, 419.
земљорадничка села, 415.
земунице, 498.
зидарство, в. дунђерлук. 487, 488, 563.
зират, в. зиратница.
зиратница, в. зират. 412.

изба, 439, 440.
извор, 376, 448.
имање, в. баштина, добро, иновина.
иновина, в. баштина, добро имање 430, 434.
инокоштина, 501.
испаша, 415, 419.
испусти, 451.

Јадранин (ветар), 396.
јединштина, 501.
Југ (ветар), 396.

калауз (сензал, посредник), 435.
калемпорећ, 434, 552.
калић, в. капура.
капура, в. калић, 436, 440.
караула, 400.
Карловачки мир, 356.
карсна поља, 396, 398, 396.
карсна села, 396—400, 417, 419, 421, 425, 430, 434, 509.
Катанска Буна, 960.
катун (у Лесковицама), 455.
качара (качњак), 442, 445.
Келти, 472.
клис (у крову), 436.
клетара, 435.
кнежина, 349.
коларница, 443, 447.
колибари, в. раселице.
колера, в. чума.
колиба, 450—452, 455.
колубарска говеда, 448.
колубарска села, 453.
колубарски стари тип, в. бачки тип села, 427, 431, 434, 527, 886.
комуна, 409, 500, 506.
конак, в. гостинска кућа, 441—444, 481.
котлина, 364.
кочак, 443, 447, 452.
кош, в. чардак.
кошара, в. ар. штала.
кречара (кречана), 412.
Кривац (Кривача — ветар), 397.
кровињарица, 435.
крчевина, в. требеж.
куга, в. колера, чума.

кула, 460, 465, 466.
кућа (као зграда), 436, 439, 440, 442, 448.
кућер, 452.
кућишта, 429, 460.

лазе, в. крчевине, требеж.
латинска гробља, 457, 461.
лиснато дрвеће, 417.
Лингура (скитач циганин), 497.
лука, 373.

љишка села, 429. 439, 440, 451, 490, 494, 514.
љуба, 449.

магаза, 446.
мала (махала), в. џемат.
маљенска села, 451, 490.
манастир, 406.
манастирине (као и особна имена) 460, 465.
Маџарац (ветар), 396.
маџарска гробља, 457. 461, 558.
међаши, в. међаци, међници.
међа (стара), 410, 432, 460.
Међаци, в. међаши,
међници в. међаци, међаши, 410, 411, 517.
минерални извори, 378, 379.
млађешина, 501.
млекар, 442, 445, 450, 452.
моба, 510, 511.
мочила (нарочита врста извора), 378.
мртвица, в. мртвичаво ило.
мртвичаво ило, в. мртвица, 413.
мутвак, 436, 438, 440.

натирање, 414, 415.
напредак, 444.
неимар, 423, 488.

обор, 452, 455.
огњиште, 438—440.
окућница, 433.
оралија, в. ораница.
ораница, в. оралија (земља за рад), 412.
орница (земља која се одмара), 412.
осаћанка нова (тип куће), 438, 439, 441.
осаћанка стара (тип куће), 435.
особина (својина појединих задругара), 505, 508.
оџак (димњак), 439, 440, 444.
оџаклија (нарочито одељење у конаку или башкалуку), 439, 440, 442, 443.
оџаковић (кољеновић, онај који се сматра као најстарији у селу), 481.

падалишта (привремена циганска насеља), 460, 461.
паланка (као старо насеље), 429, 456, 460, 496.
палучак (равничице у долинама брдских речица), 373, 491.
паша, 415, 416.
пашњак, 416, 449, 451.
пескуша (врста земље), 412.
пећ, 437.
пивница, 443, 446.
пландовање, 454, 455.
планина, 417.
Планинац (ветар), 397.
планински извори, 375, 376.
планинска села, 374, 398, 452, 453, 509.
побрђа (област), 373, 374, 400.
повртарство, 422.
Подгорац (ветар), 448.
подземне издани (врсте извора), 375, 376.
позајмица, 510, 511.
полица (део куће), 436, 438—440.
полубрвнара (тип куће), 439.
поље (као речна котлина), 360, 373.
понор (врста извора), 375, 376.
понорница (река), 379, 388, 393.
попаша, 415, 418.
посленик, 511.
потес (а и отес), 409—411, 418, 419, 432, 480.
потлеушица (тип куће), 435.
приземљуша (тип куће), 435.
примитивна кућа, 435.
притремак, 444, 447.
прозор (пенџер), 438.

прочевље, 436.
пчеларство, 419, 421.
пушница (мишана), 425, 443, 447.

рабаска села, 450.
рабаџијање, 419, 422, 632, 712, 715.
раселица, в. колибари, 361, 400, 433, 434, 481, 764.
редара, 503.
риболов, 419, 421, 538, 642.
рударство, 419, 426, 427, 457, 458, 464, 473, 529, 555, 558, 584, 613, 651, 863, 917, 960.

савардак, в. дубирог, 454, 456, 498.
свиларство, 422.
свињац, 443, 447, 456.
свирачина, 424, 642.
Северац (ветар), 396.
селишта (некадашња насеља), 429, 460.
синор (сеоска међа), 411, 432.
Скитара (назив за цигане скитаче), 499.
склад, 410.
соба, 435, 437—440, 442.
соба у конаку (гостинска соба), 443.
смесник, 410.
смолница (врста земље), 412, 413.
Смушац (ветар), 396.
спахија, 402—404.
стан, 452, 454.
станар, 450—452, 454.
станарица, 452, 454, 503.
стара гробља, 460, 461.
старешина, 501, 508, 509.
старешица, 505.
старинац, 481, 499, 519.
Староблах, в. Ера, Ерац, Ерцепаћ, Ерчуга, 483, 489, 991.
староблашки тип (тип села), 427—429, 431.
сточарство, 415, 416, 419, 420, 498.
Студенац (ветар), 396.
стругарство, 423, 747, 881.
сувати, 373, 416, 739.
сувомеђина, 467.

табље (стара гробља), 461, 471, 472.
тамнавка (тип куће), 441, 442.
текуьица, 379.
тор, 452.
торина, 455.
трговина, 419, 425.
требеж, в. крчевина, лазе, 411, 412, 414.
трло, 455.
тубеђак, в. кош, чардак.
тумули, 467, 471, 591, 628.
турска гробља, 471.

ћаја, 453, 455, 456.
ћилер, 438, 439.
Ћора (ветар), 396.

Устанак кривошија, 487.
Устока (ветар), 396.
уџерица (нарочита кућа), 435.

халштатско доба, 472.
хан, в. ханиште.
хајдук (у смислу разбојник), в. хајдучија.
Хајдуци (аустријска народна војска од 1717—1739. год.), 357, 466, 478.
хајдучија, в. хајдук, 500, 501.
ханиште, в. хан, 471.
хлебна пећ, 443, 446.

црквине, 460, 465, 473.
цистерна, в. чатрња.

чардак, в. кош, тубеђак, 443, 445, 446, 450.
чатмара, 437, 440.
чатрња, в. цистерна, 377, 378.
черјен, 437, 440.
четињари (четињарска шума), 417.
чивилук, 436.
читлук-сахибија, 403, 404.
чобанче, 453.
чума, в. колера, куга 493, 494.

џемат, в. мала, 427—430, 432, 459, 479, 480, 496, 497, 511.

шанцеви (стари), 466, 467, 471.
шиба, 435.

шиндралија, 435.
штала в. ар. кошара, 442, 443, 447, 449—451, 455.
штица (даска у крову), 436.
шумадинка (тип куће), 435, 439, 440.
шумадијски тип (тип села), 428.
Шумадинац (ветар), 397.
шуме (у опште), 416,417, 597.

в. Преглед географских имена

Администрација Београдска (установа из 1717—1739. год.), 356, 628, 645, 658, 662, 670, 674, 680, 698, 718, 730, 744, 998.
Аврузовића Јабуке (вис), 539.
Аде (зиратна поља), 912.
Азбуковица (област), 350, 388, 484, 516, 548, 559, 572, 572, 575, 576, 597, 652, 682, 683, 741, 789, 797, 832, 833, 914, 926, 935, 951, 958, 970, 985, 989, 999.
Албанија (земља), 655.
Алови (извор), 553.
Алуга (извор), 942.
Амајић (село), 832, 999.
Ананија (џемат), 931, 932.
Анатема (вис у селу Грацу), 633.
Анатема (вис у Таору), 360.
Анатема (вис у Тупањцима), 523.
Анђе ијина вода (извор), 850.
Анипте (извор), 900.
Антонијевац (извор), 896, 898.
Арамбашина Вода (извор), 837.
Ариље (варошица), 483, 727, 804.
Арсов Бунар (извор), 762.
Аћимовац (извор), 956.
Аустрија (земља), 356, 357, 473, 491, 662, 681, 711, 917.
Аџибеговац Нови (село), 753.
Аџибеговац Стари (село), 750.
Ашања (село), 418.

Бабајић (село), 401, 422, 429, 457, 469, 513, 566, 601, 603, 604, 638, 660, 687, 694, 939, 96 , 994, 995.
Бабина Лука (село), 357, 358, 369, 383, 411, 417, 458—460, 465, 478, 480, 494, 517, 555, 573, 656, 674, 767, 877, 878, 943.
Бабинац (извори и поток у Баб. Луци), 517—520.
Бабинац (извор у Дучићу), 660.
Бабинац (извор и поток у Петњици и у Бујачићу) 586, 587, 857.
Бабине (село у Полимљу), 488, 589, 652, 655, 746, 965, 976.
Бабин Поток (у Драгијевици), 647, 648, 651, 652.
Баболучки Вис, 517.
Баболучко Језеро, 395.
Бајевац (село у Тамнави), 944.
Бајина Башта, 585, 624, 646, 664, 686, 823, 839, 895, 986.
Бајино Брдо (у Вртиглавима), 617 до 619.
Бајир (вис у Поварама и Ваљеву), 757, 871, 872.
Баковац (поток), 394, 590.
Балијина Река (речица), 742.
Балинац (извор и поток), 966.
Балиновић (село), 367, 430, 433, 457, 476, 481, 522, 678, 679, 683, 684, 783, 885, 922, 923, 924, 990.
Балканско Полуострво, 353, 472, 527.
Банат (земља), 710, 772, 878.
Бановина (вис), 815.
Баново Брдо, 829, 830, 832, 995.
Бања (речица), 372, 373, 375, 377, 378, 382, 416, 448, 456, 541, 668, 706, 709, 809, 816, 857, 858.
Бања (село у Јасеници), 722.
Бањани (село у руднич. округу), 516, 939, 994.
Бањани (област у Црној Гори), 484, 500, 545, 548, 567, 580, 666, 730, 757, 784, 832, 944, 991.
Бањевац (извор), 667, 668.
Барајево (село), 581, 710.
Баре (ливаде у Голупцу), 378.
Баре, в. Калуђерске Баре.
Баре (потес у Петњици), 410.
Баре (потес у Седларима), 380.
Барице (потес у Клинцима), 708.

Барич (село), 710, 877.
Бастав (село у Рађевини), 468, 481, 573—575.
Баставица (речица), 575.
Баћенац (извор), 371, 959—961.
Баурић (вис у Азбуковици), 970.
Бах (село), 371, 376, 385, 398, 409, 422, 426, 427, 431, 457, 458, 461, 478, 480, 489, 494, 525, 692, 693, 791, 843, 856, 862, 936, 937.
Бачевачка Висораван, 351, 366, 368, 377, 720, 867, 898.
Бачевачко Брдо, 469.
Бачевци (село у Колубари), 367, 398, 400, 408, 414, 417, 429, 452, 456, 480, 482, 494, 510, 530, 620, 656, 663, 689, 722, 733, 801, 854, 878, 898.
Бачевци (село у ужичком округу, на Дрини), 711.
Бачка (земља), 856, 907.
Башка Поља, 526, 530.
Башка Река, 385, 526, 530.
Башко Врело, в. Љишко Врело.
Бегова Вода (извор у Златарићу), 473, 599, 678—681, 683, 684.
Бежанија (село до Земуна), 695.
Бела Река (село у Мачви), 468, 820.
Бела Стена (вис на Маљену), 462, 463, 470, 486, 733, 735.
Бела Стена (вис у Табановићу), 372, 383, 974, 975.
Бела Стена (вис у Шушеоци), 372, 374, 382, 426, 463, 664, 704, 736, 808, 809, 1000—1002.
Бела Стена (град у Крчмару), 355, 736, 1002.
Бела Црква (село у Рађевини), 363, 468, 612, 699.
Беле Торине (вис у Кланици), 701.
Белег (у Вујиновачи), в. Марков Белег.
Белег (вис у Миличиници), 365, 387, 458, 462, 792, 793, 834, 835.
Белешка (вис у Лопатњу), 773—775.
Бели Поток (село код Београда), 910.
Бели Поток (у Славковици), 937.
Белић (село), 417, 421, 457, 460, 476, 480, 537, 636, 639, 640, 653, 656.
Белићска Нећина, 368.
Белићско Врело (извор и речица), 396, 537, 640, 643.
Беловац (вис у Драгијевици), 647, 651, 834.
Беловац (вис у Равњима), 896, 897.
Беловљев Вис (на Влашићу), 365.
Бело Поље (село), 405, 407, 429, 458, 467, 539, 599.
Белотић (село у Рађевини), 354.
Белошевац (село у Колубари), 401, 421, 422, 430, 431, 442, 457, 458, 460, 480, 489, 497, 509, 541, 850, 958, 976.
Белошевац (село код Крагујевца), 543.
Белошевац (село на Косову), 543.
Бељино Брдо (вис у Драгијевици), 647, 833.
Београд 354—358, 401, 403, 422, 469, 484, 485, 488, 616, 645, 658, 666, 670, 690, 695, 702, 718, 746, 792, 808, 832, 879, 889, 891, 893, 910, 953, 976.
Београдски Округ, 484, 485.
Београдски Пашалук, 349, 356 до 358, 401, 402.
Беомужевић (село), 366, 452, 457, 544, 546, 598.
Берковац (село), 378, 385, 424, 457, до 459, 462, 515, 516, 549, 604, 637—639, 663, 727, 750, 789, 843, 870, 912, 959, 995.
Берковачка Река, 385, 549, 551, 552.
Берковачки Вис, 371, 549, 550.
Берковачко Градиште, 464.
Бесарабија (земља), 714.
Бесеровина (село у ужич. округу), 625, 904, 956.
Бијела Брда (село у Д. Полимљу), 625, 758.
Бијела Ријека (село у Ст. Влаху), 530, 828, 864.
Бијело Поље (село у Ст. Влаху), 540.
Бијељина (варош), 856.
Бикотинци (село у Срему), 772, 854.
Вилећске Рудине (област), 772, 841, 873.
Биљевине (вис у Рајковићу), 906, 998.
Биљези (вис над Крчмаром), 591, 733.
Биоска (село у Ст. Влаху), 482, 534, 535, 666, 711, 973.

ело у Плимљу), 603.
бласт у Босни око Сребр-
71, 597, 625, 730, 895, 917,
9.
(село код Пријепоља), 746,
2, 908, 922, 961.
а (поток у боговађском Цр-
), 589.
бласт), 839, 961.
(село у Ст. Влаху), 808.
лићи (област у Цр. Гори),
4, 801.
на (село у Ст. Влаху), 581,
1.
(вис на Маљену), 733.
(извор у Бријежђу), 547.
(извор у Близоњу), в. Бли-

(извори у Осладићу), 834.
ка Река (у Драгијевици),
0.
(извор у Совчу), 945, 946.
ц, в. Близанац, 553, 554, 555.
(село), 426, 428, 478, 517,
3, 620.
ки Вис, 351, 369, 518, 553,
569.
ис у Баб. Луци), 517, 554,

вис у Братачићу), 573, 574.
Буковцу), 593.
ис у Лелићу до Попара), 395,
8, 498, 753, 759, 871, 872,
3.
ис у Маљевићу), 787.
ис у Рајковићу), 906.
Славковица), 692, 936—941.
Суводању), 965.
вис у Дегурићу), 639, 640.
вис у Паунима), 537, 849.
село у Подгорини), 401, 426,
8, 478, 480, 556, 604, 612,
9, 785, 786, 836, 887, 922,
4, 935, 950, 971.
село у Палимљу), 548, 558,
5, 940.
Белег (вис на Радији), 546.
ко Врело (извор р. Граца),
0.

Богатић (село у Подгорини), 367, 389, 390, 417, 423, 430, 457, 459, 476, 480, 560, 589, 755, 762, 769, 873, 899, 974.
Богатић (некадашње име Шушеоке), 496, 1001—1003.
Богатић (село у Мачви), 580.
Богатићи (село у Колашину), 562.
Богдана (вис у Балиновићу), 522—525, 922—924, 990.
Богданица (ужичко село преко Маљена), 552, 667, 870.
Богишинац (извор у Буковцу), 376, 590.
Боговађа (манастир), 352, 358, 372, 401, 406, 413, 416, 417, 429, 446, 465, 614, 617, 659, 685, 747, 749, 751—753, 812, 814, 815, 817, 820, 854, 857, 881, 889—893, 912.
Боговађа (извор код манастира и поток), 889, 890.
Богољенац (вис у Робајама), 918, 919.
Богути (село код Сјенице), 596.
Божичани (џемат у Санковићу), 927.
Бојана (речица у Царини), 758.
Бојчица (вис у Лопатњу), 363, 417, 647, 648, 652, 773, 775, 777.
Бољевци (село у Срему), 538.
Бољковац (вис у Попадићима), 725, 846, 868.
Бољковачки Поток, 868.
Бољковци (село у руднич. округу), 686.
Борак (село у београд. округу), 592, 628, 805.
Борановићи (село у Полимљу), 625.
Боријевац (извор и поток у Крчмару), 773.
Боричевац (вис у Б. Пољу, изнад Ваљева) 367, 407, 539, 541, 681, 902.
Босна (земља), 370, 404, 443, 469, 473, 483—488, 490, 491, 516, 522, 535, 540, 548, 555, 558, 562, 564, 572, 575, 585, 589, 612, 625, 631, 632, 636, 639, 652, 663, 664, 674, 682, 683, 689, 702, 706, 715, 730, 731, 756, 766, 777, 779, 783, 797, 801, 804, 813, 823, 824, 832, 836, 856,

864, 867, 888, 889, 926, 935, 947, 950, 951, 958. 968, 976, 991, 994.
Ботолина (нарочити извор у Жабарима), 378, 667, 668.
Бошњак В. (данас Драгинци), 789, 839.
Бошњановић (село), 429, 457, 563, 614, 663, 751, 801, 977.
Бошњаци (џемат у Бошњановићу), 564, 565.
Бошњаци (џемат у Лелићу), 755, 756, 758.
Бошњаци (мáла у Осечини), 991.
Бошњачки Поток (суви поток у Лелићу), 754, 755, 758.
Бразда (вис у Оглађеновцу), 822.
Бражђани (џемат у Оглађеновцу), 779, 797, 821, 823.
Брајиновац (мала у Врагочаници), 457, 610—612.
Брајковићи (ужичко село), 629.
Бранеговачко Врело, 390, 551.
Бранеговић (село), 417, 421, 423, 457, 461, 462, 537, 562, 566, 567, 653, 656, 667, 720, 760, 878.
Бранеговићи (град), 390, 463, 471, 567.
Бранетићи (село у рудничком округу), 516, 565, 687.
Бранешци (село у Ст. Влаху), 848.
Браниг (вис у Бранеговићу), 463, 566 до 568.
Браничево (област), 353.
Бранковачка Река, 722.
Бранковина (село), 357, 358, 417, 457, 460, 465, 477—479, 517, 520, 522, 553, 555, 556, 569, 646, 672, 675, 692, 715, 723, 725, 730, 732, 896.
Бранчићи (село рудничко на Љигу), 604, 686, 939, 940, 995.
Братачић (село), 358, 379, 408, 417, 428, 457, 467, 469, 478, 573, 832, 839.
Братачић Велики, 575.
Братачић Мали (старо име Баставу), 575.
Братоножићи (област у Цр. Гори), 548, 636, 671, 715, 985, 1003.
Брашиновац (потес у Попучкама), 874.
Брвеница (село у Полимљу), 814, 895.
Бргуле (село у Тамнави), 687, 810, 859.
Брдари (вис у Б. Пољу), 424.
Брдо (вис у Бачевцима), 531.
Брдо (а и Велико Брдо у Брајежђу), 577.
Брдо (у Бујачићу), 586, 588, 589.
Брдо (вис у Врагочаници), 609.
Брдо (вис у Вртиглавима, изнад Мионице), 617.
Брдо (вис у Грабовици), 629.
Брдо (а и Велико Брдо у Дегурићу), 639.
Брдо (вис у Дивцима), 643, 645.
Брдо (вис у Дупљају), 656.
Брдо (вис у Забрдици), 672.
Брдо (вис у Каменици, а и Велико Брдо), 696, 697, 699.
Брдо (вис у Лелићу), 753, 754.
Брдо (вис у Лозници), 372, 942.
Брдо (вис у Мајиновићу), 785.
Брдо (вис у Марковој Цркви), 790, 791.
Брдо (вис у Мионици), 800—802.
Брдо (вис у Паштрићима), 845.
Брдо (вис у Планиници), 863.
Брдо (вис у Равњима), 897, 898.
Брдо (вис у Ровнима), 922, 923, 925.
Брдо (вис у Тубравићу), 981.
Брђани (џемат у Балиновићу), 523, 524.
Брђани (џемат у Баху), 527, 528.
Брђани (џемат у Бобови), 557, 558.
Брђани (џемат у Бранеговићу), 567.
Брђани (џемат у Бујачићу), 587.
Брђани (џемат у Д. Буковици), 599, 601.
Брђани (мала у Драгијевици), 648.
Брђани (џемат у Дупљају), 657, 658.
Брђани (џемат у Кључу), 717.
Брђани (џемат у Команицама), 725 до 727.
Брђани (џемат у Г. Лајковцу), 743, 744.
Брђани (џемат у Лелићу), 755—757.
Брђани (џемат у Г. Мушићу), 812.
Брђани (џемат у Попучкама), 875.
Брђани (џемат у Рајковићу), 906.
Брђани (џемат у Сушици), 973.
Брезик (вис у Лесковицама), 761, 766.
Брезик (вис у Туђину), 986.
Брезова (село у Ст. Влаху), 544.

Главица (вис у Богатићу), 61.
це (село), 360, 361, 363, 365, 12, 416, 420, 426, 452, 458, 0. 482, 487, 582, 624, 879.
чки Вис, 361.
село у Ст. Влаху), 544.
(село у Ст. Влаху), 579, 638, 2, 1004.
а (село у Тамнави), 822.
(извор у Белошевцу), 541
.
анска Пећина, 368.
е (село), 368, 371, 398, 401, 23, 427, 437, 457, 458, 461, 76, 578, 671, 742, 747, 750, 04, 824, 827, 828, 849, 870,
(вис у Лопатњу), 774, 775, 78.
ци (цемат у Брезовицама), 583.
(село у Тамнави), 784.
и мала у Лопатњу), 775, 779.
а (земља), 715, 856.
а (вис у Г. Мушићу), 812.
(село у Ст. Влаху), 522, 741, 7, 817, 877, 878, 973, 991.
ско Врело, 377, 586, 588, 857.
(село), 408, 429, 433, 435, 457, 69, 586, 633, 636, 640, 654, 67, 722, 858, 861.
(извор у Ђурђевцу), 664.
отес у Г. Мушићу), 812.
звор у Рајковићу), 906.
ац (извор у Славковици), 936.
Глава (вис у Лесковицама), 62, 765
(село), 394, 462, 468, 476, 94, 590, 626—629, 739, 805, 27, 981.
(речица), 388, 394, 590, 591, 27, 733.
(извор у Златарићу), 678.
(планина), 351, 363, 369, 370, 58, 471, 531, 532, 736.
(поток у Паунима), 409, 850 54.
(поток у Равњима), 394, 458, 96.
Буковица (речица у Подгорини), 381, 476, 594, 598, 599, 678, 679, 697, 887.
Буковица (село у Полимљу), 768.
Буковица Горња (село у Подгорини), 388, 411, 417, 428, 433, 458, 467, 478, 547, 549, 593, 600, 601, 671, 697, 699, 824, 846, 952, 953.
Буковица Доња (село у Подгорини), 358, 409, 428, 433, 458, 467, 598, 660, 678, 679, 683, 728, 894, 904, 905.
Буково Брдо (вис у Лесковицама), 761.
Буковска Ријека, 388, 389, 531, 532, 534, 536, 594, 733, 762.
Букор (село у Поцерини), 365, 367.
Букуља (планина), 386.
Бунар (извор у Грацу), 633.
Бунар (цистерна у Драчићу), 684.
Бунар (извор у Лесковицама), 376, 760, 763—766, 769.
Бунар (извор у Осеченици), 376, 824, 825, 827.
Бунарача (у Дучићу), 660.
Бунарски Поток (у Причевићу), 885.
Бунарци (цемат у Лесковицама), 763.
Бунчевица (шума у Осеченици), 368, 825, 918, 919.
Бућер (извор), 889.
Бухар (село код Ужица), 758, 804.
Буцур (а и Буцуре, цемат у Суводању), 456, 966—970.
Буцурско Врело, 377, 380.
Буцурски Поток, 380, 966, 969.
Бучјани (цемат на Стублу), 963, 964.
Бучје (село у Полимљу), 608, 746, 792, 844, 940, 964.
Бучје (вис и шума у Дупљају), 656, 657.
Бушилац (поток у Бошњаковићу), 563, 660.

Ваганци (планинско поље у Буковима с ужичке стране), 389.
Ваљево (варош), 352—355, 357, 359, 367, 368, 372, 373, 379, 381—384, 386, 390, 391, 400, 403, 404, 406, 407, 415, 418, 421, 422, 425, 429, 455, 461, 463, 464, 466—470, 477, 478, 485, 486, 488, 491, 500, 512, 522, 525, 533, 536, 539—541, 545, 547,

562, 572, 573, 575, 581, 598, 610 до 612, 624, 630—633, 635—637, 639, 642, 643, 647, 653, 658, 659, 669, 672, 674, 677, 681, 683, 684, 689, 692, 695, 700, 702, 703, 709, 710, 712—714, 716, 722, 728, 730 до 732, 736, 737, 740, 745, 749, 753, 756, 757, 763, 765, 773, 777, 784, 802—804, 810, 823, 834, 838, 857, 859, 864, 865, 871, 872, 877, 879, 887, 889, 898, 902, 905, 910, 911, 933, 939, 944, 945, 950, 953, 954, 956, 967, 970, 971, 986, 1002.

Ваљевска Пећина, 368, 377, 871.

Варадин (град у Срему), 681.

Вардиште (има Горње и Доње, село у Стар. Влаху), 608, 671, 750, 772, 860, 883.

Васиљевача (вис у Драчићу), 653. 684, 971, 973, 974.

Васина Вода (извор на Медведнику) 376, 915.

Варош (место у рађевској Бел. Цркви), 468.

Васојевићи (племе и област у Црн. Гори), 670, 796, 914, 940, 985.

Велеш (вис и џемат у Суводању), 966—969.

Велеши (село у Полимљу), 968—970.

Велика Стијена (вис у Ребељу), 915.

Велика Страна (вис у Пепељевцу). 854.

Велике Воде (извор у Балиновићу), 523.

Велимирови Двори (зидине у Кључу — Кључанској Клисури), 465.,

Велишевци (село), 457, 516, 601, 637, 694, 844, 909, 940, 976.

Веља (вис у Ловатњу), 773—776.

Веселиновци (село), 422, 433—443, 457, 478, 479, 481, 604, 710, 771, 974, 975.

Вигањ (вис у Велићу), 537.

Вигњиште (вис у Туђину), 986.

Вигњиште (вис у Цриљеву), 995.

Вигошти (село код Ариља), 804, 997.

Видан (извор у Грацу), 390, 566, 633.

Видан (извор у Мрчићима), 379; 809.

Видан (извор у Шушеоци), 1000.

Видин (град), 808.

Видинац (извор у Мрчићима), 809, 811.

Видрак (вис у Попарама, изнад Ваљева), 382, 757, 871. 872.

Викалица (вис у Ребељу), 915.

Вилинац (коса између Суводања и Ст. Реке), 362, 388, 948, 965.

Виловац (вис у Лесковицама), 760.

Виловица (вис и коса у Ловатњу), 773—775, 778.

Виловица (вис у Ребељу), 362, 364, 380, 913, 926.

Винковци (село у Срему), 710, 859.

Вињоша (вис у Балиновићу), 522, 523.

Вировци (село), 373, 458, 510, 606, 617, 619, 789, 815, 818—820, 880, 881, 914, 944, 974, 976.

Вис (у Бачевцима), 531, 532, 534.

Вис (у Бобови), 557, 559.

Вис (у Велишевцима), 601.

Вис (у Грабовици), 629, 639.

Вис (у Ђурђевцу), 664, 665, 667, 906.

Вис (у Забрдици), 672.

Вис (у Кадијиној Луци), 692.

Вис (у Кључу), 716, 717.

Вис (у Котешици), 728.

Вис (у Маљевићу), 824.

Вис (на Повлену), 584.

Висока (село у Ст. Влаху), 853.

Витао (вис у Брезовицама), 364, 583.

Витковачки Поток (поток поред Витк. Куле у Прњавору), 892.

Витковића Кула (зидине некад у селу Грацу, данас у Ваљеву), 390.

Витковића Кула (место у боговађском Прњавору), 892.

Витоша (планина у Бугарској), 856

Вишањ (вис у Станијиној Реци), 948, 950.

Вишеград (град на Дрини), 500, 571. 756, 801, 836, 867.

Вишесава (село код Бајине Баште), 585, 597, 797, 839.

Вишка (главна речица, која гради Јадар), 647, 650, 652.

Вишњица (село код Београда), 832.

Влајковци (Влајковац), в. Г. Лајковац.

Влаховићи (село у Полимљу), 573, 814.
Влахово (вис у Паштрићима), 846, 847.
Влашић (планина), 354, 365, 366, 369, 378, 386, 387, 417, 456, 517, 647, 696, 697, 699, 701, 792, 820, 821, 829—831, 833—835, 986, 995—997, 999.
Влашчић (заселак села Оглађеновца), 432, 456, 821, 822, 824.
Водице (извор у Бобови), 556.
Водице (извор у Жабарима), 667.
Возник (брдо у Мрчићима), 809, 810.
Возник (вис у Причевићу), 885.
Војилова Стијена (на Медведнику вис), 351, 360.
Војковац (џемат у Златарићу), 679, 680, 682.
Врагочаница (село у Подгорини), 386, 388, 426, 457, 458, 465, 478, 480, 491, 492, 510, 559, 585, 609, 647, 648, 709, 770, 777, 797, 833, 867, 887, 892, 951.
Врагочка Река, 381, 556, 609, 610.
Врагочко Врело, 377, 388, 392, 609, 697.
Врагочко Језеро, 399.
Вражогрмац (а и Вражегрмци, село у Бјелопавлићима у Црној Гори), 589, 636, 784, 795, 861, 896.
Вражегрнац (село у близини Сјенице), 603.
Врана (вис у Стрм. Гори и Лелићу, над Ваљевом) 365, 459, 467, 471, 753, 754, 756, 757, 872, 953—955.
Врана (извор на истоименом вису), 954.
Вранеши (село у Колашину), 562, 891.
Врановац (поток у Берковцу), 549.
Врановац (поток у Латковићу), 751.
Вранов До (долина у Лозници), 770.
Врановина (вис у Дегурићу), 639, 640.
Врановина (вис у Златарићу), 678.
Врањевац (вис у Драгијевици), 648, 650.
Врањево (село у Пизерима у Црн. Гори), 636.
Вратаоца (долина у Бранеговићу), 566—568.
Вратаоца (уско ждрело на Јадру у Драгијевици), 650.
Врачевић (село у Колубари), 372, 457, 458, 460, 478, 552, 564, 566, 613, 663, 747, 748, 751, 792, 804, 812, 848, 881, 979.
Врбић (село у Рађевини), 867, 999.
Врбица (извор у Близоњу), 553.
Врбица (извор у Зарубама), 675.
Врбица (село у Колашину), 666.
Врбова (село у Полимљу), 589, 677, 864, 911, 958.
Врбовац (поток у Клинцима), 706, 707
Врдила (село у близини Краљева), 772.
Врелине (извор у боговађ. Прњавору), 889.
Врело (у Берковцу), 566.
Врело (у Дивцима), 643, 645, 647.
Врело (у Драгијевици), 648, 650.
Врело (у Забрдици), 672.
Врело (у Зарубама), в. Кутлачића Врело.
Врело (у Златарићу), 678.
Врело (у Каменици), в. Каменичко Врело.
Врело (у Крчмару), 733.
Врело (у Лесковицама), 762.
Врело (у Паунима), 410, 850, 852, 853.
Врело (у Пепељевцу), 855.
Врело (у Пријездићима), 882, 884.
Врело (у Причевићу), 885.
Врело (у Славковици), 936, 637, 638.
Врело (у Тубравићу), 982—984.
Врело (село у Тамнави), 839, 940.
Вреоци (извори у Кључу), 716.
Вреоци (џем. у Ребељу), 458, 915—917.
Врлобаш (коса између Мајиновића и Бобове), 363, 459, 556, 557, 785, 885, 990.
Врлобаш (џемат, а и заселак Мајиновића), 432, 785, 786.
Врлобашка Клисура, 381.
Вртиглави (село), 457, 465, 478, 516, 617, 787, 798, 803, 804, 939, 974, 975.
Вртлози (јужни део села Каменице с вртачама), 366, 458, 696, 697, 699.

Врховине (село у Тамнави), 769.
Врујци (нарочите врсте извори у Берковцу), 378, 385, 458, 464, 550, 551, 549, 868.
Вујиновача (село у Подгорини), 361, 363, 365, 398, 412, 420, 427, 431, 457, 460, 461, 467, 478, 510, 621, 699, 856, 965, 985, 986.
Вујиновачка Река (река од које постаје Јабланица), 379, 421, 621 до 624, 915.
Wukassin, 478, 480,
Вукићевица (село у Тамнави), 955.
Вукобраћа (вис у Суводању), 966.
Вуковића Чесма (извор у Стан. Реци), 948.
Вукошић (село код Шапца), 480, 823.
Вучак (долина и шума у Остружњу), 837—839.
Вучјак (вис у Рављима), 530, 533, 896—898.

Габела (вис у Лесковицама), 762.
Гаврића До (слепа долина у Дегурићу), 640—642.
Гајеви (сеоска заједница у шуми у Бријежђу), 577, 578.
Гајеви (сеоска и рибничке цркве заједница у Паштрићима), 846.
Гајеви (сеоска шума у Совчу), 945, 946.
Гајеви (сеоска шума у Толићима), 979, 980.
Гајина (вис у Бујачићу), 372, 586, 587.
Гајина (сеоски вис и шуме у Ђурђевцу), 664.
Гајчани (џемат у Дуљају), 657.
Гајчани (џемат у Жабарима), 668—670.
Гајчани (џемат у Лесковицама), 763 до 765.
Галовићи (ужичко село до Косјерића), 738.
Гараљ (извор који понире у Зарубама), 675.
Гараши (село у крагујевачкој Јасеници), 704.
Гатачко Поље (карсно поље око Гацка као област), 721, 722.
Гацко (варош у Херцеговини), 651, 699, 721, 888, 984.
Гачића Поток (поток у Бабајићу), 513.
Гвоздац (ужичко село на Дрини), 683.
Гвозденовић (село у Тамнави), 517, 701, 769, 910, 998.
Гепиди (германско племе), 472.
Герић (речица у Берковцу, од које постаје река Тović), 385, 549 до 552, 637, 638, 868.
Главица (вис и џемат у Бабиној Луци), 517—521.
Главица (вис у Богатићу), 561.
Главица (на два места вис у Бобови), 556, 557, 559.
Главица (вис у Драгијевици), 647, 648, 652.
Главица (вис у Козличићу), 723.
Главица (вис у Лесковицама), 760.
Главица (вис у Пепељевцу), 854.
Главица (вис у Ситарицама), 934.
Главица (вис у Ст. Реци), 948.
Главица (вис у Тубравићу), 982.
Гласинац (као област у Босни), 652, 682, 836, 950.
Глумач (џемат у Велишевцима), 457, 602, 603.
Глумач (поток између Велишеваца и Гуњице), 601, 637, 804.
Гледнић (поток у Маљевићу), 787, 788.
Гледничани (џемат у Маљевићу), 788.
Глиговац (поток у Бранковини), 569.
Говеђе Брдо (вис у Берковцу до Струганика), 459, 549, 550, 959.
Говеђе Брдо (вис у Дуљају), 656.
Годевац (поток у Бабајићу), 513—515.
Годечево (село у ужич. округу), 548, 585, 625, 683, 768, 816, 819, 861, 870, 895, 904, 924, 970.
Години (део висоравни на Стублу), 962.
Годљево (село у ужичком округу), 638, 814, 848.
Гођевићи (село у Осату), 597, 677, 727, 953.
Гојсевица (поток у Каменици), 696.
Гола Глава (село у Тамнави), 569, 917.
Голеши (село у Полимљу), 768, 873.

о (село у Тамнави), 367, 764.
(вис на Маљену, на коме су
баре), 351, 370, 388, 389, 416,
32, 733, 734.
(град на Дунаву), 355.
(извор у Голубском Пољу),
26, 627.
(село у Колубари), 376, 377,
59, 461, 478, 494, 590, 592,
26, 739, 783, 808, 811, 819.
25, 856, 901, 618.
ак (вис у Лозници), 770.
о Језеро, 395.
о Поље, 351, 368, 376, 378,
63, 590—593, 626, 927, 824.
(варош у Херцеговини), 666,
78.
заселак села Попучака), 432,
74—879.
е (село код Пожеге), 976.
і (џемат у Црниљеву), 997
(село у Ст. Влаху), 899, 902.
ца (село у Јеловој Гори), 548.
і (џемат у Паунима), 850—853.
с, шума и цео источни крај
а), 371, 380, 416, 458, 742,
63.
ка на Маљену), 388, 862, 863.
вис у Лесковицама), 761.
(џемат у Паунима), 667, 850
ц (поток и џемат у Д. Буко-
599.
ц (поток у Велишевцима), 601,
ц (џемат у Велишевцима), 599,
ц (речица у Врачевићу), 458,
15, 977.
ц (вис у Лелићу), 755, 756.
ц (село у Срему), 800, 998.
(вис у Богатићу), 560, 561.
ца (село код Ваљева), 405,
58, 478, 479, 497, 498, 629,
88, 689, 712, 725, 732.
ско Врело, 383
с са зидинама у Словцу), 351,
58, 463, 604, 769, 942—945.

Градац (вис на Маглешу, испод кога
тече Забавица), 362, 389, 433, 761,
762, 765.
Градац (река, чије је ушће у Колу-
бару у Ваљеву), 349, 352, 366—368,
372, 375, 377, 382, 484, 388 до
391, 396, 417, 421, 458, 463, 464,
466, 471, 512, 537, 538, 560—562,
566—569, 633—635, 637, 639, 643,
653, 681, 720, 754, 755, 758, 762,
765, 871, 872.
Градац (село код Ваљева), 376, 379,
393, 405, 421, 429, 458, 462, 463,
589, 615, 633, 639, 640, 853, 872
908.
Градина (остењак и џемат у Прије-
здићима), 458, 882, 884.
Градинци (џемат у Пријездићима),
882—884.
Градишка (град у Босни), 976.
Градиште (зидине у Осладићу), 458,
834, 835.
Грађеник (коса између Кад. Луке,
Баха и Славковице), 526—528, 530,
692, 694, 696, 936.
Граница (вис и шума у Братачићу), 573.
Граница (коса на Влашићу у Црни-
љеву), 995.
Граховштите (вис у Лесковицама),
458, 760, 762, 767, 769.
Грахово (област у Цр. Гори), 484,
500, 631, 636, 682, 711, 715, 767,
823, 842, 971.
Грачаница (вис у Тубравићу), 982.
Грачаница (црква на Стублу), 480,
586, 741, 924, 965, 971, 984, 986.
Грачаница (заселак села Тубравића),
391, 432, 458, 785, 982, 983.
Грбави Рт (вис у Лесковицама), 761.
Грдановица (вис у Наномиру), 818.
Грево (село у Полимљу), 667.
Гредина (коса у Повлену, у Брезо-
вицама), 582.
Гриновић (поток у Причевићу), 457,
885.
Грк (село у Срему), 646.
Грмикоже (заселак села Дучића), в.
Кацапа.
Грмићи (шума у Баб. Луци), 517, 518,
520.

Гробљански Вис (вис у Вировцима), 606, 609.
Гротљани (џемат у Бобови), 458, 557, 558.
Груковица (вис на Сувобору у Баху), 525.
Грци (народ), 353, 457.
Грчић (село у Азбуковици), 683.
Грчко Гробље (у Драгијевици), 650.
Грчко Гробље (у Лопатњу), 776.
Гувниште (вис у Богатићу), 560, 562.
Гувниште (место у Причевићу), 885.
Гукоши (рудничко село на Љигу), 401. 436, 513, 517, 694.
Гукошка Река, 386, 436, 469, 692.
Гуњаци (село у Азбуковици), 482, 575, 597, 741, 774, 779.
Гуњица (село у Колубари), 424, 458, 549, 601, 617, 637, 843, 868, 909, 961.
Гуњички Вис, 371, 594.
Гусарица (вис у Лесковицама), 761.
Густа Крушка (вис у Клинцима), 706, 712.
Гучево (вис на Сувобору у Баху), 525, 526.

Дабића Брдо (а и Дабино Брдо у Туђину), 986—989.
Далмација (област), 353, 423, 435, 484, 490, 491, 500, 597, 687; 722, 847, 964.
Дворишче (вис у Славковици), 938.
Двориште (село у Поцерини), 795.
Дебели Цер (место на Ластри у Бачевцима), 534, 825.
Дебели Цер (вис између Лопатња и Врагочанице), 773, 774, 777.
Дебели Цер (вис и остењак између Толића и Брџјежђа), 394, 577, 979.
Дебело Брдо (преседлица на Повлену), 350, 360, 388, 416, 582, 583.
Дебело Брдо (преседлила у Суводању), 965, 966.
Дебело Осоје (шума у Лесковицама), 363, 389, 769.
Дебрц (некадашњи град на Сави), 354.
Девецинац (поље у Зарубама), 675, 676.
Дегурић (село код Ваљева), 368, 393, 409, 413, 421, 424, 430, 456, 478, 480, 600, 633, 636, 639, 653, 655, 656, 801, 871.
Деспића Брдо (вис у Петњици), 857, 859—861, 888.
Деспотовац (извор у Бујачићу), 586, 587, 589.
Деспотовац (извор у Стрмову), 956
Дивачка Бара (рит у Дивцима до Колубаре), 378.
Дивљака (село изнад Ариља), 483, 727.
Дивљан (вис у Гор. Буковици), 593, 596, 699, 820.
Дивље Брдо (циганско насеље у Котешици), 498, 728, 732, 902.
Дивци (село у Колубари), 378, 393, 401, 428, 433, 465, 478, 480, 481, 489, 643, 705, 706, 780, 784, 803, 804, 941, 955.
Дивчибаре (планинско поље на Маљену), 351, 370, 371, 388, 416, 455, 467, 531, 622, 733, 734, 737, 739.
Дивчибаре (мочарна равница у Седларима), 931.
Дирек (џемат у Г. Лајковцу), 742, 743.
Дићи (село у рудничком округу), 941.
Дичина (река и притока З. Мораве), 379, 388, 469.
Дљин (село у Драгачеву), 727.
Дображе (село у Ст. Влаху), 646.
Добриње (село код Пожеге), 976.
Добросавка (сеоска шума у Лопатњу), 774.
Доброселица (село у Ст. Влаху), 719, 998.
Добротин (село до Бај. Баште), 529, 600.
Добротин (вис и шума између Белића и Бранеговића), 365, 537, 566.
Доброш (извор и џемат у Крчмару), 733—735, 738.
Докмир (село у Тамнави), 521, 795.
Долови (слепа долина на Стрм. Гори), 954.
Дољани (село на Чеву у Цр. Гори), 854.
Домазет (џемат у Брџјежђу), 578, 580.
Дошинац (поток и извор у Драгијевици), 647.
Драгачево (област), 727.

Драгијевачка Река, в. Мали Јадар.
Драгијевица (село у Подгорини), 366, 415, 417, 424, 432, 457, 460, 461, 467, 478, 510, 533, 540, 572, 609, 647, 548, 653, 777, 779, 868.
Драглица (вис у Беомужевићу), 546.
Драговољићи (село у Цр. Гори, у близини Никшића), 807.
Драгодо (село у Азбуковици), 775 до 797, 989.
Дражиновићи (село у ужич. округу), 515, 603, 784, 911.
Драксин (село у ужич. округу), 559, 804.
Драч (вис у Ситарицама), 934.
Драч (град у Албанији), 655.
Драчић (село), 393, 408, 409, 457, 480, 493, 536—538, 569, 586, 600, 638, 642, 653, 667—678, 678, 722, 858, 884, 896, 900, 918.
Драчићска Висораван, 720, 896.
Драчићско Језеро, 395, 684.
Drвљаник (вис у Стрмову), 956.
Дрекаловићи (племе у Цр. Гори), 588.
Дрен, (село у Тамнави), 710.
Дрен (вис на Врлобашу), 785, 990.
Дрен (брдо у Тодорином Долу), 977.
Дренајић (заселак села Суводања), 420, 432, 458, 478, 966—970.
Дренајићска Река, 380, 948, 966, 969.
Дренајићсци Вис, 361.
Дренајићско Врело, 380.
Дренова (село у Полимљу), 659, 686, 864.
Дренова Велика (село у крушевач. округу), 830.
Дреновац (село у Мачви), 988.
Дреновац (вис у Г. Лајковцу), 741.
Дреновачки Кик (највиша тачка на Буковима), 351, 362, 370, 389.
Дреновци (ужичко село), 722.
Дрим (река у Стар. Србији), 847.
Дрина (река), 354, 389. 455, 483, 485, 612, 663, 752, 783, 836, 958, 970, 999.
Дрињак (вис у Лесковицама), 458, 761, 762, 764.
Дрињак (вис у Тубравићу), 982.
Дрлаче (село у Азбуковици), 516, 663, 697, 699, 724, 797, 804.
Дрљаче (џемат у Дучићу), 661, 662.
Дрма (вис у Бобови), 556.
Дриндерина (поље у Лесковицама), 762, 769.
Дрниш (градић у Далмацији), 722.
Дробњаци (област у Цр. Гори, а и племе) 409, 423, 478, 483, 500, 520, 551, 561, 568, 585, 589, 629, 632, 655, 659, 666, 677, 682, 695, 704, 706, 710, 745, 766, 784, 801, 807, 808, 827, 828, 842, 854, 859, 860, 864, 870. 878, 884, 899, 900, 908, 921, 944, 958, 959.
Дрочине (шума и џемат Рађев. Села), 459, 634, 902, 904, 405.
Дрочински Поток, 903.
Дрне (село у Бањанима у Цр. Гори), 666.
Дружетићи (село у ужич. округу), 457, 584.
Дуб (село), 585, 787, 839.
Дубени Камен (споменик у Лопатњу), 777.
Дубљани (џемат у Оглађеновцу), 821, 823.
Дубљански Поток (поток између Лукавца и Дупљаја), 780.
Дубље (село у Мачви), 710.
Дубље (шума и циганско насеље у Лукавцу), 372, 458, 498, 781, 784.
Дубље (котлина у Оглађеновцу), 822.
Дубока (поток у Близоњу), 553.
Дубока Јаруга (сува долина у Вачевцима), 367, 531, 534, 536.
Дубока Јаруга (сува долина у Гуњици), 637, 638.
Дубока Јаруга (сува долина између Дегурића и Попара), 556, 640, 871, 872.
Дубока Јаруга (дубока долина с изворима у Команицама), 725.
Дубока Јаруга (дубоке осулине у Лукавцу), 781.
Дубока Јаруга (сува долина — точило у Ровнима), 923.
Дубокача (језеро у Робајама), 395, 731, 919.

Дубоки Поток (поток у Балиновићу), 523, 990.
Дубоки Поток (точило у Бријежђу), 577.
Дубоки Поток (точило у Седларима), 931.
Дубоки Поток (сува и уска долина у Толићима), 979.
Дубоко (јаруга и слепа долина на Бачев. Висоравни), 494.
Дубоко (долина, поток и шума у Дупљају), 657.
Дубочани (џемат у Команицама), 726, 727.
Дубочица (шумска долина у Врачевићу), 614.
Дубочица (повленска коса у Радановцима), 361.
Дубрава (џемат у Баб. Луци), 518—521.
Дубрава (сеоска шума у Влашићу, у Осладићу), 835.
Дубровник (град у Далмацији), 355, 468, 474, 491.
Дуглица (вис у Богатићу), 560—562.
Дуго Поље (ливаде у Лесковицама), 760, 761.
Дудовице (село у београд. округу), 374, 516.
Дунав (река), 353, 485, 721.
Дупљај (село), 369, 379, 426, 457, 458, 461, 467, 470, 477, 478, 481, 517, 656, 683.
Дурмитор (планина), 767.
Дучић (село у Колубари), 456—458, 479, 563, 565, 603, 604, 608, 617, 620, 660, 684, 703, 812, 874, 977, 979.
Душковци (село у ужич. округу) 580.
Душманићи (село у Полимљу), 738, 772.

Ђаково (варош у Ст. Србији), 961.
Ђаковица (варош у Ст. Србији), 727.
Ђевојчка Вода (извор у Г. Лајковцу), 742.
Ђелово Брдо (вис у Осладићу), 834.
Ђеновац (поље и шума у Кличевцу), 713.
Ђиновићи (село у Цр. Гори), 715, 905, 926.
Ђулковац (извор у Придворици), 879, 880.
Ђурђевац (село у Колубари), 400, 413, 421, 449, 457, 478, 664, 706, 803, 849, 906, 908, 927, 929, 1004.
Ђурђево (село у Банату), 710.
Ђурђевчић (поток у Ђурђевцу), 664 666.
Ђурова Стијена (остењак у Лесковицама), 760, 762.
Ђурова Чесма (извор у Лесковицама), 762.
Ђуров Поток (у Лесковицама), 760, 762.

Енглеска (земља), 636.
Ерковина (потес у Зарубама), 675, 676.

Жабар (извор у Жабарима), 667—670.
Жабари (село у Колубари), 368, 372, 376, 378, 393, 409, 411, 419, 420, 423, 428, 429, 459—461, 478, 494, 605, 667, 675, 706, 806, 850, 861 882, 918.
Жабарска Река, в. Лепеница.
Жабарско Врело, 376, 667, 668, 670, 671.
Жарковића Поток (у Каменици), 696, 700.
Ждрело (у Мратишићу на Мратишинској Реци), 805, 806.
Жебељевица (речица у Г. Мушићу), 812.
Жеравац (поток и шума у Велишевцима), 601, 637, 694.
Живков Поток (у Лозници), 770.
Жидовићи (село у Полимљу), 687, 750, 814, 901, 994.
Житковица (речица у Совчу), 945, 947.
Жишковац (извор у Марковој Цркви), 790.
Жубер (вис у Паунима), 850.
Жуберице (џемат у Паунима), 850 до 854.
Жујевац (извор у Мачинама у Бујачићу), 586, 587.
Жупа (област у Херцеговини), 597.
Жупањац (село у београд. окр.), 911

Жути Рт (вис у Лопатњу), 774.

Забава (река), 360, 361, 363, 388—390, 392, 433, 531, 761, 762, 764.
Забавица (речица у Лесковицама), 761, 762.
Заблаће (село у Поцерини), 783, 994.
Заблаће (село код Чачка), 605.
Забрдица (село у Колубари), 361, 389, 443, 458, 478, 510, 517, 521, 573, 630, 632, 672, 688, 689, 702, 797, 874, 877, 905.
Забрдица (вис у Вировцима), 606.
Забрђани (џемат у Лозници), 770.
Забрежје (село на Сави), 538.
Завлака (село на реци Јадру), 354, 468.
Завојштица (речица на Медведнику, притока Љубовиђина), 387, 388, 966.
Загарач (село и мања област на Чеву у Цр. Гори), 631, 642, 715, 789.
Загорје (предео у нашој старој историји), 353, 459.
Загорје (џемат у Лесковицама), 763.
Заграде (мања област у Цр. Гори), 635, 715, 783, 792, 860, 899.
Задел (вис у Црнильеву), 350, 367, 792, 995, 997.
Задушнице Горње (долина у Маглешу у Лесковицама), 376, 761.
Задушнице Доње (долина у Маглешу у Лесковицама), 376, 761.
Зајача (село на Јадру), 468.
Зајичак (вис у Врачевићу), 613, 614, 617.
Закоси (ливаде на Јабланику), 416, 458, 621.
Заовине (село у Ст. Влаху), 489, 600, 631, 860, 924, 933.
Заостро (село у Полимљу), 745, 856.
Заплање (област у Србији), 884, 930, 995.
Зарожје (село ужичко у Повлену), 360, 691, 741, 878, 926, 985.
Зарубе (село у Колубари), 376, 394, 417, 459, 493, 494, 656, 668, 669, 675, 727, 878, 896.
Засавица (село у Мачви), 596, 731.
Заседа (село у Полимљу), 703.
Засеље (село ужичко на Скрапежу), 803, 804, 911, 930.
Заслон, в. Шабац.
Затес (вис на Јабланику), 467.
Збеговина (вис у Дучићу), 660, 661.
Збеговиште (потес у Ратковцима), 912.
Звезд (село у Полимљу), 746, 800, 888, 976, 981, 994.
Звезд (шабачко село), 803, 839.
Звијезда (планина), 483.
Зворник (град у Босни), 555.
Згариште (место у Баху), 528.
Зебалац (вис у Бријежђу), 577.
Златар (речица у Жабарима), 388, 393, 424, 457, 656, 667, 668, 684, 858.
Златарић (село у Подгорини), 389, 395, 424, 432, 456, 457, 460, 473, 478, 491, 522, 600, 677, 811, 840, 841, 874, 885, 931, 930, 1004.
Златно Брдо (вис у Дупљају), 656.
Змајевац (извор на Стублу), 523, 962.
Змијињак (долина у Драчићу), 653, 654.
Зукве (потес у Кличевцу), 713.
Зупци (област у Херцеговини), 597, 711, 732, 773.

Ибар (река), 863.
Ибрани (џемат у Планиници), 862—864.
Ива (вис и извор у Ст. Реци до Лопатња), 380, 573, 773, 776, 948, 951.
Ивак (вис у Вујиновачи), 621.
Ивановац (долина у Мађевићу), 787.
Ивановац (извор у Осеченици), 824.
Ивановци (село у рудн. округу), 529, 659.
Иверак (извор у Попучкама), 874.
Изврщац (вис у Голупцу), 590—593 626, 627, 629.
Изврщац (вис у Забрдици), 672.
Илијино Брдо (вис у селу Грацу), 633.
Илића Поток (у Г. Лајковцу), 742 до 745.
Инђирово Брдо (вис у Остружњу), 837.
Истра (област), 941.
Италија (земља), 468, 491.

Јабланик (планина), 350, 351, 359, 360, 379, 388, 405, 416, 456, 458, 621—625, 915, 916, 918.
Јабланица (река), 362—366, 373, 377, 379, 380, 382, 458, 522, 523, 525,

535. 621, 622, 624, 674, 678—680, 683, 684, 739—741, 840, 841, 915, 916, 925, 930—934, 945, 954—956, 962, 963, 982, 983, 990.

Јабуковац (вис у Марковој Цркви), 790.

Јабучје (село у Тамнави), 592, 628, 914, 955.

Јабучје (поље у Мратишићу), 805, 806.

Јагодинац (брдо у Клинцима), 668, 706.

Јагодњак (вис у Лесковицама), 760.

Јадар (река), 339, 350, 354, 366, 379, 386, 387, 396, 401, 414, 455, 464, 471, 573, 574, 609, 610, 613, 647, 648, 650—653, 696, 730, 773, 774, 777, 829, 831—835, 837, 839, 865, 866, 987.

Јадар (област), 484, 486, 493, 507, 576, 646, 659, 766, 780, 840, 1000.

Јадар Мали (река од које постаје Јадар, в. Драгијевачка Река), 609, 647, 829, 834, 835.

Јадранско Море, 597.

Јазовник (вис и џемат у Козличићу), 458, 723, 724.

Јајац (вис у Лопатњу), 773—775.

Јајачка Јаруга, 774.

Јајићевац (извор у Бујачићу), 586.

Јајце (град у Босни), 559, 836, 889.

Јајчић (село на Љигу), 419, 429, 457, 564, 684, 699, 751. 939, 992.

Јакаљ (село у ужич. округу), 451, 646, 823.

Јакшинац (вис у Санковићу), 372, 927—730.

Јаловик (село у ужич. округу), 552, 687, 926.

Јанчића Забрани (шума у Лопатњу), 774.

Јаребице (село у Јадру), 576.

Јарменовци (село на Руднику), 515, 638.

Јаруга (долина у Попучкама), 874, 876.

Јаруге (потес у Клинцима), 708.

Јаружани (џемат у Попучкама), 875.

Јасен (извор у Лесковицама), 376, 391, 761, 762.

Јасеница (село), 429, 458, 478, 632, 633, 687, 724, 874, 879.

Јасеница (област), 704, 722, 857.

Јасеничка Река, 383, 672, 688.

Јасенка (вис у Лозници), 769.

Јасенково Брдо (вис у Лозници), 769. 770.

Јасеново Шљеме (Слеме) (вис у Буковима), 363.

Јасик (вис у селу Грацу), 633.

Јасик (потес у боговађ. Прњавору), 890.

Јасиковача (шума у Брезовицама), 582.

Јастребовац (вис у Марковој Цркви), 790.

Јатаре (вис у Кланици), 701, 703.

Јаутина (шума), 349, 350, 367, 381, 383, 387, 417, 456, 569, 593, 594, 596, 689, 728, 820, 821, 823, 893, 894.

Јауќански Вис (главна тачка у Јаутини), 351, 367, 369, 690.

Јауќански Поток (у Оглађеновцу), 820.

Јашарова Чесма (извор у Г. Лајковцу), 792.

Јежевица (село у ужич. округу), 565, 803, 817.

Јездинац (голупска коса над Робајама), 368, 394, 590, 627, 629, 824, 828, 918, 919.

Језера (област дробњачка), 394, 395, 745, 864, 899, 910, 911.

Језеро (у Бабиној Луци), 518, 520.

Језеро (у Дупљају), 658.

Језеро (у Стрмној Гори), 955.

Јелав (поље у Мионици), 716, 798. 934.

Јелав (шума и џемат у Славковици), 937—939.

Јеленин Кључ (пашњаци у Санковићу), 927.

Јеленка (шума у Лозници), 770.

Јелина Бреза (највиша тачка у Подгорини, под којом извире Јадар), 363, 386, 392, 457, 468, 609—612. 647, 652.

Јелина Водица (извор у Златарићу), 678.

Јелобрђани (џемат у Врагочаници), 610.
Јелова Гора (планина у окр. ужичком), 756, 954.
Јеловац (село у Осату), 832.
Јељак (четинарска шума у Маљену), 577.
Јеље Таорско (шума у селу Таору), 360.
Јеминац (поље у Бранковини), 571.
Јеовац (поток у Пепељевцу), 748, 885.
Јеришача (извор и вис у Белићу), 537.
Јечмиште (вис у Гуњици), 549, 637.
Јечмиште (вис и поље у Лелићу), 753, 754.
Јовања (црква и шума у близини Ваљева), 465, 525, 678, 680, 684, 842, 925, 927, 931, 933, 954, 965.
Јовањска Клисура, 380.
Јовањска Чесма (Врело), 380, 678.
Јововац (поток у Врачевићу), 614.
Јошева (село у Колубари), 458, 478, 573, 578, 689, 729.
Јошева (коса у Бобови), 556, 557.
Јошевица (речица у селу Јошеви, притока р. Уба), 684.
Јошевица (речица у Цветановцима, притока Љигова), 690, 992, 993, 995.
Југово (село у Полимљу), 801, 884.
Јуришевац (поље у Равњима), 897, 898.

Кадијина Лука (село у Колубари), 411, 419, 431, 457, 515, 601, 686, 692, 750, 819, 845, 936, 937, 939, 940, 994, 995.
Кајмакамово Брдо (вис у Попарама), 539.
Какмужа (село у Полимљу), 719.
Калајџинац (вис у Дегурићу), 639, 640, 643.
Каламци (вис у Баб. Луци), 517.
Калањевци (село у руд. округу), 544.
Каленићи (село у ужич. округу), 515, 516, 601, 803, 911.
Калиновац (село у Тамнави), 839.
Калуђерске Баре (сувати и ливаде у Маљену), 370, 371, 416, 825.
Калуђерско Брдо (у Лелићу над Ћелијама), 639, 753, 755, 756, 758, 759.
Каљужа (извор у селу Грацу), 376, 633, 635.
Камаљ (вис у Пепељевцу), 854.
Камарине (потес у Петњици), 410, 857—859.
Камата (потес у Белошевцу), 541.
Камена Гора (село у Полимљу), 801.
Каменитовац (извор у Бранковини), 569.
Каменитовац (вис у Драчићу), 393, 459, 537, 549, 639—641, 656.
Каменитовац (остењак у Попадићима), 868.
Каменица (село у Подгорини), 353, 392, 458, 468, 477, 478, 480, 512, 549, 594, 596—598, 601, 613, 646, 651, 683, 696, 787, 797, 820, 834, 837, 885, 887, 953, 989.
Каменица (село код Ниша), 856.
Каменица (село на Тамнави), 792.
Каменица (река у Дивчибарама, притока З. Мораве), 370, 371, 379, 388, 416, 577, 733, 734.
Каменица (река у истоименом селу, у Подгорини), 381, 392, 546, 696, 698—700, 822, 885, 889.
Каменица (поток у Козличићу), 723, 724.
Каменица (цистерна у Лесковицама) 494, 761, 763.
Каменица Горња (извор у Лесковицама), 376, 761, 762.
Каменица Доња (извор у Лесковицама), 376, 391, 761, 762.
Каменица Црна (речица на Маљену), 371, 388, 577.
Каменичко Врело (у селу Каменици), в. Врело у Каменици, 377, 392, 697.
Каони Поток (поток у Паштрићима), 845, 846, 848.
Капетаница (вис у Брезовицама), 362, 376, 459, 582, 583.
Карановац (поток у Пепељевцу), 855, 856.
Караула (место на Ластри), 533, 534.
Караула (пољa у Лопатњу), 773, 774, 777.
Караула (вис на Словцу), 351, 369, 457, 458, 466, 470, 517, 518, 520, 701, 702, 769, 770, 863.

Карловци (град у Срему), 711, 814.
Катраница (село у битољском крају), 789.
Кацапа (заселак села Дучића), в. Грмикоже, 432, 456, 661—664.
Кацапа (старо село у Дучићу), 478. 479.
Кацапа (речица у истоименом засеоку), 563, 614, 660, 661, 684, 977.
Кацапа (џемат у Миличиници), 456, 751, 794, 796—798.
Качер (село изнад Ужица), 753, 772.
Качер (река, притока Љигова), 385, 386, 515, 992.
Качер (џемат у Славковици), 465, 934, 938, 940, 941.
Кик (вис у Бачевцима), 530.
Кик (вис у Братачићу), 573, 574.
Кик (у Врагочаници), 609.
Кик (у Ковачицама), 720.
Кик (вис у Равњима), 896—898.
Кик (вис на Радији), 546, 952.
Кик (у Совчу), 934, 945, 946.
Кисела Вода (минерални извор у Црниљеву), 378, 387, 996, 997, 999, 1000.
Кичер (вис и шума у Бранковини), 351, 369, 569, 570.
Кланица (село у Колубари), 412, 426, 458, 510, 647, 700, 784, 943.
Кланичка Река, 382, 384, 517, 518, 643, 645, 701, 780, 781.
Клашнић (село у Колубари), 421, 433, 449, 481, 664, 667, 704, 719.
Клен (брдо у Причевићу) 885.
Клен (вис у Тодорином Долу), 977.
Кленовац (поток у Г. Мушићу), 812.
Кленовац (поток у Суводању), 966.
Кленовац (поток у Тодорином Долу), 563, 977.
Клик (вис на Маљену), 371, 577.
Клинци (село у Колубари), 376, 378, 400, 403, 411, 413, 422, 428, 460, 461, 467, 480, 487, 489, 490, 496, 510, 541, 605, 664, 667, 668, 670, 706, 849, 850, 853, 860, 861.
Кличани (џемат у Равњима), 897, [illegible]99.
[illegible]вац (вис над Ваљевом), 372, [illegible]–714, 903.
Кличевац (село код Ваљева), 357, 405, 407, 422, 429, 458, 467, 486, 712, 731, 904.
Клобук (град у Херцеговини), 480, 950.
Клобучине (џемат у Стап. Реци и старо село), 478—950.
Клопашница (село у Босни), 832.
Кључача (вис у Ст. Реци), 948.
Кључ (село у Колубари), 368, 449, 458, 478, 620, 629, 705, 716, 789, 798, 906, 908, 918, 921, 981, 997.
Кључ (потес боговађских села при ушћу Љига), 385, 747, 748, 855, 880, 890, 957.
Кључанска Клисура (а и Кључ), 393, 465, 716, 718.
Кључеви (извори Лепенице), 377, 393, 716, 718, 719.
Кључеви (подземни извори реке Граца), 561.
Кнежево Поље (планинско поље и сувати на Повлену), 360, 388, 416, 459.
Кобиљи До (село на Чеву у Цр. Гори), 699.
Ковановина (џемат у Лесковицама), 763—766.
Ковановски Поток (у Лесковицама), 376, 760, 762.
Ковануша (село у Ст. Влаху), 765.
Ковачева Река (речица у Славковици), 936, 938, 941, 942.
Ковачица (речица у Г. Буковици), 593, 596.
Ковачице (село у Колубари), 367, 423, 429, 457, 477, 510, 532, 545, 608, 620, 656, 720, 745, 767, 817, 932.
Ковраг (вис у Лопатњу), 774.
Козара (планина у Босни), 823.
Козила (вис у Суводању), 459, 965, 966.
Козја Стијена (вис у Г. Лајковцу), 741.
Козлица (маљенска речица), 370, 389, 531, 724, 733, 878.
Козличић (село до Бранковине), 459, 465, 478, 479, 482, 509, 569, 585, 633, 722, 728, 729.

Козличић (заселак истоименог села), 723, 724.
Козомор (вис у Бријежђу), 383, 578, 581.
Кокорава (шума до Гуњака, својина неколико села), 417, 468, 573—575, 773—777, 778, 837.
Колашин (Г. и Д., области), 483, 484, 534, 535, 562, 628, 705, 718, 719, 766, 801, 823, 853, 867, 879, 911, 922, 940, 981, 998.
Колебари (раселице села Белошевца), 542.
Коловача (речица у Славковици), 936, до 938, 941, 942.
Колубара (као жупа), 350, 351, 354, 373.
Колубара (река), 349—352, 354, 369, 372, 375, 379, 382, 385, 368, 390, 393, 410, 413, 421, 432, 450, 451, 464, 466, 469, 477, 486, 518, 538, 542, 569, 581, 586, 587, 604, 629, 630, 632—634, 642, 643, 664, 672, 673, 675, 688, 694, 700, 701, 704, 712, 722, 736, 747, 769, 780, 781, 790, 808, 809, 811, 854, 855, 857, 858, 871, 874, 879, 880, 900, 912—914, 942—945, 955—957, 974, 1000—1002.
Команице (село у Колубари), 478, 481, 565, 608, 616, 663, 695, 725, 750, 752, 787—789, 804, 814, 819, 820, 827, 848, 870, 914, 939.
Комарница (село у Дробњацима), 704, 706.
Комесија (потес у Мионици), 798.
Комић (вис у Бобови), 556—559.
Конавли (област у Далмацији), 441, 477, 597, 964.
Коњевићи (заселак Мокре Горе у Ст. Влаху), 682.
Коњиц (варош у Херцеговини), 950.
Коњска Јаруга (у Лопатњу), 774.
Коњски Гроб (вис у Оглађеновцу), 822.
Коњско (село у Зупцима у Херцеговини), 773.
Коњухе (село у Васојевићима у Цр. Гори), 616.
Копиловић (вис и утрине села Ст Реке), 380, 948.
Копљаница (речица у Струганику), 385, 549, 551, 868, 959—961.
Коренита (поток у Беомужевићу), 546.
Корита (извори и слепа долина у Лесковицама), 376, 760, 762.
Корита (област у Дробњацима), 616.
Корићани (село код Крагујевца), 802.
Косатица (село у Полимљу), 619, 642, 655, 663, 881, 922, 981.
Косе (ливаде у Пријездићима), 882.
Косијери (село у катунској нахији у Цр. Гори), 689, 715.
Косирић (потес села Лукавца при ушћу Рабаса), 383, 384, 478, 479, 578, 781, 874.
Косјерићи (село у ужич. округу), 548, 738, 797, 803, 965.
Косово (поље у Мратишићу), 590.
Косово (област у Ст. Србији), 431, 480, 481, 515, 543, 551, 558, 568, 585, 661, 662, 680, 691, 703, 708 до 710, 718, 744, 745, 795, 805, 810, 816, 851, 852, 883, 907, 909.
Костојевац (шуме боговађских села), 369, 372, 385, 417, 612—614, 617, 818, 820, 854, 889, 890.
Костојевићи (село у ужич. округу), 888.
Котешица (село до Бранковине), 367, 428, 473, 478, 498, 728, 894, 895.
Котешка Река, 728, 731.
Котлине (долина у Берковцу), 549, 552, 667.
Котлине (џемат у Паунима), 459, 850 до 854.
Котор (град у Далмацији), 731.
Коцељева (село у Тамнави), 797, 831, 867.
Кочица (вис у Вировцима), 606, 617.
Кошље (Г. и Д. села у Азбуковици), 479, 548, 559, 682, 797, 832, 840, 926, 958, 979, 985, 999.
Коштунићи (село у рудн. округу) 687, 695.
Коштица (вис на Стублу), 962, 963.
Кошута (вис у Кад. Луци), 692 до 694, 936, 939.

Кошутин Поток (на Стублу), 962, 963.
Краварица (поток у Г. Лајковцу), 577, 742, 744.
Крагујевац (варош), 543, 616.
Крајчани (џемат у Лукавцу), 781.
Крајчани (џемат у Миличиници), 928.
Краљева Чесма (извор у Седларима), 931.
Краљевица (брдо у Славковици), 939.
Краљевића Марка Столица (брдо у Попарама), 871.
Краљево (варош), 543, 603, 772, 856.
Краљево Брдо (вис у Лесковицама), 761.
Краљев Сто (највиша тачка на Маљену), 351, 370, 371, 382, 459, 733, 734, 736, 825.
Крањани (џемат у Миличиници), 794, 796 — 798.
Красојевац (џемат у Лесковицама), 763, 764.
Краставац (потес у Тодорином Долу), 977.
Крашљево (село у Полимљу), 545.
Кременица (вис у Д. Мушићу), 815 818, 846.
Кременица (вис у Попучкама), 874.
Кремна (село у Ст. Влаху), 482, 534, 544, 631, 682, 699, 723, 747, 801, 904, 932, 950, 973, 981.
Крепољин (село у Хомољу), 902.
Крива Граница (вис на Влашићу), 829.
Крива Ријека (село у Ст. Влаху) 801, 981.
Крива Река (село у руд. округу), 441
Криве Стране (сеоске шуме у Стругнику), 959, 960.
Криве Стране (сеоски испусти у Осеченици), 824, 825.
Криво Брдо (вис у Остружњу), 837, 839.
Кривонож (поток у Забрдици), 383, 672.
Кривошија (речица и џемат у Попучкама), 382, 383, 672, 673, 688, 874, 875, 878.
Кричак (област у Ст. Србији), 483, 484, 545, 551, 922.
Крнуле (село у Посавотамнави), 572, 710.
Крст (вис у Пријездићима), 467, 832.
Крупањ (варошица у Рађевини), 468, 663.
Крушевац (варош), 736, 856.
Крушево (варош у Македонији), 581, 853.
Крушедол (село у Срему), 659.
Крушик (поље у Лозници), 770.
Крушик (поље у Петњици), 857, 858.
Крушик (вис у Совчу), 362, 364, 365, 458, 915, 946, 965.
Крушици (поље у Кличевцу код Ваљева), 407, 713.
Крчагово (село код Ужица), 642.
Крчевине (поља у боговађском Прњавору), 890.
Крчмар (село у Колубари), 371, 376, 398, 407, 414—416, 423, 427, 437, 450, 452, 455, 457, 461, 462, 465, 470, 471, 478, 494, 576, 582, 593, 629, 722, 732, 742, 747, 752, 805, 807, 808, 824, 828, 884, 1002.
Крчмарска Река, 382, 732, 733, 735, 824.
Крчимир (село у нишком округу), 930.
Крчимир Мали (село у нишком окр.), 965.
Кршара (брод на Колубари у Ратковцима), 914.
Кршна Глава (село у Тамнави), 517, 555.
Кукаљ (шума и вис у Лесковицама), 361, 376, 761—763, 971.
Куке (село у београд. округу), 797.
Кулина (место у Балиновићу), 523, 524.
Кулина (у Врагочаници), 611.
Кулина (у селу Грацу), 390, 458.
Кула (у Кличевцу), 714.
Кулина (у Кључу), 718.
Кулина (у Лесковицама), 458, 760, 762—764.
Кулиновац (поток у Ракарима), 909.
Куљевац (поток у Врагочаници), 610, 611.
Кумодраж (село до Београда), 953.
Кунице (село у Подгорини), 365, 417, 430, 459, 739, 904, 922, 923, 933.
Купиново (село у Срему), 470.

Курјачица (чешће Курјачко Брдо), 537, 642, 653—654, 656.
Кусо Брдо (вис у Берковцу), 549, 637.
Кутлачића Врело (Врело у Зарубама), 376, 394, 675.
Кутлеши (село у Ст. Влаху), 548, 677, 978.
Кућани (село у Ст. Влаху), 677, 722, 969.
Кућерине (потес у Паунима), 852.
Кућишта (потес у Баху), 529.
Кућишта (потес у Бујачићу), 429. 460, 588.
Кућишта (потес у Кланици), 701 — 704.
Куцине (џемат у Дегурићу), 639, 641, 642.
Куцинско Врело, 640.
Кучи (област и племе у Цр. Гори), 510, 584, 588, 642, 689, 703, 782, 803, 831, 849, 877, 929, 944, 961.
Кучин (често и Куцин, село у Полимљу), 534, 580, 632, 766, 828.

Лаћевац (потес у Мионици), 798.
Лазарица (речица у Г. Буковици), 593.
Лазница (село у Хомољу), 794.
Лајковац, в. Влајковци (село до Боговађе), 406, 429, 478, 480, 659, 695, 747, 749.
Лајковац Горњи, в. Влајковац Гор. (село у Колубари, под Маљеном), 376, 397, 398, 420, 423, 457, 458, 460, 465, 470, 478, 486, 515, 585, 705, 719, 741, 744, 749, 750, 817, 856, 862, 911, 995.
Лајковац Доњи (село у Тамнави), 625.
Лајковача (вис у Кључу), 717.
Лалинац (поље у Лукавцу), 781.
Лалинци (село у руд. округу), 515, 934, 994.
Ластра (вис и остењак у Вачевцима), 389, 469, 471, 531—534, 733.
Латковић (село у Колубари код Боговађе), 429, 457, 751.
Леденац (вртача са снегом у Лесковицама), 364, 760, 733.
Лелић (село у Подгорини), 378, 417, 430, 457, 458, 460, 461, 478, 480, 482, 492, 494, 498, 585, 589, 646, 655, 753, 765, 767, 792, 839, 872, 878, 925, 927, 954, 956, 962, 965, 971—974.
Лелићско Језеро, 395.
Леовић (село у Азбуковици), 985.
Лепенац (поток у Берковцу), 549, 550, 552.
Лепенац (џемат у Берковцу), 550.
Лепеница, в. Жабарска Река 367, 372, 373, 375, 377, 378, 382, 388, 392, 393, 410, 416, 448, 449, 465, 581, 664, 667, 668, 704, 716—718, 798, 805, 850, 882, 900, 902, 905, 906, 919, 927, 979, 982.
Лесковице (село у Подгорини), 362, 363, 376, 388, 389, 392, 398, 400, 409, 412, 415, 416, 419, 420, 429, 431—434, 440, 441, 452, 454—456, 458, 471, 478, 494, 500, 510, 535, 538, 563, 605, 677, 711, 754, 758, 759, 842, 873, 927, 956, 971, 973. 976.
Лесковице Доње (западни део истог села), 378.
Лесковичка Висораван, 350, 377, 391, 560, 666, 753, 756, 759, 840, 925, 953, 962, 971.
Летишта (поља у Лопатњу), 774, 777.
Летиште (поље у Вртиглавима), 617, 618, 621.
Леушићи (село у рудн. округу), 686.
Лештаре, (џемат у Лопатњу), 458.
Лешћак (поток у селу Грацу), 633 634.
Лешће (мочила у Клинцима), 378, 707.
Ливаде Велике (у Стрмову), 957.
Ливаде Мале (зиратна поља у Стрмову), 957.
Ливадице (извор у Д. Мушићу), 815.
Ливађани (џемат у Ратковцима), 458. 913, 914.
Ливађански Поток (у Ратковцима), 912.
Лика (област у Хрватској), 908.

Ликодра (речица у Рађевини), 350.
Ликодра (село у Рађевини), 853, 867,
Лим (река у Стар. Србији, притока Дрине), 642, 695, 704, 727, 796.
Липак (вис у Бријежђу), 577.
Липак (чука у Дегурићу), 639, 641, 871.
Липак (поље у Ратковцима и шума), 912.
Липак (коса у Славковици), 936, 939.
Липак (вис у Тодорином Долу), 977.
Липе (вис у Врачевићу), 614.
Липе (шума у Голупцу), 626.
Липе (место у Драгијевици), 647, 650.
Липе (вис у Паунима), 849, 850.
Липље (вис у Команицама), 725—727.
Липље (џемат у Паунима), 458, 850 до 853.
Лисница, в. Паунска Река.
Липовац (потес у Вујачићу), 586, 587.
Липовац (потес у Команицама), 725.
Липовица (вис у Ракарима), 909, 910.
Лисине (брдо у Забрдици), 672.
Лисине (брдо у Славковици), 936, 937.
Литице (осулине и косе у Славковици), 936.
Литице (осулине на Стублу), 962.
Лице (вис у Лесковицама), 760.
Ловачка (речица у Осечини), 386, 829, 831—833.
Лозањ (село у руд. округу), 687, 864.
Лозањци (џемат у Планиници), 862, 864.
Лозница (варош у Србији), 493. 646, 700, 780, 834.
Лозница (село у Колубари) 372, 417, 422, 433, 457, 458, 460, 461, 465, 466, 479, 481, 498, 605, 606, 701, 769, 784, 943, 944.
Лозничка Река, 382, 384, 385, 770, 771.
Локва (вис и литица у Осеченици), 824—826.
Лондон (варош), 636.
Лончаник (село у Тамнави), 807.
Лопатањ (село у По́дгорини), 387, 399, 403, 408, 417, 423, 436, 457, 458, 460, 461, 465, 468, 471, 478, 480, 509, 510, 610, 647, 648, 651, 653, 773, 787, 831, 833, 834, 884, 895.
Лопатањ Горњи (џемат у Лопатњу), 775—777, 779.
Лопатањска Река, в. Остружањска Река.
Лубардићи (село у Полимљу), 783.
Лубенин (поље у Мионици), 798. 800, 846.
Луг Велики (поток у Стапару), 952.
Луг Мали (поток у Стапару), 952, 953.
Лукавац (село у Колубари), 421, 422, 458, 460, 479, 498, 646, 657, 660, 704, 780, 874, 879.
Лукарић (заселак села Вујиновате), 621—624, 699.
Луке (јабланичка котлина у Ровнима и Стублу), 380, 963.
Луке Горње (проширена долина Обнице у Причевићу), 887.
Лучица (поточић у селу Грацу), 633, 635.

Љештанско (село у ужич. округу), 521, 683, 778, 877, 974. 976.
Љиг (река), 351, 352, 354, 369, 371, 372, 374, 375, 377, 385, 386, 397, 400, 401, 413, 414, 416, 419, 422, 448, 451, 456, 469, 486, 512, 513, 516, 517, 525—529, 560, 563—565, 601, 604, 613, 637, 638, 660, 684, 692, 747, 748, 843, 845, 854, 855, 864, 879, 889, 890, 912, 936, 958, 961, 962, 992, 993, 995.
Љишко Врело, в. Башко врело, 377, 385, 530.
Љубић (брдо код Чачка), 940.
Љубиш (село у Ст. Влаху), 616. 703.
Љубовија (варошица на Дрини), 611, 773. 971.
Љубовиђа (река у Азбуковици), 379, 388, 966.
Љубовиђа Горња (село у Азбуковици), 914, 970.
Љубовиђа Доња (село у Азбуковици), 797, 833.
Љубостиња (речица у Рађ. Селу), 354, 357, 382, 383, 466, 599, 628, 630, 874, 902, 903.
Љубостиња (као старо село до Ваљева), 634.

Љутенац (извор у Лелићу), 754, 756, 757, 759.
Љутићи (село у Полимљу), 921.
Љутице (село у ужич. округу), 515, 552, 562, 580.

Маглеш (лесковачка планина), 363, 364, 376, 391, 397, 408, 433, 456, 760—764.
Мажанска Јаруга (долина у Лопатњу), 774.
Маза (шума и џемат у Лопатњу), 457, 773—779.
Мајдан (вис у Брезовицама), 458.
Мајдан (вис у Врагочаници), 458.
Мајиновић (село у Подгорини), 432, 535, 556, 646, 785, 786, 796, 885, 947, 991.
Мајиновачки Поток, 785.
Македонија (као област), 484—486, 509, 581, 789, 804, 853, 930.
Маковишта (село у ужичком округу), 524, 548, 625, 767, 783, 817, 974, 991.
Максимовац (долина вртача у Зарубама), 675.
Мала Горња (у Братачићу), 573, 576.
Мала Горња (у Плушцу), 865, 867.
Мала Доња (у Братачићу), 573.
Мала Доња (у Плушцу), 865, 867.
Малештани (џемат у Лесковицама), 409, 763—767.
Малинско (село у Дробњацима), 766, 767, 909.
Мало Брдо (вис у Причевићу), 885.
Мало Село, в. Маљевић.
Маљевић, в. Мало Село (село у Колубари), 421, 457, 479, 481, 509, 617, 787—789.
Маљен (планина), 351, 366, 367, 369, 372, 376, 382, 388, 389, 397, 398, 416, 418, 456. 462, 470, 471, 486, 531, 533, 576, 577, 590, 592, 642, 732. 733, 737, 741, 742, 744, 804, 824, 825, 861, 862, 975.
Маљен (вис на Маљену), 351, 370, 742, 745.
Манастирина (место у Славковици), 465, 938, 939.
Манастирица (речица у Крчмару), 382, 383, 518, 576, 577, 578, 582, 733, 742, 744, 824—826.
Маоче (село у Полимљу), 522, 540, 545, 589, 659, 674, 704, 768, 792, 808 828, 873, 878, 879, 889, 922, 933, 958, 1004.
Маринковац (шума у Дучићу), 660.
Маринковача (шума у Бошњаковићу), 563.
Мариновац (џемат у Осладићу), 834 до 836.
Маришта (доњи крај Г. Мушића), 812, 813.
Марковац (село у смедерев. округу), 753.
Марковац (брдо у Лелићу), 457, 753 до 756, 758, 759.
Маркова Црква (село у Колубари), 406, 457, 465, 479, 528, 606, 609, 790, 791, 815, 817, 820, 881, 912, 913, 934, 944, 945, 959.
Марковачка Клисура (на Топлици), 385.
Марков Белег (чешће Биљег), в. Белег (вис у Вујиновачи), 362—364, 461, 621, 622, 624, 982, 983, 986.
Маркови Чанци (извор на Маљену), 376, 733, 736.
Марково Брдо, 986.
Маринић (поток и поље у Блезоњу) 553 555.
Мартинићи (братство и крај у Црној Гори), 617, 646, 753, 772, 870.
Матаруге (село у Полимљу), 545, 608, 620, 659, 792, 854, 976.
Матијевац (поље у Зарубама) 675, 678.
Маторац (вис у Г. Мушићу), 812.
Маћи До (литица у Златарићу), 677.
Мачва (област), 349, 350, 353—356, 484, 485, 575, 580, 710, 711, 783, 795, 796, 820, 839, 867, 893, 914, 988.
Мачинари (џемат у Петњици), 858.

Мачине (шума неколико села око Петњице), 399, 410, 586—588, 654, 668, 671, 676, 857, 858, 861, 897.
Маџар (вис на Радији), 365, 547, 952.
Маџари, в. Угри.
Маџарлија (вис у Вировцима), 606, 608, 609.
Маџарлија (извор у Повлену), 376, 377, 457, 582, 815.
Маџарска, в. Угарска.
Маџарско Гробље (у Беомужевићу), 547.
Маџарско Гробље (у Богатићу), 562.
Маџарско Гробље (у Брезовицама), 584.
Маџарско Гробље (у Дивцима), 645.
Маџарско Гробље (у Дупљају), 658.
Маџарско Гробље (у Зарубама), 676.
Маџарско Гробље (у Ледићу), 756.
Маџарско Гробље (у Лопатњу), 776.
Маџарско Гробље (у Миличиници), 798.
Маџарско Гробље (у Попарама), 872.
Маџарско Гробље (у Прњавору), 890, 892.
Маџарско Гробље (у Славковици), 938.
Маџарско Гробље (у Совчу), 947.
Машевац (поток у Маљевићу), 725, 787, 788.
Медведник (планина), 350, 351, 359, 376, 386, 387, 398, 405, 456, 522, 556, 785, 865, 915, 916, 965, 968, 971, 996.
Медведник Мали (ребељска планина), 361, 379, 915.
Медетић (вис у Врагочаници), 609 до 611.
Медљаника (вис у Равнима), 896, 897.
Медник (вис у Кад. Луци), 371, 411, 601, 602, 692, 694.
Медница (село у Полимљу) 603.
Медњача (поток у Драгијевици), 647.
Медовица (речица у Г. Буковици), 593, 594, 596, 597.
Међашани (џемат у Дупљају), 657, 658.
Међаши (џемат, извор и брдо у Баб. Луци), 383, 411, 517—520.
Мећедник (вис у Рајковићу), 363, 364, 459, 906, 908.
Мећедњача (коса у Брезовицама), 582, 583.
Међувође (поље у Драгијевици), 647.
Мејина Вода (извор — врело у Попарама), 871.
Мекоте (шума у Драгијевици), 647.
Месарци (село у Посавотамнави), 823.
Мећавац (поток у Лозници), 769.
Меховине (вис у Богатићу), 458, 560, 561, 563.
Мијатешевац (извор у Рајковићу), 906.
Мијатова Превија (на Маглешу), 376, 761.
Мијачи (Михачи и Михач) (џемат — заселак села Ребеља), 432, 480, 915—917, 947.
Мијачко Брдо, 915, 916.
Мијачки Поток, 915.
Милавац (вис и циганско насеље у Цветановцима), 372, 498, 922, 995.
Миладиновац (вис у Славковици), 936.
Милановац Горњи (варош у Србији), 516, 802, 820.
Милашиновац (вис у Палежници), 844.
Милашиновица (коса у Лесковицама), 761, 763.
Милина (село у Јадру), 797.
Милићева Вода (извор у Петњици), 857.
Милићев Бунар (извор у Кличевцу), 713.
Милићево Брдо (вис у Петњици), 857.
Миличина Река (старо име Миличинице), 457, 479.
Миличиница (село у Подгорини), 367, 376, 388, 392, 399, 406, 417, 449, 456, 457, 467, 479, 480, 494, 524, 696, 792, 996, 997, 999, 1000.
Миличиница (речица у истоименом селу), 387, 392, 793, 798, 996.
Милошевац (вис у Пакљама), 483, 840, 842.
Миљевићи (село у Полимљу), 746.

Мионица (варошица у Колубари), 352, 401, 425, 430, 458, 469, 479, 621, 664, 706, 719, 728, 744, 790, 802, 820, 849, 893, 902, 977, 981, 1002.
Мионица (Меоница, село у Колубари), 411, 433, 458, 460, 461, 465, 471, 478 до 481, 495, 608, 617, 619, 621, 725, 727, 798, 803, 804, 812, 815, 817, 845, 846, 901, 902, 927, 979.
Мионица (село у ужич. округу), 800, 870.
Miриjево (село код Београда), 803.
Мирковача (долина у Зарубама), 675.
Мислођин (село у београд. округу), 710.
Митровица (варошица у Мачви), 736.
Митровица (варош у Ст. Србији), 616, 687, 749, 778, 893.
Михољача (вис у Братачићу), 573.
Мишар (село код Шапца), 808, 929.
Мишковића Долине (вртаче у Лелићу), 754, 760.
Младош (поље у Пријездићима), 392, 882.
Млађеви (џемат у Лозници), 770—772.
Млађеви (сеоска шума у Лелићу), 753, 754.
Млаква (извор у Осладићу), 834.
Млеци (Венеција), 468.
Мљетичак (село у Дробњацима), 827.
Мојковачка Река (река у истоименом с лу), 354.
Мојковићи (село у Рађевини), 652.
Мокра Гора (село у Ст. Влаху), 589, 597, 600, 682, 853, 932.
Мокра Раван (џемат у Лесковицама), 761, 763, 764, 766.
Мокро (село у Дробњацима), 632.
Montes Larzi, 469.
Морава Велика, 420, 893.
Морава Западна, 351, 370, 381, 529, 603, 694, 733, 862, 863, 939, 940.
Моравци (рудничко село на Љигу), 939, 992.
Морача (област у Црн. Гори), 500, 779, 782, 786, 817, 823.
Мостар (варош у Херцеговини), 491, 597, 612, 658, 662, 699, 998.
Мочило (извор у Петњици), 378, 858.
Мочионик (џемат у Каменици). 458, 697, 699.
Мочиоци (село у Ст. Влаху), 864, 881, 994.
Мравињци (планинско поље на Повлену), 350, 361, 362, 416, 459, 463, 471, 486, 687, 762, 765.
Мрамор (вис у Попучкама), 874.
Мратишанска Река, 392, 805.
Мратишанско Врело, 377, 392, 805, 808.
Мратишић (село у Колубари), 357, 358, 429, 457, 460, 462, 467, 478, 479, 521, 590, 592, 668, 805, 827, 918, 921.
Мрчићи (село у Колубари), 379, 421, 457, 458, 478, 479, 496, 666, 808, 849, 877.
Мрчићи (село у ужич. округу), 819.
Мршељи (село у ужич. округу), 552, 746.
Мулина Бара (потес у Бранковини), 571.
Муратовац (старо име Петњици), 457, 860.
Мургаш (село у Тамнави), 521, 580, 625, 905.
Муселини (данас Јевремовац, село код Шапца), 766.
Мушићи (село у ужич. округу), 515, 565. 686, 813, 845, 995.
Мушић Горњи (село у Колубари), 373, 433, 457, 481, 496, 545, 774, 812, 816, 819, 958.
Мушић Доњи (село у Колубари), 401, 433, 457, 480, 812, 813, 815, 818, 819.

Накучани (село у Поцерини), 877.
Наномир (село у Поцерини), 433, 457, 481, 498, 592, 628, 695, 815, 817, 880.
Наномирица (речица у истоименом селу), 385, 818, 880, 912.
Невесиње (варош у Херцеговини), 474, 831.
Невесињска Буна, 487, 488.
Негбина (село у Ст Влаху), 845, 921,

Неменикуће (село у београд. округу), 616.
Непричава (село у Тамнави), 745.
Нешкова Вода (извор у Баб. Луци), 517.
Никојевићи (село у Ст. Влаху), 703.
Никшићи (град у Црној Гори), 631, 778, 902.
Никшићска Жупа (област у Црној Гори), 483, 500, 521, 538, 580, 592, 628, 638, 645, 658, 705, 710, 719, 738, 750, 807, 819, 827, 893, 908. 821, 961, 980.
Никшићске Рудине (област у Црн. Гори), 703, 738, 878, 895, 981.
Ниш (варош у Србији), 617.
Нова Варош (варош у Ст. Србији), 544, 677, 921, 994.
Новакова Стијена (остењак у Белићу), 537.
Новаковача (литица у Вујиновачи), 621.
Нови (варош у Далмацији), 682, 722, 804, 964.
Нови Пазар (варош у Ст. Србији), 603, 686, 901, 1004.
Ново Брдо (стари град у Ст. Србији), 778.
Нововарошки Кадилук, 483.

Његуши (крај у Црној Гори). 534, 597, 636, 823, 860, 878.

Обајгоре (село украј Рогачице), 731, 772.
Обарда (село у Полимљу), 535, 911.
Обла Главица (вис у Веселиновцима), 604.
Обница (река), 350, 366, 373, 379, 382, 422, 464, 468, 469, 522, 539, 546. 556—558, 594, 599, 609, 677—679, 683, 696, 785, 786, 884—887, 889, 930—934, 948, 971, 990.
Обница (стара жупа), 354.
Обрежак (вис у Клиницима), 706, 712.
Обреновац (варош на Сави), 422, 630, 643, 646, 647, 651, 773, 857, 945, 998.
Обршина (вис у Славковици), 936.
Обршине (у Драгијевици), 648.
Овчина (село у ужич. округу), 612, 804, 824.
Оглавци (џемат у Богатићу), 459, 561, 562.
Оглађеновац (село у Подгорини), 432, 438, 456, 457, 467, 479, 779, 794, 797, 820, 833, 878.
Оглађеновачка Река, 387, 820—822.
Ојковица (село у Ст. Влаху), 535, 705, 711.
Ојтан (цистерна у Драчићу), 654.
Окрајчани (џемат у Бачевцима), 532, 535, 536.
Озринићи (област у Цр. Гори), 600, 631, 635, 642, 655, 745, 873.
Оклетац (село у ужич. округу), 612, 833, 878.
Окрајак (вис у Лесковицама), 760.
Округлић (вис у Суводању), 965.
Омарине (село у Полимљу), 706.
Оњег (речица, притока Љигова), 386.
Орашац (џемат у Жабарима), 668 до 670.
Орашац (у Г. Лајковцу), 741, 742.
Орашац (некад име, данас вис у Мрчићима), 458, 496, 810.
Орашац (село у Посавини), 681.
Орашац (село у Поцерини), 991.
Орашац (некадашње име Шушеоки), 955.
Орашје (џемат у Каменици), 458, 697, 699.
Орашје (а и Орашац, џемат у Лесковицама), 388, 399, 760, 762—764, 766.
Орашје (шума и поље у Мрчићима), 809, 810.
Орашје (шума у Црниљеву), 995.
Ораховац (село, а и област у Ст. Србији), 659.
Ораховица (и Г. и Д., села у Азбуковици), 516, 572, 576, 652, 999.
Орешковац (поток у Баху), 526, 528, 530.
Орловац (вис у Белошевцу), 541, 544. 850.
Орловац (вис у Бобови), 556, 934.
Орловац (вис у Златарићу), 677, 678.

Орловац (заједничко поље у Кланици и Лозници), 701, 769.
Орловац (вис на Маљену, изнад Крчмара), 382, 733, 736, 824.
Орловац (други вис на Маљену, изнад Планинице), 459, 862.
Орловац (вис у Ракарима), 909, 911.
Орловац (чука у Сушици), 971, 973, 974.
Орловчари (џемат у Планиници), 862.
Осаћани (џемат у Белошевцу).
Осаћани (као зидари), 441, 443, 446.
Осат (област у Босни), 423, 443, 483 до 488, 510, 516, 522, 535, 540, 548, 559, 564, 571, 572, 575, 585, 589, 597, 598, 612, 620, 625, 632, 639, 646, 652, 663, 664, 674, 677, 682, 689, 691, 704, 727, 731, 741, 758, 772, 779, 783, 797, 810, 811, 813—815, 817, 824, 832, 836, 848, 878, 879, 881, 884, 888, 933, 947, 950, 951, 953, 958, 968, 969, 976, 988, 994, 999.
Осечанско Језеро, 395.
Осеченица (село у Колубари), 368, 371, 394, 398, 407, 423, 457, 459, 460, 427, 479, 479, 577, 592, 629, 671, 726, 727, 733, 824, 889, 918, 930.
Осечина (село у Подгорини), 378, 387, 399, 401, 408, 415—417, 426, 457, 459, 467, 479, 481, 494, 574—576, 647, 775, 780, 783, 829, 838—840, 865, 866, 868, 999.
Осијањ (коса у Златарићу), 365, 366, 522, 678, 679, 885, 931, 932, 990.
Осијањско Језеро, 395, 678.
Оскруша (вис у Лопатњу), 773—775, 777, 778, 780
Осладић (село у Подгорини), 366, 408, 417, 456, 458, 462, 464, 477, 510, 559, 647, 650, 653, 697, 831—833, 987.
Осладићска Река, 464, 834, 835.
Осладићско Градиште, 464.
Осоје (брдо у Дивцима), 643, 645.
Осоје (вис у Дучићу), 660.
Осоје (брдо у Петњици), 706, 710.
Осојани (џемат у Белошевцу), 542, 544.
Осојани (џемат у Дучићу), 661, 662.
Оставник (хум у Бошњановићу), 563, 565.
Остатија (село у Ст. Влаху), 515.
Остењак (камаљ у Вујачићу), 586.
Остењак (камаљ у Врагочаници), 609.
Остењак (камаљ у Клинцима), 706, 708.
Остењак (џемат у Осечини), 459, 829, 830.
Остреш (вис у Вујиновачи), 621.
Остружањ (село у Подгорини), 358, 458, 467, 479, 480, 573, 576, 652, 691, 779, 833, 837, 867.
Остружањска Река, в. Лопатањска Река, 387, 468, 774, 777, 829, 837, 840, 865, 866.
Отиловина (село у Полимљу), 719.
Отиловићи (село у Колашину), 792, 853.
Оцин (пашњаци у Санковићу), 927.
Оцркавље (село у Полимљу), 958, 981.
Очка (вис у Осеченици), 824.
Ошљак (вис на Стублу), 962.
Оштриковац (вис у Словцу), 385, 604, 606, 942, 943.
Оштриковача (вис у Миличаници), 367, 392, 792, 793, 798.

Павлова Коса (шума, вис и коса у Лесковицама), 761—763, 971.
Падине (осулине у боговађском Лајковцу), 747.
Падине (виноградска поља у Попадићима), 868—870.
Падинески Поток (у Попадићима), 868.
Пајић-Ливаде (највиши вис на Медведнику), 351, 360, 380, 965, 966.
Паклешница, в. Планиничка Река.
Пакљанска Пећина, 461.
Пакљанске Стране (јабланички плазови), 678, 841.
Пакљанско Врело, 377, 380, 840, 841.
Пакље (село у Подгорини), 430, 481, 548, 642, 684, 699, 840, 933, 963, 965.
Паланачка Река (кањонска речица у Планиници), 742.
Паланка (поље у Клинцима), 429, 707.
Паланка (џемат у Златарићу), 429, 432, 460, 473, 600, 678—681, 684.

Палеж (вис и циганско насеље у Пепељевцу), 498, 843, 845, 854—857.
Палеж (стари Обреновац), 486.
Палежница (село у Колубари), 419, 431, 516, 549, 603, 843, 856, 940.
Палежничка Река, 385, 526, 549, 601, 843, 845, 959.
Палешки Округ, 356, 678, 775, 960.
Пали (ливаде и сувати у Лесковицама), 416, 433, 761—763.
Памбуковица (село у Тамнави), 525, 631.
Панонија (римска област на Сред. Дунаву), 353.
Пањеви (вис и шума у Близоњу), 554, 555.
Папковац (поље у боговођ. Прњавору), 890.
Парамун (село у ужич. округу), 738, 817, 849.
Парач (вис на Стублу), 367, 962, 964.
Парлог (вис у Баб. Луци), 517, 518, 520.
Парлог (вис у Богатићу), 560—562.
Парлог (вис у Петњици), 556, 857.
Парлог (вис у Црниљеву), 995.
Пасјак (поље и шуме у Ђурђевцу), 664, 665, 667, 716, 717, 906.
Пасјак (речица у истоменом потесу у Ђурђевцу), 927.
Пасје Торине (ливаде у Баб. Луци и Дупљају), 517, 518, 701.
Пауни (село у Колубари), 379, 392, 400, 409, 411—413, 419, 422, 428, 429, 443, 458—460, 479, 489, 494, 645, 667, 668, 682, 795, 809, 811, 849, 877, 906, 908, 918, 922, 1004.
Паунова Коса (вис у Беомужевићу), 546.
Паунска Река, в. Липница, 409, 541, 664, 665, 706, 707, 809, 849, 850, 854, 900, 927.
Паунско Врело, в. Врело у Паунима.
Пауша (мала и поток у Миличиници), 793, 794.
Пашина Раван (планинско поље на Јабланику), 360.
Паштрићи (село у близини Скадра), 847, 848.
Паштрићи (село у Колубари), 383, 458, 479, 686, 798, 800, 845, 868, 870.
Паштровићи (област у Далмацији), 847.
Пејића Брдо (у Шушеоци), 1002, 1003.
Пејића Бунар (извор у Шушеоци), 1000.
Пејића Поток (у Шушеоци), 1000 до 1002, 1004.
Пејићани (џемат у Белошевцу), 542 до 544.
Пекино Брдо (вис у Поварама), 871.
Пепељевац (село у Колубари), 457, 458, 498, 748, 854, 957.
Пепељевачка Шума (сеоска шума), 855.
Перајица (речица у Грабовици), 382, 383, 493, 629, 630, 632, 688.
Перајица (вис и циганско насеље), 630, 632.
Перило (извор у Туђину), 987.
Периновац (вис у Врагочаници), 609.
Перово Брдо (вис у Струганику), 959, 960, 962.
Перуника (вис у Врагочаници), 610, 611.
Петка (село у беогр. округу), 791.
Петковача (вис у Каменици), 696, 697.
Петковача (вис у Струганику), 959, 960.
Петковица (село у Мачви), 914.
Петњица (село у Колубари), 378, 406, 408, 410, 429, 433, 444, 457, 458, 460, 461, 465, 467, 477—479, 489, 509, 541, 543, 545, 588, 590, 654, 671, 672, 706, 710, 712, 857—861.
Петњица (село у Дробњацима), в. Пећница.
Петњичка Пећина, 368, 382, 461, 471, 541, 668, 706—709, 857—859, 861.
Петњичко Врело, 377.
Петрц (село у Азбуковици, данас део Гуњака), 797, 831, 836, 935.
Петрушево Брдо (вис у Рајковићу), 906, 907.

Пећ (варош у Ст. Србији), 565, 752, 863, 940.
Пећина (врело у Попарама и Ваљеву) 871.
Пећница, в. Петњица (село у Дробњацима) 568, 710, 859, 860.
Пећура (звекара у Голуицу), 394, 590, 591.
Пећурине (звекара у Жабарима), 393, 668.
Пећурине (звекаре у Суводању), 966.
Пехар (вис на Маљену), 382, 351, 733, 734, 736.
Пецка (река на граници Подгорине), 350, 387, 482, 573, 574, 865.
Печати (вис у Јошеви), 569, 690.
Пива (област у Цр. Гори), 484, 500, 659, 703, 711, 719, 831, 839, 859, 860, 908, 973, 989.
Пивљани (џемат у Лесковицама), 763, 764, 767.
Пијетловац (извор у Осеченици), 376, 824.
Пилица (село у ужич. округу), 612, 699, 710, 711, 833, 926.
Пиљев До (слепа долина у Мратишићу), 805.
Пипери (племе и област у Цр. Гори), 588, 589, 635, 636, 801, 832, 839, 861, 904.
Пирлитор (вис у Пиви), 738.
Пироман (село у Посавини), 602, 628, 878.
Питомине (планинско поље на Маљену), 370, 371, 382, 416, 734, 737,
Пјешивачка Мала (џемат у Тодорином Долу), 977.
Пјешивци (племе и област у Црној Гори), 640, 655, 715, 757, 605, 905, 976, 978.
Плавањ (вис у Драгијевици), 647, 648, 650, 651, 775, 829, 831, 987.
Плавића Чесма (врело у Грацу), 390, 633.
Пландиште (поље у Цветановцима), 992, 995.
Планиница (село у Колубари), 371, 376, 398, 420, 424, 426, 458, 459, 479, 516, 529, 686, 741, 743, 750, 843, 861, 911, 941, 959, 961.
Планиничка Река, в. Паклешница, 382, 577, 582, 742—744, 861, 862.
Племе (село у Ст. Влаху), 976.
Плоча (вис између Буковца и Мратишића), 592, 918.
Плоча (вис у Маљевићу), 787, 790.
Плоштани (џемат у Осладићу), 836.
Плужац (село у Подгорини), 457, 479, 481, 600, 832, 865.
Пљевља (варош у Херцеговини), 555, 639, 642, 891, 932, 946.
Пљескавице (потес у Ракарима), 378, 868, 909, 910.
Пљескавице (ливаде у Осечини), 829.
Поблаће (село у Полимљу), 901.
Повије (село на Чеву у Цр. Гори), 699, 877.
Повлен (а и Велики Повлен, планина), 350, 351, 359, 360, 376, 377, 388, 398, 405, 416, 454, 459, 582, 583, 586.
Повлен Мали (вис на Повлену), 351, 360, 388, 582.
Повлен Средњи (вис на Повлену), 351, 360, 582, 584, 762.
Повленска Река, 391, 582.
Површ (област у Херцеговини), 597.
Погана (село у Никшић. Рудинама), 715, 738.
Погледала (вис у Котешици), 728, 902.
Погледи (вис у Јошеви), 690.
Подводнице (вис у Наномиру), 818, 820.
Подгор (село у Полимљу), 811.
Подгорица (заселак у Славковици), 938.
Подриње (област), 359, 484—486, 488, 521, 575, 613, 780.
Подрумине (место у Паштрићима), 429, 846.
Пожега (варош у Србији), 470, 736, 744, 976.
Познановац (шума у Сушици), 363, 582.
Полимље (област) 435, 436, 483, 484, 488, 522, 530, 534, 535, 540, 545, 548, 555, 558, 572, 580, 589, 603, 608, 612, 625, 632, 653, 655, 663, 667, 671, 674, 677, 686, 697, 703, 719, 725, 727, 738, 745, 746, 750, 753, 768, 772, 792, 796, 801, 803,

808, 811, 814, 828, 844, 849, 851, 854, 856, 864, 873, 878, 879, 888, 889, 891, 895, 901, 907, 908, 911, 921, 922, 933, 935, 940, 958, 961, 964, 965, 969, 976, 984, 994, 1004.

Полице (брдо у Бријежђу), 417, 577, 578.

Полом (село у рудн. округу), 371, 687, 695, 803, 856, 936, 937, 994.

Полошница (село у ужич. округу), 548, 552, 632, 638, 659, 663, 671, 801, 811, 814, 836, 861, 956.

Поља (потес у Ратковцима), 912.

Пољане (планинско поље у Баху, на Сувобору), 370, 371, 388, 416.

Поље (потес у Петњици), 410, 590.

Поморавље, 736.

Поникавица (село у ужич. округу), 958.

Понор (извор у Клинцима), 376, 706, 857.

Понор (џемат у Миличиници), 794, 796, 797.

Понор (река у Миличиници), 388, 392,

Понор (поље и потес у Миличиници), 367, 376, 792—794, 796.

Понуре (поље у Бобови), 381.

Попадићи (село у Колубари), 407, 421, 457, 476, 516, 549, 551, 604, 663, 725, 750, 846, 849, 868.

Попаре (село код Ваљева), 405. 407, 429, 457, 640, 871, 931.

Попарско Језеро, 395.

Попарчева Чесма (извор у Попарама), 871.

Попова Вода (извор на Стублу), 931, 962.

Попова Главица (вис у Бријежђу), 577.

Поповац (друмско насеље у Бријежђу), 383, 401, 581, 588.

Поповац (поток у Латковићу), 751.

Поповац (поток у Пријездићима), 882.

Попов Бунар (врело у Петњици), 857.

Поповица (речица у Беомужевићу), 546, 548.

Поповица (извор у Лукавцу), 782.

Поповић (поток у Суводању), 966.

Поповића Брдо (вис у Бријежђу), 577.

Попов Поток (у Бранковини), 569, 570.

Попов Рт (у Јошеви), 690.

Попов Точак (чесма у Лопатњу), 777.

Попучке (село у Колубари), в. Попушци, 422, 428, 432, 460, 465, 479, 521, 656, 811, 854, 874, 876, 945.

Попушци в. Попучке.

Посавина (као област), 464, 492, 538, 580, 631, 681, 691, 711, 759, 784, 807, 823, 824, 856, 899, 926, 998.

Посаво-Тамнава (област), 582, 719, 789, 795, 798, 800, 803, 823, 831, 839, 867, 991.

Посово (вис и шума у Бранковини), 351, 369, 400, 417, 569, 570.

Потарје (област), 483, 484, 488, 666, 705, 719, 746, 750, 968, 969.

Поток (у Белошевцу), 541, 544.

Поток (у Бранковини), 566.

Поток (у Седларима), 931.

Поток (у Туђину), 987.

Поточари (џемат у Дупљају), 637.

Поточари (џемат у Г. Лајковцу), 744, 843.

Поточари (џемат у Кључу), 717.

Поточари (џемат у Маљевићу), 788.

Поточари (џемат у Равњима), 897.

Потпећ (село у ужич. округу), 693.

Потркаља (извор у Дучићу), 660.

Поћута (поље), 350, 364, 365, 381, 401, 455, 462, 583, 586, 621, 622, 624, 626, 739—741, 914, 917, 918, 925, 945—947, 982, 984—986.

Поцерина (област), 783, 795, 877, 944.

Пранцић (вис у Осладићу), 833.

Предор (поље у боговађ. Лајковцу), 747.

Превиш (село у Дробњацима), 389, 682, 802, 878.

Пресади (вис у Лелићу), 754, 954, 956.

Пресека (џемат у Златарићу), 673, 682.

Прибаш (извор у Паунима), 850.

Прибићевац (битка на њему; село код Сребрнице), 970.

Прибој (варош у Ст. Влаху), 524, 592.

Придворица (село у Колубари), 458, 483, 879, 912, 913, 957.
Придворица (село код Шапца), 666.
Призрен (варош у Ст. Србији), 544, 736.
Пријеворац (село у Ст. Влаху), 768.
Пријездићи (село у Колубари), 368, 376, 398, 409, 411, 428, 438, 457, 467, 510, 532, 552, 628, 656, 668, 671, 724, 737, 772, 789, 805—807, 881, 896.
Пријепоље (варош у Херцеговини), 580, 642, 655, 881, 922.
Прилеп (варош у Македонији), 930.
Приморје, 435.
Приорача (долина у Мратишићу), 590, 592, 805.
Прислоница (село у руд. округу), 802.
Присојаница (вис у Санковићу), 927.
Причевачко Градиште, 464.
Причевачко Поље, 366, 381.
Причевић (село у Подгорини), 368, 422, 457, 458, 462, 464, 465, 467, 469, 479, 481, 548, 549, 558—560, 598, 678, 696, 787, 836, 884, 887, 990, 991, 992.
Причиновић (село у Мачви), 796.
Прљуша (вис у Лелићу), 753, 754, 756.
Прњавор (џемат у Паштрићима), 846, 847, 849.
Прњавор (село у Колубари), 406, 429, 458, 461, 747, 748. 889, 906.
Прњавор (село у Мачви), 659.
Провалије (литице у Славковици). 936, 937.
Прово (село на Сави), 800, 823, 844.
Прогари (село у Срему), 710.
Просијек (кањонски поток у Баху), 526.
Просек (вис на Јаутини), 593, 594.
Просек (вис у Врагочаници), 609.
Прослоп (долина у Бранеговићу), 566.
Протино Брдо (вис у Бранковини), 569, 570.
Процијеп (слепа долина у Робајама), 919.
Пустиња (некад манастир, данас црква у Вујиновачи), 368, 465, 622, 624, 626, 918, 947, 951, 969, 971.
Пустињска Клисура, 362, 380, 622.
Пусула (вис у Миличиници), 792, 793.

Рабас (стара жупа), 351, 354, 895.
Рабас (река), 351, 369, 372, 373, 382 до 384, 450, 473, 479, 517, 518, 553 до 555, 569, 629, 956, 658, 659, 672, 673, 722, 723, 728—731, 780, 781, 784, 874, 894, 895.
Рабас (село у Подгорини), 367, 417, 598, 599, 728, 731, 893.
Рабровица (поток, џемат и црква у Лукавцу), 606, 643, 645, 646, 660, 704, 722, 780, 784, 879.
Раваница (манастир у Србији), 355.
Равањ, в. Равње.
Равањски Поток, 896, 897.
Равна Гора (вис у Брезовицама), 391, 582, 583.
Равна Гора (вис и поље у Лесковицама), 761, 764.
Равна Гора (поље на Маљену), 351, 370, 371.
Равни, в. Равањ, Равње.
Равни Гај (вис и шума у Лопатњу). 773, 775.
Равно Брдо (вис у Кад. Луци), 692.
Равно Брдо (вис у Каменици), 696, 697, 700.
Равње (карсно поље), 533, 897.
Равње (село у Колубари), в. Равањ, Равни, 369, 376, 394, 430, 458, 479, 589, 636, 653, 654, 656, 675, 823, 896—899.
Радановац (потес у Рајковићу), 392, 393, 430, 907, 919.
Радановци (село у ужич. округу), 362, 620, 817, 970.
Радија (шума у Станару), 365, 381, 469, 549, 593—596, 598, 952.
Радијевица (вис у Бобови), 556, 557.
Радијевица (вис у Лопатњу), 774.
Радијски Поток (у Беомужевићу), 546.
Радиновац (поток у Славковици), 388, 394, 936, 938.

Радичевац (брдо у Осеченици), 824, 825.
Радљево (село у Тамнави), 548.
Радмиловац (поток у Голупцу), 590.
Радобић (село у Колубари), 433. 449, 457, 479, 481, 592, 900, 930, 975.
Радовиновац (Радановац у Рајковићу), 479, 480, 907.
Радобуђа (село код Ариља), 930.
Радујевац (вис у Палежници), 843.
Радуша (село у Тамнави), 691.
Рађевићи (село у Полимљу), 746.
Рађево (Рађевина, област), 350, 354, 365, 464, 467, 468, 481, 484, 512, 576, 612, 629, 633, 663, 699, 779, 797, 824, 832, 853, 867, 895, 999.
Рађево Село (један крај Ваљева), 905.
Рађево Село (село код Ваљева), 354, 429, 457, 510, 541, 620, 633, 634, 689, 712, 728, 732, 740, 902.
Рађевски Камен (белег у рађевском Белотићу), 354.
Ражана (друмско насеље у ужичком округу), 642.
Рајац (планина изнад Славковице), 351, 370, 371, 386, 469—471, 692, 694, 936—939.
Рајичани (џемат у Берковцу), 550.
Рајичина (поток у Берковцу), 549.
Рајковача (река и џемат у Г. Буковици), 594, 597.
Рајковача (село у Осату), 559.
Рајковић (село у Колубари), 368, 372, 392, 401, 403, 457, 480, 544, 581, 666, 667, 705, 719, 727, 859, 870, 905, 918, 922.
Рајчић (џемат у Баб. Луци), 518 до 521.
Ракари (село у Колубари), 378, 401, 458, 478, 479, 515, 603, 666, 727, 802, 909, 910.
Ракарчевићи (Ракари) (џемат у Ракарима), 909.
Ракита (шума у Врагочаници), 610.
Раковик (поток у Паунима), 409, 850.
Раковића Водица (извор у Ст. Реци), 948.
Растова (вис и шума у Буковцу), 370, 394 590—592, 733, 805.
Растова Раван (потес у Богатићу), 560.
Ратковац (и Ратковци, село у Колубари), 422, 457, 458, 479, 498, 510, 607, 608, 879, 912, 913.
Ратков До (долина и џемат у Дегурићу), 640, 641.
Ратково Село (старије име Ратковцима), 913.
Рача (манастир), 544.
Рачник Велики (село у ниш. округу), 995.
Рашка (варошица у Србији), 483, 543, 603.
Рашће (Средњи Крај, џемат села Г. Мушића), 812, 813.
Ребељ (село у Подгорини), 361, 363, 365, 398, 426, 432, 457, 458, 480, 623, 624, 915.
Ребељска Река, 379, 621, 629, 915.
Ребинац (поток у Пепељевцу), 855.
Резина (вис на Стублу), 962.
Река (у Бранковини), 569.
Рекавица (поток у Г. Буковици), 593.
Реља (поток у Бујачићу), 586, 633, 634.
Ремете (џемат у Бобови), 557, 558.
Реновача (речица у Г. Буковици), 593, 594, 596.
Речани (џемат у Баху), 527.
Речани (џемат у Берковцу), 550.
Речани (џемат у Бријежђу), 578.
Речани (џемат у Вујиновачи), 623.
Речани (џемат у Г. Лајковцу), 743, 744.
Речани (џемат у Паштрићима), 846, 847.
Речани (џемат у Рајковићу), 906.
Речани (џемат у Сушици), 971, 973
Речица (поток у Попучкама), 874, 876.
Речица (река у Причевићу), 381, 885. 887, 889, 990.
Речичани (џемат у Попучкама), 875.
Рибашевина (село у ужич. округу), 753.
Рибница (река), 350, 368, 372, 373, 375, 382—384, 386, 401, 448, 459,

474, 577, 578, 581, 741—743, 798, 802, 845—847, 959—961.
Рибница (некад манастир, данас световна црква у Паштрићима), 368, 406, 465, 553, 617, 639, 846—849, 865, 868, 871, 900, 962, 982.
Рибница (некад село, данашњи Табановић), 496.
Рибница Доња (село, старије име Мионици), 800.
Рибничка Клисура, 383.
Рибничка Пећина, 368, 849.
Рибњак (извор у Зарубама), 675.
Рид (чука у Ратковцима), 912, 913.
Риђани (у Никш. Жупи), 538, 592, 628, 688, 705, 710, 719.
Рпор (вис и сувати на Маљену), 351, 370, 371, 388, 536, 862, 863.
Римљани, 472, 658, 680.
Рит (баре у Лукавцу), 378.
Рипањ (село код Београда), 910.
Ржаница (џемат у Славковици), 458, 480, 936—940.
Робаје (село у Колубари), 368, 376, 395, 422, 429, 459, 461, 479, 494, 605, 620, 668, 705, 719, 803, 808, 828, 849, 906, 918, 1004.
Ровине (долина у Драчићу), 653, 654.
Ровни (некад Ровине, село у Подгорини), 433, 460, 476, 481, 489, 524, 525, 556, 598, 783, 784, 922—924, 934, 1004.
Ровци (област у Цр. Гори), 648, 659, 724, 738, 786, 873, 898, 899, 902, 904.
Ровчани (џемат у Равњима), 897 до 899.
Рогај (поток у Лозници), 769, 770.
Рогачица (варошица на Дрини), 540, 559, 772, 817, 947.
Роге (село у ужич. округу), 803.
Рогљевић (брдо и џемат у Клинцима), 706, 707, 709, 857, 858.
Рогљевица (брдо у Вировцима), 606, 608.
Рогопеча (клисура на Обници у Златарићу), 365, 366, 381.
Рогопеча (џемат у Златарићу), 679, 680, 682.
Рогуље (чука у Бачевцима), 389, 531, 532, 720.
Рожанство (село у Ст. Влаху), 620.
Рожањ (планина у Азбуковици), 360, 773.
Романија (планина у Босни), 950.
Росићи (село у ужич. округу), 521, 538.
Ртовина (вис у Ртигланима), 617, 618.
Рубибреза (село у Тамнави), 694.
Руда Буква (село у ужич. округу), 663, 789.
Рудари (село у топлич. округу), 941.
Рудине (поље у Причевићу), 885.
Рудник (планина), 351, 386, 427, 441, 535, 544, 692.
Рудник (град на истоименој планини), 354.
Руднички округ, 484—486.
Рудо (село у Полимљу), 522, 727, 753, 768.
Рујак (чукара у Белићу), 537, 639, 641.
Рујева Стијена (крш у Паштрићима), 846.
Рујевац (вулканско и рударско брдо у Баху), 525—529.
Рујевац (село у Рађевини), 779, 836, 867, 999.
Рујевик (ливаде на Медведнику), 966.
Рујеви Кик (вис у Брезовицама), 582, 583.
Рукладе (село код Уба), 628, 940.
Рума (село у Срему), 543, 545.
Рупари (џемат у Причевићу), 458, 885.
Рупељево (извор у Рајковићу), 906.
Рутоши (село у Ст. Влаху), 616, 628, 659, 738, 994.

Сава (река), 354, 355, 470, 485, 538, 568, 579, 655, 694, 698, 708, 721, 816, 839, 917, 987.
Савинац (извор у Брезовицама), 582.
Савинац (извор у Крчмару), 733.
Савинац (извор у Г. Лајковцу), 742.
Савинац (извор у Лесковицама), 762.
Савића Врело (у Робајама), 392, 919. 921.
Сајман (вис на Сувобору у Палежници), 843.

Санковић (село у Колубари), 449, 457, 479, 545, 664, 665, 739, 804, 927, 940.
Сарајево (варош у Босни), 469, 491, 548, 777, 836.
Сарајлијина Вода (у Лопатњу), 774.
Сарачевац (вис у селу Грацу) 458, 633—635.
Саси (Немци, рудари), 473.
Саставци (место у Вујиновачи), 379, 380, 896.
Саставци (ставе Сушице и Тубрав. Реке), 983.
Света Гора (Атонска), 839.
Света Тројица (манастир код Пљеваља), 555, 891.
Светњак (извор у Вртиглавима), 618.
Свилеуха (село у Тамнави), 731.
Севојно (село код Ужица), 700, 870.
Седлар (вис у истоименом селу), 684, 931, 932.
Седлар (џемат у Седларима), 931, 932.
Седлари (село у Подгорини), 424, 457, 460, 498, 540, 545, 759, 926, 927.
Селаци (џемат у Сушици), 971.
Селачко Брдо (у Сушици), 971, 973.
Селиште (потес у Белићу), 537, 538.
Селиште (потес у Белошевцу), 458, 460.
Селиште (у Бујачићу), 589.
Селиште (у Жабарима), 670.
Селиште (у Причевићу), 887.
Сељани (село у Полимљу), 530, 545, 589, 636, 911.
Семегњево (село у Ст. Влаху), 907.
Сентомаш (село у Бачкој), 907.
Сењ (у Далмацији), 895.
Сењевац (брдо и поток у Белом Пољу), 381, 539, 599, 678, 679, 681.
Сибирија (земља), 784.
Сиге (извор у Осеченици), 824.
Сиге (извор у Осладићу), 834.
Сиге (извор у Тубравићу), 983, 984.
Сижани (џемат у Тубравићу), 982 до 985.
Сијерина (извор у Осладићу), 834.
Сијерчић (село у Полимљу), 965.
Сијеча Ријека (село у ужич. округу), 559, 973.
Сирдија (заселак села Драгијевице, данас засебно село), 432, 648—653.
Сирдијачка Река, 649.
Сирогојно (село у Ст. Влаху), 941.
Ситари (брдо у Белом Пољу), 424.
Ситарице (село у Подгорини), 365, 366, 417, 430, 456, 457, 479, 556, 740, 741, 836, 922, 923, 933.
Сјеница (варош у Ст. Србији), 596, 615, 616, 686, 746, 789, 883, 892, 901, 961, 993.
Сјеништа (село у Ст. Влаху), 628, 804.
Скадар (варош на Бојани), 848.
Скадар (џемат села Царине у Азбуковици), 482, 585, 758.
Скакавци (село у ужич. округу), 592, 628, 663, 703, 893, 987, 989.
Скакало (водопад на Манастирици у Маљену), 382.
Скобаљ (село у Тамнави), 608.
Скрапеж (река), 360, 379, 388.
Скржути (село у Ст. Влаху), 671.
Славковачка Река, 385, 386, 401, 469, 692—694, 936, 938, 939, 942.
Славковица (село у Колубари), 371, 401, 431, 457, 458, 465, 486, 530, 620, 687, 692, 644, 696, 753, 789, 845, 911, 919, 930, 936, 994, 996.
Славковица (друмско насеље), 937, 942.
Славонија (област), 856.
Слана Бара (у Дупљају), 379.
Сланац (у Братачићу), 379.
Сланац (у Лесковицама), 762.
Сланац (у Осладићу), 458.
Слатина (поток у Баху), 526.
Слатина (поток у Кланици), 701.
Слатина (бара у Паунима), 379, 850.
Слешник (старо село у Подгорини), в. Слишник.
Слибан (долина у Лесковицама), 760, 762, 763, 765, 767, 768.
Сливница (село у Херцеговини), 731.
Слишник, в. Слешник, 479, 480, 628.
Словац (село у Колубари), 417, 421, 432, 457, 760—462, 467, 604, 830, 942, 955.

Словац (планине и шуме), 351, 369, 417, 456, 460, 518, 701, 769, 770, 854, 879, 942, 943.
Словац (џемат у Баб. Луци) 518—521.
Словац (засолак села Словца), 942, 943.
Словачко Градиште, 463.
Словени, 353.
Сманлов Клен (вис у Г. Мушићу), 812—814.
Смедерево, 355, 892.
Сирдан (извор у Зарубама), 675.
Сирдан (извор у Лозници), 769.
Сирдан (извор у Осладићу), 834.
Сирдан (извор у Петњици), 857.
Сирдац (извор у Богатићу), 379, 561.
Сирдац (извор у с. Грацу), 379.
Сирдљиковац (село у беогр. округу), 752, 939, 994.
Сирдљиковац (извор у Петњици), 857, 859.
Сниска Главица (вис у Лозници), 769, 770.
Совач (село у Подгорини), 363, 365. 430, 459—461, 479, 739, 740, 918, 934. 945.
Совачко Језеро, 395.
Совљак (село у Тамнави), 545.
Сојчани (џемат у Лесковицама), 763 до 765, 768.
Соко (стари град у Азбуковици), 403, 466, 471, 473, 611, 612, 681, 731, 810, 836, 839, 887.
Соколина (стена у Паштрићима), 846.
Соколовићи (село у Полимљу), 719, 753.
Сокоска Нахија, 484.
Солила (вис и потес у селу Грацу), 633.
Солотуша (село у ужич. округу), 625, 878.
Сотона (брдо у Паунима), 849, 850.
Спасовина (извор у Робајама), 376, 919—921.
Србија, 355, 358, 359, 382, 388, 389, 406, 479, 484—486, 488, 543, 580, 582, 584, 596, 608, 635, 636, 658, 666, 674, 680, 695, 705, 710, 714, 738, 746, 804, 826, 827, 838, 929, 938, 976, 1004.
Сребрница (варош у Босни). 403, 469, 611, 682, 832, 887, 947, 970, 986.
Средњак (вис у Г. Мушићу), 812.
Средњак (џемат у Г. Мушићу), 913.
Средњак (вис у Ратковцима, 879, 912.
Срећани (мала у Каменици), 697.
Срећеви (вис у Братачићу), 573.
Срезојевци (село у руд. округу), 552.
Срем (област), 355, 359, 403, 470, 472, 484, 485, 489, 491, 508, 509, 543—545, 551, 552, 572, 575, 579, 602, 616, 631, 645, 646, 659, 708, 710, 711, 718, 772, 809, 814, 822, 833, 835, 848, 854, 859, 867, 904, 907, 940, 907, 940, 950, 968, 976, 978, 987, 1001.
Срем Мали (име старој Мионици), 800.
Ставе (ставе Станијине и Суводањске Реке и друмско насеље). 380, 401, 458, 556, 560, 609, 611, 934, 935, 951, 966.
Стајенац (Поток у Вртиглавима, 618.
Стајчин До (долина у Лесковицама), 391, 761—763, 766.
Стајчин Поток (поток у истоименом долу), 388, 391, 761.
Становац (поток и поље у Ситарицама). 356, 365, 380, 934.
Станијин Камен (белег у Ст. Реци), 949.
Станијина Река (село у Подгорини), 362, 408, 431, 457, 460, 478—480, 498, 499, 510, 559, 573, 609, 610, 612, 773, 797, 832, 881, 902, 926, 933, 948, 965, 966.
Станијина Река (река истоименог села), 380, 556, 950, 971, 998.
Станишевац (село у Ст. Влаху), 765.
Станино Брдо (вис у Кључу), 716, 717.
Станково (село у Осату), 836.
Стањевац (вис у Кад. Луци), 692.
Стапар (село у Подгорини), 366, 457, 597, 849, 952.
Стапари (село до Ужица). 581, 768, 814, 953.
Стапарица (речица у селу Стапару), 381, 546, 952.

Станарско Брдо, 952.
Стара Србија (област), 484—486, 488, 509, 544, 551, 562, 565, 585, 596, 615, 616, 659, 670, 686, 687, 691, 752, 778, 834, 848, 863, 892, 893, 901, 940, 961, 981, 1004.
Старе Куће (место у Баху), 458.
Старе Куће (место у Жабарима), 429, 670.
Старе Куће (место у Паунима), 429, 460, 852.
Старе Куће (потес у Ровнима), 923, 924.
Стари Влах (област), 409, 483—486, 489, 510, 512, 515, 516, 522, 524, 530, 534, 535, 540, 544, 545, 548, 562, 579, 581, 589, 592, 597, 600, 608, 616, 619, 625, 628, 631, 642, 659, 671, 672, 677, 689, 691, 695, 703, 705—707, 711, 719, 722, 727, 738, 741, 750, 752, 753, 758, 765, 766, 768, 772, 779, 801, 804, 807, 808, 810, 815, 817, 823, 828, 845, 848, 853, 854, 860, 861, 864, 867, 870, 877, 878, 881, 883, 891, 899, 902, 905, 908, 911, 922, 926, 933, 934, 950, 958, 961, 969, 973, 976, 978, 984, 991, 994, 998, 999.
Старовласи (Старовлашка Мала у Тод. Долу), 977, 978.
Старо Село (у Баб. Луци), 369, 518 до 521.
Старо Село (у Бобови), 558.
Старо Село (у Бријежђу — Домазет), 579.
Старо Село (у Вујиновачи), 622—624.
Старо Село (у Дивцима), 645.
Старо Село (у Драгијевици), 366, 460, 647, 648, 650—652.
Старо Село (у Дучићу), 662.
Старо Село (у Г. Лајковцу), 744, 745.
Старо Село (у Лозници), 770.
Старосељани (џемат у Драгијевици), 648, 651.
Степање (село у Тамнави), 528, 789, 791, 944.
Степојевац (село у београд. округу), 635, 646.
Стојићи (село у ужичком округу), 535, 629.
Столице (вис у Стрмову), 956.
Стошићи (џемат — прави заселак села Словца), 432, 457, 942—945.
Стража (вис на Влашићу), 365.
Стражара (вис у Врачевићу), 613, 614, 617, 812.
Стражара (крчмарски вис на Маљеу), 351, 370, 733, 734, 737.
Стражара (осечански вис на Маљеу), 371, 382, 577, 824, 825.
Стражара (вис у Г. Мушићу), 812.
Стражара (вис у Д. Мушићу), 815.
Стрменац (вис у Попадићима), 868.
Стрмна Гора (село изнад Ваљева у Подгорини), 430, 458, 481, 753, 757, 759, 878, 944, 953, 958.
Стрмово (село у Колубари), 458, 480, 818, 880, 956.
Стрмово (село у ужич. округу), 369, 426, 521, 581, 789, 958, 985.
Стрмоглавица (извор у Дучићу), 660.
Струганик (село у Колубари), 417, 424, 426, 437, 458, 461, 478, 479, 549, 552, 565, 603, 664, 862, 863, 868, 911, 959.
Стубао (велика долина у Дегурићу), 640, 641.
Стубао (село у Подгорини), 429, 460, 479, 481, 523, 636, 683, 686, 754, 759, 842, 856, 925, 986.
Стубица (речица понорница у Дегурићу), 361, 393, 413.
Стубица (преседлина на Јабланику), 462, 582, 621, 624.
Стубица (река у Повлену), 582.
Стубла (извор у Попадићима), 725.
Стублина (извор у Жабарима), 668.
Стублина (понор у Рављима), 896.
Стублина (извор у Ратковцима), 879.
Стублине (село у Посавини), 470, 579, 580, 899.
Стубљани (Стубла) (џемат у Кожацима), 725, 726.
Студена Вода (понор у Клинцима), 376, 706.
Студенац (извор у Ђурђевцу), 664.
Студенац (извор у Стан. Реци), 945.
Студенац (понор у Лелићу), 754.
Студенчина (вис у Белићу), 537.

Ступчевићи (село код Пожеге), 803.
Стучина (вис и шума неколико села око Беле Стене), 413, 667, 704, 706, 900, 901, 1000, 1004.
Субјел (село у ужич. округу), 666, 677, 804.
Суваја (суво корито реке Граца), 390, 458, 531, 562, 720, 721, 760, 762.
Сувобор (планина), 351, 369, 370, 372, 388, 398, 416, 456, 469, 486, 513, 525, 527, 529, 530, 601, 709, 843, 861, 862, 865.
Суводање (село у Подгорини), 357, 358, 361, 398, 401, 419, 430—432, 456, 458, 467, 478—480, 597, 779, 802, 836, 878, 934, 965.
Суводањска Река, 380, 431, 556, 933, 948, 965, 966, 969, 971.
Суво Поље (потес села: Диваца и Кланице), 384, 643, 701, 846.
Сурдупина (извор у Белошевцу), 541.
Сутеска (колубарска клисура у Словцу), 350, 369, 373, 384, 386, 463, 604, 769, 912, 913, 942, 945.
Сушила (боговађски сувати у Прњавору), 890.
Сушица (село у Подгорини), 378, 429, 458, 752, 759, 760, 762, 924, 971.
Сушица (река понорница у истоименом селу), 363, 380, 388, 391, 582, 762, 971, 982, 983.
Сушица (речица понорница у Осеченици), 388, 394, 577, 824, 825.

Табановац (литица у селу Грацу), 633, 634.
Табановић (село у Колубари), 372, 422, 449, 457, 480, 495, 603, 617, 621, 804, 817, 974.
Табановићи (село у ужич. округу), 783, 976.
Таково (село у руд. округу), 358.
Талијани (народ), 960.
Тамнава (река), 349, 350, 379, 387, 392, 455, 461, 470, 606—608, 691, 692, 747, 792, 793, 831, 835, 865, 979, 995, 996, 997.
Тамнава (област), 352, 396, 492, 493, 556, 558, 560, 572, 576, 592, 598, 608, 610, 613, 626, 641, 653, 687, 759, 780, 795, 798, 810, 819, 822, 824, 827, 840, 860, 902, 910, 935, 944, 955, 989, 991, 998.
Таор (село у ужич. округу), 522.
Таорска Стијена, 360.
Тара (џемат у Ситарицама), 934, 935.
Тара (шума у Ситарицама), 363, 364, 417, 456, 719, 739, 740, 923, 934, 935.
Тара (поток у Ситарицама), 923, 934.
Тара (планина), 483, 625.
Тара (река, притока Дринина), 500, 628, 746, 810.
Тауре (џемат у Лесковицама), 456, 500, 763, 764, 766.
Тврдићи (село у ужич. округу), 803, 911.
Темишвар (варош у Банату), 710.
Темишварски Банат (област), 356.
Тепца (село у Дробњацима), 409, 884, 961.
Тичак (вис у Богатићу), 459, 560—562.
Тодорин До (село у Колубари), 457, 480, 510, 563, 614, 660, 749, 977.
Тодорово Брдо (највиша тачка на Маглешу), 433, 457, 761—763.
Толисавац (село у Рађевини), 576, 824, 867.
Толићи (село у Колубари), 368, 372, 394, 457, 477, 498, 716, 717, 798, 829, 979.
Тометино Поље (село у ужич. округу), 516, 659, 739, 995.
Томића Поток (у Совчу), 945.
Тополовац (вис у Грацу), 458, 633, 634.
Тополовац (сеоска шума у Цветановцима), 992.
Топлица (село), 496.
Топлица (река), 372, 375, 378, 384, 385, 401, 410, 458, 464, 549—551, 601, 617, 618, 621, 637, 660—662, 664, 726, 787, 790, 798, 812, 815, 818, 868, 909, 910, 912, 942, 945, 961, 962, 974.
Топлица Горња (друмско насеље у Ракарима), 401, 514, 533, 550, 552, 639, 728, 871, 912, 962.

Топлица Доња (друмско насеље у Д. Мушићу), 401, 621, 664, 790, 815 до 817, 820, 979.
Топлички Крај (џемат у Дучићу), 661
Топола (место у Баб. Луци), 458, 494, 519, 520.
Топола (вис у Дучићу), 660.
Тоци, а и Точи (село у Полимљу), 745, 753, 792, 808, 854, 856, 958, 976.
Точак (чесма у Бобови), 556.
Точак (чесма и поток у Кључу), 716, 717, 979, 980.
Точак (чесма у Словцу), 942.
Точак (чесма у Туђину), 987.
Точковица (извор у Тодорином Долу), 977.
Травник (варош у Босни), 612.
Трапића Стране (литица и вис у Каменици), 696, 697, 699.
Трапови (плазови у Дегурићу), 639, 640, 641.
Требеж (потес у Кланици), 412, 701.
Требеж (потес у Лозници), 412.
Требеж (потес и шума у Паунима), 409, 410, 412, 852, 853.
Требиње (варош у Херцеговини), 474, 510, 663, 731, 987, 999.
Трешња (извор у Близоњу), 558.
Трешњевац (вис и шума у Белошевцу), 410, 541, 542, 545.
Трешњица (вис у Славковици), 936.
Трн (варош у Бугарској), 715.
Трнава (село у ужич. округу), 545, 958.
Трнавци (село у Ст. Влаху), 544, 672, 768, 908, 958.
Трњина (село у Цр. Гори), 814.
Трудово (село у Ст. Влаху), 530, 752, 884.
Трушеница (џемат у Врагочаници), 610, 611.
Тубећак (вис у боговађ. Лајковцу), 747.
Тубићи (село у ужич. округу), 638.
Тубравић (село у Подгорини), 365, 401, 430, 432, 452, 455, 457, 458, 585, 982.
Тубравић (џемат у истом селу), 983, 985.
Тубравићска Река, 365, 971, 982, 983, 975.
Тувари (старо име Мионици), 495, 799.
Туђин (село у Подгорини), 408, 415, 417, 467, 479, 510, 647, 653, 883, 904, 986.
Туђинска Река, 386, 647, 829, 987.
Туђинско Врело, 377, 987.
Тузла (варош у Босни), 801.
Тулари (село у Тамнави), 839.
Тулежи (потес у Паунима), 852, 853.
Тупања (село у Бањанима у Црној Гори), 991.
Тупањачка Река, 381, 523, 885, 990.
Тупањци (село у Подгорини), 451, 522, 548, 556, 598, 783, 885, 990.
Туроња (пресушни извор у Пријездићима), 806.
Турска (земља), 356, 473, 488.
Турци (народ), 355—359, 403, 406, 457, 464, 469, 473, 490, 491, 518, 520, 529, 533, 540, 543, 552, 564, 570, 571, 575, 585, 592, 595, 605, 611, 612, 625, 631, 635, 651, 663, 670, 671, 680—682, 685, 702, 703, 708, 710, 724, 730, 731, 737, 738, 740, 746, 752, 756, 765, 766, 771, 779, 791, 800, 810, 823, 826, 830, 831, 838, 839, 842, 845, 848, 856, 860, 872, 873, 877, 887, 895, 903, 917, 921, 929, 933, 940, 958, 968, 976, 985—988, 1002.
Туста (речица у Братачићу), 573.
Тусто Брдо (вис између Мратишића и Робаја), 392, 590, 592, 747, 895, 914, 918, 920, 921.
Тушина (село у Дробњацима), 666.

Ћајинац (вис у селу Буковцу), 590, 591, 626, 627.
Ћаћино Поље (потес у боговађ. Прњавору), 890.
Ћебовина (и Ћебско Брдо) — брдо у Ковачицама), 367, 561, 720, 721, 767.
Ћебско Језеро (у Лесковицама), 395, 762, 763, 765, 767.
Ћеклићи (мања област у Цр. Гори), 715, 955.

Ћелијанске Стране (литице над реком Грацем), 753, 756.
Ћелијанско Брдо, 365, 366, 537, 872.
Ћелијанско Врело, 390.
Ћелије (некад манастир, данас црква у Лелићу), 406, 461, 465, 471, 563, 568, 754, 756, 759, 872, 956, 963, 974.
Ћоловац (џемат у Бријежђу), 457, 578—580.
Ћосим (џемат у Седларима), 931, 932.
Ћулаћевац (извор у Жабарима), 668.

Уб (варошица), 460, 520, 580, 731, 976.
Уб (река), 351, 369, 387, 461, 470, 517, 553, 690, 792, 793, 820, 835.
Уб (џемат у Миличиници), 794, 796 до 798.
Убић (речица у Миличиници), 387.
Увац (река у Ст. Влаху), 483, 592, 695.
Увор (вртача — понор у Дегурићу), 394, 413.
Увор (вртача — понор у Зарубама), 394, 675.
Угарска, в. Маџарска (земља), 353, 355, 396, 681, 887, 1001.
Угљешевац (извор у Осеченици), 824.
Угри, в. Маџари, 353—355, 453, 463, 473, 486, 558, 584, 608, 651, 657, 664, 677, 736, 835, 842.
Удљиковац (вис у Г. Лајковцу), 741, 744.
Узовница (село у Азбуковици), 935,
Узуновац (вис у Бријежђу), 577.
Ужице (град), 483, 536, 633, 709, 736, 756 758, 765, 770, 803, 808, 864.
Ужички Округ (област), 441, 484, 496, 509, 999.
Уме (вис у Брезовицама), 582, 583.
Умка (вис у Врагочаници), 609.
Умка (вис у Тод. Долу), 977, 979.
Учковац (вис у Г. Мушићу), 812, 814.
Ушће (село на Сави), 600, 839.

Фенек (село и манастир у Срему), 489, 940.
Фоча (варош у Босни), 783.
Фрушка Гора (планина у Срему), 893.

Хајдуковац (извор у Г. Мушићу), 812.
Хајдучица (извор у Лесковицама), 376, 760, 761, 763, 767.
Хајдучица (извор у Маљену), 376, 733.
Хајдучка Вода (извор у Баб. Луци), 517.
Хајдучка Вода (извор у Златарићу), 678.
Хајдучка Чесма (извор у Лесковицама), 376, 762, 765.
Хајдучка Чесма (извор у Струганику), 959.
Хајдучки Гроб (вис на Маљену), 733.
Хан (стара Мионица), 478, 800.
Херцеговачки Крај (џемат у Ситарицама), 799, 934, 935,
Херцеговина (земља), 402, 404, 480, 483—487, 490, 491, 500, 545, 597, 612, 636, 641, 652, 655, 662, 663, 666, 671, 703, 711, 715, 731, 738, 768, 772, 778, 796, 831, 836, 839, 841, 859, 873, 888, 908, 917, 950, 968, 973, 984, 989, 1003.
Хомоље (област у Србији), 902, 974.
Хотин (варош у Бесарабији), 714.
Хум (област у Херцеговини), 474.

Царина (село у Азбуковици), 466, 468, 482, 521, 585, 652, 724, 758, 775, 777, 779, 797, 948, 951, 985, 988, 999.
Царина (вис у Кључу), 716—718, 979.
Царина (вис у Паунима), 410, 849.
Царић (шума неколико села), 350, 367, 381, 383, 539, 593—595, 597 599, 678, 728, 894, 902, 904.
Цветановци (село у Колубари), 365, 367, 378, 386, 429, 457, 465, 498, 513, 515, 517, 565, 566, 604, 664, 684, 686, 687, 694, 695, 750, 912, 940, 992.
Цветковац (извор у Паунима), 850.
Цветуља (село у Рађевини), 779.
Цеклин (област у Цр. Гори), 636 715, 904.

Цер (планина), 354, 468, 730.
Церје (шума у Лопатњу), 773, 774.
Церова Коса (шума у Струганику), 959, 960.
Церовац (вис у Ст. Реци), 948.
Церов Рт (вис у Кланици), 701.
Цетиња (река у Брезовицама), 391, 582.
Цигани, 497—500, 632, 732, 759, 773, 784. 818, 820, 854, 857, 871, 914, 933, 951, 982, 995, 1000.
Цикоте (село у Јадру), 840.
Цикоте (село у ужич. округу), 545, 617, 811, 844, 989.
Црвена Вода (извор у Лесковицама) 761—763.
Црвени До (село на Чеву у Црној Гори), 651, 878.
Црвени Остењак (вис у Брезовицама), 582, 583.
Црвица (село код Бај. Баште), 664 804, 895.
Црепан (вис у Паштрићима), 846 до 848.
Црепани (џемат у Паштрићима), 846, 847.
Црквенац (Црквено Врело у Врагочаници), 609, 611, 613,
Црквенац (извор у Козличићу), 723, 724.
Црквенац (извор у Котешици), 728, 730.
Црквенац (извор у Попучкама), 876
Црквина (извор и место у Г. Лајковцу). 742, 744.
Црквина (место у Врагочаници), 611 613.
Црквина (потес у Лозници), 771.
Црквина (место у Мионици), 800.
Црквина (место у Шушеоци), 1000, 1003.
Црљени (село у београд. округу), 941
Црна Бара (потес у Белошевцу), 541 542.
Црна Вода (врело у Сандаљу), 380, 925 954.
Црна Гора (земља), 435, 483—486, 488, 500, 545, 548, 568, 579, 580, 588, 589, 596, 597, 610, 616, 617, 631, 632, 635, 636, 641, 642, 646, 651, 655, 659, 666, 671, 674, 682, 689, 711, 730, 731, 745, 757, 767, 772, 778, 782, 789, 792, 797, 801, 814, 816, 823, 831, 832; 839, 849, 854, 860, 861, 870, 873, 877—879, 892, 893, 896, 899, 904, 905, 911, 914, 921, 926, 944, 955, 959, 976, 978, 985, 991, 1002, 1003.
Црна Река (река у Маљену), 389, 733.
Црна Река (река у Осладићу), 386 834.
Црна Стијена (крш у Ребељу), 915
Црна Трава (село код Власотинаца) 803.
Црни Врх (вис на Маљену), 733, 734.
Црниљево (село у Подгорини), 417, 448, 449, 478, 479, 792, 995.
Црниљево (село у подринском окр.) 997, 999.

Чаворић (извор у Зарубама), 675.
Чавчинац (извор у Осладићу), 834.
Чадиње (село у Полимљу), 888.
Чајетина, 608, 642, 703, 768, 789, 797, 804, 814, 823, 848, 870, 941.
Чардачине (вис и потес у Дучићу), 660, 662.
Чаршија (џемат у Шушеоци), 1001, 1004.
Чачак (варош), 543, 581, 605, 736, 823 865, 910, 929.
Чево (област у Цр. Гори), 631, 642, 651, 699, 783, 792, 860, 877—879, 893, 921.
Челењача (брдо у Г. Лајковцу), 741.
Чемерница (река на Сувобору), 379, 388, 529, 862, 939.
Чесма (врело на Радији, у Станару), 953.
Чесма (врело у Сандаљу), 925.
Чесма (цистерна у Вачевцима), 531.
Честобродица (шума у Кланици), 701, 702.
Чечево (џемат у Г. Лајковцу), 458, 743, 744.
Чибутковица (село у беогр. округу), 694, 994.

Чикер (чукара у Дегурићу), 639—641.
Читлук (потес у Лозници), 771.
Чокешина (манастир у Мачви), 731, 831, 839.
Чокопан (поток у Осладићу), 456, 839.
Чолин Остењак (чука у Ситарицама), 934.
Чот (вис у Берковцу), 549.
Чот (вис у Кланици), 701.
Чот (чука у Ратковцима), 912.
Чубрица (огранак Маљена—планина), 366, 368, 456, 458, 530, 532, 535, 653, 733, 735, 805, 806, 882, 896.
Чук (чука у Дегурићу), 639—641.
Чукић (чукара у Богатићу), 560.
Чукови (чукаре у Бранеговићу), 566, 567, 569.
Чучуге (село у Тамнави), 619, 808.

Џурово (село у Полимљу), 659, 725, 849.

Шабатовац (коса и џемат у Бранковини), 457, 479, 569, 570, 723.
Шабац, в. Заслон, 352, 353, 355, 356, 359, 403, 425, 468, 573, 598, 694, 730, 731, 736, 766, 780, 817, 840.
Шавник (село и варошица у Дробњацима), 632, 842, 955.
Шајиновац (шума и потес у Бриjежђу), 577.
Шајиновац (вис у селу Грацу), 633.
Шарампов (вис и шума у Дргиjевици), 647.
Шарампов (вис на Влашићу у Туђину), 457, 467, 986.
Шарамповине (потес у Остружњу), 837, 838, 840.
Шаран (шума и висови села Куница), 363, 364, 739—741, 922.
Шаранска Клисура (јабланичка клисура под Поћутом), 380, 391, 955.
Шарбане (село у Тамнави), 525.
Шареник (Шареници, село у Ст. Влаху), 899.
Шатков До (долина и џемат у Мратишићу), 457, 805, 806, 808.
Шеврљуге (село у ужичком округу), 719, 849.
Шевуља (вис на Маљену), 371, 577, 578.
Шербатовац (вис у Осладићу), 833, 834.
Шешевица (погранична шума у Миличиници), 350, 367, 792—794.
Широка Плоча (шума у Славковици), 936.
Школска Чесма (извор у Паштрићима), 846.
Школски Бунар (извор у Лесковицама), 762.
Школски Поток (у Бранковини), 569, 571, 573.
Шљивак (џемат у Лозници), 458, 770, 771.
Шљиванско (село у Потарју), 750.
Шљивова (село у Рађевини), 576, 999.
Шљивовица (село у Ст. Влаху), 695, 772, 926.
Шобот (брдо и џемат у Паунима), 850—853.
Штавице (село у рудннч. округу), 516, 939, 940.
Штитково (село у Ст. Влаху), 530, 695, 768, 808, 864, 939.
Штрбачка Ријека (село у Ст. Влаху), 545, 581, 905, 999.
Штрпци (село и мала област у Ст. Влаху), 522, 548, 562, 620, 642, 683, 706, 727, 815, 879, 889, 899.
Шубара (вис у Брезовицама), 582, 584, 585.
Шумадија (област), 397, 476, 615, 616, 690, 930.
Шуме (село у Ст. Влаху), 898, 899.
Шумице (шума у Беомужевићу), 546, 547.
Шуталићи, в. Шушеока.
Шушеока, Шушовка, Шушока (село у Колубари), 372, 400, 426, 460, 478, 479, 496, 736, 808, 1000, 1002.

с. Преглед породичних и осталих презимена.

Абдулићи или **Абдуле** у Брчару, 734, 735, 738.
Абдурахман-ага, спахија села Грабе, 405, 635.
Авакум игуман, старешина м. Боговађе, 892.
Аврамовићи у Белићу, 537, 538.
Аврамовићи у Д. Буковици, 599, 600.
Аврамовићи у Вртиглавици, 618, 620.
Аврамовићи у Козличићу, 723.
Аврамовићи у Котешици, 729.
Аврамовићи у Рађевом Селу, 903, 905.
Аврузи у Белом Пољу, 539, 540.
Аврузи у Драгијевици, в. Илићи.
Адамовићи у Дупљају, 657.
Адамовићи у Оглађеновцу, 821.
Адамовићи у Рављима, 897, 899.
Аднађевић Јаков, стари учитељ у Миличиници, 795.
Awровићи у Паунима, 851, 853.
Ајановићи из Бучја у Полимљу, 603, 844, 940.
Аксентијевићи у Бошњановићу, 564, 565.
Аксентијевићи у Вировцима, 607, 608.
Алексићи у Билећ. Рудинама, 772.
Алексићи у Веселиновцима, 605.
Алексићи у Дучићу, 661, 663.
Алексићи у Жабарима, 669.
Алексићи у Златарићу, 679, 682, 841.
Алексићи у Јасеници, 688, 689.
Алексићи у Команицама, 726.
Алексићи у Миличиници, 794.
Алексићи у Мрчићима, 809, 811.
Алексићи у Г. Мушићу, 812, 814.
Алексићи — Милосављевићи — Бошњаковци у Г. Мушићу, 830, 832.
Алексићи у Повучкама, 875, 879.
Алексићи у Ребељу, 916, 918.
Алексићи у Суводању, 967.
Алемпијевићи у Жабарима, 669.
Алимпићи у Туђину, 987, 989.
Алићи—Илићи у Лукавцу, 781, 783.
Алићи у Осечини, 830.
Андрићи у Беомужевићу, 546, 548.
Андрићи у Близоњу, 554.
Андрићи у Бранковини, 570, 572.
Андрићи у Г. Буковици, 594.
Андрићи у Вртиглавици, 618, 619.
Андрићи у Драгијевици, 648, 649, 651.
Андрићи у Јајчићу, 685, 686.
Андрићи у Јошеви, 690, 691.
Андрићи у богов. Лајковцу, 748, 750.
Андрићи у Лесковицама, 762, 764.
Андрићи—Ђоковци у Лесковицама, 763.
Андрићи у Ловатњу, 775.
Андрићи у Команицама, 726.
Андрићи у Котешици, 729.
Андрићи у Брчару, 734.
Андрићи у Миличиници, 794.
Андрићи у Оглађеновцу, 821.
Андрићи у Осладићу, 836.
Андрићи I у Плушцу, 865, 867.
Андрићи II у Плушцу, 867.
Андрићи у Попарама, 872, 873.
Андрићи у Сандаљу, 925, 926.
Андрић Павле из Лесковица, 424.
Анђелићи у Ловатњу, 775.
Анђелићи у богов. Прњавору, 891, 893.
Анђелићи у Миличиници, 794, 796, 797.
Анђелићи у Стан. Реци, 949, 950.
Анђелићи у Суводању, 968, 970.
Анђелковићи у Марковој Цркви, 741, 742.
Анићи—Бугарићи у Санковићу, 928, 930.
Аничићи у Дегурићу, 409, 600, 641, 642, 655.
Аничићи у Жабарима, 669.
Антим владика велешки, 359.
Антићи у Балиновићу, 523.
Антићи у Братачићу, 574.
Антићи у Брезовицама, 584.
Антићи у Г. Буковици, 594.
Антићи у Оглађеновцу, 821.
Антићи у Осеченици, 826.
Антићи у Остружњу, 838, 839.
Антонијевићи у Богатићу, 561, 562.
Антонијевићи у Брезовицама, 583.
Антонијевићи у Дупљају, 657.
Антонијевићи у Жабарима, 669.

нијевићи у Златарићу, 811.
нијевићи у Латковићу, 751.
нијевићи—Буковци у Лесковицама, 763, 768.
нијевићи у Мрчићима, 806, 811.
нијевићи у Планиници, 862, 863.
нијевићи у Попадићима, 869.
нијевићи у Попучкама, 875, 878,
нијевићи у Ровнима, 923, 924.
нијевићи—Мијићи у Шушеоци, 01.
нијевић Павле у Богатићу 572.
ковићи у Врагочаници, 610, 612.
ковићи у Лопатњу, 775, 779.
головићи у Јајчићу, 685, 687.
утовићи у Стругaнику, 960, 961.
учићи у Дупљају, 657, 659.
нијевићи I у Јајчићу 685, 687.
нијевићи II у Јајчићу, 685, 687.
нијевићи у Лесковицама, 764.
нијевићи у Д. Мушићу, 816, 817.
нијевићи у Пепељевцу, 855, 856.
нијевићи у Попадићима, 869,).
нијевићи у Славковици, 937.
овићи у Income Стружњу, 779, 838.), 867.
овићи у Сушици, 973, 794.
овићи у Тубравићу, 983, 985.
ћи у Вујиновачи, 623, 625.
ћи—Музлићи у Вујиновачи, 623.
ћи у Лесковицама, 763.
ћи у Сандаљу, 925, 926.
ћи у Тубравићу, 983, 985.
овићи у Велишевцима, 602, 603.
вићи у Бабајићу, 514, 516.
ацковићи у Брезовицама, 583.
и у Кључу, 717, 718, 789, 981.
овићи у Баху, 527.
овићи у Жабарима, 669.
овићи у Кључу, 717, 719.
овићи у Славковици, 937, 939.
овићи у Туђину, 987.
вићи у Оглађеновцу, 820, 821.
ћи у Баб. Луци, 519.
ћи у Белошевцу, 542.
ћи у Вртиглавима, 518.
Бабићи у Кључу, 717, 718.
Бабићи у Осечини, 775, 829—831.
Бабовићи у Врачевићу, 614, 616.
Баболучки у Клашици, 510, 702, 703.
Бадићи у Бачевцима, 532—534.
Бадњаревићи у Паунима, 851, 854.
Бајићи у Бобови, 557, 559.
Бајићи у Жабарима, 668—671.
Бајићи у Златарићу, 679, 682.
Бајићи у Income Стружњу, 838, 839.
Бајићи у Попадићима, 869, 870.
Бајићи у Робајама, 920, 921.
Бакаловићи на Стублу, 963, 964.
Бакићи у Тубравићу, 982—985.
Бандуле у Крчмару, 735, 738.
Банковићи у Мионици, 799, 802.
Бановићи у Котешици, 729, 731.
Баћукићи у Плушцу, 865, 867.
Башићи—Павловићи у Равњима, 897, 899.
Баштићи у Осеченици, 826, 827.
Баштовановићи у Осечини, 830, 833.
Бебићи у Вујиновачи, 509, 510, 523
Бебићи на Стублу, 913, 965.
Беговићи у Вујиновачи, 623, 625.
Белановићи у Суводању, 966—971.
Белић Грујица из Белића, 538.
Белићи у Латковићу, 751, 753.
Белићи у Причевићу, 886, 888.
Беловуковићи у Оглађеновцу, 821, 823.
Белуш, оснивач Белошевца, 543.
Бељићи у Црниљеву, 997, 998.
Бериhи у мачванском Богатићу, 580.
Бесеровци у Грабовици, 630, 632.
Бесеровци у Рађевом Селу, 903, 904,
Бесеровци на Стрмној Гори, 954, 956,
Бјелуши (Бјелушевићи) у Мратишићу, 806, 808.
Билићи у Брезовицама, 583, 285.
Бирчани у Лопатњу, 773, 775, 776, 779.
Бирчани у Седлarима, 931, 933.
Бирчани у Суводању, 966—969, 971.
Бирчанин Илија, кнез подгорски, 349, 350, 357, 358, 381, 756, 933, 969, 970.
Благојевићи у Бујачићу, 587.

Благојевићи у Дучићу, 661.
Благојевићи у Јајчићу, 685, 686.
Благојевићи у Команицама, 726, 727.
Благојевићи у боговођ. Лајковцу, 748.
Благојевићи у Паунима, 851, 853.
Благојевићи у Ракарима, 909, 910.
Благојевићи у Табановићу. 975, 976.
Бобићи у Лопатњу, 773, 775—779.
Бобићи у Драгодолу, 797.
Бобовац Јован, кнез подгорски, 381. 405, 540, 558, 700, 887.
Бобовци у Бобови, 557, 558, 683.
Бобовци у Златарићу, 679, 683.
Бобовци у Јасеници, 688, 689,
Бобовци у Козличићу, 723, 724.
Богатинац Јован, оснивач села Богатића, 562.
Богатићи у Врачевићу, 615.
Богданићи у Осеченици, 820, 826.
Богдановићи у Биосци, 482.
Богдановићи у Вртиглавима, 618, 620.
Богдановићи у Драгијевици, 648.
Богдановићи у Латковићу, 751, 753.
Богдановићи у Осеченици, 825—828,
Богдановићи у Попучкама, 875, 878.
Богићевићи у Грабовици 630, 632.
Богићевићи—Кркићи у Попучкама, 875, 877.
Богићевићи у Суводању, 967, 970.
Богутовићи у Г. Буковици, 594, 596. 597, 681.
Бодуши—Лукићи у Осечини, 829, 830, 832.
Божићи у Брезовицама, 583.
Божићи у богов. Лајковцу, 748, 750.
Божићи у Лесковицама, 760, 763, 764. 767, 768, 976.
Божићи у Лозници, 770.
Божићи у Миличиници, 794.
Божићи у Мионици, 803.
Божићи на Сандаљу, 925, 926.
Божићи у Седларима, 931. 932.
Божовићи у Лелићу, 755, 758.
Божовићи у Пепељевцу, 855, 856.
Божовићи у Планиници, 862, 863.
Бојанићи у Лелићу, 482, 585, 755, 758, 792.
Бојићи у Лопатњу, 651, 775, 779.
Бојићи у Прњавору, 890.
Бојиновићи у Робајама, 920, 922.
Бојичићи у Г. Буковици, 594, 597.
Бојичићи у Вујиновачи, 623, 625.
Бојичићи у Лопатњу, 775.
Бојичићи у Пепељевцу, 855, 856.
Босиљчићи у Беомужевићу, 546—548
Бошковићи у Команицама, 726.
Бошковићи у Г. Лајковцу, 743, 745.
Бошковић Милутин поп, оснивач породице Бошковића у Г. Лајковцу, 745.
Бошковићи у Мратишићу, 806.
Бошковићи у Миличиници, 794, 796,
Бошковићи у Мионици, 804.
Бошковићи у Паунима, 667, 682, 851, 853.
Бошковићи у Причевићу, 885, 886, 888.
Бошњаковићи у Бујачићу, 587, 589.
Бошњаковићи у Голупцу, 627, 628.
Бошњаковићи—Мијатовићи у Кључу, 717, 719.
Бошњаковићи у Лесковицама, 763, 768.
Бошњаковићи у Лозници, 770, 771.
Бошњаковићи у Пријездићима, 882, 883.
Бошњаковић Јовица из Голупца, 737, 739, 808.
Бошњаковци у Осечини, 997, 999.
Бошњаци у Г. Мушићу, 812. 814.
Бранковић Ђурађ, деспот, 355.
Бранковићи у Валиновићу, 523.
Бранковићи у Бјелоуши, 808,
Бранковића у Г. Буковици, 594.
Бранковићи у Вујиновачи, 623.
Бранковићи у Дупљају, 657.
Бранковићи у Жабарима, 409, 419, 423, 669, 671, 672.
Бранковићи у Клашнићи, 702.
Бранковићи у Миличиници, 510, 793.
Бранковићи у Пакљама, 841, 842.
Бранковићи у Плушцу, 866, 867.
Бранковићи— Бановићи у Попучкама, 875. 877.
Бранковићи у Рађ. Селу, 903, 905.
Бранковићи у Ребељу, 916, 917.
Бранковићи у Суводању, 967, 969.
Брбићи у Цветановцима, 993, 994.
Брдаревићи у Дучићу, 661, 664.
Брдарићи у Пепељевцу, 855.
Брековићи—Павићи у Робајама, 920, 922, 1004.

Брезоњићи у Драгијевици, 648, 651.
Брзаковићи—Мијатовићи у Стрмову 957, 958.
Бркићи—Николићи у Бачевцима, 533.
Бркићи у Бошњановићу, 594, 565.
Бркићи у Брезовицама, 583.
Бркићи—Ивановићи (Остружањ), 838, 839.
Бркићи у Пакљама, 841, 842.
Бркићи у Ратковцима, 913, 914.
Брковићи у Бабајићу, 514, 516.
Брковићи у Велишевцима, 602, 603.
Бугарићи у Пепељевцу, 855, 856.
Бугарчићи у Пријездићима, 882, 884.
Будимировићи I у богов. Лајковцу, 748.
Будимировићи II у богов. Лајковцу, 748, 750.
Будимировићи у Суводању, 967, 969,
Булајићи, изумрла породица у Почучкама, 877.
Бурмази у Радобићу, 901, 902.
Бурмази у Стан. Реци, 940, 950.
Бушатлија Махмуд-паша, 357, 463, 469, 568, 645, 681, 828, 848, 852.

Валтровић Михаило, 591.
Васковићи у Лозници, 770, 772.
Василијевићи у Толићима 980, 981.
Василићи у Каменици, 699
Васиљевићи у Баб. Луци, 519.
Васиљевићи у Белошевцу, 542.
Васиљевићи у Бошњановићу, 564, 565,
Васиљевићи у Братачићу, 574.
Васиљевићи у Велишевцима, 602.
Васиљевићи у Дивцима, 644.
Васиљевићи у Драгијевици, 648, 649, 651.
Васиљевићи у Драчићу, 654.
Васиљевићи у Жабарима, 669.
Васиљевићи у Клинцима, 707, 708.
Васиљевићи у Команицама, 726, 727.
Васиљевићи у Лопатњу, 775.
Васиљевићи у Наномиру, 818, 819.
Васиљевићи у Паунима, 851, 853.
Васиљевићи у Пепељевцу 855, 856,
Васиљевићи у Попадићима, 869.
Васиљевићи у Совчу, 946, 947.
Васиљевићи у Стан. Реци, 559, 949, 950.
Васиљевићи у Суводољу, 967, 969.
Васиљевићи у Сушици, 976, 974.
Васиљевић Игњат из Клинаца, 489.
Васиљевић—Павин Јован из Белошевца, 489.
Васићи у Бобови, 557.
Васићи у Братачићу, 574, 576.
Васићи у Г. Буковици, 594.
Васићи у Вировцима, 607.
Васићи у Вујиновачи, 623, 625.
Васићи у Ђурђевцу, 665.
Васићи у Јајчићу, 685, 686.
Васићи у Козличићу, 723.
Васићи у Миличиници, 794.
Васићи у Мионици, 804.
Васићи у Оглађеновцу, 821, 823.
Васићи у Пепељевцу, 855, 856.
Васићи у Причевићу, 886, 889.
Васићи у Совчу, 946.
Велимир племић (из доба Кнеза Лазара) у Кључу, 462, 465, 718.
Велимировићи у Врачевићу, 614.
Велимировићи у Дучићу, 661.
Велимировићи у Жабарима, 669.
Велимировићи у Куницама, 741.
Велимировићи у Лелићу, 755.
Веловуловићи у Ваху, 527.
Велчићи у Мионици, 803.
Веселиновић Вукосав из Тубравића, 986.
Веселиновићи у Белом Пољу, 539, 540.
Веселиновићи у Бошњановићу, 564, 565.
Веселиновићи у Бријежђу, 578, 580.
Веселиновићи у Јајчићу, 686, 687.
Веселиновићи у Остружњу, 838, 840.
Веселиновићи у Славковици, 937 до 940.
Весиновци у Дупљају, 657.
Весићи у Братачићу, 574.
Весићи у Вировцима, 607.
Весићи у Дупљају, 657.
Весићи у Котешици, 729.
Весићи у Славковици, 937.
Веселићи у Белошевцу, 542, 545.
Веселићи у Санковићу, 928, 929.
Весковићи у Славковици, 937, 940.
Видаковићи у Каменици, 699.
Видаковићи у Санковићу, 928, 930.

Видаковићи у Славковици, 937. 940.
Видићи у Белошевцу, 542.
Видићи у Придворици, 880,881.
Видићи у Рајковићу, 906, 908.
Видосављевићи у Лозници, 770.
Вилиманићи у Драгијевици, 649.
Вилимановићи у Цветановцима, 991, 994.
Вилотијевићи у Лесковицама, 763.
Вилотићи у Драгијевици, 424, 648.
Вилотићи у Лопатњу, 775.
Винчићи у Жабарима, 669.
Вировчанин Ратко, оснивач села Ратковаца, 607.
Витезовић-бег, спахија из Ужица, 765.
Витезовићи у Мионици, 804.
Витковићи, ваљевски витезови из XVIII века, 466.
Витковић Јевта, Ваљевац, 681, 765.
Витковић Јован, Ваљевац, 681.
Виторовићи у Дупљају, 657.
Виторовићи у Златарићу, 679, 681.
Вићентијевићи у Д. Буковици, 599.
Вићентијевићи у Дучићу, 661, 663.
Вићентијевићи у Жабарима, 669.
Вићентијевићи у Зарубама, 676, 677.
Вићентијевићи у Ловчици, 770.
Вићентијевићи у Паунима, 851, 853.
Вићентијевићи у Словцу, 942.
Вићентијевићи у Тодорином Долу, 977, 978.
Вићентијевић Филип, поп из Пауна, 852.
Вићентићи у Близоњу, 554.
Вишићи у Ђурђевцу, 665. 666.
Вишњићи у Мратишићу, 806, 808.
Владисављевићи у Бујачићу, 587. 589.
Влајићи у богов. Лајковцу, 747.
Влајковићи у Ст. Рéца, 832, 948 до 950.
Влатковићи, стара породица у Латковићу, 751.
Војиновићи у Осеченици, 826—828.
Војиновићи у Причевићу, 885, 886.
Војислављевићи у Повучкама, 875, 878.
Војићи у Паунима, 851, 853.
Вране, в. **Филиповићи** у Стрм. Гори.
Врањевци у Грацу, 634, 636.
Врачевићи у Врачевићу (Врачевски), 614. 615.
Врце у Ковачицама, 423, 545, 721, 722, 745, 817, 932.
Вучковићи, изумрла породица у Каменици, 698.
Вујановићи у Муружњу, 838—840.
Вујићи у Белошевцу, 542, 544, 958.
Вујићи у Вујиновачи (Вујиновци), 623, 624.
Вујићи у Јасеници, 688, 689.
Вујићи у Мајиновићу, 786.
Вујићи у Осеченици, 824—828.
Вујићи у Робајама (Ускоковићи), 909, 911.
Вујић Јоаким, књижевник, 464, 551, 572, 590, 595, 680, 756, 847, 848, 860, 938, 969. 986, 993.
Вујичићи у Гуњици, 638, 639.
Вујичићи у Ђурђевцу, 665.
Вујичићи у Прњавору, 890,893.
Вујичићи у Туђину, 987, 989.
Вујовићи у Г. Лајковцу, 743, 745.
Вукашиновићи у Миличиници, 794.
Вукашиновићи у Д. Мушићу (Гордићи), 816, 817.
Вукашиновићи у Печењевцу, 855.
Вукићевићи у Г. Лајковцу, 743, 746.
Вукићи у Жабарима, 669, 671.
Вуковићи у Вујиновачи, 622, 625.
Вуковићи у Грацу, 634, 635.
Вуковићи у Г. Лајковцу, 743, 747.
Вуковићи у Кључу, 717, 719.
Вуковићи у Миличиници, 794, 797.
Вуковићи у Пепељевцу, 855, 856.
Вуковићи у Совчу, 945—947.
Вуковићи у Ст. Реци, 510, 948—950
Вуковићи у Туђину, 987, 989.
Вукомановићи у Берковцу, 550, 552
Вукосављевићи у Брезовицама, 583.
Вукосављевићи у Мратишићу, 806, 808.
Вукосављевићи у Тубравићу, 983, 985.
Вукотићи у Голушцу, 627.
Вуксановићи у Придворици, 880, 881.

…тнћи у Мратишићу, 806, 807.
…тнћи у Мушићу, 819.
…ннћи у Лукавцу, 781, 783.
…њевићи у Жабарима, 669, 671.
…њевићи у Осладићу, 834, 836.
…њевићи у Тупањцима, 990, 991.
…њевићи у Рађевом Селу, 903, 905.
…ковићи у Мионици, 799, 801.

…ћи у Беомужевићу, 546—548.
…иловићи, стара породица у Цве-…повцима, 950, 992, 994.
…иловићи у Беомужевићу, 547.
…иловићи у Жабарима, 669.
…иловићи у Копачицама, 721, …22.
…иловићи у Лесковицама, 764, …65.
…иловићи у Лопатњу, 775.
…иловићи у Маљевићу, 788, 789.
…иловићи у Осечини, 830.
…иловићи у Рађев. Селу, 903, …04.
…иловићи у Ратковцима, 913.
…иловићи у Ребељу, 920, 921.
…иловићи у Туђипу, 987.
…иловићи у Цветановцима, 993.
…иловић Јеврем из Шушеоке, …904.
…нћи у Врагочаници, 610, 612.
…нћи у Дегурићу, 641, 642.
…нћи у Драгијевици, 648, 652.
…нћи у Мионици, 799, 801.
…нћи у Д. Мушићу, 816, 817.
…нћи у Осладићу, 834, 836.
…ћи у Грацу, 634.
…ћи у Гуњици, 638.
…ћи у Жабарима, 669, 671.
…ћи у Забрдици, 673.
…ћи у Јајчићу, 685.
…ћи у Лозници, 770.
…ћи у Марковој Цркви, 790.
…ћи I у Миличиници, 794.
…ћи II у Миличиници, 794.
…ћи у Мионици, 799, 800.
…ћи у Оглађеновцу, 821, 822.
…ћи у Паунима, 851, 853.
…ћи у Причевићу, 886, 888.
…ћи у Прњавору, 890.

Гајићи — Којићи у Славковици, 937, 941.
Гајићи у Табановићу, 995, 976.
Гајићи — Марићи у Тубравићу, 983, 985.
Гајићи II у Тубравићу, 983, 985.
Гајовићи у Г. Лајковцу, 742, 743, 745.
Гајовићи у Лесковицама, 764.
Гајовићи у Ракарима, 909.
Гачићи у Драгијевици, 648.
Гачићи у Златарићу, 679.
Гачићи у Осечини, 830, 832.
Гачићи у Остружњу, 838, 840.
Гашићи у Котешици, 729.
Гвозденићи у Жабарима, 669, 671.
Гвоздићи у Дупљају, 657, 659.
Главоњићи (Николићи) у Белошевцу, 542, 544, 545.
Глигорије, владика ваљевски, 359.
Глигоријевићи у Попадићима, 869, 870.
Глигоријевићи у Санковићу, 928, 929.
Глигорићи у Братачићу, 574.
Глигорићи у Остружњу, 838, 839.
Глигорићи у Оглађеновцу, 821.
Глигорићи I у Осечини, 830, 832.
Глигорићи II у Осечини, 830, 832.
Глигорићи III у Осечини, 830, 833.
Глигорићи у Суводању, 967, 969.
Глишићи у Брезовицама, 583.
Глишићи у Бујачићу, 587, 588.
Глишићи у Вујиновачи, 623.
Глишићи у Грабовици, 630.
Глишићи у Кланици, 702, 703.
Глишићи — Чутурције у Г. Лајковцу, 743, 745, 746.
Глишићи у Осечини, 830.
Глишићи — Поповићи у Паунима, 851, 852, 854.
Глишићи у Сандаљу, 925, 926.
Глушчевићи у Мионици, 799, 801.
Гмизовићи у Црнићеву, 997, 999.
Гмизовић Тома поп из Црнићева, 999.
Гогићи у Паунима, 851—853, 855.
Годићи у Лесковицама, 764.
Гођевци у Зарубама, 417, 675—677, 727, 884.

Гођевци у Пријездићима 882, 884.
Гојковићи у Вртиглавима, 618, 619.
Гојковићи у Мионици, 804.
Головићи у Бујачићу, 587, 589.
Голоескоковићи у Златарићу, 679.
Голубовићи у Пријездићима, 409, 510, 882—884.
Голубовић Илија из Пријездића, 438.
Гордићи у Суводању, 967, 969.
Горићи у Грацу, 634, 853, 908.
Горићи у Рајковићу, 906, 908.
Госпавићи у Богатићу, 561.
Госпавићи у Равњима, 897, 899.
Готовчевићи у Златарићу, 679, 682.
Гошнићи у Дучићу, 661, 663.
Гошнићи у Толићима, 980, 981.
Грба кнез, оснивач породице Грбовића, 521.
Грбићи у Белошевцу, 542, 545.
Грбићи у Забрдици, 673, 674.
Грбићи у Мађевићу, 788, 789.
Грбићи у Д. Мушићу, 815, 816.
Грбићи у Попучкама, 875, 878.
Грбовићи у Мратишићу, 405, 462, 591, 592, 805—808, 827.
Грбовићи у Попарама, 872, 873.
Грбовић Лука, војвода 358, 807.
Грбовић Милован, кнез, 357—358, 803.
Грбовић Никола, кнез, 357, 358, 591, 676, 807, 929, 944.
Грбовић Радован, кнез, 807.
Грбовић Стеван, протојереј, 591, 737, 807.
Грезанци—Јованчићи у Г. Лајковцу, 743, 745.
Грујићи у Братачићу, 574, 576.
Грујићи у Вујиновачи, 622.
Грујићи у Лопатњу, 775, 779.
Грујићи у Мионици, 779, 501.
Грујићи у Оглађеновцу, 823.
Грујичићи у Белићу, 537, 542, 545.
Грујичићи у Беомужевићу, 546, 548.
Грујичићи у Брезовицама, 583.
Грујичићи у Г. Буковици, 594, 598.
Грујичићи у Ђурђевцу, 665.
Грујичићи у Јошеви, 690, 691,
Грујичићи у Седларима, 931, 932.
Г[illegible] у Равњима, 897, 899.
Грујовићи у Крчмару, 734.
Грујовићи у Лесковицама, 764.
Грчићи у Дивцима, 644, 646.
Гудовићи у Лукавцу, 781, 783.
Гудовић Јеврем, бив. министар, 783.
Гудовић Павле, бив. капетан, 783.
Грујићи у Осладићу, 836.
Гулићи у Вујиновачи, 622, 625.

Дабићи у Врачевићу, 614.
Дабићи у Голој Глави, 405.
Дабићи у Мионици, 804.
Дабићи у Туђину, 988.
Давидовци у Велишевцима, 602.
Давидовићи у Клашнићу, 704, 705, 908.
Давидовићи у Котешици, 729.
Давидовићи у Латковићу, 755.
Давидовићи у Лукавцу, 781.
Давидовићи у Осладићу, 836.
Давидовићи у Ребељу, 9˙6, 918, 947.
Дамљановићи у Бобови, 557.
Дамљановићи у Бранковини, 570, 572.
Дамљановићи у Г. Буковици, 595.
Дамљановићи у Вртиглавима, 618.
Дамљановићи у Кадиј. Луци, 693.
Дамњановићи—Швабићи у Кадиј. Луци, 693, 695.
Дамњановићи у Лопатњу, 775.
Дамњановићи у Миличиници, 794.
Дамњановићи у Оглађеновцу, 82, 823, 824.
Дамњановићи у Пријездићима, 882, 884.
Дамњановићи у Табановићу, 975, 976.
Данило I, владика ваљевски, 359.
Данило II, владика ваљевски, 359.
Даниловићи у Мургашу, 521.
Даничићи у Латковићу, 751, 753.
Даничићи у Лопатњу, 775.
Даничићи у Славковици 937, 938, 940.
Даничићи у Цветановцима, 992, 994.
Дачић Милан, учитељ, 773.
Дашковићи у Лукавцу, 781.
Демировићи у Велишевцима, 602, 603, 844, 930.
Деспићи у Петњици, 858, 859, 860.
Деспотовићи у Дучићу, 661.
Деспотовићи у Мионици, 803.

овићи у Попучкама, 521, 875,

овићи у Радобићу, 900.
ковићи у Г. Буковици, 594,
597.
ћи у Миличиници, 794.
ћи у Причевићу, 886. 888.
и у Попадићима, 869, 870.
рнјевићи I у М. Цркви, 790,

рнјевићи II у М. Цркви, 790,

рнјевићи у Г. Мушићу, 812.
рнјевићи у Совчу, 946.
рићи у Г. Буковици, 594.
рићи у Оглађеновцу, 821.
рићи у Плушцу, 865.
иновићи у Миличиници, 794.
ојевићи у Бобови, 557.
ојевићи у Миличиници, 794,

ојевићи у Словцу, 942—944.
ћи у Оглађеновцу, 821.
ављевићи у Дучићу, 661, 663.
ћи у Бачевцима, 533.
овићи у Мионици, 804.
ј, владика ваљевски, 359.
и у Ковачицама, 721.
и у Беомужевићу, 546, 548.
левић Јован, књижевник, 470,
ћи у Беомужевићу, 548, 566.
евићи у Бријежђу, 578, 580.
евићи у Лопатњу, 755.
евићи у Мионици, 749, 804.
евићи у Ратковцима, 913.
евићи у Баху, 527.
евићи у Мионици, 799.
евићи у Причевићу, 886, 889.
евићи у Робајама, 719, 808,
—921.
евић Милан из Робаја, 919.
ловићи у Бранковини, 500, 570.
ловићи у Јасеници, 688, 689.
ловићи у Рађев. Селу, 510,
—904.
ин, краљ српски, 354.
иновићи у Ракарима, 909, 911.
ћи у Белошевцу, 542, 545.
ћи у Беомужевићу, 546.

Драјићи у Дивцима, 644, 646.
Драјићи у Каменици, 697, 698.
Драксини у Бобови, 557, 559.
Дринчевићи у Лукавцу, 781, 783.
Дрпа Максим из Ђурђевца, 666.
Дрпе у Ђурђевцу, 665, 666.
Дугоњићи у Лозници, 770, 772.
Дудићи у Клинцима, 707, 708.
Дудићи у Миличиници, 794, 797.
Дујићи у Славковици, 937.
Дулићи у Дупљају, 657, 659.
Дулутовићи у Миличиници, 794.
Думановићи у Осечини, 829, 830, 832.
Думановићи у Осладићу, 834, 836.
Дуњићи у Врачевићу, 614.
Дурковићи у Берковцу, 550, 553.
Дурмићи у Драгијевици, 648, 649, 652.
Душан, цар српски, 354, 463, 736.

Ђаковићи у Придворици, 880.
Ђапићи у Паномиру, 818, 819.
Ђедовићи на Стублу, 963, 964.
Ђелмаши у Црниљеву, 997—999.
Ђелмаш Јаков из Гвозденовића, 998.
Ђелмаш Стојан из Црниљева, 998.
Ђеладићи у Ратковцима, 912—914.
Ђерићи у Златарићу, 679.
Ђерманићи у Бобови, 557, 559.
Ђерманчићи у Лопатњу, 775, 779.
Ђокићи у Белошевцу, 542.
Ђокићи у Врагочаници, 610.
Ђокићи у Дивцима, 644, 646.
Ђокићи у Жабарима, 605, 669, 670.
Ђокићи у Г. Мушићу, 813, 814.
Ђокићи у Ровнима, 923, 924.
Ђоковићи у Белошевцу, 523.
Ђоковићи у Г. Лајковцу, 743, 746.
Ђоковићи у Толићима, 980, 981.
Ђорђе, хајдук из Остружња, 839.
Ђорђевићи у Берковцу, 550.
Ђорђевићи у Бријежђу, 578.
Ђорђевићи у Бошњановићу, 564.
Ђорђевићи у Јајчићу, 685, 687.
Ђорђевићи у Кадиј. Луци, 693, 695.
Ђорђевићи у Кличевцу, 713, 715.
Ђорђевићи у богов. Лајковцу, 748.
Ђорђевићи—Матићи у Лукавцу, 781.
Ђорђевићи у Маљевићу, 788, 789.
Ђорђевићи у Осечини, 830, 833.

Ђорђевићи у Паунима 851, 853, 854.
Ђорђевићи у Причевићу, 886, 887.
Ђорђевићи у Словцу, 942.
Ђорђевићи у Тодор. Долу, 510, 977, 978.
Ђорђевићи у Цветановцима, 993, 995.
Ђукановићи на Стублу, 963, 964.
Ђукићи у Грацу, 633—635.
Ђукићи у Брезовицама, 583.
Ђукићи у Д. Буковици, 599.
Ђукићи у Жабарима, 669, 672.
Ђукићи у Клашици, 702, 703.
Ђукићи у Плушцу, 865.
Ђукићи у Попучкама, 875, 879.
Ђукићи у Рађев. Селу, 903, 905.
Ђукићи у Ратковцима, 913, 914.
Ђукићи у Славковици, 937, 940, 941.
Ђукићи у Совчу, 946.
Ђукићи у Цветановцима, 993, 994.
Ђуковићи у Лесковицама, 764.
Ђуловци у Црниљеву, 997, 998.
Ђурашиновићи у Врагочаници, 610.
Ђурђевићи у Балиновићу, 523—525.
Ђурђевићи у Баху, 527, 530.
Ђурђевићи у Врачевићу, 615.
Ђурђевићи у Близоњу, 554.
Ђурђевићи у Дучићу, 661.
Ђурђевићи у Ђурђевцу, 665, 667.
Ђурђевићи I у Јајчићу, 685, 687.
Ђурђевићи II у Јајчићу, 685.
Ђурђевићи у Кључу, 717.
Ђурђевићи у Куницама, 740.
Ђурђевићи у Лопатњу, 775.
Ђурђевићи у Мионици, 799.
Ђурђевићи у Мрчићима, 809.
Ђурђевићи у Осечини, 830, 833.
Ђурђевићи у Остружњу, 838, 839.
Ђурђевићи у Рађев. Селу, 902—904.
Ђурђевићи у Прњавору, 890, 892.
Ђурђевићи у Суводању, 967, 969.
Ђурђевић Мата, поп из Близоња, 555.
Ђурђићи у Кадиј. Луци, 693.
Ђурђићи у Лопатњу, 775.
Ђурић Јовиша, бив. трговац из Ваљева, 637.
Ђурићи у Бабајићу, 514, 515.
Ђурићи у Бачевцима, 532—536, 878.
Ђурићи у Бобови, 557.
Ђурићи у Вировцима, 607, 608.
Ђурићи у Грабовици, 630, 632.
Ђурићи у Дивцима, 644—646.
Ђурићи у Драгијевици, 648.
Ђурићи у Жабарима, 669.
Ђурићи у Забрдици, 673, 674.
Ђурићи у Јасеници, 688, 689.
Ђурићи у Кад. Луци, 603, 695.
Ђурићи у Команицама, 726.
Ђурићи у Котешици, 729.
Ђурићи у Куницама, 740.
Ђурићи у богов. Лајковцу, 748.
Ђурићи у Мајиновићу, 786.
Ђурићи у Мионици, 803.
Ђурићи у Прњавору, 890, 893.
Ђурићи у Стрмову, 957, 958.
Ђурићи у Табановићу, 978.
Ђурићи у Толићима, 981.
Ђурићи у Црниљеву, 997, 998.
Ђурић Милан, прота из Ужица, 860.
Ђуричићи у Братачићу, 574, 575.
Ђуричићи у Брезовицама, 583, 585.
Ђуричићи у Клашици, 702, 703.
Ђуричићи у Козличићу, 723, 724.
Ђуричићи у Рајковићу, 719, 906, 908.
Ђуричићи у Тубравићу, 983, 984.
Ђуровићи у Лесковицама, 763, 768.

Егделићи у Дивцима, 644.
Емрековићи у Рабасу, 894, 895.
Ераковићи у Оглађеновцу 820—823.
Ерац-Бошњак Стеван из Тупањаца 991.
Ерац у Бачевцима, 535.
Ердељановић Јован, професор 431, 483.
Ерићи у Бранковини, 570, 573.
Ерићи у Д. Буковици, 599, 600.
Ерићи у Врагочаници, 610, 612.
Ерићи у Врачевићу, 614.
Ерићи у Дивцима 644, 645.
Ерићи Дупљају, 657, 659.
Ерићи—Радовановићи у Толићима, 980, 981.
Ерићи—Стевановићи у Тупањцима, 990, 991.
Ерци у Ђурђевцу, 665, 666.
Ерчићи у Мионици, 799, 801, 804.

Жарковићи—Гоге у Бачевцима, 532 до 534, 722.

:овићи у Каменици, 699.
нићи—Ружичићи у Лозници,
), 772.
нићи у Ст. Репи, 948, 951.
нићи у Суводању, 967, 969.
новићи у Баб. Луци, 519.
новићи у Баху, 527.
новићи у Бранеговићу, 567.
новићи у Бријежђу, 578.
новићи I у Г. Буковици 594,
3.
новићи II у Г. Буковици, 594.
новићи у Врагочаници, 612.
новићи у Дучићу, 661.
новићи у Златарићу, 679, 682,
2.
новићи у Лопатњу, 775, 778.
новићи у Г. Лопатњу, 775, 779,
новићи I у Маљевићу, 788 789.
новићи II у Маљевићу, 788,
?.
новићи—Кукићи у Миличини-
794. 797.
новићи у Миличиници, 794, 797.
новићи у Мрчићима 809, 812.
новићи у Оглађеновцу, 821.
новићи у Осеченици, 826.
новићи у Прњавору, 890.
новићи у Санковићу. 928, 930,
новићи у Тубравићу, 983, 984,
новићи I у Црнљеву, 997, 998
новићи II у Црнљеву, 997, 998
ћи у Мионици, 803,
овићи у Бујачићу, 587, 589.
овићи у Д. Буковици, 599, 600.
овићи у Драгијевици, 648.
овићи у Дучићу, 661, 663.
овићи у Лајковцу, 748.
овићи у Лукавцу, 781, 783.
овићи у Кличевцу, 713, 715.
овићи у Кључу, 717.
овићи у Команицама 726.
овићи у Котешици, 729.
овићи у Миличиници, 794, 797.
овићи у Мионици, 799, 801.
овићи у Г. Мушићу, 812—814,
.
овићи у Оглађеновцу, 821.
овићи у Паштрићима, 847—849,

Живковићи у Попучкама, 875, 876, 878.
Живковићи у Пријездићима, 882, 883
Живковићи у Причевићу, 886. 888.
Живковићи у Ракарима. 909, 911.
Живковићи у Робајама, 920, 921.
Живковићи у Ровнима, 923.
Живковићи у Сандаљу, 925, 926.
Живковићи у Стрмову, 957, 958.
Живковић Никола из Котешице, 731.
Живојиновићи у Грацу, 634, 636.
Живојиновићи у Команицама. 726, 727
Живојиновићи у Паунима, 851, 853.
Живојиновићи у Радобићу, 900, 901.
Живојиновићи у Стрмову, 957, 958.
Жигмунд, краљ угарски, 349, 354, 355.
Жилићи у Прњавору, 890.
Жиловићи у Мионици, 894.
Жужићи (Жугићи) — Јовановићи у Робајама, 605, 920—922.
Жујовић у Врачевићу, 581, 614—616.
Жуњићи у Врачевићу, 614, 616.
Жуњићи у Кланици, 510, 702, 703.
Жућа, поп из Дупљаја, 658.

Зазићи у Попучкама, 875, 877, 878.
Зарићи у Белошевцу, 542, 545.
Зарићи у Г. Буковици, 594, 598.
Зарићи у Лелићу, 755, 757.
Зарићи у Попучкама, 875, 878.
Зарићи у Ровнима, 923, 924.
Зарупци, стара породица у Зарубама, 677.
Зврндаци у Бабајићу, 514, 516.
Зебићи у Дивцима, 644, 646.
Зекићи у Дегурићу. 641, 642.
Зекићи у Дучићу, 661, 663.
Зекићи у Лесковицама, 764.
Зекићи у Маљевићу, 788, 789.
Зекићи у Робајама, 920.
Зеленовићи у Крчмару, 734, 738.
Зелићи у Осечини, 830, 833.
Зелићи у Остружњу, 838, 839.
Зимоњић Вук из Туђина, 989.
Зимоњићи (Зимоње) у Каменици, 697, 797.
Златарић Павле из народних песама, 680.
Иванићи у Пријездићима, 882, 883

Ивановићи у Берковцу, 550, 552.
Ивановићи у Врачевићу, 615, 617.
Ивановићи у Забрдици, 673, 674.
Ивановићи у Јајчићу, 685.
Ивановићи у Котешици, 729, 731.
Ивановићи у Буковцу, 781, 783.
Ивановићи у Маљевићу, 788.
Ивановићи у Оглађеновцу, 821.
Ивановићи у Санковићу, 928, 929.
Ивановићи у Словцу, 942.
Ивановићи у Суводању, 967, 969,
Ивановићи у Цветановцима, 991.
Ивановићи—Симићи у Црниљеву, 992, 997.
Иванковићи у Прњавору, 890.
Иванковићи у Ровнима, 924, 928.
Ивелић, руски конзул, 731.
Ивићи у Г. Буковици, 594.
Ивићи у Маљевићу, 787,
Ивковићи у Бујачићу, 587.
Ивковићи у Маљевићу, 788, 789.
Ивковићи у Славковици, 620, 687, 937, 939, 941.
Ивковићи у Ситарицама, 934, 935.
Ивовићи у Јајчићу, 685, 687.
Игњатовићи у Берковцу, 550, 552
Игњатовићи у Д. Буковици, 599, 600,
Игњатовићи у Гуњици, 638, 639.
Игњатовићи у Г. Мушићу, 812, 814.
Игњатовићи у Стрм. Гори, 954. 956
Игњатовићи у Тубравићу, 981, 985.
Игњатовић Матија, из Клинаца, 493 709, 860.
Икићи у Баб. Луци 519.
Иконићи у Равњима, 897, 899.
Иконићи у Славковици, 936, 937, 939.
Иконићи у Црниљеву, 997, 999.
Илићи I у Бабајићу, 514, 515.
Илићи II у Бабајићу, 514.
Илићи у Баб. Луци, 519, 522.
Илићи I у Baxy, 527
Илићи II у Baxy, 527, 530.
Илићи у Белошевцу, 542.
Илићи у Берковцу, 550, 552.
Илићи I у Братачићу, 574, 576.
Илићи II у Братачићу, 574.
Илићи у Врачевићу, 614.
Илићи—Авруза I у Драгијевици, 648 649, 651, 653.
Илићи II у Драгијевици, 648, 652.
Илићи у Дупљају, 657, 659.
Илићи у Жабарима, 669, 671.
Илићи у Златарићу, 678, 679, 681.
Илићи у Клинчевцу, 713, 715.
Илићи у Козличићу, 723.
Илићи I у богов. Лајковцу, 748.
Илићи II у богов. Лајковцу, 748.
Илићи у Лесковицама, 753, 764.
Илићи у Ловатњу, 775.
Илићи у Маљевићу, 788.
Илићи у Миличиници, 794, 797.
Илићи у Мионици, 803.
Илићи у Наномиру. 818.
Илићи у Непричави, 745.
Илићи у Оглађеновцу, 821.
Илићи у Петњици, 858, 861.
Илићи у Придворици, 880.
Илићи у Радобићу, 901, 902.
Илићи у Сандаљу, 925, 926.
Илићи у Стрм. Гори, 954, 956.
Илићи у Стрмову, 957, 958.
Илићи у Табановићу, 975, 976.
Илићи у Шушеоци, 1001, 1093.
Иличићи—Нинковићи у Бачевцима, 532, 536.
Иличићи у Паунима, 851, 853.
Илишевићи у Рајковићу, 906, 908.
Исаиловићи у Белошевцу, 542.
Исаиловићи у Бобови, 557, 559.
Исаиловићи у Врагочаници, 612.
Исаиловићи у Д. Мушићу, 816, 817.
Исаиловићи у Стан. Реци, 949, 951.
Исаиловићи у Суводању, 967, 969.
Исидоровићи у Пријездићима, 409, 552, 729, 772, 789, 882, 883.

Јазаревићи у Толићима, 980, 981.
Јајић-бег, спахија. 405, 714.
Јакићи у Котешици, 729.
Јаковљевићи у Балиновићу, 523.
Јаковљевићи у Вировцима, 607.
Јаковљевићи у Драгијевици, 648.
Јаковљевићи у Дучићу, 661, 663.
Јаковљевићи у Козличићу, 723, 724.
Јаковљевићи у Кад. Луци, 693.
Јаковљевићи у Лесковицама, в. Целићи.
Јаковљевићи (Тауре) у Лесковицама, 763.

вљевићи у Мионици, 804.
вљевићи у Пепељевцу, 855.
вљевићи у Повучкама, 875, 878.
вљевићи у Причевићу, 886, 888.
вљевићи у Рађ. Селу, 903, 905.
вљевићи у Ровнима, 923, 924,
вљевићи у Седларима, 931, 933.
вљевићи у Ситарицама, 934, 935.
вљевићи у Стрмову, 957, 958.
вљевићи у Црниљеву, 997, 999.
нићи у Голупцу, 620, 627, 628.
нићи у Рађев. Селу, 903—905.
ћи у Петњици, 509, 858, 860, 861.
ћи у Тодор. Долу, 749, 977, 972.
ћ Милош из Петњице, 444.
ћијевићи у Бабајићу, 514, 515.
ићевићи у Повучкама, 875—877.
ковићи I у Бабајићу, 514, 515.
ковићи II у Бабајићу, 514, 516.
ковићи у Бобови 557.
ковићи у Белошевцу, 542, 545.
ковићи у Богатићу, 561.
ковићи I у Братачићу 574, 575.
ковићи II у Братачићу, 574.
ковићи у Г. Буковици 594, 595,
97.
ковићи у Вировцима, 510, 607,
08, 789, 881, 914.
ковићи у Врагочаници, в. Цинцаевићи.
ковићи у Вртиглавима, 608.
ковићи у Забрдици, 521, 673, 674.
ковићи II у Забрдици 673, 674.
ковићи у Крчмару, 734.
ковићи у Лелићу, 755.
ковићи у Лукавцу, 781.
ковићи у Миличиници, 794, 797.
ковићи—Милијићи у Мионици,
99, 801.
ковићи у Оглађеновцу, 820, 824.
ковићи I у Паунима, 851, 853.
ковићи II у Паунима, 419, 667,
51—853.
ковићи у Планиници, 862, 863.
ковићи у Причевићу, 886, 888.
ковићи у Рађев. Селу, 903.
ковићи у Ракарима, 909, 911.
ковићи у Ребељу, 916, 917.
ковићи у Робајама, 920, 921.
Јанковићи у Толићима 980, 981.
Јанковићи у Тубравићу, 983, 985.
Јанковићи у Шушеоци, 1001, 1003.
Јанковић Пеја кнез из Забрдице,
674.
Јанко Мали из Оглађеновца, 823.
Јанковци у Стапару, 952.
Јаночићи у Белошевцу, 544.
Јаношевићи у Мионици, 804.
Јанчићи у Лопатњу, 403, 417, 509,
773—778.
Јањићи у Бабајићу, 514, 516.
Јањићи у Д. Лајковцу, 748.
Јањићи у Лукавцу, 781.
Јањићи у Пепељевцу, 855.
Јањићи у Суводању, 967, 970.
Јањуши у Бабинама, 976.
Јањуши у Бујачићу, 587, 589.
Јањуши у Грацу, 634, 636.
Јевђенијевићи у Дивцима, 644.
Јевремовићи у Миличиници, 794.
Јевремовићи у Г. Мушићу, 813.
Јевтићи у Белићу, 537.
Јевтићи у Бобови, 557.
Јевтићи у Бошњаковићу, 564.
Јевтићи у Бујачићу, 587, 588.
Јевтићи у Г. Буковици, 594, 598.
Јевтићи у Забрдици, 673.
Јевтићи у Јасеници, 688, 689.
Јевтићи у Кличевцу, 713, 715.
Јевтићи у Кључу, 717.
Јевтићи у Лајковцу, 748, 750.
Јевтићи--Васарићи у Лукавцу, 781.
Јевтићи у Лукавцу, 781.
Јевтићи у Миличиници, 794.
Јевтићи у Осладићу, 836.
Јевтићи у Паунима, 851, 853.
Јевтићи у Пепељевцу, 855.
Јевтићи у Попадићима, 869, 870.
Јевтићи—Шестићи у Равњима, 897,
899.
Јевтићи у Рађ. Селу, 903—905.
Јевтићи у Стан. Реци, 950.
Јевтићи у Тупањцима, 990, 991.
Јевтићи у Шушеоци, 1001—1004.
Јевтовићи—Марковићи у Крчмару,
734.
Јездимировићи у Гуњици, 638.
Јездићи у Бранеговићу, 567, 568.

Јездићи у Равњима, 897, 899.
Јездићи у Рађ. Селу, 903, 905.
Јелачићи у Вировцима, 607.
Јелесијевићи у Команицама, 726.
Јелесијевићи I у Г. Лајковцу 743.
Јелесијевићи II у Г. Лајковцу 743, 746.
Јелисавета, мати краља Владислава IV, 354.
Јелисавчићи у Попучкама, 875, 877.
Јелићи у Г. Лајковцу 743, 746.
Јелићи у Осеченици, 726, 826.
Јелићи у Плушцу, 865, 867.
Јелићи у Попучкама, 875, 878.
Јеличићи у Дупљају, 657, 659.
Јеремићи у Белошевцу, 537, 542.
Јеремићи у Вировцима, 607, 608.
Јеремићи у Врагочаници, 612.
Јеремићи у Дегурићу, 641.
Јеремићи у Драгијевици, 648.
Јеремићи у Дучићу, 661, 664.
Јеремићи у Јајчићу, 685.
Јеремићи у Јошеви, 690, 691.
Јеремићи у Команицама, 726.
Јеремићи у Лукавцу, 781,
Јеремићи у Г. Мушићу, 812, 814.
Јеремићи у Мрчићима, 809.
Јеремићи у Паунима 851—853.
Јеремићи у Плушцу, 865, 867.
Јеремићи у Попарама, 872, 873.
Јеремићи у Попучкама, 875, 878.
Јеремићи—Настасићи у Попучкама, 875, 878.
Јеремићи у Радобићу, 900, 902,
Јеремићи у Ратковцима, 913, 914.
Јеремићи у Ребељу, 916, 917.
Јеремићи Тубравићу, 983, 985.
Јеремић Петар Ракарац, 910.
Јерина Проклета, 464, 568, 943.
Јеринићи у Клинцима, 707.
Јеринићи у Паунима, 851, 853.
Јеринићи у Равњима, 897, 899.
Јеринићи у Стрмову, 958.
Јеринићи у Цветановцима, 993.
Јеросимићи у Попучкама, 875, 878.
Јеротићи у Близоњу, 554.
Јешићи у Котешици, 729.
Јешићи у Осеченици, 826.
Јешићи у Планиници, 862, 863.
Јовановић Алимпије, свештеник петњички, 860.
Јовановић Дионисије, бив. старешина м. Ћелија, 860.
Јовановић Ђорђе Др., 591.
Јовановић Коста, 433.
Јовановић Мојсеј, игуман м. Рача, 860.
Јовановић Симеон, свештеник петњички, 860.
Јовановићи I у Бабајићу, 514, 515.
Јовановићи II у Бабајићу, 514.
Јовановићи у Баб. Луци, 519.
Јовановићи у Белошевцу, 542, 545.
Јовановићи у Берковцу, 551.
Јовановићи I у Бошњановићу, 564, 565.
Јовановићи II у Бошњановићу, 564.
Јовановићи у Братачићу, 574.
Јовановићи у Велишевцима 602, 603.
Јовановићи у Вировцима, 607, 608,
Јовановићи у Вртиглавима, 618, 620,
Јовановићи у Дупљају, 657, 659.
Јовановићи у Дучићу, 661.
Јовановићи у Жабарима, 669, 671.
Јовановићи у Зарубама, 676.
Јовановићи у Јајчићу, 685, 687.
Јовановићи у Кад. Луци, 693, 695.
Јовановићи у Кланици, 702, 704.
Јовановићи у Клашнићу, 705.
Јовановићи—Швабићи у Клинцима, 707, 711.
Јовановићи у Кључу, 717.
Јовановићи у Ковачицама, 721.
Јовановићи у Г. Лајковцу, 743.
Јовановићи у бог. Лајковцу, 748, 750.
Јовановићи у Латковићу, 752, 753.
Јовановићи—Маџари у Лозници, 770, 772.
Јовановићи у Марков. Цркви, 790.
Јовановићи у Миличиници, 794, 797.
Јовановићи у Мратишићу, 806, 808, 921.
Јовановићи у Мрчићима, 809.
Јовановићи у Напомиру, 878, 879.
Јовановићи у Оглађеновцу, 821.
Јовановићи у Палежници, 844, 845.
Јовановићи, в. Самоуковићи у Петњици.

новићи у Плушцу, 866.
новићи у Попучкама, 875, 878.
новићи у Придворици, 880, 881.
новићи у Прњавору, 890.
новићи у Рађ. Селу, 903, 905.
новићи у Ратковцима, 913, 914.
новићи у Ребељу, 916, 917.
новићи у Ровнима, 923, 924.
новићи у Санковићу, 928, 930.
новићи у Словцу, 942.
новићи у Стрм. Гори, 954, 957,
8.
новићи у Сушици, 974.
новићи I у Толићима, 981.
новићи II у Толићима, 980.
новићи у Тубравићу, 983, 984.
новићи у Црниљеву, 997.
новићи у Бујачићу, 587.
новићи у Драгијевици, 649.
новићи у Лукавцу, 781, 783.
ћи у Г. Буковици, 594.
ћи у Драгијевици, 648, 649.
ћи у Лопатњу, 775.
ћи у Осечини, 829, 830, 832.
ћи—Томашевићи у Попадићима,
9, 870.
ћи у Ситарицама, 934.
ћи у Црниљеву, 997, 999.
ићи у Гуњици, 638.
ићи у Клинцима, 707, 711.
ићи у Пепељевцу, 855.
ићи на Стублу, 963, 964.
ићи I у Цветановцима 992, 994.
ићи II у Цветановцима 993, 994.
вићи у Рајковићу, 906, 908.
и у Каменици, 696, 697, 699.
и у Паштрићима, 847, 849.
кнез из Рабаса, 895.
и у Г. Буковици, 594.
и I у Грацу, 634, 635.
и II у Грацу, 634, 636.
и у Лозници, 770, 772.
и у Лукавцу, 781, 784.
и у Г. Мушићу, 813.
и у Суводању, 969.
мовићи у Бобови, 557.
мовићи у Братачићу, 574.
мовићи у Јајчићу, 685, 686.
мовићи у Кључу, 717, 719.

Јоксимовићи у Попадићима, 869, 870.
Јоксимовићи у Паунима, 851—853.
Јоксимовићи у Ракарима, 913, 914.
Јоксимовићи у Цветановцима, 993, 994.
Јоксићи у Команицама, 726.
Јосиповићи у Попучкама, 875, 878.
Јоцићи у Г. Буковици, 594.
Јоцићи у Врачевићу, 614.
Јоцићи на Стублу, 963—964.
Јоцовићи у Бријежђу, 577, 578.
Јочићи у Пријездићима, 882, 883.
Југовићи у Врагочаници, 610, 612.
Југовићи у Плушцу, 865, 867.
Јургићи у Оглађеновцу, 821.
Кавадари у Поварама, 872, 873.
Калабићи у Брезовицама, 583, 585
Калабићи у Црниљеву, 997, 999.
Каљевићи у Ђурђевцу, 665, 666.
Каљевићи у Стругaнику, 960, 961.
Каљушићи у Равњима, 897, 899.
Каменице у Пепељевцу, 855.
Кандићи у Мионици, 799, 801.
Карађорђе, 358, 611, 714, 777, 838, 940, 961.
Карајовићи у Драгијевици, 648.
Кара-Марко из Котешице, 731.
Караџићи у Дробњацима, 860.
Караџић Вук, 350, 404, 433, 475, 480, 524, 533, 567, 568, 579, 744, 872, 916, 923, 928, 937, 943.
Карић Владимир, 395.
Каровићи у Рајковићу, 906, 908.
Качаревићи у Толићима, 980, 981.
Кевићи у Бријежђу, 578, 580.
Кевићи у Мионици, 803.
Кедић Милић војвода, 358, 381, 756, 918, 970.
Кедовци (Мијатовићи) у Лесковицама, 764.
Кејићи у Миличиници, 794.
Кесери у Голупцу, в. Максимовићи.
Кесери у Оглађеновцу, 821—824.
Кесеровићи у Наномиру, 818, 819.
Кецићи у Врачевићу, 614.
Кецићи у Команицама, 726.
Кикојевићи у Лајковцу, 748, 750.
Кирици у Славковици, 937, 941.
Киселице у Берковцу, 550—552, 870, 995.

Киселице у Попадићима, 870.
Кићан, буљубаша кнеза Алексе Ненадовића, родом из Златарића, 681.
Кићановићи у Бачевцима, 532.
Клипа Павле из Равања, 899.
Кнежевићи у Бобови, 557, 558, 950.
Кнежевићи у Богатићу, 561, 562.
Кнежевићи у Миличиници, 794, 797.
Кнежевићи у Ребељу, 916, 917.
Кнежевићи у Санковићу, 928, 929.
Кобасице у Планиници, 862, 863.
Ковачевић Аксентије из Берковца, 551.
Ковачевић Бајо из Тубравића, 987·
Ковачевић Љубомир, академик, 746.
Ковачевић Марко из Берковца, 551.
Ковачевићи у Бабајићу, 516.
Ковачевићи у Беомужевићу, 547, 548.
Ковачевићи у Берковцу, 550, 551.
Ковачевићи у Бујачићу, 587—589.
Ковачевићи у Г. Буковици, 594.
Ковачевићи у Ђурђевцу, 665, 667.
Ковачевићи у Г. Лајковцу, 423, 743, до 746, 750.
Ковачевићи у Миличиници, 794, 797.
Ковачевићи у Мионици, 799, 801, 804.
Ковачевићи у Наномиру, 818.
Ковачевићи у Осладићу, 836.
Ковачевићи у Пепељевцу, 855.
Ковачевићи у Причевићу, 886, 888.
Ковачевићи у Тубравићу, 982—985.
Ковачевићи у Цветановцима, 993, 995·
Козлички—Матићи у Попучкама, 875, 878.
Којићи у Баб. Луци, 519, 522.
Којићи у Бобови, 557.
Којићи у Г. Буковици, 594.
Којићи у Котешици, 728, 729.
Којићи у Оглађеновцу, 821, 824.
Којићи у Попучкама, 875, 877.
Којићи у Славковици, 937, 940.
Којићи у Суводању, 967, 969.
Којићи у Цветановцима, 993, 994.
Колаковићи (Колаци) у Бабајићу, 514, 515, 961, 994.
Коларовићи у Г. Буковици, 594, 595.
Коларовићи у Г. Лајковцу, 397, 743, 746.
Коларовићи у Табановићу, 975, 976.
Колаци у Гуњици, 638.
Колубара Али-бег, спахија, 405.
Кондићи у Дегурићу, 641, 642.
Корвин Матија краљ угарски, 355, 468.
Коркићи у Драгијевици, 648.
Косићи у Бујачићу, 587.
Косићи у Сандаљу, 925, 926.
Косорићи у Дробњацима, 580, 828, 944, 955.
Костадиновићи у Братачићу, 574.
Костадиновићи у Козличићу, 482, 509, 585, 723, 724.
Костадиновићи у Равнима, 897, 899.
Костадиновићи у Црнљеву, 997, 999.
Костићи у Врачевићу, 614, 616.
Костићи у Драгијевици, 649.
Костићи у Јајчићу, 685, 686.
Костићи у Паштрићима, 846, 849.
Костићи у Прњавору, 890, 892.
Котарци у Г. Буковици, 594, 597.
Котарци у Златарићу, 679, 682.
Котешанац Дамњан хајдук, 731.
Крајиновићи у Причевићу, 886, 888.
Краљевић Андрија, 736, 737.
Краљевић Марко, 462, 621, 624, 736, 737.
Кргићи у Берковцу, 550.
Кргићи у Д. Мушићу, 816.
Крговићи у Врачевићу, 615, 616.
Креманци у Мионици, 799, 801.
Кременци у Дупљају, 657.
Кремановићи у Братачићу, 574.
Кремановићи у Дивцима, 644, 646.
Кремановићи у Ловатњу, 775.
Кремановићи у Плушцу, 866.
Крстајићи у Кланици, 702, 703.
Крстајићи у Клашнићу, 704, 706.
Крстивојевићи у Забрдици, 443, 510, 673, 674.
Крстивојевићи у Крчмару, 734.
Крстивојевићи у Лајковцу, 748, 750.
Крстићи у Бачевцима, 532.
Крстићи у Бобови, 557.
Крстићи у Бошњановићу, 564, 565.
Крстићи у Вировцима, 607, 608.
Крстићи у Дучићу, 661, 664.
Крстићи у Клашнићу, 704, 705.
Крстићи у Клинцима, 707.

ићи у Команицама, 726.
ићи у Лајковцу, 748.
ићи у Лелићу, 755.
ићи у Мионици, 803.
ићи у Миличиници, 794.
ићи у Осладићу, 833, 834.
ићи у Паунима, 851, 853, 854.
ићи у Попадићима, 869.
ићи у Ратковцима, 937, 939.
ићи у Станару, 952.
ићи у Тубравићу, 983, 984.
ићи — Панићи у Драгијевици,
).
ићи у Јасеници, 688, 689.
ићи у Рађев. Селу, 903, 944.
ићи у Цветановцима, 993, 994.
арица Мара, 463, 735, 736.
енићи у Лајковцу, 748, 750.
ћи у Попадићима, 869, 870.
ћи у Тубравићу, 983, 985.
ановићи у Жабарима, 409, 419,
, 671.
ановићи у Забрдици, 673.
овићи у Попучкама, 875, 877.
ичевићи у Бачевцима, 532.
ичевићи у Лесковицама, 605,
, 768.
ци у Дробњацима, 551.
ци у Драчићу, 409, 600, 642,
—656, 671.
рићи у Заблаћу шабачком, 994.
рићи у Лукавцу, 781, 783.
рићи у Цветановцима, 992—995.
овићи у Кланици, 702, 703.
ча Никола из Заруба, 676.
чићи у Зарубама, 675—678.
ци у Суводању, 969.
ци у Лесковицама, 763, 766.

кнез српски, 354, 355, 465, 799.
евићи у Балиновићу, 523.
евићи у Баху, 527.
евићи у Бобови, 557.
евићи у Бранковини, 570.
евићи I у Д. Буковици, 599, 600.
евићи II у Д. Буковици, 599, 600.
евићи у Врагочаници, 612.
евићи у Команицама, 726, 727.
евићи у Јајчићу, 685, 687.
Лазаревићи у Лесковицама, 764.
Лазаревићи у Лозници, 770.
Лазаревићи у Мајиновићу, 786, 796.
Лазаревићи I у Мионици, 803, 804.
Лазаревићи II у Мионици, 803.
Лазаревићи у Рајковићу, 906—908.
Лазаревићи у Санковићу, 928.
Лазаревићи I у Цветановцима, 993.
Лазаревићи II у Цветановцима, 993,
994.
Лазићи у Бабајићу, 514, 515.
Лазићи у Баху, 527, 529.
Лазићи I у Белошевцу, 542.
Лазићи II у Белошевцу, 542, 544.
Лазићи у Бошњановићу, 564, 565.
Лазићи у Г. Буковици, 594, 596.
Лазићи у Врачевићу, 615, 616.
Лазићи у Вртиглавима, 618, 620.
Лазићи у Жабарима, 667—671.
Лазићи у Забрдици, 673.
Лазићи у Јајчићу, 685, 687.
Лазићи у Кад. Луци, 693.
Лазићи у Клинцима, 709, 710.
Лазићи у Козличићу, 723.
Лазићи у Лајковцу, 748.
Лазићи—Работићи у Лозници, 770,
772.
Лазићи у Маљевићу, 788, 789.
Лазићи у Осладићу, 834, 836.
Лазићи у Остружњу, 838—840.
Лазићи у Паунима, 851, 853.
Лазићи у Ратковцима, 913, 914.
Лазићи у Пепељевцу, 855, 856.
Лазићи у Санковићу, 928, 929.
Лазићи у Црнићеву, 997, 999.
Лазић Стеван из Остружња, 839.
Лајшићи у Миличиници, 794.
Лалевићи у Кличевцу, 713, 715.
Лаловићи у Санковићу, 928, 929.
Лаловић Михаило из Санковића, 739.
Латићи—Петровићи у Бачевцима,
532.
Лаудовићи у Лозници, 770, 772.
Лекићи у Дивцима, 644.
Лекићи у Козличићу, 723.
Лекићи у Мионици, 803.
Лекићи у Стр. Гори, 944, 954, 955, 958.
Лекићи старапо родица у Лелићу, 757.
Леонтијевићи у Лукавцу, 781, 783.

Лештарићи у Лопатњу, 775, 778, 779.
Либадићи у Вировцима, 607.
Ликнићи у Команицама, 726, 727.
Ликнићи у Рајковићу, 906, 908.
Ломићи у Цветановцима, 993, 995.
Лудвик краљ угарски, 736.
Лугоњићи у Ракарима, 909, 910.
Лукарци у Каменици, 699.
Лукићи у Веомужевићу, 546—548.
Лукићи у Бошњановићу, 564.
Лукићи у Бујачићу, 587.
Лукићи у Голупцу, 627, 629.
Лукићи у Дивцима, 644.
Лукићи у Драгијевици, 648.
Лукићи у Жабарима, 669.
Лукићи у Клашнићу, 705.
Лукићи у Кључу, 717.
Лукићи у Котешици, 729.
Лукићи у Лопатњу, 775.
Лукићи у Г. Мушићу, 813.
Лукићи у Осечини, 830, 832.
Лукићи у Остружњу, 838, 839.
Лукићи у Паунима, 851, 853, 854.
Лукићи у Пепељевцу, 855, 856.
Лукићи у Попарама, 872, 873.
Лукићи у Причевићу, 885, 886, 888
Лукићи у Прњавору, 890.
Лукићи у Совчу, 946.
Лукићи у Ставару, 952.
Лукићи у Тубравићу, 983, 984.
Лукићи у Црниљеву, 997, 999.
Лукичићи у Црниљеву, 997, 999.
Луњевице у Дегурићу, 641, 642.
Лучићи у Буковцу, 591, 592, 827.
Лучићи у Јајчићу, 685, 687.
Лучићи у Тод. Долу, 978.
Лучићи у Толићима, 980, 981.

Љубица, кнегиња, 889.

Мајићи у Осладићу, 836.
Мајсторовићи — **Человци** у Лукавцу, 781, 783.
Мајсторовићи у Паунима, 851, 853.
Максимовић Михаило, учитељ, 517.
Максимовићи у Белошевцу, 542.
Максимовићи, в. Кесери у Голупцу, . 592, 627, 628, 783, 819.
…мовићи у Јајчићу, 685, 686.
Максимовићи у Жабарима, 668—670, 672
Максимовићи у Кључу, 717.
Максимовићи у Лајковцу, 748, 750.
Максимовићи у Лесковицама, 763, 764.
Максимовићи у Лопатњу, 775.
Максимовићи у Г. Мушићу, 812, 814.
Максимовићи у Оглађеновцу, 821.
Максимовићи у Палежници, 844.
Максимовићи у Прњавору, 892.
Максимовићи у Рабасу, 894, 895.
Максимовићи у Равњима, 897, 899.
Максимовићи у Сандаљу, 925. 926.
Максимовићи у Славковици, 937.
Максићи у Баб. Луци, 519, 521.
Максићи у Котешици, 729, 731.
Максићи у Ракарима, 909, 910.
Максићи у Цветановцима, 993, 995.
Малетићи у Ковачицама, 721, 722.
Малетићи у Осладићу, 834.
Малешевићи у Котешици, 729.
Малешевићи у Плушцу, 865, 867.
Маловићи у Дробњацима, 719, 921.
Малушевићи у Суводању, 967, 969.
Мандићи у Бујачићу, 587.
Мандићи у Вртиглавима, 618, 620.
Мандићи у Санковићу, 928, 929.
Мандићи у Седларима, 931, 932.
Манојловићи у Балиновићу, 523.
Манојловићи у Осечини, 830.
Мара, баба из Осладића, 835.
Марачићи у Ђурђевцу, 665.
Мардарије, калуђер, оснивач Боговађе, 891.
Маринковићи у Балиновићу, 523.
Маринковићи у Берковцу, 550, 552.
Маринковићи у Брњежђу, 578, 581.
Маринковићи у Бујачићу, 587, 589.
Маринковићи у Вировцима, 607, 608.
Маринковићи I у Јајчићу, 685, 686.
Маринковићи II у Јајчићу, 685, 687.
Маринковићи у Кад. Луци, 693.
Маринковићи у Кључу, 717.
Маринковићи у Команицама, 726, 727.
Маринковићи у Крчмару, 734.
Маринковићи у Г. Лајковцу, 743.
Маринковићи у Лопатњу, 775.
Маринковићи у Пакљама, 841, 842.

нковићи у Планиница, 862, 863.
нковићи у Ратковцима, 913, 914.
нковићи у Робајама, 920, 921.
нковићи у Седларима, 931, 933.
нковићи у Совчу, 946.
нковићи у Тубравићу, 983, 985.
новићи у Ваљеву, 474.
ћи у Беомужевићу, 546.
ћи у Богатићу, 561.
ћи у Вујиновачи, 623.
ћи у Златарићу, 679, 682.
ћи у Клашнићу, 704, 705.
ћи у Клинцима, 707, 711.
ћи у Куницама, 740.
ћи у Миличиници, 794.
ћи у Мионици, 799, 801.
ћи у Г. Мушићу, 812, 814.
ћи у Рајковићу, 906, 908.
ћи у Робајама, 920, 921.
ћи у Сушици, 973, 974
ћи у Тубравићу, 985.
чићи у Брезовицама, 583, 585.
ановићи у Грацу, 634, 636.
ановићи у Дегурићу, 641.
ановићи у Команицама, 700.
ановићи у Лукавцу, 781, 784.
ановићи у Мар. Цркви, 790,
2.
ановићи у Паунима, 851, 853.
ановићи у Црниљеву, 997–999.
анчевићи у Д. Мушићу, 816,
7.
ани на Стублу, 963, 964.
овић Дамљан из Бранковине,
1.
овић Павле из Лесковица, 397,
4, 766.
овићи у Балиновићу, 523.
овићи I у Белошевцу, 542.
овићи II у Белошевцу, 542.
овићи у Близоњу, 554, 555.
овићи у Бобови, 557.
овићи у Богатићу, 561.
овићи у Бранковини, 570, 571.
овићи у Брвјежђу, 578, 580,
1.
овићи I у Г. Буковици, 594.
овићи II у Г. Буковици, 594.
овићи I у Велишевцима, 602.

Марковићи II у Велишевцима, 602.
Марковићи у Врачевићу, 615.
Марковићи у Грацу, 634, 636.
Марковићи у Грабовици, 630, 631.
Марковићи у Гуњици, 638, 639.
Марковићи у Дегурићу, 641, 642.
Марковићи у Дивцима, 644, 646.
Марковићи у Дучићу 661.
Марковићи у Жабарима, 669.
Марковићи у Златарићу, 679, 683.
Марковићи у Јајчићу, 685.
Марковићи у Јасеници, 688, 689.
Марковићи у Јошеви, 690, 691.
Марковићи у Клинцима, 707, 711,
860.
Марковићи I у Команицама 726.
Марковићи II у Команицама, 726.
Марковићи III у Команицама, 726.
Марковићи (Таурци) у Лесковицама,
763.
Марковићи (Малештани), у Лесковицама, 763, 766.
Марковићи у Лозници, 770.
Марковићи у Лопатњу, 775, 779.
Марковићи I у Лукавцу, 781, 782.
Марковићи II у Лукавцу, 781, 783.
Марковићи III у Лукавцу, 781.
Марковићи у Маљевићу, 788, 789.
Марковићи у Мар. Цркви, 790, 792.
Марковићи у Миличиници, 794.
Марковићи у Мионици, 803, 804.
Марковићи у Мрчићима, 809.
Марковићи у Г. Мушићу, 812.
Марковићи у Оглађеновцу, 821, 823.
Марковићи у Income Остружњу, 838, 839.
Марковићи у Петњици, 712, 858, 860.
Марковићи у Плушцу, 865.
Марковићи у Попарама, 872, 873.
Марковићи у Рађ. Селу, 903, 904.
Марковићи у Ракарима, 909, 911.
Марковићи у Ратковцима, 913, 914.
Марковићи у Робајама, 920, 922.
Марковићи у Сандаљу, 925, 926.
Марковићи у Словцу, 942.
Марковићи у Совчу, 946.
Марковићи у Стрмову, 957, 958.
Марковићи у Струганику, 960, 961.
Марковићи у Суводању, 967, 968.
Марковићи у Табановићу, 975, 976

Марковићи у Толићима, 980, 981.
Марковићи у Тубравићу, 983.
Мартиновићи у Попадићима, 869, 870.
Матељевићи у Бујачићу, 587, 589.
Матијевићи у Баху, 527.
Матијевићи у Берковцу, 550.
Матијевићи у Богатићу, 561.
Матијевићи у Гуњици, 638.
Матијевићи у Мрчићима, 809, 811.
Матијевићи у Паштрићима, 846, 848.
Матијевићи у Струганику, 960, 961.
Матићи у Баб. Луци, 519.
Матићи у Бобови, 557, 557.
Матићи у Богатићу, 561, 562.
Матићи у Братачићу, 574.
Матићи у Д. Буковици, 599.
Матићи у Велишевцима, 602.
Матићи у Братачићу, 615.
Матићи у Јошеви, 690, 691.
Матићи у Котешици, 729.
Матићи у Лелићу, 589, 635, 755, 756.
Матићи у Лукавцу, 781.
Матићи у Маљевићу, 788.
Матићи у Миличиници, 794.
Матићи у Наномиру, 818, 819.
Матићи у Паунима, 851, 853.
Матићи у Пепељевцу, 855.
Матићи у Планиници, 862, 863.
Матићи у Причевићу, 886, 886.
Матићи у Ракарима, 909, 911.
Матићи у Ратковцима, 510, 912, 913.
Матићи (Радовићи) у Славковици, 937, 939.
Матићи у Словцу, 942, 944.
Матићи у Суводању, 967.
Матићи у Тодор. Долу, 977, 978.
Матићи у Шушеоци, 1001, 1004.
Матијашевићи у Белошевцу, 542, 544.
Матковић Петар, географ, 468, 469, 534.
Матковићи у Златарићу, 678, 679, 681.
Матуновићи у Лукавцу, 781, 784.
Махмуд-паша, 735.
Мачури у Велишевцима, 602, 603.
Мачури (Николићи) у Ракарима и Струганику, 909, 911, 960, 961.
Маџари у Бобови, 557, 559.
Маџаревићи у Г. Буковици, 594, 598.
Маџаревићи у Попадићима, 869.
Маџун Јанко из Робаја, 921.
Маџуни у Робајама, 920, 921.
Машићи-Мојићи у Брезовицама, 583.
Машићи у Бријежђу, 578, 581.
Мећедовићи у Клинцима, 709, 710.
Мећедовци у Рајковићу, 906.
Мелентијевићи у Наномиру, 818.
Мехмед султан, 355.
Мештеровићи у Пепељевцу, 855, 856.
Мијаиловићи у Бабајићу, 514, 519.
Мијаиловићи у Баб. Луци, 519, 521.
Мијаиловићи у Бачевцима, 532, 535.
Мијаиловићи у Бошњановићу, 564.
Мијаиловићи у Брезовицама, 583.
Мијаиловићи у Г. Буковици, 594.
Мијаиловићи у Дучићу, 661.
Мијаиловићи у Кад. Луци, 693.
Мијаиловићи у Клинцима, 510, 706, 707—711.
Мијаиловићи у Козличићу, 723.
Мијаиловићи у Лесковицама, 764.
Мијаиловићи у Лопатњу, 775.
Мијаиловићи у Г. Мушићу, 812, 815.
Мијаиловићи у Паштрићима, 847, 849.
Мијаиловићи у Планиници, 862, 864.
Мијаиловићи у Попадићима, 869, 870.
Мијаиловићи у Попучкама, 875, 878.
Мијаиловићи—Швабићи у Попучкама, 875, 878.
Мијаиловићи у Ракарима, 906, 908.
Мијаиловићи у Ситарицама, 934, 935.
Мијаиловићи у Струганику, 960, 961.
Мијаиловићи у Сушици, 973, 974.
Мијатовићи у Веселиновцима, 605.
Мијатовићи у Врачевићу, 614.
Мијаловићи у Дупљају, 657, 659.
Мијатовићи у Кланици, 702.
Мијатовићи у Г. Лајковцу, 743.
Мијатовићи у Попадићима, 849.
Мијатовићи у мачван. Причиновићу, 796.
Мијатовићи у Ратковцима, 913.
Мијатовићи у Робајама, 605, 908, 919—921.
Мијатовићи у Ситарицама, 934.
Мијатовић Матија, прота из рађ. Беле Цркве, 612.
Мијатовић Чедомир, академик, 353.

ћи у Куницама, 740, 741.
ћи у Шушеоци, 1001, 1003.
вићи у Робајама, 920.
диновићи у Бабајићу, 516.
диновићи у Бријежђу, 578.
ковићи у Мратишићу, 805—807
новићи у Бабајићу, 514, 516.
новићи у Бачевцима, 532, 535.
новићи у Белошевцу, 542.
новићи у Вировцима, 607.
новићи у Дучићу, 661.
новићи у Лопатњу, 775.
новићи у Лукавцу, 781.
новићи у Мионици, 803.
новићи у Д. Мушићу, 816, 817.
новићи у Наномиру, 818.
новићи у Повучкама, 875, 878.
новићи у Рађ. Селу, 903, 904.
новићи у Совчу, 946, 947.
новићи у Табановићу, 976.
товићи у Кличевцу, 713, 715.
товићи у Оглађеновцу, 821.
шиновићи у Кад. Луци, 693.
вићи у Лајковцу, 748, 750.
нковић Дамњан из Котешице,
1.
нковићи у Баху, 527.
тићи у Г. Лајковцу, 743.
тићи у Лесковицама, 763, 764.
тићи у Кад. Луци, 693.
тићи у Кличевцу, 713, 715.
тићи на Стублу, 963, 965.
војевићи у Балиновићу, 523.
војевићи у Берковцу, 550, 552.
војевићи у Бранеговићу, 567.
војевићи у Братачићу, 574.
војевићи у Врачевићу, 614.
војевићи у Ђурђевцу, 665, 666.
војевићи у Златарићу, 679, 683.
војевићи у Г. Лајковцу, 743, 746.
војевићи у Лајковцу, 746, 750.
војевићи у Лелићу, 755.
војевићи у Мионици, 804.
војевићи у Осеченици, 826.
војевићи у Совчу, 946.
војевићи у Табановићу, 978.
војевићи Тубравићу, 981, 985.
јановићи (Станковићи) у Пр-
вору, 890.

Милинковићи у Баб. Луци, 519, 521.
Милинковићи у Бријежђу, 578.
Милинковићи у Г. Буковици, 594.
Милинковићи у Велишевцима, 602.
Милинковићи у Лозници, 770, 771.
Милинковићи у Лопатњу, 775, 779.
Милинковићи у Паунима, 851, 854, 877.
Милинковићи у Планиници, 862, 864.
Милинковићи у Попадићима, 869.
Милинковићи у Придворици, 880.
Милинковићи у Причевићу, 886—888.
Милиновићи у Осечини, 830, 830.
Милинковић Танаско, поп из Причевића, 889.
Милиновићи у Санковићу, 928, 930.
Милиновићи у Табановићу, 975.
Милисављевићи у Берковцу, 550.
Милисављевићи у Бошњановићу, 564.
Милисављевићи у Дупљају, 657.
Милисављевићи у Команицама, 726.
Милисављевићи у Г. Мушићу, 813, 814.
Милисављевићи у Оглађеновцу, 821.
Милисављевићи у Туђину, 987.
Милисављевићи у Шушеоци, 1001, 1004.
Милисављевић — Гордић Никола, учитељ, 969.
Милићевићи у Беомужевићу, 547.
Милићевићи у Бранеговићу, 567, 568, 878.
Милићевићи у Брезовицама, 583.
Милићевићи у Вртиглавима, 618.
Милићевићи у Дучићу, 661, 663.
Милићевићи у Зарубама, 676, 677.
Милићевићи у Осечини, 830.
Милићевићи у Рабасу, 894, 895.
Милићевићи у Равњима, 897, 899.
Милићевићи у Пепељевцу, 855, 856.
Милићевићи у Придворици, 880, 881
Милићевићи у Совчу, 946.
Милићевић Милан Ђ., академик, 483, 551, 717, 718, 736, 744, 791, 800, 1002.
Милићи у Близоњу, 554.
Милићи у Врачевићу, 615, 617.
Милићи у Вујиновачи, 622, 625.
Милићи у Кад. Луци, 693.

Милићи у Стрмову, 957, 958.
Милићи у Толићима, 980, 981.
Миличанац Радојица, 795.
Миличанац Митар, 795, 796.
Миличићи у Козличићу, 723.
Миловановићи у Г. Буковици, 594.
Миловановићи у Балиновићу, 523.
Миловановићи—Стакићи у Бачевцима, 532.
Миловановићи у Баху, 527.
Миловановићи I у Белошевцу, 542, 545.
Миловановићи II у Белошевцу, 542, 545.
Миловановићи у Бријежђу, 578.
Миловановић Јовица, чича из Бријежђа, 579.
Миловановићи у Велишевцима, 602, 603.
Миловановићи у Вировцима, 607, 608.
Миловановићи у Врачевићу, 614.
Миловановићи у Дучићу, 661.
Миловановићи у Жабарима, 669.
Миловановићи у Ковачицама, 721, 722.
Миловановићи у Лајковцу, 748.
Миловановићи у Лесковицама, 764.
Миловановићи у Лопатњу, 775.
Миловановићи у Мар. Цркви, 792.
Миловановићи у Миличиници, 794, 796.
Миловановићи у Мионици, 799, 802, 804.
Миловановићи II у Мионици, 803.
Миловановићи у Плушцу, 865, 867.
Миловановићи у Повучкама, 875, 878.
Миловановићи у Придворици, 880, 881.
Миловановићи у Ракарима, 909, 911.
Миловановићи у Санковићу, 928, 930.
Миловановићи у Седларима, 931, 933.
Миловановићи у Славковици, 937, 940.
Миловановићи у Табановићу, 976.
Миловановићи у Цветановцима 993, 995.
Миловановићи I у Црнљеву, 997, 999.
Миловановићи II у Црнљеву, 997, 999.
Милосављевићи у Вировцима, 607, 608.
Милосављевићи у Врачевићу, 615.
Милосављевићи у Вртиглавима, 618, 620.
Милосављевићи у Дучићу, 661.
Милосављевићи у Јошеви, 690, 691.
Милосављевићи у Мајиновићу, 786, 787.
Милосављевићи у Г. Мушићу, 813, 814.
Милосављевићи у Попадићима, 869, 870.
Милосављевићи у Повучкама, 875, 878.
Милосављевићи у Ситарицама, 934, 935.
Милосављевићи у Стругапику, 960, 961.
Милош, кнез српски, 612, 616, 666, 714, 733, 739, 742, 757, 777, 796, 892.
Милошевићи у Беомужевићу, 546.
Милошевићи у Бријежђу, 578.
Милошевићи у Бујачићу, 587.
Милошевићи у Вртиглавима, 618.
Милошевићи у Дучићу, 661.
Милошевићи у Клинцима, 712.
Милошевићи у Латковићу, 751, 753.
Милошевићи у Лукавцу, 781, 782.
Милошевићи у Д. Мушићу, 816, 817.
Милошевићи у Осечини, 830, 832.
Милошевићи у Остружњу, 838, 839.
Милошевићи у Придворици, 880, 881.
Милошевићи у Стан. Реци, 948, 951.
Милошевићи у Табановићу, 975, 976.
Милошевићи у Толићима, 980, 981.
Милутин, краљ српски, 354.
Милутиновић Грујица из Санковића, 929.
Милутиновић Јовица кнез, 989.
Милутиновић Пантелија, 929.
Милутиновићи у Белошевцу, 542, 544.
Милутиновићи у Берковцу, 550, 552.
Милутиновићи у Брезовицама, 582, 583.
Милутиновићи у Драгијевици, 649.
Милутиновићи у Златарићу, 679.
Милутиновићи у Лајковцу, 748, 750.

новиђи у Лозници, 740, 772.
новиђи у Мајиновићу, 786.
новиђи Словцу, 942, 944.
ниђи у Попучкама, 875, 877.
ниђи у Златарићу, 474, 491, 683.
у Баху, 527.
у Драчићу, 654.
у Жабарима, 669.
—**Радобиђи** у Радобићу, 900 2.
Радоба из Радобића, 901.
у Лопатњу, 773, 775, 776, 778.
ниђи у Лозници, 770, 772.
ниђи у Баб. Луци, 519, 521.
ниђи у Бујачићу, 587, 589.
ниђи у Г. Буковици, 594.
ниђи I у Жабарима, 668—670.
ниђи II у Жабарима, 669.
ниђи у Кланици, 702, 704.
ниђи у Куницама, 740, 741.
ниђи у Лесковицама, 763.
ниђи у Лозници, 770.
ниђи у Маљевићу, 509, 778,
ниђи у Пепељевцу, 855, 856.
ниђи у Попучкама, 875.
ниђи у Причевићу, 885—888.
ниђи у Стапару, 952.
виђи у Лукавцу. 781.
виђи у Јајчићу, 685, 687.
иновиђи у Рађ. Селу, 903
иновиђи у Сандаљу, 925, 926.
ђи у Жабарима, 669, 671.
ђи у Осеченици, 826.
ђи у Паунима, 851, 853.
ниђи у Баб. Луци, 519, 522.
ниђи у Балиновићу, 523, 525
ниђи у Бобови, 557.
ниђи у Богатићу, 561.
ниђи у Брезовицама, 583.
ниђи у Бријежђу, 578, 580.
ниђи у Веселиновцима, 605.
ниђи у Врачевићу, 615.
ниђи у Голубцу, 627.
ниђи у Грабовици, 630.
ниђи у Дупљају, 657, 659, 683.
ниђи I у Дучићу, 661, 663.
Митровиђи II у Дучићу, 661, 663.
Митровиђи III у Дучићу, 661, 664.
Митровиђи у Ковачицама, 721.
Митровиђи у Козличићу, 723.
Митровиђи I у Котешици, 729.
Митровиђи II у Котешици, 729.
Митровиђи у Крчмару, 734.
Митровиђи I у Латковићу, 751, 752.
Митровиђи II у Латковићу, 752.
Митровиђи у Лесковицама, 763.
Митровиђи у Лозници, 770, 772.
Митровиђи у Лопатњу, 775.
Митровиђи у Мајиновићу, 786.
Митровиђи у Маљевићу, 788.
Митровиђи у Оглађеновцу, 821.
Митровиђи у Паунима, 851, 853.
Митровиђи у Пепељевцу, 855.
Митровиђи у Причевићу, 886, 888 890.
Митровиђи у Прњавору, 890.
Митровиђи у Славковици, 937, 939.
Митровиђи у Совчу, 946.
Митровиђи у Суводању, 967, 969.
Митровиђи у Табановићу, 978.
Митрофан, владика ваљевски, 359.
Мићановић Ђока из Клинаца, 711.
Мићановиђи у Клинцима, 710, 711.
Мићановиђи у Паштрићима, 847, 849.
Мићиђи у Братачићу, 574, 576.
Мићиђи у Брезовицама, 583.
Мићиђи у Дупљају, 657.
Мићиђи у Мајиновићу, 786.
Мићиђи у Миличиници, 794, 797.
Мићиђи у Мионици, 804.
Мићиђи у Г. Мушићу, 812.
Мићиђи у Рађ. Селу, 903, 904.
Мићиђи у Ситарицама, 934, 935.
Мићовиђи у Богатићу, 561.
Мићовиђи у Рајковићу, 906, 907.
Михаиловиђи I у Бабајићу, 514, 516.
Михаиловиђи II у Бабајићу, 514, 516.
Михаиловиђи у Баб. Луци, 519, 522.
Михаиловиђи у Вировцима, 607.
Михаиловиђи у Врачевићу, 614.
Михаиловиђи у Јајчићу, 685, 686.
Михаиловиђи (Лештаре) у Лопатњу, 775.

Михаиловићи у Осечини, 830, 832.
Михаиловићи у Плушцу, 865.
Михаиловићи у Попадићима, 510, 869.
Михаиловићи на Стублу, 963—965.
Михаиловићи у Суводању, 967, 970.
Михаиловићи у Цветановцима, 993. 994.
Михаиловићи (Мијићи) у Шушеоци, 1001.
Мишићи у Лесковицама, 764.
Мишићи у Прњавору, 890.
Мишићи у Рађ. Селу, 903, 904.
Мишковић Грује, официр из К. Луке, 695.
Мишковић Ранко из Лелића, 757.
Мишковићи у Бачевцима, 532, 535.
Мишковићи у Кад. Луци, 693, 695. 819.
Мишковићи у Лајковцу, 748, 750.
Мишковићи у Лелићу, 755.
Мишковићи у Попучкама, 875, 877.
Мишовићи у Г. Лајковцу, 743.
Мишовићи у Лукавцу, 781, 784.
Мишовићи у Рајковићу, 906, 908.
Мишовићи у Стругаиику, 959—961.
Младеновић Георгије из Суводања, 969.
Младеновићи у Драгијевици, 648.
Младеновићи у Г. Лајковцу, 743, 746.
Младеновићи у Златарићу, 679, 682.
Младеновићи у Осечини, 829—831.
Младеновићи у Суводању, 967, 969.
Мојићи у Брезовцима, 482, 583—585, 758.
Мојовићи у Робајама, 920, 922.
Мојсиловићи у Дегурићу, 640—642.
Мојсиловићи у Златарићу, 679, 680.
Молер Петар из Баб. Луке, 357—359, 521.
Молеровић — Костић Никола, 616.
Молеровићи у Врачевићу, 614, 615.
Мосуровићи у Зарубама, 676, 677.
Мрдићи у Крчмару, 735, 738, 772.
Мршовићи у Белошевцу, 542, 545.
Мршовићи у Туђину, 987, 989.
Мукићи у Клаици, 510, 702, 703.
Муњићи у Грацу, 634, 636.
Муњићи у Дегурићу, 641.
Мурат-ага спахија, 405.
Мустај-баша Гуша, 711.
Мустај-паша, 404, 475.
Мутићи у Бујачићу, 587, 589.
Мутићи у Грацу, 634, 636.
Мушовци у Берковцу, 550, 552, 686.
Муштеријићи у Г. Лајковцу, 743.

Најперг, граф, 474.
Настићи у Бујачићу, 587, 589.
Настићи у Команицама, 726.
Настићи у Лесковицама, 763, 768.
Настићи у Лозници, 770.
Настићи у Остружњу, 838, 839.
Недић Глигорије из Осечине, 831.
Недић Дамњан из Осечине, 831.
Недић Михаило из Осечине, 831.
Недићи у Бошњановићу, 564.
Недићи у Брезовицама, 583.
Недићи I у Лелићу, 755.
Недићи II у Лелићу, 758.
Недићи у Лопатњу, 775.
Недићи у Осечини, 829, 831.
Недићи у Ставару, 952.
Недељковићи у Гуњици, 638.
Недељковићи у Кланици, 702.
Недељковићи у Крчмару, 734.
Недељковићи у Лајковцу, 748, 750.
Недељковићи у Палежници, 844.
Недељковићи у Плушцу, 865.
Недељковићи у Санковићу, 928, 929.
Недуловићи у Радобићу, 901, 902.
Немци (народ), 464, 485.
Немчевићи у Сребрници, 682.
Ненадовић Алекса, кнез, 357, 358. 571, 572, 714.
Ненадовић Јаков, војвода, 358, 359, 571, 714, 751
Ненадовић Јеврем, 466, 715.
Ненадовић Љуба, 573.
Ненадовић Матија, прота, 357—359, 404, 457, 460, 469, 470, 555, 570 до 572, 681, 709, 714, 728, 730, 731, 771, 795, 823, 943.
Ненадовићи у Бранковини, 405.
Ненадовићи у Велишевцима, 602.
Ненадовићи у Вировцима, 607.
Ненадовићи у Грабовици, 630, 631.
Ненадовићи у Грацу, 634, 636.
Ненадовићи у Кључу, 717.

довићи у Команицама, 726, 727.
довићи у Котешици. 729, 731.
довићи у Паштрићима, 869.
довци у Осечини, 830, 832.
оровићи у Дучићу, 661.
оровићи у Кланици, 702.
оровићи у Кључу, 717, 719.
оровићи у Ребељу, 916, 918.
а Теразија из Бачеваца, 535.
ићи у Грабовици, 630.
ићи у Славковици, 937—941.
ковићи у Баб. Луци, 519, 521.
ковићи у Врачевићу, 614, 617.
ковићи у Лајковцу, 748, 750.
ковићи у Пријездићима, 882.
ковићи Табановићу. 978.
ковићи у Толићима, 979—981.
ићи у Грабовици, 630.
ићи у Буковцу, 591, 592, 827.
итовићи у Г. Буковици, 595, 8.
иљевићи у Тубравићу, 983, 984.
олићи у Бабајићу, 514—516.
олићи у Бошњановићу, 564.
олићи у Брезовицама, 583.
олићи у Бријежђу, 578, 581.
олићи у Бујачићу, 587.
олићи у Гуњици, 638.
олићи у Дегурићу, 641.
олићи у Дучићу, 661.
олићи у Златарићу, 679.
олићи у Котешици, 729.
олићи т Лелићу, 755.
олићи у Лопатњу, 775.
олићи у Лукавцу, 781, 784.
олићи у Маљевићу, 788, 789.
олићи у Мионици, 803.
олићи у Ракарима, 909, 911.
олићи у Славковици, 937.
олићи на Стублу, 963, 965.
олићи у Суводању, 967.
олићи у Табановићу, 978, 979.
олићи у Толићима, 980, 981.
олићи у Туђину, 987.
ковићи у Бобови, 557.
ковићи у Драгијевици, 648, 652.
ковићи у Дучићу, 661, 663.
ковићи у Маљевићу, 788.
ковићи у Наномиру, 818.

Нинковићи у Оглађеновцу, 821, 823.
Ниновићи у Бачевцима, 532.
Ничићи у Прњавору, 890, 893.
Нићифоровићи у Клашнићу, 705.
Нићифоровићи — Кецићи у Попучкама, 875, 877.
Новаковићи у Баб. Луци, 519.
Новаковићи у Балиновићу, 523, 524.
Новаковићи у Баху, 527.
Новаковићи у Белићу, 537.
Новаковићи у Белошевцу, 542, 545.
Новаковићи у Берковцу, 550.
Новаковићи у Бујачићу, 587, 589.
Новаковићи у Грацу, 634, 636.
Новаковићи у Грабовици, 630, 632.
Новаковићи у Гуњици, 638.
Новаковићи у Дучићу, 661.
Новаковићи у Јајчићу, 685.
Новаковићи у Г. Лајковцу, 743, 817.
Новаковићи у Мионици, 803.
Новаковићи у Осечини, 830, 832.
Новаковићи у Сушици, 973.
Новаковићи у Табановићу, 975, 976.
Новаковићи у Толићима, 980, 981.
Новаковићи у Црниљеву, 997, 998.
Новаковић Стојан, академик, 354, 358, 411, 432, 469, 470.
Новковићи у Пријездићима, 882, 883.
Новитовићи у Дивцима, 644, 646.

Обилић Милош, 464, 551, 795.
Обрадиновићи у Врагочаници, 612.
Обрадовићи у Бачевцима, 532.
Обрадовићи у Бобови, 557, 558.
Обрадовићи у Бошњановићу, 564.
Обрадовићи у Д. Буковици, 599.
Обрадовићи у Врачевићу, 615.
Обрадовићи у Вртиглавима, 618, 620.
Обрадовићи у Дегурићу, 641.
Обрадовићи у Дучићу, 661.
Обрадовићи у Забрдици, 673, 674.
Обрадовићи у Златарићу, 679, 683.
Обрадовићи у Јајчићу, 685, 686.
Обрадовићи I у Команицама, 726.
Обрадовићи II у Команицама, 726, 727.
Обрадовићи у Лесковицама, 389, 763. 764.
Обрадовићи у Лопатњу, 775.
Обрадовићи у Миличиници, 794, 797.

Обрадовићи у Мионици, 803, 804.
Обрадовићи у Палежници, 844, 845.
Обрадовићи у Паштрићима, 869, 870.
Обрадовићи у Петњици, 858, 861.
Обрадовићи у Прњавору, 890.
Обрадовићи у Ракарима, 909—911.
Обрадовићи у Сапковићу, 928, 929.
Обрадовићи у Седларима, 931, 933.
Обрадовићи у Славковици, 937, 940.
Обрадовићи у Стан. Реци, 649, 950.
Обреновићи у Д. Мушићу, 816, 818.
Обреновић Јеврем, 791.
Обреновићи у Равњима, 897, 899.
Обри (народ), 353.
Обућине у Бачевцима, 532, 535, 620.
Озимковићи у Лозници, 770, 772.
Омерица Турчин из Ваљева, 357.
Ормановићи на Сандаљу, 925, 926.
Остојићи у Драгијевици, 649.
Остојићи у Дучићу, 661, 663.
Остојићи у Кланици, 704, 706.
Остојићи у Кључу, 717, 719.
Остојићи у Лелићу, 755.
Остојићи у Лесковицама, 762, 763.
Остојићи у Маљевићу, 788, 789.
Остојићи у Попадићима, 869, 870.
Остојићи у Стрмову, 957, 958.
Остојићи у Шушеоци, 1004.

Павићи у Бранковини, 570.
Павићи у Зарубама, 675—677, 878.
Павићи у Плушцу, 866, 867.
Павловићи у Бабајићу, 514, 516.
Павловићи у Бошњановићу, 564.
Павловићи у Бујачићу, 587—589.
Павловићи у Г. Буковици, 594.
Павловићи у Голупцу, 627.
Павловићи у Дучићу, 661.
Павловићи у Жабарима, 669.
Павловићи у Јајчићу, 685, 686.
Павловићи—Маринковићи у Лајковцу, 748, 750.
Павловићи у Лајковцу, 748, 750.
Павловићи у Латковићу, 751, 752.
Павловићи у Лесковицама, 763, 764.
Павловићи у Ловатњу, 775.
Павловићи у Мајиновићу, 786.
Павловићи у Маљевићу, 788.
Павловићи у Миличиници, 794.
Павловићи у Мрчићима, 809, 811.
Павловићи у Оглађеновцу, 821.
Павловићи у Остружњу, 838, 840.
Павловићи—Савићи у Паштрићима, 846, 848.
Павловићи у Пепељевцу, 855.
Павловићи у Попадићима, 869, 870.
Павловићи у Прњавору, 890.
Павловићи у Ракарима, в. Чарапићи.
Павловићи I у Ратковцима, 913, 914.
Павловићи II у Ратковцима, 913, 914.
Павловићи у Совчу, 946.
Павловићи на Стублу, 963, 964.
Павловићи у Сушици, 973.
Павловићи у Тупањцима, 990, 991.
Павловићи у Цветановцима, 993, 995.
Павловићи у Црниљеву, 997.
Павловићи у Шушеоци, 1001, 1004.
Павлићевићи у Марк Цркви, 790, 792.
Павићевићи у Попучкама, 875, 879.
Павлићевићи у Славковици, 937, 940.
Павличићи у Пријездићима, 882, 883, 884.
Пајићи у Г. Буковици, 595, 598.
Пајићи у Мионици, 799, 801.
Пајићи у Попучкама, 875, 877.
Пајићи у Цветановцима, 993, 995.
Пајсије, владика ваљевски, 359.
Палавестрићи у Паштрићима, 847 до 849.
Палежевићи у шабачком Прову 844.
Пандуровићи у Г. Буковици, 594.
Панићи у Баб. Луци, 519, 521.
Панићи у Белошевцу, 542.
Панићи у Всомужевићу, 546.
Панићи у Вировцима, 881.
Панићи I у Грабовици, 630.
Панићи II у Грабовици, 630, 632.
Панићи у Дивцима, 644.
Панићи у Дупљају, 657, 658.
Панићи у Жабарима, 669.
Панићи у Јошеви, 690, 691.
Панићи у Попучкама, 875, 879.
Панићи у Придворици, 880, 881.
Пановићи у Планиници, 862, 864.
Пантелићи у Баху, 527.
Пантелићи у Бачевцима, 532.

Пантелићи у Белошевцима, 542, 544.
Пантелићи у Братачићу, 574.
Пантелићи у Г. Буковици, 594.
Пантелићи—Таурци у Лесковицама, 763.
Пантелићи у Лопатњу, 775.
Пантелићи у Плушцу, 865, 867.
Пантелићи у Рабасу, 894, 896.
Пантелићи у Стан. Реци, 949, 950.
Пантелићи у Стрмову, 957, 958.
Пантелићи у Тубравићу, 987, 985.
Пантелићи у Табановићу, 975—978.
Пантелићи у Црнљеву, 997, 999.
Пантићи у Бабајићу, 514, 515.
Пантићи у Гуњици, 638.
Пантићи у Кад. Луци, 693.
Пантићи у Котешици, 729.
Пантићи у Лукавцу, 781, 783.
Пантићи у Попучкама, 875, 879.
Пантићи у Табановићу, 975, 976.
Пантовићи у Крчмару, 734.
Папићи у Дегурићу, 641.
Папићи—Павловићи у Команицама, 726, 727, 848, 870.
Папићи у Оглађеновцу, 821.
Параментићи у Б. Пољу, 539, 540.
Параментићи у Седларима, 931, 932.
Парамунци у Крчмару, 735, 738.
Параћинац у Ракарима, 909, 911.
Паспаљевићи у Берковцу, 550.
Патијаревићи у Забрдици, 673, 674.
Пауновићи у Белошевцу, 542.
Пауновићи у Лозници, 770, 772.
Пауновићи у Маљевићу, 788.
Пауновићи у Палежници, 844, 845.
Пауновићи у Попадићима, 869, 870
Пауновићи у Санковићу, 928, 929.
Пауновићи у Стругапику, 960, 961.
Пауновићи у Цветановцима, 993, 995.
Пејатовићи у Баб. Луци, 519, 521.
Пејић Маринко, из Белошевца, 543.
Пејићи у Белошевцу, 542.
Пејићи у Докмиру, 521.
Пејићи у Дучићу, 661.
Пејићи I у Куницама, 740.
Пејићи II у Куницама, 740, 741.
Пејићи у Лесковицама, 763, 764.
Пејићи у Осеченици, 592, 826, 827.
Пејићи у Попучкама, 875, 879.
Пејићи у Робајама, 920, 922.
Пејићи у Шушеоци, 1002, 1003.
Пејичићи у Врачевићу, 615, 617.
Пејовић Кресман, учитељ, 889.
Пејичићи у Бабајићу, 514, 515.
Пекићи на Сандаљу, 928, 929.
Пеловићи у Кличевцу, 713, 715.
Пенгићи у Осладићу, 836.
Перићи у Д. Буковици, 599, 600.
Перићи у Миличиници, 794, 796.
Перићи у Мионици, 799.
Перићи у Робајама, 920, 922.
Перићи у Стрмову, 957, 958.
Перишићи у Златарићу, 679, 683.
Перишићи у Латковићу, 751, 752.
Перишићи у Петњици, 858, 861.
Перишићи у Равњима, 897, 899.
Перишићи у Суводању, 967, 970.
Перишићи у Сушици, 971, 973, 974.
Перовићи у Г. Лајковцу, 743.
Петаковић Нићифор из Г. Буковице 596.
Петаковићи у Г. Буковици, 594, 596, 597.
Петанчић Феликс, научник, 468.
Петарићи у Причевићу, 886, 888.
Петковићи у Бошњановићу, 564, 565.
Петковићи у Вујиновачи, 623, 625.
Петковићи у Котешици, 729, 731.
Петковићи у Лајковцу, 748, 750.
Петковићи у Мионици, 799.
Петковићи у Палежници, 844.
Петковићи у Планиници, 862, 863.
Петрашевићи у Робајама, 919, 920, 922.
Петрићи у Веомужевићу, 548.
Петрићи у Златарићу, 679, 683.
Петрићи у Јасеници, 688.
Петрићи у Крчмару, 735, 738.
Петрићи у Лозници, 770, 771.
Петрићи на Стублу, 963, 964.
Петровић Гаја, из Шушеоке, 1003, 1004.
Петровић Мита, 475, 480.
Петровић Сима, поп из Бранковине, 572.
Петровић Светозар, поп из Бранковине, 517, 553, 569, 672, 689, 722, 893.

Петровићи у Балиновићу, 523.
Петровићи у Баху, 527.
Петровићи у Бачевцима, 532.
Петровићи у Белошевцу, 542, 545.
Петровићи у Беомужевићу, 547.
Петровићи у Брапеговићу, 567.
Петровићи у Бранковини, 570, 572.
Петровићи у Брезовицама, 583.
Петровићи у Д. Буковици, 599, 600.
Петровићи I у Велишевцима, 602, 603.
Петровићи II у Велишевцима, 602.
Петровићи у Веселиповцима, 605.
Петровићи у Вртиглавима, 618, 620.
Петровићи у Вујиновачи, 623, 625.
Петровићи I у Грабовици 630, 631.
Петровићи II у Грабовици 630, 632.
Петровићи у Грацу, 634.
Петровићи у Дегурићу, 641, 642.
Петровићи у Дивцима, 644, 646.
Петровићи у Драгијевици, 649, 648.
Петровићи у Дупљају, 657, 659.
Петровићи I у Дучићу, 661, 663.
Петровићи II у Дучићу, 661, 663.
Петровићи I у Златарићу, 679.
Петровићи II у Златарићу, 679, 683.
Петровићи III у Златарићу, 679, 683.
Петровићи — Милутиновићи у Златарићу, 679, 682.
Петровићи у Кланици, 702, 703.
Петровићи у Клинцима, 707, 710.
Петровићи у Ковачицама, 721.
Петровићи у Команицама, 726.
Петровићи I у Лајковцу, 748.
Петровићи II у Лајковцу, 748.
Петровићи I у Латковићу, 751, 752.
Петровићи II у Латковићу, 751, 753.
Петровићи у Лесковицама, 761, 768.
Петровићи у Буковцу, 781, 784.
Петровићи у Миличиници, 794, 797.
Петровићи у вар. Мионици, 804.
Петровићи у селу Мионици, 799, 802.
Петровићи I у Мрчићима, 809, 811.
Петровићи II у Мрчићима, 809.
Петровићи у Г. Мушићу, 813, 814.
Петровићи у Оглађеновцу 821.
Петровићи у Осечевици, 826.
Петровићи у Осечини, 830.
Петровићи у Опружњу, 837, 839.
Петровићи у Пакљама, 841, 842.
Петровићи у Палежници, 844, 845.
Петровићи у Паунима, 851, 854.
Петровићи у Паштрићима, 847—849.
Петровићи у Планиници, 862, 863.
Петровићи у Причевићу, 886, 888.
Петровићи у Прњавору, 892.
Петровићи у Рабасу, 894, 895.
Петровићи у Ракарима, 909, 911.
Петровићи у Ратковцима, 913, 914.
Петровићи у Сандаљу, 925, 926.
Петровићи у Седларима, 931, 933.
Петровићи у Славковици, 937, 941.
Петровићи у Словцу, 942.
Петровићи I у Стрмову, 957, 958.
Петровићи II у Стрмову, 957, 958.
Петровићи III у Стрмову, 957, 958.
Петровићи у Суводању, 967.
Петровићи у Табановићу, 975, 976.
Петровићи у Тодор. Долу, 977, 978.
Петровићи у Тубравићу, 983, 985.
Петровићи у Цветановцима, 993, 994
Петронијевићи у Латковићу, 751.
Петронијевићи — Шурковићи, у Лукавцу, 781, 783,
Петронијевићи у Попучкама, 875, 878.
Петронијевићи у Пријездићима, 882
Петронијевићи — Ристићи у Рабровићу, 900, 901.
Петронијевићи у Ратковцима, 913.
Петронићи у Бобови, 557, 558.
Петронићи у Оглађеновцу, 821.
Петронићи у Осладићу, 836.
Петронићи у Суводању, 970.
Петронићи у Туђиву, 987, 989.
Печурчићи у Прњавору, 892.
Пешићи у Грабовици, 630, 631.
Пешићи у Ребељу, 916, 918.
Пиваљевићи у Кључу, 717, 719.
Пиваљевићи у Рајковићу, 906, 908
Пивићи у Веселиновцима, 605.
Пијевчевићи у Попарима, 872, 873.
Пимићи у Дупљају, 657, 659.
Пирга Кресман, буљугбаша, 918.
Пиргићи у Ребељу, 916—918.
Планићи у Бријежђу, 578,
Планићи у Дивцима, 644, 646.
Плећићи у Осладићу, 834—836.

Познановићи у Бујачићу, 587, 589.
Познановићи у Равњима, 897, 899.
Полићи у Латковићу, 751, 753.
Попарац Јован, оснивач с. Попара, 873.
Попаре у Билећ. Рудинама, 872, 873.
Поповић Јевта, прота са Стубла, 488, 965.
Поповић Софроније, игуман м. Рибнице, 849.
Поповићи у Бабајићу, 516.
Поповићи I у Баху, 489, 527, 530.
Поповићи II у Баху, 489, 517, 5в0.
Поповићи у Белошевцу, 542, 544.
Поповићи у Беомужевићу, 546, 548.
Поповићи у Близоњу, 554.
Поповићи у Г. Буковици, 594.
Поповићи у Вртиглавима, 618, 620
Поповићи у Вујиновачи, 622, 625.
Поповићи у Драчићу, 654, 655.
Поповићи у Дивцима, 489, 644, 645
Поповићи у Команицама, 726.
Поповићи у Лопатњу, 775.
Поповићи у Лукавцу, 781, 784.
Поповићи у Миличиници, 794, 797.
Поповићи у Мионици, 803.
Поповићи у Мрчићима, 809.
Поповићи у Планиници, 862, 864.
Поповићи у Плушцу, 865, 867.
Поповићи I у Причевићу, 886, 888.
Поповићи II у Причевићу, 886, 889.
Поповићи у Радобићу, 900—902.
Поповићи у Славковици, 937, 941.
Поповићи у Стругавику, 960, 961.
Поповићи на Стублу, 963, 965.
Поточићи у Каменици, 699.
Порфирогенит, грчки историк, 353
Порча-ага, Турчин из Ваљева, 405.
Продановићи у Г. Буковици, 594, 597
Продановићи у Дучићу, 661.
Продановићи у Клинцима, 510, 70 7 708, 711.
Продановићи у Мионици, 804.
Прокићи у Белошевцу, 542.
Прокићи у Команицама, 726.
Прокићи у О ечини, 830.
Протић Милорад, поп из Каменице, 696, 698, 833, 986.
Протићи у Г. Буковици, 594.
Протићи у Врачевићу, 614—616.
Протићи у Каменици, 699.
Протићи у Лопатњу, 775, 779.
Протићи у Осечини, 830, 833.
Пурићи у Г. Буковици, 594, 595, 598, 953.
Пурићи у Ребељу, 916, 917.
Путниковићи у Кључу, 717.
Пуцаревићи у Совчу, 946, 947.
Пушићи у Забрдици, 673, 674.

Рабас Јован, судија, 1804. год., 895.
Равићи у Попучкама, 875, 878.
Раденковићи у Врачевићу, 614, 616.
Радивојевићи у Велишевцима, 602.
Радивојевићи у Драчићу, 654, 655.
Радивојевићи у Јајчићу, 685.
Радивојевићи у Лопатњу, 775.
Радивојевићи у Мајиновићу, 786.
Радивојевићи у Пепељевцу, 854.
Радивојевићи у Попадићима, 869.
Радивојевићи у Ратковцима, 913, 914.
Радивојевићи — Дујићи у Славковици, 937.
Радивојевићи у Табановићу, 975, 976.
Радићи у Бабајићу, 516.
Радићи у Брезовицама, 583.
Радићи у Рађ. Селу, 904.
Радисављевићи у Велишевцима, 602 603.
Радовановић Светолик Dr., проф., 379, 996.
Радовановићи у Беомужевићу, 546 548.
Радовановићи у Бобови, 557, 559.
Радовановићи у Бошњановићу, 564, 565.
Радовановићи у Велишевцима, 602.
Радовановићи у Веселиновцима, 605.
Радовановићи у Вировцима, 607.
Радовановићи у Врагочаници, 612.
Радовановићи у Врачевићу, 614.
Радовановићи у Вртиглавима, 618.
Радовановићи у Гуњици, 638.
Радовановићи у Драгијевици, 648.
Радовановићи I у Дупљају, 620, 657 до 659.
Радовановићи II у Дупљају, 657, 659.

Радовановићи у Дучићу, 661.
Радовановићи—Савићи у Златарићу, 679, 682.
Радовановићи у Јајчићу, 685.
Радовановићи у Команицама, 726.
Радовановићи у Крчмару, 734, 736.
Радовановићи у Лајковцу, 748.
Радовановићи у Лелићу, 755.
Радовановићи у Миличиници, 794. 797.
Радовановићи у Мионици, 804.
Радовановићи—Спирковићи у Д. Мушићу, 816.
Радовановићи у Наномиру, 818, 819.
Радовановићи у Прњавору, 890, 892.
Радовановићи у Стрмову, 957, 958.
Радовановићи на Стублу. 963, 964.
Радовановићи у Толићима, 981.
Радовановићи у Тубравићу, 983, 985.
Радовановићи у Цветановцима, 994.
Радововић Мата, из Београда, 666.
Радовићи у Грацу, 634.
Радовићи у Ђурђевцу, 664—666, 908.
Радовићи у Жабарима, 669.
Радовићи у Клашнићу, 705, 706.
Радовићи I у Лесковицама, 763.
Радовићи II у Лесковицама, 763.
Радовићи у Кличевцу, 713, 715.
Радовићи у Осеченици, 820, 828.
Радовићи у Рајковићу, 908, 908.
Радовићи у Сандаљу, 925, 926.
Радовићи у Славковици, 937, 940.
Радојевићи у Баб. Лупи, 519, 522.
Радојевићи у Лајковцу, 750.
Радојичићи у Балиновићу, 523.
Радојичићи у Бачевцима, 532.
Радојичићи I у Лајковцу, 748, 750.
Радојичићи II у Лајковцу, 748, 750.
Радојичићи у Лелићу, 755.
Радојичићи у Маљевићу, 788, 789.
Радојичићи у Оглађеновцу, 821, 824.
Радојичићи у Остружњу, 838, 839.
Радојичићи у Попучкама, 875, 878.
Радојичићи у Придворици. 8[illegible]0,
Радојичићи у Радобићу, 901, 902.
Радојичићи у Ракарима, 909, 910.
Радојичићи у Седларима, 931, 933.
Радојичићи у Совчу, 946.
Радомировић Марко, буљугбаша, 944.
Радомировићи у Словцу, 944.
Радоњићи у Врачевићу, 615.
Радоњићи у Лозници; 771.
Радоњићи у Равњима, 636, 897, 899.
Радосављевић Антоније, капетан, 758.
Радосављевићи у Бујачићу, 587, 589.
Радосављевићи у Врачевићу, 615, 617.
Радосављевићи у Златарићу, 679.
Радосављевићи у Лелићу, 755.
Радосављевићи—Швабићи у Лозници, 770, 772.
Радосављевићи у Мрчићима, 809.
Радосављевићи у Д. Мушићу, 816, 817.
Радосављевићи у Паунима, 851, 853 в. Ћузе.
Радосављевићи у Петњици, 858, 861.
Радосављевићи у Равњима, 913, 924.
Радосављевићи у Табановићу, 977, 978.
Радосављевићи у Тодор. Долу, 977, 978.
Радослав, племић из доба кнеза Лазара, 835.
Радукићи у Попучкама, 875, 878.
Радуловићи у Никш. Жупи, 592, 658 807.
Радуловићи у Кличевцу, 713, 714.
Рађићи у Робајама, 920, 921.
Рађо (Радо), оснивач села Рађ. Села, 904.
Ракарчевићи у Ракарима, 909—911.
Ракић Мита, књижевник, 801.
Ракићи у Близоњу, 553—555.
Ракићи у Белом Пољу, 539, 540.
Ракићи у Беомужевићу, 548.
Ракићи у Г. Буковици, 594.
Ракићи у Грабовици, 630, 63
Ракићи у Куницама, 740, 741
Ракићи у Лајковцу, 748.
Ракићи у Лелићу, 755, 758.
Ракићи у Мионици, 799, 802, 80[illegible].
Ракићи у Осладићу, 835.
Ракићи у Пакљама, 841, 842.
Ракићи у Причевићу, 886, 888.
Ракићи у Ребељу, 916, 917.
Ракићи у Ровинима, 923, 924.
Ракићи у Седларима, 931, 933.

Ракићи у Ситарицама, 934, 935.
Ракићи у Суводању, 967, 969.
Ракићи у Табановићу, 975, 976.
Раковићи у Врагочаници, 612.
Раковићи у Славковици, 937, 941.
Раковићи у Стан. Реци, 948—950.
Рајнићи у Баху, 527, 529.
Рајичићи у Златарићу, 679.
Ралетићи у Јошеви, 690, 691.
Ранђијићи у Баб. Луци, 519, 522.
Ранисављевићи у Баб. Луци, 519.
Ранисављевићи у Лукавцу, 781, 783.
Ранковићи у Беомужевићу, 546, 548.
Ранковићи у Богатићу, 561.
Ранковићи у Г. Буковици, 594.
Ранковићи у Козличићу, 723, 724.
Ранковићи у Лајковцу, 748.
Ранковићи у Осечини, 830, 832.
Ранковићи I у Паклљама, 841, 842.
Ранковићи II у Паклљама, 841, 842.
Ранковићи у Пепељевцу, 855.
Ранковићи у Попучкама, 875, 877.
Ранковићи у Причевићу, 890.
Ранковићи у Санковићу, 928, 930.
Ранковићи у Ст. Реци, 949, 950.
Ранковићи у Стрмову, 957, 958.
Ранковићи у Суводању, 967, 969.
Ранковићи у Табановићу, 978.
Ранковићи у Тодор. Долу, 977.
Ранковићи у Црниљеву, 997, 998.
Ранковићи у Шушеоци, 1001, 1003
Раонић Арсеније, буљубаша 1804 год., 771.
Раонићи у Лозници, 770, 771.
Расулићи у Жабарима, 669, 671.
Расулићи у Петњици, 858, 861.
Рафаиловићи у Близоњу, 554.
Рафаиловићи у Вртиглавима, 618, 620
Рафаиловићи у Рајковићу, 906, 908.
Рафаиловићи у Толићима, 980, 951.
Рашевићи у Осеченици, 824—828.
Рашићи у Бобови, 557, 559.
Рашићи у Попучкама, 875, 877.
Ребићи у Сушици, 973.
Ризнићи у Ковачицама, 722.
Рисимићи у Буковцу, 591, 591.
Ристивојевићи у Баб. Луци, 519.
Ристивојевићи у Белом Пољу, 539, 540.
Ристивојевићи у Бобови, 510, 557, 558, 971.
Ристивојевићи у Златарићу, 679, 683.
Ристивојевићи у Оглађеновцу, 821.
Ристићи у Вртиглавима, 618, 620.
Ристићи у Грабовици, 630, 631.
Ристићи у Дупљају 657.
Ристићи у Кланици, 702, 703.
Ристићи у Котешици, 729.
Ристићи у Мајиновићу, 786.
Ристићи у Стрмову, 957, 959.
Ристовићи у Паштрићима, 810, 847, 848.
Роберт Карло краљ угарски, 354.
Робовићи у Ђурђевцу, 665, 667.
Ровчани у Попарама, 872, 873.
Рогићи у Миличиници, 794, 797.
Рогићи у Паштрићима, 847.
Рогоњићи у Попадићима, 869, 870
Романовићи у Богатићу, 561.
Романовићи у Стрм. Гори, 878, 954, 956.
Росићи у Беомужевићу, 546.
Росићи у Вртиглавима, 618, 620.
Росићи у Грабовици, 630, 632.
Росићи у Забрдици, 671.
Росићи у Козличићу, 723, 725.
Росићи у Котешици, 729.
Росићи у Лајковцу, 748, 750.
Росићи у Попучкама, 875, 878.
Росићи у Рађ. Селу, 903, 905
Рувим Хаџи, бив. старешина м. Боговађе, 357, 358, 520, 521, 645, 891.
Рудићи у Паштрићима, 847, 849.
Рудићи у Рабасу 895.
Ружићи у Миличиници, 794—796.
Ружићи у Паунима, 851, 854.
Ружичићи у Мионици, 803.
Рулићи у Осеченици, 826.

Саватићи у Дегурићу, 641.
Савић Димитрије—Диле из Граца, 635.
Савићи у Бачевцима, 482, 510, 533, 534.
Савићи у Белићу, 537, 538.
Савићи у Белошевцу, 542, 545.
Савићи у Братачићу, 574.
Савићи у Бријежђу, 578.
Савићи у Бујачићу, 587, 589.

Савићи у Голупцу, 627, 629.
Савићи у Грацу, 634, 635, 637.
Савићи у Дегурићу, 641
Савићи у Дивцима, 644.
Савићи у Лелићу, 755, 758.
Савићи—Таурци у Лесковицама, 763.
Савићи—Божићи у Лесковицама, 763, 764.
Савићи у Г. Лајковцу, 743, 745.
Савићи у Лајковцу, 748.
Савићи у Латковићу, 751, 752.
Савићи у Каменици, 699.
Савићи у Кличевцу, 713, 715.
Савићи у Лукавцу, 781, 783.
Савићи у Г. Мушићу, 812, 814.
Савићи у Д. Мушићу, 816, 817.
Савићи у Попадићима, 869.
Савићи у Попучкама, 875, 879.
Савићи у Рабасу, 894, 895.
Савићи у Робајама, 920.
Савићи—Павловићи у Робајама, 920, 921.
Савићи у Седларима, 931, 932.
Савићи у Суводању, 967, 968.
Савићи у Туђину, 987, 988.
Савићи у Црниљеву, 997.
Савковић Сава из Котешице, 731.
Савковићи у Кличевцу, 713, 715.
Савковићи у Котешици, 729.
Савковићи у Пепељевцу, 855, 856.
Савковићи у Табановићу, 975, 976, 978.
Савојски Јевђеније принц и војсковођа, 356.
Сајић Жинко буљугбаша, 690.
Сајић Неша из Кад. Луке, 693, 694.
Сајићи у Кад. Луци, 693, 694, 994.
Сајићи у Цветановцима, 993, 994.
Сакићи у Стап. Реци, 948, 950.
Самоуковићи—Јовановићи у Петњици, 489, 860, 861.
Сандаљи, стара породица у Сандаљу, 954.
Сандићи у Лопатњу, 773, 775, 776, 778.
Сандићи у Осеченици, 826, 828.
Сарићи у Мајиновићу, 786, 787.
Секулићи у Кључу, 717, 719, 908.
Секулићи у Словцу, 942, 944.
Селаковићи у Ровнима, 923, 924.
Селаковићи у Сушици, 973.
Селенићи у Кланици, 702.
Селенићи у Лукавцу, 781, 782.
Селенићи у Пепељевцу, 855.
Сенићи у Рабасу, 894, 895.
Сенићи у Суводању, 970.
Симанићи у Лопатњу, 775, 779.
Симеуновић Никола из Б. Луке, 521.
Симеуновићи у Баб. Луци, 519, 521, 674, 877.
Симеуновићи у Бошњановићу, 564.
Симеуновићи у Миличиници, 794, 797.
Симеуновићи у Попучкама, 875, 877.
Симићи у Бабајићу, 514, 516.
Симићи у Бобови, 557, 559.
Симићи у Вртиглавима, 618, 620.
Симићи у Жабарима, 669, 671.
Симићи у Кланици, 702, 703.
Симићи у Кључу, 717.
Симићи у Котешици, 729, 731.
Симићи у Куницама, 740, 741.
Симићи у Мионици, 804.
Симићи у Мрчићима, 809.
Симићи у Осечини, 830, 833.
Симићи у Попучкама, 875, 877.
Симићи у Рабасу, 894, 895.
Симићи у Ребељу, 916, 917.
Симићи у Санковићу, 928, 929.
Симићи у Ситарицама, 934, 935.
Симићи у Суводању, 967, 970.
Симићи у Цветановцима, 993, 994.
Симићи у Црниљеву, 997, 998.
Симовић Драгоје, поп из Крчмара, 407, 828.
Симовићи у Крчмару, 735, 737, 738.
Симовићи у Паштрићима, 846, 848.
Симоновић Војислав, б. наставник, 517, 930.
Симоновићи у Осладићу, 836.
Симунићи у Г. Лајковцу, 743, 746.
Синђелићи у Петњици, 858, 860.
Синоџићи у Јасеници, 688, 689.
Сировљевићи (Сировице) у Миличиници, 793, 794, 796.
Скакавчевићи у Туђину, 987, 989.
Слатина, спахија у Ђурђевцу, 666.
Слепчевићи у Цветановцима, 993.
Смаил (Исмаил) бег, спахија у Г. Мушићу, 813.

ьанићи у Дивцима, 644.
ьанићи у Остружњу, 837—839.
ьанићи у Славковици, 936, 937,
40.
ьчићи у Кад. Луци, 694.
ћи у Котешици, 729.
ћи у Плушцу, 866.
ићи у Мратишићу, 806, 808.
ронијевићи у Мионици, 804.
ронићи у Ловатњу, 775.
енићи у Оглађеновцу, 821.
ићи у Врачевићу, 615, 617.
ићи у Делпћу, 755, 758.
ићи у Лесковицама, 764.
ојевићи I у Баб. Луци, 519, 521.
ојевићи II у Баб. Луци, 519, 522.
ојевићи у Белошевцу, 542, 544.
ојевићи у Кад. Луци, 690.
ојевићи у Јајчићу, 685, 686.
ојевићи I у Лесковицама, 764,
68.
ојевићи II у Лесковицама, 768.
ојевићи у М. Цркви, 790, 792.
ојевићи у Оглађеновцу, 821.
ојевићи у Остружњу, 836, 839.
ојевићи у Прњавору, 890.
ојевићи у Рајковићу, 906, 908.
ојевићи у Славковици, 937, 939.
ојевићи у Стапару, 952
ојевићи у Табановићу, 976.
ојевићи I у Туђину, 987, 989.
ојевићи II у Туђину, 987.
ојевићи у Тупањцима, 990, 991.
ојевићи I у Шушеоци, 1001, 1004.
ојевићи II у Шушеоци, 1001, 1004.
ојице у Гуњици, 961.
оњићи у Ракарима, 900, 911.
ковићи—Радовановићи у Д. Му-
нићу, 816.
ојевићи у Бабајићу, 514, 515.
ојевићи у Г. Лајковцу, 580, 743,
5.
чевићи у Бабајићу, 514, 516.
чевићи у Бранковини, 570, 572.
еновићи у Бабајићу, 514, 515.
еновићи у Бријежђу, 578, 581.
еновићи у Мар. Цркви, 790, 792.
еновићи у Толићима, 980, 981.
ковићи у Баб. Луци, 519, 521.
Срећковићи у Бошњановићу, 564, 565.
Срећковићи у Драгијевици, 648.
Срећковићи у Дучићу, 661.
Срећковићи у Ђурђевцу, 664, 667.
Срећковићи у Кланици 702.
Срећковићи у Клачевцу, 713, 715.
Срећковићи у Јајчићу, 685, 687.
Срећковићи у Лајковцу, 748.
Срећковићи у Маљевићу, 788.
Срећковићи у Мрчићима, 809, 811,
877.
Срећковићи у Попадићима, 869, 870.
Срећковићи у Ракарима, 909, 911.
Срећковићи у Ровнима, 923, 924.
Срећковићи у Словцу, 942—944.
Срећковићи у Цветановцима, 992 до
994.
Срећковићи у Шушеоци, 1000, 1001,
1004.
Стакићи у Совчу, 946, 947.
Стаменићи у Ловатњу, 775.
Стаменићи у Паунима, 851, 853.
Стаменићи у Равњима, 897, 899.
Стаменићи у Стублинама, 899.
Станаревићи у Придворици, 880, 881.
Станачићи у Тубравићу, 983, 984.
Станија, баба из Ст. Реке, 949.
Станимировићи у Рајковићу, 906,
908.
Станисављевићи у Драгијевици, 648.
Станисављевићи у Осечини, 830, 833.
Станисављевићи у Совчу, 946.
Станићевићи у Попучкама, 875, 877
Станићи у Бобови, 557.
Станићи у Веселиновцима, 605.
Станићи—Миличићи у Ђурђевцу, 665
666.
Станићи у Јасеници, 688, 689.
Станићи у Лесковицама, 764, 768.
Станићи—Ивановићи у Лозници, 770,
772.
Станићи у Мионици, 799.
Станићи у Пепељевцу, 855.
Станићи—Тешановићи у Рајковићу,
906, 908.
Станићи у Ситарицама, 934, 935.
Станићи у Суводању, 967, 969.
Станићи у Шушеоци, 1001, 1003.
Станишићи у Вујачићу, 587, 589.

Станишићи у Бријежђу, 578, 581.
Станишићи у Паунима, 851, 854.
Станишићи у Петњици, 858, 861.
Станишићи у Придворици, 880, 881.
Станишићи у Стрмову, 957, 958.
Станишићи у Струганику, 960, 961.
Станко, хајдук из Остружња, 835.
Станковић Божа, оснивач с. Санковића, 928, 929.
Станковићи у Бабајићу, 514, 516.
Станковићи у Г. Буковици, 594, 597, 598.
Станковићи у Вујиновачи, 623, 625.
Станковићи у Грацу, 634.
Станковићи у Драчићу, 654, 655.
Станковићи у Дупљају, 620, 657, 658.
Станковићи у Ковачицама, 721.
Станковићи у Осеченици, 826, 828.
Станковићи у Палежници, 844.
Станковићи у Попучкама, 875, 877.
Станковићи у Прњавору, 892.
Станковићи у Санковићу, 928, 929.
Станковићи на Стублу, 963, 965.
Станковићи у Бријежђу, 578, 580.
Станковићи у Вртиглавима. 618, 620.
Станковићи у Козличићу, 723.
Станковићи у Пепељевцу, 855.
Станковићи у Попучкама, 875, 878
Станковићи у Причевићу, 886, 888
Станковићи у Прњавору. 890.
Станковићи у Ситарицама, 934, 935
Станојице у Гуњици, 638.
Станојевићи у Радобићу, 900, 901.
Станојевићи у Словцу, 942, 944.
Станојчићи у Латковићу, 751.
Станчићи у Кад. Луци, 693, 695.
Станчићи у Осладићу, 832, 834, 836.
Старчевићи у Д. Мушићу, 816, 817
Старчевићи у Суводању, 967, 970.
Стеван, деспот српски, 355.
Стевановић Ђорђе из Остружња 840.
Стевановићи у Баб. Луци, 519, 521.
Стевановићи у Бобови, 557.
Стевановићи у Богатићу, 561.
Стевановићи у Бријежђу, 578.
Стевановићи у Бранеговићу, 567.
Стевановићи у Братачићу, 574.
Стевановићи у Велишевцима, 602.
Стевановићи у Вртиглавима, 618, 620.
Стевановићи у Грабовици, 630.
Стевановићи у Гуњици, 638, 639.
Стевановићи у Драгијевици, 649.
Стевановићи I у Жабарима, 669.
Стевановићи II у Жабарима. 669, 671.
Стевановићи у Кличевцу, 713, 715.
Стевановићи у Латковићу, 751, 753.
Стевановићи у Остружњу, 837, 838, 840.
Стевановићи—Дочићи у Палежници, 844.
Стевановићи у Прњавору, 890, 893.
Стевановићи у Равњима, 897, 899.
Стевановићи—Ђорђевићи у Ракарима, 909, 911.
Стевановићи у Славковици, 937, 939.
Стевановићи у Словцу, 942.
Стевановићи у Тупањцима, 991.
Стевановићи у Цветановцима, 995.
Стевановићи у Шушеоци, 1000, 1001, 1004.
Стевићи у Вировцима, 607.
Стевићи у Г. Мушићу, 812, 814.
Стевићи у Ракарима, 909, 911.
Стекићи у Баб. Луци, 519, 521.
Стекићи у Петњици, 859.
Стеље у Грацу, 634, 636.
Степановићи у Баху, 527.
Степановићи у Златарићу, 679.
Степановићи у Паштрићима, 846, 848.
Степановићи у Пепељевцу, 844, 845.
Степановићи у Суводању, 967, 969.
Степанчевићи у Робајама, 620, 920, 921.
Стојановићи у Грацу, 634, 636.
Стојановићи у Дупљају, 687.
Стојановићи у Кланици, 702, 703.
Стојановићи у Ковачицама, 510, 721, 722.
Стојановићи у Лукавцу, 781.
Стојановићи у Мионици, 804.
Стојановићи у Палежници, 844, 845.
Стојановићи у Пепељевцу, 855.
Стојановићи у Попучкама, 875, 878.
Стојановићи у Рабасу, 894, 895.
Стојановићи у Ракарима, 909, 911.
Стојановићи у Сушици, 973, 974.
Стојанићи у Голубцу, 627, 629.
Стојићи у Брезовицама, 583.
Стојићи у Попучкама, 875, 877, 879.

и у Толићима, 980. 981.
вићи у Г. Буковици, 594.
вићи у Врагочаници, 610, 612.
вићи у Дивцима, 644, 646.
вићи у Дучићу, 661, 663.
вићи у Латковићу, 751, 753.
вићи у Мрчићима, 809.
вићи у Стап. Реци, 949, 951.
вићи у Шушеоци, 1001, 1004.
ћи у Вртиглавима, 618.
ћи у Јасеници, 688.
ћи у Славковици, 937, 941.
ћи у Словцу, 643.
ћи у Суводању, 967, 969.
нићи у Дегурићу, 641.
ћ Бранко из Осеченице, 407.
ћи у Веомужевићу, 546.
ћи у Осеченици, 407, 824, 825, 828.
ћи у Тубравићу, 985.
ан султан, 356
вићи у Бачевцима, 474, 532,
елије у Равњима, 897, 899.
—Павловићи у Лелићу, 755.
Миливоје из Д. Буковице 358.
у Бабајићу, 514, 516.
у Д. Буковици, 599.
у Козличићу, 723.
у Драгијевици, 649, 653.
у Лопатњу, 775, 779.
у Миличиници, 794.
у Плушцу, 865.
у Цветановцима, 993, 994.
у Шушеоци, 1001, 1003.
јевићи у Баху, 527.
јевићи у Дучићу, 661.
јевићи у Мађевићу. 788.
јевићи у Рајковићу, 906, 908.
јевићи у Ратковцима, 913,
ћи у Рађ. Селу, 903, 904.
овићи у Врачевићу, 614.
овићи у Причевићу. 886, 888,
овићи у Пријавору, 889, 890,
у Кључу, 717, 719, 921.
Теодоровићи у Ст. Реци, 948, 950.
Теодосије Велики, 353.
Теодосијевићи у Крчмару, 734.
Теодосијевићи у Лајковцу, 748.
Теодосић Милинко из Ст. Реке, 950.
Теодосићи у Сандаљу, 925, 926.
Теодосићи у Ст. Реци, 948, 950.
Теофиловићи у Дупљају, 657.
Теофиловићи у Г. Лајковцу, 793.
Теофиловићи у Оглађеновцу, 821.
Теофиловићи у Придворици, 880, 881.
Терзићи у Бачевцима, 532.
Терзићи у Д. Буковици, 409, 599.
Терзићи у Дупљају, 657, 659.
Терзићи у Клапици, 702, 703.
Терзићи у Лукавцу, 781, 783.
Терзићи у Миличиници, 794.
Терзићи у Попучкама, 875, 877.
Терзићи у Рајковићу, 666, 906, 908.
Тешановићи у Ђурђевцу, 665, 667.
Тешановићи у Остружњу, 652, 838 до 840.
Тешић Рака, кнез из Мионице 359, 801.
Тешићи у Бачевцима, 533.
Тешићи у Белошевцу, 542, 544.
Тешићи у Брезовицама, 583.
Тешићи у Врачевићу, 614.
Тешићи у Дивцима, 644, 646.
Тешићи у Драчићу, 654, 655.
Тешићи у Кличевцу, 713, 715.
Тешићи у Козличићу, 723.
Тешићи у Котешици, 729, 731.
Тешићи у Лопатњу, 775.
Тешићи у Мионици, 799, 801.
Тешићи у Робајама, 920, 921.
Тешићи у Стрм. Гори, 954, 956.
Тиквaревићи у Паунима, 851, 853.
Тимотићи у Д. Буковици, 599, 600.
Тимотићи у Драгијевици, 648, 652.
Тимотићи у Златарићу, 679, 683.
Тимотићи у Оглађеновцу, 821.
Тимотићи у Плушцу, 865, 867.
Типићи у Седларима, 457, 931, 932.
Тобџићи у Славковици, 937, 940.
Тодорићи у Буковици, 594, 597.
Тодорићи у Клинцима, 402, 490, 605, 709—711, 719.
Тодорићи у Кључу, 717, 719.
Тодорићи у Петњици, 858, 861.

Тодорићи у Тупањцима, 990, 991.
Тодорићи у Цветановцима, 993, 994.
Тодоровићи у Бабајићу, 514, 515.
Тодоровићи у Бобови, 557.
Тодоровићи у Бујачићу, 587. 589.
Тодоровићи у Дегурићу, 641.
Тодоровићи у Кад. Луци, 693.
Тодоровићи у Лопатњу, 775.
Тодоровићи у Причевићу, 886, 889.
Тодоровићи у Табановићу, 975, 976.
Тодорчевићи—Тодорци, у Крчмару, 735, 738.
Толићи, стара породица у Толићима, 980.
Томанићи у Котешици, 729.
Томашевићи у Рајковићу у 403, 870, 906—908.
Томашевићи у Тупањцима, 990, 991.
Томић Милосав са Стубла, 986.
Томићи у Б. Пољу, 539, 540.
Томићи у Белошевцу, 542.
Томићи у Беомужевићу, 548.
Томићи у Бобови, 557.
Томићи у Братачићу, 574.
Томићи у Брезовицама, 583.
Томићи - Бутине у Ваљеву, 474.
Томићи у Врачевићу, 615.
Томићи у Дивцима, 644.
Томићи у Дробњацима, 589, 807, 878, 981.
Томићи у Ђурђевцу, 665, 666.
Томићи у Кланици, 702, 703.
Томићи I у Латковићу, 751, 752.
Томићи II у Латковићу, 751, 750.
Томићи у Лопатњу, 775.
Томићи у Осеченици, 825, 826, 828.
Томићи у Паунима, 851, 853, 854.
Томићи у Попадићима, 869, 870.
Томићи у Рајковићу, 906, 908.
Томићи у Седларима, 931, 933.
Томићи у Совчу, 945, 946.
Томићи на Стублу, 963, 964.
Томићи у Туђину, 987, 989.
Томићи I у Цветановцима, 992; 993.
Томићи II у Цветановцима, 995.
Томићи III у Цветановцима, 993, 994.
Томићи у Шушеоци, 1001, 1003.
Топаловићи у Баху, 527.
Топаловићи у Бранеговићу, 567.
Топаловићи у Г. Буковици, 594, 596.
Топаловићи I у Јајчићу, 685, 686.
Топаловићи II у Јајчићу, 685, 686.
Топаловићи у Кључу, 717, 719.
Топаловићи у Планиници, 862, 864.
Топаловићи у Црниљеву, 997—999.
Топлица Милан, 464, 551.
Тошићи у Славковици, 937, 941.
Трипковићи у Баб. Луци, 519, 522.
Трипковићи у Лесковицама, 764.
Трифковићи у Бријежђу, 578. 581.
Трифковићи у Каменици, 697.
Трифковићи у Тубравићу, 983, 984.
Трифуновићи у Бабајићу, 514, 516.
Трифуновићи у Грабовици, 630, 632.
Трифуновићи у Кључу, 717, 719.
Трифуновићи у Миоњици, 804.
Трифуновићи у Петњици, 858, 860.
Трифуновићи у Толићима, 980, 981.
Тришићи у Попадићима, 869.
Тришићи у Сандаљу, 925, 926.
Туфегџићи у Дупљају, 657, 659.
Туфегџићи у Котешици, 729.
Туфегџићи у Мађевићу, 788, 789.

Ћајићи у Славковици, 937, 930.
Ћаревићи у Мрчићима, 809, 811.
Ћебићи у Баб. Луци, 519, 521.
Ћебићи у Лесковицама, 510, 677, 760, 763, 764, 767.
Ћеловићи — Ћеловци у Лукавцу, 781—783.
Ћековићи у Крчмару, 734, 738.
Ћесаровићи у Врагочаници, 610, 612.
Ћирићи у Г. Буковици, 594.
Ћирићи у Мајиновићу, 786, 787.
Ћирићи у Славковици, 937, 941.
Ћирићи у Суводању, 967, 969.
Ђирјанићи у Кад. Луци, 693, 695.
Ћировићи у Белошевцу, 542, 545.
Ћировићи у Команицама, 726, 727.
Ћировићи у Планиници, 862, 863, 865.
Ћосићи у Баб. Луци, 519, 521.
Ћосићи у Бријежђу, 578, 581.
Ћосићи у Златарићу, 679, 682.
Ћосићи у Клинцима, 706—708.
Ћосићи у Котешици, 729.
Ћосићи у Лелићу, 755.

ћи у Лопатњу, 775.
ћи у Мионици, 799, 801.
ћи Стапару, 952, 953.
ћи у Ровнима, 923, 924.
ћи (Ћузе) — Радосављевићи
Паунима, 851, 853.
вићи у Табановићу, 975, 976.
рлије у Дучићу, 457, 458, 660
663.
овићи у Сливници у Херцего-
ви, 732.

чићи у Бријежђу, 579, 580, 666.
9, 870.
евићи у Баб. Луци, 519.
евићи у Бошњановићу, 564, 565.
евићи у Бријежђу, 578, 580,
, 803.
евићи у Веселиновцима, 605.
евићи у Бировцима, 607.
евићи у Грабовици, 630, 631.
евићи у Команицама, 726.
евићи у Осладићу, 836.
евићи у Шушеоци, 1001, 1004.
ковићи у Јајчићу, 685, 686.
ковићи у Планиници, 862, 864.

манићи на Сандаљу, 925, 926,
, 994.
повић Светозар из Бријежђа,
.
повић Максим из Г. Буковице,
.
повићи у Бријежђу, 578, 580.
повићи у Грабовици, 630,
повићи у Златарићу, 679, 683.
повићи у Јајчићу, 685, 686.
повићи I у Лајковцу, 749.
повићи II у Лајковцу, 750.
повићи у Латковићу, 751.
повићи у Лесковицама, 764.
повићи у Мионици, 803.
повићи у Палежници, 844.
повићи у Пепељевцу, 855, 856.
повићи у Попучкама, 874, 875,
.

овићи — Вране у Стрм. Гори
, 955, в. Вране.
овићи у Стрмову, 957, 958.

Финеј у Грацу, 634, 636, 643.
Фочић Мехмед-ага, 358, 674.

Хаџић Милан, учитељ у Петњици,
860.
Хаџићи — Николајевићи у Баб.
Луци, 517, 519, 520.
Хаџићи у Лајковцу, 748, 750.
Хаџићи у Мрчићима, 809, 810.
Хаџићи у Остружњу, 838, 839.
Хаџићи у Ситарицама, 934, 935.

Цветићи у Г. Буковици, 594.
Цветићи у Котешици, 729, 731.
Цветковићи у Паунима, 851, 854.
Цветковићи у Ракарима, 909, 911.
Цветковићи у Шушеоци, 1001, 1003.
Цвијићи у Вујиновачи, 623, 625.
Цвијовићи у Бабајићу, 514, 515.
Цвијовићи у Баху, 527, 530.
Цвијовићи у Белошевцу, 543, 545.
Цвијовићи у Бујачићу, 587, 589.
Цвијовићи у Ракарима, 909, 911.
Цигановићи у Лесковицама, 766.
Цинцаревићи, в. Јанковићи у Врагочаници, 491, 510, 610, 612.
Црепићи у Златарићу, 679, 683.
Црнојевић Арсеније, 356.
Црничевићи у Миличиници, 794, 796.
Цукић Стојан, 547.

Чарапићи, в. Павловићи у Ракарима,
904—911.
Чарапићи у Велишевцима, 602, 603.
Чарапићи у Мионици, 799, 801.
Часлав велики жупан, 353.
Чворићи у Рађ. Селу, 903, 904.
Чворићи у Црниљеву, 999.
Чворковићи у Каменици, 698.
Челивићи у Јајчићу, 685, 686.
Чкојићи у Лопатњу, 775.
Чкрбићи у Попучкама, 875, 879.
Чикулићи у Дићима, 941.
Читак Јован, кнез, 814.
Читак Петар, кнез, 814.
Читаковићи у Г. Мушићу, 812, 814.
Чобићи у Остружњу, 838, 840.
Чокићи у Црниљеву, 997, 998.
Чолаковићи у Лајковцу, 748, 750.

Чолаковићи у Совчу, 946, 947.
Чолићи у Врагочаници, 610, 611, 612.
Чолићи у Дегурићу, 641.
Чолићи у Миличиници, 794.
Чолићи у Попадићима, 869, 870.
Чолићи у Ровнима, 923, 924.
Чолићи на Стублу, 963, 964.
Чолићи у Тупањцима, 990, 991.
Чубровићи у Повучкама, 875, 878.
Чутуковићи у Јајчићу, 685, 687.

Џајићи у Г. Буковици, 594, 597.
Џелати у Брезовицама, 457, 583—585, 879.
Џолићи, в. Јаковљевићи у Лесковицама, 711, 764.
Џувери у Беомужевићу, 546, 548.
Џувери у Драгијевици, 653.
Џувери у Славковици, 940.
Џувери у Ситарицама, 935.
Џуџићи (Џуџе) у Бранеговићу, 567.

Шабазовићи у Богатићу, 561, 562.
Шашићи у Повучкама, 874, 875, 877.
Шаргићи у Г. Буковици, 594, 597.
Шарчевићи у Г. Лајковцу, 743, 746.
Швабићи у Берковцу, 550, 552.
Швабићи у Кад. Луци, 940.
Швабићи у Паунима, 851, 854.
Шевићи (Шеловићи) у Јајчићу, 685 до 687.
Шевићи у Црниљеву, 998.
Шестовићи у Голупцу, 620, 627, 628.
Шестовићи у Мрчићима, 809, 811.
Шешићи у Накучанима, 877.
Шијаковићи у Седларима, 932, 933.
Шиљковићи у Сушици, 972.
Шишковићи у Берковцу, 550, 552.
Шишовићи у Бачевцима, 532.
Шљакићи у Дивцима, 644, 646.
Шљивићи у Брезовицама, 583, 585.
Штулић Никола из Диваца, 489.
Штулићи у Бранковини, 570, 572.
Штулићи у Дивцима, 489, 644, 645.
Шујдовићи у Клашнићу, 704, 705.
Шујдовићи у Г. Лајковцу, 719, 743, 745, 746.
Шукићи у Бабајићу, 514, 516.
Шумаревићи у Лозници, 770, 772.
Шумарчевићи у Дивцима, 644.
Шумери (Шумеровићи) у Осладићу, 834, 836.
Шуминчани у Равњима, 897—899.
Шундићи у Берковцу, 550, 552.
Шуталићи у Шушеоци, 1003.
Шутуљићи (Шутуље) у Берковцу, 661, 664.
Шутуљићи у Бошњановићу, 564, 565.
Шутуљићи у Јајчићу, 685.
Шутуљићи у Струганику, 417, 960, 961.
Шушковићи у Попадићима, 869, 870.
Шушљаревићи у Клашници, 702, 704.
Шушовићи (Шушовци) у Шушеоци, 1001, 1002.

ДОПУНЕ

За време, докле се грађа за овај рад прикупљала, срећивала и одштампавала, у обема областима догодиле су се ове измене:

Протићи у Г. Буковици поделили су се у 4 куће.

Крстивојевићи у Забрдици, до скора највиђенија, највећа и најимућнија друга у обема областима, поделили су се у 4 куће.

Жуњићи у Кланици поделили су се у 2 куће.

Боболучки у Кланици поделили су се у 2 куће.

Јанчићи у Лопатњу поделили су се у 4 куће.

ИСПРАВКЕ

СТРАНА	ВРСТА	СТОЈИ	ТРЕБА
349	6	*приотка*	*притока*
350	24	*Јаутине*	*Јаутина*
359	25	*поставно*	*поступно*
360	7	*Јеме*	*Јеље*
361	8	*Стубица*	*Стубице*
362	12	*канали*	*камаљи*
364	15	*употребљује*	*употребљава*
364	32	*неком*	*њеном*
369	30	*Костијевац*	*Костојевац*
372	11	*блажих*	*благих*
372	24	*Стојковча*	*Стојковача*
376	21—22	*Пријездићу*	*Пријездићима*
382	27	*маљенском*	*маљенским*
383	11	*завршује*	*завршује се*
383	32	*Косорићу*	*Косирићу*
391	30	*Маљену*	*Маглешу*
394	15	*Букову*	*Буковцу*
395	26	*Ђепско*	*Ђебско*
400	31	*Пауне*	*Пауни*
409	20	*Анчићи*	*Аничићи*
418	8	*захтевају*	*захватају*
421	32—33	*Дивакоr Брода*	*Дивачког Брода*
427	17	*окућицима*	*окућницама*
427	33	*па*	*онда*
432	13	*Влашић*	*Влашчић*
432	16	*харачним*	*харачким*
448	34	*селима*	*селима око*
481—497	одељци	*e, f, g, h, i, k.*	8, 9. 10, 11, 12, 13.
483	1	или	изоставити
486	10	je	се
499	28	8.	V.
512	20	кона	кана
512	26—29	*показане*	*показне*

СТРАНА	ВРСТА	СТОЈИ	ТРЕБА
537	9	*под*	*над*
539	10	*Аврпзовића Јабуке*	*Аврузовића Јабуке*
561	13	(6)	(5)
573	36	*Кокорова*	*Кокарава*
577	3	*оивичен*	*оивичена*
577	37	*њиме*	*њоме*
597	12	6	5
605	28	*Жунића*	*Жужића*
617	29 и 30	*Вртиглаве*	*Вртиглави*
644	13	*(10 кућа)*	*(11 кућа)*
645	20	*икаквог*	*икаквог су*
655	40	*занимаље*	*занимање*
682	21	*Рајчићи*	*Рајичићи*
687	1	*Цветанаваца*	*Цветановаца*
687	3	*Иековица*	*Иековића*
696	13	*Грађевнику*	*Грађенику*
696	32	*Јајића*	*Јојића*
709	36	*је живео*	*су живели*
743	17	*Петровићи*	*Перовићи*
809	3	*Лепеници*	*Личници*
823	34	*Кремена*	*Кремана*
831	17	*Плаваљу*	*Плавању*
845	32	*Паштрић је*	*Паштрићи су*
849	29	*Паштрић је*	*Паштрићи су*
856	37	*Вујиноноваче*	*Вујиноваче*
860	12	*доселио се*	*доселили се*
898	37	*Равњама*	*Равњима*
899	7	*Обрадовићи*	*Обреновићи*
901	1	*Брумази*	*Бурмази*
901	3	*Брумаска*	*Бурмаска*
902	6	*Брумаз*	*Бурмаз*
906	32	*Гогићи*	*Горићи*
927	34	*Оцин*	*Оцин*
950	21—22	*Саићи*	*Сакићи*
950	36	*харачких*	*хајдучких*
952	17	*Статарске*	*Станарске*
985	19—20	*Васојевађа*	*Васојевића*
1011	1	*Плимљу*	*Полимљу*
1018	40	*преседлила*	*преседлина*
1047	32	*Дргијевици*	*Драгијевици*
1048	39	*вељевски*	*ваљевски*
1049	36	*руновићи*	*Аруновићи*
1063	10 и 11	*Костићи*	*Крстићи*
1066	10	*Папељевцу*	*Пепељевцу*
1066	37	*Мијаловићи*	*Мијатовићи*
1068	32	*Миловановићи*	*Миловановићи* I
1072	23	*Павлићевићи*	*Павлићевићи*

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 01766 9428